

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR MÁSODALELNÖK

LIX. ÉVF. 1—3. SZ. 1925. JANUÁR—MÁRCIUS.
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST.
1925.

Tartalom.

	Lap
<i>Kastner Jenő</i> : Kossuth és Mazzini.....	1
<i>Thim József</i> : A délmagyarországi szerb küldöttség Ferdinánd királynál Innsbruckban, 1848-ban.....	15
<i>Madzsar Imre</i> : Az elemi oktatás fővárosunkban a török kiűzése után.....	25
Történeti irodalom.	
<i>Réz Mihály</i> : A történelmi realizmus rendszere. Ism. <i>Márki Sándor</i>	48
<i>F. Babinger</i> : Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553—55. Ism. <i>Paulinyi Oszkár</i>	54
<i>Bethlen Kata</i> grófnő írásai és levelezése 1700—1759. Ism. <i>Bartonek Emma</i>	61
<i>Koszó János</i> : Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. Ism. <i>Buday Károly</i>	64
<i>Th. Malade</i> : Semmelweis. Ism. <i>Győry</i>	67
<i>Zsigmond Ferenc</i> : Jókai. Ism. <i>Rédey Tivadar</i>	69
<i>K. Krofta</i> : Konec starého Uherska. Ism. <i>Podhradszky György</i>	73
<i>Réthey Prikkel Marián</i> : A magyarság táncai. Ism. <i>Major Ervin</i> ...	73
<i>Siklós Albert</i> Zenei lexikona. I. Ism. <i>Major Ervin</i>	77
<i>A. Dopsch</i> : Wirtschaftliche und sociale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung Bd. I.—II. Ism. <i>Grünwald Béla</i>	82
<i>Tóth László</i> : A pápai udvar lakásviszonyai a XIII. sz. második felétől a XIV. sz. közepéig. Ism. <i>Bartonek Emma</i>	88
<i>F. Lejeune</i> : Die Zahnheilkunde im XIII. Jahrhundert. Ism. <i>Győry K. Sudhoff</i> : Der Fasciculus medicinae des Johannes de Ketham Alemannus. Ism. <i>Győry</i>	91
<i>E. Schlegel</i> : Paracelsus in seiner Bedeutung für unsere Zeit. Ism. <i>Győry</i>	92
<i>Theophrast von Hohenheim</i> : Fünf Bücher über die unsichtbaren Krankheiten. Ism. <i>Győry</i>	92
<i>H. v. Henting</i> : Robespierre. Ism. <i>Győry</i>	93
<i>H. Campan</i> : Erinnerungen an Marie-Antoinette, Königin von Frankreich. Ism. <i>Győry</i>	94
<i>Folyóírat szemle</i>	95
Tárca.	
<i>D. F. Babics József</i> †.....	105
<i>Iványi Béla</i> : Szerémi herceg Odescalchi Artúr †.....	106
<i>Lukinich Imre</i> : Gr. Apponyi Sándor †.....	107
<i>Hivatalos értesítő</i>	110

A szerkesztésért és kiadásért dr. Domanovszky Sándor felelős.

A tagsági és előfizetési díjak ügyében kérjük, tessék **Novák Nándor pénztárnokhoz (Budapest I, Márványutca 25. III. 25.)** fordulni. A tagdíj évi **90.000 korona**. **Előfizetők** a Századokat **200.000 koronáért** rendelhetik meg. Alapítvány, tagdíj és előfizetés mindenkor **1099. számú postatakarékpénztári csekkszámlánkra** fizetendő. Ha a befizetés postautalványon történik, az utalvány szelvényén meg kell jegyezni, hogy az összeg az 1099. számú csekkszámlára telepítendő.

SZÁZADOK

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR DOMANOVSKY SÁNDOR

MÁSODALELNÖK

LIX—LX. ÉVFOLYAM

1925—1926.

BUDAPESTEN, 1926.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

TARTALOM.

	Lap
ANGYAL DAVID: <i>Gróf Széchenyi István ifjúkori naplói</i> ..	337
BALOGH JOLÁN: <i>Mantegna magyar vonatkozású portréi</i> ..	234
BARANYAI BÉLA: <i>Zsigmond király úgynevezett sár- kányrendje</i>	561, 681
BARTONIEK EMMA: <i>Az Árpádok trónöröklési joga</i> ..	785
GYALÓKAY JENŐ: <i>A magyar nemes insurrectio reformtervei 1797-től 1809-ig</i>	126
HERZOG JÓZSEF: <i>A m. kir. hitelfőpénztár megszerve- zése és működése Mária Terézia korában</i>	160, 264
HORVÁTH JENŐ: <i>Anglia és a magyar szabadságharc</i> 592, ..	720
HUSZTI JÓZSEF: <i>Mantegna és Janus Pannonius</i>	613
KASTNER JENŐ: <i>Kossuth és Mazzini</i>	1
KRAJNYÁK GABOR: <i>Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög egyházi vonatkozásai</i>	498
KUMLIK EMIL: <i>Melyik pozsonyi házban alapította Széchenyi az Akadémiát?</i>	366
MADZSAR IMRE: <i>Az elemi oktatás fővárosunkban a török kiűzése után</i>	25
MISKOLCZY ISTVÁN: <i>I. Károly királyunk nevééről</i> ..	842
RÉDEY TIVADAR: <i>Jókai és a történelem</i>	113
REDLICH OSWALD: <i>Savoyai Jenő herceg</i>	225
SEBESTYÉN JÓZSEF: <i>A székesfehérvári prépostság és káptalan egyházi kiváltságai</i>	376, 462
THIM JÓZSEF: <i>A délmagyarországi szerb küldöttség Ferdinánd királynál Innsbruckban 1848-ban</i>	15
BÁRÓ WLASSICS GYULA: <i>Deák Ferenc</i>	449

Történeti irodalom.

<i>Aldásy Antal: Címertan. Ism. Hajnal István</i>	195
<i>Auer János Ferdinánd, lásd Lukinich alatt.</i>	
<i>Babinger, F., lásd Dernschwam.</i>	
<i>Baeumker, Clemens: Des Alfred von Sareschel (Alfredus Angelicus) Schrift De motu cordis. Ism. Győry</i> ..	316
<i>Bartos Indár, albisi és Kurucz György: Történelmi atlasz Ism. Málnási Ödön</i>	864

	Lap
<i>Bastgen, Hubert</i> : Der Zustand des Katholizismus in Preussen im Jahre 1833. Ism. <i>Tóth László</i>	761
— — Vatikánische Akten aus den Jahren 1835/36, zum Beginn des Konflikts zwischen der Katolischen Kirche und Preussen. Ism. <i>Tóth László</i>	761
<i>Below, Georg von</i> : Territorium und Stadt. Zweite Auflage. Ism. <i>Léderer Emma</i>	756
<i>Beniczky Lajos</i> , lásd <i>Steier</i> .	
<i>Bem de Cosban, Włodzimierz hr.</i> : General Józef Bem. Ism. <i>Podhradszky György</i>	631
<i>Berzeviczy Albert emlékkönyv</i> , lásd <i>Emlékkönyv</i> .	
<i>Bethlen Kata, Bethleni, Széki gróf Teleki József özvegye</i> , ... grófnő írásai és levelezése 1700—1759, kiadta <i>Szádeczky-Kardoss Lajos</i> . Ism. <i>Bartoniek Emma</i>	61
<i>Biographie</i> , Neue Österreichische — 1815—1918. Ism. —ch —e.	206
<i>Bissing, Freiherr von</i> : Das Griechentum und seine Weltmission. Ism. <i>György</i>	313
<i>Breit József</i> : A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. I. kötet. Ism. —y.	304
— — A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. II. kötet. Ism. <i>György</i>	751
<i>Brunn, Walter von</i> : Von den Gilden der Barbieri und Chirurgen in den Hansestädten. Ism. <i>György</i>	198
— — Geschichtliche Einführung in die Chirurgie. Ism. <i>György</i>	424
— — Die Handschrift des Schnitt- und Augenarztes Caspar Stromayr in Lindau im Bodensee. Ism. <i>György</i>	875
<i>Campan, H.</i> : Erinnerungen an Marie-Antoinette, Königin von Frankreich. Ism. <i>György</i>	94
<i>Coglièvina, Benvenuto</i> : Die homerische medizin. Ism. <i>György</i>	197
<i>Consalvi, Nel I.</i> centenario dalla morte del Card. Ercole. Ism. <i>Tóth László</i>	759
<i>Corti, Egon Cäsar</i> : Leopold I. von Belgien. Ism. <i>Hajnal István</i>	873
<i>Croce, Benedetto</i> : Storia del Regno di Napoli. Ism. <i>Miskolczy István</i>	872
<i>Csatkai Endre</i> : A soproni muzsika története. Ism. <i>Major Ervin</i>	741
<i>Cutolo, Alessandro</i> : Il regno di Sicilia negli ultimi anni di vita di Carlo II. d'Angio. Ism. <i>Miskolczy István</i>	871
<i>Dedek, Lud. Cresc.</i> : Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tomus III. Ism. <i>Aldásy Antal</i>	508
<i>Dernschwam, Hans</i> : Tagebuch einer Reise nach Kon-	

	Lap
stantinopel und Kleinasien. Kiadta <i>F. Babinger</i> .	
Ism. <i>Paulinyi Oszkár</i>	54
<i>Divald Kornél</i> : Felvidéki séták. Ism. —y —r.	409
<i>Doktori értekezések kivonatai</i> , A budapesti kir. Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán az 1924/25. tanévben elfogadott. — Ism. x	426
<i>Domanovszky Sándor</i> , lásd <i>József nádor</i> .	
<i>Dopsch, Alfons</i> : Wirtschaftliche und sociale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung. I. Teil. Ism. <i>Grünwald Béla</i>	82
<i>Dreifaltigkeitskirche</i> , Die zweihundertjährige — in Pressburg. Ism. <i>Kumlik Emil</i>	409
<i>Eckhart Ferenc</i> : Bevezetés a magyar történelembe. Ism. <i>Bartoniék Emma</i>	178
— — A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Ism. <i>Paulinyi Oszkár</i>	289
<i>Emlékkönyv</i> Berzeviczy Albert írói működésének félszázados évfordulója ünnepére. Ism. —ch —e.	284
<i>Emlékkönyv</i> gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. Szerk. <i>Lukinich Imre</i> . Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	396
<i>Értekezések</i> , Doktori — kivonatai, lásd Doktori értekezések alatt.	
<i>Esztergom Évlapjai</i> I. Ism. <i>Iványi Béla</i>	398
— — II. Ism. <i>Iványi Béla</i>	620
<i>Évkönyvei</i> , Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum — III. kötet. Ism. Z.	179
<i>Fueter, Eduard</i> : Weltgeschichte der letzten hundert Jahre, 1815—1920. Ism. <i>Horváth Jenő</i>	422
<i>Gárdonyi Albert</i> : Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből (1873—1923.). Ism. <i>Budó Juszti</i> n ..	858
<i>Gooch, G. P.</i> , lásd <i>Ward</i> .	
<i>Guichen, vicomte de</i> : Les grandes questions européennes et la diplomatie des puissances sous la seconde république française. T. I. Ism. <i>Horváth Jenő</i>	531
<i>Halmay Barna</i> : Az 1526-i mohácsi csata keletkezése és igazi helye. Ism. <i>Gyalóka</i> y Jenő	625
<i>Házi Jenő</i> : Sopron sz. kir. város története I. rész, 2—3. kötet. Ism. <i>Mályusz Elemér</i>	279
<i>Heischmann, Eugen</i> : Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Ism. —ó —ő.	286
<i>Henting, Hans von</i> : Robespierre. Ism. <i>Győry</i>	93
<i>Herpay Gábor</i> : Nemes családok Debrecenben. Ism. <i>Iványi Béla</i>	753
<i>Hohenheim, Theophrast von</i> : Fünf Bücher über die unsichtbaren Krankheiten. Ism. <i>Győry</i>	92
<i>Honigmann, Georg</i> : Geschichtliche Entwicklung der Medizin. Ism. <i>Győry</i>	651

	Lap
<i>Horváth Ödön</i> : Bredeczky Sámuel élete. Ism. <i>Mályusz Elemér</i>	405
<i>Husztai József</i> : Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Ism. <i>Pleidell Ambrus</i>	516
<i>Ilberg, Johannes</i> : Die Aerzteschule von Knidos. Ism. <i>Győry</i>	763
<i>Isoz Kálmán</i> : Buda és Pest zenei művelődése. Ism. <i>Lajtha László</i>	851
<i>József nádor iratai</i> I. Szerk. Domanovszky Sándor. Ism. <i>Miskolczy Gyula</i>	743
<i>Kapossy János</i> : F. A. Hillebrandt (1719—1797). Ism. <i>O. Z.</i>	296
<i>Karácsonyi János</i> : Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. köt. Ism. <i>Patek Ferenc</i>	739
<i>Kardoss Lajos</i> , lásd <i>Szádeczky</i> .	
<i>Kelemen László</i> : A leánynegyed. (Quartalitium.) Ism. <i>Iványi Béla</i>	847
<i>Kiss Géza, hegyaljai</i> : Nagyasszonyok a magyar reformációban, I—II. kötet. Ism. <i>V. E.</i>	519
— — <i>Lorántffy Zsuzsánna</i> fejedelemasszony. Ism. <i>V. E.</i>	519
— — <i>Arva Bethlen Kata</i> . Ism. <i>V. E.</i>	519
<i>Gróf Klebelsberg Kuno</i> , Emlékkönyv — — — negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére — lásd Emlékkönyv alatt.	
<i>Koszó János</i> : Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. Ism. <i>Buday Károly</i>	64
<i>Kötzschke, Rudolf</i> : Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters. Ism. <i>Váczy Péter</i>	866
<i>Krofta, K.</i> : Konec Starého Uherska. Ism. <i>Podhradský György</i>	73
<i>Kurucz György</i> , lásd <i>Bartos</i> .	
<i>Lamprecht</i> : Modern történettudomány. Ford. <i>Sas Andor</i> . Ism. <i>G. A.</i>	529
<i>Lejeune, Fritz</i> : Die Zahnheilkunde im dreizehnten Jahrhundert, mit besonderer Berücksichtigung Guglielmo da Salicetos und Lanfranchis. Ism. <i>Győry</i>	90
<i>Litt, Th.</i> : Geschichte und Leben. Ism. <i>Hajnal István</i> ..	642
<i>Lombard, Ed.</i> : Der medizinische Inhalt der schweizerischen Volkskalender im XVIII. und XIX. Jahrhundert. Ism. <i>Győry</i>	765
<i>Lósy-Schmidt Ede</i> : A hortobágyi köhíd építése Debrecen város mátai pusztáján. 1827—1833. Ism. <i>Iványi Béla</i>	857
<i>Lukinich Imre</i> : Auer János Ferdinánd pozsonyi nemes polgárnak héttoronyi fogságában írt naplója 1664. Ism. <i>m.</i>	181
— — lásd Emlékkönyv gróf Klebelsberg stb.	
— — A szatmári béke története és okirattára. Ism. <i>Angyal Dávid</i>	521

	Lap
<i>Macaulay</i> : Államalkotók. Ism. —s.	650
— — Államférfiak. Ism. —s.	650
<i>Magyar Zoltán</i> : A magyar állam költségvetési joga. Ism. <i>Herzog József</i>	525
<i>Mahrholz, Werner</i> : Literargeschichte und Literaturwissenschaft. Ism. <i>Zolnai Béla</i>	306
<i>Malade, Theo</i> : Semmelweis. Ism. <i>Győry</i>	67
<i>Meyer-Steinegg, Th., Sudhoff, K.</i> : Geschichte der Medizin im Überblick mit Abbildungen. Ism. <i>Győry</i>	425
<i>Miskolczy István</i> : A középkori kereskedelem története. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	413
— — Anjou Károly balkáni politikája. Ism. <i>Tóth László</i>	530
<i>Mohácsy Béla</i> : A m. kir. államvasutak a világháború alatt. Ism. <i>T. L.</i>	410
<i>Moravcsik Gyula</i> : Szent László leánya és a bizánci Pantokrator monostor. Ism. <i>Relkovič Neda</i>	400
<i>Müller, Georg</i> : Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Ism. <i>J.</i>	404
<i>Nel I. centenario dalla morte del Card. Ercole Consalvi</i> , lásd <i>Consalvi</i> .	
<i>Neuburger, Max</i> : Die Wiener medizinische Schule im Vormärz. Ism. <i>Győry</i>	205
<i>Neue österreichische Biographie</i> , lásd <i>Biographie</i> .	
<i>Neustätter, Otto</i> : Max Pettenkofer. Ism. <i>Győry</i>	538
<i>Nohl, Johannes</i> : Der schwarze Tod. Ism. <i>Győry</i>	316
<i>Payr Sándor</i> : A dunántúli ev. egyházkerület története, I. kötet. Ism. <i>Szelényi Ödön</i>	282
<i>Peters, Hermann</i> : Der Arzt und die Heilkunde in der deutschen Vergangenheit. Ism. <i>Győry</i>	318
<i>Pethő Sándor</i> : Világostól Trianonig. Ism. <i>Tóth László</i> ..	632
<i>Pick, Frieder</i> : Der Prager Fenstersturz i. J. 1618. Ism. <i>Ernyey József</i>	198
— — Denkschrift des Rektors Johannes Jessenius von Gross-Jessen an den Generallandtag von 1619, über Erneuerung der Prager Universität. Ism. <i>Ernyey József</i>	198
— — Die Prager Execution i. J. 1621. Ism. <i>Ernyey József</i>	198
<i>Pigler Andor</i> : A győri Szent Ignác-templom és mennyezetképei. Ism. <i>Oroszlán Zoltán</i>	185
<i>Precht, Hans</i> : Englands Stellung zur deutschen Einheit 1848—1850. Ism. <i>Horváth Jenő</i>	534
<i>Pressburg</i> , Die zweihundertjährige Dreifaltigkeitskirche in —, lásd Dreifaltigkeitskirche alatt.	
<i>Réthei Prikkel Marián</i> : A magyarság táncai. I. kötet. Ism. <i>Major Ervin</i>	73
<i>Rackl, Michael</i> : Die griechischen Augustinerübersetzungen. Ism. <i>Tóth László</i>	754

	Lap
<i>Radványi, Nikolaus</i> : Die Archive in der Podkarpatska Rus. Ism. <i>Tóth László</i>	527
<i>Réz Mihály</i> : A történelmi realizmus rendszere. Ism. <i>Márki Sándor</i>	48
<i>Reissig Ede</i> : A Jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. I. rész. Ism. <i>Patek Ferenc</i>	511
<i>Schlegel E.</i> : Paracelsus in seiner Bedeutung für unsere Zeit. Ism. <i>Győry</i>	92
<i>Schultze, Ernst</i> : Die Zerrüttung der Weltwirtschaft. Ism. <i>Domanovszky Akos</i>	534
<i>Schweisheimer, Waldemar</i> : Beethovens Leiden. Ism. <i>Győry</i>	203
<i>Siklós Albert</i> Zenei lexikona, I. kötet. Ism. <i>Major Ervin</i>	77
<i>Spranger, E.</i> : Lebensformen. Ism. <i>Hajnal István</i>	642
<i>Steier Lajos</i> : Görgey és Kossuth. Ism. <i>Tóth László</i>	188
— — Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei. Ism. <i>Tóth László</i>	188
— — Beniczky Lajos visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-i szabadságharerről és a tót mozgalomról. Ism. <i>Miskolczy Gyula</i>	297
<i>Stemplinger, Eduard</i> : Antike und moderne Volksmedizin. Ism. <i>Győry</i>	877
<i>Stern, W.</i> : Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen. Ism. <i>Hajnal István</i>	642
<i>Sudhoff, Karl</i> : Der Fasciculus medicinae des Johannes de Ketham Alemannus. Ism. <i>Győry</i>	91
<i>Sudhoff, K., Meyer-Steinegg, Th.</i> , lásd Meyer-Steinegg.	
<i>Sudhoff, Karl</i> : Erstlinge der paediatrischen Literatur. Ism. <i>Győry</i>	764
<i>S. Szabó József</i> : A debreceni református kollégium tanárai és kiválóbb növendékei. 1549—1925. Ism. <i>Iványi Béla</i>	753
<i>Szádeczky-Kardoss Lajos</i> , lásd bethleni Bethlen Kata.	
<i>Szentpétery Imre</i> : Chronologia. Ism. <i>Hajnal István</i>	196
<i>Szépművészeti</i> , Az Orsz. Magy. — Múzeum évkönyvei, lásd Évkönyvei.	
<i>Szivos Béla</i> : Az aranybulla. Ism. <i>Iványi Béla</i>	846
<i>Teleki József</i> , Széki gróf — — özvegye, bethleni Bethlen Kata grófnő írásai és levelezése 1700—1759. lásd Szádeczky-Kardoss alatt.	
<i>Gróf Tisza István</i> összes munkái. 4. sorozat. II. kötet. Ism. —ch. —e.	302
<i>Tóth László</i> : A pápai udvar lakásviszonyai a XIII. sz. második felétől a XIV. sz. közepéig. Ism. <i>Bartonicz Emma</i>	88
<i>Tóth Zoltán</i> : Mátyás király idegen zsoldos serege. Ism. <i>Zsinka Ferenc</i>	401

	Lap
<i>Várady L. Árpád</i> : Lonovics József római küldetése. Ism. <i>Patek Ferenc</i>	193
<i>Verő György</i> : A Népszínház Budapest színi életében 1875—1925. Ism. <i>Rédey Tivadar</i>	748
<i>Verweyen, Johannes Maria</i> : Die Philosophie des Mittelalters. Ism. <i>Győry</i>	411
<i>Vigevano, Attilio</i> : La legione ungherese in Italia (1859—1867). Ism. <i>Kastner Jenő</i>	639
<i>Vorbruchner Adolf</i> : Az erdélyi püspökség. Ism. <i>Patek Ferenc</i>	621
<i>Ward, Sir A. W. és Gooch G. P.</i> : The Cambridge History of British Foreign Policy. 1783—1923. I—III. Ism. <i>Horváth Jenő</i>	418
<i>Wegner, Richard</i> : Frankfurts Anteil an der Verbreitung anatomischer Kenntnisse im XVI. bis XVIII. Jahrhundert. Ism. <i>Győry</i>	876
<i>Wendel, Hermann</i> : Der Kampf der Südslaven um Freiheit und Einheit. Ism. <i>Miskolczy Gyula</i>	415
<i>Wenkenbach, Ernst</i> : John Clement ein englischer Humanist und Arzt des sechzehnten Jahrhunderts. Ism. <i>Győry</i>	652
<i>Báró Wesselényi Miklós</i> utinaplója. Ism. <i>Iványi Béla</i> ..	854
<i>Ybl Ervin</i> : Az utolsó félszázad művészete. Ism. <i>D. K.</i> ..	652
<i>Zoltai Lajos</i> : Települések, egyházas és egyházatlan falvak Debrecen város mai határa és külső birtokai területén a XI—XV. századokban. Ism. <i>Iványi Béla</i> ..	622
<i>Zsigmond Ferenc</i> : Jókai. Ism. <i>Rédey Tivadar</i>	69
<i>Folyóiratszemle</i>	95, 207, 319, 428, 538, 654, 766, 878
Akadémiai Értesítő	538
A Nép	207
Archiv für Politik und Geschichte	319, 654
Archivum Franciscanum Historicum	655
A Rend	655
A Szent István Akadémia Értesítője	95
Az Est	96
Az Ujság	96, 207, 428, 655, 766
Békés	208
Budapesti Hírlap	97, 208, 428, 656, 878
Budapesti Szemle	766, 878
Debrecen	428
Debreceni Független Ujság	428
Dunántúl	428, 656, 777
Dunántúli Hírlap	656
Egri Népujság	208, 656
Egyházi Szemle	97, 209
Esti Kurir	428
Felső Torontál	209
Hadtörténelmi Közlemények	320, 538
Hajdúföld	209

	Lap
Hiradó	656
Hirnök	209
Historische Zeitschrift	97
Katholikus Szemle	880
Kőszeg és Vidéke	209
La Bibliofilia	659
Levéltári Közlemények	545
Lidové Noviny	428
Magyar Hírlap	323
Magyar Jövő	210, 659
Magyar Kisebbség	428
Magyarország	323, 770
Magyarság	429, 659, 770, 886
Magyar szó	210
Miskolci Napló	659
Mitteilungen aus der historischen Literatur	99
Napkelet	549, 659, 882
Národnie Noviny	429
Národní Listy	429
Nemzeti Ujság	429, 552, 771, 886
Népszava	429, 552, 771
Neues Pester Journal	323, 552, 771
Nuova Antologia	552
Nyirvidék	211
8 Órai Ujság	430, 552, 771, 886
Ödenburger Zeitung	553
Orvosi Hetilap	886
Pester Lloyd	101, 430, 553, 772, 887
Pesti Hírlap	102, 553, 773, 887
Pesti Napló	103, 430, 553, 773, 888
Prager Presse	430
Preussische Jahrbücher	211
Protestáns Szemle	553, 663
Revue des deux Mondes	773
Revue des sciences politiques	774
Revue politique et parlementaire	324
Robotnicke Noviny	431
Sbornik Matice Slovenskej	555
Schmollers Jahrbuch. Jg. 48, 1924, H. 1—2.	103
Slovák	431
Slovenská Politika	431
Slovenské Pohľady	775
Slovensky Denník	431
Szeged	555
Szegedi Napló	888
Szózat	432, 555, 777
Temesvarer Zeitung	104
Torontál	104
Történeti Szemle	777
Turul	778
The English Historical Review	665
Uj Nemzedék	216, 780
Ujság	888
Venkov	432

Világ	216, 432, 556, 780,	Lap 888
Zeitschrift für Schweizerische Kirchengeschichte		556

Tárca.

<i>Alapy Gyula</i> : A székely löporgyártás és ágyúöntés 1849-ben	218
<i>Aldásy Antal</i> : Zsilinszky Mihály †	435
<i>Arday Pál</i> : Borsod megye szerepe a hegyaljai zendülés idején (1697)	325
<i>Balogh Jolán</i> : Mantegna magyar vonatkozású portréi. (Pótlások és javítások.)	889
<i>D. F.</i> : Babics József †	105
<i>Iványi Béla</i> : Szerémi herceg Odescalchi Artur †	106
<i>Levéltári Közlemények</i>	557
<i>Lukinich Imre</i> : Gróf Apponyi Sándor †	107
— — Márki Sándor †	329
— — A Magyar Történelmi Társulat 1925. évi közgyűlé- sén előterjesztett főtítkári jelentés	433
— — Szentkláray Jenő †	439
— — Főtítkári jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1925. évi működéséről	666
— — Édouard Sayous levele Csengery Antalhoz	782
<i>Vegyes Közlések</i>	333
<i>Hivatalos Értesítő</i>	110, 334, 440, 670, 898

Kossuth és Mazzini.

Az 1820-as 30-as évek demokratikus eszméi szellemi közösségben egyesítették Európa liberális gondolkozású férfait. Egy nagy álmot hajszolnak. Céljuk minden népek szabadsága és megelégedettsége. A francia forradalom és a napoleoni háborúk keserűségei után, a Szent Szövetség abszolutisztikus uralmának idején, új idealizmus fejlődik sokak lelkében, mely a világ boldogságáért küzd.

A fiatal Giuseppe Mazzini már kialakulni látja egy jövőendő demokratikus Európa képét. Hiszen a görög szabadságharc, a júliusi forradalom, a lengyel fölkelés, az Olaszországban folyton megújuló carbonari-lázadások — melyekben maga is részt vett — arra a meggyőződésre juttatták, hogy az már adva van a népek közlelkületében: megvalósításától csak egy lépés választ el. S Isten olyan szépen kijelölte folyókkal, hegyekkel Európa szükség-szerű államokra-oszlását!¹

Igy gondolkodott a fiatal Mazzini, mikor 1832-ben „La giovine Italia” címen *újságot* indít meg Marseillesben köztársasági eszméinek terjesztésére és Olaszország egységének megteremtése érdekében. Propagandája mind hangosabbá és hatásosabbá lesz. Fegyvertársakat keres, mert nemzeti céljainak megvalósulását is Európa demokratikus átalakulásától várja. És a Magyarországból érkező reformmozgalmak s nemzeti törekvések híre, egy Szegeden állomásozó olasz tiszt levele, mely a magyarok szabadságvágyáról szól, arra bírják, hogy *Magyarországban* lássa hazájának legközelebbi segítőjét az osztrák abszolutizmus elleni küzdelemben, szembe-helyezkedve azzal az ellenszenvvel, mit a magyar csapatok jelenléte Lombardiában s a reakció eszközeiként való fölhasználásuk keltett.

¹ I collaboratori della Giovine Italia ai loro concittadini. Edizione Nazionale III. 58. l.

Bowring angol könyvéből¹ költészetünkkel is megismerkedvén, Mazzini „Dell' Ungheria“ című hosszú cikkében vázolja Magyarország történetét, földrajzi helyzetét, s jelen politikai életéből azt következteti, hogy előbb-utóbb főlzabadul az osztrák uralom alól, mert történeti hivatása: a dunamenti népeket egy nagy magyarszláv konföderációban egyesíteni, mely az Adriától a Fekete-tengerig terjedjen s egyrészt gátat szab az oroszok terjeszkedési vágyának, másrészt a szövetséges Olaszország jövődő kereskedelmének utat nyit a szárazföldön kelet felé.²

Mazzini várta a nagy népek csatáját, mely többi álmával együtt ezt is megvalósítsa.

1848 a teljesülés évének látszott, de a custozzai vere-ség csakhamar eltemette a lombard-lázadás eredményeit s a magyar szabadságharc idejében csak Velence és Róma bírtak független, demokratikus kormányformával, míg Lombardia ismét belenyugodott az osztrák uralomba, a legyőzött Piemont pedig minden igyekezetét arra fordította, hogy kibékítse ellenségét. Velencében Daniele Manin mint diktátor, Rómában Mazzini triumvirátusa uralkodnak.

Terenzio Mamiani, a Mazzini-köztársaság külügyei-nek vezetője figyelmeztetett újra abban a nyílt levelében, melyet a L'Epoca című római újság 1848 április 25-i számában Carlo Zucchi generálishoz, az osztrák uralom elleni küzdelem egyik legkiválóbb, Napoleon seregében nevelkedett katonájához intézett — ki 1832-ben fogságot is szenvedett Munkács várában —, mennyire fontos lenne a magyarokkal, horvátokkal és dalmátokkal az együttműködést megteremteni, minek alapjait röviden, nyilvánvalóan Mazzini 1832-i álláspontját vallva, körvonalozza. Szerinte a tengerparton az olasz, magyar és szláv érdekek könnyen összeegyeztethetők és a horvátoknak e szövetségben s nem az orosz támogatásban van jövőjük. Arra biztatja tehát Zucchi tábornokot, vegye rá a piemonti kormányt, hogy küldjön ügyes megbízottakat ezekhez a népekhez, kik az együttműködést előkészítsék, s ajánlja, hogy a torinói minisztérium lépjen

¹ John Bowring: Poetry of the Magyars. London, 1830.

² A „Dell' Ungheria“ című cikket l. *Scritti editi ed inediti di G. Mazzini* III. köt. 147. kk. II. A „Govine Italia“-t újra kiadta Mario Menghini a *Biblioteca storica del risorgimento italiano*ban (serie III. 6. sz. és VII. 2.).

összeköttetésbe barátjával, Splényi Lászlóval. A tábornok, mint 1861-ben kiadott emlékiratai bizonyítják, meg is volt győződve e politika helyességéről.¹

Splényi megérkezik Torinóba és érintkezést keres a piemonti kormánnyal, ez azonban csak akkor határozza el magát cselekvésre, mikor a magyar szabadságharc kitörése után a nagy filozófus és demokrata politikus, Vincenzo Gioberti kerül élére. Splényi bárót elismerik a független Magyarország hivatalos képviselőjének és Gioberti elfogadja egy fiatal bresciai tisztnek, Alessandro Montinak a király által már egyszer elutasított ajánlatát, hogy Kossuthhoz megy mint Piemont követe. Egy Kossuthhoz intézett levélen kívül, Monti pontos instrukciókat visz magával, mikor december végén útnak indul.²

Gioberti politikája egy új háború előkészítésére volt beállítva Ausztria ellen. Múltán veti tehát szemére későbbi vitáirásaiban elődjének, Perrone tábornoknak s — már 1849 február 20-án bekövetkezett bukása után — utódjának, Urbano Rattazzinak szűk látókörű, a magyarországi helyzetből hasznot nem húzó politikájukat: „Non vi ricordaste nemmeno — mondja — che ci fosse un' Ungheria al mondo.“³

Vincenzo Gioberti világosan látja, hogy a magyar szabadságharc sikere és az olasz-magyar együttműködés lehetősége egyedül a magyarországi nemzetiségek, főleg horvátok további magatartásától függ, s Monti megbízatása elsősorban az, hogy Marcello Cerutti belgrádi megbízottal egyetemben igyekezzék békét közvetíteni a magyarok és horvátok közt.

Az egykorú piemonti újságok élénk fényt vetnek arra a rokonszenvre, mellyel Torino a magyar szabadságharc ügyét kísérte. Nagy érdeme volt ebben Splényi bárónak. Azt a manifestumot, mit Teleki László intézett Magyarország nevében Európa művelt nemzeteihez, egy kísérőlevéllel küldi meg a képviselőháznak, melyben

¹ L. F. Bettoni-Cazzago: *Gli italiani nella guerra d'Ungheria 1848—49*. Milano, 1887. 24. l. — Nicomede Bianchi: *Storia documentata della diplomazia europea in Italia 1814—1861*. VI. köt. 4. l. — C. Zucchi: *Memorie* (kiadta N. Bianchi 1861). 120—122. ll.

² Bettoni id. mű 52—56. lk.

³ Risposta di V. Gioberti a Urbano Rattazzi sopra alcune avvertenze di Filippo Gualtiero... Torino, 1852. 68—69. ll. — V. Gioberti: *Ultima replica ai municipali*. Torino, 1917. 171. és 193. ll.

a magyar-olasz szövetség szükségét hangoztatja. S a parlament 1849 február 13-i ülésén lelkes hangulatban határoz a feleletről.¹

Néhány nappal később, február 16-án Torino népe tüntetést rendez Splényi báró ablakai alatt, mit ő másnap az újságok útján köszön meg.²

A parlamentben Lorenzo Valerio ellenzéki képviselő Gioberti bukása után is újra meg újra sürgeti az olasz-magyar-horvát szövetséget. Ennek érdekében „Società centrale di Torino per l'alleanza italo-slava“ néven társaságot szervez, melynek tagjai közt ott találjuk Splényt is. Alapszabályainak 4. pontja a társaság céljának vallja, hogy a szlávokat és románokat kibékítse a magyarsággal és Piemonttal szövetségben közös háborúra bírja Ausztria ellen.³

Ekkor már a piemonti kormány kénytelen volt a közhangulatnak engedve, március 12-én fölmondani a fegyverszünetet. A háború azonban kellő előkészület híján a novarai vereséggel hamarosan bevégeződik.

Mazzini római köztársasága sem tehetett egyebet, mint hogy a nemzetgyűlés május 6-i ülésén elhatározta, hogy olasz és latin nyelven üdvözlí az egyedül küzdő Magyarországot, a népek szabadságának és testvériségének nevében.⁴ Egy 1851-ben Luganóban „Kossuth e Mazzini...” címen megjelent nyomtatvány névtelen írója ugyan azt állítja, hogy följajánlkozott a triumvirnek, hogy mint a köztársaság képviselője Magyarországra megy, de akkor már a Mazzini kormánya és a magyar szabadságharc ügye egyaránt bukása felé közeledett.⁵

Velence is, mely legtovább meg tudta őrizni függetlenségét, hamar elvesztette a magyar segítség reményét, bár Alessandro Monti telve van bizalommal.⁶

¹ Gazzetta di Venezia 1849 febr. 22, márc. 11.

² La Concordia 1849 febr. 16, 17 (42—43. sz.).

³ La Concordia 1849 márc. 2, 19, 21 (54., 68., 70. sz.).

⁴ A tárgyalást s az üdvözlő irat szövegét l. *Le Assemblée del risorgimento* IV. köt. 1911. — Gazzetta di Venezia máj. 20. 137. sz. is.

⁵ Kossuth e Mazzini ossia preliminari dell'alleanza tra il popolo italiano e l'ungherese. Lugano, 1851.

⁶ Velencének a magyar szabadságharcához való viszonyát l. *Raccolta per ordine cronologico di tutti gli atti, decreti, nomine del governo provv. della repubblica veneta* .... Venezia, 1848—49.

Montinak sok viszontagság után csak 1849 májusában sikerült Kossuthhoz elérkeznie Debrecenbe. Akkor, mikor a novarai vereség után az új kormány megbízatását már megsemmisítette, sőt titkos kiküldöttjének sem volt hajlandó őt elismerni. Érdekeselek Montinak Debrecenből Giobertihöz írott levelei, mert azt tükrözik, mily bizalmat öntött belé a Kossuthtal való beszélgetés. Kérve kéri kormányát, hogy ne kedvetlenítse el a novarai kudarc, mert ő Magyarországot erősnek látja. Bem serege Horvátországba készül s mivel a szlávok hajlandóak már megbékélni, hamarosan elér Fiuméba és akkor Olaszországgal összefogva könnyű lesz a győzelem. Kossuth június 1-én futárt készül Torinóba küldeni.¹

De hiába volt minden biztatás; Gioberti már nem volt miniszter. Monti, hogy mégis hasznára válhasson a szabadság ügyének, a magyar seregben eddig szétszórta olasz katonákat és tiszteket — mintegy ezerkétszázat — egy olasz légióban gyűjtötte össze, mellyel — ezredesi rangra emeltetvén — részt vett szabadságharcunk utolsó küzdelmeiben. A függetlenség ügyének bukása után átmenekült légiójával a határon és augusztus 20-án meghatódottan mond búcsút a magyar seregnek.

Viddinbe, majd Gallipoliba internálták. Altala, bár nem volt az olasz forradalmár-párt híve, akarta Mazzini eljuttatni első levelét Kossuthhoz.² Mazzini ugyanis ekkor már Svájból folytatja propagandáját és a fejedelmek szent szövetségével szemben a népek szent szövetségét akarja megalapítani 1850 júliusában a Comitato Centrale Democratico Europeo-val.

Az ő demokratikus eszméi azonban távol állanak a francia forradalom gondolkodásától. Gyűlöli Condillac racionalizmusát. A világot — szerinte — Isten igazgatja s a történet folyását a gondviselés örök törvénye, a hegeli fejlődés irányítja. A népnek, az egyénnek nincsenek jogai — ez anarchiához vezetne —, csak kötelességei vannak

¹ L. Ricordi biografici e carteggio di Vincenzo Gioberti, raccolta per cura di G. Massari III. köt. Torino, 1863. 313. s. kk. II. és Bettoni id. könyvét.

² A. Monti hazatérése után maga gyűjtötte össze a magyarországi küldetésére és szereplésére vonatkozó okiratokat. Az olasz-magyar diplomáciai összeköttetésre vonatkozólag azonban sem Giobertitől, sem a magyar emigráltaktól — Batthyányi Kázmértól és Teleky Lászlótól —, kikhez fordult, nem tudott adatokat kapni. Az összegyűjtött okmányok alapján Monti életét Bettoni-Cazzago írta meg idézett művében.

az örök törvénnyel szemben, melynek végcélja az emberiség békéje és boldogsága. De a fejedelmek nem engedik érvényre jutni a nemzetek e belső szolidaritását. Ezért Mazzini az Isten kegyelméből népük fölött önkényesen uralkodó királyok szövetsége helyett, Isten kegyelméből való köztársaságok közösségének fogja föl Európa jövő társadalmát.¹ Az emberiség közös boldogságának megvalósítására akarja Mazzini Európa minden népének képviselőit egy nemzetközi demokrata szövetségben egyesíteni. S ezért sietett Kossuthal, aki ekkoriban Kutahyában Törökország foglya volt, de kinek a neve a külföldön is már a magyar függetlenségi és demokratikus eszmék szimbóluma lett, azonnal érintkezésbe lépni.

Kossuth levelei Mazzinihoz — melyek jelenleg a római risorgimento-könyvtár tulajdonát képezik —, szám szerint 41, Mario Menghini jó történeti megvilágításában jelentek meg 1921-ben.

Egy 1851 március 19-ről keltezett levél vezeti be a gyűjteményt, melyet azonban Menghini tévesen tart elsőnek, mert a Nemzeti Múzeum Kossuth-anyagának különben feltűnően csekélyszámú Mazzini-levelei közt van egy ugyanez év január 1-ről, mely már Kossuth levelére felel; Mazzini konstantinápolyi ágense, Adriano Lemmi pedig már 1850 szeptember 3-án arról értesíti Kossuthot, hogy érkezett hozzá egy levél Mazzinitől.² Mazzini tehát azonnal a nemzetközi demokrata-bizottság megalakulása után lépett összeköttetésbe Kossuthal. Ez kezdetben vonakodott Mazzini ajánlatát elfogadni, mert úgy látta, a köztársasági eszmék nem találhatnak talajra Olaszországban s a nemzeti egység megteremtését, valamint a Magyarországgal való együttműködést megakadályozzák.

E véleményében még jobban megerősítette egy olasz költő, Giuseppe Regaldi, aki keleti útjában Kutahyán tartózkodva, többször meglátogatta Kossuthot. Őva intette őt, hogy Mazzini eszméitől várjon segítséget hazája felszabadulásához, mert az olasz egység csak a savoyai háztól remélhető. Kossuth véleménye szerint is — bár a köztársaság mellett tesz hitvallást — a függetlenség ügyét nem szabad már eleve a kormányforma kérdésével

¹ L. Alessandro Levi: *La filosofia politica di Giuseppe Mazzini*. Bologna, 1917.

² Mario Menghini: *Luigi Kossuth nel suo carteggio con Giuseppe Mazzini. Rassegna storica del Risorgimento*. 1921. Különlenyomat.

komplikálni s Mazzininak Piemonttal kellene összehoznia. Az olasz agitátor erre azonban nem hajlandó: a királyi ház eljátszotta szerepét és tekintélyét Custozzá-nál és Novaránál, csak a népre lehet támaszkodni.¹

Kossuth másik kifogása az, hogy a demokrata-bizottság propagandája túl hangos és általánosságban marad. Pedig dobbal nem lehet verebet fogni és az eszmék kora már elmúlt. A népek érettek a tetre: „Je ne pense pas m'associer à des déclamations qui n'aboutissent à rien.”²

De Mazzini levelei tovább érkeznek. Adriano Lemmi közvetíti őket titokban. Maga is gyakran ír Kossuthnak — az ő leveleit a Múzeum kéziratára őrzi — s azon van, hogy kiszabadítsa kutahyai fogságából. „Le symbole de ma vie est sacrifice”, mondja ez a rajongó gondolkodású demokrata. Újságokat, folyóiratokat küld, Kossuth egész levelezését ő közvetíti, tervet dolgoz ki megszöktetésére és amikor propagandája miatt mint olasz emigráltat ki akarják utasítani Törökországból, fölmutatja az amerikai Egyesült-Államok által kiállított útlevelét.

Ezzel szemben Kossuth csak azt láthatta, hogy a piemonti kormány minden erejével azon dolgozik, hogy Ausztriával kibéküljön. Később, mikor majd Cavourral akar összeköttetésbe lépni, Szarvadyhoz írott levelében ezt hozza föl okul arra, hogy Mazzinihoz csatlakozott.

Kossuth érezte, hogy Piemonttól nem várhat semmit s hogy színt kell vallania Mazzini mellett. Ő nem az ideák embere, mint olasz társa, de benne erősebb a szervezés képessége. Azonnal hozzáfog a jövő olasz-magyar együttműködés előkészítéséhez. Ezzel vannak tele kutahyai levelei. Most már nyíltan a köztársaság mellett foglal állást és küld Mazzininak egy proklamációt, hogy azzal a Lombardiában állomásozó osztrák hadsereg magyar katonáit csatlakozásra szólítsa fel, ha esetleg még az ő fogsága idején törne ki valami mozgalom az olasz szabadság érdekében.

Mazzininak viszont, különösen mikor a szlávok és románok közreműködését igyekszik megnyerni demo-

¹ L. G. Rigaldi naplóját a torinói Rivista Contemporanea 1859. évf.-ban és L. Chiala: Politica segreta di Napoleone III. e di Cavour in Italia e Ungheria (Torino-Roma 1895) 6—17. ll. e di Cavour in Italia e Ungheria (Torino-Roma 1895) 6—17. ll. L. Montinak írott levelét is Bettoni-C. id. mű 227. l. — Mazzini levele Kossuthhoz 1851 jan. 6-ról (Nemz. Múzeum Kossuth-kéziratár); Kossuth levele 1851 márc. 19. Menghini 25. l.

² 1851 márc. 19-i levele. Menghini 21. s kk. ll.

krata bizottságában, főleg a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldása fekszik lelkén. Kossuth küld is erre vonatkozólag egy kimerítő „exposé“-t neki; Horvátország különválásába beleegyeznek, de Erdély — „le membre plus cher de notre corps“ — elszakadásának gondolatát és az oláh törekvéseket a legélesebb hangon utasítja vissza.¹

Igy Kossuth mind szorosabb viszonyba kerül nemcsak Mazzinival, hanem a Comitato Democratico Europeo-val is. Mikor pedig az Egyesült-Államok hajóján Speziába ér és Piemont még azt is megakadályozza, hogy partra léphessen, Mazzini demokrata-szövetsége ellenben lelkesen üdvözlí, bár mindig féltékenyen őrzi a maga egyéni szabadságát, állandóan kritizál és nem hajlandó magát senkinek sem alárendelni, végleg Mazzinihoz csatlakozik.²

Kutahyai álláspontja teljesen megváltozott. Londoni beszédei már a magyar köztársaság érdekében szólnak, a demokrata comité kiáltványait Mazzinivel és Ledru Rollin-nel együtt írja alá. Egészen elfogadja Mazzini eszméit is. A genovaiak üdvözlétére küldött feleletben³ az ő jelmondata is „Dio e popolo“, Isten és a nép, ő is vallja a fejlődés és népnevelés elveit, s kezdett Mazzini londoni folyóiratában, a „Pensiero ed azione“-ben egy cikksorozatot, melyben Mazzini filozófiájának magasabb szempontjából tekinti át Európa akkori problémáinak fejlődését a világtörténet folyamán.⁴ Kossuthnak egyedüli ilyenmő írása ez, mely Mazzini ideológiájának hatása alatt keletkezett.

Nehezebben tudtak megegyezni a tett mezején, bár mindketten meg vannak győződve, hogy a szabadságmozgalomnak egyszerre kell kitörnie Pesten és Milanóban, „mintha egy ország városai lennének“.⁵ De a szervezésben Kossuth érzi magát erősebbnek és tapasztaltabbnak. — Mazzini a nagy eszmék embere; nem ért

¹ 1851 jún. 19-i levele. Menghini 32. s kk. II.

² Menghini 51. és kk. II.

³ Közölve az id. 1851-i luganói nyomtatványban „Kossuth e Mazzini“.

⁴ *Pensiero ed Azione* 1858 nov. 15, 1859 jan. 15 (6. és 10. sz.) *Sguardo sul passato e sull'avvenire*. — I. *Necessità storica del problema dell'età nostra*; II. *Il progresso conquistato dal 1848*. L. Mazzinihoz intézett nyílt levelét is a folyóirat 1. számában 1858. szept. 1.

⁵ A genovaiaknak küldött feleletben. Id. Menghini 75. l.

egy lázadás apró részleteinek előkészítéséhez. Kossuth viszont minden lehetőséget latolgat, minden részletre kiterjed figyelme. Mazzini lázasan vágyik a cselekvésre, Kossuth nem akar semmit kockáztatni, míg pénzzel s fegyverekkel nem rendelkezik. Mazzini Milanóban akar lázadást szervezni, mert az a véleménye, hogy az olaszok szunnyadó nemzeti érzését állandóan ébresztgetni kell ily felkelések szításával. Kossuth vonakodik a milanói magyar csapatok közreműködését biztosítani, mert egy helyi lázadásnak a maga céljai szempontjából semmi hasznát sem látja s nem akarja, hogy nimbuszát egy esetleg sikertelen próbálkozás megtépázza. „*Ma participation est assurée à chaque révolution — írja —, mais à une émeute, non.*“

A milanói lázadás mégis kitört 1853 február 6-án.¹ Mazzini ugyanis ez év januárjában Svájcba utazott, s bár Kossuth az időpontot erre nem tartotta alkalmasnak, Luganóból intézte egy fölkelés szervezését, azt álmodva, hogy a mozgalom villámgyorsan tovább fog terjedni egyéb városokra s hamarosan szabadságharcra szélesül. Kossuth Mazzini luganói tevékenységét csak egy valamikor később kínálkozó alkalomra való előkészítés munkájának hitte s ezért segítette. 1853 legelején küldött proklamációja is csak általánosságban akarja előkészíteni a magyar katonákat egy olasz szabadságharc eshetőségére: „*Aussitôt — írja levelében nem éppen korrekt franciasággal — que (nos Hongrois) verront qu'il ne s'agit pas des troubles passagers, mais qu'il y a révolution nationale, je leur ordonne de se ranger du côté du peuple e de combattre l'ennemi commun... Je leur dis que je ne serai loin d'eux — et sitôt que je verrai qu'il y a révolution, j'accourrai au champ de bataille, et je me mettrai moi-même à la tête de mes Hongrois, pour les conduire — toujours combattant, toujours aidant l'Italie — vers la patrie.*“²

De épp erre látja Mazzini az időt elérkezettnek. Kossuthot Svájcba hívja: „*J'ai la Hongrie dont j'avais besoin, quant au reste envoyez des avis pour un cas plus que probable.*“³ Kossuth azonban nem bízott Mazzini terveiben és Amerikába indul. Tényleg, a valóságban Mazzini túlzó kijelentése nagyon kevés alappal bírt.

¹ L. Mazzini jan. 9-i levelét (Nemz. Múz.).

² Menghini 113. l.

³ Mazzini levele jan. 26. (Nemz. Múz.)

Ágensei egy Gregics Mátyás nevű magyar katonaszökevény káplárral léptek érintkezésbe Türr útján, aki ekkor Torinóban tartózkodott. Gregicset bízták meg a Lugano környékén élő magyar emigráltak és katonaszökevények megszervezésével, hogy amint kitör Lombardiában a lázadás, segítségére siethessenek. Azután adnak neki egy igazolványt, melynek hordozóját Kossuth Lajos Londonból 1853 január 1-ről keltezett aláírásával a maga megbízottjának és olaszországi kiküldöttjének ismeri el. Füzessy Jenő álnév alatt Torinóba küldik. Itt állítólag beszél Türrrel, kinek azonban a tervezett milanói lázadás részleteiről nincsen tudomása. Kalandos úton Mazzini elvbarátai eljuttatják február 3-ára Milánóba, ahol egy kocsmában azonnal érintkezésbe lép néhány magyar huszárral s különösen kettejükkel — Horváth és Vainassyval — a következő napokon is megbeszélést folytat.

A terv az volt, hogy amint kiüt a lázadás Milánóban, a magyar katonák csatlakoznak hozzá. De hogy Mazzini erre milyen messzemenő terveket épített, mutatja az, hogy Klapka Györgynek január végén levelet ír Genfbe, melyben őt sürgősen magához hívja Luganóba. Azt akarta, hogy a fölkelés első sikerei után ő álljon a magyar katonák élére. Így ígérte a milanói huszároknak is.¹ Klapka csak február 6-án vagy 7-én érkezhetett Luganóba. Mazzini izgatottan mondja el neki, mi készül. Épp várja a híreket a fölkelés sikeréről. De mikor másnap este újra fölkeresi, már kétségbeesetten találja. Megtudta a milanói lázadás csúfos kudarcát. A rajongó forradalmár kis eszközöktől óriási hatást várt s most hirtelen összeroppan. „Alles ist verloren, seufzte er auf. Ich bedauerte ihn von Herzen; er hatte sich von seiner masslosen Einbildungskraft hinreissen lassen, meinte es aber redlich mit seinem Vaterlande“ — mondja Klapka emlékirataiban.²

Az osztrák reakció kérlelhetetlen szigorral járt el. A két huszár, ki magyar társaik föllázítására vállalkozott, néhány nappal később az őrségen agyonlőtte magát. Gregics káplárnak sikerült ugyan elmenekülnie, de egy évvel később, mikor Genfben összeköttetésbe került Orsiniel is, kit nagyobb hatás kedvéért mint Mazzinit

¹ L'Opinione 1853 febr. 9 (40. sz.).

² G. Klapka: Erinnerungen. Zürich, 1887. 301. és kk. ll.

mutattak be neki, és új misszióval tért vissza Milanóba, elfogták, a mantuai börtönben kihallgatták s töredelmes vallomása után kivégezték. Az ő kihallgatási jegyzőkönyve, melyből előbbi adataimat nagyrészt merítettem, élénk fényt vet a maga, valamint a magyarok szerepére a milanói lázadásban.¹

A csúfos végű próbálkozás után Mazzini siet Kossuthnak írni és szomorúan vallja be tévedését, nem számítva többé közreműködésére: „Vous avez eu raison et moi j'ai eu tort... Vous êtes donc libre. Suivez vos plans. Puis-ent-ils réussir!”²

Csakhogy a dolog nem volt ily egyszerű. Mazzini ugyanis Kossuth nevét belekeverte a milanói lázadás ügyébe. A proklamációt, mit egyik levelében kért tőle, nem kapta meg. Azt a felhívását, mely csak az esetben szólítja fel a magyar katonákat csatlakozásra, ha egy nemzeti szabadságmozgalom már kialakult Olaszországban, nem használhatta. Pedig érezte annak szükségét, hogy a magyar katonák csatlakozását Kossuth nevével mindjárt a fölkelés elején biztosítsa. Tehát — anélkül, hogy erre Kossuth beleegyezését kérte volna — 1853 február 6-i dátummal kinyomatta némi hirtelen eszközölt változtatással Kossuth régi szövegét, melyet még kutahyai fogságából küldött. Ezt terjesztette Milanóban és ezt közölte az angol lapokban is (február 10).

Mazzini azért hitte magát erre föl jogosítottnak, mert hiszen Kossuth kívánsága szerint nagy, nemzeti fölkelést tervezett, melynek alkalmas időpontját meghatározni saját magát illetékesebbnek tartotta, mint magyar társát. Különben Kossuth még Kutahyából meg is engedte, hogy a kiáltványt belátása szerint fölhasználhassa, sőt 1852-i amerikai útja alkalmával őt bízta meg az olaszországi magyar katonaság forradalmasításával. De Mazzini azt is tudhatta, hogy az óvatos Kossuth bizonyára vonakodnék a proklamáció kiadásába beleegyezni, mielőtt valami eredményt nem lát. Így maga akart helyette is cselekedni.

Kossuthot amerikai útja közben lepte meg a milanói forradalom híre. Hirtelen kigyúlt benne a remény szikrája. Hátha mégis Mazzininak van igaza? Hátha mégis olasz szabadságharc kezdődik, mit Magyarország hasznára fordíthat? Lázasan készül az utazásra, hogy az

¹ Kiadva: Alless. Luzio: Felice Orsini. Milano, 1914. 384—439. ll.

² Febr. 10-i levele (Nemz. Múz.).

események színhelyére siessen. De még mielőtt elindulhatna, megtudja az újságokból a forradalom kudarcát.

Most elkeseredés fogja el, hogy Mazzini, ki „igen nemes keblű ember, de fájdalom nem tud felemelkedni a Conspiráció-vezér szerepén felül“,¹ ebbe a sikertelen próbálkozásba az ő nevét is belekeverte.

S Mazzini nemcsak hogy beleegyezése nélkül cselekedett, de változtatásaival, melyekkel a régi szöveget hamarjában az új helyzethez igyekezett alkalmazni, nem gondoskodott eléggé, hogy eltüntessen bizonyos szölamokat, melyek az aktualitás értékével bírtak közvetlenül a szabadságharc után, de most értelmüket veszítették. „Személyem szabad! munkásságom kötetlen! Feladatom után látandók...“ „Nemsokára köztetek leszek“: olyan mondatok, mik most, mikor Kossuthot Amerikában tudták, nevetséges ígéretnek hangoztak. A torinói kormány lapja ezért a proklamációt Mazzini hamisítványának tartja s szerinte a forradalmi párt ez új kísérletében Kossuth neve a komikumot képviseli.²

Kossuth, kinek önértetét az is sértette, hogy a kiáltvány úgy tünteti őt föl, mintha távollétében, biztos helyről akarta volna honfitársait egy veszélyes vállalkozásba uszítani, mit Mazzininak is fölháborodással vetettek szemére, kíméletlenül nekilát, hogy becsületét s hírnevét megvédje.

Az idevonatkozó újságcikkeket és Mazzini-leveleket Kossuth később a maga igazának bizonyítékaiképen egy füzetbe ragasztotta.³

Alig tudta meg a milanói lázadás sikertelenségét, barátja, Mayne Reid angol regényíróval irat egy levelet az angol újságokba, mely ezt a kijelentést adja Kossuth szájába: Az okmányt megtagadom, az hamisítvány. „I disavow the document. I pronounce to be a forgery!...“ De két nappal később (február 19) megjelent nyilatkozata már helyreigazítja állítását azzal, hogy a kiáltvány alkalmasint kutahyai proklamációján alapszik, de beleegyezése nélkül, a dátum és szöveg meghamisításával közölték. Majd, mikor már kezében van eredeti szözata,⁴

¹ A Nemz. Múz. Kossuth-kéziratainak alább említendő füzetében.

² L'Opinione 1853 febr. 14. (45. sz.)

³ Nemz. Múz. Kossuth-kézirattára.

⁴ Ez már meg is jelent egyszer Londonban 1851 novemberében (Menghini 32. l.). Kossuth állítása szerint akkor is tudta nélkül.

egy újabb cikkben összehasonlítja vele Mazzini szövegét s felsorolja az önkényes változtatásokat. Az olaszországi magyar katonákhoz pedig újabb kiáltványt intéz, melyben „megbotránkozással vette tudomásul“, hogy a milánói lázadás alkalmával egy állítólagos proklamációja forgott köztük. Ez hamisítvány, mert e pillanatban ő nem járult hozzá egy olasz lázadás tervéhez.¹ A torinói kormány lapjának mindez kapóra jön, teljesen igazat ad Kossuthnak és örül, hogy üthet Mazzinin.

Pedig Mazzininak elég keserűséget okozott az a fölzúdulás, amivel az olasz közvélemény a hebehurgyán rögtönzött lázadás hírére fogadta. Hívei is ellene fordulnak, a Comitato Nazionalet föl kell oszlatnia. Kossuth támadásaira csak röviden felelt, a hamisítás vádjára megjegyezve, hogy az 1851-i okmány birtokában van s hitelességéről bárki meggyőződhet.² Aztán elhallgat, csak Kossuthnak ír szemrehányóan viselkedése miatt, mire ez — mint maga mondja — egy „talán történelmi fontossággal is bíró“ levéllel válaszol.

A keleti háborúban reménykedik itt is, mint mindig kutahyai fogsága óta s fájlalja, hogy az olasz-magyar forradalom ügyét, mit ő akkorra tartogatott, mikor Ausztria másutt lesz elfoglalva, így lejáratta.

A krími háború ki is tört két évvel később s bár Kossuth reményeit nem igazolta, még egyszer, utoljára közelebb hozta egymáshoz a két száműzöttet. Most Kossuth biztatja társát cselekvésre, de Mazzini proklamációjának, melyet a genovaiakhoz intézett, már semmi sikere sem volt.⁴

Mazzini csillaga ekkor már hanyatlóban van. Nagy érdeme, hogy 1830 óta cikkeivel, izgatásával, propagandájával állandóan felszínen tartotta az olasz egység kérdését s ezzel előkészítette a nemzeti renaissance útját.

De amikor Piemont uralkodója, Viktor Emánuel és minisztere, Cavour állnak a mozgalom élére és ideáljukat ügyes külpolitikával, francia segítséggel igyekeznek megvalósítani, Mazzini pártja köztársasági hitvallásával teljesen elszigetelődik.

¹ L'Opinione 1853 febr. 24 (54. sz.)

² L. Menghini 123. s. kk. II.

³ Mazzini levelét (1853 febr. 23) és Kossuth levelét, melynek csak csonka impuruma van meg, l. a Nemz. Múz. kézirat-tárának említett füzetében.

⁴ L. Kossuth 1855 márc. 16-i levelét. Menghini 170. I.

Kossuthnak azonban fontosabb a magyar szabadság ügye, mint azok az eszmék, melyeket Mazzinival együtt hangoztatott. A cselekvés, szervezés s nem az ideák embere. Félreteszi tehát republikánus elveit, végleg szakít Mazzinival és Cavour felé fordul, ki a magyar emigráltak közreműködését Ausztria gyöngítésének érdekében óhajtotta.

A Mazzini folyóiratában kezdett cikksorozatnak elmarad a folytatása, s helyette négy hónappal később már lelkes beszédet mond az olasz-francia együttműködés érdekében Ausztria ellen, mit maga is tevékenyen elő akar segíteni hazája szabadságának érdekében.¹

Ezzel befejeződik a Kossuth-emigráció olasz összeköttetéseinek első korszaka, mely 1851—59-ig tartott és melynek reményei Mazzinihez s demokrata szövetségéhez fűződtek.

Kastner Jenő.

¹ L. L'Opinione 1859 máj. 27. (148. sz.)

A délmagyarországi szerb küldöttség Ferdinánd királynál Innsbruckban 1848-ban.

Az 1848. évi május hó 15-én tartott szerb nemzetgyűlés határozata értelmében¹ egy szerb küldöttség menesztetett a horvátokhoz Zágrábba és Ferdinánd királyhoz Bécsbe, illetve a közben Innsbruckba menekült uralkodóhoz, hogy a karlócai nemzetgyűlés forradalmi határozatait a horvátokkal elfogadtassa és a király trónja elé juttassa.

A karlócai szerb főodbor (főbizottság) 1848 május 17-i ülésén mintegy négyszáz egyén (névsoruk megjelent a „Vjesznik“ 1848. évi 17. számában) jelöltetett ki a bizottságba, de csak egy részök fogadta el a meghívást.²

A küldöttség 1848 május 26-án reggel gőzhajón utazott el Zimonyból és Sziszekén át Zágrábba érkezve, részt vett Jellačić horvát bán fényes beiktatási ünnepélyén és a horvát tartománygyűlés ülésein. Zimonnyal szemben, a Száva belgrádi partján a szerb metropolita, Vucsits szerb vajda, Szimits Sztoján, a szerb államtanács elnöke, a kormány és a tanács számos tagja üdvözölte az elhajózó küldöttséget, sőt a szerb hivatalos lap tendenciózan közölte, hogy a belgrádi pasa taracklövésekkel tisztelgett, az osztrák belgrádi konzul pedig a fekete-sárga osztrák zászlót tűzte ki.³

A szerb küldöttség, melyhez Zágrábban Rajacsits karlócai szerb érsek is csatlakozott, 1848 június hó (13—15 közt) közepén érkezett Innsbruckba.⁴ Ide érkezett a horvátok küldöttsége is, Jellačić bán vezetése alatt, hogy a zágrábi tartományi gyűlés határozatait a királynak felterjessze. Jellačić bán, föltétlen híve lévén

¹ Karlócai határozatok. 1848 május 15., 9. pont.

² Шурмин, Споменик Српске Краљевске Академије LIV. стр. 6; és Архив Стратимировића 1848/49. бр. 5.

³ Српске Народне Новине, 1848. бр. 48.

⁴ K. k. priv. Bothe von Tirol und Vorarlberg 1848. N. 69.

az egységes osztrák monarchiának és az ezen eszme szolgalatában álló katonai pártnak, különös súlyt adott nemcsak a horvát, hanem a szerb küldöttségnek is, mely szintén hangoztatta a dinasztia iránti és az osztrák összbirodalom iránti hűségét. Vele szemben kényes volt a dinasztia helyzete az olaszországi horvát határőrvidéki harcosok miatt is, melyek zömét képezték az olaszok ellen küzdő osztrák hadseregnek. Jól tudta ezt Jellačić is, s az Innsbruckba érkezett angol követ, Ponsonby, 1848 június 25-én lord Palmerstonhoz intézett jelentésében idézi is Jellačić szavait: „I am here in your power, arrest me, if you please; but what I did was done bey the will of our people. Arrest, if you please; but if you do, the Croatians will recall all their soldiers from Italy, and I cannot prevent it.“¹

Jellačić Innsbruckba érkezve, 1848 június 17-én Wessenberg osztrák külügyminisztert kereste fel, aki a bán előadott panaszait nem találta egészen alaptalannak;² ezután Ferenc Károly főhercegnél tisztelgett, mit a főherceg a magyar őfelsége körüli miniszterrel, Eszterházy Pál herceggel külön tudatott is.

Eszterházy miniszter eleinte ellenezte a horvát és szerb küldöttségek Ferdinánd király által való fogadtatását, nem volt ellene azonban, hogy Ferenc Károly főherceg előtt mint magánegyének tisztelegghessenek. Szmélyes jelenlétét ehhez azonban kikötötte, miután a horvát sajtó nyíltan hangoztatta a főhercegről, hogy a horvát mozgalommal rokonszenvez.

Ferenc Károly főherceg most június 17-én 1 órára magához rendelte Jellačićot, aki azonban nem volt hajlandó Eszterházy herceg jelenlétében tisztelegni s új audienciát kért a miniszter jelenléte nélkül. Végül Ferenc Károly és Lajos főherceg és Eszterházy herceg hozzájárultak a bán kérelméhez, azzal érvelvén, hogy a magyar miniszter jelenléte csakis a királyi audienciáknál szükséges és Eszterházy, Ferenc Károly főherceg kihallgató fogadtatásán csakis a főherceg érdekében óhajtott jelen lenni. A főudvarmester ily értelemben értesítette Jellačić bánt.³

¹ Correspondence relative to the Affaire of Hungary p. 78.

² Österr. Staats-Archiv. Staats-Rath 1848. N. 1144; Magyar miniszterelnöki levéltár 1848. 351. és 409. eln. sz. Kriegs-Archiv Kriegsministerium 1848. N. 2497.

³ Magy. min. elnöki levéltár. 1848. 351. eln. sz.

Eszterháznak minden körülmények közt engednie kellett, mert Wessenberg osztrák külügyminiszter föltétlenül megadandónak követelte Jellačić, a horvát és szerb küldöttségek fogadtatását és ebben Ferenc József trónörökös is támogatta. Wessenberg úgy vélte, elég, ha az uralkodó megköszöni a horvát és szerb küldöttségek hűségnyilatkozatát.¹

Ferdinánd király 1848 június hó 19-én legelőször Jellačić bánt fogadta, az udvar és az Innsbruckban tartózkodó diplomáciai kar jelenlétében. Szemrehányást tett neki késedelmes megjelenéséért; a bán a közbeesett báni beiktatással és a horvát képviselők izgatott magatartásával mentegődzött, de egyben föltétlen hűségét hangoztatta. A király a békés kibontakozást óhajtván, kijelentette, hogy a horvát-magyar ellentétek kiegyenlítésével János főherceget bízta meg.

Jellačić után a horvát kiküldöttek tisztelegtek, akik az 1848 június hó 10-én kelt feliratukat átnyújtották; ugyancsak kijelentették, hogy a horvátok fölötti magyar hegemoniát soha el nem ismerik s ezt usurpációnak tekintik. Az osztrák monarchia egysége érdekében követelték, hogy a pénz-, had- és kereskedelmi ügyek az osztrák közös minisztérium alá helyeztessenek, hogy a határőrvidék a bécsi hadügyminiszter alá rendeltessék; egyben röviden megemlékeztek a délmagyarországi szerbek követeléseiről is.²

A horvát küldöttség eltávozta után a szerb küldötteket fogadta a király, délben egy órakor. Eszterházy ezen kihallgatásnál már nem volt jelen. A karlócai 1848 május 13-i és 15-i határozatokat Rajacsits érsek nyújtotta át, kérvén patriarchává való kikiáltásának és Suplyikác István osztrák ezredes szerb vajdául való megválasztásának jóváhagyását, a régi szerb privilégiumok értelmében.³ Fölötte érdekes, hogy az osztrák kormány (1848 június 21-i átírata Radetzkyhez) a szerb vajdai méltóságot törvénytelennek mondotta.⁴ A szerb

¹ Staats-Archiv, Kabinet Archiv, Secreta.

² Pejaković, Aktenstücke etc., S. 79—84; Horvat R Hrvatski pokret str. 47—58; Hartley. The Man who saved Austria p. 176—181.

Magy. min. elnöki levéltár, 1848. 271. eln. sz.: Др. Тим, Српска депутација у Инсбруку године 1848. Београд, Прилози, књ. III. стр. 200—206.

⁴ Staats-Archiv. Min. Rat. 1848. N. 1214., 1215.

küldöttség egy szerb vajda kormányzata alatt álló szerb vajdaság felállítását is kérelmezte, valamint ezen vajdaság és Horvátország szövetségének jóváhagyását.

Ferdinánd a maga előtt tartott papiroslapról a következő választ olvasta fel: „Nem hagyhatom jóvá a törvénytelen gyűlés választásait és határozatait, melyeket Karlócán számos görög nem egyesült alattvalóm szerbiaiak és idegenek részvétele mellett az 1779-i deklaratorium ellenére hoztak. Hajlandó vagyok görög nem egyesült alattvalóim minden törvényes és alkotmányos úton fölterjesztett kérelmeit teljesíteni; a magyar országgyűlés és a magyar minisztérium, valamint az önök törvényes nemzeti kongresszusa azon szervek, melyek útján óhajaik hozzám benyujtandók. A kifejezett hűség és ragaszkodási érzelmeket tetszéssel fogadom.”¹ Együttal állítólag a románok egyházi sérelmeinek orvoslását is ajánlotta volna.

A szerb küldöttség meglepetve és csalódva hallgatta meg a király választát, melyért Eszterházy herceg magyar minisztert okolták.

Ferdinánd királynak bajos is volt más választ adnia, mivel a karlócai határozatok Magyarország területi integritása ellen irányultak és a királyi esküvel ellenkeztek.²

A szerb küldöttek most egy újabb, epés fölterjesztést tettek a királyhoz, hangoztatva, hogy főleg a szerbek foglalták vissza a törököktől Dél-Magyarországot és a törökök ismételt támadásai a szerbek vasfalankszán verődtek vissza, „míg a birodalom többi lakosa és a németek szerb védelem alatt otthonukban nyugodtan aludtak”.³

Megjegyzendőnek vélem, hogy a karlócai szerb főodbor még 1848 május 24-én terjesztett fel egy külön emlékiratot a karlócai határozatok elismertetése érdekében, melyet Sztratimirovits György és a szerb főodbor

¹ Vörös gyűjtemény I. 1227. sz. Budapest, Nemzeti Múzeum. Maurice angol író írja: The revolutionary movement etc. p. 382. című művében, „hogy Ferdinánd király hajlott volna a szerb követelésekre, de ekkor megpillantotta az úgylíraton Metternich széljegyzetét: Die Serben sind und bleiben Rebellen.“ Ez cáfolatra sem érdemes mese.

² Corpus juris. I. R. 340. II. R. 518.

³ Тим, Прилози, кн. III. 202.

tizenegy tagja írt alá. Rajacsits érsek aláírása azonban hiányzott róla.

A szerb küldöttség az elutasító királyi válasz után Ferenc Károly főhercegnél is tisztelgett; de itt mint magánegyének fogadtattak, minden hivatalos színtől menten. Szónokuk dr. Pejcsits Konsztantin pancsovai orvos, kit Rajacsits érsek sem igen kedvelt rendkívül túlzó magatartása miatt és kit később a temesvári osztrák altábornagy, Schütte, a délvidéki szerbek németgyűlölő Robespierre-jének nevezett el, oly meghatóan és szépen szónokolt, hogy Ferenc Károly és neje, Zsófia könnyekre fakadtak.¹

A küldöttség egyik tagja, Vukajlovits E., a belgrádi rendőrség tisztviselője, azt írja, hogy a főhercegék eleget ígértek.² Valójában azonban Ferenc Károly főherceg csak annyit közölt velük, hogy János főherceg bízott meg a horvát-magyar viszály békés elsimításával s ekkor a szerbek ügye is elintéződik.³

János főherceg is szívesen fogadta a küldöttségeket és egy határőrvidéki küldöttnnek kezét nyujtva, mondá: „Önökre, testvérek, szép jövő vár.“ A szerb küldöttek őt kérték meg, hogy Hrabovszky péterváradí főhadparancsnok helyébe Suplyikác István es. k. ezredest neveztesse ki. A szerbek ugyanis hírét vették, hogy Jellačić törekszik ezen állást is elnyerni és ezzel a szerb mozgalomra nagyobb befolyást nyerni. János főherceg kitérő választ adott és a kérelmet Ferenc Károly főherceg hozzájárulásától tette függővé.⁴

Innsbruckban értesült a szerb küldöttség, hogy Sztratimirovits György és Hrabovszky péterváradí főparancsnok közt Karlócán harcra került a sor. Rendkívül leverőleg hatott ezen hír Rajacsits érsekre, aki elutazása előtt meghagyta a szerb főodbornak, hogy az alatt, míg a küldöttség a király színe előtt jár, kerüljön minden összetűzést. A hír hitelessége nem volt kétséges, miután azt Jellačić futára, gróf Corberoni hozta Zágrábból június 19-én.

Hrabovszky főhadparancsnok ugyanis 1848 június

¹ Kussevich Szvetožár, a küldöttség tagjának személyes közlése 1889-ben.

² Folia Serbica III. 4. Nemzeti Múzeum, Budapest.

³ Свободне Југославенске Народне Новине, 1848. ор. 57.

⁴ Vörös gyűjtemény, 1848. 225. sz. Nemzeti Múzeum, Budapest. Ар. Тим, Прилози, књ. III. стр. 206—209.

12-én Karlócára indított egy különítményt másodízben, hogy ott a rendet helyreállítsa, miután saját hadterületén Sztratiurovits György az alá rendelt határőrvidékieket és csajkásokat fölkelésre bírta volt. A magyar kormány is felkérte Hrabovszkyt, hogy nyomja el a karlócai szerb mozgalmat, s utóbbi abban a hitben, hogy Jellačić bán is ellene van a szerb mozgalomnak (mikor vele Hrabovszky Gradecen találkozott, a bán felszólította, hogy ne engedje a szerbizmust feltámadni),¹ rászánta magát gyöngé erejével ezen lépésre. Midőn csapatai Karlóca elé értek, szerbiai önkéntesek tűzzel fogadták a különítményt és Sztratiurovits sietve összeszedvén a felkelőket, a császári királyi csapatokat visszaverte. A harenak nem volt különös sztratégiai értéke, de annál nagyobb volt morális hatása és ezzel alapította meg Sztratiurovits György népszerűségét.

Rajacsitsra és a szerb küldöttségre a karlócai támadás leverőleg hatott, mivel Sztratiurovits az általa fel-lázított határőrvidéki katonákkal és szerbiai önkéntesekkel verte vissza a császári királyi rendes katonai különítményt. Még aznap (1848 jún. 20-án) egy újabb emlékiratban bevádolták Hrabovszky főparancsnokot, őt okolván a véres harcért és a kitört polgárháborúért,² holott a küldöttségnek ekkor fogalma sem volt a harc részleteiről, mint ez a főodborhoz intézett (június 20) soraiból kitűnik.³ Hrabovszky különítményét a szerbiai önkéntesek a város előtti kőhídnál fogadták sortűzzel. A főparancsnok kerülni óhajtotta a véres harcot, s ez okból parancsot adott ki, hogy a különítménynek csak akkor szabad fegyvert használnia, ha megtámadtatnék.

A királyi válasz kétségtelenül elutasító volt. Ezen kudarcot a küldöttség leplezni óhajtván, a királyi elismerés valamelyes látható jelének elismerésére törekedett. Barajovac Miklós és Piszárovits Gábor kiküldöttek (1848 június 23) kérvénnyel fordultak Ferdinánd királyhoz, hogy az audiencia emlékére kitüntetésképen díszkardot viselhessenek, annál is inkább, mert a szerb és horvát nemzet oly időben ajánlotta fel segítségét a dinasztának, mikor ez Bécsből a forradalom elől menekülni

¹ Kriegs-Archiv. Kr. Min. Praesidialakten 1848. N. 4542; Akten des Slavonischen Generalkommando. 1848. VI. 114. VII. 186, 23, ad 41, VIII. 47.

² Тим, Прилози, књ. III. стр. 206—209.

³ Свеобште Југославенске Србске Народне Новине, 1848. бр. 57.

kényszerült. Egyben újra kijelentették, hogy a szerb nemzet kész az osztrák császári házért a legutolsó csöpp vérig küzdeni és az osztrák birodalom egységét megvédeni.

Ferdinánd király az összes szerb kérvényeket alkotmányos úton a magyar minisztériumnak megküldte, mely a kérelmek honorálásával adós maradt.¹

A szerb küldöttség Innsbruckból több részre oszlott. Némelyek Salzburgba, Laibachba, mások Zágrábon át hazafelé, vagy Bécsbe utaztak. Rajacsits érsek Zágrábba ment, hol kilenc napot töltött, Jellačić vendégül látta. Innét közölte a karlócai főodborral a király elutasító válaszát. Aggodalommal tekintett a jövő elé, mely csak növekedett, mikor Jellačić bán királyi felfüggesztéséről értesült. A Zágrábban tartózkodó küldöttségi tagok mindazonáltal azt híresztelték, hogy Ferdinánd a küldöttségeket kitüntetően fogadta és a királyi felfüggesztési rendelet hamisítvány.

A szerb küldöttség néhány tagja, Drakulics Márk vezetése alatt az olasz határterre indult, hogy ott Radetzkytól a megválasztott szerb vajda, Suplyikác István ezredes elbocsátását kijárja. Radetzky azonban nem teljesíthette kérelmüket az osztrák kormány ismert elutasító álláspontja miatt.

Mint említettem, a küldöttség egy része Bécsbe utazott; közte volt Ivacs kovits Prokopius krusedoli archimandrita, dr. Pejcsits Konsztantin pancsovai orvos, Miletits Szvetozár, aki később a hatvanas években a magyarországi szerbeknél vezérszerephez jutott és az 1848-i szerb fölkelésben élénken részt vett. A bécsi szerb küldötteket az osztrák egyetemi ifjúság az aulában fogadta; Pejcsits dr. köszönő beszédében kijelentette, hogy a magyarországi szerbek nem törekszenek külön királyságra, nem akarnak az osztrák monarchiától elszakadni, hanem a magyar korona szent kötelékében saját nemzeti létük biztosítására törekszenek, minden nemzetiségi harcot kerülve úgy a németekkel, mint a magyarokkal. A felállítandó szerb vajdaságban külön

¹ Magyar miniszterelnöki levéltár, 1848. 447. eln. sz. A magyar kormány 1848 jún. 29-én az innsbrucki audienciáról nyilatkozatot adott ki, melyben csak a horvátok kérelmeiről emlékezett meg, a szerbekéről hallgatott. Pap, Okmánytár I. k., 267. l.

nemzeti közigazgatást követelnek ugyan, ami azonban szerinte nincsen ellentétben az állam érdekeivel.¹

A szerbek innsbrucki audienciája negatív eredménnyel járt. Ranke, a nagy történetíró azt állította, hogy a dinasztia már az innsbrucki audiencia alkalmával titokban megállapodhatott Rajacsits érsekkel a magyarok ellen.² Való, hogy a szerb egyházfejedelem János főherceg által (június 18-án) külön is fogadtatott; milven eredménnyel, igazolható Rajacsits érsek saját soraival, melyeket 1848 november 20-án Jellačić bánhoz intézett: „A szerb nemzet a császári igazságosság és szeretet semmiféle jelét sem kapta eddig, mi több, ön jól tudja, hogy a szerb küldöttséget Innsbruckban hogyan fogadták s mily kegyetlenül utasított el.“ Hasonlóan nyilatkozott Rajacsits érsek az 1848-i második szerb nemzetgyűlés november 9-i ülésén is; s augusztus 1-én írta Hrabovszky főhadparancsnoknak: „Ahol védelmet és meghallgatást kerestünk jogos kérelmünkre és panaszainkra nyomasztó és kétségbeesett helyzetünkben, ott sem vigaszt, sem védelmet nem találtunk. Milyen érzéssel tértünk vissza a tróntól, azt kegyelmességed elképzelheti.“³

Rajacsits érsek Zágrábba utazván, a véle leutazott cseh küldöttek előtt is élesen kifakadt az innsbrucki mellőzés miatt.⁴ A szerb ifjúság küldötteinek (Medákovits Dániel, Miletits Szvetožár és Radák György) pedig Karlócán (1848 július 11-én) mondá: „A király minket a magyar minisztériumhoz utasított, nagyobb csapás nem érhetett minket!“⁵

Innsbruckban, a szerb küldöttség szorult helyzetében, gróf Medem orosz követhoz is fordult. Dr. Pejcsits titokban fölkereste őt, támogatását kérve. „Amíg önök császárukhoz hívek maradnak, addig meg lehetnek győződve fenséges uralkodóm rokonszenvéről; de csakis

¹ Rosenfeld, Die Aula, S. 56—59.

² Ranke, Serbien und die Türken, S. 394.

³ Летопис М. С. кн. 112. стр. 405, 410. Magyar. min. elnöki levéltár 1848. 232 eln. sz. Павлович, Србија и српски покрет у Угарској, стр. 507; Kriegs-Archiv. Praes. Akten 1848 N. 4628; Hungary, The Rebellion of the Slavonic, Wallachian and Germans Hungarians against the Magyars. North American Review for January 1851. Cambridge 1851. p. 22; Stratimirović, Was ich erlebte S. 38.

⁴ Frič Paměty, 368.

⁵ Браник, 1898. бр. 61.

erről, mert ne gondolja ön, hogy az orosz fegyverek Oroszország határain túl meg fognak szólalni, amíg ezt Oroszország becsülete vagy érdeke meg nem követeli" — mondá az orosz nagykövet.¹

Az orosz követ szerint a szerbek csakis az osztrák dinasztia érdekében léphettek fel, s ez megfelelt teljesen I. Miklós orosz cár proklamációjának, aki minden forradalomnak esküdt ellensége volt. A cár ki is jelentette, hogy nem engedheti meg, hogy az osztrák vagy török birodalom statusquoja forradalom útján megváltoztassék. Az oroszok tehát részvétlenül viseltettek a szerb fölkelés iránt, sőt Rajacsits érsekre nehezteltek is, aki a patriarchiai címet Bécsben a katolikus uralkodónál kérte, mint gróf Medem később Bogdanovits Konsztantin szerb bizalmiférfitől elvonta, ezzel elrontott mindent. Midőn Bogdanovits fölvetette az orosz segély kérdését, gróf Medem azt felelé néki, hogy Oroszország hivatalosan idegen állam belső ügyeibe nem avatkozhatik.²

Kossuth Lajos teljesen félreismerte a helyzetet; kezdetben hatszáz mérszárossal vélte a szerb karlócai népgyűlést szétverni, azután pedig Oroszországot vádolta meg, hogy a szerb fölkelést titokban támogatja. Az 1848 május 22-i minisztertanácsban indítványozta, hogy Pulszky Ferenc államtitkár Bécsben kérdezze meg kategorice az orosz követtől, vajjon benne van-e a szerb mozgalomban a muszka keze, mert ez nem volna tűrhető. Ezen impolitikus indítványból mi sem lett és méltán megdöbbenett Deák Ferencet és gr. Széchenyi Istvánt.³

Meddő maradt a szerb küldöttség eljárása azon okból is, mivel Jellačić horvát bán csak lanyhán támogatta a szerb követeléseket. Másrészt az udvar sem bízott a szerbekben és kezdettől fogva értesült br. Hrabovszky péterváradit és br. Piret temesvári főhadparancsnokok által a szerbiai kormány titkos céljairól.⁴ István nádor pedig (1848 május 1-én) azt írta Ferenc Károly főhercegnek, hogy a szerbek nem lesznek a császár hasznára,

¹ Пејчић, Житије Павловића, стр. 71.

² Рајачић, Дејанија, N. 397. Bogdanovits levele Rajacsitshoz Olmütz. 1849. febr. 17.

³ Károlyi Árpád, Gróf Széchenyi döblingi hagyatéka I. k., 118., 320. l.

⁴ Thim, Die Gründungsversuche Jugoslaviens. Ungerische Jahrbücher, Berlin, 1921. Bd. I. S. 22—35.

hanem Karagyorgyevits Sándor szerb fejedelemnek, az újonnan felállítandó szerb birodalom prezumpatív királyának.¹

A bécsi reakciós katonapárt feje, Latour gróf sem lépett egyenes összeköttetésbe a szerbekkel, hanem csakis Jellačić-csal, úgyhogy Rajacsits érsek kénytelen volt a horvát bán támogatását igénybe venni. Nugent Albert gróf nyíltan megmondta a karlócai főodbornak, hogy a délmagyarországi szerbek sehogy, vagy csak Jellačić bán útján érhetik el céljaikat.²

Sztratinirovits György és a főodbor azonban nem várták be János főherceg békeközvetítését, sem a horvátok föllépését, hanem Rajacsits érsek határozott akaratára ellenére megtámadták Hrabovszky cs. kir. csapatát, azon meggyőződésben, hogy a magyar-szerb kérdés csak is fegyveresen intézhető el.

Végeredményben a szerb fölkelést sem Ausztria kormánya, sem a dinasztia nem szította, hanem a belgrádi szerb kormány, abban a hitben, hogy az európai általános forradalom zűrzavarában a szerb vajdaság felállításával egy lépéssel előbbre haladhat a délszláv szerb birodalom megeremtésében. Rajacsits érsek is csak a szerbiai kormány felszólítására lépett a küzdőterre Magyarország ellen, s hogy a szerbek hivatlanul fogtak fegyvert az osztrák összbirodalom és a dinasztia érdekében, maga is bevallotta 1848 szeptember 17-én Zimonyból Jellačić-hoz írt levelében.³ Tudott-e az érsek a szerb kormány titkos nagyobb délszláv terveiről, arra biztos adatunk nincsen.

Egy azonban bizonyos, hogy midőn Ausztria és Magyarország közt kiütött a harc, a szerb fölkelés jól jött az osztrák összbirodalom érdekében föllépett katonai reakciónak, mert lekötötte Magyarország katonai haderejének tekintélyes részét; addig azonban, míg Jellačić betört Magyarországba, a belharc teljes súlyával a szerbek vállaira nehezedett volt.

Dr. Thim József.

¹ Staats-Archiv, Wien. Kabinet-Archiv, Secreta.

² Folia Serbica III. 4. 135. l. Nemzeti Múzeum, Budapest.

³ Рајачић, Дејанија, I. к. 214. Rajacsits szavai: „Die serbische Nation hat sich *umberufen* für die Dinastie und Österreichs Gesamtmonarchie erhoben.“

Az elemi oktatás fővárosunkban a török kiűzése után.

I.

A török uralmának mind kezdete, mind vége a történelemben szinte példátlanul álló változást jelent fővárosunk életében. Eltérő azonban az általános módja annak, amint az átalakulás e két esetben végbemegy.

A szultán 1541-ben nem fegyveres erővel, hanem váratlan meglepetéssel kerítette hatalmába a három dunaparti várost. A lakosság nem sejtette előre a történeteket s már ennek is jó része lehetett abban, hogy a multtal való szakítás nem történt hirtelen. Fokozatosan vertek gyökeret az új intézmények és sorvadtak el a régiék. A keresztény iskoláztatás tengődve legalább is a török uralom első felében fönntartotta magát. De talán azután sem szűnt meg teljesen. Hiszen mind katolikus, mind protestáns papokat még a visszafoglalás idején is találunk Pesten és Budán.¹ Már pedig az iskola szinte nélkülözhetetlen velejárója e korban az egyház működésének.

Más helyzetet látunk 1686-ban. Itt azt kell szem előtt tartanunk, hogy a keresztény sereg már két évvel előbb is megkísérelte a visszafoglalást. Biztosra lehetett venni egy újabb támadást. Érthető, hogy a lakosság idejekorán

¹ A budai két ferencrendi szerzetes a török uralom alatt Némethy Lajos meghatározása szerint (A Budapest-vizivárosi Erzsébetiek 3. l.) a mai Csalogány- és Gyorskoeci-utcák sarkán álló épületben lakott. Az utolsó pesti bosnyák ferencesről G. P. Zenarolla írja *Relatione sopra le operationi, fatte dopo l'Assedio di Buda Vienna 1687. 60. l.: Giunse pure negl'ultimi di Novembre da Alba Regale a Buda un Padre Franciscano, di nazione Bosnese, quale prima della conquista di Buda fu Paroco in Pest. V. ö. Gábor budai örmény levelét (Károlyi Árpád Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest, 1886, 195. l. jegyzet.). Az utolsó református prédikátor Fr. A. Lampe *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania* 650. l. szerint Budán Vecsei Mátyás, Pesten Bogdányi N. volt.*

menteni igyekezett életét és vagyonát a nagyarányúnak ígérkező ostrom veszedelmei elől. Valószínűleg a törökök közül is sokan elhagyták a várost, hiszen az ostromlótaknak nem állott érdekükben, hogy túlsokan fogyasszák a vár élelmikészleteit. A török uralom idejében sok rác élt Pesten és Budán. Helyzetüket megkönnyítette, hogy a törökök jórésze is szláv eredetű volt. Ezek, úgy látszik, most is kevésbbé menekültek, de a visszafoglalás után éppen ezért a német polgárság soká gyanús szemmel nézi őket.¹

Maga az ostrom 1684-ben három és fél, 1686-ban több mint két hónapig tartott. Könnyű elképzelnünk az ágyúzásnak s a bevonulást követő általános fosztogatásnak következményeit. Nagy erőfeszítésbe került a diadal s a világraszóló győzelem fénye nem takarhatta el aényt, hogy a keresztény sereg majdnem teljesen lakatlan köhalmaznak jutott birtokába. Előbb a romokat kellett fölépíteni és benépesíteni. Azután következett az egyházi és világi intézményeknek az alapoknál kezdődő kifejlesztése.

Az oktatás kezdetei csak úgy helyezhetők kellő világításba, ha ismerjük az első letelepülők számbeli, nemzetiségi és művelődési viszonyait, amennyire ezt adataink megengedik. Azokról az egyházi és világi kormányzó tényezőkről is tájékozódunk kell, amelyek a szervezést irányították.

Még 1687 első felében alig lehetett sokkal több lakója a visszahódított három városnak, mint a megszálló katonaság, mely Budán 4000, Pesten 2000 főből állott. Ehhez számíthatjuk a török rabokat, az ittmaradt rácokat, valamint a hadseregek szokott kísérait és azokat, kik a távoli harcterekről nagy számban ideszállított sebesülteket gondozták. Egy sereg cigány is dolgozott a török foglyokkal együtt a romok és hullák eltakarításán. Közben tovább folyt a háború s az ingyen telek és adómentesség ígérétenek lassú hatását megértjük, ha arra gondolunk, hogy a századok óta megszokott idegen uralom és a korábbi évtizedek kudarcai után a kereszt uralmának állandósulása még joggal bizonytalannak látszott. Egy évvel a győzelem után Pestnek mintegy 30 polgára van, kikhez a családtagokat s a háztulajdon és

¹ Gárdonyi Albert: Buda város közigazgatása s közigazgatási viszonyai a XVII. század végén. Századok 1906, 603. l.

polgárjog nélküli zsellérlakókat is hozzávéve, a teljes lélekszám Schmall szerint körülbelül 250-re tehető. Budán már 1688-ban összeírás megy végbe. Ekkor 85 polgárcsaládot számítanak, ami majdnem 700 léleknek felel meg. Hiányzik ebben a népes Tabán, melyet az összeírásba nem vettek fel.¹

De nemcsak számra, hanem egyéni érték dolgában sem becsülhetők túl az új lakók. Mint a gyarmatok történetében, úgy itt is szerencsekereső, fiatalkorú és vagyontalan emberek az úttörők. Egyszerű mesteremberek, főleg kőművesek és ácsok. Az új otthon fölépítéséhez elsősorban munkáskezekre volt szükség. Budán még inkább találunk katonatiszteket és hivatalnokokat, az újonnan fölállított kamaraigazgatóság tisztviselőit. Ebből kell magyaráznunk azt a feltűnő tény, hogy a Várban a középfokú oktatás több évvel megelőzi az elemi iskola fölállítását.

Evvel szemben a visszafoglalt Pestnek még soká kell gimnáziumra várakoznia. Viszont a Várban az elemi iskola teljesen német, ami megfelel annak a ténynek, hogy itt az első évek letelepülő polgárai között csak egy magyar családot találunk.² A Vizivárosban és Pesten a német mellett magyar elemi iskola is keletkezik. Bár a németajkú lakosság Pesten is túlnyomó úgy számban, mint vagyoniilag, sőt a magyarság száma idők folyamán még kevesbedik, mégis itt a céhek szervezkedésekor „natio Hungarica” is alakul, melynek külön szószóló (tribunus plebis) áll az élén.³

Legtovább maradt meg a kezdet szerény színvonalán az oktatás intézménye Óbudán, mely tudvalevőleg középiskolához mai napig sem jutott. Ez a városrész a török uralom csapásait többé nem heverte ki teljesen. Az erősség aljában fekvő sík területe ki volt téve mindkét fél ágyúinak, kik magasabb épületeit harcászati okból szándékosan elpusztították. Így Óbuda majdnem teljesen rommá lett s csak a helyhezragaszzkodás konzervatív ösztöne tartotta fenn létét. Mai szerény, falusias külseje nem sejteti, hogy egykor fényes templomok,

¹ Schmall Lajos: A pesti régi városház története. Budapest 1901. 13. l. Ugyanaz: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Budapest 1899. I. köt., 4. l. és II. köt., 205. és k. l. Peisner Ignác: Budapest a XVIII. században. Budapest 1900.

² Schmall: Adalékok. II. köt., 200. l.

³ U. o. I. köt., 67. l.

paloták és főiskolák emelkedtek területén. Káptalani székhely és birtok a középkorban, majd az Anjouk idejében csere útján a királyoké lesz s a mohácsi vészig a magyar királynék bírják. A török uralom idejében a legközelebbi dunamenti végvárnak, Komáromnak vitézei többször visszafoglalják Visegrád, Óbuda környékét s igazgatás szempontjából a várhoz csatolják. Ez a magyarázata annak, hogy mikor I. Lipót 1659-ben a komáromi vár építésére áldozott összeg fejében a vár birtokait Zichy Pál győri kapitány fiának Istvánnak adományozza, az oklevélbe Óbudát és Visegrádot is beleírják. A végleges visszahódítás után a Pestmegyébe kebeleztetett Óbuda mezővárost csakugyan a Zichyek veszik tulajdonukba és bírják a fiúág kihaltáig, illetőleg 1766-ig, mikor gróf Zichy Miklós özvegye a fiscussal folytatott hosszas per után évjáradék fejében a koronának átengedi.¹

Míg Óbudán a betelepítés, a plébániáról és iskoláról való gondoskodás a földesúrra tartozott, addig Pesten és Budán az újjászervezés jogi alapja az az egykorú fel fogás, mely szerint minden visszafoglalt föld a fegyver jogán (iure armorum) a királyé.² Mivel pedig a korona-birtokokat a kamara kezeli, I. Lipót a bécsi udvari kamara alárendelt szerve gyanánt fölállítja az ú. n. budai kamaraigazgatóságot, mely alá tartozott Budán és Pesten kívül Érsekújvár és Esztergom, majd fennhatósága fokozatosan kiterjedt a többi visszahódított területre is.

A Budán székelő báró Wernlein János kamaraigazgató 1687-ben váltja fel a polgári ügyek kezelésében a katonai parancsnokokat. Az ő feladata volt a betelepítés intézése. Mihelyt az első polgárok új otthonukban úgyahogy berendezkedtek, kinevezi Budán még 1687-ben, Pesten a következő esztendőben a városi tanácsot, mely azonban sokáig nem volt egyéb, mint szerény hatáskörű végrehajtó szerve a kamaraigazgatóságnak.

¹ Orsz. Levár Process. Fisci Reg. 417. V. ö. Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története. I. köt. első fele. Pest 1870. 48. l. Palugyay Imre: Magyarország történeti stb. leírása. I. köt. Pest 1852, 141—44. l., Erdy János: Az óbudai Kis-Cellről (Új Magyar Múzeum 1850—51, CDLXIX. l.). Peisner i. m. 128—9. l.

² Elvi formulázását l. például a Kollonics-féle Einrichtungsworkben. Th. Mayer: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Wien u. Leipzig 1911, XXIX. l.

A városi önkormányzatot és a szabad királyi városi kiváltságokat csak I. Lipót 1703-ban kiadott két oklevele kelti új életre. A kamaraigazgatóságtól való függés tényleg 1705-ben szűnik meg. Mindeddig még anyagi eszközök felett is alig rendelkezett a két város, minthogy a kamaraigazgatóság csak fokozatos szűkmarkúsággal engedett át nekik egyes jövedelmi forrásokat.¹ Így természetes, hogy a nyilvános oktatás megindításában is maga a két város csak másodrendű szerepet játszott. A kamaraigazgató jelöl ki Pesten telket, Budán helyiséget a felállítandó elemi iskola számára s kezdetben úgylátszik némi anyagi segílyt is nyújt.² Tanerőkről pedig az az intézmény gondoskodott, mely úgyszólván egyedül látta el még ebben az időben is az iskolák szellemi szükségleteit.

A kereszt diadalát nyomon követi a plébániák felállítása. A Várban jezsuiták telepednek meg s ők lesznek egész Buda egyetemes plébánosai. Mikor a város 1703-ban szabad királyi városi kiváltságai birtokába jut, nagy harc veszi kezdetét a jezsuitákkal a kegyúri jog fölött, mely 1723-ban egyességre vezet ugyan s eszerint a jezsuiták csak a Várat és a Vizivárost tartják meg, azonban végleg csak 1773-ban, a rend feloszlata után lépett a város kegyúri jogai teljes élvezetébe.³ Pesten világi plébánosokat, de mellettük kezdetben ferencrendieket is találunk. Később is rendszerint segédkeznek a Pesten megtelepedett szerzetesrendek tagjai a belvárosi plébániatemplomban, aminek oka az a törekvés, hogy a többnyire német plébános mellett magyar lelkész is legyen. Mikor a budai jezsuiták a XVIII. század elején átveszik a belvárosi plébániatemplom ellátását, pesti

¹ Gárdonyi Albert i. m. 493—94. l.

² Közvetlen adatunk ugyan nincs erről, de nagy valószínűséggel következtethető a kamaraigazgatóságnak a budai városi tanácshoz 1692 április 15-én intézett leiratából, melyben iskola felállítására a várost azzal a megjegyzéssel szólítja fel: „Herentgegen ist man seitens der Cameral Administration des anerbietens, ainen beytrag hierinfahls zuthuen“ valamint a székesfejérvári tanító 1699-i kérvényéből, amelyből kiderül, hogy eddig a kamaraigazgatóságtól évi segílyt kapott. Orsz. Levár Cam. Adm. Exped. 1692 ápr. Nr. 55. és Memoriale und Anbringen B. Nr. 158.

³ Némethy Lajos: Nagyboldogasszonyról nevezett budavári főtemplom történelme. 151. és k. l.

rezidenciájuknak egy magyar és egy német páter lett a lakója.¹

Az első lelkészek kántorokat is hoztak magukkal. E tisztséghez a régi világban sokféle teendő és jövedelem fűződött. A kántor a keresztelési, esketési és temetési szertartásnál, a vízkeresztkor szokásos házzszentelésnél,² az avatásnál (*introductio puerperae*) részesedik a stólából. A kihirdető cédulákat írja, a halotti szentséget kíséri és koleda néven gyakran természetbeli adományokat szed. Ha a templomnak ének- vagy zenekara van, rendszerint „regens chori“ egyúttal, esetleg énekes vagy legalább is organista. Kisebb helyeken sekrestyés vagy harangozó és majdnem mindenütt tanító. Fővárosunkban egészen 1846-ig alig volt más, mint kántortanító.³ Míg a középiskolai oktatás II. József koráig ingyenes, az elemi iskolában az olvasók, írók és számolók három osztályának tanulótól hetenkint 5—6—8 dénár tandíjat szed a tanító. Télen minden gyerek naponként egy darab fát hoz az iskolába, amit készpénzzel vagy egy kocsi tüzelővel is megválthatnak a szülők. Mikor a város anyagi ügyei rendeződni kezdenek, a tanács évi fizetést is állapít meg a kántor templomi és iskolai működéséért vagy a város, vagy a templom pénztárából. Ennek fejében viszont a segédtanítók fogadásáról, fizetéséről és élelméről maga a tanító gondoskodik. E praceptorok gyakran templomi énekesek vagy zenészek egyúttal. A tanítói állást a plébános és a város megegyező akarata tölti be, de helyét a tanító csak akkor foglalhatja el, ha előbb vizsgára áll a plébános előtt és annak sikere után kezébe a tridenti hitvallást leteszi.⁴ Mint írástudó em-

¹ Némethy: A pesti főtemplom története. I. köt., 196. l.

² E régi szép szokásról, melynek 1786-ban kormányrendelet vetett véget s melynek alkalmával az iskolaépületet és osztálytermeket is megáldották, l. Némethy Lajos: Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom tört. 176. l. és Németh Vilmos: A komáromi kath. gimnázium története (Értesítő, 1894—95.) 107. l.

³ Békey Imre: Budapest főváros közoktatásának vázlatos története az 1868. évtől az 1881. év végéig. Budapest 1882, 17. l.; Kovachich M. G. (Merkur von Ungarn. II. Jahrgang 1787, 595. l.) érdekes összeállítást nyújt 21 pontban a kántortanítók különféle teendőiről és jövedelmeiről.

⁴ L. pl. az 1756-i canonica visitatio jegyzőkönyvében Punzenberger Ferenc Antal várbeli tanítóról: „Est a magistratu loci praesentatus, subiit examen statui suo accommodatum, emissa prius ex concepta concilii Tridentini formula

bert a város gyakran jegyzőjének is alkalmazza vagy kisebb hivatalokat ruház rá, ha a polgárság jóindulatát kiérdemli.

A protestáns papoknak a török kiűzése után távoznok kellett Pestről és Budáról. Az új kiváltságlevél értelmében protestáns házat és evvel polgárjogot itt nem szerezhetett. Még magánistentiszteletet sem tarhattak II. József koráig. Annál feltűnőbb, hogy Óbudán a református egyházközség valahogy mégis fenntartotta magát. Talán a felszabadító sereg valamelyik protestáns tisztje vette őket oltalmába. A csekélyszámú egyházközség jelentőségét növeli, hogy a Budán és Pesten idővel megtelepedett, valamint az átutazó reformátusok is ide jártak, mintahogy az evangélikusok meg 1699 óta Cinkotára mentek isteni tiszteletre. Az óbudai reformátusok eleinte a mai katolikus plébániatemplomot használták, melyet azonban a földesúr 1698-ban elvett tőlük. Ezóta egy parasztházban gyülekeztek, míg végre a türelmi rendelet (1781) lehetővé teszi, hogy templomépítésre kezdjenek gondolni. Az egyházzal iskola is volt kapcsolatos. Bár az első név szerint említett tanítót csak 1716-ból ismerjük Pátkay, György személyében, az 1770—71-i országos iskolaösszeírás szerint az iskola emberemlékezet óta áll fenn. Az utóbbi évben Patay Benjamin tanítónak 10 fiú- és 5 leánynövendőke van s az évenként nem egészen 5 forintot kitevő tandíjon kívül 24 krajcárt és fél pozsonyi mérő búzát kap minden egyes házaspártól.¹

Ugyanebben az időben az óbudai németnyelvű katolikus iskolába 80—90 gyerek jár. Az olvasni tanuló 2½, az írók 5, a számolók 7½ dénárt fizetnek heten-

fidei nostrae professione in ludum civicum introductus.“ Ugyanott: „Ludi magistrum assumendi facultas ac activitas est magistratui... tenetur nihilominus is semet parochia sistere.“ Miller: *Historiographia Ecclesiarum L. R. Civitatis Budensis* (Nemzeti Múzeum kéziratára. Fol. Lat. 400.). Az iskolamester és az egyház viszonyáról l. még az 1560-i és 1629-i nagyszombati zsinatok végzéseit: Péterfy *Sacra Concilia Posonii* 1742. II. köt., 111. és 254. l.

¹ Mészáros Sámuel i. m. 25. és 63. l., hol az idézett két tanító között még Vácsi János (1738—50) és Szakáll János (1755—83) említetnek. Az Orsz. Levéltárban (H. Tan. Lad. E. fasc. 12. I.) őrzött 1771 ápr. 20-i pestmegyei jelentés szerint nem Pátkay, hanem Patay Benjamin a negyedik tanító neve s tíz éve, azaz 1761 óta tanít, míg a Mészárosnál idézett 1784 márc. 20-i óbudai fölterjesztés működése kezdetét 1756-ra teszi.

kint Krausz István tanítónak. A várostól 90 forintot kap évente s ezért két praeceptort és egy énekest tart. Van egy kis kaszálója és természetbeni illetékeivel együtt összes jövedelmét 1774-ben 455 forintra teszik. Az iskolaépület megfelelő s a fentemlített összeírás szerint 1720 óta van tanítója, ami feltűnő, tekintve, hogy a plébánia 1698-ban már fennáll.¹

Jobban vagyunk értesülve a várbeli elemi iskola alapításának idejéről és körülményeiről. Megvan a budai kamaraigazgatóság 1692 április 15-én kelt leirata a városi tanácshoz, melyben szükségesnek jelenti ki egy elemi iskola föllállítását, főleg a szegényebb polgárookra tekintettel, kik nem tarthatnak gyermekeik mellett tanítót. Minthogy pedig van a városházán alkalmas helyiség, rendezze be ezt a tanács iskolának és szerződtesse megfelelő tanítót. Nevet nem említ a leirat, de tudjuk, hogy az új iskolamester Seitz János Gergely volt, ki mint templomi karmester még 1687-ben jött Győrből a jezsuitákkal. E rend mindig különös gondot fordított az isteni tisztelet diszére. De a vár parancsnokai is szereték a zenét. Az 1688. év húsvét vasárnapján kezdi meg működését Nagyboldogasszony templomának zenekara. Három tagja élelem és ruházat fejében szolgál, a karnagy pedig 115 forint fizetést kap a rendháztól. Adataink arra mutatnak, hogy a jezsuiták kissé merész lendülettel kezdték meg működésüket Budán. Az 1692 elején hivatalba lépő Lintschinger Alajos superior már nagyobb takarékoságot tart szükségesnek. Beszünteti a zenészek ellátását, sőt Seitz karmester szerződését széttepi s öt szerény kegydíjra szorítja. A dögvész is kitört s megapasztotta kántorunk jövedelmét, minthogy a betegeket többnyire a járványkórházból temették s hegedűjével sem igen kereshet a megrémült városban. Meg kell ragadnia a kedvező alkalmat, melyet a kamaraigazgatóság és a város tervei kínálnak. Ugyanekkor a jezsuiták is megkezdenek egy elemi tanfolyamot s a két iskola 1692 novemberében nyílik meg, az első tanévben az újból fellobbanó dögvésztől egy időre még megzavarva. A város számadáskönyveiben 1693-tól megjeleNIK évi 40 forint a kántor templomi és iskolai működé-

¹ Orsz. Levár. H. Tan. Lád. E. fasc. 12. I., II. és Kovachich: Collectio relationum de statu scholarum (Nemzeti Múzeum kéziratár. Fol. Lat. 105, pag. 201.).

seért, de már az előző év vége felé is fölvelt Seitz 6 forintot a polgármestertől, ami körülbelül kéthónapi fizetésnek felel meg.¹

Mintegy három esztendeig szolgálta még Seitz a templomot és iskolát.² Már 1695-ben új regens chori van s e tisztség különvállik a tanítókétól. A későbbi években rendszerint egy jezsuita atya vezeti a templomi zenekart. A várbeli iskolát adataink szerint Deutscher János György vizivárosi tanítóra bízta a tanács,³ ki eddigi intézetét ezentúl valószínűleg segédtanítóval látta el s ez az egyesítés egészen 1713-ig tartott. Mikor Deutscher János 1700 nyarán meghalt, egészen ki nem töltött harmadik negyedévét a kor szokása szerint⁴ özvegyének fizeti ki a tanács s úgylátszik a lakásban is bennhagyta, mert az új tanító, Teichel Fülöp, az első években 15 forint lakáspénzt kap. A várbeli tanító fizetése 1713-tól, a szétválástól, 50 forintra emelkedik.

Teichel Fülöp tanítót 1726 november 30-án a Nagyboldogasszony-templomban temették el a keresztkút mellett, mely akkor a főbejárattól jobbkéz felől állott.⁵

¹ Gárdonyi Albert (i. m. Századok 1916, 591. l.) zenetanításra érti Seitz azon megjegyzését, hogy „durch den geigen“ sem tud keresni. A szövegből kétségtelennek látom, hogy mulatságok alkalmával való hegedülésről van szó. A „Profannusik“ Kovachichnál is (Merkur von Ungarn II. Jahrg. 1787, 595. l.) föl van sorolva a kántortanítók sokféle foglalatosságai között. Kiegészíti Seitz kérvényét és a kamarazigazgatóságnak fenti 29. l. 2. sz. jegyzetünkben idézett leiratát a budai jezsuiták háztörténetének (Nemzeti Múzeum fol. lat. 3440.) följegyzése az 1692-évnél: „Juventuti erudiendae inchoata est hoc anno schola publica gemina, Germanica nempe una per constitutum ab urbe ludimoderatorem saecularem, Latina altera, per aliquem e Religione nostra Magistrum Michaelem Huebman.“ A zenekarról u. o. az 1688. évnél pag. 15. — Seitz fizetéséről l. a székesfővárosi levéltárban őrzött budai számadáskönyvek 1692. és 1693. köteteit nr. 29. és nr. 10.

² Az 1695. évi budai számadáskönyvnek 23. sz. alatti megjegyzését: „Wegen H. Seiz Regens Chori Zahlte vermög zweyer anschaffung, an den Martin Zimmerman und Joh. Albich Rathsdienere undern Nr. 23 = 20 fl alig lehet másra, mint Seitz eltemetésére, illetve koporsója megrendelésére érteni.

³ Az 1699. évi számadáskönyvben Deutscher György már mint „Schulmeyster hieroben“ szerepel.

⁴ L. Schmall: Adalékok I., 111. l.

⁵ Némethy Lajos: Nagyboldogasszonyról nevezett Budapestvári főtemplom tört. 130. l.

Utódai voltak az itt tárgyalt korszakban,¹ azaz 1776-ig: Kindervatter János Frigyes (1727—1734), Lausegger András (1736—1753), Valterszky Ignác (1754—1755), Punzenberger Ferenc Antal (1756-tól 1765 május 15-ig, mikor lemondott) és Clement Pál Antal (1765-től). Ezek közül Valterszky és Clement orgonisták is voltak, miért az utóbbi 100 forintot kapott, Punzenberger pedig (szül. 1729-ben) templomi basszista évi 50 forint fizetéssel. Segédtanítóról először 1732-ben hallunk (kap havi 2 forintot) s ugyanakkor már Kindervatter tanító a tanulók megnövekedett száma miatt iskolául és magának lakásul még egy helyiséget kénytelen bérelni évi 55 forintért. A tanulók számát 1732—1774 között 40—80—140-re teszik. Míg Óbudán a katolikus tanítónak 1774-ben 147 forint jövedelme volt a stólából, addig a Várban ennek nagyobb részét a sekrestyés élvezte s a

¹ Az elemi iskolákról és tanítóikról közölt adataim forrásai: 1. Az 1732., 1756. és 1762. évi canonica visitatiók jegyzőkönyvei az Országos levéltárban (Acta. Jesuit. Bud. 4. cs. 43. és 19. cs. 1.), a székesfővárosi levéltárban, a belvárosi plébánia irattárában és Miller Historiographia Ecclesiarum L. R. Civ. Budens. c. kéziratosa művében (Nemzeti Múzeum fol. lat. 400), valamint a budai jezsuita rektoroknak ezekkel kapcsolatos 1755-i és 1761-i jelentései az Országos levéltárban (Acta Jesuit. Bud. 4. cs. 26. és 10. cs. 12.). 2. Az esztergomi vicarius és Pestmegye jelentései a helytartótanácsához. Orsz. Levéltár (H. T. Relig. Lad. K. fasc. 48., Lad. E. fasc. 8—12. fund.) és Kovachich M. G. Collectio relationum offic. de statu schol. Cath. c. kéziratosa gyűjteményében (Nemzeti Múzeum fol. lat. 105), valamint Pest város 1774-i jelentése a székesfővárosi levéltárban 3. A városi számadáskönyvek és tanácsjegyzőkönyvek a székesfővárosi levéltárban. 4. A Schmall Lajos: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez c. művében, I. köt., 186. l. és II. köt., 288. l. közölt névjegyzékek Buda és Pest tisztviselőiről és alkalmazottairól. Sajnos, Schmall nem idézi adatainak forrásait s így csak itt-ott volt módomban azokat ellenőrizni vagy helyesbíteni. Peisner Ignác: Budapest a XVIII. században, Budapest, 1900. c. művének a pesti elemi iskolákról szóló része (53—58. l.) teljesen Némethy Lajos: A pesti főtemplom c. művéből (182—84., 199—200. és 336—342. l.) van, olykor szöszszerint, kiírva a forrás idézése nélkül és nem egy tévedéssel. Így Némethy a 336. lapon egyáltalán nem mondja, hogy a külvárosi elemi iskola már 1713-ban fennállott. Megtévesztette különben Peisner a félreértése Havas Istvánt is, kinek Budapest községi oktatásügyének vázlatos története Budapest é. n. című műve egyébként a régebbi korszakokkal csak röviden foglalkozik s inkább a XIX. századra vonatkozólag nyújt becses adatokat.

tanítónak csak a kihirdető cédulák írása maradt, amiért körülbelül 15 forintot vett be évente. Ekkor már két praeceptor van s a tanító összes évi jövedelmét 295 forintra számítják.

A Vizivárosban, melyhez a mai Margit-körút felé eső Horvátvárost és a Dunaparton húzódó Halászwárost is hozzászámíthatjuk, talán az 1690-ben említett Egger János volt az első tanító.¹ Itt is a jezsuiták kezdték meg a lelkészkedést, de 1693—1701 között a kapucinusok lépnek helyükbe.² Alighanem a jezsuiták távozásával vált itt is bizonytalanná, mint a Várban, a kántortanító helyzete, vagy pedig a kamaraigazgatóság szüntette be az eddigi segélyt. Deutscher János György 1694 május 28-án fordul kérvénnyel a városhoz, mely évi 20 forint segélyt állapít meg számára,³ amihez később még 10—15 forint járul a halotti szentség kíséréséért. Már említettük, hogy 1695—1713 között ez az iskola a várbelivel valószínűleg közös vezetés alatt állott. Talán mint segéd-tanítók működtek a Vizivárosban vagy a Várban e korszakban Payer János (1695), Hass György (1697) és Bock Benedek, kiket Schmall a budai városi alkalmazottak névsorában említ. Ismét önálló tanítók gyanánt szerepelnek: Croneysen Ferenc Mátyás (1713—1720), Bitterer Antal Jakab (1722—1723), Kernhoffer Gottfrid Homobonus (1724—1731 április 30), Nase György (1731 május 1-től 1751 szeptember 20-án bekövetkezett haláláig), Ludwig József (1751—1752) és Böhm Márton Mátyás (1752 november 13-tól).

Már 1727 június 28-án Kincses Ferenc személyében magyar mestert is alkalmaz a város a vizivárosi iskolában. Évente 50 forintot kapott s 1734-ig működött. Később a német iskolamester, Nase György, ki filozófiai végzettséggel bírt, magyar praeceptort tartott maga mellett s ezért 75 forintot kapott a várostól. Halála után csak rövid ideig működik Ludwig József, ki bizonyára azonos a későbbi tabáni katolikus tanítóval. Követi Böhm Márton, ki úgy németül, mint magyarul tudott, mindkét nemzet gyermekeit tanította s így együttesen a lakáson kívül 95 forintot fizet neki a város. Mint gimnáziumot végzett ember, Böhm némi latint is tanított,

¹ Schmall: Adalékok 296. l.

² Némethy Lajos: Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom története 157. l.

³ Budai tanácsjegyzőkönyv 1694 május 28.

ami a régi időkben az elemi iskolákban gyakori. De tudott egy szláv nyelvet is és így tanított a Vizivárosban lakó horvátok vagy rácok ferencrendi lelkészeinek kis iskolájában is, bár itt csupán a tandíjból volt mintegy 5 forint évi jövedelme. A magyar-német iskolában télen 30, nyáron 60 tanulója van. Két segédtanítójának egyenkint 18 forintot és élelmet ad.

A Horvátvárosban is keletkezett egy elemi iskola a Horvát- (ma Ganz-) utcában a bezárt temető közelében. A mai Erőd- és Kapás-utca között a bástyafal tövében húzódó területet 1695-ben jelölte ki temetőnek a kamaraigazgatóság, minthogy e célra a várbeli Nagyboldogasszony-templom körülépített szűk környéke kevésbé volt alkalmas. Mivel azonban az 1738—39-i dögvész idején néhány járványban elhaltat is temettek ide, a tanács bezáratta a temetőt.¹ A budai számadáskönyvek szerint Salamon János horvátvárosi tanító 1726-ban 48 forintot vett fel. Mivel itt a tanítónak állandóan 12 forint a fizetése, Salamon tanító már legalább négy esztendeje lehetett alkalmazásban. Ismerjük még Penigl (Pingel) Péter (1730—1738), Nase János (1744—1747) és Milly Gergely (1748-tól; szül. 1723.) tanítók neveit. Utóbbi 1753-ban a Nagyboldogasszony templomában is orgonista, 1774-ben pedig a temetőkápolna gondnoka. A horvátvárosi tanító valami kertet vagy gazdaságot is művelt (*aliquam propriam habet oeconomiam*) s emiatt kapott a várostól lakáson kívül csak 12 forintot készpénzben s körülbelül ugyanennyit a tandíjból, pedig segédtanítójának az élelmen kívül 20 forintot fizetett. Tanulói számát 1771-ben 70—90-re teszik.

A török uralom óta Budán maradt vagy azóta megtelepedett görögkatholikus rácok és katolikus horvátok természetes lelki gondozói azok a bosnyák rendtármánybeli szláv nyelvű ferencesek voltak, akik önfelállóan működtek itt már a törökök idejében. A visszafoglalás után a Vizivárosban építenek kolostort (ma az Erzsébet-apácák kórháza), mely körül I. Lipót 1691

¹ Miller *Historiographia Ecclesiarum L. R. Civ. Budens.* Különös, hogy az 1732-i *canonica visitatio* (Orsz. Levéltár Acta Jes. Bud. 4. cs. 43.) nem említ itt tanítót, holott az egyidejű budai számadáskönyv szerint ekkor Penigl Péter működik a horvátvárosi iskolában. A régi Horvát-utcaról l. Schmoll Lajos Buda-Pest utcái és terei. Budapest é. n. 40. l. jegyzet.

június 20-i kiváltságlevele alapján egy kis szláv (illyr) plébánia keletkezett. Keresztély Ágost esztergomi érsek 1712-ben megerősíti parochialis jogait a Vizivárosban, Tabánban és Újlakon, általában Buda egész területén élő szlávok felett.¹ Már említettük, hogy a Vizivárosban is volt egy kis iskolájuk. A Tabánba két társukat küldötték, kiknek itt 1692-ben szerény hajlékot emel a város. Templomul a mai plébániatemplom helyén álló mecsetet jelölik ki számukra, mely török külsejét csak 1728-ban vetette le. Hogy némi jövedelemre tegyenek szert, 1697-ben néhány boltot vagy műhelyt (officina) építenek a Tabánban s azok bérét szánják a templom és iskola céljaira. Mikor kezdődött a Tabánban a katolikus oktatás, nem tudjuk. De a város 1706 táján már egy házat vesz az elemi iskola számára, melyet a templom gondnokai 1724-ben eladnak s másikat vásárolnak helyette. Ez az utóbbi ház a templomudvar mellett feküdt s előbb Bergasi Károly császári kapitány bírta, aki kikeresztelkedett török, illetőleg bagdadi származású arab volt s 1696-ban a Rác-fürdőt kapta bérbe a kamaragazgatóságtól.² Ebben a házban működött az iskola, míg egy másik részében az előjáróság tartotta üléseit. A tabáni katolikusoknak ugyanis saját bírójuk volt, kit a budai városi tanács nevezett ki. Bár a németek sokkal kisebb számban voltak, mégis az itt tárgyalt korszakban majdnem kivétel nélkül német nevű tanítót találunk, aki azonban kétségkívül szerbül is tudott és ügylészik rendesen szerb segédtanítót tartott. Név szerint ismertek: Miedl János Henrik (1722—1723), Pollermann (1728), Daniel (1730), Eberwein (1731), Haintz József Kristóf (1737), Windisch János Frigyes (1741), Szobetzky Bertalan János (1745—1747 szept. 28), Finger Antal (1747 szept. 29—1758 nov. 6), Ludwig József (1758 nov. 9—1762 ápr. 24-én történt elbocsátá-

¹ Orsz. Levéltár: Acta Jes. Bud. 19. cs. 1. és Némethy Lajos: A Budapest-vizivárosi Erzsébetiek. 8. l.

² Rupp Jakab: Buda-Pest és környékének helyrajzi története 167. l. — Orsz. Levéltár: Cam. Exped. 1697. Nr. 81.; Miller Historiographia pag. 149. A Ferenc-rendiek 1868-ig működtek a Tabánban. L. Némethy: Series parochiarum et parochorum archidioecesis Strigoniensis. Strigonii 1894. — Bergasiról, ki rendesen „Bergasi Carolus von Babilon” néven írja alá magát (így Orsz. Levéltár: Cam. Memorialien und Anbringen B. Nr. 5. és 151.), l. Gárdonyi Albert i. m. Századok 1916, 603. l.

sáig), Simerth József (1762 ápr. 24-től). A város 20 forintot fizet a tanítónak, amihez a tandíj és a kántori jövedelmek járulnak. Az 1756-i canonica visitatio idején Finger Antal tanító organista, sekrestyés és harangozó egyúttal. Simerth József 1776-ban községi jegyző lett és akkor ügylátszik lemondott a tanítóságról, mert ugyanezen évben Salzmann Károly tanító említettik. A praeceptornak 1770-ben 30 forint fizetése van s a tanulók száma 30—50 között váltakozik.

Nagyobb számban lektak a Tabánban görögkeleti vallású (schismatikus) rákok, akik maguk választották bírójukat és esküdtjeiket s iskolájuk keletkezését a XVII. század végére teszik. A kántortanítót az előjáróság alkalmazza s a város pénztárából 20 forint, a templomtól 80 forint fizetést kap. Szüretkor és ünnepek alkalmával természetbeni adományokat szed. Tandíjfizetés itt nincs. Az iskola a községházán van elhelyezve s 1770-ben 61 fiú- és leánynövendéke van. Feltűnő sűrűn váltakoznak itt a tanítók, rendszerint csak egy vagy fél-esttendeig működnek.¹

A Várhegy tövében fekvő Tabán és a fallal védett Viziváros fennállottak a török uralom alatt is, mint Buda külvárosai. A várfalakon kívül a középkorban sűrűn virágzó falvak azonban a háborús időkben teljesen elpusztultak. Most újból megindul a terjeszkedés a falakon kívül. Először a Császárfürdő és Óbuda között húzódó szőlőhegyek lába kezd benépesülni. A XVIII. század első éveiben Újlakon (Neo-Buda) már mintegy 700 lakos él, kiknek saját előjáróságuk van. Rákóczi szabadságharcának mozgalmi, melyek Buda és Pest fejlődésének sokat ártottak, az új település városi kialakulásának csak javára váltak. A kurucok portyázásai kényszerítik Újlak polgárait, hogy területüket sánccal

¹ Közlöm névsorukat az itt tárgyalt korszakban: Pantelics Vaszi (1743), Miskovics Román (1744—1745), Popovics Szabbas (1746), Miskovics Szabbas (1746), Popovics Szabbas (1748—1749), Ivanovics Gabriel (1749—1750), Vesselin Gabriel (1750), Radivovics Zakariás (1751), Draguszavlovics Zakariás (1752), Dolarinszky Konrád (1752), Dragujevics Pál (1753), Draguszavlovics Pál (1754), Rusz Pál (1755), Kossak Pál (1758), Demetrovics Simon (1759—1762), Lazarovics Emánuel (1763), Nikolics Demeter (1764), Josipovics Demeter diakon (1766), Condratius Jodius (1767), Rusz Tivadar (1768 első fele), Migay Tivadar (1768 második fele), Zsivanovics Mihály (1770), Szokolovics Mihály (1771), Josipovics György (1772-től).

és árokkal vegyék körül és polgárőrséget szervezzenek. Az állandó fegyveres szolgálat miatt nem járhatnak többé vásár- és ünnepnapokon Óbudára vagy a Vízvárosba, hanem maguk építenek egy kis templomot. Mivel itt is voltak szlávok és valószínűleg szláv volt Janoschitz Mátyás budai levélhordó is, ki a templom építésére házat adományozott, a vizivárosi ferencesek kezdték meg Újlakon a lelkészkedést, de a várbeli jezsuiták 1705-ben érvényesítik egyetemes plébánosi jogaikat és Cini János óbudai plébánost nevezik ki Újlakra adminisztrátornak. Csak a város és a jezsuiták között 1723-ban kötött egyesség következtében lett tulajdonképpen Újlak önálló plébánia. Az első ismert újlaki tanító Mayr József (1724—1733), utódai Schramek György (1733—1747) és Knechtl András György (1747 május 19—1765). Utóbbinak halála után egy ideig özvegye kapja a fizetést s talán az iskolát is vezeti, majd 1767 február 19-én Funk Jakab következik. A város itt is 20 forintot fizet évente a tanítónak, az egyház pedig mint kántornak és harangozónak 12 forintot. Összes évi jövedelmét 1756-ban 200 forintra teszik. A parochia történetének egy későbbi, úgylátszik 1840-ből eredő feljegyzése szerint 1787-ben emelték az első iskolaépületet. Azonban már az 1756-i canonica visitatio iskolaépületet talál Újlakon, igaz, hogy meglehetősen roskadozó állapotban. A tanulók száma 1771-ben 50 és segédtanító is van.¹

Később keletkezett az Országút külváros, melynek 1714-ben még csak mintegy 250 lakója van. Magvát az Ágoston-rendiek kolostora alkotta a mai Margit-körúton. Bécsi házuk újította föl a rend egykori budai működésének emlékét s 1699-ben három szőlőt, 1701-ben pedig

¹ Újlak keletkezését érdekesen beszéli el a plébánia irattárában őrzött *Historia Parochiae* I. kötete. Ugyanitt II. köt., pag. 167.: „Anno hoc 1787 prima in Protocollo Scholari Vestigia Scholae Normalis Neo-Budensis comparent. Hoc enim anno, agente D. Consiliario Jacobo Pethes Scholarum inspectore et D. Parcho Ignatio Lubisits utpote locali direttore unum erectum fuit cubile scholaribus deserviens.” A második és harmadik szobát s a pincét 1793-ban építik, majd 1840-ben új iskolaépület keletkezik. Ma a Lajos-utcában áll fenn az iskola. Az újlaki népességről Schmoll: Adalékok II. 204. és 209. l. Schmoll Mayer József újlaki iskolamestert (u. o. 316. l.) 1714. évszámmal említi, ami talán tévedés 1724 helyett, minthogy a budai városi számadáskönyvekben Mayer először az utóbbi esztendőben szerepel.

telket kapott a kamaraigazgatóságtól templom építésére.¹ Az első ismertnevű tanító Prandt Tamás, ki 1731 szeptember 28-ától kezdve kap félévre 12 forint fizetést. Majd 1732 március 28-tól négy éven át Nase György vizivárosi német tanító látja el segédtanítójával ezt az iskolát is évi 24 forintért. Az 1741. évben Beyer Wolfgang kap 20 forintot, azután másfél évig özvegye szerepel, majd 1743 július 1-től Nissak János József a tanító, szintén 20 forint fizetéssel. Összes jövedelmét 1756-ban körülbelül 120, 1774-ben 170 forintra teszik. Van segédtanító s a 70-es években mintegy 40 tanuló.

Mindezek szerint mai fővárosunk jobbparti részén a török kiűzése és az állami közoktatás megalapítása közé eső korszakban (1687—1776) összesen 10 elemi iskola jött létre, melyek között 1 református, 1 görögkeleti, a többi 8 katolikus. Az óbudai református népiskolában s talán kezdetben még a horvátvárosiban is magyarul, az egyik vizivárosi, valamint a tabáni görögkeleti iskolában szerbül tanítanak. A várbeli, országúti, újlaki iskolák és az óbudai katolikus iskola németek, a vizivárosi régibb iskolában 1727 óta magyarul és németül, a tabáni katolikus iskolában pedig németül és szerbül folyik a tanítás. A tanító városi fizetése majdnem mindenütt 20 forint s közelebbről nem ismert helyi okokból csak a Horvátvárosban kevesebb. A várbeli német s a vizivárosi magyar mester alighanem azért kapott 50 forintot, mert nekik stóla-jövedelmük nem volt. A vizivárosi német tanítónak a magyar iskola ellátásáért fizetett 75 forintban valószínűleg a segédtanító fizetése is bennfoglaltatik. Egyébként a praeceptorok rendszerint szintén 20 forintot kaptak évente, azaz a tanító a várostól nyert fizetést tulajdonképpen továbbadta a segédtanítónak. Ennek magyarázata, azt hiszem, abban keresendő, hogy a tanító csak vezetője, igazgatója az iskolának, a tanítást tulajdonképpen segédei végezték.²

¹ Orsz. Levjár Kam. oszt., a budai ágostonrendűek iratai. A Gewehrbrief 1701 okt. 16-ról szól.

² Megerősíti ezt a Békeynél (Budapest főváros közokt. vázlatos tört. 17. l.) olvasható adat, mely szerint 1846-ig az iskolamester a kántorság miatt rendszerint nem vezethetett osztályt. Havas István is írja (Budapest községi oktatásügyének vázlatos története. Budapest é. n., 16. l.), hogy 1833-ban a lipótvárosi iskolában maga a főtanító nem taní-

Magának a tanításnak színvonaláról a canonica visitatiók majdnem kivétel nélkül megelégedéssel, olykor dícsérettel emlékeznek meg. Az elemi oktatás ügye Budán elég hamar megfelelő mederbe jutott, amit a jezsuiták tekintélyére és buzgalmára, a főbb katonai és polgári hivatalok közelségére, valamint a lakosság legalább is egy részének magasabb társadalmi színvonalára vezethünk vissza. Az 1713 táján fellépő zugiskoláknak úgylátszik hamar véget vetettek.¹ Evvel szemben Pest a maga szegényebb lakosságával még sokáig falusias képet mutat s iskolái a kezdetlegesség bajaival küzdenek.

II.

Az Erzsébet-híd építését megelőző időben a Dunapartnak a belvárosi plébániatemplom előtti részén a Haltér felé fordulva egy emeletes épület állott, melyben a plébánia volt elhelyezve. E teleknek az 1696-i pesti Zaiger szerint 274. és 275. számú részeit, melyeknek a korábbi házszámozás 182. és 183. számai felelnek meg, a kamaraigazgatóság 1687-ben jelölte ki iskolának s erről a házlevelet is kiállították. A későbbi tudomás szerint itt először Samuel német mester tanított, majd a magyar iskolának adott helyet, melynek azután a haltéri épület hosszú ideig otthona maradt. Az első magyar kántortanító Apezi István, ki mindjárt a visszafoglalást követő évben költözött Pestre. Ha neve származása helyét jelöli, úgy azok a ferencesek hozhatták magukkal, kik az első években a belvárosi plébániatemplomban lelkészkedtek s valószínűleg a gyöngyösi kolostorból jöttek ide. Apezi már nem volt fiatalember s 1694-ben másodszor házasodott, feleségül véve Túri János özvegyét. Mikor és hol kezdett tanítani, nem tudjuk. A plébános 1689-ben fizetést kér a várostól iskolamestere részére. A tanács a polgárság egyeteme elé utalja az ügyet, ami nyilván a kérelem elejtését jelentette. Semmi nyoma 1737-ig annak, hogy a magyar tanító fizetést kapott volna. Igaz, hogy Apezi erre nem is igen szolgált rá. Maga a plébá-

tott. Az a szokás is csak 1846-ban szűnt meg, hogy a tanító maga szedte a tandíjat és maga fizette, sőt élelmezte a segéd-tanítókat.

¹ Budai városi jegyzőkönyv 1713, okt. 9. Croneysen Mátyás panaszára a tanács elhatározza a zugiskolák bezárását, de házitanítót szabad tartani.

nos emel ellene panaszt 1698-ban a városnál és részeskedése miatt (wegen seiner Vollauferey) elmozdítását kéri, ami ellen a tanácsnak annál kevésbbé volt kifogása, mert már előbb neki magának is meggyúlt a baja Apczival. Egy Gombkötő Márton nevű cimborájával ittasan oly botrányokat rögtönöztek (so Viele ungelegenheitt bisshero Entstanden, also dass schon Etliche Morthat Vorbey gang, ohngeachtet sie dessen schon Zum offtern Ermahnt worden Undt Einemweg die ungelegenheit Continuiren), hogy a város korcsmatilalmat szabott rájuk. Nem szabad nekik bort, sört, pálinkát kiszolgáltatni. De Apczi nem javult, állását elvesztette s 1700-ban már Strabay nevű öreg iskolamesterrel találkozunk, kit azonban még ugyanezen évben szintén elmozdít a tanács, mert nem akart a plébános utasításainak engedelmeskedni. Utóda úgy látszik Kosztanek Ferenc lett. Maga Apczi különben nem távozott el a városhól, hol 1692 óta a mai Magyar- és Kecskeméti-utcaák találkozása táján háza s ennek révén polgárjoga, a Kecskeméti-kapun túl pedig szőlője volt. Úgy látszik, korcsmát nyitott, mert felesége (die Abzin) egy ízben pincérnőjével perlekedik. Utóljára Apczi István nevével egy 1730 február 3-i vallomási jegyzőkönyvben találkozunk, hol a tanuk sorában mint 100 esztendőös volt iskolamester szerepel.¹

¹ A legrégebb pesti telekkönyvekről Schmall Lajos: A pesti régi városház története. Budapest 1901, 25. l. A telek assignatiójáról l. pesti tanácsjvk 1718 febr. 4., azonban maga a hivatkozott házlevél nincs meg, ugyanitt 1743 szept. 27-én Sámuel iskolamesterről. Apcziról tanácsjvk 1697 ápr. 30, 1698 szept. 19 és nov. 14, 1699 július 14, 1720 jan. 22-i belvárosi plébánia kereszteleési anyakönyve 1690 nov. 6, 1691 febr. 11, jún., okt. 1693 jan. 4. és 25, júl. 22, 1694 ápr. 18, 1698 szept. 9 (ugyanitt 1691 május 13-án Apczi Péter szerepel) v. ö. Rómer Flóris: A régi Pest. Budapest 1873, 20. l. Rómer különben (i. m. 122. l.) Apczi István házát a pálosok templomával szemközt helyezi, nyilván a székesfővárosi levéltárban őrzött Telekátírási jegyzőkönyv I. köt. (1687—1696) pag. 85. alapján, ahol a ház 247. illetve az újabb számozás szerint 96. számúnak mondatik (l. a Schmall: Adalékok I. köt. 6. és 7. lapok közötti térképet). Ezzel szemben az 1696-i Zaiger fol. 15. világosan mondja, hogy a ház a Herrengasse-ban fekszik a Kecskeméti-kapu mellett és 29. számú, amivel a Bürgerollban Apczi nevénel olvasható bejegyzés is egyezik. A magyar tanító fizetéséről tanácsjvk 1689 febr. 19, v. ö. Schmall: Adalékok I. köt., 99. l. jegyzet; Strabayról tjköv 1700 márc. 9, Kosztanekről, kivel a Schmall: Adalékok I. köt., 210. l. emli-

Valami sok jót a német iskolamesterről sem mondhatunk. Az 1691-ben említett Joseph tanító egy orgazdasági ügybe van keveredve. Zangel nevű utóda pedig oly hanyagul végezte kötelességét, hogy magániskolák keletkeztek s a szülők szívesebben ezekbe adták gyermekeiket. Többek között egy hídfelügyelőségi írnok s egy öreg orgonista tartottak iskolát. Mikor pedig Zangel panaszt emel versenytársai ellen, a tanács őt magát dorgálja meg mulasztásai miatt s bölcsen úgy intézkedik, hogy egyelőre csak versenyezzenek egymással az iskolák.¹

Talán már készülöben volt ekkor az a fordulat, mely a pesti elemi oktatás ügyében a XVIII. század elején beállott. A budai jezsuita kollégium 1702-ben rezidenciát alapít Pesten s annak két tagja a következő év elején átveszi a plébániatemplom vezetését. Mayrhauser Lambert német jezsuita egy Setzer József nevű osztrák fiatallembert ajánlott a tanácsnak a templomi karnagy és tanító tisztére. A város siet elfogadni az ajánlatot, évi 50 forint fizetést állapít meg az új tanító számára s ugyanekkor intézkedik a zugiskolák bezárásáról, ami ellen Greiszler János orgonista hiába folyamodik. Megfelelő iskolaépületről is gondoskodnak. A Drenker Mátyás kőművesmesterrel 1703-ban kötött szerződést eddig új iskolaépület emelésére magyarázták. Kétségtelen azonban, hogy csak annak a Riedt János-féle s úgy látszik éppen 1702—3-ban megvásárolt földszintes háznak átalakításáról volt szó, mely a városháza nyugati oldalához támaszkodott s amelyben később, az 1717—18. tanévben ideiglenesen a piaristák tanítottak. Az ő háztörténetükben olvassuk ugyanis, hogy itt előbb a német iskolamester lakott s a házat Setzer József tanító hozatta rendbe. Nem tudjuk, hol tanított Setzer az említett tanévben, de később ismét a Riedt-féle házban van az iskola s mikor 1767—68-ban e házat a városházával egybeépítették, a budai várbeli német iskolához hasonlóan a pesti is a városházán nyert helyet.²

tett Kozmanek nyilván azonos tjkv 1702 jan. 3. Apczi utolsó említéséről l. Némethy: A pesti főtemplom tört. 361. l.

¹ Pesti tanácsjkv 1691 márc. 3. és 7., 1700 febr. 12., 1703 ápr. 17.

² Némethy i. m. 195. l. Friedrich Endre: A budapesti piarista telek története. Budapest, 1914. 8. l. Pesti tjkv 1703 márc. 16., ápr. 13., jún. 12. — Schmall: A pesti régi városház

A jezsuiták pártfogoltjában nem csalódott a város. Iskolájára nemcsak felügyeltek az atyák, de abban tanítottak is. A város Setzert 1721-ben adószedőnek tette meg, majd ingyen polgárjoggal tüntette ki, 1730-ban pedig fizetését 30 forinttal fölemelte. A következő évben 48 éves korában meghalt és a plébániatemplomban temeték el.¹ Mind a tanítói, mind a karmesteri hivatalban Tiller Ferenc követi, kinék a város 85 forintot fizet. Mint segédtanító és tenorista működik 1740-ben Tiller mellett Kuttig Ignác, később az iskolában Tiller utóda, míg a karnagy tisztét másra ruházták s így Kuttig csak 75 forint fizetést, segéde pedig 30 forintot kapott. Összes jövedelmét 1756-ban és 1779-ben kerek számmal 260 forintra, tanulói számát 1766-ban 112-re, 1771-ben 70-re teszik. Magas kort ért s 66 éves korában még tanított, de enlíti nevét 1787-ben is, amikor 74 évesnek kellett lennie. Az ugyanekkor említett Kuttig Rozina tanítónő lánya lehetett.²

Amíg így a német elemi iskola a XVIII. század elején révbe jutott, magyar testvére még soká mostoha gyermeke maradt a túlnyomóan németajkú városnak. Az 1703-i rendezés alkalmával azt akarta a tanács, hogy a magyar iskolamester segédtanítója legyen a németnek

25. és 32. l. A pesti kegyesrendi irattárban őrzött és Erdős István által 1754-ben följegyzett „Miscellanea quaedam pro annalibus Domus hujus nostrae Pestiensis deservitura szerint (pag. 13.) a ház, melyben a piaristák először megszálltak: „fuit Domuncula quadam Curiae Civitatis lateri plane adjuncta, quam recto Ludi Magister Germanicus, Josephus Setzer mundari curaverat,” alább pedig pag. 17.: „Erat ea adjuncta lateri Curiae Civitatis, ubi nunc (tehát 1754-ben) Ludi Magister Germanicus residet.” Az 1756-i canonica visitatio jegyzőkönyve a magyar és német tanítóról ezt írja: „Ambo habent residentiam scholarum Civitatem lapideam commodam, Hungaricus penes Parochiam, Germanicus in Domo Praeterio.” — A dunaparti telken 1718-ban történt építkezéseket Némethy (i. m. 337. l.) nyilván tévesen vonatkoztatja a német iskolára. Csakis azokról a munkálatokról lehet szó, melyeknél a tanács eredetileg a piaristákra gondolt s amelyeknek körülményeit Takáts Sándor: A budapesti piarista collegium története. Budapest, 1895, 38. l. és Friedrich Endre i. m. részletesen leírják. Teljes a zavar már Peisner Ignácnál, v. ö. Havas István i. m. 9. l.

¹ A belvárosi parochia anyakönyve szerint Setzer 1731 május 20-án halt meg (in hectica) s nem aug. 21-én, mint Némethy (i. m. 337. l.) írja.

² Schmoll: Adalékok I. köt., 212. l.

s tőle kapjon fizetést. Ez ellen Baranyi Pál magyar jezsuita óvást emelt s a magyar tanító megőrizte függetlenségét, de másrészt fizetés nélkül maradt. A tanács még a magyar és rác hívek után járó stóláját is csak Szent Mihály napjáig hagyta meg s így majdnem teljesen a csekély tandíjra volt utalva. A városnál az a felfogás kerekedett fölül, hogy a kántori jövedelmet nem lehet megosztani s így ha a magyar hívek a temetésen magyar éneket akartak, mindkét kántort meg kellett fizetniök. Mint későbbi adatokból tudjuk, a magyar polgárok csak önkéntes adakozással tudták tanítójuk megélhetését ideig-óráig biztosítani.¹

A Rákóczi-féle szabadságharc azonban megapasztotta Pest magyar polgárainak számát. Sokan elhagyták a várost és a kuruc seregbe állottak. A magyar elemi iskola megszűnt. Ezt kell következtetnünk Túri István magyar polgár 1714 június 11-i felszólalásából, melyben magyar iskolamester szerződtetését sürgeti. A tanács ezt avval a föltétellel fogadta el, hogy az illetőnek németül is kell tudnia. De még másfél évtizedig nem hallunk magyar tanítóról s csak később sikerült a magyar polgárságnak is Setzerhez hasonló képzett és derék tanerőt szereznie. Blaskó Ferenc Antal 1729 aug. 26-án benyújtott kérvényében hivatkozik arra, hogy jól érti a magyar, német, szláv és latin nyelvet. Meg is fogadták s bár még 1732-ben is csak 20 tanulója van (a német iskolába ugyanekkor 50 jár), a polgárság meglegedésére végezte kötelességét. Csakhamar városi járuló (accessista) lett, 1735-ben ingyen polgárjogot nyert, 1737-ben pedig a magyar nemzet kérvényére évi 30 forintot állapítanak meg számára a templom pénztárából, mivel a magyar prédikáció előtt és utána énekel s a magyar céhek miséje előtt a rózsafüzért előimádkozza. Ezután még Hornik József (1737—39) és Svaczek Adám (1740) tanítókról hallunk, azután a magyar iskola ismét megszűnik.²

A dunaparti iskolaépület már Blaskó idejében rozszant állapotban volt. Emellett idegenek ütöttek benne tanyát, főleg a város zenészei, kik próbáikkal zavarták

¹ Tanácsjkv 1703 ápr. 13., 17., 1737 febr. 8., 1743 febr. 13.

² Némethy i. m. 339. l. és Schmall: Adalékok I. köt., 202. l. még Heger Tamás magyar iskolamestert említik 1720-ban, amire azonban olvasási hiba adott okot, mivel az idézett évi jan. 22-i tanácsjkvben helyesen „schustermeister“ olvasandó. Svaczekről u. o. 1740 szept. 30.

a tanítást. Emiatt folytonos a pörlekedés a tanító és a zenészek között. Végre 1743-ban a magyar nemzet szószólójával Viasz Adám seborvossal élén újból megembereli magát. Kérvényekkel, ékes latinságú emlékiratokkal ostromolják a tanácsot. Keresztülviszik a zenészek kilakoltatását és 30 forint évi fizetést eszközölnék ki a város pénztárából az új tanító számára, kit a gimnáziumot végzett Miksics Ferenc személyében találtak meg. A régóta ígért épületjavításra is rászánta magát a tanács. Az első évet Miksics egy magánházban töltötte, míg a dunaparti iskola helyreállítása megtörtént.¹ Őt is a derék tanítók közé kell sorolnunk. Fizetése már 1744-ben 70, később 75 forint lett, 1747-ben pedig fölveszik a városi polgárok sorába. Összes évi jövedelmét 1756-ban 190 forintra teszik. Követi 1762—67 között Kelemen Mihály, ki szintén tudott latinul s 1766-ban 60, 1771-ben 50 növendéke van. Segédtanítója fizetésére 30, a maga részére 150 forintot kap a várostól s így már kétszerakkora fizetése van, mint a német tanítónak. Tudnunk kell azonban, hogy az utóbbinak a stólából volt a főjövödelme.

A rácoknak Pesten is a XVII. század vége óta volt elemi iskolájuk, mely a templom udvarán a lelkész és a községtanács felügyelete alatt működött. Tandíjfizetés itt sem volt. A tanító 80 forint évi fizetést kap és más foglalkozása nincs. Mindkétmű tanítványai számát 1770-ben legföljebb 30-ra teszik. Bár a tanító a szerb és latin nyelven kívül görögül is tudott, a pesti görögök 1769-ben külön tanítót fogadtak 100 forint fizetéssel és két szobából álló helyiséget béreltek, melyeknek egyikében a tanító lakott, a másikba körülbelül 24 tanuló járt.²

Ebben az időben már külvárosa is van Pestnek, mely a török időkben a falak közötti területre zsugorodott. A régi városi iparosokról ismeretes, hogy mestersegük folytatása mellett egy kis gazdaságot is szerettek művelni. Erre eleinte a belső területen is volt alkalom, majd a beépítés haladtával mindinkább a falakon kívül kezd a kertek és tanyák száma szaporodni. Magának a városnak is volt itt majorja és téglavetője. Így népeseedik be lassan a külváros (Vorstadt), a későbbi Teréz- és

¹ Tanácsjkv 1743 febr. 13., márc. 4., május 10. és szept. 27. Némethy i. m. 342. l. tévesen 1744-re teszi Miksics szerződését 1743 márc. 4. helyett.

² Orsz. Levéltár: H. Tan. Relig. Lad. K. fasc. 48.

Józsefváros őse, mellyel szemben a mai Belvárost már Altstadtnak kezdik nevezni. A külváros 1733-ban külön bírát kap Pindter Mátyás téglásmester személyében, aki 1736-ban a kisbíróval, esküdtekkal és az iskolamesterrel együtt fizetésért folyamodik.¹ Talán már ekkor is Szlátky (Schlaffky) Mihály a tanító, kit 1739-ben említenek.² Majd Prenner Ádám (1746) és Zimmermann Mihály tanítókkal találkozunk, kiknek nevéből német iskolára következtethetünk. A város 1766-i jelentése szerint már *mindkét* külvárosban van német tanító, de csak egyiküknek van 12 forint fizetése. Az 1770—71-i országos iskolaösszeírás idején egyik külvárosi iskolának az 1767-ben is említett Omelkay Pál, majd később Csaby József (1775—1776), másiknak 1771-ben Burgmoser János a tanítója. Mindegyiknek 50 tanítványa van. A kántori stóla a szegényes városrészben meglehetősen csekély lehetett.

A XVIII. század harmadik negyedében ezek szerint Pesten 6, a három dunaparti testvérvárosban összesen 16 elemi iskola állott fenn. Pesten 1 magyar és 3 német katolikus tanító mellett 1 szerb és 1 görög működik. A legutóbbit a hívek közadakozásból fizetik. A szerb tanítónak ugyanannyi a fizetése, mint Budán. A többiek közül kettőnek 12 forint, a belvárosi német mesternek 75, magyar kartársának kétszerennyi a fizetése. Nem szabad azonban felednünk, hogy a város vagy a templom pénztárából kapott fizetés csak egyik és pedig gyakran nem a legfontosabb része a kántortanító összjövedelmének, melyet a helyi viszonyokhoz és a tanító egyéb foglalkozásaihoz képest igen eltérőnek kell tekintenünk.

Madzsar Imre.

¹ Schmall: Adalékok II. köt., 9. l. Pesti tanácsjvk 1736: dec. 14.

² Tanácsjvk 1739 jan. 21.

Történeti irodalom.

Réz Mihály: A történelmi realizmus rendszere. Budapest, 1924. A Magyar T. Akadémia támogatásával. A Studium kiadása. 8°, 209 l.

Réz Mihály, kit 1921 május 21-én Genébeben váratlanul vesztettünk el, a történelmi realizmus rendszerét Erdély, Kolozsvár és az egyetem elfoglalásának első szomorú hónapjaiban, oly időben írta meg, mikor úgy érezte, hogy a hit ellanyhul, a remény ellankad, a küzdő belefárad és csak a gondolat lebeg magasan a viharzó világharcok felett; egyedül a politikai kutatás örködik éber gonddal az igazságon. Mély megindulással, elálló lélekzettel lapozgatta a történelmet, elmélkedett annak soha el nem múló, de teljesen soha föl nem ismert örök igazságain s a szenvedélyek örvényei közt a tiszta ész szavát kereste. A végzet tanítását látta az utolsó nagy világháborúnak az emberiség legnagyobb politikai kérdéseire adott feleleteiben.

Igen is rideg álláspontra helyezkedett, mikor a végzetet és a tiszta ész fogadta el tanítómesterének; de a gyakorlati politikai gondolkodás legfőbb feladatait kutatva, és reális politikai felfogásra törekedve, nem akart fölemelkedni az idealisták fellegráiriba s lesüppedni a materialisták sárfészkeibe, hanem biztos talajon mozogva akart értékesíteni mindent, amit ez a kettő együttvéve nyújthat. Tényezőnek ismerte el az eszményt, eszményképzőnek az anyagot, a multat összeforrt egésznek a jelent. A multat olyan realitásnak, olyan valóságnak tekintette, mint az apróra megösmerhető jelent, amely folytonos fejlődés (néha visszafejlődés) következtében magából a multból, annak realitásaiból alakult ki.

Történelmi realizmuson tehát a jelennek a történelem segítségével való megértését, vagyis azt a felfogást értette, amely az államélet összes jelenségeit a *mult* valóságaiból folytonos fejlődés vagy visszafejlődés következtében kialakult valóságoknak tartja. Nincsen tehát alapvető törvény, amely valamiképpen nem a multban gyökereznék; s nem volt egyetlenegy nagy államférfiú sem, kinek politikáját nem a *történelmi realizmus*, vagyis a *jelennek történelmi megértése* jellemezné. Szerinte azért „a politikai tudománynak a történelmet és a jelen politikai életet kell tanulmányoznia“, mert

a politikai tudomány alapja is a tapasztalás, még pedig minden kor és minden régi és új ország megismeréséből nyert tapasztalat. Rákóczi szabadságharca idején a tanultak a németalföldi, Kossuth szabadságharca idején az angol és a francia forradalmak történetét olvasgatták, hogy feladatukkal mások példáin okulva jobban tisztába jöjjenek. A politikát Réz tudománynak tartja, ha nem is exakt tudománynak, de nem ismétli Kossuth-tal, hogy az az exigenciák (a szükségességek) tudománya; alapja *minden* országnak és *minden* kornak tapasztalása. Megértéséhez föltétlenül szükséges, hogy a multat ne csak tanulságai, hanem amiatt is tanulmányozzuk, mert az a jelennek integráns része. A politikai tudománynak tehát vizsgálnia kell az egyes államok viszonyai közt levő hasonlóságokat és különbségeket, azoknak szerkezetét, a minden nagy politikai rendszerben mutatkozó szerves egységet, a politikai intézmények természetét, ezeknek korszakok szerint való változásait és fejlődését, az egyéni akaratnak szerepét, mely nem jár mindig együtt az egyéni nagysággal (mint pl. Robespierrenél, Maratnál); hiszen sohasem lehet tudni, együttvéve milyen okok teremtik meg a nagy államférfiút. Figyelembe kell venni a lappangó tényezőket is, amiknek roppant nagy és kiszámíthatatlan körét a mult ismeretével szűkebbre vonhatjuk és számolni kell a mérhetetlen (imponderabilis) tényezőkkel, aminők a jog, erkölcs, műveltség, politikai eszmék és érzelmek. Carlyle ez tette képessé, hogy beleélje magát a francia forradalom eseményeibe s azokat mintegy másodszor végigcsinálva, megértesse a forradalom lelkiállapotát. Végre pedig a politikai eszmények értékének a megítélése is a politikai tudomány feladata.

Miközben minden állam egyénisége s az az állami célok szempontjából vizsgálja az *államterület* fekvését és minőségét, megállapítja, hogy a területi és a politikai fekvés, a határok vonala s a terület minősége különböző korszakokban különböző fokig határozzák meg annak céljait; de az alkalom nem ragadja el, hogy a történelmi példák közé bevegye Magyarország területének legutóbbi megcsonkítását.

Bővebben ír az állami népességről, elsősorban a fajokról s úgy találja, hogy *Eötvös* liberalizmusa és *Marx* materializmusa a tényeket egyaránt helytelenül ismeri. *Rousseau* az államban csak egyéneket, *Marx* csak osztályokat lát, *Eötvös* pedig az egyéni szabadság elvét egész népekre alkalmazza, de a faji törekvések igazi természetével egyik sincs tisztában. Csodálatos, hogy e közben a nevét sem ejti ki *Wilsonnak*, kinek elve napjainkban minden eddiginél nagyobb átalakulásokat okozott anélkül, hogy megőrizhette volna eredeti tisztaságát. Nemzetiségnek Réz azt a politikai öntudatra ébredt fajt nevezi, amelynek még nincs, — nemzetnek azt, melynek már van államalkotó hatalma. A nemzetiséget hatalom emeli nemzetté s a fajt öntudat teszi nemzetiséggé.

Minden nemzetiségi mozgalom oka az, hogy a faj politikai öntudatra ébred. Enélkül közös nyelv és közös származás sem alkot nemzetiséget vagy éppen nemzetet. A mult minden-esetre elsőrendű fajképző tényező, s faji törekvés nélkül egy nemzetiség sincs; a nemzetiség igazi egyeniségét osztály, vallás, párt, terület, állam együttvéve, mint megannyi fajképző tényező adja meg. Késérő tapasztalásból tudhatjuk mostan már, hogy a jog kiterjesztése maga sohasem lehet kapcsoló tényezővé, sőt éppen az ad erőt a bontó tényezőknek, mert a politikai életbe eddig öntudatlan másnyelvű tömegeket is belesodorván, azokat politikai öntudatra neveli. Faji törekvésekben a nemzetiség végső célja a nemzeti lét; a nemzeté a nemzeti egység; az egységes nemzeté a függetlenség; a független államé a más államokra való befolyás megszerzése. Előbb a szabadság, azután az uralom.

A népesség szempontjából a társadalmi és gazdasági osztályokra való tagozódásban megkülönbözteti az osztályokat összekapcsoló, módosító vagy éppen bontó tényezőket s külön foglalkozik a pártokkal, melyeket — szokása szerint — megint a terület, faj, osztály, felekezet, az állam és a külföld szerint való csoportosulások alapján vizsgál. „Úgy vagy — mondta Basta tábornok 1604-ben s mondhatta volna most Réz Mihály is, ha történelmi példákkal nem gazdálkodik annyira —, nem sok a magyar nemzetiség, de nem kell semminek venni, mert ha összegyülekezhetik és pártot ütnek, nagy vizet zavarhatnak, kiből nagy és reménytelen dolog indulhat.“ Csodálatos, hogy alig van nemzet, hol a pártok, mint a politikai küzdelmek eszközei, a harcot annyiszor élezték volna ki egészen az Aranybulla záradékában megadott jog gyakorlásáig; ezredéven át való következetes fejlődésük rendszerét a történelem és a politikai tudomány még sem mutatta be kielégítő módon, pedig országgyűléseink emlékei egész kis könyvtárt tesznek ki, s Fraknoi, Szilágyi Sándor s mások behatóan feldolgozták tartalmukat.

A pártok életében kiemelve a vallásos érzést, mint politikai hatóerőt, figyelmeztet arra, hogy az osztályszempont a felekezeten belül erős kapcsoló tényező, ha a szembenálló osztály tagjai nagyrésztben egy szembenálló felekezethez tartoznak. Az írországi fajharcra hivatkozik, melyet a felekezeti motívum hozzájárulása még meghonthatatlanabbá tett; de talán a kuruc-labanc ellentétekre is hivatkozhatott volna.

Az államélet eszményi és anyagi tényezőinek vizsgálata közben megállapítja, hogy „a XIX. század tudományos haladásának egyik nagy eredménye a történelmi érzék kifejlődése, amely minden kort az ő saját pszichéje szerint bír megítélni s a régmúlt idők embereinek gondolkozásmódjában nem keresi a XVIII. század racionalistáinak felfogását“. De valamely kor szellemének vagy egy ország közvéleményének vizsgálata közben rájövünk, hogy a kor közhangulatának eszmé-

neyei, céljai, irányzatai mögött az illető állam viszonyára és az állam természetére vonatkozó *föltevések* rejlenek. Például a francia forradalom lappangó hite, hogy természetük szerint az emberek egyenlők, szabadok és természetes jóságukat csak a műveltség rontotta meg; de a multtal teljesen szakítva, intézmények útján megint egyenlően szabadokká lehet őket tenni. Az angol népet egyes írók vezették arra a téves hitre, hogy a macchiavellizmus a „pápistaságból” nőtt ki s két századon át Anglia az állandó hadsereg ellen is a beleoltott téves eszmék következtében foglalt állást. A magyar gravaminális politika alapja az az államról s az intézmények természetéről alkotott téves politikai felfogás, mely a jog jelentőségét és erejét kelleténél többre becsüli stb. Egy-egy nemzet történelme, reális viszonyai, szelleme mind hozzájárulnak, hogy megadják azon ország feltevése, mérhetetlen (imponderabilis) tényezőinek sajátos jellegét. Magyarország törvényei 1526—1867-ig az állam függetlenségének illúzióján alapultak, holott — legalább Réz Mihály szerint — már eszükön egy régen elmúlt realitás emlékei voltak, mert a valóságos állapotok megmutatták a Habsburgok monarchiája igazi fejlődésének irányát és erejét. Azonban, úgy hiszem, nagy realitás van abban, ha egy nemzet ily hosszú időn át is szívósan ragaszkodik a maga föltevéseihez, mik nélkül jogai, területe stb. integritásának helyreállítását sohasem remélhetné.

Az állami főhatalomról, mint az állami népesség legfőbb hatalmi szervezetéről behatóan szólva, példaképen hozza fel hazánkat, hogy jogilag szabályozott intézményei elhalványultak, s mellettük — törvényes szabályozás nélkül — más intézmények keletkeztek, mert ott a végrehajtó hatalom századokon át nem akarta teljesíteni a törvényeket. Válságok idején, pl. a XIX. század első negyedében, a vármegyék azért voltak az alkotmány bástyái, mert nem állott velük szemben erős központi közigazgatás, a tisztviselőség nem volt élethivatás s a vármegye és annak tisztviselői vagyoni tekintetben teljesen függetlenek voltak. Ma egészen mások lévén a politikai realitások, Réz szerint az erőviszonyok változtával a vármegyék ősi jogaik teljes helyreállítása mellett sem működhetnek ugyanolyan hatással. Azonban úgy hiszem, hogy a vármegyék 1905. évi ellenállása, melyben Réz Mihály maga is résztvett és mely a nyolevan év előtti modern viszonyok közt ismételte, ezt a tételt nem igazolja teljesen.

Az állam céljának meghatározásában a történelemre hivatkozik, hogy az államterület fekvése elhatározó lehet. Például Magyarországot földrajzi helyzete kényszerítette, hogy a hatalma tetőpontján levő török birodalommal szemben szorosan csatlakozzék a Habsburgok birodalmához, mi önállását hosszú időre illuzóriussá tette. Azonban talán azt is ki kellett volna emelni, hogy ugyanazon földrajzi helyzet

az ország keleti részét éppen a törökhöz való csatlakozásra, vagy arra bírta, hogy a két hatalomhoz való csatlakozás közt a körülményekhez képest válogasson, mi valóban amellet bizonyít, hogy az államterület fekvése az állam céljának kitűzésében csak viszonylag állandó és a területnek sem fekvése, sem határa, sem minősége nem egyedül ható tényező. Az utóbbi öt év történetére gondolva, ki nem fogadná komoran Réz Mihálynak azt a nem részletezett, rideg megállapítást, hogy elveszett területek határai szükségképen megszűnnek s a faj lelkére való hatásuk megváltozik. De vajjon ezeken a lehetetlen határokon túl megtaláljuk-e, amit Réz az állam legmagasabb céljának mond, az isteni és az emberi törvények föltétlen összhangját? S az államok visszafejlődésének vizsgálata közben be kell-e érünk a tétellel, hogy „ha valamely állam fennállása *más államok szerint* az emberiség fejlődésének akadálya, ez azt mutatja, hogy érzelmi és érdekellentét áll fenn az illető állam és az őt elítélő államok között“. S itt bizonyára jó lett volna megtudnunk, mi a történelmi realizmus abban, hogy „országok lesznek és elvesznek“, egy-két száz-, sőt egy-két ezeréves elnyomatásból egyeseket helyreállítanak, s ugyanannyi ideig virágzó államokat feldarabolnak, mégpedig akkora bölcseséggel, hogy részei közül pl. egy százholdas birtok három különböző államhoz kerülhet? Valóban, a történelem tárgyias szempontjából egyes államok fennmaradása vagy pusztulása csak erkölcsi értékük szerint ítéltető meg. Minden állam fennmaradásához elengedhetetlen a közerkölcsnek legalább bizonyos minimuma, s jogrendjének alapja csak az erkölcs lehet; nemzet sohasem lehetett el, ezentúl sem lehet el az idealizmusnak valamely fajtája nélkül. Az államok életét nemcsak az állandóság, hanem a politikai tényezők rendkívül élénk mozgása és változékonysága is jellemzi; a faji, nemzeti, vallásos stb. érzület néha századokon át rendkívül erős lehet valahol, s egyik a másikat segítheti vagy ronthatja, sőt — forradalmi időkben — váratlan gyorsasággal össze is törheti. Réz nem mondja, de ki nem tudja, hogy több ezredéves monarchiából Kína szemünk látára egy nap alatt alakult át köztársasággá. Az államok életében azonban nemcsak a változékonyság és az állandóság törvény, hanem a fokozatosság is.

Az állandóságba vetett bizalmunkból azzal akarnak kiábrándítani bennünket, hogy a Kárpátok ránk nézve éppúgy nem természetes határok többé, mint Angliára nézve a tenger, mert a realitás az, hogy amazt politikai és katonai hatalmak ránk nézve már el is enyészttették, emezen pedig a XX. század repülőgépei bármikor átszállhatnak. A fokozatos fejlődés lehetőségét mi magunkon örömmel tapasztaltuk Széchenyi föllépésétől Deák alkotásának rombadőltségéig, majdnem egy századon át, s tapasztaltuk Kollonics, II. József és Bach reformjaiban azt, hogy a fokozatok átugrása lehetetlen.

De a szükségszerű sorrend megállapítása még egyáltalán nem jogosít föl a jövőendő fejlődés menetének megállapítására. A történelmi és a fizikai jelenségek különböznek egymástól. A politikai életben csak cselekvést látunk, nem történést. Ilyen cselekvés egy-egy államfőnek az államcsinnye s a tömegnek forradalma vagy ellenforradalma is. Magyarország 1848. évi forradalmában beérte a rendiség lerontásával s azzal, hogy helyébe — monarchikus vezetés alatt — arisztokratikus modern államot teremtett. Hasonló tömörséggel és szükségszerűséggel jellemzi Réz más államok forradalmait is.

A nemzetközi életben a változandóságot többnyire a háborúk okozzák. Kiemeli Réz, hogy Róma legyőzve is annyit követelt, mint legyőzetése előtt, s hogy Deák Ausztriától Königrätz után sem követelt többet, mint azelőtt. Mert Róma és Magyarország egyaránt az állam állandó s nem mulandó viszonyait vette számba. De mintegy hazánk jövőendő történetének prognosztikonját halljuk, mikor — ugyan Törökországra hivatkozva — megállapítja, hogy egy bomladozó birodalom jövője mindig fenyegeti a régi egyensúlyt s a szomszédok érdekét. Csakhogy könyve megírása (1920) óta Törökországot ennek a törvénynek alanyává tenni többé nem lehet s nekünk is példát mutatott a reális cél kitűzésében, mely a valódi fejlődés irányában halad s a fokokat át nem ugorja.

Még egyszer szemlét tartva, különböző századokban a haladás kérdését hogyan fogták fel, könyvét azzal végzi, hogy az államélet lappangó erői, megmérhetetlen tényezői, a véletlen és az egyén szerepe a politikai haladást és a politikai jövőt kiszámíthatatlanná teszik. Tehát az ő 209 oldalas könyve sem jut más eredményre, mint Berzsényi ódája, hogy:

„A jövőendőnek sivatag homályát
Bízd az istenség vezető kezére
S élj az idővel.“

De nála éppen az idővel való élés jelenti a történelmi realizmust, melynek rendszerébe hazánkat éppen olyan történelmi higgadsággal foglalja be, mint a többi államot. S mégis minden magyarnak olvasnia kellene ezt a böles nyugalomával s a tudós alaposságával megírt könyvet, mely tulajdonképen azt mondja el, hogy az utolsó tíz év háborúi, forradalmi, felbomló és alakuló államai a hozzájuk tartozó történelmi előzményekkel s a velük járó rettenetes következzésekkel mire tanítanak bennünket az emberiség legnagyobb politikai kérdéseiről. S a megoldást nem az idealizmusban kereste, mint egy más nagy megrázkódtatás után Eötvös, hanem a realizmusban, melynek az idealizmus is csak része. De magyar könyv ezen a téren a gondolkodásra Eötvös könyvének megjelenése óta aligha nyújtott több alkalmat, mint a korán elhunyt Réz Mihályé.

Márki Sándor.

Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55.) Herausgegeben von *Franz Babinger*. (Studien zur Fugger-Geschichte, 7. Heft.) Duncker u. Humblot. München-Leipzig, 1923.

Az útleírás, amelynek kiadásával az augsburgi Fugger-levéltár legbecsesebb kincseinek egyikét tette a tudomány közkincsévé, bennünket, magyarokat különösen érdekel. Nemcsak tárgyánál fogva érdemel figyelmet, hanem felkelti érdeklődésünket írójának személye is, ki mint a Fugger-ház alkalmazottja, élte javát Magyarországon töltötte el. Amit ezideig Dernschwam személyéről tudunk, azt túlnyomórészt ez útleírás kiadójának, Babinger Ferencnek köszönhetjük. Csak sajnálattal vehetjük tehát tudomásul, hogy a kiadónak ez alkalommal is az útleíráshoz fűzött életrajzban meg kellett elégednie korábbi eredményeivel. Ez eredmények nem teljesen kimerítőek, de elvitathatatlan érdemük, hogy Dernschwam egyéniségéről való képet nyújtanak, megdöntve azt a leki-csinyló véleményt, amit róla különösen Zivuska alkotott (A besztercebányai erdőigazgatóság oklevéltára.) Dernschwam mint egyetemi képzettségű és igen fejlett humanista műveltségű ember került a Fuggerek magyarországi vállalatához, kinek az ú. n. szabad tudományokban való jártasságáról és tehetségéről már kortársai is igen nagy elismeréssel nyilatkoztak. Bécsben és Lipcsében végezve egyetemi tanulmányait, az utóbbi helyen elnyerte a baccalaureatusi fokozatot is. 1514-ben kerül Budára, hol először Balbi szolgálatába szegődik. Utóbb a Fuggerek budai faktorátusánál nyer alkalmazást, kiknek ügyét hűségesen szolgálja mindvégig, míg csak 1547-ben be nem következik a magyarországi vállalat felszámolása. Ezt az alkalmat azonban felhasználja, hogy visszavonuljon az időrabló üzleti tevékenységtől s tudásszomja kielégítésének szentelje idejét. Mert a tudomány szeretete végigkísérte egész életén. Bizonyossága ennek a magyarországi római-korbeli feliratokat magában foglaló bécsi kézírata s nem kevésbé értékes könyvtára, melyet halála után Miksa császár vásárolt meg az udvari könyvtár számára. E könyvtár értékére s birtokosára nézve talán legjellemzőbb Babingernek az az adata, hogy az sok más, tudós kortársak által is becsesnek vélt könyv között magába foglalt még egy Corvinát is. De legszebb bizonyossága tudásszomjának keleti utazása, amelyre, csatlakozva Verancsics és Zay 1553-i követtségéhez, önként és saját költségén vállalkozott, s amelynek naplója leghívebb tükre Dernschwam egyéniségének.

Dernschwam magyarországi szereplésére vonatkozólag Babingernek csak az 1525. évi lefoglalást illetőleg vannak bővebb értesülései. Dernschwam maga írja le ez eseményeket a már Engelnél (*Geschichte Ungarns u. seiner Nebenländer* I. 196. s köv. II.) kiadott visszaemlékezéseiben. Itteni tevékeny-

ségének bővebb ismerete nem nyújt ugyan újabb elemet egyéniségéhez, inkább csak színezi a már Babinger által megrajzolt képét. Annál jelentősebb azonban Dernschwamnak az utókorhoz, különösképen a magyar történetíráshoz való viszonya megítélésénél. Nincs-e ennek a kétséggkívül tehetséges és a tudományok iránt fogékony embernek szűkebb magyarországi tevékenysége köréből ránkmaradt hagyatéka? Ha igen, mi az, s mit jelent a hazai történet ismerete számára? Dernschwam életrője erre a kérdésre nem ad választ, azt föl sem veti, jóllehet a Fugger-levéltár bőséges anyagot szolgáltat hozzá. Ennek, valamint egyéb a kiadó előtt ismert anyagnak a hiányos feldolgozását sajnálatosan nélkülözi Dernschwam életrajzánál az olvasó.

1526-ban hosszas tárgyalások után II. Lajos és a Fuggerek közt létrejön az egyezés a besztercebányai vállalat viszszaállítására tárgyában. Dernschwam ekkor Besztercebányára kerül. Kenyéradó urainak bizalma a legkényesebb kérdéseknél ismételten feléje fordul s nem méltatlanul. Rátermettsége, képességei hűséges ragaszkodással s ebből eredő ügybuzgalommal párosulnak. Lázás tevékenységet fejt ki az országos jelentőségű Fugger-vállalkozás érdekében, mint aki magáévá tudta szeretni a rábízottakat. És ami ránk nézve a legfontosabb, e munkásságának írott termékei: a jelentések és számadások, ha nem is teljes egészükben, éppen nem lekicsinylő számban maradtak ránk. E hagyatéka egyik csoportja a Fuggerek 1528—29. évi erdélyi sókamarábérletére vonatkozik, mely vállalkozásuknak 1529-ben János király térfoglalása vetett véget. A vállalat közvetlen igazgatását a Fuggerek Dernschwamra bízák. Ez alkalommal 1528 aug. 16-án tett jelentése a tordai sókamara állapotáról (Fugger-Archiv 2, 3, 10) és a vállalkozásnak a bécsi Hofkammerhez került számadásai a hazai sógazdaság történetének egyik legértékesebb forrás csoportját képezik. Ehhez csatlakozik 1530-ból való részletes naplószerű jelentése Budán János királynál a sókamarák bérlete tárgyában folytatott tárgyalásairól (Fugger-Archiv 2, 3, 7) s egy második 1531-ből, mikor is a besztercebányai vállalatról volt szó (ugyanott). Azonkívül több csatlakozó jelentés. Nem minden érdek nélkül valók, kivált a pártviszonyok megítélése szempontjából Dernschwamnak azon instrukcióhoz fűzött megjegyzései, melyet a rendek, az 1538-i országgyűlés alkalmával a királyhoz küldött követek számára adtak (Fugger-Archiv 2, 3, 4); hasonlóképen az a napló, amelyet Dernschwam az 1546 pozsonyi országgyűlés tárgyalásairól Feller Miklóssal vezetett, valamint a hozzá csatlakozó iratok, úgy mint a kir. előterjesztésnek és a rendek erre adott válaszának szövege (ugyanott), végül a besztercebányai vállalat két termelési kimutatása. (1526—39 és 1537—40), (Fugger-Archiv 2, 3, 8).

Kívül esnek ez ismertetés keretein Dernschwam ezen

hagyatékának bővebb taglalása. Itt csak annak a megállapítására szorítkozom, hogy a XVI. század gazdaságtörténetének kutatója azokat nem nélkülözheti. De figyelmet érdemelnek azok egyéb szempontból is, minthogy a viszonyok megkövetelték, hogy a Fuggerek a leg gondosabb figyelemmel kísérjék, nemcsak a szűkebb értelemben vett gazdasági lehetőségeket, hanem általában az egész országos helyzet alakulását. Így jöttek létre a Fugger-levéltárnak az üzleti vállalkozástól látszólag messze eső országgyűlési iratai, amelyeknek, sajnos, csak egy töredéke maradt reánk. Dernschwamnak a szerepe e forrásoknál nemcsak a közvetítőé, része van bennök mint megfigyelőnek s szerzőnek is és így azok szoros kapcsolatba hozzák személyét történetírásunkkal.

Dernschwam további életéről, azután, hogy kivált a Fuggerek szolgálatából, életírója csak nyers, feldolgozatlan adatokat tud nyújtani, melyekből annyi állapítható meg, hogy továbbra is az alsómagyarországi bányavidéken tartózkodott. Élete ez utolsó korszakából tehát csak arról a két esztendőről vannak bővebb értesüléseink, amelyet útinaplója ölel fel. Mint fentebb említettem, Dernschwam saját költségén tette meg a terhes és nem minden veszedelmek nélkül való utat, amelyre 60. életévében tisztán csak Kelet megismerésének a vágya csábította. Az ő naplóján kívül ránk maradt még két útíjárának is ugyanez útról szóló leírása. Verancsics Antalé töredékben (feldolgozását l. a zágrábi „Rad“ 71. kötetének 1. s köv. II.) és az őt felváltó Busbequé. Összevetve Dernschwam útleírását e másik kettővel, ha talán nehézkes német stílusával s a naponkénti feljegyzések természetéből folyó daraboltságával a másik kettőnél kevésbé élvezetes olvasmány is, tartalmi tekintetben egyáltalán nem marad mögöttük. Sőt akár föld- s helyrajzi tekintetben, akár a törökországi viszonyok leírásánál határozottan fölötte áll Busbequ leveleinek, míg Verancsicssal szemben teljessége teszi értékesebbé. Busbequ a hatást keresi, ha szabad e hasonlattal élni, levelei a felszínen mozgó riportok benyomását keltik, melyek kereteit ötletszerűen tölti ki. Ezzel szemben Dernschwam útinaplója, ha leírásai nem képeznek is szerves egészet, előre meghatározott szempontokról tanuskodik. A vidéknek, amelyen átutazott geográfiai s helyrajzi leírása, az epigráfikus emlékek feljegyzése, sok helyt ábrák kíséretében, a lakosság szokásai, életnívója, szellemi és gazdasági kultúrája, a gazdasági élet, ezek az ismételtén visszatérő kérdések, amelyekre keresi a választ, mihelyst a tartózkodás huzamosabb volta ezt számára megengedi.

Az emberek megítélésénél nem ment minden elfogultságtól. Élő keresztény hite, az a bensőséges vallásosság, mely a római egyház korabeli elvilágiasodott papságával szemben is igen keményhangú ítéletre készíteti (l. Útleírása 78—82. II.

és passim), német voltának átérezése és a munka megbecsüléséből kifejeződött polgári öntudata a gyűlölet hangját szövegeztette meg mindazokkal szemben, kik eszményeinek ellenségei. Ezen egyoldalúságát az emberek megítélésénél, amellet, hogy magában e túlzásokban is van magja az igazságnak, ellensúlyozza az a lelkiismeretesség, amelyet információi szerzésében s tárgyi adatainál tanúsít. Megbízhatóságát e tekintetben mi sem bizonyíthatja jobban, mint az ár-, mérték- illetőleg méret-adatok nagy száma, melyeknél inkább elhagyja a számadatokat, hogysem a valóságnak meg nem felelőt közöljön. Honnan vette, kiktől értesüléseit? A tájékozódást, érdeklődést minden idegen számára szerfelett megnehezítette a törökök szigorú ellenőrzése. De a hosszú, csaknem másféleztendei konstantinápolyi tartózkodás alatt Dernschwam mégis módját ejtette, hogy kielégítse érdeklődését. A politikai események nem igen érdekelték. Ez irányú értesülések megbízható forrásáig nem is juthatott el. S a különben hozzá is eljutott kőszá hírekre nem sok papírost pazarolt. Ellenben ami őt valójában érdekelt, a közállapotok, a társadalom rétegződése, a gazdaság organizmusa, ahhoz gyűjthetett adatokat a számára is megközelíthető alacsonyabb rétegek közt. Ismeretséget köt foglyokkal, katonákkal, a birodalomban szabadon mozgó kereskedő elemekkel, járja a várost, kimagaslóbb épületeit, piacait, árúházait, nyitott szemmel s nem lankadó érdeklődéssel. Tárgyi leírásain kívül legközvetlenebbek értesülései a gazdasági élet adatainál, mert itt maguktól a gazdasági alanyoktól szerezte értesüléseit s így útleírása különösen a gazdaságtörténetnek válhat értékes forrásává. De nem hanyagolhatja azt el az epigráfia s a történeti földrajz sem, s csakúgy hasznát veheti az ethnográfia is.

Az epigráfia, balkáni s Kisázsia részeiben a történeti földrajz, sőt a politikai történetírás is már fölhasználta Dernschwam adatait a wolfenbütteli és prágai másolatok alapján. De gazdaságtörténeti vonatkozásban még értékesítésre vár e becses útleírás. Dernschwam feljegyzéseiben sok értékes leírást nyújt a különböző termelési ágakról: állattenyésztés, földművelés, ennek keretében különösen a szőlő- s borgezdaságról, a kereskedelem és ipar helyzetéről. Mindezek megismerése őrá, kinek szeme Nyugat viszonyaihoz szokott volt hozzá, igen siralmas benyomást gyakorol. Leírásai értékét emeli, hogy nem elégszik meg az egyes gazdasági ágak állapotának leírásával, hanem, ha nem is szerves összefüggésben, keresi az elmaradottságnak okait is. És ez okozati kapcsolatok keresése s meglátása nem válik szégyenére az író ítélőképességének. Annyira, hogy műve e vonatkozásában is megérdemli a bővebb feldolgozást.

Csak sajnálhatjuk tehát, hogy az annyi előnnyel rendelkező terjedelmes útleírásnak mindössze néhány oldala fog-

lalkozik Magyarországgal, amely részeiben bennünket legjobban érdekel. Írónk itt szüksézává válik, másra alig terjedve ki a helyrajzi leírásnál. Nem azért teszi, mintha nem lett volna tájékozódva viszonyainkról, hanem mert Magyarország az ő szemében is még része annak a nyugati közösségnek, amelynek maga Dernschwam is gyermeke volt, s amely ily módon kívül esett a közeli Kelet leírásának keretein. A török birodalomról szólva, Magyarországon csak ennek pusztulásáról emlékszik meg hódolt részeiben.

Magyarországi útjáról Komáromtól—Belgrádig terjedő részében szól részletesebben úgy odamenet, mint visszatértében. Minthogy lefelé utaztában az útnak Budától Belgrádig terjedő részét hajón tette meg s csak néhány parti helység felsorolására szorítkozik, leírásának a második fele az értékesebb, amelyben helyrajzi közléseken kívül szomorú képét nyújtja a hódított terület pusztulásának.

Lefelé utaztában Komáromtól kiindulva Dernschwam a következő helységeket említi. Komárom közelében a Duna jobb partján egy római telep maradványait. Ő a középkor irodalmában fölmerült Potentianának tartja, leírása azonban kétségtelenné teszi, hogy az ószőnyi telepről van szó. Esztergomnál említi az új-várost, amelyből több kapún át jutottak az ó-városba, hol a dominikánus kolostor hosszú utcájáról szól. Budánál azt mondja, hogy Óbuda és a prépostság közt ütötték fel sátraikat. Említi azután még a következőket: Ráczeve magyar, rác és török lakossággal; Tolna; Baja, palánkkal megerősített mezőváros; Serem (mai Szeremle); Kwesek vára (ma Kis-Köszeg); Weresmarth (Vörösmarth); Oerdedt (Erdőd) a török által megerősített várral; Baratz (talán a mai Borovo, mely a középkorban Bors, Borothe néven fordul elő); Wakkawár (Wukovár = Valkó vára); Zothan (Sotin); Athia (Átya = mai Caregrad); Vlak (Újlak = Ilok); Koroschan (ma ismeretlen); Bonmonostor (Banostra); Zeredet (talán a mai Čerevič); Kamenc (Kamenica); Pétervaradeyn (Pétervárad), karbahozott várral; Salankemén; Titel.

Visszajövet a Szerémségen s a Dunántúlon át visz a követség útja Budának. Itt Dernschwam már némileg részletesebben szól a vidék képéről. Mindenfelé a pusztulás és hanyatlás nyomai. Úgy a Szerémség, mint a Dunántúl, Lajos korában az ország legtermékenyebb helyei, sivár pusztaság. A helységek legnagyobb része elpusztult. Jó, ha még romok tanúskodnak arról, hogy valamikor emberek lakóhelyéül szolgáltak. Lakosságnak, az emberi kéz művelése nyomainak semmi nyoma. A termékeny területen hosszú távolságokon embermagasságú fű és bozót burjánzik. S ott is, hol még megmaradt a lakosság, híre sincs már a régi virágzásnak, a gazdasági kultúra a legnagyobb mértékben hanyatlott.

Visszafejlődött úgy a Szerémség, mint Baranya híres szőlőgazdasága.

Útja e részén Dernschwam a következő helységekről szól: Semlin (Zimony): vára romokban, az egykori város már csak a falu nevet érdemli. Branitza (közelebről meg nem határozható) rác lakossággal. Sata (Sotin): egykor a kalocsai érsekség tartozéka, korábbi város-jellegének nyomai a Duna egyik mellékágánál, magyar, rác és török lakossággal. Valkó vára vagy Bukuvár (Valkó) alatta a törökök, rácok és magyarok lakta város egy török mecsettel; Eszék: a fallal övezett belvárost törökök lakják s a külvárost is jobbára a török kézművesek bódéi lepik el. Kopátzsch (Kopács); Darótz (Daróc); Lasschko (Lasskó): papja evangélikus. Karanez (Karancs); Hedwig Monostor: a baranyai szőlőhegyek lejtőjén, egykor a ferencrendiek kolostora, alatta a Krascho vize folyik el. A középkorban e néven ismeretlen. Dernschwam leírása alapján azt a mai Monostor tájéka kell helyeznünk, mely a Karasicza folyótól (minden bizonnyal Dernschwam Kraschó-jával azonos) délre a Bodolyai-hegyek szélén fekszik. (V. ö. Csánki. II. 508.) Földvár (ma pusztá Mohácstól délre): korábban ismert város, Lajos király első táborhelye. Muhatzsch (Mohács): úszómalmokkal. Czekezy (Szekeső): a várban a hajdúk távoltartására török őrség, a falu magyar lakossággal. Batha (Báta): egykor búcsújáró-hely, evangélikushitű magyar lakossággal. Batha Sek (Bátaszék), Ethy (Ete, Etj, közelebről meg nem határozható); Koeste (talán a középkori Kustaval azonos), Kwyeschd (a középkori Kövesd, ma már ugyancsak nem létezik). Utóbbi három helység az útvonaltól balra a szőlőhegyek aljában volt látható. Sexardt (Szekszard) egykor gazdag apátsággal, a Sárvíznek itt töltése van. Thuln (Tolna), Pakchs (Paks): két nagy templommal, számos pincével. Soelesch (Szöllös), Koemle (Kömle), Fwldwar (Dunaföldvár): dombon álló kolostor és temploma a török által megerősítve. Klein Penttele (D.-Pentele), Adon (D.-Adony): magyar lakossággal, dunai átkelőhely. Lori (Lori) monostor, Adonnyal szemközt. Ráczkewy (Ráczekeve): lakosai közül a magyarok evangélikusok. Zeppel (Csepel): itt keltek át ismét a Dunán a szigetről.

Buda alá érve, Kelenföldről a Szent-Gellért-hegy alatt a vár- és városfalak alján a Szombat-kapun keresztül (Samstag-Thor) jutottak be a városba, hol is az Olasz-utcában (in der walch gassen) a boldogult kalocsai érsek háza szomszédságában egy elhagyott házban szállásolták el őket. A város nagy változásokon ment keresztül. A Boldog-Asszony-templomát főmecsetté alakították át, oltárait, sírköveit részben kihányva, részben befalazva. Szent-György-temploma ugyancsak mecsetté lett. Magas ablakait félig befalazták s szatócsok bódéival építették körül. Szomszédságában még egy minaretet emeltek. Nemkülönbén mecsetnek használják a

várkapolnát és Szent-János-templomát is. Míg Szent-Miklós-kolostorából szertárat csináltak, az augusztinusok kolostora helyén pedig a basa egy nagy fürdőt épített. A keresztény lakosság számára csupán a Szent-Magdolna-templomot hagyták meg, melyet az evangélikusok és katolikusok közösen használnak olyképen, hogy a templomot egy közönséges deszkafallal kettéosztották. A két felekezet közül az evangélikusoké a nagyobb számú és összetartóbb, aminek magyarázata, hogy papjaik a nép nyelvén tartják az istentiszteletet és prédikációikat, míg a katolikusoknál az utóbbi teljesen hiányzik.

A város házai omladozóban. A nagy helyiségeket, termeket kisebbekre osztották, a házakat szatócs-bódéikkal annyira körülépítetették, hogy a szép régi kapuknak alig van nyoma. Ezek foglalják el kétoldalt a Széles-utcat (weite gasse), hol egykor Haller háza állott. A Szent-Magdolna-templom körül, hol egykor a mézsárszékek állottak, egy bég foglalta el mindezeket a házakat, valamint a volt Sárkányházat s másokat, s helyükön egy iskolát és minaretet mecsetet épített. A Fugger-házban a török kincstartó (schatzmeister) lakik. Előtte egész a városházig nagy ló-istállókat emeltek fából. A szombat-kapu előtt a mérlegház helyén egy vámház. A zsidókapu egy rossz köpenyfallal van megerősítve. A vár kívülről siralmas képet nyújt, tetőzete beomlottan s mint a budaiak mondják, termeit piszok borítja.

A város árkától le az útig és Logodig, hol azelőtt szabadon lehetett a kapuk közt közlekedni, véges-végig zöldszépes kertek vonulnak el, míg az országút a Fugger-kertek közt vezet. A keresztény lakosság a Szent-Magdolna-templom körül húzódott meg. Itt megmaradtak még pincék is és a bort szabadon mérik, de már nem hangzik, mint egykoron, a kimérők szava: „harum, harum“.

Dernschwam ezen budai leírása kétségtelenül becses forrását képezendi Buda helyrajzi történetének, melynek értékét emeli azon körülmény, hogy oly embertől származik, ki maga is hosszú évekig Budán lakott s így a városnak alapos ismerője volt.

Néhány szót még magának az útleírásnak a kiadásáról. Itt sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a kiadó munkája nem minden tekintetben kielégítő. Tárgyi tekintetben a leghiányosabb a magyarázó rész. Az olvasó alig egy-két helyen nyer kielégítő felvilágosítást, de az rendszerint teljesen elmarad. A kísérő jegyzetek inkább csak nyelvi magyarázatokra szorítkoznak, itt is azonban inkább csak az idegen szavaknál. A leírás magyarországi részeinél sajnálatosan érzik a magyar helyrajzi kutatás eredményeinek csaknem teljes figyelmen kívül hagyása. A kiadó úgy látszik még a legfontosabb munkákat sem vette igénybe, aminek eredményeképpen az egyes helyneveknél a magyarázat a megbízhatóság

rovására hiányossá válik, ha ugyan nem vezet tévedésekre. Így például Komáromnál azt írja Dernschwam, hogy átkelve a Dunán, attól félmérföldnyire megtekintik egy római telep, az állítólagos Potentiana romjait. (3. l.). A kiadó a 8. jegyzet alatt megelégszik azzal a magyarázattal, hogy Potentiana Dunapentele régi neve. Holott Potentiana egy Kézainál feltűnő elnevezés, melyet közelebbről nem tudunk meghatározni. Honnan vette Babinger a Dunapentelével való azonosítást? De még ha így volna is, kötelessége a kiadónak figyelmeztetni Dernschwam tévedésére, mert az kétségtelen, hogy az általa említett telep a mai Ószőny táján feküdt. Hasonlóképpen jár el a kiadó a „Simich“ elnevezésnél is, ahol egyszerűen megelégszik a nyelvi magyarázattal, mintha a „somogyi püspökség“ említése a legtermészetesebb valami volna, pedig e név alatt világosan a Szerémség értendő. Tévesen magyarázza a 140. l. előforduló Warasin nevet, amikor a 396. jegyzet alatt azt mondja: „vielleicht Warasdin, das wie Warastein, Waradein für Grosswardein in Ungarn gebraucht wird“. Warasin tekinthető a Warasdin, Warasdein torzított formájának, de azt semmiesetre sem azonosíthatjuk Nagyváradal, hanem Varasddal.

E megjegyzésekkel nem akarjuk csökkenteni Babinger munkájának értékét, viszont azonban kötelességünknek tartottuk az ily hibákra felhívni a figyelmet, mint amelyek óvatosságra intenek, annál is inkább, mert a segédeszközök megjelölését is a legtöbb helyt hiába keressük. De ha a kiadó magyarázatainál hagyott is hátra némi kívánni valót, jegyzeteiért s általában a kiadás munkájáért elismerésre tarthat számot; hasonlóképpen a Fugger-levéltár is, mely jelentős forrással ajándékozta meg a történetkutatót Dernschwam munkájának közzétételével.

Paulinyi Oszkár.

Széki gróf Teleki József özvegye, bethleni Bethlen Kata grófnő irásai és levelezése 1700—1759. Kísérő szóval ellátta *Szádeczky Kárdoss Lajos.* Budapest, 1922—23. Grill testv. 8°. I—II. köt. III, 644 l.

Egy lelkes székely asszony — nevét a nyilvánosság elől féltve őrzi —, aki nemes kedvtelését leli a magyar irodalom, különösen a magyar asszonyok irodalmi munkásságának tanulmányozásában, műveik fáradságot nem ismerő gyűjtögetésében, s ki gyönyörű ezirányú könyvtárát nemrégiben a Magyar Nemzeti Múzeum országos Széchenyi-könyvtárának ajándékozta, békeidőket visszavarázsoló szép kiállítású két kötetben kiadta Bethlen Katának írásait (önéletrajzát, s a „Védelvező erős pais“ című imádságos könyvét), levelezését, könyvtárának Bod Péter által összeállított katalógusát, ennek gyászbeszédét, melyet Bethlen Kata fölött mondott, hozzáfűzve Bethlen Kata életére és könyveire vonatkozó kutatásait s a vonatkozó irodalmat.

A tárgy megérte a ráfordított fáradságot. Bethlen Kata valóban érdekes alakja a magyar asszonyírók gárdájának. Ritka intelligencia, világos, logikus gondolkodás, céltudatosság az elgondolásban, következetes szívós energia a végrehajtásban adják Bethlen Kata lelkületének értelmi részét. Rendkívül intenzív lelki életét a vallásosság tölti be, alig hagyva helyet más érzelmeknek. Élete minden mozzanatát az Istenséggel hozza összefüggésbe: a legreálisabb külső eseményektől lelke legtitkosabb rezgéséig. Mindent, még saját akaratát, sőt vágyait is Isten vezérli és irányítja. De azért Bethlen Kata egyáltalán nem a világtól elvonatkozó, szemlélődő, a földiekkel nem törődő természet; ellenkezőleg: teljes energiával veti magát a földi javak — Isten ajándékai — gondozására, s neki — *fiatal korában* — a vallás a reális élet csapásai és lelki küzdelmei elviselésére szánt erősítésül, vigasztalásul szolgált. Hiszen még idősb korában — változott lélekkel — közrebocsátott imádságos könyvének, a „Védőmező erős pais“-nak is az a célja, hogy magát állítsa oda például arra, miként lehet vigaszt találni a vallásban a leg-súlyosabb megpróbáltatások elviselésére is.

Különösen szoros a kapcsolata a földi élettel ifjabb korában. Vagyon, előkelő társadalmi állás természetes dolognak tűnik fel előtte, szintűgy azok őrzése, sőt gyarapítása. Természetesnek találja, hogy második férje családi vagyonát, melyet ez végrendeletében órá hagyott, évekig tartó pereskedéssel védelmezzze meg a rokonsággal szemben. Fiatalabb korában még imáiban sem emelkedik felül a földi javak kívánásán. Gondolat- és érzelmvilága egy célra koncentrálódik: református hite védelmére, sőt, ahol lehet, terjesztésére. Hitét az őt megtéríteni próbálkozók ellen körömszakadtig, nem közönséges szellemi fegyverzettel védte, s továbbterjesztésének is természetes útját kereste. Legfőbb vágya buzgó református gyermekek nevelése volt. Első házasságát — a katolikus Haller Lászlóval — a különböző vallás már úgyis szerencsétlenné tette, s nem tudott örülni katolikus fiainak sem, ellenben örült az egyik halálán, mert életben maradva nem az ő igaz hitében nevelkedett volna. Erénynek tekintette, hogy pestisben haldokló, vallása vigasztalása után vágyódó katolikus férjével a református hittételt mondatta el, jótétnek vélte, hogy utolsó kenet nélkül hagyta meghalni. Második házasságát nála jóval idősb férje okossága és gyöngédsége mellett az egyhitűség tette igen boldoggá. Másodszori özvegyisége idejére esnek legsúlyosabb testi betegségei, lelki szenvedései. Szeretett férjének halála, első házasságából származó gyermekeinek katolikus hite okozta neki a legnagyobb fájdalmakat. Mindig hajlott a töprengő magagyöttrésre, de annak a reményének végső elenyészte, hogy protestáns gyermekeket nevelhet fel, a legnagyobb válságokba sodorták. Fájdalommal tölti el katolikus gyermekei-

nek házassága, unokái látása, mert ezek csak az Isten ellen-segeit gyarapítják. Erősen hangsúlyozom, hogy ez az abnormis fanatizmus nem a „kor szelleme“. Igaz, hogy Erdélyben a kormány zaklatásai, a magánosok türelmetlensége állandó békétlenséget okozott ez időben. Mégis, maga Bethlen Kata vallja meg, hogy legtöbb ismerőse vegyesházasságában a férj és feleség vallásának különbözősége nem akadályozza a békés együttlétet, fiúk és lányok különböző hitben való nevelése nem zavarja a családok boldogságát. Maga bevallja, hogy az ő — előttünk érthetetlen — vakbuzgalma érthetetlen volt saját kortársai előtt is. Felháborodva panaszolja, hogy egy rokona — valószínűleg protestáns lehetett — avval rágalmazta, hogy „melancholia hypocondriaca“-ba esett, sőt hogy elmeháborodott hírét költötte. (Önéletírás 80—81. ll.) Nem vagyok ideg orvos, de azt hiszem, ez a rokon nem járt messze a valóságtól, mikor lelki abnormitással próbálta magyarázni Bethlen Kata túlzásait. A „rajongás“-nak ez a fajtája és mértéke nem a református tanokkal függ össze, ezt Bethlen Kata sajátos lelki összetétele, testi betegségekkel, lelki kínokkal gyötört, rendkívül érzékeny és intenzív életet élő lelkülete, kedélye határozza meg. Igaz, ennek a rideg léleknek nagyon megfelelt a „Kalvin szírt lelkéből“ fakadt tanítás, de fanatizmusának gyökere saját lelkülete, jelleme, melynek a református hiten alapuló vallásosság csak megjelenési formája volt. Gyermekeinek más hite, a reformátusok üldöztetése nem annyira *oka* lelki harcainak, mint inkább *tárgya*, melyre azokat központosíthatta.

Midőn látta, hogy saját protestáns gyermekei elhalnak, örökbe fogadta egy rokona anyátlan fiát. Bár a gyermek mindenkben, mindenekelőtt a hitben igen szépen gyarapodott, mégis az akkor divatos gyakori áttérések miatt Bethlen Kata attól tartott, hogy ez sem marad meg a református hitben. Úgy vélte, imái találtak meghallgatásra, midőn a kis Bethlen Sámuel, kit pedig igazán szeretett, 15 éves korában meghalt.

Gyermekeiben megcsalatzkozva, a hévizi református egyház kiépítésén próbált vigasztalódni. Büszkén hangoztatja, hogy sohasem erőltetett senkit az áttérésre, de azért itt is folytonosan gyötörte az aggodalom az egyház jövőjén.

Pedig kora előhaladtával mind több vigasztalást és megnyugvást talált az imában. Már nem a földi életre vonatkozó kérések, hálaadások képezik imái főtárgyát. Negyvenes éveibe lépve, az életet maga mögött érzí, s bár teljes energiával gondolja most is gazdaságát, a régi lendülettel kel védelmére megtámadott anyagi érdekeinek, mégis ekkor emelkedik fel — először egy súlyos, mint vélte, halálos betegségében — a földön élő keresztény lélek legtisztább állapotába, egyetlen boldogságába, a krisztusi tanítás legbelsőbb lényegébe: az anyagiak, a földi élet teljes megvetésébe, s.

egyedül a lelki jó, a túlvilági élet kívánásába. Bár anyagi gondjai: aktív gazdasági tevékenysége a földön tartják, ez a hangulat harmóniát hoz zaklatott, meggyötört lelkébe. Bár életírása nyolc évvel halála előtti események elbeszélésénél a mondat közepén szakad meg, több mondanivalója nem lehetett. Megtalálta lelke tökéletes vigaszát, beteljesítette a keresztény ember földi rendeltetését: a túlvilági életre felkészülve várta a halhatatlan lélek kiköltözését a porhüvelyből.

Ez az életírat — élete végén, egyhuzamban írhatta, bámulatos rekonstruálóképességről téve tanuságot régebbi lelkiállapotait tekintve — 230 levelével együtt a kor vallási, társadalmi, gazdasági viszonyaira vet világot egy nagybirtok és egy grófi család ügyes-bajos dolgai keretében. A magánéletbe vezet be, s ezért hat közvetlenül Bethlen Kata élet-története, bár kedélye idegen marad előttünk. Ritka intelligenciáját, vallásos meghatottságát jellemzi nagy könyvtára, melyhez Bod Péter írt katalógust. Túlnyomó köztük a vallásos tárgyú könyv, de van gazdasági és jogi munka is, sőt megvan köztük *Lojola szent Ignatz Exercitiuma*. A könyvjegyzék olvasása csak egy elvesztett kincs feletti fájdalmat kelti fel: az egész könyvtár 1848-ban elpusztult Nagyenyed égésekor.

A kiadvány hálára kötelezi a magyar tudományt a nemeslelkű kiadó, az anyag nagyműveltségű és fáradhatatlan gyűjtője, tudós és szellemes kommentálója, a lelkes „székely asszony” iránt. Vajha példája követőkre találna.

Bartонiek Emma.

Koszó János: Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró.

A fölvilágosodástól a romantikáig. Budapest. (A Budavári Tudományos Társaság kiadása.) 1923. 8°. 408 l.

Tudományos életünkben annak a nagyszerű lendületnek, melyet szellemtörténeti irányzatnak neveztek el, legelőkelőbb visszhangja a Minerva című folyóiratban esendült meg.

Ennek az irányzatnak érett gyümölcseképp élvezzük az említett folyóirat jeles munkatársának: Koszó János dr.-nak a magyar irodalom és történetirodalom egyik legbonyolultabb lelki összetételű egyéniségének: Fessler Aurél Ignác-nak életéről, regény- és történetírói működéséről szóló, elejétől végig szigorúan a filológus és filozófus látószögéből néző munkáját.

Koszót előzőleg megjelent kisebb dolgozatai, magáról Fesslerről írott bölcsészettudori értekezése, Berlinben folytatott tanulmányai egyenesen kijelölték e feladat megoldására s az aránylag fiatal tudóst jelenlegi műve a szellem-történeti kutatások igen előkelő képviselőjévé tette.

Weisbachnak a barokkról szóló művéről, továbbá Fritz Strich: *Deutsche Klassik und Romantik* című munkájáról, különösen kedves írójáról, mondjuk mesteréről; Troeltsch Ernőről, Ermatingernek: *Das dichterische Kunstwerk, Grundbegriffe der Urteilsbildung in der Literaturgeschichte* című írott tanulmányai a romantika felé terelték sokoldalú érdeklődését, melynek csúcspontjára a koronát ismertető munkájával tette fel.

Ily sokirányú, de egy cél felé törvő tanulmányok után megtalálta Fessler történetírói működésének értéktudatát, mely sok tekintetben visszahatás a XVIII. századi felvilágosodás értéktudatára: az észszerűségre, racionalizmusra, mely lenézte a középkor miszticizmusát, melynek a XIX. század elején a romanticizmus akart elégtételt szolgáltatni.

E rendkívül sok titkos rugóra járó kor szellemi irányzatának a legklasszikusabb képviselőjének: Fessler működésének megvilágítására vállalkozott Koszó.

Azokat a hiányokat, melyeket még Fessler élete és szépirodalmi működése című doktori értekezésében észlelhettünk, jelen munkájában pótolva találjuk. (Madzar Imre bírálata, *Századok*, 1916. évf.) Átmeneti korok történetét s szereplő személyeinek működését megrajzolni a legnehezebb feladatok közé tartozik, már pedig Fessler hosszú élete a legellentétesebb fejlődési irányzatot mutató négy ország: Magyarország, Ausztria, Porosz- és Oroszország területein zajlik le négy különböző lelki összetételű korszakában.

A kor politikai eseményei, különböző bölcséleti irányai, bátran mondhatjuk, Fesslert rabjukká tették s oly egyéniséget alakítottak belőle, akinek élettörténete, irodalmi munkássága egyaránt alkalmas olyan probléma fejtegetésére, mint a romanticizmus és racionalizmus határkérdése, ugyanis meggyőződésem szerint a monográfia főhősének élettörténete, regényírói és történetírói működése az említett probléma körül, mint főtengely körül forog. Koszó munkájának éppen abban látjuk főérdemét, hogy a hosszúéletű, sok hanyattatáson keresztülment Fessler írói működésének minél élesebb megvilágítása céljából háttérül Európa XVIII. századi szellemi életét festette meg.

Végső eredményül megállapíthatjuk, hogy nagyobbstílu történetíró volt, mint regényíró, ilyenre is kellett fejlődnie annak a Fesslernek, aki a XVIII. századi nagy papi történetírók iskolájába járt s bizonyos mértékig túl is szárnyalta mestereit, mert már megérdemli a történetfilozófus nevet.

Mint bölcselő elmét gondolkodóba ejtik II. József egyházellenes intézkedései, melyeknek alapját a pápaság s a jezsuitarend iránt ellenszenvvel viselkedő janzenista tanokban találta meg, de ezzel együtt elveszett „a hitretörő pozitívista németnek” lelki egyensúlya s összeütközésbe kerül a „szocializmus virtuózaival”, a franciákkal. E lelki tusa le-

folyásának magyarázata Koszó legszebb történetbölcseleti elmefuttatása.

Lembergbe menekül e zűrzavar elől, ahol a szabadkőművességnek főleg angol módszere nyűgözi le, majd visszatérve Ausztriába egyháztörténeti tanulmányokat folytat, hazánkban tett útja pedig történetíró kortársaival hozza össze s magyar lelke a hazai történelem eseményeiben akar megnyugvást találni. De hosszú még az út odáig, mert előbb még Spinoza filozófiai rendszerében fürdik, míglen a történelem hálójában fogva marad s megindul a Wieland-Meissner-féle iskola hatása alatt a történetlélektani képek írása felé. Ezekben Schelling felfogását osztja a történelemről, mely nem a királyok, de a népek történelme s itt annak kimutatásával, hogy a népleleknek erői vannak, melyekkel büntetlenül kikezdeni nem lehet, eltér a felvilágosodott abszolutizmustól, hogy a romantika felé hajoljon.

Az író regényeiből közölt bőséges tartalmi kivonatok, a történelmi háttér szemlélete, rajza, az egyes filozófiai rendszerek mélyreható ismeretéről tanuskodó elmefuttatások, a kor szellemi-anyagi helyzetének forráskritikai alapon történő megvilágítása alapján ismerjük meg Fessler lélektani körútját, amely a miszticizmusból kiindulva a felvilágosodáson és romanticizmuson át eredetéhez tér vissza.

Igy ment végbe az ábrándos lelkű fiatal kapucinus szerzetesből élete alkonyán az idegenben: orosz földön, Saratow tartományban lutheránus püspökségre emelkedett regény- és történetírónak lelki metamorfózisa.

Ilyen dúsgazdag lélek írhatott történelmet, megvolt hozzá forráskritikai készsége és sokoldalúsága a történelem mozgató erőinek felismerése. Ebben Carlyllal rokon, mert hozzá forráskritikai készsége és sokoldalúsága a történelem mozgató erőinek felismerése. Ebben Carlyllal rokon, mert a világszellem végrehajtóiul a nagy szellemeket tartja s amíg a racionalisták a mozgató erők közül Istent elhagyják, Fessler éppen ennek hangsúlyozásával tér vissza eredeti elveihez. A történelmi megismerés lehetőségéről folyó vita Fessler berlini szabadkőművesi működésével és Fichtével való összeköttetésével kapcsolatos, bár ebbeli felfogására legjobban Lessing hatott, aki szerint a történetírás művészet.

Fichtével való szakítása után a szabadkőműves páholyok történetét írja meg, amelyek ismertetésével is öregbülnek Koszó érdemei. Miként művének főhőse örök szintézisre törekszik, úgy írónk is éppen azokon a lapokon, ahol Fesslernek Kant, Herder és Lessing filozófiai rendszereinek hatása alatt kifejlődött vallási nézeteit tisztázza, mutatkozik a szintézis mesterének. Ott pedig, ahol Fesslernek a történelemről vallott ama nézetét igazolja, hogy „az örök eszmék szép élete“, tulajdonképpen oktatást ad a romantikus történet-szemléletről.

Bámulatos érzékkel választja meg Koszó Fessler spanyol tárgyú regényéből: az Alonsóból, a Napoleont gúnyoló Lotharióból, majd a Nachwächter Benediktből a tartalmi ismeretetésre szánt részeket, mert azokból egy pillanat alatt kiérezzük célját: a szellemtörténeti érték kiemelését.

Magyar tárgyú történeti regényei közül főleg a Die drei grossen Könige der Ungarn-ban a főhősök: István, László és Kálmán misztikus felfogását visszatükröző drámai alakok, akiknek az ész mindenhatóságával s a vallás támogató erejével a magyar népből magyar nemzetet kell alkotniuk.

Ezzel a nagyszerű alapgondolattal alkotta meg Fessler orosz földön sok nyomorral küzdve tízkötetes nagy históriáját, melyhez regényei előtanulmányul szolgáltak.

A tízkötetes történeti munkának analizésén már inkább érezzük, hogy Koszó nem historikus, bár itt is azzal a páratlan alaposággal dolgozik, mint műve minden részében.

Fesslernek az alkotmány és jogtörténeti kérdésekről alkotott nézeteit, egyháztörténelmi, nemzetgazdasági, hadtörténelmi fejtegetéseit forrásainak részletesebb feltárása után tudnók jobban mérlegelni. Fessler tömör tartalmat adott tízkötetes munkájában a történetírás feladatáról vallott ama nézetének, mely szerint a történetírónak ki kell mutatnia, miként lett egy nép nemzetté. Mi magyarok az Árpádok alatt lettünk politikailag magyarok, ehhez életerőt az Anjouk és Hunyadiak adtak, nemzetté, a nemzetiségekkel együtt, a Habsburgok idejében fejlődünk, mert az ő abszolutisztikus törekvéseikkel szemben nemzeti erőforrásainkat vonultattuk fel.

A Függelékül közölt válogatott Fessler-levek, a pontos bibliográfia, tárgymutató s a mű tartalmának németnyelvű összefoglalása növelik a munka jelességeit, melynek csupán nyelvezetén érzik bizonyos idegenszerűség, amit a tárgy filozófiai természete hoz magával. A magyar szövegbe közbeiktatott idegennyelvű tartalmi kivonatokat jobb szerettem volna jegyzetben látni.

Dr. Buday Károly.

Malade, Theo: Semmelweis. Der Retter der Mütter. Der Roman eines ärztlichen Lebens. 126 lap. J. F. Lehmann. München. (1924). Ára 2.40, kötve 3.60 márka.

Semmelweis tragikuma nem először inspirálja a novellistát élete és felfedezse sorsának megírására. Először Berger báró próbálkozott meg vele a Neue Freie Presseben: novellája utóbb magyar nyelven is megjelent. Ez a Berger úr bőségesen élt a poética licentiával, sőt vissza is élt vele, mert kalendáriumi datumokat is megmásított a nagyobb hatás kedvéért. Arról persze már nem ő tehet, hogy voltak, kik tudományos munkáikban is a Berger-féle adatokat vették alapul a hiteles eredeti adatok helyett. Novellája, a benne

előforduló túlzások és izléstelenségek miatt, legalább reám, visszataszítólag hatott.

Malade dr., egy thüringiai gyakorló orvos megmutatta, miként lehet a Semmelweis-themát költőileg, de egyúttal a valóságnak is híven megfelelve, megírni. A költői szépségek maguktól adódnak olvasás közben. Azt azonban, hogy műve kifogástalan történelmi hűséggel van megírva, mint a novella erényét, külön ki óhajtom emelni. Megállapíthatjuk, hogy Malade dr. a legmesszebbmenő praecisitással mélyedt bele Semmelweisnek nemcsak az élete történetébe, de tanítasaiba is. És ezzel nem keveset mondunk. Hiszen végtelenül szomorú az, hogy Semmelweis tanait, teljes terjedelmükben, összes részleteikben, csak nagyon kevesen ismerik még ma is az orvosok közül. Ha ismernék, úgy nem kellene még egyre küzdelmekbe bocsátkozni e tanok igazságának védelméért és nem kellene újra és újra elmondani, amit a szegény Semmelweis annyiszor elmondott az életében, hogy a contagionista elmélet hívei nem ismerték fel a gyermekágyi láz igazi mivoltát, s ezért nem is nevezhetők az ő megelőzőinek. Talán egy novellának nagyobb lesz a keletje, mint Semmelweis összegyűjtött munkáinak s talán ezért többek szeméről szedi le a hályogot, mint a szűnni nem akaró prioritási viták védelmei. Már csak ezért is örülnünk kell Malade dr. ezen érdekes munkájának.

Ez a mi derék kartársunk a legnagyobb alapossággal fogott bele a munkájába. Tájékozódást keresett a történelmi milieut illetőleg is, amelynek váltakozó kereteibe Semmelweist és működését beleillesztette. Nem állom meg, hogy le ne fordítsam szó szerint a novellának azt a részét, melyben a világosi fegyverletételt követő időket rajzolja meg:

„A magyar szabadságharc végéhez jutott. Az osztrák kormány, mely nem győző maradt, hanem csak a helyzet ura, kimondhatatlan kegyetlenséggel igyekezett hatalmát és bosszúját érvényesíteni. A magát meg nem adó magyar nép megfélemlítéssel teperendő le — ez volt a bécsi absolutismus jelszava. — Kilenc magyar tábornokot bitófára húztak, négyet agyonlőttek. Több mint 250 tisztt felett kimondták a halálos ítéletet, ha nem is hajtották végre valamennyiükön. És több mint 100 halálos ítélet hajtattott végre a polgári lakosság körében s közel 2000, a társadalom különböző rétegeiből való férfiút ítéltek súlyos börtönre.

Egy 16 ezredből álló zsandárságot állítottak fel „az államhatalom akaratának tiszteletet parancsoló végrehajtóaként“, azzal a feladattal, hogy az összes gyanus egyének felett felügyeletet gyakoroljon s azokat a hatóságnak kiszolgáltatassa. A beszállított gonosztevők fejére jutalmat tűztek ki, mely a kiszabott büntetés magasságával arányos volt. Mint-hogy fél Magyarország fegyverrel küzdött a császár ellen, a másik fele pedig támogatta a harcot, ezért minden magyar

embernek készen kellett lennie, hogy haditörvényszék elé kerüljön. Egy polgári bizottság, melynek hivatását a gazdasági és kulturális kérdésekben való állásfoglalás képezte, abban vélt feladatának helyesen megfelelni, hogy a magyar nemzetet, mely a pillanatnyi elnyomás és megalázás dacára is úri nemzetnek érezhette magát, önérzetében megalázza. Fennhéjázó jelentéseket küldtek a felelős osztrák tisztviselők Bécsbe, hogy a csend az országban helyreállott. A szuronyok és fegyházak csendje volt ez. Szellemi téren is ugyanez a nyomorúság volt észlelhető. A friss kutatás szellemét a politikai önkény mérges lehelete elfojtotta." Stb., stb. (65—68. lap.) Hogy Malade így emlékezik meg a magyar viszonyokról, ezt annál nagyobbra kell vennünk, minthogy a novellának irodalmi anyagul szolgált művek közt felsorolva találjuk Schürer v. Waldheim-nak Semmelweisről írt könyvét, amely kifejezetten magyarellenes. Köszönettel tartozunk azért néki, hogy a magyar részről óhajtott és kapott információknak nagyobb hitelt adott, uti figura docet.

Egy minden tekintetben hiteles könyvül elfogadható munkának kell jellemeznünk Malade dr. novelláját. Hogy a könyvben mindenütt Ofenpest áll Budapest helyett, arról a szerző nem tehet. A hírhedt kiadócég kedvtelése volt, hogy a kifogástalan kéziratban ezeket az átkereszteléseket megcsinálta. Csakhogy felületesen is járt el, mert az egyik helyen, a 114. lapon mégis csak ott felejtette fővárosunk igazi helyes nevét.

Ezek a Lehmannok azok, akik hazájuknak oly súlyosan ártanak és magyarázhatóvá teszik azt a mérhetetlen ellenszenvet, melyet néhány hónapelőtt hét országon keresztül kellett tapasztalnom Németország irányában. Szerencse, hogy a nyolcadikat, Magyarországot még a Lehmannoknak sem sikerül Németország iránt ellenszenvre hangolni. Hogy ez ne sikerüljön, arról gondoskodnak a Malade-ok, és nemzetünk lovasias érzése, mely sohasem fogja megtagadni rokonszenvét a balszerencsétől sujtott fegyvertárs és barát iránt — még a Lehmannok dacára sem.

Szerzőnek szép munkáját a legmelegebben ajánljuk minden művelt ember szíves figyelmébe. Győry.

Zsigmond Ferenc: Jókai. Budapest, M. T. Akadémia kiadása, 1924. 8°. (2) + 415 + (1) l.

Multszázadi nagyjainknak rendre ránnköszöntő emlékünnepei nemcsak kegyeletünk felébresztésére alkalmasak, hanem lelkiismeretünkére is. A bennük való büszkélkedésünk szinte önkénytelenül szóhoz juttatja a velük szemben elmulasztott kötelességek szégyenérzetét. Jókaival szemben ez a bűnlista különösen hosszú: a halála óta letelt két évtized alatt sem méltó életrajza nem jelent meg, sem művének egységben

látott jellemzése, sem annak a történeti folytonosságba való beleillesztése. Részlettanulmányokkal is jóformán csak egyetlen irodalomtörténészünk járult hozzá ez időszakban a kérdés tisztázásához: Zsigmond Ferenc, a debreceni kollégium nagyműveltségű, alapos tudományos felkészültségű tanára. Szerencsés elhatározása volt tehát a Tud. Akadémiának, hogy a százados fordulóra őt bízta meg vele, hogy eddigi eredményeit foglalja egybe Jókai sokszempontú s a mérhetetlenül nagy anyagot belső összefüggésében láttató írói arcképévé.

Zsigmondnak huszonhat, tömör stílusban megírt ívre terjedő tanulmánya kétségtelenül maradó emléke lesz az évszázadi ünnepnek. E ritka gazdagságú kötet irodalomtudományunkat előkelő színvonalon mutatja, szerzőjét pedig e tudományszak leghivatottabb művelői közé emeli.

Feladatát Zsigmond nem a tudományos életrajz keretében oldja meg. Életrajzot csak három ívnyi terjedelemben ad, mintegy bevezetésül. Ily szűk téren megmutatja, hogy érzéke van a lényeges iránt; a vázlatos előadásból végül Jókai pályájának igen harmónikus rajza kerekedik ki. Hősenek emberi vonásait is találóan és tapintatosan rajzolja meg, fölbekerekedik annak a képességnek, melynek különben sokat a lágyág és tehetetlenség irányában valamelyest túlzottaknak. Mintha e tekintetben itt-ott Mikszáth Jókai-portréjának emléke kísértene. Egészében azonban ez az életrajz módszeres, megbízható s az érdekkeltést is szerencsésen szolgáló dolgozat, mintegy szilárd alapja annak a minden történelmi vonatkozással számoló, a temérdek anekdotás feljegyzést részben felhasználó, részben kiselejtező tudományos életrajznak, melyet — legalkalmasabban talán a *Magyar Történeti Életrajzok* érdemes sorozatában — még a jövőtől kell várunk.

Ez életrajzi bevezetést Zsigmondnál Jókai írói pályájának fejlődéstörténete követi. Ez a könyv legegységesebben megalkotott része. Itt láthatni meg igazán, mennyire uralkodik ezerfelé szétágazó tárgyán, s mily helyesen ítéli meg abban az organikus, belső összefüggéseket. Ez írói pálya minden időszakában feltárja a történelmi és eszmei változások behatásait, de sohasem téveszti szem elől Jókai egyéni alapjellemt, művészi természetét, mely minden behatásra a maga legsajátabb módján reagál. Műveiben is elsősorban azok szellemi forrását: az író zsenijét veszi szemügyre, s az alkotások esztétikai megítélésének kritikai szempontját inkább csak mintegy második helyen juttatja szóhoz. E részben azonban bizonyos aránytalanságot is tapasztalhatunk. Hőse költői természetének megértető feltárása s műveinek kritikai mérlegelése között néha bizonyos kiegyenlítetlenség érezhető. Ilyenkor Zsigmondban Gyulai iskolájának regényelmélete s az irodalmi realizmus kritikai eszménye mintegy fölbekerekedik annak a képességnek, melynek különben

szerzőnk általán éppen nincs híjával, s mely abban áll, hogy az irodalomtörténetíró a költő, az alkotó lelkét megmásíthatatlan, létét önmagában foglaló, élő valóságnak tekintse. Zsigmondban eziránt sokszor élénk érzék mutatkozik, s nyilván csak iskolázottságából s méginkább egyéni realista ízléséből s erős logikai ösztönéből következik, hogy Jókai művészi valójának finom fölfejtése nyomán néha igen is erős nyomatékkal ad hangot az esztétikai elvek nevében hiányokat számonkérő kritikusi felfogásnak. Különben az esztétikai hozzászólás Jókai főműveihez e fejlődésrajz során némileg aránytalan is. Az ifjúkori alkotásoknak behatóbb taglalás jut, mint a pályája delelőjén írottaknak. Igaz, hogy az első nagy koncepcióknál van helyén az író elhatározó tehetségeinek apróra való megvizsgálása, de bizonyos az is, hogy ekként éppen a legértetebb termékekkel szemben némi szűkmarkúságot érzünk. A történelmi háttérű regények korszakában (1875 után) egyes igen fontos és jellemző darabok (pl. a *Rab Ráby*) méltatás nélkül is maradnak. Meglehet, hogy e részben a térvizonyok is sok megtakarítást erőszakoltak rá szerzőnkre.

Jókai pályáját igen megokoltan és természetesen osztja öt, benső egybetartozást megnyilatkoztató szakaszra, s e szakaszoknak legfeljebb elnevezéséről lehetne vitatkozni. „Írói népszerűségének fénykorá“-t bizonyára elfogadhatjuk fénykornak, hanem a Kárpáthy-regények megjelenése idejét talán méginkább a népszerűség csúcspontjának tekinthetjük. Az utolsó szakasznak „Fin du siècle“-ként való tárgyalása pedig túlságosan a „századvégi“ iránnyal összefüggőnek gyaníttatja a Jókaiiban megállapítható változásokat, mik pedig nagyrészt öregkorából is megmagyarázhatók. Nem azt állítom ezzel, hogy a koreszmék nyomtalanul elsuhtak Jókai értelmi világán; ezek igenis foglalkoztatták őt, s e vonatkozásban szinte valamelyest szűk alapnak is érezzük Zsigmond megállapítását Jókai költői világszemléletének hat évtizeden át mutakozó változatlanságáról. Hanem azért a lassú hanyatlás jelei valószínűleg a századvég általános ki-merültségének tünetei nélkül is ugyanúgy bekövetkeztek volna a költő alkotóerejében.

A művészi fejlődésrajz terjedelmes, és tájékozottságával, gazdaságos módszerével, a szintézisre való képességével lebilincselő fejezetéhez még öt essay-szerű áttekintés csatlakozik Zsigmond könyvében. Ezek bizonyos különlegesebb szempontokból rekapitulálják az általános részben elmondottakat, s azokhoz — a szűkebbre vont témáknak megfelelően — igen sok új, az apróbb részleteket is kellőképp kiemelő, finom és mélyenjáró észrevételt és fejtegetést fűznek. Jókai világszemléletének megvilágítása különösen abban a vonatkozásban gazdag, melyben műveinek fő sajátosságai e világszemlélettel összefüggének. Itt tapint rá Zsigmond legtermészetesebben

annak okára, hogy Jókai alkotásának miért *kell* a realista regényelmélettel multhatatlanul szembekerülnie. A regényhőseiről írt fejezet szépen magyarázza az eposzi képzelemből fakadó jellemzést mind az irodalmi romantika szelleméből, mind pedig — még inkább — a megelőző szakaszban megismertetett költői világnézetből. A Jókai humoráról szóló értekezés — noha itt fokozottan érezzük az idézetek és példák felvonultatásának hiányát — alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy Jókainak főleg az „apró genre“-ban alkotott műveit (novelláit, rajzait) vizsgálja meg szeretettel és fáradhatatlan körültekintéssel, mikben egyúttal a költő realista szemléletének erejére is rámutathat. Itt képzeletének játékát és tapasztalati gazdagságát egyaránt megérezkíti s pompásan rávilágít ezek kölcsönhatására, miből Jókai humorának sajátos íze keletkezik. Az „Előadó művészete“ című fejezet Jókai stílusát elemzi, kimutatván abban az irodalmi hatásokat is e stílus kialakításában. Az irodalmi romantika stílusával szemben így sikerül kiemelnie Jókaiiban az igazi, őszerejű mesemondás elemi, magától adódó természetességét. Végül a mű utolsó fejezete a Jókai-kritika eddigi eredményeit ismerteti s egyzersmind revíziót is tart azokon, mégpedig nem polemikus egyoldalúsággal vagy „tárgyilagos“ bátortalansággal, hanem a felfogások és álláspontok jellembeli s a korviszonyoktól is meghatározott talajáig hatolva, a kortársi gyengeségekre is bátran rámutatva, de minden nézetet a körülményekből meg is értve s meg is okolva. Elődei eredményeiből vagy azokkal alkalom szerint szembe is helyezkedve, Zsigmond helyesen látja és tüzi ki a Jókai-értelmezés fő szempontjait, s egész könyvével is derekasan szolgálja azokat.

Némi hiányai, itt-ott széteső kompozíciója, hellyel-közzel fárasztó zsúfoltsága, a hőse szellemét leíró, meg alkotásait bíráló részek némi kiegyensúlyozatlansága ellenére is Zsigmond munkája nemcsak az ünnepi év legnagyobb szabású terméke, hanem főműve egész Jókai-irodalmunknak. A nagyközönség ilyen gazdag képet, a szaktudomány ilyen alapos és alapvető összefoglalást Jókairól eddig senkitől sem kapott. Főleg a tudományos használat szempontjából igen kár volt a testes kötethez teljes név- és tárgymutatót nem mellékelni. Enélkül még a mű ismertetője is sokszor túlságosan csak omlékezőképességére kénytelen támaszkodni. Zsigmond bárkinél jobban tapasztalhatta, minő nehéz uralkodni Jókai világán. Azzal, hogy jeles könyvéhez lapszámokra utaló lajstromot nem készítettett, ezt a nehézséget mintegy hatványozottan áthárította olvasóira, kik immár Jókai mellett a róla írt könyvben is csak nagy ügyvel-hajjal igazodnak el.

Rédey Tivadar.

K. Krofta: Konec starého Uherska. (A régi Magyarország vége). Pozsony, 1924.

Ez a munka, mely a pozsonyi Komensky-egyetem gyűjteményes kiadványai között jelent meg, bár cseh szemüvegen át keresi azokat az okokat, amelyek az integer Magyarország államépülete megdőléséhez vezettek, mégis sok érdekes, azonban egyoldalú következtetést tartalmaz. Szerzője, volt prágai egyetemi tanár, ezidőszerint bécsi cseh követ azt állítja, hogy a Szerbia elleni hadjáratnak mozgató rúgója a volt monarchia balkáni politikája volt, amelyet elsősorban mennyiben felelős a magyarság a háború terjedelméért és tartamáért. Foglalkozik Szilassy és Wekerle törekvéseivel, majd arra a kérdésre keres választ, hogy mennyiben volt részük a magyaroknak a monarchia vereségében? Szerinte annyiban, hogy kellő időben nem voltunk kaphatók területi engedményekre. A szerző végkövetkeztetése szerint azonban a legyőzött Magyarország sem hullott volna széjjel darabokra, ha belpolitikailag nem lett volna súlyosan beteg.

A nemzetiségi problémán kívül Magyarország feudális alkotmánya volt az egyik ok; a magyar nép Krofta szerint 1918-ig Európa egyik legelhanyagoltabb és legjobban magára hagyott népe volt. Végül belátja, hogy Tisza nem volt az a háborús úszító, mint amilyennek híresztelték.

Podhradszky György dr.

Réthei Prikel Marián: A magyarság táncai. Budapest, a Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára, I. kötet. A. „Studium” kiadása 8°, (VIII+) 311 l.

A tudós szerzőnek közel két évtizedes choreográfiai és művelődéstörténeti munkássága után nagy várakozással fogadtuk ezt a művét, s reméltük, hogy abban kutatásainak eredményét kellő kritikával foglalta össze. A munka azonban nem elégitette ki minden tekintetben a megjelenéséhez fűzött reményeket, aminek oka egyrészt az (s erről a szerző nem tehet), hogy csak látszólag állott rendelkezésére sok adat, mert számos táncnál (darútánc, fáklyatánc, rókatánc stb.) nem volt módjában, hogy egy-két adatnál többet közöljön, s ezáltal a munka mozaikszerűvé vált. Másrészt a nagyszabású munkán határozottan észrevehető, hogy szerzője nem egyúttal zenehistórius. A magyar tánc és magyar zene története nem választhatók el annyira egymástól, mint a hogy azt szerzőnk teszi. Ha a modern táncoknak nem is —, de a népi táncoknak mindenkor integráns része volt az ének és a hangszerek kíséret, és a magyar tánc története szorosan összeforrt a magyar zene történetével. És éppen ezért, mivel a szerző nem egyszersmind muzsikus is, a mű hangjegy-mellékletei nem hogy emelnék a könyv nivóját, hanem inkább hátrányára válnak s bátran elmaradhattak volna.

Mindenekelőtt egy következetlenséget kell szóvá tennünk: szerző rögtön a munka első oldalán rámutat arra, hogy Káldy mennyire megbízhatatlan. És mégis három nótát közöl Káldy után; ezek közül az első: az erdélyi hajdútánc-nóta (144—145. l.) P. Horváth Ádám gyűjteményéből (*Ő és Új mintegy | Ötödfél száz | Énekek, | 1813—1814*) való (277. sz.), de a szerző Káldy rossz megfejtésében közli, teljesen légből kapott kormeghatározásával és Horváthétól eltérő szövegével. Horváth Ádám gyűjteményéből való a 126. lapon közölt tapsos tánc (Réthei Prikkal a megfejtőt: Fabó Bertalant nem nevezi meg¹) és a boszorkánytánc is (127—128. l.). A harmadik táncnótáról, melyet Káldy után közöl (Még azt mondják: nem illik a tánc a magyaroknak 237. l.), azt mondja a szerző, hogy némelyek szerint II. József császár idejében keletkezett. Ezt egyedül csak Káldy állítja.² A nóta maga Arany János kéziratos gyűjteményéből való, s innen közölte le először Bartalus.³ A nóta szövege előfordul P. Horváth Á. gyűjteményében is, más — bár rokon — dalammal.⁴ Minthogy szerzőnk nem ismeri Horváth kéziratainak valamelyikét, sem a brassói kéziratnak facsimilekiadását,⁵ nem is tudhatta, hogy Horváth gyűjteményében kulcsot, előjegyzést nem alkalmaz, továbbá, hogy csupán kétféle hosszúságú kótát használ s ezért komoly ritmikus és melódikus megoldási probléma e nóták megfejtése — hasonlóan a középkori világi dalok: a troubadourok, a minnesaengerek dallamainak, nálunk pl. Tinódi *Cronica*-jában (Colosvar: 1554) lévő históriás énekek kóta-jelzéseiseihez. Ez a probléma Bartalus,⁶ Káldy,⁷ Sztankó,⁸ Fabó⁹ és Csiky

¹ Fabó Bertalan: *A magyar népdal zenei fejlődése*. 1908. 214. l.

² Káldy Gyula: *A régibb és újabb magyar táncokról*. 1896. 10 és 11. l.

³ Bartalus István: *Magyar népdalok. Egyetemes gyűjtemény*. VI. köt. 75—77. l.

⁴ I. m. 139. c. szám (8. sz. dallam). Ismeretes ennek a szövegnek még két dallama. Az egyik Tóth István kéziratos gyűjteményében van (*Ariák és Dallok. verseikkel*, 1832—1843, 60. l. No. 109.), a másik dallamot Arany János őrizte meg (v. ö. Bartalus: *Magyar népdalok* II. 1875. 60. l.). A legközelebb állanak egymáshoz P. Horváth és Tóth által közölt dallamok [kadenciái = 2) 1] (5 : 2) 2] (4). Az Arany gyűjteményéből való két dallam (az említett első és a negyedik) kadenciái tekintetében [1 5] (5 : 5) 5] (5) határozottan elüt a másik két melódia-följegyzéstől, azoknál újabbaknak látszanak. Az első — csakis dallam-menet dolgában — mutat némi hasonlóságot a két korábbi följegyzésével.

⁵ *Magyar Zenetudomány*, 1907 és 1911.

⁶ *Magyar Orpheus*. 1869.

⁷ *Kuruc Dalok*, XVII. és XVIII. század, V. kiad. (A következő 9 dallam való P. Horváth gyűjteményéből: I., IV., VII., VIII., XIII., XVIII., XXV., XXVI.; függelékben: II. sz. dal); *Régi magyar harci dalok, verbunkosok*. 1894. (I., VI., XVIII., XIX., XX. és XXV. sz. dal).

⁸ *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*. I. 1887. 111—112. h.; *Pálóczi Horváth Ádám dallamai*. *Magyar Zenetudomány*, 1907, 5—8. l.

⁹ *A magyar népdal zenei fejlődése*. 1908.

János¹ próbálgatásaival koránt sincs elintézve. — Nemcsak, hogy P. Horváth id. gyűjteményéből való, de maga P. Horváth írta a két: Bécsi német így varr himet² és Hát Isten neki, kapjunk rá³ kezdetű gúnyverset.

Réthei Prikkel — nyilván Káldy nyomán⁴ — Rózsavölgyi szerzeményének tartja a Kőhegyi József „Koszorú” c. táncához írott muzsikát. A kezemben levő kotta-példány tanúsága szerint a komponista nem Rózsavölgyi, hanem Czéh Gusztáv.⁵ Nem tudom, hogy Káldy miért tartotta a „Koszorú” muzsikáját Rózsavölgyi szerzeményének: Káldy forrásait legtöbbször sűrű homály fedi.

Fabó megfejtésében közli szerző a Kájoni-kódex dallamait is. Seprődinek erre vonatkozó tanulmányát⁶ nem ismeri, csupán annak az Akad. Értesítőben megjelent kivonatát. Így történhetett meg, hogy pajkos tánc (130. l.) címen oláh táncot közölt rossz megfejtésben, basszus nélkül.⁷ Hasonlóképpen hiányzik a basszus⁸ a lapockás tánc alól.

A kísérettel ellátott táncnóták komoly kritika tárgyát nem képezhetik. Az Imets Fülöp Jákótól kapott táncnóták sem minden kétséget kizáróan hitelesek, mint ahogy szerző gondolja (189. l.). Végre is nem tudjuk, hogy micsoda változtatásokat eszközölt a nótákon az a falusi muzsikus (21. l.), akitől Imets azokat eltanulta, továbbá maga Imets és végül az összhangosító Resch L. György, akinek „zongoraletétei” — talán mondanunk sem kell — egyáltalán nem „szakavatottak” (189. l.). Herbold Géza átiratai sem különbek, mert egyikük sem ismeri az összhangzattan legelemibb szabályait (oktáv-, kvint-párhuzamok, keresztállás, kvart-szeksz befűzés stb. stb.). Milyen kár, hogy a szerző nem kérte fel e munkában való közreműködésre a Néprajzi Társaságnak valamelyik erre hivatott tagját.

A hangjegy-mellékletekre vonatkozó észrevételeinken kívül még többféle megjegyezni valónk van. Theodor Billroth

¹ *Virágénekek*, XVI. és XVII. századból maradt versek az egykorú zenével, é. n. (3 dallam; — Őszi harmat után — Zöld erdők harmatja, P. H. A. 252. sz.)

² *A régiebb és újabb magyar táncokról*, 8. l.

³ KOSZORÚ | MAGYAR TARSAS TÁNCZ | szerzé, | és... | ajánlja | KÖHEGYI JOSEF | tánczművész. | Bécsben. Haslinger Tóbiás (lemezszám: 9619.) A komponista neve a 3. lapon áll: Zene Czéh Gustávtól.

⁴ *Ó és Új | mint egy ötödfél száz | Énekek*. 1813, 237. sz.

⁵ J. m. 48. sz. P. Horváth szerzőségére a könyv egyik ismertetője: Szilády Zoltán is rámutatott [Népelet — 1923/24, 116. l.], de fölösleges volt a vershez fűződő komolytalan legendát ismét fölfriessíteni. V. ö. Fabó i. m. 159—160. l.

⁶ Seprődi János: *A Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adatlékai* Irod. tört. Közl. 1909. 2—4. füzet.

⁷ Seprődi i. m. 386—387. l.

⁸ Seprődi i. m. 391—392. l.

statisztikáját — tudomásunk szerint — Pekár Károly közli először.¹ Pekárnak azt az állítását, hogy Billroth kiváló zeneesztétikus lett volna, kár volt átvenni. A világhírű orvosnak összes munkái között a szóban forgó mű² az egyetlen, amely zenei vonatkozású, de ez sem tartozik a zene-esztétika körébe. Nem tudtunk nyomára akadni annak sem, hogy Ambros az ő zenetörténetében hol emlékezik meg a magyar zene eredetéről, mert a szerző nem idézi a helyet, pedig enélkül az adatok nem vehetők komolyan. Tévedés, hogy Ambros azt állítja: a magyarok hozták volna magukkal a rebek-et (a hegedű őseit) és a lantot (44. és 47. l.). Ambros csupán idézi Vincenzo Galileinek a lant eredetére vonatkozó állítását (tehát a hegedű eredetéről szó sincs!) anélkül, hogy azt magáévá tenné.³ A hegedű eredetének — félreértésen alapuló — legendája Bartalustól származik.⁴ Nincs értelme annak, hogy külföldről importáljunk magyar vonatkozású adatokat, ha azoknak itthon semmi nyomuk sincs. Téves Réthei Prikkelnak az az állítása is, hogy a (szerinte dudával egyértelmű) gajd szó a magyar nyelvben a XVI. századnál előbb nem fordul elő (45. l.), mert megtaláljuk a XV. sz. első negyedéből való schlaegli szójegyzékben (1999. Tibiagayd).⁵

Dessais művéről (91. l.) már Fabó is megemlékezik.⁶ Viszont Esterházy éneklajstromát Fabó Bubics és Merényi Esterházy Pál nádorról szóló életrajzából írta ki.⁷ Félreértések elkerülése végett jegyezzük meg, hogy az ú. n. bokázó, melynek legrégibb nyomára Csiky J. akadt egy XVI. századi hajdútáncban, korántsem speciálisan magyar záradék; a XV. században szélében-hosszában használták (Orlando di Lasso, Gastoldi, Azzaiolo és mások).

Végül még egy megjegyzés. Fabó már említett művének félreértett olvasásából ered, hogy Réthei Prikkel azt hiszi: a lipcei *Allgemeine musikalische Zeitung* 1800. évfolyamában megjelent „Ueber die Nationaltaenze der Ungarn“ c. ismertetés szerzője Windisch pozsonyi könyvkiadó.

E cikk alá nincs W. betű jegyezve.⁸ A tudósítás szerzője Klein Henrik, a magyar muzsika lelkes apostola, Erkel Fe-

¹ P. K.: *A magyar nemzeti szépről*. III. kiad. 1910. 323. l.

² Billroth: *Wer ist musikalisch?* 1896 (kiadta Hanslick).

³ Ambros: *Geschichte der Musik*. III. Auflage von Reimann. II. Band. 1891. 266. l.

⁴ Bartalus István: *Adalékok a magyar zene történetéhez*. M. T. Akad. 1882. 5. l.

⁵ *A schlaegli magyar szójegyzék*. (Közzétette Szamota I.) 1894. 85. l.

⁶ Fabó i. m. 206–207. l.

⁷ Bubics és Merényi: *Herczeg Esterházy Pál*. (Történelmi Eltrajzok) 1896. 196. l.

⁸ Ugyanezt mondja különben Fabó is I. m. 221. l. Windisch Károly Gottlieb pozsonyi polgármester, történeti- és földrajzi író — akit Fabó id. munkája írásakor a közlemény szerzőjének tart — 1793-ban meghalt.

renc tanítója. Eltekintve az egykorú bizonyítékoktól, melyekről más alkalommal szólunk, igazolják ezt a tényt közösen forgó enciklopédikus művek.¹ Ezzel kapcsolatban megjegyezzük azt is, hogy az a „tekintélyes német“, akinek a verbunkosra vonatkozó észrevételét (168. l.) idézi Sándor István [Sokféle, VII. darab — 1801]: ugyancsak Klein Henrik; az idézet az említett tudósításból való.²

Réthei Prikkel Marián munkája mindenestre úttörő, s e részben nagy nehézségeket kellett leküzdenie. Nem érdemét akarjuk tehát kisebbíteni az itt elmondottakkal, csak egy esetleges új kiadásra való tekintettel mondtuk el zenetörténeti megjegyzéseinket.

Major Ervin.

Siklós Albert Zenei lexikona. I. Tárgyi lexikon. Budapest (1924). 8°, 126 l.

A nyugati államok színvonalához mérten semmiféle tudományban nem maradtunk úgy el, mint a zenetudományban. Külföldön már a XVIII. század végén komoly irodalma és sajtója volt, amely lépést tartott a tudományok általános fejlődésével, nálunk — egy-két úttörő munkától eltekintve — a legújabb időkig nem fejlődött komolyan számba vehető irodalom, nívós szaklapjaink még ma sincsenek, ami kevés és jelentéktelen volt belőlük, azok is a háború óta nem jelennek meg többé. Nem csodálkozhatunk hát azon, hogy közönségünk, még a legműveltebb és legmuzikalisabb része is, tájékozatlanabb a zene alapvető kérdéseiben, mint a művelődés bármely más ágában.

Örömmel kell tehát üdvözlönnünk az olyan hézagpótló műveket, mint amilyen Siklós Albert zenei lexikona, hiszen a korábban megjelent enciklopédikus művek³ európai értelemben vett lexikonoknak nem is tekinthetők. A szerző ezt a könyvet már nem mint a korábbi írók, a közönség és a szakkritika kritikátlanságában — zenei egykönyvű emberek monopóliumszerű tulajdonjogában bizakodva —, hanem komoly ambícióval s a zenetudomány legújabb eredményeinek ökonomikus fölhasználásával írta meg.

Nem rajta múlt, hogy munkája — megfelelő elődök hiá-

Az idézett folyóiratnak csupán a IV. évfolyamában találunk egy pozsonyi tudósítást, mely alá W. S. betűk vannak jegyezve. Később már, id. munkája megjelenése után, Fabó és Kleint tartja — Batka pozsonyi levéltáros kutatásaira hivatkozva — a tudósítás szerzőjének. [*Erkel Ferenc zenetanítója*. Vasárnapi Ujság. 1908. 37. sz.]

¹ Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. XII. 1864. 50. l. és *Allg. Deutsche Biographie*. XVI. 1882. 92. l.

² *Allg. Mus. Zeitung*. Leipzig II. Jg. 1800. 614. h.

³ Ráder A.: Magyar zsebszótár zenészek és műkedvelők számára 1867. Ságth J.: Magyar zenészeti lexicon 1879. Berecz Ede: A zene alapelmélete rövid műszótárral 1883. Goll J.: Általános zene-műszótár 1900.

nyában — a minden úttöréssel együttjáró egyenetlenségeket elkerülni nem tudta. E lexikon a nagyközönség számára készült, hiszen a szakköröknek rendelkezésére állanak külföldi nagyobb terjedelmű tudományos művek.¹ Természetesen a címszók kiválogatására kellett volna különös gondot fordítani, de ez nem történt meg. Szerző ritkán ad eredeti magyarázatokat, hanem inkább külföldi tudományos művekből fordít jól, rosszul. Hiszen nem kívánhatjuk, hogy a zene-tudomány egyetemes kérdéseit illetően itt Magyarországon önálló tanulmányokat végezzen az, aki egy kis zenei szaklexikont akar megírni. De legalább elvárhattuk volna, hogy — az írói szokásoknak megfelelően s a könyv olvasóinak tájékoztatására — a szerző az előszóban utaljon azokra a művekre, amelyekből merített.

Ha mármost tekintetbe vesszük a forrásműveket, főképen Riemann Musik-Lexikonját és Sachs hangszertani műveit, hibáztatnunk kell a válogatásnak módját. A kiválogatásnak t. i. nem az a módja, hogy minden második címszót írjunk le,² vagy pedig két évszám, esetleg két együvé tartozó név közül csak az egyiket,³ hanem szigorú kritikát kell alkalmazni, mert ellenkező esetben nem kompendiumot, hanem csak kompilációt hozunk létre. Vegyük pl. a zene-tudománynak azt a részét, amelynek Siklós maga is elismert

¹ Riemannak immár tizedik kiadást mégett, közismert lexikonján kívül még a következők: Koch, H. Chr.: Musikalisches Lexicon, 1802 (ennek második kiadása 1865, átdolgozta Dommer); Häuser, Joh. Ernst: Musikal. Lexicon, 1828. (II. kiad. 1833); Schilling, G.: Encyclopaedie der gesammten musikalischen Wissenschaften od. Universallexicon der Tonkunst, 6 kötet, 1835—38 (pótkötet 1842); Gollmick, Carl: Handlexicon der Tonkunst 1857., úgy látszik ennek beosztását (tárgyi rész — személyi rész) vette át Siklós könyve megírásánál; Bernsdorf, Ed.: Neues Univ.-Lexicon d. Tonkunst, 3 kötet, 1856, 1857, 1861 (pótlás 1865); Mendel und Reissmann: Musikalisches Konversationslexikon, 11 kötet, 1870—83; Gollmick, Karl: Krit. Terminolog. für Musiker u. Musikfreunde, 1833; Kornmüller, Otto: Lexikon der kirchl. Tonkunst, 1870 (II. kad. 1. köt. 1891, 2. köt. 1895); Sachs: Real-Lexikon der Musikinstrumente, 1913; Niemann, Walter: Klawier-Lexikon. 1918; — Castil-Blaze: Dictionnaire de Musique moderne, 2 köt., 1821; Escudier L. et M.: Dictionnaire de musique etc., 2 köt., 1844 (V. kiad. 1872); — Hamilton: Dictionary of 3500 Musical Terms III. kiadást sajtó alá rendezte Bishop, 1848; Baker, Th.: Dictionary of musical terms, 1895; Grove's dictionary of music and musicians, 5 kötet, II. kiadást sajtó alá rendezte Fuller-Maitland, 1904—09; — a pozsonyi születésű Lichtenthal Pietro: Dizionario e Bibliografia della Musica-ja, 4 köt., 1826; — Pedrell, Felipe: Diccionario tecnico de la musica, Madrid 1894.

² Denkmäler der Tonkunst után hiányzik Denkm. d. Tonk. in Österreich. Denkm. deutscher Tonkunst etc. etc. (38. l.)

³ Libro delle Muse kiadási évszámai 1555-ön kívül 1559 és 1561. Libertez 4-szólamú chanson-gyűjteményt ketten adták ki: A. Rosiers és Sieur de Beaulieu (72. l.). Ayres and Dialogues c. alatt két — különböző — gyűjtemény jelent meg! (18. l.)

művelője, a hangszertant. Hornbostel és Sachs a hangszereket négy csoportba osztják: idiophon, membranophon, chordophon és aërophon hangszerekre.¹ Siklós csak kettőről tesz említést: aërophon és idiophon hangszerekről, holott mind a négy csoport egyformán fontos. A barytonról azt mondja könyvünk (20. l.), hogy 6—7-húros vonós hangszer; ezzel szemben vonójátékra alkalmas 7 bél- és 18 vagy több szimpatétikusan együtthangzó vagy pengethető fémhúrja van.² A bassanello lexikonunk szerint hengeralakú fúvóhangszer, amelyből egyetlen példány sem maradt fön s feltalálója Bassano 1600; ez téves: a kettős nádlappal ellátott fafúvók közé: az oboák csoportjába tartozó hangszerek egy példánya megtalálható a lécsi Kunsthist. Staatsmuseumban. A hangszert már jóval Bassano működése előtt ismerték: Károly osztrák főherceg hagyatéki leltárában szerepel (1577—1590).³ Nyilván csak tévedés az a meghatározás, hogy az Erard-féle pedálhárfa hangterjedelme C₁—g₁ (Ces₁—ges₁).

Fölösleges egy 120 oldalas lexikonban az átlagos zenész előtt soha szóba nem kerülő zenei gyűjteményeket felsorolni, pl.: Fior del giardano, XVI. sz. (miért nem pontosan? 1597), La (és nem le) Fleur des Chansons, 1574,⁴ Florilegium Portense, XVII. sz. (1603—1621), Laudi Spirituali, 1583 (és nem 1853), Kimaradtak azonban a felsorolásból Illyés István Soltári énekek (1693), Ács Mihály Zengedező mennyei kar (1696), Esterházy Pál Harmonia coelestis (1711) c. gyűjteménye és számos hasonló fontosságú mű. Itt elérkeztünk a könyv legnagyobb fogyatékoságához. Mint mondtuk, az egyetemes zenetudományi adatokat bármely külföldi szakkönyvben is meg lehet találni. Amire egy magyar zenei lexikonban a legnagyobb szükség lett volna, az a speciális magyar vonatkozású adatoknak minél bővebb és pontosabb felsorolása. Itt már jogosan megkíváncsiatjuk, hogy a szerző saját forráskutatásaira vagy legalább is a legújabb kutatások eredményére támaszkodják. Éppen azért, mivel mi nem rendelkezünk a zenei emlékek oly nagy számával, mint más nemzetek: nem kívánatos, hogy a lexikon olvasója a magyar zene történetéről a valóságnál is kisebbszerű képet nyerjen, hiszen nemcsak a fenti három mű hiányzik, hanem elsőrendű fontosságú műveknek egész sora (nem is említve a kéziratban maradt emlékeket), ilyenek pl. Gálszécsi István Énekes könyve (1536),⁵ Bakfark Bálint művei, Diruta Girolamo II

¹ Hornbostel und Sachs: Systematik der Musikinstrumente. Zeitschr. f. Ethnologie 1914, 4—5. füzet.

² Sachs: Handbuch der Musikinstrumentenkunde. 1920, 190. l.

³ Schlosser: Kleiner Führer durch die Sammlung alter Musikinstrumente. 1922, 26. l.

⁴ Sachs i. m. 326. l.

⁵ A kiadók nevei pontosan Phalèse és Bellère.

⁶ Facsimiljét l. Magy. Könyvszemle 1887. és 1911. (I. füz.) évf.-ban.

Transilvano-ja (1593—1609),¹ Rauch András² művei (Concentus Votivus, 1635; Missa, Vespera et alii sacri concentus, 1641 etc.), Bozóký Katholikus karbeli kótás énekeskönyve (1797), Veszprémvármegyei nóták (1823—1832) stb. stb. Nem sorolhatjuk föl valamennyit, mert e rövid ismertetésben újabb zenei lexikont nem adhatunk.

Magától értetődik, hogy a lexikonban elsőrendű fontoságú volna az adatok helyessége, főleg a magyar vonatkozású címszókknál mert a laikusnak nincs módjában, hogy azoknak helyességét más adatokkal egybevesse és ellenőrizze. E téren is sok a tévedés, s ez bizonyítja, hogy a szerző sokszor készen vette az adatokat és azok helyességéről nem győződött meg. Milyen vonatkozásban kerül ide a Döbrentei-codex (40. l.), Czech-codex (36. l.),³ Ráday Pál Lelki hódolása (72. l.), Szőnyi Benjámin Szentek Hegedűje (109. l.)? holott ezekben egyetlen egy hangjegy sincs. Szent Dávid Soltárai megjelenési évül nem Maróthy énekeskönyvének⁴ évszámát, 1743-at, hanem Szeneci Molnár Albert zsoltárai első kiadásának megjelenési évét: 1607-et kellett volna megemlíteni. (Megjegyezzük, hogy az 1608-as kiadás egy példánya megvan a Zeneakadémia könyvtárában s így a szerző számára könnyen hozzáférhető lett volna.) Organo-Missale szerzője nem Kájoni Gáspár, hanem Kájoni János, s a mű nem 1677-ben, hanem 1667-ben keletkezett.⁵ A Kájoni-codex tartalma 13 (és nem 23) magyar táncon kívül⁶ 4 magyar- (2 szöveg nélkül), 3 latin-, 2 cigány-ének, 2 oláh tánc, továbbá — tíznél több külföldi komponista (köztük Viadana, Banchieri, Schütz) műveitől eltekintve — Kájoni és a löcsei Spielenbergs János kompozíciói (misék és más liturgikus művek).⁷ De mindezeknél feltűnőbb a visszaesés a kalandos nyelvészetbe, mikor pl. a hegedős szónak a magyarázatánál a szerző azt állítja, hogy ez a (seb be-) hegedés szóval függ össze (60. l.), pedig — miként Németországban *videlet* a *videlaere*, *giget* a *gigaere* elengedhetetlen attributumának tekintették — éppen így a magyar énekmondó is mindig zenész és e tulajdonságáról veszi nevét (hegedős, lantos).⁸ Egyáltalán a szómagyaráza-

¹ Megvan a Nemzeti Múzeum könyvtárában.

² A soproni ev. egyházközseég orgonistája volt 1629-től 1656-ig.

³ A Nyelvomléktárban megjelent kódexek közül csak a Nádor-codexben (1508) és a Batthyány-codexben (1541—63) van hangjegy (Nyelvomléktár XV. és XIV. köt.).

⁴ A' Soltároknak négyes Nótájik...

⁵ Bartalus: A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. sz.-ban, 1869, 108. l.; Seprődi: a Kájoni codex irodalom- s zenetörténeti adalékai. Irod.-tört. Közl. 1909, 145. l.

⁶ A 23-as szám nyilván onnan ered, hogy Seprődi id. közleményében 25 adalékot közöl.

⁷ Seprődi id. közleménye Irod.-tört. Közl. 1909, 2—4. füzet.

⁸ XVI. sz.-beli szótárainkban is egymás mellett találjuk a hegedűt és a hegedőst. Pl. a Murelius-féle latin-magyar szójegyzékben (1533-ból)

tok felületesek. A konzervatórium szó nem — mint a laikus hinné — azt a helyet jelenti, ahol az „igaz művészetet megőrzik“ (69. l.), hanem a szónak egy régebbi értelméből ered, az árvaházból, minthogy az első olasz zeneiskolák az árvaházak voltak.

Vannak a könyvben egyetemes zenetörténeti adatok is, amelyek nem állják meg helyüket. A hangjegynyomásról a következő zavaros sorokat olvassuk (56—57. l.); először „Reyser és Scotus¹ kísérleteztek fatípusokkal (1481). Az első menzurális hangjegyek Gafori Practica utriusque cantus c. művében (1496) jelennek meg. Petrucci öntött fémtípusokat készített Harmonice musices c. 1501-ben megjelent kiadványához. Breitkopf készítette az első mozgótípust.“ Kótát a XV. század végén kétféleképp nyomtattak: mozgatható fémtípusokkal és reliefszerű fametszettel.² Reyser és Scotus tehát fémtípusokkal dolgoztak;³ azonban megelőzte őket Ulrich Han, aki 1476-ban adta ki római korálkóttakkal Missale Romanumját, melynek nyomásánál ő használta először a fémtípusokat.⁴ A kótanyomás másik módját, a fametszést, eleinte csak az elméleti munkák menzurális hangjegypéldáinál alkalmazták. Burtius Musices Opusculuma az első munka — Wolf szerint⁵ —, mely fametszetű kóttakkal jelent meg 1487-ben (tehát nem Gafurius munkájáé az elsőség). Petrucci érdeme, hogy a fémtípusokat, melyeket addig csak liturgikus művek korálkóttáinak nyomására használtak, először alkalmazta világi muzsika menzurális hangjegyeinek nyomására. Breitkopf 1755-ben nem az első mozgótípust készítette, hanem az első széjjelszedhető, jobban mondva: összetehető típust, melynél minden kótafejnek, szárnak, vonaldarabkáknak stb. megvan a maga külön típusa, s így megoldotta annak a problémáját, hogy miképen lehet több kótát egymás fölött ugyanabban a vonalrendszerben nyomtatni, anélkül, hogy minden ilyen kombinációnál külön típusra legyen szükség.⁶

Tévedés, hogy „kánonokat főleg a XVIII. század mesterei írtak“ (66. l.). Köztudomású, hogy a kánont a tökéletesség legmagasabb fokára a XV. századbeli francia-, és főleg

2496. Lyricen-Heghedes, 2497. Lyra-Heghede; Calepinus latin-magyar szótárában (1585-ből) 418. fides-Lant hegedwhúr, fidicen-Hegedws, musikás. 202. cithara-Hegedw, citharoedus-Hegedws; utalunk Petz Gedeon Magyar és német hegedősök c. tanulmányára is. Irod.-tört. Közl. 1891, 22. kk.

¹ A könyvünkben a szokásosnál több a sajtóhiba!

² Riemann: Handbuch der Musikgeschichte II. 1. 1907, 214. l.

³ Arról, hogy ezek nem kísérleteztek, könnyen meggyőződhetünk, ha megnézzük Riemann Notenschrift u. Notendruck c. tanulmányának (Röder-Festschrift, 1896) függelékében közölt facsimiléket (XVII. és XIV. tábla).

⁴ Molitor: Die Nach-Tridentinische Choral-Reform I. 1901, 94. kk.

⁵ Wolf: Notationskunde II. 1919, 478. l.

⁶ Riemann: Notenschrift u. Notendruck 83—84. l.

németalföldi komponisták emelték. Az ő kezükben ez nem volt játék, mint a XVIII. század mestereinél, hanem lelki világuknak spontán megnyilvánulási formája.

A helyt nem álló definíciók közül, kommentár nélkül, hadd említsünk meg néhányat: „Romantikus a zeneköltő, ki a hagyományos formák átalakításával, kibővítésével saját érzéseit énekli meg“ (100. l.). „Parasztosan, rustico“ (88. l.). „Zeneszerző azon zenész, aki zeneművek szerkesztésével foglalkozik“ (125. l.). Ez utóbbi jóformán analóg a „vakparádé—vakparádé“ klasszikus meghatározással.

Főntebbiekben akartunk rámutatni a mű hibáira, de ismételjük, hogy a mű érdemeit nem akarjuk elvitatni s reméljük, hogy a legközelebbi kiadásban a meglevő hibák orvoslást fognak nyerni.

Major Ervin.

Alfons Dopsch: Wirtschaftliche und sociale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung. Aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen. I. Teil. Zweite veränderte und erweiterte Auflage. Wien 1923. Verlag von L. W. Seidel & Sohn (XVI + 418 lap.) II. Teil. U. o. 1920. (XI + 542 lap.)

Dopsch: Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung című művéről — melynek első kötete már 1918-ban napvilágot látott — eddig még nem jelent meg magyar ismertetés. Pedig Dopsch módszere már üdvösen érezte hatását a magyar szakirodalomban, művéből a magyar történelem kutatója értékes analógiákat vonhat le, megállapításait, főbb eredményeit a világtörténelem oktatójának sem szabad figyelmen kívül hagyni.

Dopsch már a Karoling-kor tanulmányozása után arra a meggyőződésre jutott, hogy a Karoling-kor intézményei — melyek a bő forrásközlésekből rekonstruálhatók — korántsem hirtelen fellépő újítások, hanem a megelőző fejlődés folyamán keletkeztek. Ha ezek gyökereit akarjuk megismerni, fényt kell deríteni a kora középkorra. De ennek a tudományos vizsgálatnak nem szabad úgy történni, hogy a középkor későbbi forrásaiból visszavetítéssel rajzoljuk meg az egykorú forrásokban szegény mult képét, hanem az összes rendelkezésre álló eszközök felhasználásával, a fejlődés legelőjéről kell kiindulni, az alapvető problémák merőben új megoldásától sem idegenkedve.

A Julius Caesartól Nagy Károlyig terjedő korról foglalkozó mű szerzője az európai kultúrfejlődés szempontjából valóban alapvető kérdés vizsgálatát tűzi ki főfeladatául, kutatja ugyanis azt, vajjon a római kultúra elpusztult-e a germánok támadása következtében? Vajjon annak a történetbeállításnak van-e igaza, amely szerint a kulturálatlan germán fajok az antik világ civilizációját megsemmisítették, avagy a kultúrhistóriában kontinuitás van? A szerző első-

sorban a romanizmus sorsáról szóló kultúrhistoriai teóriákat ismerteti. Azután rátér a Caesar és Tacitus korabeli germánosság művelődési viszonyainak rajzolására. Majd beszámol a rómaiak és germánok népvándorláskori állapotáról, a germán törzsek vándorlásairól és letelepedéseiről. A germánok régi kultúrájára és a germánoknak a római civilizációval szemben tanúsított magatartására vonatkozó megállapítások alapján a római kultúra kontinuitását állapítja meg. Majd a kora középkori gazdasági állapotokat rajzolja meg nagy részletességgel. Műve második kötetében rátér a germán államok politikai fölépítésének és a régi germán alkotmány politikai átalakulásának fejtegetésére. Később a társadalom differenciálódását veszi vizsgálat alá, mely differenciálódás a szabadok egységes és gazdaságilag egyenlő tömege helyébe az anyagilag és társadalmilag különböző osztályokat hozta létre. Külön fejezetet szentel az egyház szerepének vizsgálatára. Nem kerüli el figyelmét a hűbériség. Rátér a városi életre és a kora középkor városairól ragyogó leírást nyújt. Végül a pénzügyi viszonyok és az ipari és kereskedelmi állapotok megrajzolásával művét befejezi.

Ez a mű a régi germán kultúrának és a kora középkor gazdasági és szociális életének minden részére kiterjedő terjedelmes képét nyújtja. Megállapításai az eddigi összefoglaló művek és monografiák nagy részének nézeteitől eltérnek, — ami Dopsch módszerének tudható be. Ő ugyanis a történeti segédtudományok és a történeti határtudományok új eredményeit a legteljesebb figyelemmel kíséri és azokat nem habozik a forrásközlésekkel szemben is elfogadni. A leíró források adatainak mérlegelésénél mindig tekintettel van szerzőjük mentalitására, azokra a különleges célokra, amelyek (pl. Caesarnál demokratikus tendenciák) áthatották őket. Kiváltképp jellemző Dopsch módszerére azon eljárás jogosultságának tagadása, mellyel egyesek későbbi jogszokások, forrásközlések, emlékek, maradványok adatainak visszavetítésével akarják a mult képét megkonstruálni.

Dopsch módszerét megfigyelhetjük és művének egypár fontos eredményét megismerhetjük, ha — egészen röviden — áttekintjük azokat a részeket, melyek a germánok Caesar és Tacitus korabeli kultúrájáról szólnak. A primitív kultúra tárgyalásánál nélkülözhetetlen a földrajzi tényezők ismerete. Ebben az alapvető kérdésben eddig az ú. n. Urwaldtheorie volt elfogadott, mely tan szerint a mai Németország területén hatalmas erdőségek voltak és a mocsarakkal borított és őserdőkkel fedett területen lakó népek csak végtelen fáradsággal lépcsőről-lépésre szereztek maguknak művelésre alkalmas földterületet. Ez a nézet főleg Caesar és Plinius forrásközlésein nyugodott. E forrásadatokkal szemben Dopsch figyelembe veszi a geográfiai és az archeológiai kutatásokon nyugvó helyi-történetírás eredményeit. A geografia szerint, — ámbár

Közép-Európa akkor erdősebb volt, mint manapság —, ezek a forrásközlések mégis erősen túlzottak; a mai Németország területén hatalmas, teljesen erdőmentes területek voltak, melyeken nem kellett a római kor germánjainak semmiféle irtást végezniök, mert ezek már a kőkorszakban be voltak telepítve. A helyi történetírás eredményei szinte napról-napra ellentmondanak a régi teóriának. Pozitíve megállapítható, hogy erdőirtás ritkán fordul elő a régi korban. Az Urwald-teoria elvetése,¹ azonban az akkori kultúráról vallott képet is megváltoztatja. Mert nem kell többé feltételeznünk, hogy a germánok a nagy erdőségek területén kisebb hordákban éltek, hogy energiájuk javarészét erdőirtásra kényszerültek felhasználni, és hogy megművelésre alkalmas földet csak végtelen fáradságos erdőirtással tudtak volna nyerni.

A régi iskola — ugyancsak a források alapján — a germánokat még időszámításunk kezdetén is, alacsony kultúrfokon álló nomádoknak, legjobb esetben félnomádoknak tartotta. Szerző ebben a kérdésben az archeologia és az összehasonlító nyelvtudomány eredményeit fogadja el, melyek a germánok magas kulturájáról tanuszkodnak. A praehistoriától és összehasonlító nyelvészettől nyert adatok mind veszendőbe mennének, ha helyettük Caesar közléseit fogadnók el. Dopsch utal arra, hogy Caesar kivételes állapotot rajzol, mert a háborús idők germánjairól szól. Rámutat a főleg Hoopstól összegyűjtött adatokra (Reallexikon der germanischen Altertumskunde 1911.), melyek azt bizonyítják, hogy a germánok életformája *normális* időkben fejlett volt. Caesar egyes indirekt helyei igazolják a földművelésre vonatkozó megállapításokat.

A germánok birtokviszonyairól a régi iskola tanítása nagyon eltér az új megállapításoktól. A régi iskola gyakran idézett forrásközlésekre (Caesar: De bello Gall. IV. 1. és VI. 22.) támaszkodva tagadja azt, hogy a föld a régi germánoknál egyéni tulajdonban volt. Dopsch rámutat arra, hogy az egyik közlés (IV. 1.) egy hadiállapotban levő törzsről szól, mely törzs helyzetét akkor állandóan változtatta, így érthető náluk az egyéni földtulajdon ideiglenes hiánya. A másik is (VI. 22.) a háborúban élő germánságra vonatkozik. Azután figyelmeztet szerző arra a Klotztól (Caesar-studien 1910.) is megfigyelt tényre, hogy Caesar elsősorban gyakorlati államférfi. Caesart már az első triumvirátus idején foglalkoztatták földosztási problémák; mivel a germánokra vonatkozó,

¹ Az Urwaldteorie tárgyalásánál meg kell említsük, hogy Mályusz Elemér rámutatott (Turóc megye kialakulása. 97. old.) arra, hogy Magyarországon még a település korában is feltételeztek a régebbi kutatók végtelen nagy erdőségeket. Mályusz megcáfolja a Liptó megye területén és a Vág völgyének síkján elterülő és irtásnak alávetett őserdőkről szóló állításokat.

ezt érintő, nézetei igen hasonlítanak politikájának demokratikus és szociális tendenciájához — nem alaptalan az a föltevés, hogy e sorok inkább a rómaiakhoz szólnak. A 150 évvel későbbi Tacitus-féle leírást illetőleg, melynek alapján a Markgenossenschaftokat Tacitus korára vezetik vissza, szerző számos más megjegyzés mellett érdekes filológiai természetű észrevételeket tesz. Szerinte, ha Tacitus a köztulajdont, vagy akár a közös földművelést akarta volna e helyen leírni, akkor nyilván más kifejezést használt volna az „universi“ helyett, melyet inkább a római állapotokra való tekintetből választott és a germán birtokviszonyoknak a rómaiakétól való eltérését akarta ezzel kifejezni. Nem egyesek birtokolják az „agri“-t, mint a római földbirtokosok, hanem mindenki részt bír abban, nem zárnak ki ebből senkit. Ezzel különben elérkeztünk a Markgenossenschaft-teóriához, melynek Dopsch egész geneziséét adja. A germán őskor gazdasági életét a Markteória segítségével már-már a legfantasztikusabb módon rajzolták meg. Ezen tan azonban a gazdaságtörténelem újabb kutatásai alapján megdőlt. Itt Dopsch jeles elődökre hivatkozik, épp ezért cáfolatainak gazdasági alapjait mellőzve, nézük inkább a jogtörténeti iskolával szemben követett eljárását. Ezen teóriának jogtörténeti támasztéka is van. A későbbi német magánjogban olyan megszorításokat találtak, amit a jogtörténészek a Markgenossenschaftok régi voltának támogatására használtak fel. Szerintük ugyanis az egyén birtokrendelkező és örökség felett rendelkező jogának az összesség által való megszorítása tulajdonkép maradvány a földközösség idejéből, amikor is a Markok rendelkeztek a tulajdon felett. Dopsch tagadja ezen visszavetítő eljárásnak bármilyen jogosultságát: „Wir dürfen nicht mehr so leicht machen alles was altertümlich aussieht, ohne weiteres, als Überrest der Urzeit zu betrachten!“ A szerző vizsgálat alá veszi ezen törvényeket: Chilperich ediktumát és a Lex salicanak: „De migrantibus“ részét. A legfontosabb kérdés az, vajjon ezen törvények specifikusan németek-e? Dopsch ezt tagadja, meggyőző erővel mutat rá azokra az analógiákra, amelyek a római jogban (iunctio) és a görög jogban (ἐπιβολή-προτίησις) találhatók. Föltételezi az átvételt, amit az is valószínűvé tesz, hogy Chilperich élénk érdeklődést tanúsított a római berendezések iránt.

Dopsch a Tacitus-korabeli germánságnál a Markgenossenschaft teória szerinti gazdasági viszonyokat elvetvén, természetesnek találja, hogy voltak földesurak, volt földesuri hatalom; azonban nem megy oly messzire, mint W. Wittich (Die Grundherrschaft in Nordwestdeutschland. 1896; és más értekezéseiben), aki szerint a Tacitus-korabeli szabad germán földesúr volt. Dopsch szerint csak a vezető személyiségek voltak azok.

Az eddigi teória szerint a barbár germánok elpusztított-

ták a virágzó római civilizációt. A germánok támadása után megdőlt a római birodalom és Európában a barbárság vad, céltalan kóborló pusztítása következett be. Ezt az elméletet Dopsch katasztrófa-teóriának nevezi. Kutatja keletkezését és elterjedését. A humanistáknál alakult ki ez a teória, kiknek szeme előtt a római kultúra aranykora lebegett; képzeletükben még jobban kiszínezték az antik kultúrát és elpusztítását a műveletlen germánoknak, amint ők mondták: gótoknak, tudták be. Minél több antik műdarab került elő, annál kultúraellenesebbnek, pusztítóbbnak hitték az olasz humanisták a győztes germánokat. Gyorsan lobbanó temperamentumuk, történelmi tájékozatlanságuk hozzájárult ahhoz, hogy az antik világról a germanizmusra való átmenetelt csak katasztrófa formájában tudták elképzelni. A humanistáktól megalapozott történetbeállítás a francia felvilágosodás historikusai erősen propagálták. Voltairenél és Montesquieunél az antik világ rajongó tisztelete germánellenes elfogultsággal párosult. Ez a két író a „barbár” germánokat vádolja az antik civilizáció elpusztításával.

Dopsch a katasztrófaelmélet helyébe új teóriát állít, mely a kultúrfejlődés kontinuitását vallja. Már a Caesar és Tacitus korabeli germánság életviszonyait fejlettebbnek tartja, mint az a régi tan, mely mocsaras vidéken, végtelen őserdőkben kóborló nomád törzseknek véli a germánokat. De szerző az ú. n. népvándorláskorabeli germánság kulturális állapotát is vizsgálja; kutatja milyen volt a germánok viszonya a római birodalomhoz és a rendelkezésére álló eszközök felhasználásával, a germán települések vizsgálatával, a várostörténelem adataival és a koraközépkori gazdasági állapotok megfigyelésével — nyomon követi a római civilizáció további sorsát.

A vándorlások számát túlzottnak tartja és ahhoz a fel fogáshoz csatlakozik, mely szerint a vándorlások oka nem céltalan kóborlási vágy, hanem belső szükségyszerűség. A germánoknak a népvándorlás korabeli római birodalommal való érintkezésére, a limes-vonalakra, a német területek állapotára, általában a római-germán együttélésre vonatkozólag felhasználja az archeológiai ásatások eredményét. Úgy találja, hogy az ásatások eredményei a kontinuitás elvét igazolják. Igen érdekesek azok a megállapítások, amelyek a római birodalom germanizálódásáról szólnak. A kolóniák parasztságából számos germán római szolgálatba lépett. A hivatalok és a tisztikar sem tudott ellentállni ennek a germán invázióknak. A hatalmas latifundiumok, a nagy munkáshiány következtében számos germánt foglalkoztattak.

Vizsgálat alá veszi a művelődéstörténelem eredményeit. A kerámiai termékek vizsgálata azt bizonyítja, hogy az agyagipar nem szűnt meg. A virágzó bortermelést sem pusztította el a népvándorlás; Cramer (Über die antike Glas-

kunst 1914.) az üvegyártásnál igazolja a kontinuitást. Dopsch felhasználja Riegl A. megállapításait, aki a késő római műiparról szóló könyvében (*Die spätrömische Kunstindustrie nach den Funden in Österreich-Ungarn* 1901.) oly megállapításokat tesz a műiparra vonatkozólag, amelyek Dopsch elméletét a legnagyobb mértékben támogatják. Riegl tudvalevőleg a monarchia területén végzett ásatások alapján hangsúlyozza a kontinuitást, sőt a fejlődést is ezen a téren.

Sajnos, e szűkreszabott ismertetés keretei nem engedik, hogy Dopsch vizsgálódásait végig kövessük. Nem szólhatunk az archeológiai eredmények sorozatos feltárásáról, teljesen mellőznünk kell a részletes tárgyalást megkövetelő azon részek ismertetését is, melyek a frank és germán hódítás területének városairól szólnak. Meg kell elégednünk Dopsch elméletének rövid összefoglalásával. Dopsch szerint a romanizmusról a germanizmusra való átmenet — jöllehet a harcok következtében bizonyos rombolások elkerülhetetlenek voltak — nem katasztrófa alakjában ment végbe és a fennálló civilizáció elpusztításáról egyáltalában nem lehet szólni. A berendezkedés a régi nyomokon történik, de a fejlődés kontinuitása még nem jelenti szükségkép az alkotmány és a szociális rend nagy előrehaladását. De a politikai hatalom új hordozói, a germánok, nem voltak kulturálatlan barbárok vagy nomádok, hanem a rómaiakkal évszázadok óta érintkezésben állottak és számtalan alkalmuk volt ezek berendezkedését megismerni. Nagyon valószínűtlen tehát, hogy az új alakulások egészen primitív kezdetből indultak volna ki és minden római elem ignorálásával.

Dopsch szintézise az egyetemes történelem szempontjából kettős jelentőségű. Elsősorban a leíró forrásokban oly szegény korai középkor állapotait ismerteti meg. Nagy jelentősége, hogy eredményeit figyelembe véve, a Karoling-kori intézmények keletkezését nem lehet váratlan újításnak, a római elem valami csodás felbukkanásának betudni, mert a római civilizáció nem pusztult el a népvándorláskor. Az így nyert kép jobban megfelel a történelmi fejlődésnek.

Dopsch művének a magyar történelem kutatója szempontjából is van jelentősége. Az archeológiai eredmények felhasználása kétségen kívül gyümölcsöző és a régi magyar történelem egyes speciális problémáinak kiderítésénél nélkülözhetetlen. Erre különben Mályusz Elemér műve (Turóc megye kialakulása 1922. Budavári Tudományos Társaság) kiváló példa. Mályusz alkalmazza Dopsch módszerét. Ugyancsak ő felhívja a figyelmet arra is, hogy Dopsch módszerével: a „román kontinuitást illetőleg Hunfalvi Pál óta stagnáló hazai történetírásunknak, minden elfogultságtól menten, új vizsgálat alá kellene vennie ezt a súlyos problémát, felhasználva természetesen a német területen összegyűjtött

gazdag analóg anyagot. Véleményünk szerint ugyanis ugyanazon érvek alapján, amelyekkel Dopsch a római kontinuitást német és frank területen igazolja, Erdélyben annak megszakadása tűnik ki!" De nem csupán a módszer kérdésében kell a magyar történésznek figyelemmel lenni ezen műre. Megérdemli figyelmünket abból a szempontból is, hogy a germánok kultúrájára vonatkozó nézetei analógiába hozhatók a magyar őskultúrára vonatkozó teóriákkal. A germánok kultúrátlanságát bizonyos germanofob történészek propagálták, a magyar őskultúrát is külföldi politikai ellenfeleink negligálták. Erre vonatkozólag jellemzők Hóman B. következő sorai: „A „nomád rabló magyarok”-nak az irodalomból ismert szomorú képe nagyon emlékeztet a római kultúra minden eredményét leromboló, vad germánokról alkotott, s a nyugati történetírásban meggyökeresedett, de az újabb kutatások által sokban megcáfolt elfogult felfogásra.“

Nem mellőzhetjük el végül megemlíteni azt a felemelő hatást, amit ez a mű az olvasóra gyakorol. Az alapjában továbbbővülő római kultúrát csak az adott berendezéseket respektáló művelt germánság tudta, az is csak hosszú idők után, részben átalakítani. Ez a nézet sokkal igazabb és sokkal vigasztalóbb az ellenségeinktől halálraítélt magyar kultúra szempontjából, mint a régibb történeti beállítás.

Grünwald Béla.

Tóth László: A pápai udvar lakásviszonyai a XIII. sz. második felétől a XIV. sz. közepéig. (A Szent István Akadémia történelmi, jog- és társadalomtudományi osztályának felolvasásai. I. köt. 7. sz.) Budapest, 1924, kiadja a Szent István Akadémia 8°, 54, (1) l.

Beható és megbízható részletkutatások nélkül a synthesis nem tudja megközelíteni a valóságot, s derék munkát végzett éppen a synthesis számára, aki egy elszigetelt, jelentéktelennek látszó, de a történeti jelenségek komplikált szövevényében mégis csak szerepet játszó jelenséget jól feldolgoz. A fentjelzett dolgozat is bele tudja illeszteni jelentéktelennek látszó témáját a történeti élet egy nagy, életbevágó átalakulásába, helyesebben e nagy mozgalmat egy izolált jelenségen szemlélteti.

Munkájának tárgyát: a pápaság XIII—XIV. sz-i lakásviszonyait biztos és szerencsés kézzel helyezi el e korszak legmélyrehatóbb gazdasági mozgalmában: a terménygazdálkodásból a pénzgazdálkodásra való átmenetben.

A bevezetésben vázolja ez átmenetről, különösen a pénzgazdálkodás kezdeteiről vallott felfogását, s ebből — a fejlődési (pápai) udvarok e korszakbeli utazásainak gazdasági jelentőségén keresztül — átvezet tulajdonképeni tárgyára,

az avignoni korban s az ezt megelőző időben pápai utazásoknál előállott beszállásolási viszonyokra. A XIII. századvégi pápai utazásokra két, eddig fel nem dolgozott forrást használ fel: az egyik Viterbo városának oklevele (1278), melyben ez III. Miklóst magához meghíván, részletesen előadja az elszállásolás feltételeit. (Kiadásait a dolgozat 9. l. 4. jegyzet sorolja fel.) A másik kiadója J. Haller szerint jó negyedszázaddal későbbi, de még a pápai udvar pénzügyi reformjai előttről való pápai hivatalnok-lajstrom. Ezekből a — két különböző fejlődési fokot rögzítő — forrásokból aztán szerző színes képet fest, egyfelől a pápai hivatalnoki karról — szervezetük negyedszázados változásairól —, másfelől ezek lakásokban való elhelyezéséről. Egyéb ez irányú forrás híján, magának a pápának elszállásolására vonatkozó kutatásokról le kellett mondania. Részletesen fejtegeti, hogy mely hivatalnok-kategóriák kaptak a vendéglátó várostól szabad lakást, melyek kaptak a városnak fizetett lakbérért megtérítést a kúriától, s végül, melyek kényszerültek lakásukat maguk fizetni. Szemléletesen előadja, miként vették ki, osztották el, s szerelték fel a lakásokat, amire mindre a pápai kamarának volt gondja.

Minthogy a terménygazdálkodás korában a kúria a pápai hivatalnokok járandóságait természetben fizette, természetben szolgáltatatta számukra a lakásokat is. De e korban — a pénzgazdálkodásra való átmenet korában — helyelközzel a gazdasági körülmények már rákényszerítik a kúriát is, hogy bizonyos tisztviselőkategóriák számára pénzzel térítse meg az eddig természetben nyújtott lakásokat. A vizsgálat tárgyát képező kor második része: az avignoni kor már fejlettebb. Szerzőnek természetesen e kor és tárgy kiadott forrásaira kellett szorítkoznia, s így csak XXII. János koránál (1316—1334) kezdhette vizsgálatait. Igen érdekes az a megállapítása, hogy az akkori háborús idők hadi kiadásai fordított arányban állanak az építkezésekre és az elhelyezkedés javítására fordított összegekkel. Háborúk idején a lakásokra fordított kiadásokat szállítják le, míg békeidőben az utóbbiak növekednek meg. Élénken ecseteli a szerző — e korra már több forrás állván rendelkezésére — az általános lakásviszonyokat, melyek a XIV. század elején uralkodtak Avignonban, e provinciális francia püspöki városban, mely egy csapásra az elé a nehéz feladat elé állított, hogy a pápai udvart falai közé fogadja. Az igények kielégítésére bizottság jelölte ki a lakásokat, állapította meg a fizetendő béreket. E bizottság — mely a pápai udvar, a francia király és Avignon városa egy-egy képviselőjéből állott — souverain módon járt el: vette igénybe a lakásokat, lakoltatott ki, helyezett át régi hivatalnokokat. Éppígy teljhatalma volt a bérek megállapításánál, úgyhogy mind a háztulajdonosok, mind a pápai hivatalnokok lakásaikat illetőleg teljesen e

bizottságtól függtek, mellyel szemben alig védte előbbieket panaszjuk, utóbbiakat pápai mentesítések.

Az általános jellemzés után szerző áttér az előbbi kor-szak tárgyalásánál követett szempontok szerint az egyes hivatalnokkategóriák lakással való ellátására, s eredményül megállapítja, hogy a természetbeni lakások mellett a lakbéreknek készpénzzel való megtérítése csak kisegítő eszköz volt: a lakásellátás még nem nőtt ki a terménygazdálkodás rendszeréből. Pontosan részletezi ezután szerző a lakbérek nagyságát, a fizetés módozatait; feltűnő a bérek nagy, több-éves időközökben történő fizetése, mivel szemben viszont a lakbérek alig változnak. Ezután áttér a pápai hivatalok elhelyezésének tárgyalására. A dolgozat utolsó része a lakásokért, hivatalokért fizetett lakbérekről közöl részletes ki-mutatásokat, s ezt a részt a bíborosok lakásviszonyai vázlatával fejezi be.

Érdekes fejtegetéseit annak a kérdésnek eldöntésével zárja le, hogy a kor viszonyaihoz képest minő arányban voltak a lakbérek a kereseti viszonyokkal, s az így nyert eredményt a mai aránnyal (1:5) összehasonlítva, megállapítja, hogy a lakbér — általában véve — a kereset $\frac{1}{10}$ -ét tette ki, vagyis olcsónak nevezhető.

Szerző egy — tőlünk talán távolosó — részletkérdés alapos és beható feldolgozásával nemcsak a pápaság történetéről szóló magyar irodalmat gyarapította, hanem a tárgyat képező kérdést elhelyezve egy nagy és mindent átható gazdasági mozgalomba, a maga elé tűzött kereteken jóval túlhaladó munkát végzett. Alapos módszeres képzettsége mellett dolgozatában megnyilvánul tudományos erénye: kitűnő érzéke magasabb történeti szempontok iránt, mellyel szétforgácsolásra alkalmas témáját egységes, kerek képpé, érdekes gazdasági fejlődéssé foglalta össze. **Bartoniek Emma.**

Lejeune, Fritz: Die Zahnheilkunde im dreizehnten Jahrhundert mit besonderer Berücksichtigung Guglielmo da Salicetos und Lanfranchis. (Nach lateinischen, italienischen und spanischen Inkunabeln.) Arbeiten der deutsch-nordischen Gesellschaft für Geschichte der Medizin der Zahnheilkunde und der Naturwissenschaften Nr. 2. 81 lap. Ratsbuchhandlung L. Bamberg. Geifswald 1923.

Salicetoi Vilmos, a bolognai sebészek kétségtelenül legjelesebbje, a 13. században élt és híres sebészetét 1275-ben fejezte be. Ebben a művében sokat foglalkozik a száj-, fog-, illetve állkapocs-sebészettel is. 1275 után, veronai tartózkodása alatt látott neki második művének megírásához, a Summa curationis et conservationis címűéhez, mely szintén foglalkozik a sebészet említett ágával is. De, ha szabad úgy kifejeznünk magunkat — Salicetonak volt ezenkívül még

egy hatalmas műve: az általa nevelt és kiképzett nagy tanítvány: Lanfranchi, aki Olaszországból politikai okokból kiűldöztetve, Franciaországba megy ki s ott, valamennyi sebészt felülmúló tudásával a tulajdonképeni francia sebészet megalapítója lesz, mely hosszú időn keresztül vezető szerepet töltött be Európában. Lanfranchi mesterének a szájsebészet iránt való nagy érdeklődését nem osztotta s így munkáiban is kevesebb vonatkozást találhatni ez ág iránt.

Lejeune Saliceto értékeléséhez munkáinak 1489-ből való latin és 1491-ből származó olasz kiadását használta; Lanfranchihoz pedig az ó-spanyol nyelvű sevillai szöveget, melyet 1914-ben Sanchez adott ki.

A munkákat Lejeune úgy eredeti nyelvükön, mint fordításban is közli dolgozatában és értékes magyarázatokat fűz hozzájuk.

Győry.

Sudhoff, Karl: Der Fasciculus medicinae des Johannes de Ketham Alemannus. Facsimile des Venetianer Erstdruckes von 1891. Mit einer historischen Einführung herausgegeben von —. 59 nagy folólap, 13 táblával. (Monumenta Medica. Herausgegeben von Henry Sigerist. Band I.) R. Lier & Co. Mailand 1923.

1491 végén jelent meg „a Ketham“ első kiadása Velencében a Gregori testvérek nyomdájában. A maga korának egyik legolvasottabb, bonctant is tartalmazó munkája volt ez, mely természetesen számos további kiadást is ért meg. Az első kiadás mindössze 29 nyomtatott oldalt tett ki, s ezek közül 6 lap nagy ábrák lenyomatait tartalmazza. Ezzel a „fasciculus medicinae“-val vonul be az orvosi irodalomba az első tanító graphika a gyakorló orvos részére, alak, kiállítás és jól megválogatott anyag tekintetében a maga korához mérten a legdíszesebb kiadásban.

De nézzük, ki volt a szerzője? Az 1495. évi kiadás ad rá legkimerítőbb választ, mely ezt a címet hordja magán: „Fasciculus medicine, compositus per excellentissimum artium ac medicine doctorem Dominum Joannem de Ketham Alemannum“... Az alemannus-t rendszerint általánosságban „német“-nek fordították le és annyiban teljes joggal, mert Ketham német voltát eléggé documentálják a szövegben itt-ott elszórt német szavak. Sudhoff sok elmeéllel fogott neki a kérdés tisztázásához, hogy ki is lehetett ez a derék Ketham, akiről csakis a fasciculussal való vonatkozásban hallunk beszélni ezen név alatt. Sudhoff arra a minden valószínűség szerinti megállapításra jutott el, hogy Ketham corrumptált alakja a Kircham, illetve a Kircheimernek. Ez a „Maister Hans von Kircham“ vagy „Kirchmeier“ pedig a bécsi orvosi facultásnak volt egyik tekintélyes tagja, aki az anatómiai demonstratiók megtartásával is meg volt bízva.

Sudhoff ezután a fasciculus medicinae előtörténetével foglalkozik és sorra veszi az egyes nagy ábrák tradícióinak kibogozását, elvezetve egyeseket vissza egészen az alexandriai korszakig (Kr. e. 3. század).

Az imponáló formatumu, belső és külső nagy értékkel bíró, papír és nyomás dolgában is elsőrangú díszművel Sudhoff és Sigerist, de nemkülönben a kiadó milánói Lier-cég is emléket állítottak maguknak.

Győry.

Schlegel E.: Paracelsus in seiner Bedeutung für unsere Zeit.

Heilkunde, Forschungsprinzipien, Religion, Der zehnte Huserband. 2. bővített kiadás. 100 lap, 1 képpel. J. J. Heckenhauer, Tübingen 1922.

Ha eltekintünk ebben a munkában Paracelsusnak homoeopatha beállításától, úgy sok élvezettel és haszonnal forgathatjuk ezt a jeles munkát, mert szerzője azon nem nagyszámú egyének közé tartozik, akik Paracelsus műveit nemcsak hogy elolvasták, de azokba mélyen be is hatoltak s a saját megértésük tükrében mutatják be a nagy reformátornak nem mindig könnyen felfogható nézeteit és tanait.

A szerző az első fejezetben Hippokratesnek Paracelsus által kommentált aforismáit mutatja be és fűzi hozzá a maga helyes megjegyzéseit. A második fejezetben azt igyekszik kimutatni, hogy már Paracelsus vitte be a „similia similibus“ elvével a homoeopathia elveit az általános therápiába, holott jól tudjuk, hogy Hippokrates esetenként változtatta ezt az elvet a „contraria contrariis“ elvével, vagyis röviden szólva, nem csinált elvet egyikből sem. A harmadik fejezetben Paracelsusnak a psychosomatikus összefüggésekről és a kicsinynek relativitásáról vallott nézeteit tárgyalja, a negyedikben ismeretelméleti felfogását mutatja be az Archidoxa-hoz írt előszava fonalán, az ötödik fejezet nagyon szépen fejtegeti az orvostannak és a vallásnak egymáshoz való viszonyát Paracelsus működésében és munkáiban, a hatodik párhuzamba állítja Paracelsust és Hahnemannt s az utolsó fejezet „Paracelsus és az égi testek“-ről szól.

A munkát nyugodtan ajánlhatjuk az érdeklődőknek.

Győry.

Theophrast von Hohenheim: Fünf Bücher über die unsichtbaren Krankheiten. Eingeleitet und herausgegeben von *Dr. Richard Koch* und *Prof. Dr. Eugen Rosenstock.* (Frommanns philosophische Taschenbücher.) 116 lap, Fr. Frommann (H. Kurtz). Stuttgart 1923. Ára —90, kötve 150 márka.

Hohenheim munkája a láthatatlan betegségekről nem avult el, sőt az idők előrehaladtával egyre nagyobb értékű lesz. Sok tekintetben ma is megállja a helyét belső értékénél.

fogva. Ha azt kérdezzük, mit ért alattuk, úgy a válasz: sem az elmebajokat, sem az általunk hisztérikusnak, psychogénnek, vagy lelki eredetűnek nevezett betegségeket, hanem azt, hogy mind e bajok honnan származnak, miként keletkeznek. S e tekintetben igen sok helyeset, találót lelünk munkájában. Sokszor szinte csodálatba ejt Paracelsus tisztánlátása. Koch vagy Rosenstock találóan mondja róla, hogy száz évvel Wallenstein előtt elintézettnek tekintette a babyloniai astrologiát; a mágia varázsát megtörte s az antik primitív vegytant és élettant a modern kémiai tudománnyal kezdte helyettesíteni, s biológiája filozófikusabb, mint a természettudományi biológia.

A kiadók a tájékoztató előszó után rövid, találó életrajzát nyújtják a nagy reformátornak, s egy külön, de sokatmondó kis fejezetben ismertetik tanítását, tudományos fel fogását. Ezután következik Hohenheimnak a láthatatlan betegségekről írt öt könyve, és pedig a modern német nyelvre átültetve, ami által azt az érdeklődők részére könnyen megérthetővé óhajtották tenni.

Ajánljuk Paracelsus e kis művét az iránta és szabású munkássága iránt érdeklődők szíve figyelmébe.

Győry.

Hans von Henting: Robespierre. Studien zur Psychopathologie des Machttriebes. 175 lap. Julius Hoffmann, Stuttgart 1924. Ára 5, vászonkötésben 7 aranyárka.

A parancsára hullott vér özöne, az egy tollvonására a nyaktiló alá vonszolt ártatlan áldozatok százai elevenednek meg lelki szemeink előtt Robespierre nevének olvastára. Ki volt hát ez a gonosztevő, akiről tudjuk, hogy magánéletében oly féltékeny gonddal tudott törődni a sajátmaga jóléte és biztonsága iránt? Elvetemedett gonosztevő-e csakugyan, vagy elmebeteg, avagy egy ostoba (úgynevezett „becsületes“) fanatikus, aki eszményeit akár hullákon keresztül is megvalósítani, s magát a demokratizmus főpapjának tekinteni óhajtotta; akit a megkötyagosodott, átszellemült, lelkesedő tömeg örvöngve ünnepelt s a megvesztegethetetlen (l'incorruptible) jelzővel ruházott fel?

Nagyon sok könyv foglalkozott már ezzel a minden komoly műveltség híján levő rossz fiskálissal, aki oly végzetesen nagy szerepet vitt a francia revolúció történetében, s nem mindig az igazság, hanem itt-ott a pártállás szerint, mely minden forradalmi canaille-ban eo ipso meggyőződéses, csupán a maradiak, konzervatívek által meg nem értett „hőst“ lát.

Henting, a müncheni kriminalista pszichológus, felkutatott minden rendelkezésül álló dokumentumot, hogy Robespierre-t a kellő objektív világításban mutassa be. Bemutatja

öt nekünk kissé elhamarkodott világrajzöttétől kezdve (szülei 1758 január 2-án keltek egybe s a kis Miksa Izidor május 6-án már meg is született), ifjúságán és férfikorán keresztül (amidőn nővérével együtt kedveli a „de“ használatát a neve előtt) egészen felkapaszkodásáig, a forradalmi idők diktátorságáig és szédítő bukásáig, mely végül őt is a nyaktiló alá juttatta.

Ajánljuk a nagy alaposággal megírt munkát, melyet 12 korhű kép díszít, az érdeklődők szíves figyelmébe.

Győry.

Campan H.: Erinnerungen an Marie-Antoinette, Königin von Frankreich. Deutsche Ausgabe besorgt von *Hiltgart Vielhaber*. VIII + 244. lap, 24 képpel. Julius Hoffmann. Stuttgart 1924. Ára 6, vászonkötésben 8 aranyárka.

Madame Campan közel egy negyed évszázadon át teljesített szolgálatot a francia udvarnál s udvarhölgye és egyúttal benső meghittje volt Mária-Antoinettenek. Mémoiresjai ezért — melyeket 1796-ban a direktórium idején állított össze, először 1822-ben, halálának évében jelentek meg eredeti alakjukban, most pedig az előttünk fekvő kötetben, német fordításban — a legnagyobb figyelmet igénylik. Igaz, hogy lesznek és bizonyára voltak is, akik — miként ő maga is aggodva mondja — éppen a királynéhoz való közeli viszonya miatt elfogultnak tartják Mme Campant, aki hálából elhomályosította a való tényeket. De ismét rája hivatkozunk, amikor azt mondja, hogy mémoiresjainak igazolására szerencsére még elegendő ember volt életben, akik kétségbevonhatlan tanúságot tehetek arról, hogy ő csak az igazat írta meg.

Tudjuk, hogy Mária -Antoinette nőies bája sok embert tett tisztelőjévé és ártatlanságának védelmezőjévé, tán éppen annyit, mint ahányan heves támadói voltak. Az ő maga korának történetírói azonban túlnyomó részt az utóbbiak táborába tartoztak. A királyné gondtalan, az élet kellemességeit kereső életmódja, s a kormányzatba való sokszor balsikeres beleavatkozásai a nagy katastropha fő előidézőivé állítottak oda. Ma már, annyi idő lefolyása után, s nem utolsó sorban Campan asszony mémoiresjainak olvastára, bizvást mondhatjuk, hogy Marie-Antoinette a maga hibáján kívül vált vétkessé a nagy események felidézésében, mert korának gyermeke volt s a sorsnak egyik eszközévé lett. Bennünket e mémoires-okban nem kevésbé érdekel az ő történelmi egyénisége, mint annak lélektanilag méltatandó része. Az utóbbit pedig keresetlen őszinteséggel találjuk méltatva Campanné irataiban. Ez az asszony a hűség és kötelességtudás mintaképe, ki mindenütt csak az igazat igyekezett megírni. Határtalan odaadással szolgálja a királynét, de azért nem vak azon tulajdonságai iránt sem, melyek a for-

radalom kitörését elősegítették. A királyné életének és életmódjának leírásába egyre érezhetőbben vegyülnek bele a forradalom előjelei, melyeket a néptől elszigetelt királyné nem képes értelmezni. A mémoires-okat olvasva látjuk, érezzük, miként közeledik menthetetlenül az összeomlás napja, jóllehet kínos vonatottsággal. E közben egyre nő előttünk a szerencsétlen Marie-Antoinette alakja. Az elkényeztetett, élvezetkedvelő fejedelemasszonyt a szenvedés erőssé teszi, lelki vonásai megnemesednek. S amint végigmegyünk a könyvön, magunk előtt látjuk végül, miként folyik zuhatagban a vér körülötte és azt hiszem, még ellenfeleit is elfogja a részvét és az együttérzés iránta, tragikus sorsának beteljesülésében. Melegen ajánljuk ezt az érdekfeszítő kordokumentumot a francia forradalomra akár sympathiával, akár antipathiával gondoló olvasóink figyelmébe. Mindegyik párt megtalálja benne a neki örömet szerző részleteket. A könyvet, melyet mintaszerű ízléssel állított ki a stuttgarti Hoffmann-cég, 24 egykorú, gondos kivitelű kép díszíti. Győry.

Folyóiratszemle.

A Szent István Akadémia Értesítője. 1922. 2. szám. *Szent-iványi Róbert: Az abc keletkezése.* Azon újabb kutatások eredményeit ismerteti, melyek a Sinai-félszigeten felfedezett feliratok megfejtése révén a sémi betűsornak, a latin abc őseinek, az egyiptomi képirásból való fejlődését igyekeznek tisztázni. — *Láng Nándor: A Dolichenus-kultusz emlékei Pannóniában.* A római birodalomban a császárság idejében a különböző meghódított népek vallásai nagy elterjedtségre tettek szert. A barbár, különösen keleti istenségek és kultuszok a birodalom egész területén polgárjogot nyertek. Így az egyik szíriai Baalból, helyi főistenből, Dolichenus néven római istenné fejlődött s Jupiterrel azonosított istenség kultuszának emlékei is a legtöbb provinciában feltalálhatók, legnagyobb számban és értékben éppen hazánk területén, Pannóniában és Dáciában. Különösen figyelemre méltók a brigetói Dolichenus-szentély emlékei, melyeket 1899-ben tártak fel Ószőny mellett.

1923. 1. szám. *Sziklay János: Vas Gereben emlékezete.* Vas Gereben életrajzának vázlata és munkáinak jellemzése. — *Szentkláray Jenő: Mária Anna, II. Lipót magyar király leánya.* Lipót toscanai nagyhercegnek, a későbbi II. Lipót magyar királynak, Lujza spanyol infanszónéval kötött házasságából született 1770 április 21-én, Firenze közelében, Mária Anna főhercegnő. Atyja 1791 júl. 21-én a Mária Teréziától alapított prágai hölgyintézet apátnőjévé nevezte ki. Mint apátnő ő koronázta meg anyját az év szept. 10-én cseh királynévá. A francia háborúk zavarai folytán otthagyta Prágát, Bécsbe, majd innét 1800 márciusában Olaszországba költözött. 1801-től kezdve Rómában folytatott jámbor tevékenységet, nevelőintézetet rendezett be, közvetítő volt a pápa és Ferenc császár között. 1809 telén, nehogy az ellenség kezébe kerüljön, elmenekült Rómából. Ekkor már a tüdőbaj sorvasztotta. Görz, Laibach, Pécs, Zsombolya és Temesújfalú voltak élete utolsó állomásai. Utóbbi helyen, Lovász Zsigmond főispán birtokán halt meg 1809 okt. 1-én. Ott is van eltemetve a nemeslelkű hölgy. — *Miskolczy Gyula: A horvát kérdés első korszaka. (1790—1847.)* Kivonat a szerző azon tanulmányából, mely teljes egészé-

ben megjelent a Századok 1924. évi Csánki-füzetében. — *Gulyás Pál*: A könyv sorsa Magyarországon a kódexek korában. Szól középkori könyveink anyagáról, a könyvmásoláshoz szükséges eszközökről, a másolókról, a könyvek díszítéséről, bekötéséről, valamint forgalombahozatalukról. Bővebben vázolja középkori könyvtárügyünket, szólva a kolostori, a székes-egyházi, a plébániai és egyéb templomi, az egyetemi és a magánkönyvtárakról, legvégül említve meg királyaink könyvgyűjteményeit, különösen pedig Mátyás híres Korvináját. — *Wodetzky József*: Megemlékezés Copernicusról. A nagy csillagász rövid életrajza és méltatása születésének 450 éves fordulója alkalmából.

1923. 2. szám. *Zubriczky Aladár*: Szent Tamás nagysága. A XIII. század jellemzése után a középkori teológiának Szent Tamás előtti fejlődését vázolja, különös tekintettel annak az aristotelesi filozófiával szemben elfoglalt álláspontjára. Szent Tamásra hárult a feladat, hogy Aristoteles filozófiáját a keresztény teológiára alkalmazza. A szerző megrajzolja Szent Tamás pályáját, párhuzamot von közte és Augustinus között, s Szent Tamás nagyságának méltatásával zárja tanulmányát. — *Gerevich Tibor*: *Ipolyi Arnold emlékezete*. A szabadságharc és az abszolutizmus utáni korszak nagy főpapi triászának tagja volt Simor és Haynald mellett Ipolyi. Sok rokon vonás volt hármuk egyéniségében és pályájában. Ipolyi szerencsésen egyeztetette össze papi hivatását és tudós tevékenységét. Harmónikus és sokoldalúan gazdag pályájának jellemzése kapcsán Gerevich a Történelmi Társulat vidéki vándorgyűlésein elhangzott elnöki beszédeiből vett szemelvényeken mutatja be Ipolyi történetfelfogását és politikai elvi nézeteit. Különösen behatóan jellemzi a középkori régészet és műtörténet terén kifejtett munkásságát, melynek alapján őt tekinthetjük a magyar művészettörténet megalapítójának. A művészet történetének írása s a művészetről alkotott esztétikai felfogásának elméleti kifejtése mellett Ipolyi gyakorlati téren is sokat tett annak érdekében, hogy az egyházművészetet hazánkban újra felfelvirágoztassa. Nagy jelentőségű az Orsz. Képzőművészeti Társulatban hat éven át (1880—1885) kifejtett elnöki tevékenysége is. Négy évig (1869—1872) volt a Szent-István Társulat alelnöke és sokat tett a Társulatnak igazi tudományos intézménnyé való fejlesztésében. Ennek a tudós főpaprak az erős gyakorlati érzék s a mély hazafiság is kiváló tulajdonai voltak. Szellemi kialakulására édesanyja, pozsonyi és nagyszombati iskolázása, valamint a bécsi Pázmáneum kulturális és nemzeties légköre volt nagy hatással. A külföldi történet-tudománytól sokat tanult, esztétikai felfogásának alapja az új-hegeli idealizmus volt. Az utána következő nemzedék sokban eltért Ipolyi irányától és tudományos eredményeit is lekicsinyelte. Fél század távlatából nézve azonban ma már tisztán láthatjuk nagy jelentőségét. — *Túri Béla*: *Az Andrássy—Kossuth probléma*.

Az Est. 1923. 157. sz. *Lestyán Sándor*: Történelmi fontosságú ismeretlen Kossuth-levelek a Puky-család levéltárában. A Puky-család gyöngyösi levéltárában őt, eddig ismeretlen Kossuth-levelet talált Puky Kálmán. Négy Teleky Lászlónak, az ötödik Türr Istvánnak szól. A közlemény az ötödik, Interlakenben 1862-ben kelt levél szövegét közli. Az olaszországi magyar légierőről szól. — 195. sz. *Márki Sándor*: Meg kell ismerkednünk szomszédainkkal. A cikk a szomszédos államok történetének és szomszédainkkal való érintkezéseink tudományos kutatását sürgeti, felsorolva azon nevezetesebb országokat, melyek ezredéves fennállásunk folyamán határoltak. — 274. sz. „*Egy egész világ ellen*.” A közlemény Károlyi Mihály emlékirataiból közöl történelmi szempontból alig jelentős részeket.

Az Ujság. 1923. 98. sz. *Lehár Antal báró*: Hol késett a híradás.

Megjegyzések Werkmann: *Der Tote auf Madeira* c. könyvére. — 114—149. sz. *A mayerlingi tragédia*. Rudolf trónörökös halálára vonatkozó következő források közlése. 1. Vetseráné felségfolyamodványa és a király válasza; 2. A Vetsera-család nyomtatásban kiadott védekezése (kivonatossan); 3. Vetsera Lajos feljegyzései; 4. Larisch grófnő emlékiratainak e tárgyú részei. — 164—184. sz. *Wölfling Lipót: Az utolsó Habsburgok*. Magán, legfeljebb családpolitikai jellegű feljegyzések az uralkodóház utolsó tagjairól, főleg Ferenc Józsefről és Ferenc Ferdinándról. — 217—260. sz. *Petrovics Vukasin: A világtörténelem kulisszatitkai*. A szerző emlékezései I. Sándor szerb király házasságáról, az ezt követő diplomáciai és politikai eseményekről, a belgrádi merényletről, II. az 1899. évi merényletről Milán király ellen, III. a török-szerb és bulgár-szerb háborúról, a monarchia és Szerbia diplomáciai viszonyáról, Milán lemondásáról, IV. a szerbiai német megszállásról. — 238. sz. *Kessler József: Dedk Ferenc*. Wlassics Gyula Deák Ferencről írt jellemrajzának ismertetése. — 273. *Margutti: Apró képek a nagy királyról*. Részlet Margutti: *Habsburgok tragédiája* c. könyvéből. Apróságok Ferenc Józsefről. — 291. *Werkmann Károly báró: Károly király Nyugat-Magyarországról*. Kivonat a király 1920 őszén szerkesztett emlékiratából, melyben a nyugatmagyarországi kérdésnek népszavazás útján való megoldását javasolja.

Budapesti Hírlap. 1923. 118. sz. *Lőrinczy György: Gróf Teleky László*. Részlet a szerző Tóth Vilmos élete, naplója és levelei c. munkájából. Itt Tóth két levelét közli Teleky László haláláról. — 125. sz. *Marczali Henrik: Jósika Samu báró*. Nekrológ. — 152. sz. *Gábor Gyula: József nádor*. József nádor érdemei Budapest fejlesztésében. — 205. sz. *Németh József: A balkáni vláhok*. A cikk a vláhok történetének adatait foglalja össze. — 225. sz. *Horánszky Lajos: Leiningen és Damjanich*. A két vértanú vizsgálati jegyzőkönyvének két részletét közli. — 226. sz. *Angyal Dávid: Károlyi Árpád*. Munkásságának méltatása 70. születésnapja alkalmából. — 291. sz. *Horváth Boldizsár kiadatlan naplójegyzetéből: Kapituláció*. A naplórészlet az igazságügyminiszterségének elfogadását megelőző lelki küzdelmeibe ad bepillantást.

Egyházi Szemle. (Temesvár). 1923. 1., 4., 5. sz. *Szentkláray Jenő: Történelmi mozzanatok a csanádi egyházmegyében a XVIII. század elején*. A temesvári Administratio iratainak alapján a visszafoglalás utáni kor első éveinek egyházi és politikai életére vonatkozó adatok felsorolása 1754-ig.

2. sz. *Pfeiffer Miklós: Jászó, a premontrei kanonokrend első nullius apátsága*. Történelmi visszapillantás a kiváltságossá lett jászói prépostság multjára. — *Weiterschan József: A becskerekai katolikus hitélet legrégibb emlékei*. A török hódítás óta 1723-ból maradt fenn az első adat a becskerekai kath. hitközség létezéséről. Ekkor a temesvári Administratio Führerberg nevű lelkészt nevezett ki Becskerekre. Az előző korból a pápai tizedjegyzékek említik először a becskerekai egyházat.

1924. 2. és 4. sz. *Szentkláray Jenő: Szeged város közeletéből a XVIII. században*. Szeged egyházi és politikai történetére vonatkozó regosták a bánsági levéltár irataiból az 1718—1753. évekből.

Historische Zeitschrift. 1924. *Heinrich R. v. Srbik* ismerteti: *Friedrich von Gentz: Staatsschriften und Briefe. Auswahl in 2. Bden. Hg. v. Hans v. Eckardt. 3625. München: Drei Masken Verl. 1921. c. munkát*. Az első kötet Varnhagen Gentz biográfiája után azokat az iratokat közli, melyek — Sándor cár szavai szerint — „Európa lovagját“ mint az európai egyensúly előharcosát tüntetik föl Napoleon túlhatalmával szemben; a második kötetben közölt levelek és politikai dolgozatok Metternich publicista társát a „belső ellenség“ ellen küzdő politikust mutatják be. Amellett, hogy kiadatlan anyagot is közöl, több már kiadott és fon-

tos anyag közlését mellőzi. Kiadó a szakember számára is értékes egyes megjegyzésekkel kíséri a válogatott és részben rövidített közlést. — *Friedr. Luckwaldt* ismerteti a *Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre. Von B. v. Siebert. Berlin: Verein. wissenschaftl. Verl. 1921. c. munkát.* Siebert kiadta ebben a munkában az orosz külügyminisztériumnak a londoni orosz követséggel — melynek kiadó titkára volt — folytatott levelezését és egyéb instrukcióit. A kiadvány nem felel ugyan meg mindenben a tudományos és praktikus követelményeknek és ha nem is látjuk az eseményeket az eddigiektől eltérően, de sok jelenséget pontosabban és több oldalról láttat, így a boszniai válság és a balkánháborúk dolgában is. Világosan kitűnik azonban, hogy Oroszország valamennyi hatalom között leginkább veszélyeztetette a világbékét. — *Heinr. Srbik* ismerteti *Bibl, Viktor: Der Zerfall Österreichs. 1. Bd. Kaiser Franz u. sein Erbe Wien: Ricola Verl. 1922. 420. S. c. művet.* Bibl művének első részében Ausztria széthullásának politikai és történelmi alapját rajzolja meg. Szerinte I. Ferenc uralkodása Ó-Ausztria történetének sorsdöntő kora volt, amikor a forradalom és Napoleon kora után újjáépült. Metternichet és Ferenc császárt meg nem érdemelt sötét színéssel állítja be. Őket, de különösen a császárt okolja Ausztria katasztrófális sorsáért. (Ismertető szerint ez inkább illeti Ferenc Józsefet, mert hiszen I. Ferenc Ausztriája 1848-ban elpusztult.) Kétségtelen érdeme szerzőnek, hogy bőséges és értékes levéltári anyaggal rendelkezve, számos adattal gyarapította Ferenc császár belső kormányzatának ismeretét. Azonban ezek felhasználásában és értékelésében hibákat követ el, amiket szemelvényekkel igazol. Vegyes érzelmekkel fogadja a művet. Köszönet illeti az új források energikus feltárásáért, csekély mértékben elégti ki forráskritikája és történeti felfogása. — *Roloff, Gustav: Zur englischen Politik im Juli 1914.* Szerző döntő bizonyítékokat sorakoztat föl annak a tételnek a bizonyítására, hogy az angol külpolitika (Grey) állítólagos törekvései az osztrák-magyar-szerb konfliktus békés elintézésére csak annak a törekvésnek az elfátyolozására szolgáltak, hogy Oroszországot erősítse a beavatkozásra és biztosítsa magának Franciaország támogatását és így Németországgal szemben előnyt szerezzen magának. Az angol királynak augusztus 1-én a cárhoz a béke megmentése érdekében küldött táviratát Buchanan szentpétervári követ Grey utasítására szándékos késéssel — a német ultimátum kedvezőtlen elintézése és így a hadüzenet után — nyújtotta át. A cél az angol békétörekvések bizonyítása volt, amelyeket azonban a berlini háborús politika keresztezett és megsemmisített. Grey és Buchanan ártatlansága ezzel szemben csak úgy volna bizonyítható, ha az angol levéltárakat is német mintára korlátlanul megnyitnák. — *I. Loserth* ismerteti *Bretholz, Berthold: Geschichte Böhmens und Mährens Bd. 1—2. Reichenberg: Sollar 1921—22. c. művét* mégpedig arra a polémiára helyezve a fősúlyt, mely cseh és német történétírók közt a németiségnek Cseh- és Morvaországban való letelepedése idejére néve folyik. Közelebbi felvilágosításokat a műről nem kapunk. — *Karl Wenck* ismerteti *Hamann-Kohlhaussen: Der Schrein der heil. Elisabeth zu Marburg. Marb.: Elvert 1922. c. művet.* Társzerzők a monumentális munkában ismertetik Szent Erzsébet ereklyetartójának történetét. Keletkezésének helye és ideje vitás, szerzők sem tudták hitelt érdemlően megállapítani. Nagyon értékes azonban az ereklyetartó részletes, fényképmásolatokkal kísért leírása. — *K. Stählin* ismerteti *Fischel, Alfred: Der Panславismus bis zum Weltkrieg. Ein geschichtl. Überblick. 329. S. Stuttgart: Deutsche Verlagsanst. 1920. c. munkát,* amely a pánszlávizmus fejlődését összefoglalóan ismerteti kezdettől fogva. Megrajzolja szellemi alapjait (Herder és a romantika korszakától kezdve), melynek további fejlődését állandó kap-

csolatba hozza a hozzájuk fűződő bel- és külpolitikai eseményekkel. Az orosz szlavofil mozgalomtól a pánszlávizmuson keresztül a neoszlavizmusig terjedő fejlődésnek előadása során fontos adatokkal gazdagítja Oroszország, a Balkán-félsziget, de különösen Ausztria-Magyarország modern történetéről való ismereteinket. A monarchia területén lefolyó események könyvének főrészét alkotják, aminek oka, hogy a háború alatt megírt könyvéhez az erre a részre vonatkozó anyag állt leginkább rendelkezésére.

Mitteilungen aus der historischen Literatur. 1922. 10. kötet. *Bleich* ismerteti *Helmolt, Hans F.: Ein Vierteljahrhundert Weltgeschichte 1894—1918.* 152. S. Charlottenburg: Deutsche Verlagsges. f. Pol. u. Gesch. 1919. c. munkát. Célja egy könnyen kezelhető, a mutató segítségével gyors felvilágosítást nyújtó vezérfonál az utóbbi 25 év világpolitikájáról. A német politika szerencsétlenségének szerinte nemcsak a szabad kéz politikájának túl enyhe kezelése, saját érdekeinek védelmében mutatkozott túlságos szerénysége és engedékenysége az oka, hanem főként szövetségeseiben véli azt feltalálni, köztük a széthulló és mégis kifélt területszerzésre törekvő Ausztria-Magyarországban.

Zur Literatur des Weltkrieges c. fejezetben *Schuster Georg* ismerteti a következő munkákat: *Stegemann, Hermann: Geschichte des Krieges Bd. 1—4. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt.* Hatalmas, a világháború minden fázisára kiterjedő munka, melyben szerző nagy stílbéli művészettel adja elő a világháború hadtörténetét. Megvan benne a képesség, hogy a dolgok mélyére lásson, mindenütt megvilágítja a döntő összefüggéseket és felvonultatja a nagy tettek mellett a politika változatos játékát is. — *Ludendorff, Erich: Kriegführung und Politik* 342. S. Berlin: Mittler 1921. c. munkája a világháború számos fontos problémájára vonatkozó történetkritikai méltatásokat tartalmaz. Vezérmotívuma túlmegegy a Clausewitz-féle tételen: a háború a külpolitikának más eszközökkel való folytatása, szerinte az összpolitikának a háború szolgálatában kell állnia. Ebből a szempontból bírálja el a háború előtti és alatti eseményeket és megállapítja, hogy a háború előtt a politika és a hadvezetés összefüggését nem ismerték föl. — *Kerchnave, Hugo: Der Zusammenbruch der österr.-ung. Wehrmacht im Herbst 1918.* München: Lehmann 1921. Hivatalos jelentéseket, okmányokat gyűjtött össze a dunai monarchia összeomlásának történetéhez. Ezeket rövid, magyarázó jegyzetekkel köti össze és sajtókiadvánnyal egészíti. Sötét, megrázó képét rajzolja a hadseregnek, melyet a borzalmas szenvedések és nélkülözések velejéig kimerítettek, a hazai állapotok és az elvakult nemzetiségek erkölcsileg megmérgezték. „Bulgária áruló elszakadása vezette be a véget, míg a katasztrófát siettetette Magyarország hűtlensége, melynek önző politikája a monarchia bomlási processzusát már régóta előmozdította“ véli a szerző. — *Krauss, Alfred: Die Ursachen unserer Niederlage. Erinner. und Urteile aus dem Weltkriege* 326. o. München: Lehmann 1920. Éles határvonalakkal rajzolja meg a monarchiában uralkodott politikai és katonai állapotok képét. Ludendorffal együtt vallja, hogy a politika és a hadvezetés egységes, céltudatos és hajthatatlan akarattól vezetett cselekvény. Új adatokat közöl Károly császár — akiről ismertető különben igen éles hangon nyilatkozik — és méltatlan környezetének jellemzéséhez. Emellett számos harcászati és hadászati hiba, a két hadvezetőség egymás mellé rendeltése, „Magyarország önzően nemzeti politikája“, a birodalomban a német nemzeti érzés hiánya és a pártszellem vezettek bukásunkhoz. — *Falkenhayn, Erich v.: Der Feldzug der 9. Armee gegen die Rumänen u. Russen 1916—17. Teil 1—2.* Berlin: Mittler. Az első részben ismerteti a vezetése alatt megívott győzelmes hadjáratot, a nagyszabeni és brassói győzelmet. A második rész a romániai hadjáratot tárgyalja, kitér az ezt megelőző nehézségekre, köztük arra

is, hogy le kellett győznie Károly trónörökös ellenkezését, aki fontosabbnak tartotta Erdély védelmét a németek romániai előnyomulásánál. A tábornok munkája tanulságos betekintést nyújt a hadvezéri elhatározások keletkezésének és végrehajtásának módjára, ami magában biztosítja értékes helyét a hadi irodalomban. *Luyken, Max: Generalfeldmarschall v. Mackensen. Von Bukarest bis Saloniki 94. S. München: Lehmann 1920.* Az író, Mackensen vezérkari kapitánya, helyreigazítja a „hadifogságba került Mackensen-seregről szóló francia mesét”. Előadása szerint Mackensen, csapatainak szabad hazatérése érdekében elfogadta a magyar internálást, miután Károlyi gr. miniszterelnök az entente megbízásából törbecsallta és erőszakkal fogvatartotta őt. Károlyi tudvalevően a magyar „hazafiaknak” ahhoz a köréhez tartozik, amelyeknek notórikus züllöttségét saját népe eléggé megbélyegezte. Nemzetközi jogellenes cselekedetéhez méltóan csatlakozott Fochnak és tábornokainak eljárása: Mackensen elhurcoltatása és 3 gépkocsijának „hadizsákmányként” való lefoglalása. — *Foerster, Wolff: Graf Schlieffen und der Weltkrieg. Bd. 1—3. Berlin: Mittler 1921. c. művében azt fejtegeti, hogy a német katonai vezérlet, különösen a legfőbb hadvezetőség a Schlieffen-féle alapelvek szerint cselekedett-e?* (Schlieffen volt német vezérkari főnök a fenyegető veszedelemmel szemben már régen hirdette az offenzív politika szükségességét.) Ezen a kereten belül Hötendorfi Conrad szerepét is ismerteti.

A Literatur zur Geschichte Österreichs c. fejezetben Kende Oszkár ismerteti *Pirchegger, Hans: Geschichte der Steiermark. Bd. 1. bis 1823. 436. S. Gotha: Perthes 1920. c. munkáját*, mely része Oncken Staaten-geschichte-jének. Összefoglaló művében kiterjeszkedik a politikai történet mellett az alkotmány-, társadalmi és gazdaságtörténetre is. — *Redlich, Oswald: Geschichte Österreichs. 6. Bd.: Österreichs Grossmachtstellung i. d. Zeit Kaiser Leopold I. 644. S. Gotha: Perthes.* Szintén része az Oncken-féle gyűjteményes munkának és egyben folytatása Huber osztrák történetének. Redlich az anyag mesteri kezelését egyesíti elragadó előadásával annak a kornak, melyet Ausztria hőskorának nevezünk, amelyben küzdeme francia és török ellentő stádiumába lép. Magyarorszáig bekebelezésével megkezdődött Ausztria nagyhatalmi pályfutása, belpolitikailag pedig az abszolutizmussal kapcsolatosan erőteljesebb centralizmust vezetnek be. — *Luschin v. Ebengreuth: Grundriss der österr. Reichsgeschichte. 2. Aufl. Bamberg: Buchner 1918.* Tudományos szempontból magasan álló munka, mely az utóbbi két évtized kutatásaira is gondosan utal. — *Aubin, Gust: Deutsch-Österreich (Auslandstudien an d. Univ. Halle-Wittenberg 2. 2. Reihe 4. H.) 59. S. Halle: Niemeyer.* Nagynémet szempontból ismerteti Német-Ausztria nemzetiségi, politikai, gazdasági helyzetét és átnézetét adja az osztrák-németiség helyzetének és pártjainak az utóbbi 70 évben. — *Schlitter Hanns: Aus Österreichs Vormärz Bd. 1—4. Wien: Amalthea Verl. 1920.* A bécsi házi udvari és államlevéltár államtanácsi és államkonferenciái irataiból, valamint a plüssi Metternich-levéltárból új megvilágításba helyezi Ausztria és Magyarország 1848 március előtti történetének egyes részeit. Új szempontokat ad Metternich és Kolowrat versengésének megértéséhez és a közkeletű felfogástól eltérően állítja be Metternich hg. történeti alakját. Ugyanezen szerző: *Versäumte Gelegenheiten. Die oktroyierte Verfassung v. 4. März 1849. 227. S. Wien: Amalthea Verl. 1920. c. könyve* részletesen ismerteti az 1849 március 4-i alkotmány keletkezését, a germanizáló központosító politikát, mely Magyarországot János főherceg és Metternich óvása ellenére is a többi provinciával egyenlő elbánásra ítélte. Maga Schwarzenberg taposta szét 1850-ben ezt a „szörnyalkotmányt” és 1853-ban véglegesen rendezték Magyarország igazgatását. Ezzel elszalasztották Ausztria és Magyarország szövetségi alapon való kiépítését és a birodalmi

egységnek csak az összes részekkel közös ügyekre való korlátozását. Függetlenségi rendkívül értékes leveleket, emlékiratokat és okmánytárakat tartalmaz. — *Chromt, A.: Die Österr. Frage. 90. S. Würzburg: Kabitsch.* Tárnyalja a német elem hanyatlását Ó-Ausztriában 1866 óta, amióta a korona a cseh, lengyel és a magyar elem felé hajlott. A német liberális párt sem tudta a német befolyást megmenteni, a belső küzdelmek Németország számára is kérdésessé tették Ausztriának, mint szövetségesnek értékét. A világháborúban a nem német elemek felmondták a szolgálatot és Ausztria 5 életképtelen részre bomlott föl. Híve a Németországgal való egyesülésnek.

Fritz Arnheim ismerteti a finn történeti irodalmat. *Hjelt Edv.: Från händelserika år Upplevelser och minnen från krigsåren och vistelsen i Tyskland 152. o. Helsingfors: Söderström 1919.* Ebben a könyvben a szerző, aki az első berlini finn követ volt, de már előbb is Németországban tartózkodott, személyes tapasztalatok alapján beszámol a háború kitöréséről, a finn függetlenségi nyilatkozatig lefolyt eseményekről, a német felszabadító expedíció kiküldetéséről és Ludendorff szerepéről, a finn trón tervezett betöltése körüli eseményekről és végül a német összeomlásról. Értékes jellemrajzokat is közöl német államférfiakról. — *Goltz, Rüdiger Gr. v. d.: Meine Sendung in Finnland und ins Baltikum. 312 S. Leipzig: Koehler 1920.* Goltz, mint az 1918-i finnországi német expedíció vezetője, Ludendorff megbízásából a katonai cél mellett egy politikait is igyekezett elérni: a finn és orosz kommunisták uralmának letörése mellett a finn-német kapcsolatot megerősítését. Műve szerint mindkettőt fényesen megoldotta. — *Thesleff Vilmos: Upplevelser under Krigsåren 1914—1918. 169. Helsingfors: Schildt 1918.* Az első finn hadügyminiszter emlékiratai a finn szabadságharcról szubjektív modora miatt csak másodrangú forrást alkotnak. — *Steckenberg Herm.: Ostkarelien im Verhältnis zu Russland u. Finnland. 32. S. (Stockholm 1918.)* Ismerteti a finn-ugor népek elterjedését, majd a keletkaréliei kérdést, vagyis a finn lakosságnak azt a törekvését, hogy Oroszországtól elszakadva, Finnországhoz csatlakozzék, egyszóval Nagy-Finnország kialakulásának egy fontos mozzanatát.

1923. 11. kötet. *Zur Literatur über den Weltkrieg* c. fejezetben *Schuster Georg* ismerteti a *Schwarte M.* által kiadott: *Der grosse Krieg 1914—18.* c. monumentális munkát, melynek 5. kötete a világháború osztrák-magyar részét írja le. Szerzői a világháborúból ismert nevű törzstisztek. Hoen, a wieni hadi levéltár igazgatója leírja az osztrák-magyar haderő fejlődését és azokat a körülményeket, amelyek annak teljes kifejlődését megakadályozták. Előadja a háború hiányos előkészítését, a mozgósítást és a háború egyes fejezeteit, amelyekről a többi író részletesen beszámol. Ismertető szerint a mű szükségessé teszi a németek számára, hogy az osztrák-magyar dolgokról alkotott véleményüket utólagosan revízió alá vegyék. — Ugyanebben a fejezetben *Schuster G.* ismerteti a *Dickhuth-Harrach* kiadásában megjelent „Im Felde unbesiegt“ c. három-kötetes művet, melynek 3. kötetét *Kerchnawe, G.: Österreich, Erlebnisse im Weltkriege, erzählt von Mitkämpfern* 296. S. München: Lehmann címen adta ki. Ez a mű nemcsak a hadvezéreket, hanem a kitűnő katonanyagot is ismerteti, mely négy és fél évig teljesítette nehéz kötelességét. Szintén azokhoz a művekhez sorolja, amelyek alkalmasak arra, hogy a német közvéleményt az osztrák-magyar hadsereg teljesítményei iránt igazságszább ítélletre hangolja.

Pester Lloyd. 1923. 119. esti sz. *Wertheimer, Eduard v.: Zur Ermordung des Grafen Lamberg.* Galánthai Balogh János és gróf Batthyány Lajos ellen Lamberg meggyilkoltatása miatt emelt vádakról. — 126. esti sz. *Schay, Gustav: Der Krieg gegen Rumänien 1916-17.* Nagy hasonló

című könyvének ismertetése. — 202. reg. sz. *Falk Miksa: Königin Elisabeth.* Falk ismeretes emlékezéseinek újabb közlése. — 225. reg. sz. *Wertheimer Eduard: Haynau und die Arader Blutopfer.* Haynau 1849 október 2-iki leveléből látszik, hogy Ferenc József tudott a halálos ítéletekről. Haynau azonban nem várta be a király jóváhagyását, hanem végrehajtatta az ítéletet. — 259. sz. *Ein sensationelles Skandalbuch.* Báró Spitzmüller volt osztrák pénzügyminiszter nyilatkozata Margutti könyvéről. — 263. esti sz. — *Tonelli, Alexander: Franz Josef I.* Uralkodói jellemkép. — 263. reg. sz. *Marczali, Heinrich: Dedé,* Wlassich Gyula könyvének ismertetése. — 271. esti sz. *Die Friedensbestrebungen König Karls.* Gróf Mensdorff Albert és Redlich József nyilatkozata Károly király békekísérleteiről. — 271. reg. sz. *Marczali, Heinrich: Zeitgeschichte.* Gooch: History of Modern Europe 1878—1919. c. könyvének ismertetése. — 279. reg. sz. *Marczali, Heinrich: Graf Burián.* Burián Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kiege c. művének ismertetése. — 292. reg. sz. *Wertheimer Eduard: Kossuth und das selbständige Ungarn.* Kossuth pályája elején még nem kívánta az Ausztriától való elszakadást; ez a gondolat fokozatosan érlelődött benne az események következtében. A fejlődés menetét szemlélteti a cikk Kossuth saját és kortársai feljegyzéseivel.

1924. 4. esti sz. *Erzherzog Franz Ferdinand und Ungarn.* Gróf Polzer-Hoditz Arthur nyilatkozata a néhai trónörökös egy bécsi lapban közzétett uralkodási tervezetéről, melyben cáfolja, hogy az erősen fedarlistikus irányú tervezet tényleg Ferenc Ferdinánd uralkodói programját tartalmazza. — 8. esti sz. *Kristoffy, Josef: Franz Ferdinand und die Ungarn.* A néhai trónörökös állítólagos magyarellenes törekvéseit cáfolja. — 24. esti sz. *Kumlik, Emil: Falsche Rákóczi-sprossen.* Lukinich Imre: Magyarországi ál-Rákócziak c. értekezésének (Levéltári Közl. 1923. II.) ismertetése. — 28. reg. sz. *Marczali, Heinrich: Die Schuldfrage.* Suchomlinov: Erinnerungen c. művének ismertetése. — 32., 33. esti sz. *Marczali, Heinrich: Geschichte des deutschen Reiches seit seiner Begründung.* Hoppenstedt: Das deutsche Reich c. művének ismertetése. — 45. reg. és esti sz. *Wertheimer, Eduard v.: Der Sturz Haynaus.* Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon c. művében közölt levélváltásból (Haynau és Schwarzenberg között) ismerteti a szerző Haynau bukásának történetét. — 61. esti sz. *Marczali, Heinrich: Ludwig v. Beniczky.* Steier Lajos könyvét ismerteti. — 79. esti sz. *Kumlik Emil: Das Tagebuch eines deutschsprachigen Ungarn aus der Türkenzeit.* Auer János Lukinich Imrétől kiadott naplóját ismerteti. — 128. reg. sz. *Marczali, Heinrich: Die russische Emigration.* Rimscha, Hans v. Der russische Bürgerkrieg und die russische Emigration c. művének ismertetése. — *Havas Andreas: Neue Veröffentlichungen über den ungarischen Freiheitskampf 1848/49.* Steier két könyvének ismertetése. — 191—240. reg. sz. *König Franz Josef in seinen Briefen und Telegrammen.* Az Ujságban közölt levelek német kiadása. — 215. reg. sz. *Qu (Kumlik Emil): Kossuths Friedensangebot vor dem Zusammenbruch des Nationalheeres.* E nagyfontosságú okirat első publikációja. A Kossuth-hagyaték iratai között a Nemzeti Múzeum Könyvtára őrzi. Batthyány Kázmér kézírása Kossuth sajátkézü javításával. A békeajánlatot az ideiglenes magyar kormány intézi Paszkiewitschhez Debrecenbe. A főbb pontjai: 1. Magyarország népe az orosz cári család valamely hercegének felajánlja a koronát. 2. Ha ez az ajánlat a cár politikájának nem felel meg, hajlandók a békét az 1848 tavaszán szentesített törvények értelmében megkötni. 3. Ha ezeket a Habsburg-dinasztia nem fogadná el, a magyar nép trónigényüket nem ismeri el.

Pesti Hírlap. 1923. 267—74. sz. *Báró Burián István emlékiratai.* A fenti számokban közölt emlékirat-szemelvényekben Burián a következő

kérdéseket tárgyalja: Első külügyminiszersége idejéből ismerteti az olaszokkal folytatott tárgyalásokat 1915 tavaszán, a román háború előzményeit, Ferenc József, a trónörökös szerepét háború alatti külpolitikánkban és a háború viselésében. Második külügyminiszersége idejéből pedig az összeomlás előzményeiről szól. — 291—294. szám és

1924. 1—91. sz. *Margutti Albert báró: A Habsburgok tragédiája.* Ferenc József emberi és uralkodói jellemzése. Feljegyzések Erzsébet királynéről és a három trónörököséről. Ismerteti a monarchia külpolitikáját, a világháború kitörését, Károly király uralkodását, az összeomlást és a trón visszaszerzésére irányuló kísérleteket. — 28—44. sz. *Szanov levéltárának titkos okmányai.* A kraszniji levéltárban őrzött bizalmas feljegyzések és iratok közlése az 1914 július 16-tól augusztus 1-ig terjedő időből. — 101., 106., 112., 117. sz. *Gróf Andrássy Gyula: Eletem legérdekesebb emléke.* Közös külügyminiszerségének idejéről számol be. — 122., 134., 140. sz. *Szterényi József: Eletem legérdekesebb emléke.* Szterényi elmondja politikai szereplését a bukaresti békétől az összeomlásig. — 128. sz. *A világrengés első napja.* Kövess, Sarkotics, Auffenberg, Komarov, Bar-dolff nyilatkozatai a szerajevói merényletről. — *Mi történt tulajdonképpen Szerajevóban?* Geyer volt bécsi rendőrfőnök nyilatkozata. — *Simon Vilmos: Véres emlékek és történelmi nevezetességű táviratok.* A trónörökös-pár halálát hírüladó táviratok közlése és emlékezés a trónörökösre. — *Hazai Samu: Magyarország a világháborúban.* Magyarország katonai teljesítménye a világháborúban. — *Balla Antal: Ferenc Ferdinánd a politikában.* A trónörökös uralkodói terveiről. — *Marczali Henrik: Tíz év történeti áttekintése.* Összefoglaló cikk a világháború előzményeiről, a háború fontosabb eseményeiről, vereségről, forradalmakról és végül a béke következményeiről. — 146., 152. sz. *Báró Szurmay Sándor: Eletem legérdekesebb emléke.* Uzsok védelméről. — 152. sz. *Marczali Henrik: A háború kitörésének tizedik évfordulója.* Az 1914 július utolsó napjaiban folytatott diplomáciai tárgyalások ismertetése. — 180. sz. *Beniczky Ödön: Eletem legérdekesebb emléke.* A csökek esztergommegyei előnyomulásáról számol be. — 186. sz. *Ugron Gábor: Eletem legérdekesebb emléke.* Ugron tárgyalása Károlyival 1919 március 21-én. — 191., 197., 203. sz. *Huszár Károly: Eletem legérdekesebb emléke.* Saját politikai szerepléséről számol be. — 191—250. sz. *Ferenc József sajátkezű bizalmas levelezése és titkos rendelkezései.* V. ö. Az Újság és Pester Lloyd.

Pesti Napló. 1923. 150., 152. sz. *Új érdekes részletek Ferenc Ferdinánd meggyilkolásáról.* Sztanoje Sztanojevics: Ferenc Ferdinánd főherceg meggyilkolásáról című könyvének két fejezetével foglalkozik a cikk. Az első a merénylet körülményeit, a második az ultimátumot ismerteti. — 155. sz. „*A monarchia nemzetiségeinek ezaltált nacionalista pszichózisa.*“ E közlemény Sztanojevics fentemlített könyvének a balkáni háborúk történetét összefoglaló részét ismerteti. — 163. sz. *Lestyán Sándor: Kossuth Lajos ismeretlen levele a törökországi emigráció nyomorúságairól.* Kutahyában 1850 július 5-én kelt, Teleky Lászlónak írt levél közlése. Eredetije a Puhý-család levéltárában Gyöngyösön. — 167. sz. *Horváth Sándor: Nemzetiségi és egyéb középkori címerekről.* A szerző saját címertani elmélete szerint magyarázza a Bethlen, Kállay és Palugyay családok címerét.

Schmolers Jahrbuch Jg. 48. 1924. H. 1—2. Kern, Fritz: Die südslavische Frage und die Wiener Kriegspartei 1913—14. Író Conrad memoárjainak alapulvétele mellett ismerteti a monarchiát létében fenyegető délszláv kérdést, amellyel szemben Conrad a monarchia fennmaradását csak a támadó politika kiméretlen alkalmazásával látta biztosíthatónak. Conrad külpolitikai koncepcióját: győzelmes háború után Szerbiának föderatív alapon a monarchiába való beolvasztását éles kritika

tárgyává teszi, összehasonlítja egyrészt Ferenc Ferdinándnak a horvátokra támaszkodó realisztikus koncepciójával, másrészt Tisza István halogató külpolitikai tervezetével, mely a háborút lehetőleg, mindennemű terület-szerzést pedig okvetlenül elkerülni igyekezett a monarchia belső szerkezetének épségben tartása mellett. Véleménye szerint a monarchia még ma is fennállna, ha az osztrák és német diplomácia ez utóbbi irányt követte volna, ahelyett, hogy a német diplomácia gyengesége tért engedett a Conrad-féle tervezetnek, amely a monarchia időelőtti felrobbantásához vezetett. Tiszának Bismarckhoz hasonló nagyságát abban látja, hogy erőteljes nemzeti partikularizmusát össze tudta kapcsolni az európai összszituációnak finom átérzésével, amire Conrad nemzetietlen, fekete-sárga politikája képtelen volt. Conrad nem ismerte fel az angol-német viszony 1912–14. évi enyhülésének jelentőségét, amelynek további fejlődése lehetővé tette volna a németiség további megerősödését és így a világháború mindinkább lehetségessé váló elkerülését. Így a magyar nemzet is jól járt volna, amelynek vezére Tirpitz mellett egyedül látta helyesen a fejlődést és a két nép sorsa annál keserűbb, ha látjuk, hogy a két császárság, bárha Tiszában és Tirpitzben valóságos államférfiakkal rendelkezett, mégis kontárokat követett.

Temesvarer Zeitung. 1924. 141. sz. *Hoffmann Leó: Banater Tabakraucher vor 150 Jahren.* 1748-ban alapítottatott Temesvárott az első dohánygyár. Az akkori dohányviszonyok ismertetése kéziratos források alapján.

Karácsonyi szám. *Oszti Andor: Temesvár in der Türkenzeit.* A hódoltságkori Temesvár rajza.

Torontál. (Nagybecskerek). 1924. 134., 136. sz. *Juhász Kálmán: Ajtonymonostora.* Az Ajtonynemzettség nevét viselő monostor Csanádtól keletre, a Maros jobbpartján, a mai Pécska és Szemlak közt, a ma már nem létező Szőlős és Serjén falvak közelében feküdt. Nem azonos sem az Ajtonynemzettség őseitől, Szent István kortársától alapított marosvári görög monostorral, sem (mint Borovszky Samu és Sürös Pongrác tartották) Itebőmonostorával, mely utóbbi a mai Ittebénél, a régi Béga kanyarulatának északi részén állott. Mint helységnev Ajtonymonostora még jóval a monostornak a tatárjáráskor való elpusztulása után is előfordul.

Tárca.

Babics József

1848 nov. 18—1924 január 3.

Alig köszöntött be az 1925. év, máris gyászba borította társulatunkat: január 3-án váratlanul elhunyt Babics József, udv. tanácsos, a Magyar Történelmi Társulat tiszteleti tagja és nagylelkű mecénása. Nem tartozott ugyan a történeti irodalom munkásai közé, élethivatása mint ügyvédet s a gr. Csekonics-uradalmak jogi igazgatóját más munkakörbe állította; de kevesen voltak, kik a magyar történetírást oly meleg érdeklődéssel kísérték volna, mint ő. Ifjúkora óta nagy szeretettel viseltetett a történelem iránt; elsősorban a hazai s főleg a család-történelem és a numizmatika érdekelték. Már ekkor kezdett könyveket és érmekeket gyűjteni, s ehhez a nemes passziójához, melynek kielégítéséhez kedvező anyagi körülményei megadták neki a lehetőséget, haláláig hű maradt. Babics Józsefet azonban nem a könyvgyűjtők szokásos szenvedélye vezette, mely a bibliografiai ritkaságokra veti rá magát; ő a könyvek belső értékét és használhatóságát tartotta szem előtt. Nem lévén maga történetíró, forráskiadványokra nem sok súlyt fektetett s inkább feldolgozott munkákat gyűjtött, ezeket azonban mennél teljesebben, úgyhogy hazai történelmi irodalmunknak főleg az utolsó félszázadi terméséből alig van jelenlékenyebb munka, melyet meg nem szerzett volna. Emellett a legtöbb hazai és néhány külföldi tudományos folyóirat is teljes sorozatban meg volt könyvtárában, s mindez többnyire ízléses félbőr, sőt nem egy közülök valódi amateur-kötésben.

És Babics József nemcsak gyűjtötte, hanem olvasta is a könyveket. Magános ember lévén, amennyi időt foglalkozása s társadalmi és közéleti szereplése szabadon hagyott, azt könyvei között töltötte. Ezek voltak legkedvesebb barátai és nagyértékű éremgyűjteményével együtt a legnagyobb gonddal őrzött kincsei. Egyrészt ebből a féltő gondoskodásból, másrészt Társulatunkhoz

való őszinte ragaszkodásából fakadt az a nemes elhatározása, mellyel élte alkonyán, 1919-ben, ezt a nagyértékű, 6500-nál több darabból álló könyvtárt, nehogy halála után esetleg szétszóródjék, a hozzátartozó pompás szekrényekkel együtt Társulatunknak ajándékozta, csupán azt kötve ki, hogy a könyvtár úgy, amint van, sértetlenül, s a Magyar Történelmi Társulat egyéb könyveitől elkülönítve kezeltessek. Egyelőre a könyvtár még nála maradt; a múlt év folyamán azonban, mintha sejtette volna, hogy önmaga azt már nem sokáig fogja élvezhetni, sürgette az átvételt, csak néhány kézikönyvet óhajtva még saját használatára visszatartani. A könyvtár nagyobbik felének átadása és az Országos Levéltár épületébe való átszállítása szeptember folyamán meg is történt. A második részlet átvételét csak a tavaszra terveztük, nem gondolva arra, hogy annak ideje az adományozó váratlan elhunytá folyamán, sajnos, még hamarabb elérkezik.

Társulatunk hálája jeléül 1920 május 27-i ülésén tiszteleti tagjává választotta a nagylelkű adományozót, aki egyébiránt már 1890 óta mint rendes, majd mint alapító-tag és felolvasóüléseink buzgó látogatója mindig meleg érdeklődéssel kísérte működésünket; és nemes egyéniségének kedves emlékét, melyeket különben „A Magyar Történelmi Társulat Babics József könyvtára” a késő utódok részére is fenn fog tartani, mindenkor hálás kegyelettel fogja megőrizni.

D. F.

Szerémi herceg Odescalchi Artúr

1836 júl. 21. — 1924 jan. 9.

1913-ban, egy verőfényes, gyönyörű májusi napon a ruttkai gyorsvonal egy fülkéjében Csánki Dezső, néhai Fejérpataky László, Domanovszky Sándor és e sorok írója egy üdvözlőíratot vittek Körmöcbányára, amelyben a Magyar Történelmi Társulat 40 éves írói működése alkalmából szeretetteljesen köszöntötte alapító és választmányi tagját, a XX. század „utolsó grand seigneur” lovagját, herceg Odescalchi Artúrt.

Ancona egykori hőse 1873-ban cserélte fel a kardot a békés tollal és innen fogva a fiatal herceg az olasz vér

tüzes lelkesedésével s a magyar fajta ragaszkodó szeretetével szolgálta utolsó leheletéig nemzete és hazája tudományos ügyét. A romantikus lelkű herceg figyelmét a kései magyar lovagkor dicsőségtől ragyogó évlapjai köttették le, s különösen a nekünk olyannyira drága magyar Felvidék egykori legendás magyar hősei és nagyasszonyai foglalkoztatták a mi kedves tagtársunk tollát. És sajátosan véletlen játéka a sorsnak, hogy ezirányú utolsó nagy munkája, „*A Majtényiak és a Felvidék*“ éppen akkor jelent meg nyomtatásban, amikor odafent Körmöcbányán Mária királyné boltíves csarnokaiban a kedves öreg úr 40 éves írói jubileumát ünnepeltük. S a szeretetreméltó munkatárs, tudományszakunk és Társulatunk lelkes katonája, a rajongó magyar, aki több mint egy félszázadon át harcolt a magyar kultúráért, kénytelen volt élete végén megérni, hogy a mi gyönyörű Felvidékünkre, s Mária királyné egykori palotája fala mellé lapulva is, belopakodjon egy idegen faj s letöröljön odafent mindent, amit a magyar géniusz ezer éven át alkotott.

Ez akadályozta meg, hogy 50 éves írói jubileumát megülhessük, s a világtörténelemnek ez a reánk nézve halálosan szomorú fordulata sujtotta le Odescalchi Artúrt is. Innenfogva nem dolgozott már, legfeljebb még védeni próbálta a magyar kultúralkotásokat. De izzó magyar lelke s egykor oly hatalmas szervezete már nem sokáig bírta.

Eltávozásá nemesak egy kedves és szeretetreméltó tagtárs, egy lelkes és szorgalmas munkás elvesztését jelenti, hanem halálával kidőlt odafent a magyarságnak egy lánglelkű, hatalmas oszlopa is.

Bennünket, akik még itt maradtunk, sírjának idegen uralom alá került magyar hantjai figyelmeztessenek nagy kötelességeinkre, kedves emlékét pedig őrizzük azzal a nagy szeretettel, amellyel ő életében Társulatunk s ügyünk iránt viseltetett.

Iványi Béla.

Gr. Apponyi Sándor

1844 január 19—1925 április 18.

1925 április 18-án hűnyt el lengyeli kastélyában, életének 81-ik évében.

Neve már évtizedek óta fogalom volt s nemcsak nálunk, hanem a külföldön is úgy ismerték, mint a magyar

vonatkozású külföldi nyomtatványok tudatos és tervszerű gyűjtőjét. Az „*Apponyiana*“ szó immár nemzetközi fogalom, mellyel a szakkörök mindazon XV—XVII. századi nem magyar nyomdatermékeket jelölték, melyek magyar szerzők tollából külföldön jelentek meg, vagy amelyek idegen íróknak Magyarországra vonatkozó, vagy magyaroknak ajánlott műveit tartalmazták. Egy ilyen gyűjtési kör még adott elhatároltságában is oly nagyterjedelmű, hogy rendszeres gyűjteménnyé csak türelmes, hosszú és mindenestre nagy anyagi áldozatokkal járó kutatások után fejleszthető. Előfeltétele azonban a szükséges bibliográfiai szaktudás mellett a magyar irodalom és történet aprólékos részletekig ható ismerete. Enélkül legfeljebb ritkaság- vagy kuriózum-gyűjteményt lehet összeállítani. Apponyi könyvtárát a rendszeresség és a teljességre való törekvés jellemzi; gyűjtésében erős művészi érzék és finom ízlés nyilvánul meg; nemcsak a könyvek restaurálására fordított kiváló gondot, hanem a Capé, Trautz-Banzonnet, Bedford stb. műhelyéből kikerült pompás kötések is igazolják azt, melyek egyúttal példát mutattak minden gyűjtőnek stílus és ízlés tekintetében. Bennünket azonban elsősorban a könyvtárban felhalmozott rendkívül nagybecsű *történelmi anyag* s az abból levonható sok tanulság érdekel. Megállapíthatók e könyvtár anyaga alapján azon időszakok, melyekben Magyarország az Európai érdeklődés központjába került; előttünnek azok a magyar egyéniségek, akik az európai tudományos vagy politikai életben súllyal és jelentőséggel bírtak; azok az eszmék, melyek Magyarországot és Európa többi országait egy nagy szellemi közösségben egyesítették. Az unikumok és könyvritkaságok mellett a röpiratok, újságlapok, jelentések, szöveggel ellátott metszetek nagy tömege ad számot arról a hat évtizedes csodálatraméltó, egy cél felé tekintő gyűjtő munkásságról, melynek eredménye Apponyi Sándor lengyeli könyvtára lett.

Amatőr hajlamát őseitől örökölte. Gróf Apponyi Antal György már 1774-ben alapját vetette Bécsben egy nagy könyvtárnak, melyet fia Antal 1827-ben Pozsonyba szállíttatott s ott állíttatott fel. E nagyértékű könyvtárt az áldozatkész főúr Pozsony városának ajánlotta fel, azzal a feltétellel azonban, hogy a város köteles a könyvtár kezeléséről és fejlesztéséről gondoskodni. A magisztrátus azonban nem vállalta e kötelezettséget, mely anyagi

áldozatokat jelentett volna s így e nagyértékű, főleg a XVIII. századi külföldi irodalom javatermékét magában foglaló könyvtár, két nemzedék gyűjtőmunkásságának eredménye, külföldre került (1892 nov.). Bizonyára ennek az Apponyi-könyvtárnak szomorú sorsa indította gróf Apponyi Sándort arra, hogy egy hosszú élet szorgalmas gyűjtésének eredményét: féltve őrzött könyvtárát, felajánlja a magyar nemzetnek, hogy ezzel könyvtára sorsát egyszersmindenkorra biztosítsa. 1924 szeptember 15-én kelt adománylevele a *Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának* ajándékozta ezt a felbecsülhetetlen értékű gyűjteményt s a fejedelmi tényt hálás nemzete, melynek érzelmeit gróf *Klebelsberg Kunó* vallás- és közoktatásügyi miniszter, Társulatunk elnöke, tolmácsolta a magyar nemzetgyűlésen, törvénybe iktatta. (1925 : XIX. t.-c.) Nem sejtettük akkor, hogy a nagy adományozás végrehajtása ily rövid idő alatt fog majd esedékessé válni.

Gróf Apponyi Sándor nem tartozott azon könyvgyűjtők közé, akiket a könyv szinte kizárólag mint ipari és művészi termék szokott érdekelni. A nyomdatechnikai és könyvművészeti szempontokra nagy súlyt helyezett ugyan, mert hiszen a művészt és harmónikust magától értetődőnek tekintette mindenben, de legalább ugyanennyire értékelte a könyvet, mint a szellemi tevékenység érzékelhető jelét. Könyvtárának 1900-ban megjelent katalógusa, mely 1538 jegyzéket tartalmaz, egy-egy ritkább vagy vitás mű leírásával kapcsolatosan olykor rendszeres értekezésekben számol be akár valamely író személyének, akár valamely mű nyomtatáshelyének megállapítására, de mindenkor és mindenütt a magyar vonatkozások értékelésére vonatkozólag hosszú évtizedeken át végzett kutató munkájának eredményeiről. Apponyi ezen legegényibb munkája a történetírók és a magyar történelem újabbkori történetével foglalkozó kutatók előtt nélkülözhetetlen útmutató. Történetkutatói jelentősége indította Társulatunkat is arra, hogy 1917-ben tiszteletbeli tagjai sorába iktassa.

Emlékét, melynek maradandóságát alkotásai biztosítják, kegyelettel fogjuk megőrizni.

Lukinich Imre.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1925 január hó 22-én tartott felolvasó és ig.-választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöklete alatt: dr. Balanyi György, B. Forster Gyula, dr. Friedreich Endre, dr. Gombos F. Albin, Gyalókey Jenő, dr. Herzog József, dr. Hodinka Antal, Kollányi Ferenc, dr. Lux Kálmán, dr. Madzsar Imre, dr. Patek Ferenc, dr. Reiszig Ede, dr. Tóth Zoltán ig.-vál. tagok, dr. Domanovszky Sándor másodalelnök, dr. Lukinich Imre főtitkár és dr. Paulinyi Oszkár megbízott titkárhelyettes.

1. Az elnök a megjelenteket üdvözölve, az ülést megnyitja. Megnyitó beszédében megemlékezett arról a fájdalmas veszteségről, mely a Társulatot Babics József tiszteleti és Odeschalchi Artur herceg alapító s ig.-választmányi tagoknak az elhunytával érte s javasolta, hogy az elhunytak emlékét az ig.-választmány jegyzőkönyvileg megörökítse. — A választmány az elnök javaslata értelmében Babics József tiszteleti és Odeschalchi Artúr herceg alapító- és ig.-választmányi tagoknak emlékét jegyzőkönyvileg megörökíteni rendeli.

2. Elnök ezután felkéri Gyalókey Jenő ig.-vál. tagot felolvasásának megtartására. *Gyalókey Jenő* felolvassa „*Kossuth Lajos mint hadtudományi író*” c. értekezését. — Elnök köszönetet mond a felolvasónak s a jegyzőkönyv hitelesítésére Gyalókey Jenő és dr. Lux Kálmán ig.-vál. tagokat kéri fel.

3. Főtitkár bejelenti az időközben történt alapítványfelemeléseket s előterjeszti a tagajánlásokat. — Alapítványukat felemelték: dr. Balla Mária 10.000 K-ról 53.000 K-val, dr. Balanyi György 11.525 K-ról 50.000 K-val, Csánki Benjámin 9.830 K-ról 150.000 K-val, dr. Friedreich Endre 106.500 K-ról 100.000 K-val, Győr sz. kir. város 400 K-ról 5000 K-val, dr. Holub József 10.200 K-ról 20.000 K-val, dr. Horváth Győző 200 K-ról 100.000 K-val, dr. Iványi Béla 2.500 K-ról 250.000 K-val, dr. Jalsoviczky Sándor 2000 K-ról 100.000 K-val, dr. Kun József 1.200 K-ról 200.000 K-val, dr. Morvay Győző 3.820 K-ról 100.000 K-val, dr. Tasnádi Nagy András 10.000 K-ról 300.000 K-val, Németh József 3.100 K-ról 10.000 K-val, dr. Székely Ottókár 2000 K-ról 50.000 K-val, dr. Szőke Gyula 2520 K-ról 50.000 K-val, dr. Thim József 240 K-ról az e célra beküldött 30 dinár és 200.000 K ellenértékével 236.500 K-val és Zala vármegye 200 K-ról 500.000 K-val.

Alapító tagnak jelentkezett dr. Lukcsics József ig.-vál. tag 200.000 K-val.

Tagokul ajánltatnak 1924-től kezdve dr. Moravcsik Gyula Eötvös-koll. tanár Budapest, aj. dr. Fekete Lajos országos allelvéltárnok; dr. Pilisi Ferenc magántisztviselő, Felvidéki Egyesületek szövetsége Budapest, mindkettőt aj. a főtitkár.

1925-től kezdve: dr. Tass Antal áll. csillagvizsg.-intézet igazgatója Budapest, aj. dr. Csánki Dezső államtitkár; dr. Varga Endre tanárjelölt Bécs, aj. dr. Herzog József orsz. főlevéltárnok; Pétergál Henrikné gimn. tanárnő Budapest, aj. dr. Relkovic Néda tanárnő; Vásárhelyi Sándor főszolgabíró Mezőkovásháza, Weckerle Géza földbirtokos Nyáregyháza, mindkettőt aj. dr. Baross Zsigmond; dr. Rhédey Tivadar múz. könyvtárnok, Schiller Rezső, a M. Nemz. Múzeum gazdasági főnöke, Benisch Artúr középisk. igazgató, Angol kisasszonyok leánygimnáziuma Budapest,

Lux Béla polg. isk. tanár Körmend, Zachradnik József vm. számtiszt, Dobi István áll. főreáliskola Eger, valamennyit ajánlja a főtítkár. — Az ajánlott tagok megválasztatnak.

Elnök a bejelentett tagokat megválasztottaknak jelenti ki, egyúttal indítványozza, hogy az ig.-választmány az alapítványukat felemelő tagoknak köszönetét nyilvánítsa. — Az indítvány elfogadtatik.

4. Elnök jelenti, hogy a számvizsgáló-bizottság tagjainak az 1924. évre szóló mandátuma lejárt, s az az 1925. évre újra választandó. Mint-hogy azonban a m. kir. belügyminiszter 77.000/1922. sz. az egyesületi alapszabályok általános kellékeiről szóló rendelete III. fejezetének 14. pontjában kimondja, hogy a számvizsgáló-bizottság tagjai e megbízatásuk tartamára sem a választmány tagjai nem lehetnek, sem más tisztséget be nem tölthetnek, kéri a választmányt, hogy a választást e rendelkezésnek megfelelően az évd. rendes tagok sorából ejtse meg. Az elnökség részéről dr. Mályusz Elemér és Schiller Rezső évd. r. tagokat hozza javaslatba. — Az ajánlottak megválasztatnak.

Elnök nevezetteket az 1925. évre a számvizsgáló-bizottság tagjaiul megválasztottaknak jelenti ki, egyben javasolja, hogy a választmány a számvizsgáló-bizottság mult évi tagjainak, dr. Illés József és dr. Reiszig Ede ig.-vál. tagoknak, kik évek során láták el buzgalommal és odaadással bizottsági tisztsüket, jegyzőkönyvi köszönetét nyilvánítsa. — Az indítvány elfogadtatik.

5. Elnök jelenti, hogy a gazdasági bizottság tagjainak, ú. m. B. Forster Gyula tiszteleti tag, dr. Áldásy Antal, dr. Császár Elemér, dr. Döry Ferenc, dr. Gombos F. Albin, dr. Szabó Dezső ig.-vál. tagoknak az 1922—24. évkörre szóló mandátuma lejárt, s annak tagja az 1925—27. évkörre újra választandók. (Ü-rend 6. §.). Az elnökség részéről javasolja, hogy az 1925—27. évkörre a lelépő tagok újra választásának dr. Szabó Dezső ig.-vál. tag kivételével, aki időközben Debrecenbe költözött s ennek folytán a bizottság munkájában akadályozva van. Helyette dr. Zsinka Ferenc évd. rendes tagot ajánlja. — Az ajánlottak megválasztatnak.

6. Dr. Paulinyi Oszkár megb. titkárhelyettes a távollevő pénztárnok helyett felolvassa az 1924. év április—december hónapjairól szóló pénztári kimutatást, mely szerint:

1. Pénzmaradvány a postatakarékpénztárnál 1924. március 31-én	3,787.834 K
---	-------------

1924. április—december hónapjaiban befolyt:

2. Tagdíjakból és előfizetésekből	23,159.480 K
3. Alapítványokból	2,146.500 K
4. Művészettörténeti szakosztályi tagdíjból	700 K
5. Egyes füzetek eladásából	563.654 K
6. A Századok folyószámláról	539.000 K
7. Rendkívüli bevétel	782.240 K
8. Átfutó pénz	1,901.220 K
A postatakarékpénztárnál bevétel 1924. április—december hónapokban	32,880.628 K
Kiadás a postatakarékpénztárnál ugyanezen idő alatt	28,247.529 K
Pénzmaradvány a postatakarékpénztárnál 1924. dec. 31-én	4,633.099 K
Hozzá a P. H. E. T.-Egyesületnél levő folyószámlakövetelésünket	783.588 K
Összes pénzmaradvány 1924. december 31-én	5,416.687 K
— A felolvasott pénztári jelentés tudomásul szolgál.	

7. Főtitkár felolvassa a dr. Fekete Lajos orsz. allelváltárnoknak a M. Tört. Társulat elnökségéhez beterjesztett beadványát, amelyben az elnökség tudomására hozza, hogy Konstantinápolyban szerzett értesülései szerint Thököly Imrénék az izmendi örmény temetőben felállított emlékoszlópa a legutóbbi évek forradalmi harcaiban elpusztult volna. — A válaszmány e bejelentés alapján felkéri az elnökséget, hogy a kultuszminiszter útján kérje meg a konstantinápolyi m. kir. követséget a tényállás ki-nyomozására.

8. Főtitkár bemutatja az 1925. február 18-ra kitűzött Jókai-ünnepi közgyűlés tárgysorozatát, ú. m.: 1. Elnöki megnyitó, tartja gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter, a M. Tört. Társulat elnöke. 2. Rhédey Tivadar felolvasása: Jókai és a történelem címmel. — Tudomásul szolgál.

9. Dr. Domanovszky Sándor másodalelnök indítványozza, hogy a M. Tört. Társulat forduljon a bécsi állami levéltárak igazgatóságához, hogy az utóbbi gondoskodjék a tudományos kutatásnak a levéltárak anyagát önző anyagi érdekek javára felhasználó elemekkel szemben való fokozott védelméről, s beterjeszti az e tárgyban intézendő átirat tervezetét. — A válaszmány az indítványt s a beterjesztett átirat tervezetét elfogadja.

Más tárgy nem lévén, az elnök az ülést bezárja.

K. m. f.

Dr. Paulinyi Oszkár s. k.
megbízott titkárhelyettes,
jegyzőkönyvvezető.

Dr. Csánki Dezső s. k.
elnök.

Hitelesítjük: Gyalóka János s. k., Dr. Lux Kálmán s. k.

• A Magyar Történelmi Társulat 1925. évi február hó 18-án, tartott Jókai-ünnepi közgyűlésének jegyzőkönyve.

Dr. gróf Klebelsberg Kuno elnök a megjelenteket üdvözölve, az ünnepi ülést Jókai emlékezetének szentelt beszéddel (megjelent: Napkelet, 1925) megnyitja s felkéri dr. dr. Rhédey Tivadart felolvasásának megtartására.

Dr. Rhédey Tivadar felolvasa: „Jókai és a történelem“ című tanulmányát.

Elnök a nagy tetszéssel fogadott felolvasásért a felolvasónak a megjelentek köszönetét tolmácsolva, az ülést bezárja.

K. m. f.

Dr. Lukinich Imre s. k., főtitkár.

Gróf Klebelsberg Kuno s. k., elnök.

A Magyar Történelmi Társulat 1925. évi március hó 19-én tartott felolvasó ülésének jegyzőkönyve.

Dr. gróf Klebelsberg Kuno elnök üdvözlí a felolvasó-ülésen megjelent Kormányzó Úr Ó Főméltóságát, a nagyszámú hallgatóságot, és a felolvasó-ülést megnyitja, felkérve a Társulat vendégét, dr. Dopsch Alfonz bécsi egyetemi nyilván. rendes tanárt, előadásának megtartására.

Dr. Dopsch Alfonz „Die Bedeutung der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte für die gesamte Geschichtswissenschaft“ címmel megtartja nagy tetszéssel fogadott előadását. Előadásáért az elnök a megjelentek köszönetét tolmácsolva, a felolvasó-ülést bezárja.

K. m. f.

Dr. Lukinich Imre s. k., főtitkár.

Gróf Klebelsberg Kuno s. k., elnök.

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda Könyvosztályának közleménye.

Szállít: Bármely bel- vagy külföldi kiadású kapható könyvet, folyóiratot és zeneművet; *vállalja* egyesületi vagy magánkönyvtárak berendezését, egyúttal a könyvek művészi, vagy egyszerű bekötését; *felvilágosítást* ad minden könyvészeti kérdésben; *ismerteti* a kulturális egyesületeket és kiadványaikat:

A Magyar Irodalmi Társaság Folyóirata a Napkelet irodalmi és kritikai folyóirat. Szépirodalmi részében a nemzeti szellemben dolgozó magyar írók és költők legkiválóbbjainak munkáit adja, kritikai részében a szellemi tudományok legelső nevű magyar képviselői szólnak az olvasóközönséghez. Tormay Cecil szerkeszti, szépirodalmi rovatvezetője Hartmann János, kritikai rovatvezetője Horváth János. Megjelenik a nyári két hónap kivételével minden hó elsején, egy-egy szám legalább 6 ív terjedelemben. Előfizetési ára negyedévre 48.000.— K., közalkalmazottaknak kedvezményesen 36.000.— K.

A Napkelet Könyvtára című kiadványsorozatában eddig megjelent művek: 1. Madách: Az ember tragédiája (Tolnai Vilmos szövegkritikai jegyzeteivel); 2. Tormay Cecil: Megállt az óra (novellák); 3. Szekfü Gyula: Történetpolitikai tanulmányok; 4. Komáromi János: Zúg a fenyves (regény); 5. Vörösmarty-antológia (kisebb válogatott költeményei Horváth János előszavával); 6—7. ifj. Somssich Andor: Liszt Ferenc élete. — Az egyes számok bolti ára 21.000.— K. A Napkelet előfizetői a kiadványokat kedvezményes áron kapják.

A Magyar Földrajzi Társaság Folyóirata, Földrajzi Közlemények, bőségesen illusztrálva Magyarország különböző részeinek fizikai és emberföldrajzi leírásával foglalkozik, állandóan tájékoztat a külföld nevezetesebb földrajzi eseményeiről, földrajz-pedagógiai kérdéseket tárgyal és népszerű földrajzi leírásokat közöl. *A Földrajzi Közlemények minden földrajzzal foglalkozónak és a földrajz iránt érdeklődő nagyközönségnek nélkülözhetetlen folyóirata.* Szerkeszti: dr. Karl János és dr. Kéz Andor. Ebben az évben négy összevont füzetben jelenik meg (március, május, szeptember és december) 12—15 íven. A Földrajzi Társaság tagjai a Földrajzi Közleményeket tagilletményként kapják. A tagdíj 51.000.— K.

A Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetségének kiadványai: Sik Sándor: Kölcsény breviarium 21.000 K. Alszegehy Zsolt: Vörösmarty breviarium 17.500 K. Lonka Alajos: Az alchimia története 42.000 K.

Megkeresések és megrendelések a következő címre intézendők:

Budapest, VIII. ker., Múzeum-körút 6. szám. Gólyavár.

Telefon: József 156—84 vagy 156—85.

FELHÍVÁS!

A Magyar Történelmi Társulat 1867-ben alakult a nemzeti történet művelésére. Ezt a célt közel 60 éves multja alatt folyóiratával, különböző sorozatos kiadványaival, tervszerű, szervezett kutatásokkal, felolvasó- és a vidéken rendezett vándorgyűlésekkel szolgálta.

A világháború csapásai után a Társulat zavartalan működése nemzeti szempontból még fontosabb, mint volt azelőtt. A nyomdai termékek előállításának mai nehézségei és az elszakított területeken elvesztett tagok nagy száma azonban nagy akadályokat gördítenek föladatának teljesítése elé.

Ezért azzal a fölhívással fordulunk a hazai történet iránt érdeklődő minden művelt magyar emberhez, hogy Társulatunk tagjai sorába belépve, járuljon hozzá a maga részéről is a Társulat céljainak előmozdításához.

A Magyar Történelmi Társulat tagjai évi 90.000 K tagdíjuk fejében megkapják a Társulat folyóiratát, a „Századok“-at, amely egyelőre évi négy füzetben jelenik meg 7—7 nyomtatott ívnyi tartalommal (tehát összesen 450 lapnyi terjedelemben). A Társulat minden egyéb kiadványát a könyvárusi 7000-es szorzószám helyett kedvezményes 5000-es szorzószámmal vásárolhatják. (Ha tehát egy kiadvány alapára 40 K, vagyis az a könyvárusi forgalomban 280.000 K, a tagok ezt 200.000 K-ért kaphatják meg.)

Tagul jelentkezni lehet a Társulat titkári hivatalában: I. Vár, Országos Levéltár, Bécsikapu-tér 4. szám.

A Magyar Történelmi Társulat.

IRODALOMTÖRTÉNET

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság negyedévi folyóirata. Számon tartja a magyar irodalom és irodalomtörténet fejlődésének minden jelentősebb mozzanatát. Szerkeszti: Pintér Jenő. Megrendelhető évi 40.000 koronáért — iskolák, könyvtárak és társaskörök számára évi 80.000 koronáért — a Kir. Magyar Egyetemi Nyomdánál, Budapest, VIII. ker., Múzeum-körút 6.

A Magyar Történelmi Társulat

MŰVÉSZETI SZAKOSZTÁLYÁNAK TAGJAI

120.000 K helyett kedvezményes 85.000 K-ás áron szerezhetik meg „Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei” most megjelent III-ik kötetét (1921—23), a nevezett múzeum számvevői hivatalában (VI, Aréna-út 41. sz.)

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — Szabó T. István.

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

**A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
DR DOMANOVSKY SÁNDOR MÁSODALELNÖK**

RMK. M. 199.200

LIX. ÉVF. 4—6. SZ. 1925. ÁPRILIS—JÚNIUS.
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST.
1925.

Tartalom.

	Lap
Rédey Tivadar: Jókai és a történelem	113
Gyalókey Jenő: A magyar nemes insurrectio reformtervei 1797-től 1809-ig	126
Herzog József: A m. kir. hitelfőpénztár megszervezése és működése Mária Terézia korában (I. közl.)	160
Történeti irodalom.	
Eckhart Ferenc: Bevezetés a magyar történelembe. <i>Ism. Bartoniek Emma</i>	178
Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum évkönyvei. III. köt. <i>Ism. Z.</i>	179
Lukinich Imre: Auer János Ferdinánd pozsonyi nemes polgárnak héttoronyi fogságában írt naplója 1664. <i>Ism. m.</i>	181
Pigler Andor: A győri Szent Ignác-templom és mennyezetképei. <i>Ism. Oroszlán Zoltán</i>	185
Steier Lajos: Görgey és Kossuth. <i>Ism. Tóth László</i>	188
Steier Lajos: Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei. <i>Ism. Tóth László</i>	188
Várady L. Árpád: Lonovics József római küldetése. <i>Ism. Patek Ferenc</i>	193
Áldásy Antal: Címertan. <i>Ism. Hajnal István</i>	195
Szentpétery Imre: Chronologia. <i>Ism. Hajnal István</i>	196
Benvenuto Coglievina: Die Homerische Medizin	197
Brunn, Walter v.: Von den Gilden der Barbieri und Chirurgen in den Hansestädten. <i>Ism. Győry</i>	198
Pick, Friedel: Der Prager Fenstersturz i. J. 1618. <i>Ism. Ernyey József</i>	198
Pick, Friedel: Denkschrift des Rektors Johannes Jessenius von Gross-Jessen an den Generallandtag von 1619 über Erneuerung der Prager Universität. <i>Ism. Ernyey József</i>	198
Pick, Friedel: Die Prager Exekution i. J. 1621. <i>Ism. Ernyey József</i>	198
Schweisheimer, Waldemar: Beethovens Leiden. <i>Ism. Győry</i>	203
Neuburger, Max: Die Wiener medizinische Schule im Vormärz. <i>Ism. Győry</i>	205
Neue österreichische Biographie: 1815—1918. <i>Ism. —ch —e.</i>	206
Folyóiratszemle	207
Tárca.	
Alapi Gyula: A székely löporgyártás és ágyúöntés 1849-ben	218

A szerkesztésért és kiadásért dr. Domanovszky Sándor felelős.

A tagsági és előfizetési díjak ügyében kérjük, tessék **Novák Nándor pénztárnokhoz (Budapest I, Márvány-utca 25. III. 25.)** fordulni. A tagdíj évi **90.000 korona**. **Előfizetők** a Századokat **200.000 koronáért** rendelhetik meg. Alapítvány, tagdíj és előfizetés mindenkor **1099. számú postatakarékpénztári csekkszámálánkra** fizetendő. Ha a befizetés posta-utalványon történik, az utalvány szelvényén meg kell jegyezni, hogy az összeg az 1099. számú csekkszámálára telepítendő.

Jókai és a történelem.¹

1859-ben, az önkényuralom derekán, egy magyar lírátor évszázados születése napja pezsdítette meg először a vért a dermedt nemzettestben. Ez volt nálunk az első irodalmi centenárium. Országos tüntetés lett belőle, s ennek Bécs sem vethetett gátat: a multján merengő magyart nem némíthatta el. A *Presse* tudósítója — a derék „Lügewacker“-ek² egyike — tehetetlen dühében azt jelentette, hogy a magyarok valami Kazinczy nevű „homo ignotus“-t ünnepelnek, kinek a Brockhaus-lexikonban neve sem fordul elő, s kit most azért dicsőítenek, hogy a németek centenáris Schiller-lelkessedése ellenébe magyar ünneplést állíthassanak.

Ennek a nevezetes ünnepnek legszebb vezércikkét Jókai Mór írta, akkor már neves író, a *Magyar nábob* s a *Kárpáthy Zoltán* csodált szerzője. Cikkéből megérthette a *Presse* is, mit jelentett nekünk a kegyeletnek ez alkalma. — Egy nép ünnepel — írta Jókai — „egy nép, melynek sok emlékeznivalója van a multban, sok követeznivalója a jövőtől... Aminek mi örülünk, az a mi szívünk dolga; de e közöröm nyilatkozataiból annyit megtudhatnak azok is, kik lételünket tagadni szeretnék: hogy az a nép, mely életének *ily* jeleit adja, — életét megérdemelte!“

Jókai centenáriuma is éjközépi sötétségben találja a magyart, kinek talán már végzete, hogy valahányszor visszanéz: „sóhajtva néz vissza“. De van-e, ki ma róla az ő hitével szólhatna, s mint Kazinczy ünnepén ő: optimista tudna lenni egy egész csüggedt nemzet helyett?...

Tiszteletére most rendre felsorakozunk, a szellemi élet nagy központjai mellett a szaktudományok szerényebb otthonai is. Alkotásának igaz értékelése, méltó meghálálása bizonyára nem miránk vár; de bizonyos az is, hogy róla mindnyájunknak lehet szavunk: kinek-ki-

¹ Előadás a Magyar Történelmi Társulat 1925 febr. 18-án tartott Jókai emlékének szentelt ünnepi ülésén.

² A ferdítő német ujságíróknak Jókaitól származó tréfás elnevezése.

nek a maga területén. Mert Jókai az a „magyar nábob“, ki senki hozzáfordulót üres kézzel el nem bocsát. Világa különben is minden irányú érdeklődőnek más meg más felfedezést kínál. Ezt maga is tudta s a száz kötetes kiadás utószavában naiv büszkeséggel vallotta: „hosszú életpályám alatt nemcsak költő voltam, hanem politikus is, ... azonkívül történet-, táj- és népismeíró, sőt még kertész is.“ Ma úgy véljük, hogy Jókai bizony csak költő volt mind e téreken, talán még a kertészetben is; meglehet: kedvelt körtéi is fantáziájából nyerték aranyszínüket, s híres rózsáinak bíborában is szíve lobogott. Hanem azért nyelvész, geográfus vagy folklorista valóban mind megelleheti Jókaiában a maga tudományának elemeit, vagy legalább azok illuzióit. S nyilván úgy van rendjén, hogy a különböző tudományszakok művelői e centenáriumon is a maguk különleges területén végzett észleleteikről adjanak számot.

Nem lélektelen kicédulázásra gondolok; szerencsére ennek lovagjait Jókai hat évtizedet meghaladó pályája s műveinek száztiz kötete talán amúgyis visszaretenti. De képzelmenek tudományos kirándulásairól még sok vonatkozásban érdekes áttekintéseket várhatunk. Éfféléket néha Jókai maga is megkísérelt. A geográfusnak pl. önéletrajzában szinte kimerítő lajstrommal szolgál mindazon tájakról, melyeken története játszanak: „A régi Magyarországot bejárta a fantáziám a Kárpátokon kezdve, a Székelyföldön, a magyar tengerparton, a pusztákon, mocsarakon, a várakon keresztül, a bányákig és a névtelen Dunaszízigetig s aztán átszáguldozta a kerek földet: elbeszéléseim játszanak a tengereken és azok szigetein, Észak- és Dél-Amerikában, a régi és új Egyiptomban, a Cézárook Rómájában s a forradalmi Rómában, Párizsban, Londonban, Szent-Pétervárott (itt különös előszeretettel), Lengyelországban; azután az orosz sivatagokon, Szibériában, Kamcsatkában, Törökország története, kelet meséi, Stambul, nagy tért foglalnak el regényeimben, hozzájárul a Krim, a Kaukázus; továbbá Perzsia, Palmyra, Afganisztán, Kína, az Amur-vidék, Ázsia pompás városai, majd Syria, a régi Palesztina; visszatérve meg Szicília, az egész olasz paradicsom, Ragusa, Bosznia; aztán Poroszország, megállapodva a régi Bécsben. Azonkívül még szárnyára eresztve uratlan, léletlen régiókba; az elsülyedt világrészbe, Oceániába, az eltemetett Leaotungba, a hozzájárulhatatlan északi pólus

alá, s a jövő század álmországaiba, sőt a pliocene özönvívelőtti világába.“

A néprajz s kivált a folklóre tudósának érdeklődése bizonynal nem kevésbbé gazdag zsákmányra számíthat. Kuriózumok erejéig körültekinthetnek Jókai világában még a természettudományok művelői is. Végül: minden kuriózumot messze meghaladó, komoly tudományos értékek kibányászása hárul nyelvészeinkre; Jókai zsenijének idáig legtöbbet talán éppen ők adósok.

S vajjon itt, a Magyar Történelmi Társulatban — melynek bizalmából most Jókainak éppen a történelemmel való kapcsolatát kell érintenem — mondhatni-e róla lényegbevágót? Nem derül-e ki ismét, hogy az efféle ünnepi alkalom nemcsak a kegyelet adójának termőszaka, hanem gyakran a felesleges irodalmi tanulmányoké is?

Az imént hallottuk Jókai nyilatkozatát, mely szerint egész pályája alatt történetíró is volt. Tudományos értelemben bizonyára nem volt az. S e megállapításnak éppen nem mond ellent sem a *Magyar nemzet történetének* csaknem ezer lapnyi kötete, sem pedig az *Osztrák-magyar monarchia* néhány óvatos történeti fejezete. Dickens is megírta Anglia történetét, de azért Anglia történetírói közé Dickenst sem számítjuk; történelem helyett mindketten legendát írtak, bár közülök ezt csak Jókai ismerte el már műve címlapján is: a „regényes rajzokban“ alcímmel.

Hanem olvasóinak tábora nem is elsősorban ily munkáiból nyeri Jókairól azt a határozott benyomást, hogy mind egyéniségéből, mind költői alkotása egészéből igenis a történelmiség erős fuvallata árad. Regényei — s azoknak is inkább általános hangulata, semmint szorosabban tárgyi elemei — lopják lelkünkbe a történelem ígésétét, akár korabeli környezetbe helyezi azok cselekvényét, akár elmúlt századokba. Ez utóbbi műveinek sorozata magában is több száz ívet jelent a kétezer íves „nemzeti kiadás“-ban, s kiterjed hazai történelmünk egész körére. Maga Jókai ily átnézetet ad róla: „Munkáimnak nagyobbik fele magyar tárgyú, s ebből ismét tetemes részt foglalnak el a történelmi regények és elbeszélések, melyek a pogány magyarok korszakától kezdve, átvonulnak az első kereszténység, Kálmán király, a tatárpusztítás, a Dózsa pórlázadás, a török uralom, az erdélyi fejedelmi udvar, a Zrinyiek, a Tököly és Rákóczi szabadságharcok, a törökök kiűzetése, Rákóczi fiai, Mária Terézia, II. Jó-

zsef, a magyar insurrekció és napoleoni hadjárat eseményein keresztül egész az 1848/49-iki szabadságharcig.“

Némi filológiai mohósággal most hozzáláthatnánk ez időrendi áttekintésnek legalább is huszonöt regény-címmel való „igazolás“-ához; majd listánkat illenék kiegészíteni az idevágó színművek címével; s végül a századok rekeszeibe rendre elhelyezhetnők a történelmi háttérű novellák százait. S ha ennek is végére jártunk: a témákról áttérve immár a hősökre, felsorolhatnók a történelem mindamaz alakjait, kik Jókai lapjain — akár valódi névvel, akár áttetsző maszkban — felmerülnek. Hanem az ilyen seregszemlék és enumerációk valójában a filológia hivatásának félreismerésén alapulnak; bárkinék hozzáférhető tényekben szükségtelen az aktaszerű bizonyítás. Efféle türelemjátékot legfeljebb a türelmes papiros bír meg, felolvasás hallgatóinak türelme bizonyára kevésbé. Útleírásokban olvasható, hogy a japáni kertművészet a parkok útjait szívesen szakítja meg díszlépcsőkkel, miknek gyakorlati rendeltetésük nincs; emelkedés nem motiválja lépcsőváltukat, kilátás magaslatukról nem kínálkozik, legfeljebb bambuszkarfájuk díszíthető kúszónövények virágfüzérével. Ezekre emlékeztetnek a filologizálás túlkapásai: lépcsők, mik a semmibe vezetnek. Dolgozatommal nem szeretném ezt a japáni ízlést szolgálni.

Hamarabb megeshetik, hogy vizsgálódásaink egyszer-másszor közhelyekhez vezetnek. De ne feledjük, hogy a közhelyekben többnyire igazságok parazsa hamvazódott be, s fakult felszínük alatt a legfelszínesebb gondolkodás is sejti az eleven színt; csak kényelmi kérdés, hogy azt — a hamuréteg megbolygatásával — időnként láthatóvá tegyük.

Jókai szerette magát *költő*nek nevezni; a már idézett vallomása is így kezdődik: „Hosszú életpályám alatt nemcsak költő voltam...“ stb. S ebben a félmondatban máris probléma lappang, lényegesebb, semmint hírtele nében sejtenők. Mindenesetre feltűnő, hogy Jókairól ezt a megjelölést nemzete bámulatos egyetértéssel magáévá tette; jubileuma táján is országszerte *költő-király*ul magasztalták. Irodalmunkban, vagy akár a többi nemzete-kében is, akad-e a mult század közepe óta regényíró, kinek *költő* volta közhellyé lett volna, mintahogy azzá lett Jókaié? Kemény Zsigmond fogalmából — úgy érezzük — elvennénk valamit ugyanazzal a megjelöléssel,

mely nélkül Jókaiét valójában ki sem tudnók fejezni. S vajjon miért? Talán Kemény pragmatikus lélektanának, tragikai igazságának mintegy hitelét rontaná a *költő* cím, viszont Jókai irreális képzelme s játékos humora számára szegényesnek érezzük a *regényíró* nevet? Az egyik esetben az egyik s a másikban a másik elnevezés válik értécsökkentővé? Íme, ily fogós kérdések bukkannak elő egy közhely mögül.

E kérdések látszólagos ellenmondását pedig az okozza, hogy alattuk még nagyobb, ezideig érdeme szerint meg sem vitatott probléma rejlik; ez — kissé szándékosan is nyers fogalmazásban — így hangzik: merőben a költészet körébe tartozik-e a regényírás? E kérdés Balzac óta Flaubert-en, Dosztojevszkij-n, Meredith-en s Romain Rolland-on át valóban megérett a feletre. Annyi bizonyos, hogy a pozitivista eszméáramlat a mult század második felében kevés téren végzett oly gyökeres átértékelést, mint a regényén, melynek pedig nyugati elnevezése — a *roman* — valamikor éppen a romanticizmusnak vált névadójává. Nem azt állítom ezzel, hogy a regényből végleg kiszorultak a romantikus elemek, hisz ezek még Zola szélső naturalizmusában is bőven kimutathatók. A lényeg itt az, hogy a XIX. század anyyira új célokat s ezek eléréséhez anyyira új módszereket szolgáltatott a regényírásnak, hogy ez — éppen legrepresentánsabb műveiben — a költészet területéről ha talán át nem lépett is a tudományéra, mindenesetre ezek határmesgyéjén helyezkedett el. Társadalmi ágába felvette az empirikus lélektan, a politika és szociológia egész probléma- és módszerkészletét, történelmi változatába pedig a történettudománynak szinte hiánytalan apparátusát. Ez utóbbi téren már a mi Keményünk — noha írói jellemét erős romantikai hatások is determinálják — a történetírás s a történelmi regényírás meglepő egyneműségét mutatja. Históriai essay-inek művészi, drámai kihangzásuk van; történelmi regényeinek tudományos, pragmatikus alapvetésük. Ily értelemben írja róla Péterfy: „A regényíró soraiba egy kicsit a komoly történetkutató is beletekint s a költői képzelem játékát a kérlelhetetlen psycholog lépten-nyomon ellenőrzi.“ Valóban: ez az ellenőrzés, a tudományos *control* eleme az, mi a mult század közepén a regényben szállást nyert s bizony szállásadóját valamelyest ki is szorította házából: a költészet ősi mesevárából.

Ez ellen azt vethetné valaki, hogy itt csak múlt eszméáramlatról van szó, melyet rövidesen ismét felvált-hat a békótlan fantázia uralma, mintahogy napjainkban a kalandos detektívtörténetek sőt borzalmas kísértethis-tóriák kelendősege máris ez irány felé mutat. De mi nem is azt vitatjuk, hogy az emberiség meseszomja újra meg újra fel nem támad, s kielégítésére nem fakadnak új meg új források. A mese valóban örök. Hanem a mesét, ha vele hívó művész szól hívó lelkekhez: költészetnek mondjuk, ha pedig — mint ma akárhányszor, — számító élelmes-ség keres vele piacot: üzletnek; csak éppen regénynek nem, abban a különleges értelemben, melyet ez a műfaj a regényírás multszázadi klasszikusaiban nyert.

Jókai a mesemondó géniusz legbámulatósabb kivi-rágása éppen abban a korszakban, melyben a regény nagy átértékelése végrehajtást nyert. Az emberiség eposzi örökségének őserejű és kimondhatatlan édességű megújítója ugyanakkor, midőn a regényírásban éppen az eposzi elem detronizáltatott. Csak látszólag a régibb romantikus irány érvényesítője a maga korának reális eszmeiránya ellenében. Ez inkább az öregedő Victor Hugo-ra talál, ki a maga személyében az irodalmi ro-mantika számára még évtizedeken át toborzott híveket Franciaországnak Auguste Comte gondolatmenetén ne-velkedett nemzedékéből. Jókai hódítása ezzel nem egé-ssen analog. Benne nem annyira az irodalmi romantika hódított, mint inkább az irányok és korok fölött álló epikai varázs. Fantáziája melegebb, közvetlenebb, érzel-mesebb és naivabb a Victor Hugo-énál; szertelenségeit nem irodalmi számítás jellegzi, inkább valami népmesei önkénytelenség. Innen van, hogy — akár a népmesében — az irreálissal nála igen békésen megfér a legegészségesebb realizmus is, sűrűbb jelentkezésben, mint a romantika programmszerű művelőinek bármelyikénél. Beöthy Zsolt, Négyesy László s mások finom elemzései óta ez is köz-hellyé lett, de ebből sem az következik, hogy mármost térjünk is rajta napirendre. Jókai művében a valóság-elemek nyomós érdemét még a jövő irodalomtörténészei kötelesek igaz mérlegre vetni régibb kritikánknak a való-szinűtlen túlzások „bűnét“ egyoldalúan előtérbe állító ítéletével. — Mert az egykorú bírálók — Gyulai s fegy-vertársai — már az ötvenes évek derekától fogva a lélek-tani motiváción épülő regény elvi álláspontjáról harcol-tak Jókai mesemondása ellen, a meggyőződés tiszteletre-

méltó erejével, de néha rideg makacsságával is. Elvileg célt is értek: a modern regény törvényeit végérvényesen kodifikálták. Nézeteiket a közfelfogás magáévá tette s a törvényhozókat nagy tekintéllyel ajándékozta meg. Hanem ugyanakkor Jókait mintegy nyomban kivette a törvények alól; kritikusaikat tisztelte és — tovább csüngött a mesemondó ajkán.

Abból, mit eddig Jókai művészi természetéről mondtam, előre gyanítható a történelmi háttérű regényeinek tudományos megvizsgálásából kínálkozó eredmény vagy — hogy a végén kezdjem — inkább: eredménytelenség. Kemény Zsigmond történeti regényírása itt, a szaktudomány felolvasóasztalánál, az e helyen kötelező szempontok bármelyikének feladása nélkül tartalmas megbeszélés anyagául szolgálhatna. Jókai művészetét hasonló kísérlettel nyilván alapján céltalan fejtegetésekbe erőltetnők bele. A Kemény-typusú regényíró elszántan magára vállalja a tudományos történetkutatónak mind a kritikai ítéletre való jogát, mind a kritikailag igazolt anyaggal szemben köteles hűségét. Fantáziáját a motivációban működteti s művészi ereje ebben lendítheti a tudomány óvatosabb horizontja fölé, bár a különbség voltaképp e részben is inkább csak fokozati, hiszen a nevére méltó történetíró is a tények és adatok köréből mulhatatlanul a történeti intuíció magasába törekszik.

Jókait a multak rekonstrukciójában nem a történetíró becsvágya sarkalja. Históriai tárgyú műveihez ugyan szeret elő- vagy utószavakat írni, mikben helyel-közzel szinte már gyanút keltő nyomatékkal hangoztatja a valóság-anyag iránt érzett alázatát s képzelmenek hősi önmegtartóztatását. Honfoglaláskori *Leventé*-jének függelékében így nyilatkozik: „Történelmi alapú munkánál a fantázia csak kiszínezni tud, de alakokat rajzolni nem képes; mert amit a képzelem vázlatoz, az mese, nem történet. A történelemben pedig még az írott adatnál is súlytvetőbb a valószínűség s ennek megtalálásához az elvonás, absztrakció vezet.” — A *Levente* olvasói a kápráztató tableau-k során bizonyára éppen ennek az „elvonás”-nak nyomaival találkoznak legkevésbé, kivált, ha e nyomoknak valóban szigorúbb történeti valószínűséghez kellene vezetniök. Jókait egész pályája alatt foglalkoztatta Árpád honszerző küldetésének témája. Ipolyi *Mithológiá*-jának tündérlámpásával annyit sürgött-forgott lovas őseink társadalmában, hogy szinte mindnyá-

junknak hiányoznék, ha Munkácsy a Honfoglalás-képen őt is oda nem festette volna Árpád környezetébe. Hanem történeti valószínűség dolgában *Leventé*-jében sem igen áll közelebb a honfoglaláskori realitáshoz, mint Munkácsy képén. A valószínűség helyett itt is annak illuzióját kapjuk; illuziót pedig nem éppen a tudományos „elvonás” szokott nyújtani, inkább a mese, mit bizony „a képzelem vázlatoz”.

Nem csoda, ha Jókai a maga dolgozásmódjának ilyen módszerkérdései felől néha jóhiszemű tévedésbe esik, hiszen saját művészi természetét is nem egyszer félreismeri. Van úgy, hogy egyik vagy másik művének túlzó realizmusa miatt mentegetődzik. Máskor meg inspirációjának fogyatékoságaért tart bűnbánatot, mondván: „Ami hiánya van művemnek, azt egyéni ihlettségem rovására kérem számítani, aminek korlátoltságát én magam legjobban elismerem”. Az ilyesmit — ha Jókai naiv önismeretével is nem volna teljes összhangban — már-már hajlandók volnánk kritikusai felé irányított diákos kötdésnek tartani.

Az ugyancsak Árpád-kori *Bálványosvár*-hoz fűzött kommentárjaiban szintén azon erősködik, hogy történelmi tárgynál a valóság-adatok oly mértékben tiszteletet parancsolnak, hogy előttük a költő inkább lemond a maga jogairól. S ez önkéntes lemondásban némileg a nagylelkűséget is sejteti e szavaival: „Az én történetem ugyan csak regény, s tehetném azt, hogy arra a nagy szabadalomra hivatkozzam, ami a költőknek mindent megenged”... stb. Hanem magát a regényt elolvasva, arról is meggyőződhetünk, hogy a valóság oltárán feláldozott költői licenciával azért még mindig elég nagy mértékben él.

Szívesen élt volna vele a *Rákóczy fia* befejezésében is. Már-már szötte a szép legendát „Bujdosó György”-ről, ki apja örökéért fegyveresek élén áttör a határon, de foglyul ejtik, s mikor fogságából kivágná magát, vitézi halált hal. De Thaly Kálmán felvilágosította, hogy e hagyomány tarthatatlan; Rákóczi György békén Franciaországban maradt. Erre Jókai *Clio vétője* című utószavában elégikusan lemond a szép megoldásról: „Egy történetíró barátom, ki a Rákóczi-korszak minden adatait legjobban ismeri, legújabb kutatásai nyomán mind a história, mind a hagyomány adatainak felhasználásától letiltott Clio kérlelhetetlen vétőjával.” A letiltott Jókai hősieen állja is a tilalmat, hanem azt mégsem állja meg,

hogy Thaly közléseit pár sorral alább „minden lelkesedést lehangoló száraz adatok“-nak ne minősítse.

Ilyenek Jókai „affaire“-jei Clioval. Néha azután váltig hangoztatott nagy hódolata is alábbhagy. Az *Egy az Isten* epilógjában a történet és költészet viszonyáról elmélkedve így ír: „A múzsák között egyedül Clio az, aki nem „szent“. Ő nagyon is emberi lény. Vulgivagább Venusnál. Kacérkodik minden nemzettel. Ugyanazt a történetet máskép mondja el a franciának, másként az angolnak... Az orleansi szűzet Schiller szentnek, Shakespeare bukott leánynak mutatja be, s mindkettőnek a műve költői remek... Ha Stuart Máriát Shakespeare írta volna meg, bizonyosan Erzsébet lett volna benne a hősnő, és Mária a szörnyeteg. Az angol „Clio“ így diktálja azt“. — A vulgivaga hírébe hozott Clio nyomban heves lovagra is talált Péterfy Jenőben. „Nem tudom — mondta ez — mit szólna pl. egy Kemény Zsigmond ilyen hasonlathoz; bizonyos, ahogy sem tetszenék neki.“ Péterfynek igaza van. Csakhogy éppen ilyenekben bizonyosodik meg, mit az imént regényíró és meseköltő különbségéről mondtam. Amaz, ha a történetbe tekint, szinte a tudomány emberének fegyelmét vállalja magára; emez a történethez is költői ötletekkel közeledik, s ha ezek érvényesülése akadályokba ütközik, alkalomadtán akár lázadásra is kész mindennemű fegyelmezés ellen. Egyszer Jókai is szinte lázadó módjára nyilatkozott: „Először is nem követelem a regényíró számára azt a jogot, hogy a história-íróval versenyezzen, másodszor nem ismerem el azt a kötelezettséget, hogy a regényíró a historicus nézeteinek a maga alkotását alárendelni tartozzék.“ — Ez a felfogás bizonyára erősen elkanyarodik Jókainak a históriával szemben egyébkor sűrűn hangoztatott hűségnyilatkozataitól. S idevágó nézeteinek feltűnő ingadozásából igen jól kitetszik, hogy ez az egész hűség-kérdés — melyről a különben mindenütt problémát látó Kemény Zsigmond nem is tudott — Jókait éppen azért állítja meg lépten-nyomon, mert természete szerint teljességgel nem volt a problémák embere. A mesemondóban mulhatatlanul van valami zsarnoki vonás. E tirannizmus ösztönösen jogaiba kíván lépni a történelem tényeivel s hőseivel szemben is; s ezek a fantázia kohójában legott mintegy túlnőnek természetes méreteiken, a csodás eposz mithikus távlatai felé. Ide céloz Péterfy csipős megjegyzése: „Ha Jókai Wallensteint rajzolta volna, ez nem

mondaná, hogy a föld alól nem tud teremteni katonát. Lábával egyet dobbantana s megvolna a hadsereg.“ S ez a finom vívótör Gyulai kezében egyszer már éppen bunkóvá változik, midőn Jókait vakmerő történethamisítás vétségben fogja perbe. E vádaknak nem szövegezésük hibás, hanem címzésük: epikus költőn követelik a történeti regényíró tartozásait. E vélt tartozásokkal azután Jókai hohelyezkedést keres, hol meg kereken megtagadja azokat. Innen van, hogy valahányszor a történelmi regényírásról bírálóival elméleti vitákba bocsátkozik, ezek érthetően magukon viselik az alkalom- és ötletszerűség bélyegét.

A romantikus meseíró zsarnoki hajlama jellemzi Jókainak forrásaihoz való viszonyát is. Történelmi háttérű műveihez — az 1851-ben írt *Erdély aranykorá*-tól a századunk elején megjelent *Egetvivő asszony*-szív-ig — temérdek forrásművet használt fel, s ezek között történeti szakmunkák mellett bőven akad eredeti, egykorú, kézíratos dokumentum is. Adatait éppen nem rejti véka alá; jegyzeteiben, függelékeiben szereti gazdáját adni: mit honnan merített. Egyetlen példát említek, a *Szép Mikhál* című XVII. századi felvidéki történetet. Ennek háttéréül Rákóczi Györgynek Lengyelország ellen folytatott harca szolgál. A történet magva egy „chronique scandaleuse“ az *Ungarischer Simplicissimus* lapjairól. Az akkori Kézsmárk leírása Wagner *Christlich und Türkischer Staedte und Geschichtsspiegel* című könyvén alapszik. Részleteket szolgáltatott még a *Georgica curiosa* s a *Der neue Pitaval* című gyűjtemény, b. Holberg dán író *Klimius Miklósnak föld alatt való útja* című műve és Szilády Áron értekezése a virágdalokról.

Hanem forrásait V. Hugo óta legszívesebben éppen a romantikusok teszik kirakatba. Sűrű jegyzeteivel Jókai is inkább alkalmi fogódzókat keres, semmint megbízható alapot vet. A hitelesség kérdését forrásai megnevezésével eldöntöttnek is véli. „Történetemnek csaknem minden adata egy darab igaz történet, egykorú krónikákból összeállítva“ — írja éppen a *Szép Mikhál*-ról. De egykorú krónikákból még szükségképpen nem áll össze igaz történet. Valódi történetírói temperamentum számára ott adódnék az elindulás lehetősége, hol Jókai már meg is érkezett: az adatszelekció küszöbén. A maga módján az epikus is gyakorol kiválasztást, de ebben nem kritikai szellem vezeti: mesélő ösztöne sorolja, a hitelestől az — érdekeshez. A dokumentumról hamarabb le-

mond, mint a kuriózumról, s az igazságról, mint a legendáról. S ez ösztön eleven Jókaiiban mind a történeti multtal, mind a korabeli eseményekkel szemben, olvasmány-adatai terén csakúgy, mint élmény-forrásaiban. Petőfi halálának körülményeit már rég tisztázottnak tekintette, midőn évtizedek multán változatlanul lenyomatta az orosz kormánynál Petőfi felkutatása érdekében beavatkozást sürgető javaslatát. Memoárjaiban kedvteléssel leírja találkozását Rózsa Sándorral, midőn ennek Kossuth amnesztialevelét kézbesítette. Már Mikszáth gonoszkodva leleplezte, hogy a Nemzeti Múzeumban megtalálható Jókainak e küldetésről azon melegében írt jelentése, mely szerint a haramiavezérhez el nem juthatott, s a kegyelmi iratot mással továbbította. — Várható-e, hogy ez a jelenbe is legendát beleálmodó fantázia éberebb legyen évszázados feljegyzések megvizsgálásában? Jókai történeti forrásairól Mikszáth ezt mondja: „olyanok, mint konzervek a hajón, ha nincs friss anyag, ezekből lehet főzni“. Mi láttuk, hogy konzerv is, friss anyag is a feldolgozásban mennyire — Jókai főztjévé lesz. Különböztetve adatanyagához való viszonyának meghatározása végett nem is kell betérnünk Mikszáthtal a konyhára. Jókai jellemzőbbet mond, midőn török tárgyú regényeinek egyik forrásául Decsi *Ozmannográfia*-ját jelölve meg, hozzáteszi: „Ugyane hippogriffen süvöltöztek a török elbeszélések: *Fehér róza*, *Vörös könyv*“ stb. Valóban, Jókai képzelme afféle hippogriffet, mesetájtost kapott minden olvasmányban és élményben. Hanem ez a paripa nem éppen az exakt történetnyomozás tájai felé röpi utasát...

Ezen a ponton azonban immár zaklatóan jelentkezik nem is egy kérdés. Mindenekelőtt: Ha Jókainak a valódi történeti regényírás ennyire nem területe, illő-e — kivált ez ünnepi órában — kegyeletes-e nála éppen ezen a téren faggatóznunk? az álmok emberét a valóság talajára kényszerítenünk, hol kérdéseinkkel útjába csak hiábavaló botlatóköveket gördíthetünk? Továbbá: a Magyar Történelmi Társulat — mely becsvágyát s rendeltetését a forráskritikai s methodikai szempontból egyaránt megbízható történetismeret szolgálatában látja — alkuba a maga elveivel bizonyára még a kegyelet kedvéért sem bocsátkozhatik. De akkor szinte kényszerítően merül fel még egy kérdés: Jókai történelmi mesemondásában nem kell-e egyenest törekvéseink kerékkötőjét látnunk? regényei, vagy az iskolás könyvekbe is felvett történeti képei

nem arra jók-e, hogy színes illúziókat gyökereztesse nek meg a módszeres történetkutatás eredményei ellenében, mik akárhányszor bizony illúziók romjain épülnek?...

Ha a történettudományosság a maga célkitűzését az ismeretek tisztázásával kimerítettnek tekintené: mind e kérdésekre talán kelletlen választ várhatnánk. De éppen e Társulatban, szaktudományunk legjobbjai meg nem szűntek hitvallásul azt a magasabb felfogást hirdetni, mely a történeti megismerést végcélul el nem fogadja. A pusztá ismerettömeg s az abban való racionális eligazodás képessége tehet valakit a történet hasznos munkássává, de korántsem egy nemzet méltó történetírójává. Aki csak „anyagának urá“-vá lesz, közel jár ahhoz, hogy szolgáljává is legyen ugyanennek az anyagnak; s a tudós gőgöt legközelebből fenyegeti a történelmi fatalizmus rabszolgasorsa. Az oktató mese gúnyolja a csillagokba szerelmes álmodozót, aki félszegen csetlik-botlik a realitás göröngyein; de nekünk nem eszményünk ennek jólismert ellenképe sem, a józanság önhittje, ki tekintetét egyre óvatos léptei elé szegezve, meg sem látja a feje felett ívelő firmamentumot. Pedig a történelmi multban nemesak talajviszonyok vannak, hanem éghajlatiak is. Szegény és sivár az a történetírás, mely a maga tudományos felkészültségétől kitelő induktív tények határára akár önelégülten, akár kishitűen megáll, s az emberi akarat és vágy szövevényes tényeivel nem akar vagy nem mer számot vetni. Kemény Zsigmond, valahányszor a mult eseményeinek értelmezésében ez irracionális hatalmak munkáló erejére döbbsen, nemes alázattal vallotta: *Numen adest!* Az Istenség van jelen!

A tények tudásán felülemelkedő történetszemlélet a nemzet multjában fajának örök jegyeire ismer, s e mult minden fordulóján ama közös eszmények történetét is szemléli, melyeknek kultuszában a nemzetegyeniség megnyilatkozik. S a mult ily szemlélete megtermi az ott megismert történeti hatalmak diadalmas erejébe vetett hitet is. A valódi történetírásnak ez adja meg nemzet-erkölcstani jelentőségét és nevelő hivatását.

Dolgozatom elején említettem, hogy Jókaiból olvasói a történelmiség ritka erejű benyomását merítik. Talán nyomon vagyunk, hogy e közhely felé hajló megállapításnak is mélyebb értelmére tapintsunk. Magvában voltaképp egy nemzet ösztönös ítélete rejlik, a maga eszményeinek egyik legerőteljesebb hitvallója felől. A nemzet

ösztöne menekült Jókaihoz már a mult századközép megpróbáltatásaiban is. Akkoriban kábító varázsától az éber hazaszeretet némileg féltette is az illúziók-betege nemzetet; s a Jókai-kritika élet nem utolsó sorban politikai felfogás köszörülte oly metszővé. Hanem az aggodalom alaptalannak bizonyult: a magyarság, tetteiben, a belátás szaván indult; csak azt a jogát nem adta fel, hogy álmait is álmodhassa. S aligha történelemellenes az a nézet, hogy a Gondviselés a megaláztatás idején nemzetünknek Deák higgadtságában és Jókai mámorában kettős erőforrást nyitott.

Minden okunk megvan rá, hogy e centenárium órájában éppen ilyen kérdéseken elmélkedjünk. Jókai nemzete ma is elszántan tanulja a reálpolitika leckéjét, hanem a pad alatt ma is mohón lesi a történelem vigaszát — szép meseszóban. S Jókainak van szava hozzánk is. Mert az észokokra járó tanítás igéi hamarabb eltompulnak, mint az ösztönös faji öntudat látnoki beszéde. Egyik legutolsó regényének néhány sorát mintha egyenest miránk testálná. Annak idején — tizenöt-húsz éve — talán mind gondtalanul haladtunk át e szakaszon, de most, hogy Zsigmond Ferenc jeles könyvében rányitottam, bizony megdobogtatta a szívemet. — „Itt állunk — úgy mond — kicsiny nemzetünkkel, melynek a kerek világon nincs rokona, testvére, barátja. Sziget az országunk a népek tengerében. S akik körülvesznek bennünket, azok mind éheznek a testünkre, vérünkre, azért, mert a magunk nyelvét beszéljük, azt míveljük, irodalmat, művészetet alkotunk nemzeti alapon, mert hazát tartunk fenn, azt boldoggá, hatalmassá, örökkévalóvá tenni törekszünk, mert a szabadságért lelkesedünk. Hát nem kötelessége-e nemzetem minden tagjának, aki csak nem sánta, béna, nyomorék, hogy a kardot, puskát férfiúi alakja kiegészítő részének fogadja s ellentétben a szent törvényekkel, azt kiáltsa: „de ölj!” A mennyországot megszerzi a hit és az erény, de a földi hazát nem tartja meg más, mint a hősi vitézség.“ — Ily tüzes megnyilatkozásain át mintegy bepillantunk Jókai lelkének lelkébe, hol a költővel történeti helyzetünk mély ismerője érintkezik. Elszigetelt fajunk önvédelmi harcában mi a kard meg puská mellé harmadik fegyverül a könyvet szánjuk. Jókai ezt nem említi. E helyett egy egész könyvtárra való nemes olvasmányt adott kezünkbe. Mirajtunk áll, hogy éljünk ezzel is.

Rédey Tivadar.

A magyar nemes insurrectio reformtervei 1797-től 1809-ig.

I.

Unalmas régi nóta, gondolják majd sokan, ha a fentti címet elolvassák. Hát régeinek bizony elég régi; úgy lehet, hogy unalmas is, de legalább nem olyan szomorú, mint az a gyászinduló, amelyet a balsors, a szörnyű világégés jóvoltából, reggeltől estig szüntelenül a fülünkbe muzsikál.

A napoleoni háborúk kora, ha nagy vihar és földindulás járt is a nyomában, sokkalta boldogabb volt a mi sivár és vigasztalan jelenünknel. Boldogabb, mert akkor nem akadt — vesztett hadjáratok egész sora után se — magyar ember, aki arra vetemedett volna, hogy idehaza, a hősieken küzdő hadsereg háta mögött, fenekes-tül felforgatva mindent, nemzetét a végső romlásba taszítsa.

Bármennyi veszedelmet és nyomorúságot zúdított is reánk a XVIII. század vége s a XIX. század eleje: Magyarország ép határokkal, meg nem csonkított ősi területtel, bontakozott ki a titáni viadalból.

Pedig 1792-től 1815-ig csak indónként ült el a harc s minden egyes szünet után fokozott hevesseggel és erővel lángolt fel újra. Ez a 24 esztendő a magyar vitézségnek legendás korszaka volt s a nagy tömegekben alkalmazott magyar huszárság — Nagy Frigyes idejére eső káprázatosan szép első virágzása után —, most érte meg a másodikat.

A szünni nem akaró hosszas háborúkban a magyar katona mindig ott járt, ahol a legsűrűbb rendet vágta a halál. Sok-sok ezerszámmra harcolt a legénység soraiban, de ott látjuk tündökölni a tisztikarban is, a legkisebb rendfokozattól a legnagyobbig mindenütt, csattanós cáfolatául annak az unos-untalan ismételt panasznak, hogy magyar ember a közös hadseregben nem boldogulhatott.¹

¹ 1792-től 1816-ig mindössze 92 magyar tábornok szolgált a cs. k. hadseregben. Törzs- és főtiszt, természetesen, sok-

Erre az időszakra esik a hazánk történetében, sok századon át, olyan fontos szerepet játszott magyar nemes insurrectiónak négy utolsó felülése is.

A nemesfölkelés ősi intézménye, az állandó hadsereg megteremtése után is tovább élt, annak a gondolatnak megtestesüléseként, hogy akié az ország földje, az gondoskodjék annak védelméről is. S ha igazságot akarunk tenni, akkor el kell ismernünk, hogy az annyit gáncsolt és ostorozott magyar nemesség, a most szóbanforgó időben is becsülettel rótta le ezt a kötelességét. 1797 és 1809 között mindössze 136.177 embert szőlített talpra insurgens hadseregeként. Benne szolgáltak legjobb főúri és köznemesi családjaink tagjai, jórészen fényes történelmi nevek viselői,¹ akiken bizonyára nem múltott, hogy a hadiszerencse nem jutalmazta érdeme szerint a sok fáradozást és áldozatkészséget.

Méltó, sőt szükséges tehát a nemesfölkelésnek legalább utolsó hadrakeléseivel s az azok nyomán született reformtervekkel is foglalkoznunk, mert az insurrectiónak éppen a napoleoni háborúkra eső szereplése lett minálunk annyi rosszakaratú ráfogásnak — sőt egy nagyon elterjedt trágár szállóigének is — állandó cél-táblája.

Ennek tudható be, hogy általánosan lábrakapott hamis felfogás szerint, az insurgens hadsereg csak afféle sebtében összetákolt gyülevész had volt, amelyet csűrhe módjára hajtottak az ellenség elé — a vágóhídra. S ha egyszer megszaladt, hazáig többé meg se állott.

kalta több. Igaz ugyan, hogy 1815 után nagyszámú magyar tiszt is megvált a katonaságtól, de ennek a monarchia nyomorúságos pénzügyi helyzete volt a legfőbb oka, amely, a hadsereg 1828-ig tartott csökkentésével kapcsolatban, teljesen megrontotta az előléptetést. Így azután magyar vagy nem magyar, aki csak tehette, más pályán keresett foglalkozást.

Az említett 92 magyar tábornokból 1792 és 1816 között meghalt (vagy elesett) 48; az élve maradtak közül 1816 elején még aktív szolgálatban volt 19, nyugalomban 25.

¹ Ime mutatóba egy kis sorozat: Almássy, Amadé, Andrássy, Baranyi, Barkóczy, Batthyány, Beöthy, Bornemissza, Csáky, Csekonics, Dessewffy, Dobozy, Erdődy, Esterházy, Fáy, Fejérváry, Festetics, Forgách, Fráter, Gerliczy, Görgey, Gyulai, Hadik, Haller, Illésházy, Ilosvay, Kállay, Kálnoky, Károlyi, Kazinczy, Majthényi, Máriaassy, Nádasdy, Pálffy, Péchy, Perényi, Révay, Reviczky, Rhédey, Semsey, Szacsavay, Szapáry, Szemere, Szentiványi, Szlávy, Sztáray, Újfaluassy, Vay, Vécsey, Wenckheim, Zay stb., stb.

Ezt hirdették különösen azok, akik a magyar nemeséget, több rosszakarattal mint igazmondással, léptenyomon csak gyalázták és ócsárolták, ezzel akarván annak tekintélyét egyszer s mindenkorra tönkretenni. Mint-hogy pedig a magyar ember, kritikátlan természeténél fogva, nemcsak a hírlapok betűjének, hanem legtöbbszór az úton-útfélen felburjánzó mendemondának is vakon hisz: természetes, hogy ez a sok rágalom és gúnyolódás is halló fülekre, hívó elmékre talált.

Azok, akik a nemesfölkelést rendetlen hordává akarták alacsonyítani, nem tudták, hogy az utolsó insurgens hadseregek mindenkor a cs. k. hadsereghez hasonlóan voltak megszervezve.

Volt katonai vezetésre hivatott főparancsnokságuk, amelynek oldalán, az administratív ügyek intézésére, az ú. n. „Insurrections-General-Commando“ működött. Volt külön vezérkaruk és külön tüzérparancsnokságuk is. Már 1805-ben hadosztályokra tagozódtak, amelyek mindenike lovas- és gyalogdandárokból állott. Ezeket a dandárokat pedig huszárezredek és gyalogzászlóaljok alkották.

Mindenik hadosztálynak meg volt a maga — nagyobb részben a közös hadseregből, kisebb részben a saját állományából vett — tüzérsége s volt szükség esetén műszaki csapata is.¹

Egy ilyen módon szervezett és felszerelt hadsereget sehogyan se szabad tehát valami rakoncátlan és gyáva sokadalommá alacsonyítani; legkevésbé pedig nekünk magyaroknak, mert csak magunknak ártunk vele, ellen-ségeink malmára hajtván a vizet.

¹ Tájékoztatásul megemlítem, hogy pl. 1797-ben még csak 14 ágyút és 2 tarackot, de már 1805-ben 88 darab (3, 6 és 12-fontos) ágyút és 6 darab 7-fontos tarackot osztottak be az insurgens hadsereghez. Ehhez a cs. k. tábori tüzérség 3½ tüzérszázadot, a „Bombardier-Corps“ 26, a műszaki tüzérség 37 embert, a szekerészcsapat pedig 531 embert és 1231 lovat adott. („*Status Effectivus Nobilis Insurrectionis Hungaricae in Castris ad Sabariam cum fine Augusti 1797 existentis.*“ — *Orsz. Ltár.* József nádor titkos levéltára, Acta Insurrectionalia A. 1797. Nr. 5, továbbá: Ausrüstungs-Entwurf. Wien, 1805 nov. 6. — *Orsz. Ltár.* Mil. Kanzley des Pal. E. H. Joseph. 1805. Fasc. 2. Rot. XIV. és Ins. Gen. Cdo. 1805. Fasc. 2. Nr. 88.)

Az ugyanakkor tervezett (de meg nem valósult) utász-zászlóalj 4 századból állott volna, mindössze 824 emberrel. (*Orsz. Ltár.* Mil. Kanzley des Pal. E. H. Joseph. 1805. Fasc. 3. Rot. LVII. ad Nr. 451/2.)

Hogy mennyire nincs igazuk azoknak, akik az insurrectiót s vele együtt a magyar nemességet is sárba akarták taposni: legjobban bizonyítja az 1805. év története, amidőn a hatalom tetőpontja felé haladó francia császár is számottevő ellenfelet látott a felkelő hadseregben.

Napoleon csak abban az esetben volt hajlandó Magyarország megszállásától elállani, ha a király az insurrectiónak javában folyó szervezését azonnal megszünteti.¹

Davout tábornagynak Bécsben 1805 november 26-án kelt s a magyar nemzethez szóló kiáltványa,² valamint az 1805 december 6-án kötött fegyverszüneti szerződés 3. pontja is ugyanezt kívánja.³ Már pedig nyilvánvaló, hogy ha a nemesfelkelés csakugyan olyan hitvány, aminek nálunk feltüntették: a franciák bizony ügyet se vetettek volna reá.

Igaz, hogy 1809-ben, amikor véres viadalra került a sor a francia hadsereg és a magyar insurrectio között: az utóbbi bukott el. De bukása nem volt szégyenletes, mert az a sokszor hányfogatott „győri szaladás” se úgy történt ám, ahogyan azt rossz nyelvek hiesztelték. Voltak abban a csatában vitézi tettek is, s a felkelő tisztek és csapatok több más harcban is emberül megállották a helyüket. Gróf Esterházy János ezredes, a pozsonyi insurgents huszárezred parancsnoka és Olgyay Boldizsár, ugyanennek az ezrednek egyik századosa, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét vívta ki magának,⁴ amit az első ágyúszóra gyáván szétszaladó csapattal egyikük se tehetett volna meg.

Szily Antal, a békésvármegyei insurgents lovasság őrnagya, ugyanebben az évben, Galiciában szerezte meg a Mária Terézia-rendet.

A legelőbb felkészült primási és nyitrai huszárezred közvetlenül a főhadsereg kötelékébe került s július 5-én

¹ A király a nádornak: Brünn, 1805 nov. 15. (*Orsz. Ltár.* Mil. Kanzley des Pal. E. H. Joseph. 1805. Fasc. 2. Rot. XXXVIII. Nr. 157.)

Rövidség okáért a nádor katonai irodájára ezentúl csak M. K., az Insurrections-General-Commandora pedig I. G. C. betűkkel hivatkozom.

² U. o. Fasc. 3. Rot. XIV. ad Nr. 446.

³ U. o. Fasc. 3. Rot. LVIII. Nr. 499.

⁴ Az előbbi Kis-Cellnél (1809 jún. 14), az utóbbi Pápánál (1809 jún. 18).

és 6-án vitézül harcolt mind a kettő a wagrami csatában.¹ Egyes insurgens csapatok pedig Galiciában verekedtek.² De a többi is aránylag gyorsan kipótolta azt, amiben tudás és gyakorlat hiánya mutatkozott.

A nádor, 1809 október 14-én — a Pápa melletti nagy csapatszemle alkalmával — a legnagyobb elismeréssel adózott a biharvármegyei insurgens huszárezrednek. Báró Mecséry Dániel altábornagy, a dunántúli insurrectio kerületi parancsnoka, aki pedig ugyancsak kemény katona volt, azt mondotta, hogy „a Bihariak egy Grádusban vagynak a Palatinális Huszárokkal“, tehát a cs. k. hadsereg 12. huszárezredével.³

Azt hiszem, ez az egynéhány, innen-onnan kikapott adat is eléggé bizonyítja az insurrectióra kent vádak alaptalanságát.

Kétségtelen, hogy voltak súlyostermészetű fogatkozásai is, csak hogy ezek nem a vitézség és a katonás szellem teljes hiányában, hanem abban a körülményben gyökereztek, hogy a magyar nemesfelkelés az állandó hadseregek korszakában már elalvult intézmény volt és alapos megújhódásra szorult, ha tovább is élni akart.

Az insurrectiónak ugyanis, béke idején, fegyverben-szolgáló tiszti és legénységi állománya nem volt. De nem volt lova, nem volt ágyúja, puskája és más egyéb fegyvere se. Szintúgy hiányzott a ruhája és mindennemű felszerelése is. Mindezt tehát csak a felkelés hadbaszólításakor, vagyis akkor kellett előteremteni, amikor az ellenség már a szomszédban pusztított s a veszedelem az országnak már-már a körmére égett.

Ebből tehát az is következik, hogy *az esetről-esetre alakuló insurgens hadsereg mozgósítása sokkal bonyolódottabb feladat volt és sokkal nagyobb munkát követelt, mint pl. egy ugyanakkora állandó hadsereg hadilábra állítása.*

Ilyen nehéz viszonyok között legalább három hónap kellett hozzá, hogy az insurrectio, valamennyire felszerelve és felében-harmadában betanítva, az ellenség elé

¹ *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht*: V. (Wrede) Beilage XXII. A nyitrai huszárezred a királyné nevét viselte.

² U. o. V. 189.

³ *Dobozy Lajos* ezredes jelentése: Tevel, 1809 október 16. (*Gyalókay*: Bihar vármegye és az utolsó nemesinsurrectio. 28–29. l.)

állhasson. Megtörténhetett tehát és — pl. 1805-ben — meg is történt, hogy a támadás a nemesfelkelést alakulása közben érte, úgyhogy a folyamatban levő szervezőmunkát, legalább is a közvetlenül fenyegetett vármegyékben, abba kellett hagyni.

Ezeket a súlyos és minden alkalommal fokozottabb mértékben mutatkozó hibákat jól látták az insurrectio akkori tisztjei is. Akadtak is közöttük többen, akik — megakarván az intézményt a teljes elposványosodástól menteni — a nemesfölkelés megreformálására javaslatot terjesztettek a nádor elé. Ezek közül négyet az Országos Levéltár nádori osztálya őriz.

Lássuk hát őket egyenkint.

II.

A négy javaslat közül legkorábban — 1797 november 12-én — gróf Esterházy Józsefé készült, aki ebben az évben insurgens ezredes és a nyitravármegyei huszárezred parancsnoka volt.¹

Állásánál fogva az insurrectio ügyes-bajos dolgaiban járatosnak kellett lennie s így az immár alapos reformra szoruló intézmény hibáit és fogyatkozásait is jól ismerhette.²

Javaslatát átolvasva, annak vezérgondolatát a „*Suprema lex regis voluntas esto*“ elvében látjuk kikristályosodni, amely gondolatnak érvényesülését, *háborús bizonyodalmak idején*, nem szabad semmiféle rövidlátó vagy önző gáncsoskodással hátráltatni. Határozottan kimondja, hogy az insurrectio mindaddig nem hajthat nagyobb hasznót, amíg alkalmazása csupán Magyarország területére szorítkozik s amíg a felülés szükséges vagy fölösleges voltát az országgyűlés, avagy éppen egynehány vármegye, dönti el. Tart tőle, hogy különösen az utóbbiak csupa önzésből is megtagadják az insurrectio talpraállítását, még akkor is, ha már a nyakukba szakadt a baj. Egy ilyen „törvényszerű rendi hatalmaskodás“-tól függő segítőhad, amelyre sohase lehet biztosan és jóelőre számítani, tulajdonképpen nem is támogatás.

¹ Orsz. Ltár: József nádor titkos ltára, Acta Insurr. A. 1797. Nr. 5.

² Javaslataának címe: „Entwurf zur Hebung der Gebrechen der Insurrection bey einem gesetzmässigen Landtage.“ (U. o. Miscell. Officiosa Anni 1808, Nr. IX.)

Nem zavarhat sok vizet egy olyan hadtest (vagy hadsereg), amelyről az ellenség is jól tudja, hogy az ország határát át nem lépheti; amelynek behívását akkor határozzák el, amikor már talpon kellene állania s amelyet még csak akkor szednek össze, amikor réges-régen eljött a harcok ideje.

Ezek a — bizonyára jól értékelt — igazságok indították Esterházyt arra, hogy az insurrectio megreformálására javaslatot írjon, amelynek megvalósítása — úgy hiszi — az ország külső és belső biztonságának hatalmas örvévé tenné a nemesfölkelést. Tervében nem szorítkozik csupán az intézmény hibáinak felsorolására, hanem egyúttal azt is megmondja, hogy miként lehetne, meggyőződése szerint legjobban és legkönnyebben, a bajokon és hiányokon segíteni:

1. Az insurrectiónak legelső sarkalatos hibája az, hogy hatásköre — a törvény betűje szerint — nem terjed túl az ország területén.¹

2. Képtelenség, hogy az országgyűlés döntse el, vajon az insurrectiót fel kell-e ültetni avagy sem.

3. A sok vitatkozással és veszekedéssel elpocsékolják az országgyűlésen az időt s a felkelést csak nagykesőn szavazzák meg, akkor, amikor annak már hadba is kellett volna indulnia.

4. Az insurrectio állománya mindig bizonytalan, minthogy meg nem bízható kulcs alapján határozzák meg.

5. A nemesi sereg alkalmazása csak szűk korlátok között lehetséges.²

Az orvoslásnak legjobb módja Esterházy felfogása szerint az, hogy a „casus legis“ eddigi meghatározásával szakítva, új értelmet és tartalmat adnak neki, olyan formán, hogy az insurrectio ezentúl rögtön hadba legyen szólítható:

1. akkor, ha az ellenség az örökös *tartományok* területére becsapott;

2. pedig forradalom, vagy hasonló erőszakos átalakulás esetén is.³

¹ Ettől ugyan eltértek 1801-ben is.

² Ez tulajdonképen már az első pontban is benne van.

³ Ezt Esterházy körülírva fejezi ki: „Wenn ein Erbstaat von irrigen Meinungen dergestalt eingenommen wäre, dass solcher von der vorigen Constitution sich getrennet und eine neue eigenmächtig angenommen hätte.“

Az első eset, minden további felhívás nélkül is, kötelezi a rendeket az insurrectio hadbahívására, a második azonban csakis akkor, ha az uralkodó segítségül kéri és annak rendje-módja szerint el is látja a fölkelő nemes-hadat.

Hogy pedig a király kellő időben számíthasson az insurrectióra, állandó keretet kell annak számára alakítani, amely folytonosan gyakorolja mesterségét s az egész nemes sereg behívása esetén, annak mindenkor készenálló szervezője és tanítója is legyen.

Az ilyenformán állandósuló insurgens csapatok állományát úgy kell megszabni, hogy az magára az országra bajt ne hozhasson, vagyis, hogy valami fölkeléshez vagy lázadáshoz csatlakozva se legyen belőle nehezen lebírható ellenfél. Magyarán: az orvosság ne legyen károsabb a betegségnél.

Az állomány, pénzügyi okokból is, csak akkora legyen, hogy a vármegyék ne zúgolódhassanak ellene s a reájuk háruló kiadásokat könnyűszerrel fedezhessék.

Esterházy tehát, mindezt megfontolva, 2—2 portára számít 1—1 lovaszt. Ez lenne az a kulcs, amely az insurrectiónak békeállományát szabályozná. Minthogy azonban a vármegyék minden, még olyan kicsiny, megterhelés ellen is alkalmasint rugódoznának, fülbemászó szép hegedűszóval kellene őket — például ilyenformán — megpuhítani:

Ő Felsége, a mostani (1797.) insurrectio felosztatása alkalmával, megköszöni a rendek áldozatkészségét, de egyúttal nem hallgathatja el azt se, hogy a vármegyéknek, a mai zavaros időkben, az eddiginél nagyobb számú állandó fegyverest kell tartaniok. Ennélfogva Ő Felsége, a magyarokba vetett korlátlan bizalmánál fogva, megengedi, hogy a vármegyéknek ezentúl több fegyveresük legyen, még pedig azért, hogy a könnyen zendülő népet nyugalomra kényszeríthessék, s ahol karhatalomra van szükség, kellő nyomatékkaal léphessenek közbe. Végül pedig azért is, hogy az egyik-másik vármegyében már nagyon is lábrakapott rablóvilággal alaposan leszámolhassanak.

A felsorolt célokra szükséges katonaságot legkönnyebben a már teljesen megalakított és begyakorolt insurrectio adhatná. Ehelyett azután az úgysis inkább káros mint hasznos vármegyei huszárokat és hajdúkat el kellene bocsátani, az insurgens lovasság fenntartására

fordítván az eddig reájuk költött pénzt. Ebből tehát az következik, hogy *a megyei huszárok és hajdúk szolgálata az insurgensek veszik át.*

Háborúra kerülván a sor, ezt a megyei katonaságot azonnal fel lehetne az insurrectio szervezésére és betanítására használni.

A költségvetés alapjául Esterházy olyan vármegyét választ, amelynek 302 portája van.¹ Ebben, 2—2 portára számítva 1—1 lovast, 151 (tisztekkel és altisztekkel együtt 162) főből álló lovasszázad volna szervezhető. Kisebbségi vármegyékben, ugyanennek a kulcsnak alapján, csak egy-egy félszázad, vagy egy-egy szakasz alakulna.

A kiadásokat a következő módon lehetne fedezni:

A fizetést és a zsoldot a földbirtokosok, az armalisták és a taksások adnák, ami évenként és portánként alig rugna többre 12 forintnál. A lovak takarmányát, vagy pénzben, vagy terményben, a parasztok fizessék, akik (a például vett vármegyében) évi 3800 forinttal járultak eddig is a megyei huszárok és hajdúk eltartásához. A ruhát pedig a bírságpénzekből lehetne beszerezni és jókarban tartani, annyival is inkább, mert a fenntartás költsége az első években úgy se lenne nagy.²

A most elmondottak nyomán szinte magától tolikodik fel az a kérdés, hogy mekkora lett volna, Esterházy javaslata szerint, az egész insurrectio békeállománya? Erre azonban csak megközelítő pontossággal válaszolhatok.

Tegyük fel, hogy Esterházy javaslatában csakugyan Nyitra vármegyéről van szó. Ez, az 1797. évi nemesfölkelés alkalmával, 841 lovasból álló huszárezredet állított csatasorba. Ebből 162 főnyi békeállomány, vagyis az egésznek valami egyötödrésze maradna meg. Ha már most tudjuk azt, hogy a teljesen megalakult fölkelősegregnek, 1797 őszén, 15.894 lovasból álló 112¹/₂ huszárszá-

¹ Nem mondja ugyan meg, hogy melyik vármegyére gondol, de azt hiszem Nyitráról lehet szó, mert a javaslat szerkesztője — mint hallottuk — a nyitrai insurgens huszárezrednek volt a parancsnoka.

² A példaként említett lovasszázad évi költsége ez lenne:

fizetés és zsold . .	6737	frt	50	kr.
lovak takarmánya	8078	„	40	„
ruha	1469	„	05	„

Mindössze: 16284 frt 45 kr.

zada volt,¹ akkor könnyen kiszámíthatjuk, hogy egyötöd-része, kerekszámban, 3200 lett volna. Körülbelül ezt a számot fogadhatjuk tehát el az insurrectio tervezett békeállományául.

Ha Esterházy javaslatát behatóbban vizsgáljuk, rögtön az a gondolatunk támad, hogy szerzője nem volt tapasztalt katonaember.

Alapeszméje, hogy az insurrectiónak valamilyen állandó keretet kell adni, bizonyára helyes és se katonai, se magyar nemzeti szempontból nem gáncsolható. De a szervezés módja — úgy vélem — sehogyan se felelt volna meg az akkori idők követelményeinek. Mert hiszen arról van szó, hogy a vármegyék huszárszárjainak és hajdúinak mindenféle szolgálata az állandósítani kívánt *insurgens* huszárszázad (félszázad vagy szakasz) vállára nehezedjék. Már pedig azt senki se állíthatja, hogy a vármegye fegyveresei *csak* katonai szolgálatot tettek volna. Mert bizony volt közöttük hivatalszolga, ajtónálló, tömlőtartó, pandur, háziinas és Isten tudja még miféle más, megengedett vagy csak megtűrt alkalmazásban levő ember. Ebből tehát az következik, hogy az az *insurgens* csapat, amely a most említett szolgálatoakat is végzi, minden volna, csak az nem, aminek lennie kellene, t. i. szigorúan fegyelmezett katonaság.

Egy ilyen — Esterházy javaslata szerint — tulajdonképeni céljától eltérően alkalmazott s az egyes járássokra felaprózott lovasszázad, fegyelem dolgában csakhamar a legmélyebb szintre zökkenne alá. Az egyívásúakat még talán összetarthatná valamiféle zsványbecsület, de csak addig, amíg baj nincs. Kenyértörésre kerülván a sor, bizonyára az egész csapat felmondaná a szolgálatot.

Valaki talán azt vethetné a most hallottak egyik pontja ellen, hogy a mai csendőrség is apró őrsökre van osztva, de fegyelmét mindamellett jól fenn lehet tartani. Ez igaz, de viszont az is bizonyos, hogy a csendőrség csak a közbiztonság fenntartásával foglalkozik s nem végzi a vármegyei huszárok és hajdúk dolgát is. Azután meg a csendőrséget nem is viszik lovascsatába, ami az *insurgens* huszárság főfeladata lett volna.

¹ Orsz. Ltár: József nádor titkos ltára, Acta Ins. 1797. Nr. 5, 15A, 15B.

A vármegyékben fennmaradó békeállománynak az volt a komoly hivatása, hogy az insurrectio felülésekor az új alakulásokat jól betanított és tanítani is tudó tisztekkel és altisztekkel lássa el. Nyilvánvaló tehát, hogy az erre szánt csapattal voltaképpen mesterségét szüntelenül gyakoroltatni kellett volna, még pedig arra temett és tapasztalt vezető keze alatt. Ennek azonban az egyesítés, nem pedig a szétforgácsolás, a főfeltétele.

Feltűnő az is, hogy Esterházy terve értelmében minden vármegye lovassága önálló, csupán saját parancsnokától függő csapat lenne. Ennek azután az volna az el nem maradható káros következése, hogy minden csapatparancsnok azt tenné amit akar, vagy amit az alispán ráparancsol, de nem volna senki, aki az annyifelé darabolt állandó keret kiképzését irányíthatná.

3200 lovas $3\frac{1}{2}$ (6—6 századból álló) insurgens huszárezred állományának felel meg,¹ ennél fogva legalább is kellene hozzá egy tábornok, aki az egész békeállomány valamennyi ügyét-baját egységesen intézné és kiképzését irányíthatná. Kellene továbbá néhány törzstiszt is, akiknek mindenike több vármegye lovasságának lenne a felügyelője.

Esterházy, mint tervéből látható, csupán a lovasság állandósítására gondolt, a többi fegyvernem számára azonban nem kívánt semmiféle keretet. Ezt részben a pénz hiánya, részben pedig az a sokszor bevált, de még többször elfelejtett igazság okolta meg, hogy gyalogságot könnyebb rögtönözni mint lovasságot vagy tüzérséget. Így hát ha csupán egy fegyvernemet állandósítunk, akkor ne a legkönnyebben megalakíthatónak adjunk békeállományt.

Tüzérségről és műszaki csapatokról Esterházy egyáltalában nem szól. Az előbbiről nyilván azért, mert az — az akkori szabálynak megfelelően — a cs. k. hadseregben is alaposan le volt békeidején szerelve. Útegek, mint állandó alosztályok, nem voltak s a tüzérezredek századokra tagozódtak, akár csak a gyalogezredek. A legénység betanítása néhány erre a célra kiadott ócska

¹ 1797-ben az insurgens huszárezredek 4—6 századból (2—3 osztályból) állottak. Állományuk nagyon különböző volt, még az egyforma összetételűeké is. A négy századból állóké 412 és 599, a hat századból állóké pedig 808 és 946 lovas között ingadozott. („Status Servitii pro Augusto 1797.“ — *Orsz. Ltár:* József nádor titkos ltára. Acta Insurr. Anni 1797. Nr. 5.)

ágyúnál (taracknál vagy mozsárnál) történt. A tűzmes-
terek, főtűzmesterek és tisztek alaposabb tanítása azon-
ban az 1786-ban alakult s 1851-ig fennállott „Bombar-
dier-Corps“-ra hárult.

Mint hogy azonban a tüzérezredek állománya moz-
gósítás esetén mindig kevésnek bizonyult, az alsóbb-
rendű kezelőlegénységet a hiányok pótlására szolgáló
ú. n. „Artillerie-Füsilier- (vagy Handlanger-) Batail-
lon“-ból vették. 1808 óta szabály volt, hogy 3 fontos üte-
genként 40, 6 fontos és 12 fontos ütegenként 56, „Artil-
lerie-Füsilier“-t osztottak be.¹

Az 1800—1801. évi insurrectio számára 1000 főből,
az 1805-i számára 1216 főből álló „Insurrections-Artil-
lerie-Füsilier-Bataillon“ alakítását rendelték el.²

II. Rákóczy Ferenc óta tudtommal ezek a magyar
tüzérség első nyomai.

Megjegyzem, hogy az „Artillerie-Füsilier- (Hand-
langer-) Bataillon“ elnevezés éppen nem találó. Megfe-
lelő magyar neve alkalmasint nincs is. Nevezzük hát ezt
a magyar tüzércsapattestet „insurgens tüzérszászlóalj“-
nak. Így legalább mindenki meg is érti. Ez a zászlóalj
— a cs. k. tüzérségtől eltérően s a magyar nemzeti szín-
nek megfelelően — fehér gombokkal és buzérvörös haj-
tókával díszített sötétzöld kabátot viselt. Magyarorszábusá
nadrágja világosszürke volt.³

Mozgósítás esetén a szorosánvett tüzérszemélyzetet
is három különböző helyről kellett tehát összeszedni.

A hámoslovakat s a hozzájuk tartozó hajtólegénysé-
get pedig a negyedik helyről — a szekérszecsapat állo-
mányából — kellett venni. Világos, hogy az insurrectio-
számára nem lehetett volna az akkori viszonyok között
olyan keretet alakítani, amely ezt a négyféle legénysé-
get szolgáltatni tudta volna. Hozzájárult ehhez még az
is, hogy a XIX. század elején a tüzérséget vadidegen
fegyvernemnek tartották minálunk Magyarországon.

¹ *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht* IV. (Semek) 145. l.

² „Überblick u. Bemerkungen die Einrichtung der kön.
Hung. Ins. Armée i. J. 1800—1801 betreffend“ (*Orsz. Ltár:*
M. K. 1805. Fasc. 3, Rot. LVII, ad Nr. 451/2.) és „Eintheilung
der Ins. Infanterie Anno 1805.“ (U. o. Fasc. 3, Rot. CXXI,
ad Nr. 667.) továbbá: *A nádor* Vogelhuber tbk. insurgens
tüzerparanesnoknak: Buda, 1805 nov. 1. (U. o. Fasc. 2, Rot.
III, Nr. 58.)

³ „Adjustierung eines Ins. Art. Füsiliers.“ (U. o. Fasc.
3, Rot. CXXI. ad Nr. 667.)

Az is maradt még jó sokáig, mindaddig, amíg a tüzérezredék Magyarországon nem toboroztak, vagy soroztak legénységet.

Jócskán idegenek voltak nálunk a műszaki csapatok is, de azok számára — kevésbbé bonyolódott szervezetük és kiegészítésük folytán — mégis könnyebb lett volna valamilyen állandó keretet alakítani.

Más, már nem is katonai, kérdés a „casus legis“ új meghatározása és beleillesztése a magyar alkotmányba, továbbá az is, hogy ezt az egész tervet be lehetett volna-e a jogaira és kiváltságaira annyira féltékeny nemességnek adni úgy, hogy országgyűlésen szellőztetett állandó „gravamen“ ne támadjon belőle? Az is komoly megfontolást kívánt, vajjon a parasztságot meg lehetett volna-e a lovak eltartásával még jobban terhelni?

Ezeknek boncolgatása azonban már nem az én feladatam.

III.

A háborúnak az 1801-i luneville-i békével jól-rosszul elfojtott üszke 1805-ben új lánggra lobbant. A Német- és Olaszországból egyszerre közeledő francia hadak ellen az insurrectiót is újra hadba szólította a király, Magyarország fenyegetett határainak védelmére. Harcra azonban ezúttal se került a sor, mert a fölkelés szervezése még javában folyt, amikor a franciák Pozsonyt már megszállották. Mire pedig az insurgens csapattek hadrakeltek volna, a fegyverszünet, majd az ezt követő béke, minden további hadműveletnek bevágta az útját.

Ennek a fölkelésnek tapasztalásai nyomán született — 1806 június 2-án — a második reformterv.¹ Szerzője — báró Bittner² — százados volt a cs. k. 3 számú könnyű lovasezredben. Mint címzetes őrnagy vált meg a hadseregűl, de 1805-ben újra beállott s őrnagyi ranggal szolgált a magyar nemesinsurrectio vezérkarában.³

¹ Címe: „Gedrängte Meinung zu einem aus 2 Escadrons bestehenden stabilen Körper, als Fuss für Chargen und Extra-Corps für die Insurrection, so wie zur Selbst-Verwendung im Kriege als Streif-Corps.“ Wien, am 2. Juni 1806. (Orsz. Ltár: József nádor titkos ltára. Misc. Off. A. 1808. Nr. VIII.)

² Keresztnevét sehol se találom.

³ Orsz. Ltár: M. K. 1805. Fasc. 3. Rot. LXXXVIII. Nr. 612/1. és I. G. C. 1806. Fasc. 3, Nr. 134.

Javaslatának magva röviden összefoglalva ez:

A magyar nemesfölkelésnek olyan állandó keretre van szüksége, amely — *a tüzéség kivételével* — minden fegyvernem számára neveljen használható tiszteket és altiszteket. Ezzel elkerülhető volna az, hogy a nádor az insurrectio részére a hadseregtől legyen kénytelen tiszteket és altiszteket kérni, akiket azonban se elégséges számban és minőségben, se pedig kellő időben meg nem kaphat. Hiszen érthető, hogy a harcokba bonyolódott hadsereg nem szívesen adja oda leghasználhatóbb embereit az insurrectionnak, amelynek ilyenformán kevésbé alkalmas egyénekkel is be kell érnie.

Minthogy pedig a fölkelő nemeshadnak csaknem egyharmadrésze 1805-ben is huszár volt¹ s a lovasságot a gyalogságnál jóval nehezebben lehet talpraállítani: azt javasolja, hogy az előbbinek állandó kerete 2 század (1 osztály) legyen.² Ezenkívül a vadászok és a műszaki csapatok (utászok) számára egy-egy (1 tisztből és 100 főnyi legénységből álló) századot tervez s mindkettőt közvetlenül a huszárosztály alá rendeli. Ebből az következik, hogy a huszárosztály parancsnoka olyan lovastiszt legyen, aki a vezérkarnál — de ezenkívül a gyalogságnál és a műszaki csapatoknál is — szolgált, aki tehát mind a három fegyvernem dolgaiba kellő tudás és tapasztalás alapján szólhat bele.

Mind a huszárosztálynak, mind a vadász- és utász-századnak, az a legfőbb rendeltetése, hogy az insurgens sereget, behívása pillanatától fogva, szervezze és tanítsa. Hogy ezt a súlyos és sok akadályba ütköző feladatot sikeresen oldhassa meg, a huszárosztály és a gyalogszázad egész legénységét fiatal, jól kiválogatott nemesekből kell összeállítani. Az utászszázadnak legalább egyharmadrészt azonban mesteremberek (főként hajósok és ácsok) alkossák.

Minden huszárnak kardja, karabélyja és két pisztolya legyen. Minthogy azonban — Bittner alternatív terve szerint — *a huszárosztályt szükség esetén egytömegben, mint portyázó csapatot is kell alkalmazni: századonként 48 lovas kapjon utászszerszámot, hogy mű-*

¹ 70 század, 10.744 emberrel. (Eintheilung der Ins. Cav. anno 1805. — Orsz. Ltár: M. K. Fasc. 3. Rot. CXXI. Nr. 667.)

² 1805-ben egy insurgens huszárszázad 6 tisztből és 153 főnyi legénységből állott, 153 lóval. (U. o.)

szaki csapatok segítségével nélkül is le tudja az útjába eső természetes vagy mesterséges akadályokat küzdeni.

Béke idején mindegyik huszárszázadnál a nemesség színe-javából összeválogatott 24 hadapród szolgálna a rendes állományon felül. Ezek a mozgósítás pillanatában már mint teljesen betanított és begyakorolt hasznavehető tisztek, vagy altisztek, lépnének be az insurgents huszárezredékbe.

Mihelyt kellően ki van képezve, az egész osztályt szét kell osztani a vármegyékben, hogy ott az insurrectio számára már előre kijelölt és számontartott altiszteket alaposan betanítsa.

*

Ha most ezek után Bittner rövid és kissé felületes javaslatát pártatlanul akarjuk megbírálni, akkor pontosan el kell választanunk benne azt, ami a békére vonatkozik attól, ami csak háború esetére szól.

Régi példabeszéd, de mindig igaz marad, hogy „fétől bűdösdik a hal”. A legelső nagy hiba tehát, amit ebben a tervben gáncsolnunk kell, a parancsnokkérdés szerencsétlen megoldása. A huszárosztály parancsnoka a gyalog- és utászs század kiképzését is irányítja, vagyis mind a három fegyvernem dolgát tövéről-hegyére alaposan kell értenie s ezenkívül jártas legyen a vezérkari szolgálatban is. Hát ez bizony, magyarul mondva, fából vaskarika, mert ennyi sokféle tudást és tapasztalást a napoleoni háborúk korában már nem lehetett egy fázékban főzni.

Az a törzstiszt, akit egy, az egész insurgents huszárság keretével szolgáló osztály élére állítottak, csak olyan valaki lehet, aki maga is ízig-vérig lovasember. A lovas-szolgálat minden csinját-binját értenie kell, hogy osztályában csupa tanítani és fegyelmezni tudó tisztet és altisztet nevelhessen. Képtelenség tehát, hogy ezenkívül még vezérkari dolgokkal, továbbá gyalogos és műszaki szolgálattal is foglalkozzék. Az a csapatparancsnok, aki ennyifelé forgácsolja testi és szellemi munkaerejét, sokfelét tudhat ugyan, de semmit se alaposan. Ennek pedig elsősorban is a gondjaira bízott csapat adná meg az árát.

A lovasosztály parancsnoka nem lehet egy füst alatt a vadász- és az utászs század közvetlen előljárója is. Ezt a kérdést inkább úgy lehetett volna megoldani, hogy a három fegyvernemből álló egész békealakulás parancs-

nokául egy sokoldalúan képzett és tájékozott törzstisztet neveztek volna ki, aki azonban ne legyen egyúttal osztályparancsnok is.

Bittnernek az a gondolata, hogy a huszárosztályhoz évente 48 hadapródot szán, feltétlenül helyes, ámde ezt az eszmét — az állomány arányához mérten — a vadász- és az utászs századnál is meg kellett volna valósítani, hogy lassankint azoknál is alakuljon a szükségnek megfelelő tiszti (vagy altiszti) tartalék.

Es itt mindjárt azt is megjegyezhetjük, hogy sokkal helyesebb lett volna, mind a vadászok, mind az utászok számára egy-egy teljes iskolaszázadot szervezni, mert a javasolt s csupán egy tiszttel ellátott félszázadnak igazán nem lehetett sok értelme.¹

Nagyon nehezen oldható meg — vagy talán sehogy sem — az a kérdés, hogy miként történjék az egyes vármegyékben a kijelölt altisztek begyakorlása? Itt ugyanis három olyan kellemetlen bökkenő van, amin érdemes egy kissé gondolkozni:

1. Ha a már betanított huszárosztályt, továbbá a vadász- és utászs századot is szétszjtjuk a vármegyékben, akkor tiszta a lovasosztályból se jut mindenikbe, a gyalog- és utászs századból pedig egybe se. Holott nagyon kétséges, hogy egy-két szárnyaszabadjára bocsátott hadapród, őrmester vagy káplár meg tud-e, kellő útbaigazítás nélkül is, birkózni a reáharuló bokros feladattal? Alig hiszem. El lehet ugyan gondolni, hogy a vármegyékbe küldött oktatók betaníthatják valahogyan a kard és puská használatára a gondjaikra bízott altiszti sarjadedőket, de már annyi taktikai tudásuk nem lesz, hogy a huszárok és a vadászok harcára is meg tudják őket kinn a szabadban tanítani. Természetes, hogy még nagyobb bajok lennének az utászok műszaki kiképzése körül.

2. Meddig tart a vármegyei iskola és gyakorlat? Ki adja, ki szereli fel és ki látja el a huszáraltisztek betanításához szükséges lovakat?

3. Ki adja az utásztisztek begyakorlásához a hídanyagot, a pontonokat stb., stb.?

Ezekre a kérdésekre Bittnernek válaszolnia kellett volna, mert így az egész javaslat csak homályos elmélet, amelynek gyakorlati alapja nincs.

¹ Egy insurgens gyalogszázad: 4 tiszta, 201 legény; egy utászs század: 4 tiszta, 199 legény.

Lássuk már most, mi történik háború esetén?

A javaslatszerkesztőnek — mint már hallottuk — az a terve, hogy ha kell, az egész huszárosztályt portyázó csapatul indítja az ellenség elé. Ezzel azonban homlok-egyenest ellentmond annak, hogy az osztály személyzete, *a mozgósítás pillanatától kezdve*, szervezője és tanítója legyen az alakuló insurgens csapattesteknek és őket, legalább részben, tisztekkel és altisztekkel lássa el. Ilyenformán a huszárezredek megalakítása az évente kiképezett hadapródokra és a vármegyékben átabotában betanított altisztekre hárulna, míg az osztály állandó állományához tartozó, bizonyára sokkal gyakorlottabb tisztekre és altisztekre egyáltalán nem lehetne számítani.

Az 1805. évi insurrectiót véve alapul, az akkori kilenc huszárezredhez és egy önálló huszárosztályhoz,¹ mindössze 476 *tisztre* volt szükség. Az évente besorozott hadapródokkal együtt (a természetes fogyatéket leszámitva) legalább is tíz év kellett ahhoz, hogy Bittner huszárosztálya az egész insurgens lovasságot el tudja tisztekkel látni. Ez pedig, az akkori zivatáros világban, nagyon is hosszú csend lett volna, amelyre sehogyan se lehetett számítani. Ezen az időn innen a Bittner javasolta huszárosztály csak azt az első (mondjuk: szervező) keretet láthatta el, amelynek rögtön az insurrectio meghirdetése után, az egyes csapattestek alakuló állomásán kellett volna lennie. Ez az első keret az 1805-ben kiadott rendelkezések szerint, *mindössze* 140 tisztből és 280 főnyi legénységből állott.²

Még rosszabb volt a helyzet a vadászoknál, ahol az állandó keretnek csupán egyetlen tisztje volt és hadapródok hiányában gyarapodásra se lehetett valami sok remény. Már pedig az 1805. évi alapon 38 zászlóaljnak 684 tisztre volt szüksége. A vadászszázad ilyenformán még évek multával se érhetne el se a tisztikar hadiállományát, se a gyalogos szervezőkereteknek együttesen 76 tisztben és 304 főnyi legénységben megszabott létszámát.³

Valamivel jobban állott az utászok ügye. 1805-ben ugyanis az egész nemes insurrectio számára csak egy

¹ Szepes vármegye.

² „Gedanken über die Kriegs-Übungen der Kön. Hung. Ins. Armee.“ (Orsz. Ltár: Mil. K. 1805. Fasc. 3, Rot. LVII. ad Nr. 451/2.)

³ U. o.

utászzászlóaljat akartak szervezni. (Később ennek a gondolatát is elejtették.) Bittner javaslata szerint ennek a zászlóaljnak egy nyolcadrésze békében is szolgálna, így tehát a béke- és a hadiállomány egymáshoz való viszonya sokkal kedvezőbb mint a gyalogságnál.¹

Láthatjuk, hogy Bittner terve szerint az insurrectio altisztjeinek (és talán tisztjeinek is) jókora része a vármegyékben felében-harmadában betanított egyénekből telt volna szükségképen ki. Nem tudom elégszer ismételni, hogy ezek bizony vajmi csekély értékűek lehettek, akikről az intézmény nem sok hasznos szolgálatot várhatott.

Bittner, akit a nádor majdnem folytonosan különböző fontos megbízásokkal küldözgetett ide-oda, a csapatszervezésből nem vette ki a részét. Látszik, hogy terve a zöld asztalnál, elméleti megfontolások alapján készült s nem számolt eléggé a gyakorlati megoldás elé gördülő akadályokkal, főként pedig az insurrectio természetéből folyó különös viszonyokkal. Ilyenformán, bárha van benne jó gondolat is, eredeti mivoltában nem szolgálhatott volna az újjászervezés alapjául.

IV.

Az 1805. évi insurrectio feloszlatása után még egy másik javaslat is került a nádor elé,² amelynek szerzője Gosztonyi János ny. cs. k. huszárezredes volt,³ aki ezred-

¹ Az utászzászlóalj állománya 824 főben volt megszabva. („Vorschlag über die bei der Kön. Hung. Ins. Armee anzunehmende Stärke der Compagnien und Schwadronen.“ Wien, 1805 szeptember 20. — U. o.)

² *Orsz. Ltár*: József nádor titk. ltára. Miscell. Off. Anni 1806, Nr. X.

³ Gosztonyi és Kövesszarvi *Gosztonyi János* 1758-ban született Kisménediben (Pest vm). Katonai szolgálatát az 52. gyalogezrednél mint ex propriis hadapród kezdette meg, de csakhamar átlépett a lovassághoz s mindvégig ott is maradt. Már az 1797. és 1800—1801. évi insurrectióban is szolgált, 1805-ben pedig a Pest vármegyei insurgens huszárezred parancsnoka volt. 1806-ban nyugalomba vonult, de 1809-ben újra szolgálatba állott s vitézül harcolt a jún. 14-i győri csatában. Még a háború alatt vezérőrnagy lett s 1810-ben végképen nyugalomba ment. 1845 szeptember 5-én halt meg szülőfalujában. Olajfestésű arcképét a történelmi képesár-
nok őrzi.

Sokszor összetévesztik *Gosztonyi Józseff*el, aki 1813-ban ezredes s a 3. huszárezred parancsnoka lett. Ez 1820-ban ment

parancsnok létére Bittnernál jobban és közvetlenebbül ismerhette az insurrectio hibáit és fogyatkozásait.

Javaslatában abból a — talán nem egészen helytálló — feltevésből indult ki, hogy a magyar nemes insurrectiót, Erdélyt és a társországotak hozzászámítva,¹ a nemesség megrontása nélkül is lehető volna 60.000 főre szaporítani. Ez a hadsereg felerészben huszárokból, felerészben vadászokból állana; ellenben saját tüzérsége és saját műszaki csapata nem lenne. A huszárok is, a vadászok is, 20—20 ezredet alkotnának, amelyeknek mindegyike 10—10 századra oszlanék, vagyis a századok, mindkét fegyvernemnél egyaránt, 150 főből állanának. A huszárok — egyéb fegyverükön kívül — fokost, a vadászok pedig — kurta puskájukon kívül — zászlós pikát is hordanának.²

Minden insurgens, akár huszár, akár vadász, köteles sajátmagát élelmezni. A kincstár csak kenyérről, borról és pálinkáról gondoskodik, mert a magyar embernek az a tulajdonsága, hogy akár 14 napig is elviseli a legnagyobb hajszát, anélkül, hogy főtt ételre szorulna; csak elegendő kenyere és bora legyen.

Magára a szervezésre és a költségek fedezésére átérve, Gosztonyi ezt javasolja:

1. Minden olyan birtokos nemesember, akinek legalább is 5000 r. forint évi tiszta jövedelme van, egy huszárt és két vadászt állítson és tartson is el.

2. Azok, akiknek nincs ennyi jövedelmük, vagyoniuk arányában együttesen, az eddigi szokás szerint, járuljanak az insurrectio megalakításához és eltartásához.

3. Azok, akiknek 5000 r. forintnál nagyobb a jövedelmük, a többletnek egy bizonyos százalékát fizessék az insurrectio pénztárába.

Az állomány betöltése pedig így történnék:

nyugalomba, mint címzetes vezérőrnagy s Troppauban halt meg 1855 október 27-én.

¹ Erdély és Horvátország az anyaországtól függetlenül szervezte mindenkor az insurrectiót.

² „Das Fandl auf die Piquen schlage ich vor, weil die Jäger öfters und unvermeidlich durch ebenen Teraine vorrücken oder retiriren müssen, zu welcher Gelegenheit selbe leicht durch eine entschlossene Cavallerie überfallen und zernichtet werden können... Es ist jedem Cavalleristen wohl bekannt, dass man die Pferde gegen alle Gegenstände viel leichter als gegen flatternde Fandln antreiben und bringen kann...” (Orsz. Ltár: József nádor titk. ltára, i. h.)

Minden gazdag birtokos nemesnek van vagy valami hivatalnoka, vagy olyan szolgálja, akit lóval és fegyverrel ellátva az insurgens huszársághoz lehetne besorozni. Ezt a huszárt, a lovával együtt, saját céljaira alkalmazhatná a gazdája egész éven át, gondoskodván azonban arról, hogy mind a lovas, mind pedig a ló állandóan katonai szolgálatra alkalmas legyen. Az insurgens huszárnak, hogy mesterségét nagyon el ne felejtse, évenként 14—21 napi fegyvergyakorlatra kellene — századához vagy ezredéhez — bevonulnia.

A vadászokhoz a városi, falusi vagy urasági csőszöket, erdőkerülőket és vadászokat lehetne besorozni, akik rendszerint jól megedzett, a szabadban való mozgáshoz és tartózkodáshoz hozzászokott, s a puskával is bánni tudó emberek. Ezek is elláthatnák hivatásszerű szolgálatukat továbbra is s csak a rendes évi fegyvergyakorlatra vonulnának be századaikhoz.

*A tiszteket és az altiszteket a nemes ifjúságból akarja összeválogatni Gosztonyi.*¹

Béke idején minden huszár- és vadászezredtörzsnél csak egy ezredes, egy őrnagy, egy segédtsiszt, két számadó és egy trombitás teljesítene *állandó* szolgálatot. A századok *állandó* kerete pedig 1 tisztből és 12 altisztből állana. Ilyenformán a 20 huszár- és a 20 vadászezred együttes békeállománya körülbelül 520 tiszt és 4800 főnyi legénység lenne.²

Azok a törzs-, fő- és altisztek, akik egész éven át szakadatlanul szolgálnak, a fegyvergyakorlatok idején teljes, egyébkor pedig csak fél, fizetésre (zsoldra) tarthatnak számot. Más, természetben járó, illetményeiket azonban egész éven át, minden levonás nélkül, meg kellene kapniok. Minden egyéb törzs-, fő- és altiszt, valamint a rendfokozat nélküli legénység is, csupán a fegyvergyakorlatok idején kapja meg kiszabott járandóságait. Ezeket a kiadásokat az insurrectio pénztára fedezné.

*

Már előbb említettem, hogy Gosztonyinak az a feltevése, mintha az insurrectiót a nemesség nagyobb meg-

¹ Valószínű, hogy csak az alantas tisztekre s talán a századosokra gondol, mert a törzstiszti állásokat mégis csak bajos lett volna sárgacsőrű fiatalokkal betölteni.

² Az insurrectio talpraállításához szükséges *teljes* tisztlétszám 2120 lett volna.

erőltetése nélkül is lehetne 60.000 főre szaporítani, aligha helytálló. A javaslattevő alkalmasint az 1800. esztendőre gondolt, amikor csakugyan 15.000 lovast és 45.000 gyalogost *akartak* — nemes insurrectio formájában — hadba szólítani.¹ A valóság azonban akkor is rácsáfolt erre a számításra, mert az egész hadrakelt insurgens sereg csak 10.729 lovasból, 27.024 gyalogosból és 152 *insurgens* tüzérből,² vagyis mindössze 37.925 emberből állott.

1805-ben (az első terv szerint), Erdélyt és a társországokat, továbbá a tüzérséget leszámítva, 45.219 főből állott volna az insurrectio,³ még pedig takarékoság okából olyanformán, hogy a lovasság és gyalogság arányszáma 1 : 5 legyen. A későbbi terv az említett állományt 43.186-ra szorította le, de úgy, hogy abba már 1216 insurgens tüzér is bele volt foglalva.⁴

Horvát-Szlavonországnak banderiális felkelés címén 612 lovast és 2652 gyalogost, portális felkelés címén pedig 654 lovast és 2800 gyalogost kellett volna állítania.⁵ Ha ehhez még, az 1800. évi kulcs szerint, 4000 erdélyi insurgent adunk is, csak 54.000 főt kapunk eredményül.

Hogy ebből mennyit lehetett volna valóban megszervezni, azt nem állapíthatjuk meg pontosan, mert az 1805-i insurrectiót — mint már mondtam is — alakulása közben érte a fegyverszünet, majd a békekötés. De már az a körülmény, hogy 1809-ben is csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudtak 104 insurgens lovasszázadot és 19 zászlóaljat mozgósítani: „azt bizonyítja, hogy a Gosztonyi javasolta 200 huszár- és 200 vadászszázadra sehogyan se lehetett számítani.”⁷

¹ „Überblick und Bemerkungen die Einrichtung der Kön. Hung. Ins. Armee i. J. 1800—1801 betreffend.“ (*Orsz. Ltár: M. K.* 1805 Fasc. 3 Rot.: LVII. Nr. 451/2.) Ebből a 60.000 főből Erdélyre 1000 lovas és 3000 gyalogos esett volna. De valójában az ottani nemesfölkelésből semmi se lett.

² A többi 1174 főt a cs. k. tüzérség és szekerészcsapat adta. („Stand und Dienst-Tabelle der Kön. Hung. adelichen Insurrections-Armee.“ Wiener-Neustadt, 13. April 1801. — *Orsz. Ltár: József nádor titk. ltára. Acta Ins. A.* 1800—1801, Nr. 7.)

³ *Orsz. Ltár: M. K.* 1805 Fasc. 3 Rot.: LVII. Nr. 451—2.

⁴ *Orsz. Ltár: M. K.* Fasc. 3 Rot. CXXI. Nr. 667.

⁵ *A nádor Jellachich altábornagynak:* Buda, 1805. nov. 25. (U. o. Fasc. 2, Rot. LIII. Nr. 218—1.)

⁶ Horvát-Szlavonország nélkül.

⁷ Tájékoztatásul itt közlöm a négy utolsó insurrectio

A cs. k. huszárezredek akkoriban 8 századból állottak; ámde régi igazság az is, hogy minél kevésbbé van valamely csapat fegyvelmezve és betanítva, annál kisebb egységekből kell állania. Ha tehát a sorkatonaságnál 8 század volt az egy lovasezredbe foglalható századok felső határa, akkor ezt még kevésbbé lett volna szabad a sokkal lazább insurgentslovasságnál áthágni.

Az 1805. évi első terv szerint az insurrectio zászlóaljai 6—6 századra tagozódtak, 1213 főnyi állománnyal. Gosztonyi azonban 10 századot számít egy egész ezredre. Ilyenformán az ezredet se 6, se 4 századból álló zászlóaljakra nem lehet beosztani. Gosztonyi különben egy szóval se mondja, hogy a vadász század- és ezredparancsnokságok közé zászlóaljparancsnokságokat is akarna iktatni. Ha erre szándékosan nem gondolt, akkor az ő vadászezredei tulajdonképen csak zászlóaljak. Már pedig a zászlóaljparancsnok nem tud 10 századot jól vezetni; kivált akkor nem, ha gyöngye foglalatú csapatai vannak.

A huszárok fokosa, kardjuk, pisztolyuk vagy karabélyuk mellett, jó szolgálatot tehet; de már azt hiszem, hogy az árkon-bokron toronyirányban átvergődő vadászt a neki szánt zászlós pika csak akadályozta volna szabad mozgásában s alig hajthatott annyi hasznot, mint amennyi alkalmatlanságot szerzett.

Van azután a javaslatnak egy pontja, amely ugyan csak meghökkentheti az olvasót, s ez az ellátás kérdése. A rosszul táplált hadsereg mindenkor Isten csapása volt. Elhisszük és tudjuk, hogy a magyar katona szárazkenyéren és vízen is megél napokon át, de ha azután soká tart ez az állapot, bizony kinyújtja a kezét a más lábasjóságára is, mihelyt csak szerét ejtheti. Az ellenség földjén még hagyján, de mi lesz akkor, ha a saját hazája védelmére hivatott insurgentshad elkezd *idehaza* lopni és rabolni? A tervnek ez a pontja tehát nagyon rossz fegyver, amely könnyen visszafelé sülnet el, mert

elért (1805-ben csak elérendő) hadiállományát, tüzérség nélkül:

1797:	112½ l. szd.	3¼ zlj	=	17.961 fő,
1800:	57¾	28	=	37.773 „
1805:	70	38	=	41.970 „
1809:	104	19	=	37.105 „
<hr/>				
Mindössze: 134.809 fő.				

tiltott dologra csábíthatja a saját magáról való gondoskodásra szorított insurgens vitézt.

Hogy Gosztonyi javaslatának pénzügyi része megoldható-e, avagy nem: ahhoz nem szólhatok, mert ezen a téren nem vagyok eléggé tájékozott.

Azonban kétségtávol helyes Gosztonyinak az az eszméje, hogy a fiatal tiszteket és az altiszteket a nemesifjúságból akarja összeválogatni. Csakhogy ezeket alaposan be is kell ám tanítani, már pedig erre 14—21 napi fegyvergyakorlat vajmi kevés. A tiszti- és altisztikar neveléséről tehát másképen kellene gondoskodni, erre azonban Gosztonyinak semmiféle javaslata sincs.

Maga a békeidején is fennálló insurrectio teljesen a „miliz“ rendszeren alapulna. Csak nagyon gyenge századkeretek lennének, amelyekhez több sorozatban egymásután hívnák be fegyvergyakorlatra a tiszteket és a legénységet. Alapjában véve ez se rossz gondolat, mert aránylag rövid idő alatt sok ember részesül katonai oktatásban. Az ilyen kiképzés nem lesz ugyan alapos, de az eddigi semminél mégis csak jobb.

Nagyon különös azonban a fizetés és a zsold meg szabásának módja. Igaz, hogy a napoleoni háborúk óta az ország pénzügyei fölötté tántorgó lábon állottak, de azért mégis túlságos szűkmarkúság azt kívánni, hogy a keretek állandó személyzete csak a fegyvergyakorlatok idején kapjon teljes fizetést, máskülönben pedig a felével is érje be. Munkátlanságért természetesen nem járhat fizetés, de nagyon könnyen lehetett volna a kereteknél szolgáló tisztek és altisztek állandó munkaköréről is gondoskodni olyanformán, hogy a téli hónapokban a fiatal tiszti és altiszti sarjadék iskolázásával foglalkozzanak.

V.

Az eddig tárgyalt reformterveknek az volt a közös tulajdonságuk, hogy a harctéren szerzett tapasztalás nem támogathatta őket. Ugyanis az 1797, 1800—1801. és 1805. évi insurgenshadseregek közül egyik se mérhette össze a kardját a franciákkal s így az intézmény harcratermett voltát ezek a fölkelések se nem bizonyíthatták, se nem cáfolhatták.

A negyedik reformjavaslat azonban, a korábbiakkal ellentétben, az 1809. évi magyarországi hadjáratra hivatkozhatott, amelyben az utolsó nemes fölkelő sereg véres

harcokat vívott a Beauharnais Eugène olasz alkirály és Macdonald tábornagy vezetésével betört francia hadakkal.

A javaslat szerzője — gróf Hadik András altábornagy¹ — 1805-ben insurgens gyalogdandárparancsnok volt Egerben, 1809-ben pedig tiszáninneri kerületi tábornok lett Kassán. Az utóbb említett évben a zemplén- és hevesvármegyei huszárezredek, továbbá a heves-, borsod-, gömör-, zemplén- és abaujvármegyei (15—19. sz.) zászlóaljak tartoztak alája.² Ezek a csapattestek azonban nem jutottak harcba az ellenséggel, így hát Hadiknak is mások tapasztalásával kellett bővítenie a maga javaslatát,³ ami azonban korántsem csökkenti érdekes voltát.

A reformterv minden sora elárulja, hogy írója lelkes magyar ember volt, aki a maga fajtáját minden más nemzetnél különbnek s különösen lovasesetára, sokkal rátermettebbnek hiszi. Nem keni az 1809-i balsiker ódi-umát se a vezetőkre, se a harcosokra, hanem — a korábbi javaslatok szerkesztőivel alapjában egyetértve — a következő két okra viszi vissza azt:

1. Az insurrectiót későn hívták be.
2. Megalakulása után se volt elegendőszámú, a maga dolgában járatos tanítója, akiket az akkor már

¹ A hasonló nevű híres tábornagynak három fia volt, kik közül az itt szóbanforgó *András* 1764-ben született Budán. 1781-ben mint alhadnagy kezdett a 2. gyalogezredben szolgálni, de nemsokára a 6. huszárezredhez került s ott 1783-ban főhadnagy lett. 1788-tól 1815-ig minden háborúban résztvett. 1796-ban már ezredes és az (1801-ben feloszlott) 6. drago-nyosezred parancsnoka, 1800-ban vezérőrnagy, 1809-ben altábornagy. 1827-ben ment nyugalomba, mint címzetes lovas-sági tábornok, valóságos belső titkos tanácsos és a 6. huszárezred másodtulajdonosa. Meghalt Marcaltón, 1840 június 18-án.

Jóval idősebb testvérbátyja — *Károly* — 1789-től 1794-ig a 6. huszárezred parancsnoka volt. 1793 szeptember 29-én Ber-laimont-nál és október 15-én Wattignies-nél tanúsított vitéz-sége jutalmául, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét, majd 1796 szeptember 3-án Würzburgnál — mint vezérőrnagy — ugyanannak középkeresztjét kapta. Mint altábornagy halt meg 1800-ban, Marengónál kapott sebe következtében.

² Die ung. Ins. Armee i. J. 1809. — „Geschichte der k. u. k. Wehrmacht, V. (*Wrede*) Beilage XXII.“

³ Pest, 1809 december 16. (*Orsz. Ltár*: József nádor titk. ltára; Acta Insurr. Anni 1809. Nr. LV.)

válságos helyzetbe jutott cs. k. hadseregtől, nagyobb kár nélkül, nem is lehetett volna hazahívni.

Az első okot a mostani rendszerhez ragaszkodva a jövőben se lehet megszüntetni, ellenben — úgy gondolja Hadik —, hogy ha a második bajt gyökeresen orvosoljuk, az első magától is megszűnik. A másodikon pedig azzal segíthetünk legjobban, hogy az insurrectio számára békeállományt is szervezünk.

Erre a gondolatra áttérve, legelőbb is azzal az akkor felmerült tervvel száll szembe, hogy az 1809. évi insurrectio javából egy testőrlovasszázadot alakítsanak, amelynek tagjai újabb mozgosítás esetén a nemesfőlkelőhad szervezői és tanítói lennének. Ámde ez az eszme az insurrectio céljával nem hangolható egybe. Hadik meggyőződése szerint a nemesfőlkelésnek az ugyanis a főfeladata, hogy minél nagyobb számú és minél fürgébb könnyűlovasságot alakítson, hogy ezen a téren az ellenfél lovasságát számban is túlszárnyalhassuk.

Minálunk ez a gondolat könnyen valósítható meg, mert a magyar ember és a magyar ló erre a szolgálatra különösen rátermett.¹

A nemesség színe-javából összeállított s a legjobb lovakkal ellátott insurgens huszárezredek 1809-ben is bámulatos dolgokat vihettek volna véghez, ha kellően betanítják és okosan alkalmazzák őket. Képzeljünk csak — mondja Hadik — egy, *több ezer lovasból álló*, nagyon mozgékony seregettestet, mely szakadatlanul az ellenség körül rajzik, közlekedővonalait fenyegeti avagy meg is szakítja, szállítmányait elfogja vagy megsemmisíti, de minden komolyabb mérkőzés elől ügyesen kitér. Vagyis ott van mindenütt, ahol lennie kell, de azért megfogni még se lehet. Vajjon nem volna-e kénytelen az ellenség ilyen szokatlan támadások következtében mozdulatait lassítani és korlátozni?

¹ Hadik saját szavait idézem: „...welches Reich Europens kann sich in der Möglichkeit die grossen Massen Cavallerie aufzustellen, mit meinem Vaterlande messen, wo der Bauer von frühester Jugend einen Theil seines Lebens auf dem Pferde ohne Sattel zubringt? Der Schlag Pferde zum leichten Cavallerie Dienst eigens geschaffen zu seyn scheint und die Lebens Art beyder meist unter freiem Himmel sie vorzüglich geschickt macht in Kriegs Fatiguen auszudauern, mit dürftiger Nahrung und schlechtem Futter sich zu begnügen und grosse Strecken schnell und mit Leichtigkeit zu hinterlegen.“ (I. h.)

Nem merítené-e ki hamarosan az ő kevésbbé fürge lovaságát ez az örökös zaklatás?

Ha már most az 1809-i insurrectiót vesszük a későbbiek mintájául, hogyan képzeljük azt, hogy a tervezett testőrszázad ekkora lovastömeget tud majd ilyen harcmódra betanítani, holott alig jutna belőle egy-egy huszárezredre öt személy, tehát nem is kaphatna belőle minden század.¹

Különb en is nagyon kétséges, vajon a testőrség tagjaiban meg lenne-e az annyira szükséges szervező és tanító képesség?

Bizonyára jól lovagolnak, szépen táncolnak, több nyelven beszélnek, sőt más egyebet is elsajátítanak a testőrségnél, csak éppen azt nem, amire az insurgenseket kellene majd tanítaniok. Fogalmuk se lesz az ú. n. kiháborúról, valamint a nagyobb lovastestek alkalmazásáról se és egyáltalában hiányozni fog náluk az annyira szükséges „coup d'oeil militaire“. Kérdezzük csak meg azokat a huszárezredeket — mondja Hadik —, amelyek annakidején testőröket kaptak, vajjon be tudták-e ezek a tapasztalatlan urak a frissen bevonult lovasokat tanítani és gyakorolni? Bizony nem. Háborúban alakuló csapat szervezéséhez és betanításához olyan tisztek kellenek, akik a maguk dolgát, a legapróbb részletig alaposan értik s következetesen haladnak egy bizonyos, előre kijelölt és kipróbált irányban.² Ha erre nem gondolunk, akkor a katonáskodást éppen megkezdő fiatal huszár alig kiirtható hamis fogalmakat sajátíthat el.

Hogy tehát kellőszámú — nemcsak a lovaglásban s a magyarul tanított szolgálati és gyakorlati rendtartásban³ járatos, hanem egyéb elméleti és gyakorlati tudásban is megfelelő — tiszti- és altisztikar álljon mindenkor készen az insurrectio céljaira: Hadik — a testőr-

¹ Ebből az látszik, hogy ez a testőrszázad legfeljebb 90 lovasból állott volna. 1809-ben (Horvát-Szlavonországot és Erdélyt nem számítva), 16 huszárezred és 1 önálló huszárosztály (Sopron vármegye) alakult, mindössze 17.216 főnyi állománnyal, ezenkívül még egy tizenhetedik huszárezred (Árad vármegye) is volt alakulóban.

² Ezen a téren sok hiba történt a mostani világháború alatt is, mert szervezésre hivatott pótesapat-parancsnokul erre a szolgálatra teljesen alkalmatlan tiszteket osztottak be nagyon gyakran.

³ Regulamentum.

lovasszázad gondolatát félredobva — a következő javaslatot teszi:

a) A mostani insurgens tisztek, legénység és lovak legjavából minden kerületben¹ egy-egy huszárezred alakuljon, amely az insurrectio újabb mozgósítása esetén, annak mintegy „faiskolája“ legyen.

b) Mindegyik ezred a maga kerületében kapjon helyet.

c) A csupán nemesekből álló ezredek összeállítása a legnagyobb gonddal és alapossággal történjék. *A mostani tisztek és altisztek közül csakis azokat szabad megtartani, akik erkölcsös viseletükkel, ügyességükkel s lehetőleg a csataterén bebizonyított bátorságukkal is kiűntek társaik közül.*

d) Mindegyik ezredhez egy ügyes lovaglómestert osszanak be, hogy a tiszteket a lovaglásra s a lóval való bánásra alaposan megtanítsa.

e) *Mind a négy ezredhez egy-egy vezérkari és egy-egy hadmérnökkari tiszteket rendeljenek, akik a csapat-tiszteket a felsőbb katonai tudományokra is tanítsák.*

f) Az insurrectiónál most szolgáló tábornokokból 4 dandárparancsnokot kell megtartani.

g) Tavasszal század-, osztály- és ezredgyakorlatok legyenek; szeptember havában pedig mind a négy ezred Pestre jöjjön s itt, a nádor színe előtt, mutassa meg, hogy mit tud.

Hadik ezt az ilyenformán állandósuló insurrectiót valóságos nemzeti katonanevelő intézményül szánta. Hangoztatja, hogy általános panasz szerint a magyar nemesség jókora része nem talál tehetségének és hajlamanak megfelelő hivatást és foglalkozást. Pedig a legveszedelmesebb időszak a fiatalság életében éppen az, amikor kamaszból férfiúvá érik. Ebben a korban gyakran csakis a megfelelő rendszeres foglalkozástól vagy annak hiányától függ, vajjon a nagyreményű — tehetséggel és vagyonnal egyaránt megáldott — fiatal emberekből hazájának hasznos polgára lesz-e, avagy közönséges himpellérré válva merül el az iszapban.

A magyar ember kelletlenül szánja magát ülő életmódra, de annál inkább csábítja őt a katonaélet, különösen pedig a huszárszolgálat. Ezt a hajlamot kell te-

¹ Dunáninnen, Dunántúl, Tiszáninnen, Tiszántúl. Erdélyt és a társországoakat Hadik is kihagyta a számításból.

hát minden úton-módon istápolni s mindent el kell követni, hogy a most újjászülető intézmény a beléje lépő fiatal nemest hazájának tanult és hasznavehető katonájává nevelje.

Most, az insurrectio feloszlátásakor volna a legjobb alkalom arra, hogy egy részét továbbra is fegyverben marasszák. Minthogy azonban az országgyűlés nincs együtt és összehívásának ideje is bizonytalan: egyelőre a katonai kincstárnak kellene a 4 insurgens huszárezred eltartásáról gondoskodnia.

Takarékosság okából a századokat 130, vagy szükség esetén akár 100 lovasra lehetne csökkenteni, az anyagi fedezet előteremtése céljából egyúttal két-három vértesezredet is feloszlátván.¹

Hadik meg is mondja, miért gondol éppen a vértések apasztására? Ugyanis Németország északi és nyugati részéből, a megváltozott viszonyok következtében, már nem lehet nehezebbfajtájú hátsólovat kapni. Egyedül Cseh- és Morvaország az, amely ilyen lovakat adhat, de még az is nehezen láthatja el velük a megmaradó vértés- és dragonyos-ezredeket.²

*

Hadik javaslatát Gosztonyi-éval egybevetve, azonnal észrevehetjük a kettőjük felfogásában megnyilvánuló nagy különbséget.

Gosztonyi csak nagyon gyöngé, teljesen „miliz“-rendszerű *kereteket* akar az insurrectio csapattesteinek adni, míg Hadik a hadiállománynak körülbelül kétharmadrészével egyenlőerejű *csapattesteket* kíván állandósítani. Gosztonyi sok katonát akar, gyorsan de felületesen nevelni, Hadik ellenben kevesebbet, de alaposan. Bárha az előbbinek terve is határozott haladás az eddigi állapotokhoz képest: Hadik gondolatát bizonyára helyesebbnek kell mondanunk. Ugyanis, a világverő francia császár győzelemhez szokott hadseregével csak ugyanolyan értékű ellenfél szállhatott sikeresen harcba.

1809-ben a horvát-szlavonországit, továbbá a teljesen meg nem alakult aradvármegyeit leszámítva, 16 huszárezrede volt az insurrectiónak, vagyis minden kerületre egy-egy lovashadosztály jutott. Nagyon hihető te-

¹ 1809-ben a cs. k. hadseregnek 8 vértesezrede volt.

² Akkoriban 6 dragonyosezred volt.

hát, hogy ha békében ennek csak egy negyedrészt is fenntartjuk, az annyira égető tiszti és altiszti kérdés meg van oldva.¹

Ha pedig az insurrectio valami oknál fogva hadra nem kelhetne, legalább ezt a négy, nagyon jól betanított és begyakorolt csapattestet lehetne az ellenség elé állítani.

Érdekes, hogy Hadik az insurgens huszárságot nem nagy tömegekkel végrehajtott, mindent letipró rohamra szánja, hanem inkább a régi magyar lovastaktika szerint, az ellenség szüntelen zaklatására, lesbecsalására stb. akarja alkalmazni. Mintha csak Béla hercegnek (későbbi I. Béla királyunknak) 1051. évi, III. Henrik elleni hadjáratára gondolt volna. Bizonyos azonban, hogy nagynevű atyjának, gróf Hadik András tábornagnak 1757-i vakmerő berlini huszárcsinye is megfordult az eszében.

Különösen fontos és mélyenszántó Hadiknak az az eszméje, hogy az állandósuló insurrectiót magyar nemzeti katonanevelő intézménnyé akarja fejleszteni, amelynek tagjai csakis jó erkölcsben, ügyességben és bátorságban egyaránt kiváló nemesifjak lehetnek. A nemzetnevelés szolgálatába állított magyar hadsereg gondolata ott lappang javaslatában mindenütt. Ennek az intézménynek szigorú fegyelmével és rendszeresen folyó munkájával akarja a jó útról olyan könnyen leszédíthető fiatalságot a semmittevés züllesztő hatásától megóvni.

Hadik biztos katonaszeme tisztán látja azt, amit nálunk akkoriban még nem igen akartak hinni, hogy a meggondolatlanul mindent kockáztató, vakmerő nekirohanások kora már rég lejárt. „Többet ésszel mint erővel“, ez létt a jelszó a támadásban is. Az a tiszt, aki a katonáskodást csak annak elemiiskolájában kóstolta meg, Napoleon armádiájával szemben mit se ért. Ennél fogva tanulnia kellett azokat a tudományokat is, ame-

¹ 16 huszárezredhez 848 tiszt kellett, a Hadik-féle 4 huszárezred *legkisebb* állománya pedig kb. 200 tiszt és 2400 főnyi legénység lett volna. Ha az utóbbi számból — fogyatéokra is gondolva — 700 tisztet nevelünk, akkor még 1700 altiszt maradna, az pedig a fennálló szükséglet legnagyobb részét fedezné.

1809-ben az ins. huszárszázadok 6 tisztből, 20 altisztből és 150 huszárból állottak. (*Hadtört. Ltr.*: 1809. Csapó Mihály ins. szds iratai, 2. sz.)

lyek arra képesíthették, hogy a háború folyamán magasabb állásba jutva is, tétoázás és tapogatózás nélkül állja meg a helyét. Ezért akar Hadik minden ezredhez vezérkari és hadmérnökkari tiszteket tanárokl beosztani. Így tehát nem csak az új életre kelt s a napoleoni háborúk tűzében megedzett harcias szellemet akarja az állandósított insurrectio útján ébrentartani, hanem ajtót nyit a katonai tudománynak is.

A vitéz generális most 116 év elmúltával is reásgál az utókor elismerésére szép gondolataiért, amelyeket a cél s a kivívható eredmény nagyságát értékelve, olyan becsületes nyíltsággal terjeszt a nádor elé.

Vannak azonban javaslatában egyes eszmék, amelyek vagy nem állják meg a helyüket, vagy pedig bővebb magyarázatra szorultak volna. Így például nem találjuk meg benne azt, hogy mennyire akarta volna szabni a szolgálati időt? Mert bizonyos, hogy ha valakiből már tiszte faragtak, az nem szolgálhat többé altiszti sorban. Vagyis, az ilyenek helyébe időről-időre újakat kellett volna behívni, az elbocsátottak pedig évente megisméltődő fegyvergyakorlatra lettek volna kötelezhetők.

Négy ezredhez, négy tábornok, nagy fényűzés. Ha nines dandár, fölősges a dandárparancsnok is. Elég lett volna tehát a tábornokok közül kettőt is megtartani.

Végül feltűnő, hogy Hadik az insurgens gyalogságból semmit se akar állandósítani. igaz ugyan, hogy gyalogságot bármely más fegyvernemnél könnyebben és gyorsabban lehet rögtönözni, de csak akkor, ha elegendő tanítója van. Gondoskodni kellett volna tehát valamilyen formában a gyalogostiszti- és altisztikar megalapozásáról is.

VI.

Az elmondottakból eléggé kiviláglik, hogy a négy reformátor jócskán eltér ugyan egymástól a részletekben, de az alapvető gondolatokban valamennyi — még az osztrák Bittner is — egyetért. Mindannyian azt vallják ugyanis, hogy:

1. A magyar nemes insurrectiót továbbra is fenn kell tartani;
2. hogy okvetlenül valamilyen állandó keretet kell adni neki.

A részletekben való nagy eltérésen kívül, mindenik

reformtervet bizonyos felületesség jellemzi. Mint ismer-
tetésükben is hangoztattam már, sok olyan kérdést hall-
gatnak agyon, amelyre válaszolniok kellett volna. An-
nál is inkább, mert csak ezeknek a részleteknek alapo-
sabb kifejtése esetén tudtak volna az egykorúak helyt-
álló véleményt mondani róluk.

Az volt ugyanis a főkérdés, hogy az akkori — na-
gyon mostoha — pénzügyi viszonyok között, melyik ja-
vaslatban lett volna a legtöbb életrevaló eszme? A maga
teljes egészében egyik terv se volt elfogadható, viszont
azonban mindegyik reformátornak volt valami talpra-
esett gondolata. Valószínű tehát, hogy a négy tervből
egy ötödiket kellett volna összeállítani, számolva a szű-
kös anyagi viszonyokkal, de egyszersmind a megoldásra
váró feladat fontosságával is. Nem lett volna szabad
tehát a dolgot odajuttatni, hogy a túlzott zsugoriság
már a kezdet kezdetén megbénítsa a megújhodott és
nagyraihivatott nemzeti intézményt, de másrészt az or-
szágot se volt szabad megnyomorítani vele.

A javaslatokkal felszínre dobott fontos alkotmány-
jogi, katonai és pénzügyi szakkérdések egész sorát kel-
lett volna egy — legcélszerűbben a nádor elnöksége
alatt összeülő — bizottságnak megvitatnia és egybehan-
golnia, még mielőtt a gondosan megszerkesztett új re-
formterv döntés végett az országgyűlés elé jutott volna.

Eddigelé nem bolygattam, most azonban meg kell
mondanom, hogy — a már hallottakon kívül — mind a
négy javaslatnak még egy közös nagy fogatkozása is
volt: egyik se számolt a ruhával, a fegyverrel, a lövészer-
rel, a lőszerszámmal és mindenféle más felszereléssel;
pedig éppen ez volt egyik legfontosabbika a hallgatás-
sal mellőzött kérdéseknek. Aki az utolsó insurrectiók
történetébe csak egy kissé is bepillantott, nagyon jól
tudhatja, hogy se a bécsi „General-Artillerie-Direc-
tion“,¹ se az óbudai „Oeconomica-Commissio“ — ame-
lyekre ez a feladat várakozott — nem tudta az insur-
rectiót, annak rendje és módja szerint ellátni a háború
folyamán jócskán megcsappant készletekből. Már pedig
hiába van még olyan jól betanított és fegyelmezett kato-

¹ A „General-Artillerie-Director“ volt abban az időben
a cs. k. tüzérség feje. Helyét később — már sokkal kisebb
hatáskörrel — a „General-Artillerie-Inspector“, vagyis a
„tüzérség főfelügyelője“ foglalta el.

nánk, ha nem tudjuk a kellő pillanatban fölfegyverezni és fölszerelni.

Éppen az utolsó insurrectiók története bizonyítja, hogy a ruha és a nyeregszerszám egy részét a vármegyékben kellett — az Óbudán átvett, vagy máshol drága pénzen vásárolt anyagból — elkészíttetni. Kellő-számú fegyver pedig sohasem állott készen. A felkelő nemesség késői hadrakelésének tehát ez is egyik főoka volt, nem csupán a tisztek és az altisztek hiánya. *Ezen a bajon csakis az segíthetett volna, ha a ruhát, a lószerszámot, a fegyvert, a lövészszerst stb., stb. már béke idején készen tartják a kerületi parancsnokságok székhelyén levő raktárakban, ha nem is 60.000, de legalább 30.000 ember (mondjuk: 10.000 lovas és 20.000 gyalogos) számára.*

Szinte érthetetlen, hogy erre egyik reformátor se gondolt, pedig az ebből támadó bajokat és fennakadásokat mindegyiküknek látnia és tapasztalnia kellett.

*

Senkise készít javaslatot csupán azért, hogy valamelyik levéltár, vagy éppen papírkosár tartalmát szaporítsa vele. Azok is akik, 1797 és 1809 között, a magyar nemesfölkelés megreformálására gondoltak, bizonyára abban a reményben tervezgettek, hogy javaslatuk, ha a maga egészében nem is, de legalább egyes részleteiben, kezdőpontja lesz más, ugyanezt a kérdést tárgyaló terveknek.

A nádor volt, mint az insurrectió törvényszerint való főkapitánya, elsősorban arra hivatva, hogy a hozzá érkezett terveket átvizsgálja s azokat — ha megfelelők — további és behatóbb tárgyalások alapjává tegye.

Ámde 1807-ig ezen a téren semmise történt. Miért? Azt csak maga a nádor tudta volna megmondani. Valószínű, hogy az akkori időt és az akkori körülményeket nem látta alkalmasnak egy ilyen nagyfontosságú reform megpendítésére, noha annak szükséges voltáról maga is szilárdul meg volt győződve. Azonban 1807-ben ő is fölkarolta az insurrectió ujjászervezésének gondolatát s 1808-ban felhívta a Mária-Ludovika királyné koronázásakor megnyilvánult kedvező hangulatot arra, hogy a rendeket a hadsereg további fejlesztésének szükséges voltáról meggyőzze. Arra gondolt, hogy *ha már a közös-hadsereg szaporításába nem is akarnának beleegyezni,*

legalább a nemes fölkelést állandósítsák valamilyen formában.

Az országgyűlés ezúttal — kivételesen — nagyon adakozó kedvében volt s így történt, hogy a nádor várakozásán túlhaladva, 20.000 újoncot szavazott meg a cs. k. hadseregnek. Ilyen áldozat mellett csakugyan nem lehetett az insurrectio állandósítását is követelni, mert ekkora terhet Magyarország sehogyan se bírt volna el.¹

Az 1809-i szerencsétlen háború tanulságai alapján készítette el a nádor azt a mélyreható javaslatát, amelynek célja Magyarország és Ausztria teljes regenerálása lett volna; még pedig vagy úgy, hogy Magyarország alkotmányos jogait az osztrák örökös tartományokra is kiterjesztik, vagy pedig úgy, hogy Magyarország teljes önállóságot kapjon.²

Ez az utóbbi megoldás természetesen magábazárta a nemzeti hadsereg feltámasztását s azzal együtt a magyar nemesinsurrectio gyökeres megreformálását is. A nádor szava azonban — sajnos — eredmény nélkül hangzott el a pusztában, mert se a nemzeti hadsereg újjáteremtését, se az insurrectio megújhodásának nehéz problémáját nem tudta dűlőre juttatni.

Nem elég megállapodnunk annál a szomorú valóságnál, hogy a jövődöbelátó főherceg terve zátonyra jutott. Válaszolnunk kell arra a kérdésre is, hogy miért hiúsult meg? Annak, hogy a nádor minden jó szándéka és igyekezete kudarcot vallott s hogy különösen az insurrectio szóbanforgott refoimtervei se valósulhattak meg: három nagyon fontos okát adhatjuk.

Az első az, hogy Napoleon császárnak Mária-Lujza főhercegnővel kötött házassága, egy újabb francia háború lehetőségét és valószínűségét nagyon megcsappantotta. Így tehát elodázódott az a veszedelem is, hogy valamely külső támadás közvetlenül fenyegetse Magyarországhatárait, amelyeknek védelmére az insurrectiót kellett volna újra felültetni.

A második ok a monarchiának már többször említett nyomorúságos pénzügyi helyzete, végül a harmadik — de nem a legkisebbik — maga a király volt.

¹ *Bibl:* Der Zerfall Österreichs. — Kaiser Franz und sein Erbe. 170. l.

² *Wertheimer:* Palatin E. H. Josefs Gedanken zur Regenerierung Ungarns und Österreichs 1810. (*Ung. Revue:* 1881. évf. 343—356. l.)

Ferenc királyunknak a határtalan gyanakodás és bizalmatlanság volt egyik főjellemvonása. Mindenkor és mindenütt valami csalafintaságtól tartott s nemcsak a magyar nemzeti hadsereg gondolatától irtózott, hanem még az insurrectió reformterve mögött is lólábat sejtett. Saját testvéröccsét — a nádort — is rebellis hajlandósággal gyanúsította meg. Érthető tehát, hogy az a javaslat, amelyet József főherceg egy magyar nemzeti intézmény feltámasztása s a meglevőnek gyökeres átreformálása végett terjesztett eléje, sehogyan se volt ínyére.

A „grande armée“ 1812. évi rettentő tragédiája, az 1813—1814-i felszabadító háborúk sikere, Napoleon szerencsecsillagának 1815-ben történt végső letűnése, végül pedig a fegyveres erőnek akkor kezdődött apasztása, mind olyan tényezők voltak, amelyek látszóan a régi rendszer fenntartása mellett s a nádor javaslata ellen szólottak.

Így azután minden, tehát az insurrectio is, úgy maradt, ahogyan volt. Már pedig meg nem dönthető törvény, hogy megállás semmiféle intézmény életében nincs. Buknia kell valamennyinek, ha nem halad tovább a *természetes* fejlődés biztos útján.

A magyar nemesfölkelés a napoleoni háborúk végén is ugyanabban az állapotban volt még, amelyben a forradalmi háborúk kitörése találta; holott ez a zivataros és véres 24 esztendő éppen a hadügy terén szült leggyökeresebb átalakulást, amelyhez tehát minden katonai intézménynek alkalmazkodnia kellett, ha életrevalóságát akarta bizonyítani.

A magyar nemesinsurrectió el volt már 1792-ben is avulva, annál inkább 1815-ben, s így *régi alakjában* nem is volt többé fenntartható. Papiroson még sokáig tengődött ugyan, de voltaképen már az 1809 június 14-én vívott győri csatában meghalt s akkor behantolt sírjából nem is támadhatott fel többé soha.

Gyalókey Jenő.

A m. kir. hitelfőpénztár megszervezése és működése Mária Terézia korában.

(I. közlemény.)

I.

Azok a tárgyalások, amelyek a kamaraügyek intézésének újjászervezésére gróf Grassalkovich Antal kamaraelnök halála után azonnal megindultak és az általános igazgatás terén az 1772. évi kamarautasításban, az ügyek egy különleges ágában pedig, t. i. a hitelügyben, a hitelfőpénztár megszervezésében nyertek befejezést, — ez utóbbi ügykört tartva szem előtt — Mária Terézia hosszú uralkodását két, önként adódó korszakra osztják. Az első korszakban, amelyre a kamara híres elnöke és pénztárigazgató tanácsosa, Cothmann Antal, döntő befolyást gyakoroltak, a hitelügy felfogása lényegesen átalakult. A felfogás megváltozása különösen három pontban: a kincstári uradalmak zálogbavetésének elkerülésében, az alacsonyabb kamatozású kölcsönök állandó elfogadásának tervbevételeiben és végül a hitelügy bizalmas, különös titoktartást igénylő természetének felismerésében jutott kifejezésre. E három pont közül az első részben, a második pedig az örökös tartományokban akkor már érvényben volt, s a magyar viszonyokhoz mérve túlságosan alacsony kamatozású, 4%-os hitelrendszer miatt egyáltalán nem valósult meg. A harmadiknak Grassalkovich oly módon szerzett érvényt, hogy az előbb említett pénztárigazgató javaslatával egybehangzóan a hitelügyeket a kamaratanács hatásköréből elvonta, és azokra az elnökön kívül csak az alelnöknek és a pénztárigazgató tanácsosnak engedett befolyást.¹

E csak részben megvalósult törekvések, amelyek a harminc esztendőre terjedő első korszaknak a befejezetlenség és az átmeneti állapot jellegét adták, a hitelügy

¹ V. ö. a szerzőnek „A magyar kincstár háborús hitelműveletei Grassalkovich kamaraelnöksége idején” című cikkével. (Századok, 1924. évf. 433—465. l.)

újjárendezését és új alapokra való helyezését mintegy előkészítették. A második korszakot megnyitó s e téren céltudatos rendszert megállapító intézkedések látszólag mégsem ennek a fejlődésnek eredményei, hanem tőle függetlenül történtek.

Alig zárult le Grassalkovich 1771. december 1-én történt elhunytával az első korszak s a halálával megüresedett elnöki széket alig foglalta el gróf Erdődy János, a kamarának adandó új utasítás tárgyalásai máris megindultak. Az új kamaraelnök, az ugyanakkor alelnökké kinevezett gróf Festetics Pállal, aki a bécsi udvari kamarán addig teljesített szolgálatából az ott dívó ügykezelést jól ismerte, az utasítás szövegtervezetét a királynő felhívására kidolgozván, ezt már 1772 június hava végén gróf Kollowrat Lipótnak, az udvari kamara elnökének megküldötte.¹ A tervezet Bécsbe érkezével a magyar kamara különleges állása ellen rendkívül erős mozgalom indult meg, amelynek bevallott célja az volt, hogy e magyar kormányzékot az osztrák tartományi kamarák színvonalára szorítsa le.² A mozgalom irányítói e célt két újítás útján igyekeztek elérni. Egyrészt a pozsonyi kamarafőpénztárt a magyar kamara hatósága alól kivonni és közvetlenül a bécsi kamara alá rendelni kívánták, másrészt pedig a magyar kamaránál fennálló kvóta-rendszer helyébe az örökös tartományok kamaráinál már régebben érvényben lévő, ú. n. költségvetési rendszert behozni törekedtek. A költségvetési rendszer életbeptetésével a magyar kamara ezentúl nem úgy, amint eddig történt, évente egy előre meghatározott összeget — az udvari kvótát — lett volna köteles a bécsi általános kamarapénztárba beszolgáltatni, hanem az évi bevételek egész feleslegét, amely a bécsi kamara véleménye alapján összeállított és jóváhagyott költségvetésbe felvett kiadásokon felül mutatkozott. A két tervezett újítás tehát a magyar kamarát korlátozott gazdasági önállóságának teljes megszüntetésével fenyegette, ami természetesen a magyar királyi kincstár hitelének megrendülését, sőt előbb-utóbb megszűnését is maga után vonta volna.

Ilyen, a kincstár hitelére veszedelmes törekvések közepette kezdte meg működését az új kamarautasítás

¹ Orsz. Ltár. Cam. Hung., Praes. Erdődy 1772. Jun. No. 22, 23.

² U. o. 1772. Jul. No. 1, 19.

megvitatására Kollowrat elnöklete alatt kiküldött bizottság, amelynek öt tagja — közöttük Festetics alelnök is — a július 10-én tartott ülésben a kvóta és hitelügy kérdését a kamarautasítással összefüggő többi kérdéstől elkülönítve letárgyalta.¹ A bizottság ülésén a kamara alelnöke — aki csak kevéssel előbb még a bécsi kamara tanácsosa volt — a kvóta megszüntetését határozottan ellenezte. Állásfoglalását nemcsak a megszüntetés esetén az általános kamarai gazdálkodásban várható hátrányokkal okolta meg, hanem a megtartás szükségességét a kincstári hitel szempontjából külön is hangsúlyozta. A kincstárt adósságok terhelvén, a kamaránál — véleménye szerint — a törlesztéshez nélkülözhetetlen alapot szükségképen meg kellett hagyni. Ezt az alapot, *amelyről az egész magyar közönségnek az volt a felfogása, hogy változtatásnak alávetve nem lehet*, eddig a kvóta-rendszer biztosította. A költségvetési rendszer behozatala ezen változtatna: a kamara ezentúl egész jövedelmét köteles volna beszolgáltatni, ami — ha köztudomásúvá válnék — a kincstár hitelét csökkentené.

Bár a bizottság Festetics előadását figyelemre méltónak találta, vele szemben az összes tagok véleménye mégis megegyezett abban, hogy a kvóta megszüntetésének sem az általános gazdálkodásra, sem a kincstár hitelére káros hatása nem lehet. Nézetük szerint a hitelt semmiféle veszedelem sem fenyegette. Ellenkezőleg, annak a behozandó új rendszerrel még erősödnie kellett, mivel ezentúl a tőke- és kamattörlesztésre szükséges összegek fedezetéről már a költségvetésben történnék gondoskodás, ami által a magyar kamara a kölcsönökkel kapcsolatos kiadások tekintetében jobban biztosítva lenne, mint az eddig dívott kvóta-rendszer mellett, amelynél kétséges volt, hogy a kvóta és az ú. n. belső kiadások fedezése után a kamara jövedelméből évente a tőke- és kamattörlesztésre elegendő készpénz marad-e!

Ez az első tekintetre helytállónak látszó érvelés lényeges körülményeket szem elől tévesztett vagy szándékosan mellőzött. A kvóta-rendszer mellett a magyar kamarának — ha korlátoltan is — gazdasági szabadsága, önállósága volt. A behozandó új rendszer a magyar kamarát ettől megfosztotta s a bécsi kamara készítette költ-

¹ Hofkammer. Fasc. 5907. Staatsschulden, No. 13 ex Nov. 1772.

ségvetés pusztá végrehajtójává tette volna. Az ú. n. költségvetési rendszerrel tehát a gazdálkodás lehetősége s általa a hitel feltételei, t. i. a fizetőképesség és a fizetésre irányuló akarat a magyar kamarától teljesen a bécsihez helyeződött volna át, ami a magyar közönségnek a magyar kamarába vetett bizalmát, más szóval a kincstár hitelét bizonyára erősen csökkentette, talán teljesen megsemmisítette volna.

Hiányos érvelése alapján a bizottság, Festetics szavazata ellenében egyhangúan, elméletileg a kvóta megszüntetése mellett döntött, végleges elhatározását addig elhalasztván, amíg a magyar kamara számvevősége által készítendő költségvetési tervzet be nem érkezik.

Noha Festetics a bizottságban véleményével teljesen magára maradt, a küzdelmet mégsem adta fel. Még mielőtt Kollowrat a bizottság jegyzőkönyvét a felséghez benyújtotta volna, a királynőhöz előterjesztést tett, amelyben a költségvetési rendszer ellen ismét határozottan állást foglalt és a kvóta meghagyását — legalább még néhány évre — nyomatékosan ajánlotta.¹ Előterjesztésében az általános gazdálkodás és a hitelügy terén várható, s a bizottsági ülésben már érintett káros következményeket nemcsak újra előadta, hanem a kvóta megszüntetését javasló vélemény már említett hiányos érvelését is megvilágította. Fejtegetései szerint a kvótának behozatala előtt Magyarországon alig akadt valaki, aki készpénzt a kincstárnál elhelyezni kívánta, míg annak behozatala óta a kamarának állandóan kínáltak tőkéket, sőt bizonyos esetekben kitűnt, hogy éppen a magyar kincstár hitele alapján lehetett legkönnyebben kölcsönöket szerezni. A kvóta megszüntetése az efféle ügyekben járatlan közönség szemében bizonyára azt jelentené, hogy a magyar kamara öfelsége bizalmát elvesztette, ami által a kincstár hitele szükségképpen szenvedne. A hitel romlásán az sem segítene, hogy a költségvetés külön tételében a hitelügyi kiadások megfelelő fedezetéről történék gondoskodás, mivel *köztudomás szerint a magyar nemzetben olyan felfogás alakult ki, amely nem látja szívesen, ha a bécsi pénzügyekkel valami dolga van.*

A bécsi bizottság összes tagjaival szemben a magyar kamara és kincstár érdekeit védő Festeticsnek nehéz

¹ O. L., Canc., Ungarn u. Siebenb., Fasc. 27. Festetics előterjesztése 1772 júl. 31-ről.

helyzetében egyetlen segítőtársa volt a magyar kamaraelnök, akit azonban tisztsége Pozsonyhoz kötött. Erdődy, az alelnökkel folytatott sűrű levelezésből¹ a fejleményekről mindenkor pontosan értesülvén, báró Püchler kabinettitkár útján igyekezett tekintélyét és befolyását a vezetése alatt álló kormányszék javára érvényesíteni. A kabinettitkár közbenjárását mind a kvóta, mind a pénztár ügyében felhasználta, sőt az utóbbiról való fel fogását ezen az úton a királynőnek tüzetesen is előadta.² A kamaraelnök a pénztár elvételét az általános gazdálkodásra károsnak, a hitelre pedig egyenesen veszedelmesnek mondomta. Felhívta a királynő figyelmét arra, hogy a magyar kincstár eddig kitűnő hitelnek örvendett, amit a Festetics által az év elején rövid három hónap alatt szerzett, több mint egy millió frtot kitevő kölcsönök igazolnak.³ Ha már most a pénztárnál, amelyet a közönség évek hosszú során megszokott, változás történék, és az a magyar kamara hatósága alól kivonatva egy idegen kormányszék alá rendeltetnék, ez az országban csak általános gyanakvást kelthetne. Ha a kötvényeket kiállító kamara a saját pénztára felett való rendelkezését elvesztené, a kötvények tulajdonosai követeléseiket már nem tartanák kellően biztosítottaknak, azokat bizonynyal felmondanák, sőt félő, hogy a kamara a jövőben ugyanez oknál fogva képtelen lesz szükség esetén kölcsönöket szerezni.

A pénztár körül folyó küzdelem már július végén befejeződött: a királynő Erdődy véleménye alapján a pénztár meghagyása mellett döntött.⁴ Nem úgy a kvóta ügye. Ez csak jóval később, a november 15-én kelt királyi le-

¹ U. o., Cam. Hung., Praes. Erdődy 1772. Jun. No. 23, Jul. No. 1, 7, 17, 18, 19, 23, 24, 30, Aug. No. 3, 17.

² U. o., 1772. Jul. No. 20, 31.

³ Mivel 1772 elején Lengyelország felosztása a monarchiát háborús veszedelemmel fenyegette, Festetics két ízben megbízást kapott, hogy a magyar kincstár terhére kölcsönöket szerezzen. A vele ugyanez év végén Bécsben személyesen folytatott tárgyalás alapján e kölcsönöknek csekély készpénzhozzáadással 1,117,300 frtra kikerekített összege az ú. n. számozott kötvények beváltásakor az 1768–1771-es években a bécsi államadóssági pénztárból felvett kölcsönökre nyert beszámítást. (O. L., Cam. Hung., Ben. res. 15. Febr.; 2. Apr.; 21, 22. Sept. 1772. p. 5. — Praesid. Erdődy 1772. Febr. No. 19., Mart. No. 19, 20., Apr. No. 9, 18. — Prot. sess. consilii 1772. tom. I. p. 587, 658, 987/8.)

⁴ O. L., Cam. Hung., Praes. Erdődy 1772. Jul. No. 27.

irattal került dűlőre, még pedig szintén a magyar kamarára kedvező módon, t. i. a kvóta meghagyásával.¹

E két, a magyar kamarára és a kincstári hitelre egyenlőképpen sarkalatosan fontos kérdésben végül is sikeresen visszavert támadás nem új keletű. Ellenkezőleg; ez csak alkalmoszerű felújulása volt azoknak a központosító törekvéseknek, amelyeknek megvalósítását Grassalkovich erélyes szókimondása 1762 júliusában — tehát éppen tíz esztendővel azelőtt — megghiúsított. A kamara igazának megvédése 1762-ben — kétségtelenül személyi okból — sokkal könnyebb feladat volt, mint 1772-ben. Akkor Grassalkovich viselte a kamaraelnöki tisztelet, aki a királynő teljes bizalmát és kegyét bírván, egyetlen felterjesztésével keresztülhúzhatta a központosító tervet, míg tíz évvel utóbb Erdődynek és Festeticsnek — utóbbi egészségének kockáztatása árán² — csak nehezen sikerült vállvetett fáradozásaikkal a veszedelmet elhárítani. Az 1772. évi érvelés lényegében nem igen különbözik Grassalkovichétól. Erdemleges eltérés csak két, nyilvánvalóan Grassalkovich tekintélyével összefüggő pontban van: Erdődy és Festetics fejtegetéseiből hiányzik a bécsi kamarának Mária Terézia trónralépte előtt Magyarországon folytatott gyászos gazdálkodására való utalás és a törvény sérelmének említése.

A hitel alapja tehát 1772-ben is sértetlenül maradt, egyéb viszonyai azonban, így különösen a kölcsönök állandó elfogadása, a kamatláb, a felmondás, a törlesztés, a felügyelet és kezelés kérdései egész terjedelmükben alapvető és rendszeres szabályozásban részesültek. A szabályozás megindítója a már említett bizottság volt, amely a július 10-i ülésen a kvóta-kérdés után a hitelügyet is letárgyalta.³ Az ülésen elsőnek Festetics szólalt fel, hangoztatván, hogy az örökös tartományokban érvényben lévő hitelrendszernek Magyarországon való behozatala nemcsak a monarchia érdeke, hanem az országé is, mivel általa lehetne a magyar hitelügyben mutatkozó hiányokat és bajokat legjobban orvosolni. A bajok közül a legfőbb, hogy az országban nem volt nyilvános pénztár, amely magánfelektől tőkéket kamatozásra *állandóan* elfogadott volna. A pozsonyi kamarafőpénztár ugyan eset-

¹ U. o., Credit-Comm. 1773:1.

² U. o., Praes. Erdődy 1772. Jul. No. 17.

³ Hofkammer, Fasc. 5907. Staatschulden. No. 13 ex Nov. 1772.

ről-esetre magánosoktól kölcsönöket vett fel, de ilyenmű állandó ügyfélforgalma nem volt. Ennek nemcsak az lett a következménye, hogy a magyar tőke külföldön helyezkedett el, hanem az is, hogy a kamara szükség esetén a kölcsönöket csak fáradtságos utánjárással tudta megszerezni. E bajok — Festetics szerint — azonnal megszűnének, ha ezentúl — úgy mint az örökös tartományokban levő pénztárak — a magyar kincstár is 4%-os kölcsönöket állandóan elfogadna. A befolyó kölcsönök felhasználására azt javasolta, hogy azokkal elsősorban a kincstárnak a magánosoknál fennálló 5%-os, másodsorban pedig a bécsi államadóssági pénztárnál levő 4½%-os tartozásai legyenek törlesztendőek. Ha idő múltával e törlesztés teljesen sikerülne, és az újonnan befolyó tőkékből a felmondásra kerülő kölcsönök törlesztésére szükséges összegzen felül készpénz maradna, ez a külföldi tartozások törlesztésére a bécsi államadóssági pénztárnak volna kölcsönzendő, azzal a kikötéssel, hogy a magyar kamara, ha a felmondások miatt történetesen segítségre szorulna, a szükséges készpénzösszeget leírás ellenében az államadóssági pénztárból feltétlenül megkaphassa.

Javaslatának következő pontja nyilvánvalóan a különleges magyar viszonyokból eredt. Mivel — Festetics szerint — a hitelügy terén *minden változtatás találgatásra és gyanakvásra ad okot*, ezért ajánlatosnak vélte, hogy a megteendő intézkedések ne a szokásos, a nyilvánosság egy bizonyos fokával járó módon — t. i. a kamara elnökéhez és tanácsához intézett királyi leirattal — történjenek, hanem helyesebbnek tartotta, hogy az újításokról kizáróan csak a kamara elnöke, alelnöke és pénztárigazgató tanácsosa nyerjen értesítést. Ugyancsak a hitelügy kényes természetéből kifolyólag javasolta, hogy annak tárgyalása, úgy mint az örökös tartományokban, ezentúl Magyarországon is, ne a kamara tanácsában, hanem egy erre rendelt külön bizottságban történjék. Végül, mivel a felek kényelméről való gondoskodás ezt az ügyet nagyban előmozdítja, a kölcsönök befizetésénél, szintúgy a tőke- és kamattörlesztésnél is, az ország legkülönbözőbb pontjain amúgy is működő kamarai fiók-pénztárak közreműködését kívánta felhasználni.

A bizottság Festetics javaslatával teljesen egyetértett, hiszen ezektől az újításoktól, különösen pedig a kölcsönös támogatástól azt remélte, hogy a külföldi kölcsönök a jövőben mellőzhetők, a már felvettek pedig las-

sanként törleszthetők lesznek, ami a monarchia kül- és belföldi hitelének csak javára lehetett. A helyeslésen felül a bizottság Festetics fejtegetéseit még egy fontos ponttal ki is egészítette: javasolta, hogy a kamarának az adósságok törlesztésére külön alap rendeltessék.

Jóllehet a bizottság — ellentétben a kvóta ügyében mutatkozott eltérő felfogásokkal — e kérdésekben teljesen egyetértett, a végleges rendezés még sokáig késett, mivel azok a magyar kamaraügyek egyik legfontosabb kérdésével, t. i. az udvari kvótával a legszorosabb összefüggésben állottak. Az ülés jegyzőkönyvét Kollowrat augusztus 2-án terjesztette a felség elé, aki csak szeptember elején, a kamarának adandó új utasítás tárgyában kelt elhatározásával döntött a bizottság javaslata értelmében. A döntés után ismét hosszú idő telt el, míg végre november 15-én, vagyis egy nappal az új kamarautasítás kelte után a hitelfőpénztárról és hitelrendszerről szóló királyi leirat kiadatott.¹

A leirat mindenben a bizottság javaslata szerint, annak indokolását ismételve, intézkedett. Elrendelte a magyar hitelügynek az örökös tartományok hitelrendszerének szellemében leendő kezelését, egy a kamarafőpénztártól teljesen független, sajátlagos hitelfőpénztár felállítását és az összes többi kérdéseket is, így a 4%-os kölcsönök adandó elfogadását, az 5 és 4½%-os tartozások törlesztését, a kölcsönös támogatást, a fiókpénztárak és a hitelbizottság ügyét szintén a bizottsági vélemény értelmében rendezte, a pénztár működésének megkezdésére 1773 január 1-jét tűzvén ki.

A kitűzött határnap nem volt betartható. Az új kamarautasítás a tanács, a kiadóhivatal és az irattár ügykezelésében olyan nagymérvű újításokat tett, hogy azoknak előkészítése és megvalósítása miatt a hitelügyet, illetőleg az ezt szabályozó királyi leiratot az ennek rendelkezései szerint alakult állandó hitelbizottság csak május hó végén vehette tárgyalás alá. Az említett első ülésen a bizottság a legszükségesebből, t. i. pénztárhelyiségről, a személyzetről és könyvekről azonnal gondoskodott, a pénztárnak adandó utasítást kidolgozta és azt jegyzőkönyve mellett jóváhagyás végett felterjesztvén a pénztár működésének megkezdésére július 1-ét ajánlotta.²

¹ U. o. és Fasc. 12334. Hungarn No. 22 ex Nov. 1772. — O. L., Cam. Hung., Cred. Comm. 1773:1.

² O. L., Cam. Hung., Cred. Comm. 1773:1.

Am e második határnap is lényegesen eltolódott a pénztárjavalmazás kérdése miatt, amelyet a kamattörlesztés tekintetében csak az 1774 március 13-i királyi rendelet szabályozott, a pénztár működésének megkezdését ezúttal visszamenőleg 1774 január 1-re tűzvé ki.¹ E rendelkezés végrehajtásának most már nem volt akadálya, mivel a kamarafőpénztár a bizottság intézkedésére már 1773 július 1-je óta a hitelügyi be- és kifizetéseket elkülönítve kezelte.

A hitelfőpénztárnak 1774 márciusában megkezdett tényleges működésével a hitelügynök az 1772 november 15-i királyi leiratban elrendelt újjászervezése legnagyobb részt befejeződött.

A szervezet *legalsó fokán* számszerint közel negyven külső kamarai vagyis harmincad-, só- és uradalmi pénztár állott.² Ezek nemcsak a kölcsönök befizetését fogadták el, hanem a tőke- és kamattörlesztéseket is teljesítették. A befizetett összegekről a kamarának azonnal jelentést tettek, róluk a feleknek ideiglenes nyugtát adtak, amelyet utóbb a kamara nevében kiállított s hozzájuk kézbesítés végett leküldött kötelezvényvel kicseréltek. A befolyt készpénzt külön jegyzék kíséretében a náluk bevételezett kamarai jövedelmekkel egyidejűleg negyedévenként a pozsonyi kamarafőpénztárnak szolgáltatatták be. Ugyanezzel az alkalommal a hitelezők által a teljesített kamatfizetésekről a kamarafőpénztárra kiállított nyugtákat, valamint a tőketörlesztés esetén visszavett kötelezvényeket is ugyanoda készpénzül beküldötték. A kölcsönök felmondását azonnal be kellett jelenteniök, hogy a náluk ez esetben netán szükséges nagyobb pénzösszegről idején gondoskodás történhessék. E külső kamarai pénztárak, jóllehet most előadott működésük tekintetében a hitelfőpénztárnak valóságos fiókpénztárai voltak, annak felállításáról nemcsak értesítést nem nyertek, de még működéséről sem szerezhettek tudomást. Ügymenük az új hitelszervezet elpalástolása céljából oly módon szabályoztatott, hogy közvetlenül csak a kamarával és annak főpénztárával érintkeztek.³ Ez utóbbi kettőnek az

¹ U. o. 1774:25.

² U. o. 1773:1., 1774:46., 1778:75. Utóbb a fiókpénztárak száma szaporodott. Köztük az ország területén kívül fekvő (pl. a stájerországi Fürstenfeldben fennállott harmincadhivatal) is előfordul.

³ U. o. 1773:1. (Circulare ad off. cam.)

említett elpalástoláson kívül a hitelügyben semmi szerepe sem volt. Amaz a hozzá beérkezett jelentéseket a hitelbizottsághoz tette át, emez pedig a hozzá beérkezett készpénzt, nyugtákat és bevont kötelezvényeket — az utóbbi kettőt készpénzül — a hitelfőpénztárhoz szolgáltatatta be.

A szervezet második fokán a pozsonyi kamarafőpénztár tőzsomszédságában elhelyezett s ezzel közvetlenül érintkező, már említett hitelfőpénztár állott, amelynek szervezése és javadalmazása a hitelügyi újítások legfontosabbja volt. Amíg a kincstár adósságait a kamara és ennek pénztára kezelte, addig a törlesztésre szükséges készpénzről esetről-esetre kellett gondoskodnia, mivel e célra semmiféle jövedelem vagy évi összeg kijelölve nem volt. E bizonytalan helyzetet már a hitelfőpénztárat felállító rendelet meg akarta szüntetni, amiért is a kamattörlesztésre évi 570.770 frtot rendelt. Mivel a hitelbizottság erről az összegről kimutatta, hogy a kamara-jövedelmekből sohasem lesz fedezhető,¹ az 1774 március 13-i királyi rendelet a mondott célra az 1774 január 1-én fennállott összes adósságok egy évi kamatainak megfelelő összeget, vagyis 333.664 frtot állapított meg.² Ezt az intézkedést a következő év végén egy, a hitelrendszer alapgondolatából folyó intézkedés kiegészítette. A rendszer végső célja az adósságok teljes törlesztése lévén, a kamattörlesztésen felül a tőketörlesztésről is gondoskodni kellett. Mivel a magyar adósságok teljes törlesztését az örökös tartományokat terhelő adósságok teljes törlesztésével egy időben óhajtották elérni, és a hitelrendszer életbe léptetése e tartományokban néhány esztendővel korábban történt, ezért a királynő az e célra rendelt és teljesen felhasználandó évi javadalmazást Magyarországon aránylag magasabban, t. i. az 1774 január 1-én fennállott adósságok 2%-ában, vagyis évi 140.178 frtban határozta meg.³ Mindkét javadalmazást a kamarafőpénztár előbb

¹ U. o. A leírat szerint az említett összeg eddig is a törlesztésre volt rendelve. A kvótáról szóló, szintén 1772 nov. 15-én kelt s ugyanitt fekvő leírat melléklete szerint ez az összeg 1765-ben állapítottatott meg. Viszont az ugyancsak e helyen fekvő hitelbizottsági jegyzőkönyv szerint a kamara ilyen összegről mit se tudott. Mivel ennek az összegnek a kamara korábbi irataiban semmi nyoma, a leírat állítása valószínűleg tévedésen vagy egy végre nem hajtott terven alapszik.

² U. o. 1774:25.

³ U. o. Ben. res. 1774. Dec. No. 38.

a naptári, utóbb a november 1-ével kezdődő katonai év negyedei szerint fizette be a hitelfőpénztárba.¹ Összegük az adósságok csökkenése esetén is változatlan maradt.²

A pénztár személyzete aránylag csekély volt: egy számfejtő, két pénztártiszt és két számvevő. A felügyeletet a pénztáros és ellenőr gyakorolta, amely állásokat — költségkímélés céljából — a kamarai főpénztárossal és ellenőrrel töltötték be. Mindkettő felelős volt a be- és kifizetésekért, s a pénztárigazgató tanácsos, az alelnök és elnök, vagyis a hitelbizottság utasításait követték. A kölcsönökről, ezeknek 5, 4½, 4 vagy 3½%-os kamatozása szerint beosztott nyilvántartó könyveket, s a bevételekről és kiadásokról naplókat vezettek. A naplókat minden szombaton lezárták s először a számfejtő, azután pedig a számvevő könyveivel egybevetették. Az elszámolás és rovincsolás havonta történt. A be- és kifizetésekről szóló naplókat és a felmondott kölcsönök kimutatásait havonta, a számadást pedig mellékleteivel együtt minden év végén nyújtották be a hitelbizottsághoz. A pénztár szinte titokban működött. Az ott alkalmazott tisztviselőkön kívül, akik kamarai tisztviselőtársaikkal szemben is a legnagyobb titoktartásra voltak kötelezve, a pénztár helyiségébe senki sem léphetett be. Magánféllal e pénztár közvetlenül nem érintkezett, kivéve a Pozsonyban történt be- vagy kifizetés eseteit.³

A *harmadik fokon* a hitelügy tulajdonképeni intéző szervét, a kamara elnökéből, alelnökéből és pénztárigazgató tanácsosából álló s a hitelpénztárra közvetlenül felügyelő állandó hitelbizottságot találjuk, amelyben felvilágosítások adására a főpénztáros és főszámvevő is megjelent. A pénztár bejelentései alapján e bizottság állította ki a kötelezvényeket, határozott a felmondásokról s adta meg az utasításokat a kifizetésekre. Üléseiről szóló jegyzőkönyveit, valamint a pénztárnak hozzá bemutatott kimutatásait és számadásait a bécsi kamaraelnök nevére címezve — vagyis a bécsi hitelbizottság

¹ U. o. Cred. Comm. 1776:136.

² U. o. 1775:79. Amennyiben a hitelfőpénztárba a kamarafőpénztár részéről a törlesztési javadalmazáson felül történtek befizetések (pl. az Erdődynek adományozott vuchini uradalom 279.662 frtnyi, legnagyobbbrészt kincstári kötvényekben befizetett becsára, Cred. Comm. 1776:155.) a befizetett összegnek 4%-os kamatai a törlesztési javadalmazásból évente levontak. (Cred. Comm. 1778:93.)

³ U. o. 1773:I., 1774:25.

útján — terjesztette őfelsége elé. Utasításait a kamaraelnök és alelnök nevére szóló királyi leiratokban kapta,¹ amelyeknek kibocsátását olykor a bécsi és a magyar kamaraelnököknek levelezés útján folytatott megtárgyalása előzött meg. Előfordult az is, hogy egyes ügyek, például a magyar kincstárnak a bécsi államadóssági pénztárból felvett kölcsönei, ilyen elnöki levelezés útján nyertek végleges elintézését.

A hitelszervezet megalkotásakor, illetőleg ezzel kapcsolatban a kincstárnál elhelyezett tőkékre vonatkozó szabályok is pontosan körülíratlak. A kincstár ezentúl csak kerek, azaz tízzel osztható összegeket fogadott el,² amelyeknek legalacsonyabb tétele 100 frt volt.³ Az elhelyezett tőkékről a hitelbizottság a kamaraelnök és pénztárigazgató tanácsos aláírásával, a kamarán őrzött királyi pecsét alatt a kamara nevében kötelezvényeket adott, amelyek jogi természetük szerint három csoportra oszlottak. A kölcsönöknél a betevő nevének⁴ és a betett összegnek beírásával a felek kívánsága szerint latin vagy német nyelven szövegezett, nyomtatott kötvényeket állítottak ki.⁵ A kötvény alsó szélére nyomtatott záradék kitöltésével a kamara főpénztár a készpénzbefizetést igazolta. E záradék az eddig dívott s ugyancsak a készpénzbefizetést igazoló, különálló pénztári elismervényeket pótolta ugyanazon a módon, amelyen az már Grassalkovich korában az ú. n. számozott kötvények kibocsátásakor történt. E kötvényeket a kamara a volt jezsuita birtokok eladásakor a vételár lefizetésénél készpénzül elfogadta.⁶ A második csoportba tartoztak a kamarai hivatalnokok óvadékairól adott, szintén latin vagy német nyelvű kötelezvények. Ezek ugyancsak nyomtatva voltak, szövegükben azonban — tekintettel a magyar bírósági gyakorlatra — az a körülmény, hogy az óvadékul elhelyezett összeg a kincstár kárára el nem idegeníthető és meg nem

¹ Ezt különösen fontosnak tartotta a hitelbizottság. L. az 1773 máj. 29 és 30-i jegyzőkönyvének 5. pontját. (Cred. Comm. 1773:1.)

² U. o. 1774:118., 1775:79.

³ U. o. 1773:2., 1775:163.

⁴ Néha álnévre is állítottak ki kötvényt, így pl. Julius Caesar nevére (valószínűleg Albert szász herceg). Cred. Comm. 1774:478.

⁵ U. o. 1774:25., 1774:112. Lásd Függelék 1.

⁶ U. o. Ben. res. 1775. Mart. No. 52. § 7., — Cred. Comm. 1775:150, 155, 204.

terhelhető, kifejezetten körül volt írva.¹ Ugyanebbe a csoportba tartoztak a kincstári uradalmi bérlők óvadékai is, amelyek szintén a hitelfőpénztárnál nyertek elhelyezést.² A felszabadult óvadék kölcsönné és viszont a kölcsön óvadékká volt átváltoztatható.³ — A kötelezvények harmadik faja az alapítványokról szólók. Ezeket, amennyiben a királynő a hitelfőpénztárnál elhelyezett tőkéiből alapítványokat tett, egyedül a hitelbizottság fogalmazta.⁴ Amennyiben azonban az alapítványok a volt jezsuita-rend, vagyis a tanulmányi alap vagyonaéhoz tartoztak, az új kötelezvények megszövegezésénél a helytartótanács is közreműködött.⁵

Mindhárom fajta kötvényre a kamat, a felmondási idő és a visszafizetés tekintetében a következő általános határozatok léptek életbe. A kamatláb az újonnan elhelyezett tőkékre vonatkozólag kizáróan 4%-ban nyert megállapítást.⁶ Az esedékesség az időközi kamatok kifizetésével kivétel nélkül a naptári év szerint szabályoztatott,⁷ amely rendszer akkor is érvényben maradt, amikor a kamara igazgatásban az ú. n. katonai év tétetett kötelezővé.⁸ A kifizetés egész, fél- vagy negyedévenként bármely, tetszés szerint megjelölt kamarai pénztárnál történhetett.⁹ A kincstár a kamatokat utólagosan, a felmondott tőke esedékességéig, sőt ha a kifizetés e napon meg nem történhetett, mivel a fél a kötelezvényt beszoigáltatni nem tudta, az esedékességen túl még nyolc hétig fizette.¹⁰ A hitelbizottság a kamatfizetés beszüntetésének fegyverével abban az esetben élt, ha a fél a régi, magasabb kamatra kiállított kötvényt, miután a kamat leszál-
lított, beszoigáltatni vonakodott.¹¹

Az újonnan elhelyezett tőkéket egy éven belül fel-

¹ U. o. Cred. Comm. 1774:25, 112, 204. Lásd Függelék 2.

² U. o. 1775:105, 142., 1776:15.

³ U. o. 1774:70, 73., 1775:251., 1777:177.

⁴ Például a népiskolák és a Notre Dame-apácák részére tett 40.000 és 24.000 frtos alapítvány. U. o. 1775:126. Lásd Függelék 3.

⁵ U. o. 1774:112.

⁶ U. o. 1773:1. — A kamatláb már a hitelrendszer behozatala előtt szállított le 4%-ra. (Ben. res. 30. Mart. 1, 8, 9, 13, 16, 18., Apr. 1772 p. 13. — Exp. cam. 1772. Apr. Off. sol. 24.)

⁷ O. L., Cam. Hung., Cred. Comm. 1773:1. (círul.), 1774:118.

⁸ U. o. 1776:104.

⁹ U. o. 1773:2.

¹⁰ U. o. 1776:186.

¹¹ U. o. 1776:141.

mondani nem lehetett,¹ az év eltelte után azonban — kivéve bizonyos fel nem mondható tőkéket — a hitelbizottság köteles volt minden negyedévi felmondást elfogadni.² Szintúgy a kincstár is minden kölcsönt három hónapra felmondhatott, amely szabály alól csak azok a régi kölcsönök képeztek kivételt, amelyeknél semminemű vagy félévi felmondási idő volt kikötve. Mindkettőnél félévi felmondási időt kellett betartani.³

A felmondott összeget rendszerint csak a felmondási idő elteltével volt szabad kifizetni.⁴ E szabály alól egyrészt a hitelbizottság megokolt esetekben kivételt tehetett,⁵ másrészt pedig teljesen ki voltak véve a tanulmányi alap tőkéi, amelyeket a felmondáskor azonnal kifizettek.⁶ Teljes törlesztés esetén a kincstár a kötelezvényen és esetleges engedményező okiraton kívül a régebbi kölcsönöknél a készpénzbefizetést tanúsító pénztári elismervény beszolgáltatását megkövetelte. Amennyiben ezek megsemmisültek vagy elvesztek, a felek érvénytelenítő nyilatkozatot voltak kötelesek adni. A részleges törlesztésnél az eddig követett eljárás, amely szerint a felmondott részösszeg kifizetése a bemutatott eredeti kötvény hátrára feljegyeztetett, megszűnt. Ezentúl ezekben az esetekben bevonták az eredeti kötvényeket s a maradékösszegekről új kötvényeket adtak.⁷

E minden részletkérdésre kiterjedő rendszer s az ennek keretében „a kincstár hasznára és a magyar tőkepénzesek kényelmére“ felállított pénztár többféle feladat megoldására volt hivatva. A főkpénztárak sűrű hálózataival, a száz firtos, tehát nem magas tételnél kezdődő betétek állandó elfogadásával és a három hónapos, megokolt esetekben megrövidíthető felmondási idővel e kor magángazdaságában mintegy a későbbi takarékpénztárakat pótolta, és egyúttal a közgazdaságnak ekkor már erősen hangsúlyozott érdekét is előmozdította, hogy a

¹ U. o. 1774:25. (a jegyzőkönyv 5. pontja). E rendelkezés annak megakadályozására szolgált, hogy a közönség készpénzét a kincstárnál rövid időre megőrzés végett elhelyezze. s ezáltal nemcsak a bankároknál fizetendő őrzési díjat takarítsa meg, hanem még kamatokat is kapjon.

² U. o. 1775:204.

³ U. o. 1774:130. 323.

⁴ U. o. 1775:112.

⁵ U. o. 1775:269.

⁶ U. o. 1776:207., 1777:178.

⁷ U. o. 1777:140. 178.

tőke és kamata az országban maradjon. — Az újonnan befolyó 4%-os kölcsönök hováfordítása által fokozatosan két cél: a magyar kincstár terheinek csökkentése és a monarchia kül- s belföldi hitelének növelése volt elérendő. A belföldi, 4%-nál magasabb kamatozású tartozásoknak e kölcsönök segítségével elsősorban történendő konvertálása vagy törlesztése az általa elért kamattehercsökkenéssel kizárólag a magyar kincstár javára szolgált. Az ennek megtörténte után a bécsi államadóssági pénztárnál lévő 4½ %-os tartozásnak másodsorban teljesítendő kifizetése szintén a magyar kincstár kamatterhén enyhített, de — mivel e kölcsönöket e pénztár külföldről szerezte — egyúttal a monarchia külföldi hitelét is előmozdította. A most említett, 4%-nál magasabb kamatozású összes tartozások törlesztése és konvertálása után befolyó kölcsönöknek az államadóssági pénztárnál 4%-ra való elhelyezése már egyedül a monarchia hitelének fokozására történt, mivel ez úton a magyar tőkének egy része tulajdonképpen az államadóssági pénztárnál nyert elhelyezést.

Az 1772-ben elrendelt s a következő években végrehajtott újjászervezés megítéléséhez szükséges mértéket az említett évek előtt és után lefolyt két korszakban a hitelügyről vallott felfogás, a kitűzött célok és az ezek megvalósítására irányuló törekvések és szabályok, valamint az ezeket az ügyeket ellátó szervezet összehasonlítása adja meg.

Grassalkovich kora a magyar kincstár hitelügyét, amelynek helyes irányítását a terhek teljes törlesztésére való törekvésben látta, nem kizáróan magyar szempontból fogta fel, hanem azt a monarchia hitelügyével kapcsolatosnak tekintette. A második korszaknak is ez volt az alapfelfogása és célkitűzése, ám alkalmazásba vett eszközei lényegesen mások. A törlesztés, amely elébb a kamarajövedelem nagyságától és az elnök elhatározásától függött, a pénztárnak e célra rendelt és évente teljesen felhasználandó javadalmozásában biztos alapot nyert. A monarchia hitelével való kapcsolat, amely az első korszakban a magyar kincstár terhére a háborús, tehát nem kizáróan magyar szükségletek fedezésére felvett s viszont a magyar kincstárnak az államadóssági pénztárból nyújtott kölcsönökben, nemkülönben a magyar kincstári adósságok egy részének — a belga kölcsönnek — átvállalásában jutott kifejezésre, a békés gaz-

dálkodásra számító új berendezkedésben szintén szabályozásban részesült. A 4%-nál magasabban kamatozó tartozások törlesztése után befolyó kölcsönök az államadóssági pénztárnál voltak elhelyezendők, vagyis más szóval az ország tőkeerejének egy része a magyar kincstár útján — de most már ennek megterhelése nélkül — a monarchia hitelpolitikája részére biztosított, amivel szemben viszont az említett pénztár köteles volt adott esetben a magyar kincstárnak segítségére lenni. — E céloknak a második korszakban történt intézményes biztosítása gyakorlati téren is érezte hatását: a bécsi hitelgazgatóság — bár a magyar hitelbizottságnak feltes hatósága nem volt — ezentúl már pontos és rendszeres tájékoztatást nyert a magyar hitelügyről.

A most említett, legfelsőbb fokon véleményező hitelgazgatóságon kívül a szervezet legalsó fokán lévő külső kamarapénztárak közreműködése sem volt ismeretlen az első korszakban. Sőt az e kettő között álló hitelfőpénztár és hitelbizottság közül is az utóbbit — ha nem is külön elnevezés alatt, de lényegileg — már Grassalkovich alkotta meg, amidőn a hitelügyet a kamaratanács hatásköréből elvonta. A szervezetben valóban újnak csak a hitelfőpénztár tekinthető, amelynek az első korszakban csak gyenge előzményét lehet találni abban a körülményben, hogy a kamarafőpénztár a kincstár tartozásairól külön könyveket vezetett.

Az egyes kölcsönöknél a be- és kifizetés, a felmondás, kötvénykiállítás, stb. körül követett szabályok nem hoztak lényegbe vágó változásokat, azok rendszerességükkel inkább csak a kezelést könnyítették meg. Még a rendszernek két alapvetőnek tekintett tétele: a 4%-os kamatláb és a kölcsönök állandó elfogadása sem előzmény nélkül való újítás. A kamatlábat a kamara — amennyiben ezt a magyar gazdasági viszonyok megengedték — mindenkor leszállította, a kölcsönök állandó elfogadásának tervét pedig — hogy terhesebb tartozásaitól szabadulhasson — már régen felvetette.

A magyar kincstári hitelügy 1772. évi újjászervezése tehát, habár a Bécsben lefolyt előkészítő tárgyalások úgy tüntetik fel, mintha az csupán az örökös tartományokban már korábban érvényben volt rendszernek Magyarországon való alkalmazása lett volna, az előadottak szerint mégsem tekinthető egy idegen intézmény puszta átültetésének. Ellenkezőleg: a megelőző korszakkal összefü-

gésben az új rendszert, amelynek jellegzetesen magyar jellemző vonása az újítás elrejtése, igen nagy részben a magyar kamarától és ennek elnökétől már korábban kiindult törekvések megvalósulásának kell tekinteni.

[Herzog József.

Függelék.

1. *Betétről szóló kötvény mintája.* (Orsz. Ltár, Cred.-Comm. 1774:25, fogalmazvány.)

Nos sacratissimae caesareo-regiae apostolicae maiestatis dominae dominae clementissimae camerae regiae Hungarico-aulicae praeses, vice-praeses et consilarii praesentium per vigorem recognoscimus et universis, quibus expedit, notum facimus: quod . . . . . capitale . . . . . summam erga . . per centum a . . . . . anni currentis in angaricalibus ratis pendendum interusurium ad aerarium regium camerale Hungaricum effective ac taliter anticipaverit, ut ipsum capitale dum et quando, facta tamen praevie ab utrinque reservata trimestrali praemonitione, rite et absque difficultate renumeretur.

Praememoratum proinde . . . . . intuitu attacti fundo Hungarico-camerali inhaerentis . . . . . capitalis harum tenore securum reddimus, quod non modo pactatum . . pro centuale interesse a praemissa . . . . . rite praestabitur, verum ipsum etiam capitale, facta praevie trimestrali praemonitione, absque defectu repersolvetur. In cuius robur et fidem hasce obligatorias sigillo regio camerale munitas et consveta subscriptione roboratas extradandas esse duximus et concedendas.

Quod antelata . . . . . anticipationalis summa sub hodierno et praexpositis sub conditionibus ad regiam generalem cassam Hungarico-cameralem rite et absque defectu ad manus nostras dinumerata sit, hisce recognoscimus. Posonii die . . . . . 17 . .

2. *Óvadékról szóló kötvény mintája.* (U. o. 1774:25, fogalmazvány.)

Nos sacratissimae caesareo-regiae apostolicae maiestatis dominae dominae clementissimae camerae regiae Hungarico-aulicae praeses, vice-praeses et consilarii praesentium per vigorem recognoscimus et universis, quibus expedit, notum facimus: quod . . . . . titulo cautionis officio sibi concredito cohaerentis, capitale . . . . . summam erga . . per centum a . . . . . anni currentis in angaricalibus ratis pendendum interusurium ad aerarium regium camerale Hungaricum effective ac taliter deposuerit, ut ipsum capitale usque dum antelatus deponens in praehabito camerale officio constitutus, rationesque eiusdem debite liquidatae et adiustatae fuerint, neque alienari, neque oppignorari, aut alio quocunque modo onerari valeat, et casum in eum, si etiam huiusmodi obligatio oppignoraretur aut onere quocunque afficeretur, talismodi actus omni penitus destituatur vigore, sed tota haecce camerale obligatio unice pro securitate aerarii deserviat.

Praememoratum proinde . . . . . intuitu attacti fundo Hungarico-camerale inhaerentis . . . . . summae cautionalis harum tenore securum reddimus, quod non modo praeexpositum . . pro centuale interesse a praemissa . . . . . rite praestabitur, verum ipsum etiam capitale, liquidatis, praevio modo officii sui rationibus, absque defectu repersolvetur. In cuius robur et fidem hasce assecutorias sigillo regio camerale munitas et consveta subscriptione roboratas extradandas esse duximus et concedendas.

Quod antelata . . . . . cautionalis summa sub hodierno et praeexpositis sub conditionibus ad regiam generalem cassam Hungarico-cameralem rite et absque defectu ad manus nostras dinumerata sit, hisce recognoscimus. Posonii die . . . . . 17 . .

3. *Alapítványról szóló kötvény példája.* (U. o. 1775:126, fogalmazvány.)

Notum facimus: quod virtute benignarum manualium altefatae maiestatis suae sacratissimae emanatarum capitalis 40.000 flor. Rhen. summa titulo perpetuae foundationis pro normalibus scholis in regno Hungariae introducendis, iisque dotandis ea cum obligatione, ut scholas has normales frequentatura iuventus singulis annis, et quidem die 13. Maii pro augustissima domina domina fundatrice sua peculiarem suam devotionem peragere teneatur, sub 12. Maii a. c. ad aerarium regium camerale Hungaricum erga 4 per centuale ab eodem die in solitis angaricalibus ratis in perpetua tempora pendendum interusurium effective deposita, numerata ac assumpta habeatur.

Praememoratas proinde scholas normales intuitu attactae fundo regio camerale Hungarico inhaerentis 40.000 flor. summae foundationalis harum tenore securas reddimus, quod abinde praeexpositum quatuor per centuale interusurium a praemissa . . . . . futuris perpetuis temporibus rite et continuo praestabitur.

In cuius robur et fidem etc.

Posonii die 13. Maii 1775.

Történeti irodalom.

Eckhart Ferenc: Bevezetés a magyar történelembe. Pécs—Budapest, 1924. A Danubia kiadása. (Tudományos Gyűjtemény 6. sz.).

Sajnálatos, de tagadhatatlan tény, hogy a művelt magyar nagyközönség nem érdeklődik a magyar múlt és általában a történelem problémái iránt. Az utóbbi 10—15 év gyönyörűen fel lendült történettudományi irodalmát, a történettudósoknak különösen az utóbbi években egységesen megszervezett és irányított rendszeres munkálkodását a nagy többség nem kíséri avval a megértéssel és még mindig nem részesíti abban a támogatásban, amit a munka értéke megérdemelve. Történettudományunk vezetőférfiai ismételten rámutattak arra, hogy ennek a közönynek eloszlatására a történettudósoknak kell vállalkozniuk. Olyan — természetesen tisztán tudományos — műveket kell a közönség számára produkálni, melyek azt érdeklik, s melyeket az a maga történeti ismereteivel is megért. A mai átlagos műveltségű emberhez természetesen a legújabb kor áll a legközelebb s ez az a terrén, ahonnan kiindulva a közönség meghódítása a legtöbb sikerrel kecsegtet. Ezért alkalmas — rövideje mellett — Eckhart könyve kiválóan arra, hogy a közönséget a történethez közelebb hozza. A könyv túlnyomó része ugyanis a XIX. sz.-nak van szentelve, melyet a legszívesebben olvasnak. De ez a kor szerzőnek az események szerves összefüggését előadó könyvében csak az előzményekből érthető meg, s így az olvasó, ha tisztán akar látni, szinte észrevétlenül mind régibb és régibb korokra kénytelen visszamenni. Egy másik terület melyet mai nyomorúságunkkal szoktak összehasonlítani s mely egyébként is élénken él a középiskolát végzett ember előtt, a mohácsi vész. Szerző ebben a részben remekel: pár vonással, de lehetőleg mindenre kiterjeszkedve, nagyszabásúan állítja elénk a magyar történet e végzetes mozzanatát. Bizonyára helyes úton jár a történettudós, ha a közelmúlt, vagy régebbi de közismert eseményeknek közérthető előadásban, élvezhető stílussal való rajzolásával próbálja ránevelni a közönséget a történelem iránti érdeklődésre.

Mindezek a tulajdonságok egyesülnek szerző kis művében, mely amellet a történész érdeklődését is leköti. Szerzőt eddigi történetírói munkássága valósággal predesztinálta a magyar történet összefoglaló áttekintésére. Doktori értekezése

egy Árpádkori gazdaságtörténeti tárgyról szólt, kiforrott tehetséggel, befejezett képzettséggel egy diplomatikai kérdést, a hiteles helyek történetét tárgyalta, majd részt véve a budai basák levelezésének kiadásában a hódoltság korába dolgozta be magát, míg legutóbbi legnagyobb terjedelmű kötetében tudása és talentuma legjavát adja Mária Terézia gazdaságpolitikájának kimerítő feldolgozásával. Ezeken az alapokon csak az őstörténet, a kései középkor s a XIX. század volt új terület számára. Az elsővel rövidesen végez, a kutatás által elhanyagolt Anjou-korra pedig kitűnő gazdaságtörténeti munkák azért mégis állottak rendelkezésére. A XIX. században azonban mintha túlságos teret engedne a politikai eseményeknek s különösen a kiegyezés utáni korban a gazdasági és társadalmi jelenségeket elhanyagolja. A könyv egy ismertetője szerint szerző a nemzet történetét írta meg. Szempontjai, melyekből tárgyat szemléli, ezért nem egységesek: a nemzet életének egyes fontosabb mozzanatait köré csoportosítja annak egész történetét, s e mozzanatokat nem egy elv szerint, hanem a legkiemelkedőbb külső események, belső átalakulások szerint szinte impresszionisztikusan választja. Így adódik korszakbeosztása. Ami a könyvben a legjobban érdekel, s ami a történettudományi irodalom rövid pár ívre való koncentrálása mellett szerzőnek legegényibb munkája az eredeti értékelése. Véleményének önállósága ítéleteinek egyéni volta az, amivel anyagán uralkodik. Így elégíti ki szerző a tudomány igényeit, s a művelt közönség érdeklődését. A történésznek új szempontokat ad, a nagyközönségnek élvezetes olvasmányt nyújt.

Bartoniék Emma.

Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei.
III. kötet. 1921—23. Budapest, 1924. 4° 130 l.

A *Petrovics Elek* főigazgató gondos szerkesztésében megjelenő Évkönyvek harmadik kötete, az előző kettőhöz hasonlóan, a Szépművészeti Múzeumnak a jelzett évkörben lefolyt belső életéről számol be, azonkívül egész sorozat művészettörténelmi tanulmányt közöl, amelyek tárgyukat részben a múzeum anyagából, részben Magyarország műtörténetéből merítik. A múzeum 1920—23. évi működéséről szóló jelentésből örömmel állapítjuk meg, hogy országos közgyűjteményeink sorában a Szépművészeti Múzeum érzi legkevésbé a hanyatlást, amely a háború és az összeomlás óta kulturális és gazdasági téren az országra nehezedik. A múzeum állami javadalmozása pénzünk elértéktelenedése miatt igen csekély összegre zsugorodott, magánosok áldozatkészségéből azonban, amelyet a múzeum s főleg főigazgatója széles körökben érdeklődést keltő céltudatos munkájával éleszt, a gyűjtemények talán még fokozottabb mértékben gyarapodnak, mint a béke éveiben s szinte egymást érik a kiállítások, amelyeket a mú-

zeum tisztviselői a gondjaikra bízott elzárt anyagból, a főigazgató a Múzeum új szerzeményeiből rendeznek. Ezzel párhuzamosan szinte szakadatlan a rendezés és átcsoportosítás munkája, amelynek eredményei a legutóbbi évkörben a Szépművészeti Múzeum keretében megnyílt új osztályok s a Múzeummal társult és 1923-ban megnyílt újjászervezett gyűjtemények. Az antik gyűjtemények mintaszerű rendezéséről ennek vezetője *Hekler Antal* külön cikkben számol be igen tanulságosan. A modern képtár gyökeres átcsoportosításáról, a régi képtárban történt változásokról, a *Felvinczi Takács Zoltán* igazgatása alatt álló Történelmi Képcsarnok s a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum megnyitásáról a főigazgatói jelentés számol be. Kiemelendőnek tartjuk, hogy mind a Szépművészeti Múzeumban bemutatott időszak kiállításokról amelyeket többnyire *Hoffmann Edit* rendezett, mind az 1923-ban megnyílt két múzeumból nyomtatott katalógusok is készültek.

A múzeum anyagával kapcsolatos művészettörténelmi tanulmányok sorozatát *W. Amelung*, a római német Institut igazgatója nyitja meg „Phitonnak felajánlott fogadalmi dombormű a Szépművészeti Múzeumban” című érdekes cikkével. Ennek a domborműnek a töredéke a római Palazzo Farneséből származik s az Arndt-gyűjteménnyel került Múzeumunkba. *Amelung* a római Vatikán antik gyűjteményében megtalálta a Kr. u. a II. század végéről való kisázsiai márvány dombormű másik, nagyobb felét s a kettő gipszmásolatainak egybeillesztése, régi rajzok és írott adatok alapján ikonografiai és műtörténelmi szempontból pontosan meghatározza az antik művészet ez érdekes emlékét. Hasonló meghatározást közöl a múzeumban levő s görög és amazon párviadalát ábrázoló tarentumi mészköreliefről *Hekler Antal*, aki egy másik cikkében az antik művészetnek Leonardóra gyakorolt hatásáról értekezik igen tanulságosan a mester eredeti rajzainak és néhány antik emlékek egybevetésével. *Lederer Sándor* az olasz reneszánsz festészet nemrégiben elhunyt legkiválóbb magyar ismerője, a múzeum sajtósági Krisztus-ábrázolásáról, a Volto Santo-ról, melyet *Pulszky Károly* értékes vásárlásainak köszönhetünk, megállapítja, hogy Piero di Cosimo, a jeles firenzei mester munkája. *Pigler Andor*, fiatalabb műtörténétíró-nemzedékünk e kiváló képviselője Guido Reni két eredeti rajzát határozza meg a múzeum gazdag grafikai anyagából, *F. Takács Zoltán* Munkácsy ifjúkoráról szóló s a mester élet-rajzához hézagpótló jegyzetein kívül, a Hopp-Múzeum keletázsiai kristályfaragványait ismerteti írásban és képpen. Magyarország műemlékeivel három tanulmány foglalkozik az Évkönyv III. kötetében. *Divald Kornél* „Felső-Magyarország gótikus szárnyasoltáraitól” című cikkében kutatásairól közöl rövid összefoglalást, amelyeket a mai Szlovénországon községről-községre járva húsz éven át folytatott. Ezek eredménye csak műemlékstatisztikai szempontból értékes. Az általa fel-

kutatott 177 ép, 55 többé-kevésbé csonka szárnyas oltár, 16 kálváriacsoportozat és 166 egyéb fából faragott szobor sorában XV—XVI. századbeli szobrászatunk és képírásunk legértékesebb emlékei vannak. Az óriási anyag módszeres feldolgozása azonban, különösen kellő levéltári adatok és az összehasonlítás céljából nélkülözhetetlen részletes fényképek híján, egy ember erejét meghaladó feladat, amelynek megoldása a Felvidék elszakadása miatt egyelőre fiatalabb műtörténetíróink számára is kevés kilátást nyújt.

Igen érdekesen állapítja meg *Eber László* a pécsi székes-egyház Mária-kápolnájának kis oltáráról, hogy ennek alabástromdomborműve, amelyet gróf Esterházy Pál püspök a XVIII. század végén 4000 pengő forintért vásárolt meg, voltaképpen epitafium s a XVI. század második felében készült németalföldi mű, amilyen magában Németalföldön az 1566. évi képrombolás miatt kevés maradt fenn, de a pécsi dombormű eredete, hasonló tárgyú és stílű Németországba került németalföldi analógiák alapján pontosan kimutatható.

Igen alapos *Ybl Ervin* tanulmánya Szavojai Jenő herceg ráckevei kastélyáról, amelyet Hildebrandt J. Lukács bécsi építész 1702-ben tervezett, aki a római Carlo Fontana tanítványa volt, de már ez első művére is rányomta később mind határozottabban kibontakozó eredeti egyéniségének bélyegét. *Ybl* élénk történeti háttérrel rajzolja meg a kastély építésének főbb fázisait, állapítja meg ez érdekes műemléküink jelentőségét a német klasszikus barokk építészet fejlődésében s művészi méltatását bőséges képanyaggal kíséri. Függelékül Hildebrandt János Lukács leveleit is közli Jenő herceghez, amelyek főleg a kastély építésére vonatkoznak; ezek magyar fordítása helyett azonban műtörténetíróink bizonyára szívesebben vették volna, ha a közlés eredetiben történik. A kötetet a közölt tanulmányok eredményeinek németnyelvű ismertetése fejezi be s mint e felsorolásból nyilvánvaló, a III. Évkönyv kötete vetekedik az előzők tartalmasságával s különösen, hogy a Műemlékek Országos Bizottságának kiadványa, a „Magyarország műemlékei“, a negyedik kötettel megszűnt, régi hazai művészetünk ösmertetésével is hézagot pótol. Nagy érdeklődéssel várjuk folytatását s remélhetően megjavulnak annyira viszonyaink, hogy ezután az Évkönyvek is rövidebb időközökben jelennek meg. Z.

Auer János Ferdinánd pozsonyi nemes polgárnak héttoronyi fogságában írt naplója 1664. Közzéteszi: *dr. Lukinich Imre.* Budapest, 1923. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. (Magyarország Törökkori Történetének Forrásai.) + 271 l.

A magyar történeti kutatás legújabb munkásságára bizonnyal találó kifejezés, ha „utóvirágzás“-ról beszélünk a forráskiadás mezején. Nemcsak nálunk, de általában az utó-

dok csodálatával szemléljük ma azt a heroikus lendületet, mellyel a XVIII. század a mult emlékeinek összegyűjtésére és közrebocsátására vetette magát. Pedig a kezdetleges könyvtári és tudományos viszonyokat nem is tekintve, e lendülettel a filológiai módszer fejlettsége sem állott kellő arányban. A következő századnak nem csupán folytatnia és kiegészítenie, de újból kiadnia kell úgyszólván az egész megjelent anyagot. Most már a szövegkritikának és az edíciónak azokkal a szabatos, sőt végül szinte túlfinomult eszközeivel, melyeknek használatában az úttörő példát minden nemzet számára a Monumenta Germaniae Historica kötetei nyújtották.

A publikációk klasszikus korának e két periódusa a maga kiadványtípusaiban hazai irodalmunkban is felismerhető. Nagyszorgalmú és ideális lelkületű régi kutatóinknak, a Schwaundtnereknek, Kovachichoknak, Fejér Györgyöknek munkái sorozandók az első csoportba. A Pertz-féle gyűjteménnyel, mint társas vállalkozással, történeti emlékeinknek a M. T. Akadémia kiadásában megjelent sorozata állítható párhuzamba. Az egyéni lelkes kezdeményezést nálunk is az intézményesen szervezett közös munka váltja fel. Sajnos, későbbi időpontban és egy más kor történeti levegőjében. Jórészt ebben találja magyarázatát, hogy a feladat megoldása nálunk nem történt a teljesség és rendszeresség oly mértékével, mint kívánatos volna. A külföldi történettudós kétségkívül csodálkozva vesz tudomást arról, hogy számos nagyjelentőségű középkori forrásszövegünk még mindig elavultan fogyatékos, sőt nehezen hozzáférhető kiadásokban forog a kutató kezén. Minekünk még pótolnunk kellene modern kiadásokkal e szövegeket, holott ma már nem hat oly eleven erővel a romantika középkor-rajongása, mely a kiadások e körében tulajdonképeni külső ösztönül szolgált. A mi „utóvirágzás“-unk a forráskiadás terén egy más körülményből meríti a maga külső indítékát. Abból az egészségesen „konzervatív“ ösztönből, mely legutóbbi nagy történeti válságunk visszahatása, a katasztrófa előzményeire való ráeszmélés következménye gyanánt kelt életre. Ez a felfogás a maga történeti vonatkozásában a magyar „ancien régime“ felé fordul érdeklődésével. A régi Magyarországot akarjuk minél közvetlenebbül és tárgyilagosabban megismerni. Azt a korszakot, melynek jelenünkre vonatkozó alapvető fontosságát s ezzel kapcsolatban a történeti folytonosság vonalából történt kilengéseket csak most ismerjük fel igazán. Ebből a gondolatból keletkezett a Magyar Történelmi Társulat kiadásában, elnökének, gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszternek kezdeményezésére, a Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai című kiadvány-sorozat terve. Evvel kapcsolatban indult meg a lelkes kutatás és anyaggyűjtés Bécs, Párizs, Spanyolország levéltáraiban és született meg a munka hevében mindjárt egy másik kiegészítő gyűjtemény Magyar-

ország Törökkori Történetének Forrásai címen. Utóbbi kiadvány-sorozat első köteteül veszi most az olvasó Auer Jánosnak török rabságáról írt naplóját Lukinich Imre szerkesztésében.

E XVII. századi németnyelvű napló írója tekintélyes pozsonyi családból származott. Még csak 23 éves, midőn 1663 augusztus 7-én az elhibázott és szerencsétlen párkányi rajtaütési kísérletnél török fogságba kerül annak a felkelő csapatnak legnagyobb részével, melyet Pozsony városa és az északnyugati megyék állítottak fegyverbe. Innen kezdve tizenegy esztendőn át ette Auer János a török rabság keserű kenyerét. A vasmári béke alkalmával a foglyok kicserélésének kellett volna bekövetkeznie. Azonban naplóírónk hosszas diplomáciai huza-vona után csak 1674-ben nyeri vissza szabadságát. Szülővárosába magával viszi a Héttoronyban írt naplóját, melynek „Strenge Schiavitu“ (Szigorú Rabság) címet adott. A kézirat később a pozsonyi ev. liceum könyvtárába került és Lukinich Imre Bél Mátyás tervét váltotta valóra, midőn e nagybecsű egykorú emléket a kutatás számára hozzáférhetővé tette.

Évtizedes rabságának mindössze első félesztendejét írja le Auer naplójában. A fogságba jutástól a Konstantinápolyba érkezésig terjedő idő történetét. Az 1663—64-i török háború előzményeinek ismertetésével kezdődik és a török főváros leírásával zárul munkája. Ez az időbeli aránytalanság nem véletlen műve. Bizonyára érdekes megállapítanunk, hogy írónk raboskodásának aránylag az volt a legelviselhetőbb része, amelyet a Héttoronyban töltött. A nagy börtönkomplexumnak egy emberséges török aga volt a kormányzója. De ettől el is tekintve a vár falai között aránylag elég szabadon mozgó velencei, francia, német, magyar és más nemzetiségű foglyok élete inkább az internáló-táborok lakóinak helyzetéhez hasonlítható. A testi nyomornál nagyobb lehetett a lelki depresszió s ezt igyekezett Auer írással elűzni. Az egyhangú, csupán a különböző nemzetiségű és természetű foglyok örökös villongásaitól és a szabadulás időnként felcsillanó reményétől élénkített napokról nyilván nem volt sok mondanivalója. Evvel szemben szinte hihetetlen és változatos borzalmak azok, melyeket Esztergom, Buda, Belgrád börtöneiben, vagy a dunai hajóúton átszenvednie kellett. Voltaképen nem mondhatjuk a törökökről, hogy szándékos kegyetlenséggel kínozták foglyaikat. Naplóírónk nem egy jószívű börtönőrre vagy katonára akad közöttük. Azonban fajuk keleti közönyössége és minden szervezést igénylő munkában való nehézkés ügyetlensége talán sehol sem járt oly szomorú következményekkel, mint a foglyokkal való bánásmódban. Mérhetetlen szennytől telt, férgekkel nyüzsgő pince-odukban vagy a bűzhödtt levegőjű hajófenékben vannak összezsúfolva, hol a még ép, de éhségtől agyonkínzott fog-

lyok vérhastól és más fertőző betegségektől gyötört társaikkal s a már kimultaknak feloszlásban lévő hulláival napokon át hevernek együtt. Valósággal dantei kép a börtönéjszakák leírása, mikor a kábult álomban heverőket folyton fölriasztják nyugalmukból a láztól kínlódók, kik a börtön padlóján eszméletlen állapotban csúszkálnak ide-oda társaik között. Nem csodálkozhatunk azon, hogy az útnak indított 300 fogoly közül — noha őrök váltásdíjat jelentő érték gyanánt újból és újból lajstromba veszik őket — mindössze 99 érkezett meg Konstantinápolyba.

Mindezeket naplóírónk egyszerűen közvetlen előadásban, de részletező színességgel mondja el. Elbeszélését egy-egy sikerült leírás, mint a párkányi mozgalmas török tábornak, egy-egy útközben látott városnak, a fogolykaraván thrákiai utazásának vagy a konstantinápolyi bagnónak képe élénkíti. De más előnyét se feledjük. Már a napló első lapjain, a bevezető részben észreveszi az olvasó, hogy elmélyedésre hajló emberrel áll szemközt, kinek lelkét az átélt szenvedések még jobban meglágyították. Tudatos művészi készség és szándék nélkül, szinte akaratlanul, élő embereket rajzol egy-egy vonással. Emberséges és durva lelkű török katonák, döllyfős nagy urak, jószívú vagy közönyös idegenek, nemes gondolkodású, vagy alacsonylelkű, elfásult rabok sora vonul el előttünk a lapokon. Így a fogság örök emberi lélektana is kifejezésre jut naplójában és éppen ez a vonása az, amely-nél fogva véleményünk szerint méltó arra, hogy e szakembereknek szánt közlésen kívül, legalább szemelvényesen, magyar fordításban is hozzáférhetővé tétessék nagyobb közönség számára. Ne feledjük, mily sokan járnak-kelnek ma közöttünk, akik közvetlen tapasztalatból ismerik a fogság szenvedéseit s igazi élethűséggel tudnák átélni azokat a szavakat, melyekkel Auer a foglyok örökös címódásait festi. Csodálkozik talán valaki — írja egy helyen —, hogy a foglyok ily nagy nyomorúság közepette sem tudtak kijönni békésen egymással. „Erre az a válaszom, hogy a szenvedés és nyomor megzavarja az ember lelkét és meggondolatlan, szertelen cselekedetekre ösztönzi.“ (196. l.)

Ezekről a belső háborúskodás és árulkodások között eltelt héttornyai évekről becses anyagot gyűjtött össze a foglyok kicsempészett levelei és a konstantinápolyi követek jelentései alapján Lukinich Imre a bécsi levéltár Turcica című osztályából. Az oklevélanyagot nem csupán függelékben közli, de a napló elé írt szép bevezetésben részletesen fel is dolgozza. Függelékül csatlakozik még a kiadványhoz a szövegben előforduló török szavak magyarázata dr. Fekete Lajostól, továbbá nyelvi magyarázat dr. Schwartz Elemértől. Az utóbbi rész szójegyzékét kissé bővebbnek szerettük volna látni.

Végül meg kell emlékeznünk az egész gyűjteményhez.

szánt előszóról is, mely a további kötetek számára a bécsi, simancasi, párizsi, velencei és konstantinápolyi levéltárakban gyűjtött és jórészen kiadásra készen álló nagyértékű anyagról számol be. Csupán mostoha anyagi viszonyaink gátolják a gazdag ígélet teljesítését, melynek máris értékes törlesztését kaptuk Lukinich Imre mintaszerűen gondos, az igazi kutató tárgyszerető elmélyedésével készült kiadásában. A török korszakról alkotott képünket számos színes vonással gazdagítja Auer balsorsának megható leírása. m.

Pigler Andor: A győri Szent Ignác-templom és mennyezetképei. — A budapesti kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti gyűjteményének dolgozatai. IV. 1923. A Budavári Tudományos Társaság kiadása. Nagy 4°, 83 l. és 16 tábla.

Immár a harmadik nagy monográfiát kapjuk, amely a hazai barokk-művészetnek egy nagybeesű alkotását tárgyalja, elkülönítve ugyan, de mégis belehelyezve a XVIII. század forrongó, eszményektől és művészi akaratoktól terhes eszmekörébe. Hekler Antal professzoré az érdem, hogy a keze alatt felnövő fiatal művészettudatókat a hazai művészettörténetnek erre a, mondjuk, talán legelhanyagoltabb ágára irányította. Levéltári kutatásokat nagyrészt nélkülöző előzmények voltak csupán e téren, s inkább szájhagyományokon alapuló adatok egészítették ki a nem mindig pontosan és megbízhatóan végzett stíluskritikai elemzéseket és megállapításokat. A barokk-kor rendszeres, okleveles adatok alapján való feldolgozása, egyelőre templomi monografiák alakjában, Hekler ösztönzése folytán kezdődött s máris jelentős eredményeket produkált.

Pigler e legújabb, előttünk fekvő munkája is számos új adattal gazdagítja művészettörténetünket és sok téves fel fogást és nézetet oszlat el, amely pedig szinte belegyökeresedett a barokk-kor műveivel foglalkozó irodalomba. Bevezetésül, igen helyesen, Győrnek néhány hasonlóan a barokk-korból származó építészeti, szobrászati és festészeti emlékéiről emlékezik meg röviden, hangulatosan; ezekben a rövid ismer tetésekben azonban mindig megtaláljuk az illető műnek behatoló leírását, méltatását, s a legtöbb esetben mindezt szerencsésen egészíti ki az emlék művészára vonatkozó életrajzi és működési adatok egész sora. Így ezek a leírások rögtön bekapcsolódást nyernek egyfelől a hazai barokk-kor történetébe, de másfelől a széles látókörrel megírt apró életrajzok és művészi jellemzések kapcsán a külföldi, főleg osztrák barokk-kor történetébe, amelynek művészei voltak nálunk elsősorban tevékenyek abban a korszakban. A karmelita-rendház épülete a készítő és tervező művészek csaknem teljes lajstromával, a frigyládát tartó angyalok szoborcsoportja, a Szent Mihály-emlék, a nyitott kápolnácskában álló Imma-

kulata-szobor, a székesegyház szentélyének stallumai fölött felállított szárnyas géniuszok alakjai, ugyancsak a székesegyház főhajójának két mellékoltárába oltárkép gyanánt beillesztett két hatalmas ólomrelief — melyek minden hagyomány ellenére sem származhatnak a nagy Donnertől, hanem minden valószínűség szerint egyik tanítványától —, Hans von Aathennek híres, Schwarzenberg Adolf hadvezért ábrázoló portréja mind hosszabb-rövidebb méltatást nyernek Pigler könyvében. Azok az adatai pedig, amelyekkel Martin Altomonte, Anton Franz Maulbertsch és Stefan Dorfmeister győri működését tisztázza, fontos adalékai lesznek egy majdan megírandó s a magyar barokk-kort tárgyaló műtörténetnek.

Ily előzmények után következik a könyv tulajdonképeni tárgya: a Szent Ignác-templom történetének, belső díszítésének és mennyezetképeinek leírása és műtörténeti méltatása.

A templomot a Győrben letelepített, de okiratilag biztosított donációikat csak sok viszontagság után birtokukba vevő jezsuiták építtették 1635—1641-ig. Az első időpont a templom alapkölvetételének évét, a második a bejárat fölé illesztett kő-tábla feliratában a befejezés s valószínűleg a felszentelés évét is jelenti. Építőművésze az ismeretlenek közt rejtőzik, s ezideig semmiféle kutatással megállapítható nem volt. A templom az ú. n. jezsuita-stílus egyik legfejlettebb példája; osztatlan téregység uralkodik a templom belső berendezésében, melynek belső dísze csak évtizedek elmúltával, lassan-lassan válik teljessé. A templom annalesei több mint száz éven keresztül hosszú sorban számlálják elő a jezsuita-rend pártfogóit: előkelő győri vagy környékbeli családokat, főtisztviselőket és katonákat, akik jelentős adományaikkal járultak a templom belső és külső fényének, díszítésének emeléséhez.

Különösen ki kell emelnünk a mecénások e sorozatában Acsády Ádám veszprémi püspököt, aki négy év alatt (1739—1743) akkoriban roppant összeggel, 30.000 forinttal járult főként a templom freskóinak elkészítéséhez. Halála után az általa hagyományozott összegek mellett utóda, Biró Márton veszprémi püspök is felkarolta a templom belső berendezésének befejezését s többek között a díszes kivitelű szószék is az ő adományából készült 1749-ben. A templom a jezsuitarend eltörlése után hosszabb viszontagságok után 1802-ben Szent Benedek rendjének birtokába és gondozásába került, akik ma is tulajdonosai a templomnak.

A történeti rész befejezése után a templomnak mint építészeti emléknek pontos, részletekre kiterjedő ismertetését kapjuk, miközben érdekes fejtegetések között ismertet meg bennünket a szerző az ú. n. jezsuita-stílus építészettörténeti fejlődésével s templomunkat igen ügyesen állítja bele ebbe a stílustörténeti vizsgálódásba, megadván ezzel a templom művészi értékelésére a magasabb szempontokat is. Azután

pontosan, levéltári kutatásokkal megállapított sorát adja azoknak a művészeknek és jobb mesterembereknek, akik a templom díszítésében részt vettek. Így a gazdag s ízléses stukkódíszítés Jakob Schlag bécsi mester műve, ki azokat a XVII. század hetvenes éveiben készítette. A szöszék, melynek művészi értéke is igen jelentős, Georg Raphael Donner pozsonyi tanítványának, Ludwig Godenak műve. Ezzel kapcsolatban megkísérelti Gode egyéb műveire is reámutatni, amelyeknek végleges odaitéléséhez azonban még pontos kutatások szükségesek. Már maga az a tény, hogy Ludwig Gode szobrászművészt kiemeli az elfelejtettség és ismeretlenség homályából, jelentős érdeme Pigler munkájának. Beszél a XVIII. század negyvenes éveiben készült templomi padok díszes, bár mértéket tartó faragványairól, amelyeknek mes-terét azonban meg nem állapíthatta.

A hatalmas főoltár, mely a XVII. században divatos „theatrum sacrum“-ok kissé leegyszerűsödött stíljében fogantatott egy ismeretlen művész agyában, elkészítői: építész, szobrásza, stukkoborítója mind bécsi művészek és mesterek voltak. Az oltárképnek művésze pedig Paul Troger volt, aki 1744-ben készítette el a loyolai Szent Ignác megdicsőülését ábrázoló hatalmas méretű oltárképet; majd még ez évben s később 1747-ben hónapokat töltvén Győrben, megfestette a templom nagyméretű freskódíszét is.

Szerzőnk most ismerteti Paul Trogernek, az osztrák barokk kiváló festőművészenek rövid életrajzát. Az 1698-ban született művész 1726-ban kezdte meg működését Bécsben, hol a legsokoldalúbb művészi foglalkozás közben töltötte életét 1758-ban történt visszavonulásáig. 1762-ben halt meg, mint az egész császárváros szeretett és becsült művésze. Behatóan foglalkozik Pigler Paul Troger győri szereplésével is. Troger Michelangelo Unterbergernek, a bécsi művészeti akadémia vezetőjének ajánlatával jött Győrbe, ahol a főoltár képének sikerült kivitele után a freskók elkészítésére is megbízást nyert. Paul Trogernek freskói a templomnak, s a XVIII. századi hazai barokk-festészetnek kiváló művei, amelyek az osztrák barokk-mestert művészi ereje teljében mutatják. Freskóinak tárgyai: Szent Ignác lelkének mennybevitel, az Angyali üdvözlés, a zenélő angyalok csoportja, a négy evanglista és a négy nagy próféta alakja kiváló kompozíciókban érvényesülnek az architektúra megadott keretei között. Igen szép elemzést találunk e freskókkal kapcsolatban Troger művészetéről, kinek fő sajátosságaként képeinek fokozott plaszticitását s koloritjének egyéni színezését emeli ki szerzőnk; Troger műveiben a tárgyi tartalom és a dekoratív rendeltetés egyensúlya érvényesül.

A kötetet értékes levéltári anyag egészíti ki, mely egyfelől a templom történetére vonatkozó eredeti följegyzéseket,

másfelől azokat a szerződéseket tartalmazza, melyeket a jezsuita-rend és megbízottai a résztvevő művészekkel és mesterekkel kötöttek.

Csak röviden ismertethettük az értékes munka gondolatmenetét. Új eredményeire már ismertetésünkben igyekeztünk a megfelelő helyeken rámutatni; hiánya ugyanaz, ami volt az előző monografiáknak: az egykorú iparművészeti templom-felszerelési tárgyak (ötvösművek, miseruhák stb.) teljes mellőzése; pedig hitünk szerint ezeknek publikálásával és megbeszélésével is nagyon értékes eredményeket érhetett volna el szerzőnk. Ez azonban a munka értéke mellett elenyésző hiányosság.

Szeretnők, ha szerzőnkéhez hasonlóan avatott tollal megírt monografiáknak még hosszú sora látna rövidesen napvilágot, hogy ezeknek alapján mielőbb elkészülhetne a magyar művészet barokk-korszakának tüzetes feldolgozása.

Oroszlán Zoltán.

Steier Lajos: Görgey és Kossuth. Budapest. Év nélkül (1924). Genius kiadás. VIII, 311 l.

Steier Lajos: Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei. Budapest. Év nélkül (1925). Genius kiadás. 388 l.

A bécsi udvari és állami levéltáraknak az összeomlás következtében történt megnyitása nagy mértékben fokozta fel a közönség érdeklődését a Ferenc Józsefi-éra történetének eddig homályba burkolt eseményei, illetőleg annak motivumai iránt. A közönségnek ezt a jogos érdeklődését, amely csak egyik fázisa a történeti tudományok iránti érdeklődés újabb örvendéses fellendülésének, ügyes érzékkel csakhamar észrevették a bel- és külföldi világlapok szerkesztői és a könyvkiadó cégek egyaránt és sietve siettek mentől változatosabb tartalommal kiszolgálni az érdeklődő nagyközönség igényeit. Amennyire örvendéses magában véve a közönség érdeklődése, valamint az ennek kielégítésére irányuló kiadói törekvések, a történetírás és a történeti módszer szempontjából már legtöbbször súlyos aggodalmakkal kell néznünk ezeket a forrásközléseket, illetőleg feldolgozásokat. A szerkesztőnek, illetőleg kiadónak egyaránt gyors munkára és ami a fő, szenzációs tartalomra van szüksége, hogy anyagi számítását megtalálja. Komoly történetíró ilyen körülmények és feltételek között nem igen vállalkozhatott erre a különben a szokottnál is nagyobb körültekintést és módszerességet, valamint széleskörű politikai és szakirodalmi tájékozódást igénylő munkára. Az élelmes kiadóvállalatok tehát a napilapok publicistái felé fordultak, akik nem éppen túlzott történetírói lelkiismerettel, de annál nagyobb könnyedséggel fogtak a munkához. Az eddigi kutatások eredményei, illetőleg a szakirodalom felé pillantást alig vetve, gyors ütemben végig-

mentek a Staatsarchiv megfelelő csoportjain, kijegyezték az érdekesnek, vagy éppen szenzációsnak talált iratok jelzeit, a többit azután a másoló már elvégezte. Az így összegyűjtött anyagot azután felszerelték némi bevezetéssel, úgyahogy jegyzetezték, és ezzel, mint aki dolgát kitűnően végezte, már ékeskedhetett is a szerencséskezű kompilátor a történetíró babérjaival. Az utcasarkon pedig kiragasztották az öles plakátokat, hogy X újság vasárnapi számában kezd meg közlését Ferenc József ilyen és ilyen leveleinek.

Kissé talán hosszasan időztünk ennél a mai forráskiadási rendszernél, amely ideig-óráig talán alkalmas a közönség efemer érdeklődésének kielégítésére, de ennek a komolyabb része is csakhamar elfordul vagy már el is fordult tőle, teljességgel alkalmatlan azonban arra, hogy a történetírás szempontjából értékeset vagy éppen maradandót alkosson és az így közölt források későbbi szakszerű kiadását, illetőleg feldolgozását feleslegessé tegye. E forrásközlések legnagyobb része nyom nélkül fog eltűnni a hírlapok hatalmas tömegében, legfeljebb bibliografusoknak szolgáltatva bőséges anyagot.

Ilyen körülmények és ilyen tapasztalatok után csak örömmel üdvözölhattuk az egyik fiatal, de agilis budapesti könyvkiadóvállalat azon elhatározását, hogy az évtizedeken át annyit tárgyalt és a közönség lelkében még mindig visszhangot keltő Kossuth-Görgey-kérdésre vonatkozó és a bécsi állami levéltárakban található iratokat közzéteszi és erre a kiválasztó munkára, valamint a bevezetés elkészítésére az irodalomban már előnyösen ismert Steier Lajost kérte fel.

Steier Lajos körülbelül másfél évtized előtt keltett általánosabb figyelmet a tót nemzetiségi kérdéstről írt cikkeivel és tanulmányaival, amelyek egyaránt tettek tanubizonyságot írójuknak alapos tárgyismeretéről, valamint a publicisztikai formák biztos kezeléséről. Ezen tanulmányok alapján bízta meg őt az összeomlás után a Magyar Történelmi Társulat Beniczky Lajos kormánybiztos emlékiratainak kiadásával, amelyet Steier eredményesen el is végzett, a múlt esztendőben megjelent hatalmas kötet az anyag pontos és lelkiismeretes közlésén kívül szinte szokatlanul nagy terjedelmű bevezetésében gondosan összeállítja Beniczky életrajzát és valóban sikerülten méltatja jelentőségét nemzetünk történetében.

Ilyen előzmények után a tudós közvélemény is méltán tekintett várakozással Steier Lajos új vállalkozása, a Kossuth-Görgey-probléma megoldása elé. Ma, amidőn a három kötetre tervezett műnek két kötete már előttünk fekszik, ez a remény és várakozás nem látszik teljesedésbe menni. Nem lennének igazságosak, ha azt mondanók, hogy ez legfőképpen és kizárólag Steier Lajos hibája. Az eléje tűzött feladatot, eddig ismeretlen okiratokat a nagyközönség számára élvezhető, sőt csalogató formában közzétenni, a kiadó üzleti érdekeinek ér-

vényesülése miatt kénytelen a szigorúan tudományos módszertől eltérően megoldani. A helyes eljárás az lett volna, az iratokat időrendi egymásutánban, esetleg tárgyszerinti csoportosításban összefüggően közölni, a feldolgozást pedig egy összefüggő, terejedelmesebb bevezetésben elvégezni. E tudományosan egyedül indokolható eljárás helyett Steier legtöbbször úgy jár el, hogy az okiratokat teljes szövegben közli a feldolgozás során. Ez az eljárás egyfelől sok felesleges bőbeszédűségre ad alkalmat, mert a szövegben rendszerint előbb elmondja a tartalmat, azután pedig szószerint leközi magát az okiratot, másrészt pedig a feldolgozás logikai sorrendjének megzavarására vezet. Ez az eljárás semmikép sem tudományos, egyszerű meghajlás a kiadói érdek előtt.

Módszertani szempontból feltétlenül kifogásolandó Steier Lajos azon eljárása, hogy munkájában sehol sincs nyoma a nagyterjedelmű irodalom felhasználásának. Ilyen kényes és sokat vitatott kérdés revíziójánál, mint a Kossuth-Görgey-probléma, nem lehet eléggé körültekintő az író a vonatkozó irodalom felhasználását illetőleg. Steiernél irodalmi utalásra alig akadunk, ami van is, jóformán csak Görgey István és Artúr munkáira vonatkozik. Pedig csak a legfontosabb munkák áttanulmányozása és feldolgozása is sok tévedéstől óvta volna meg Steiert az emberek és események megítélésénél. Ha például felhasználta volna Görgey megítélésében Gyálakay Jenő kitűnő tanulmányát (Századok. 1916. 444. l.) feltétlenül elmaradt volna néhány téves megjegyzése Görgey katonai, illetőleg katona-politikai szerepléséről. A szakirodalom tudatos vagy véletlen mellőzése mindig megbosszúlja magát.

Ezekhez a módszertani hibákhoz azután csatlakoznak Steier egyéb az emberek és események téves vagy torz megítéléséből származó tévedései is. Steier azon alapvető és mint munkájának minden oldalából kitűnik, a priorisztikus felfogásból indul ki, hogy Görgey szívvel és lélekkel forradalmár volt, akit Kossuthtól eleinte csupán taktikai, később már taktikai és személyi tekintetek választottak el. Ha Steier ezt a tételt az általa közölt adatok eredményeképpen mint végső tanuságot szűri le, vagy legalább is így kísérel meg valószínűvé tenni, semmi kifogásunk nem volna eljárása ellen. Ámde ezt a kétségkívül erős bizonyításra szoruló állítást nem végső következtetéskép vonja le, hanem a priori bizonyítottanak vevén, kétségbeesetten hadakozik minden ennek ellentmondó tény vagy véleménnyel szemben. Miután Steier munkájának ezt az alapvető tévedését Miskolczy Gyula máshelyütt (Napkelet 1925, március) már igen szellemesen kimutatta, felmentve érezzük magunkat e kérdés részletesebb vizsgálatá alól. Elég legyen itt csupán annyit le-
szögezniünk, hogy Steiernek semmikép sem sikerült bebizo-

nyítani azt, hogy Kossuth és Görgey egyformán forradalmárelkek voltak. Semmikép sem sikerült megingatni azt a hitünket, hogy Kossuthot Görgeytől elsősorban politikai nézeteiknek az a különbözősége választotta el, mely Kossuthnál végső fokon az áprilisi trónfosztásban csúcsosodott ki, míg Görgey demokratikus világfelfogásának megfelelően, a harc végső politikai célját az 1848-as vívmányoknak a koronás királlyal egyetértő biztosításában látta. Vagyis amíg Kossuth végső politikai célja volt a nemzet teljes függetlenségét a trónfosztás árán is biztosítani, addig Görgey károsnak és elhibázottnak ítélte minden lépést, mely a 48-as alkotmánynak a monarchia keretén belül leendő biztosításán vagy kifejlesztésén túlmenő célokat tűzött maga elé. Steier ennek dacára megkísérli Kossuthot és Görgeyt — a forradalmárság gondolataiban és céljaiban — közös politikai nevezőre hozni. Ez természetesen, a tényekkel homlokegyenest ellenkezően, sehogy sem sikerült neki.

Az objektív történeti mérlegelés szempontjából kifogásolható Steiernek az a több helyütt is kifejezésre juttatott eljárása, mintha a szabadságharc minden bajáért és nyomorúságáért egyedül és kizárólag a régi rendszerhez csökönyösen ragaszkodó kamarilla viselné a felelősséget. Természetesen senkinek sem jut, a tények ismerete alapján nem is juthat eszébe azt állítani, hogy a végzetes összeütközés előidézése a korona és a nemzet között nem a gonoszul kétszínű játékot űző felelőtlen tanácsadók műve. Másrészt azonban a tárgyilagos történetíró semmikép sem zárközhatik el annak megállapítása elől, hogy a 48-as törvények éppen az örökös tartományokhoz való viszonyunkat illetőleg olyan házagokat tartalmaztak (közös államadósság, közös hadügy, valamint a külképviselet ügye), amelyeknek a kitöltése csakis békés atmoszférában, minden túlzó radikális elfogultságtól menten, kölcsönös jóakarattal lett volna sikeresen eszközölhető. Ez a jóakarát kétségkívül hiányzott a kamarilla oldalán, de — meg kell állapítanunk — a békés megegyezés atmoszféráját nem teremthette meg Kossuth és párthíveinek mindinkább szélső radikális modora és eljárása sem. Steier arra a körülményre, hogy mind a két oldalon voltak olyanok, akik akár az alkotmányosság szabad levegőjétől megfélemlítve, akár a forradalom radikális lázától megszádulva, nem teljes őszinteséggel törekedtek a Pragmatica Sanctio fenntartására és kifejlesztésére ügyet nem vetett, azért ok nélkül kifogásolja azok eljárását és ténykedését, akik a végsőkéig elkövetek mindent a korona és nemzet között támadt konfliktus elkerülésére. Jellemző erre igazságtalan állásfoglalása István főherceg távozásával szemben. Határozatlanul és félénknek mondja a nádor eljárását, az országból való eltávozását, mint olyan vezérét, aki „a helyzet kialakulása előtt hagyta el az országot és ez okozta, hogy egy másfél évig tartó.

háború minden megpróbáltatása zúdult a nemzetre“. Steiernek ez az állítása merőben téves és elhibázott. István nádor a maga részéről mindent elkövetett a fenyegető összeütközés elhárítására. Mindaddig, amíg a békés megegyezésnek a legkisebb lehetősége is fennállott, békíteni igyekezett az ellenfelek között. Csak amidőn azt látta, hogy a fegyveres összeütközés teljességgel elkerülhetetlen, határozta el magát a távozásra. A királyi vérből származó nádor, kinek legfőbb feladata a király és a nemzet zavartalan együttműködésének biztosítása volt, nem találhatta helyét már az országban, amidőn egyrészt a korona fegyveres erővel igyekezett megdönteni az általa is szentesített törvények uralmát, másrészt a nemzet egy része is a nehézségek radikális megoldása után vágyott. Ilyen körülmények között István nádor számára tényleg nem maradt más választás, mint távozni és sorsára hagyni a küzdelmet, amelyen az ő békés, mindkét félre jószándékú törekvései úrrá nem lehettek.

Görgey forradalmár mivoltának bizonyítására Steier részletesen elmondja Zichy Ödön kivégeztetésének történetét is. Ez a kérdés mindenféle vonatkozásaiban tárgyalatott már irodalmunkban. Nézetünk szerint ez a tény nem Görgey forradalmár lelkületéből származott, hanem a hadvezér kényszerű intézkedése a fiatal és ingadozó magyar sereg fegyelmenek megszilárdítására. Ha Görgey ekkor nem jár el szinte túlzott szigorral egy arisztokráciával szemben, a fegyelmeztelen, úrgyűlöletre is hajlamos csapatok könnyen részrehajlást láttak volna eljárásában, ami a sereg fegyelmenek teljes megbomlását eredményezte volna. Elrettentő példát kellett Görgeynek szolgáltatni, ez az elrettentés azonban nem lett volna ilyen végzetes, ha nem egy előkelő, konzervatív főúr kerül eléje politikai bűnnel terhelt. Zichy Ödön végzetét elsősorban arisztokrata származása idézte fel. Hogy eljárását maga Görgey is elsősorban elrettentő példának tekintette, mutatja az, hogy nem is igyekezett túlságosan az ügy részletes kivizsgálására. Pedig rendes bírósági eljárás során Zichy aligha került volna ilyen tragikus sorsra, mert kétségtelenül hazafiatlan eljárásának mentségére több ok lett volna felsorakoztatható. Ekkor, szeptember utolsó napjaiban alkotmányválság volt a nemzet életében. A korona és a nemzet közt már bontogatta szárnyát a fenyegető összeütközés, de a végső szakítás még nem következett be. A törvényes kormány lemondóban volt, de fel még nem mentetett és alkotmányos utóda nem látszott biztosítva. Ilyen körülmények között, amikor a 48-as törvények alig néhány hónap alatt még nem ment, mert nem is mehetett az tökéletesen a nemzet életének vérkeringésébe, nem csodálkozhatni azon, ha voltak olyanok, és voltak Zichy Ödönön kívül is sokan mások, éppen a konzervatív felfogásúak köréből, akik e kritikus napokban nem tudták mérlegelni, hogy hol kell helyet fog-

lalnioi. Morális mentség tehát van Zichy Ödön eljárására, halálbüntetése tehát nem annyira az igazság diadalának, mint inkább a fiatal hadvezér fegyelmet szilárdító, elrettentő példaadásának tudandó be.

Hosszasan foglalkozik Steier a híres váci proklamációval, valamint az orosz beavatkozás előkészítő tárgyalásaival. Mindezen kérdések vizsgálatánál nyilvánvalóvá válik, hogy Steier általában optimista szemlélője szabadságharcunknak. Nem látszik észrevenni, hogy a küzdelem sorsa eldőlt abban a pillanatban, amidőn a császári csapatok fegyverrel elnyomták az örökös tartományok, valamint az olaszországi szabadságmozgalmakat. A külföldről legfeljebb ideig-óráig tartó nem hivatalos biztatásra, akár csak Rákóczi Ferenc idejében, legjobb esetben némi diplomáciai segítségre számíthattunk. A küzdelem tehát ekkor már reménytelen volt, hadi sikereinkkel legfeljebb kedvezőbb feltételű békére számíthattunk. Az orosz beavatkozás, amelyet leginkább az osztrák hadvezetőség tehetetlensége folytán mutatkozó idegesség tett szükségessé, tehát lényegében nem döntötte el a küzdelmet, csupán meggyorsította a magyar végzetet.

Összefoglalva az elmondottakat, azt hisszük joggal állapíthatjuk meg, hogy Steiernek ez a munkája nem sikerült, és pedig nem sikerült, mert a szerző nem alkalmazott helyes módszert és engedni volt kénytelen a kiadó üzleti érdekeinek. Ilyenformán nem adhatott igazán tudományos művet, hanem meglehetősen efemer értékű publicisztikai munkát, mely bizonyos vonatkozásaiban kiforratlan ítéleteivel alkalmas a szerző által bizonyára nem óhajtott téves ítéletekre és következtetésekre is.

Pázmándy Dénes egyik napilapban (A Mai Nap 1925. április 29.) úgy üdvözli Steier könyvét, mint amely egészséges reakciót jelent a szabadságharerről vallott eddigi történetírói felfogással szemben, nem mulasztva el természetesen, hogy élesen és ami a fő, igaztalanul meg ne támadja a bécsi magyar történeti kutatások vezetőit Károlyi Árpáddal az élükön. Pázmándy cikkére kár volna egy szót is vesztegetni, csupán azon hitünknek adunk kifejezést, hogy erre a dícséretre bizonyára Steier Lajos sem vágyott. Tóth László.

Várady L. Árpád: Lonovics József római küldetése. Függelékül: Lonovics római naplója. — Kiadja a Szent István-Akadémia. Budapest, 1924, 8°, 278 lap.

A nemrég elhunyt szentéletű és nagyérdemű kalocsai érseknek ezt a munkáját bizonyos megilletődéssel olvassuk. Valószínűleg csak kevesen tudják, hogy szívénel, tudásánál, önzetlen jóakaratanál és áldozatkészségénél fogva mennyire méltó volt a szerző arra a magas méltóságra, amelyet el-

foglalt. Hisz egyénisége annyira szerény, visszahúzódó, egész élete folyása annyira egy boldogabb élet előkészítése volt, hogy a világ csak egészen véletlenül és töredékesen értesülhetett jótékony működéséről. De az a kevés is, amit tőle távolabb állók megfigyelhettek tetteiből, elég volt ahhoz, hogy mindenkit őszinte tisztelettel töltsön el vele szemben, elég ahhoz, hogy a nagy magyar főpapok közé sorozzuk őt, akik a magyar kultúrának mindig legkitűnőbb őrei, ápolói és terjesztői voltak. Már csak ez a tény is kötelességévé tette a Szent István-Akadémiának, hogy megboldogult pátrónusának ezt a munkáját közrebocsássa.

De tisztán objektív szempontokból, tárgya miatt is igen figyelemreméltó ez a munka. Ez a tárgy a mai ember szemével nézve, kit napról-napra és óráról-órára a nemzeti és egyéni lét vagy nemlét problémái kényszerítően szorongatnak, nem látszik különösebben érdekesnek. Arról szól a könyv, minő harcok folytak a magyar közéletben a katolikus és akatholikus keresztény felek között kötött házasságok feltételei, külső formái körül, főként az úgynevezett magyar reformkorszak derekán, a XIX. század 30-as és 40-es éveiben, minő álláspontot foglalt el ebben a kérdésben az ország liberális ellenzéke, minőt a kormány, minőt a nemzet, s hogyan iparkodott Lonovics a magyar püspöki kar megbízásából s a kormányzat felhatalmazásával a pápánál e kérdésben olyan megoldást kieszközölni, amely minden jogos igényt és álláspontot a lehetőségig figyelembe vesz. Tehát egy egyházjog-történeti monográfia van előttünk, meglehetősen szűk keretek közt mozgó témával. De ebben a szűk keretben szerepelnek azok a tényezők, amelyek a modern Magyarországot, a modern világot megalkották: a liberális, sőt radikális — nálunk jórészt protestánsan színezett — ellenzék, amely feladatát látja a régi tekintélyek, régi korlátok lerombolásában, a kormány, amely látszatra konzervatív, s melynek vannak mélyen, világfelfogásban gyökerező direktívái, de amely kényszerítő utilitáris szempontok nyomása alatt hajlandó itt is egy elviselhető kompromisszumot elfogadni, s a szentszék, mely örök, változtatást nem tűrő elvek képviselőjében csak egy utat követhet — csekély nüanszoktól eltekintve —, amely az örök tekintély elvét testesíti meg. E kiegyenlíthetetlen ellentétek közt áll közvetítőként Lonovics, a magyar főpap, aki a békét akarja biztosítani híveinek, az örökérvényű törvények sérelme nélkül. Hálátlan szerep, megoldhatatlan feladat. S hogy mégis valamelyes eredményre tudott jutni, legjobb bizonyítéka kivételes képességeinek. Erről beszél nekünk Várady érsek szeretettel, lélekkel, tudással. A könyvnek lehetnek hibái, ezek azonban lényegtelenek; a földolgot a szerző elérte, megmutatta, mi volt a vegyes házasságok kérdésének jelentősége, s mennyivel vitte közelebb Lonovics ezt a kérdést a megoldáshoz. — Külön érdekessége a könyv-

nek Lonovics függelékben közölt római naplója, mely anélkül, hogy szenzációkkal, a manapság oly divatos „leleplezésekkel” szolgálna, bepillantást enged egyrészt írójának tiszteletre-méltó egyéniségébe, képességeibe, másrészt a kor kultúr-históriájának sok érdekes, intim részletébe.

A könyv kiállítása bizony nem mintaszerű. Ez azonban nem a kiadó Szent István-Akadémián múlt, hanem a nyomasztó anyagi körülményeken.

Patek Ferenc.

Aldásy Antal: Cimertan. (A magyar történettudomány kézikönyve, II. kötet, 6. füzet.) Bpest, 1923. 1—64 l. + 6 tábla.

Arról a szaktanulmányról, amely talán a legérzékenyebb módon állítja az egyetemi hallgató és a művelt közönség elé a középkori eredetű társadalmi instituciókat, szintén van már hát sokáig nélkülözött kézikönyvünk. Rövid, nyugodt összefoglalás, de kiterjed a heraldika minden kérdésére, melyre a címertantól, mint saját célú szaktudománytól, mint a történelem segédeszközétől, s mint a művelődéstörténet alkotórésztől, feleletet várhatunk.

A címertan elemeinek előadása logikus és szemléltető; minden részletükben figyelemmel van a történeti fejlődéstől hozott változásokra, s ezáltal a címerek kormegállapító és korjellemző hasznára tanít. Az irodalmi és címertan-történeti visszatekintés egyúttal a heraldika keletkezésének és élő korának társadalomtörténeti okait is előadja.

A speciálisan magyar címertani rész a szerző igazi terénuma, hol saját évtizedes kutatásának eredményei is nagy szerepet játszanak. Az a gond, mellyel e részt kidolgozta, s amellyel a vonatkozó magyar példákat mindig pontosan idézi, remélhetőleg sok hasznot fog hajtani az ifjú nemzedék heraldikai munkásságának megindításában. A rövidre szabott terjedelem ellenére is mindig módot talál arra, hogy a fejlődés formáinak politikai összefüggéseire is rámutasson, nem általánosságokkal, hanem bizonyító fejtegetésekkel. A középkor magyarjának aránylag csekély érdeklődését a címerek iránt társadalomtörténeti okokkal magyarázza; s a gyakorlat és formák változásainál sikerülten mutat rá a külföldi művelődésnek és művészetnek hatásaira. Ilyen, lehetőség szerint minden oldalú vizsgálat után jellemző módon rajzolja a magyar heraldikában kifejlődött speciálisan magyar vonásokat, oly elképzeléssel, hogy e jellemzésnek termékenyítő hatása a jövő munkásság irányáiban mindenestre érezhető lesz.

Tán azt lehetne csak kívánni még, hogy az élő heraldika korának rajzának még nagyobb arányokban nyúlt volna bele a fejlődés gyökereibe, bővebben rajzolván a messzibb földek (francia, angol) lovagkorának szerepét a címerhasználat kialakulása körül. A német fejlődés tán túlságosan eredetszerű-

nek tűnik fel ez összefoglalásban. De ez talán csak egyéni kívánságunk, melyre a mi tanulmányaink speciális iránya visz bennünket. Tekintettel arra, hogy a magyar heraldika csak a középkor vége felé, s inkább szomszédaink hatása alatt indult erősebb fejlődésnek, a mi címeres emlékeinknél e szempontnak nincs nagyobb gyakorlati fontossága. A messi összefüggésekre különben figyelmeztet a szerző azzal is, hogy a terminus technikusokat nemcsak németül, hanem franciául is idézi, s hogy az angol címertan sajátos vonásait is érinti.

A szöveget kellő számú és jól megválasztott ábra kíséri.

Hajnal István.

Szentpétery Imre: Chronologia. (A magyar történettudomány kézikönyve, II. kötet, 5. füzet.) Bpest, 1923. 1–42. l. + 2 mell.

A szerző oklevéltani naptárával célszerűen egy egészbe dolgozott munka ez az összefoglalás. Tudománytörténeti áttekintés vezet be, mely az időszámítás történetének oly széles köröket érdeklő fázisait adja elő; majd az időszámítás csillagászati alapjait magyarázza világos rövidséggel. A naptárreformoknak s a chronológia elemeinek vázlatában részletesen tájékoztat az időszámításnak és keltezésnek ténylegesen használatban volt módjairól és formáiról, gazdag példákkal kísérve fejtegetéseit kivételes esetekre vonatkozólag is. Nemcsak hogy tekintetbe veszi a legújabb tudományos eredményeket is, de számos új megoldást találunk a magyar gyakorlatra vonatkozó példák között, melyek a szerzőnek az utolsó években elért s eddig még ismeretlen eredményei. E részletekkel mintegy önkéntelenül is rávezeti az olvasót az időmeghatározás, a keltezések megoldása körül felmerülhető problémákra, önálló kritikára szoktatván azt.

Érdekesek azok a részletek, amelyek egyes vidékek népszerű időszámításáról szólnak, olyanokról, melyeknek nyomai egy emberöltővel ezelőtt még észlelhetők voltak, de most már feledésbe mennek; valamint érdekesek a művelt közönség előtt a magyarázatok is, melyekkel a most különböző nyelvekben használatos időjelző kifejezések eredetéről ad felvilágosítást.

Nem marad meg a régibb korok időszámításának fejtegetésénél, hanem szól az újabb idők szokásairól is; foglalkozik a legújabb naptárjavítási kísérletekkel is, a kérdésekkel, amelyek a köznapi életre is jelentősek ma is.

Világosság jellemzi e kis munkát, s gond és óvatosság mondanivalója formájában, kiválogatásában s éppen ezáltal fog tanító s gyakorlati céljának minden tekintetben megfelelni.

Végén két sikerült s igen használható táblázatot mellékel; az egyik adott dátumok heti napjainak kikeresésére szolgál, a másik pedig Juliánus és Gregoriánus örökös naptár.

Hajnal István.

Benvenuto Cogliervina: Die Homerische Medizin. Eine medizin-kulturhistorische Studie. 52 lap. Leuschner & Lubienksy. Graz—Bécs—Lipese, 1922. Ára 300 osztrák korona.

A homerosi gyógyászatot alaposan ismerő, helyes szempontokból megvilágító munka. A szerző megállapítja, hogy ez a gyógyászat is először az empirián fejlődött ki s csak utólag bővült misztikus ékítményekkel (pl. varázsló formulákkal). Homeros gyógyászata nagyrészt sebészet. Asklepios tanítója: Cheiron centaur neve is χείρ, vagyis kézről származott, s így szintén sebészeti foglalkozásra utal.

Az eredeti görögön kívül nem nehéz kimutatni a phöniciái és egyiptomi befolyást sem a homerosi gyógyászatban, főleg — szemben az Odysseával — az Iliasban. Így pl. a Homeros által ismert holttest-bebalzsamozás kétségtelenül egyiptomi eredetű.

Az egészségügyi személyzet két legkimagaslóbb alakja: Machaon és Podalirios, a belgyógyász és sebész, Asklepios fiai. Mind a kettő egyúttal hadvezér is. Ők „osztogattak parancsokat az orvosoknak is“. Gyógyászathoz értettek Homeros szerint még Achilles, Patroklos, Nestor (utóbbi az „első segély“ terén), s Agenor. A voltaképeni betegápolást nők végezték.

Behatóan ismerteti szerzőnk az első sebkezelés technikáját s a divó kötözést egy sorozat hadisebesülés leírása kapcsán.

A belgyógyászat fejezetébe vágnak azok a járványok is, amelyekről Homeros megemlékezik s amelyek többnyire az állatokat is, nemcsak az embereket, megtizedlték. Szerzőnk behatóan és egyenkint foglalkozik velük.

Figyelemreméltóak Homeros gyógyszer- s méregtani verses feljegyzései. Fájdalomcsillapító, fájdalomszüntető, bűfelejtető, hallucinációkat okozó, sebesülteket erősítő, nyilak hegyén applikált emberirtó stb. szerekről olvashatunk, melyek egyrészét mézzel (tehát ízjavítóval!) kevernek össze.

E néhány sornyi ismertetés is elegendő lesz ahhoz, hogy lelki szemeink előtt rövid percekre felelevenedjék az eszmékben és szépségekben oly gazdag homerosi világ. Találóaan fejezte ki egykor *Wundt* abbéli kételyeit, ha „vajjon az újabb művészet és tudomány hozott-e létre oly férfiakat, akik tehetőség dolgában egy Homeroszt és Sophoklest, egy Platót és Aristotelest felülmúlják“? Homeros az ő nagy művészi genialitásával meg tudta helyesen látni mindazt a sok gyógyászati vonatkozást, amelyet eposzaiban megörökített. Kétségtelen, hogy ehhez nem volt szükséges, hogy maga is orvos, és pedig katonarvos lett legyen, mint ahogy észleleteinek tökéletessége, ismereteinek gazdagsága következtében *Frölich* hitte volt.

Az élvezetes olvasmányt szívesen ajánljuk t. olvasóink figyelmébe.

Györy.

Walter von Brunn: Von den Gilden der Barbieri und Chirurgen in den Hansestädten. VI+80 lap. Joh. Ambr. Barth. Lipse, 1921. Ára 12 márka.

Kultúrhistorikus szempontból is igen érdekes levéltári kutatások eredménye az előttünk fekvő kis könyv. Egy nem nagy, de igen szorosan egybetartozó kultúrkörrel van itt szó, mely a kelettengeri Hansa-városokat Rigától Hamburgig és Lünenburgig, s főleg az úgynevezett „vend“ hat várost foglalja magában.

A különböző városi aktákban kevés szó esik arról, hogy mit produkáltak a sebészborbélyok tudományos téren, de annál elevebb az a kép, amelyet a sebészek hivatásbeli életéről, a céh gondjairól, a rendi tekintély emelését célzó törekvéseikről, a honoráriumokról, a tisztességtelen verseny erőlyes megakadályozásáról, a céhbe való felvétel numerus claususáról, privilegiumokról, a társas összejövetelekről, a lélekemelő ünnepségeikről stb. megtudunk. Azt, hogy rendjük érdekében miként és pedig mily korrektséggel jártak el, még ma is követendő mintaképül fogadhatják el akár az orvosok is.

A feldolgozott anyag a céhélet virágzásának korából, főleg a XIII—XVI. századból való. (Az első céhről 779-ben történik említés Nagy Károly capitulare-jában.)

Nem érdektelen, hogy szerzőnk, mint laudator temporis acti, a multak dicsérendőivel szemben miféle tapasztalatokat tett a jelenben. Egy még el nem veszett régi wismari céh-okmányba kíváncsán betekinteni, a borbélyszervezet főmestere, aki azt házában tartja, nem volt hajlandó az okmányt a tanácsi levéltárnak átadni és pedig a „titok“ elárulásától való féltében! Brunn is hiába kérte őt, kérelmét válasz nélkül hagyta! Íme, így került ezúttal szembe a „sötét“ középkor a „felvilágosodott“ jelenkorral!

A könyvnek több mint felét Stralsund, Rostock és Weimar városok tanácsi levéltáraiban felkutatott, s a tárgyra vonatkozó kézirati anyagának összeállítása tölti ki.

A szorgalmas és gondosan kidolgozott értékes munka egyaránt fogja érdekelni az orvosokat és a kultúrtörténészeket.

Győry

Friedel Pick: Der Prager Fenstersturz i. J. 1618. Flugblätter und Abbildungen. (Pragensia, Veröffentlichungen der Gesellschaft deutscher Bücherfreunde in Böhmen. Bd. I.) Prag, 1918. 52 l.

Friedel Pick: Denkschrift des Rektors Johannes Jessenius von Gross-Jessen an den Generallandtag von 1619 über Erneuerung der Prager Universität. (Pragensia, Bd. II.) Prag, 1920. 135 l. + 20 facsimile.

Friedel Pick: Die Prager Exekution i. J. 1621. Flugblätter und Abbildungen. (Pragensia, Bd. V.) Prag, 1922. 268 l. + 3 röpív és 14 műlap.

1. A prágai német könyvkedvelők egyesülete még boldogabb éveiben elhatározta, hogy a 30 éves háború kitörésének háromszázados fordulóját egykorú röpívek hasonmás-kiadásával fogja megülni. Így indult meg a *Pragensia*-sorozat szorosabban vett helyi emlékekkel. Első kötetül *Der Prager Fenstersturz i. J. 1618*, mint a nagy tragédia első, komikumba veszett felvonásának krónikája jelent meg. A viszonyok szerint megtépázva, késett a kötet és bár idejekorán kezdtek, csak 1919 végén látott napvilágot 300 számozott példányban. A munkát, bár szerényen csak szerkesztésnek nevezi, *Friedel Pick*, a német egyetem orvostanára, vállalta. Noha a szerzőt feladata szerint elsősorban bibliophil szempont, unikum felkutatása, hű reprodukció, papír, kötés kérdése érdekelte, mikor a defenestrációra vonatkozó nyomtatványok összeállításához fogott, csakhamar bővítette tervét, mert gondos történelmi, helyrajzi adatokkal kíséri minden sorát, kutatja a névtelen röpiratok szerzőinek személyét, eseményeik társadalmi hátterét, úgyhogy a szerény terjedelmű kötet is sok új részlettel szolgál.

2. Számunkra közelebbi érdekű a vállalat 1920-i kötete, ugyancsak *Pick* professzor műve. Szörnyű véget ért honfitársunk, Jesseni eques Hungarus,¹ a wittenbergai egyetem anatómusa és rektora, majd prágai díszrektor és kancellár, itt bemutatott művét csak homályos emlékként ismertük (Szabó—Hellebrant nem említi). A szerző két csonka példány szerencsés egyesítése által helyreállította az elveszettnek hitt emlékiratot, gondos tanulmányával pedig megvilágította jelentőségét. Az itt vázolt program nemileg csatlakozik régi rektori beszédeihez, mikor még a prágai egyetem körén kívül állva sürgette ennek megújítását, mint udvari orvoshoz illik, a Felség kegyelme által. Ebben a munkában, reményeiben csalódva, a rendekhez fordul, ott is önszolgálatot hirdetve. Becses részleteket nyújt maga az emlékirat is a prágai egyetem régi állapotáról, de még jelentősebbé teszi ezt *Pick* tanulmánya. Hogy saját szavaival éljünk: „*vermittelt uns die Bekanntschaft, mit einem, der Hervorragendsten Mitglieder der Universität und der protest. Führung*“ (Jesseni).

Megértjük, hogy az „antiqissima et celeberrima“ két exodusa (1409, 1448) óta kétszáz évig bizony csak névleg élt, tengődött, egyes fakultásai, pl. az orvosi, már 1435 előtt ki-

¹ A Nagy-Jeszeni Jeszenszky család tagja, de egész ága következetesen így írta a nevét, még a szövegben is *Jesseny*, bár a többiek, így a Brosslauba szakadt Ezaiás is, már a mai alakot használja.

haltak, előadásai szüneteltek, belső harcok, vallási ellentétek, szakadatlan anyagi zavarok dúlták életét, olyan soká, hogy feléledése után az is vitás lehet, megilleti-e a Carolina név? Igaz, hogy 1444-ben reorganizálták bölcsészeti karát, de a többire sor nem került, hiszen maga az egyetem tiltakozott minden beavatkozás, javítás ellen, bár régi állapotában élni nem tudott. Ulászló 1514-i reformterve nem sikerült. Azóta az egyetem, amennyire lehetett, még tovább hanyatlott, azért feltűnést sem keltett, hogy 1556 óta a jezsuita Klementinum vette át a vezető szerepet. Igaz, csonka volt ez is, jogot, orvostudományt nem tanított, ámde 1616 óta valóságos, a csehvel kimondottan egyenrangú egyetemmé nőtt. Még a cseh protestánsok is szívesebben keresték fel ezt, mint a szerény tanítóképzővé lett Carolinát, ahol 1–1½ év alatt baccalaureusok nevelődtek a vidéki iskolák számára. Filozófián kívül mást nem tanítottak, s ha néha akadt valami német egyetemről került orvosa, az egy ideig matézist adott elő, esetleg asztrológiát, de ez is boldog volt, ha valami vidéki nemes vitte nevelőnek, vagy jobb város orvosnak. Mindenki szökött a koplalás, perpatvar meg a coelibatus terhe elől (pl. Zalužansky).

Jellemzi a viszonyokat, hogy 1609-ben az egyetemi tanács felesleges könyveit és kéziratait, mint olvashatatlan lomot, árúsítani kezdte, és csak az országos rendek beavatkozása hiúsította meg a vásárt. Ilyen körülmények között minden reformtörekvés elhallgatott, csöndes korhadás szakasza következett, amikor pl. Kepler fizetés nélkül koplalt, de a contubernium (a néphumor conbiberniumnak mondta) beestéire mégis csak került költség. Már botrányt sem okozott, ha a részeg tanárt még némileg józan famulusa vitte haza, hiszen maga a tanári kar is elnézte, hogy iskoláira is alig érett gyermekrektorok, vagy a „praeceptor magnifici rectoris” maga is diák, terelgesse őket.

Ilyen volt a helyzet, mikor az egyetem 1617-ben az udvari szolgálatból kilépett Jessenit választotta rektorául. Nem honorálták ezzel tudományos érdemeit, vagy az egyetem fejlesztése körül 17 év óta kifejtett szolgálatát, amikor itt soha nem látott anatómiát akart teremteni. Nyíltan bevallották, hogy vagyonára, összeköttetéseire számítanak és még ez sem hűtötte le Jesseni ambícióját, mert rögeszméje lett rendezni az egyetem állapotát gátul a terjeszkedő jezsuiták ellenében. Vallásbeli rajongása vitte erre az útra. Tevékenysége eszközeit nem tudjuk, de hogy éppen az anyagiak terén valamelyes sikert elért, beismerte maga az egyetem, mikor egy év múlva emlékérmét veretett Jesseni tiszteletére és újra megválasztotta. Ezután egyengetni kezdte viszonyát a német elemmel, de az egyetem reformját tulajdonképpen a hatáskörébe eső gimnáziumokkal akarta megkezdeni. (Két utasítása nyomt. 1618, 1619. Szabó-Hellebrantnál hiányzik).

Munkálkodását megszakították a defenestrációval megindult politikai zavarok, Prága kiüzte a jezsuitákat, a Klementinumot lefoglalta. Könyvtárát Jesseni mentette meg. Az események azután viharosan torlódnak, de Jesseninek a zavarokban nincs része. A könyv második szakasza a defenestráció utáni napokat, a direktórium megalakulását és az országgyűlés egybehívását vázolja. Jesseni távol tartotta magát a politikától és egyszerre mégis belekerült a forgatagba. A rendek őt küldték Pozsonyba tárgyalni a protestáns rendekkel, mint magyar származású, buzgó protestánst, és ő, az ügy érdekében vállalta a veszedelmes megbízást. 1618 június 26-án ért Pozsonyba, mikor a rendek már oszlottak és bár tulajdonképpen semmit sem végzett, nem is tárgyalt a protestánsokkal, Forgách nádor július 3-án elfogatta és Bécsbe küldte az egész delegációt. Hiába hivatkozott Jesseni követi jogára, magyar nemes voltára, fogását még inkább szigorították. A cseh rendek tiltakoztak, majd cserefoglyot ajánlottak érte, de nem menthették ki. Félévi eredménytelen vallatás után a rendek sürgetésére, még inkább barátainak közbenjárására, elébb október 15-én a kíséretét, majd december 19-én magát is kiengedték. Kihallgatásra jelentkezett, igazolni akarta magát Ferdinánd előtt, de hasztalan, az udvar elzárkózott előle.

1619 január 11-én tért vissza Prágába, beadta jelentését és nemsokára ismét átvette rektori hivatalát. A politikától ezentúl is távol, csak egyetemi ügyekben tárgyalt a direktóriummal. Az itt bemutatott emlékiratot is még a trónfosztó határozat (augusztus 19) előtt adta be, a rendek nem is tárgyalták, de neki mégis bűnhődnie kellett.

3. A nagy tragédia közbeeső 3—4. felvonása, azaz a Pragensia megfelelő kötetei, még most sem készültek el, de anticipálva megjelent az V., a komikus expozícióhoz éppen nem illő prágai vérfürdő, a katasztrófa leírása, mint V. felvonás.

A 300 éves évfordulóról (1921 június 21) ugyan ez is jócskán lekésett, de annyi értéket hoz, hogy *lentitatem gravitate compensat*. A tömeges prágai kivégzés: 24 kard által, 3 kötéllel, 1 öngyilkosság, 16 életfogytiglani börtön, a tömeges kínzás stb. vérontás, még annak idején, az edzett világban is feltűnést keltett. 50-nél több röpirat, újság és kép hirdette Ferdinánd bosszúját. Legtöbbjé természetesen helyeselte a megtorlást, csak néhány külföldi nyomtatványnak van elítélő szava, a belföldieket elnémitotta Lichtenstein cenzurája. A szerző jól tájékoztat mind a két párt sajtójáról, korrajza pedig kiadatlan kéziratok, okmányok nyomán, még Gindelyt is bővíti. Tanulságos csoportokban vonulnak fel előttünk a véres áldozatok és a vésztörvényszék tagjai, mellettük a birtokelkobzást sürgető kapzsi császári tanácsosok és harácsoló katonatisztek, újabb koncot lesve, utánuk kulognak a fájdalomdíjért, kárpótlásért síró katolikus emigráns

főurak. Távolról nézve a nagy vérontás az ellenreformáció sikerének, a német ügy diadalának látszik, holott valójában e nagy fordulatban a katolikus német elem is hullott és előkészítésében bőven részesedett a cseh, nemzeti réteg is.

A legelső foglyok egyike megint Jesseni, a confessio bohémica szerzője. Már 1620 őszén került fogságba, de fanatikus hittel bízott szabadulásában. Még újév után sem sejtí szomorú sorsát, csak könyvtáráért aggódik, a jezsuitákra bízva gondozását. A páterek valóban viszonzták korábbi szívességét, megmentették a könyveket, de közben már osztokodnak rajtok „a sok pornyelés és fagyoskodás fejében”. Ők már tudták, hogy a doktor nem látja viszont könyveit.

Tanulságos, hogy a törvényszék elnöke nem ismerte el Jesseni nemességét és kifejezetten a polgári foglyok közé osztotta be. Március 29-én hallgatták ki először, megint csak a pozsonyi követség főleg titkos utasítása felől. A többi valamásokból kitűnt, hogy neki az utasítás megszerkesztésében része nem volt, titkos utasítást nem kapott és Ferdinánd megválasztása ellen nem izgatott. A direktórium tagjai kijelentették, hogy Jesseni csak azért ment Pozsonyba, „*die Hungern zu ermahnen, dass sie nit sollen wider die Beheimen sein*”. Mivel az eredeti akták hiányzanak, sem a vád egész terjedelmét, sem a védelmet nem ismerjük, de ami fennmaradt, az mind Jessenit menti, azért meglepő a május 17-én hozott ítélet: nyelvének kiszakítása után felnégyeltessék, végül lefejeztessék. Szerencsére egykori páciense, a király enyhítette a büntetést. Nyelvét nem kell kitépni, csak fogóval kivonva levágni, a felnégyelést csak lefejezése után hajtsák végre, ellenben testrészei bitófára, feje a toronyra tűzendő.

Súlyosbító körülménynek vették udvari szolgálatát és tudós voltát, éppúgy, mint büntársánál, báró Lobkovitznál enyhítette a büntetést „*gar nit studieret, sondern ein Pur lauter Idiot ist...*” (74. l.).

Az öreg főudvarmesterről így gondoskodtak barátai, hogy csak életfogytiglani börtönnel szabaduljon. A császár egyébként megígérte: bei der Exekution besonders Clementiam brauchen, azért az elítéltek csak egy hónapig várták kegyelmét, amíg reszkető kézzel, könnyes szemmel írta alá az említett ítéleteket, a kivégzés óráiban pedig Maria Zellben imádkozott: *dass sie glücklich sterben*.

A szerző bőven foglalkozik az áldozatok utolsó óráival s kiemeli, hogy Jesseni cseh pap helyett németet kért és Mag. Lippach kezéből vette az úrvacsorát. Eddigi tanulmányai során a szerző felismerte Jesseni sokoldalú, gazdag tudományos munkásságának jelentőségét és a Pragensia keretéből kikivánczó nagyobb monográfiát szenteltetésének. Befejezésül nem a politikust, hanem a tudóst keresi benne. Magyarányú kutatásai, előkészületei után érdeklődéssel várjuk Pick professzor munkájának megjelenését.

Ernyey József.

Schweisheimer, Waldemar: Beethovens Leiden. Ihr Einfluss auf sein Leben und Schaffen. 210 lap. Georg Müller. München 1922. Ára 40, kötve 50 márka.

Beethovenről nagyszámú, köztük néhány kitűnő és kiemerítő életrajzot írtak. Nem hihető, hogy csak egy is akadna ezek közt, amely a nagy zenegenie nagy tragikumáról: már meglehetősen korán jelentkező megsiketedéséről ne emlékeznek meg. Azonban mégis csak bizonyos hézagot jelent ez az életrajzokban, mert orvosilag behatóan senki sem foglalkozott még Beethoven siketségének közelebbi körülményeivel s ezek adataival s ha az előttünk fekvő könyv szerzője éppen azt tűzte ki céljául, hogy ezt a mulasztást helyrehozza, akkor hálaság lehetünk neki azért, annál is inkább, mert az anamnesis, az aetologia s a lehetőség határain belül felállítható s kétségtelennek is látszó diagnózis Beethoven fülbajának luetikus eredetére egyenesen rácsúfol. Ennek pedig örülnünk kell azért is, mert jól tudjuk, hogy a társadalomnak egy igen nagy része a luesben nem egy általános, minden nem rögtön érthető kórtani folyamat deus ex machina-szerű bizonyítékául éppen az életrajzokban előszeretettel felhasznált magyarázót látja, hanem elítélő előítélet tárgyává teszi azt, akinek nem volt meg a kellő szerencséje hozzá, hogy ezt a betegséget elkerülje.

Beethoven életrajzi adatai, köztük a fülbajára vonatkozók is — éppen nagyothallása, majd megsiketülése folytán — nagyobb mennyiségben maradtak fenn az utókorra, mint akár mely más nagyság után. Nevét életének második felében már Európa-szerte jól ismerték és nagyrabecsülték, leveleit, cédu láit nagy gondnal megőrizték. Ezenfelül megmaradtak Beethoven sajátkezü feljegyzései s az ú. n. „conversatiós könyvek“, amelyeket Beethoven mindig magával hordott, s amelyekbe az érintkezés alkalmával az illetők beírták válaszaikat, melyeket Beethovennek többnyire ma is könnyen rekonstruálható kérdéseire adtak.

Beethoven utolsó orvosa, — mert szinte megszámlálhatatlan azoknak a száma, akiket egyre rosszabbodó, mindössze néha csalékony megállapodást mutató fülbaja miatt egymás után keresett fel, — tudatában volt páciense kultúrtörténelmi jelentőségének s ezért utolsó betegségének körlefolyását nagy gondnal vezette és örökítette meg. Azonfelül pedig megvan a boncjegyzőkönyv is, úgy hogy kellő betekintést kaphatunk utolsó betegségébe és szervezetének állapotába is.

Schweisheimer-nek nagy körültekintéssel és alapossággal megírt tanulmányából kiemeljük a főbb mozzanatokat. Legkésőbbben 28. életévére kell tennünk Beethoven nagyothallásának kezdetét. A szerencsétlen sokáig igyekezett titkolni baját, mely előbb a bal, de nemsokára rá a jobb fülön is jelentkezett, s a lehetőség szerint kerülte a társaságot. Legelőször a magas zenei hangok estek ki, ha kissé távolabb voltak tőle. A fül-

orvosi elbíráláshoz fontos irányjelző szimptóma ez. 1796-tól 1801-ig tartott az eltitkolás. Az utóbbi esztendőben azonban Amenda teológushoz írt levelében tudtul adja ennek a barátjának, hogy „nagyon szerencsétlennek“ érzi magát fokozódó nagyothallása miatt.

Az igénybevett orvosok hoszú sorában találjuk Joh. P. Frank-ot is, a nemzetközileg elismert nagy hírű orvosprofesszort, a tudományos szociális higiéné megalapítóját és kiváló elméleti és gyakorló belgyógyászt. Találunk azonban olyanokat is, akik szegény Beethovennek sok felesleges alkalmatlanságot szereztek gyógymódjaikkal, mint például a keresett gyakorlóorvos, Vering, aki Beethoven karjaira napokon át hólyaghúzókat rakatott s ezzel megfosztotta őt azok szabad használatától, a zongorázás lehetőségétől is.

Tévedés lenne azonban hinni, hogy Beethoven most már csak szomorúságban és nyomott kedélyhangulatban élte tovább napjait. Leveleinek többsége mégis csak meglehetősen meglegedést és humort árult el. Emberi természetünk bele tud törődni a változhatatlanba. Persze, amikor a rosszabbodás egy nagyobb lépést tett előre és a gyógyuláshoz való hit is egyre kisebb lett, Beethoven is a legmélyebb hánkódás fogta el és okozott neki nem egy keserves órát.

1814-ben kerültek használatba a már említett társalgási könyvek, melyekbe a feleleteket bejegyezték számára. Már ekkor a sok halló-készülék, cső és efféle, amivel részben segítségére kívántak jönni műszerész tisztelői, használhatatlannak bizonyult mind. Közelebbi ismerőseinek beszédét azonban az ajkak mozgásáról ő neki is sikerült végül megérteni.

Ugyancsak 1814-ben szűnt meg végleg nyilvánosan fellépni, mint zongoraművész. Ekkor már oly gyengén vette a pianókat, hogy játéka sokszor alig volt hallható; a fortekat pedig oly erősen, hogy a húrok is gyakran megpattantak. Néhány év múlva mutatkoztak a nehézségek a dirigálás körül is. 1822 őszén — vesztére — elfogadta Beethoven a bécsi udvari opera meghívását. De már a próbánál mutatkoztak a bajok. A szerencsétlen ember az énekhangokat többé már nem hallotta a színpadról s így esett meg, hogy operájának, a „Fidelio“-nak előadásánál a zenekar és az énekesek teljesen szétkerültek. Beethoven értesülvén a történetekről, nyomban megszakította a dirigálást és kétségbeesetten hazasietett és magára zárkozott.

Ezen lesújtó eset után már csak egyszer próbálkozott meg Beethoven, hogy orvosi segélyért forduljon, de teljesen hiába. Megállapított tény, hogy életének utolsó éveiben teljesen elvesztette a hallását.

Szerzőnk immár körülbelül negyven oldalon keresztül foglalkozik Beethoven fülbajának mibenlétével s aetiológiájával. Klasszikusnak nevezhető klinikus érveléssel, a legaprólékosabb adatok gondos mérlegelésével, mint biztos pontig el-

vezet minket addig a dilemmaig, amelynél már „tertium non datur”: hogy Beethoven fülbaja vagy otosclerosis, vagy a belső fül valamely megbetegedése volt. Lehetséges ez is, az is; de minden valószínűség az utóbbi mellett, a neuritis acustica mellett szól. Ezután az aetiológia megállapítására térve át — közben különösen azzal foglalkozva behatóan, hogy lues mellett egyetlen egy direkt indok sem hozható fel, a boncjegyző-könyv pedig egyenesen ellene szól — mindössze annyit tarthattunk valószínűnek, hogy valamely fertőző betegség alapján fejlődhetett a baj.

Jóllehet orvosi szempontból szintén sok érdekeset tartalmaznak a következő fejezetek is, ezekre már nincs helyünk rátérnünk és magához a könyvhöz kell, hogy utaljuk a szíves olvasót. Ezek a fejezetek Beethoven siketségének befolyásáról zenei alkotó tehetségére, továbbá Beethoven idült bél- és májbajáról szólnak, végül halálos betegségről és kezeltetéséről életének utolsó hónapjaiban nyújtanak intim, meleg felvilágosítást.

A rendkívül nagy gonddal megírt, hézagpótló munkát melegen ajánlhatjuk minden érdeklődőnek. Győry.

Neuburger, Max: Die Wiener medizinische Schule im Vormärz. VIII + 312 lap 6 képpel. Rikola Verlag. Bécs, 1921.

Kifogyhatatlan történelmi anyagot ont Bécs orvosi multja. Orvosi iskolája világhírű volt s kétszer érte el a legmagasabb virágzást. Az első, mely van Swieten nagyszabású reformműködésének köszönhetette létrejöttét, de Haën, Stoll, Frank Peter, Hildebrand, Auenbrugger neveihez fűződik s a XVIII. század közepétől kezdve a XIX.-iknek a kezdetén túl tartott. A második virágzás, mely Rokitansky, Skoda és társaiknak teremtető munkásságáig ereszti le gyökereit, a mult század közepén bontakozott ki teljességében és több évtizeden keresztül tartott.

Az első és a második, az ú. n. idősb és ifjabb bécsi iskola közti időszakot rendszerint lekicsinylőleg a teljes stagnálás idejének szokták mondani. Hogy nem egészen joggal, azt Neuburger könyve mutatja a legjobban. Mert egyfelől nem tagadható, hogy a Biedermeier-kor és a „március előtti kor” az orvosi kutatás és oktatás üzemére is ráütötte a maga bélyegét, s egy az abszolutizmus nyomása, a mélyebbreható változásoktól való aggályoskodó tartózkodás, az idegen befolyások elől való gondos elzárkózás, az önmagával megelégedett lendületelenség semmikép sem kedvezhetett a tudományok fejlődésének. Egészen a XIX. század közepéig egyetlen egy tanító sem akadt az orvosi karon, aki csak távolról is összemérhető lett volna a nevezettek bármelyikével is. Bizonyos, hogy hív őrizője volt tán valamennyi a régi hagyományoknak, de önálló kutató, a meglévő tudásanyagot szaporító vagy akár csak fej-

lesztő elme nem akadt köztük egy se. Kötelességüknek hűségesen eleget tettek, de tehetségeket serkenteni, mestereket nevelni, már ehhez nem értettek. E mellett a bécsi iskola már a multjánál fogva is oly igényeket támasztott irántuk, melyeknek nem volt könnyű dolog megfelelni.

Másfelől azonban nem szabad igazságtalanságba se esnünk. Ez a közbeeső korszak sincs minden fény nélkül, elsősorban mégis csak mutatkoztak örvendetes jelek is. Neuburger összeállította ezen időszak kortársainak megnyilatkozásait, feljegyzéseit, naplókat, úti jegyzeteket, mémoires-okat, melyek minden történeti feldolgozásnál közvetlenebbül tükröztetik vissza a multat. Neuburger-nek ez a szeretetteljes foglalkozása és törődése a speciális bécsi orvostörténelemmel valóban hálára kell hogy kötelezze első sorban a bécsi orvosi fakultást, melynek ő maga is egyik díszjele. Sok utánjárásra és kutatásra volt bizonyára szüksége, hogy a bel- és külföldi orvosoknak ezen néha csak pillanatnyi benyomások alatt megszületett feljegyzéseiből a feledés porát lesöpörje és meglevenítse előttünk azt a delejes vonzerőt, melyet Bécs még ebben az időszokban is a kortársak felé árasztott.

Neuburger gyűjteményében különösen érdekes részletek azok a feljegyzések és dokumentumok, amelyek az első kolera jelentkezésére vonatkoznak, s a német természetvizsgálók és orvosok első bécsi üléséről szólnak. Találunk benne feljegyzéseket, melyek a fiatal Rokitsky-t és Hebra-t szárnybontogatósaik idejéről örökítik meg s nem kevésbé kötik le a figyelmünket, amiket a bécsi általános közkórház, valamint egyes osztályai s azok vezetői felől tudunk meg, mert hisz tudvalevőleg éppen ez a nagy közkórház volt a voltaképeni központja és kiinduló pontja mindama dicsőségnak, mely orvosi téren Bécsre hárult. Az orvosi iskoláknak ez volt az otthona, a melegágya.

Mint igen érdekes és értékes olvasmányt ajánljuk a szép kötetet mindenki figyelmébe. Győry.

Neue Österreichische Biographie. 1815—1918. Erste Abteilung: Biographien. 1923. Wiener Drucke. (8° 226 l.)

A Bettelheim Antal szerkesztésében megjelenő kiadvány célja mindazon egyének életrajzának összeállítása, akik 1815—1918 közt Ausztria politikai, tudományos, katonai, művészeti és gazdasági életében vezető szerepet vittek. E nagyterjedelmű vállalat szerkesztését Redlich Oswald egyetemi tanár vezetése mellett kiváló szakemberekből álló bizottság irányítja, mely gondosan megállapított terv szerint és gondosan megválasztott munkatársak közreműködésével igyekszik a nem csekély feladatot megoldani. A megjelent I. kötet húsz életrajzot tartalmaz; a gyűjteményben egyaránt helyet találnak államférfiak (Körber, Lammasch), tudósok (Suess, Jireček, Menger, Mach,

Wurzbach-Tannenberg), továbbá az irodalom (Ebner-Eschenbach, Rosegger), a műipar (Lobmeyr), az építészet (Wagner), a zene (Goldmark) s a színművészet (Baumeister, Girardi) elsőrendű képviselői.

A gyűjteményből bennünket közelebbről *Redlich Oswald*-nak *I. Ferenc Józsefről* adott jellemzése érdekel; feladata nem volt könnyű. A rendelkezésére bocsátott tér szűke miatt csak vázlatot nyújthatott, de ebben a vázlatban mindazt adnia kellett, amit az elhunyt államfő közel hét évtizednyi uralkodása legjellemzőbb tényeinek s egyénisége legjellemzőbb vonásainak tartott, sőt érintenie kellett azon okokat is, melyek a monarchia felbomlásával összefüggésben állanak. A jellemzés, bár a magyar vonatkozások egyik-másikához talán szó fér, egészen véve egy tárgyilagosságra törekvő történettudós értékes és művészi munkája. Igen érdekes *Friedjungnak Körber Ernő* osztrák miniszterelnökről megrajzolt képe is, melyben azonban már tagadhatatlan elleneszenv nyilatkozik meg a magyarokkal, illetőleg a mind erősebbekké váló függetlenségi törekvésekkel, s a vezető magyar politikusokkal szemben; az az álláspontja, hogy a monarchia felbomlásának legközvetlenebb okai azokban a magyar parlamenti küzdelmekben keresendők, melyek előbb gazdasági, majd katonai kérdésekben mind nehezebbekké tették a monarchia két felének megértő és együttes munkáját, s melyek a nemzetiiségi törekvések nem sejtett megerősödésére vezettek az örökös tartományokban is. A magyar szempontok meg nem értése, illetőleg a magyar politikai törekvések jogosultságának tagadása, mely *Friedjung* egyéb műveit is jellemzi, — jellemző alapvonása a *Körber-tanulmánynak* is. Éppen ezért örvendenünk kell annak, hogy e kötetben helyet kapott *Angyal Dávid* okos és higgadt jellemrajza *gróf Tisza István*-ról, mely a vitatott kérdéseket és elveket más szempontok szerint mutatja be és a magyar törekvések elbírálása tekintetében a mérsékelt magyar álláspont elvi alapjai figyelembevételének szükségét vitatja.

— ch — e.

Folyóiratszemle.

A Nép. 1923., 141. sz. *Tóvölgyi Elemér: Nagy Kossuth Lajos üzenete.* Tóvölgyi nagyanyjának Kossuth két levelet írt Turinból 1872 jún. 17. és 1884 szept. 7-i kelttel. A két levél szövegét közli. — 1924., 68. sz. „*Nem tudom meddig leszek veletek...*“ Kossuth Lajosnak fiaihoz írt leveleinek szövegét közli. London, Ápril 22. 1854 kelettel. A levél eredetije Kvassay Mártának, Kossuth Ferenc sógornőjének birtokában van.

Az Újság. 1924. 40—67. sz. *Werkmann Károly báró: Az összeomlás igazi okai.* A monarchia utolsó napjainak főbb eseményei a király okt. 16-án kiadott manifestumától nov. 9-ig, II. Vilmos császár lemondásáig, párhuzamosan és időrendben terjeszkedve ki a nemzeti államok megalakulására. — 75. sz. *Felszabadul Kossuth Lajos hagyatéka.* Ballagi Aladár nyilatkozata Kossuth eddig zár alatt tartott iratainak tartalmáról. — *Szte-*

rényi József báró: *Visszaemlékezés a multba.* — 122. sz. *Károly király igazmondds-szeretete.* — 128. sz. *Károly király és a lengyelek.* — 134. sz. *A Magyar Nemzeti Bank történelmi előzményei.* — 140. sz. *A fajvédelem gyakorlatban.* — 146. sz. *Ferenc Ferdinánd és a magyarok.* — 152. sz. *Károly király békeszeretete.* — 158. sz. *Erzberger szerepe a háborúban.* — 164. sz. *Ferenc Ferdinánd és Kossuth Lajos.* — 169. sz. *A bajor kormány békekísérlete.* — 174. sz. *A bolgár áttörés — Erdély védelme.* — 180. sz. *A vég kezdete.* (A császári manifesztum kiadásának története). — 186. sz. *Utolsó látogatásom Sinajában.* — 191. sz. *Aggodalom a Kossuth névtől.* — 197. sz. *Kihallgatás Ferenc József királynál.* — 209. sz. *Ernst Günther schleswig-holsteini herceg.* — 221. sz. *Az „őszirózsás” forradalom.* — 238. sz. *A koalíció válsága.* — 244. sz. *Kossuth Ferenc kabinetalakítási terve.* — 250. sz. *Tisza István redivivus.* — 256. sz. *Látogatás Pranginsban.* — 191—241. sz. *Ferenc József politikai és magánlevelei.* A bécsi udvari levéltár anyagában Ernst Ottó tekintélyes számú, eddig ismeretlen levelet talált Ferenc Józseftől. A levelek a király gyermekkorától a 90-es évek közepéig terjedő időben keltek. Magyar szempontból Marczali Henrik kíséri jegyzetekkel a levelek itt közzétett szövegét. — 232. sz. *Görgey és Kossuth.* Részletek Steier Lajos e címen megjelenő munkájából. — 256. sz. *Windischgraetz tábornagy pénzt kér Ferenc Józseftől a forradalom leveréséért.* E tárgyú folyamodványának közlése.

Békés. 1923., 10., 12., 14. szám. *Scherer Ferenc: A gyulai német családi nevek.* A gyulai németek betelepülésének vázlatát adja. 1717-ben Temesvár elestével a Maros—Tisza-szöge felszabadult a török hódoltság alól, s a Hofkriegsrath a pusztaságokra birodalmi németeket hívott be. Így tett 1724-ben Harruckern György is, aki Eleken Elsászból, Lotharingiából, Württembergből behívott németeket telepített. Ugyanezen évben települt a gyulai németváros is. Szerző öt cikkben a nevek értelmét, a családi nevek keletkezésének történetét, a legrégebb gyulai családi neveket, a német családi nevek földrajzi elterjedését, a ma is élő családi nevek magyarozatát adja.

Budapesti Hirlap. 1924. 92. sz. *Sebestyén Gyula: Gesta Hungarorum.* Mondatörténeti vizsgálódás, inkább irodalomtörténeti jelentőségű. — 98. sz. —y: *Békefi Remig.* Nekrolog. — 99. sz. *Takács Sándor: Verébirtás.* XVII., XVIII. és XIX. századi, a verébirtás kötelező voltáról szóló statutumok ismertetése. — 103. sz. *A kurucvilág vége.* Lukinich Imre ismerteti az Akadémiában tartandó felolvasását a szatmári békéről. — 111. sz. *V. A.: A Hunyadiak kora bizánci megvilágításban.* Laonikos bizánci történetíró művéből ismerteti a török-magyar harcokról szóló részeket. — 112. sz. *L. G.: Kossuth fiaihoz.* A cikk Kossuth két kiadatlan levelét publikálja. Londonból 1854- és 1855-ben kelt születésnapj üdvözlét fiainak. — 180. sz. *Hamvas Béla: Arpád sírja Alsó-Ausztriában?* Liglwanger Herman feltalálni véli Arpád sírját a reginhartstorffi kápolna tövében. — 198. sz. *Takács Sándor: Duskás Ferenc főbíró.* A török hódoltság korabeli főbíró jelentős szolgálatokat tett városának Debrecennek s vidéke magyar lakosságának. — 232. sz. *Tisza István gróf és a magyar nép.* Herczeg Ferenc beszéde a Tisza-emlékünnepeken. — 248. sz. *Hamvas József: Fraknói Vilmos.* Nekrolog.

Egri Népujság. 1923., 226., 227. szám. *Bólik Gusztáv: Knezich Károly.* Mint Knezich volt hadsegéde, 1849-ben, a tábornok 1849-i szereplésére és hadi működésére vonatkozó emlékeit írja le a fegyverletételig midőn orosz fogságba került, s Aradon kivégeztetett. — 1924., 127., 147., 148. szám. *Breznay Imre: A két Lenkey.* A württembergi ezred huszárszázadosáról ír, aki a szabadságharc kitörésekor, otthagyan ezredét, 131 magyar huszárral Marianopolból hazajött, hogy az ország védelmében részt-

vegyen, s további sorsáról. Továbbá bátyja, Lenkey Károly sorsát ismerteti, akit 12 évi várfogságra ítéltek.

Egyházi Szemle. (Temesvár.) 1924. 9—10. sz. *Szentkláray Jend: Versec és vidéke a török uralom után.* Időrendben foglalt levéltári adatok az 1717—1755. évekből.

Felső-Torontál. (Nagyszentmiklós). XXXIII. évf. 1924. 19. sz. *Kühn Lajos: Csandd és Bessenyő a török hódoltság idejében.* Evlia Cselebi naplója nyomán e két szomszédos helység leírása.

Hajdúföld. 1924., 31., 34—43., 46. szám. —*ón: Debrecen az első orosz megszállás alatt 1849-ben.* Hivatalos feljegyzések alapján a július 3-tól 7-ig, az oroszok kivonulásáig terjedő napok történetét írja meg. Szól az orosz csapatok viselkedéséről s a lakossággal szemben tanúsított bánásmódjukról. — 61., 64. szám. —*ón: Az 1848 március 15-i események hatása Debrecenben.* A pesti események híre korán eljutott Debrecenbe. A márciusi 12 pontot pár nap múlva szélteben olvassák itt is. A városnak a diétai követeitől tudósítás érkezett a történekekről a város elöljáróságához. A tudósítás tárgyalására és a követeknek adandó utasítás ügyében a polgármester márc. 19-én közgyűlést hirdetett. Ünnepi hangulatban kezdődött a tárgyalás s Kossuth indítványaihoz, a pesti 12 ponthoz örömezt járultak hozzá, s ennek elismeréséül a városi nyomdában cenzurátlanul nyomatták ki és szabadnak nyilvánították. A közgyűlés elhatározta a nemzetörség azonnali megszervezését, a gyűlésnek nyilvánossá tételét. A nép kívánságaként indítványozták, hogy a követek ezen-től a város egész lakosságához címezzék tudósításaikat. Még egy indítványt terjesztettek elő, hogy a 12 ponthoz még egy 13-ikat csatoljanak. Ez: mondassék ki törvényben, hogy ő Felsége, a király minden évnek leg-alább felerészét az országban töltse. Március 21-én újabb közgyűlést tartottak, melyen Komlóssy László városi követ levelét olvasták fel, melyben az országyűlési küldöttség lelkes bécsi útját, Kossuthnak népszerűségét a bécsieknél, a nádorral folytatott tárgyalásokat, a királyi kihallgatást, Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezését közölte. A levél fel-olvasása után elhatározták, hogy a királyhoz, a nádorhoz hálafeliratot, gróf Batthyányhoz örömnnyilvánító, Kossuthhoz pedig köszönő iratot intézzenek.

Hírnök. (Kolozsvár). 1924. 19—20. sz. *Juhász Kálmán: A csanddi püspökök joghatósága a Temesi Bánság időszakában.* A bánsági kormány-széknek az egyházi közigazgatás jogkörébe való illetéktelen és erőszakos beavatkozásának rajza, a bécsi udvari kamara levéltári anyaga alapján.

Kőszeg és Vidéke. 1924., 6. szám. a. j.: *Kőszeg város magyar prédikátort fogad fel és születési bizonyítványokat állít ki.* A városi jegyző-könyvek alapján az 1614. évbéli magyar prédikátori állásra s ezzel járó fizetésre vonatkozó adatokat közöl. — 28. szám. a. j.: *Jurisits Miklós és Kőszeg város közti egyezés.* Jurisits Miklós, Kőszeg város hős védőjének halála után a zálogképen bírt vár és uradalom egyenes leszármazott híján, Mihály nevű testvérének fiára, Miklósrá szálltak, aki a város polgárságá-val szemben hatalmaskodott és erőszakoskodott. Jurisits Miklós tállapá-sait az udvar is megsokalta; s ezért egy bizottságot küldött, hogy az ollen-téteket kiegyenlítsé. Háromszori összejövétel után végre létrejött a megegyezés, amit a kiküldött bizottság 14 pontban írásba foglalt s 1568-ban a király is jóváhagyott. A cikk végén a 14 pont ismertetése követ-kezik. — 35., 36. szám. a. j.: *Kőszeg város és Nádasdy Ferenc nagy határvillongása.* Levéltári okmányok alapján azt a határvillongást ismer-teti, mely Nádasdy Ferenc, Vas megye főispánja és a város között száz éven át sok perlekedésre és erőszakosságra adott okot. A város polgárai sikeresen védelmezték a város kiváltságait. E cikk az alsóerdei határvil-

longásokról szól. Kőszeg városa, miután gróf Nádasdy és a Pathiak a területet elfoglalva akarták tartani, küldöttséget menesztettek Bécsbe és a palatinushoz. A küldöttség eredményt csak az utóbbinál tudott elérni, aki megparancsolta a terület átadását. Nádasdy a palatinus parancsának nem tett eleget. 1641-ben újabb küldöttség ment Bécsbe, ahol biztosok kiküldetését rendelték el. Ezek 1641 júl. 22-én meg is érkeztek. A biztosok júl. 24-én kiszállottak a vitás területre helyszíni szemlére. Mindkét fél tanukkal jelent meg, akiknek meghallgatása után a biztosok a vitás területeket a városnak ítélték oda, s ezzel a 100 év óta húzódó ügy befejezést nyert. — 39., 40. szám. *a. j.*: *Gróf Zrinyi Péter regimentje Kőszegen.* A városi jegyzőkönyvekből az idegen katonák (olasz, német, horvát) bekvártélyozására vonatkozó adatokat közöl. Így 1644-ben gróf Zrinyi Miklós ő felsége parancsára magyar lovasságot kívánt elhelyezni. A város küldöttséggel járult a grófhöz, hogy a lovasságot helyezze valamelyik uradalmi községbe, mert a város erre nem alkalmas, a lakók kézművesek, akiknek nincs földjük, rétjük. A város 300 birodalmi tallérban egyezett meg. 1647-ben ő felségétől parancs érkezett, melyben meghagyta gr. Zrinyi Péternek, hogy horvátokat szállásoljon el, akiknek kiegészítési állomáshelye Kőszeg legyen. A városi tanács megbízottait Bécsbe küldte, hogy tárgyaljanak s egyezzenek meg a gróffal és Paraminszky ezredessel, hogy csak az ezredes maradjon a városban, a legénység azonban a vidéken szállásoltassék el. Ha a horvátokat kvártélyoznák ide, a tanács előre megállapította az ellátást. Gr. Zrinyi Péter közbenjárására ő felsége megegyezett, hogy a katonaság egy része a községi uradalomhoz tartozó helységekbe és Sopron vármegyébe szállásoltassék el. — 46., 47. szám. *a. j.*: *Kőszeg osztrák követelések ellen 1642-ben.* A gyakori verbuválások, a bekvártélyozások, a katonák garázdálkodásai próbára tették a polgárság türelmét; a különféle címek alatt követelt contributiók életerejét emész tették. De az osztrák kincstár a hosszantartó háborúk miatt szorult helyzetben volt. Pénz kellett. Amit lehetett, a város teljesített. A jogtalan követelések ellen azonban állást foglalt. 1642 júl. 19-én leirat érkezett, hogy az alsóausztriai kormányzat minden 15 ház után 3 hónapra egy gyalogosnak kiállítását rendelte el, s miután Kőszegnek 342 háza van, állítson büntetés terhe alatt 6 forint zsolddal ellátott 22–23 embert, továbbá fizessen az alsóausztriai kormányzatnak minden kémény után 1 forintot. 1642 szept. 30-án császári parancs is érkezett a városhoz, mely felszólította, hogy az 1590. évtől esedékes hátralékokat 2 hónap alatt fizesse be, különben katonai executióval fogják sújtani. A város több parancsnak eleget tett. Annál nyomatékosabban tiltakozott a ház, kéményforint és egyéb contributiók ellen. Panaszkérvénnyel fordult ő felségéhez, aki azt a kamarának adta ki véleményezés végett. A kérvény hosszú hivatalos útra terelődván, az a felfogás alakult ki, hogy jobb lesz az ügyet a többi eltemetett akta mellé helyezni. A jegyzőkönyvekben azután többé a jogtalan osztrák követelésekről nincs említés.

Magyar Jövő. 1923., 291. szám. *Ferray Gyula: Diósgyőr fénykora.* Történelmi adatokat közöl Anonymustól kezdve 1674-ig, midőn a bujdosó kuruc hadak megrohanták Diósgyőrt és felégették. — *Csintalan József: A tapolcai apátság.* Szenarcy és Borovszky művei alapján írt rövid történet. — *Leszik Andor: A régi Miskolc.* A városra vonatkozó száz év előtti adatok. — *Nytry Dániel: Summálds Egerben.* Miskolc város számadási könyveiből az 1678–79. évi adózásra vonatkozó bejegyzéseket közöl.

Magyar Szó. (Eger.) 1923., 263. szám. *Kossuth Lajos turini száműzetéséből az egriekhez.* Kossuthnak 1867 okt. 24-én kelt s Tavasy Antal polgármesterhez intézett levele egész terjedelmében, melyben a városi:

képviselőtestületnek bizalmatszavazó határozatára válaszol. — 1924., 10., 11. szám. *Pázmány Lajos*: „Emlékezzünk...” címmel arról ír, hogy I. Ferenc király több ízben fordult a Rendekhez, hogy Napoleon támadása ellen Magyarország katonai erejét készítsék elő. Az 1796-i országgyűlés meg is szavazta az újoncokat és a hadisegélyt. Emellett 1797-ben a király leiratai a nemesi felkelést is elrendelték. Közli továbbá a nemesi felkelők névsorát járasként s a hadisegélyre önként megajánlott összegeket. — 26—29. szám. *Horváth Károly*: *Egy zászlóalj, mely kiérdemelte az „egri” nevet*. A volt cs. és kir. 60. gyalogezred II. zászlóaljának történetét és szerepét a világháborúban adja elő.

Nyírvidék. 1923., 156—161. szám. *Sááry Sándor*: *A kisvárdai fehér asszony*. Adatokat közöl Nádfői Krucsay János, II. Rákóczi Ferenc kuruc tábornoka, a pallosjog tulajdonosa nejének Tolnay Borbálának életéből, akit férje 1727-ben paráznaság miatt feljelentvén, lefejeztetett. Közli Krucsay Jánosnak 1731-ben kelt, s Csebi Pogány Borbálának, második feleségének szóló örökátvallási levelét. Ezzel kapcsolatban gróf Károlyi Sándornak szintén 1731-ben Krucsayhoz intézett levelét.

Preussische Jahrbücher. 1924., Bd. 195. Heft. 1. *Kuhl, Herm.* v.: *Der Krieg der versäumten Möglichkeiten* címen ismerteti Hoffmann tábornoknak, a világháborúban a német keleti fronton fontos állomásokat betöltött vezérkari tisztnek fenti címen megjelent könyvét, amelyben írója éles kritikát gyakorolt a legfőbb hadvezetőségnek szerinte több alkalommal elkövetett stratégiai és külpolitikai hibái fölött. Így a többi közt helyteleníti, hogy az 1915 májusában megindított tarnow—gorlicei offenzívát nem folytatták az ellenség megsemmisítéséig, mint ahogy író, Ludendorff és Conrad kívánták, hanem Falkenhayn vezérkari főnök felfogása szerint megelégedtek „az orosz támadóerő tartós megbénításának” céljával, amelyet azonban szintén nem sikerült elérni. Az 1916. év hadműveleteiben súlyos hibának tartja, hogy nem egyesült erővel támadtak a központi hatalmak akár a nyugati hadszíntéren, akár Olaszország felé, mint ahogy Conrad is szükségesnek tartotta, hogy azután az olasz fronton felszabadult erőket egységesen az angol-francia frontra vessék; az ellenkező módszer az erők szétforgácsolása révén, a folyton fokozódó és a katasztrófába torkoló gyengüléshez vezetett. Ismertető szerint Hoffmann ítéletei a sokáig háborús eseményekre vonatkozóan gyakran hibásak és hiányosak, mivel azokat csak a keleti front szakértőjének egyoldalú szempontján át nézi, utóbbira vonatkozóan azonban nagyon sok érdekeset tud mondani. — Ugyancsak Kuhl ismerteti *Schwarte M.*: *Der grosse Krieg 1914—18*. c., 10 kötetre tervezett hatalmas művét; ennek a munkának a célja, hogy pótolja a központi hatalmak még hiányzó vezérkari művét a nagy háborúról és így kiegyensúlyozza a franciák munkásságát, akik nagy apparátussal láttak hozzá, hogy a németeket ebben megelőzzék. Az 5. kötet tartalmazza az osztrák-magyar háború leírását; ez az első munka, amely összefüggően adja elő a monarchia háborús történetét. A 8—10. kötet foglalkozik „a hadvezetés szervezeteivel”, leírja ezekben a közgazdasági, tudományos és szellemi életnek, az egész társadalomnak a háborúra való beállítást. — Heft 2. *Daniels Emil*: *Eine neue Geschichte der englischen Politik*. Daniels sorozatosan ismerteti a cambridgei egyetem által kiadott: „The Cambridge History of British Foreign Policy 1783—1919.” című 3 kötetes munkát, amelyben A. W. Ward és G. P. Gooch előadják az angol külpolitika történetét 1783—1919. Ezúttal az utolsó kötetet ismerteti és bírálja, amely 1867-től 1919-ig, a párizskörnyéki békéig adja elő a brit-birodalom külpolitikáját. Bárha csupán nyomtatásban megjelent forrásokat használ föl az angol, de nagyrészt a külföldi irodalom figyelembevételével és így sok újat nem mond, mégis érdekességet kölcsönöz a műnek

az, hogy megismerhetjük belőle a mértékadó angol felfogást. A történelmi eseményeket említésreméltó tárgyilagossággal adja elő, a háborús gyűlölet befolyása alig érezhető már. A megelőző eseményeket mellőzve, Daniels az 1914 júl. 5-én megindult eseményekkel kezdi referátumát. Szerinte a Cambridge History fontos lépés a háborús felelősség kérdésének megítélésében, mert megállapítható, hogy amint Anglia, melynek nem állott érdekében a háborús bonyodalom, kénytelen volt a nagyszerb törekvések mögött álló Oroszországot támogatni, hacsak nem akarta kockáztatni Oroszországnak világpolitikailag indokolt csatlakozását Németországhoz, éppen úgy Németország is kényszerítve volt támogatni az önvédelembe kergetett monarchiát, minthogy ellenkező esetben veszélyeztette volna renomáját osztrákoknál, magyaroknál, bolgároknál és törököknél. Az ingadozó angol kabinetnek a németek által támogatott javaslata: hogy a monarchia gyenge katonai készítése miatt nem volt keresztülvihető. Daniels szerint ezért nehéz felelősség terheli a magyarokat, akik a monarchia haderejének kiépítését nagymértékben akadályozták. Cambridge History megállapítja azt is, hogy Oroszország folytatta az erőteljes mozgósítást ugyanakkor, amikor az osztrák-magyar, orosz és német diplomácia újra felvette a tárgyalás folytatását és ezzel nagyban hozzájárult a világháború időelőtti kitöréséhez. Az angol kabinet aug. 4-ig erős ingadozást mutatott Grey háborús politikájának követésében, de a belga neutralitás megsértése egységessé tette a háborús akaratban. Daniels a továbbiakban a háborús és a békétárgyalások alatti angol külpolitikát csaknem kizáróan német vonatkozásokban ismerteti és kiemeli, hogy az angol politikusok tudatában vannak a „kathagói béke” tarthatatlanságának, amelynek megváltoztatásához a „Cambridge History” kötségtelenül jelentékenyen hozzá fog járulni. — Heft 3. Wertheimer, Oskar v.: *Die Memoiren des Grafen Michael Károlyi*. Wertheimer emlékiratainak felhasználásával rajzolja meg portréját annak a politikusnak, akinek a végzet oly fontos szerepet juttatott Magyarországnak sorsdöntő órájában. Károlyi adatait, melyekkel szemmeláthatóan azt a látszatot igyekszik keltetni, mintha kezdettől fogva határozott célok felé törekedett volna, kétkezdéssel fogadja. Megrajzolja ellentétes elemekből szövődő ifjúságát és jelenét, majd a politikai életbe való belépését a Tisza alatt vívott alkotmányküzdelmek idején. Valóságos politikai ellenképe Tiszának, a 48-as eszmék, a demokratizálás híve, népszerűséget hajhászó politikus, aki nem ismeri föl az általános választójognak a magyar hegemoniát fenyegető veszélyét. Önálló magyar külpolitikát akar teremteni, felváltva az eddigi német orientációt a szlavofil-entente irányzattal. Közvetlenül a világháború kitörése előtt egy ilyen irányú ellenzéki párt alakításának tervéről referál Poincaré-nak. Agitációs útját Amerikára is kiterjesztette még pedig a szocialista Kunfi társaságában és öntudatlanul is a szociáldemokrácia szolgálatában. Francia internálásból hazatérve, csakhamar felveszi a küzdelmet a hivatalos háborús politikával, összeköttetésbe lép Olaszországgal, majd a Károly király trónralépésével bekövetkezett kaotikus állapotokat felhasználja, hogy nyíltan a háború befejezésére és a békére törekedjék. Az összeomlás végre az annyira áhitott hatalomhoz juttatta, de ekkor mindannak az ellenkezője történt, aminek történnie kellett volna az ő koncepciója szerint. Ennek elmondása azonban emlékiratainak 2. kötetében következik. Károlyi jellemzésével fejezi be essay-jét. — Bd. 196. Heft 1. és Heft 3. Meissner, Heiner. Otto: *Der „Neue Kurs.“* „Üj kurzusnak“ nevezik Németországban azt a külpolitikai irányt, amelyet Bismarck kikapcsolása után II. Vilmos, illetőleg a „Bismarckianus epigonok“ inauguráltak. Meissner a német külügyi hivatal megbízásából Lepsius, Mendelssohn—Bartholdy és Thimme által kiadott „Die grosse Politik der

europäischen Kabinette 1871—1914.“ címen diplomáciai okmánygyűjtemény adatai alapján revízió alá veszi azt a közkeletű felfogást, hogy az új kurzus teljes szakítást jelentett a bismarcki külpolitikával. Megállapítja, hogy ha a hármasszövetséget kiegészítő „vizsontbiztosítási szerződést“ (Rückversicherungsvertrag) fel is mondták az oroszoknak, a németek eszerződés hiányában is támogatták az orosz külpolitikai törekvéseket. A felkeltett bizalmatlanságot azonban nem lehetett ezekkel a tényekkel ellensúlyozni és megakadályozni az orosz-francia entente létrejöttét, hasonlóképpen nem sikerült Angliának még mindig a „splendid isolation“ alapján álló külpolitikáját a hármasszövetség számára megnyerni. Kétségtelen, hogy a német külpolitika elvesztette Caprivi, Marschall és Hohenlohe alatt a szilárd vezetést. Az új kurzust, amelyet éppen a világtörténelemnek egy rendkívül fontos fordulóponthoz indítottak meg: akkor amikor az európai-kontinentális külpolitikai irányzat világpolitikaivá, imperialisztikussá válik, „cikk-cakk“ kurzusnak is nevezték. Az orosz szimpátiákat még Ausztria-Magyarországgal szemben is érvényesítették: Marschall elutasítón viselkedett Goluchovskinak (1895) erőteljesebb, tehát oroszellenes balkánpolitikája támogatása dolgában. Minthogy az osztrák-magyar diplomácia Anglia támogatását sem tudta megnyerni, nyílt kérdést intézett Németországhoz a „casus foederis“ értelmezése dolgában Oroszországgal szemben. És a kérdés a hármasszövetség átmeneti válságához vezetett és az osztrák-magyar visszavonulással végződött, amennyiben meg kellett elégedni a szövetségnek német részről defenzív jellegűvé való nyilvánításával. Kétségtelen jele a szerző szerint a német békeszeretetnek, mert hiszen akkor sokkal kedvezőbb feltételek mellett mehetett volna bele egy a francia-orosz szövetség ellen irányított preventív háborúba. A minél kisebb orosz súrlódási felülettel terhelt hármasszövetség volt és maradt a német politika fellegvára, amelyre mind nagyobb meggyőződéssel vonult vissza. Pedig ekkor már mutatkoztak a hippokratési vonások. Itália megegyezik Franciaországgal a tunisi kérdésben, Oroszország mind szorosabbra fűzi a francia barátságot, Anglia és Németország viszonya a Transvaal-kérdésből kifolyóan mindinkább elmérgesedik és így a német—osztrák-magyar szövetség jelentősége természetszerűen nyer jelentőségében, amit II. Vilmos egy kijelentése 1895 végén teljességében elismer. — Bd. 197. Heft 2. *Bach August v.: Die englisch-russischen Verhandlungen von 1914 über den Abschluss einer Marinenkonvention.* Poincaré kezdeményezésére, miután az angol-francia viszony a Németországgal való háború esetére már rendezve volt, az oroszok arra törekedtek, hogy Anglia támogatását biztosítsák maguknak a tengeren. Háború esetén ugyanis szükséges volt a gyenge orosz flottának egyrészt a keleti tengeren való tehermentesítése, másrészt az antantaderők túlsúlyának biztosítása a Földközi-tengeren, az osztrákolasz flotta fölött, nemkülönben szüksége volt Anglia hozzájárulására, hogy a földközítengeri angol kikötőket bázisul használhassa. Ennek az angol-orosz haditengerészeti konvenciónak a történetét mondja el részleteiben az író 1912-től 1914 júliusig, amikor is, ha nem is jött létre formálisan ez a konvenció, de a befejezéshez közeledett. — Bd. 197. H. 3. *Kern, Fritz: Sarajewo. Die Geburtsstunde des Weltkrieges.* 3 fejezetben ismerteti a világháború közvetlen előidéző momentumának, a sarajevói gyilkosságnak történelmi, politikai és népléktani okait. Tárnya annál is érdekesebb, mert a „háborús bűnösség“ kérdésének egyik legfontosabb részével foglalkozik, amelynek objektív történelmi megvilágítása és leszögezése már ezért is nagy súllyal bír. Foglalkozik a Vidovdannek (Szt. Vid napjának) és Koszovonak (a Rigómezőnek) jelentőségével a szerb nemzet életében. Ezek szimbolizálják a bukást, de a fölemelkedést és az 1914-ben még eljövendőnek álmódott Nagy-Szerbiát is, amelynek megalkotásán a nem-

zeti védegyeletben, a Narodna Odbranában egyesült fanatikuskok dolgoznak. A délszlávok „Piemontja“ felszabadította a fajtestvéreket a török uralom alól és most a nagy küzdelem az északi „szörny“: Ausztria ellen fordul. A nagyszerb programból kiindulóan ismerteti Kern a Karagor-gyevics-dinasztiát támogató tiszti társaság által vezetett szerbesség politikai lélekrajzát. Szembeállítja ezzel a horvátok külön és külön kultúráját és önálló politikai törekvéseit. De sem ez, sem a monarchia nagy kultúrmunkája Boszniában nem akadályozza meg a belgrádi központot, hogy egyesületei révén ki ne terjessze a tett propagandáját az egész délszláv nyelvterületre. Ferenc Ferdinándot már 1906-ban kedvezőtlenül fogadták Raguzában. Az ő horvátbarát trialisztikus gondolatának megvalósítása halálos csapás lett volna a nagyszerb ideára. És ő 1914-ben éppen Kossovo évfordulóján tartotta bevonulását Sarajevóba a demonstráció jellegű hadgyakorlatok befejezéseül és aznap délelőtt már halott volt. Kern részletesen leírja a gyilkosság lefolyását, Belgrád örömet, valamint Dimitrievics Dragutin vezérkari ezredesnek, a „Fekete kéz“ vezérének izalmát. A szerbségnek ez a vezéralakja Sándor király meggyilkolása óta jelentős szerepet játszott; mint a vezérkar hírszerző osztályának főnöke, Tankosics Voja kapitánnyal megalakította a titkos szövetséget. Mint a szerb mellékkormány feje, számos politikai gyilkosságot tervelt ki szerb és külföldi államférfiak és uralkodók ellen, míg végre 1917-ben maga is áldozatul esett a Sándor régens ellen tervezett merényletnek, 1914 májusában nála jelentkezett a két bosnyák ifjú, akik elhatározták Ferenc Ferdinánd megölését, tervüket elfogadta, annak végrehajtásával megbízta, kitanította és a kragujeváci arzenálból fegyverekkel látta el őket. A „Fekete kéz“ főbizottságának tanácsára állítólag visszavonta a megbízást, de a tettet megakadályozni már nem tudta, tehát közvetlen megteremtője volt a mai balkanizált Európának. Legfőbb vezetője és közvetlen följobbvaló azonban a pánszláv Hartwig, a belgrádi orosz konzul, helyesebben a cári helytartó volt, akinek Szasonov már 1913-ban megírta, hogy „Szerbia ígértföldje a mai Ausztria-Magyarország területén fekszik“. A háttérben azonban ott van Pasics, a ravasz diplomata, aki még az orosz pánszláv gondolatot is be tudja fogni az 1903-ban életrekelte nagyszerb idea szekerébe. A nagy entente kialakulása (1904—1907) közelebb vitte az eszmét a megvalósításhoz. 1908-ban a boszniai krízis idején a koronatanácsban háborúra szavaz, de a japán háborúban legyengült Oroszország nem támogathatja. Megalkotja Törökország felosztására a Balkán-szövetséget; az albán kérdésben megint a világháború szélére vezeti Európát, melytől csak az egyesült angol-német békétörekvések óvják meg, hasonlóképpen 1914-ben a Montenegróval való egyesülés kérdésében. Az 1914 elején uralkodott háborús hangulat reményt nyújt, de a szerb kérdés napirendentartását veszélyeztetik a mindinkább felülkerekedő békétörekvések és ezért volt szükség az új Koszovóra. Június 18-án küldött ugyan egy titkos írású táviratot Jovanovics dr.-nak, a bécsi szerb követnek, hogy figyelmeztesse a bécsi kormányt a készülő eseményekre; ez a megbízást csak 21-én, a trónörökös útrakelése után teljesíti, de nem a külügyi hivatalnál, hanem Bilinski közös pénzügyminiszternél és akkor is csak éles lövésekről beszélt, melyek a hadgyakorlaton eshetnek. Így tehát Pasics és a hivatalos Szerbia fedezhette magát, noha Belgrádban mindenki tudott a készülő eseményekről. A gyilkosság után a szerb kormány lojális nyilatkozatát a szerb sérelmeknek egész regiszterével kísérté és Pasics most már csak várta, hogy a bécsiek mit fognak tenni. — Bd. 198. Heft 1. *Daniels, E.: Asquith, Grey und der Ursprung des Weltkrieges.* D. Asquith-nek a háború eredetéről írt könyvére támaszkodva, illetőleg azt bírálva foglalkozik a

háború előtti általános külpolitikai helyzettel és az angol kormány külpolitikájával. A németek török politikája Oroszországot ellenséggé tette és ellentétük még jobban kiélesedik akkor, amikor az oroszok távol keleti törekvéseit a japánok elvágják és így az orosz politika visszatér a közel keleti (török) koncepcióhoz. Anglia számára, ahol a német „rizikó flottával” szemben pacifisták és imperialisták egyesültek tengeri hatalmának megvédésére, Oroszország kaphatóvá lett. A franciák is elhagyták a Ferry-féle politika vonalát és még az oroszok előtt megkötötték az angolokkal az entente-ot, egyiptomi érdekeiket elcserélve Marokkóért és az Elzász-Lotharingiára való várományosságért. Az angolok 1906 óta újjászervezték a hadsereget, amit Grey a parlamenti bizottság előtt azzal indokol, hogy egy valószínű szárazföldi csoportosulás ellen irányul, amely Angliát kizárná és a tengeren 5 flottával állítaná szembe. A fegyverkezés tehát csak hatalmi szempontból történik, gazdaságpolitikai szempontok nem is jöttek szóba. Megállapítható, hogy Grey-t eszméi politikai szempontok vezették: az angolok nemzetközi terjeszkedési ösztöne és az angol demokrácia agresszív szelleme. Semmi sem tűnik föl annyira könyvében, mint az Ausztriával szemben érzett gyűlölet és igazságtalanság, éppúgy mint elődeinél: Gladstonénál és Palmerstonnál, habár Ausztriában a legcsekélyebb diszpozíció sem volt meg, hogy Angol érdekeket sértsen. A boszniai annexiót, mint nagy nemzetközi bűnt bélyegzi meg, mint a szomszédok és a szerbség ellen elkövetett árulást, míg a valóság az, hogy Ausztriának a Boszniára is aspiráló és ugyancsak az angol demokráta politikusok által mozgatott ifjútörök forradalom miatt kellett az anektálásra elhatároznia magát. Osztrák politikusok szerint ezzel semmi reális érdeket nem sértettek, a valóságban azonban felébresztették az angol demokráta-propagandista ösztönöket, lovat adtak az „atrocitás-emberek” alá. Asquith-nek, aki historikus módjára akarta vizsgálni a világháborút, felderítve annak okait és hatásait, nem lett volna szabad elhallgatnia, hogy Szerbia el akarta venni a monarchia délszláv területeit. Nem áll meg Asquith-nek az az állítása, hogy Oroszország érdekei mindig a legszorosabban fűződtek Szerbiához. Milán idején az osztrák érdekszférához tartozott és csak 1903 (királygyilkosság) óta lett szorosabb a szerb-orosz viszony, melyet Anglia sokáig nem akart elismerni. Csak az angol-orosz entente létrejöttekor ismerte föl az angol miniszterelnök Oroszországnak azt a szent kötelességet, hogy Szerbiáért háborút kezdjen. Asquith a balkánháborúkkal kapcsolatban nem látja tisztán, hogy a küzdő államokhoz vezető szálakat Bécsből vagy Szentpétervárról igazgatták-e, pedig tudhatná, hogy a szaturált Ausztria csak pacifista politikát űzhetett a Balkán felé. Asquith megállapítása szerint Anglia érdeke az osztrák-szerb konfliktusban egyenlő volt a semmivel, Anglia kormánya nagyrészt pacifistákból állott, ő maga Grey-vel együtt nem akart háborút, nem gondolták, hogy Németországot, mint gazdasági versenytársat katonailag legyőzhetik és hogy mindezek ellenére specifikusan orosz érdekért háborúba bonyolódtak, mutatja, hogy nem nagy államférfiak. Ennek bizonyítására megegyezően összefoglalja az entente történetét, amelynek legfontosabb része az, hogy 1910-ben Edvárd király halála után, a vezetés az angolok kezéből az oroszokéba került. Az entente 1914-ben nagyon törekenynek mutatkozott az orosz-angol külpolitikai ellentét miatt (Perzsia, Svédország) és az esetleges orosz-német szövetség veszélyeztette kontinentális politikáját. Azt a külpolitikai problémát tehát, hogy Oroszországot a béke érdekében rábírák Szerbia feladlására és mégis megtartsák az ententeban, az angol politikusok nem tudták megoldani; az oroszoknak a kilépéssel való fenyegetése és belpolitikai zavarai (írkérdés, a flotta további kiépítésével szemben való ellentállás)

elől a háborúba menekültek és így kétségtelen az ő nagy felelősségük a világháború felidézésében.

Új Nemzedék. 1923., 113. sz. *Nagy József: Egy diplomata műve az orosz forradalom kitöréséről.* Paléologue naplójának utolsó része 1916 aug. 16-tól 1917 máj. 17-ig. Ismertetés. — 141. sz. *Császár Elemér: Krónikáink becslése.* Az újabb történeti kutatások — szemben a XIX. század hiperkritikájával — igazolják, hogy krónikáink a magyarok őstörténetére vonatkozólag sok igaz adatot őriztek meg. — 143. sz. *Lampérth Géza: Fejedelmi gazdaasszony.* Károlyi Zsuzsánna, Bethlen Gáborné arcképe levelei alapján. — 165. sz. *Lampérth Géza: Patak nagyasszonya.* Lórántffy Zsuzsannáról férjéhez írott levelei alapján. — 171. sz. *Ami a sarajevói gyilkosság után történt.* E. Urbas könyvének ismertetése. — 182. sz. *Miért menekült el Masaryk 1914-ben Ausztriából?* Részlet Masaryk emlékirataiból. — 239. sz. *Károly király a spanyol királytól kért oltalmat Magyarországnak a bolsevizmus ellen.* Wilson háborús okiratgyűjteményének III. kötetéből közli IV. Károly királyunknak Eckartsauban 1919 márc. 17-én kelt levelét Alfons spanyol királyhoz, melyben segítséget kér a bolsevizmus kitörésének megállítására. — 284. sz. *Szekfű Gyula: Szédelgés a bécsi levéltár állítólagos anyagával.* A megnyitott udvari levéltár anyagából a napilapok egymásután közölnek iratokat. E közlemények részben kritika nélkül kikapkodott részletek, részben hamisítványok, mint a mayerlingi tragédia, II. Lajos meggyilkoltatásának meseje. — 291. sz. *Némethy Károly: Wlassits Gyula könyve Deák Ferencről.* Ismertetés. — 293. sz. *K. A.: Frantz Rudolf porosz vezérkari ezredes elmondja a nagyszebeni ütközet lefolyását.* — 1924., 46. sz. *Szekfű Gyula: Egy 48-as kormánybiztos visszaemlékezései.* Steier Lajos Beniczkyről szóló könyvének ismertetése.

Világ. 1923., 157. és 160. sz. *Supka Géza: A nagy vtözön.* Az első közleménye Gentz Frigyesnek az osztrák papírpénzről szóló értekezését és pénzügyi tervezetét teszi közzé, a második pedig J. Gy. szatmári polgár feljegyzéseit közli az 1811-i államcsödről. — 159. sz. *Supka Géza: Egy börtönlakó ötlete.* Kolbielszky Károly Frigyes tervezete az osztrák nemzeti bank felállításáról. — 166. sz. *Huttkay Lipót: A Kossuth fiúk leveleiből.* Közli Kossuth Ferenc egy levelét Eberhard Károly ezredeshez Turin 1864 szept. 16-ról és Kossuth L. Tódor két levelét ugyanahhoz, Turin, 1864 dec. 25-ről és 1881 ápr. 19-ről. — 169. sz. *II. Vilmos és Bismarck Herbert barátja.* Ismerteti Johannes Haller thübingeni egy. tanár könyvét, melyben Eulenburg Fülöp visszaemlékezéseit, leveleit és naplójegyzeteit adja ki. — 170. sz. *Széchenyi titkos jelentésekben.* Részletek gróf Mailáth János jelentéseiből Széchenyiről és Széchenyi naplójából. — 171. sz. *Mailáth János tragédiája.* Közli Mailáth János grófnak 1850-ben a császárhoz írott levelét és az ehhez mellékelt nyilatkozatát, melyekben magyarellenes politikai szolgálatait felsorolja és minthogy ezekért semmilyen jutalmat nem kapott, bejelenti kivándorlását. — 181. sz. *Huttkay Lipót: Hogyan halt meg Napoleon?* Részletek Montholon gróf főljegyzéseiből. — 207. sz. *Tábori Kornél: Arulók a pesti városházán.* A főbb városi tisztviselők magyarellenes jelentéseket küldöttek Bécsbe. Az udvari és bécsi belügyi levéltárból közöl ilyen tárgyú szemelvényeket. — 228. sz. *Holik Flóris: A Szt. László-monda eredete.* A Szt. László-mondakör forrása compostellai Szt. Jakab mondája, melyet szentföldi zarándokok követtettek. — 230. sz. *Pázmány Dénes: II. Lajos halála.* II. Lajos a szerző szerint összeesküvésnek esett áldozatul, melyről Mária királyné legalább is tudott. — 253. sz. *Ferenc Ferdinánd Magyarország feldarabolásáról.* Marguttinak e tárgyú feljegyzéseit ismerteti. — 255. sz. *Tonelli Sándor: Bach Sándor.* Bach politikai rendszerének kudarca és bukása. —

272. sz. *Tábori Kornél: Az elkobzott történelem.* A Pesten 1849/50-ben elkobzott Kossuth-aktákból közli Kossuthnak Csányi Lászlóhoz írott levelét. — 274. sz. *Egy egész világ ellen — a békéért.* Károlyi Mihály emlékiratainak ismertetése. — 277. sz. *Egy szalón a Szentkirályi-utcában.* Részlet Károlyi emlékirataiból: Eszterházy Mór miniszterelnökségéről. — 280. sz. *Egy fiatalság története.* Részlet Károlyi memoárjaiból: ifjúságáról és őseiről. — 281. sz. *Egy politikai pálya kezdetén.* Károlyi könyvéből, Justhról és Apponyiról. — 1924., 17. sz. *Huttkay Lipót: XVI. Lajos halála.* Utolsó óráinak ismertetése kamarása, Cléry és gyóntatója, Edgeworth de Firmont feljegyzései alapján. — *bj. Beigazolt megvesztegetési vád Herodotos ellen.* Ranke új Herodotos-kiadásában a német kutatás is elfogadja Schwarz Gyula állítását, hogy Herodotos 10 talenton szubvenció ellenében részrehajlóan ír Athénről, mely ez óriási összeggel támogatta a történetírót. — 83. sz. *Supka Géza: Egy forradalmas élet.* Steier Beniczky-könyvének ismertetése. — 101. sz. *Supka Géza: Az elfelejtett Kossuth Ferenc.* Emlékezés halálának tizedik évfordulójára. — 127. sz. *Pályi Ede: Visszaemlékezés Ferenc Ferdinandra.* A trónörökös befolyási törekvéseiről 1910–13-ban. — 165. sz. *Musulín báró emlékiratai.* Musulin das Haus am Ballplatz c. könyvének ismertetése. — 171. sz. *Szatmári Mór: Széchenyi István iratainak megszerzése.* Az Akadémia elnökének, Lónyay Menyhértnek szorgalmazására 25.000 frt.-ért vette meg Széchenyi iratait Taschner Gézától. Az összeg közadakozásból jött össze.

Tárca.

A székely löporgyártás és ágyúöntés 1849-ben.

Egy nevezetes történelmi okmány került Jókai Mór irodalmi hagyatékából a komáromi Jókai- emlékkiállításra.¹ A Csik-Madarasi Alladalmi Ágyúöntöde és Lőporgyár Igazgatójának Ügyviteli Jegyző Könyve,² mely egy fontos kérdést teljesen tisztáz, a székely ágyúöntés kérdését. A köztudatba teljesen átment, hogy a hős székely csapatoknak Gábor Áron öntött ágyúkat; Jókai is több ízben megírta a hős honvédtüzér történetét és Gábor Áron alakja körül a dicsőség nimbusza képződött. Az alábbiak szerint tisztázva látható, hogy Gábor Áron Kézdivásárhelyen csak kísérleteket végzett harangöntőivel, de az ágyúöntést Bodor Ferencről tanulta, aki az első három hatfontos ágyút a magyarhermányi határon levő bódvai vasgyárban Gábor Áron jelenlétében öntette és azt az öntésre betanította.

Erről a Bodor Ferencről lesz szó az alábbiakban, aki a csíkszentdomokosi rézbánya igazgatója volt, lelkes és fáradhatatlan férfiú, aki vagyonát áldozta a szabadságharc ügyének, amiért börtönt is szenvedett, mi alatt felesége és tíz élő gyermeke a legnagyobb nyomorúságban éltek.

1848 őszén minden vármegyében megalakult a honvédelmi bizottmány és a székely székekben is működnek. A háromszéki bizottmány Agyagfalván tartott ül-

¹ A Komáromban 1925 február 22-én tartott országos Jókai-emlékünnap alkalmából rendezte a Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület.

² Feszty Béla ógyallai földbirtokos, Feszty Árpád festőművész öccse, Jókai sógora és özv. Feszty Árpádné szül. Jókay Róza nagybecsű anyagából, kik az irodalomtörténeti becsű relikviákat a komáromi múzeum Jókai-szobájának ajándékozták.

sében felszólal Bodor Ferenc bányaigazgató és bejelenti a gyűlésnek, hogy hajlandó a honvédtüzérség részére ágyúkat önteni, még pedig üreggel, úgyhogy az ágyúcsövét nem kell fűrni. A bizottmányban meghallgatták a felszólalást és tudomásul vették; november 20-án Beke Sámuel másodikával kiküldte a bizottmány elnöke Bodor Ferenc rézbányaigazgatóhoz, hogy az ígért ágyúkat sürgősen öntse meg, mert azokra szükség van. Ugyanis Gábor Áron Kézdivásárhelyen több hét óta kísérletezik az ágyúöntéssel, de nem megyen vele semmire.

Bodor Ferenc még aznap útrakél a két küldöttel, aznap Bükszádig haladnak és másnap jókor reggel érnek Magyarhermányba a szomszédos bódvai vasgyár telepére. Az olvasztókemence a korán beállott nagy hideg és fagy miatt már kihűlőfélben volt, de Bodor mégis nagy fáradsággal a vasöntő munkásokkal három hatfontos ágyút és 700 darab vasgolyót öntött. Az öntésnél jelen volt Gábor Áron is és itt tanulta az ágyúöntést, melynek titka Bodor Ferencé volt.¹

Az osztrák sereg, mely Felső-Rákoson ütött táborn, kémei útján értesült erről a tényről és báró Haydte dragonos kapitány 1848 december 1-én parancsot küld Bodor Ferenc igazgató-bányanagynak, hogy mindenféle lövő-eszközeivel, amelyeket a felkelőknek készített, jelenjék meg a táborban és ott magát igazolja a vasgyár lerombolásának terhe alatt. Bodor természetesen nem jelent meg az idézésre és néhány nap múlva, miután a háromszéki pacifikáció végbement, Haydte báró a vasgyárat porá égettette.

Hat hét múlva, 1849 február 16-án a csíkszéki honvéd térparancsnokság megbízásából Biró és Tamásy honvédszázadosok keresik fel Bodor bányanagyot a csíkszentdomokosi rézbányában és értekeznek vele egy lőpor-, gyutacs- és ágyúgyár felállítása iránt. Bodor, a gyors elhatározások embere, még aznap leutazik velük Csíkszeredára, ahol a térparancsnokságon rövid tanácskozás után azonnal Háromszékbe randulnak át az ottani

¹ A pesti Közlöny azon cikke, — írja Bodor Ferenc jegyzőkönyvében, — hogy Gábor Áron kitsid székely örökségét eladta és annak árával három ágyút állított ki, mellyekkel Háromszéket az ellenség betörésétől megmentette, hiú, igaztalan dicselkedéssé törpül. Az e tárgyban stb. (A jegyzőkönyv szavai.)

térparancsnoksággal is értekezendő. A megegyezés hamar létrejött és Bodor Ferenc 1000 pengő forinttal ellátva az építési anyagok beszerzéséhez fog. Az ágyúgyár és löporgyár helyéül Csíkmadaras községet szemelik ki.

Gál Sándor ezredes 1849 március 1-én Bodor Ferencet a csíkszentdomokosi rézbánya és a magyarhermány-bódvai vasgyár bányanagyát évi 1500 pengő forint fizetéssel a csíkmadarasi állami ágyúöntőde és löporgyár igazgatójává nevezi ki. Bodor nyomban tervet és kiviteli költségvetést szerkeszt az ágyúöntő és löporgyár építésére, amelynek költségeit 10.465 forint, 20 üteg ágyú előállítását 91.370 ft és 800 mázsa lőpor termelését 39.474 ft-ban irányozza elő és a költségvetéseket Gál ezredesnek megküldi.

A csíkmegyei térparancsnokság a gyár telepéül Csíkmadarason Kozma és Szörcei fűrészmalma telkét veszi bérbe és felszólítja Bodor igazgatót, hogy salétromfőzésre Csíkmegyében alkalmas helyet hozzon javaslatba, erre a célra üstöket és egyéb edényeket szerezzen be. Bodor azonnal eleget tesz a felhívásnak és a salétromfőzés céljaira Csíksomlyót, Csíktaplócát vagy Csíkszeredát javasolja. A szükséges üstöket pedig a szentdomokosi rézbányánál megrendeli.

Bodor kinevezését Csányi László országos biztos március 9-én megerősíti azzal, hogy az ágyúgyártáshoz szükséges pénzt küldeni fogja. Ebből azonban semmi sem lett.

Magának a gyárnak építése március 18-án kezdődik Csíkmadarason. Gál Sándor ezredes, aki később Marosvásárhelyt a székely vértanúkkal bitóhalált szenvedett, elrendeli, hogy az építés előrehaladásáról minden 48 órában jelentést tegyen. Bodor ennek a legnagyobb pontossággal tesz is eleget. Kiváló energia, szervező-képesség és mindenkor tettekre kész fáradhatatlanság jellemzik. Valóságos ezermester. Ezt a sokoldalúságot felismerik benne és egész sereg műszaki megbízatást kap, még megyei takarékmagtár-tervet is készít. Gál ezredes a csíkszentdomokosi rézbányával kapcsolatosan felállítandó állami pénzverdére vonatkozólag is javaslatot kér tőle március 21-én.

A gyár építése eközben lázasan folyik. A csíkmegyei honvéddzászlóalj 12., 6., 5. és 8. századai vannak ebben segítségére. Március-április hónapokban az épí-

tési anyagokon kívül 2729 ft 71 kr. kiadása van már az építkezésnek. De már április 30-áná örömmel jelenti Bodor Ferenc gyárigazgató Gál ezredesnek, hogy másnap, május 1-én, a lőporgyártást megkezdi.

A gyár munkásainak havi bére 301 pengő forintot tett ki. Az üzem megindul, de Bodor sem marad tétlenül. Kidolgozza a lőporgyártási utasítást, az ágyú- és puskagyutacs-készítési szabályokat is felterjeszti jóváhagyás végett és egyszersmind ajánlatot tesz felsőbbbségének „durranhigany” készítésére is, ami a puskagyutacsgyártáshoz elkerülhetetlenül szükséges.

Gál Sándor ezredes és a honvédelmi bizottmány mindenért elismerésekkel halmozza el Bodor Ferencet és ígéri, hogy a hasznos és hű szolgálatok jutalma el nem marad, csak igyekezzék a lőporgyártást minél szélesebb alapokon fejleszteni. Ehhez azonban a gyárnak legelsősorban salétromra lett volna szüksége. Május 11-én kap nyolc mázsát, de már három hét múlva ismét salétromhiányról panaszkodik, egyben felhívja az ezredes figyelmét, hogy a gvergyóditrói határon, Orotván kéntermelésre lehet alapos kilátás. Bodor eközben a gyártelep telkének tulajdonosaival, Kozmával és Szörcesei Imrével a teleknek örökáron való eladása felől tárgyal.

Gyára azonban egyre a salétromhiánnyal küszködött. Június 2-án és 15-én ismételve jelentéseket küld Gál ezredesnek, hogy a salétrom fogytán van, 19-én ugyanerről tudósítja a csíkmegyei térparancsnokságot is. Június 20-án a lőpor- és salétromgyárak középponti országos főfelügyelőségétől kap június 6-áról keltezett rendelkezést, hogy jelentéseit ahhoz intézze és pénzügyi ügyeit is tőle veendi. Ez a főfelügyelőség azonban már nem sokáig rendelkezett.

Gábor Áron tüzérőrnagy, aki június 5-étől kezdve a székely tüzérség felügyelője lett, helyeslően veszi tudomásul a lőpor, gyutacs és a kén termelésére tett javaslatait Bodor igazgatónak. Gál ezredes lelkiismeretes és buzgó munkájáért bőven küldi az elismerő leveleket hozzá, biztosítva Bodort a haza hálijáról és múlhatlan jutalmáról. Szegény Bodor ahogy sejtette, hogy jutalom helyett anyagi romlása van küszöbön és a családját nyomorba taszítja lelkes önfeláldozó munkája, melyért szabadságával fizet.

Az új lőporgyár híre messze földön elterjed és Bem József altábornagynak is jelentést küldenek működésé-

ről. Június 17-én tekinti meg a tábornok a löpormalmokat, Bodor sebtében hozatja rendbe az odavezető utat a ritka és hírneves vendég számára.

Gál Sándor ezredes június 26-án örvendetes hírrel lepi meg a löporgyárat; az országos középponti főfelügyelőség a budai várból megmentett 200 mázsa salétromot és 40 mázsa ként a csíkmadarasi löporgyárba, mint a „két magyar hazában jelenleg legnagyobb löporgyárba“ leküldeni rendelte. A derék Bodor önérzete hogy felbuzdulhatott erre a hírre, hogy ambiciózus munkáját a középpontban is elismerik. Lóhalálban küld szekereket Oláhfaluba, ahova a szállítmány már el is érkezett és Bodor felelőssé teszi az oláhfalusi előljáróságot a drága kincset jelentő készletekért. A gyár 32 mázsa salétrommal és 6 mázsa kénnel ismét folytathatja munkáját.

Ideje is, mert június végén egymást érik a sürgető levelek löporért, Gál ezredes pénzt kínál az üzem fokozására, csak a löpor készüljön „minél sebesebben“. Az orosz betörés a küszöbön. Mindenütt beszélnek az orosz támadás közeledését, Bodor is utasítást kér arra az esetre, ha ez bekövetkezik, de Gál Sándor egy hét múlva, július 7-én válaszol és megnyugtatta Bodort, hogy az ellenség még nem közelít; ha netalán erre nyomulna előre, híradással lesz az igazgatóhoz.

A két hónapja üzembehozott gyár hetenként 28—30 mázsa löpor gyártására képes. Július első öt napján 20 $\frac{1}{4}$ mázsát gyártottak. Egymást érik érte Semsey Tamás tüzérparancsnok és a csíkmegyei térparancsnokság levelei. A zűrzavar azonban fokozódik. A gyár pénz nélkül áll. Sem Pestről nem kap pénzt (nem is kapott egyetlen egyszer sem), a csíkmegyei térparancsnokság sem küld neki, csak a puskaport utalványozza a gyárból, Gál ezredes is havi sovány 1000 forintot küldözget, ami a munkások bérére is alig elegendő. Bodor azonban nem csügged, a hiányzó pénzt a sajátjából pótolja és július közepén már 3174 pengő forint, a hó végén 3712 forint követelése van az államon. Gál ezredes is pénzhiányban szenved, július hónapra már csak 800 forintot küld az építési és gyártási üzemköltségekre.

Általában a pénzkezelés lazán és furcsán megy. Bodor a felváltás végett beküldött ezerforintosát sem tudja visszakapni, hasztalan ír utána tíz levelet is. Július 7-én Gál azt írja neki, hogy pénzért vagy személye-

sen jöjjön a táborba, vagy bizalmas embert küldjön érte.

Pedig a gyár szépen üzembe jött. A parancsnokság elrendeli az ágyúpuskapor fényezését, a gyár teljesíti, sőt az ezermester Bodor ágyú-, katona- és vadászpuskapormintákat küld Gál ezredesnek július 28-án, ugyanekkor kimutatást is szerkeszt az eddig gyártott 100 mázsa lőpor elosztásáról.

A vég azonban feltartóztathatlanul közeledett.

A lőpor- és salétromgyártási országos középponti felügyelőség július 12-ről tudatja, hogy Pestről Szegedre tette át székhelyét. Ez a levél 31-én ér Csíkmadarásra. A helyzet már bizonytalanná kezd válni és éppenséggel nem bátorságos. Az ellenség közeledéséről riasztó és túlzott hírek érkeznek. Bodor augusztus 1-én a csíkmegyei térparancsnoksághoz fordul, hogy mitévő legyen a gyárral, ha az ellenség ide benyomulna. A következő napon a gyergyószentmiklósi szolgabíró keresi meg, hogy a gyár készleteit biztos helyre szállíttassa, ezt bejelenti a csíkmegyei térparancsnokságnak is. De a levélvivő lovasember visszajön azzal, hogy a parancsnokság az ellenség közeledésének hírére feloszlott. E nap estéjén a saját felelősségére adja ki a parancsot a csíkmadarasi és dánfalvi bírácoknak a készleteknek Gyergyóba való elszállítására; de ekkor már senki se engedelmeskedik, mindenki fejét vesztette.

A gyár abbanhagyja üzemét. Augusztus 3-án Bodor igazgató kiadja a parancsot, hogy a gyár közelében tartózkodjon a gyárigazgató mellett. Kiadja egész havi fizetését is augusztus hóra. Ugyanezt augusztus 6-án megkapják az összes építő- és lőporkészítő munkások is, amire 869 ft 40 kr-t fizet ki a sajátjából. A gyárat őrző katonák régen elszéledtek.

Az orosz előőrsök már augusztus 5-én mutatkoznak Csíkmadaras környékén és két nappal utóbb a jegyzőkönyv szavai szerint: „feles számú muszka és császári gyalog és lovas katonaság körül keríti a gyár helyét és a gyárt aztat állván 14 darab kész épületekből, négy vízkereken hajtott lőporgyárból 27 törőnyillal, 139 mázsa salétrom és 18 mázsa lőpor, 34 mázsa kénkö, a szűkségelt szén, különféle vas, réz és fa szerszámok, ágyú és lőporgyári tetemes készletekkel egyetemben porrá égeti és az épületeket földig lerontja. Csík Madaras. August. 7-én, este, 1849-ben. Az igazgató.”

A jegyzőkönyv itt véget ér és utána már csak a meghatározó záradék következik. Bodor Ferencet az osztrák csapatok elfogják, elítélik és bebörtönözik. Csaknem kétévi raboskodás szenvedései után, feleségétől és tíz élő gyermekétől elszakítva, 1851 április havában szabadul ki fogságából és tér haza. Otthon nyomorgó családot talál, maga megbélyegzett ember, rendőri felügyelet alatt áll. Öreg özvegy anyósát, kinek egy hosszú és munkás életen keresztül megkuporgatott 6000 forint vagyonát veje a csíkmadarasi lőporgyárba építette bele, hogy ezzel hazájának és nemzete szabadságának használjon, a bánat és a szenvedések időközben a sírba viszik, nem tudta túlélni kis vagyonkája pusztulását és családja fenntartójának elhurcolását.

A megpróbált család így került Marosvásárhelyre és csaknem koldusbotra jut, mert a családfő sehogy sem kap alkalmazást. Bodor a kétség sötét perceiben veti papírra családjáért aggódó lelke keserű tépelődéseit, mi lesz vele, mikor kis magánvagyonra elpusztult a szabadságharc bukott ügyében; „s így ez által nem csak magát, hanem nejét és 10 élő gyermekét is e kevés vagyontól megfosztá, koldusbotra juttatá, — öregségére minden kilátás nélkül terhére lesz honfitársainak, ha csak ezek könyörületből megemlékezve tett szolgálatjára, fel nem segítik, akik írókat és színészeket segítenek“.

Keserű szavak ezek, mintha egy tragédia mélységéből zokognának fel. Bodor Ferencnek, a magyar nemzeti ügy ez áldozatos, eddig névtelen hősének sorsáról bővebbet nem tudunk. Megérdemli, hogy neve a feledés fátyola alól előkerüljön és tündöklő példája világítson s a késő nemzedéket a hazával szemben való kötelességek teljesítésére emlékeztesse.

Dr. Alapy Gyula.

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA KÖNYVOSZTÁLYA

Budapest VIII, Múzeum-körút 6. Gólyavár. Telefon: J. 156-84, 85

az alább felsorolt könyveket szállítja utánvét, vagy
a pénz előzetes beküldése mellett:

Történelem.

<i>Apponyi Albert</i> : Emlékirataim. Kötve	70.000	<i>Márky S.</i> : Az új- és legújabb kor története. Kötve	322.000
Auer János Ferdinánd naplója. Közzéteszi Lukinich Imre	70.000	— II. Rákóczi Ferenc élete	35.000
<i>Aldásy A.</i> : Zsigmond király viszonya Milanóhoz és Velencéhez	24.500	<i>Miskolczy</i> : Magyarország az Anjouk korában	35.000
— A keresztes háborúk története	35.000	<i>Pauler Gy.</i> : A magyar nemzet története Szt. Istvánig. Kve	70.000
<i>Balanyi Gy.</i> : A Balkán-probléma fejlődése. Kötve	42.000	— Magyar nemzet története az Árpád-kori királyok alatt. 2 kötet	175.000
— Világpolitika. Kötve	56.000	<i>R. Kiss I.</i> : Az utolsó nemesi felkelés	105.000
<i>Beniczky L.</i> visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-i szabadságharcról és a tót mozgalomról	210.000	<i>Réz Mihály</i> : A történelmi realizmus rendszere	42.000
<i>Berzeviczy A.</i> : Az abszolutizmus kora Magyarországon 1848–65. I.	28.000	<i>Salamon F.</i> : Magyarország a török hódítás korában	21.000
<i>Carlyle</i> : A francia forradalom. 3 köt.	140.000	<i>Sebestyén Gy.</i> : Az Árpádok története	56.000
<i>Domanovszky S.</i> : A szepesi városok árumegállapító joga	140.000	<i>Szabó D.</i> : Küzdelmeink a nemzeti királyságért, 1505–1526.	7.000
— Kézai Simon mester krónikája	22.400	— Magyar országgyűlések története II. Lajos korában	42.000
<i>Eckhardt Ferenc</i> : Bevezetés a magyar történelembe	31.500	<i>Szekfű Gy.</i> : A magyar állam életrajza	70.000
<i>Eckhardt Sándor</i> : A francia forradalom eszméi Magyarországon	70.000	— Három nemzedék	70.000
<i>Erdélyi L.</i> : Árpád-kor	35.000	— Serviensek familiárisok	17.500
<i>Ferrero</i> : Az ókori civilizáció bukása	42.000	Széchenyi I. gr. összes művei. Döblingi hagyaték. I., II., III. Naplók. I. Kötetenként a	28.000
<i>Fraknói V.</i> : Mátyás törékvései a császári trónra	14.000	<i>Steier L.</i> : Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei	140.000
— Pázmány Péter	70.000	— Görgey és Kossuth	140.000
— Egyháznagyok a magyar középkorból	49.000	<i>Takáts S.</i> : Rajzok a török világból. 3 kötet	126.000
— A Habsburg-ház trónöröklési joga	14.000	<i>Takáts-Eckhardt-Szekfű</i> : A budai basák magyarnyelvű levelezése	84.000
— A magyar királyválasztások története	18.200	<i>Vámbery A.</i> : A magyarság bölcsőjénél	10.500
<i>Hóman B.</i> : Magyar pénztörténet	140.000	<i>Wertheimer E.</i> : Az 1811–12-i magyar országgyűlés	5.600
— A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése	17.500	<i>Zichy I. gr.</i> : A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig	28.000
<i>Hunfalvi Pál</i> : Az oláhok története. 2. kötet	112.000	<i>Ballagi A.</i> : Wallenstein horvát karabélyosai	28.000
<i>Illés I.</i> : A magyar társadalom és állam szervezete a honfoglaláskor	2.800	— XII. Károly és a svédok átvonulása Magyarországon	105.000
József nádor élete és iratai. (Dr. Domanovszky Sándor.) I.	280.000	<i>Gibbon</i> : Konstantinápoly eleste	2.800
<i>Kállay B.</i> : A szerb felkelés története. 2 kötet	70.000		
<i>Kornis Gy.</i> : Történetfilozófia	70.000		
Magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. 10 kötet. Kötve	1.750.000		
<i>Marczali H.</i> : Nagy képes világtörténet. 12 kötet. Kötve	2.100.000		
— Magyarország története. Kve	350.000		
<i>Márky S.</i> : Az ó- és középkor története. Kötve	322.000		

Történeti segédtudományok.

<i>Aldásy A.</i> : Cimertan	24.500
<i>Csánki D.</i> : Az új magyar és az ú. n. közös címerekről	2.800
<i>Csoma I.</i> : A magyar heraldika korszakai	42.000
<i>Illés I.</i> : A magyar címer és királyi cím története 1804-től kezdve	28.000
<i>Szentpétery I.</i> : Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke	140.000
— Oklevéltani naptár. Kötve	21.000
— Chronologia	14.000

M O S T J E L E N T M E G !

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÖSSZES MUNKÁINAK ÚJABB KÖTETEI.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN összes munkáinak sorozatából egyszerre két új kötet látott napvilágot.

Ezek egyike az eddig már megjelent 7. és 8. kötetet kiegészítő 9. kötet, amely TOLNAI VILMOS szerkesztésében és bevezető tanulmányával Széchenyi DÖBLINGI IRATAINAK HARMADIK KÖTETÉT tartalmazza, közöttük, mint legjelentősebb munkákat, a „Blick“-et és az „Önismeret“-et, s közreadja Bachnak hirhedt „Rückblick“-jét is, mely Széchenyit a fölényes „Blick“ megírására ösztönözte.

A másik, a 10. kötet, amely VISZOTA GYULA szerkesztésében és bevezetésével GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓINAK első sorozatát tartalmazza, magában foglalván 1814-től kezdve Széchenyi 1819-i keleti utazásának befejeztéig írott naplókat.

A KÉT KÖTET ALAPÁRA KÖTETENKÉNT 40 KORONA.

M O S T J E L E N T M E G !

JÓZSEF NÁDOR IRATAI ÉS MŰKÖDÉSE (II. KÖTET).

A Magyar Történelmi Társulat közreadja József nádor félszázados, korszakalkotó működésének emlékeit. A nádor válogatott iratainak 1792-től 1804-ig terjedő első kötete most hagyta el a sajtót. Tartalmazza a nádornak válogatott fölterjesztéseit és bizalmas leveleit a császárhoz, megfelelő magyarázatokkal, amelyek az egyes ügyek előzményeire és további sorsunkra vonatkozó szükséges adatokat tartalmazzák. A kötetet DOMANOVSKY SÁNDOR rendezte sajtó alá és látta el magyarázatokkal. A sorozatnak ez második kötete, a bevezető életrajzi kötet csak utóbb fog megjelenni.

A Z 50 I V E S K Ö T E T A L A P Á R A 4 0 K O R O N A .

A könyvtári szorzószám 7000, a tagsági szorzószám 5000. A csomagolás és postai szállítás költségeire külön 10.000 K küldendő be. Az előfizetési díj 25.217. számú postatakarékpénztári csekkszámlánkra küldendő be.

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — Szabó T. István.

51000

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSULAT KÖZLÖNYE

AVÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
DR DOMANOVSKY SÁNDOR MÁSODALELNÖK

LIX. ÉVF. 7—8. SZ. 1925. SZEPTEMBER—OKT.
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST.
1925.

Tartalom.

	Lap
Redlich Oswald: Savoyai Jenő herceg	225
Balogh Jolán: Mantegna magyar vonatkozású portréi	234
Herzog József: A m. kir. hitelfőpénztár megszervezése és működése Mária Terézia korában. (II. közl., vége.).....	264
Történeti irodalom.	
Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története. I. rész, 2—3. köt. Ism.: Mályusz Elemér	279
Payr Sándor: A dunántúli ev. egyházkerület története. I. köt. Ism.: Szelényi Ödön	282
Emlékkönyv Berzeviczy Albert írói működésének félézázados évfor- dulója ünnepére. Ism.: —ch —e	284
Heischmann Eugen: Die Anfänge des stehenden Heeres in Öster- reich. Ism.: —ó —ő.	286
Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Ism.: Paulinyi Oszkár	289
Kapossy János: F. A. Hillebrandt (1719—1797). Ism.: O. Z.	296
Steier Lajos: Beniczky Lajos visszaemlékezései és jelentései az 1848— 49-i szabadságharcról és a tót mozgalomról Ism.: Miskolczy Gyula..	297
Gróf Tisza István összes munkái. 4. sorozat. II. köt. Ism.: —ch —e.	302
Breit József: A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. I. Ism.: —y.	304
Mährholz, Werner: Literargeschichte und Literaturwissenschaft. Ism.: Zolnai Béla.	306
Bissing, Frh. v.: Das Griechentum und seine Weltmission. Ism.: Györy	313
Baumker, Clemens: Des Alfred von Sareschel Schrift De motu cordis. Is.: Györy	316
Nohl, Johannes: Der schwarze Tod. Ism.: Györy	316
Peters, Hermann: Der Arzt und die Heilkunde in der deutschen Vergangenheit. Ism.: Györy	318
Folyóiratszemle	319
Tárca.	
Arday Pál: Borsod megye szerepe a hegyaljai zendülés idején. 1697.	325
Lukinich Imre: Márki Sándor †	329
Vegyes közlések	333
Hivatalos értesítő	334

A szerkesztésért és kiadásért dr. Domanovszky Sándor felelős.

A tagsági és előfizetési díjak ügyében kérjük, tessék **Novák Nándor pénztárnokhoz (Budapest I, Márvány-utca 25. III. 25.)** fordulni. A tagdíj évi **90.000 korona**. **Előfizetők** a Századokat **200.000 koronáért** rendelhetik meg. Alapítvány, tagdíj és előfizetés mindenkor **1099. számú postatakarékpénztári csekk számlánkra** fizetendő. Ha a befizetés posta-
utalványon történik, az utalvány szelvényén meg kell jegyezni, hogy az
összeg az 1099. számú csekk számlára telepítendő.

Savoyai Jenő herceg.

A budai királyi várpalota és a bécsi Burg előtt ott állanak Savoyai Jenő herceg büszke szobrai. Ki az a férfiú, kit úgy Magyarország, mint Ausztria a hálás megemlékezés eme legkiválóbb tiszteletadásában részesít? Ez a férfiú születésére nézve olasz, neveltetése szerint francia, életének huszadik évétől kezdve pedig három Habsburgnak és egyúttal német császárnak a leghívebb szolgája volt. E férfiú tetteihez legendák fűződnek, ami szintén nagyságának jele. Itt sietve előre kell bocsátanunk, hogy a XVIII. században kiadták Eugén herceg apokrif Memoire-jait, ezt a XIX. század elején a „Sammlung der hinterlassenen politischen Schriften des Prinzen Eugen von Savoyen“ követte, amelyet a herceg közel 600 levelével együtt Josef von Sartori adott ki. Bár ez a gyűjtemény, mint azt Arneth s mások már régebben kimutatták, a legszemérmetlenebb misztifikációk s hamisítványok egyike, mégis még mindig idéznek oly, Eugén hercegnek tulajdonított nyilatkozatokat, melyek ebből a fércműből származnak.

1663 és 1736 között, Európának ebben a legeseménydúsabb és változásokkal teljes korszakában telt el Jenő herceg élete. Ifjúságának idején mi sem mutatott arra, hogy Európa történetének alakulására befolyással lesz. Jenő herceg, mint Móríc Jenő Savoi-Carignani hercegnek és Soissons grófjának fia, rokona volt Savoya hercegeinek, sőt a Bourbonokkal is atyafiságban állott. Atyjának ötödik fia lévén, a későnszülettek sorsát, az egyházi pályát szánták neki. Jelentéktelen külseje folytán erre látszott alkalmasnak. Kicsiny, csunya ember volt. Felsőbb ajka valamivel kisebb a kelleténél, úgyhogy metszőfogait látni lehetett. A benne lakozó tűzről és szellemről egyedül szemének sugara tett tanúbizonyságot. A „kis abbé“, amint a versaillesi udvarnál hívták, kitűnő neveltetésben részesült. Egyébként ifjúsága nem volt boldog. Kiváló atyja már 1673-ban elhalálozott. Anyja, Mancini Olympia, Mazarin kardinális

legjobban ellátott unokatestvérei közé tartozott, szellemes és szenvedélyes asszony, ki azelőtt XIV. Lajos első szerelme volt. A napkirály kegyéből kiesvén, áldatlan intrikába keveredett, úgyhogy 1680-ban Párizsból el kellett menekülnie. A megbékülni nem tudó XIV. Lajos gyűlölte őt s családját is üldözte. Eugén sorsára ez döntő befolyással volt. Semmi hajlandósága sem volt a papi pálya iránt, mert veleszületett adományai a katonai pályára vonzották. A hadseregbe kívánt belépni, de XIV. Lajos minden, a herceg nevéhez méltó katonai állást megtagadott tőle. Ekkor ébredt Eugénben az a hirtelen elhatározás, hogy ő is ahhoz fordul, akihez ekkortájt elesett bátyja fordult volt: a német császárhoz. Szökve, pénz nélkül és adósságok hátrahagyásával távozott Párizsból. 1683 augusztusában ért Lipót császárhoz, abban a világtörténelmileg nevezetes pillanatban, amikor a törökök Bécs előtt állottak és Magyarország, Ausztria meg Németország sorsa függött a győzelemtől vagy vereségtől.

Jenő herceg élete és történelmi jelentősége e naptól kezdve forrott össze a Habsburg-házzal és a monarchiával. A török háborút Lotharingiai Károly oldalán küzdötte végig s itt tanulta a katonai tudományokat. Jenő herceg Buda ostrománál s felszabadításánál, a mohácsi csatában s Belgrád elfoglalásakor bátor kezdeményezőnek s magávalragadó bátorságúnak bizonyult. A katonai pályán gyorsan haladt előre, 1692-ben lett generálissá s már 1693-ban tábornaggyá (Feldmarschall), amely minőségben az Itáliai hadjáratban kitüntette magát, de tulajdonképen önálló hadvezéri pályája 1697-ben kezdődött. Az udvari haditanács elnökének, gróf Rüdiger von Starhembergnek szavai, amelyekkel Jenő herceget az utóbbi időkben elég szerencsétlenül vezetett török hadjárat főparancsnokául ajánlotta, mutatják, hogy már felismerték a benne rejlő kiváló képességeket. „Nem ismerek senkit — mondá Starhemberg a császárnak —, kinek több esze, alkalmazkodó képessége, tapasztalata és ügybuzgósága volna, ki nagylelkűbb és önzetlenebb lenne s akit katonái jobban szeretnének s tisztelnének, mint őt“. Az 1697-es hadjárat s a fényes zentai győzelem mutatták meg Jenő herceg hadvezéri zsenialitását, a stratégiai vezetésben való feltétlen biztonságot, a mesterien vezetett felvonulásokat, a csatának rendezését és keresztül-

vitelét, az adott pillanatokban való gyors elhatározását, a változó helyzetekhez való zseniális alkalmazkodását, a céltudatos vezetésnek és a vezér személyes bátorságának magávalragadó hatását. Zenta volt a nagy török háború befejezése, melynek közvetlen következménye a karlócai békekötés, Magyarország felszabadítása (ámbár a temesi bánság, Erdély és Horvát-Szlavonországek híján) és a monarchia önálló nagyhatalmi állásának megalapítása volt.

Jenő herceg további haditényeiben az a nagyszerű, hogy azok nem csupán fényes fegyveres győzelmek, hanem az, hogy mindenkor döntő fontosságú politikai eredményekkel voltak kapcsolatosak, amelyek mérföldjelzők voltak a monarchia európai helyzete fejlődésének útján. Nincs módunkban, de nem is akarunk itt részletekbe bocsátkozni, csak Jenő herceg győzelmeinek történeti jelentőségét kívánjuk körvonalazni.

Közvetlenül a török hadjárat befejezte után egy-új, még nagyobb küzdelem indult meg, az örökösödési háború. Az utolsó spanyol Habsburgnak óriási örökről volt ebben szó, mely magában foglalta Spanyolországot, Belgiumot, Lombardiát, Nápolyt és Sziciliát, meg az amerikai gyarmatokat. Ez a Bourbonok és Habsburgok dinasztikus érdekein kívül még mérhetetlen jelentőségű politikai kérdést is jelentett: a fenyegető francia túlsúly elleni küzdelmet, a tengeri hatalmak küzdelmét kereskedelmükért s gyarmataikért és az első lépést Anglia tengeri egyeduralmához.

Mindjárt e világháború kezdetén Jenő herceg, az akkor dívó metodikus hadviselési móddal ellentétben, a trienti alpesek járhatatlan magasságain hallatlan merészséggel átvonult s ezzel oly katonai eredményt ért el, amely végre Angliának s Hollandiának a nagy szövetséghez való csatlakozását eredményezte. Amikor pedig 1703-ban és 1704-ben a császár minden oldalról keményen szorongattatott, Jenő herceg lángesze rögtön meglátta, hogy a fegyveres döntésnek német földön, a császári és az angol seregnek egyesítésével kell megtörténnie, s valóban a Marlboroughval együtt 1704 augusztusában Hochtädtnál nyert győzelem egy csapásra megváltoztatta a helyzetet, az ellenséges Bajorország a császár lábai elé borult s Németország megszabadult a franciáktól. Két évvel később a turini győzelemmel Jenő Itáliából űzte ki a franciákat és a spanyolokat, s

ezzel előkészítette Milánó és Nápoly megszerzését. Ugyancsak ő volt az, aki 1708 és 1709-ben ismét Marlboroughval az Oudenard és a Malplaquet melletti győzelmeket aratta, amelyek Belgium csatlakozását tették lehetővé. Végül ő volt, aki a rastadti béketárgyalásokon ügyességével és határozottságával győzelmeinek gyümölcsét biztosította a császár részére.

Amikor újból fellángolt a török háború, Jenő herceg 1716 és 1717-ben egy oly hadsereggel, melynek zászlai alatt az egész nyugat előkelő önkéntesekkel vett részt, a pétervárad és a belgrádi győzelmeket aratta, de csakis úgy, hogy a legveszedelmesebb pillanatokban villámgyorsan tudott határozni s hogy saját személyét vetette latba. Belgrád alatt született meg akkoriban az a híres dal: „Prinz Eugen, der edle Ritter“, mely páratlanul népszerű lett. A jelzett győzelmek eredménye a passzarovici béke, mely a Bánságot szerezte vissza s a monarchia határait a Dunán át délre és délkeletre kitolta.

Ez volt Jenő herceg, a hős katona, kinek hadműveleteit Nagy Frigyes és Napoleon csudálta és tanulmányozta, kinek haditettei Európa akkori államrendszerének alakulásával, a török hatalomnak a Balkánra való visszaszorításával, a francia terjeszkedési és egyeduralmi politika elhárításával, a belgiumi és itáliai spanyol uralom előretörésével és a nagyhatalmi Ausztria megalapításával, amely immár Spanyolországtól a dinasztikus kapcsok megszűntével függetlenné lett, szorosan egybefüggnek.

Senki sem tudta jobban értékelni a Habsburg-birodalom különleges helyzetét, mint Jenő herceg, mert egy személyben katona és államférfi volt. Ez a monarchia — e kitétel épp az ő idejében került használatba — egy egészen sajátos alakulat volt. A monarchia egyes országain és népein egy fejedelem uralkodott, s ezek az ő révén s a pragmática sanctió útján államjogi kapcsolatba jutottak egymással. Mindezen területek uralkodója a német császár volt, de a német birodalomhoz azoknak csak fele tartozott, az uralkodó magyar király is volt s a monarchia egyes részei belső szerkezetük dolgában a legkülönfélébbek voltak.

Mi volt tehát ennek a nagy, összetételében sokféle, nemzetiségében vegyes államnak létalapja s jövőbeli lehetősége? Nagyhatalommá a magyar korona orszá-

gainak megszerzésével lett. A gyarapodást azonban csak úgy lehetett megszerezni s megtartani, ha a dinasztia a magyar nemzettel véglegesen kiegyezik. Jenő herceg győzelmei e kiegyezést közvetve elősegítették. A Rákóczi-féle felkeléssel szemben Jenő mindig az erélyes fellépést hirdette, de egyúttal mindig követelte, hogy Magyarország jogai és alkotmánya fenntartás nélkül ismertessenek el. Végre mindkét részről arra a belátásra jutottak, hogy csak kölcsönös engedékenységgel lehet az áldatlan ellentéteknek véget vetni. Kiváló magyar hazafiak belátták, hogy a túlnagy császári hatalmon erőt nem vehetnek. A király s a kormánya viszont megismerte a magyarságban mélyen gyökerező nemzeti és állami öntudat nagyságát. Így alakult ki a megegyezés bázisa — hiszen csak négy év múlt el Ódon óta a szatmári békéig —, az 1711. évi béke bázisa, mely az 1715. évi országgyűlési határozatokon át az 1723. évi Sanctio Pragmatica Hungarica-hoz vezetett, melyben Magyarország s a többi Habsburgi örökös királyság és ország közötti összetartozás (unió) a közös védelem dolgában oldhatatlanul és oszthatatlanul lőn megállapítva.

A monarchia uralkodója német császár volt s a hatalma alatt lévő terület fele a német birodalomhoz tartozott. Ezek oly adottságok s kötelezettségek, melyeket ama kor államférfia semmiképen sem hagyhatott figyelmen kívül. Így értjük meg Jenő herceget, ki a Habsburgok birodalmi politikájának kiindulópontjául a császárok tradicionális német mivoltát tette meg. Ő volt az, aki I. József váratlan halálakor 1711-ben, ebben a kritikus időpontban, a császárválasztási tárgyalásokat vezette s az ő tekintélyének, körültekintésének és tett-készségének sikerült VI. Károly megválasztását keresztülvinni. Ő volt az, akinek a következő két évtizedben az volt a fő gondja, hogy Ausztriának német mivoltát erősítse meg. Két veszedelmet látott csupán, mely Ausztriát s Németországot fenyegeti. Először a Bourbonoknak XIV. Lajos halála dacára is örökké ellenséges Franciaországát. Államférfiúi éleslátásáról már 1709-ben tanúbizonyságot tett, amikor ezt írta Bécsbe: „Franciaországnak az szerencséje, hogy ha fölülkerekedünk, hódításait kímélet nélkül terjeszti ki addig, ameddig csak tudja. Ha azonban hihetetlen erőfeszítéssel és véráldozattal oly helyzetbe hozzák, mint a mostani, úgy

ellenfelei mind, vagy legalább nagy részük nem meri túlságosan megalázni s nem gondolják meg, hogy néhány év alatt kétségtelenül magához tér s újból elkezdi szomszédait gyötörni". A másik veszedelmét Németországon belül Poroszországnak előretörő hatalmában látta s igen jól megérezte Frigyes porosz trónörökösben Ausztriának leendő legveszedelmesebb ellenfelét. Mikor Jenő herceg 1734-ben Frigyeszel személyesen megismerkedett, azt írja a császárnak: „Rendkívül fontos e fiatal urat megnyernünk, aki majdan több barátot szerez magának, mint az atyja, s aki éppen annyi jónak, mint rossznak elkövetésére lesz képes". Ezért van az, hogy Jenő herceg élte utolsó évtizedében a Poroszországgal való összeköttetés érdekében munkálkodik. E szövetséghez még Oroszországnak kellene csatlakoznia s ez akkora erőt jelentene, melynek senki sem tudna ellentállani.

A legjelentékenyebb azonban Jenő hercegnek az a terve, amelyet Mária Terézia házasságának végleges elintézését tárgyaló államiratában ad elő. Ebben kifejti, hogy ne adják a habsburgi monarchia örökösének kezét egy országnélküli Lotharingiai hercegnek, hanem a bajor választófejedelemnek. Ezáltal Bajorország a monarchia hatalmas bástyájává lenne. Egy ellenséges Bajorországot nem lehet a határ mentén túrni, de a dinasztiaik egyesítése ezt a veszedelmet ártalmatlanná tenné. Egyéni aggályokat oly ügynél, amelyetől annyi függ, nem szabad figyelembe venni s világfontosságú ügyeknél a kisebb bajt kell a nagyobbik helyett választani. Ha az ő tanácsára hallgatnak, akkor Mária Terézia boldogságát ugyan feláldozzák, de akkor másként alakul Ausztria és Németország sorsa.

VI. Károlyt uralkodásának egész idejére folyton az örökösödési kérdés gondja foglalkoztatja. Miután 1793-ban a házitörvénybe iktatta a nőiág örökösödési jogát, ehhez 1720-tól 1724-ig megszerezte az egyes országok hozzájárulását. Jenő herceg úgy vélte, hogy ez elegendő. E világosan látó államférfiú, aki maga volt az eltántoríthatatlan hűség és becsület példaképe, s aki igen jól ismerte kora állampolitikai megbízhatatlanságát, fölöslegesnek és veszedelmesnek találta azt, hogy a *pragmatica sanctiónak*, esetleg politikai áldozatok árán, népjogi garanciákat szerezzen. Kijelentette, hogy egy felkészült nagy hadsereg és telt kincstár minden

pergamentnél és szerződésnél többet ér. Hogy mennyire ez lett volna a helyes megoldás, igazolta a virágzásnak indult ostendei kereskedelmi társaságnak Anglia és Hollandia jótállásáért való feláldozása, Ausztriának a lengyel örökösödési háborúba való áldatlan belekeveredése és főleg az 1740 utáni események.

Ezzel azonban eljutottunk azokhoz a korlátokhoz, melyek még Jenő herceg zsenialitását is megbénították. Az európai tekintélyű Jenő herceg úgy I. József, mint VI. Károly alatt a titkos tanácsnak, tehát a tulajdonképeni szűkebb kormányzó minisztertanácsnak első, legelőkelőbb és legtekintélyesebb tagja volt. De azért mégis csak egy abszolút uralkodó fejedelemnek volt szolgája. És ez a nagy férfiú urának leghűbb, legodaadóbb s legengedelmesebb szolgája volt. E nagy hadvezérben már semmi sem volt meg a kondottierek tulajdonságaiból, amelyek még a harmincéves háború néhány vezérét is jellemezték, sem a Wallenstein-féle természetből. Urának politikáját s háborúit még akkor is föltétlenül szolgálta, ha saját meggyőződése ellenkező is volt. VI. Károlyban oly ura volt, aki uralkodói mivoltát s elhatározásának önállóságát feltékenyen őrizte s legjelentékenyebb s legönzetlenebb tanácsadójának javaslatait megvetvén, öntelt és hiú tanácsosokat követett s főkép a bécsi udvarnál élő spanyolokra hallgatott. Mert VI. Károly nem tudta spanyol királyságát elfelejteni s Itáliában is spanyol örökségét kereste, míg Jenő herceg és az úgynevezett német párt a birodalomban a németiség erősítését tűzték ki feladatukul. Ezek az ellentétek azt eredményezték, hogy Jenő herceget VI. Károly előtt becstelen politikai fondorlatokkal vádolták. Ambár Jenő herceg ezeket az aljas gyanúsításokat leleplezte, 1718 után mégis néhány évig hűvös volt a viszony közte és a császár között.

Az udvari haditanácsnak 1753-tól haláláig Jenő herceg volt az elnöke. A generalisszimusznak és a hadiszervezet legfőbb vezetőjének egy személyben való egyesítése Jenő herceg esetében a legszerencsésebb volt, mert az ő diadalai s az ő szelleme alapította meg a régi dicsőséges császári hadsereget. Az ő érdeme, hogy a régi hadiszervezet csökevényei is kiirtattak. Következtesen s eredményesen harcolt a protekció ellen s az ellen, hogy katonai állásokat meg lehessen venni. Sokat tartott arra, hogy a hadseregben feltétlen fegyelem és engedelmes-

ség uralkodjék s a katonai vétséget még magas-rangúaknál is szigorúan büntette. Jenő herceg alapította a hadmérnöki akadémiát és ő vetette meg alapját a katonai levéltárnak. De azt, amit a monarchia jövőjének biztosítására szükségesnek mondott, egy erős, jól felszerelt állandó hadsereg létesítését, azt nem érhetette meg, mert ehhez hiányzott a legszükségesebb kellék, a telt kincstár. A francia szupremácia ellen évtizedekig tartó háborúk, valamint a török hadjáratok megalapították ugyan a monarchia nagyhatalmi állását, de nem engedték meg, hogy, lélekzethez jutva, pénzügyi gazdálkodásában alapos reformokat vihessen keresztül. Valóban csodálatra méltó, hogy a többszöri kétségbeejtő pénzügyi helyzet dacára e nagy küzdelmeket becsülettel és eredménnyel lehetett megvívni s ez nagyrészt annak köszönhető, hogy a pénz- és élelmiszerhiányt, a csapatok kisebb létszámát és rossz felszerelését a hadvezérek kiválósága s főleg 1697 óta Jenő herceg katonai lángeszze ellensúlyozta.

Tagadhatatlan, hogy 1703-tól kezdve a kiváló gróf Starhemberg Gundakar kamaracelnök alatt — kit Jenő herceg mindenkor támogatott — a pénzügyek rendezése és javítására helyes intézkedések történtek, de igazi változás csak a nagy Mária Terézia idején állhatott be, azoknak a gyökeres reformoknak árán, amelyekkel az egész szervezetet alapjaiban módosították. Ily radikális reformoknak ideje Jenő herceg korában még nem érkezett el s maga a herceg ezekkel szemben talán túlságosan konzervatív álláspontot is foglalt el s tartózkodóan viselkedett ama merkantil irányzattal szemben, melyet VI. Károly annyira ápolt és elősegített. Jenő hercegnek annyiban igaza volt, hogy a kellő tőke nélkül kezdett vállalkozásoknak nagyrésztét utóbb el kellett ejteni. Jenő hercegnek e felfogásában e kiváló ember egyik gyengéjét láthatjuk meg.

Jenő herceg, nem tekintve hadi és államférfiúi nagyságát, egyébként is rendkívüli egyéniség volt. Az ő korában rendkívüli jelenség az a feltétlen becsületesség és jellembeli tisztaság, amelyek őt jellemzik. Találó az, amit 1695-ben leírt, abból az alkalomból, amikor észrevette, hogy sógora, Viktor Amadeus savoyai herceg, a császár és a szövetségesek ügyét titokban elárulja s hogy erre őt is rá szeretnék venni. E mondása így szól: „Tudja meg egész Európa, hogy sem Házam vére, sem annak érdeke egy pillanatra sem fog becsületemben s köteles-

ségtudatomban megingatni.“ Akaratát és változhatatlan meggyőződését utóbb, teljes joggal, e büszke szókkal fejezte ki: „Ide jöttem, hogy az államnak szolgáljak és sohasem tapasztalhatták, hogy a magam érdekét néztem volna“. Abban az időben, amelyben a trónörököség ajánlékokkal és évjáradékokkal operáltak, ritka kivétel volt az ilyen férfiú, akihez ilyesmivel közelíteni senki sem merészkedett.

Önzetlenség és tárgyilagosság, köteleesség és becsület, ezek voltak életének vezércsillagai. Noha Jenő herceg igen jól ismerte tetteinek értékét, bámuló kortársainak áradó hízelgései és a világ csodálata, valamint az a mérhetetlen tisztelet, amellyel reá néztek, nem változtattak lényének és viselkedésének természetes egyszerűségén.

Jenő herceg képe színdúsabbá lesz, ha azokon a tettein át nézzük, melyeket mint a művészetek ismerője és finomlelkű pártfogója s nemkevesbbé mint a tudományok megértő barátja és védője véghezvitt. Bármily csábító feladat volna is, a kimért idő méltatásukat nem engedi meg. Ezért röviden csak bécsi palotáját és a Belvedere összehasonlíthatatlan szépségű kettős épületét említem fel, amelyeket Fischer von Erlach és Johann Lucas von Hildebrandt emeltek, valamint a Csepelszigeten lévő ráckevei kastélyt, melyet Ybl Ervin közelmúlt kutatásai Hildebrandt korai munkájaként állapítottak meg. E paloták magukban rejtették a legválogatottabb kincseket, értékes festményeket, gazdag metszetgyűjteményt és pompás könyvtárat, melyeket a nagy gyűjtő és műbarát maga gyűjtött össze. Ismeretes az az élénk összeköttetés, melyet tudósokkal tartott fenn s az a barátság, mely a herceget Leibnitzhez fűzte. Jenő herceg a művészi alkotásokkal és a tudománnyal való foglalkozás nemes gyönyöreiben pihente ki fáradalmait.

E kincsek nagy része szétszóródott, szétzüllött, elkallódott. Az a nagy mű is, melynek főmunkálója Jenő herceg volt, a Habsburg-nagyhatalom, Ausztria-Magyarország, ma szét van darabolva. Becsületes küzdelem végén, a passzarovici dicsőséges békekötés után éppen kétszáz évvel, összeroppant az ellenség túlereje alatt. Annál nagyobb kegyelettel emlékezünk meg a nagy hősről, akinek nemes alakja felbátoríthat, hogy higgyük és reméljük, hogy az a két nemzet: a magyar és a német, melyet összefűzni segített, egy fényesebb jövőben ismét fel fog virulni.

Redlich Oswald.

Mantegna magyar vonatkozású portréi.

Nagy jellemeknek, az emberiség sorsát irányító egyéniségeknek nagy jellemző művészekkel, egyéniség-alkotó mesterekkel való találkozása a művészet- és kultúrtörténet legkritikább eseményei közé tartozik. Ritka az egyetemes történetben, a magyar történetből pedig a műalkotások elpusztulása és elkallódása folytán csaknem teljesen hiányzik. Csak elszórt adatokból, hitvány másolatokból lehet következtetni arra, hogy a mi szellemi életünknek is voltak ilyen ünnepei. Ezek között is talán egyike a legjelentősebbeknek az volt, amidőn Mantegna, az olasz quattrocento legkiválóbb portréfestője azon feladat elé került, hogy megfesse Janus Pannoniusnak, a XV. században újraéledő antik kultúra magyar rajongójának és geniális művelőjének az arcképét és hogy rajzok vagy medaillonok által adott ikonografiai formákból megalkossa azt az ideálportrét, amely az ő képzeletében élt a magyar renaissance-fejedelemről, Mátyásról, a „rex invictissimus“-ról, Mátyásról, a „fautor ingeniorum“-ról.¹

Janus Pannonius portréját Mantegna Paduában, az ősrégi Pataviumban festette, abban a városban, mely hagyományainál fogva predesztinálva volt arra, hogy a humanizmusnak, az antik kultúra felélesztésére irányuló lelkes törekvésnek egyik legfontosabb középpont-

¹ A „rex invictissimus“ elnevezés különböző variációkban többször szerepel a Mátyásnak dedikált kódexek ajánló sorai-ban. (Pl.: Bonfini ajánlása a bécsi Philostratos-kódexben. B. Fontius dedikációja a wolffenbütteli kódexben stb.) Mátyás kulturális tevékenységének „fautor ingeniorum“-mal való lapidáris jellemzése Bonfinitől származik. (Dec. IV. Lib. VII.) Bármennyire is konvencionális humanista hízelgésnek látszanak ezek az epitheton ornansok, melyeket valószínűleg más uralkodókra is alkalmaztak, mégis ebben az esetben a lényegét jelentik, mert kétségtelen, hogy Mátyás e két tulajdonságával véste be magát az európai kultúra tudatába.

jává váljon.¹ Padua a középkorban sem vesztette el kapcsolatát az antik kultúrával. Lakosai büszkén vallották városuk alapítójának a trójai Antenort,² kinek fiktív sírja fölé hatalmas emléket állítottak. Titus Livius állítólagos sírkövét és csontvázát pedig rajongással határos tiszteletben részesítették és képekben és szobrokban dicsőítették emlékeztét. Az antik hagyományok kultusza a tudományban és művészetben egyaránt éreztette hatását. Már a XIV. században egy paduai költő, Albertino Mussato antik formában írt tragédiát Ezzelino da Romanoról. Itt élt Petrarca is, a humanizmus egyik előharcosa. Maguk a paduai fejedelmek, a Carrarák is lelkes csodálói az antik kultúrának, palotájukat római hősök portréival díszítették, érmeiket antik mintaképek után verették. Az antik kultúra hatása a XV. században még jobban fokozódott, ami elsősorban a paduai Studio nagy befolyásának tulajdonítható. A művészetben pedig ennek az iránynak új lendületet adott Donatello, ki a paduai Santo előtt felállította Gattamelatát, az első monumentális lovaszobrot az ókor óta, és Squarcione, ki műhelyében tanítványainak kiképzésében rendszeresítette az antik szobrok másolását. Ebben a környezetben nőtt fel a fiatal Mantegna, ki lángeszű tehetségével eddig nem ismert erővel juttatta kifejezésre műveiben az antik világ formafelfogását. Mantegna nemcsak külsőségekben és formai problémák megoldásában kereste az antik kultúrához való igazodást, görög és római szobrok másolásával élesítvén látását, fejlesztvén plasztikai képzeletét, hanem igyekezett behatolni annak szellemi világába is. A humanistákkal, kik azonos cél elérésében fáradoztak, állandóan szoros kapcsolatot tartott fenn. Padua tudósai nem kevésbé becsülték tudását, mint művészetét, maguk közé számították és műveik ajánlásával tisztelték meg.³ Így kerülhetett kapcsolatba a fiatal Janus

¹ V. ö. Testi: La storia della pittura veneziana. Parte I. Bergamo 1909, p. 428, 455 nota 5. — Schlosser: Die ältesten Medaillen und die Antike. Österr. Jahrb. XVIII. (1897.) S. 64. — Volkmann: Padua 1904. (Berühmte Kunststätten Nr. 26.) S. 1. — Planiscig: Venezianische Bildhauer der Renaissance. Wien 1921. S. 313. — Kristeller: Andrea Mantegna. London. 1901, p. 1.

² Michele Savanarola: De laudibus Patavii c. 1440. Muratori SS. RR. I. XXIV. (Volkmann op. cit. S. 6, 10.)

³ V. ö. Kristeller op. cit. p. 17, 175. — Volkmann op. cit.

Pannoniussal, ki miután Ferrarában Guarinonál humanisztikus tanulmányait befejezte, Paduában jogot hallgatott. A magyar humanista Guarino házában, ki az antik kultúra példaadó erejével igyekezett tanítványai jellemét, gondolkozásmódját kifejleszteni,¹ teljesen hasonló légkörben nevelkedett, mint Mantegna. Mikor kapcsolatba kerültek egymással, bármennyire is fiatalok voltak még, kiváló képességeikkel már kivívták kortársaik csodálatát és becsülését, minek bizonyossága, hogy nagy, monumentális feladatok megoldására kaptak megbízást. Mantegna, ki gyorsan túlszárnyalta mesterét, Squarcionet, a Capella Ovetari (Eremitani) hatalmas freskóciklusát festette. Janus Pannonius pedig, kinek nagy latin és görög tudásáról, csodálatos költői tehetségéről legendákat meséltek a kortársak,² az Ilias latin fordításán dolgozott, amivel V. Miklós, a kiváló humanista pápa bízta meg,³ ki szenvedélyes hévvel törekedett arra, hogy a görög klasszikusokat a latin nyelvbe való átültetés által közkinccsé tegye.⁴ A hasonló neveltetés, a hasonló törekvések, a közös ideálok úgy látszik szorosabb kapcsolatot létesítettek az olasz festő és a magyar költő között, amiről tanuságot tesz az, hogy művészetüket és tehetségüket egymás dicsőítésének a szolgálatába állították. Mantegna kettős portrét festett a magyar humanistáról és annak jóbarátjáról, Galeotto Marzioról,⁵ Janus Pannonius pedig hosszú elégiában magasztalta Mantegna művészetét. (Laus Andreae Mantegnae Pictoris Patavini. Anno MCCCCLVIII.⁶) Sajnos, e kettős

S. 8. — Crowe and Cavalcaselle: A history of painting in North Italy. I. ed. 1871. Vol. I. p. 334; II. ed. 1912. Vol. II. p. 38.

¹ V. ö. Kristellernek Guarino működéséről írott jellemzését (op. cit. p. 11).

² Vespasiano Bisticci „Vite degli uomini illustri del secolo XV.“ c. munkájában levő életrajza. Batt. Guarino levele Giov. Bertucciohoz 1467 április 9-én. (Ábel: Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. 1880. p. 222, 203.)

³ Fraknói: Vitéz János élete. 1879. 154. l. V. ö. Janus Pannonius költeményét: „Ad Nicolaum V. Pont. Max. de Homero traducendo“. (Ábel 103. l.)

⁴ Pastor: Geschichte der Päpste. I. 1901. S. 532.

⁵ Jakob Burckhardt szerint talán az első kettős portré a quattrocentóban, melynek alakjait nem rokonság vagy politikai állás, hanem szubjektív kapcsolat, barátság köti össze. (Das Porträt in der Malerei c. értekezése Beiträge zur Kunstgeschichte von Italien c. posthumus könyvében. 1898. S. 194.)

⁶ Jani Pannonii Poemata. Trajecti ad Rhenum 1784. I. p.

portré¹ nyomtalanul elveszett, egyetlen dokumentum róla Janus Pannoniusnak 1458-ban írt költeménye,² amely antikizáló hasonlatokkal tele dicsőítések és a művészetnek halhatatlanságot adó erejére vonatkozó általános megjegyzéseken kívül egyebet nem tartalmaz, a képről leírást, jellemzést nem ad, csak a nagy hasonlóságot, élethűséget dicséri. A kép elkallódása vagy elpusztulása nagy veszteséget jelent Mantegna portréművészete szempontjából, amelynek fejlődése ebben az időben vett nagyobb lendületet, mint Vasari beszéli volt mesterének, Squarcionének gáncsoló és gúnyolódó megjegyzéseinek a hatása alatt, ki azt állította, hogy Mantegna alakjai nem élő emberek, hanem csak szobrok, mire a fiatal művész, hogy bebizonyítsa, hogy húsból és vérből való embereket is tud ábrázolni, az Eremitani-ciklus utolsó képén (Sz. Kristóf mártíriuma) leportretirozta kortársait.³ Ha Janus Pannonius arcképének művészi kvalitásáról valamelyes hozzávetőleges fogalmat akarunk magunknak alkotni, akkor ennek a freskónak nagyszerű csoportarcképeit kell megtekintenünk, ame-

276—278. Magyar fordítása Hegedüs Istvántól. Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam, XXVIII. 1895. 123. l.

¹ E kép úgy a külföldi, mint a hazai irodalomban régóta ismeretes. V. ö. Morelli, J.: *Notizia d'opere di disegno...* scritta da un anonimo. Bassano, 1800. p. 144. — Forster: *Die italienische Kunst* V. 1878, S. 249 (összetéveszti Vitétz Janus Pannoniussal). — Crowe and Cavalcaselle: *A history of painting in North Italy* I. ed. 1871. Vol. I. p. 334; II. ed. 1912. Vol. II. p. 38. — Müntz: *La porpagande de la renaissance en Orient*. *Gazette des Beaux Arts* 1894. II. p. 354. — Burckhardt: *Beiträge zur Kunstgeschichte von Italien* 1898. *Das Porträt in der Malerei* S. 194. — Kristeller: *Mantegna*. London 1901. p. 175, 450. — Ábel: *Adalékok stb.* 1880, p. 239. — Karácson Imre: *Janus Pannonius élete és művei*. Kath. Szemle. 1893. 207. l. — Riedl: *A magyar irodalom főirányai* 1896. 46. l. (Tévesen állítja, hogy Barbaro aquileiai patriarcha ismerte a képet.) — Divald: *Budapest művészete* 138. l.

² Az olasz-magyar kulturális kapcsolatok történetében nem ez az egyedüli eset, hogy egy magyar dicsőítő verset írt egy olaszról. Ugyancsak Paduában történt egy évszázaddal később, hogy Zsámboki (Sambucus) János magasztaló epigrammát írt „Franciscus Pocivianus, cognomento Maurus sacerdos” kalligrafusról, aki epitaphiumok vésésével szerzett magának hírnevet. (Scardeoneus: *De antiquitate Urbis Patavii et claris civibus Patavinis*. 1560. p. 377.)

³ Vasari: *Vita di Mantegna* (ed. Milanese III. p. 389). Vasari e leírásnál Scardeone munkájából merít. (V. ö. Kallab: *Vasari-studien* 1908. S. 356.)

lyekben Mantegnának, az olasz quattrocento egyik legnagyobb portréfestőjének csodálatos portréművésze, mely szigorú, kemény formákba sűrítve¹ komolysággal, energiával, öntudattal, nemességgel tölti meg az ábrázolt alakokat, már teljes erővel bontakozik ki. Nem kevésbbé nagy veszteség a kép elpusztulása az olasz portré történetének szempontjából, melynek éppen egyik legritkábban előforduló műfaja a kettős portré.² Bár a quattrocentóban is előfordul, mint ezt Vasari feljegyzéseiből és egykoru inventárokból tudjuk, mégis emléke alig maradt. Raffaelnak Navagerot Beazzanot (?) ábrázoló képe (Róma, Gall. Doria) már a cinquecento formafelfogását képviseli és így annál fontosabb és érdekesebb lett volna számunkra meg tudni, hogy ezt a rendkívüli nehéz formai és pszichológiai problémát miként oldotta meg a quattrocento nagy portréfestője, Mantegna. De talán legnagyobb veszteséget a magyar ikonografia szempontjából jelent a portré elkallódása, hiszen Janus Pannoniusról semmiféle hiteles festett vagy faragott emlék sem maradt fenn.³ Egyéniségét és külsejét csak kortársainak, főleg a firenzei könyvtárosnak, Vespasiano Bisticcinek és volt tanulótlársának, Battista Guarinonak a leírásaiból⁴ ismerjük, akik magasztalják szépségét és elragadó kedvességét, csodálatos tehetségekkel megáldott lelkét, mely magába zárta az összes emberi erényeket.⁵

¹ Vasari: „...la maniera un pochetto tagliente e che tira talvolta più alla pietra che alla carne viva“ (ed. Milanese III. p. 390). V. ö. Goethe jellemzését „Die italienische Reise“ című munkájában.

² Az olasz kettősportrékkal foglalkozott J. Burekhardt is a „Das Porträt in der Malerei“ című tanulmányában, melyben felsorolja az ismert emlékeket. (Beiträge zur Kunstgeschichte von Italien 1898. S. 178.) A szobrászatban egyik legérdekesebb példája Tullio Lombardinak a velencei Museo Archeologico-ban levő kettős portréja.

³ Janus Pannoniusról fennmaradt két rendkívül primitív medaillon, melyek nemcsak művészi szempontból teljesen értéktelenek, hanem hitelességük is nagyon kétséges. Az egyik az Ernst-Múzeumban van (felirata: Joh. Césinge, Ep. Q. Ecc.), közölte Tóth-Szabó Pál Szathmáry Györgyről írt életrajzában (Budapest 1906. 286—287. l.). A másik, egy ezüst medaillon, a Beöthy-féle irodalomtörténetben van kiadva. (I. 97. l. Felirata: Joh. Césinge Eps. V. Basilic) Pecsétnyomóját, melynek felirata „Joh. Césinge Ep. Q.“, a pécsi nyilvános könyvtárban őrzik. (Haas Mihály: Baranya. Pécs, 1845. 284. l.)

⁴ Abel: Adalékok 222, 203. l.

⁵ Vespasiano Bisticci: „Era giovane di bellissima presenza

Bár Mantegnának Janus Pannoniusról festett hiteles portréja elveszett számunkra, fennmaradt ugyancsak e nagy olasz művésztől egy csoportarckép, melynek egyik alakjáról nagy valószínűséggel meg lehet állapítani, hogy a magyar humanistát ábrázolja. Erre vonatkozólag két támaszpontunk van. Az egyik Vasarinak egy leírása, amelyben megemlékezik arról, hogy Mantegna a páduai Eremitaniban levő Sz. Kristóf mártíriumát ábrázoló freskón lefestett egy magyar püspököt, „egy teljesen hóbortos embert, ki egész nap Róma utcáin kószált, éjszaka pedig az istállóban aludt, mint a barmok”.¹ Ez az adat — ismerve Mantegna és a magyar humanista között fennálló kapcsolatot, — minden valószínűség szerint Janus Pannoniusra vonatkozik. Ugyan a leírásban felmerülnek olyan momentumok, melyek ennek a hipotézisnek látszólag ellentmondanak. Vasari püspököt említ, Janus Pannoniusról pedig tudjuk, hogy csak Magyarországra való hazatérése után lett pécsi püspök.² Római útjában pedig, midőn 1465-ben Mátyás hódoló küldöttségét vezette³ II. Pál pápa elé, Vasari leírásával ellentétben nem különködő szegénység, hanem pazar fejedelmi pompa kísérte, amelyről csodákat meséltek a kortársak.⁴ Ezek az ellentmondások azonban könnyen megmagyarázhatók. Vasari egy századdal később írta munkáját és rendes szokása szerint minden kritika nélkül használta fel a szájhagyomány és az írott források adatait, melyek a hosszú idő alatt összekúsálódtak, elhomályosodtak.⁵ Hogy a

e di maravigliosi costumi“ (Ábel 222. l.); „...partissi colla grazia di tutti non solo quelle che gl’avevano parlato, ma chi l’aveva veduto. Tanta era la gentilezza sua“ (Ábel 224. l.). Battista Guarino: „...omnibus, quae in homine dicuntur bona, ornatissimus“ (Ábel 204). Szépségéről magasztalólag szól Titus Strozza is. (Ad Janum Erotem LI. edit. Ven. 1513. Koller: Historia episcopatus Quinqueecclesiensis. Tomus IV. Posonii 1786. p. 27.)

¹ Vasari: „Vi ritrasse anco messer Bonramino cavaliere e un certo vescovo d’Ungheria uomo sciocco affatto, il quale andava tutto giorno per Roma vagabondo e poi la notte si riduceva à dormire come le bestie per le stalle“ (ed. Milanese III. p. 391).

² II. Pius 1459 november 5-én nevezte ki pécsi püspökké. (Karácson Imre: Janus Pannonius élete és munkái. Kath. Szemle 1893. 22. l.)

³ V. ö. Fraknói: Mátyás király levelei I. 74. 96.

⁴ Vespasiano Bisticci leírása. (Ábel: Adalékok, p. 225.)

⁵ Vasari az 1541/42. és az 1566-i utazásai alkalmával járt

Vasari által említett magyar püspököt Janus Pannoniussal azonosítsuk, annak kronológiai és tárgyi okok nem mondanak ellent. Mantegna 1448 és 1455 között festette az Eremitani freskóciklusát,¹ az utolsó kép festése tehát 1454–55-re esett, amikor már Janus Pannonius Páduában élt.² Bár nincs kizárva, hogy ugyanebben az időben más magyar is tanult Páduában,³ mégis Janus Pannonius elégiája, mely Mantegna és a magyar humanista között fennálló kapcsolatnak abszolút hitelességű dokumentuma, azt bizonyítja, hogy, ha Mantegna az Eremitani freskón tényleg leportretírozott egy magyart, az minden valószínűség szerint csak Janus Pannonius lehetett. Kérdés már most, hogy a Sz. Kristóf-freskó sok nagyszerű portréalakja közül melyik a magyar humanista.⁴ Ennek a megállapításánál egy másik hipotézis van segítségünkre. Vitéz János gazdag könyvtárából fennmaradt egy kódex (Plautus komédiái. Bécs, Nationalbibl. No. 111), melynek címlapján két portré látható, az egyik

Paduában, melynek emlékeiről közölt leírásai meglehetősen felületesek. Különböző is a hagyomány adataival nem egyszer önkényesen járt el, az igaz magot gyakran fiktív, anekdotaszerű leírásokba burkolja (v. ö. Kallab: Vasari-Studien 1908. S. 252, 383, 271. ff.).

¹ Kristeller: 1448–55 (op. cit. p. 437). Knapp: 1448–1454. (Mantegna: Klass. d. K. 1910. S. 1.)

² Fraknói szerint 1451–58 között tanult Paduában (Vitéz J. 1879. 154. l.). Hegedüs paduai tanulmányainak megkezdését 1453-ra (Guarinus és Janus Pannonius. Akadémiai székfoglaló [Akad. értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVI. köt. VIII. sz.] 1896. 51. 74. l.), Veress pedig 1454-re teszi (Matri-cula et Acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium Vol. I. Padova 1204–1869. Coll. et ed. Veress. Bp. 1916, p. 10. Fontes rerum hungaricarum. I.) Kristeller szintén az 1454-i évet említi (op. cit. p. 175). Janus Pannonius paduai tartózkodására vonatkozó legfontosabb forrásunk Battista Guarino levele (Ábel 207. l.).

³ Veress (op. cit. 11. l.) erre az időre teszi Polycarpus paduai tanulmányéveit. Kérdés azonban, hogy vajjon Polycarpus, kit Janus Pannonius tanulótlársának nevez, azonos-e György kalocsai érsekkal, kiről Vespasiano Bisticci azt állítja, hogy Paduában tanult. Fraknói szerint Polycarpus vagy Kosztolányi György Ferrarában végezte tanulmányait, György érsek pedig, kinek vezetékeve Handó Paduában, mint ezt Vespasiano Bisticciből tudjuk, aki azonban időpontot nem említ. (V. ö. Ábel: György kalocsai érsek. Egy. Phil. Közl. 1880. Fraknói: Mátyás diplomatái. Századok, 1898.)

⁴ Az ikonografiai megállapításokra kísérletet tettek Milanesi (Vasari: Vite. III. p. 391) és Kristeller (op. cit. p. 111).

egy idős egyházfő, mely a kódex megrendelőjét, Vitéz Jánost ábrázolja, a másik egy hosszúhajú ifjúé, amely minden valószínűség szerint az érsek unokaöccsének, az általa annyira szeretett Janus Pannoniusnak vonásait adja vissza. (1. tábla, 2. kép) A miniature nagy gondnal és finomsággal mélykékre van festve, amelyen az erős színek, az ifjú ruhájának zöldje, köpenyének vöröse nagy dekoratív erővel emelkednek ki. Sajnos, e finoman kidolgozott miniature ikonografiai meghatározásánál nincs segítségünkre semmiféle hiteles adat, csak kombinációkra vagyunk utalva. Kétségtelen, hogy az ábrázoltban olyan valakit kell keresnünk, aki Vitézhez közel állt, mint Janus Pannonius, vagy az ifjabb Vitéz János. Fraknói, ki behatóan foglalkozott a Vitéz könyvtárából fennmaradt kódexekkel, eleinte ingadozott e két hipotézis között, sőt az utóbbit valószínűbbnek tartotta, mivel a kódex keletkezését 1460-ra tévén, az ábrázolt ifjú korának jobban megfelelt az ifj. Vitéz János kora. Bunyitay sem foglalt határozottan állást. Viszont Fraknói egy későbbi munkájában már teljes határozottsággal állítja, hogy a bécsi miniatureben Janus Pannonius portréját bírjuk.¹ E hipotézisnek különben semmi sem áll az útjában. A kódex keletkezését, mely az ú. n. „miniatura humanistica“-val van díszítve, nem szükség 1460-ra kitolni, mivel ily fajtájú dekoráció már 1422 óta divatos volt Itáliában, tehát stílus-kritikai okok nem zárják ki, hogy a kódex az 50-es évek elején készült.² Épp így kronológiai okok sem szólnak e feltevés

¹ V. ö. Fraknói: Vitéz János könyvtára. Magy. Könyvszemle. 1878. 17. l. — Bunyitay: A váradi püspökség története. I. 1883. 285. l. — Fraknói: Vitéz János élete. 1879. 241. l. — Mátyás király-émlékkönyv, szerk. Márki S. 1902. 203. l. (mint Janus Pannonius arcképe van közölve egy nagyon rossz reprodukcióban).

² A „miniatura humanistica“-ra (codici ornati a bianchi girari) vonatkozólag v. ö. D'Ancona: La miniatura fiorentina. Firenze. 1914. I. p. 50. Hevesy: La bibliothèque du roi Mathias Corvin. Paris 1922, p. 27. A kódex címlapját egyszerű szalagkeret övezi, melyet arany alapon kék, vörös, zöld színekkel átszőtt világos, áttekinthető fonalas dísz ékesít, melyet címerek (Vitézé, Mátyásé s egy ismeretlené), medailonok (római császár és egy olasz fejedelem?) és miniatureportrék (Vitéz Jánosé és Janus Pannoniusé) szakítanak meg. A gazdagon dekorált címlappal ellentétben a codex többi lapjai teljesen dísztelenek, csak a fejezetek bekezdéseit ékesítik fehér, piros, kék, zöld színű, kusza, egymásbaesavarodó spirálisokból képezett pazar

ellen. Vitéz János és Janus Pannonius közötti különbség, mely körülbelül 26 év¹ lehetett, megfelel annak, amely a miniatürökön ábrázolt személyek között lehet és akiknek a kora viszont körülbelül megfelel annak a kornak, amellyel az 50-es évek elején a két magyar humanista bírhatott. Vitéz Jánosnak családi körülményei is e hipotézist támogatják. Janus Pannonius sokkal közelebb állt hozzá, sokkal közvetlenebb viszonyban volt vele, mint az ifjabb Vitéz János.² és így valószínűbb, hogy a kódex felajánlásra és átadásra célzó miniatürök³ erre a rokoni és szellemi kapcsolatra utalnak. Sőt az a néhány adat is, amit Janus Pannonius külsejéről tudunk, e feltevést támogatja. Életrajzírói nemcsak szépségéről emlékeznek meg, hanem testalkatának gyengeségéről is, melyet gyermekkorától fokoztak a folytonos betegeskedések.⁴ A miniatürön látható ifjú gyenge, törekeny testalkata valóban teljesen megfelel e leírásnak. Ha már most e hipotétikus Janus Pannonius-portré segítségével keressük az Eremitani-freskón a magyar humanista alakját, akkor az ő vonásait az előtérben álló ifjúból ismerhetjük fel, ki a halott óriás lábát tartja. (I. tábla, 1. kép. Részletfelvétel a fejről.) Bár a két portré ikonografiai azonosítását a két műemlék kétségtelen óriási nagy kvalitásbeli különbségén és az ábrázolt személy való-

díszú iniciálék. A spirálisok formáiban, valamint a színezésben megnyilvánuló sajátosságok alapján keletkezési helyét Felső-Itáliában, Paduában vagy Ferrarában kell keresnünk. Ez a megállapítás dr. Hoffmann Edith múz. igazgató-őrtől származik, ki azt szíves volt velem közölni.

¹ Janus Pannonius 1434-ben született. Vitéz születésének évét Fraknoi 1408-ra teszi. (Vitéz J. élete. 1879.)

² Az ifjabb Vitéz János életéről kevés adatunk van. Csak annyit tudunk róla, hogy Janus Pannoniusnál jóval fiatalabb volt és hogy Galeottonál tanult, politikai és kulturális szereplése csak az 1480-as évekre esik. (V. ö. Abel: A magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság, 1880, 106. l. Bunyitay: A váradi püspökség története II. 1883, 51–52. l.)

³ A miniatürökbe szokatlan módon bele vannak vonva a kezek is, melyeknek aktivitása egymásra utal és megteremti a kapcsolatot a két portré között. Az ifjú egy kódexet ad át a vele szemben álló idős egyháztőnek, ki annak elfogadására nyújtja a kezét.

⁴ V. ö. Koller: *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis*. Tomus IV. Posonii 1786. p. 26. Koller leírása magának Janus Pannoniusnak a költeményein alapszik. (Eleg. XIII. de agrotationibus suis.)

I. tábla.

1. Mantegna: Janus Pannonius. (?)

Részlet a Szt. Kristóf-freskóról.

Pádua, Eremitani.

2. Janus Pannonius.

Miniature a Plautus-codexben.

Bécs, Nationalbibl.

színű 1—2 évi korkülönbségén kívül rendkívül megegyezíti az a körülmény, hogy a miniature profilarekép, míg a freskón látható ifjú háromnegyed nézetben van ábrázolva, mégis a kerek fej és a magas nyak struktúrájában, az arc vonásaiban, különösen az orr, száj és az áll vonalában és a hajviseletben levő megegyezések olyan feltűnőek és meggyőzőek, hogy egy közös természeti mintaképet feltételeznek. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha eliminálás útján próbáljuk meghatározni Janus Pannonius arcképét. Tudjuk ugyanis, hogy a freskó festésekor Janus Pannonius 20—21 éves lehetett, már pedig ennek az életkornak a csoportarckép alakjai közül, akik a firenzei csoportarcképekkel ellentétben nemcsak a formális kompozícióba vannak belevonva, hanem a cselekvésben is részt vesznek, csak az előtérben álló ifjú alakja felel meg.¹

A két hipotézis, egyfelől Vasari adata, másfelől Janus Pannonius bécsi miniatűrportréja egymást kölcsönösen megerősítvén, ha nem is abszolút bizonyossággal, de legalább nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy a Sz. Kristóf-freskó fürtöshajú, magas termetű ifjú alakjában, kinek arcvonásait kissé fanyar elmélázással párosult komolyság hatja át, a nagy magyar humanista arcképét bírjuk.

Mantegna magyar vonatkozású munkái azonban Janus Pannonius portréival nincsenek kimerítve, nemcsak a magyar renaissance legkiválóbb humanistájának, hanem nagy fejedelmének, Mátyás királynak a

¹ Az ifjú öltözete sem mond ellent e feltevésnek, noha ennek különösebb jelentősége nincs, hiszen jól tudjuk, hogy ebben az időben az olasz viselet nem volt ismeretlen hazánkban. Különböző is a viselet faji és időbeli meghatározásoknál mint bizonyíték csak fenntartással alkalmazható. (V. ö. Tietze: *Die Methode der Kunstgeschichte*, 1913. S. 271.) Az ifjúnak rövid zubbonyból és kétszínű szövetből készült nadrágból álló ruházata kedvelt öltözete volt az olasz fiatalságnak. (V. ö. H. Weiss: *Kostümkunde. Erste Abtheilung. Das Kostüm von 14-ten bis zum 16-ten Jahrhundert*. IV. Bd. 1872. S. 299—300.) Ez az ú. n. „polymita vestis“ (v. ö. Du Cange: *Gloss. mediae et infimae latinitatis* Basileae 1762), melyet az olaszok „mi parti“-nak neveztek, Magyarországon sem volt ismeretlen, amit bizonyítanak a fennmaradt emlékeken kívül (szmracsányi templom freskói. *Arch. Ért.* 1893. 149 l.) az egykorú leltárak, melyekben gyakran szerepel a „felemás“ vagy „metélt“ ruha. (Nagy-Nemes: *A magyar viseletek tört.* 1900. 128. l., 192. jegyzet, 37. tábla, 7., 8. kép.)

portróját is megfestette és pedig két ízben. Mindkettőnek az emlékét Paolo Giovio (v. Paulus Jovius) novarai püspök, a cinquecentónak egyik legjelentősebb történetírója, ki a művészettörténetnek is nagy szolgálatokat tett feljegyzéseivel és gyűjtési tevékenységével,¹ őrizte meg számunkra. *Elogia virorum bellica virtute illustrium* című művében, Mátyás életrajzában (*Florentiae* 1551 p. 159) a következő sorok tartalmazzák e nagy fontosságú magyar kultúrhistóriai dokumentumot: „*Effigies eius armata equestris, luculentissime depicta Romae in Campo Florae,*² *contra podium cubi- culi mei in Angulo Laurentianae domus spectatur, ad quam arridet altera parsimilis Andreae Mantineae manu picta, quae in Museo nostro conspicitur.*“

Az egyik arckép tehát műfaját és technikáját tekintve façade-freskó volt. Paulus Jovius, bár magasztalólag ír róla, mesterét nem nevezi meg. Adatait azonban kiegészíti a XVII. század egyik guida-írója, Giulio Mancini *Viaggio di Roma per vedere le pitture* című művében, melyben a lovasportré mestereként Mantegnát említi.³ Evvel az adattal egyszersmind meg-

¹ V. ö. Schlosser: *Die Kunstlitteratur*. Wien 1924. S. 173—175, 177. — Frey: *Il codice Magliabecchiano*. Berlin, 1892. S. LXII—LXXIX.

² A Campo-Fiore, a Rione di Parione egyik leghatalmasabb tere Pompejus színházának a helyén épült. Gregorovius, valamint Donatus szerint Scarampo bíboros alapította 1456-ban, Pastor szerint pedig IV. Sixtus (1471—1484). A renaissance-korban e tér volt Róma igazi fóruma, itt hirdették ki a pápai bulákat és a Governatore parancsait, itt végezték ki az elítélteket, itt tartották a nagy vásárokat, itt építettek szállodákat a külföldiek számára. (V. ö. Gregorovius: *Geschichte der Stadt Rom*. VII. 1870. S. 626, 697; Pastor: *Die Stadt Rom zu Ende der Renaissance*. 1916. S. 31, 56. Donatus: *Roma vetus ac recens*. ed. ultima. Amstelsedomi 1694. p. 320.) A Via del Pellegrino pedig, amely a XVII. sz.-ban az ötvösök utcája volt (Bertolotti: *Artisti belgi e olandesi a Roma*. 1880. p. 295.), a Cancellaria mellett halad el.

³ Giulio Mancini: *Viaggio di Roma per vedere le pitture* (c. 1625), herausgegeben von L. Schudt 1923. (Römische Forschungen IV.) S. 87: „A capo del Pellegrino il ritratto di Mattia Unniade del Mantegna“. Schudt ezt az adatot a következő jegyzettel kíséri: „Pellegrino“: Strada del Pellegrino. Mantegna: Die Erwähnung ist ganz vereinzelt, nichts erhalten.“ Az utóbbi megjegyzés, mint láttuk, téves, hiszen Jovius mesternév nélkül már egy századdal korábban említette és az ő adata folytán lett ismeretessé a modern művészettörténet-

II. tábla.

Másolat Mantegna római Mátyás-freskója után.

Aquarell. Róma, Bibl. Vat.

kaptuk a freskó keletkezésének az időpontját is.¹ Mantegna 1488–90-ben tartózkodott Rómában, ekkor kaphatta a megbízást valamelyik római polgártól, ki házát a nagy hadvezér arcképével akarta díszíteni. Bár e lovasportré sem kerülhetett ki a façade-freskók rendes sorsát és áldozatul esett az idő pusztításainak, mégis ebben az esetben abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy nemcsak néhány soros írott adat alapján ismerhetjük meg, hanem másolatból is. A freskóról fennmaradt egy rajz, melyet Eugène Müntz fedezett fel a római Barberini-könyvtárban.² (II. tábla.) A rajta olvasható felírás „Matthia Corvino dipinto in una casa a mano manca all'antraro della strada del Pellegrino, della qual pittura ne fa menzione il Giovio“, kétségtelenné teszi, hogy az elpusztult freskóra vonatkozik. A vázlatos rajz azonban sajnos gyenge kvalitásánál fogva csak nagy általánosságban tájékoztat bennünket a freskó felől, amelyről Jovius, a finom műértő, bizonyára nem hiába írta, hogy luculentissime depicta. Mantegna Mátyást ifjú hősként ábrázolta, ki magasra emelt jobbában kivont kardot tartva, teljes fegyverzetben ül lován, feléje

írásban. (v. ö. Burckhardt: *Gesch. der Renaissance in Italien* § 138. *Das Grabmal und der Ruhm*. 7. Aufl. 1924. S. 279.)

Mancinira vonatkozólag v. ö. Schlosser: *Die Kunstlitteratur* 1924. Reg.

¹ Ezt az adatot Dr. Hekler Antal professzor úrnak köszönöm.

² A Mantegna-féle Mátyás freskó másolata, Róma. Bibl. Vat. Barberini Lat. 4423 (XLIX, 32) fol. 75. Technikája: aquarell. Méretei: 27×23,5 cm (keretméret). Színezése: uralkodó szín a szépiabarna, melyet a keret és az angyalok ruháinak piros színei, valamint a táj halványzöld és az ég lila meg kék foltjai élénkítenek meg. Először közölve *Mélanges d'archéologie et d'histoire publiés par l'École française de Rome* 1888, később a *Gazette des Beaux Arts*-ban 1895. I. p. 318. Mantegna legalaposabb monografusa, Kristeller is tudomással bírt e freskóról (p. 450), de a Müntz által felfedezett kópiát nem ismerte és teljesen tévesen állítja, hogy a comói portré a római freskó másolata. P. Jovius szövegéből világosan kitűnik, hogy a kettő nem azonos, hiszen Jovius a freskónak a mesterét sem ismerte, mégis Kristeller ő reá hivatkozik, midőn e munkát Mantegna elveszett művei között felsorolja. Müntz nyomán e rajzot többször közölték magyar munkákban is: Arch. Ért. 1880. 330 l. Magy. Nemz. Tört. IV. 1896. 219. l. Berzeviczy: *Beatrix királyné* 1908. 403. l. Mátyás király-émlékkönyv, szerk. Márki S. 1902. 19. és 150. l. (Ferenzi megjegyzése szerint Abel már 1880-ban ismerte. U. o. 276. l.)

pedig koronát hozó angyal lebeg. A kép jobbsarkában egy ördög elmosódott körvonalai vehetők ki, akinek a baloldalon egy angyalalak felel meg. Szerepüket a feliratos táblák magyarázzák meg, melyek Mátyásnak a poklokban is győzedelmeskedő erényeit magasztalják.¹ Bármennyire is hitvány ez a rajz, bármennyire is homályos fogalmat ad az eredetiről, mégis vannak benne oly részletek, melyek megadják a kapcsolatot Mantegna egyéb műveivel. Az ábrázolt ló arányaiban és mozgási motívumában megegyezik a Caesar diadalmenetén levő lóval (Hampton Court, Klass. d. K. S. 58), amelyet Mantegna körülbelül ugyanebben az időben festett, a puttók és a feliratos táblák motívumát is megtaláljuk mantuai freskóin. (Klass. d. K. S. 42.) Így tehát Paulus Jovius és Giulio Mancini adatainak, valamint a Barberini-rajz segítségével némi fény derül e façade-freskóra, mely nemcsak a magyar kultúrtörténet szempontjából bír rendkívüli fontossággal, — hiszen hosszú időn keresztül az örökváros közepén elhelyezve hirdette a magyar király dicsőségét, melynek egy idegen állampolgár hódolata és csodálata állított emléket idegen földön, — hanem azáltal, hogy Mancini adata folytán Mantegna nevével kapcsolatos, nagy jelentőségre tesz szert az olasz művészettörténetben is. Már a történeti tárgy és façade-freskó műfajának összekapcsolása is a ritkaságok közé tartozik. Ha a façade-festők történeti tárgyhöz nyúltak, csaknem kizárólag az antik történet-

¹ A feliratos táblák szövege:

DEBERIS COELO, MATTHIA, INVICTE
 SED, IPSA, RELIGIO, IN, TERRIS, VSQVE
 TVENDA, TENET, HANC VICTOR
 DEFENDE DIV COELVQ MERERI
 MORTALES, POSSINT, QVA, PIETATES (sic!)
 DOCE.
 TARTARA TE CVPIVNT, SED, TE
 SIBI, VENDICAT, AETHER DIPS (sic!)
 ADEO, VIRTVS, REX BONE, CARA, TVA.
 EST, DVM, NEQ TE, SPERANT, IN, EA
 REGNA, NEQ, ASTRA, EXPOSEVNT
 IMPERIO, TERRVS, INTER, VTRVNQ
 REGE.

A feliratot kisebb-nagyobb olvasási hibákkal már több ízben közölték a magyar irodalomban. (Arch. Ért. 1880. 330. l.; Magy. Nemz. Tört. IV. 1896. 672. l.; Berzeviczy: Beatrix királyné 1908. 692. l.)

hez fordultak.¹ Egykorú történeti események ábrázolására csak a cinquecentóban van példa.² Úgy látszik, Mantegna e freskóval, bizonyára megbízójának kívánsága folytán úttörő munkát végzett. Egyébként ez az egyetlen fafade-freskó, melyet tudomásunk szerint Mantegna festett, melynek jelentőségét fokozza az, hogy egyszersmind ez az egyetlen lovasportré egész oeuvrejében. Ez a műfaj is különben nagyon ritkán fordul elő az olasz festészetben,³ Simone Martini freskójának, mely Guidoriccio Foglianit ábrázolja, nem igen akadt követője. Castagno és Uccello hatalmas condottiere-freskói csak technikájuknál fogva tartoznak a festészet körébe, tulajdonképen plasztikai formákat utánózva szobrokat helyettesítenek.⁴ Ezzel szemben a Mátyás-freskó igazi képszerű lovasportré, melynek érdekességét fokozza az, hogy a művész természetfeletti lényeket vont be a hős dicsőítésébe. A quattrocentóban ez teljesen szokatlan, itt már barokk gondolat jut kifejezésre,⁵ ami különben nem egyedülálló Mantegna oeuvrejében.⁶

¹ V. ö. J. Burckhardt: *Gesch. der Renaissance in Italien.* § 166. Gegenstände der Fassadenmalerei. 7. Aufl. 1924. S. 337.

² E ritka történeti fafade-freskók közül az egyik szintén vonatkozásban van a magyar történettel. Bocchi-Cinelli: *Le bellezze della città di Firenze 1677 c. munkájában* (p. 195.) olvashatjuk a következő sorokat: „E quivi per andar verso S. Apostolo a mano manca la Casa de' Boundelmonti: nella facciata di essa sono dipinti a chiari scuri da Jacone pittore famoso tutte l'azzioni di Filippo Scolari Fiorentino detto altrimenti Pippo Spano.“ Arra, hogy ki volt ez a „Jacone pittore famoso“, Vasari adja meg a választ (ed. Milanesi V. p. 58) „Similmente Jacopo detto Jacone fu discepolo d'Andrea (del Sarto) e molto amico suo ed imitatore della sua maniera; il quale Jacone, mentre visse Andrea si valse assai di lui, come appare in tutte le sue opere e massimamente nella facciata del cavalier Buon-delmonti in su la piazza di Santa Trinità.“

³ V. ö. Burckhardt: *Das Porträt in der Malerie. Beiträge zur Kunstgeschichte von Italien 1898.* S. 252.

⁴ V. ö. Burckhardt: *Geschichte der Renaissance in Italien* § 138. Das Grabmal und der Ruhm. 7. Aufl. 1924. S. 279.

⁵ Nem valószínű, hogy ezek a másoló hozzátételei lennének. Aki ezt a felületes másolatot papírra vetette, nem igen bajlódott avval, hogy Mátyásról dicsőítő verseket írjon. Már pedig a feliratok szövege szoros kapcsolatban van az angyalok és az ördög szimbolikus alakjaival. Az sem valószínű, hogy az eredeti freskóra később festették rá, mivel bizonyára akkor a kor ízlésének megfelelőleg sokkal mozgalmasabbak lettek volna.

⁶ Camera degli Sposi menyegzőfreskója a mantuai Castello di Corteben.

Míg e glorifikáló freskó Rómában hirdette Mátyás dicsőségét, addig egy másik arcképe, melyről P. Jovius határozottan azt állítja, hogy Mantegna munkája, egy másik kultúrcentrumban, a comoi Musaionban tartotta fenn a magyar uralkodó emlékét. Ez a comoi múzeumi hatalmas portrégyűjteményéről volt nevezetes, amely létrejöttét P. Jovius fáradozásainak köszönhetette, kinek gyűjtői tevékenységében az olasz renaissance egyéniségkultusza szenvedélyes erővel jutott kifejezésre.¹ Az olasz művészettörténetben ilyen portrégyűjtemények nem voltak ismeretlenek. Az olasz kultúra, mely annyira át volt hatva a dicsőségvágytól, az egyéniség kultusától, nem elégedett meg azzal, hogy egyes kiváló emberek emlékét egyes arcképekben vagy szobrokban örökítse meg. Már korán találkoznak olyan törekvésekkel, melyek célul tűzik ki, hogy az emberiség legkiválóbb alakjait, vezető egyéniségeit, akik valamilyen emberi érték megtestesítőjeként szerepeltek, portréorozatokban mint egy csodálatos gárdát, vagy Lomazzo szavaival élve, „come Idoli in terra“, egyszerre állítsa szemünk elé.² Az olasz fejedelmek különös előszeretettel díszítették palotáikat híres emberek portréival, amelyek között az antik és modern kor

¹ Paulus Jovius comoi portrégyűjteményére vonatkozólag v. ö. Schmarzow: Melozzo da Forlì 1886. S. 338, 373. — Frey: Il Codice Magliabecchiano 1892. S. LXII. ff. — Burekhardt: Beiträge zur Kunstgeschichte von Italien 1898. Der Sammler S. 465. — Müntz: Le Musée des portraits de Paul Jove. Tome XXXVI. 2. partie.) — Schlosser: Die Kunst-Lettres. Tome XXXVI. 2. partie.) — Schlosser: Die Kunst-litteratur 1924. S. 173, 177 (bibliografia).

² Hogy a kiváló férfiak portréit mennyire megbecsülték, bizonyítja Lomazzo, aki éppen ezt tartja a festészet legfőbb rendeltetésének: „... l'arte istessa di dipingere, la quale da prima non fu ritrovata ad altro che a fare le immagini, cioè i ritratti de' grandi uomini, come d'Idoli in terra“.

A portrék etikai hatásáról Lattanzio nyomán a következőket írja: „... le immagini over ritratti così di rilievo come di pittura furono fatte prima per memoria dei re, i quali vivendo avevano bene governato i popoli, acciocchè morendo lasciasero di se grandissimo desiderio ai posteri, svegliati da quelle pitture e statue, spesso ripetessero nella memoria i loro fatti illustri ed opere gloriose e si accendessero ad imitarle“. (Lomazzo: Trattato dell'arte della pittura, Milano 1584, p. 430—431.)

Ugyancsak Lomazzo fejtegetéseiből következtethetünk arra, hogy a kiváló férfiak jellemportréit egy-egy nagy emberi erény inkarnációjának tekintették (p. 433).

kiválóságai egyaránt szerepeltek. Már Giotto az „uomini famosi” arcképeivel díszítette Róbert nápolyi király palotáját. A quattrocentóból sem hiányoztak az ilyen portrészorozatok, melyek létrehozásában kiváló festők fáradoztak. A Villa Carducci-Pandolfini freskóit Legnaiában, melyek kiváló firenzeieket, közöttük Filippo Sclarit, ábrázolnak, Andrea del Castagno festette. Az urbinói herceg palotáját híres tudósok és költők arcképeivel Melozzo da Forlì és Giusto di Gand ékesítették.¹ Mindezek a törekvések Paulus Jovius comói múzeumában nyerik betetőzésüket, mely egy vas-következetességgel évtizedeken keresztül (1521—1552) folytatott rendszeres gyűjtőtevékenység eredménye. E gyűjtemény, mely többé nem dekoratív célok szolgálatában áll, hanem mint ikonografiai kollekció önálló rendeltetéssel és értékkel bír, úgy számbelileg, mint változatosság szempontjából messze túlhaladt minden eddigi kísérletet. Több száz portrét foglalt magába, melyek között nemcsak az antik és olasz kultúra nagyjai szerepeltek, hanem helyet kaptak a külföldi államok uralkodói is, közöttük két magyar, Mátyás, kit heroikus élete és II. Lajos, kit tragikus halála tett Európaszerte ismertté. E portrék a comói tó partján épült csodás szépségű villában voltak felállítva, mely mint Musaeum Jovianum csakhamar nagy hírnévre tett szert és nagy hatást gyakorolt a későbbi portrégyűjtemények keletkezésére.² Maga Paulus Jovius, hogy élete legkedvesebb munkájának maradandó emléket állítson és hogy az egész művelt világ előtt ismeretessé

¹ Portrégyűjtemények a magyar művészettörténetben sem ismeretlenek. Ebben is, mint annyi másban, Vitéz János hercegprímás volt az úttörő, ki esztergomi palotáját a magyar királyok arcképeivel díszítette. (Bonfini: „In triclinio non modo omnes ex ordine Ungariae Reges, sed progenitores Scythicos cernere erit.” Dec. IV. Lib. III. ed. 1568. p. 593.) Későbbi korból ismeretes Zrinyi Miklós grófnak, a költőnek híres férfiakat ábrázoló arcképgyűjteménye, amely valószínűleg német hatás alatt kerek faragott medaillonokból állott (Tollius Jakab feljegyzése. Szamota: Régi utazások Magyarországon 1891. 286. l.), és Nádasdy Ferenc grófnak a pottendorfi kastélyában levő képgyűjteménye. (Arch. Ért. 1902. 127. l.)

² A későbbi portrégyűjtemények mind a comói múzeum hatása alatt jöttek létre, sőt anyaguk legnagyobb részét P. Jovius gyűjteménye után készült kópiák. (C. Medici, tirolai Ferdinand fgg., Ippolita Gonzaga, Federico Borromeo gyűjteményei.) Több portrégyűjteményről emlékezik meg Lomazzo is. (Trattato 1584. p. 436.)

tegye, valószínűleg Varro Imagines vel Hebdomades című művének a hatása alatt azt tervezte, hogy az egész anyagot metszetekben fogja közzé tenni. Tervét nem tudta végrehajtani, múzeumának portréi csak halála után lettek publikálva Elogiáinak bázeli kiadásában, mely Perna könyvnyomtatóműhelyéből került ki (1575 és 1577, új kiadás 1596). E munka, bármennyire gyöngék is azok a fametszetek, melyekkel díszítve van, egyetlen emléke lévén a Musaeum Jovianumnak, melynek anyaga egy-két emléken kívül jóformán teljesen elpusztult és szertehányódott, a renaissance-ikonografia szempontjából nagy jelentőséggel bír és alapvető fontosságú az elveszett Mantegna-féle Mátyás-portréra vonatkozólag. A kiadónak, Pernának az előszavából tudjuk,¹ hogy a közölt metszetek közvetlenül az eredeti képek után készültek,² így tehát a Mátyást ábrázoló fametszet elsődleges dokumentum az elveszett Mantegna-képről, amely a Musaeum Jovianum csekély-számú eredeti alkotásai közé tartozott.

A metszet³ (III. tábla) tanúsága szerint Mantegna Mátyást egyszerű profilnézetben festette le, prémes köpenyben, hosszú hullámos hajában virágkoszorúval. Ezek azok a külső formák, amelyeket e metszetről leolvashatunk, mely természetesen primitív voltánál fogva az eredeti művészi kvalitásait még csak nem is sejteti.⁴ E fametszet alapján azonban birtokába jutottunk oly ismertető jegyeknek, amelyeknek segítségével az elveszett Mantegna-kép egyéb másolatait fel lehet ismerni és meg lehet állapítani. Ilyen másolatok nagy számban vannak

¹ Müntz op. cit. p. 23.

² Nagler szerint Tóbiás Stimmer munkái. (Künstlerlexikon XVIII. 1847. S. 368.)

³ Technikája: fametszet. Méretei: 160×150 mm (kerettel), 108×83 (keret nélkül). Közölve: Pauli Jovii Novocomensis Ep. Nucerini Elogia virorum bellica virtute illustrium VII. libris jam olim ab autore comprehensa et nunc ex ejusdem Museo ad vivum expressis imaginibus exornata, opera et studio Petri Pernaie typographi. Basileae 1575, p. 174, 1596, p. 113. Irodalom: Müntz: op. cit. 1900, p. 84 és Gazette des Beaux Arts 1895, I. p. 118. — Ferenczi: Mátyás a képzőművészetben. Mátyás király-emlékkönyv. 1902. 272. l.

⁴ A metsző torzításáról fogalmat kapunk akkor, ha azokat a baseli metszeteket, melyeknek mintaképe fennmaradt, összehasonlítjuk az eredeti alkotásokkal. Pl. Tizián: Hippolito Medici kardinalis, Bronzino: Cosimo Medici. (Müntz op. cit. p. 82. 83.)

Másolat Mantegna Mátyás-portréja után.

Fametszet P. Jovius „Elogia“-jában.

úgy a festészetben, mint a grafikában. Hitelességüknek fokát és evvel az elveszett kép rekonstruálásában való jelentőségüket az adja meg, hogy milyen viszonyban vannak az eredetivel, közvetlenül az után készültek-e vagy csak másolatok variánsai. A hitelesség szempontjából a legfontosabb a firenzei Uffiziben levő másolat,¹ mely annak a portrészorozatnak egyik tagja, amelyet Cosimo Medici herceg megbízásából Cristofano Papi detto dell' Altissimo festett a comói portrék után.² E sorozat 1552—68 között készült, Vasari munkájának második kiadásában (1568) „Tavola de Ritratti del Museo dell' Illustriss. et Excellentiss. S. Cosimo Duca di Fiorenza et Siena“ című fejezetében már névszerint felsorolja e portrékat, melyek három sorban frízszerűen elrendezve a herceg guardarobáját díszítették.³ Ezek között szerepelt a Mátyás-arckép is, mely tehát közvetlenül az eredeti után készülvén, az elsődleges dokumentumok közé tartozik.⁴ Ha már most e másolatot (IV. tábla) összevetjük a bázeli fametszettel, bár mind a kettő közvetlenül egy és ugyanazon eredeti után készült, óriási nagy különbségeket vehetünk észre úgy a formákban, mint a jellemzésben.⁵ A bázeli fametszeten a király ruházata egyszerűen redőzött köpenyből áll, melyet prémgallér szegélyez, dús haja egységes tömeget alkotva omlik a vállára, a fejét ékesítő koszorú három nagy virágcsomóból áll. Az Uffizi-képen ezzel szemben a király vállait

¹ Másolat az Uffiziben. Ritratti degli uomini illustri. No. 675 (azelőtt No. 77). Irodalom: Müntz op. cit. p. 84. — Ferenczi: Mátyás a képzőművészetben. Mátyás király-emlékkönyv. 1902. 276. l. (Tévesen állítja, hogy a Jovius-féle metszet után készült.)

² A portrészorozat keletkezésének történetére vonatkozólag v. ö. Müntz többször idézett alapvető értekezését. (Le Musée des portraits de Paul Iove 1900, p. 18.)

³ V. ö. Vasari ed. Milanese VII. p. 609. A portrégyűjtemény katalógusa a modern Vasari-kiadásokban nincs leközölve.

⁴ A Történeti Képcsarnokban egy másolat látható az Uffizi képe után. Technikája: olajfestmény. Méretei: 57×468 cm. Színezése: vörös ruha, melyet fehér és barna prémmel szegélyezett köpeny borít, sötét háttér. Irodalom: Tört. Képes. Lajstroma, 1894. 6. l. 20. sz. Tört. Képes. Lajstroma, 1907. 12. l. 37. sz. (XVII. sz. másolat.) Tört. Képes. katalógusa, 1922. 19. l. 73. sz. (XIX. sz. másolat.) — Ferenczi i. m. 276. l.

⁵ Hasonló tapasztalatra jutunk, ha a Museum Jovianum egyéb arcképei után készült metszeteket összevetjük Cr. dell' Altissimo másolataival. Pl. Farinati degli Uberti, Ermolao Barbaro (Müntz op. cit. p. 27, 36).

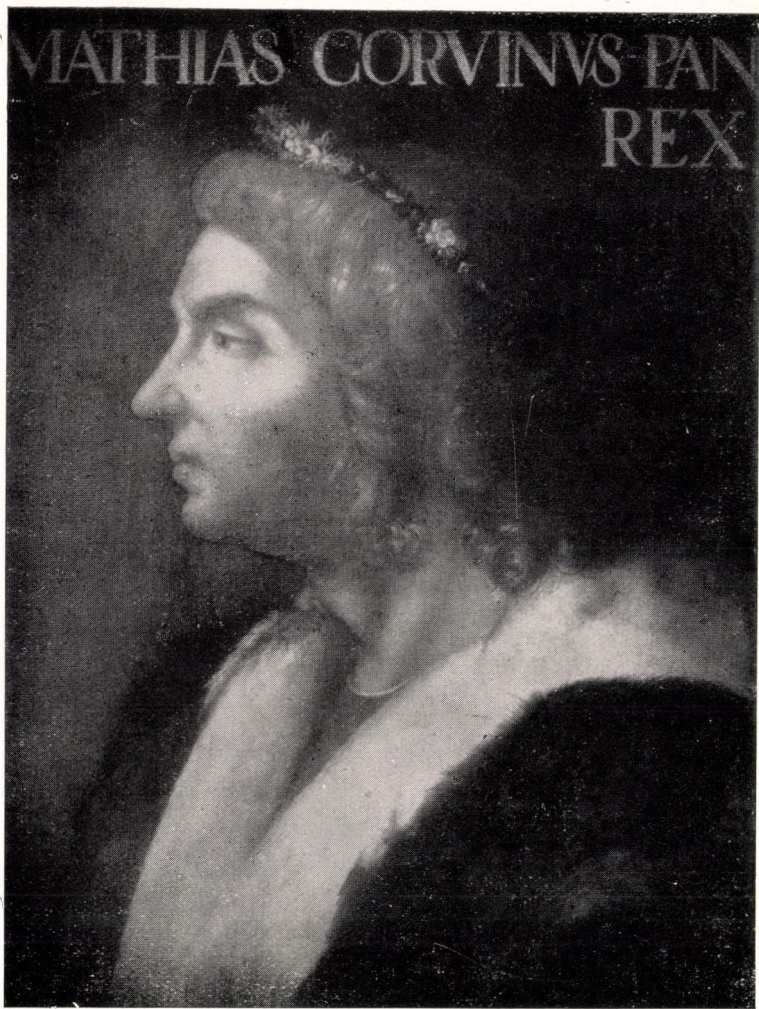
oly köpeny borítja, melynek gazdag kettős prémezete jóformán teljesen elfedi annak szövétét, viszont elől kissé szétnyílván láthatóvá teszi az olaszos szabású alsó ruhát, a haj egyes fűrtökre bomlik, a koszorú apró kis virágokból van összerakva. E részletbeli különbségeknél, melyek csak a későbbi kópiák származásának megállapításánál fontosak, sokkal lényegesebb és feltűnőbb az a nagy differencia, melyet az arcformákban és az arc kifejezésben vehetünk észre. A bázeli metszeten Mátyás egyenes vonalú magas homlokkal, melyet egy előrenyúló hajfűrt árnyékoz be, széles, egyenes vonalú orral, előrenyúló ajkakkal, kemény, széles, nagy állkapoccsal bír, arcformái, melyek nagy felületekre tagolódnak, csontosak. Az Uffizi-képen mindebből jóformán semmit sem találunk, a manierizmus korában élő másoló ecsetvonásai alatt a formák ellaposodtak, kifejező erejüket elvesztették, profilkontúrja teljesen megváltozott, az arcformák húsosakká, elpuhultakká váltak. Míg a metszeten Mátyás arcvonásaiban nagy energia, szinte nyers erő jut kifejezésre, mely valami keserű, mogorva kedvetlenséggel párosul, addig a képen mindez hiányzik és helyet ad egy oly arc kifejezésnek, melyen a távolba való nézés, az erős figyelés van hangsúlyozva, amelybe valami bizalmatlanság vegyül. Bár mind a kettő az eredeti után készült másolóik tehetségtelensége és gyarlósága folytán még a kompozicióról, a külső formákról sem adnak pontos leírást, nemhogy az arc kifejezésben megnyilvánuló lelket és a művész felfogását valamilyen képen tolmácsolni tudnák. Ezért, ha az eredetit rekonstruálni akarjuk, oly másolatokhoz kell fordulnunk, amelyek, bár nem tudjuk, hogy közvetlenül az eredeti után készültek-e vagy sem, többet őriztek meg számunkra az elveszett eredeti szépségéből.

E szempontból két másolat jöhet számításba, az egyik a londoni Corvin-codex miniatűrje, a másik egy olajfestmény, mely Rubens nagy nevét viseli. Az utóbbi,¹ melyet nemcsak a hozzáfűződő mesternév tesz érdekessé és jelentőssé, hanem létrejövetele-

¹ A képet először Rooses írta le nagy Rubens-katalogusában. (*L'oeuvre de P. P. Rubens*. IV vol. 1890, p. 150. No. 921.) Technikája: vászonra festett olajfestmény. Méretei: 63×49 cm. Színezése: vörös ruha, melyet hermelinszegélyű barna prémes köpeny borít. Rooses szerint P. Jovius *Elogia virorum doctorum* (!) metszete után készítette valamelyik Rubens-tanítvány, a mester csak az arcot retouchirozta. Roosesnek egyébként

IV. tábla.

*Crist. dell' Altissimo másolata Mantegna Mátyás-portréja után.
Olajf. Firenze, Uffizi.*

*Rubens másolata Mantegna Mátyás-portréja után.
Olajf. Antwerpen, Plantin-Moretus Mus.*

nek körülményei is, az antwerpeni Plantin-Moretus-múzeumban van. (V. tábla.) E gyűjteménynek, mely a régi, világhírű könyvkiadó műhely művészi érzékű vezetői által összegyűjtött műkin- cseket foglalja magában, fennmaradt az archivuma is, mely a Plantin-Moretus-ház működéséről pontos és hiteles képet ad. Az itt őrzött számadásokból megtudjuk, hogy Rubens 1616 július 1-én 144 forintot kapott 10 portréért, melyeket Balthasar I. Moretus számára készített,¹ aki a nagy festőnek jó barátja volt. Rubens nem egy képét festette Balthasar Moretus számára, amelyeket Balthasar, a híres Plantin-műhely akkori feje, csaknem kivétel nélkül könyvküldeményekkel honorált.² E 10 arckép, amelyeket, mint Rooses megállapította, Rubens valószínűleg 1612 és 1616 között festhetett, kiváló férfiakat ábrázolnak, akik között szerepelnek a Plantin-Moretus-műhely megalapítói, Cristophe Plantin és Jean Moretus I., J. Lipsius, a kiváló flamand tudós, az antik világ szellemi nagyságai közül Plato és Seneca, az olasz renaissance vezető egyéniségei közül X. Leo, Lorenzo dei Medici, Pico della Mirandola, Alfonz nápolyi király és a magyar uralkodó, Mathias Corvinus. E sorozathoz utólag (1619—36) még hét portré járult, melyek közül négy családi vonatkozású. három pedig egykorú kiváló tudósok arcképei, és valószínűleg ide tartozott még V. Miklós és Cosimo Medici portréi, melyeket egykorú feljegyzések nem említenek. Balthasar Moretus portrégyűjteménye tehát meglehetősen kisterjedelmű volt. Annál jelentősebb azonban, hogy e sorozatban, mely nem törekedett teljességre, mint P. Jovius vagy Cosimo Medici kollekciói, hanem csak egyéni összeválogatásban néhány kiváló egyéniség arcképeit őrizte, helyet kapott Mátyás király is. Kérdés

nincs tudomása a Mantegna-képpel való kapcsolatáról. Ezenkívül v. ö. Émil Michel: Rubens 1900, p. 181—182.

A magyar irodalomban e képet Rooses nyomán Ferenczi ismertette (Mátyás király-émlékkönyv. 1902. 275. l.)

¹ „Grand livre 1610—18, fol. 178. Monsieur Pietro Paolo Rubenio doibt avoir [következnek kifizetések különböző munkákért (rajzok stb.)]. Pour payntures pour mon frere Baltasar: C. Plantinus, J. Moretus, J. Lipsius, Plato, Seneca, Leo decimus, Laurentius Medicus, Picus Mirandola, Alphonsus rex. Mathias Corvinus — — — — — fl. 144.”

² V. ö. Rooses: P. P. Rubens et B. Moretus. Közölve a párisi Rubens-émlékkönyvben: „P. P. Rubens, sa vie et ses oeuvres“, p. 207.

már most, hogy e kép, mely kétségtelenül az elveszett Mantegna-portréra megy vissza, milyen mintakép után készült. Az Elogia metszete után, mint ahogy Rooses állítja, ki Mantegnával való összefüggését nem ismerte, semmiesetre sem. De nem keletkezhetett az Uffizi-kép után sem, melytől éppúgy mint a metszettől lényeges különbségek választják el. Tehát vagy közvetlenül az eredeti után készülhetett, vagy egy oly másolat után, melyről eddig még nincs tudomásunk. Az előbbi eset, bár kissé fantasztikus hipotézisnek látszik, nem lehetlenség, hiszen Rubens hosszú művészpályája alatt többször került kapcsolatba Mantegna művészetével, akinek Caesar diadalmenetét ábrázoló kartonját le is másolta. Az utóbbi eset azonban valószínűbb. Talán a mantuai herceg palotájában, amelyben azt a portré-sorozatot őrizték, amelyet 1553-ban Bernardino Campi festett P. Jovius gyűjteménye után Hippolyta Gonzága számára,¹ láthatott Rubens egy kópiát, melyről esetleg vázlatot készített és azt azután később felhasználta. Ez természetesen pusztá kombináció, a kép keletkezésének problémája csak akkor lesz megoldható, ha újabb levéltári adatok kerülnének napvilágra. De bármilyen mintakép után is festette Rubens, belső hitelessége művészi kvalitásánál fogva nagyobb mint a hiteles másolatoké. Igaz ugyan, hogy a barokk korban keletkezett, melynek formafelfogása homlokegyenest ellenkezik Mantegnáéval, az is igaz, hogy tanítvány munkája, de mégis Rubens felügyelete alatt készült, az ő ecsetjének korrigáló vonásait őrzi, melyek biztosítanak bennünket arról, hogy nemcsak a külső formákat kapjuk meg, hanem valamit a lelki jellemzésből is. A kép typológiai-lag legközelebb áll az Uffizi-másolathoz, kompozícióban és külsőségeiben (ruházat, hajviselet) nem igen tér el tőle, bár az apró részletkülönbségek (koponya vonala, haj és koszorú elrendezése) is jelentősen hozzájárulnak a benyomás kellemesebbé, meggyőzőbbé való tételéhez. A lényeges különbség azonban az arc formáiban és az arckifejezésben van. Rubens Mátyása magas, nyílt homlokkal bír, melyet a haj nem vág át, hanem keretként övez, egyenes vonalú orra visszanyerte széles erőteljes formáját, melyet a Jovius-féle metszeten láthatunk, ajkai kissé előrenyúlhatnak, az álla fokozottabb

¹ V. ö. Thieme-Becker: Künstlerl. xikon. — Müntz op. cit. p. 22.

VI. tábla.

*Másolat Mantegna Mátyás-portréja után.
Miniature a londoni Corvin-Codexben. Brit. Mus*

hangsúlyt kap, az arcformák túlzott húsossága megszűnik. Általában véve az arcformák barokkos, festői puha fogalmazásban közeledést mutatnak a bázeli fametszethez, bár az arckifejezés lényegesen eltér. Az ott látható mogorva kedvetlenségnek nyoma sincs, de éppúgy hiányzik az Uffizi-képen megnyilvánuló kicsinyes bizalmatlanság. A fiatal király tekintete élénk, a távolba kémlelő, melyből nem hiányzik sem az energia, sem a megfigyelés élessége. Ami idegenszerű és ami Mantegna portréjával kétségtelenül ellentétben áll, az a modellírozás festői puhasága. Ezzel szemben viszont a londoni miniatűrön¹ (VI. tábla) az arcformák a Jovius-féle metszethez hasonlóan kemények, csontosak. Különben is e miniature, mely az elveszett képnek egyik legérdekesebb és legszebb emléke, typológiailag legközelebb áll a bázeli fametszethez, de csak külső formákban (a köpeny szabása, a koszorú virágainak elrendezése, a hajviselet), a jellemzésben homlokegyenest eltér tőle és eltér a többi másolatoktól is. Az arcformák, melyek a kifejezés hordozói, erősen idealizálva vannak, és ugyanezen idealizáló tendencia vehető észre a külsőségek elrendezésében és a kompozícióban is, amely tektonikus felépítésével valamennyi másolat között a legkielégítőbb, a legharmónikusabb. A köpeny széles tömegével, zárt éles kontúrjaival talapzatot képez a koszorús fő számára. amellyel együtt háromszöget alkotva harmónikusan tölti ki a képfelületet. Sajnos, a miniature erősen rongált állapotban maradt reánk, az arc el van kenve és így az arckifejezésről nem kapunk tiszta, határozott benyomást. Pedig valószínű, hogy e miniature, mely a kompozíció szépségeit meg tudta őrizni, e tekintetben is hozzájárult volna az elveszett eredeti rekonstruálásához. Az elveszett Mantegna-képhez való viszonyáról egyébként semmiféle adatunk sincs. Eddig a bázeli

¹ Horatius, Persicus, Juvenalis satyráit tartalmazó Corvin-kódex. London, Brit. Mus. Lansdowne-Ms. 836, fol. 2^v Irodalom: Magyar Könyvszemle 1896. (Kropf Lajos.) Magyar Nemzet Története 1896. IV. 186. l. (színes reprodukció). Mátyás király-émlékkönyv. 1902. 64. l. (rossz színes reprodukció) és 274. l. (Ferenczi). Hevesy: La bibliothèque du roi Matthias Corvin, 1922. No. 46. A Magyar Nemzet Története IV. kötetében látható reprodukció szerint zöld alapra van festve, a király haja, melyet zöld levélkoszorú ékesít, barnás szóke, barna prémmel szegélyezett köpenye tarka brokát.

fametszetből származtatták és következőképpen azt állították, hogy a londoni Corvin-kódexbe csak utólag, a XVI. században festették bele.¹ Keletkezésének időpontját azonban most már, tudván, hogy a bázeli metszet egy 100 évvel korábban készült, eredeti festményre megy vissza, nem szükséges ennyire kitolni. Nincs kizárva, hogy még a XV. században az eredeti vagy pedig egy egykorú másolat nyomán jött létre.

E négy alapvető fontosságú másolaton kívül még számos variáns maradt fenn, amelyek azonban csak kultúrtörténeti jelentőséggel bírnak. A festmények közül egy ismeretes, egy nagyon késői variáns, mely a budapesti Ernst-Múzeumban van.² (IX. tábla, 1. kép.) Az Uffizi kópiájával függ össze, de nem közvetlenül a kettő között kell még egy közbeeső láncszemnek lenni. E portré bántó arckifejezésében, mely az eredeti koncepciót teljesen deformálja, már a másoló torzító tendenciája nyilvánul meg, ki Mátyásban nem a nagy uralkodót látta, hanem a barbár fejedelmet. A többi variánsok mind metszetek,³ melyek csaknem kivétel nélkül a bázeli fametszetre mennek vissza.⁴ Keletkezésük a XVI. és XVII. szá-

¹ Ferenczi véleménye szerint, ki a Mantegnával való kapcsolatot nem ismerte, vagy a Jovius-féle másolat után festette valaki, vagy mind a kettő egy közös alapra megy vissza. (Mátyás király-émlékkönyv 274. l.) Hevesy (La bibl. du roi M. C. 1922. No. 46) csak annyit mond, hogy a XVI. században egy metszet után készült. A kódex maga egyébként a „miniatura humanistica“-val van díszítve. (A címlapjáról közölve van egy fénykép a Magyar Könyvszemlében, 1896.)

² Mátyás-arekép az Ernst-Múzeumban. Technikája: olajfestmény. Méretei: 63×47 cm. Színezése: vörös ruha, lilás vörös köpeny, melyet fekete foltokkal tarkított szürkés-barna prém szegélyez. sötétbarna archőr, fekete haj, sötét háttér. Irodalom: Vas. Ujs. 1906. 95. l. Tóth-Szabó Pál: Szathmáry György primás 1906. 28. l. Ernst-Múzeum leíró lajstroma. I. Külföldi mesterek magyar vonatkozású művei. 1919. 10. sz.

³ Az Ernst-Múzeum 11. sz. képe, melynek hátlapján „Matthia Corvino Re di Ongaria“ felírás olvasható, már csak nagyon távoli kapcsolatban áll az eredetivel, melynek csak külsőségeit őrizte meg (profilbeállítás, prémes köpeny). Ernst-Múzeum leíró lajstroma. I. Külföldi mesterek magyar vonatkozású művei 1919. 11. sz.

⁴ Ferenczi Zoltán „Mátyás a képzőművészetben“ című cikkében több ilyen metszetet sorolt fel és megállapította a Paulus Jovius-féle metszettel való typológiai összefüggésüket. (Mátyás király-émlékkönyv, szerk. Márki S. 274, 276. l.) Az általa említett variánsok közül azonban az egyik (Tört. Képcs. Lajstroma. 1894. 22. sz. L. sz. 456.) nem tartozik e sorozatba.

VII. tábla.

Matthias Corvinus de I. Coninck van Hongarien etc.

1. Rézmetszet. Tört. Képcs. L. sz. 11041.

2. Rézmetszet. Tört. Képcs. L. sz. 1644.

Flamand variánsok Mantegna Mátyás-portréja után.

zadra esik, faj tekintetében olasz, flamand és német csoportokra oszlanak.

A flamand csoportba két rézmetszet tartozik, amelyekben az Ernst-féle képhez hasonlóan tisztán jut kifejezésre a torzítási tendencia. Az egyiken,¹ (VII. tábla, 1. kép) mely a királyt jobbra néző profilban, ovalis keretben ábrázolja, az arckifejezés mogorva, keserűsége fokozottabb hangsúllyal bír, a figyelésbe pedig gyanakvás vegyül. A másik rézmetszet (VII. tábla, 2. kép), melyet barokkos ovalis keret övez, már tipikus barbár fejedelemmé változtatta Mátyást,² kinek vonásaiban nemcsak gyanakodás, hanem kegyetlenség is tükröződik.³ Nagyobb változatosságot mutatnak a német metszetek, melyek részben a XVI., részben a XVII. században keletkeztek. Az előbbi csoportba tartozik Michael Beuther könyvében⁴ megjelent fametszeten kívül, mely a keret kivételével hű kópiája a Jovius-félének, egy rézmetszet,⁵ (VIII. tábla, 1. kép) mely úgy az arckifejezés, mint a kompozíció szempontjából figyelmet érdemel. A bázeli metszeten látható arckifejezés mogorva kedvetlenségét a rézmetsző energikus, nyugodt komolysággá változtatta, a mellkép-

¹ Tört. Képes. L. sz. 11.041 (jobb profil ovális keretben). Technikája: rézmetszet. Méretei: 153×121 mm (felirat nélkül). Feliratai: Mathias I. Corvinus Ungariae Dalmatiae Croatiae Sclavoniae etc. Rex (az ovalis kereten). Mathias Corvinus de I. Coninek van Hungarien etc. (a metszet alján).

² Tört. Képes. L. sz. 1644 (bal profil ovalis keretben). Technikája: rézmetszet. Méretei: 125×76 mm. Felirata: Matthias Hunniad geseyt Corvinus Koninek van Hongarien. Kiállítva: 1894, 1907. Irodalom: Magy. Tört. Képes. Lajstroma 1894. 7. l. 23. sz. (XVII. század.) Tört. Képes. grafikai kiállításának leíró lajstroma, I. 1907. 11. l. XXIV. 1. sz. (XVIII. sz.) Ferenczi i. m. 276. l.

³ V. ö. az Attila-arcképekkel, Amadeo medaillonjával, mely a paviai Certosa kapuját díszíti (Malaguzzi: Amadeo 1904, p. 165) és P. Jovius könyvében levő metszettel, mely a medaillon után készült (Elogia virorum bellica virtute illustrum 1596, p. 10).

⁴ Michael Beuther: Wahrhaftiger kurzer Bericht von mannigerley Kriegs und andere Händeln etc. Basel. Conradus Waldkirch 1588. S. 133. Technikája: fametszet. Méretei: 120×95 mm (keret nélkül), 170×160 mm (kerettel). Irodalom: Ferenczi i. m. 274. l.

⁵ Tört. Képes. L. sz. 9193 (jobb profil). Technikája: rézmetszet. Méretei: 141×106 mm (lapméret). Felirata: Mathias Corvinus Rex Paunoniae. Irodalom: Vas. Ujs. 1906. 95. l. Tóth-Szabó: Szathmáry György primás 1906. 18. l.

formát pedig, az ábrázolásba belevonván az egész felsőtestet, kiegészítette és Mátyás kezébe az északi portrék rendes motivumaként szegfűt adott. A Jovius-féle metszettel van szoros összefüggésben a Gerardus de Roo könyvében megjelent fametszet¹ is, mely mintaképének fordított és kicsinyített másolata. Ezen kívül a XVII. századból még két német metszetvariáns maradt fenn, amelyek azonban csak nagyvonal távoli kapcsolatban vannak a Jovius-féle metszettel. Az egyik² (VIII. tábla, 2. kép), amelyen „J. C. Klupffel sc. Nur.“ jelzés olvasható, teljesen hitvány munka, mely ékesesítő bizonyossága a gyarló másolók deformáló képességének, a másik egy rézkarc³ (VIII. tábla, 3. kép), mely bár nagyon szabad átdolgozás, mégis stílustörténeti szempontból rendkívül érdekes, mivel a Mantegna-féle képtípus, illetőleg a bázeli metszet barokk interpretációját adja. A rézkarcoló a formátumot megnövesztette, a formákat pedig a festőiség értelmében átalakította. A köpenyt hatalmas szövettömeggé fejlesztette, melyet felvillanó fény- és árnyékfoltokkal érzékített meg, a prémes gallért festőien felborzolta, a hajból pedig valóságos barokkparókat formált. Amint a művész a formákba a festőiséget, úgy a kifejezésbe belevitte a dynamikát, a

¹ Gerardus de Roo: *Annales der historische Chronik ... der Erzherzogen zu Österreich. Augsburg. Joh. Schultes. 1621. S. 258. Technikája: fametszet. Méretei: 100×95 mm. Irodalom: Ferenczi i. m. 274. l.*

² Tört. Képes. L. sz. 1643 (balprofil), Technikája: rézmetszet. Méretei: 107×94 mm (felírások nélkül). Feliratai: Matthias Hunniades Rex Hung. (fent), Deprimatur non opprimatur in noxia virtus Rex moritur: regis captivus regna potitur, (lent) No. 11. (baloldalon) Parte III. p. 13 (jobbaldalon) (a metszeten). Signatura: J. C. Klupffel sc. Nur. Johann Conrad Klupffel (Nagler Künstlerlexikon. VII. 1839. S. 69.) közepes német rézmetsző, élt a XVII. sz. I. felében. Kiállítva: 1894. 1907. Irodalom: Magy. Tört. Képes. Lajstroma. 1894. 7. l. 24. sz. Tört. Képes. grafikai kiállításának lajstroma I. 1907. 11. l. XXIV. 2. sz. Iconismus Regum Hungariae. VIII. sz. Nemz. Múz. Ferenczi i. m. 274. l. — Tört. Képes. L. sz. 8051. metszete a fent leírt metszet fordított és kicsinyített másolata. Technikája: rézmetszet. Méretei: 71×42 mm (lapméret). Felirata: Mathias Hunniades Rex Hungariae.

³ Tört. Képes. L. sz. 9192 (balprofil). Technikája: rézkarc. Méretei: 180×134 mm. Felirata: Matthias Hunniades König in Ungarn. Kiállítva: 1907. Irodalom: Tört. Képes. grafikai kiállításának leíró lajstroma. 1907. 12. l. XXIV. 3. sz. (XVII. sz.) Iconismus Regum Hungariae VII. sz. Nemz. Múz. Ferenczi: i. m. 274. l.

VIII. tábla.

1. Rézmetszet. Tört. Képes. L. sz. 9193.

2. Rézmetszet. Tört. Képes. L. sz. 1643.

3. Rézkarc. Tört. Képes. L. sz. 9192.

Német variánsok Mantegna Mátyás-portréja után.

IX. tábla.

1. Olajf. Budapest, Ernst-Múz.

MATTHIA CORVINO RE DI-
VNGARIA

2. Rézmetszet. Budapest, Ernst-Múz.

Olasz variánsok Mantegna Mátyás-portréja után.

páthoszt, melyet szinte a vadságig fokozott. E német mesterrel szemben egy olasz rézmetsző éppen ellenkező módon járt el. Metszetén (IX. tábla, 2. kép), mely az Uffizi-másolatnak egy nagyon távoli variánsa, igyekezett minden bántó vonást elávolítani és az eredeti vonásokat lehetőleg idealizálni.¹

Ezek azok a másolatok és variánsok, amelyekről eddig tudomásunk van. Egészen bizonyos, hogy ez a sorozat se nem teljes, se nem kimerítő. Minden bizonynyal P. Jovius könyve nyomán, melyet Európaszerte ismertek, még számos másolatot metszettek. Az sem lehetetlen, hogy esetleg egy festett kópia lappang valahol, mely talán jobb fogalmat tudna adni az elveszett eredetiről. Addig azonban, míg újabb adatok birtokába nem jutunk, meg kell elégednünk az eddig ismert kópiákkal, amelyekből, különösen a négy alapvető másolatból, némileg rekonstruálhatjuk az elveszett eredetit. Mantegna Mátyást profilban festette le, ami arra vall, hogy egy medaillon szolgált neki mintaképül. Ez a beállítás azonban nála nem csupán kényszerforma lehetett, mint Tiziánnál. (I. Ferenc portréja, Louvre.) Ez az absztrakt kompozicionális forma, mely arra kényszeríti a művést, hogy minden jellemző erőt egyetlen profilvonalban juttasson kifejezésre és amely az ábrázolat egy ideális síkba fordítva teljesen izolálja a szemlélőtől, kötöttségénél, rajzszerűségénél fogva rendkívül kedvelt volt az olasz quattrocentóban.² Mantegna, aki szere-

¹ Ernst-Múzeum, Mátyás-szoba 34. sz. (balprofil). Technika: rézmetszet. Méretei: 120×80 mm (felirat nélkül). Feliratai: „Ritratti et elogii p. 132“ (fent), „Matthia Corvino re di Ungaria“ PT (balra), 59 (jobbra) (metszeten), történeti szöveg (lent). Signatura P. T.

² Burekhardt a profilarc kép nagy elterjedését a medaillonok hatásával magyarázza. (Das Porträt in der Malerei. Beiträge zur Kunstgeschichte von Italien 1898. S. 245.) Ez a megokolás azonban nem teljesen kielégítő, hiszen medaillonok voltak a barokk-korban is, mégis profilportrét nem igen találunk. E műfaj csaknem kizárólag az olasz quattrocentóra localizálódott, északon csak ritkán alkalmazták, akkor is legtöbbször olasz hatás alatt (Fouquet, Strigel), a cinquecento és a barokk nagy arcképfestői pedig jóformán teljesen mellőzték. Ennek okát e műfaj aesthetikai és pszichológiai feltételeiben kell keresnünk, melyek megfeleltek az olasz quattrocentónak, de nem feleltek meg az északi fajok művészetének és nem feleltek meg a XVI–XVII. század festőinek. Csak Rembrandt alkalmazta néhányszor, talán azért, mivel ő is, bár más motívumból mint a quattrocento, igyekezett a néző és az ábrázolt közötti kapcsolatot megszüntetni.

tett a profilkontúrral és a száj körüli vonalakkal jellemezni, gyakran használta, még csoportképeiben is nagy előszeretettel alkalmazta (mantuai Gonzana-freskók). A Mátyás-kép kompozicionális felépítése, mint erről a bázeli fametszet és a londoni miniature tanuskodnak, háromszögalakú volt. Ami a külsőségeket illeti, a prémes köpenyt és a virágkoszorút, amelyek bizonyára lényegesen fokozták a képbenyomás pompás voltát, ezekkel Mantegna egyrészt Mátyás fejedelmi méltóságát, másrészt ifjúságát, talán vőlegényi mivoltát akarta jellemezni. Arcformáinak, melyekről a bázeli metszet és a Rubens-féle másolat adhatnak fogalmat, rajza, modellírozása kemény, energikus volt, mint ezt Mantegna egyéb portréin láthatjuk. Kifejezéséből bizonyára nem hiányzott az erő, amelyet azonban valószínűleg nem kísért mogorva kedvetlenség, mint a bázeli fametszeten.¹ Bár, mint ezt Mantegna jellemzési stílusa és Mátyás fiziognómiája egyaránt felteszik és a másolatok is bizonyítják, az orrtól a szájig húzódó vonal szerepet kapott a jellemzésben és pedig fokozottabban, mint ahogy a puha, festői felfogású, késői másolatok (Crist. dell' Altissimo, Rubens) mutatják. E vonalban kifejeződő keserűséget bizonyára jótékonyan egyensúlyozta a nyílt, magas homlok, az éles megfigyelésű és nagy intelligenciát eláruló tekintet, melyről talán a leg-hívebb képet Rubens másolata ad nekünk.²

Ennyi mindaz, amit a másolatból némi valószínűséggel meg lehet állapítani. E másolatok, bár az elveszett eredetit nem pótolhatják és csak halvány fogalmat ad-

¹ A metsző, mint ezt egyéb arcképeken (Cosimo Medici, Farinati degli Ulberti, Müntz op. cit. p. 83. 27.) is láthatjuk és a fennmaradt eredetiekkel ellenőrizhetjük, nagy előszeretettel csempészett be az ábrázoltak arckifejezésébe keserű, mogorva vonásokat.

² A Mantegna-féle Mátyás-portré másolataival, különösen a bázeli fametszettel meglepő rokonságot mutat Giov. Minelli Ker. Sz. Jánost ábrázoló szobra, mely 1490-ben készült a paduai Pal. vescovile számára. E terrakotta-szobor arctypusban teljesen eltér Minelli egyéb műveitől. Planiscig (*Venezianische Bildhauer der Renaissance* 1921. S. 165) szerint egy Tiberius-portré szolgált a művésznek mintaképül. Ez nem valószínű, mivel e szobor semmiféle rokonságot sem mutat a Tiberius-arcképekkel. Nem lehetetlen azonban, bár erre vonatkozólag semmiféle írott adat sincs, hogy a Mantegna-portré hatása alatt jött létre. Ha ez tényleg így volna, akkor e szobor kiváló kvalitásainál és nagy jellemző erejénél fogva a legjobb fogalmat nyújthatna az elveszett Mátyás-portréról.

hatnak róla, mégis különbözőségüknel és nagy számuknál fogva értékes kutúrtörténeti dokumentumot alkotnak. Egyrészt bizonyítják a prototypus jelentőségét és annak különböző felfogású interpretációját adván híven tükröztetik vissza egy és ugyanazon kompozíción belül különböző koroknak a stílusváltozásait, másrészt pedig tanúságot tesznek az ábrázolt személy jelentőségéről, akit ugyanazon arcformákkal különbözőképpen jellemezvén, híven juttatják kifejezésre különböző koroknak és egyéneknek a róla alkotott véleményét. Az az út pedig, amelyet a magyar uralkodó portréja megtett a comói renaissance villától Cosimo Medicinek a manierismus szellemétől áthatott udvaráig, a flamand barokk kultúra egyik fókuszpontjáig, a Plantin-Moretus-házig és a különböző német, flamand és olasz könyvnyomtató műhelyekig, Mátyás diadalútja az európai kultúrában, melynek ékesenszóló útjelzői éppen ezek a sokszor hitvány másolatok.

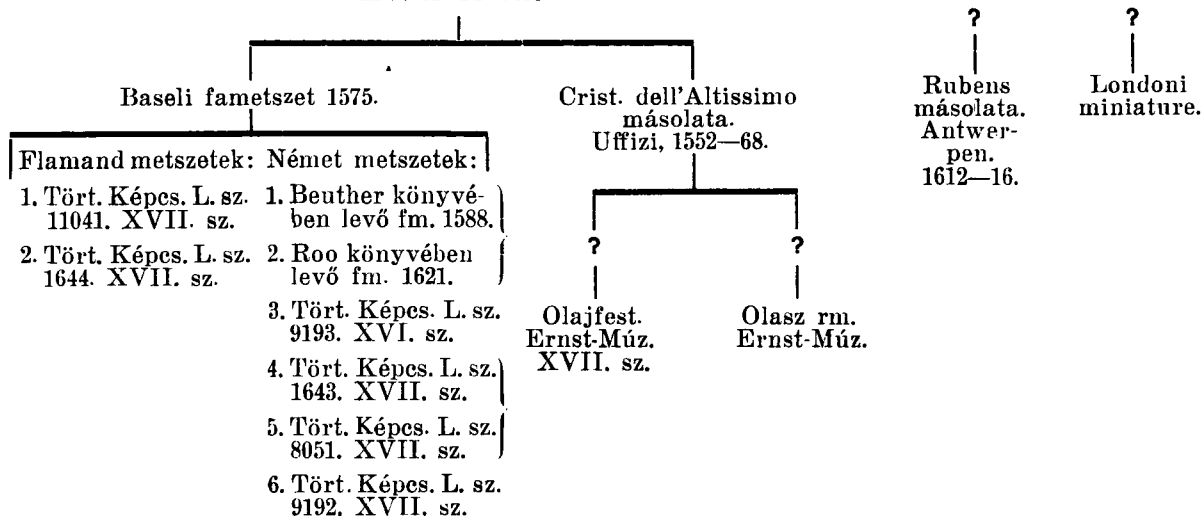
Igy az egymástól kvalitásban távolálló, de typológiaiilag összefüggő kópiák és variánsok genezisének a megállapításával a Mátyás-portrék nagy tömegében, melyek minden különbözőségük ellenére is néhány mintaképre vezethetők vissza, megkaptuk az egyik alaptípust, melyet Paulus Jovius adatának segítségével mesternévvel, és pedig az olasz renaissance egyik legnagyobb mesterének, Mantegnának a nevével láthatunk el.

Balogh Jolán.

*A Mantegna-féle Mátyás-portré után készült kópiák és variánsok
genetikai táblázata.*

Az elveszett Mantegna-féle Mátyás-portré. Como. Mus. Jov.

XV. sz. II. fele.

Laus Andreae Mantegnae, Pictoris Patavini.**A. MCCCCLVIII.**

Qualem Pellaeo fidum cum rege sodalem
 Pinxit Apelleae, gratia mira, manus;
 Talis cum Jano tabula Galeottus in una,
 Spirat inabruptae nodus amicitiae.
 Quas, Mantegna, igitur tanto pro numere grates,
 Quasve canet laudes, nostra Thalia, tibi?
 Tu facis ut nostri vivant in secula vultus,
 Quamvis amborum corpora terra tegat.
 Tu facis, immensus cum nos disterminet orbis,
 Alter in alterius possit ut esse sinu.
 Nam quantum a veris distant haec ora figuris?
 Quid, nisi vox istis dedit imaginibus?
 Non adeo similes speculi nos lumina reddunt,
 Nec certans puro splendida lympa vitro.
 Tam bene respondet paribus distantia membris,
 Singula tam proprio ducta colore nitent.
 Num te Mercurius divina stirpe creavit?
 Num tibi lac, quamvis virgo, Minerva dedit?
 Nobilis ingenio est, et nobilis arte vetustas,
 Ingenio veteres vincis, et arte viros.
 Edere tu possis spumas ex ore fluentes,
 Tu Veneris Coae perficere effigiem.
 Nec Natura valet quicquam producere verum,
 Non valeant digiti quod simulare tui.
 Postremo, tam tu picturae gloria prima es,
 Quam tuus historiae gloria prima Titus.
 Ergo operum cultu terras cum impleveris omnes,
 Sparseris et toto nomen in orbe tuam;
 Illicet, accitus superas transibis ad arces.
 Qua patet astriferae, lactea zona, viae;
 Scilicet ut vasti pingas pallatia coeli
 Stellarum flammis sint variata licet.
 Cum coelum ornaris, coelum, tibi praemia, fiet.
 Pictorum et, magno sub Jove, Numen eris.
 Nec tamen his fratres oedent pietate poetae,
 Sed tibi post Musas proxima sacra ferent.
 Nos duo praesertim: quorum tua dextera formas
 Perpetua nosci posteritate facit.
 Interea haec gratam testentur carmina mentem,
 Vilior his Arabi turis acervus erit.

Janus Pannonius.

A m. kir. hitelfőpénztár megszervezése és működése Mária Terézia korában.

(II. és bef. közl.)

II.

Az 1772. január 1-én fennállott kincstári adósságok teljes összege, amellyel azok a hitelfőpénztár kezelésébe mentek át, 7,008.922 frt volt. Ebből az összegből 4,863.152 frt 5%-ot, és 1,012.500 frt 4½%-ot, azaz összesen 5,875.652 frt kamatozott 4%-nál többet. A hitelrendszer intézkedései tehát, amelyek szerint az újonnan befolyó 4%-os kölcsönök elsősorban a most említett tartozásoknak, vagyis az összes adósságok közel öt hatodrészenek törlesztésére kellett fordítani, eredményes végrehajtás esetén nagy fontosságúak voltak. A teljes siker évi több mint 50.000 frtnak megtakarítását jelentette, ami az évente kerek számban 330.000 frt kamattehernél már számottevő összeg volt.¹

Amidőn a magyar hitelbizottság megalakult és 1773 május 29-én és 30-án tartott első ülésében a nagyszabású kamatleszállítás tervével foglalkozott, nem nagyon bízott abban, hogy azt az előírt módon sikeresen végre lehet hajtani. Kételkedésének oka az volt, hogy az újonnan befolyó 4%-os kölcsönök segítségével egy időben csak kisebb tételeket remélt felmondhatni. Ezeket a hitelezők különös fáradság nélkül kellő biztosítás mellett magasabb kamatra magánosoknál is elhelyezhették, ez esetben pedig a kamatláb leszállításának elfogadására számítani nem lehetett. Az első fölmondás a helyzetet csak kedvezőtlenebbé tehetette, mert a többi, szintén 5%-os követelésekkel bíró hitelezőknek figyelmeztetésül szolgálhatott, hogy tőkéjüknek más helyen való elhelyezéséről idejében gondoskodjanak. A kamatleszállítás elfogadása tehát a később történő felmondásoknál még kevésbé volt remélhető.

¹ O. L., Cam. Hung. Praesid. extraser. Erdődy No. 1.

Ezért a hitelbizottság a kitűzött célt egészen más úton óhajtotta elérni. Mindenekelőtt azzal a kérrsel fordult a királynőhöz, hogy a megszervezendő hitelfőpénztárnak már megnyitásakor a bécsi hiteligazgatóság által adandó tekintélyes javadalmazást biztosítson. E kérés teljesítésére építette fel ugyanis egész tervét, a 4%-nál magasabb kamatozású kölcsönöknek konvertálását: tekintélyes javadalmazás esetében az 5%-os tartozások hitelezőinek nagy része egy időben és váratlanul oly nagyságú összegek felmondásával volna meglephető, hogy a hitelezők már a felmondott összegek nagysága miatt sem tudnák tőkéjüket máshol hamarosan és biztosan elhelyezni, s ezért kénytelenek volnának a 4%-os kamattal is beérni. Az ilyen módon történt felmondás azonfelül még azért is előnyös volna, mert a felmondott nagy összegek tekintélyes része — remélhetőleg kétharmada — nem kerülne kifizetésre s így az ezúttal fel nem használt készpénzzel a nagy összegek felmondása folytatható volna. A hitelezők tehát először kényszerűségből fogadnák el a kamatleszállítást, utóbb azonban a kényszer érzésén a megszokás enyhítene, s akkor már a magánfelek tőkéjüket bizonyára szívesebben fogják 4%-os kamatra a kincstárnál elhelyezni, semmint nagyobb kamatra magánosoknál, akiknél a pontatlan törlesztés és a perlekedés veszélye mindenkor fenyeget.¹

A hitelrendszerben körülírt tervtől tehát a hitelbizottság lényegesen különbözött: az utóbbi a kitűzött célt, a 4%-nál magasabb kamatozású kölcsönöktől való szabadulást, nemcsak törlesztéssel kívánta elérni, hanem a kamatlábnak tudatos, mesterséges leszorításával is.

A hitelfőpénztár szervezése — amint fentebb is említettett — a javadalmazás kérdése miatt sokáig húzódott, ami nyilvánvalóan a kamatleszállítás kérdésében teendő intézkedéseket is késleltette. Az első lépést 1774 március elején — tehát még a hitelfőpénztár működésének megkezdése előtt — Festetics alelnök, a hitelbizottság fejtegetéseivel ellentétben tette meg, amidőn az 5%-os kamatozású tartozásokból egy aránylag csekély összeget, t. i. alig százezer frtot a kamarával arra az esetre felmondattott, ha a hitelezők e tőkéket 4%-os kamatra a kincstárnál továbbra meghagyni nem akarnák.² Alig

¹ U. o. Cred. Comm. 1773:1. (a jegyzőkönyv 8. pontja).

² U. o. Cam. Hung., Cass. 1774. Mart. 140.

kezdte meg azonban kevéssel utóbb a hitelfőpénztár működését, a hitelbizottság felfogásához híven március 20-án az 5%-os tartozásoknak valóban tekintélyes, t. i. közel kétmillió frtot tevő összegét az említett feltétel mellett felmondta, a tartozások közül azokat választván ki, amelyek régebbi keletűek voltak és amelyeknél leginkább remélhető volt, hogy a hitelezők a 4%-os kamattal is meg fognak elégedni. E felmondással egyidejűleg a felosztott jezsuita-rend harmadfél-százezer frtot kitevő s a kincstárnál elhelyezett 5%-os tőkéinek és a kamarai hivatalnokoknak fél-százezer frtra rúgó, szintén 5%-os óvadékainak kamatlába ugyancsak 4%-ra szállítottatott le.¹

A felmondásokra beérkezett válaszokból már április hó végén nyilvánvaló volt, hogy a pénztár készpénz-készlete a június hó folyamán teljesítendő fizetésekre nem lesz elégséges. Ezért a hitelbizottság május elsején tartott üléséről szóló jegyzőkönyvében arra kérte a királynőt, hogy az államadóssági pénztárból egy 150.000 frtos

¹ U. o. Cred. Comm. 1774:25. Az összeállítás a Festetics által felmondott 95.000 frtot és a cassa parochorum, valamint Nagyszombat utóbb fel nem mondott kölcsöneit is magában foglalván, több mint kétmillió frt végösszeget mutat. — A rokkantak pesti házának ugyanitt szereplő s több mint egymillió frtjának felmondása utóbb függőben tartatott s csak későbbben nyert elintézészt. — A felmondás és konvertálás a következőképen történt. A latin és német nyelven nyomtatott s a kamara nevében kiállított felmondó leveleket a külső kamarai pénztárak a feleknek vevény mellett kézbesítették. A négy héten belül nem nyilatkozó fél tőkéje után a felmondási idő (3 hó) elteltével a kincstár csak 4%-os kamatot fizetett. (U. o. 1774:25, 224.) A kamatleszállítást elfogadó fél a régi kötvényt és a pénztári elismervényt, illetőleg ezek hiányában a megfelelő érvénytelenítő okiratot ugyancsak a külső pénztárak közvetítésével küldte be s azok ellenében ugyanezen az úton kapta meg az új kötvényt. A konvertálás befejeztével negyvenegy betét elveszett okiratairól a kamara nevében latin és német nyelven nyomtatott megsemmisítő hirdetményt bocsátottak ki, amelyet nemcsak a kamarai és rendes közigazgatási úton tettek közhírré, hanem a bécsi lapokhoz is mellékeltek. (U. o. 1774:18, 1776:196, 215, 1777:107, 125, 126, 140, 152.) — Eltekintve a kártalanítási összegektől, a kamatleszállítás alól nem volt kivétel. Kedvezményben csak két intézmény részesült: a rokkantak pesti házának tőkéi után — tekintet nélkül a rövidebb felmondási időre — a kamatlat csak egy félév eltelté után szállították le (u. o. 1774:323), a cassa parochorum tőkéi pedig a konvertálandók között a legutolsó helyre kerültek. (1774:203.)

kölesönt engedélyezzen. A kérelem teljesítésére azonban nem került a sor, azt a felosztatott jezsuita-rend után maradt vagyon akkor befejezése felé közelgő rendezése feleslegessé tette. A volt magyar rendházaknak ugyanis az örökös tartományokban jelentős követeléseik voltak amelyeknek összeállítása nyolc rendházra vonatkozóan éppen ebben az időben történt meg. E követelések a hitelpénztárnál elhelyezett magyarországi jezsuita-vagyonhoz, a későbbi tanulmányi alaphoz utaltattak, úgyhogy ezen a címen 203.785 frt készpénz folyt be az említett pénztárba.¹

Az első alkalommal mutatkozott nehézségek a hitelbizottságot tervének további végrehajtásától nem térítették el. Május közepén az elsőnél jóval kisebb, de mégis jelentékeny, t. i. több, mint félmillió frtra rúgó kölcsönöket mondott fel.² A pénztár ereje azonban az e felmondásoknak részben történt elfogadása következtében a július—augusztusban teljesítendő fizetésekre ismét gyengének bizonyult. A várható 100.000 frtos hiány fedezésére a bizottság újból egy 150.000 frtos kölcsön engedélyezését kérte, amit ezúttal ismét hét magyarországi jezsuita-rendház követelése címen a hitelpénztárba befolyt 170.366 frt feleslegessé tett.³ Ez év végéig még három ízben történtek felmondások, még pedig július végén és október elején az 5 és 4½%-os tartozásokból majdnem 800 és 700.000 frtnyi és november első felében az 5%-osokból 40.000 frtot megközelítő összegben.⁴

Az év végén, vagyis az intézmény rövid tízhónapos működése után, a felmondásoknak már jelentékeny eredménye volt: a 4%-nál magasabb kamatozású tartozások több mint 2,300.000 frttal csökkentek, amely összegből 1,200.000 frtnál több konvertáltatott.⁵ A tapasztalat tehát a bizottságnak a felmondásokról vallott fel fogását látszólag igazolta.

Ugyanez esztendő decemberében már ismét előre lehetett látni, hogy a következő év januárjában és feb-

¹ U. o. 1774:76, 112, 118.

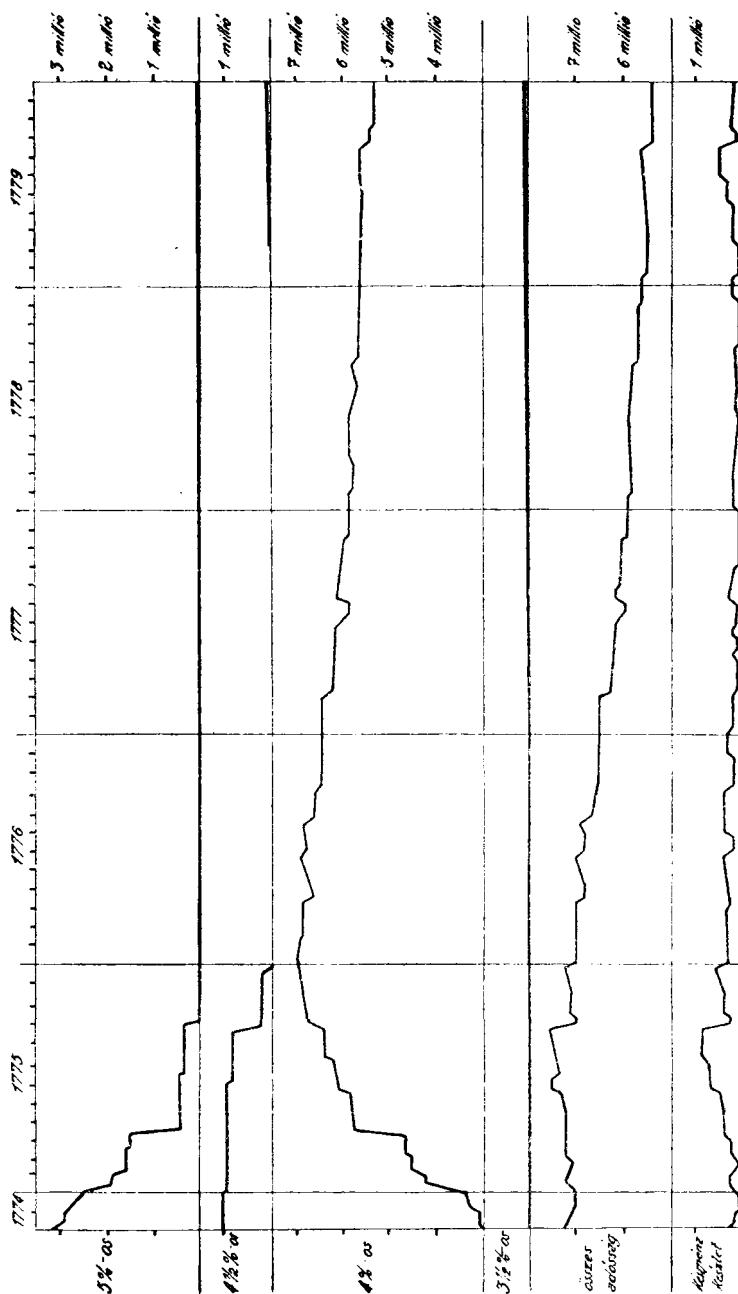
² U. o. 1774:102.

³ U. o. Register 1773—77. pag. 74. — 1774:304.

⁴ U. o. 1774:236, 360, 482. — Az 1774 nov. 1-től 1779 nov. 30-ig lefolyt időre lásd a kincstári adósság és a hitelpénztár készpénzkészlete változásainak grafikus ábrázolását.

⁵ U. o. Praesid. extraser. Erdődy No. 2.

A kincstári adósság és a hitelpénztár kézfizetéseinek változásainak grafikus ábrázolása.
(Ányógró Orsz. Lktár, Com. Hung., Pénz. extr. évsz. Érték. 1914-1917)

ruárjában a pénztárnál megint fizetési nehézségek lesznek, amelyeken az utolsó két jezsuita-rendház követelése címen befolyt 127.900 frt sem fog segíteni.¹ A kifizetendő több mint nyolcadfélszázezer frttal szemben még ötszáz-ezer frtra sem lehetett számítani. A hitelbizottság tehát már december 5-én az állampénztárból adandó 400.000 frtos kölcsön engedélyezése iránt előterjesztést tett.² A kért 4%-os kölcsönt a hitelpénztár ezúttal megkapta,³ s ezáltal a még hátralévő konvertálás sikere véglegesen biztosított. Miután a rokkantak pesti házának több mint egymillió frtnyi követelése után járó kamat szintén leszállítatott,⁴ a kincstár 5%-os tartozása 1775 áprilisában kerek számban már csak ötödfélszázezer frt volt.⁵ E csekély összeg, amelynek konvertálását egyelőre az okmányok hiánya gátolta, a konvertálás megtörténtével ez év szeptemberében a zengi és zágrábi püspökség kártalanítási, s ezért nem konvertálható 36.711 frtnyi összegére csökkent,⁶ amely összeg azután 1776 júniusának végén ez ügynek rendezésekor 29.380 frtra apadt.⁷

Az 1,012.500 frt-ra rúgó 4½%-os tartozások legnagyobb részét — 927.700 frtot — az államadóssági pénztárból az ú. n. számozott kötvények beváltásakor felvett kölcsönökből még fennálló tartozás alkotta.⁸ Mivel ezeket a kölcsönöket az államadóssági pénztár külföldön szerezte, azokat csak törleszteni, de kamatukat leszállítani nem lehetett. A hitelbizottság tehát az 5%-os tartozások felmondásának előhaladásával azokkal vegyesen — amint már fentebb is említettett — a magánfeleknek csekély 84.400 frtot tevő követeléseit mondotta fel és 1775 április végéig teljesen konvertálta, illetőleg törlesztette.⁹ Ennek megtörténtével az államadóssági pénztárnál fennálló

¹ Cred. Comm. 1774:453.

² U. o. 1774:467.

³ U. o. 1774:488. 1775:34.

⁴ U. o. 1774:323; v. ö. a 266. oldalon levő jegyzettel.

⁵ U. o. Praesid. extraser. Erdődy No. 6.

⁶ U. o. No. 4.

⁷ U. o. No. 20.

⁸ E kölcsönök eredeti teljes összege 2,260.000 frt volt. Ebből a kamara 1771-ben 160.000 frtot törlesztett készpénzben (u. o. Litt. Grassalk. 16. Jun. 1771.), majd 1772-ben ebbe az összegbe a Festetics által királyi megbízásra szerzett s csekély készpénzhozzáadással 1,172.300 frtra kikerekített kölcsönök nyertek beszámítást. (U. o. Ben. res. 21. 22. Sept. 1772. p. 5.)

⁹ U. o. Praesid. extraser. Erdődy No. 6.

4½%-os tartozásaitól is rövid idő alatt teljesen megszabadult. Az említett pénztárnak ez év júniusában 127.700 frtot, októberében 600.000 frtot és decemberében a maradék 200.000 frtot visszafizette.¹

Az 1775. év végén a kitűzött feladat végre volt hajtva: a kincstárt 4%-nál magasabban kamatozó adósságok már nem terhelték. A 4,826.440 frtnyi 5%-os tartozásokból 1,791.257 frt törlesztetett, 3,006.183 frt kamatja leszállított, 29.000 frt pedig, mint tévesen könyvelt, leíratott, és egyedül a zágrábi és zengi püspökségek 36.711 frtos kártalanítási összege után járt továbbra is 5%-os kamat. A 4½%-os 1,012.500 frtból 945.200 frt törlesztetett és 67.300 frt konvertáltatott. E szerint összesen 2,736.457 frtnyi tartozás nyert készpénzben kifizetést és 3,073.483 frt konvertáltatott.² A konvertált és törlesztett tartozások között mutatkozó arány a hitelbizottságnak a meglepetésszerű felmondásról vallott felfogását első tekintetre megerősíteni látszik. A számok értékét azonban lényegesen módosítja az a körülmény, hogy a konvertált tartozások között számos olyan, a kincstárnál maradó összeg (alapítvány, óvadék, stb.) volt, amelyeket a hitel-pénztár vagy egyáltalában nem, vagy csak a királynő engedélyével fizethetett vissza. Ezek között, hogy csak a legnagyobb összegről tétessék említés, a rokkantak pesti háza, több mint egymillió frttal szerepel. A hitelbizottságnak a meglepetésszerű felmondáshoz fűzött vérmes reménye tehát nem vált valóra: a magánfelek követeléseinek nemhogy kétharmadát, de még felét sem sikerült konvertálni.

A kamatmegtakarítás szempontjából nagyfontosságú művelet befejezésénél felvetődik a kérdés, mi úton-módon teremtette elő a hitelbizottság a kifizetett több mint harmadfélmillió frt készpénzt huszonkét hónap alatt? A pénztár működésének első két esztendejére eső s háromszázezer frton is alul maradó törlesztési javadal-mazás, valamint az 1775. év elején az államadóssági pénztárból felvett 400.000 frtos kölcsön a nagy készpénzki-adáshoz képest, csekély összeg. A hitelrendszert megállapító királyi leirat ugyan a magasabb kamatozású tartozások törlesztésére az újonnan befolyó 4%-os kölcsönöket rendelte, de hajosan lehet feltenni, hogy a szükséges kész-

¹ U. o. Cred. Comm. 1775:120, 145, — 227, 269, — 332.

² U. o. Praesid. extraser. Erdődy No. 14.

pénz ezen az úton folyt volna be a hitelpénztárba, hiszen Magyarországon még néhány esztendővel később is általánosan szokásban volt az 5—6%-os kamat.¹ Ezenfelül a hitelbizottságnak fenntebb előadott fejtegetése, amely szerint a kincstárnál már elhelyezett kölcsönök kamatának leszállítását csak azoknak meglepetésszerűen, nagy összegekben történő felmondásával, vagyis bizonyos fokú gazdasági kényszerrel tartotta elérhetőnek, szintén ellene szól annak a feltevésnek, hogy a hitelpénztárnál oly nagy összeget kitevő tőkék 4%-ra önként nyertek volna elhelyezést.

A több mint harmadfélmillió frt készpénz valóban nem az ilyen módon befolyt tőkékből gyűlt össze. Annak forrása a feloszlattott jezsuita rendnek — a felmondásokat követő fizetési zavaroknál már megemlített — vagyona volt, amelyből a konvertálás huszonkét hónapja alatt nagyobb részben a rend követeléseinek visszafizetése, kisebb részben eladott ingatlanainak és ingóságainak becsára címén körülbelül kétmillió frt készpénz folyt be a hitelpénztárnál.² A hitelbizottság kamatleszállító tervének részben sikeres végrehajtása tehát egyedül a feloszlattott jezsuita rend vagyonának, a későbbi tanulmányi alapnak köszönhető.

A magasabb kamatozású kölcsönöktől megszabadult pénztár ereje a következő év folyamán nemcsak arra volt elegendő, hogy az 1775 január 1-én az államadóssági pénztárnál felvett 400.000 frtos kölcsönt az udvari kvóta első és második részletének befizetése alkalmával két részletben teljesen törlessze,³ hanem arra is, hogy az utóbb megnevezett pénztárnál a kvóta harmadik részletének beszolgáltatásakor a magyar kincstár részéről 4%-ra 100.000 frt elhelyezést nyerhetet.⁴ Ezzel megtörtént az első lépés a hitelrendszer végső célja, a magyar tőkéknek a monarchia hitelpolitikájába való bekapcsolása felé. Az első lépést azonban nem követte második: a készpénz-készletet egészen más szükséglet kielégítésére kellett fordítani. Egy ugyanez esztendő október 5-én kelt királyi rendelet ugyanis megengedte, hogy a helytartótanács kezelésében lévő tanulmányi alap tőkéi a jelzálogul lekötött

¹ U. o. Cred. Comm. 1778:110—115.

² U. o. Cred. Comm. Register 1773—77. pag. 1—312.

³ U. o. Cred. Comm. 1776:16, 72—80, 88.

⁴ U. o. 1776:120—124, 184.

ingatlanok fele értékéig terjedő összegekben az örökös tartományokban négy, Magyarországon pedig négynél magasabb százalékra magánfeleknek kölcsön adassanak.¹ E kölcsönök körüli teendőket, különösen a nyújtott biztosíték megítélését az említett kormánysház végezte,² de maga a kölcsönnyújtás erősen befolyásolta a kincstár hitelügyét, mivel a kölcsönadandó összegeket a helytartótanács a tanulmányi alap tőkéiből a hitelpénztárnál felmondotta. A hitelbizottság már a legelső ilyenmű kölcsön engedélyezéséről folyt tárgyalások alatt jónak látta, hogy az államadóssági pénztárnál elhelyezett 100.000 frtját visszavegye.³ Az 1777. év elején gróf Kaunitz-Rittberg Domokos madridi követnek a tanulmányi alaphoz adott első, 150.000 frtos kölcsön⁴ után, a pénztár ereje, amelyet a kamatlábnak ugyanez év márciusában az új betéteknél 3½%-ra történt leszállítása⁵ és ezzel

¹ U. o. 1776:206 és Ben. res. 1776. Sept. No. 11. p. 10.

² U. o. Ben. res. 1776. Nov. No. 5, § 11. — Dr. Vargha Gyula (A magyar hitelügy és hitelintézetek története, Bpest, 1896. 36. l.) szerint „1776 dec. 4-én kelt rendeletével Mária Terézia megengedte, hogy amennyiben a pénztár állapota engedi, magánosok is kaphassanak belőle kölcsönt”. Az említett keltezéssel érkezett le ugyan egy királyi rendelet, amely a hitelbizottságot értesítette, hogy a tanulmányi alaphoz magánfeleknek adandó kölcsönök biztosítékainak megítéléséről tett előterjesztésre a királyi elhatározás más úton fog leérkezni, a hitelpénztárból magánfeleknek adható kölcsönökről ellenben ez a leirat említést nem tett. (Cred. Comm. 1776:254.) Mivel más, ugyancsak e napon kelt királyi rendeletnek nyoma nem található, az idézett, s a Közgazdasági Lexikon (I. k. 365. l.) által is megismételt állítás, amely valószínűleg a tanulmányi alaphoz adható kölcsönöket szabályozó rendelkezés félreértésén alapszik, tévesnek tekintendő. Azt különben Mária Terézia korára nézve a hitelfőpénztár ügyforgalma is cáfolja. 1780-ig bezárólag ugyanis csak két, utóbb említendő különleges eset volt, amelyben a hitelfőpénztár kölcsönt nyújtott. Mindkét munkának az a felfogása (i. h.), hogy a hitelpénztár 1773-ban a m. kir. udvari kamara kebelében szerveztetett, de a következő évben már különválasztatott a kamarai pénztártól, a főttebb előadottak szerint szintén félreértésen alapszik.

³ U. o. Cred. Comm., Regist. 1773—74. pag. 405. — 1776:225, 254. — 1777:91, 96.

⁴ U. o. 1776:238. — 1777:17. Ezt a kölcsönnyújtást a helytartótanács először ellenezte, mivel Kaunitz nem volt magyar honos.

⁵ U. o. 1777:46, 84, 96. Ez az intézkedés minden ügyfélre, vagyis magánfelekre, alapokra, óvadéktevőkre egyaránt vonatkozott. Az utóbbiakat erősen sújtotta, mivel a kamara

kapcsolatban a 4%-os felmondott tőkéknek a fél kívánására a negyedéves felmondási idő eltelte előtt történő kifizetése¹ csak gyengíthetett, csakhamar elégtelennek bizonyult. Mivel a tanulmányi alap tőkéit a megszabott jelzálogos biztosíték mellett magánfeleknél 5%-ra könnyen el lehetett helyezni, a helytartótanács nagy összegeket mondott fel, ami a hitelpénztárnál csakhamar tetemes készpénzhiányt okozott. Már az ez év júliusában esedékes 326.000 frt kifizetésére — ebből 268.000 frt tőketörlesztés — fedezetül csak 97.000 frt állott rendelkezésre,² úgy hogy a hitelbizottság az államadóssági pénztárból 250.000 frtos kölcsönt kényszerült felvenni.³

A helytartótanács a tanulmányi alap tőkéinek felmondását a következő esztendőben is folytatta, de már csak kisebb tételekben. Kellemetlen következményük ezért nem is lehetett: a pénztárt többé fizetési nehézségbe nem sodorták. Összegük lassanként 7—800.000 frtra szaporodott, ami a kincstári adósságoknak az 1777. és 1778. év folyamán történt tetemes csökkenését elsősorban okozta.

A hitelbizottság és pénztár eddig folytatott rendszeres működését az 1778. és 1779. évben a fenyegető bajor örökösödési háború előkészítése, majd pedig a háború költségeinek fedezése hirtelen egészen más irányba térítette. A végső célt, az adósságoktól való megszabadulást az ezzel ellentétes feladat, a minél több készpénz megszerzése váltotta fel, amelynek elérésére a gyors egymásutánban bekövetkezett intézkedések a hitelrendszernek a kamatlábra, felmondásra és törlesztésre vonatkozó szabályait egy időre teljesen megváltoztatták. A közelgő háborút már 1778 május elején a kamatlábnak felemelése jelezte. A kincstár az új betétek után ismét 4%-ot fizetett, szintúgy a régiek után is, ha tulajdonosaik a betett összeget készpénzzel megkészszerzték.⁴ A kamatlábfelemelést

hivatalnokai az óvadékokhoz szükséges készpénzt rendszeresen magánembereknél 5—6%-ra felvett kölcsönökből tették le.

¹ U. o. 1777:106, 118.

² U. o. 1777:118.

³ U. o. 1777:118, 125, 130, 140. — Erdődy a kölcsönt, tekintettel az ez évben leszállított kamatlábra, 3½% mellett óhajtott felvenni. Kollówrat a kérés teljesítését azzal az indoklással utasította el, hogy e kölcsön a magánfelek betéteitől teljesen különbözik, mivel az 4%-os tartozások törlesztésére szolgál.

⁴ U. o. 1778:53. A kamatláb emelését nem tették közhírré,

júniusban és augusztusban a felmondásra vonatkozó két intézkedés követte. Az első a három havi felmondási időnek pontos, kivétel nélkül való betartását rendelte el,¹ a második pedig az alapítványi tőkék felmondásának elfogadását tiltotta be.² A következő év elején a felmondás elfogadásának és a törlesztésnek általános, még a felszabadult óvadékokra is kiterjedő betiltása mellett most már az új betéteknél a kamatlábnak $4\frac{1}{2}\%$ -ra való emelése következett, s ennek folyományaképpen annak megengedése, hogy a régi 4 és $3\frac{1}{2}\%$ -os betétek $4\frac{1}{2}\%$ és $4\frac{1}{2}\%$ -osokká változtattassanak, ha a tulajdonos betétének összegét készpénzben megkészszerzte.³ A készpénzszerzésre irányuló törekvés, amelynek rendszeres érvényesítését legjobban a hadseregszállításoknak kincstári kötvényekkel történt kifizetése igazolja,⁴ a háború befejeztével azonnal megszűnt, s vele együtt hatályukat veszítették a kivételes intézkedések is: a kamatláb ismét $3\frac{1}{2}\%$ -ra szállott alá s a felmondásokat 1779 június 1-től kezdődőleg bárkitől ismét elfogadták.⁵

A háborús esztendő kivételes intézkedéseinek nem volt nagy jelentősége. A kincstárnak nem sikerült nagyobb összegeket tevő kölcsönöket szerezni, sőt adósságai ebben az évben közel háromszázezer frttal csökkentek.⁶

azt a kamarai hivatalnokok a felekkel élősóval közölték. — A 4%-ot különben úgy is megkaphatta a betevő, ha régi kölcsönét felmondta, de az esedékességkor fel nem vette, hanem mint új kölcsönt a kincstárnál hagyta. (U. o. 1778:132, 135.)

¹ U. o. 1778:75.

² U. o. 1778:149, 158/9.

³ U. o. 1779:15.

⁴ U. o. 1779:64, 71. Koppel Ábrahám Mandel, Arnsteiner Herz és társa, Teutsch Löwel és Basch Mózes a szállított széna ára fejében, szerződésük értelmében, kincstári kötvényeket kaptak, amelyeknek értékét a kamarafőpénztár a hitelfőpénztárba készpénzben befizette.

⁵ U. o. 1779:56. — A királynő esetenként történt rendelkezése szerint természetesen a kincstár a kártalanítás címén adott kötvények után ezután is magasabb kamatot fizetett. Az elvesztett harmincadmentességért Hainburgnak, Brucknak és Bécsújhelynek adott tíz-, hat- és húszezer frtos kötvények után 4%-os, a pécsi papságnak a város szabad királyi rangra történt emelésekor elvesztett javadalmaiért adott 62.888 frtos kötvény után pedig 5%-os kamat járt. E kötvények nem voltak fedezet nélkül valók: mindegyik esetben a befizetés valóban megtörtént. (U. o. 1779:120, 146/154, 171. — 1780:115, 140, 153, 180.)

⁶ U. o. Praesid. extraser. Erdődy No. 43, 55.

A pénztár készpénzkészletét is csak annyira szaporították, hogy a hitelbizottság az 1777 augusztus 1-én az államadóssági pénztárból 4%-ra felvett 250.000 frtot 1779 júliusában visszafizethette, és ugyanakkor e pénztárnál az ez év április hava végén esedékessé vált törlesztési javadalmazásból megtakarított 100.000 frtot 4%-ra helyezhette el.¹

A béke helyreállta után lefolyt időből mindenekelőtt két, a rendes ügymeneten kívül eső ügyet kell megemlíteni.

Már 1779 tavaszán félő volt, hogy a magyar kamara jövedelmeinek csökkenése és a reá rótt rendkívüli terhek miatt az udvari kvótát nem lesz képes pontosan befizetni. A nehézségek, amelyekre Erdődy Kollowrat figyelmét előre felhívta, az év végén valóban beállottak: a kamarafőpénztár pénzkészlete oly csekély volt, hogy a kvóta beszolgáltatásának biztosítására az 1779 december 20-án kelt királyi rendelettel egy 4%-os 300.000 frtnyi kölcsönt kellett engedélyezni a hitelfőpénztárból.² Az engedélyezés azonban nem segített a bajon: a hitelpénztárnak csak 200.000 frt készpénze lévén, a kölcsönt nem folyósíthatta. Ezért Erdődy Kollowrathoz intézett levelében azt indítványozta, hogy a múlhatatlanul szükséges kölcsönt közvetlenül az államadóssági pénztár nyújtsa a kamarafőpénztárnak.³ Mivel Kollowrat ezt a javaslatot elvetette, még pedig azzal az indokolással, hogy a hitelpénztár készpénzhiánya a királyi rendelet végrehajtásának akadálya nem lehet, mert annak szükség esetén az államadóssági pénztár mindenkor kölcsönt ad,⁴ e kérdés oly módon nyert megoldást, hogy a 300.000 frtot a hitelfőpénztár 1780 május 1-én az államadóssági pénztárnál felvette s azt a kamarafőpénztárnak azonnal kölcsön adta.⁵

¹ U. o. Cred. Comm. 1779:77/85, 98.

² U. o. Praesid. Erdődy 1779. Apr. No. 3, — Cred. Comm. 1779:193.

³ U. o. Cred. Comm. 1780:9½.

⁴ U. o. Praesid. aulicae 1780. Febr. No. 6.

⁵ U. o. Cred. Comm. 1780:44, 68. — Ugyanebben az évben a kvóta befizetése körül másodszor is merültek fel nehézségek. Elhárításukra Erdődy az eladományozott birtokok becsára fejében befolyt és a hitelfőpénztárban elhelyezett 425.030 frtot akarta a kamarafőpénztárba visszavenni, ami azonban az előbb megnevezett pénztárnál tetemes hiányt okozott volna. A hiány fedezésére a Bécsben időző Festetics közbenjárásával az államadóssági pénztárból az ott 1779 augusztus 1-én el-

Eltekintve a hitelrendszer értelmében az államadósági pénztárnál két ízben elhelyezett összegektől, a hitelfőpénztár megszervezése óta ez volt az első eset, hogy a pénztár kölcsönt nyújtott. Az első kölcsönnyújtást még ugyanabban az évben egy második is követte. Pozsega városa, hogy a tűzvész okozta károkat helyreállíthassa, egy 22.900 frtos kölcsön engedélyezését kérte a királynőtől, aki azt a magyar kamara pártoló előterjesztésére a városnak meg is adta, még pedig a hitelfőpénztárból, igen kedvező feltételekkel. A polgárság egyetemleges kezessége mellett felvett kölcsön t. i. az első négy évben kamatmentes volt, utána csak a következő nyolc évben járt 4%-os kamat, amely idő alatt a tőke is törlesztendő volt.¹

Az említett két kölcsön nyújtása nem a hitelbizottság kezdeményezésére, hanem királyi rendeletek kifejezett intézkedésére történt, amelyek ezen az úton határozottan közérdekű szükségleteknek tettek eleget, de a kölcsönnyújtás kérdését általánosságban nem szabályozták, sőt még csak nem is érintették. Ennélfogva ez a két eset nem tekinthető olyannak, mint amelyek által a hitelrendszer módosult s az ügykörbe most már a kölcsönnyújtás is bevonatott volna.² Ellenkezőleg, az ügykör a régi maradt. A pénztár ügyszakmájában ebben az időben is egyedül azok a nagyobb összegek tűnnek szembe, amelyeket a helytartótanács a tanulmányi alap tőkéiből mondott fel. E felmondásoknak már ismeretes következménye ezúttal sem maradt el: a pénzkészlet nagyarányú csökkenése miatt 1780 júliusában az államadósági pénztárból az ott elhelyezett 100.000 frt visszafizetését kellett kérni,³ sőt októberben ugyanott egy 240.000 frtos kölcsönt is fel kellett venni, mivel a hitelpénztár ebben az időben kénytelen volt a tanulmányi alap 328.000 frtról szóló kincs-

helyezett 100.000 frt visszavételén felül még egy, a kvóta negyedévi összegét is meghaladó, 500.000 frtos kölcsönt óhajtott felvenni. Kollowrat, e kérésen megütközve, a kölcsönt megtagadta, de a 100.000 frtot visszafizettette. (U. o. Praes. Erdődy 1780. Jul. No. 6, 7. — Acta post Festetics No. 174, 221.)

¹ U. o. Cred. Comm. 1780:97, 117.

² V. ö. a 272. oldalon levő 2. jegyzettel.

³ O. L. Cam. Hung., Praes. Erdődy 1780. Jul. No. 6, 7. — A helytartótanács a horvát tanács megszüntével a kezelésébe került és kezdettől fogva a hitelfőpénztárnál elhelyezett horvát tanulmányi alaphoz is akart magánfeleknek kölcsönöket adni, de ezt a királynő nem engedte meg. (Cred. Comm. 1780:113, 120.)

tári kötvényeit készpénzben beváltani.¹ A pénztár szorult helyzete az év végén sem javult: a tanulmányi alap tőkéiből 1781 március 9-ére ismét 254.000 frt mondatott fel, amiért is még az előző év decemberében egy második 240.000 frtos kölcsönt kellett kérni az államadóssági pénztárból.²

Mária Terézia uralkodásának második korszakában a hitelügyet nem annyira a kamara elnöke, gróf Erdődy János, hanem inkább gróf Festetics Pál alelnök irányította, aki az e téren való jártasságának nemcsak a kölcsönszerzésre kapott 1772. évi megbízásokat köszönhetette, hanem azt is, hogy a hitelrendszert kidolgozó bécsi bizottságnak tagja lehetett. Bár a vezetésben kétségtelenül nagyobb része volt, mint a kamara elnökének, befolyása mégsem hasonlítható Grassalkovich működéséhez, aki az első korszakban ezt az ügyet mondhatni személyesen intézte. De ilyen erős irányításra a gondosan kidolgozott hitelrendszer mellett most már nem is volt szükség. A rendszer a volt jezsuita vagyon tőkeerejének felhasználása mellett szinte önmagától meghozta a kívánatos eredményt, amelyet legjobban a következő, számszerű adatok világítanak meg. A hitelfőpénztár megszervezésekor a kincstárnak

4,863.152 frt 15 xr	5 ⁰ / ₁₀ -os,
1,012.500 „	4 ¹ / ₂ ⁰ / ₁₀ -os,
1,119.070 „ 12 ¹ / ₂ xr	4 ⁰ / ₁₀ -os,
5.200 „	3 ¹ / ₂ ⁰ / ₁₀ -os és
9,000 „	kamatmentes, azaz

összesen: 7,008.922 frt 27¹/₂ xr
tartozását vette át évi 333.668 frt 20 xr kamatteherrel.³
Mária Terézia uralkodásának végén a kincstárt már csak

29.380 frt	5 ⁰ / ₁₀ -os,
48.300 „	4 ¹ / ₂ ⁰ / ₁₀ -os,
5,238.530 „	46 xr 4 ⁰ / ₁₀ -os és
123.338 „	27 ¹ / ₂ xr 3 ¹ / ₂ ⁰ / ₁₀ -os, azaz

összesen: 5,439.549 frt 13¹/₂ xr
tartozás terhelte évi 216.326 frt 53 xr kamattal.⁴ Esze-

¹ U. o. Cred. Comm. 1780:171, 180.

² U. o. 1780:189/193.

³ U. o. Praesid. extraser. Erdődy No. 1.

⁴ U. o. No. 61. A közölt adatok 1779 nov. 30-áról valók. A királynő haláláig — amennyire ez a hitelbizottság tárgyalási irataiból megítélhető — az adósságok végösszege hozzávetőleg 150.000 frttal csökkent.

rint 4 év és 8 hó alatt a tőketéher 1,569.373 frt 14 xrral, a kamatteher pedig évi 117.341 frt 27 xrral, vagyis valamivel több mint egyharmaddal csökkent. A magyar kincstár érdekét tekintve tehát az új rendszer teljesen bevált. Végső célját azonban, bár annak irányában az államadóssági pénztárnál 1775-ben és 1779-ben elhelyezett, de onnan csakhamar ismét visszavett két 100.000 frttos betéttel is történt kísérlet, meg sem közelíthette: a magyar tőkét ezen az úton a monarchia hitelpolitikájának szolgálatába állítani nem sikerült.

Herzog József.

Történeti irodalom.

Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. rész.
2. kötet. Oklevelek és levelek 1407-től 1429-ig. Sopron. 1923.
8°. XLIV + 442 l. — 3. kötet. Oklevelek és levelek 1430-tól
1452-ig. U. o. 1924. 8°. XXXIX + 422 l.

Három év előtt hívtuk fel olvasóink figyelmét Házi kiadványának első kötetére s most újabb két kötet megjelenéséről számolhatunk be. Akkor kifejezett óhajunkat és reményünket Sopron város nemes áldozatkészsége és a diplomatárium szerkesztőjének odaadó fáradozása valóra fogja tehát váltani, megajándékozva történetirodalmunkat a város teljes oklevéltárával.

Elismerésünk és dícséretünk most is egyaránt megilleti mindkettőt. A szerkesztőt azért a fárasztó, önmegtagadó munkáért, amellyel a középkori oklevelek százainak sajtó alá rendezése jár s amelynek kedvéért le kell mondania az alkotás ébresztette csendes örömről, a várost pedig a kiadás anyagi terheinek magára vállalásáért. Igaz, ezt megtennie kötelessége, — csak hogy ennek a kötelességnek a teljesítésével más, gazdagabb városaink nem törődnek. Legtöbbjük előtt ez a kulturális feladat, önmaguk multjának megbecsülése vagy egészen ismeretlen, vagy pedig számításba nem jövő, jelentéktelen tényező. Sajnosan beletartozik ebbe a kategóriába fővárosunk is, amely még csak nem is gondol nagy utánjárás-sal összegyűjtött diplomatáriumának kiadására. A mi szomorú, szűkös viszonyaink között tehát egyszerű kötelesség teljesítésnél többet jelent, nagyobb jelentőségű Sopron városának és polgármesterének, Thurner Mihálynak áldozatkészsége, mint más nemzeteknél, amelyek közvéleménye mindezt természetes, parancsoló kötelességnek ismeri.

Történetíróink, amint az oklevéltár köteteinek visszhangjából megállapítható, tudatában vannak annak, milyen nagy jelentőségű tény az, hogy utolsó, még megmaradt régi városunk oklevelei közkinccsé fognak válni. Sopron középkori okleveleinek teljes sorozata ugyanis nemcsak a város történetéhez szolgáltat adatokat, hanem lehetővé fogja tenni, hogy tájékozódjunk: melyek a középkori várostörténet általános problémái, hol kell megragadnia a kutatónak a fonalat, ahonnan a siker reményével indulhat el, melyek azok a tipikus,

valószínűleg minden város fejlődésében azonos vonások, amelyeket elsősorban fog majd keresni más városok multjának emlékei között. Így lesz majd csak lehető annak kijelölése, hogy a középkori magyar rendi társadalomban a városi elem milyen helyet foglalt el, milyen gazdasági alapokon nyerte azt el, azaz majd csak akkor következik el a szintézis ideje. Meseze vagyunk még ettől az ideális céltől, de végre mégis csak megindult a pozitív alapvetés s ezzel túljutottunk a kezdet legkezdetén.

Sopron multjának felderítésén kívül a kiadvány megjelenése után, teljes egészében tekintve, történetirodalmunknak nagy és érezhető hiányát fogja tehát majd pótolni. A két újabb kötet azonban forrásanyagunknak már most is jelentős gyarapodása. Arról a korról szólnak ugyanis, amely az egész magyar történelemben még mindig a legkevésbé van feldolgozva, amelyet alig-alig ismerünk. A XV. század első fele ez a kor, egyik része a Nagy Lajos és Mátyás közötti időszaknak, történetirodalmunk óriási hiátusának. Mert több feldolgozás szól az Árpád-korról és Mátyás uralmának idejéről több ismerettel rendelkezünk, mint a XIV. század második és a következő század első feléről. Az Árpád-korra vonatkozólag ugyanis elbeszélő krónikáink és okleveleink szinte teljesnek nevezhető tömegben forognak közkézen és az ezeknek a forrásoknak az alapján készült feldolgozások, értekezések szinte minden vonatkozásában feldolgozták már egyszer ezt a kort, anélkül természetesen, hogy eredményeik megingathatatlanok volnának. Mátyás korát ismét részletes, megbízható előadásokból ismerjük, főleg Fraknoi úttörő tanulmányaiból, ezek a tanulmányok azonban nem oklevelek alapján készültek, miként az Árpád-korról szólók. Ebből az időből már maradtak fenn diplomáciai ügyvivőktől, követeiktől származó jelentések, még inkább a következő, Jagelló-korról s ezek az éles megfigyeléssel készült, színgazdag források tették lehetővé Fraknóinak, hogy plasztikusan varázsolja elénk a XV. század végét. Ranke módszerével dolgozó történetírásunk, e szép eredmények mellett, nem tudott azonban boldogulni azzal a korról, amelyből még nincsenek diplomáciai jelentések. Másrészt ugyanerről a korról — az Árpádokéhoz képest — már nagy tömeg okleveles anyag szól, csak hogy ez az anyag szinte teljes egészében kiadatlan még. Ez a kettős ok eredményezte tehát, hogy a jelzett évszázad meg nem érdemelt mellőzésben részesült. Nyilvánvaló, hogy ezen az égető hiányon segítenünk kell, még pedig a feldolgozás fáradságosabb, de gyszersmind megbízhatóbb módjával kell a hiányt pótolnunk. Ezt a kort tehát oklevelek alapján, ezernyi töredékből kell rekonstruálnunk, az egyes szereplőket nem egy élesszemű kortárs találó jellemzéséből, az eseményeket nem annak folyamatos, élénk leírásából, hanem oklevelek közvetett adataiból kell megismernünk, kombinálva s nem egy

esetben teóriákat állítva fel, azzal a módszerrel, amely íróinkat az Árpád-kori események vizsgálatánál vezette.

Ennek a munkának a megindulásához azonban alapfeltétel az anyag publikációja. S amint az Árpád-kor anyagát sem gyűjthette össze egyetlen ember, még inkább van szükség vállvetett munkára ennél a kornál, ahol az anyag számára nézve sokszorosan megnövekedik. Oklevéltárak kellene tehát — s ha ezek a szintézis dívatja következtében nem jelennek meg, akkor az Anjouk és Hunyadiak korát valóban csak fantáziával tudjuk áthidalni.

Egy csepp a tengerben, de mégis már az okleveles anyag jelentős gyarapodását jelenti Házi két kötet. Az első 1407-től 1429-ig 480, a második pedig 1430-tól 1452-ig 470 számot tartalmaz. Az oklevéltár általánosabb jelentőségű, vagy tartalmuknál fogva felőltöbbszörös carabjainak felemlítését nyugodtan el mellőzhetjük, mivel csak kiszakított részleteket jelentenének s mert a kiadó előszavában pár oldalon, mintegy futó szemlét tartva köteteknek gazdag anyaga felett, úgys kiemelte már őket. De éppen mert gyakran hangzanak el kifogások a hozzá nem értők részéről az oklevéltárak kiadása ellen, nem tartjuk feleslegesnek rámutatni arra, hogy milyen anyagot talál a kutató, ha az ú. n. általános, politikai és közigazgatástörténet megismerése céljából lapozza a soproni oklevéltár köteteit s utalni arra is, hogy mennyivel hátrányosabb helyzetben van, mint az újkori történet művelője.

A két kötetben az állam sorsát eldöntő vagy befolyásoló eseményeknek nem egy újabb részletére, főleg a husszita mozgalmakra, az Auszriával való viszonyra, Erzsébet királyné törekvéseire, Hunyadi kormányzóságának pártviszonyaira vonatkozólag találunk adatokat, amelyek lehetővé teszik, hogy ezeket az erjedő éveket pontosabban megismerhessük. Ezeknek az elszórt törmelékeknek éppen különállásuk miatt nagyobb a relatív értékük, mint az újkori aktáknak. Egy XIX. századi rendelkezés ugyanis az akták összefüggése szerint hét-nyolc helyen is meg lehet örökítve, úgy, hogy ha csak egy marad is fenn, még mindig pontosan megállapítható a történelmi tény. A középkori anyagnál ellenben, ha reánk is marad egy intézkedés vagy esemény emléke, akkor a legtöbb esetben, ez a feljegyzés az egyetlen koronatanú is. Jellemzők erre vonatkozólag a husszita események. Tóth-Szabó Pál terjedelmes munkában megírta ezeknek a mozgalmaknak a történetét s művébe minden, nagy utánjárásal összegyűjtött elszórt adatot beillesztett. A soproni oklevéltár azonban még ehhez az igazán részletes feldolgozáshoz is nyújt újabb kiegészítő adatokat. Természetesen a történetíró el nem mellőzhető kötelessége marad sokszoros figyelemmel ügyelni arra, hogy az egyes adat és oklevél relatív jelentőségét ne fokozza abszolút értéké.

Középkori közigazgatásunk története, amint az köz-

ismert, megiratlan még, de főleg a XV. század eleji királyi udvar, a centrum közigazgatási szerepéről, az ott működő tisztviselők ügyköréről és hatásköréről tudunk keveset. Ma-napság akár egy délamerikai állam organizmusáról, kormányzatának felépítéséről is könnyen tájékozódhatunk, ha sematizmusát átforgatjuk. De a középkorból ennek a váznak az elkészítése, az állami organizmus esontrendszerének rekonstruálása csak aprólékos, nehéz munkával fog — talán — egyszer sikerülni. Ma inkább csak elképzeljük, feltesszük, hogy milyen volt. Oklevéltárunkban már altárnokmesterekkel, alajtónállómesterekkel, királyi miles-ekkel, „summus dispensator“-ral és „vicedispensator“-ral is találkozunk és a többi, főtisztviségeket betöltőkre vonatkozólag is kijegyezhető belőle egy-egy adat, amely segít megállapítani, mi is volt ezek speciális munkaköre. De milyen messze vagyunk még attól, hogy a merev váz elkészülte után megismerhessük az izmok és a finom idegszálak munkáját, működését, amellyel az államot összekapcsolták az őt körülvevő társadalom szervezetével!

Úgy hisszük, eléggé rámutattunk Házi oklevéltárának nagy jelentőségére, arra a haszonra, amelyet történetírásunknak a fontos levéltári anyag megbízható publikációjával nyújt. Az anyag bármilyen szempontból való közelebbi vizsgálata már kívül esik ismertetői tisztünkön, a részletek ki-ásása és értékesítése már az elmélyedő kutató munka feladata. Egyes tollhibákra és elírásokra sem akarunk rámutatni (pl. ismételten *székely főispán*), mivel ezek azonnal szembetűnnek és nem akadályok az oklevéltár felhasználásában.

Mályusz Elemér.

Payr Sándor: A dunántúli ev. egyházkerület története. I. kötet. Sopron, 1924. 932 lap.

Hazai egyház- és iskolatörténeti monografiáink túlnyomó részben abban a hibában szenvednek, hogy bizonyos sablón szerint dolgoznak. Jóformán csak az egyházak, illetőleg az iskolák külső történetét adják, azok megalakulását, külső szervezetünk változásait, alkalmazottaiknak névsorát és működésük tartamát stb., de annál kevesebbet hallunk az intézmények belső életéről, az egyes korok lelkéről, mely nyomot hágy az iskola vagy gyülekezet történetében is, vagyis legtöbb esetben hiányzik a művelődéstörténeti háttér, a szellemtörténeti szempont, mely a legjelentéktelenebb gyülekezetet vagy iskolát is történeti értéké emeli és a nyers tényeken át az emberi szellem folyton alkotó munkáját szemlélteti.

A lutheránus Dunántúl jól ismert történetírójának előttünk fekvő hatalmas munkája szerencsésen szakít az álta-

lánosságban jellemzett iránnyal és kivált műve II. részében, mely a dunántúli egyházkerület általános történetét adja, oly színes és széles képét rajzolja a dunántúli ev. gyülekezetek szellemi életének, még pedig az egyházalkotmány, tanbeli, liturgiai fejlődést éppúgy, mint a vallási és erkölcsi élet, egyházi irodalom, nevelésügy változásait, nem feledkezvén meg az ev. egyháznak a magyar nemzeti szellemhez való vonatkozásainak kiemeléséről sem, hogy e tekintetben őszinte elismerésünket érdemli meg. Payr azon tulajdonsága, hogy a legegyszerűsebb és legmegbízhatóbb anyaggyűjtők egyike, itt is teljes fényében ragyog, de egyúttal ki kell emelnünk azt a tudatosságát is, mellyel az óriási anyagon általában uralkodik. Kiváló érdeme, hogy lehetőleg az eredeti forrásokra megy vissza és hangyaszigorral aknázza ki az esperességi, gyülekezeti és családi levéltárakat. De a kútfők felhasználásában is a legnagyobb tájékozottság jellemzi tárgya körében, kisebb, alig hozzáférhető munkák, sőt még a fővárosi meg vidéki lapok cikkei sem kerülnek ki a figyelmét. Nem szólva az egyes dunántúli egyházközségekre vonatkozó monográfiákról, melyek nagy része különben csekélyebb értékű, az általa feldolgozott rengeteg anyag túlnyomó részét a szerző maga gyűjtötte össze kora ifjúságától kezdve. Legnagyobb nehézséget kítűzött feladata megoldásánál kétségkívül az anyag feldolgozásának a módja, illetőleg annak beosztása rejtett magában. Payr munkáját 2 kötetre tervezi, melynek elseje — épp az előttünk fekvő — a szóban forgó ev. egyházkerület első korszakát, vagyis az alapvetést és első virágzás korát (1522—1647) foglalja magában 2 részben. Az első rész az egyes egyházközségek történetét, másika pedig az egyházkerület általános történetét tárgyalja. Kétségtelen, hogy mind a két részre egyaránt szükség van, de a kidolgozásnak ez a módja mégis bizonyos formai, technikai fogyatékokkal jár, melyekkel Payr nagyszerű történetírói iskolázottsága sem tudott egészen megküzdenni. Így kikerülhetetlenek voltak az ismétlések, mikor pl. ugyanegy gyülekezetről vagy ugyanegy lelkészről több fejezetben is esik szó, esetleg azonos módon. Ugyancsak e beosztással függ össze, hogy olykor kénytelen a szerző az általa felvett határidőt átlépni, meg az is, hogy az I. rész mégis inkább az egyházközségek külső történetét nyújtja, bár a szerző rajta volt, hogy ezt a részt is igen érdekes helytörténeti (pl. ma már egészen ismeretlen, eltűnt magyar falvakról emlékszik meg) és családtörténeti (kivált a Nádasdy, Batthyány, Ostffy, Erdődy, Zrínyi, Ungnad stb. családokra vonatkozólag) adatokkal élénkítette. Mégis az a benyomásunk, hogy az egész nagy munka egységesebb benyomást tett volna, ha a szerző az első kötetben vagy a kötet általános történetét adta volna elejétől végig, vagy pedig az egyes gyülekezetek történetét vitte volna fel a jelenkorig

és hagyta volna az általános történetet a II. kötetre. Bárha Payr az általa évtizedeken át gyűjtött anyagot előzőleg kisebb dolgozatokban foglalta össze, a jelen kötet így is sok új adatot és megállapítást tartalmaz a magyar kultúrhistorikus meg irodalomtörténész és jogtörténész számára. E tekintetben különösen a tanfejlődés és hitviták, egyházi irodalom, az iskolák és nevelés ügye című fejezetek emelendők ki. (Az I. részben az egyes gyülekezetek történetében a szerző nem mindig terjeszkedik ki az iskolákra, talán adatok hiányában!?) Szerzőnek azt a javaslatát, hogy *Zvonarics Imre* és *Nagy Benedek: Pázmány Péter Píronszági c. érdekes hitvitázó iratát* (1615.) új kiadásban tétessék hozzáférhetővé, mi is melegen pártoljuk. Ép a szerző volna leghivatottabb a mű kiadására.

Payr egész nagy munkáján végig tárgyilagosságra és igazságosságra törekszik és e tekintetben is általában megfelel a felállítható követelményeknek, csak egy-két helyen ragadja el gazdag tudása, illetőleg a Dunántúl szeretete egy-egy fölösleges részlet elmondására, vagy protestáns lelkesedése egy-egy kevésbé indokolt kitételre.

Payr derék munkája egyébként a magyar kultúrhistoriának határozott nyeresége. Kívánjuk neki és magunknak is, legyen módjában eddigi működésének mintegy koronáját képező nagy művének második kötetét is minél előbb közrebocsátani!

Szelényi Ödön.

Emlékkönyv Berzeviczy Albert írói működésének félszázados évfordulója ünnepére. Írták a miskolci (eperjesi) jogakadémia volt és jelenlegi tanárai. Pécs. 1925. 8°. 502. l. Függelékül a miskolci jogakadémia 1924—25. tanári Almanachja. 507—584 l.)

Társulatunk tiszteleti tagja s a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert, a közelmúltban ünnepelte írói működésének félszázados évfordulóját. Ez évfordulót a volt eperjesi jogakadémia közvetlen jogutódaként működő miskolci ág. ev. jogakadémia tanári kara egy terjedelmes és tartalmilag is magas színvonalú Emlékkönyvvel tette emlékezetessé, azon a címen, hogy az ünnepelt történetíró félszáz évvel ezelőtt az eperjesi jogakadémia tanáráként kezdte meg közéleti pályáját. Az Emlékkönyv írói a jogakadémia volt tanárain (Eöttevényi Nagy Olivér, Ereky István, Horváth Ödön, Moór Gyula, Réz Mihály) kívül a jelenleg működő intézet tanárai, élükön az Emlékkönyv szerkesztőjével, *Bruckner Győző* jogakadémiai dékánnal.

A közölt tudományos dolgozatok túlnyomó részben a jogtudományok körébe tartoznak, ami az intézet jellegéből természetszerűen következik; van azonban köztük néhány hecses történelmi tárgyú forrástanulmány is. Ilyen a *Bre-*

*deczky Sámuel*ről szóló életrajz-részlet, melyet a szerkesztő az 1919-ben elhunyt Horváth Ödön volt eperjesi jogakadémiai dékán s utóbb közigazgatási bíró hagyatékából adott közre. A teljes életrajz a folyó évben jelent meg Berzeviczy Albert előszavával ellátva. A sárosmegyei származású Bredeczky a XVIII. század egyik érdeemes polihisztorja, aki változatos életpálya után mint ev. püspök halt el 1806-ban Lembergben. Több munkát írt a magyarországi protestantizmus iskolaiügyéről és jogi helyzetéről; főműve a *Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn* (1803—1805) négy kötetben, mely 1807-ben jelent meg új kiadásban. A közölt részletek Bredeczky jénai tanulóéveire s a galíciai protestánsok helyzetének ismertetésére vonatkoznak; az előbbiben szerző azokat a hatásokat teszi vizsgálatá tárgyává, melyek Bredeczky lelki életének és világfelfogásának kialakulására befolyást gyakoroltak; ez utóbbiban részletes és tanulságos képet ad a galíciai protestánsok kulturális és gazdasági helyzetéről.

Bruckner Győző: A Thököly-család késmárki magánföldesuraságáról írt levéltári kutatásokon alapuló értékes dolgozatot, mely egyidejűleg külön is megjelent. (Pécs. 1925. 8°. 84 l.) Szerző, aki a Szepesség történetének ez idő szerint leghivatottabb művelője, tanulmánya bevezetéseként Késmárk város közjogi szabadságainak kialakulását tárgyalja, majd ismerteti azon körülményeket, melyek Késmárk várát a nagyszombati származású, s csak anyai ágon nemes Thököly Sebestyén borkereskedő kezére juttatták 1583-ban. Részletesen szól az egyébként 1598-ban bárói rangot nyert új földesúr és a város polgársága közt állandósult viszályokról, melyeket egyideig a vár korábbi ura Laszky Albert szított, melyek Thököly Sebestyén utóda, István idejében enyhültek ugyan, emléküik azonban bizalmatlansággal töltötte el a polgárság lelkét a különben jóakarátú Thököly István minden törekvésével szemben. A XVII. század derekán már ismét harcban áll egymással szemben a város és a várúr; az évtizedekig tartó küzdelemnek az 1651-i bécsi egyezség vetett véget, melynek értelmében a Thököly-család lemondott a városra vonatkozó jogairól, s ezzel szemben a város váltság gyanánt 50.000 frtot fizet két részlethen; az egész összeg lefizetése után a család Késmárkot szabad városnak nyilvánítja. Mint a következmények mutatták, a bécsi egyezmény csak pillanatnyi fegyverszünetet jelentett. Thököly II. István különféle címeken állandóan zaklatta a polgárságot, mely azonban kemény küzdelem után kivívta, hogy 1655-ben megszabadult a Thököly-család fennhatóságától, visszanyerte régi jogait s újra szab. kir. várossá lett. Szerző a továbbiakban érdekesen ismerteti Thököly II. István bukását a Wesselényi-féle összeesküvéssel kapcsolatosan, majd azon intézkedéseket, melyekkel Thököly Imre igyekezett a város jóindulatát a maga számára biztosítani. Befejezésül adja a Thököly-család

késmárki mondakörét, melynek középpontjában Thököly Sebestyén meggazdagodásának mondája áll. Az Emlékkönyv tartalmából kiemelhetjük még *Putnoki Béla* világosan megírt összefoglaló tanulmányát: *Igazságszolgáltatásunk a céhek idejében* címen.

Az Emlékkönyv egy érdemekben gazdag életpálya előtt való hódolat, mely nemcsak arra mutat, hogy Berzeviczy kulturpolitikai működésének és tudományos közéleti szereplésének ezen első állomáshelyén működésének emléke el nem halványultan él a köztudatban, hanem azt is igazolja, hogy a köteleességtudást és a magyar tudomány és kultúra szolgálatában tanúsított önzetlen tevékenységet az arra hivatottak hálásan méltányolják.

—ch —e.

Eugen Heischmann: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925. Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst. 260 l.

Ha a szerző szántszándékkal akart volna nehéz problémát keresni, talán akkor se találhatott volna sokkal nehezebbet, mint az állandó hadsereg kezdeteinek történetét. Mivel az állandó hadseregnek a zsoldos hadseregből való lassú kialakulásáról van szó, igen nehéz nemcsak pontos évszámmal, hanem csak megközelítőleg is megjelölni, hol van kezdete ennek az új intézménynek, amelynek eredete feltalálható már akkor is, mikor a régi hadsereg még virágkorát éli. Éppen ezért jegyzi meg helyesen az író, hogy „nem lehetett feladata az, hogy a néhai Duna-monarchia állandó hadseregének kezdetéül egy határozott évszámot jelöljön meg, mint ahogy ezt az előző munkák tették“, hanem megelégszik azzal, hogy rámutathat olyan jelenségekre, amelyek még a XVI. század végéről valók, de lényegükben azonosak az állandó hadsereg tartása korában előforduló tényekkel. Ugyanezt a célt szolgálja művének függeléke is, amelyben felsorolja a XVI. század végén és a XVII. század elején fennálló ezredeket és több ízben kimutatja, hogy ezek közül egyes ezrekben éveken át sem bocsátották el a zsoldosokat, vagyis egyes ezrek pár éven át ugyanolyan szolgálatot teljesítettek, mint amelyet végzett később az állandó hadsereg. Ennek kimutatása persze még nem bizonyítja be azt — és ezt a szerző is szívesen elismeri —, mintha ezen ezrek szolgálatának állandósága a hadsereg állandóságát is jelentené, de igen szépen mutatja azt a fejlődést, amelyen a viszonyok kényszerítő erejénél fogva a zsoldos hadrendszer az állandó hadsereg megalakulása előtt keresztülment.

A munka gerince tehát az, hogy már az állandó hadsereg megalakulásának ideje előtt eső korból mutassa ki az állandó hadsereg eszméjének létezését és azt a munkát, ami a XVI. század második felében és a XVII. század ele-

jén ezen eszme megvalósítása érdekében történt, aminek igazolása által magától tarthatatlanná fog válni az eddig uralkodó felfogás, amely szerint az állandó hadsereg felállítása a 30 éves háború eredménye. Ennek bebizonyítása céljából először tárgyalás alá veszi azokat a Habsburg-uralkodókhoz intézett előterjesztéseket, amelyek arról szólnak, hogy a Habsburgok országaiban nem lehet megelégedni csupán a nyár folyamán, vagy a hadjáratok idejére együtt tartott sereggel, hanem télen is és a béke idején is szükséges a várórségen kívül megfelelő számú sereget tartani (11—55. íap); ezután áttér arra, mit tettek a Habsburgok a német birodalmi gyűléseken (55—130. l.) és az örökös tartományok gyűlésein (135—181. l.) e célnak megvalósítása érdekében; végül pedig egy fejezet következik, mely inkább csak eszmeileg függ össze az előbbiekkal, amennyiben az uralkodó katonai felségjogaival, a tisztek kiképzésével stb. foglalkozik (182—224. l.). Ez utóbbi fejezetet maga a szerző is olyannak jelöli meg, amely igen fontos s amelyben tárgyalatról ezenfelül is sokat lehetne még beszélni. A mű annak megállapításával végződik, hogy Ausztriában az állandó hadsereg kezdete a XVI. század végéig megy vissza és minden valószínűség szerint eredeti osztrák gondolat, nem pedig a németalföldi vagy spanyolországi hasonló intézmény utánzása, minthogy ennek hatása ki nem mutatható.

Mindezeket a megállapításokat bátran aláírhatja akárki, ha a könyvet elolvassa, mert az ott mondottakból ez csakugyan így látszik következni. Tényleg azonban mégis nagy kérdés marad, vajjon csakugyan így áll-e a dolog. Hogy a németalföldi, illetőleg spanyolországi katonai viszonyok mennyire hatottak Ausztriában az állandó hadsereg kifejlődésére nézve, azt a szerző még ezután eldöntendőnek mondja és ebben egyet is lehet vele érteni. Ránk nézve, magyarokra nézve azonban teljességgel érthetetlen, miért nem keres az író egy közelebbi hatást, mely alatt katonai tekintetben a Habsburg-uralkodók állottak és ez a közelebbi hatás a Habsburgoknak a törökhöz való viszonya, illetőleg a Habsburgok magyarországi katonai helyzete, mert az tény, hogy amennyiben Ferdinándnak, vagy utánna a Habsburgok német ágának katonaságra volt szüksége, az a harmincéves háború koráig szinte kizárólag Magyarországon kellett nekik, így tehát az osztrák állandó hadsereg kezdeteit kutató történetírónak nem célszerű egyszerűen mellőznie a Habsburgok magyarországi katonai rendszerének tanulmányozását. E pár sornak, mellyel a szerző könyvéről megemlékezünk, nem lehet feladata az, hogy amit ő Ausztria hadügyeire vonatkozólag vizsgálat alá vett, ugyanazt Magyarországra vonatkozólag is végig megállapítsa, de az kétségtelen, hogy a Habsburgok az állandó katonaság felállításának gondolatát nem 1556-ban ismerték meg először Hans von Weisspriach

„Gutbedünken“-jéből, amint ezt itt olvassuk, minthogy Magyarországon már az 1543-i országgyűlésen elhatározták, hogy egy éven át minden száz telek után hat katona állandóan a táborban tartózkodjék (X—XII. t.-c.), amely időponttól kezdve folytonos igyekezete marad a Habsburg-uralkodóknak, hogy hazánkban állandóan tartassék katonaság nemcsak a háború, hanem a béke idején is és az 1555-i országgyűlés végzése között már találkozunk is a szerző által sokkal későbbi időből említett, de igen nagyra értékelt „milités continui“ elnevezéssel, amely ettől kezdve állandó kifejezés lesz a magyar törvényekben. Mivel pedig mindezenálunk így megvolt s a Habsburgok nemcsak osztrák főhercegek, de magyar királyok is voltak, természetes, hogy az állandó hadseregnek Németországban és Ausztriában való megteremtésére irányuló törekvések eredete nem a messze eső németalföldi vagy spanyolországi hadrendszer esetleges tanulmányozásából, hanem a magyarországi katonai rendszer ismeréséből következett. Ugyancsak megtaláljuk hazánkban már a XV. század közepétől kezdve a magyar királyoknak arra való igyekezetét, hogy az adót, ami az állandó katonaság tartásához elengedhetetlen, ne egy évre, hanem hosszabb időre szavazzassák meg az országgyűléssel, amely jelenségnak a XVI. század második felében a Habsburgok többi országaiban való előfordulását szintén az állandó katonaság eszméjének bizonyítékaként emeli ki a szerző. Ezzel szemben fel kell említenünk, hogy ugyanakkor, mikor a Habsburgok az adónak több évre való megszavazását egyéb országaikban eredmény nélkül próbálták megvalósítani, nálunk ez időnként minden nehézség nélkül, mint rendszer virágzott. Hogy mindezeknek a magyar historikusok előtt jól ismert tényeknek hatását a szerző figyelmen kívül hagyja, ennek oka az, hogy a magyar katonai rendszernek tanulmányozását teljesen mellőzi.

Mindezen tényeknek felsorolása azonban nem változtat azon a valóságon, hogy a munka kiváló nagy szorgalommal és hihetetlen mennyiségű levéltári anyag felhasználásával készült, ami kétségtelenül egyik legfőbb érdeme, de egyúttal hátránya is. Az a körülmény, hogy a szerző a katonai rendszer megváltoztatására irányuló nagyszámú munkálatokat egymásután, szinte vég nélkül ismerteti, vagy az országgyűléseknek az adó megajánlására vonatkozó tárgyalásait sokszor napról-napra menő részletességgel mondja el, kissé próbára teszi az olvasót. Mert — sajnos — ezen különben nagyérdekű adatok közlését egyrészt nem teszi értékesebbé és érdekesebbé annak ismertetése, milyen viszonyban állottak ezek a tervezetek a tényleg meglévő valósággal és milyen eredményekhez vezetett volna tényleges megvalósításuk, viszont másrészt az országgyűlési tárgyalások részletes ismertetéséből csupán az tűnik ki, amit azonban régóta

tudunk, hogy az adó megajánlása mindig nehezen ment az országgyűléseken. Ellenben nagy érdeme a szerzőnek, hogy ezek ismertetésénél erősen kifejezésre juttatja azt az álláspontot, hogy az állandó hadsereg megvalósítása eszméjének felmerülése után már nem annyira katonai, mint inkább pénzügyi kérdés volt, minthogy az állandó hadsereg felállítása nem annyira az eddigi rendszernél megfelelőbb voltától, mint inkább a rendek által megszavazott adó mennyiségétől függött.

A szerző egyébként maga határozza meg legjobban műve értékét könyve végső szavaival. Ezek szerint ugyanis nunkája nem tekinthető a kérdés végleges megoldásának és a maga részéről elegendőnek tartja, ha sikerült neki a figyelmet egy olyan területre irányítani, amelyen való további kutatásoktól még érdemes eredmények várhatók. Ehhez a nézethez szívesen csatlakozik e sorok írója is és őszintén kívánja, hogy a szerzőnek magának sikerüljön megtalálnia mindazt, amit e tekintetben a további kutatástól vár.

— ó — ó.

Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Budavári Tudományos Társaság. Budapest, 1922. 351 l.

Jóllehet találkozunk már a középkor gazdasági életében is az államhatalom tudatos politikai beavatkozásaival — igazi gazdaságpolitikai rendszer képviselője ekkor még sem az államhatalom, hanem a város. Ennek önző gazdaságpolitikája nyomja rá a korra sajátos bélyegét s szorítja bizonyos általános formák közé a gazdasági életet. Pénzügyi szempontok azonban, a finciális szükség, amely a hatalmi politika s a zsoldos seregeknek, valamint a közigazgatásnak velejárón növekvő terhei következtében rohamosan fokozódik, arra kényszerítik az uralkodót, hogy egyre határozottabban avatkozzék a gazdasági tevékenység irányításába. Nálunk ez kezdetben főként a bányászat terén észlelhető (p. o. kincstári bányabirtok létesítése már II. Lajos idején; a bányaugynek I. Ferdinánd által kezdeményezett reformja), majd nyomon követik részben finciális szempontból eredő, részben már ekkor is az osztrák örökös tartományok gazdasági érdekeit szolgáló vámintézkedések és kiviteli tilalmak, privilegizált kereskedelmi vállalkozások, monopóliumok, appaldok, míg nem kétszázados tapogatódzás, illetőleg inkább kapkodás után Mária Terézia gazdasági politikája a monarchiában is teljes diadalra juttatja az ú. n. merkantilista rendszert s vele az államhatalom egocentrikus gazdasági politikáját.

Bármint ítélték is meg a későbbi nemzetgazdasági elméletek a merkantilizmust, történetileg elbírálvá kétségtelenül a fejlődés egy jelentős lépcsőfoka, mert ez kovácsolta össze

s függetlenítette tulajdonképen gazdasági egységgé az egyes államtesteket, megvetvén egyszersmind a kapitalizmus nagyarányú gazdasági fejlődésének szilárd alapjait.

A monarchiában Mária Terézia uralma oldotta meg ezt a feladatot. S ennek a kormányzatnak megismertetése annál inkább tarthat érdeklődésre számot, mert áldásai igazában csak az osztrák örökös tartományokban mutatkoznak, míg Magyarországnak török hódoltság szülte elmaradottsága további száz esztendőre csontosodik meg.

A bevezető fejezetekben szerzőnk röviden vázolja a monarchiára nézve Szilézia elvesztésével beállott kedvezőtlen helyzetet, s a bécsi politikának ebből folyó, szinte a kényszerűség szülte célkitűzéseit. Minthogy Szilézia volt a monarchiának gazdasági főütőere s egyetlen fejlett iparú területe, annak elvesztése a monarchiát gazdaságilag teljesen kiszolgáltatva a külföldnek. Miért is a bécsi politika legfontosabb feladatát abban látta, hogy a monarchiát kifelé gazdasági egységgé forrasztva, annak a külföldre való utaltságát a hazai ipar kifejlesztésével s általában a gazdasági kultúra minden ágának emelésével lazítsa, kereskedelmi mérlegét aktívra tegye, azon keresztül — a merkantilizmus elvei szerint — a belső vagyonosodást fokozza s ezzel megteremtse az államháztartás szilárd alapjait. Mindez azonban teljes egészében a monarchiának csak egyik felében érvényesült: a cseh-osztrák örökös tartományokban, míg Magyarország homlokegyenest ellenkező elbánásban részesült.

Eckhart műve ezután a különböző gazdasági ágak szerint sorra veszi a bécsi kormánynak Magyarországra vonatkozó gazdasági intézkedéseit, terjedelmes anyag felsorakoztatásával világítva meg azok intencióit s az egyes kormányzések, illetőleg hangadó kormányférfiak felfogását. A bécsi gazdasági politikának ezen elibénk tárt ténykedésében a vezérlő szempont az örökös tartományok gazdasági jólétének emelése s a magyar gazdasági élet irányítása teljesen ennek van alárendelve. Magyarország a monarchia államgazdasági egységében a gyarmat szerepére van kárhóztatva, amelynek az a rendeltetése, hogy az iparosítandó örökös tartományokat olcsó terményekkel s nyersanyagokkal lássa el s különben is lanyhán gyámolított belső gazdasági — mindenekfelett ipari — fejlődésének egyenesen mesterséges elfojtásával a tökéletes gazdasági függés bilincseibe verve, főfogyaszója legyen az örökös tartományok fiatal iparának. Ezért nemcsak hogy a behozatali kereskedelmet zárja el külföldi piacairól, hanem éppen oly rideg kíméletlenséggel teszi lehetetlenné kivitelét is korábbi jólfizető külföldi piacaira. Gyámolítólag csak ott munkál közre, hol az örökös tartományok érdekeit ezzel legtávolabbról sem kockáztatja. Sokat fáradozik az állattenyésztés, mezőgazdaság észszerűbbé tétele érdekében, takarmány- és ipari növények termesztésének elterjesztésén, az alsóbb-

fokú pesztóipar meghonosításán. De mindez csak félrendszabály volt, mert hogy az észszerűbb gazdálkodás és igazán gyerekeipőben járó gyáripari (igazában csak manufaktúrák voltak) tevékenység számára az ösztönzésen kívül megadja az életfeltételeket is a magyar szempontból irányított kereskedelmi és vámpolitikában, arra egy-két tisztábban látó kormányférfi (különösen Borió és Zinzendorf) minden sürgetésére sem tudta magát soha elhatározni.

Mi volt az oka a bécsi udvar e kettős eljárásának? Az egyik ok a magyar nemességnek rideg elzárkózása az adóvállalástól, illetőleg Magyarország csekélynek talált részese-dése a monarchia terheiben, a másik pedig a magyar kereskedelmi mérleg látszólagos aktivitása Ausztriával szemben, amelyből a kormánykörök Magyarország belső gazdagodására véltek következtethetni. Minthogy Ausztria többet adózik s könnyebben adóztatható ugyanakkor, amidőn Magyarországon a legmérsékeltőbb adóemelést is csak alig-alig lehet keresztül vinni, a nemesség adóvállalását pedig egyáltalában nem, a bécsi kormány fenti gazdaságpolitikája révén, közvetve iparkodott céljait elérni.

Ámbár az idevágó tárgyalási s egyéb forrásanyagot összefüggő teljességében nem ismertük, a bécsi udvar gazdasági politikájának ez a gyarmati jellege, nemkülönben annak az adókérdéssel való szoros kapcsolata történetirodalmunk megállapításai közé tartozott. Sőt hála a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle működésének, foglalkoztak annak egyes részleteivel is. A bécsi levéltári anyagnak összegyűjtése azonban s a kérdésnek ezen az alapon részletekbe menő megvilágítása Eckhart érdeme, bár a bécsi politikának általa elibénk vázolt ténykedéséből sajnálattal nélkülözzük az úrbéri kérdést, amit annál is inkább szeretnénk megtalálni munkájában, mert az őstermeléssel foglalkozó fejezet zárószavaiban a szerző maga állapítja meg: „A reformok legfőbb akadályozói a társadalmi viszonyok voltak. Az újításnak itt kellett volna megindulnia... A felszabadult vagy terhei legnagyobb részétől megszabadított paraszt mindenütt többet és jobbat termelt, mint a robot alatt roskadozó.” Már pedig az első lényeges lépést ezen a téren éppen a Mária Terézia kezdeményezte úrbéri rendezés jelentette.

A mű legértékesebb részét azonban nem annyira a bécsi udvar gazdasági politikájának részletes ismertetésében látjuk, mint inkább az ezt kísérő fejezetekben, ahol a szerző kritikai vizsgálat tárgyává teszi a bécsi udvarnak Magyarország kereskedelmi mérlege és a monarchia terheire való hozzájárulása tekintetében vallott felfogását. Mint fentebb láttuk, ez képezte a Magyarországgal szemben követett gyarmati politikának a kiindulópontját. Eckhart eredményei mindkét vonatkozásban kimutatják e felfogás helytelenségét. Ami

a kereskedelmi mérleget illeti, annak látszólagos kétnemlény aktívumát Eckhart tárgyilagosa megállapításai alig néhány százezer koronára szállítják alá; míg a tényleges viszonyokat feltüntető fizetési mérleg súlyos milliók passzívumával terheli Magyarországot. Az államháztartás terheinek megoszlásánál ugyanez a helyzet, mert Magyarország alig háromnemlény lakossága a pénzbeli terhekben is 26—29% erejéig részesedett Ausztria hatnemlény lakosával szemben. S ha hozzávesszük a természetbeni szolgáltatásokat — az egykorú Zinzendorf számításai szerint —, az arány 38%-ig emelkedik. Hasztalan utaltak azonban ezen tárgyilagosa megállapított tények nem egyikére már az egykorúak is, hasztalan érvelt Zinzendorf számszerű adatokkal s hangoztatta, hogy a monarchia jól felfogott érdeke megköveteli, hogy Magyarország egyenlő elbánásban részesüljön Ausztriával, mert csak a gazdagabb Magyarországtól lehet várni s a méltányosság alapján követelni a nagyobb terhek vállalását — a magyar nemesség adómentessége s jogaihoz való szűkkeblő ragaszkodása sokkal inkább volt vörös posztó, hogysem állításai helyességének belátására akár a kormánysszékeket, akár az uralkodót rábírhatta volna.

A szerző e fejezetekben vizsgálódásait elmélyítve és művének különben eszközölt elhatárolásán túl terjesztve, a gazdasági politikát a kereskedelmi forgalom tényleges viszonyainak, illetőleg változásainak figyelembevételével a fejlődés szempontjából mérlegeli, amihez a szükséges alapot a Magyarország kereskedelmi forgalmáról nagy gondossággal és körültekintéssel készült történeti statisztikája szolgáltatja. (A történeti statisztikai anyagot, részben egykorú hivatalos táblázatokat, részben a szerző fáradtságos munkájával készült összeállításokat lásd a függelékben.) Munkája e részében gazdaságtörténeti irodalmunk egyik legsikerültebb fejezetét képezi. Benne a szerző a gazdasági élet jelenségeinek megvilágításával a bécsi udvar gazdasági politikáját hatásaiban vizsgálja s legalább is kereskedelmi vonatkozásaiban összeállítja annak mérlegét.

Hasonló irányú a műnek két további fejezete. Az egyiknek szomorú fényt vető megállapítása az idegen elemnek túlnyomó szerepe a belső kereskedelem lebonyolításában: rácok, örmények, görögök állanak az első helyen, aminek magyarizátát egyrészt a török alattvalóknak kedvezményes elbánást biztosító vámpolitikai intézkedések, másrészt Magyarországnak a törökhódoltság óta visszafejlődött gazdasági viszonyai s a hazai kereskedő elemnek az általános elszegényedéssel kapcsolatos elsovadása.

A másik az utolsó fejezet a bécsi gazdasági politikával, mint a kapitalisztikus gondolkodás a kapitalista szellem kialakulását akadályozó tényezővel foglalkozik. A magunk részéről a szerzőtől eltérően nemcsak annyit vagyunk

hajlandók a bécsi politika terhére írni, hogy nem működött közre a *kapitalisztikusan gondolkozni nem tudó* magyarság körében a kapitalista vállalkozási szellem kifejlesztésén, hanem ezt odamódosítanók, hogy kiölte, elsatnyasztotta a meglevőt, hogy a XIX. századi magyarnak Széchenyi által annyit korholt tunya gazdasági mentalitását éppen ez a politika tette általánossá. De a XVIII. századi magyarét nem tartjuk ezzel teljesen azonosnak. Annak előtte és még Mária Terézia magyarjában is megvolt úgy a vállalkozó szellem, mint az észszerű gazdálkodás iránti érzék. Gondoljunk csak a köznemesi sorból éppen nagyszabású vállalkozásai (ipari és kereskedelmi egyaránt!) révén kiemelkedő bethlenfalvi Thurzó Jánosra, aki évtizedekkel a Fuggerek — későbbi üzlettársai — előtt ismerte fel a magyar fémtermelés világszerte jelentőségét, s tett kísérletet annak lekötésére s azzal az antwerpeni rézpiacon döntő szerep kivívására; gondoljunk csak a kassai Almásy kereskedőházára, gróf Károlyi Sándor nagyszabású ipari vállalkozási terveire, melyek megvalósulása nem a vállalkozási kedven és állhatatosságon, vagy az észszerűség hiányán bukott meg, hanem kizárólag a bécsi kormány ellenséges magatartásán; és vegyük végül figyelembe a magyar nagybirtokos osztálynak az ipari vállalkozás iránti készségét éppen Mária Terézia uralkodása idején, amely tüstént megmozdult (Grassalkovich hatvani, gróf Forgách gúcsi gyára, s a kamaratanácsos Kempelen pozsonyi vállalkozása), mihelyst úgy látszott, hogy a bécsi politika, sajnos, csak átmenetinek bizonyult irányváltozása számára teret s lehetőséget nyújt. Kétségtelenül alapos munkát végzett e téren már a török hódoltság teremtette szomorú gazdasági helyzetünk, de ami ezt betetőzte s a magyar gazdasági gondolkozásmódját a sivárságig süllyesztette, az — szerény véleményünk szerint — Bécsnek gyarmati politikája volt.

E fenttebb érintett fejezetek főtörekvése hogy az egyes gazdaságpolitikai intézkedések s a hangadó kormányférfiak ezekhez fűződő memorandumharcának ismertetésén túlmenően a gazdasági élet jelenségein, annak tényleges alakulását lemérve, megállapítsák a bécsi udvar gazdasági politikájának hatásbeli mérlegét. Sajnos ezt egységesen, tárgya minden vonatkozásában a szerzőnek nem sikerült, helyesebben nem is sikerülhetett keresztülvinnie. Nem pedig azért, mert történettudományunk még máma is annyira nélkülözi a monografikus irodalom, különösen a kisebb részletkérdések előkészítő munkáját, hogy mai állása mellett a történetírónak egyelőre nemcsak a szintezisről, hanem sokszor még az átfogóbb monografiák tárgyukat kimerítő teljességéről is le kell mondania, ha csak nem vállalja az apróbb részletkérdések tisztázásának talán évtizedeket igénylő munkáját. A bécsi udvar gazdaságpolitikájának hatásbeli elbírá-

lása feltételezi XVIII—XIX. századi gazdasági életünknek, gazdaságunk belső szerkezetének ismeretét. Ezt azonban csak a helytörténeti és tárgyi részletkutatás szállítja a történés szűkebb egységein belül leszárt eredményeivel.

A nagybirtok belső gazdasági szerkezetét, gazdálkodási formáit, a birtokgazdaságunk alapjait alkotó parasztrétegek gazdasági viszonyait, valamint az ekkor még a falú népéből élő s gazdasági életünkbe főként a földesúri haszonvételek zsilipjein át beszivárgó idegen elem tevékenységét tisztázó birtoktörténet; a város társadalmi tagozódását gazdasági életfeltételeit, az egyes foglalkozási kategóriák összetevődését figyelemre méltató várostörténet; nem különben a pusztá genealogiai kapcsolatokon túlterjedő, az egyes családok szellemi és gazdasági életkörét, utóbbin belül a vagyontételek, illetőleg vagyoneltolódás folyamatát, méreteit kutató és a polgári osztályra is kiterjedő családtörténet: ezek hordják össze az általános, a közgazdaság állapotának s fejlődésének megismeréséhez az épületanyagot. Mindezt azonban egy-két komoly, példaadó, de magában álló kéréslettől eltekintve teljesen nélkülözzük.

A történettudomány specializálódásának csak a hátrányait éreztük meg. Ami tulajdonképpen csak eszköz lehetett volna a továbbiakhoz: a részlet megismerése önéllá vált; az úgynevezett „érdekes“ hajhászásához vezetett s elvesztvén az átfogóbb összefüggéseknek biztos irányító fonalát érdemlő tette a pusztá részletnek megismerését az egészre való jelentőségének minden értékelése nélkül. A specializálódásnak ez általános veszedelme volt. Nálunk azonban hiányzott mellőle ennek a specializálódó tudományos munkásságnak a tudományos testületekben és főként szemináriumokban összpontosult szervezettsége és irányítása, amely a veszélyeken egyedül tudott úrrá lenni és a specializálódásban a történettudomány páratlan elmélyülését és szigorú módszerességét hozta meg. Mi legfeljebb csak dicséretreméltó kivételeket mutathatunk fel, ezek megkövetelik maguknak a kritika s tudománytörténet minden elismerését, de elszigeteltségükben az összeredményen keveset változtatnak.

Gazdaságtörténetünk is nem csekély mértékben látja e bajok kárát. A Magyar Gazdaságtörténeti Szemlében testet öltött s minden elismerést kivívó próbálkozásnak, ha a gazdaságtörténeti kutatás egységesebb megszervezését nem is sikerült megvalósítania, sikerült az az iránti fokozott érdeklődést felkeltenie. Sajnos a folytonosságot nem mondhatta a magáénak és nem volt sem testület, sem tudományos intézet, mely örökébe léphetett volna. Alig néhány éve örvendhetünk csak annak a ténynek, hogy van legalább egy szemináriumunk, amelyben a gazdaságtörténeti kutatás állandó otthonra s istápolásra talált. A tudományos munka e legfontosabb munkamegosztó s irányító szervének birtokában re-

mélhetjük végre, hogy gazdaságtörténetünk művelése el nem enyészön meggyökeresedik s amennyire elkésztett, annyira alapos munkássággal fogja pótolni a lezajlott évtizedek mulasztásait.

A szeminárium alapvető munkájának azonban ki kellene egészülnie az erőknék további szélesebb alapokon nyugvó megszervezésével, mely egy szélesebbkörű munkaprogram kidolgozását, keresztülvitelét vállalhatná s nem utolsó sorban gondoskodna megvalósulása anyagi feltételeiről. Utóbbi egyike lenne a legégetőbb feladatoknak, mert maroknyi voltunk mellett a magyar társadalom mai gazdasági és szellemi kríziseiben a tudományos művek megjelentetése üzleti szempontból eredményes nem lehet és csakis a fogékonyabb s egyben anyagilag is tehetős rétegek áldozatkészségével eszközölhető. Ami a kiterjedtebb munkaprogramot illeti, az egyelőre csakis a Magyar Történelmi Társulat nagyszabású kormányzástörténeti forráskiadványának csapásain haladhat. Gazdaságtörténelmünk nagyobb problémáinak átfogóbb monográfiákban leendő feldolgozásáról egyelőre le kell mondanunk, illetőleg éppen a talaj első megmunkálásának hiányában ezeknél sokkal gyümölcsözőbbnek ígérkezik a bizonyos centrálisabb jellegű kérdések forrásanyagának a modern tudományosság módszerességével történő kiadása, amely egyfelől a hozzáfűződő bevezetésekben kiemérítheti tárgyát a történetirányzat mai állása nyújtotta lehetőségek határain belül, másfelől kiemelkedőbb kérdésekről lévén szó, sokoldalú forrásanyagában rávilágít a tisztázandó részletkérdésekre, azok érintkezési felületeire s így legmegbízhatóbb vezérfonala lehet a specializálódó kutatásnak.

Eckhart Ferenc tárgyválasztása a lehető legalkalmasabb arra, hogy ennek a szélesebbkörű magyar gazdaságtörténeti munkaprogrammnak — legalább is újkori részében — kiinduló pontját képezze. Tárgya centrális jellegénél és sokoldalúságánál fogva a gazdasági élet egészét felöleli és sorra ráirányíthatja a további kutatás figyelmét legkülönbözőbb megnyilvánulási területeire. Másrészt, minthogy a bécsi udvar gazdasági politikája egyik legjelentősebb meghatározója újabbbkori fejlődésünknek, a szűkebb értelemben vett tudományos körök határain túl szélesebb körök érdeklődését is felkeltheti a gazdaságtörténet iránt. Eckhart máma specialistája ennek a kérdésnek s ha további munkásságát e szélesebb keretek között folytathatná, azt az utókor kétségtelenül a gazdaságtörténet egyik nagy fejlődési állomásául fogja regisztrálni. Sajnos, a kutató munkája csak a fontosabbik, de nem egyetlen tényező, amelyen ennek lehetősége múlik. S a másik, az ily nagyszabású terv megvalósulását biztosító anyagi feltételek nincsenek meg. A Magyar Történelmi Társulat programja önmagában is sokkal nagyobb terheket jelent, hogysem azokat még ezzel is tetézhethé.

S volnának a Magyar Történelmi Társulaton kívül a magyar társadalomnak egyéb tényezői is, amelyek elsősorban érezhetnének önmagukban arrahivatottságot, hogy a magyar gazdaságtörténet istápolását vállalják. És itt mindenekelőtt a nagy gazdasági érdekeltségekre gondolunk. Vajjon itt, hol a jelen égető gazdaságpolitikai kérdéseivel foglalkoznak, nem érezték és nem érzik soha annak szükségességét, hogy gazdasági viszonyainkat s az azokból fölmerülő problémákat a maguk történeti fejlődésében ismerjék meg. Eckhart Ferenc munkája szükségszerű elhatároltsága mellett is, mondhatnók minden sorában bizonyítja a gazdasági kérdések történeti megítélésének szükségességét. Vajjon figyelemre méltatják-e ezt is, azokban a körökben, hol az érdeklődés nem elsősorban a történetírás munkásáé?

Pauliny Oszkár.

Kapossy János: F. A. Hillebrandt (1719—1797). Vázlat. A budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti gyűjteményének dolgozatai. V. 1924. A Budavári Tudományos Társaság kiadása. 8°, 30 l. és 8 tábla.

Rövid, adatokkal túlterhelt, egészen vázaltszerű kis dolgozat látott fenti cím alatt napvilágot Kapossy János tollából, ki a szombathelyi templomról szóló monografiájával és más apróbb dolgozataival már tanújelét adta a művészettörténeti kutatás terén képességeinek.

A XVIII. század egyik legtevékenyebb építőművészeinek, Franz Anton Hillebrandtnak életével és működésével foglalkozik az alapos kis tanulmány. Hillebrandt egyike azon jóízű, sokat dolgozó osztrák építőművészeknek, akik az igazán nagyszabású, irányító művészek, a J. L. Hillebrandok, a Fischer von Erlachok, az A. E. Martinellik mellett az osztrák barokk-izlésnek nemcsak hazájuk területén, hanem Magyarországon is terjesztői lettek nagy számban emelt építészeti alkotásaikkal.

Bécsben, 1719-ben született Hillebrandt. 1734-ben lett a bécsi művészeti akadémia növendéke. Tanulmányai befejezése után Németalföldön s főleg Németországban tartózkodik hosszabb ideig. Különösen Würzburg híres mestere, Balthasar Neumann gyakorolt reá nagy hatást, akinek művészi ízlését és ötleteit látjuk felcsillanni Hillebrandt későbbi művein. Azután Bécsben működik s különböző irányú építészeti munkásságot fejt ki, melyek nevét ismertté tették a császárvárosban. Mikor a magyar királyi udvari kamaránál az építész állás Martinelli halála folytán megüresedik, 1757 július 30-án beadja kérvényét ez állás elnyeréséért gróf Grassalkovich Antal kamarai elnökhöz. Még ugyanez év augusztus 4-én megkapja megbízatását s ettől kezdve majdnem négy évtizeden keresztül neve egybe van forrva csaknem minden

nagyobb állami és magánépítkezéssel hazánkban. Főleg Pozsony palotáinak egész sorát utalják az ő tevékenysége körébe, minden valószínűség szerint teljes joggal. Részt vesz a pozsonyi vár átépítésének munkálataiban, irányító szerepe volt a budai királyi palota építkezésénél, többek között a Zsigmond-kápolnát s az azóta eltüntetett Szent Jobb-kápolnácskát is ő tervezte. A nagyváradi püspöki palota, valamint székesegyház építésénél is vezető szerepet játszott s a székesegyház homlokzatának megoldásánál éppúgy láthatjuk az ő szellemét, mint a püspöki palota homlokzatának ornamentikájában lehetetlen föl nem ismernünk stílusának lényeges jegyeit. 1772 október havában a bécsi Hofbauamt élére kerül, mint udvari főépítész, de egyidejűleg megtartja a magyar kamaránál viselt állását is; új méltóságában főleg Pozsony városának városrendezési munkálataiból veszi ki a részét, mint legfelső irányító. Kiváló munkássága megbecsüléseképpen 1776-ban a bécsi belváros épületeinek felügyeletét utalják hatáskörébe, majd 1783-ban a legfőbb udvari építészeti igazgatás asszeszorává lesz. Ilyen minőségben lesz a mai bécsi bank-gassei magyar palota átépítője. Majd különösen II. József ama rendelkezése, hogy az egyetem a budai várból Pestre kerüljön, s a pozsonyi főkormányiszkek és hivatalok átköltözzenek Budára, veszi igénybe tervezőképeségeit az akkor lefolytatott nagymérvű átalakítási munkálatoknál, melyek a hivataloknak elhelyezését voltak hivatva biztosítani. Utolsó nagyobb szabású önálló műve a pesti német színház és vígadó terveinek elkészítése volt 1792-ben.

Hillebrandt 1797 január 25-én halt meg. Kiváló készült-ségű, szorgalmas művész volt, s bár kevésbbé volt meg benne a nagy lángelmék ösztönös képessége, a különböző forrásokból vett művészi elemeket bizonyos egyéni módon tudta összhangba hozni, egységes hatásúvá összeolvasztani.

Kapóssynak rövid, vázlatszerű kis tanulmánya sok új, általa felkutatott levéltári forrásokon alapuló adatával, széleskörű s tág perspektívájú felfogásával s jó előadásmódjával máris nyeresége művészettörténeti irodalmunknak. Azt hisszük, hogy az e vázlat nyomán irandó nagy monográfia, kiegészítve a szerző ezután végzendő kutatásaival, hazánk XVIII. századi építéstörténetének ma még sok homályos és kellőleg fel nem derített kérdésére fog világosságot hozni.

○ 7.

Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédeztudós visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharerról és a tót mozgalomról. Életrajzát írta, a visszaemlékezéseket és jelentéseket sajtó alá rendezte *Steier Lajos*. Budapest, 1924. 786 l.

Szerencsés választás volt ezzel a kötettel kezdeni a „Magyarország újkortörténetének forrásai” című gyűj-

teményes vállalatban megjelenő emlékiratok sorát, mert Beniczky visszaemlékezései a kiadásra mindenképen érdeme-
sek, magas történeti értékük, s — ami a közönség előtt jó
ajánlólevél — bizonyos aktuális jelentőségük van. Írójuk, mint
honvédezered és a Felvidék jórészének kormánybiztosa, az
1848/49-i szabadságharcban eminens szerepet játszott. Világos
után, a halálbüntetés helyett kegyelemből kapott várfogságban,
számozott ívekre írta memoárjait, s ezek a papírlapok az
államra nézve nagyfontosságú kérdésekről kitérő tárgyisme-
rettel és mély politikai bölcseséggel számoltak be, úgyannyira,
hogy Bécsből mindinkább növekvő érdeklődéssel figyelték
szaporodásukat. A kormányhatalom érdeklődésének tudható
be, hogy csonkán maradtak ránk az emlékiratok: egyik fontos
részük, a tót mozgalmak történetének előadása 1849 január
5-től a szabadságharc végéig, elkallódott a minisztériumokban.
A többi füzetet kiadta Steier, az első kivételével, mely a
reformtörekvések általánosan ismert keletkezésének és fejlődé-
sének történeti kivonatát tartalmazza.

Beniczky Lajost 1848 április végén küldötte ki a miniszté-
rium a bányavidékre kormánybiztosnak. Az ő műve volt a
pánszlávok kommunisztikus ízű izgatásának megghiúsítása a
bányavidék tótsága között, az annyira fontos gazdasági köz-
pont megmentése a magyar kormány számára, s esetleges
szétromboltatásának megakadályozása. Ő tépte szét a Felvidé-
ket behálózó pánszláv szervezet szálait szépszerével, tisztán
pontos ismeretei segítségével, s nagy érdeme volt Stúr és
Hurbán betörésének visszaverésében, valamint a Felvidék ön-
védelmének megszervezésében, Görgey nevezetes téli hadjárata
alatt őt is táborába rendelte seregével, s ott is találjuk Beniczkyt
csekély megszakitással a világosi fegyverletételig, mint honvéd-
törzstisztet. Görgey mellett két ízben nyert fontos megbízatást:
a kápolnai csata előtt, mikor Dembinszky parancsnokló tábor-
nok úgy Görgeyvel, mint Klapkával végképen összeveszett,
Görgey Debrecenbe küldötte a kormányhoz (tulajdonképen
Kossuthhoz), hogy győzze meg Dembinszky fővezérségének
tarthatatlanságáról, majd pár nappal a fegyverletétel előtt,
ugyanesak ő ment Pöltenberg tábornokkal az orosz táborba,
hogy tárgyalást próbáljon kezdeni Paskieviccsel a megadás
feltételeiről. Beniczky itt vázolt szerepléseinek megfelelően az
emlékiratokat a következő fejezetek alkotják: Simunics betöré-
sének, Görgey felsőmagyarországi hadmenetének, Görgey és
Dembinszky viszályának, Beniczky losonci támadásának,
Görgey Komáromtól Világosig húzódó visszavonulásának
leírása, végül a tót mozgalmak előadása 1848 január 5-ig.

Beniczky visszaemlékezései kettős szempontból bírálhatók
el, s bajos lenne megmondani, hogy melyikből értékesebbek.

Emlékiratai az 1848/49-es események több homályos, sőt
eddig ismeretlen részletét világítják meg, s ha feljegyzései

itt-ott pontatlanok is, általában kitűnően használhatók. Előadása okos, közvetlen, részletekbe menő. A tót törekvések felfejtése, a 48-as tót mozgalnak kitörésének és megfékezésének leírása, a kormány tanácstalanságának esetelése közvetlenségével hat az olvasóra. Görgey visszavonulásának elbeszélése az eljövendő szomorú kiábrándulás előérzetével tölt el; a szerző multban átélt lelki gyötrődésének felelevenítése, szembeállítva a fővezér nyakas céltudatosságával, amellyel az oroszokban kereste a dicső vég és a bosszú megelőzésének eszközeit, s serege optimisztikus hitével, megrázóan érzékelteti a befejezés mélységes tragédiáját. Ez utóbbi részlet különben a fegyverletétel síma lefolyásának előadásával a szabadságharc egyik nagy rejtélyét oldja meg; mert olvasásuk után világosan látszik, hogy milyen rendületlenül hitt a sereg az oroszok pártfogásában.

Mégis, az adatok újsága, részletességük és friss előadásuk ellenére talán nagyobb jelentőségű történetírásunk számára az a politikai koncepció, amelybe belefoglalva értékeli Beniczky a szabadságharc eseményeit. Az itt hangoztatott politikai hitvallás éber ellentétben áll a szerző forradalmi felfogásával, világos a pálfordulása.

Ez ellentét megfajtésének egyik kézenfekvő módjához fordul Steier, midőn Beniczky rabságának elviselhetetlen szenvedésével magyarázza, hogy szerepét bizonyos fokig szépíteni igyekezett őrei számára készített emlékirataiban, s lojálisabbnak mutatkozott, mint valódi meggyőződése sugallta volna. E megoldásnak azonban nagy hibái vannak: egyrészt nem felel meg a történeti fejlődés kimutatható menetének, másrészt erősen csökkenti az emlékiratok értékét, anélkül, hogy arra szükség lenne. Az 1850-es évek alélt hangulatának kritériumát mérve, Beniczky őszinteségében nem kell és nem lehet kételkednünk, éppen mert ő politikus, mégpedig nemzetiségi politikus volt.

Beniczky Kossuthal folytatott beszélgetésének előadása-kor rámutat arra, hogy ő nem helyeselte 1848-ban a magyar kormánypolitikát, mivel az az idegen forradalmi (főleg lengyel) elemek bevonásával az eredetileg legitim irányú és önvédelemre beidegzett harcnak nemzetközi forradalmár színezetet adott; majd később, kevéssel Világos előtt, Froloff orosz tábornok mutatott szinte rá, hogy ezért a külföld hivatalosan úgy tekintette a magyar szabadságharcot, mint a forradalmi elv és a törvényes uralom principiumának küzdelmét. Hitem szerint nyugodtan eltekinthetünk attól, hogy e beszélgetések tényleg így folytak-e le 1849-ben, s hogy már akkor is ez volt-e Beniczky meggyőződése, mert az a lényeges, hogy ez a vélemény már egyidejűleg is a nemzet nagyrészének felfogásában meggyökerezhetett. Beniczky állítása szerint a magyarság nagyobb fele így gondolkodott. Beniczky Görgeyvel nem rokon-

szenvez, s ezt nem is lehet rossz néven venni tőle, hiszen ő közelről látta, hogy a különben szkeptikus fővezérnek az oroszokba vetett vak hite tette oly rettenetessé a leverte ország megkínzását; elvitatja cselekedeteitől a hazafias motívumokat, mindenütt és mindenkor a féktelen nagyravágyás uralma alatt látja: de átosillan előadásán az a meggyőződés, hogy Görgey, vele a hadsereg és az országgyűlés nagyobb része a törvényes alaphoz kétségbeesetten ragaszkodó, a forradalmat elítélő párt-hoz tartozott. (Állítólag Görgey nemcsak Nagy Sándor tábornokot, de még hadtestét is gyűlölte és üldözte, mivel híven kitartott a forradalmi kormánypolitika mellett.) Tekintet nélkül arra, hogy Beniczky 1849-ben hogyan gondolkodott, mikor látta, hogy a magyarság nem képes függetlenségét megvalósítani, s hogy a liberális Nyugat-Európa a kisujját sem nyújtotta ki a magyar felkelés megmentésére és Haynau szörnyűségeinek meggátlására, nem kellett-e szükségszerűen arra a belátásra jutnia, hogy a magyar kormány végzetes hiába esett, mikor a lojalitás végkép megtagadva, a szabadságharcot forradalomná festette át? Az ő lojalitása éppoly őszinte lehetett az ötvenes évek elején, mint sok komoly politikusé, aki hasonló indokokból hasonló módon ítélte 1849 felett, s azé a hatalmas konzervatív párté, amely a bosszú éveinek letelte után becsületes megegyezést keresett a dinasztiával. Nem feladatunk annak kutatása, hogy Beniczky miként *érezte* Kufsteinban vagy Komáromban, de abban nincs okunk kételkedni, hogy *józan megfontolása* a kiegyezést ajánlotta. Ez utóbbi állítás igazolására idézhetjük, hogy 1860-ban vállalkozott a befolyása alatt álló megyék antiseparatistikus irányú megszervezésére.

Különben Beniczky gondolkodásának teljes megváltozását annál valószínűbbnek tartom, mert a nemzetiségi kérdés miatt életszükségletnek tartotta a lojalitást a magyarságra nézve. Felfogása szerint a pánszlávizmus a monarchia szétbomlására vezetett volna, ha 1848 eseményei nem készületlenül lepik meg. A prágai kongresszus szétugratása után a pánszlávok jónak látták szint változtatni, s a magyar mozgalommal szemben lojalisként fellépni. Ha a forradalom 10 évvel később tör ki, akkor a pánszlávok veszik a kezükbe a vezetését, széttörik a magyar hegemoniát, s Magyarországot teljesen szláv befolyás alá vetik. A magyar szabadságharcnak még időleges sikere is csak siettette volna a magyar nemzetiségnek egyedüli a régi alkotmányos formák arisztokratikus talapzatán nyugvó uralmát, s a demokratikus átalakulás megerősítette volna a nemzetiségek szeparatistikus elemeinek súlyát. A legitim hatalom azonban a magyar „forradalom” letörésekor letörte egyszersmind a magyarságot fenyegető nemzetiségi elemeket is, s ezzel az előbbi megmentette az absorbeáltatástól. Idézzük még azt a valóban megrázó jóslatát, amellyel elmefuttatását befejezi: meggyőződése, „hogy a magyar nemzetiség jövője,

ha bármilyen viszonyok között és még egyszer forradalmi térre merészel lépni, visszavonhatatlanul semmivé lesz". (412. l.)

Ez a gondolatmenet talán túlságosan pesszimisztikus, de logikailag kifogástalan, célzatosságtól ment; Beniczkynek ugyanis a tót mozgalmak megírásával kettős célja lehetett: egyrészt saját szerepének tisztázása, másrészt a pánszlávizmus veszélyének feltárása a központi kormánykörök előtt. Főbb vonásokban, a demokratikus átalakulás és a nemzetiségi kérdés összefüggéseinek kifejtésében erősen emlékeztet Széchenyre, akinek már 1843 körül hasonló lehetett a felfogása. Szinte természetesen, hogy Beniczky, aki 1848-ban a tótkérdés szakértőjeként került felszínre, aki ismerte a pánszlávizmus magyarországi működését, az utolsó évek és a bukás tapasztalatai után arra a meggyőződésre juthatott, hogy a magyar nemzetiség sorsa végzetesen össze van kötve a legitim uralom sorsával, s csak a lojalitás biztosíthatja a magyar jövőt.

Ez oly hatalmas politikai gondolatépítmény, amelyet 1849 után hasonló világossággal csak Eötvös fejtett ki. Részemről az emlékiratokat, mint az 1850-es évek hangulatának visszatükrözőjét talán elsősorban tartom fontosnak, s pár átlátszó kitélő leszámításával hiszek írójuk őszinteségében.

Beniczky 1848/49-i hivatalos jelentései mellett kiadta Steier az Almássy-féle összeesküvés legfontosabb irományait is. Ekkor ugyanis Beniczkyt újabb forradalom előkészítéséért másodszor ítélték halálra. Történetírásunk előtt eddig ismeretlen volt, hogy kinek az árulása juttatott börtönbe több. Beniczkyhez hasonló derék embert, aki 1861 után megcsalatra érezte magát reményeiben és a szabadságharc megismétlésén gondolkozott, míg most kiderült, hogy Asbóth Lajos volt honvédezeredcs árulta el pénzért a felkelés tervét a kormánynak. Steier értekezése nagyfokú erkölcsi bomlást világít meg, s ezzel érthetővé teszi, hogy miért volt sürgős társadalmunk megmentése végzett a kiegyezés.

Steier Lajost Beniczky visszaemlékezéseinek kiadásáért és az azokhoz írt hatalmas (227 oldalas) bevezetésért hála és elismerés illeti meg. A bevezetésben az emlékiratok adatait beható bíráltnak veti alá, s rengeteg újonnan gyűjtött levéltári adaton próbálja ki hitelességüket. Mint a tót kérdés legkitünőbb ismerője, mély tudással világítja meg az 1848/49-es felvidéki mozgalmakat, s ezzel új, bőséges anyaga látószögéből mintaszerűen átdolgozza a szabadságharc egy lényeges fejezetét. Politikai ítéletei egyes helyeken véleményünk szerint revízióra szorulnak; különben színes és mindig érdekes előadásában itt-ott magyartalan kifejezéssel találkozunk; végül, az emlékiratok német szövegében helyel-közzel hibák maradtak: legfeljebb ennyit említhetünk fel, mint ami a műve által ébresztett igen kedvező benyomást kissé befolyásolhatja.

Miskolczy Gyula.

Gróf Tisza István összes munkái. 4. sorozat. II. k. Levelek.
 Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. Franklin-Társulat. 1924. 8°. VII + 392 l.

Míg külföldön egymásután jelennek meg a világháború katonai és politikai történetére, vagy a világháborút megelőző diplomáciai küzdelmekre vonatkozó emlékiratok, följegyzések és okiratgyűjtemények, sőt külön intézmények fáradoznak, gondosan megállapított tervek szerint mindannak összegyűjtésén, ami hivatva van világot deríteni a világháborúval kapcsolatos összes kérdésekre, nálunk e tekintetben alig történt érdemleges lépés. Azok részéről, akik a trianoni békével lezárult korszaknak jelentős tényezői voltak, sajátságos idegenkedés észlelhető az emlékirat-írás iránt, holott ez az idegenkedés nem fog hozzájárulni a vitás kérdések tisztázásához, legfeljebb azt eredményezi, hogy majd olyan beállítás állandósul a köztudatban, nálunk is, a külföldön is, amely a hozzáférhető irodalomban található adatok alapján önként kínálkozik. *Gróf Tisza István levelezésének* kiadása tehát elvileg azért nagyjelentőségű, mert szakítást jelent azzal a konzervatív felfogással szemben, amely a levelek, emlékiratok, vagy naplószerű feljegyzések stb. kiadását csak egy bizonyos történeti távlat határain túl tartja kívánatosnak, amikor a közzétett új történeti adatok tárgyilagossá megbírálása vagy értékelése inkább valószínű. Ezen felfogás mellett kétségkívül sok érv hozható fel, de viszont nem tagadható, hogy egyéni értesülések adatainak feltárása a kortársak előtt, akik közvetlen tanúk s az események aktív vagy passzív részesei voltak, s akiknek lelkében a feltárt adatok az átélt érzéseket és hangulatokat újból felelevenítik, s akik ennek következtében az új anyagnak még aprólékosabb részletekig ható értékelésére vagy bírálatára is hivatva vannak, történetírói szempontból legalább akkora fontosságú, mint a történeti távlat szükségessége mellett felhozott érvek legnagyobb része s talán összessége is.

A kötetben gróf Tisza István 1914 június–decemberi *levelezését* találjuk összegyűjtve. E levelezés tartalma, az adott helyzetnek megfelelően, változatos. Jelentékeny része tulajdonképp eredetileg is a nyilvánosság számára készült azzal a rendeltetéssel, hogy a nemzetben az önbizalmat és az áldozatra kész szellemet ébrentartsa, a csüggedéstől megóvja és meggyőződéssé érlelje mindenkiben a végső győzelembe vetett hitet. E levelek értékét természetesen ebből a szempontból kell megítélnünk. A kötetet forrásértékűvé azok a részletek teszik, melyek részint a hivatalos magyar belpolitikában voltak hivatva új irányt jelenteni, részint magának Tiszának a monarchia külpolitikájának irányításában betöltött szerepére vonatkoznak. Rendkívül nagyjelentőségűek ebből a szempontból a román nemzetiségi képviselőkkel és

főpapokkal már a világháború kitörését megelőző időkben folytatott tárgyalások, elsősorban az iskolaügy, a közigazgatás és igazságszolgáltatás kérdéseiben. Azokból a levelekből, melyeket Tisza 1914 február 6-án a román főpapokhoz intézett, már a tárgyalások sikeres befejezése állapítható meg; maga Tisza is döntő jelentőséget tulajdonított e tárgyalások során elért, jobbára elvi jelentőségű eredményeknek, mert hitt a hazai román politikusok jóhiszeműségében és őszinteségében, s hitt abban is, hogy amennyiben a már kitört világháború folyamán a magyarországi románság ünnepélyes nyilatkozatban tesz tanúságot államhűségéről, annak nemcsak Románia ingadozó, sőt ellenséges politikájára lesz messzemenő hatása, hanem átalakító befolyást fog gyakorolni azon német politikai felfogásra is, mely Románia jóindulatú semlegességét a monarchia területének rovására (Bukovina, Erdély) eszközrendő engedmények árán kívánta biztosítani. A kötet mindezekre nézve számtalan jellemző és nagyfontosságú adatot tartalmaz.

A közölt levelek alapján az is megállapítható, hogy a világháború kezdő szakaszában sem külügyi képviselőnk, sem a hadvezetőség nem állott a helyzet magaslatán. Bármennyire elfoglalták is Tiszát a belkormányzati teendők, a közéleti rendbentartása, a betegápolás megszervezése és a tömérdek tényleges vagy vélt személyi sérelem orvoslása, kénytelen volt hovatovább fokozottabb mértékben foglalkozni a külpolitikával is, melynek irányításával gyakran nem értett egyet. Olaszország és Románia magatartása, a lengyel ügy, Bulgária és Törökország csatlakozásának kérdése egyaránt lekötötték figyelmét és érdeklődését s e vonatkozásokban — egyéni vélemény formájában ugyan — nem egyszer valószínű külpolitikai programot adott, néha magának gróf Berchtoldnak, másszor báró Buriánnak, vagy gróf Czernin bukaresti nagykövetnek.

A szorosabb értelemben vett politikai vonatkozások mellett feszült figyelemmel kísérte a határási eseményeket és az azokkal összefüggő katonai intézkedéseket is. A hadvezetőség eleinte vonakodott ugyan tájékoztatni a hadműveletekről, utóbb azonban engedett merevségéből. S bár Tisza nem egyszer kemény kritikában részesítette a katonai hatóságok fonák és céltalan intézkedéseit, sőt leplezetlen őszinteséggel mondott ítéletet pl. az augusztusi szerbiai hadműveletek, vagy a hadvezetőségnek a területátengedés kérdésében tanúsított ingadozó magatartása felett is, — a most napvilágot látott levelek tanúsága szerint befolyása a hadműveletekkel kapcsolatos külpolitikai kérdésekben mind erősebben érvényesült. 1914 novemberi németországi útja már arra mutat, hogy Berlinben benne látták a monarchia külpolitikája egyik legjelentősebb intézőjét.

Magyar szempontból a kötet a világháború első öt hó-

napjának egyik legfontosabb kútforrása. Gróf Tisza István által írt levelek közléséről lévén szó, a levelek áttanulmányozása után nyert kép természetesen hézagos és hiányos, de már most megállapítható azok alapján, hogy e levelek valóságos történelmi kútforrásokul tekintendők, melyek kiadása szükséges és indokolt volt. Feltétlenül kívánatos, hogy e gondosan szerkesztett kiadványt mielőbb kövessék a programmban megjelölt további kötetek.

— ch — e.

Breit József: A magyarországi 1918/1919. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. I. kötet. 8°. 236 l. 2 vázlattal. Kiadja a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, 1925.

Azzal a sok céltudatos ferdítéssel ellentétben, amely ennek a siralmas, de annál tanulságosabb időszaknak történetét takargatni vagy szépítgetni akarja: Breit József rideg, de annál igazabb, hivatalos adatokra támaszkodva írta meg könyvét, amelynek első kötete most jelent meg.

A szerző, aki a legapróbb részletig lelkiismeretesen áttanulmányozta ezeknek az éveknek írott és nyomtatott történeti anyagát, ebben a kötetben hat fejezetre osztva tárgyalja az ú. n. „Károlyi-korszak” történetét.

Az első fejezet az októberi forradalom előzményeit írja le. Összefoglalja az oroszországi forradalom eredményeit, ismerteti Wilson annyira átkosnak bizonyult javaslatát s — ami minket leginkább érdekel — Károlyi Mihálynak az ország felforgatására s azzal együtt a hadsereg felbomlasztására irányult aknamunkáját, amely később a Diaz-féle — nekünk kedvező — fegyverszüneti szerződést is teljesen felborította.

A második fejezet a forradalom kitörését tárgyalja s itt a szerző szembeszáll azzal a téves, de nagyon elterjedt fel fogással, hogy az októberi forradalmat a munkásság nagy tömegei robbantották ki. Természetes, hogy örültek az olyan hirtelen ölükbe hullott győzelemnek, de a hatalom nem akkor mindjárt, hanem csak később, az ú. n. „népörség” megszervezésével, siklott át az ő kezükbe. Hogy ez olyan könnyen megtörténhetett, annak legfőbb oka a magyar értelmiség, valamint a földművesosztály szervezetlensége és aluszékony-sága volt.

A harmadik fejezet nagyon érdekesen fejtegeti, mint csúszott a hadsereg alább és alább a veszedelmes lejtőn, a teljes széttűllést példázó vörös hadsereg megszületéséig. Igaza van a szerzőnek, hogy a háborúban kimerült, s most egyszerre vezető nélkül maradt tisztikar minden támasztékát elvesztette. Nem akadt senki, aki ezt a nagy fizikai és erkölcsi erőkifejtésre alkalmas testületet vasmarokkal összefogta s — akkor, amikor még lehetett — a felforgatók útjába állí-

totta volna. Nem értünk azonban egyet a szerzőnek azzal a megállapításával, hogy a tisztikar szervezkedését „közös” és „honvéd” tagozódása annyira megnehezítette. Azok a cs. és kir. tisztek, akik magyar ezredeknél szolgáltak ugyan, de idegen származásúak vagy idegen anyanyelvűek voltak, a nagy összeroppanás után hazamentek; ellenben az itthonmaradtak örömmel állottak volna csatasorba, ha van alkalmas vezetőjük.

Szerintünk a tisztikar közösre és honvédre való oszlásánál sokkal nagyobb baj volt az, hogy a hosszú háború alatt mind a kettő megrostálatlanul fogadott magába mindenkit, tehát bomlasztó és rothasztó elemeket is, amelyek azután a forradalom zűrzavarát kihasználva, a tisztikar konzervatív része ellen lázították a legénységet.

Böhm Vilmos hadügyminiszterre történt kinevezésével az államhatalom legfontosabb szerve, a hadsereg, végképen a szocialisták kezébe került. Ámde ez a haderő akkor már semmit se ért. A tisztikarnak nem volt se hatalma, se tekintélye s így a „demokrata fegyelem” jelszavával bolondított legénység voltaképpen azt tehette, amit akart. Böhm utolsó alkotása a zsoldos hadsereg lett volna, amelyet azonban Pogány „elvtárs” mindenáron elgáncsolni igyekezett. Később a két ellenlábás kibékült ugyan, de nemsokára beköszöntött a kommunizmus, amely azután új s az eddiginél is szomorúbb fejezetét alkotja a hadsereg történetének.

A könyv utolsó két fejezete a hadtörténelmi szempontból legsivárabb eseményeket, országunk ellenállás nélküli megszállását mondja el. Harctéren is alkalmazható seregetünk csak egy volt, a székel hadosztály, de ettől félt a szocialista kormány s ahelyett, hogy kellőképpen felszerelte és kiegészítette volna, mindenféle úton-módon ellene dolgozott. Így azután érthető, hogy megbízható csapatok hiányában az ellenállás is eredménytelen volt s a minden oldalról beszivárgó ellenség olcsón jutott Magyarország legnagyobb részének birtokába.

Holott komolyan számottevő ellenfelünk csak egy volt: a rác. A megugrásra mindig hajlandó csehek betörését könnyen meg lehetett volna néhány elszánt zászlóaljjal akadályozni. Ugyanilyen kedvező volt a helyzet keleten is. Erdély ellen alig 10.000, rosszul fegyverzett és még rosszabbul ruházott oláh vonult fel, félénken és tapogatózva, akikkel egy valamirevaló hadosztály alaposan elbánhatott volna. De hát a kormányon ülő szocialistáknak nem kellett Nagy-Magyarország. Hajlandóbbak voltak akár kilenczederészét is feláldozni, csak hogy megmaradó egytizedrészében továbbra is fenntarthassák uralmukat.

Breit részletesen leírja, mint tolódtak el — nem véres harcok, hanem jegyzékek alapján — a demarkációs vonalak, fokról-fokra az ország belseje felé. Végül a gyámoltalan „léc-

király" — Károlyi Mihály — Vix francia alezredes 1919 március hó 20-án kapott jegyzékét hozva fel ürügyül, a kommunisták kezére adta a hatalmat.

A kötetet 80 oldalra terjedő okmánytár zárja be, amely többek között felsorakoztatja az oláhok hallatlan kegyetlenségéről szóló hivatalos adatokat is. Jó volna, ha ezeket a külföld is minél tüzetesebben ismerné meg, mert akkor talán másként gondolkoznék „kelet franciái”-ról.

De hasznos lenne, ha Breit könyvét idehaza is minél többen olvasgatnák, mert szinte minden sorával azt bizonyítja, hogy abban a pillanatban, amelyben hadseregünk felbomlott, fenekestül felfordult minden. Sajnos, a magyar nemzet nem okult ezen a szörnyű katasztrófán se. Az antimilitárizmus, amely nálunk csak a háború alatt némult el valamennyire, most újra hatalmas fejlődésnek indult. Pedig lsten őrizzen tőle mindnyájunkat, hogy Linder hírhedt szállóigéje mégegyszer testté váljék. — y.

Werner Mahrholz: Literargeschichte und Literaturwissenschaft (*Lebendige Wissenschaft*. Strömungen und Probleme der Gegenwart. Herausgeber Dr. Fritz Edinger. Band 1.) Berlin, Mauritius-Verlag, 1923. 8-r. 214 l.

Eleven tudomány: a cím, egy monografia-sorozat élére állítva, maga is már programot jelez. Jelenti, hogy a szellemi tudományok kiléptek abból a hideg objektivitásból és személytelenségből, amely a sokat emlegetett pozitivizmus korában függetlenítette a kutatást a kutató egyéniségétől, a mult megismerését a jelenkortől. Az eleven tudomány a mai kor világképében jelentős részt kér magának és a multnak kutatását az élmény rekonstruáló erejével, a jelenre vonatkoztatott értékek melegítő atmoszférájában végzi.

Mahrholz könyve azonban csak kistükre akar lenni az eleven tudománynak. Be akarja mutatni azokat a forrongó erőket, amik az utóbbi húsz esztendőben a német történeti tudományokban olyan gyökeresen átalakították a fölfogást, revízió alá vették az értékeket, új szempontokat dobtak fölszínre és új célokat tűztek a céljait soha el nem érő tudománykeresés elé. Mahrholz ezúttal csak a cicerone szerepére vállalkozik ezen a vulkánikus talajon. De egy-egy szerényebb munkájával — főleg a pietizmus fölfedezése terén¹ — ő maga is munkálója volt a nagy geológiai átalakulásnak, úgyhogy ezen a talajon éppen személyes elfoglaltsága miatt biztos vezető.

Mahrholz könyve és a mögötte álló szellemtudományi

¹ W. Mahrholz, *Deutsche Selbstbekenntnisse*. Zur Gesch. der Selbstbiographie von der Mystik bis zum Pietismus, Berlin, 1919; *Der deutsche Pietismus*, Berlin, 1920.

forrongás főleg elvi szempontból kell hogy érdekelje a magyar történelmi diszciplinákat. Az a tanulság szűrődik le a Mahrholz korképéből, hogy a megkövültnek látszó mult éppúgy hullámszik az értékelésünkben, mint a folyton alakuló jelen. A szellemi élet metamorfózisa nemcsak a jelent változtatja át, hanem a multnak a képét is. A mult sem állandó, hanem átalakulásban levő valami, mert folyton alakul, fejlődik a róla való fölfogás. A mult képe a jelennek tükrében módosul... Igaz, hogy ez legtöbbször nem is válik tudatossá a kutatók előtt, akik a maguk naiv realizmusában és kritikátlan dogmatizmusában az átöröklött multbalátást tartják egyedül lehetséges ismeretszerzőnek, — a meglévő anyagból, a készenkapott szemlélethől, a megtanult szempontokból rakosgatva össze az épületeköveket. Pedig a tudomány nem holt ismeretanyag, hanem folyton evoluáló tevékenység és keresés; a tudomány haladása nem pusztán ismeretbővülés, hanem elméleti gazdagodás is: ezt dokumentálja Mahrholz minden fejezete.

Mahrholz könyve reveláció lehet azok előtt, akik — más diszciplinákban dolgozva — nem kísérték figyelemmel a német irodalomtörténet mérföldes haladását az utóbbi évtizedben. Ez a haladás olyan nem sejtett átalakulást idézett elő az irodalomtudomány terén, hogy bizvást mondhatjuk: történetész, romanista vagy hungarista a jelen pillanatban nem negligálhatja a germanisták munkáját. Ha van általános *irodalomtudomány* — nem a szónak propaedeutikai, bibliografiai, alapfogalmakat tisztázó értelmében, hanem olyan értelemben, amint a történetírás, az általános nyelvtudomány, vagy az országhatároktól függetlenül fizika, chemia: *egyetemes fejlődést* jelent —, akkor ma a német tudományosságban fejlődik tovább az irodalomtörténeti gondolat: övék néhány éve a vezetőszerép, kezükben az elméleti haladás fátylaja, ők tűzik ki a célokat, ők választják meg a módszertani eszközöket, ők adnak mintát a bátor szintézisre...

*

A modern német irodalomtörténetírás gyökerei a romantikába nyúlnak vissza, amely tulajdonképen fölfedezője volt a történelem világának, mint szellemi valóságnak. Erre a romantikus történetfölfogásra épül föl a XIX. század hisztorizmusa, amely az irodalomtörténetírást is fölvirágoztatta. Az első virágzásnak vezérei (*Scherer*) a milieu-elméletnek, a törvényszerűségek keresésének, a részletkutatásnak, a természettudományos gondolkodásnak, a lélektani analízisnek uralmát jelentik és a franciák Taine-Brunetiére-korszakával állíthatók párhuzamba. A Scherer-iskola — amely nálunk Heinrich Gusztáv és Riedl Frigyes irányában kap párhuzamot — fölbecsülhetetlen értékű munkát végzett a biografia és a filológia terén. Kitűnő kritikai kiadások és életrajzok

(Erich Schmidt, Muncker, Minor, Suphan) emelkednek hatalmas mérőöldkövek gyanánt ennek az iskolának kényelmes országútján. Elméleti problémák, módszertani megfontolások, az értékelések revíziója: kevésbé érdekelték ezt az irányt, amelynek „iskola”-jellege is csak akkor vált tudatossá, mikor a realista exaktság irodalomtörténetírását egy „romantikus” áramlat váltotta föl.

Ez az áramlat megint visszatér a szintézishez és új módszertani szempontok alapján elsősorban a szellemtudományok függetlenségét vívja ki. A természettudományok és szellemtudományok elkülönítése körül nagy elméleti vita támad (*Rickert*¹), aminek eredménye az lesz, hogy az új értékelés központjába a természet helyébe a *kultúra* kerül. (Nálunk a *Minerva* megindulása jelzi ezt a programkitűzést.)

Természetes, hogy ez az új áramlat a mult értékelésében is nagy változásokat jelentett. Kereste a saját őseit a multban, szellemi rokonait a szépirodalomban, és míg egyfelől megindította a romantika kutatásának elmélyülését,² másfelől klasszikusokká emelte azokat az idealista írókat, akiket a materialista XIX. század gondolatvilága háttérbe szorított (Hebbel³ Nietzsche⁴). Az irodalmi formák mögött meglátta ez az új iskola az embertípusok elkülönülését, úgyhogy ma már a „gótikus“, „klasszikus“, „romantikus“ *emberről* beszélhetünk⁵ és az irodalomban nem a külsőségek, hanem a lényegiség harcát: az *életforma*⁶ megnyilvánulását láthatjuk. Ezen az alapon építi föl a klasszicizmus és romantika ellentétét Fritz Strich, aki a két irodalomtípus — az apollói és dionyszosi művészet⁷ — poláris szembeállítását két szimbólikus fogalomból vezeti le a legapróbb részletekig: a tökéletesség, befejezettség (Vollendung) és a végtelenség (Unendlichkeit) jelzi a szellemi glóbus örök pólusait.

Strich könyvének szempontjait bizonyára természetesen lehetne alkalmazni a magyar romantika megértésénél. A ma-

¹ *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, Tübingen, 1899. — A „szellemtörténeti” irány hívei legújabbban egy külön folyóirat köré tömörültek, amely *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* címmel indult meg (Halle, 1923).

² Ricarda Huch, *Ausbreitung und Verfall der Romantik*. Leipzig, 1902; Dilthey, *Das Erlebnis und die Dichtung*, Leipzig 1906; O. Walzel, *Deutsche Romantik*, Leipzig, 1908; Jos. Nadler, *Die Berliner Romantik*. Berlin, 1921; Fr. Strich, *Deutsche Klassik und Romantik*. München, 1922; P. Kluckhohn, *Die Auffassung der Liebe in der deutschen Romantik*. Halle, 1922; Herder, *Novalis und Kleist*. Frankfurt, 1922.

³ Brun, *Hebbel*. Berlin, 1924.

⁴ E. Bertram, *Nietzsche*. Berlin, 1918.

⁵ Worringer, *Formprobleme der Gotik*. München, 1911; Strich, i. m.

⁶ Ed. Spranger, *Lebensformen*,³ 1922.

⁷ V. ö. erről már Nietzsche: *Über das Apollinische und Dionysische*.

gyar romantika mélyen belenyúlik a „realizmus“-nak nevezett korba és talán Petőfi, Arany megértéséhez közelebb jutnánk, ha szembeállítanók őket az előző klasszikus-empire korszak ideáljaival. A romantika szellemével a magyar politika is sokáig birkózott. De aztán — a XIX. század végén, amikor az irodalmunkról való fölfogás utolsó klasszikus ítéletei kikristályosodtak — a romantika valahogy elfelejtődött. A harmónikus, plasztikus, homéroszi derű jelentette a nemzeti irodalom betetőzését és ennek a klasszicizmusnak epigonjai — akik a nemzeti idealizmus letéteményeseinek hitték magukat — sokszor nem képviseltek egyebet, mint józan realizmust, apró realitásokban, életképek természetűségében lették kedvüket, a nyelv logikus tisztaságában látták a művészetet és érzéketlenül fordultak el minden romantikától... Az esztétikának küszöbéről, az érzékszervek pszichológiájára épített szemlélet biztos talajáról a romantika ködös világába nem kíváncsoztak. — Talán a német kritika példája és a modern magyar irodalomnak romantikus beállítottsága nálunk is fölvirágoztatja a romantika kutatását.¹ Ez nem jelenti azt, hogy kritika nélkül át kell vennünk Strichnek és körének szempontjait. De éppen az új szempontok fölmerülésével válhatik tudatossá, hogy a magyar romantika miben különbözik a némettől, hogy miért fordul vissza a pogány őskorba a katolikus középkor restaurációja helyett, hogy mi benne a francia eredetű és mi a speciális magyar termék, ami elvezet Petőfihöz, aki Vörösmartyyal szemben a klasszicizmus minden külsőségét lerázta...

*

Az új német „biografia“ nem az életrajzban, a történeti egymásután fölűntetésében, a monografikus teljességben, az epikus modorban látja az ideált.² Nem apró mozaikokból, a „fejlődés“ láncszemeiből rakja össze hősének arc-képét, hanem — itt *Dilthey* adta a klasszikus példát³ — az átélés egységes meglátását dolgozza ki portraité-vá. A plasztikusra kidolgozott relief helyett expresszionista képet kapunk az íróról. A fejlődés természettudományos fogalma helyett a lényeg megragadása, az egyéniség szintetikus megismerése előzi meg az analízist.⁴ A marxista-realista irodalomszocio-

¹ A megindulást erre az útra — éppen a modern irodalom kapcsán — már Horváth János tanulmánya jelzi: *Forradalom után*. M. Fivgyelő, 1912. V. ö. még: Zlinszky Aladár, *Klasszicizmus és romanticizmus*. 1924.

² Ezt az ideált valószínűsítették meg nálunk a *Történeti Életrajzok*, amelynek kereteibe egyformán beleilleszkedtek költők, hadvezérek, fejedelmek.

³ I. m. és: *Weltanschauung und Analyse des Menschen im XVI., XVII. und XVIII. Jahrhundert*. Leipzig, 1921.

⁴ V. ö.: Gundolf, *Goethe*. Berlin, 1916; Kleist. Berlin, 1923.

lógiaival¹ szemben, mely a régi milieu-elméletet adta politikai beállításban: az új iskola a nemzedékek váltakozó szellemiségét igyekszik megrögzíteni² és az egyéniségek, a hősök kultuszát űzi...

De az egyéniségek mellett nem hanyagolja el az új német irodalomtörténet az „egyetemes” szempontjait sem. Sőt azt lehet mondani, hogy maga az irodalomtörténetírás is az egyéniségek kultuszára épül: korszakok egyéniségét, stílusperiódusok analizisét látjuk előállani vaskos kötetekben. Különösen a stílustörténet az, ami — elméletben és gyakorlatban — az érdeklődés központjába került. Mi az irodalmi stílus? Mi a klasszicizmus? Mi a barokk ízlés megnyilatkozása az irodalomban? A gótika fogalma alkalmazható-e az egész szellemi életre? Kapcsolatban hozható-e egymással a középkor és az ellenreformáció: a romantikával is közös művészi világnézet alapján? Ilyen problémák tartják eleve-nen az érdeklődést és a stíluskérdések mögött a szellemtörténet áll, amely a formában és anyagban egy mélyebb lelkiség megnyilatkozását keresi.³

Ez a mélyebb lelkiség, amelyben egy kornak vagy embernek csirái szunnyadnak, természetesen olyan imponderabilis valami, amely nem mérhető exakt módszerekkel, nem közelíthető meg az úgynevezett történetírói objektivitás eszközeivel. Megértéséhez nem elég az indukció, a tapasztalati ismeretek halmozása. Azt a pluszt, amely lelket lehel a mult élettelen anyagába, a kutató adja hozzá a maga egyéniségéből. Csak az intuitív képesség teremti életre a tényeket; természetesen bizonyos fokig a maga képére és hasonlatosságára. Különösen áll ez olyan irodalomtörténeti tények megértésére, ahol a vallásosság, a miszticizmus világnézete dominál az esztétikai ízlés fölött. Az ízlés tekintetében azt mondhatjuk Worringerrel (i. m.), hogy a realista irodalomtörténet-kutatás — midőn egy objektív normául fölvelt esztétikai ízléshez, a klasszikus ízlés formáihoz, mérte a művészeti alkotásokat — sokkal önkényesebben járt el, mint a romantikus kutató, aki a maga szubjektív egyéniségével intuitive beleéli magát a korok, egyének lelkiségébe és a műalkotásokat önmagukból, a korból és az egyéniségből akarja megérteni. Míg a realista kutató az örökérvényű szép dogmájának illuziójában primitívnek, bizarrnak, dekadenciának bélyegzett bizonyos alkotásokat, egyéniségeket, korokat —

¹ V. ö.: Lublinski, *Literatur und Gesellschaft im XIX. Jahrhundert*, Berlin, 1900. Nálunk: Schöpfung, *Magyar írók*, Budapest, 1917.

² A generációk pilléreire építi irodalomtörténetét a kereső szellemű, de még a régi iskolába tartozó R. M. Meyer: *Grundriss der Literaturgeschichte des XIX. Jahrhunderts*, Berlin,² 1900.

³ V. ö. pl.: Gundolf, *Shakespeare und der deutsche Geist*, Berlin, 1911.

pl. a gótikát¹ —, addig a „romantikus“ kutató nem *értékeln*, hanem elsősorban *megérteni* akar: megérteni azt, hogy mit *akart* a művész kifejezni, milyen lelkiség nyilatkozik meg a vele adequat formában, megérezni a szellemi szükségképeni kifejeződését a klasszikus esztétika szempontjából „primitív“ vagy „elfajult“ forma alatt.

Ilyen módon éppen a nem-klasszikus korok jelentősége növekedett meg a modern irodalomtörténészek előtt. A *gótika* „sötét“ és elzárt világa megnyílt a szellemtörténet varázsvesszeje előtt,² a *barok* ízlést — amelynek korát sokáig „tespedés“-nek, „hanyatlás“-nak nevezték, mint nálunk a XVIII. század elejét — ma már egész könyvtárra menő szellemförféneti irodalom kommentálja,³ a *romantika* kivívta egyenjogúsítását a klasszicizmussal és a *szimbolizmus* végtelen lehetőségei, multban és jelenben, az új fényszórók világítása alá kerülnek.

A *szellemtörténet* ilyenformán egy egyszerű világot épít föl a multból: az egyéniségek hősökévé növekednek és vállalkra veszik a történelmet, amelynek boltozatai egy-egy nagyobb korszak kollektív-egységének íveléseit is jelentik. A naturalizmus kisszerű, lenyűgözött emberférgei helyett Hodler grandiózus héroszait kapjuk a szellemi világban is. A kultúra, az eszme történetét valósággal glóriába vonja ez az idealizmus, amely az apró adatsejtekből is kozmikus erők nyilvánulását keresi. Nem esoda, hogy ezt az irodalomtörténeti iskolát Bergson filozófiája és egy költő — Stefan *George*⁴ — szim¹olikus-hercikus pátosza inspirálta. Ez a hőskultusz teremtette új életre a germanisták előtt Shakespearét és Goethét, a középkor és a romantika világát: dinamikus erőket, amiken a jelenkor világnézete kialakul, amik a mának szellemi harcaiban támogatók.

*

Említettük, hogy az új szintézis kollektív irányú gondolatokban is gazdag. Itt is új szempontok és elméletek ter-

¹ V. ö. e' fölfogás ellen: Dvořák, *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte*, München, 1924. (Ismertettem: Minerva, 1925: 83—85.)

² H. Wölfflin, *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe*, München, 1915; Worringer, i. m.; Dvořák, i. m.

³ H. Wölfflin, *Renaissance und Barock*, München, 1915; O. Walzel, *Wechselseitige Erhellung der Künste*, Berlin, 1917; W. Weisbach, *Barock als Kunst der Gegenreformation*, Berlin, 1921; W. Unus, *Die deutsche Lyrik des Barock*, Berlin, 1922; Cysarz, *Deutsche Barockdichtung*, Leipzig, 1924 és: Deutsche Vierteljahresschr., 1925: 145; Strich, *Der lyrische Stil des XVII. Jhs.* (Muncker-Festgabe, München, 1916) stb. Nálunk Thienemann Tivadar (Minerva, 1924: 9), Horváth János (Napkelet, 1924: 334) és Koszár János (u. o. 1925: 286) írtak a barok-irodalomról.

⁴ V. ö. Gundolf, *Stefan George*, Berlin, 1920.

mékenyítik meg a sablonos kerékvágásban haladó tudományt. Egy ilyen új szempont a *Sauer-Nadler*-féle elmélet,¹ amely a földrajzi és faji gondolatot viszi bele az irodalomtörténeti szemléletbe. A gondolat forradalminak tűnik föl, de alkalmazása igen termékeny: arra vezetett, hogy az egységesnek hitt német kultúrát három egységre darabolta. A nyugati (rajnai), az északkeleti (porosz-szláv) és a déli (bajor-osztrák) németiség külön művészetének és virágzási korszakainak tudatára ez a szempont ébresztett: a katolikus déli terület virágoztatta ki a barokk stílust és a bécsi népiességet; a nyugati részekből szította erejét a latin kultúrához közelálló klasszicizmus; a legkésőbb beolvadó északkeleti rész a XIX. század elején, a berlini romantikában éri el fejlődésének tetőpontját. Ez az elmélet növelte meg a délnémetiség értékelését, az osztrák különállóság tudatát — ami a magyar irodalom szempontjából sem közömbös.

Ezek a különbségtevések azért nagy horderejűek a magyar kultúrtörténet szempontjából, mert hozzánk nem az egységes német kultúra fantomja jutott el, hanem elsősorban a délnémet kulturális törekvések, amelyekhez Magyarországot provinciális szálak fűzik. De termékeny lehet ez a hipotézis az intern magyar irodalomtörténetírás terén is, ahol pl. a Dunántúl és Erdély szembenállását még nem vette iránytűnek semmiféle kutatás... Pedig kétségtelen, hogy nálunk is megvan a faji, kulturális és vallási differenciáltság. A nyugati és keleti magyar, a katolikus és protestáns lelkiesség, a konzervatív-németes kultúrterület és a kuruc forradalmiság: mindezek az ellentétek olyan belső tagozódást hoztak létre a magyarságban, hol mellőzésük nemcsak a haladó irodalomtudomány negligálását jelentené, hanem a magyar mult és jelen képének színezéséről, differenciálásáról való lemondást is. A magyar irodalom sem „fejlődött” egy mederben (Erdélyt mindenesetre sokáig külön kell választanunk) és a magyarok szimfóniájából is kielemezhetők a földrajzilag determinált dallamok.

•

Haladást jelent a mult meghódításában az is, hogy az új német iskola a mult határkövét lehozta majdnem a jelenig. Új „klasszikusok” támadtak így, olyanok, akiket a Scherer-iskola még nem tartott „történelmi” alakoknak: G. Keller,²

¹ August Sauer, *Literaturgeschichte und Volkskunde*. Prag, 1907; Jos. Nadler, *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*, Regensburg, 1912—1918; *Die Berliner Romantik*. Berlin, 1921; Nadler hatása alatt írta meg Erdély német-irodalomtörténetét K. K. Klein: *Die deutsche Dichtung Siebenbürgens*, Jena, 1925.

² J. Baechtold, *G. Kellers Leben*, 1896.

C. F. Meyer,¹ Fontane,² Nietzsche,³ Wedekind,⁴ Stefan George,⁵ Gerhart Hauptmann,⁶ sőt a legújabb expresszionizmus is⁷ belekerült a kutatás szférájába. Ugyanaz a jelenség, ami nálunk is sokáig észlelhető volt: Arany halálával lezárult az irodalomtörténetírás sorompója és azóta is csak egy-két író (Jókai, Ady) jutott át a tudományos multhatár sorompóján.

*

Ime: néhány morzsa az újabb német irodalomtörténet-írás asztaláról. Nagy produkció, filozófiai elmélyülés, de imponáló erudíció alapvetésével, „Umwertung aller Werte“ az idealizmus jegyében és új szempontok keresése jellemzi ezt a még kialakulásban levő szellemi világot, amelyben olyan dinamikus erők működnek, hogy hatásuk alól nem vonhatja ki magát a magyar történet- és irodalomtudomány sem.

Zolnai Béla.

Freiherr von Bissing: Das Griechentum und seine Welt-mission. 188 lap. (Wissenschaft und Bildung, Band 169.) Quelle & Meyer. Lipcse, 1921. Ára kötve 10 márka.

A „Wissenschaft und Bildung“ kiadványai már a gyűjtemény címeiben hordják ajánlásukat. Valamennyi kötetet elsőrendű szakemberek írták. Így ezt a kötetet is a müncheni egyetem bölcészeti fakultásának egyik Európa-szerte ismert tudósa, Bissing báró. Könyve voltaképen többet nyújt, mint amennyit a címe elárul. Felöleli ugyanis a Kr. előtti 2. évezredtől kezdve az állami és szellemi kultúra történetét a római birodalom összeroppanásáig. A görög szellem azonban annyira hatalmas, az élet minden vonatkozásait oly mélyen átjáró erő volt, hogy ősi keletkezése helyének: a görög város-államoknak, nemkülönben a macedoniai világbirodalom megdőlése után az antik világ korának a végéig, meg tudta az egész emberiségre kiható jelentőségét a régebbi keleti és az ifjabb germán népekkel való küzdelmei közben is őrizni. Sőt itt tárul a szemeink elé az a példa nélkül való jelenség, hogy a görög kultúra voltaképen csak most utólag helyezkedik az erőteljes nemzeti alapra, amikor felsőbbségénél fogva szellemileg meghódítja a győztes Rómát, és ez, mint hellenista állam, a világ urává küzdi fel magát.

¹ F. F. Baumgarten, *C. F. Meyer*. München, 1917.

² C. Wandrey, *Fontane*, München, 1919.

³ E. Bertram, *Nietzsche*, Berlin, 1918.

⁴ A. Kutscher, *Frank Wedekind*, München, 1922.

⁵ Gundolf, *Stefan George*, Berlin, 1920.

⁶ V. ö. Schlenther-Eloesser (1922), P. Fechter (1922), K. Hänisch (1922) biográfiáit.

⁷ A. Bartels, *Die Jüngsten*, Leipzig, 1921.

Bissing könyvében régi tények, ismert adatok sok helyütt újszerű megvilágításban tárulnak elénk. A kereszténység keletkezésének és fejlődésének átértéséhez is új értelmezésekkel találkozunk. Aki a könyvet el szándékoznék olvasni, engedje meg, hogy egy tanáccsal lássuk el: olvassa el azt a priori a politikára beirányzott figyelemmel. Ha csak kissé is keresi, meg fogja találni az analógiák sorozatát az „akkor” és a „ma” között. És ne mulassza el a tanulságokat hazánk javára levonni, azok szerint cselekedni és azokat maga körül terjeszteni.

Így pl. az első nagy és örök tanulság, amelyet a görögök története és sorsa nyújt a világnak, jelen korunknak és a jövődőknek, annak az elgondolása, hogy bármily pótolhatatlanul nagyszerű kultúrértékekkel ajándékozták is meg őket az emberiséget: mint állam, vagy talán helyesebben, mint állami alakulatok összessége, Görögország mégis csak elmerült: az ősi földhöz tapadó és ragaszkodó ó-keleti erők és az itáliai egészséges paraszterőre támaszkodó Róma elől nem tudta kivédeni magát. Hiányzott benne a mindenekeket átfogó és egyesítő nemzeti gondolat és érzés. Pedig, hogy ez mekkora erő kifejtésre képes, ezt megmutatja a mindinkább nemzeti irányba fejlődött bizánci birodalom, mely több mint ezer éven át tudta fenntartani magát könnyen szembeötlő gyengeségei ellenére éppen azért, mert híven megőrizte a nemzeti érzést. Vajjon hol állanánk mi ma, ha 1918–19-ben bennünket is valamennyiünket összefogott volna a nemzeti érzés és nem akadtak volna népbolondító, elvetemedett egyének, akik országrészeket elkínáltak ellenfeleinknek. Még csak egy akácfát se tudtak volna elszakítani elleneink az ország földjéről, ha mindnyájan egyek lettünk volna. De nem voltunk azok s ezért Görögország sorsára jutottunk. De ha már a végzet ezt a szerepet kényszeríti velünk végigjátszani, ám akkor vegyünk tovább is példát s menjünk tovább az ó-korban megmutatott úton: hódítsunk kultúránk felsőbbbségével. Képesek leszünk-e rá?... Tehetségünk megvan hozzá. Vannak komoly embereink, olyanok, akik előtt bármelyik idegen kultúránemet is megemeli a kalapját: sőt clyanok, akiket a külföld tudományos szakkörei sokkal jobban ismernek és becsülnek meg, mint mi magunk. És mégis aggódva kell tekintenünk a jövőbe, ha vajjon a görög kultúra visszahódító útján fogunk-e haladni tovább is? Nem a késői római útra fogunk-e letérni, amelyre mintha egy nagy világáramlat bennünket is már ráterelt volna? Mentségünkre fog ez ugyan szolgálni utódaink előtt, hogyha ennek az erős világáramlatnak mi, a maroknyi és köröskörül szorongatott nemzet, nem fognánk tudni teljességgel ellenállani, de azért mindenképen fájlandó, hogy az most veti magát útunkba és akadályoz meg abban, amit igen helyes érzéssel annyian mondtak már el, amikor kultúránk felsőbbbségének érvényesítését hangoz-

tatták az integritás visszaszerzésének legbiztosabb eszközeként. Csakhogy ezek a lelkes szavak, sajnos, nem számoltak az említett világáramlattal, mely most mindenfelé kiveszi a műveltek kezéből a vezetést s a tömeg ízlését és követelődéseit emeli érvényre.

Miként a vég kezdetekor Rómában, úgy most nálunk és szerte Európában divatba jött az utolsó évtizedekben a műveltség széleskörű terjesztése. Ezzel együtt azonban a műveltség ellaposodott, szellemi tartalmából veszített. A tömegnek egy nagy része minimális, úgynevezett félműveltségre tett szert, azonban távol áll tőle, hogy csekély tudásanyagát konstruktív erőként tudja felhasználni és lassan hozzácsokolt ahhoz a negatív gondolathoz, hogy a „művelt“ és „felvilágosodott“ ember előtt vallás és haza fiktív fogalmak, melyekből a tudás hivatása, hogy kijózanítsa az embereket. Főleg az ipari munkásság túlnyomó része már ide „művelődött“, többnyire szintén csak félművelt vezetői által kijelölt szellemi tápláléka révén. Vajjon ez a gondolatvilág, mely a hazát már-már kiküszöbölte ideáljai és céljai köréből s a nemzetközi „ubi bene, ibi patria“ elvére helyezkedett, tudni fog-e a haza integritásáért lelkesülni és érette, ha kell, küzdeni és áldozni? Nagyon fontos, szinte sorsdöntő kérdés ez, ha kiindulópontunkat vesszük, melyben rámutattunk, hogy a vezetés szerep mint siklik át mindjobban a nagy tömeg kezébe. Egy futó tekintet a parlamentek padsoraiba máris demonstrálni képes az átalakulást: a művelt elemek ugyancsak megfogyatkoztak bennük és törpe egyéniségek foglalják le országok figyelmét és türelmét a maguk igazán nem közérdekű dolgainak handabandázó elmondásával. A római történetben erre vonatkozólag is megtaláljuk a tanulságot. Ennek a történetnek a szemlélete iratja legkiválóbb ismerőjével, Mommsennel, e szavakat: „Egy méltóságát veszített, visszaélésekre használt parlament sokkal veszélyesebb államforma, mint az, amelyben a fejedelem minden tettéért belsőleg a lelkiismerete és külsőleg a nép előtt vállalja a felelősséget. Erről mindenki, aki a történelem könyveivel megismerkedik, elégszer meggyőződhetik.“ Hasonló viszonyok voltak Görögországban is, melyek Xenophont az állapotok láttára annyira lehangolták, hogy végkép letette az íróvesszőt a kezéből, Platót pedig a kétségbeesésbe hajtották hazája sorsa felett, hisz a demokrácia ölette meg szeretett mesterét, Sokratet, mint ahogy a francia forradalom sem kímélte meg Lavoisier életét. Amit az uralkodó tömeg és vezérei Görögországban és Spártában nem vettek észre, egynehány félbarbán fejedelem Észak-Görögországban tiszta tekintettel meglátta; azt t. i., hogy mennyire fontos egy nép belső ereje szempontjából a nemzeti érzésen kívül az igazi műveltség és szakszerű tudás, a művészet és a tudomány.

Sok párhuzam és a jelenkorig ható tanulság adódik — a

felhozott példákon kívül is —, ha elolvassuk ennek a rég le-
tűnt antik világnak a történetét! Nem üres szólam a „historia
magistra vitae“. Tanuljunk tehát tőle.

Nyujtsen Bissing könyve okulást nekünk, ellenfeleink
ügyesen palástolt fondorlatai által táborokra szagztatott ma-
gyaroknak is, akik a legnagyobb közös veszélyek idején is,
sajnos, oly könnyen készek vagyunk egymás ellen hadakozni,
egymást gyengíteni. Emlékezetünkbe idéződik tanulságul
Diodorosnak Aischylos sírjára írt verse:

... τις φθόνος αἱ αἱ
Θησείδας ἀγαθῶν ἐγκοτος αἰὲν ἔχει; ¹

Györy.

**Baeumker, Clemens: Des Alfred von Sareshel (Alfredus
Angelicus) Schrift De Motu Cordis.** Beiträge zur Geschichte
der Philosophie des Mittelalters. Texte und Untersuchun-
gen. In Verbindung mit † Georg Graf von Hertling, Franz
Ehrle S. J., M. Baumgartner und M. Grabmann. Herausge-
geben von . . . (Bd. XXIII. Heft 1—2. XX. u. 144 lap.)
Aschendorf. Münster, 1923. Ára 4 aranyárka.

Baeumker könyvét, mely igen erős orvostörténelmi iskolá-
zottságot kíván meg olvasójától, nagy jelentőséggel bíró mun-
kának kell neveznünk a középkor élettani pszichológiája,
nemkülönbben a böleséztörténelem és az irodalomtörténet
szempontjából. Rövidre fogva *Alfredus Angelicus* iratának
tartalmát: a neoplatonikus emanációstan s a platonizáló lélek-
tan összeütközését látjuk benne Aristoteles biologikus lélektan-
ával s a galenosi orvostani nézeteknek, valamint a salerno
és montpellier „praktikusok“ tanításainak az Aristotelesre
hivatkozó „fizikusokkal“. Egy nemcsak mint fordító, hanem
mint magyarázó és kutató is számottevő orvos pedig ezekből
az egymással hadakozó elemekből új építményt állít fel. Min-
dent összevetve, az érdekes munka egyike az Aristoteles real-
filozófiai iratai és a legrégebb görög-latin fordítások egybe-
olvasztását tartalmazó legkorábbi s legfontosabb dokumentu-
moknak. *Baeumker* abszolút értékű tudományos munkát vég-
zett annak kiadásával és széles ismeretekre alapított komment-
álásával.

Györy.

**Nohl, Johannes: Der schwarze Tod. Eine Chronik der Pest,
1348 bis 1720.** Unter Benutzung zeitgenössischer Quellen
bearbeitet. 373 lap, számos képpel. Gustav Kiepenheuer.
Potsdam (1925.). Ára 4:50, vászonkötésben 6, félbőrben 12 M.

Aki a járványok jelentkezését, menetét, letűnését helyesen
akarja megítélni, nem elégedhetik meg a valamely helyen szer-

¹ . . . milyen átkos irigység:

Nagyjaikat sohasem túrik a Theseidák

(Szabó István fordítása. Kisfaludy-Társ. évlapjai XVIII. 310. l.)

zett közvetlen tapasztalatokkal, sem a természettudományi kutatásnak az okokat és feltételeket kereső eszközeivel, legkevésbé a laboratóriummal; a történelem aktáiba való elmélyedés nélkül nem fog kitűzött céljához eljutni. Egy kiváló belgyógyász, Sticker, a bonni egyetem volt ny. r. tanára, hívta fel a tudományos világ figyelmét a járványkutatás utóbbi nélkülözhetetlen, fontos segédeszközére. A történelmi tanulmányok annyira kielégítették őt, hogy kathedrát cserélt s ma a würzburgi egyetemen az orvostörténelem ny. r. tanaraként működik. Hatalmas munkájának, melyben a pestissel foglalkozik, első kötetét a pestis történelmének szenteli. Nem itt van a helye, hogy ismertessük azokat a járványok megismeréséhez szükséges tapasztalatokat, melyeket Sticker egyenesen az azokra vonatkozó történelmi kutatások eredményeként szűrt le, mindenekelőtt azt, hogy ideje volna már leszokni a nagy üdvívalgásokról: „leküzdöttük, elfojtottuk a járványt!” és mindig olyankor, amikor e járvány további fennállásának minden feltétele megszűnt már, vagy amikor már magamagától is elcsendesedett és elmúlt. De ezt is csak melleleg.

A fent elmondott értelemben szívesen látunk minden munkát, mely a pestis történetét tovább kutatja. Az előttünk fekvő könyv főleg azzal a kultúrtörténelmi milieuval foglalkozik, amelyben a lefolyt évszázadok pestis-járványai lefolytak, visszamenőleg egészen az ókorig. A súlypont természetesen ebben a könyvben is a legnagyobb pestis-járványon fekszik, a XIV. század fekete halálán. Egykorú szerzők írásain s a történelem feljegyzésein demonstrálja azt a rettenetes pusztítást, melyet e járványok nemcsak számbelileg, de erkölcsileg is végeztek az emberiségen. Mert nyomában járt mindenkor az erkölcsi elfajulás, az erotizmus tobzódása, a tömeges zsidóki-végzések, az idegrendszer járványai, mint a flagellantismus, melyet a krónikások szerint magyarországi asszonyok importáltak először Németországba, a tánedűh, a gyermekek keresztes hadjáratai stb.

A szerző annyi új kultúr- és orvostörténelmi adatot derített ki és dolgozott fel könyvében, hogy azt a jövőben a pestis történetével foglalkozók nem fogják figyelmen kívül hagyhatni, még ha egyes kérdésekben nem is vagyunk a szerző véleményén. Ilyen pl. Paracelsusról szóló ítélete, akinek a gyógyászatát mindössze magikus és organotherapiának tartja, megelégedve róla, hogy éppen neki köszönjük az általa először előállított chemiai szerekkel s az arcanumokkal, vagyis pontosan adagolható tincturákkal és extractumokkal való gyógyítást. Hogy a XIV. század nagy pestise alatt „a legtöbb orvos” vonakodott beteglátogatásokat tenni, merész állítás, mely ellentétben áll az eddigi szerzők megállapításával. Igaz pl., hogy ezen idők legnagyobb orvosa, Guy de Chauliac azt írja, hogy az orvosok álljanak helyt, ne meneküljenek a pestis elől „propter diffugare infamiam”. Szerzőnk az utóbbi sza-

vakra teszi a súlyt és azt mondja, hogy Guy de Chauliac csak a szegyen kikerülése végett tartott ki a betegek mellett. Én pedig arra teszem, hogy inti az orvosokat a meneküléstől. Szerzőnk is megemlíti, de nem az elmondottakkal közvetlen összefüggésben, hanem később, hogy Guy de Chauliac kétszer is megkapta betegeitől a pestist, s hogy a második fertőzésben 1363-ban el is ragadta őt a halál. Bizonyos dolog, hogy nem minden orvos felelt meg kivétel nélkül hivatása kötelezettségeinek, de a nagy többség oly önfeláldozó munkát teljesített, mely nagyban hozzájárult az orvosi rend tisztelésének, megbecsülésének öregbítéséhez. Megemlítendőek lettek volna Weszprémi István első immunizálási kísérletei.

Ezek azonban oly ellenvetések, melyek ha szó tárgyává is kell, hogy tétessenek, az egyébként igen tartalmas és elevenen megírott könyv értékét nem csökkentik. A szöveget nagyszámú kitűnő ábra egészíti ki.

Győry.

Peters, Hermann: Der Arzt und die Heilkunde in der deutschen Vergangenheit. (Die Deutschen Stände in Einzelndarstellungen. Band 5. Herausgegeben von Georg Steinhäusen.) 2. kiadás. (9—18 ezer.) 136 lap, 153 ábrával. Eugen Diederichs, Jena, 1924. Ára 4-50, kötve 6-50 márka.

24 év előtt jelent volt meg ezen ismeretterjesztő munkának az első kiadása. A jeles könyvkiadó cég most újabb nyolcezer példányt bocsájtott világgá, öröme az orvostörténészeknek s hasznára az egész művelt közönségnek.

A könyv elsősorban a német orvosra s a német orvostörténelmére van figyelemmel, főleg a XV—XVIII. században, jóllehet a szükséges előzmények és külföldi vonatkozások fellelése elől sem zárkózott, mint ahogy nem is zárkózhatott el. 153 ábra szolgál az elmondottak illusztrálására s ezek közt a legtöbb az egykorú fametszet, vagyis a reprodukciónak az a neme, mely nem törekedvén művészi tökélyre, híven kíván és tud történelmi hűséget demonstrálni. A szöveg is megfelelő a maga igénytelenségében, mert az orvostörténelmi kutatásnak a lefolyt negyedszáz év alatt napfényre hozott eredményei tárházából bizonyára azért nem látta szükségesnek meríteni, mivel a szerző már az első kiadás megjelenésekor is oly szolid szöveget nyújtott, hogy azt az újabb eredmények, ha meg is bővítették, de meg nem döntötték. Ha a szép könyv ilyformán egyelőre meg is felel a maga céljának, mégis azt ajánlanók az áldozatkész, előkelő kiadócégnak, hogy a minél előbb remélt következő kiadás szövegét vétesse kibővítés végett valamely modern orvostörténésszel új átdolgozás alá. Ha talán terjedelmében nem is szabad megnőnie a könyvnek, vannak benne részletek, melyek értékesebb újabb anyaggal volnának kiegészíthetők.

Győry.

Folyóiratszemle.

Archiv für Politik und Geschichte. Ennek az újonnan alakult folyóiratnak célja, hogy a politika és történelem ölelkező, egymásba folyó korát derítse fel. 1924 januári száma, mint különszám, teljesen a német külügyi hivatal diplomáciai aktáinak rendszeres és sorozatos kiadását magába foglaló munka: „Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914“ második sorozatának ismertetésére és méltatására szolgál. Azonban ez a füzet, valamint a továbbiak is az újonnan felmerült adatok feldolgozására is bő teret enged, hogy így tisztázza a világháborút megelőző eseményeket és azokat a napi politika köréből a leszűrt történelem reális megvilágításába helyezze át. *Mendelssohn-Bartholdy Albrecht: Der Wille zum Krieg in Europa 1890—1898* című cikkében az okmánytár adatai alapján bizonyítja, hogy a Németbirodalom békepolitikát űzött, ismételten elmulasztotta a kedvező alkalmakat, hogy régi ellenségét, Franciaországot az ez ellen más oldalról érkező támadásokba való döntő beavatkozással egy megelőző háborúban teljesen leszerelje. Így megállapítható Blanc olasz külügyminiszter memorandumából, hogy Olaszország kész volt német fedezet mellett Franciaországgal háborúba bocsátkozni abból a célból, hogy afrikai gyarmatpolitikáját biztosítsa és a földközítengeri hegemoniát megszerezze. Németország azonban nem volt hajlandó a hármasszövetségi szerződés védelmi jellegét támadóvá átalakítani. 1894-ben pedig maga az angol kormány fordult a hármasszövetség kormányaihoz azzal, hogy egy a Dardanella-kérdésben Oroszországgal vívandó háború esetén hajlandók volnának-e az oroszokkal szövetséges Franciaországot sakkban tartani. Kálnoky gróf osztrák-magyar külügyminiszter hajlandóságot mutatott, azonban Caprivi, a német külügyminiszter akkor veszélyesnek találta a két front felé való háborút. A harmadik alkalom pedig a monarchiának 1896-ban kifejezett az a kívánsága volt, hogy a hármasszövetség támogatásával aktív Balkán-politikát folytathasson a mind veszedelmesebbé váló Oroszország ellen, ami természetesen újból csak az orosz-francia szövetség elleni preventív háborúhoz vezetett volna, amit akkor sokkal kedvezőbb körülmények között lehetett volna megvívni, mint 1914-ben. Hohenlohe ezzel szemben továbbra is ajánlotta a monarchiának az Oroszországgal való megegyezést, mint főcélját a hármasszövetségnek és szükségesnek tartotta a szövetség defenzív jellegének további fentartását. — *Stieve Friedrich: Die Verschiebung des europäischen Gleichgewichtes nach Bismarcks Entlassung.* Bismarck elbocsátásakor az európai nemzetközi politikai rendszer állott: a hármasszövetségből, az „entente à trois“-nak (hármasszövetség) nevezett alakulatból, amely Anglia, Itália és a monarchia között állott fenn elsősorban a földközítengeri kérdésre nézve, végül a német-orosz viszontbiztosítási szerződésből (Rückversicherungsvertrag). Utóbbi a hármasszövetségtől való visszavonulási útja volt a német politikának orosz-osztrák-magyar konfliktus esetére. Franciaország teljesen el volt különítve. Az „új kurzus“ leegyszerűsítette külpolitikáját: az orosz-német szerződést elejtette és a defenzív jellegű hármasszövetség fenntartására helyezte a súlyt. Ezzel szemben a francia külpolitika egyenes vonalban és energikusan haladt előre: 1891-ben szövetsézik a magára hagyott Oroszországgal és minden eszközt megragad Italiának a hármasszövetségtől való eltérítésére. Anglia 1896-ban a Krüger-távirat hatása alatt nem újította meg az „entente à trois“-szerződést. A hármasszövetség és az orosz-francia szövetség ellentéte lehetővé tette az angolok számára a kontinentális hatalmak blokkjaitól való elszakadást, az önálló független külpolitikát. A Caprivi-Hohenlohe-korszak végén tehát a német külpolitikai

helyzet lényegesen, és pedig hátrányára változott és csirájául szolgált az 1914-ben bekövetkezett katasztrófának.

1924 március. *Meyer Arnold Oskar: Fürst Metternich.* Metternich történelmi egyéniségének megítélése különösen az utolsó két évtizedben erősen megváltozott — a javára. Míg hivatalában volt, gyűlölték, mint az európai haladás kerékkötőjét, bukását osztatlan öröm kísérte. Történetírók: Hormayr, Gervinus és a népies költészet erkölcsileg és szellemileg egyaránt alacsony értékűnek állították be. Anton Springer és Adolf Schmidt elsőkül igyekeztek személyes gyűlölettel mentes ítéletet formálni róla. Treitzschke újból ijesztő jellemképet fest róla, mint aki ügyes diplomáciai eselszövő, de nem ismerte föl a történelemben az erkölcsi hajtőerőt: a nemzeti érzést. Karl Groos rajta tanulmányozza a hiúság lélektanát (*Fürst Metternich, eine Studie zur Psychologie der Eitelkeit.* Stuttgart, 1922). Az újabb források elmélyítették a kutatók ítéletét. Az első realisabb ítélet francia író tollából származik (Mazade: *Un chancelier d'ancien régime* 1889). Az ifjabb német írói generáció: Wittichen, Spahn már mélyebbre hatol, az osztrák államérdekben, illetőleg a felvilágosodás korának szellemében keresi a kulcsot. Az osztrákok, Friedjung és Fournier már objektívebben ítélnék, Srbik jellemrajza pedig a „Meister der Politik“ című sorozatban első érett kifejezése a Metternich megítélésében régóta készülő változásnak. A mi számunkra már, akik megértük a kancellár által előre látott forradalmat és európai káoszt, hangjának mélyebb értelmű zengése van. Államférfiúi nagysága abban van, hogy 1809-ben átvette az elnyomott, izolált Ausztria vezetését és azt vezető nagyhatalommá tette. Diplomáciai művészetének eredménye, hogy a monarchiát, mint nemzetiségi államot, valamint vezető külpolitikai szerepét hosszú ideig tudta konzerválni a nacionalizmus, liberalizmus és alkotmányosság korában. Megmutatkozott rendszerének helyesége abból, hogy amint Ausztria alkotmányos állammá lett, megindultak a bomlasztó nemzetiségi küzdelmek is. Társadalompolitikai szempontból a XVIII. század arisztokratikus világrendjének híve, aki a világot mindig a kormányzók, soha a kormányzottak szemszögéből nézi, a modern szociális kérdések ismeretlenek voltak előtte. Híve a történelmi folytonosság elvének oly értelemben, hogy az ő rendszerét „világrend“-nek nézte, mely a történelem örök törvényein alapul. Mint politikai jós, előre és jól látta a bekövetkezendő európai krízist. Tragikus hős nem lehetett, mert hiányzott belőle a szenvedély tüze, cinikus is volt, de sok adat van arra, hogy nem volt teljesen kedély és érzés híján. A politikának nem teremtő művésze volt, hanem virtuóza. Bismarckkal 1851-ben lefolyt találkozásából arra következett az író, hogy a „szaturált“ megnagyobbított Poroszország gondolatát tőle vette át Bismarck, mert Metternich szerint csak a megcrösödött Poroszország oldhatja meg a német problémát, csak az teremtheti meg a teljes egyetértést a két állam között. Csakhogy ő az államszövetségnek és nem a német szövetséges államnak volt a híve. Bismarck a német probléma megoldásában más utakon járt, de 1879-ben visszatért Metternich gondolatához: az Ausztriával való szövetséghez Oroszország ellen, melyet kiegészít Anglia támogatása. Bismarckkal sok a hasonlósága, ha nem is voltak egyenlő szellemek: az egyik dűledező építmények támasza, a másik teremtő szellem, új idők építőmestere. A cikkben mutatkozó ellentmondások és ingadozások Metternich jellemrajzában és történelmi értékelésében mutatják, hogy Metternich egyéniségének vitás problémája ma még távolról sem tekinthető lezártnak.

Hadtörténelmi Közlemények. 1919—1921. évfolyam. *Székelv Ottokár: Hungári János első török hadjáratai. (1441—1444.)* Nagyon sok érdekes és az eddigiektől eltérő hely- és időmeghatározást tartalmaz, azonban stratégiai vagy taktikai téren semmi újat se nyújt, holott erre

például az 1443-ban kezdődött s 1444-be is átnyúlt, úgynevezett hosszú háború, éppen a szerző említett megállapításai alapján, hálás tárgyul kínálkozott volna. — *Vadnai Emil: Részletek a 10-ik isonzi csatából* című dolgozata a Máramaros és Ugocsa megyéből sorozott cs. és kir. 85. gyalogezred III. zászlóaljának 1917 május havában lezajlott harcait ismerteti. Ez a zászlóalj, amelynek 25%-a magyar, 55%-a rutén, 20%-a pedig oláh volt, mindenütt vitézül megállotta a helyét. — *Lukinich Imre: Adatok Wesselényi Ferenc füleki kapitányságához (1634—1638)*. Wesselényi gróf Esterházy Miklós nádor ajánlatára kapta meg a füleki kapitányságot, amely tisztében féktelen, indulatos, korlátot nem tűrő természetű miatt sok kellemetlensége volt. A törökök ellen, bár nem volt reá felhatalmazva, ő is erőszakhoz nyúlt, aminek az volt a következménye, hogy az udvari haditanácssal, továbbá gróf Pálffy István érsekújvári főkapitánnyal is összetűzött, úgyhogy a füleki kapitányságot is majdnem elvesztette. — *Sznistsák Béla: Athajózás a Drinán és a Pivén*. A világháborúnak két veszedelmes, 1914 szeptemberében és 1918 júniusában átélt, epizódját írja le nagyon érdekesen. Az egészben az a leg-szomorúbb, hogy se az egyik se a másik vállalkozásnak nem volt tartós sikere. A csapatok átkeltek ugyan mind a két folyón, de a támadás igazi célját nem érték el. — *Reiszig Ede: A János-lovagrend szerepe a magyar hadtörténetben az Árpádok korában*. A szerző kimutatja, hogy ez a nálunk is mélyebb gyökeret vert lovagrend nemcsak a betegápolás terén szerzett nagy érdemeket s nem is csupán hiteleshelyi munkásságot fejtett ki, hanem letelepedésétől fogva az egész középkoron át, királyainak hűséges fegyvertársa volt. — *Báró Karg György: Hadihajóink részvétele a Lovčen bevételénél (1916)*. Jellemző adatokat közöl arra vonatkozóan, hogy hadihajóink milyen tökéletlen felszereléssel vettek részt ebben a hadműveletben s mégis milyen szép eredményről számolhattak be. — *Pogány Sándor: Magyar vöröskatonák Oroszországban*. A szerző, aki maga is orosz fogságban volt, megállapítja, hogy a tömérdek szenvedésnek kitett magyar hadifoglyakat az orosz hatóságok mesterségesen kergették olyan kelepébe, amelyben csak egy választásuk lehetett: fegyvert fogni s ezzel váltani meg szabadságukat. — *Sebestyén József: Az 1797-i komárommegyei nemesfelkelés*. A szerző felsorakoztatja mindazokat a nehézségeket és akadályokat, amelyek az insurrectio hadbavonulását minden egyes alkalommal hátráltatták. — *Udvary Jenő: Pszichológiai megfigyelések a harcstérrel*. Az ilyen tárgyú dolgozatok, a világháború beveződése óta, gomba módjára sokasodtak el s már csak nagy számuknál fogva is unalmasakká váltak. — A „Hadtörténelmi apróságok” rovatában *Relkovié Neda* I. Lipót királynak 1682-ben az átvonuló katonaság számára kiadott rendtartását közli. — A „Hadtörténelmi irodalom” rovatában *Tóth Zoltán* nagyon behatóan ismerteti Luden-dorffnak a világháborúról szóló, annyi gáncs és támadás céltáblájává lett könyvét. — A „Hadtörténelmi okmánytár” rovatában *Kárfy Ödön* az északnyugati végvárat megvizsgálására 1612-ben kiküldött bizottság jelentését, *Kemény Lajos* pedig Kassa városának 1644-ből származó edictumát közli.

1922—1923. évfolyam. I. füzet. *Pilch Jenő: Újraébredés*. Arról számol be, hogy a Hadtörténelmi Levéltár kiadásában megjelent „Hadtörténelem” című folyóirat, 1923 januárius 1-ével a „Hadtörténelmi Közlemények”-be olvadt, olyanformán, hogy az utóbbinak anyagi eszközeit most már a Magyar Tudományos Akadémia a honvédelmi minisztériummal együttesen biztosítja. — *József kir. herceg: A 31. hadosztály szerepe a komáromi ütközetben s az utána következő visszavonulásban*. Az 1914 szeptember 8—14. között vívott véres harcok naplószerű ismerte-

tése, amelyben a szerző különös szeretettel domborítja ki a magyar katonai hősiességét a küzdelem minden fázisában. — *Körösi Sándor: Machiavelli és Zrinyi.* A firenzei tudós művének olvasgatása mély hatással volt Zrinyire is, de azért nem fosztotta meg önállóságától se gondolkodásában, se cselekedeteiben. Mindamellett kétségtelen, hogy Machiavelli eszméi irányt adtak Zrinyi politikai és katonai tevékenységének. — *Gyalóky Jenő: A háromszéki hadjárat (1849 júl. 16–24).* A szerző a bécsi hadilevéltár eddig fel nem dolgozott adatai nyomán ismerteti Bemnek Clam-Gallas ellen indított támadását, amelynek eredményeként Háromszék megtisztult az ellenségtől. — *Godányi Ernő: Az agasui ütközet.* Nagyon jól sikerült eleven leírása az oláhok ellen 1916 október 17-én vívott harcnak, amely — az ellenség átkaroló mozdulata következtében — már-már balsikerrel fenyegetett, de végül mégis a mieink fényes győzelmével végződött. — *Pilch Jenő: Háborúba megyek* címen, Karsa Ferenc 1848/49-es honv. főhadnagy kiadatlan naplójából közöl egy részletet. — A „Hadtörténelmi okmánytár”-ban *Kemény Lajos* Bocskay István 1606-i haditörvényét, *Sebestyén József* pedig Magyaróvár 1621-i felszerelését, továbbá *Rattky György* vicegenerális 1631-ben kelt kinevező iratát közli. — A „Hadtörténelmi irodalom” rovatában *Vadnai Emil* ismerteti *Schwarte: Der grosse Krieg* c. művének V. kötetét.

II. füzet. *Mári Sándor: Marlborough herceg és a kurucok.* Stepney bécsi angol követ emlékiratáról szól, amelyet Marlborough számára készített, akkor, amidőn ez a császár és Rákóczi között a békét akarta közvetíteni. — *Lukinich Imre: Porosz toborzás Magyarországon, 1722–1740.* Nagyon beható levéltári kutatások alapján ismerteti, mint csempészték ki zsidó ügynökök, kis csapatokban, Poroszországba a nálunk toborzott magasnövésű embereket. Az udvari haditanács eleinte csak korlátozta, később azonban meg is tiltotta ezt a sok visszaéléssel egybekötött katonafogást. — *Soós Elemér: Soóvár története és leírása.* A történeti ismertetésen kívül, nagyon szép rajzokban rekonstruálja ezt a, romjaiban is alig látható, várat. — *Szendrei János: Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban.* (Ötödik közlemény.) A müncheni Germanisches National Museumban, továbbá a berlini Zeughausban levő magyar eredetű, vagy legalább magyar vonatkozású, hadtörténelmi emlékeket ismerteti. — *Szentgáli Antal: A segesvári ütközet orosz forrás nyomán.* Oreus I. orosz katonai írónak a magyar függetlenségi harcról írott s 1880-ban megjelent művéből közli a segesvári ütközetre vonatkozó fejezetet. — *Stielly Walter: Részlet a 41. honvéddadosztály kárpáti harcaiból.* Az 1915 március havában lefolyt kisebb-nagyobb harcokat ismerteti. — *Rákosi György: Durazzo bevétele 1916-ban.* Védelmébe veszi Farkas ezredet, a 20. dandár parancsnokát, s megállapítja, hogy Durazzo bevétele szintiszta lap titáni harcaink anyakönyvében. — *Pilch Jenő: Pörpátvar báró Révay Antal tábornok hagyatéka körül.* Azokat a esetpéldákat tárgyalja, amelyeket az 1806 febr. 24-én elhalt tábornok kardos özvegye a katonai hatóságokkal vívott. — A „Hadtörténelmi okmánytár”-ban *Gyalóky Jenő* Cziffra János cs. k. 1. huszárezredbeli hadnagy 1814–15. évi vítézkodéseit ismerteti az Orsz. Levéltárban levő vítézségi bizonyítványok alapján. — A „Hadtörténelmi irodalom” rovatában *Károlyi János* Takáts Sándor „Régi magyar kapitányok és generálisok” c. művéről, —y. pedig a Magyar Könyvszemle 1923. évi I–II. füzetéről szól.

III–IV. füzet. *Ernyey József: Blatnica vára és urai.* A Révayak egyik régi várának történetét és pusztulását írja le. — *Pilch Jenő: Adatok Görgey Arthur élet- és jellemrajzához.* Kiadatlan részletek Karsa Ferenc 1848/49. honvédfőhadnagy naplójából. — *Lukáts Károly: Buda és*

Pest megerősítésének terve 1850-ből. Eredeti levéltári anyag alapján ismerteti a Pest és Buda köré tervezett erődrendszert, amelynek azonban csupán egy tagja, a gellérthegy fellegvár épült fel. — *Rákosi György: A 20. honvédhadosztály felvonulása az északi harctérre és első harcra-
kelése Rohatymnál (1914 aug. 29, 30).* Szembeszáll a hadosztály magatartásáról elhangzott kedvezőtlen bírálatokkal. Kimutatja, hogy a bírálók nem számolnak eléggé azokkal a súlyos körülményekkel, amelyek között ez a hadosztály első harcait vívta. — *Braun Tivadar: Hajóhadunk olaszországi első haditette (1915).* Eleve leírása annak a jól sikerült rajtaütésnek, amelyet hajóhadunk 1915 május 24-ek hajnalán Porto Corsini, Rimini, Sinigaglia, Ancona stb. ellen hajtott végre. — *Schwarzer Jenő: Magyar huszárok a világháborúban.* A gorodoki ütközet és a limanowa-lapanowi csata nyomán bizonyítja, hogy a magyar huszárság, noha kiképzése és felszerelése a világháború kezdetén nem is felelt meg mindenben a követelményeknek, mindenütt hősiessen megállotta a helyét. — *Gyalókey Jenő: Mecséry tábornok megsebesülése (1805 október 20).* Az eschenauai ütközetben Mecséry 14 súlyos sebet kapott. Hónapokig lebegett élet és halál között s mihelyt valamennyire fellábadt, szolgálatra jelentkezett. — A „Hadtörténelmi okmánytár”-ban *Iványi Béla* közli báró Alvinczi József tábornagnak gróf Teleki Józsefhez írott nyolc érdekes levelét az 1783 és 1795 közötti időből. — A „Hadtörténelmi irodalom” rovatába *Fekete Lajos* írt törökországi hírlapszemlét, *Vadnai Emil* pedig ugyanott a Levéltári Közlemények 1923. évi I–II. füzetét ismerteti.

Magyar Hírlap. 1923 szept. 22. Ismeretlen részletek a monarchia utolsó napjaiból. Werkmann bécsi előadásának ismertetése. — Dec. 28. *Ferenc József 1901-ben megsejtette a Habsburgok trónvesztését.* Ferenc Józsefnek 1901 febr. 6-án kelt végrendeletének közlése.

1924 jan. 1. és 3. *Hogyan akart uralkodni Ferenc Ferdinánd?* A Neues Wiener Journal nyomán közli Ferenc Ferdinánd egy uralkodási tervezetét. — Jan. 31. *Egy és más Andrássy Gyuláról.* Részlet Márkus Miksának Politikusok és emberek című készülő könyvéből. — Apr. 3. *Szenzációs részlet Czernin Ottokár titkos naplójából.* A Nasa Rivoluzione c. cseh folyóirat nyomán közöl Vilmos császár és Bismarck szakításáról feljegyzéseket. — Apr. 4. *Egy és más Tisza Istvánról.* Részlet Márkus Miksa készülő könyvéből. — Máj. 16. *Arz vezérezredes a monarchia összeomlásának napjairól.* Részlet Arz emlékirataiból. — Máj. 20., 21. *Sz. P.: Kik árulták el 1917-ben az olaszoknak az osztrák-magyar frontot?* Részletek Pivlo Lajos Jablane med frontama és Vulkanska tla c. könyvéből.

Magyarország. 1923, 258–274. sz. *Conrad volt vezérkari főnök emlékiratai.* Az emlékiratok kivonatos közlése a trónörökösár meggyilkolásától 1914 szeptember hó végéig.

1924, 204. sz. *Nem III. Napoleon, hanem Sarolta császárné okozta Miksa császár tragédiáját.* Corti Egon Cézár ilyen értelemben tartott előadásának ismertetése.

Neues Pester Journal. 1923, 244. sz. *Memor: Deák und Bismarck.* Párhuzam Deák és Bismarck működése és magánélete között. — 248. sz. *Wilhelm II. Gróf Zedlitz-Trützschler emlékiratainak egyes fejezeteiből.* — 253. sz. *Domanovszky, Alexander: Palatin Josef und Zar Paul I.* Domanovszky előadása a Történelmi Társulatban 1923 nov. 9-én József nádor közreműködéséről az Oroszországgal való szövetség létrehozásában és házasságáról. — 261. sz. *Charles Henri Sanson.* A francia forradalom hőhírjének naplójából, Dubarry kivégzéséről. — 291. sz. *Franz Deák.* Wlassics könyvének ismertetése.

1924, 163. sz. sz. p.: *Stefan Türr*. Emlékezés 100-ik születésnapja alkalmából.

Revue politique et parlementaire 1924 június. *Mévil André: Delcassé et son oeuvre*. Ismerteti Delcassénak az „entente cordiale“ egyik főalapítójának életművét abból az alkalomból, hogy a háborút követő problémák ismét eltávolították egymástól Angliát és Franciaországot. 1893 óta a gvarmatügyi minisztériumban szolgált, 1898-tól hét évig külügyminiszter. Döntő befolyást gyakorolt a francia külpolitikának németellenes irányítására, hazáját kiemelte a diplomáciai izoláltságból, kikapcsolta a francia-angol ellentétet (a Fasoda, egyiptomi és marokkói kérdésben meggyengítette a hármasszövetséget az olasz-francia földközi-tengeri kérdés rendezésével, a francia-orosz szövetséget megerősítette és így előkészítette Franciaországot a központi hatalmakkal való leszámolásra. Mévil egy-egy adattal megvilágítja a német diplomácia ellenakcióit, az osztrák-magyar külpolitika szerepét a Marokkó-kérdésben. Rávilágít az osztrák-magyar diplomácia arra a még tisztázandó szerepére, melyet a Delcassé-Clémenceau-afférben játszott. Delcassé 1909-ben ugyanis megbuktatta a Clémenceau-kormányt, de még csak meghívást sem kapott a kormányalakításra, ami állítólag az osztrák-magyar követség közbelépésére vezethető vissza, amely tudtul adta, hogy egy Delcassé-kormányt a központi hatalmak körében nyugtalansággal fogadnának. Delcassé a német befolyás egyidőre háttérbe szorította, de a világháború őt, mint a reváns, a nemzeti egység képviselőjét a külügyminiszteri székbe szőlította. Ebben a minőségében megteremtette az 1914 szeptemberi londoni paktumot, mely szerint a szövetségesek kötelezik magukat, hogy külön békét nem kötnek, azután a jóakarató semlegesség álláspontjára helyezkedett Itáliát a szövetségesek javára tényleges beavatkozásra bírta. 1915 végén visszavonult, aktív szerepet többé nem játszott, de élete végéig megtartotta a szélső sovinizmus és a francia imperializmus elveitől áthatott nézeteit. — *Mestre Achille: Le protectorat catholique de la France en Orient*. Herriot francia miniszterelnök Franciaországnak a keleti katolikusokon gyakorolt protektorátusáról szólva azt állította, hogy ez nemcsak a Szentzsékkal kötött konkordátumon, hanem nemzetközi egyezményeken is alapszik, melyek az állam és egyház elválasztása esetén is érvényben maradnak, szemben Combes miniszterelnök 1904. évi nyilatkozatával, amely elejtette a protektorátus gondolatát is. Mestre foglalkozik a protektorátus fogalmával, tartalmával, történeti kifejlődésével és a ma is élő részeivel. Eredetét a keresztes háborúk korára vezeti vissza: a francia missziók és konzulátusok kialakulására. A keleti keresztények a francia konzulátus kápolnája köré gyülekeztek, jogi dolgaikban tanácsért és védelemért a konzulhoz fordultak. Ezt a jogszokást a kapitulációk szentesítették, de érvényben volt a kapitulációk szüntelése esetén is. Mestre szerint a protektorátus természetesen megkívánja Franciaország és a Szentzsék együttműködését, amelynek nevében és megbízásából látja el a katolikus személyek, szenthelyek és szertartások védelmét. A kapitulációk magukban nem állapítják meg Franciaországnak kizárólagos jogait, mert az 1699. évi osztrák-török szerződés (karlócai béke), valamint az 1718-i és 1739-i szerződések hasonló protektorátusi jogot biztosítottak a császárnak, hivatkozva hasonló korábbi szerződésekre. A berlini szerződés és az 1912. évi lausanne-i béke nagyrészt megszüntette ezt a francia privilégiumot, de elvileg megmaradt az intervenció és a francia követet megillető különös tiszteletadás joga, melyet azonban a francia állam csak a pápasággal egyetértésben gyakorolhat.

Tárca.

Borsod megye szerepe a hegyaljai zendülés idején. (1697.)

A zempléni parasztmozgalom kitörését siettető események súlyát Borsod megye is erősen érezte az 1697. esztendő tavaszán. Solari és Schlick tábornokok beszálásolt csapatainak garázdálkodása a végsőkig elkésértette a lakosságot. Ehhez járult, hogy Nigrelli kassai generális Mulplichárd ezredest cirkáló katonasággal küldötte a megye területére, aki buzgón eleget is tett a parancsnak, mert Kassay János szolgabíró számadásában ekkortájt gyakori tételekként szerepelnek a mozgó hadak számára kiszolgáltatott élelmiszerek.¹

Buttler János egri parancsnok ismerte fel először a megye igazi közhangulatát és komor hangon figyelmeztette a megyét július első napjaiban a Lipót iránti hűségesküjére.² Nagy szükség volt erre, mivel a zempléni kurucok mozgalma Patak és Tokaj kézrekerítése után igen elmérgesedett. Tulajdonképpen nemcsak az udvart, hanem a felvidéki katonai vezetőséget is készületlenül találta a zempléniek sikere. Solari tábornok és Richán ezredes siettek először a felkelés színhelyére, de nem rendelkeztek elegendő erővel. Richán átkelt a Tiszán és tanácstalanul járt-kelt Ónod alatt, pedig a mozgalom gyorsan terjedt Borsod keleti részén is.

A szükségben Buttler fejtette ki a legnagyobb tevékenységet. Levelei sűrűn érkeztek Miskolcra, melynek védelmét megerősítette két kompániával s felhívta Janka Péter alispánt, hogy a szolgabírákkal és esküdtekekkel jelenjék meg július 8-án Ónodon Richán ezredes

¹ Borsod vármegye Levéltára. Jegyzőkönyvek. XIV. k. 383—394. l.

² Borsod vármegye Levéltára. Act. polit. Mat. III. Fasc. VII. frust. 688.

előtt. A jelzett napon a bécsi haditanács intézkedésére Vaudemont lotharingiai herceg érkezett Ónodra erősebb katonasággal.¹ Közös értekezletükön utasították a vármegyét, hogy az utakat és hidakat javítsák ki, mert több irányból érkeznek császári seregek Borsod megye területére. Megparancsolták az alispánnak, hogy a jelenlévő seregek élelmezéséről életvesztés terhe alatt pontosan gondoskodják és örködjék buzgón, hogy a lakosok a lázadókkal egyet ne értsenek. A parancs teljesítése nem volt könnyű feladat a szűkös viszonyok között élő megyére, mely a német katonaság fosztogatásai által már az előző 1680-as években is csaknem 50.000 frt kárt szenvedett.² Most pedig a nagy mezei munkálatok előtt álló lakosságot közmunkára fogva elvonták attól a lehetőségtől, hogy a saját megélhetése körül fáradozzék. A katonaság is napról-napra szaporodott a vármegye területén. Corbelli eperjesi tábornok négy századdal ismét csak Ónod alatt telepedett meg, mivel a veszélyeztetett területre való benyomulást egyelőre nem tartotta tanácsosnak. Buttler Egerből tizenöt százsz és dán zsoldos századot küldött Borsodba, Szolnokról is több század gyalogság érkezett. A Heister parancsnoksága alá irányított egységeket visszavonták és Nigrelli Fülekről, Léváról, Korponáról, Nyitráról lovas erősítéseket kért. Rövid idő alatt több ezer főnyi katonaság állott Borsod megye területén anélkül, hogy csak valamit is megkíséreltek volna a zendülők ellen. Vaudemont Montecucoli-szerepet játszott, taktikázott Borsod megye rovására,³ Borsod megye pedig kimerülten nyögött a nehéz terhek alatt. Már a nagyszámú katonaság élelmezése felülmúlta erejét. De ami még ennél is keservesebb volt, a tétlenségre kárhozottatott zsoldosok tűzzel-vassal raboltak, pusztítottak mindenfelé. Hiába volt a megye vezetőségének az igazságtalanság ellen felszólaló minden panasza. A szépesi kamarához intézett felülfolyamodások süket fülekre találtak. Sőt a kamara kétszeresen kötelességévé tette Borsodnak, hogy a lázadás elnyomására küldött katonaság számára az élelmi állomásokra haladéktalanul küldje be a

¹ *Borovszky S.*: Borsod vármegye tört. I. köt. 402. l.

² *Borovszky S.*: Borsod vármegye tört. I. köt. 401. l.

³ Borsod vármegye Levéltára. Act. polit. Mat. XIX. Fasc. I. frust. 154.

szükséges dolgokat.¹ Megígérte ugyan, hogy az érettségjáró folyó árt biztosítani fogja számukra, de ez is csak üres ígéret maradt. A császáriak maguk is belátták a megye nehéz helyzetét, mert Spechárd Péter egri érlelmi főbiztos maga szállott ki Borsodba és személyes vezérése alatt eszközölték az élelmiszerek rekvirálását. De még így sem tudtak nagy eredményt elérni. Világossá lett, hogy Borsod északkeleti része végleg kimerült a súlyos megpróbáltatások ideje alatt. Spechárdék nagy erőszakosságokkal csak az Igrici, Csát, Kövesd és Palkonya közötti területről tudtak valami élelmet összeharócsolni. A mindenükből kiforgatott falvakkal Vaudemont hetven-nyolevan darabszámra állíttatta ki a szekereket, igavonó barmokat és vágómarhákat.²

Végre a fenyegető élelemhiány és a zendülésnek az elkeseredett lakosság között való gyors terjedése tette kényszerítette a fővezérletet. Eppen itt is volt már az ideje annak, hogy elejét vegyék Borsod lángbaborulásának. Kiténik ez Buttlernek július 9-én a megyéhez intézett felhívásából. E felhívásban kegyelmet ígér a megtérőknek, azonban csak huszonkét falu hajlott a szavára, sok helyen ki sem engedték hirdetni a kegyelem-levelet. A megyei központ tehetetlen volt a helyzettel szemben, pedig július 12-én I. Lipót külön levélben intette a meggyét a lázadás leverésére.³

Az egyesült hadak ilyen előzmények után Vaudemont alatt Böcshöz szállottak és itt a fegyelmezetlen borsodi fölkelőket félnapi tusa után szétszórták. A győzelem indokolt lelkesedést idézett elő a császáriak körében, mert ezáltal a szabadságmozgalom továbbterjedésének útját szegték Borsod megyében. A levert borsodi kurucok menekültek, amerre tudtak. Nyugtók azonban csak kevés helyen volt, mert Eszterházy Pál nádor ráírt a megyére, hogy a kirendelt német regimentekkel és végbeliekkel egyetértvén, az „olyatén kurucságot ahol találja ölesse és persequálja”.⁴

¹ Borsod vármegye Levéltára. Act. polit. Mat. XIX. Fasc. I. frust. 152, Nigrelli júl. 11-én ugyanígy utasítja a meggyét. Act. polit. Mat. III. Fasc. II. frust. 1275.

² Borsod vármegye Levéltára. Act. polit. Mat. III. Fasc. II. frust. 1276.

³ Borsod vármegye Levéltára. Act. polit. Mat. II. Fasc. I. frust. 31.

⁴ Borsod vármegye Levéltára Act. polit. Mat. II. Fasc. I. frust. 237.

A borsodi zavargások elfojtása után következett a keményebb feladat, a Hegyaljának a leverése. De ez lassan haladt előre, úgyhogy Vaudemont csak július 16-án indult el Tokaj felé. A megye lakossága nehéz kebellet lélezett fel távozásakor. Érdekesen világítja meg a helyzetet az a tény, hogy az alispán maga adja ki a parancsot a szolgabíráknak, hogy ahol csak lehet, *vesztegessék meg az alparancsnokokat száz tallérig* kikötve ellenértékül a megye területének mielőbbi elhagyását. A kiszarolt Borsod még a veszedelmes népesség pusztulása után sem maradt nyugton. Vaudemont rendeletére Haller Sámuel és Váczi János borsodi lakosokat állandó biztosokul küldötték ki a hadrakelt sereghez és az ő közvetítésük által a megye sok mindenféle szolgálmánnyal adózott még a július 22-ig tartó hadakozás ideje alatt is a katonaság számára.¹

A hegyaljai zendülés leverése után Buttler leveleiben valósággal hálálkodott a megyének a mozgalom ideje alatt tanúsított anyagi erőfeszítéseért. I. Lipót kegyelem-levelet küldött, melyet a július 23-án Miskolcon megartott generális kongregációban olvastak fel. Gróf Beresényi Miklós felsőmagyarországi parancsnok Abauj útján külön is megkereste Borsod megyét, hogy I. Lipót kegyelem-levélenek kihirdetéséről el ne feledkezzenek, ámbar nem reméli, hogy még ezentúl is szükség lenne rá. Igaza is volt, mert a nyomorgó Borsodban egyelőre nem akadtak rebellisek. A miskolci gyűlés kénytelen-kelletlen eleget tett Lipót és a nádor egyértelmű kívánságának, mely arra irányult, hogy az eseményekre való tekintettel százötven megyei fegyverest tartsanak állandó készenlétben.² A kért fegyvereket rövidesen kiállították és elhelyezték Edelény, Miskolc és Ónod között. Ezeknek azonban semmi más szerepük nem volt, mint hogy az errefelé visszatérő győzelemtől ittasodott vasas tábornak készítették biztos élelmezést.³

A vármegyei hatóság a mozgalom után három hónappal, október 28-án Szirmay István és Medgyesi Gábor hites emberek által összeíratta Borsod megye

¹ *Borovszky S.*: Borsod vármegye tört. I. köt. 402. l.

² Borsod vármegye Levéltára. Act. polit. Mat. III. Fasc. II. frust. 1278.

³ Borsod vármegye Levéltára. Jegyzőkönyvek. XIV. k. 122. l.

kárait és kiadásait a hegyaljai zendülés ideje alatt. Ennek az összeírásnak a végösszege kerek 22.000 forint-ról szól. Ennyi kára volt Borsod megyének az 1697. év július hónapjában.¹ Ez a szám magában véve is érthetően magyarázza, hogy miért kapott Borsod lelkesen a Rákóczi-szabadságharc megindulása idején a szabadító fegyverhez.

Dr. Arday Pál.

Márki Sándor

1853 március 27—1925 július 1

1925 július 1-én húnyt el 72 éves korában. Benne a magyar történetírás egyik legtevékenyebb és legtisztel-
tebb művelőjét veszítettük el, aki félszázadnál hosszabb
érdemes tudományos munkásságra tekinthetett vissza. Folyóirataink és napilapjaink hasábjain 1868 óta sűrűn
találkozunk nevével, mint tartalmas forrástanulmányok, élvezetesen megírt népszerű cikkek, ismertetések
és mindenkor jóindulatú bírálatok szerzőjével. Érdeklődése nem szorítkozott szűk körre; a helyi történetnek
talán kisszerű vonatkozásai éppúgy lekötötték figyelmét,
mint az országos események, vagy az egyetemes történelmi problémák. De bárminő tárgykör foglalkoztatta
is, azt lehetőleg teljes forrásapparátussal s tárgyilagos
felfogással igyekezett megvilágítani. Tudományos és
írói működését erős fajszeretet és derűs világnézet jellemzi; nem húnyt ugyan szemet személyek, korszakok
vagy intézmények fogyatékosága, tévedései vagy hibái felett, de viszont nem is élezte ki azokat. Életelve
lévén: mindenben és mindeniben elsősorban az értéket
felismerni és méltányolni, történetírói munkásságában
is ez az elv vezérelte. Így azután történelmünk szomorú korszakaiban is talált felemelő és vigasztaló mozzanatokat, sőt azon egyéniségek jellemzésében is tudott rokonszenves, de mindenestre logikailag indokolt és tárgyilagos elbírálásra jogosító szempontokat felmutatni, akik felett az egykorú, vagy a késői történetírás kíméletlenül pálcát tört.

A nagy magyar Alföld szülötte lévén, elsősorban

¹ Borsod vármegye Levéltára. Act. polit. Mat. II. Fasc. I. frust. 244.

az Alföld érdekelte. Nagyszámú földrajzi leírása csaknem kivétel nélkül Bihar és Arad megye területére vonatkozik s kisebb történelmi tanulmányai és cikkei is főleg a Tiszántúl multjának részleteire vannak hivatva világot vetni. Atyja egy nagy uradalom intézője lévén, bő alkalma volt megismerni a magyar parasztot, annak lelkivilágát és gondolkodásmódját, vágyait és törekvéseit; nem kerülte ki figyelmét az alföldi magyar parasztság szociális helyzete sem, mely a hetvenes évek óta különben is országos kérdéssé vált. Úgy látszik, ekkor nyert közvetlen és élénk benyomásainak hatása alatt fordult érdeklődése a magyar jobbágyság történeti multja felé. Ezirányú érdeklődésének terméke *Dózsa György* (Budapest, 1883) című forrástanulmánya, mely mű felfogásának újszerűségénél és Dózsa egyénisége és törekvései méltányosabb megítélésénél fogva annak idején élénk ellenmondást váltott ugyan ki, mindamellett átalakította a Dózsa Györgyről és forradalmáról eddig vallott történelmi felfogást. Ekkori megállapításait lényegökben akkor sem módosította, amidőn műve 1913-ban a Magyar Történelmi Társulat kiadásában újból megjelent; s amennyiben a két kiadás közt mégis van különbség, azt az okozta, hogy Márki az 1514-i forradalmat ezúttal szélesebb alapokon, a magyar jobbágyság történetének keretében és az európai parasztmozgalmakkal szerves kapcsolatba hozva igyekezett érthetőbbé és indokoltabbá tenni. Az alföldi parasztság történetével foglalkozik *Péró lázadása* című akadémiai székfoglaló értekezése is (Budapest, 1893), melyben e nagyarányú mozgalom történetét véglegesen tisztázta. A magyar jobbágyság élete és szociális helyzete iránt érzett érdeklődése *Arad vármegye és Arad sz. kir. város története* (Arad, 1892—1895. I—II. k.) c. monumentális művében is megnyilvánul, a megye területének történetét közvetlenül érintő forradalmakkal (Dózsa, Péró, Hóra) és jobbágymozgalmakkal (1848) kapcsolatosan. E monografia egyébként — Thaly szavait idézve — „irodalmunk e nemű legjobb munkái közé tartozik“, nemcsak adatai gazdagságánál, hanem rendszerességénél fogva is.

Márki történetírói működése új irányt vett akkor, midőn 1892-ben a *kolozsvári egyetem* tanárává neveztetett ki Ladányi Gedeon utódként. A fellendülő egyetemnek csakhamar ő lett egyik kiválósága, aki mara-

dandó hatást gyakorolt hallgatóságára nagy gonddal elkészített előadásaiival, s egyéniségének közvetlenségével. Hivatásos tanár volt, aki erejének javát az egyetemnek és az ifjúságnak szentelte, de emellett élénk részt vett a kolozsvári társadalom tudományos és kulturális munkásságában is. Nem kereste a szereplést, de készségesen állott azok rendelkezésére, akik hozzá folyamodtak. Innen páratlan népszerűsége Kolozsvár és Erdély társadalmában. Új hivatása és új környezete azonban nem vonták el a tudományos munkásságtól. 1892-től sűrű egymásutánban jelentek meg főleg közép-kori vonatkozású tanulmányai, az *1848—49. évi szabadságharc története* (Budapest, 1898), mely mű a szabadságharenak máig is legjobb története, továbbá *Világtörténelme* (Műveltség Könyvtára, két kötetben), középiskolai *tankönyveit* nem is említve, melyek igen sok kiadásban terjedtek el az országban.

Társulatunk életében mindig tevékeny részt vett. 1870 óta számtalan tanulmánya, cikke, ismertetése és bírálata jelent meg a *Századok* hasábjain. Társulatunk kiadásában jelent meg a *Mária királyné* (1885), mint a Magyar Történeti Eletrajzok első füzeté; ugyanczen sorozatban látott napvilágot a *Dózsa György* második kiadása (Budapest, 1913) és a *Horváth Mihályról* írt nagyszabású életrajz (Budapest, 1917). Ezen vállalat számára írta meg Thaly Kálmán ajánlatára *II. Rákóczi Ferenc* monumentális életrajzát is három kötetben (Budapest, 1907, 1909, 1910); e mű történelmünk ezen legnépszerűbb alakjának szerepét és jelentőségét véglegesen megállapítja; eredményei, ha egyes részleteit talán módosítani fogja is a további kutatás, véglegeseknek tekinthetők.

Ezt a rendkívüli munkásságot a nagy összeomlás derékba törte. Követte ugyan a száműzött egyetemet új székhelyére, Szegedre, de — kedvelt íródeákjának, Mikesnek szavait idézve — már csak úgy szerette az új Rodostót, hogy el nem felejthetné Kolozsvárt. Temetésén, mely nagy részvét mellett július 3-án folyt le a budapesti köztemetőben, a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat nevében alulírott vett tőle búcsút a következő gyászbeszéddel:

„Elfogódott szívvel és lelkem mélységes fájdalommal állók e ravatal előtt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat nevében

örökre búcsút vegyek immár az örök béke honába költözött felejthetetlen tagtársunktól, *Márki Sándortól*. Tanítványa voltam, hálás és hű tanítványa s most, midőn mint a magyar történettudomány egyik munkása a magyar történettudomány két vezető intézményének nevében keresem a kegyeletes megemlékezés szavait, úgy érzem, hogy volt kedves tanárom ravatalánál tanítványi hálám és szeretetem kifejezése is helyet találhat. A magyar kultúra azóta veszendőbe ment keleti bástyájának ő volt egyik leghűségesebb katonája. Szíve egész melegével ragaszkodott Erdélyhez, s a boldogtalan szamosparti Athenae ifjúságának személyes példájával mutatta meg, hogyan kell szeretni a Hazát, s szolgálni a magyar tudományt. Tanítványainak százai és százai előtt az ő egyénisége volt a követendő mintakép; tőle tanultuk meg a kötelesség feltétlen teljesítésének parancsoló szükségességét, a legnemesebb értelembe vett felebaráti szeretetet, a megalkuvást nem tűrő, de nem hangos hazaszeretetet és az Isten akaratában való keresztényi megnyugvást. Mindnyájan bizalommal közeledhattünk feléje, mert mindenki iránt türelmes és szeretettel teljes volt. S nem volt olyan, aki Márki Sándortól megnyugodott lélekkel és bizalommal eltelve ne távozott volna. Szerette az igazságot és gyűlölte, már amennyire az ő szelíd és jóságos lelke gyűlölni tudott, az igazságtalanságot. Történetírói tevékenységében is az igazság szeretete vezérelte; talán azért fordult érdeklődése nagyobb mértékben a magyar történelem azon részletei felé, amelyeket felfogása szerint vagy egészükben, vagy részleteiben, esetleg vezető egyéniségeiben igazságtalanul ítelt meg az egykorú, vagy a késői történetírás. *Dózsa György és Péro* forradalmának, *II. Rákóczi Ferenc* korának, s az *1848—49-i szabadságharcnak* története, *Márki Sándor* történetírói működésének ezen jellemző emlékei, ebből a felfogásból erednek. A magyar nép, s főleg a jobbágy-ság sorsa, szerepe és jelentősége nemcsak egyetemi előadásaiiban, hanem *Arad megye és Arad város* mintaszerű *Monografiájában*, *Mária királyné és Horváth Mihály* művésziesen megírt életrajzában és egyéb munkáiban is állandóan foglalkoztatta. Termékeny és sokoldalú történetírói munkássága középpontjában azonban életének utolsó szakában *II. Rákóczi Ferenc* kora állott. Neki köszönhetjük a legteljesebb Rákóczi-

monografiát, amely mindenkor alapvető forrása lesz e kor történetének. Az utolsó erdélyi fejedelem tragikus sorsa azonban e monumentális mű befejezése után is állandóan foglalkoztatta pihenést nem ismerő tollát. S ha Rákóczi történeti szerepének jelentősége immár határozottabb formákban bontakozik ki előttünk, azt elsősorban *Márki Sándornak* köszönhetjük.

Most már a nagy bújdosó fejedelem bújdosó történetírója is megpihent. Oh, de nem a kolozsvári Házsongárd lúis fái között, ahogy ő képzelte, *Köváry László, Finály Henrik és Brassay Sámuel* mellett, akiknek emlékét ő örököltette meg Akadémiánkban. Kedves egyetemét sem láthatja meg többé, amelynek az ő szerény egyénisége dísz és méltóságot adott, sem azt a csendes kis Eszterházy-utcát, ahol íróasztala mellett ülve álmodozhatott a boldog *Nagy-Magyarországról*. Az ő örökébe pogányok ültek s ő a Tisza-menti Rodostóból vérző szívvel és égő szemmel látta rombadőlni mindazt, amit egy becsületes, önfeláldozó munkában eltöltött emberöltőn át épített. De bízott és vele együtt bízunk mindannyian, hogy nem élt hiába. Hiszszük vele együtt, hogy lesz még kikelet Kolozsvár felett. Kedves Társunk, addig is pihenj csendesen!"

Lukinich Imre.

Vegyes közlések.

Pályázathirdetés. Az egri Gárdonyi Társaság pályadíjat tűz ki a következő tétel kidolgozására:

Irassék meg Eger nagynevű püspökének, *Eszterházy Károly grófnak* élete, önálló forráskutatások alapján. Jutalma 2.000.000 korona.

A jelíges levéllel ellátott, gépirással másolt pályaművek 1927 január 1-ig adandók be a Gárdonyi Társaság Elnökségéhez (Eger, ciszt. r. gimnázium). — A nyertes mű a szerző tulajdona marad, esetleges kiadásához azonban a Gárdonyi Társaság hozzájárulása kikérendő.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1925. évi június hó 25-én tartott ig.-választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak dr. Domanovszky Sándor elnöklete alatt: dr. Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, Gyalókay Jenő, dr. Herzog József, dr. Jakubovich Emil, dr. Patek Ferenc, Petri Mór, dr. Reiszig Ede, Sóós Elemér, dr. Szentpétery Imre, dr. Tóth Zoltán ig. vál. tagok, dr. Lukinics Imre főtitkár és Paulinyi Oszkár megb. titkárhelyettes.

Elnök megnyitja az ülést s üdvözlőlvén a megjelenteket, bejelenti, hogy dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök, dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök, dr. Aldásy Antal, dr. Angyal Dávid és dr. Kollányi Ferenc ig.-vál. tagok távollmaradásukat kimentették és az ig. vál. ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Szentpétery Imre és dr. Herzog József ig. vál. tagokat kéri fel.

10. Főtitkár előterjeszti a tagajánlásokat. Tagokul ajánltatnak: 1921-től: Komjáthy Aladár ref. lelkész, Tárkány, aj. a főtitkár; 1925-től: dr. dedinai Gömör Laiml László min. tan., Budapest, dr. Szinnyei-Mersee Jenő cs. és kir. kamarás, min. titkár, Budapest. Mindkettőt aj. dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök; dr. Ecker Ferenc min. titkár, Budapest, V, Holdutca 16, aj. dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök; doberdói Breit József ny. altábornagy, Budapest, III, Remetehegy 1908, aj. Gyalókay Jenő ig. vál. tag; dr. Saguly Lajos középisk. tanár, Budapest, aj. dr. Angyal Dávid ig. vál. tag; Turi Béla prelátsukanonok, Esztergom, dr. Durkó Ferenc ügyvéd, Békés, nagyharangi Nagy István építész, Békés, dr. Mikes Lajos szerkesztő, Budapest, aj. dr. Lukinics Imre főtitkár; Bálint Sándor tanárjelölt, Szeged, aj. dr. Szentpétery Imre ig. vál. tag; báró de Montegnac-Voeroes János Budapest, aj. dr. Mihályi Ákos rendes tag; dr. Ereky István egyet. tanár, Szeged, aj. Polner Ödön rendes tag; dr. Sárkány Alfréd min. oszt. tanácsos, Budapest, aj. Magyary Zoltán rendes tag; ifj. dr. Dajkovich István ügyvéd, Budapest, aj. Baross Zsigmond rendes tag; Esztergályos Ferenc áll. tanító, Csongrád, aj. Nagy Balázs rendes tag; Sándor Endre egyet. hallg., Budapest, aj. dr. Farkas László rendes tag; Tárczy Árpád gimn. tanár, Gyöngyös, aj. Bakó István rendes tag; dr. Zsirai Miklós Eötvös-coll. tanár, Budapest, V, Akadémia-u. 2, dr. Mayer Gyula ügyvédjelölt, Budapest, VIII, Mátyás-tér 4, aj. dr. Paulinyi Oszkár rendes tag; Németh Antal okl. tanár, Szenté, aj. Fekete Nagy Antal rendes tag; dr. Zsakó Gyula kir. törv. bír., IX. ker. Fáy András áll. reálgyimn., Főv. Pedagógiai Könyvtár, Bocsikai István m. kir. reálisk. nevelő-int., Budapest, nemes Glatz Viktor m. kir. honv. ezredes, Szomor, Ivic Aleksa egyet. tanár, Szabadka, Pásztor József gyakorló tanár, Mezőtúr, Pick György nagybirtokos, Szombathely, Porcs Kálmán gimn. tanár, Miskolc, Szarka Boldizsár ref. lelkész, Panyola, dr. Szeberényi Gyula közs. főjegyző, Cibakháza, Polg. leányiskola, Hajdúböszörmény, Magy. Turista Egyesület nyírségi osztálya, Nyíregyháza, All. polg. fiúisk. tanári testülete, Vasvár, valamennyit aj. a főtitkár. — Az ajánlott tagok megválasztatnak.

11. Elnök bemutatja Babics Gyula honvédszázadosnak a Magyar Történelmi Társulat elnökségéhez intézett levelét, amelyben kéri a Magyar Történelmi Társulat elnökségének állásfoglalását néhai Babics József tisz-

teleti tag végrendeletének 5 b) pontja tárgyában. A végrendelező e pontban a Magyar Történelmi Társulatnak 5000 koronát hagyományoz oly rendeltetéssel, hogy abból a „Babics József-könyvtár” teljes katalógusát készíttesse el s legalább 100 példányban kinyomassa. Amennyiben pedig az elkészítendő katalógus költségei az 5000 K-t meghaladnák, a többletet az általános örökös tartozik viselni. — Minthogy az ig.-választmány fel fogása szerint a végrendelezőnek nem lehetett az a szándéka, hogy általános örökösét oly súlyos kötelezettséggel terhelje, mint aminőt a változott gazdasági viszonyok következtében a végrendeletnek ez a pontja reá róna, az igazgató-választmány azt a határozatot hozta, hogy: a végrendeletnek ezt a pontját, mely a katalógus kinyomatására az általános örökösöt kötelezi, valamint az e célra hagyományozott 5000 K-t nem fogadja el. Hogy azonban az ajándékozó kívánságának is elég tétessék, felhívja az elnökséget, gondoskodjék arról, hogy a „Magyar Tört. Társulat Babics József-könyvtára” a Könyvszemlében ismertettessék és e cikke a Társulat folyóiratában, a Századokban utalás történjék.

12. Főtitkár bemutatja a Széchenyi-könyvtár és Fontes legutóbb megjelent köteteit. — Örvendetes tudomásul szolgál.

13. Elnök előterjeszti a Horthy-kollégium tud.-egyetemi csoportja olvasóköreinek és az Egyetemi Hallgatók Aurora-köreinek az iránti kérelmét, hogy számukra a „Századok” ingvenpéldányként megküldessék. — Tekintettel arra, hogy e kérések teljesítése esetén ez a hasonló kérelmek tömeges benyújtására szolgáltatná okot, amelyeket sem teljesíteni, sem azok indokolt voltát elbírálni a Társulat elnökségének nincs módjában, az ig. választmány a kérelmeket nem tartja teljesíthetőnek.

14. Elnök jelenti, hogy Budapest székesfőváros tanácsa az 1924. évre a Magyar Történelmi Társulat részére 100.000 K segélyt engedélyezett. — Az összeg csekély voltára való tekintettel az ig. választmány eltekint a segély felvételétől.

15. Főtitkár bejelenti, hogy az esztergomi és nagykanizsai helyi társulatok részéről a Magyar Történelmi Társulatot felkérték vidéki felolvasó ülések tartására. — Az elnökség a meghívást elfogadta s a tartandó vidéki felolvasó ülések megtartásának közelebbi időpontjáról annak idején értesíti az ig.-választmány tagjait azzal, hogy azok sikerét a lehetőséghez mérten szíves megjelenésükkal is támogassák. — Tudomásul szolgál.

16. Főtitkár bejelenti, hogy a Társulat f. évi rendes közgyűlésén az Akadémia alapításának 100 éves évfordulója alkalmából Széchenyi emlékének óhajt áldozni s annak tárgysorozatát a rendes tárgyakon kívül az elnök ünnepi beszéde és Angyal Dávid ig. választmányi tagnak az ifjú Széchenyiről szóló felolvasása képezné. — Tudomásul szolgál.

17. Elnök előterjeszti, hogy az ig.-választmány hatalmazza fel az elnökséget arra, hogy a nehéz gazdasági viszonyokra való tekintettel méltányos esetekben a tagdíjat a Társulat régi, legalább 6 éves tagjainak mérsékelhesse. — Az igazgató-választmány a meghatalmazást megadja.

K. m. f.

Dr. Paulinyi Oszkár s. k.
megbízott titkárhelyettes,
jegyzőkönyvvezető.

Dr. Domanovszky Sándor s. k.
elnök.

Hitelesítjük: *Dr. Szentpétery Imre* s. k., *Dr. Herzog József* s. k.

A Magyar Történelmi Társulat 1925. évi június hó 8-án tartott felolvasó-ülésének jegyzőkönyve.

Dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök üdvözlőlvén a nagyszámú hallgatóságot, a felolvasó-ülést megnyitja s felkéri a Társulat vendégét, dr. Redlich Oswald bécsi egyetemi nyilvános rendes tanárt, a bécsi tud. akadémia elnökét, előadásának megtartására.

Dr. Redlich Oswald „Prinz Eugen von Savoyen“ címmel megtartja nagy tetszéssel fogadott előadását. Előadásáért az elnök a megjelentek köszönetét tolmácsolva, a felolvasó-ülést bezárja.

K. m. f.

Dr. Lukinich Imre s. k., főtitkár.

Gróf Klebelsberg Kunó s. k. elnök.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

a Magyar Tud. Akadémia centennáriumára alkalmával összes újabb

KIADVÁNYAIT RÉSZLETFIZETÉSRE

bocsátja az érdeklődők rendelkezésére. Kérjen rendelőlapot, töltse ki pontosan összes rovatait, küldje el a főbizományos

KIR. MAGY. EGYETEMI NYOMDA KÖNYVOSZTÁLYA

(Budapest VIII. ker., Múzeum-körút 6. szám. Gólyavár) címére.

A kiadványok a következők:

Auer János Ferdinánd pozsonyi nemes polgárának héttoronyi fogságában írt naplója 1664. Feldolgozta: <i>Lukinich Imre</i> . Budapest, 1923. 8 ^o , 272 l.	K 105.000
Aldásy Antal: Címertan. Budapest, 1923. 8 ^o , 64 l. + VI tábla	K 14.500
Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédeztredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharerről és a tót mozgalomról. Feldolgozta: <i>Steier Lajos</i> . Budapest, 1924. 8 ^o , 788 l.	K 210.000
Dékány István: A történettudomány módszertana. Budapest, 1925. 8 ^o , 76 l.	K 35.000
József nádor élete és iratai. Iratai I. 1792—1804. Feldolgozta: <i>Domanovszky Sándor</i> . Budapest, 1925. 8 ^o , 770 l.	K 280.000
Kornis Gyula: Történetfilozófia. Budapest, 1924. 8 ^o , 226 l.	K 70.000
Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára. Budapest, 1925. 8 ^o , 634 l.	K 280.000
Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme. Budapest, 1925. 8 ^o , 78 l.	K 28.000
Szentpétery Imre: Chronológia. Budapest, 1923. 8 ^o , 50 l.	K 14.000
Gróf Széchenyi István: Döblingi irodalmi hagyaték I—II. Feldolgozta: <i>Károlyi Árpád</i> . I. Budapest, 1921. 8 ^o , 712 l., II. Budapest, 1922. 8 ^o , 714 l. I—II.	K 224.000
Gróf Széchenyi István: Döblingi irodalmi hagyaték III. Feldolgozta: <i>Tolnai Vilmos</i> . Budapest, 1925. 8 ^o , 936 l.	K 280.000
Gróf Széchenyi István Naplói I. Feldolgozta: <i>Viszota Gyula</i> . Budapest, 1925. 8 ^o , 928 l.	K 280.000
Gróf Széchenyi István: A kelet népe. Feldolgozta: <i>Ferenczi Zoltán</i> . Bpest, 1925. 8 ^o , 664 l.	K 280.000

Részletfizetési rendelésnél, mely már magában is kedvezmény, a Társulat tagjai nem élvezik a szokásos árengedményt.

M O S T J E L E N T M E G !

A SZATMÁRI BÉKE TÖRTÉNETE ÉS OKIRATTÁRA

Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai során a Magyar Történelmi Társulat földolgoztatta a szatmári béketárgyalások anyagát. A nagybecsű okiratanyagot *Lukinich Imre* gyűjtötte össze főkép a bécsi állami levéltárban és a bécsi hadilevéltárban. Az okirattár bevezetéseként vonzó előadásban, új megvilágításban tárja az olvasó elé a béke létrejöttének körülményeit, sok eddig egészen homályban volt részletre derítve fényt.

A 40 ÍVES KÖTET ALAPÁRA 40 KORONA

A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÉZIKÖNYVE

Szerkeszti: *Hóman Bálint*

A kézikönyv célja egyrészt a magyar történet új synthetikus feldolgozásának útját egyengetni és a jövő tervszerű részletkutatásnak irányító szempontokat adni, másrészt a történettudomány művelőinek, a középiskolai tanároknak és az egyetemi hallgatóknak kezébe használható vezérkönyvet adni.

EDDIG MEGJELENT:

Kornis Gyula: Történetfilozófia	Alapára 10	korona
Dékány István: A történettudomány módszertana	Alapára 5	korona
Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története	Alapára 25	korona
Szentpétery Imre: Chronológia	Alapára 2	korona
Aldásy Antal: Cimertan	Alapára 35	korona
Révész Imre: A magyarországi protestantizmus története	Alapára 4	korona

A könyvárusi szorzószám 7000, a tagsági szorzószám 5000. A csomagolás és postai szállítás költségeire külön 10.000 korona küldendő be. Az előfizetési díj 25.217. számú postatakarékpénztári csekkszámánkra küldendő be.

IRODALOMTÖRTÉNET

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság negyedévi folyóirata. Számontartja a magyar irodalom és irodalomtörténet fejlődésének minden jelentősebb mozzanatát. Szerkeszti: *Pintér Jenő*. Megrendelhető 40.000 koronáért — iskolák, könyvtárak és társaskörök számára évi 80.000 koronáért — a Kir. Magyar Egyetemi Nyomdánál, Budapest VIII. ker., Múzeum-körút 6. szám.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest VIII. ker., Múzeum-körút 6. — Főigazgató: Dr. Czákó Elemér

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
DR DOMANOVSKY SÁNDOR MÁSODALELNÖK

LIX. ÉVF. 9—10. SZ. 1925. NOV.—DECEMBER.
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST.
1925.

Tartalom.

	Lap
<i>Angyal Dávid</i> : Gróf Széchenyi István ifjúkori naplói	337
<i>Kumlik Emil</i> : Melyik pozsonyi házban alapította Széchenyi az Akadémiaát?	366
<i>Sebestyén József</i> : A székesfehérvári prépostság és káptalan egyházi kiváltságai (I. közl.)	376

Történeti irodalom.

<i>Emlékkönyv gróf Klebelsberg Kunó</i> negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. Szerk.: Lukinich Imre. Ism.: <i>Gárdonyi Albert</i>	396
<i>Esztergom Évlapjai</i> . I. Ism.: <i>Iványi Béla</i>	398
<i>Moravcsik Gyula</i> : Szent László leánya és a bizánci Pantokrator monostor. Ism.: <i>Relković Neda</i>	400
<i>Tóth Zoltán</i> : Mátyás király idegen zsoldos serege. Ism.: <i>Zsinka Ferenc</i>	401
<i>Müller, Georg</i> : Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Ism.: <i>J.</i>	404
<i>Horváth Ödön</i> : Bredeczky Sámuel élete. Ism.: <i>Mályusz Elemér</i>	405
<i>Die zweihundertjährige Dreifaltigkeitskirche in Pressburg</i> . Ism.: <i>Kumlik Emil</i>	409
<i>Divald Kornel</i> : Felvidéki séták. Ism.: —y —r.	409
<i>Mohácsy Béla</i> : A m. kir. államvasutak a világháború alatt. Ism.: <i>T. L.</i>	410
<i>Verweyen, I. M.</i> : Die Philosophie des Mittelalters. Ism.: <i>Györy</i>	411
<i>Miskolczy István</i> : A középkori kereskedelem története. Ism.: <i>Gárdonyi Albert</i>	413
<i>Wendel, Hermann</i> : Der Kampf der Südslaven um Freiheit und Einheit. Ism.: <i>Miskolczy Gyula</i>	415
<i>Ward, A. W.—Gooch, G. P.</i> : The Cambridge History of British Foreign Policy. 1783—1923. I—III. Ism.: <i>Horváth Jenő</i>	418
<i>Fueter, Eduard</i> : Weltgeschichte der letzten hundert Jahre, 1815—1820. Ism.: <i>Horváth Jenő</i>	422
<i>Brunn, Walter</i> : Geschichtliche Einführung in die Chirurgie. Ism.: <i>Györy</i>	424
<i>Meyer-Steinegg, Th.—Sudhoff, K.</i> : Geschichte der Medizin im Überblick mit Abbildungen. Ism.: <i>Györy</i>	425
<i>Doktori értekezések kivonatai</i> . A budapesti kir. Pázmány P. Tud.-egyetem bölcsészeti karán az 1924/25. tanévben elfogadott — —. Ism.: <i>x.</i>	426
<i>Folyóiratszemle</i>	428

Tárca.

<i>Lukinich Imre</i> : A Magyar Történelmi Társulat 1925. évi közgyűlésén előterjesztett főtitkári jelentés	433
<i>Aldásy Antal</i> : Zsilinszky Mihály †	435
<i>Lukinich Imre</i> : Szentkláray Jenő †	439
<i>Hivatalos értesítő</i>	440

A szerkesztésért és kiadásért dr. Domanovszky Sándor felelős.

A tagsági és előfizetési díjak ügyében kérjük, tessék **Novák Nándor pénztárnokhoz (Budapest I., Márvány-utca 25. III. 25.)** fordulni. A tagdíj évi **90.000 korona**. **Előfizetők** a Századokat **200.000 koronáért** rendelhetik meg. Alapítvány, tagdíj és előfizetés mindenkor **1099. számú postatakarékpénztári csekkszámánkra** fizetendő. Ha a befizetés postautalványon történik, az utalvány szelvényén meg kell jegyezni, hogy az összeg az 1099. számú csekkszámára telepítendő.

Gróf Széchenyi István Ifjúkori Naplói.¹

A Magyar Történelmi Társulat Széchenyi nyilvános pályája kezdetének századik évfordulóját méltóan ünnepelte meg azzal, hogy nagyérdemű elnöke kezdeményezésére megindította a reformátor munkáinak első teljes és valóban tudományos kiadását. Most már Széchenyi Naplóinak első két kötete is megjeleant, magukba foglalván az 1814—1825-ig terjedő évekről szóló feljegyzéseket. A nagyközönség már ismerte e naplókat Zichy Antalnak különböző kiadásaiból. De e buzgó kiadónak szemelvényei és módszerének nem mindennapi szubjektivitása az olvasókban már régen felébresztették a vágyat oly kiadásra, melyben minden úgy van közölve, ahogy Széchenyi írta s amelyben a szöveg a töredékes célzásokkal, a gyakran csak betűk által jelzett nevekkal világosan és egyszerűen van megmagyarázva. Viszota Gyulától, a mi páratlan Széchenyi-philológusunktól, e tekintetben sokat vártunk s kiadása felülmúlta várakozásunkat. A két kötetnek körülbelül ezerhatszáz lapján a legfáradtságosabb munkával szerkesztett jegyzeteknek szerfelett nagy tömegét találjuk. A jegyzetek olyanok, hogy csak az írhatta őket, aki egész életének feladatául tűzte ki Széchenyi pályájának tanulmányát. Lehetetlen eléggé dicsérnünk a kiadó lelkiismeretességét és leleményét. Legyen elég azt mondanunk, hogy jegyzetei nélkül Széchenyi Naplóinak nagyobb része érthetetlen volna az olvasónak. Munkájának megvilágítására egyetlen példát akarunk idézni. Széchenyi 1815 február 17-i feljegyzésében három olasz sort idéz Metastasiótól. E háromsoros vershez Viszota megjegyzi, hogy azok a *Nouvelle Héloïse* 2-ik leveléből vannak átvéve. De ezzel nem éri

¹ Magyarország Ujabbkori Történetének Forrásai. Gróf Széchenyi István Naplói. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Dr. Viszota Gyula. I. kötet 1814—1819. II. kötet. 1820—1825. Budapest, 1925—1926. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

be, hanem kimutatja, hogy Rousseau összes kiadásai azt a három sort tévesen tulajdonították Metastasionak, mert azok Petrarca Canzionerejének első balladájában olvashatók.¹ Ez az egy példa, azt hisszük, elég tanulságosan jellemzi Viszota módszerét. Vegyük még hozzá, hogy Viszota nem elégszik meg a jegyzetekkel, hanem alapos bevezetései által a kötetek tartalmát s Széchenyi életrajzának megfelelő szakaszait is áttekinthetően ismerteti.²

¹ L. I. k. 104. és 105. ll.

² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a tömérdek jegyzet közt akad egy-két hibás is. Az I. k. 93. lapján ezt olvasuk: Jeder Mensch hat einen point d'honneur — bouchirt man den, so kann man alles mit ihm machen. Viszota a bouchirt szóhoz megjegyzi: Valószínűleg poussirt (előmozdítani) helyett. Azt hisszük, hogy valószínűen *touchirt* helyett. A 163. lapon olvasható Széchenyinek egy adomája arról a cardinálisról, aki álarcos bálra ment s ott egy tisztnek véletlenül a lábára hágott. A tiszt felkiáltott: *Ah Boug!*, amire a cardinális káplánja megijedt s így szólt urához: „partons, nous sommes reconnus“. A „Boug“-hoz Viszota megjegyzi, hogy „valószínűleg bouge helyett van“. Azt hisszük, hogy bougre (gazember) helyett. A II. k. 36. lapján egy kép van közölve, melyet Széchenyi valahonnan átvett s Naplójába ragasztott. A kép nincs megmagyarázva. Pedig világos, hogy a kép az Ármány és Szerelemnek azt a jelenetét ábrázolja, amelyben Wurm kicsikarja Lujzától a végzetes levelet. A 151. lapon olvassuk: „dass ich wahrscheinlich einige Tage nach meinem Einrücken im Regiment eine Stafete erhalten werde, die mich zwingen wird auf meiner warmen *Pist* zurückzukehren“. A Pisthez Viszota ezt jegyzi meg: „t. i. Pest“. Nem; azt hisszük, hogy a francia pistere kell gondolnunk (nyom, vagy kerékvágás). Széchenyi azt írta 1821-ben, hogy „die Türkei wird bald nach Asien verlegt werden“ (193. l.). Viszota erre megjegyzi: Széchenyi ebben tévedett. A „bald“-ban tévedett, de a lényegben nem. Danneckerrel a kiadó megjegyzi, hogy „dán szobrászművész“ volt, pedig Dannecker tudunkkal német szobrász. A 449. lapon Széchenyi Naplójában ezt olvassuk: „Man muss den Hof machen, wie der Türk bey Neuhausel“. Érdekes közmondás. Viszota azt jegyzi meg róla, hogy „valószínűleg 1661-ben, amikor Köprülü Ahmed Érsekújvárt elfoglalta“. Ez talán sajtóhiba 1663 helyett, amikor a török úgy másfél hónanig ostromolta a várat. Széchenyi elbeszéli, hogy báró Stipsics generális Károly főhercegnek azt mondta, a magyar tsiszt nem kíméli a magyar katonát. „Ich muss es am besten wissen, denn Ich bin ja selber ein Ungar.“ Az Ichhez Viszota megjegyzi: t. i. Széchenyi. De azt hisszük, hogy Stipsics az Ich. Az 516. lapon bizonyára tollhibából keletkezett ez a jegyzet: „Cromwell (Oliver lord Protector of the commonwealth) angol író (1742—1821)“. Az a Mensch, aki az 540. lapon van említve, nem lehet férfi, különben nem mondaná Szé-

A Naplóknak ez a kitűnő kiadása szinte ingerli az olvasót arra a feladatra, hogy igyekezzék megismerkedni Széchenyi ifjúságának belső küzdelmeivel.

I.

De midőn behatolni készülünk az ifjú Széchenyi lelkének titkaiba, feltűnik előttünk egy tilalomfa, melyre az van írva, hogy Széchenyi lelkének titkait csak a pszichiatria fedheti fel teljesen s hogy e munkában a pszichológia segítsége nem elégséges. Nem régen ugyanis egy kiváló orvostanár, Schaffer Károly, az Akadémiában értekezést olvasott fel, melynek címe: *Gróf Széchenyi István idegrendszere szakorvosi megvilágításban*.¹ Ez az értekezés „Széchenyi egyéniségét idegorvosi elemzés alá vette“ s egy jeles írónkról azt állítja, hogy „nagyon alulmaradt a valóság megállapításában“, mert Széchenyi Döbling előtti pályájának magyarázatában „mindenre a pszichológus mértékét illesztette“. Ellenben nagyon dícséri Schaffer Grünwald Bélának „*Az új Magyarország—Gróf Széchenyi István*“ című 1890-ben megjelent könyvét. Szerinte „Grünwald finoman elemző, Széchenyi teljes egyéniségébe rendkívüli elmélyedéssel megírt munkájában a gondos klinikai észlelés magaslatán álló részletezéssel Széchenyi naplóiból feltárja mindazokat az adatokat, melyek e sokoldalú, lelkiileg sokrú egyéniség értékeléséhez szükségesek. Grünwald oly munkát végzett ezzel, mely az idegélet részletezésében hivatásosan járatos szakember őszinte elismerését érdemli ki; az általa nagy gonddal kiválogatott anyag oly gazdag, hogy ezen alapon e nagy ember lelke mélyéig hatoló pillantást vethetünk“. Schaffer csak azt hibáztatja Grünwaldban, hogy Széchenyi súlyos idegbaját melanchóliának nevezi. Szerinte Széchenyi „psychopathiás mivoltát“ az elmebetegség legújabb vívmányai alapján „cyclothymiás és schizothymiás“ lelki alkat keverékének kell nevez-

chenyinek, hogy „ne devrions nous pas finir par nous épouser“. Végül megjegyezzük, hogy az angol idézetekben sok a sajtóhiba. Talán mások kiszedegethetnének még egy-két hibás jegyzetet, de mi erre nem vállalkozunk. Lehetetlen ilyen fejlődítő munka közben minden hibát kikerülni. Mi e néhány példával csak nagyobb súlyt akartunk adni dícsértünknek. Az olvasó láthatja, hogy át is olvastuk azt, amit méltányoltunk.

¹ Budapest. Kiadja a M. T. Akadémia. 1923.

nünk. Félreértések kikerülése végett Schaffer „különös nyomatékkaal utal arra, hogy Széchenyivel kapcsolatban a psychopathia fogalmát semmiképen sem szabad a hétköznapi népszerű értelemben elgondolnunk, hanem tudományos jelentőségében kell vennünk, amely alatt a működéseiben csapongó, szélsőséges kedélyreakciókra hajló, képességeiben aránytalan idegrendszert kell értenünk. Hiszen psychopathiás egyének sorából, oly egyének közül, kiket *Magnan* a dégenéré supérieur elnevezés alá foglal, került ki nem egy lángész“.

De bármikép szépíti a szerző megállapításait, rosszul esik azt elgondolnunk, hogy Széchenyi psychopathiás, vagy bizonyos tekintetben degenerált egyén volt akkor, amikor a legnagyobb hatással fáradozott Magyarország újjáalakításán. Az igazságot azonban el kell fogadnunk, ha rosszul esik is. De néhány körülmény kételyeket ébreszt bennünk a diagnózis helyessége iránt. Nevetséges vakmerőség volna részünkről szembeszállani Schafferrel a maga területén. Meghajlunk a szakorvos tekintélye előtt és szép görög műszavait a kellő tisztelettel érintetlenül hagyjuk. De végre is egyikünk sem ismerte Széchenyit, ma már a legnagyobb pszichiáter is diagnózisát Széchenyi betegségéről történeti adatok alapján kénytelen megállapítani. Ez adatok történeti, vagy lélektani értékéhez nekünk is szabad hozzászólnunk.

Mielőtt e munkához fogunk, két megjegyzést kell előrebocsátanunk. Grünwald könyvét annak idején ketten bírálták meg a Budapesti Szemlében (1890. LXII. kötet). Salgó Jakab, a pszichiáter és Péterfy Jenő. Ez utóbbi cikk X-szel van aláírva, de azóta megjelent Péterfy Jenő *Összegyűjtött Munkái* III. kötetében. (1903.) Schaffer ismeri mind a két bírálatot, noha úgy látszik, nem tudja, hogy az X betű Péterfy nevét rejti. Mind a két bírálat elítéli Grünwald könyvét. Salgó, akit Schaffer elismer „néhai psychiatriai jelességünknek“, Grünwaldot a psychiatria területére „portyázó diletánsnak“ nevezi, aki könyvét úgy írta meg, hogy félreértette a psychiatriát és félremagyarázta Széchenyi egyes nyilatkozatait. Hogy Salgó illetékes volt psychiatriai kérdésben nyilatkozni, azt Schaffer is elismeri. Elismeréséhez a magunk részéről hozzátesszük, hogy Salgó történeti felfogása abban a kérdésben, vajjon Széchenyit a *Kelet Népe* írására a politikai viszonyok bölcse mérlegelése, vagy pedig a „beteges képzelődés szülte rémlátomás“ sarkalta-e, messze felül-

múlja Grünwaldot. Schaffer azonban nem akar bővebben foglalkozni Salgó cikkével, éppen csak tartalmát ismerteti röviden s annyit jegyez meg róla, hogy Salgó bár említi Széchenyi elmezavarát, mely szerinte három évig tartott, de ennek klinikai jelentőségét és Széchenyi rendes psychéjéhez való viszonyát egy szóval sem érinti. Már pedig az elmekórtanban a veleszületett lelki konstitúció fontos momentum valamely kitört elmebajnak elbírálására nézve. Mi nem tudjuk, hogy minő elmekórtani fejtegetéseket várt Schaffer Salgótól, de úgy véljük, hogy Salgó mégis csak érintette Széchenyi elmebajának viszonyát rendes psychéjéhez. Salgó ugyanis ezeket mondja: „egy elmebaj kitörésének okozati kapcsolata nagy, megrendítő világeseményekkel tudományosan meg van állapítva és a konkrét esetben annál valószínűbb, mert az ideg- és elmebajra diszponált és ideges, hypochondrizáló Széchenyi a történelmi dráma legközepén állt“. Elismerjük, hogy Széchenyi elmezavarának kitörése bővebb magyarázatot kíván, de azt nem tagadhatjuk, hogy Salgó kapcsolatba hozta az 1848-ban kitört elmezavart Széchenyi rendes psychéjével, melyet „ideg- és elmebajra diszponált“-nak nevez. Nekünk nem Salgó védelme a fontos, hanem egy tekintélyes psihiáternek szakorvosi véleménye. E vélemény szerint Széchenyi pályájának bírálata 1848-ig csupán a történetíró és psychológus hatáskörébe tartozik, noha a psihiáter már ebben a korszakban is észreveszi az elmezavarra való diszponáltságot. A diszpozíció valószínűen ki nem fejlődött volna elmezavarrá a 48-as események hatása nélkül. Így értelmezzük Salgó szakvéleményét.

A másik előrebocsátott megjegyzésünk az, hogy Schaffer Péterfy Jenő cikkével nem akar behatóan foglalkozni. Éppen csak annyit jegyez meg róla, hogy „nagyon alulmaradt a valóság megállapításában, hogy helyel-közzel ugyan eltálalta a valóságot, de ezzel távolról sem merítette ki Széchenyi idegéletének egész terjedelmét“. De Péterfy nem Széchenyi „idegéletének terjedelmét“ akarja kimérni, hanem kimutatja, hogy Grünwald a psychiatria új adeptusának eltitkolhatatlan hamarságával schematizál s Széchenyi lelki életét kezdettől az idegbetegség képletei szerint tekinti. Kimutatja, hogy ez a dogmatizmusból és hiúságból összealkotott módszer minő szerencsétlen eredményeket szül, különösen a Kosuth és Széchenyi ellentétének magyarázatában, noha

Péterfy elismeri bizonyos fokig Grünwald írói tehetségét. Kimutatja továbbá, hogy Grünwald nem *sub specie aeternitatis*, hanem *sub specie temporis praesentis* (a véd-erő-vita által új életre ébresztett Kossuth-kultusz idejét érti), a *Kelet Népét* oly éneknek tartja, melyhez a hangjegyeket az elmebaj írta. Egy szóval foszlányokra tépi szét Grünwald elméletét oly ragyogó dialektikával, hogy csak azt nem győzi meg, akit a pszichiatria teljesen bűvkörébe vont. És amellett Kemény óta mind a mai napig senki sem írt szebben és jobban Széchenyiről, mint Péterfy. Grünwald könyvének majdnem legnagyobb érdeme az, hogy felingerelte Péterfyt egy prózai remekmű megírására.

Szóval mi nem bírunk olyan könnyen átsiklani Péterfy és Salgó kritikáin, mint Schaffer.

Áttérünk ezek után azokra a „mozzanatokra“, melyeket Schaffer a „körmeghatározásra“ nézve különösen kiemelendőknek vél. Ezeket a mozzanatokat tételekbe szedi. Első tétel: „Gróf Széchenyi István *apja révén terhelt ember volt*“. Ennek az alaptételnek magyarázatául fölenlíti szerzőnk, hogy Széchenyi Ferenc „életének utolsó kilenc évében vallásos rajongás tüneteit mutatta, mert a nap nagyobb részét házi oltára előtt, buzgó imádságban elmerülve töltötte“.

Széchenyi Ferencet nem szükséges bővebben jellemeznünk. Érdemeit a magyar törvénykönyv is megörökítette. A kiváló műveltségű, eszes, nagylelkű főúr 1811 óta, tehát halála előtt kilenc évvel, bécsi házában szívesen látta a szent életű Hofbauer Kelement és a katolikus érzelmű német romantikusokat. Velük együtt érzett, örömet támogatta őket, mert akkortájt a francia racionalizmussal szemben a katolikus irányt szerette volna a nevelésben s az állam kormányzatában uralomra juttatni. Ezeket az elveket ki is fejtette a korszellemről írt értekezésében, melynek logikai felépítésében a szellemi zavarának nyomát hiába keressük. Élete utolsó két esztendejében, amikor szívbaja gyötörte, sokat tépelődött a földöntúli élet természete felől. E tépelődésekről mondja Fraknói, hogy arról a tárgyról világosabb és részletesebb ismereteket akart szerezni, mint amelyeket az egyház tanítása nyújtott. Gyermekai ekkor attól tartottak, hogy elméje meg fog zavarodni. De nem úgy történt. Pichler Karolina így jellemzi az élete végéhez közeledő Széchenyi Ferencet: „Gróf Széchenyi Ferenc nevét

mindazok, kik Ausztriában irodalommal foglalkoznak, dícsérettel említik. E kitűnő férfiú a rangjához és születéséhez illő méltósággal és finom szokásokkal, igen szeretetreméltó viseletet, rendkívüli ismereteket, meleg hazaszeretet és őszinte jámborságot egyesít. Széchenyi Ferencnek élete utolsó napjaiban szerkesztett végrendelete is mutatja, hogy szelleme s nagylelkű indulatai zavar-talanok maradtak mindvégig.¹

Széchenyi István sokban hasonlított atyjához. Az érzések hevesességét, a fogékonyságot a különböző politikai irányok, az irodalom és tudomány iránt, a nagylelkű adományokra való hajlamot, a mély vallásos érzést Széchenyi apjától örökölte. Mindez nem rossz örökség. Igaz, hogy életük utolsó éveit is volt bizonyos hasonlóság. Az apában némi melanchólikus hangulat fejlődött ki a vallásos eszmék felülkerekedésével, fiában az utolsó évek beteges melanchóliája exaltált vallási fogalmakkal volt kapcsolatos. Azonban a két állapot közt a különbség nagyobb, semmint a hasonlóság. Széchenyi Ferenc melanchóliája akkor fenyegette veszéllyel a szellemi egyensúlyt, mikor szervezete már meg volt rendülve, fiának testi alkata ellenben bámulatosan ép maradt a katasztrófaig s melanchólikus betegsége kifejlésében és tüneteiben nagyon elütött az apjától. Mindent összevéve a szellemi örökség oly apa után, aki minden tekintetben kiváló s csak utolsó betegségében jár közel a szellemi zavarhoz, anélkül, hogy beléesnék, aligha nevezhető terheltségnek.

Schaffer második tétele jóval hosszabb, mint az első. E tételből kiragadjuk a következőket: „Széchenyi nehezen tanult és főleg figyelemreméltó az olvasás tanulása körüli nehézségei, mely állapot a *legasthenia* fogalma alatt ismeretes fogyatékosága az ideggyenge gyermekeknek“. A *legasthenia* tünetét Schaffer Széchenyi amaz önvallo-mására alapítja, mely a fiához intézett Intelmekben fordul elő: „Ich z. B.“ — írja Széchenyi — *begriff unendlich schwer, als Kind schon gar nicht; mit 6, 7 Jahren konnte man mir nicht einmal das Lesen trotz aller Mühe beibringen, so dass ich in diesem Alter ziemlich nahe daran war, für einen „gräflichen Trottel“ gehalten*

¹ L. Fraknoi: Gróf Széchenyi Ferenc. Budapest 1902 és Jakob Bleyer: Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt. München u. Leipzig. 1913. 12. l.

ten zu werden. Ich lernte sehr schwer, begriff nichts, war eigentlich ein miserabler Student, wurde — auch vorzüglich deshalb — mit 16 Jahren zum Soldaten gemacht, denn damals war man, wenigstens in Ungarn, der Meinung, dass ein Dummkopf, wenn er nur etwas körperliche Kraft hatte, leicht einen Achilles No 2 abgeben könne“. Ennek a vallomásnak második része elég világosan mutatja, hogy az egészet nem kell éppen szó szerint vennünk. Széchenyi Ferenc meg volt elégedve István fiának szellemi haladásával s ha még nincs is megelégedve vele, akkor sem adta volna a katonasághoz azért, mert más pályára alkalmatlannak tartja. Hiszen az ő fia megélhetett a katonai rang nélkül is. Különben is tudjuk, hogy mikép s mikor kezdődött Széchenyi István katonai pályája. Fraknoi írja Széchenyi Ferenc életrajzában, hogy István nevelési programját félbeszakították a napóleoni háborúk. Ezek a háborúk a lelkes ifjúság szemében a katonai pályát a trón és a haza iránt tartozó kötelességnek tüntették fel. „A családi hagyományok hatalma is érvényesült abban, hogy miként a hét-éves háborúban Mária Terézia mellett három Széchenyi szállott síkra; 1809-ben Széchenyi Ferenecnek mind a három fia állott Ferenc király zászlója alá. Pál és István az 1808. év végén közölték atyjukkal, hogy erős vonzalmat éreznek a katonai pálya iránt, amelyet élethivatásul óhajtanak választani.“ Ez a valóság, mely lényegesen különbözik az idézett önvallomás elbeszélésétől. Széchenyi önmagáról szeretett szarkasztikusan beszélni s itt a szarkasztikus előadásnak pedagógiai célja is van. Mivel katonai pályája kezdetét a valóságtól eltérően adja elő, feltehetjük, hogy oktatása kezdeteit sem beszélte el történeti hűséggel. Figyelemreméltó, hogy önvallomásában katonai pályája kezdetének idejére nézve is téved. Nem 16 éves volt 1808 végén, hanem már 17 is elmúlt. Gyakori dolog az, hogy 66 éves ember téved ifjúsága és gyermekkorának eseményeinek kronológiájában. Hát még az olyan 66 éves ember, aki a bolondok házáat választja lakóhelyül, pedig kényelmesen élhetett volna valamelyik kastélyában. Széchenyi Intelmeiben nem ez az egyetlen kronológiai tévedés. Az 1857 november 6-án keltezett munkában azt írja, hogy most már több, mint tíz éve, hogy Döblingben elrejtí magát a világ előtt, pedig akkor még csak kilenc éve múlt döblingi tartózkodásának. Béla fiáról azt állítja, hogy alig tíz éves volt, mikor őt

árván hagyta, pedig Béla akkor már 11 és fél éves volt. Ilyen körülmények közt nem bízhatunk abban az adatban sem, hogy 6, vagy 7 éves korában alig bírták az olvasás tudományára tanítani. Mert könnyen tévedhetett itt is egy vagy másfél évvel s így nem lehetetlen, hogy az olvasás tudományával való küzdelem 5 éves kora körül játszódott le, amiben nincs semmi rendkívüli.¹ Szóval a legasthenia tünete gyöngé alapon nyugszik. Lehet, hogy Széchenyi lassan tanult, az is lehetséges, hogy ha nem gróf-fiú, talán őt is szekundába ponálják némely professzorok, de az ilyen fejlődés nem psychopathiás jelenség. Különben Széchenyi mint fiatal katona, sokat tanult az életből s már elég korán a könyvekből is. Alig 22 éves korában genialis éleslátásának adta jelét, midőn egy prágai vendéglőben megjósolta, hogy száz év múlva az ausztriai monarchia szét fog bomlani.² Ebben igaz, hogy van valami rendkívüli, de ezt a rendkívülit bajos volna begyúrni a psychiátria schémáiba.

Schaffer második tételében még azt is olvassuk, hogy Széchenyi nem volt ment a nagyravágyástól és az önzéstől, hogy egocentrumosnak nevezhető s hogy Grünwald szerint „egyike a legszubjektívebb embereknek“. Nekünk Kemény nagyobb tekintély, mint Grünwald, már csak azért is, mert Kemény személyesen is ismerte Széchenyit, Grünwald pedig sokszor félreértette biográfiája hőseit. Kemény is foglalkozik a szubjektivizmus s az önzés vádjaival. Egyebek közt ezt mondja: „Széchenyi sem tartózkodék vissza ama kielégíthetetlen és vágyyszomjas munkásságtól, mely az események fonalszárait saját egyéniségének kerekéről akarja leszóni, de önzéséért nem áldozott eredményeket föl; míg az eredményekért gyakran háttérbe nyomta, sőt néha el is feledé önzését. Aztán, noha szerette magát egy törekvésben központul, mégis a cseleket és taktikát a tárgyak és nem személye emelésére használta“. Ilyen volt Széchenyi szubjektivitása és önzése. A szubjektivitás és önzés különben nem is kóros jelenségek. Ha azok volnának, hány emberre mondhatnók,

¹ Viszota Gyula beszéli, hogy Széchenyit, mint kis gyermeket, beteges állapota miatt nem erőltették a tanulásra. Azt akarták, hogy a szabadban mozogjon. Ez is a legasthenia ellen bizonyít.

² Fournier: Die Geheimpolizei auf dem Wiener Kongress. Leurs jelentése 1813 szept.

hogy egészséges? Schaffer a második tételben hivatkozik Széchenyi közérzési zavaraira, rendkívüli érzékenységre, gyakori képzelődésre, csüggedésre, önvádjaira stb. Mind ez igaz, de hozzá kellett volna tennie, hogy Széchenyi élete java korában legyőzte a lelki életéből fenyegető viharokat. Schaffer Széchenyi „önfegyelmezése“ mértékét nem becsüli elég nagyra. Pedig ez valóban bámulatos volt. Mert mind az, ami zavarta lelkét, nem akadályozta meg a fáradhatatlan és következetes cselekvésben. Nehéz küzdelmek árán mindig újra kovácsolta akaraterejét mindaddig, amíg nem bírta tovább a küzdelmet. Ekkor, körülbelül 1848 márciusában, akaratereje lazul s néhány hónap múlva önfegyelme végkép megtörik. A lángész rendkívüli izgatottsága és belső vívódásai azonban nem szokatlan jelenségek s amíg az önfegyelem féken tartja azokat, nem fejlődnek ki kóros jelenségekké. Még oly nagy bölcs is, mint Goethe, nyugodt külseje alatt sok szenvedélyes nyugtalanságot rejtgetett. Olaszországi utazásában írja, hogy nem csodálkozik Rousseau hypochondrikus nyomorúságán; ő maga is, ha nem foglalkozik annyit a természet törvényszerűségével, gyakran boldognak hinné magát. Schaffer második tételének végén fejtegetéseinek koronázásául idézi Grünwaldnak azt a mondását, mely szerinte találóan világítja meg Széchenyi szellemének egyenetlenségeit. „Szelleme mély volt — írja Grünwald —, de az egész emberi létre kiterjedő harmónikus világnézetre nem emelkedett. Elméje a szellem legmagasabb régióiban megtűri az ellenmondásokat, mert problémái nem itt vannak, s megelégszik homályos sejtelmekkel, eredeti zseniális ötletekkel, melyek mint a villám egy pillanatra vakító fénnel világítanak, de aztán ismét belenyugszik a teljes sötétségbe. A bölcsészeti felfogás szigorúan logikai következtetéseit nem bírja el s jól érezte magát a vallás sejtelmes homályában, nem volt hancsoló, iskolázott, rendszeres szellem, de arra képes volt, hogy a természetének megfelelő eszmekörben, a politikában, egy nagy eszméből kiindulva, a gondolatoknak egész egybefüggő hálózatát alkossa meg.“ Szépen hangzó mondat s valóban találóan világítja meg Grünwald Bélát. Tudnunk kell ugyanis, hogy Széchenyinek volt egy történetfilozófiai rendszere, mely kiterjedt a nemzetek sorsára s melyből vígaszt és ösztönt merített. Ezt Grünwald

nem ismeri, nekünk még szólnunk kell a rendszerről később. Grünwald, ha hangzatos szavainak igazi értelmét nézzük, tulajdonkép azért hibáztatja Széchenyit, mert nem volt eléggé hitetlen. Széchenyinek ugyanis mélyebb vallásos érzését s erős ragaszkodását katholicus nevelése hagyományaihoz át-áttörték olykor a francia filozófiából merített eszmék. Részben azért mondja Kemény, midőn Széchenyi arcát írja le: „egy méltóságos s komoly angol oligarcha arc a francia forradalmi eszmék lappangó tüzétől megvilágítva és meg-megrezgetve.“ Grünwald jobban szeretne volna, ha Széchenyi arcát az a tűz teljesen átvilágítja, neki a vallásos érzés a „teljes sötétséget“ jelenti, ahová a psychopathiás Széchenyi elmerült s ott beléfogózik Pascal, Newton, Linné, Darwin s több más ily sötétséghez szokott szellemeknek karjaiba. Grünwald szereti a hangzatos szavakat s nem fél attól, hogy azok összeütözve agyonütik egymást. Neki Széchenyi nem boncoló, nem iskolázott, rendszeres szellem, de azért mégis a politikában egy nagy eszméből kiinduló összefüggő gondolathálózatot alkottat meg vele. Így hiszi el néha a csodát a legkonokabb racionalista is.

Schaffer harmadik tétele a legsúlyosabb. Széchenyi ifjúságától fogva „az öngyilkosság kényszergondolatában“ szenvedett s mint tudjuk, annak áldozata is lett. Ezt a kényszergondolatot Schaffer „határozottan kórosnak“ nevezi és ez ellen talán Salgónak sem lett volna észrevétele, aki valószínűen figyelembe vette azt a kényszergondolatot, midőn Széchenyit az elmezavarra diszponálnak nevezte. Csak az a csodálatos, hogy Széchenyi 69-ik évéig ellenállt a rettentő csábításnak. Lám, az a két író, akiket az imént említettem, Grünwald Béla és Péterfy Jenő ifjabb korukban ölték meg magukat, mikor még többet várhattak volna az élettől, mint a 69-ik évében járó, reményefosztott államférfiú. Bizonyára őket is régebb idő óta kísértette a sötét gondolat, de gyöngébb volt ellenállóerejük, és szerencsétlen külső körülmények is siettették a katasztrófát. Mert ezt a külső hatást sem szabad kicsinylenünk. Ha Széchenyi nem kapja meg Thierrynek azt a végzetes levelét, amely miatt attól tartott, hogy majd erőszakkal hurcolják ki a refugium peccatorumból, még egy ideig ellenállhatott volna a kényszerítő démonnak. Oly nagy volt benne az az erő, mely a lelke és teste épségére törő föld-

alatti démonokat minduntalan láncra verte. Schaffer ezt az ellenálló erőt kevesebbire becsüli, mint mi és azért felfogásunk szerint Széchenyit 1848 előtt betegbnek hiszi, mint aminő valóban volt. Ellenben sajátos, hogy Széchenyit Döblingben 1856 óta már anynyira meggyógyultnak hiszi, hogy szerinte elhagyhatta volna Görgen intézetét, ha akarja. Schaffer azt véli, hogy nem akarta elhagyni, mi azt hisszük, hogy nem bírta elhagyni, mert még mindig lelkében megtört beteg volt. Schaffer azt hiszi, hogy Széchenyi a korszak politikai viszonyai miatt maradt 1856 után Döblingben, szóval óvatosságból életét féltve. Mi pedig azt hisszük, hogy Döblinget bármely körülmények közt önkényt soha el nem hagyta volna, mert képzelt bűnei vezeklésének helyéül választotta.¹

Schaffer értekezése némely helyén igen meleg szimpátiával, sőt szép páthosszal is emlékszik meg Széchenyiről. De értekezése ellen azért kellett felszólalnunk, mert szakorvosi tekintéllyel új életre ébresztette Grünwald felfogását. Nem volna helyes s nem is volna hasznos, ha közönségünk főleg psychiatriai kérdésnek tekintené Széchenyi Döbling előtti pályájának bírálátát. És most már lelkiismereti furdalás nélkül vizsgálhatjuk Széchenyi ifjúkorát csupán a lélektan segítségével, de mindig azzal a hallgatag feltevessel, hogy a hangulat s a szenvedélyek csapongásainak az idegek bizonyos általunk ki nem kutatható változásai felelnek meg.

II.

„Bennem a képzelődés nagyobb, mint a többi lelki tulajdonságok“, írta Széchenyi Wesselényinek 1826-ban. Midőn ezt írta, már jelentékenyen előre haladott az önismeret nehéz tudományában. Képzete valóban uralkodott lelke világán, nyugtalanította, fokozta, irányította érzéseit és gondolatait. Képzete is vonzotta a katonai pályára még gyermekifjú korában. A nagy felszabadító háború, a bécsi szalónélet a kongresszus idején oly mozgalmas képeket tártak fel előtte, hogy azokba önfeledten belékapcsolódott fantáziája. Emlékezete táb-

¹ Ezt bővebben kifejtettük a *Századok* 1922 június-októberi számában 491. l. és kk. Azok a sorok, melyeket Schaffer az Intelmekből idéz, egy szóval sem érintik a politikai helyzetet.

láira vésődtek a legkülönbözőbb emberi sajátságok, a nagyszerű hősiességtől a torzképekig, melyek a hiúság, az önzés s a nagyképű korlátoltság vonásaiból alakultak ki. Az emberi színjáték minden árnyalata szenvedélyesen érdekelte. De a színjáték egyhangúbbá lett a csendesebb idők visszatértével, a fiatal lovastisztet úntatta a szürke valóság. Más világba vágyódott; oda, ahol hősök halálos elszántsággal küzdenek a keresztert, ahol epedő és lángoló szerelmi érzés váltja fel a harci zajt, ahol álom és valóság egybe fonódnak, tündérek embereket szeretnek, a barátság, a hazafiság, a szabadság vágya minden áldozatra készen a legtisztább fényben tündökölnék, s ahol véres árnyak a sors kérlelhetetlenségét hirdetik a bűnnek csak úgy, mint a vigyázatlan erénynek. Ezt a szép világot leginkább De la Motte Fouqué-ban, Schiller költeményeiben és drámaiban, Goethe Götzjében, Tassóban, Alfieriben, Rousseauban, Byronban, Shakespeareben találta meg. Tassót kedvelt költőjének nevezi, s azt írja róla Naplójában, hogy a lovagiasság és a szerelem rajza költeményeiben diadala a gyöngéd és nemes érzésnek. Voltaire, az ízlés e vezére, jelentéktelennek mondja ugyan Tasso Felszabadított Jeruzsálemét az Aeneishez mérve, de az ifjú Széchenyi Voltaire-nak ellenmondva, Tasso époszáának adja az elsőséget. Laponkon át elemzi Naplójában Tassót, valósággal lelkesedik Tankrédért és siratja Herminia szerelmi tragédiáját. Midőn e lapokat olvassuk, Wesselényi Miklóstra gondolkunk, aki azt mondotta Kemény Zsigmondnak, hogy Széchenyi esztétikai ítélete finom és kiművelt volt. Soha sem találtam emberre, ki, ha e mezőre ment át a beszélgetés, több élvezetet és több felvilágosítást tudott nekem nyújtani.¹

Ariostot bizonyára nem elemezte Wesselényi előtt, mert Naplójából látjuk, hogy az Orlando Furiosót nem szerette. Alighanem kifárasztotta Ariostónak igen is gazdagon szövevényes elbeszélése s bántotta az ironikus mosoly, mellyel Ariosto a lovagi kalandokat előadja. Alfierit bálványának nevezi Széchenyi. Azt mondja róla, hogy színi jeleneteibe össze tudja szorítani mindazt, ami okosat és alaposat egyáltalán mondani lehet az emberi

¹ Kemény: Tanulmányok. I. 58. l. Itt megjegyezzük, hogy a Naplók lapszámaira nem hivatkozunk. Az érdeklődő Vizota indexe segítségével úgy is kikeresheti a szóban forgó lapokat.

kedély és műveltség tökéletességéről és dicsőségéről. Alfierit nem csupán zsarnokgyűlölő deklamációiért szerette, hanem mivel az olasz költő is nem szabad hazában született és ugyanannyi önmegtagadó eréllyel fáradozott a maga képességei és műveltsége fejlesztésén, mint Széchenyi. Shakespeare tanulmánya napokon át szobájához kötötte, mikor Angliában utazott. Naplójából is látjuk, hogy leginkább Hamlet hatott rá. Érezte, hogy sok van az ő lelkében is a Hamletéből. Az ő akaratát is, mint a Hamletét, a befelé bató fantázia tette ingadozóvá. Hamletből idézeteket ír Naplójába, az a hamleti felkiáltás, hogy „Szégyen, hol marad pirulásod?” kedvelt szavajárása lett Széchenyinek. De a költők közt a legjobban Byront szerette. A pátosznak és humornak vegyülete, annyi gyöngéd és nagy érzésnek kapcsolata a szarkazmussal, az érzéki mámor, az elbeszélések színhelyeinek változatossága, a titokzatos, sötét melankólia s nagyúri világmegvetés, a zengzetes, újszerű versek mély viszhangot keltettek Széchenyi lelkében. Próbálta fordítani Byront; midőn Wesselényivel Franciaországban utazott, Manfrédot oly hévvel magyarázta neki, hogy Wesselényi sokáig örömmel emlékezett vissza Széchenyi fejtegetéseire.

Széchenyi fantáziáját ez az élénk fogékonyság a költészet iránt ki nem elégítette. Gyötörte az a vágy, hogy költői formában fejezze ki mindazt, ami belsejét dúlja. Midőn Alfierit dicséri alig huszonhét éves korában, hozzáteszi: „Oh csak írni tudnék, csak így értenék a kifejezéshez! Pedig ott rejlik bensőmben, istenemre, jól érzem.” Valamivel később lapokat írt ki Schiller Don Carlosából. Érettebb korában már kiábrándult az ifjú Schiller páthoszából, de 1818-ban Marquis Posa és Don Carlos búcsúját a királynétól páratlanul felséges dialógoknak mondja. „Ó miért nem vagyok én szerzője e dialógoknak? — így kiált fel. — Leírhatatlan boldog volnék, ha ily teljesen, világosan és ragyogóan bírnám kifejezni azt, amit oly gyakran elgondoltam lelkem mélyén s ami kedélyemben oly hatalmasan él!” Írt költeményeket; próbált regényeket is írni, de kísérletei inkább csak a biográfust érdeklik. Azt a gazdag tartalmat, mely lelkét feszítette, költői formákban nem bírta kialakítani. A többnyelvű nevelés is akadályozta a formák kitalálásában. Magyarul hibásan beszélt még akkor s noha rendesen németül beszélt és írt, német stí-

lusa mégsem ütötte meg az irodalmi mértéket. Érezte maga is ezt a hiányt. „Minden lángész a maga nyelvén, minden szív a maga vallásában mindenható“¹ — jegyzi fel naplójába 1819-ben. Pedig mennyire vágyódott a költői alkotásnak boldogságára. Valahonnan idézi ezt a mondást: „Isten azért a legboldogabb, mert mindent terem.“²

Az a vágy, melyet Széchenyi a költői alkotásra érzett, még sem oszlott el terméketlenül. Jórészt megvalósult a napló írása által. A naplóírás igen elterjedt divat volt akkor; de Széchenyit nemcsak az akkori szokás, hanem több más ok közül különösen fantasztikus ösztöne kényszerítette arra, hogy leírja azt, amit látott, hallott s átérzett. Hamlet is érzi ezt az ösztönt, midőn apja szelleme elmondja neki mostohaatyja bűnét. Hamlet ekkor így kiált fel:

Oh gaz — mosolygó, átkozott gazember!
Hol a tárczám — leírom, hadd írom le,
Hogy ember úgy mosolyoghat s gaz lehet;
Legalább a dán király bizonnal az — — (Ir.)
No, bátya, itt vagy.

És miután bátyját így bejegyezte tárcájába, némileg megkönnyebbülten lát dolgai után. Ilyen könnyebbülést keresett Széchenyi is naplójegyzetei által. Aránylag csekély megszakítással huszonharmadik évétől a döblingi katasztrófa estéjéig minduntalan előrántja tárcáját, hogy magába, vagy a világba pillantva azt mondhassa: hadd írom le. És így drámai felkiáltások, idézetek, monológok s hézagos elbeszélések formájában leírja a maga életét, azt a nagy tragédiát, amelynél megrendítőbbet költő még nem írt. De bár így oly munkát alkotott, mely tartós hatás s izgató érdekesség tekintetében túlszok sok regényen vagy jambusos tragédián, a naplóírás mégis csak pillanatokra csillapította Széchenyiben a fantázia nyugtalanságát.

III.

Az a tűzfolyam, mely a fölszínre törni nem bírt, visszaesapódott belsejébe s ott át-áttörte ifjú lelkének vidám egységét. Már korán, nem egészen 23 éves korában, figyelni próbálta önmagát. Erre vallásos nevelése-

¹ I. k. 646.

² U. o. 838.

nek hagyománya is készítette. Tökéletesedni akart keresztény vallása parancsa szerint s nem minden félelem nélkül érezte már igen korán, hogy az a világi élet, melybe rangbeli társainak példája s a maga heves vére sodorták, lelkét a kárhozat útjára téríti. Azért is szerette a naplóírást, hogy általa hibáiról számot adva önmagának, a tökéletesedés felé könnyebben haladhasson. De az önismeret, mint már Platon mondja, oly isteni parancs, melyet híven teljesíteni még Sokrates is mindennél előbbvaló, de mindennél nehezebb feladatnak hitt. Széchenyi sokat elmélkedett az önismeretről, sokat foglalkozott önmagával, de a valódi önismeretig csak egyes, boldogabb időközökben tudott emelkedni. Rajta is megfigyelhetjük, mennyire igazat mondott Goethe, midőn ezt írja: Ha az ember fizikumáról vagy moralitásáról gondolkodik, rendesen betegnek látja magát. A legnagyobb vigyázattal kell olvasnunk Széchenyi naplóit. Exaltált önvádjaiból gyakran beszélnek az ő kedvelt romantikusai. Azután szellemi felsőbb-ségéből könnyen érthető szarkasztikus kedve leginkább önmagát szeretve sérteni. Gondoljunk környezetének önmaga ellen fordított erejére s a keresztény aszkézisnek hatására, melyet életkorának haladtával egyre mélyebben átértzett. Ha mindezt átgondoljuk, a botrányozni szerető moralista, vagy éppen a pszichiáter egyre kevesebb vadászsákmányt talál Széchenyi naplójában. De a válogatásban bizonyos mértéket kell tartanunk. Széchenyi nem volt egy rossz sorstragédia hőse, aki ártatlan tétlenségben szenved az istenek szélességétől üldözve. Neki halálos tusát kellett vívnia a sorssal s a maga szenvedélyeivel és az ily tusában, bármily dicső katasztrófával végződik is, a zúzóadások ki nem kerülhetők. Komolyan kell vennünk mindjárt Naplója kezdetén ezt a följegyzést: „1814 augusztus 9-ike életem egyik legnevezetesebb napja volt. Ez volt az első lépés a szerencsétlenség felé; a bűn kezdete, oka a majdani kétségbeesésnek.” E titokzatos szavak mögött először tűnik fel a naplóban O’Meade Karolina végzetes alakja. Azután többször visszatér, 1820 augusztusában történt halála után pedig az Erinnvsek dalát hallja Széchenyi, valahányszor fiatalon elhalt sógornéja eszébe jut. Az önvád, hogy az ő szívtelen-sége kergette a halálba Karolinát, még Döblingben is gyötri. Ahhoz, amit Károlyi Árpád megállapított az

önvád alapján rejlő valóságról, Viszota kiadványában új adatokat kapunk. A kíváncsiak az eddig ismert adatokból kikerekíthetnének oly történetet, mely nem igen messze esik a valóságtól. De mi megelégszünk Széchenynek azzal az 1819-ben mellékesen elejtett vallomásáról, hogy Karolina iránt nem vétkes, alapjában ártatlan ifjúkori csiny az, amit elkövetett. Olyan kis hiba lehetett az, melyre a vele egyenlő korú ifjú kortársak csak nevetve emlékeztek volna vissza. De az ő lelkiismerete rögtön érezte a sebet. Reá is illik, amit Dante mondott Virgiliusnak:

Oh nemes és tiszta lelkiismeret,
Téged a kicsiny hiba mily kegyetlenül éget!'

Képzetele az évek multával mindjobban beléégette a sebet lelkiismeretébe. Hozzájárult Manfréd hatása. Amint Manfréd mondja, arról a nőről, akit bűnös indulttal szeretett, hogy szerettem és megöltem őt, Széchenyi is lassanként elhitte, hogy az ő bűne ugyanaz, mint a Manfrédé. Így vegyült össze álom és valóság életében. Gyakran érezte magát kapcsolatban a földöntúli szellemek világával. Az ő lelki szemei is láttak szellemeket, mint a Hamletéi. Mindez nem csorbította értelmi erejét, csak rendkívül fokozta melanchóliáját, mert az álmokból felelőszélve korholta magát s több apróbb, vagy nagyobb önvádat egyesítve a Karolinára vonatkozóval, sokszor tehernek érezte bűnösnek hitt életét. Az öngyilkosságra már igen korán gondol, de eleinte csak futólag, szinte játékszerűen. A veszedelmes játék gyakran komoly kísértéssé vált, de az életkedv, a vidám kalandok, később a kötelességérzet, sokáig győznek a kísértésen.

Életét 1818 nyaráig ő maga is a tisztán álmosszerű cselekedetek sorának nézi, noha 1814 óta már ellenőrzi önmagát, ha nem is a legnagyobb sikerrel. Azt hitte, hogy 1818-ban felébredt az álomból és belépillantott a lelkébe, amire ritka ember vállalkozik. Igaz is, hogy azóta fegyelmezi, műveli, bírálja önmagát. Élete azonban azután sem veszti el fantasztikusan álomszerű színét. Ha elmélázik szenvedélyei csillapultával, olyan lágy, olyan engedékeny, hogy senki sem hinné őt a zajos tréfákra mindenkor kész huszártisztnek. Egy porosz tiszt

¹ O dignitosa coscienza e netta, come t'è picciol fallo amaro morso (Purgat. Canto III.).

mondotta Széchenyiről 1814-ben, hogy nem látott még ennyi jóindulatot ennyi pajkossággal egyesítve; Széchenyi fiatal oroszlán, aki selyemfonálon vezethető. 1818 után is illett reá ez a jellemzés, noha pajkosságáról a kor leszoktatta lassanként. Különös szokásai közé tartozott, hogy arra is, amit elgondolt, amit jól tudott, nem találta meg rögtön a kellő szavakat, kivált idegenek előtt. Egyszer audienciát kért Ferenc királytól őrnagyi előléptetése ügyében. Ez életbevágó kérdés volt reá nézve. Készült arra, hogy mi mindent fog elmondani az uralkodónak, akinek szívét meg akarta hatni. De mikor kiment a teremből, azon vette észre magát, hogy majdnem semmit sem mondott el abból, amire erősen készült, mert a teremben a pillanatnyi benyomásoknak engedve, a lényegét elmellőzte. Ezért vádolta magát mindig azzal, hogy lassan gondolkodik, hogy nincs gyors felfogása, hogy igazi esprit d'escalier. Ez is fantáziája túlnyomó hatalmából magyarázható meg. A fantázia nem a logikai rendből, hanem a szemléletből indul ki. Egy felőtltő képen, vagy egy tetszetős ötleten fennakad, s azoknak fonalára szereti fűzni a gondolatokat szeszélyes sorban. Munkáinak szerkezeti hibáit, szónoklatainak csapongását is ebből érthetjük meg.

Társaságban nem egyszer igen szórakozott volt. Egy előkelő angol női társaságban azt mondotta egy grófnénak bók gyanánt, hogy igen szép lába van angol nő létére. Figyelmét a nő által provokált bókra fordítva, pillanatnyira elfelejtette, hogy kiknek a körében beszél. Gyakran volt alkalmá megbaúni a társaságban elejtett önfeledt nyilatkozatait. Mindez bámulatosán érzékeny idegrendszerével is kapcsolatos. Ez az edzett katona, aki annyi fáradalmat kibírt, aki lovaglásban, gyaloglásban, úszásban, hegymászásban ritkította párját, Konstantinápolyban a déli szél által egészen beteggé lesz. Csak akkor gyógyul meg, amikor északról fúj a szél. Különben hypochondrikus hajlamok gyakran zavarták, egészsége sokkal szilárdabb volt, semmint a legtöbbször hitte. Midőn egyszer egy délfranciaországi hegyre mászik jó kedvvel és friss erőben, egyszerre egy szakadékot pillant meg s noha nincs oka veszélytől tartani, elhalványul halálos ijedtségében. Fantáziáját s érzékeny idegeit felizgatta a szakadékba zuhanás gondolata.

Ideges érzékenysége sóvárgott az emberek jóindulatára. Oly társaságban, ahol észrevette, hogy csak udva-

riasságot és nem jóindulatot mutatnak iránta, gondolkodása fennakadt, nem igen tudott szavakat találni. Ellenben a legcsekélyebb jóindulat jelére szíve fölmelgedett, szavai bőven ömlöttek s nyíltan tárta fel rejtettebb érzelmeit is. Tisztviselőivel és szolgálival igen jól bánt, őszintén sajnálta, ha hirtelen haragjában megbántotta őket. Kevesebb kötelezettséget érzett a környezetébe került tudósok iránt. Velük nem sajnálta éreztetni arisztokratikus felsőbbbségét, sőt még Humboldt Sándor egyéniségéről és modoráról is megvetéssel nyilatkozik. A tudóstól azt követelte, hogy kifogástalan világi legyen s inkább bölcseiség, mint szakértelem által tűnjék ki. Ha ilyen tudóst talált, tisztelettel bánt vele.

Barátságára és szerelemre csak úgy szomjúhozott lelke, mint a Hamleté. De bizalmasabb, nyíltabb, odaadóbb volt, mint Hamlet. Wesselényi volt az ő Horatiója. Az ő társasága vígasztalta és segítette a tökéletesedés útján. 1825 előtt s még utána is jóideig véleménykülönbségek nem zavarták viszonyukat. A szerelmi szenvedélyek felzaklatták ugyan az ifjú Széchenyi nyugalmit, de egyszersmind jótékonyan hatottak reá, mert az egyetlen központ felé hajtott szenvedély kivetette lelkéből a méltatlanabb szenvedélyesség salakjait. A Meade Karolina iránt érzett futólagos, de tragikus hatású szerelem után rajongott gróf Sauraunéért, majd Meade Selinát s azután Liechtenstein Henriettát szerette volna nőül venni. Ezekben a szenvedélyekben több része volt fantáziájának, mint szívének.

A férjes nőt remény nélkül szerette, a leányok egyikének vagy másikának keze által a családi boldogság révpartjába akart jutni a kiállott belső zivatarok után. Mindegyik szerelme rendkívül heves és szerencsétlen volt. Petrarca és Kisfaludy Sándor több concettit tudtak elmondani csengő rímekben a Kesergő Szerelemről, de Széchenyi szerelmi prózájában több a lángoló hév, mint a két költő verseiben. Ha meg akarjuk ismerni, hogy mikép hat a szerelem a fantáziától izgatott lélekre, miként vonja össze ereje legjavát egyetlen pontra, olvassunk kell Széchenyi lapjait szerelmeiről. „A szerelem. az igazi — írja Széchenyi 1818-ban — dicsősége minden emberi érzésnek, csak belőle származik a nemes és jó. A gonosz szellemek el vannak tiltva a szerelemtől, azért kárhozottak és átkozottak.“ Azok a jól nevelt leányok, akik Széchenyiben ezt az érzést felkeltették, nem bíztak

imádójukban, épp azért, mivel szenvedélyes volt; nekik és családjuknak ez a szenvedély igen is regényesnek látszott. Széchenyi előtt a három ideálról egymásután lehullott az a ragyogó költői dielskőr, melyet fejük fölé vont, s mikor látta őket mindennapi valóságukban, könnyű szívvel kiábrándult belőlük. Végre azután feltűnt az a nő, aki megértette, akiért kevesebb föllengzéssel, de mélyebb érzéssel rajongott, mint a többiért, akit híven és tiszta szenvedéllyel szeretett mindaddig, míg nőül vehette.

Széchenyi nemcsak egyes női ideáljai személyében csalódott, hanem abban a hitben is, hogy őt a családi tűzhely boldogsága megnyugtatta volna. A középszerűségben megnyugvást nem bírt találni. Egy hívó szózat zaklatta, de nem igen tudta, hogy hová hívja. A költői alkotásról le kellett mondania, szeretett volna legalább kötelességében örömet találni, de ott is elzárták előtte útját. Naplójából kitűnik, hogy mennyire törekedett az őrnagyi rangra s hogy még pénzen is megvásárolta volna előléptetését. Ez alighanem hiúságnak látszik több olvasója előtt, pedig nem az volt. Széchenyi a kineveztetés által oda akarta magát kötni a katonai pályához, azt gondolván, hogy bizonyára hivatása is oda hajtja, ahol magasabb hatáskört szántak neki. Elégületlen volt az akkori hadsereggel, nagyon rosszalotta, hogy a gyakorlatok nem a háborúra, hanem a díszszemlékre készítik elő a katonaságot. Ha ő vezér volna egy háborúban — írja Naplójában —, a védelem végett a föld alá bujtaná katonáit, mint a mezei egereket. De az ausztriai hadsereg csak a parádéra készül s hozzá még oly rosszul van ellátva, hogy a közlegény rongyosan jár s koldulni is kénytelen. Mindezekben egy kapitány segíteni nem bír, ellenben előmenetele biztosításával reménye lehetett volna arra, hogy egykor reformálhatja a hadsereget. Ily feladat kielégítette volna becsvágyát. De az örökös kapitánynak munkakörét kínos és céltalan időpazarlásnak hitte.

Mégsem bírt lemondani arról, amíg nem tudta, hogy minő munkának éljen. Valóságos hamleti monológokat mond el a továbbbszolgálni, vagy nem szolgálni témáról. Akarata szinte elsorvadt e kételyektől, már-már a véletlenre akarta bízni a döntést arról, hogy továbbbszolgajon-e? Ez a tépelődés táplálta melanchóliáját. Melanchóliája is ösztönözte a gyakori utazásokra. A melanchó-

likus Jacques Shakespeare színművében szintén nagy utazó volt. Széchenyi maga írja, hogy néha nem tudja, miért utazik, nem szellemének keres új foglalkozást, hanem szomorúságától és rossz kedvétől akar szabadulni. Ezt a magyarázatát nem kell szó szerint vennünk; bizonyos, hogy nem a pusztá szórakozás, hanem a tanulás és tapasztalás vágya is vonzotta a külföldre. Angliában tanulni akart s tanult is sokat. Más országokban is mindent megnézett, amit művelt utazó látni szeret. A művészeti és történeti emlékek valóban érdekelték. Görögországban járva, görögül is megtanult annyira, hogy egy új görög hírlapot megértett. De az ókort inkább tisztelte, mint szerette. Paestum emlékei untatták. A görög irodalomba csak készült elmélyedni, de a készületnél alig jutott tovább. Szaggyatott, romantikus szelleme az ókorral szemben bizonyos idegenséget érzett. Hozzájárult még az újkor technikai vívmányainak nagyrabecsülése, mely a közép-kor iránt is elfogulttá tette. A képzőművészetben ízlése irányát leginkább az jellemzi, hogy el volt ragadtatva Canova és Carlo Dolce műveitől. Egészen véve elmondhatta volna Childe Harolddal:

Görögország nem vidám földje a társadalmi gyögyöröknek, de akit a szomorúság elfogott, megmaradhat ott és ritkán fogja sajnálni születése földjét.¹

Széchenyi is néha azt hitte, hogy a görög szigetek valamelyikén az enyhe levegőben elfeledkezhetnek mindenről.

Csak hitte, de nem volt olyan táj, mely megszabadíthatta volna önvádjaitól, attól a kínos érzéstől, hogy nem volt hő lelkének hová fordulnia. Kereste a gyógyulást a jótettekben, a lelkiismeretnek tökéletes tisztaságában, a vallás vigaszában, az önmegalázásban. Olvasott több moralistát. Franklintól életbölcseiséget tanult, Montaignetól emberismeretet, Epiktetostól azt, hogy miként élhet az ember szenvedélyeitől megváltan egészen a természet és az Istenek parancsainak. A moralistákat igen szerette, maga is hivatást érzett erre az irodalmi ágra, de elégtelen boldogságot, valóban független nyugalmat, bárhová tekintett, sehol sem talált. Gondolt arra is, hogy gazdag-

¹ Greece is no lightsome land of social mirth. But he whom Sadness soothed may abide. And scarce regret the region of his birth.

sága az igazi oka nyugtalanságának, a szegénység bizonyára megelégedésre tanítaná. Ebben is tévedett, mert nem sorsának külső körülményei voltak reá döntő hatással. Őt az alkotás vágya gyötörte, neki oly munka kellett, mely fantáziáját, szívét, eszét teljesen lefoglalja s az alkotás közben a biztos siker reményével boldogítja.

IV.

Széchenyi erre az alkotásra, Magyarország tökéletes reformjára már első ifjúsága óta készült. Nem úgy értjük, hogy kezdettől fogva módszeresen készült a reform vezetésére. Hanem úgy, hogy amit első ifjúsága óta tanult, olvasott és tapasztalt, mind annak már korán megfogalmazott reformeszméi végrehajtásában jó hasznát vehette.

Gondolnunk kell itt először arra, hogy Széchenyi gyakori angolországi utazásaiban, amikor még romantikus álmok izgatták lelkét, alapját vetette azoknak a technikai ismereteknek, melyekről egy kiváló szaktudósunk azt állítja, hogy „jóval fölülemelkedtek a dilettantizmus határain”.¹ Almodozás és gyakorlati irány sajátágosan megfértek az ő gazdag szellemében.

Gondolnunk kell továbbá arra a történetfilozófiai rendszerre, melyet Széchenyi a maga egyéniségéhez alkalmazva, olvasmányaiból kialakított. A rendszer már alakulni kezdett 1814-ben s egyes részletekkel gyarapodott 1825 után is, de főbb vonalaiban 1825-ben már meg volt állapítva. E rendszert már ismertettük másutt részletesen,² de itt röviden ismertetnünk kell annak főbb tartalmát.

Az emberi nem folyton tökéletesedik, folyton előre halad. Bámulatosan előre halad az anyagi téren, ami egyszersmind erkölcsi haladást is jelent, mert a közmoralitás alapja a mechanika jobb, vagy rosszabb létének s a jobb mechanika visszahat az erkölciségre. Erény és bölcsesség, hasznos és igazságos, jó és dicső szinonym fogalmak. De világos, hogy az egész emberiség nem egyformán halad. Az egyes nemzeteknek jel-

¹ Zelovich Kornél: Széchenyi és a magyar közlekedésügy. Budapest, M. T. Akadémia. 1925. 18. l.

² Gróf Széchenyi István Történeti Eszméi. Budapesti Szemle. 1907. és Tanulmányok. Budapest. 1923. (Kultura és Tudomány.)

leme és sorsa közt nagy a különbség. A nemzetek egészen úgy, mint az emberek, életkorokon mennek át. Megérik a gyermekkort, az ifjúkort, a férfikort, s az öregkor hanyatlását. Nem minden nemzet éri meg az öregkort, hanem némelyik korán elcsenevészedik, még mielőtt a férfikor erejének teljes kifejléséig eljuttott volna. De miképen egyeztethető össze a nemzeti és egyéni élet e párhuzama az emberiség haladásának törvényével? Hiszen a nemzetek elhalnak, mint az egyének, tehát az emberiséget is besodorják a hanyatlás s mulandóság sorsába. Ez az ellentét azonban feloldható. Az emberiség ugyanis a nemzetek lépcsőfokain halad fölfelé. Mikor a nemzetek érett korukat átélik, szellemi kincseiket átadják az egész emberiségnek s azután elmerülnek, de elmerülésük előtt gyarapították az egész emberiség életét. Ezért igen nagy fontossága van a nemzeti életnek. Minden nemzet csak a maga sajátossága kifejtésével gyarapíthatja az emberiség kincseit. A nemzetek nevelhetők a tökéletesedésre. A kormányok vagy egyes kiváló emberek mint nevelők, mint orvosok vezethetik népeik kifejlését. Mivel a tökéletesedésre való törekvés isteni parancs, az emberiség perfectibilitásába vetett hit a keresztény kötelességek közé tartozik s így Istennek szolgál az, aki a maga nemzete értékes sajátosságainak kifejtésén munkálkodik. Ebben a rendszerben az átkölcsonzés egyéni vonásokkal fonódik egybe. A maga helyén már felsoroltuk az írókat, a kikre Széchenyi leginkább támaszkodik. Most naplójának e kiadásából látjuk, hogy két íróat nem vettünk figyelembe. Rousseau *Contrat Sociáljában*, Eustace *A Classical Tour through Italy* című művében foglalkoznak a nemzetek nevelésének módjával s amit ez írók mondanak, az megerősítette Széchenyit abban a felfogásában, hogy a nemzetek bizonyos életkorban nevelhetők. Az emberi s a nemzeti nevelés problémája már igen korán foglalkoztatta Széchenyit. Foglalkoztatta pedig azért, mert a maga neveltetését nagyon hiányosnak gondolta. Igazságtalan volt e nevelés iránt, abból az egészséges ösztönből indulván ki, hogy önmagunk nevelésén lehetetlen elég buzgalommal fáradoznunk. Huszonhárom éves volt Széchenyi 1815 januárjában, midőn meglátogatta a nápolyi katakombákat. Ott Hamlet módjára, noha akkor még nem igen ismerte Shakespearet, kezébe vette a koponyákat és „egészen átengedte magát az

örökkévalóságnak". Azután gondolkozott az emberi lélek kettős irányáról s monológjában arra az eredményre jutott, hogy minden emberrel vele születik a hajlam a jó, csak úgy mint a rossz iránt. A nevelés nagy mértékben kifejtheti minden emberben a jóra való hajlamot. Mivel későbbi gondolatai az egyéni és nemzeti életet azonosították, természetes volt, hogy a katakombákban megerősödött nevelői optimizmusa a nemzeti életre is kiterjedt. Ha pedig a nemzetek nevelhetők, az ő nemzete miért maradjon alacsony állásában? Bár idegen nyelven írt és beszélt, veleszületett nemzeti érzése a napoleoni harcok és a szent szövetség korában ellenhatáskép Európa-szerte kifejlett nemzeti liberalizmus hatása alatt nagyon megerősödött. Magában oly ösztönöket vélt fölfedezni, melyek Attila lovasaira emlékeztették. Bármennyi hibát fedezett föl nemzetében, vonzódott hozzá, sőt mint az anya a beteg, vagy rossz gyermekét, épp fogyatkozásai miatt még gyöngédebben szerette. Bejárta a Vesuv, az Aetna s Olympus táját, de hazájának egyszerű tájaira mégis szeretettel gondolt, sőt a magyar Alföldet, melyen a képzelet korlátozás nélkül végig repülhet, már Petőfi születése előtt lírai hévvel dicsőíti.

Azonban ki vegye át az ő nemzete nevelését? A kormány volna természetes nevelője a nemzetnek, amint Eustace és mások is mondták. De Ferenc császár kormányától ugyan hiába várunk nemzetnevelő hatást. Széchenyi nem győzi eléggé korholni Ferenc császár kormányzatát. Körülbelül azt mondja, hogy az uralkodó lelketlen bürokratizmusa aláássa a monarchia jövőjét. Hiszen Ferenc, Kucserára hallgatva, nem nevezte ki Széchenyi Ferenc fiát őrnagynak, noha már soron volt s háborús kitüntetések is szerzett. Ellenben a cseh urak gyorsan előre haladtak. Széchenyi, aki a monarchia egységét oly nagyra becsülte, Ferenc rendszere ellen érzett haragjában 1821 októberében így kiáltott föl Wesselényi és Liebenberg társaságában: „Az az ausztriai Monarchiának és Magyarországnak hibája, hogy az Isten a haragjában kapcsolta össze!” 1825 augusztusában megjósolta, hogy Amerika, Anglia és Franciaország többsége le fogja törni Ausztriát. Da ha a kormány nem, ki nevelje akkor a nemzetet? Egyáltalában ki gondol az egész Monarchiában arra, hogy nem a hivatali szobák routineja, hanem a nemzetek nevelése biztosít-

hatná a jövőt? E tárgyról 1819 április 9-én naplójába azt írja, hogy „olyan férfit, aki sok képzelőtehetséggel született a világra, aki hosszas tanulmány, háborúk és utazások által az embereket ismerni tanulta s akinek szenvedélyei lecsillapultak, az országnak valószínűen igen hasznosan szolgálhat“. Ezekből a szavakból gyaníthatjuk, hogy magának szánta a nemzetnevelés feladatát. Már a következő hónapban, május 19-én Pálmóban határozottan leírja, hogy „vállalkozom a feladatra és boldog lennék, ha életem utolsó órájában mondhatom, él egy fiatal ember, aki általam boldogabbá lett, mint nélkülem lett volna“. Kapcsolatban ezzel az elhatározással, két kérdés merült föl előtte, vagyis inkább két már azelőtt felvetett kérdés vált most égetőbbé.

Az egyik az volt, hogy vajjon nem nagyon vén-e már Magyarország? Ifjú nemzetek fogékonyak a nevelésre, mondja Rousseau is, de a véneket már sorsukra kell bízni. Széchenyi sokszor, igen sokszor azt hitte, hogy Magyarország nem él többé. Elvesztette szabadságát minden ellenállás nélkül. Azután nemcsak a kormány hibája ölte meg, társadalma is elaggott, többé életre nem kelthető. A társadalom állapotát Széchenyi nem rendszeresen figyeli meg, hanem képzelete egyes példákban sokat következtet. Magyar nemeseiktől azt hallotta, hogy sehol sincs több szabadság, mint Magyarországon. Egy magyar bíró valamely gyilkosság ügyében vizsgálatot vezet a megyében s valósággal agyonkínozt egy vádlottat, akit csak gyöngé gyanú terhelt. És ami még rosszabb, emiatt senki sem háborodik fel. A két Belezsnaynak szörnyű romlottsága elrémiti. Egy magyar gróf azt mondja neki, hogy a német hazudik, ha pénzre van szüksége és könyvet ír. Egy lakomán nevetnek a vendég trágár beszédein, pedig másutt kidobnák, aki olyanokat mond. Éltesebb asszonyok gyakran oly szabadszájúak, hogy undorral fordul el tőlük. Talál erényes háztartásokat is, de azok szinte kivételek. Nincs magyar társadalom, mert a társadalom védelmet nyújt tagjainak, nálunk pedig csupa fanyarság, pletyka és rágalom van a napirenden. Ezen a nemzedéken segíteni már alig lehet, de minden emberben s minden hanyatló nemzetben van valami erő, mely által új életre ébreszthető s így Magyarországon is az ifjú nemzedék nevelése még lehetséges.

A másik kérdés a miként körül forgott. Ez valóban

súlyos kérdés volt. Minő eszközök által nevelhető új életre egy halálához közeledő nemzet? S mikép rendelkezhetik ily eszközökkel egy magános úr, akire a kormány gyanakszik külföldi utazásai s nem minden tekintetben konzervatív nézetei miatt? 1819-ben Széchenyi e kérdésekre könnyedén válaszolt. Minél jelesebb országos iskolában kell felnevelni a jövő nemzedéket — úgymond. A külföldön látott jeles nevelőintézetek, melyek iránt Széchenyi igen érdeklődött, keltették fel benne ezt a gondolatot. Nagyon is egyszerű gondolat s hozzá még nem is adott magának számot arról, hogy lessz-e módjában felállítani olyan országos iskolát. Ezért ettől a tervtől lassanként el is állott. 1820 óta három más mozzanat köti le figyelmét. Ez év augusztus 9-én a debreceni erdőben megvendégeli századát elegendő borral, kenyérrel és szalonnával. Hegedű, cimbalom és dudaszó mellett a legények magyar dalokat is énekeltek. Széchenyi gyönyörködött legényeinek széles, jó kedvében és természetes viselkedésében. Szinte könnyezett a meghatottságtól a nemzeti nyelv hangjainak hallatára. „Nem szabad“ — írja naplójába — „egy nemzet nyelvét átalakítani, vagy éppen megsemmisíteni — a nyelv olyan, mint a fognak a zománcza“. A következő (1821) év elején Pesten a „Hét választó“ nevű szalóban bizonyára egy magyar mulatság alkalmából arra a tapasztalatra jutott, hogy „a lelkesedésnek ilyen nagy fokára lehetne vinni a magyarokat, ha a nemzet nyelvét tanulmányoznák s nekik a nyelv által úgyszólván ösztönt adnának az életre és az előre törekvésre“. A magyar irodalmat akkor még nem igen ismerte, bizonyára hallott valamit annak föllendüléséről, de nem nagyon érdeklődött iránta. Kisfaludy Stibor vajdáját német fordításban olvasta és igen ostoba színdarabnak mondja. Azt kell hinnünk, hogy nem a magyar irodalom fejlődése, hanem társadalmi tapasztalatok gyökereztek meg Széchenyiben azt a felfogást, hogy a magyar nyelvnek művelése által az ifjúság erélye ömленék a nemzetnek zsibbadt tagjaiba. A hét választói jelenet előtt egy nappal Széchenyi magánkörben kijelentette, hogy a Buda és Pest közt építendő álló hídra följajlaná évi jövedelmét, anélkül, hogy kamatot vagy visszatérítést kérne. Ugyanekkor foglalkozik a rókavadászattal, a lóversenyek és a lótenyésztés meghonosításával. Ezek szerint 1821 körül megállapította már a nemzetnevelés

három eszközét: a magyar nyelv művelését, a közlekedés javítását, a közszellem kifejtését az egyleti élet által. Az utóbbi eszköz megvalósításához már hozzáfogott, de hogy minden irányban nagyobb munkásságot fejtessen ki, ahhoz szükséges volt a viszonyok kedvezése és tekintélyének elismerése az ország közvéleménye által. Már pedig a viszonyok rosszra fordultak a törvénytelen adó és újoncrendeletek s az utánuk következő megyei ellenállás által. Széchenyi visszavonult ettől az ellenállástól. Gyűlölte a törvénytelen rendeleteket, valamint Ferenc egész kormányrendszerét, de nem volt elég rokonszenve a megyei urak iránt sem. Sok hiúságot vett észre az ellenállás bajnokaiban s nem igen lelkesedett oly alkotmányért, mely 400.000 nemes kedvéért tízmillió embernek jogát semmibe sem vette. Különbben is katonatiszt volt akkor s ha egyenruhában, vagy anélkül csatlakozik az ellenállók táborához, maga nehezítette volna meg a reformátor munkáját. Pedig a reform vezetésére el volt tökéelve. Igaz, hogy kétségek gyötörték még 1825 első felében is, vagy a viszonyok, vagy a maga erejében nem bízott, de azért el nem állott 1819-i határozatától. Készült az 1825-i országgyűlésre. Naplójában már oly gondolatokat jegyez fel, melyeket később a Hitelben bővebben kifejtett.

Az 1825-i országgyűlés új helyzet elé állította. A reform vezetésének útjára rá kellett lépnie. A többiek beszéltek, Széchenyi cselekedett. Október 12-i magyar beszéde a felsőházban „a németül társalgó és latinul szónokló főrendek közt“, mint Kemény írja, volt az első tette. A második az Akadémia megalapítása. Az országgyűlésen bizonyára azzal a szándékkal jelent meg, hogy egyévi jövedelmét felajánlja köz célra. Barátjainak talán Wesselényinek tanácsa az állóhídról az Akadémiára fordította figyelmét. A kerületi ülésen elhangzott beszédek csak az ajánlat napjára és módjára voltak hatással.

Széchenyi nem rögtönzött. Az 1825-i országgyűlésen régen átgondolt, messzeható programmal vett részt. Az elaggott magyar nemzetet fel akarta támasztani, hogy az értékes sajátságainak kifejtése által hozzájárulhasson az emberi haladás kincseihez. Először is a magyar főrendek körében akart minden ízében magyar közszellemet kifejteni, mely nem fogja majd eltéveszteni hatását a középnemességre és polgárságra. A meg-

erősödött közszellem azután az anyagi s a magánjogi reformokat lehetővé téve a jogegyenlőség alapján nyugvó, erkölcsileg és anyagilag erős magyar társadalmat és végül a minden középkori maradványból kitisztult parlamentáris alkotmányt teremtené meg. Csalódunk, ha azt hisszük, hogy Széchenyi csupán társadalmi s nem parlamenti reformot akart. Hiszen akkor mi értelme lett volna annak, hogy az angol viszonyokat annyira bámulta és mint követendő mintára hivatkozott rájuk. Széchenyi mindezt a reformot csak lassanként kívánta életbeléptetni. 1825-ben is már óvatos reformer, ki fél a forradalmi mozgalomtól, a radikális újítástól s csakis az Ausztriával való kapcsolatban látja biztosítva Magyarországnak jövőjét. A régi alkotmány becses részeinek védelmét az abszolutizmus ellen szükségesnek tartja, de 1825-ben, valamint később is egészen Kossuth rögtönzéséig Magyarországot még éretlennek hiszi az angol formájú parlamentáris életre. Éretlennek azért, mert a kormánypárt hivatalt és rendjeleket, az ellenzék pedig népszerűséget vadászott. Nincsenek tehát elvi ellentétek a pártok közt, mivel mind a kettő különböző eszközök által hiúságát vagy hatalmi vágyát akarja kielégíteni. Csak az erkölcsi függetlenség érzetétől áthatott társadalmon alapulhat az angol értelemben vett parlamenti rendszer. Az ilyen társadalmi alap nélkül ez a rendszer kerékkötője az igazi haladásnak. Ennél a hamis rendszernél Széchenyi egyelőre többre becsülte a régi magyar alkotmányt, mérsékelt alkotmányos ellenzékkel s nem servilis kormánypárttal.

Metternich előtt őszintén kitárta egész programját eszközeivel és végső céljával együtt. De Metternichnek az alkotmányos ellenzék nem kellett még a régi alkotmány keretében sem s az a társadalmi reformmozgalom, melyre Széchenyi hivatkozott, hatása miatt igen gyanúsaként tűnt fel előtte. Metternich a történeti név felsőbbbségének érzetével, éles elmével, szigorú logikai renddel fejtette ki Széchenyi előtt eszméit. Széchenyinek nem imponált Metternich szellemi felsőbbbsége, de meg volt hatva a herceg jóindulata által s azért tárta fel előtte egész rendszerét, mint maga mondja, gyónt előtte. Érzékenyen, inkább fantasztikus, mint logikus rendben válaszolt Metternichnek. A herceg megígérte Széchenyinek, hogy oly útra lép, melyen a forradalmi fejlődés logikája szerint tovább fog ragadtatni, mint

amennyire menni akar, s mivel majd vissza nem térhet, el fog veszni. Haraggal fordult el Széchenyitől, nemcsak szerencsétlennnek, de félig bolondnak is tartotta. És mi maradt meg abból a rendszerből, melyet Metternich oly nagy önérzettel védett? Míg a lenézett huszárkapitány alkotása ma is él és hatása el nem veszhet. Széchenyi talán érezte, hogy Metternichnek igaza van az ő jövődöbéli sorsára nézve, de azért nem hátrált, személyével már nem törődött s nem a sors külső fordulataitól tartott.

Boldogította az a tudat, hogy annyi belső küzdelem után az alkotáshoz foghat, az ő nemzete újjáalakításához, azonban érezte, hogy ez nem közönséges izgalmakkal járó művészi feladat. Az élő anyag, ha átgyúrnák, kegyetlenebb csalódásokat, mélyebb fájdalmakat okozhat, mint a szobrász holt anyaga. S mégis felvette a küzdelmet; „végtelenül izgatott vagyok” — írja 1825 elején Naplójában —, „idegeim erősen meg vannak támadva, az emberek ezt nem veszik észre és én érzem, hogy az élet minden fordulatanál uralkodni fogok magamon és hogy erkölcsi akaratom diadalmaskodni fog idegeimen”.

Valóban ez az erkölcsi erő éveken át bámulatos diadalokat vívott ki, de a folytonos harc a fantázia által keltett belső izgalommal előkészítette a döblingi vértanúságot.

Angyal Dávid.

Melyik pozsonyi házban alapította Széchenyi az Akadémiát?

Az e sorok felírásában foglalt kérdésre elsősorban maga gróf *Széchenyi István* ad hiteles választ. Az 1825. évi országgyűlést követő hónapokban többször jelent meg hallgatóként a megyei követek kerületi ülésein. Egyik ily látogatásáról Naplójának szeptember 3-ról szóló följegyzésében e szavakkal emlékszik meg: *Im Comitathause Circular-Sitzung*. A kerületi ülések tehát nem a Mihály-utcában levő pozsonyi országházában folytak. Az országgyűlés mindkét táblájának rendjei ott tanácskoztak, a vármegyék követei azonban a *vármegyeházán* szokták előzetesen megtárgyalni az országos ülések anyagát.

A kerületi ülések vármegyeházabeli színhelyének közelebbi meghatározása *Ponori Thewrewk József* 1830-ban megjelent apró alkalmi munkájában¹ olvasható. Thewrewk a reform-országgyűlés idején Pozsonyban tartózkodott, a korabeli vármegyeházát bizonyára jól ismerte és különben is tőle ered az Akadémia alapítási jelenetének egyik legközvetlenebb, majdnem egykorú, hiteles leírása. Kezdi pedig ezt a leírást ilyképen: „... az érdekllett napon² a szokás szerint a *Vármegyeház nagyobb Gyűléspalotájában* tartott híres *Kerületi Tanácskozás-ban*...”³

„Palota” a régi magyar nyelvhasználatban nemcsak nagyobbyszerű, díszes épületet, hanem épületszárnyat, nagyobbterjedelmű szobát, *termet* is jelentett.⁴ Arra a kérdésre pedig, vajjon *Pozsony melyik épületében* volt az a terem, amely 1825-ben ama híres kerületi ülés színhelye volt?

¹ P. Thewrewk József: Gróf Vay Ábrahám életírása. Pozsony, 1830.

² November 3.

³ P. Thewrewk i. m. 10. l.

⁴ L. Czuczor-Fogarasi Nagy Szótára, Simonyi-Szarvas Nyelvtört. Szótára és a Magyar Tájszótár „Palota” cikkét.

helyeként szerepelt, *Ballus Pál* városleíró munkájában ezt a választ találjuk: „Das Comitathaus vor dem Michaelertor, wo die Versammlungen der Comitatsbehörden ... Statt finden...“¹

A pozsonyi Mihálykapu előtt elterülő, annak idején Szénvásárnak, utóbb Vármegyekház-térnek nevezett térségen akkor nem állott megyei székháznak alkalmas más épület, mint a *rabváltó trinitárius-rend* 1782-ben szekularizált *kolostora*. Hogy pedig a nevezett szerzetesrend feloszlását követő időben csakugyan ott volt a vármegyekháza, kitűnik többi közt *Rakovszky Istvánnak* Pozsony város levéltárában levő egyik kéziratából, mely szerint „Pozsony vármegye a XVIII. század végén ezt a kolostort az akkor még nem létezett Uj-utca mentén birt ház ellenében cserélte be és azóta megyeházként használta, ahol 1846-ban fenekestül ujjaépítették“.²

Régebben tehát, mielőtt a Mihálykapu előtt levő kolostorba költöztek, Pozsony vármegye rendjei egyik belvárosi házban tanácskoztak. Ez a ház a mai Ventur-utca és a Hosszú-utca felső (nyugati) saroképülete, mely nyugatra a Székesegyház-tér felé nézett.³ A jelzett helyen legalább is 1802-ig állott a vármegye székháza. Ez kitűnik *Rupp Jakab* országos helyrajzából, mely szerint „a Szent-Háromság rabváltó szerzetesei rendje II. József császárnak 1782-ben közzétett rendelete nyomán megszüntetettvén, annak ingó s ingatlan javai a vallásalaphoz csatoltattak. Ezek közzé tartozott az egyideig árva-házul használt... később tűz által megemésztett *régi vármegyekház*, mely az 1802-dik évi bőjtelő hava 9-dikén

¹ Ballus: Presburg u. seine Umgebungen. Presburg, 1823. 77. l.

² Zu Ende des XVIII. Jahrhunderts tauschte das Pressburger Comitathaus dieses Kloster für das an der damals noch nicht vorhandenen Neuen Gasse innegehabte Haus ein, und benutzte es seitdem als Comitathaus, wo es 1846 von Grund aus neuerbaut wurde. — *Rakovszky*: Miscellanea Historica, Topogr. 1850—1862. évi kézirat. (Pozsony város levéltára.)

³ Das Comitathaus ein Eck, welches den Domplatz und die Venturgasse im Gesichte hat. — *L. Joh. Mathias Korahinsky*: Beschreibung der kgl. ung. Haupt-, Frey- und Krönungsstadt Pressburg. 1881. S. 44. — A Hosszú- (később Szilágyi Dezső-) utcának szóban levő nyugati részét régebben Felső uri-utcának (Obere Herrngasse), Uj-utcának (Neue Gasse) pedig utóbb, a megnyitás után, a Ventur-utcának a Sétátérre nyíló azt az összekötését nevezték, mely azután a nép nyelvén hosszabb ideig Kis Ventur-utca néven szerepelt.

kelt átadatási okmány szerint nyilvános árverés útján 6500 forintért a városnak maradt. (Act. Trinit. Poson. 1. cs. 28. sz. az Orsz. Levéltárban.)¹

Ballus Pál 1821-ben befejezett és 1823-ban kiadott, főntebb idézett munkája szerint a vármegyei hatóság akkor, a század huszas éve elején, a Mihálykapu előtt álló régi kolostorépületben székelt. Odakerült 1802-ben, ott maradt épségben a várost 1809 nyarán ostromló francia csapatok tűzgolyóitól² és ott érte az 1825. évi országgyűlés, melynek tartama alatt a kerületi ülések révén országos nevezetességű szerephez jutott.

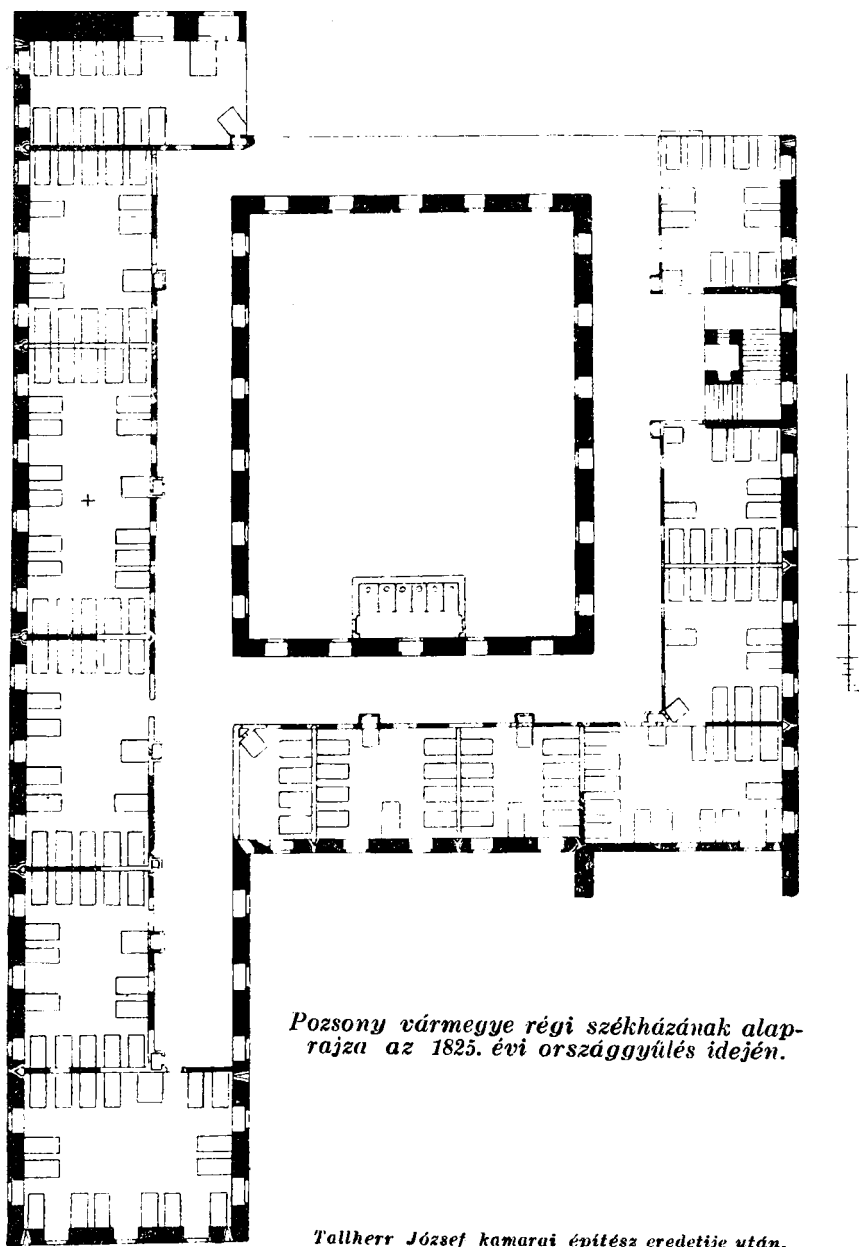
Helyrajzilag egész pontossággal ismerve most már azt az épületet, mely Széchenyi első nyilvános föllépése idején a kerületi ülések színhelye volt, behatóbb érdeklődésünk az elmondottak után természetszerűen a vármegyei háza ama *helyisége* felé fordul, melyben az Akadémia alapításának jelenete lejátszódott. Hol, az *épület melyik részében* volt ez a történeti nevezetességű helyiség? Erre a kérdésre — közvetetlen, pontos adatok híján — igen nehéz, hacsak nem lehetetlen, megtalálni a teljessen kielégítő választ. Az épület történetéből, régi látképéből, tervrajzaiból és mai állapotából, továbbá a Széchenyi-féle jelenet hiteles leírásából és végül a „nagyobb gyűléspalota“ fogalmából levont következtetések révén mégis kísérletet tehetünk az adott feladat lehető helytálló megoldására.

Közünkben van a rabváltó trinitáriusok pozsonyi kolostorának és a mellette levő Szentháromság-templomnak metszet után készült 1812. évi látképe,³ az itt közölt ábra pedig a kolostorépület 1795. évi terveinek első

¹ Rupp Jakab: Magyarország Helyrajzi Története. Pest, 1870. I. köt., 1. rész, 87. l.

² 1809 június 4-én a franciák reggel 10 órától délután 1-ig a Duna tulsó (ligeti) partjáról bombákkal lövették Pozsonyt. Akkor a Sétatér és a Hosszú-utca házai is megsérültek, a bombázás okozta tüztől megriadt lakók közül sokan a hegyek közé vagy a Virág völgy nevű külvárosba menekültek. (Rakovszky: Pozsony város történetéből, a „Pozsony és környéke“ c. kötetben. Pozsony, 1865. 39. l.)

³ Propectus Ecclesiae S. S. Trinitatis una cum contiguis Aedibus I. Comit. Posoniens. et erecta anno 1812. procurante A. R. D^o Hyacintho Desidor, Administratoris ejusd. Eccl. Domo. 1815 nach der Natur gezeichnet und gest. von *Berken* in Presburg. — A 142 × 211 mm. nagyságú kép megvan a budapesti Szépművészeti Múzeum metszetgyűjteményében. Berken vespriemmegyei rajzolóművész eredeti neve *Berkeny*

emeleti alaprajza.¹ A képet nézve, legott szemünkbe ötlík, hogy a kolostorépület külseje nagyjából megfelel a mai vármegyeházának, belseje pedig ugyan-csak sok tekintetben a mostani állapottal azonos. Aki Pozsony vármegyeházát magyar idejéből ismeri vagy aki 1919 eleje óta — építészetiileg kívül-belül változatlan — *zsupu*-ház mivoltában megnézte, az épület régi metszetén egy emelettel alacsonyabbnak ugyan, de különben teljesen a maga eredeti jellegzetességében látja maga előtt. Homlokzathossza — a tervrajz szerint 41·60 méter — nem változott, az ablakok száma és elrendezése, a tetőzet és rajta a háromszögletes orom (frontispicium) is ugyanaz maradt, csakhogy az utóbbi kettő egy emelettel magasabbra került. Mielőtt azonban a részletekre átmennénk, ismernünk kell az épület régibb és újabb történetének néhány fontosabb adatát.

Az 1903-ban restaurált barokk-stílú templom az ősrégi Szent Mihály-temető, illetve az 1526-ban, a török hadsereg közeledésének hírére, lebontott Szent Mihály-templom helyén épült 1717-től 1719-ig.² A kolostort a maga egészében negyven szerzetes befogadására tervezték. Legelőször az épület egyemeletes északi szárnya készült el (a képen nem látható, a tervrajzon az épület felső része). Ebben az északi szárnyban tizennyolc páter kényelmesen elfért. A kolostor építkezése 1721-től 1739-ig tartott. Bél Mátyás 1735 előtt, amikor városleíró munkáján dolgozott, még csak az északi szárnyat ismerte; az épület elülső része csak azután készült el. Az északi szárnyban voltak a szerzetesek lakásai, a tulajdonképeni kolostor (coenobium) és ott volt a *választékos alépítményü közös ebédlő* (coenaculum).³

István volt. M. Képzőművészek Lexikona I. köt., 183. l.) A kép kisebbített mását l.: Die zweihundertjährige Dreifaltigkeitskirche in Pressburg. Bratislava-Pressburg, 1925. Benne *Nádor Imre* plébános történeti és dr. *Weyde Gizella* esztétikai (műtörténeti) tanulmányai a kolostorról és templomáról. A 79 kisnyolcadrét lapra terjedő könyv ez év nyarán jelent meg.

¹ Plan von dem ex Trinitarier Kloster, erster Stoc. Pozsony város levéltára. A tervrajzot és könyvet, úgyszinté néhány becses történeti adat közlését *Kemény Lajosnak*, Pozsony város műtörténete lelkes szorgalmú kutatójának köszönhetem.

² Leírását és történetét l. az id. Weyde-féle tanulmány 47—72. lapján.

³ dum exsurgebat aedes sacra, Coenobium quoque aedificari coeptum est... Enim vero, dum haec scribimus, unicuique

K. E.

Alig félszázaddal a kolostor fölépítése után (1782) II. József számos más szerzetesrenddel együtt a rabváltó trinitáriusokét is feloszlatta és ingatlan vagyonukat a vallásalaphoz csatolta. Néhány évvel a feloszlátás után a katonai kincstár birtokába került az elhagyott kolostor. Így lett belőle *helyőrségi kórház*. Az átalakítás Ortway Tivadar szerint 1785-ben történt.¹ Ez az évszám azonban írás- vagy sajtóhiba is lehet. A kórház tervrajzai ugyanis 1795-ben készültek.² Feltehető tehát, hogy az épületet csak akkor alakították át. A tervek *Tallher József* kamarai építészről, a pozsonyi Aspremont-palota mesterétől erednek, aki akkor Budán lakott. A kincstár őt bízta meg a szekularizáció után a vallásalap tulajdonába került új állami ingatlanok egy részének átépítésével.³ A katonai kórház csak néhány évig (1802-ig) maradt a régi kolostor falai közt. Utána Pozsony vármegye székháza lett az épületből.

A tetejét díszítő orom-háromszög mai aranybetűs felírása az MDCCCXLIV. évszámot mutatja, jelezve az épület legújabb átalakításának kezdetét. A Rakovszky-féle kézirat fönnebb idézett leírásában említett újjáépítést már 1826 július 10-én, tehát a Széchenyi-féle Akadémia-alapítási jelenetet követő év nyarán határozta el a vármegye. Az átalakítási munkálatok azonban még csak 1844-től 1847-ig folytak.⁴ Abban, hogy ez az átalakítás

admodum aedificii ordo, qui septentrioni obliquitur, exaedicatus est... octodecim Patribus, cum commoditate, accipien-
dis. Hac parte coenaculum posuere, eleganter substructum.

¹ Ortway: Pozsony város utcái és terei. Pozsony, 1905. 390. l.

² Ofen, den 7-ten Martii 1795.

³ L. Kapossy János: A magyar kir. udvari kamara építései Mária Terézia és II. József korában. (Századok, 1923—1924.) 583. l. — Tallher ősei a harmincéves háború alatt költöztek Ausztriába, majd onnan Magyarországra. Nagyatyja már kir. építőmester Budán. Tallher József különben anyai ágon nagyatyja Toldy Ferencnek, a magyar irodalomtörténet meg-alapítójának. (Kapossy i. m. 600. l. — V. ö. Wurzbach: Biograph.-Lexikon, Bd. XLIV. S. 146.) A Tallher tervezte híres gr. Aspremont-féle palotát később, a XIX. század ötvenes éveiben, a Schiffbeck-család, 1916-ban pedig a vallás- és közoktatás-ügyi miniszter a pozsonyi m. kir. Erzsébet-egyetem céljaira szerezte meg.

⁴ Feigler Ignác pozsonyi építőmesternek Hild József pesti műépítő által felülvizsgált tervei szerint. Az átalakítás — a második emelettel, a nagyteremmel és a megyei börtönökkel együtt — 133.386 frt. 38 kr.-ba került. (Magyarország vármegyéi és városai pozsonyi kötete, 648. l.)

fenekestül való újjáépítés (von Grund aus neuerbaut) lett volna, Rakovszky határozottan téved. A megyei székház 1826-ban már *düledezőfélben* volt ugyan,¹ ez azonban sem az aléptímenyre, sem a főfalakra nem vonatkozhatott. Sőt még a tervrajzon feltüntetett belső beosztás is jórésben azonos a mai állapottal, mely az épület kórházkora óta alig mutat lényegesebb változást, mint azt, hogy rákerült még egy emelet, az északi szárny első emelete fölé pedig az *új közgyűlési nagytermet* építették.

Ez a nagyterem az épület régi (északi) szárnyának (balról jobb felé számított) negyedik és ötödik termének és az előtte levő széles folyosónak a helyére került, fölfelé pedig a második emelet padlásáig terjed. A negyedik emelet előtt (bal felől) levő harmadik kórházi szoba ma a vármegyeház úgynevezett kisterme, mely kisebb összejövetelek céljára, némelykor pedig ruhatárul szolgál, a negyedik betegszobától jobbra látható kórházhelyiség pedig a nagyterem mellékhelyisége.²

Arra a kérdésre, hogy a régi kolostorépület földszintjén vagy pedig emeletén volt-e a P. Thewrewktől Széchenyi felszólalása színhelyéül megjelölt *nagyobb gyűléspalota*, válaszunk, véleményem szerint, csak az lehet, hogy az *első emeleten*. E mellett szól elsősorban Bél Mátyás épületeírása, mely szerint az északi szárnyban volt a coenobium és benne a választékos aléptímenyű coenaculum.

A tervrajzon látható elsőemeleti nagyobb helyiségek külön-külön *Spital* felírással vannak megjelölve. *Legnagyobb* köztük a (balról jobbra számított) *negyedik terem*, melyben tizenhat ágy volt elhelyezve.³ A terem hossza — mai mértékre átszámítva — 16,6, szélessége 7,25 méter, térfogata tehát valamivel több mint 120 négy-szögméter.⁴ A baloldali első terem térfogata ennél valamivel kisebb. Ha tehát hitelt adunk P. Thewrewk József főnnebb idézett szemtanui leírásának, mely szerint a Széchenyi-féle híres felszólalás a vármegyeház *nagyobbik* „gyűléspalotájában“ történt, akkor a tervrajzon látható *negyedik terem* kell tekintenünk a kerületi ülések s így

¹ U. ott.

² A helyszínén szerzett saját adataim.

³ Ez a terem az itt közölt terven + -al van megjelölve. A termekben levő ágyakat a falaktól elálló hosszúkas négy-szögek jelzik.

⁴ Építő-szakembertől eredő adatok.

az *Akadémia-alapítás színhelyének*, — föltéve, hogy Thewrewk nem a valamivel kisebb térfogatú, de szélesebb és azért terjedelmesebbnek látszó első termet nézte (optikai csalódásnál fogva) a másiknál nagyobbban. Ez azonban már azért sem látszik valószínűnek, mert a kisebbtérfigatú első terem az emeleti folyosó legvégén volt, holott a negyedik közelebb esett a lépcsőfeljárathoz és így gyűlési célokra alkalmasabbnak kínálkozhatott.

A birtokomban levő — itt nem közölt — *földszinti* tervrajz hasonmásán az épület földszintjén is látható egy, az elsőemeleti kettőnél is terjedelmesebb, hasonlóképen körteremül használt helyiség, és pedig balfelől, az épület sarkában és attól jobb felé. Az Akadémia-alapítás, illetve a kerületi ülések színhelyének keresésénél azonban a földszint bizonyára számba sem jöhet.

Reprezentációs és rendes gyűlési célokra a földszinti helyiségek egyáltalában nem szolgálhattak oly épületben, ahol emeleti „paloták“ álltak rendelkezésre. A földszinti helyiségek, a jelzett körterem kivételével, egytől-egyig jóval kisebbek és különféle gazdasági, illetve belső szolgálati célokra szolgáltak az épület kórház-korában. Elül volt a borbély (Regiments-Feldscheer) lakása és műhelye, a patika (Apotheke), az őrszobák (für den Officier, für die Wacht és Wachtstube), a hátulsó részben jobbfelől a sekrestye (Sacristey), a sebész (Chirurgus) és a házigazdó (Quartierführer) lakása, mellette balra a konyha (Küche) és benne, vékony fallal elválasztva, a fürdőszoba (Bad-Zimmer). A konyhából, illetve a fürdőszobából nyíló egyik ajtó az említett körterembe vezetett. A konyha közelsége amellet látszik szólni, hogy az a földszinti terem egyideig talán közös étkezőteremül szolgált. A díszesebb helyiségek azonban, köztük a később épített coenaculum, az emeleten voltak. Hogy pedig a kolostor helyiségei az 1826. évi átépítésig nem igen változtak, amellet az a körülmény is szól, hogy az épület harminc évvel az átalakítás után már dűledezőfélben volt. Ebbe az állapotba, bármennyire megviselte is a többéves katonakórházi használat, nem igen került volna ily aránylag rövid idő alatt, ha az 1795. évi átalakítási munka alapos lett volna.

Visszatérve a „nagyobb gyűléspalota“ hollétének kérdésére, összefoglalásképen elmondható, hogy a Magyar Tudományos Akadémia alapításának színhelye a leg-

nagyobb valószínűség szerint a rabváltó trinitáriusok pozsonyi kolostorának azon a helyén kereshető, ahol ma van a vármegye-, illetve 1919 óta zsupa-ház közgyűlési termének baloldali (északnyugati) része. A mai karzatos közgyűlésterem egy emelettel magasabb és térfogatára nézve — a volt folyosóval együtt — majdnem háromszor akkora, mint a kerületi ülések 120 négyszögméteres palotája. Ennek nagysága 1825-ben nem lehetett akkora, hogy benne a megyei követeken kívül nagyobb-számú hallgatóság is kényelmesen elfért volna. Tudjuk is, hogy a kerületi ülések zöldasztalainál csak a követeknek volt ülőhelyük, a közönség pedig, karzat híján, az asztalok mentén állva hallgatta végig a megyei rendek előkészítő tanácskozásait.¹ 1825 november 3-án pedig felsőbükki Nagy Pál, gr. Vay Ábrahám és gr. Andrássy György asztalának felső szögletétől két lépésre állott néhány főrendi barátja társaságában gróf Széchenyi István, majd Nagy Pál felszólalása után előlépett és megtette nagylelkű ajánlatát.² E korszakos jelenet színhelyét ma, az akkori vármegyeháza nagyobb gyűlés-palotájának átépítése után, csak hozzávetőleges pontossággal lehet megállapítani. A tervrajzon látható negyedik terem alapul véve és P. Thewrewk József leírásával egybevetve, a helyzetet legnagyobb valószínűséggel úgy lehet elképzelni, hogy az illető teremben több — talán négy vagy öt — sorban álltak, az északi fal ablakai felé, a zöldasztalok. Ezek egyikénél voltak Nagy Pál és társainak ülőhelyei. Széchenyi az asztal felső szögletétől két lépésre állott. „Felső” nyilván az ajtóval szemben levő északi teremoldalt jelenti. Abból, hogy Széchenyi az asztal szögletétől két lépésre állott, az asztalok nagyságának és elhelyezésének pontos ismerete nélkül ezt az állóhelyét megállapítani ma már lehetetlen. Ha azonban az akkori gyűlés-palota geomeriaailag csakugyan a mai közgyűlési nagyterem északnyugati sarokrészének felel meg, a Széchenyi-féle jelenet a legnagyobb valószínűség szerint valahol e terem északi falától egy-két méter távolságban keresendő. A mostani nagyterem egész bal (nyugati) oldala felett oszlopokon nyugvó, körülbelül öt méter mély, egyemeletes oszlopos karzat nyúlik kelet

¹ L. Szász Károly: Gr. Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Bpest. 1880. 67. l.

² P. Thewrewk i. m. 11. l.

felé a terembe. A karzat alatt szabad a közlekedés, mert az oszlopok nem igen akadályozzák. A régi terem egész hossza, beleértve a mostani karzat alatt levő részt, 16,6 méter volt. Széchenyi állóhelye az 1825. évi kerületi ülés napján tehát vagy a mostani karzattól fedett ötméteres teremrész valamely pontján, vagy pedig onnan nem messze, a karzat alján kívül lehetett, néhány lépésre az északi faltól.

Dr. Kumlik Emil.

A székesfehérvári prépostság és káptalan egyházi kiváltságai.

(I. közlemény.)

I.

A káptalan alapítása, kiváltságainak felsorolása Szent István legendájában; a szent király birtokadományozásai; III. Sándor és III. Kelemen bullái; a prépost s az örkanonok, mint a szent korona őrzői.

1. Szent István apostoli, nemzet- és egyházszervező zsenijének egyik legérdekesebb és legelső alkotása bizonyára a fehérvári bazilika és a mellette alapított társaskáptalan volt. Fehérvár, mint királyi székváros és a szent király tartózkodó helye nem sokáig lehetett eltemplom nélkül. A bazilika építése, mint a magyar kereszténység egyik szép iniciáléja már korán gondoskodása tárgyát képezhette a szent királynak; vallásos buzgósága olyan emléket akart emelni, mely a hely jelentőségének s a fejlődő és a pogányságból kibontakozó magyar kereszténységnek méltó büszkesége legyen.

A káptalan alapításának pontos ideje, mint legtöbb ősrégi intézményünkénél, a homályban vész el. Vanak írók, akik a fehérvári káptalan alapítási idejét az 1006 körüli esztendőkre teszik, ez azonban inkább csak hozzávetőleges tapogatódzás, mint pozitív adatokon nyugvó állítás. A fehérvári egyházzal krónikáink és írásos emlékeink Szent István erdélyi és bolgár háborújával kapcsolatosan emlékeznek meg első ízben. Egy belga krónikás 1064 körül ezeket írja: „A barbárok a konstantinápolyi császár ellen háborút indítván, a császár Istvánt magához vette s az ő segítségével Caesariest ostrommal megvívta. Erre a konstantinápolyiak zsákmány után láttak s a várost javaiból kifosztották. Az igazán katolikus István elfordította fejét a rablástól. Belépett Szent György egyházába s az ott talált ereklyét szállította el.”¹ Mit mondanak erről a háborúról a magyar krónikások? Kézai Simon így ír: „Szent

¹ Karácsonyi János: Szent István élete. Bpest, 1904. 22. o.

István, miután megkoronázták s végre Koppány vezért megölte, nagybátyját, Gyulát nejével és két fiával együtt Erdélyből Magyarországra vitte, azután a bolgárok és szlávok fejedelmével, Keánnal harcolt. Ennek leveretése után nem mulasztotta el, hogy ennek kincséből a Boldogságos Szűz fehérvári templomát ne javadalmazza, amelyet, mint mondják, maga alapított.¹

Ugyanezekről az eseményekről sokkal bővebben és részletesebben emlékezik meg krónikánk bővebb szerkezete (a Bécsi Képes Krónika s a vele azonos szövegű Thuróczi, a Budai Krónika stb.). Az eseményeket így beszéli el: „Azután seregét (Szent István) a bolgárok és szlávok fejedelme Keán ellen indítá, mely népek a természet által igen megerősített fekvésű helyeken laktak, holott is az említett fejedelmet sok fáradsággal és harci izzadással végre nagy bajjal legyőzé s megöle és megbecsülhetetlen sok kincset nyere, különösen aranyban, gyöngyökben és drágakövekben. És oda behelyezé Zoltán nevezetű szépapját, ki azután azon erdélyi részében örökös lón s kit azért közönségesen Erdélyi Zoltánnak szoktak hívni. Vala pedig ez igen régi ember, ki a szent király idejéig elélt vala s azért akará, hogy gazdag nemzetek fölött legyen. Ezzel a roppant kincessel aztán Szent István nagyon meggazdagodván, a fehérvári egyházat, melyet maga alapított vala, arany oltárokkal, keresztekkel és kelyhekkel, továbbá a legtisztább arannyal átszőtt s drágakövekkel ékesített főpapi öltönyökkel gazdagította s egyéb, az istentiszteletre szánt szükséges egyházi szerelvényekkel, miként más egyházakat is királyi bőkezűséggel megajándékozta. Mindezen ajándékok között azonban, melyeket a fehérvári egyháznak adott, az a két mellédísz (*rationale*²) volt

¹ Kézai Simon: *Chronicon Hungaricum etc.* Horányi Elek 1781-i kiadása. 90—87. o. Magyarul: Szabó Károly és Mika Sándor fordítása, Magyar Könyvtár 30. szám. 41. o.

² A román műizlés korában használták a főpapok e sajátosságos egyházi ruhát, mely később teljesen kiment a használatból. Ez a mellédísz — *rationale* vagy *pectorale* — egy nyílással ellátott köralakú vállöltöny volt, melyről elől és hátul egy-egy négyszögletes szövetszövetdarab két párhuzamosan haladó szalagról esüngött alá. Felöltés után az egyik négyszögű paizs (szövetszövetdarab) a főpap mellén, másik a hátán nyugodott. Az ösvövet-ségi zsidó főpapoknál a pajzsot 12 kövel díszítették, melyre a 12 zsidó nemzetség nevét vésék. A keresztény főpapok mellédíszén lévő paizsokra pedig nagyon gyakran a 12 apostol alak-

örök emlékezetre méltó, melyek mindegyikének szegélyét hetvennégy tiszta aranymárka értékű szövés és drágakövek díszítették. Ezeket Benedek pápa¹ Szent István kérelmére azzal a kiváltsággal ruházta föl, hogy bárki misézés közben ezeket használja, annak joga lesz a királyt fölkenni, megkoronázni és karddal övezni. Mivel ezen Gyulának pénzét harcban szerezte, azért azt az egyházat igen gyakran tűzvész pusztította el. Ugyanabban az egyházban nagybátyját családjával együtt akarata ellenére a keresztség föl vételére kényszerítette, később azután nagy tisztelettel bánt vele, mintha csak atyja lett volna.”²

Ezekből a fehérvári bazilika történetére oly értékes tudósításokból mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy krónikásaink az események elbeszélésében egymásnak teljesen ellentmondanak. Kézai szerint Keán pénzből épült föl a bazilika, a Képes Krónika szerint Gyula pénzből. Szent István erdélyi hadjáratát a Hildesheimi Krónika alapján 1003-ra kell tennünk.³ (A magyar krónikások 1002-re teszik.⁴) A háború után Szent István foglyát, Gyulát a fehérvári bazilikában megkereszteltette, így a keresztség föladásakor már állott a templom vagy legalább is olyan állapotban volt, hogy istentiszteleti célokra használhatták. Ezek szerint Szent István a bazilika építését már a Gyula ellen viselt hadjárat előtt megkezdette és az épülő templomot szerelte föl és gazdagította azokkal a kincsekkel, melyeket 1003-ban az erdélyi és 1017-ben a bolgár háborúban szerzett.⁵

Midőn a bazilika már félig-meddig készen állott, szóval istentisztelet tartására alkalmas volt, a szent király mindenestre gondoskodott papokról és pedig állandó papokról, akik ott az egyházi ténykedéseket

ját hímezték. L. Czobor Béla: A középkori egyházi művészet kézikönyve. 186. o. Károly János: Fejér vármegye története II. k. 66. o.

¹ Valószínűleg VIII. Benedekről van szó, ki 1012–24-ig uralkodott.

² Bécsi Képes Krónika 41–42. o. Thuróczi Schwandtnél: *Scriptores* 8°, I. k. 151–152. o. Fraknoi: A Budai Krónika. 1900. 31–32. o.

³ Pertz: *Monumenta Germaniae. Scriptores* III. 92. Karácsenyi i. m. 19. o.

⁴ Thuróczi Schwandtnél 8°, I. k. 151. o.

⁵ Marczali H. a bolgárok teljes leveretését 1018-ra teszi. Magyarország tört. 70. o. Műveltség Könyvtára.

végezzék. Így kapcsolódik bele a bazilika építésébe a káptalan eredete és alapítása, melyet ezek után a XI. század legelső éveire kell tennünk.

A káptalan fennállásáról, helyesebben a prépostról van is egy, bár későbbi adatunk, amely amellet a véleményünk mellett tanuskodik, hogy Szent István, jóllehet még nem volt teljesen készen a bazilika építésével,¹ a káptalant már megalapította. Ezt az adatot Szent Gellért első fehérvári tartózkodásának köszönhetjük.

A Gellért-legenda elmondja ugyanis, hogy mikor Szent Gellért Velencéből a Szentföld látogatására Jeruzsálembe törekedett, sok hányattatás után Mór pécsi püspökhöz és Anasztázus pécsváradi apáthoz került, akik hamarosan fölismerték kiválóságát s igyekeztek őt lebeszélni jeruzsálemi útjáról. A közeledő Boldogasszony napjára, melyre Szent István jámbor szokása szerint minden évben összegyűjtötte az ország püspökeit és apátjait, Mór és Anasztázus Gellértet is magukkal vitték Fehérvárra; bemutatták a királynak, kinek igen tetszett az alázatos szerzetes, magánál marasztalta tehát s neki ígérte a marosvári (csanádi) püspökséget. Szent Gellért Boldogasszony napján nagyhatású beszédet mondott a bazilikában „a napfénybe öltözködött aszszonyról“, mivel azonban magyarul nem tudott, tolmács útján kellett magát megértetnie s ez a tolmács Konrád, a bazilika prépostja volt.² Ez az esemény az Ajtony ellen viselt hadjárat előtt történt, körülbelül 1025 táján.³

2. Szent István, midőn a fehérvári bazilika építését megkezdette, valami nagyot, kivételeset akart alkotni; ugyanez a gondolat vezethette akkor is, midőn mellette a templom fényének és kiválóságának megfelelő káptalan alapjait tette le, melyet olyan kiváltságokkal ruházott föl, hogy nem akadt párja egész Magyarországon. Hogy mennyire szíven feküdt a káptalan érdeke és kiváltságos helyzete, azt életrajzában bőségesen

¹ Karácsonyi János véleménye szerint (i. m. 72. o.) a bazilika 1031-re készült el teljesen; véleményét arra a tényre alapítja, hogy Gizella királyné ebben az évben ajándékozta meg a bazilikát azzal a pompás miseruhával, melyből az ország mindmaiglan féltett kincse, a koronázópalást készült. Ivolyi Arnold szerint régi monumentális épületeink építése 10—20—50, sőt száz évig is eltartott. Kisebb munkái IV. k. 144—150. o.

² Mika Sándor: Magyar történeti olvasókönyv I. k. 30—31. o.

³ Karácsonyi i. m. 23. o.

elmondja Hartvik, ki, miután nagy dícsérettel emlékezett meg Szent István buzgóságáról s a Boldogságos Szűz iránt tanusított mélységes tiszteletéről, ezeket írja: „a nagyjamborságú király, hogy a Boldogságos Szűz védelmét és pártfogását kiérdemelje, királyi szék-városában, melyet Fehérvárnak hívnak, a mindenkoron szűz anyja tiszteletére, hatalmas s ragyogó szentegyházat épített; valóban bámulatra méltó munkával készített, faragott márvánnyal fődte be a szentély (kar) falait és a templom padozatát. Bizonyosságot tehet erről mindenki, aki csak a templomot látta. Palástok nagy sokasága, különféle egyházi szerelvények, nagyszámú, tiszta aranyból készített oltártáblák, csodás művészettel alkotott, Krisztus asztalán (az oltáron) álló mennyezet, melyet ciboriumnak hívnak, s különféle kristály, oniksz, arany és ezüst edények nagy száma ékesíti a templomot“.

„Ezt a nagy fénnel fölépített egyházat a király saját magának tartotta fönn s azt akarta, hogy az mindenkitől teljesen független legyen és abban semmiféle püspök joghatósággal ne bírjon. A gyóntatás és olajszentelés napjaiban az a püspök végezte a király jelenlétében a bűnösök föloldozását és az olajszentelést, akit ő erre az alkalomra meghívott, vagy távollétében oda küldött. Ünnepeles szentmisét is a király jelenlétében csak az a püspök mondhatott, akinek ezt a király a préposttal és a kanonokokkal egyetértőleg meghagyta; a király távollétében pedig a prépost és a kanonokok engedélye nélkül semmiféle püspök ott misét nem mondhatott, főpapi ténykedéseket nem gyakorolhatott. Azonkívül ennek az egyháznak a népét akkora szabadsággal és függetlenséggel ruházta föl, hogy egyetlenegy püspöknek sem voltak kötelesek tizedet fizetni, hanem a király akarata szerint egyedül csak a prépostnak és a kanonokoknak tartoztak szolgálattal.“¹

Ezek az itt felsorolt szabadalmak képezték alapját a fehérvári káptalan különleges, kiváltságos helyzetének, amely kiváltságokhoz az idők folyamán a királyok és pápák jóindulatából mindig több és több járult.

3. Szent István második törvénykönyve első fejezetében meghagyja, hogy minden tíz falu építsen egy

¹ Hartvik: Vita Sancti Stephani. L. Schwandtner: Scriptores Rerum Hung. in 8°, I. k. 14—15. o.

templomot, melyhez adjanak két telket ugyanannyi szolgálával, lóval és igavonóval, hat ökörrel, két tehénnel és 30 aprómarhával.¹ A szent király, kinek az egyház volt jóformán minden gondolata, nemcsak alattvalóinak írta elő a törvényeket, hanem azokat magára nézve is kötelezőknek tartotta. Királyi bőkezűséggel gondoskodott az egyház szolgáliról, maga járt elől e tekintetben jó példával. Természetes, hogy kedvelt fehervári káptalanja is legnagyobb gondoskodása tárgyát képezte. Adományozásairól azonban csak egy kis töredék maradt fenn az utókorra. Ezek között mindenesetre külön figyelmet érdemel az a kis részlet, melyet Garai László nádor egy 1412-i átiratából ismerünk. Midőn ugyanis a fehervári káptalan Báthmonostori Tóttós Lászlóval pörösködött Paliport és Lak birtokok fölött, a nádor előtt a káptalan bemutatta III. Béla király egy aranybullás levelét, mely tulajdonképen átirása volt Szent István egy 27 faluról szóló adománylevelének.² Ugyancsak Szent Istvánnak a fehervári káptalan iránt tanúsított bőkezűségét bizonyítja II. Endre egy 1229-ben kelt oklevele. Ebben Endre király a pannonhalmi apátság és a fehervári káptalan somogyi birtokviszonyait rendezi. Fölsorolja a káptalan összes Somogyban fekvő birtokait s ezek között név szerint megnevezi azokat a falvakat, melyeket a káptalan Szent István adományozásából bírt. Ezek: Buduna, Wodoy, Merena, Merene, Bagat és Teluki.³ — Ezen adatok természetesen nem méríthetik ki Szent István birtokadományait, némi halvány képet mégis adnak arról a bőkezűségről, melylyel a szent király a fehervári káptalan iránt viseltetett.

¹ Závodszy Levente: A Szent István-, Szent László- és Kálmán-korabeli törvények stb. 1904. 45. o.

² Garai Miklós nádor Visegrád, 1412 nov. 19-i kelettel III. Béla aranybullás levele nyomán a következő szószerinti részletet közli Szent István adományleveléből: . . . „quartadecima Zaksw, cuius meta ab oriente incipitur ex ara porcorum, que sita est super rippam fluminis Wayas, ex qua ducitur ad paludem, que vocatur . . . ab hac vero dirigitur ad aliam, que vocatur Myruhthy istaque mittit eam in fluvium Dobordon per plagam australem, inde per silvarum devium porrigitur ad duas arbores cruce signatas, ex quibus ducitur ad flumen Danobii, per quod tenditur ad partem Aretois in viam, que dividit marcam dei genetricis atque sancti Benedicti confessoris domini, per quam venitur ad predictum fluvium Wayas, inde vergit per tres fauces eiusdem fluminis, que sunt: Ruhuz Hwthyoz, et Vileti ad aram prenotatam. Zichy Okm. VI. 199. o.

³ Wenzel: Árpád-kori új Okmánytár. VI. k. 466—477. o.

4. Azokat a nagy kiváltságokat, melyekkel bizonyára a pápa beleegyezésével ruházta föl Szent István a fehérvári káptalan, sokáig háborítatlanul élvezték a prépost és kanonoktársai. Öröködt fölöttük a szent király szelleme, kinek művéhez és alapításához sem a trónon következő utódai, sem alattvalói sokáig nem mertek hozzányúlani. A fehérvári egyháznak kiváltságos helyzetét öregbítette az is, hogy a prépost és a kanonokok, mint a királyi család káplánjai, a fejlődő kancelláriának tagjai és alkalmazottai,¹ a királyi család oltalmában és különös kedvezésében részesültek.

Szent István után a XI. és XII. század királyai is sok adománnyal és kiváltsággal halmozták el a káptalan, amint ezt V. Márton pápa 1427 június 26-án kelt bullájában is olvashatjuk.²

II. Géza király idejéig nem is akadt senki, aki a fehérvári káptalan kiváltságos helyzete miatt kifogást emelt volna. Az ő uralkodása alatt Péter bíboros (cardinalis sancti Laurentii in Damaso) mint pápai követ működött Magyarországon, III. Béla alatt pedig Manfréd bíboros (cardinalis tituli sanctae Caeciliae). Ezeknek a pártfogását és jóindulatát megnyerte a fehérvári káptalan s királyi engedelemmel és beleegyezéssel III. Sándor pápától (1159—1181), majd III. Kelemen pápától (1187—1191) bullákat eszközölt ki,³ melyekben a Szent István királytól nyert kiváltságait újból megerősített és örökre jóváhagyatja. E bullákban a pápák a fehérvári káptalan Szent Péter (a szentszék) különös pártfogásába fogadják. Elrendelik, hogy mindazon birtokokat és javadalmakat, melyeket a fehérvári egyház igaz úton és törvényesen birtokol, vagy a jövőben pápai engedelemmel, a királyok, fejedelmek, vagy a hívek bőkezűségéből vagy adományozásából megszerez, a prépostok, kanonokok, valamint utódaik háborítatlanul bírassák. Eddigi szabadságaikat, kiváltságaikat, jogaikat

¹ A káptalan tagjai közül a kancelláriában Barnabás kanonok szerepel először, mint notarius és cancellarius. Knauz: *Monumenta Ecclesiae Strig.* I. 107, 116; Wenzel i. m. I. 56, 58; Fejér: *Codex Diplomaticus* II. 153—155, III. 2, 119; Fejérpataky: *A királyi kancellária.* 90. o.

² *Monumenta Romana Episcopatus Vespri.* I. 2—3. o.

³ Ezen bullák egyike sem maradt fenn eredetiben; azokat csak V. Márton pápa 1427 június 26-án kelt bullájából ismerjük, természetesen csak töredékesen. *Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis* I. k. 2—3. o.

és méltóságukat sértetlenül élvezhessék. Megerősítik továbbá a káptalan azon tizedek birtokában, melyeket 40 évvel visszamenőleg bírt. Ezután átírják és kibővítik azokat az egyházbírói kiváltságokat, melyekről Szent István életírója megemlékezett. Nevezetesen, senki másnak nem áll jogában a fehérvári egyház prépostját és kanonokjait az egyházi ténykedések végzésétől eltiltani, egyházi tilalom alá vetni, vagy az egyházból kiközösíteni, hanem csak a római pápának vagy az ő oldalkövetének (*legato ab eius latere*); semmiféle érsek vagy püspök a fehérvári egyházban nem mondhat ünnepélyes szentmisét, ha csak erre a király, vagy a prépost föl nem kéri; a prépostot és a kanonokokat egyházmegyei szintára meghívni nem szabad; a prépost és a kanonokok a krizma- és az olajszentelést, az oltárok és bazilikák föl-szentelését, valamint papjelölteknek az egyházi rend földadását bármely püspökkel elvégeztethetik, aki a szentszékkal közösségben él . . . , általános egyházi tilalom idején szabad a prépostnak és a kanonokoknak a kiközösítettek és egyházi tilalom alá vetettek kizárásával zárt ajtók mögött, harangjelzés nélkül, csendben egyházi ténykedéseket végezni . . .¹

E bullák voltak az első reánk maradt pápai iratok, melyekben Róma hivatalosan is elismerte a fehérvári káptalan kiváltságait; alapúl szolgáltak a további megerősítéseknek és jóváhagyásoknak, melyekben ez okmányokra úgy hivatkoztak, mint első forrásra, mely Szent István legendáján kívül a fehérvári káptalan kiváltságait felsorolta és jóváhagyással látta el. Már itt e bullákban találunk egy-két új kiváltságot, ámbár jórészen még ugyanazokat ismétlik, mint amelyeket Szent István életrajzában olvashattunk. E kiváltságok föltűnősége, kivételes volta persze szemet szűrt a veszprémi püspököknek — kinek egyházmegyéje területén feküdt Fehérvár —, főleg pedig az esztergomi érseknek, úgyhogy a káptalannak századokon át hosszú és elkeseredett harcot kellett folytatnia kiváltságai elismertetéseért.

5. A fehérvári prépost és káptalan kivételes helyzetét nem kis mértékben emelte a felsorolt kiváltságokon kívül még az a tény is, hogy olyan egyháznak állottak az élén, melyben egyik legjelentősebb közjogi aktus ment végbe: a koronázás. A prépost és kanonoktársai

¹ Monumenta Romana Episcopatus Vesprimientis I. k. 2—3. o.

segédkeztek az esztergomi érseknek és a püspököknek a koronázásnál. A koronát és a koronázási jelvényeket első királyaink több mint háromszáz esztendőn át a fehérvári egyház kincseskamrájában őriztették. Hogy milyen nagy jelentősége volt ennek, kitűnik abból is, hogy a nemzet csak a Szent István koronájával végbement koronázást tartotta érvényesnek és magára kötelezőnek.

A koronaöri tiszt méltóságát kezdetben a fehérvári prépost viselte. Mikor aztán a prépostok mind sűrűbben kezdenek szerepelni a királyi kancelláriában s kancellári vagy vicekancellári tisztségük és egyéb elfoglaltságuk elszólítja őket székhelyükről, akkor a koronaöri tisztségben maguk helyett helyettesről gondoskodnak. Gutofredus prépost 1198-ban egy beadványt nyújt be III. Ince pápához, melyben a „custodia“-ról, vagyis a koronaöri tisztségről már mint meglevő, szervezett és állandó méltóságról tesz említést. A prépost választotta tehát és nevezte ki az örkanonokot, akinek kötelességévé tette az egyház kincseinek, kiváltságainak, valamint a szent koronának őrzését. Az örkanonok kinevezésében a prépostnak nagy lelkiismeretességgel és körültekintéssel kellett eljárnia. Érezhette is e felelősségének súlyát és terhét, mert azt írja a pápához intézett kérelmében, hogy csak megbízható és alkalmas egyénre akarja ruházni azt a szép és felelősségteljes állást, nehogy olyan ember kerüljön e méltóságba, kinek tapasztalatlanságából, hűtlenségéből vagy hanyagságából akár az egyházra, akár a korona hűtlen őrzése miatt a házára kár vagy sérelem háramoljék. A pápa teljes mértékben méltányolta a prépost által fölhozott érveket, azért őt az örkanonoki méltóság kinevezési és adományozási jogában továbbra is megerősíti . . .¹

Két századon keresztül élvezte a fehérvári káptalan a szent király jóvoltából nyert kiváltságait. Nemsokára azonban azt kellett tapasztalnia, hogy minden pápai bulla és megerősítés sem elég fegyver és oltalom azok ellen, kik vélt jogaik és fennhatóságuk védelmében a káptalan kiváltságai ellen sorompóba léptek.

¹ Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I. k. 7. o.: Fejér: Codex Diplomaticus II. 352. o. Migne I. 449.

II.

Támadás a prépost függetlensége ellen; a királyi alapítású prépostságokról s apátságokról. A káptalan IX. Gergely uralkodása alatt s a tatárjárás korában. A kiváltságok a gyakorlatban. V. Orbán a főpapi jelvények használatát adományozza a prépostnak. A káptalanban a kanonoki kinevezés joga a prépostot illeti. IX. Bonifác újból megerősíti a káptalan kiváltságait.

1. Alig jelent meg III. Kelemen pápa bullája a fehérvári káptalan kiváltságai védelmére, már is olyan támadás készült a prépost ellen, mely az összes privilégiumokat és szabadalmakat megsemmisítéssel fenyegette. Jób esztergomi érsek ugyancsak III. Kelemen pápától egy bullát eszközölt ki, mely 1188 április 5-én a pápa és még 22 bíboros aláírásával megerősítve napvilágot is látott. Ebben a bullában III. Kelemen elődje III. Lucius pápa példájára az esztergomi egyházat a szentszék pártfogása alá helyezi, összes kiváltságait és szabadalmait, melyeket Szent István és utódai az esztergomi érsekeknek adtak, megerősíti és helybenhagyja.¹ A bulla ezen utóbbi kijelentésére támaszkodva, az érsek azt vitatta, hogy az összes királyi alapítású egyházak — akár szerzetesek, akár nem — kivétel nélkül az esztergomi érsek joghatósága alá tartoznak. E magyarázat ellen különösen két „királyi“ egyház tiltakozott és emelt óvást kiváltságai és jogai tudatában, a pannonhalmi és a fehérvári. Tiltakozásukkal azonban nem érték célt, hanem csak még jobban maguk ellen ingerelték az érseket, aki a prépost és az apát ellen Rómában meg is tette a lépéseket. Sajnos, III. Kelemen, ki csak nemrég hagyta jóvá a fehérvári káptalan kiváltságait, hajlott az érsek bevádoló szavaira s 1191 január 8-án kelt bullájában megparancsolta a fehérvári prépostnak és a pannonhalmi apátnak, hogy elődjeik példájára Jób esztergomi érseknek engedelmeskedjenek.²

III. Kelemen bullája a fehérvári prépostot nagyon érzékenyen érintette. Nem tehetett azonban egyebet, engedelmeskedett a pápai rendeletnek és igyekezett a kiváltságain esett sérelmet valamiképen orvosolni. Ebben az időben Kathapán volt a fehérvári prépost,

¹ Knauz Nándor: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. k. 135—136. o.

² U. o. 139—140. o.

együttal a király kancellárja, aki e tisztséget 1198-ig viselte.¹ Prépostsága alatt ez ügyben alig történt valami jelentősebb lépés; legalább is nincs reá adatunk. Utóda Gutofredus² szintén nem mozgatta az ügyet, ki egyébként úgy is kevés ideig állt a fehérvári egyház élén. Mikor azonban Péter prépost lett a kancellár³ s a király és az esztergomi érsek között levő ellentét még jobban kiélesedett, Imre király valószínűleg kancellárja ösztönzésére felterjesztést nyújtott be III. Ince pápához, melyben azt kérte, hogy azon „királyi“ apátságok és prépostságok fölött, melyek anyagiakban a magyar király, lelki ügyekben pedig minden közvetítő kizárásával egyenesen a szentszék joghatósága alá tartoznak⁴ (így a szabályszerűen megválasztott apátok és prépostok megerősítése is), az esztergomi érsek semmiféle hatalmat ne gyakorolhasson. A pápa 1202 november 8-án kelt levelében a király kérésének eleget tett, s az érseket a királyi prépostságok és apátságok fölötti joghatóság gyakorlásától eltiltotta. Jób érsek azonban — akiről a király, mint nyilvánvaló ellenségéről emlékezik meg, s aki az ország békéjét állandóan zavarja s minden alkalmat megragad, hogy a királlyal szembe helyezkedjék⁵ — nem nyugodott bele ebbe az elintézésbe; maga személyesen adta elő Rómában a rajta esett sérelmet, mire III. Ince 1203 május 5-én kelt bullájában kijelentette, hogy a királyhoz küldött fenti levele, mely a királyi prépostságokról és apátságokról rendel-

¹ Kathapán kancellárságára nézve l.: Knauz i. m. I. 146, 156, 157. Wenzel: A. U. O. VI. 183, 194. XI. 53, 57, 59. Fejér C. D.: II. 308, 329, 343, 344. Frangepán-család oklevéltára I. k. 5. Pannonhalmi Rendtörténet I. 615. — 1198-ban egri püspök lett.

² Neve az okiratokban csak G. betűvel jelölve fordul elő. Lukácsics I.: Monumenta Romana Episc. Vesp. I. 7. o.

³ Blagay-család oklevéltára 4. o. (1200-ban), Wenzel: A. U. O. I. 92. Fejér C. D.: II. 395. III. 1, 318. V. 1. Később győri püspök lett. Fejérpataky i. m. 94. o.

⁴ Ugyanezt a véleményt hangoztatja II. Endre is azon oklevelében, mellyel a pannonthalmi apátság és a fejevári káptalan közti birtokviszonyokat rendezi: ...cum utraque Ecclesiarum ad nos in temporalibus et ad dominum Papam in spiritualibus nullo pertineat mediante... Wenzel VI. 467. o.

⁵ Job Strigoniensis Archiepiscopus, qui nostre est inimicus manifestus... qui nobis praesentibus contraire et adversari non desistit... Knauz: Monum. Eccl. Strigon. I. 167. o.

kezik, az esztergomi érsek jogait és kiváltságait nem érinti és a jövőben sem érintheti.¹

2. A királyi prépostságok és apátságok fölött folyó vitának a nyomait IX. Gergely pápa uralkodása alatt is megtalálhatjuk. Az esztergomi érsekek időnként jönnek látták, hogy a pápánál ezen egyházak fölötti joghatóságukat hangoztassák és elismertessék. IX. Gergelynek ez ügyben 1230 február 28-án kibocsátott bullája ugyan nem irányul kifejezetten a fehérvári prépost ellen, az előzmények után azonban azt kell hinnünk, hogy többek közt a fehérvári egyház is alkalmat adott a bulla kiadására. „Az a fennhatóságot — írja a pápa az érseknek —, melyet a Magyarország területén lévő királyi prépostságok és apátságok fölött az esztergomi érsek gyakorol... jóváhagyjuk és megerősítjük.”² Tehát Jób érsek példájára Róbert is igyekezett a királyi prépostságok fölötti joghatóságnak érvényt szerezni; ám hogy a joghatóság a fehérvári káptalannal szemben miként érvényesült, vagy egyáltalán érvényesült-e, arra nézve nincsenek elégséges adataink.

Maga a prépost és a káptalan jogai és kiváltságai védelmében természetesen a régi álláspontot foglalta el és arra törekedett, hogy jogait a szentszékkal is elismeresse. Hogy IX. Gergely a káptalan álláspontját valóban honorálta és jogosnak ismerte el, arra nézve határozott bizonyítékaink vannak. A káptalan ugyanis folyamodott a pápához, engedné meg, hogy a fehérvári egyházban is fönntarthassák azt a dícséretes szokást, mely egész Magyarországon dívott a betegek gyóntatásakor, t. i., midőn az Oltáriszentséget a beteghez vitték.³ A pápa méltányolta a kérelmet s leiratában (1240 márc. 8) hangsúlyozta, hogy a fehérvári egyház minden közvetítő kizárásával közvetlenül a szentszék fennhatósága alá tartozik.⁴

IX. Gergely jóindulatának és gondoskodásának másik érdekes bizonyítéka az volt, hogy jóváhagyta

¹ Knauz: Monum. Ecel. Strigon. I., 166. o.

² Fundamenta et argumenta Archiepiscopi Strigoniensis contra praetensam exemptionem praepositi B. M. V. de Alba-Regali. Országos Levéltár. Acta particularia Nr. 2.

³ Miben állott e szokás, sajnos a bullában nincs fölméltve, pedig ha másért nem, a magyar liturgia szempontjából is érdekes volna tudni; talán a vatikáni levéltár adhatna erre nézve fölvilágosítást.

⁴ Orsz. Ltr. Acta particularia Nr. 2.

azokat a szabályokat, melyeket Jakab palestrinai püspök, pápai követ a káptalan részére megállapított. Ezek szerint a kanonokok száma a negyvenet meg nem haladhatja s ezek közül 17-nek fölszentelt papnak kell lennie, akik kötelesek állandóan Fehérvárott tartózkodni; a kanonokoknak a kóruson fekete kappát (vállpalástot) kellett viselniök s közöttük házias ember nem lehetett. A pápa a kanonokok számának esetleges szaporítását — ha azt az egyház érdekei követelnék — továbbra is fönntartotta magának.¹ (1234. jún. 21.)

A káptalan függetlenségét még határozottabban kidomborította és elismerte a pápa akkor, midőn a kanonokok prépostjukat különféle szabálytalanságok és bűnök miatt följelentették és bajaikra nála orvoslást s az egyház régi jó hírvének helyreállítását kérték. A pápa a kánoni vizsgálatnál János pilisi apátot, Tamás budai örkanonokot és Henrik veszprémi prépostot bízta meg. Hozzájuk intézett bullájában ezt írja a pápa: „Mivel a fehérvári egyház közvetlenül az apostoli szentszék fönnhatósága alá tartozik, annak állapota fölött különös gonddal kell őrködnünk, azért a prépost és a kanonokok ügyében helyettünk és nevünkben ejtsétek meg a vizsgálatot, orvosoljátok és hozzátok rendbe, amit jónak láttok; ha pedig valamit a magatok igyekezetével és buzgalmával nem tudnátok elintézni, az ügyben írásban hozzám forduljatok.”² (1240 március 29.) Már maga az tény, hogy a káptalan és a prépost ügyében nem az esztergomi érsek vagy a veszprémi püspök, hanem külön pápai megbízottak járnak el, kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy a szentszék valóban elismerte a káptalan kiváltságait s így az esztergomi érsekek évtizedes harca a királyi prépostságok fölött gyakorlandó joghatóság elismertetéséért, legalább is a fehérvári káptalannal szemben egy időre kudarcot vallott.

A szentszék ezen határozott állásfoglalását megállapíthatjuk s bizonyíthatjuk még a következő tényekből is: Midőn az 1240. év végén a fehérvári préposti szék megüresedett, a káptalan IV. Béla király szokásos, előzetes engedélyének kinyerése után, prépostjává válasz-

¹ Lukesics: Mon. R. E. V. I. 99. Fejér CD. III/2. 387.

² Lukesics J.: Monumenta Rom. Ep. Veszpr. I. 111—113. Theiner: Monumenta historica Hungariorum sacra illustrantia. I. 175. A prépost ebben az időben Mihály volt.

totta Benedek budai prépostot, királyi kancellárt, a tudományokban kiváló és erényekkel ékes férfiút. A pápa a fehérvári káptalan hozzá intézett kérelmére, megbízta magyarországi követét, Civitellai Jánost, hogy a választást, ha annak megerősítésére Benedek Rómában meg nem jelenhetne s ha az a kánonok szerint törvényesen ment végbe, a hűségeskü kivétele után — erősítse meg és hagyja jóvá.¹ E bullában is, mely 1241 február 25-én kelt, hangoztatja IX. Gergely a fehérvári káptalannak a szentszéktől való közvetlen függőségét.

Alig nyerte el Benedek a fehérvári préposti méltóságot, a pápa már is kimutatta iránta tanusított jóindulatát. Mikor a zavar és kétségbeesés lett úrrá Magyarországon s rabló mongol hordák jóformán az egész országot hatalmukba kerítették, abban a kiváltságban részesítette Benedeket, hogy őt, míg a tatárok Magyarországon időznek, senki perbe ne foghassa.² A pápa ezen intézkedésével is csak örködni akart a fehérvári prépost jogai és kiváltságai fölött azokban a vesztes időkben, mikor úgylis mindenki a maga személyes védelmével volt elfoglalva.

3. IV. Ince uralkodásának ideje alatt (1243—1254) a fehérvári káptalant érdeklő két olyan esemény köti le figyelmünket, melyek homlokegyenest ellenkeznek egymással. Az egyik esemény még mint a tatárjárás korszakának, helyesebben az ország helyreállításának, rendezésének epizódja játszódik le a fehérvári káptalan és IV. Béla király között. Az eset azért is jellemző és érdekes, mert e pörben a pápa a káptalan mellé áll, hogy az a királlyal szemben régi szerzett jogait megvédelmezhesse. Midőn ugyanis Béla király a tatároknak Magyarországból való kivonulása után visszatért az elpusztult országba, Fehérvárott olyan változásokat eszközölt, melyek nagyon sérelmesek voltak a káptalanra. A vár alatt elterülő alsóváros lakói közül sokat a várba telepített, hogy ezáltal a várat biztosabbá és erősebbé tegye. E lakósok közül sokan a prépostnak, a kánonokoknak és Szent Imre egyházának voltak az emberei. Ámde ezzel sem elégedett meg a király, hanem elfoglalta a kánonokok lakásait, udvarházait és szántóföldjeit,

¹ Lukesics J.: Monum. Rom. Ep. Vespri. I. 115. Fejér CD. IV/1. 215. Benedeket az 1243. év elején kalocsai érsekké választották. L. Lukesics i. m. 117. o.

² U. o. I. 116. o.

melyeken a káptalan iparosai és alkalmazottai éltek. A kanonokok kezdetben a király rendelkezésének nem tettek eleget, mikor azonban IV. Béla akarata mellől nem tárgított, engedtek az erőszaknak. A királlyal való további harcra azonban a maguk erejére támaszkodva nem mertek belebocsátkozni, arra kérték tehát a pápát, hatalmazza fel őket, hogy elidegenített javaikat, házait, jogaikat visszaszerezhessék. Mivel a pápa a kérést jogosnak találta, az engedélyt a káptalannak haladék nélkül megadta.¹

Ezen ügyről szóló bulláját a pápa 1250 július 9-én adta ki. Belőle csak jóindulatot és jóakaratot olvashatunk ki, annál feltűnőbb, hogy két nappal későbbén kiadott bullájában az esztergomi érsek följelentésére szembefordul a káptalannal, s mintha Rómában mitsem tudnának a káptalan kiváltságairól, olyan elbánásban részesítették, mely eddigi szabadalmainak és jogainak teljes mellőzését jelentette. Vanchai István esztergomi érsek azért vádolta be IV. Ince pápánál a fehérvári prépostot és káptalant, mivel azok az általa hirdetett tartományi zsinaton megjelenni vonakodtak. További vádja az volt az érseknek, hogy a prépost és a káptalan a fehérvári egyházban őt ünnepélyes díszben nem fogadják s nem adnak neki engedélyt arra, hogy az egyházban palliummal szentmisét szolgáltasson. Ezek miatt arra kérte az érsek a pápát, hogy a prépostot és a káptalant maga elé idézze meg és vonja felelősségre.² A pápa az idézést csakugyan elrendelte és pedig akképen, hogy a prépost és a káptalan vagy személyesen, vagy helyettes által adjanak számot eljárásuk indítékairól.

Valószínű, hogy a káptalan a szentszék előtt be tudta bizonyítani jogos álláspontját, mert tizennégy évvel későbbén IV. Orbán 1264 február 12-én kelt bullá-

¹ Lukesies J.: Monum. Rom. Ep. Vespr. I. 128. o.

² Lukesies J.: Monum. Rom. Ep. Vespr. I. 129. o. Ezt az oklevelet Fejér a CD.-ban két ízben is közzétette: V/1. 294. és IX/4. 169. o.; először III. Ince, másodszor VI. Ince bullája gyanánt; Fejértől átvette az oklevelet Knauz Monum. Ecc. Strig. I. 183–184. Hogy a bulla csakugyan IV. Incétől származik, azt az is bizonyítja, hogy említés tétetik benne Salamon pannonhalmi apátról, kinek apáti működése jóformán egybeesik IV. Ince uralkodásával. Salamon 1244–1252-ig volt apát (Rupp: Magyarország helyrajzi története, I. k. 457. o.), Ince pedig 1243–1254 között ült a pápai trónon.

jában már úgy emlékezik meg a fehérvári káptalanról, mint amely a római pápának közvetlen fennhatósága alá tartozik.¹

A XIV. század elejéről és közepéről is vannak erre vonatkozólag hasonló adataink. Az elsőben XI. Benedek pápa 1304 január 7-én azt a megbízatást adja Ágost zágrábi püspöknek, hogy a kiváltságos fehérvári prépostságra ajánljon alkalmas egyént és annak megválasztása ügyében intézkedjék.² A másik eset Thatamér prépost, királyi kancellár halála után megejtett prépostválasztással kapcsolatos. Nagy Lajos király és Erzsébet királyné a fehérvári káptalannal együtt arra kérte IV. Ince pápát, hogy Péter volt veszprémi prépost, electus Albensis választását hagyja jóvá és erősítse meg. A pápa Tamás kalocsai érseket, Henrik pilisi apátot és Szigfríd pannonhalmi apátot bízta meg a kérelem megvizsgálásával. A pápa bullája a fehérvári káptalan szempontjából azért is felemlítésre méltó, mert nemcsak a narratív, elbeszélő, hanem a rendelkező részben is úgy említi mindig a káptalant, mint kiváltságot, melynek tagjai a szentszéken kívül senkinek joghatósága alatt nem állanak.³

Az esztergomi érsek és a veszprémi püspök, bár nagyon jól ismerték a káptalan kiváltságait és szabályait, mégis, ha alkalom nyílt rá, igyekeztek azokat a gyakorlatban mindenképen megakadályozni. Hogy a veszprémi püspök, kinek egyházmegyéje területén feküdt a fehérvári prépostság, nem jó szemmel nézte a káptalan függetlenségét, nagyon is érthető. Éber szemmel vigyázott is annak minden lépésére; s mikor a káptalan régi kiváltságaival élni próbált, azonnal panaszt emelt Rómában, mint olyan, akinek joghatóságát megsértették. Így történt az 1365-ik esztendőben is. Ennek az évnek a folyamán a fehérvári káptalan — mondja a

¹ Lukesics i. m. I. 146. o.

² U. o. II. k. 28. o. Ebben az időben még Tamás volt a fehérvári prépost, ki e méltóságot 1304 végéig—1305 elejéig viselte, mikor is esztergomi érsekké választották. Miért akart a pápa új prépostról gondoskodni, arról forrásaink nem szólnak.

³ Lukesics J.: Mon. Rom. Episc. Veszpr. II. 186—187. Dr. Bossányi Antal: Regesta supplicationum. II. 378—379. — Pétert a préposti méltóságban a pápa 1360 március 28-án csakugyan megerősítette.

följelentés — élve kiváltságos helyzetével, melynek értelmében a veszprémi püspök joghatósága reá ki nem terjed, egy kolduló szerzetbeli, egyházmegyével nem bíró püspököt hívott meg, aki püspöki ténykedéseket végezett; krizmát, olajat, oltárokat, templomokat szentelt, egyházi rendeket adott föl és sok más „gyalázatos és istentelen“ dolgot művelt. Ez által a püspöki méltóságot meggyalázta, lealacsonyította, a veszprémi püspöknek és az egyháznak pedig nagy erkölcsi kárt okozott. Am ezzel sem elégedett meg a káptalan, hanem azon kápolnákat és egyházakat, melyek birtokain épültek, szintén kiváltságosaknak jelentette ki; ezek fölött gyakorlandó püspöki joghatóságot el nem ismerte, ezen egyházak papjait az egyházmegyei zsinatok látogatásától eltiltotta, a püspöknek pedig a tizedszedést megtiltotta és őt ebben megakadályozta. Mindezzel nemcsak kárt okozott, hanem a híveknek rossz példát is adott s azokat megbotránkoztatta. A veszprémi püspök tehát ügyvédje útján arra kérte a pápát, indítson az ügyben eljárást a fehérvári káptalan ellen, de egyúttal kérelmezte azt is, hogy a pápa az ügyet mindenesetre Rómában intézze el, mert máskülönben olyan tényezők is érvényesülhetnek a káptalan érdekében, melyek megakaszthatnák és megbéníthatnák az igazságot vagy annak teljes kiderítését.¹

A pápa a veszprémi püspök fölterjesztésére csakugyan elrendelte a vizsgálatot; ám hogy az ügy miképen dőlt el, biztosan nem tudjuk, csak következtethetünk V. Orbán pápa egy 1366 augusztus 1-én kiadott bullájából, hogy az ítélet kedvező volt a fehérvári káptalanra. A pápa ugyanis Erzsébet királyné kérésére olyan kiváltságokkal díszítette föl a fehérvári prépostot, mely egyedülálló volt talán egész Magyarországon. Megengedte, hogy a fehérvári egyház mindenkorai prépostja püspöksüveggel és ezüst pásztorbottal mondhasson ünnepélyes szentmisét a bazilikában és e bulláját a pápa érvényesnek jelentette ki még arra az esetre is, ha akár ő, akár elődei ezzel ellenkező rendeletet adtak volna ki.²

¹ Dr. Bossányi i. m. II. 435—436. A veszprémi püspöki széken ebben az időben 1358—1372 Hunt-Pázmán nemzetségből való László ült. L. Lukesics i. m. IV. k. XXXIX. o.

² Orsz. Ltár. Acta particularia Nr. 2. Theiner i. m. II. 81. o.

A fehérvári káptalan kiváltságainak fejlődésében e korban két érdekes jelenség mutatkozik. Az egyik az, hogy a kiváltság most már nemcsak a prépostra, káptalanra s annak tagjaira terjed ki, hanem a káptalan összes birtokain levő egyházak plébánosaira s igazgatóira. Hatalmas vívmány volt ez, ha meggondoljuk, hogy a fehérvári káptalan alá tartozó plébániák száma a pápai tizedszedők jegyzéke szerint az 1332—1337. években már 61 volt.¹ E plébániák fölötti joghatóság kérdése természetesen sok civódásra és ellenségeskedésre szolgáltatott okot. A pápák azonban a káptalan részére kiadott bulláikba mindenkor belefoglalják a kiváltságokba a káptalan plébániáit is. A főpapi jelvények használata már nem váltott ki akkora ellenkezést, hisz senkinek a jogát nem sértette, azért e miatt a prépostnak nem is támadt soha semmiféle formában a legkisebb kollektámentessége sem.

4. Az Anjou-kor utolsó éveiben és a XV. század elején már a százados jogkifejlődés megállapodott formáit tárja szemünk elé a fehérvári káptalan.

A préposti szék megüresedése esetére az előterjesztés joga a magyar királyt illeti, ki ezen jogát „az apostoli szentszék különös kiváltsága, valamint a régi, jóváhagyott és ellenmondás nélkül megtartott szokás alapján gyakorolta”.² A király azonban legtöbbször megelégedett azzal, hogy a prépostválasztó káptalan megnyerte előzetes hozzájárulását ahhoz, hogy valakit préposttá választhasson. A megerősítés joga pedig mindenkor a pápát illette.

A kanonoki stallumok betöltése a kifejlődött joggyakorlat alapján a prépost joga és kiváltsága volt. Erre nézve IX. Bonifác pápa bulláiban találunk nem egy érdekes példát. Így, midőn Kis Mihály (M. Parvus) halálával a káptalanban egy kanonoki javadalom megüresedett, Zudar János, a káptalan akkori prépostja a megüresedett kanonoki javadalmat Mórfa Mórnak, a váradi egyház Szent Mihály arkangyalról elnevezett oltárigazgatójának adományozta. Hogy ezt jogosan tette, bizonyítja IX. Bonifác 1395 március 18-án kelt bullája, melyben a pápa ezeket mondja: „a régi, helybenhagyott és eddig békésen gyakorolt szokásjog alap-

¹ Theiner i. m. I. k. 392—394.

² Vatikáni Magyar Okirattár I/3. 650.

ján ezen egyház mindenkori prépostjához tartozik a kanonoki javadalmak adományozása és azok betöltéséről való gondoskodás“.¹ Mór el is foglalta javadalmát s több éven át élvezte és birtokolta is azt.

A prépost ezen adományozási joga azonban a pápai beavatkozás miatt némi csorbát is szenvedett. Am e megszorítás az egész világegyházban általános jelenség volt. Már a XIII. század pápai arra törekedtek, hogy az egyházi javadalmazások ügyét a maguk kezében összpontosítsák. S ezt az úgynevezett „reservatiók“ útján próbálták maguknak biztosítani. Ha a javadalmas más javadalomra ment át, vagy pedig halála a római udvarnál következett be, ilyenkor a pápák az adományozás jogát maguknak tartották fenn. III. Honorius pápa (1216—1227) még tovább ment akkor, midőn minden székesegyházban két kanonoki javadalom adományozását magának rezerválta.²

E szokásjog alapján IX. Bonifác is két javadalmat adományozott a fehérvári káptalanban; az egyiket Harsányi János kalocsa-egyházmegyei áldozópapnak (1389 nov. 14),³ a másikat Kővágóórsi Mihály fia, Egyed veszprém-egyházmegyei papnak (1389 nov. 20)⁴ és mindkét esetben a tihanyi apátot bízta meg rendelete végrehajtásával. Ezek az esetek, bár gyengítették és csorbították a prépost jogait, azt meg nem semmisítették; az adományozás joga első sorban tovább is a prépost kiváltságai közé tartozott.

IX. Bonifác fentebb említett bulláiban is úgy emlékezik meg a fehérvári egyházzól, mint amely közvetlenül a szentszék fennhatósága alatt áll és senkinek másnak nincs alárendelve. Ezen álláspontjának aztán külön is kifejezést adott egy bullában, melyet a prépost és a káptalan kérésére adott ki. A bulla megjelenésére azonban tulajdonképen az adott okot, hogy egyes egyházfők semmibe sem vették a prépost és a káptalan kiváltságait, fölöttük jogtalanul és illetéktelenül joghatóságot próbáltak gyakorolni s a prépostot és a kanonokokat minden kiváltságaik dacára folyton zaklatták és zavar-

¹ Vatikáni Magyar Okirattár. Series prima. Tomus tertius 293—294. o.

² Vatikáni Magyar Okirattár I/3. Bevezetés XXV. o.

³ U. o. 28. o.

⁴ U. o. 44. o.

ták.¹ IX. Bonifác tehát, miután átírta és megerősítette III. Sándor és III. Kelemen ez ügyben kiadott bulláit, újból jóváhagyta a káptalan összes kiváltságait, szóval mindazt, ami a kiváltságban csak bennfoglaltatik. A fehérvári egyházat minden időben hozzátartozó személyekkel; az egyházhoz tartozó birtokokat, falvakat, várakat, jogokat, joghatóságokat, melyeket a prépost és kanonokok törvényesen bírtak, gyakoroltak és igaz úton szerezní fognak, a mindenkori esztergomi érsek és a veszprémi püspök, valamint minden más egyházfő fennhatósága alól újból kivette és örökre megszabadította; a prépostot, kanonokokat, a hozzá tartozó személyeket, nemkülönben a már fentebb felsorolt birtokokat, falvakat stb. Szent Péter tulajdonának jelentette ki, azokat a szentszék különös pártfogásába fogadta s elrendelte, hogy azok közvetlenül a szentszék vagy az ő oldalkövetének fennhatósága alá tartozzanak, még pedig úgy, hogy fölöttük sem világi sem egyházi hatóság, még ha a szentszék született követe méltóságával bírna is, joghatóságot ne gyakoroljon. És ha mégis valaki a káptalant, a prépostot, kanonokokat az egyházból kiközösítené, az egyházi ténykedésektől eltiltaná, vagy egyházi tilalom alá vetné, az ilyen ítékezés, mint a káptalan kiváltságaival ellenkező, semmis legyen és semmiféle joghatállyal s következménnyel ne bírjon.²

A pápa e nagyjelentőségű bullájában csak összefoglalta a fehérvári káptalan kiváltságainak újabb fejlődési mozzanatait. Fontos e bulla nemcsak ezért, hanem amiatt is, mert IX. Bonifác először említi meg név szerint az esztergomi érseket, a veszprémi püspököt, valamint a szentszék született követeit, mint olyanokat, kiknek joghatósága a fehérvári káptalanra nem terjed ki. Nagy erőssége lett a káptalannak IX. Bonifác e bullája, melyre mindenkor mint egyik első forrásra és bizonyítékra hivatkozott, valahányszor kiváltságait megtámadták vagy kétségbevonták. Dr. Sebestyen József.

¹ Lukesics: Mon. Rom. Ep. Vesp. III. 55. IX. Bonifác bullájának e részletét V. Márton pápa 1426 jún. 26-án kelt átiratából ismerjük.

² A bulla bővebb átirását I. XI. Kelemen 1715. II. 13-án kelt bullájában. Orsz. Ltr. Acta particularia Nr. 2.

Történeti irodalom.

Emlékkönyv gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. Születésének ötvenedik évfordulóján. Budapest. Budapesti Hírlap nyomdája, 1925. Nagy 8°, 641 l.

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata, a *Századok*, az 1918. évi nagy összeomlás után hosszú időn át csupán redukált terjedelemben jelenhetett meg s még így sem tudott volna megjelenni, ha a társulat nagyérdemű elnöke fáradhatatlan buzgalomával nem teremtette volna elő a szükséges anyagi eszközöket. Gróf Klebelsberg Kunó a legnehezebb időkben, messzelátó tekintettel és törhetetlen akaraterővel irányította a Magyar Történelmi Társulat viharvert hajóját, megmentette a hajótöréstől s biztos révbe vezette. A magyar történettudomány megmentése érdekében végzett áldozatkész munkáját óhajtották a magyar történettudomány legjobbjai tehetőségük szerint honorálni, mikor nem a miniszternek, nem a Magyar Történelmi Társulat elnökének, hanem a magyar kultúrpolitika diadalmas harcosságának ünnepi koszorút nyújtottak át.

Szerencsés gondolat volt a jubileum ily módon való megünneplése! A *Századok* terjedelmének megfogyatkozása ugyanis megállította a magyar történettudomány folyamatát, a készülő munkák számára nem volt megfelelő tér, a történettudomány munkásai csüggedten tették le a tollat; s most egyszerre annyi történettudományi értekezés látott napvilágot az emlékkönyvben, hogy helyre van hozva a veszteség, amelyet a mostoha körülmények okoztak. Ilyenformán a társulat nagyérdemű elnökének nem csupán a tudományos munka kontinuitását sikerült biztosítani, hanem alkalmat adott arra is, hogy fokozott munkával hozassék helyre a mult kényszerű mulasztása.

Ötven kisebb-nagyobb értekezést tartalmaz az emlékkönyv s nem csupán az írók tudományos tekintélye, hanem tárgyuk szerint is olyanok az értekezések, hogy méltók az ünnepi hangulathoz, amelynek jegyében készültek. Az írók kivétel nélkül egyetemi tanárok s a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, tehát a magyar tudományos világ szakavatott és elismert képviselői. A közlemények, tárgyukat tekintve, történeti vagy történeti vonatkozású értekezések,

melyek az ünnepeltnek a magyar történettudománnyal való szorosabb kapcsolatát vannak hivatva kifejezésre juttatni.

Az össze értékezések megérdemelnék, hogy tartalmukat vázlatosan ismertessük, úgy véljük azonban, hogy az lesz a leghelyesebb, ha a Századok olvasóinak figyelmét csupán a magyar tárgyú értékezésekre hívjuk fel, mert ezek több megértéssel találkoznak körünkben. Tudatosan mellőztük tehát a világtörténeti, nyelvészeti, régészeti és esztétikai vonatkozású értékezések ismertetését, amire más szakfolyóiratok vannak hivatva; hangsúlyozzuk azonban, hogy olyan írók műveivel állunk itt szemben, mint Kuzsinszky Bálint, Szinnyi József, Melich János, Áldásy Antal, Fináczy Ernő, Császár Elemér, Kornis Gyula, Ferenczi Zoltán stb.

Terjedelmüket tekintve, átlag egy íven alóliak az egyes értékezések, csupán *Jakubovich Emil* Anonymus-tanulmánya nyúlt hosszabbra, csaknem három ív terjedelmű. A tanulmány a kétszázéves Anonymus-kérdéssel foglalkozik s a Névtelen jegyzőt II. Béla király kora számára vitatja. A vitában a szerző főleg nyelvtörténeti szempontból hozott meg-
szívlelésre alkalmas új anyagot, a kérdést azonban aligha döntötte el végérvényesen s el lehetünk készülve rá, hogy a magyar történettudomány ez alapvető fontosságú kérdése még sok munkát fog felemészteni.

Szekfü Gyula értékezése a magyar történettudomány világtörténeti feladatainak megjelölésével foglalkozik s megközelíthetőbb problémák felé törekszik a figyelmet irányítani. Ez értékezés kiválóan alkalmas lenne arra, hogy egy magyar történettudományi kongresszuson mint előadói javaslat mutattassék be, mert többoldalú megvitatás nyomán kitűnő programot lehetne belőle készíteni. Hasonló jellegű *Pintér Jenő* értékezése a magyar hadtörténelem jelentőségéről, ami nagyon szépen van elgondolva és megírva, de kiválóan alkalmas a megvitatásra is.

A történeti segédtudományok körébe vág *Szentpétery Imre* értékezése IV. Béla bolgár királyi címéről, mely érdekesen világít be a középkori oklevélátírók és oklevélhamisítók munkájába. Ugyanezen tárgykörből való *Iványi Béla* értékezése, mely a középkori magyar regisztratura-könyvekkel foglalkozik.

Jogtörténeti tárgyú *R. Kiss István* értékezése az ősiségről, mely ez intézmény árpádkori alapjaira mutat rá s indokolja annak behozatalát. *Holub József* a fiúsításról ír s a leányági örökösödés e rendkívüli eseteit szemléltetően magyarázza. *Vinkler János* végül az ítélőmesteri joghatóság kialakulását vázolja; dolgozata jelentősen kiegészíti a magyar törvénykezési szervezet történetére vonatkozó ismereteinket.

Gazdaságtörténeti tárgyú *Kováts Ferenc* értékezése a pozsonyi zsidókönyvről, amely a középkori zsidóság pénzügyleteire jellemző adatokat tartalmaz. Földrajztörténeti

érdekű *Csánki Dezső* munkája Bars megye középkori váarairól, amely a nagyérdemű szerző alapvető munkájának egyik forrásértékű fejezetét mutatja be.

Különösen figyelemreméltó az a két tudománytörténeti értekezés, melyek a XVIII. század elején élt két magyar történettudóssal foglalkoznak. Ez értekezések egyikét *Gragger Róbert* írta a korán elhunyt protestáns Rotarides Mihályról, másikát *Hóman Bálint* a magyar jezsuita történetírói iskola megalapítójáról, Hevenesi Gáborról.

Rákóczi Ferenc korát két értekezés képviseli. Néhai *Márki Sándor* Rákóczi első francia életrajzírójáról ír, *Lukinich Imre* pedig Rákócziné meghiusult politikai missziójának megvilágításával foglalkozik.

Különösen ki szeretnénk emelni három értekezést azért, mert legkipróbáltabb történetíróink művei s nagyjelentőségű problémákat helyeznek új megvilágításba. Az egyik *Angyal Dávid* értekezése, mely az 1615. évi török békének a magyar hajdúság ellen irányuló titkos pontját deríti fel. A másik *Károlyi Árpád* értekezése, mely a független magyar minisztériumról szóló 1848. évi III. törvénycikk megerősítésének nehézségeit tárja fel. A harmadik *Domanovszky Sándor* értekezése, mely Ürményi József kegyvesztésének intrikáira mutat rá.

Mária Terézia jobbágyvédő-politikáját *Eckhardt Ferenc* lélektani alapokon törekszik indokolni, *Szabó Dezső* pedig a magyar jobbágyság és a királynő közötti összeköttetésekre mutat rá.

Önérzetes büszkeséggel tarthatunk seregszemlét az Emlékkönyben megjelent dolgozatok felett, mert a magyar tudomány teljes fegyverzetében vonult fel előttünk. Az emlékkönyv kitűnő eszköz arra is, hogy az új nemzedéknek példát mutasson a komoly munkára s megtanítsa az igazi érdemek megbecsülésére.

A szerkesztés Lukinich Imre gondos munkája. a hatalmas kötet összeállításának és ízléses kivitelének az érdeme őt illeti meg.

Gárdonyi Albert.

Esztergom Evlapjai. Annales Strigonienses. Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat közlönye. 1925. I. évfolyam. 1. és 2. füzet.

1913 nyarán e sorok írója, mint a Magyar Történelmi Társulat kiküldötte, Esztergom város ősi falai között egy kedves, bensőséges ünnep részese volt. Ugyanis ez év június 8-án Esztergom városháza dísztermében, Rákóczi vitéz tábornokának egykori palotájában tartotta az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat újjáalakuló közgyűlését, amelyen Esztergom város és vármegye színe-java, egyházi és világi előkelőségei nagy lelkesedéssel vettek részt.

Az újjászervezett Társulat a legjobb kilátások mellett kezdte meg munkásságát, amikor közbe vágott a minden kulturális törekvést háttérbe szorító háború, s nyomában a vörös rémuralom örülete, a magyar kultúra minden megnyilvánulását szenvedélyes gyűlölettel elfojtó judeo-bolszvizmus. Alighogy széjjelfoszlott a vörös köd, a tétlenségre kárhoztatott Társulat újra szervezkedni kezdett, a munka ismét megindult és ennek első látható eredménye az a díszes kiállítású füzet, amely voltaképen a Társulat magas védnökének, Csernoch János hercegprímásnak aranymiséje alkalomból látott napvilágot. A jubiláris füzet nagyrésztét ennél fogva a hercegprímásról szóló megemlékezés foglalja el, emellett azonban vannak a füzetben archeologiai és történelmi tárgyú dolgozatok is. Ilyen pl. a szerkesztő Sinka Ferenc Pál cikke Esztergom vármegye őskoráról, vagy dr. Sántha József topographico-históriai dolgozata Esztergom egykori városrészeinek egyesítéséről. Kemény Miklós városi főlevéltárnok egy rövidebb cikkben Esztergom város címeiről és pecségeiről értekezik, anélkül azonban, hogy az idevágó irodalmat, pl. a Varju-Horváth-féle pecsétteni vitát, amely éppen az esztergomi szenátorok XIV. századi társas pecsétje felett folyt (Turul 1905/86. 139. l., továbbá: Turul 1906/33. 36. l.), figyelembe vette volna. A füzetben levő rövid közlemények legnagyobb részt archeologiai és természetrajzi tartalmúak. Végül a társulati ügyekről szóló tüzetes tájékoztatás után a füzet végére érkeztünk.

A közlemények sorrendjén eddig szándékosan nem említettük a nagy értekezések közt Karcsay Miklós cikkét, amely Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyesített vármegyéek 1924. évi állapotáról szól, amely bármennyire ügyes, tartalmas, sőt érdekes dolgozat, de éppen tartalmánál és tárgyánál fogva sehogysem illik bele egy történelmi és archeologiai szakfolyóiratba, hanem inkább közigazgatási szaklapba kívánkozik.

Ugyanezen szempontból kell kifogásolnunk: „A múlt év krónikája” gyűjtőcím alatt megjelent cikkeket is. Polgármesteri, közigazgatási bizottsági, zene- stb. egyesületi évi jelentések nem valók egy kimondottan történelmi szakfolyóiratba. A város legeslegutóbbi napjaiban lefolyt eseményeinek regisztrálásáról szóló cikkek, bármily érdekesek. jól megírtak is azok, annyira aktuálisak s még annyira nélkülözik a történelmi perspektívát, hogy ezeket napilapokban, újdonságokkal foglalkozó folyóiratokban, „Esztergom és vidéke *jelenté*”-ben, de nem annak annaleseiben kell megjeleníteni. Mindezekről eltekintve, teljes elismeréssel, őszinte örömmel kell üdvözlönnünk a vidéki tudományos mozgalmak újraéledésének legkisebb megnyilvánulását is. Ha pedig a vidék tudománykedvelő körei élni és dolgozni akarásuknak, munkakedvüknek olyan fényes külső tanujelét adják, mint

Esztergom, ennek nemcsak szívből örvendezhetünk, de ezzel már egyenesen büszkélkedhetünk.

Midőn a magunk részéről a 30 éves multa visszatekintő Társulatot újjászületése alkalmából szívélyesen köszöntjük, működésére Isten áldását kérve, kívánjuk, hogy kitűzött céljainak elérésében, eredményes kultúrmunkálkodásában többé semmi meg ne zavarja.

Dr. Iványi Béla.

Moravcsik Gyula: Szent László leánya és a bizanci Pantokrator monostor. Budapest-Konstantinápoly, 1923. (A konst. magy. tud. intézet közleményei. 7—8. füzet.)

Hazánkából külföldre távozott királyi sarjak élettörténetével kevesen foglalkoznak, annál becsesebb a fenti tanulmány, mely Szent László leányának, Piroskának sorsával foglalkozik. A mű két részre oszlik: az első rész négy fejezet keretében a bizánci trónra jutott Piroskának — kit a görög kútfők Eirénének hívnak — életével, a Pantokrator monostor alapításával és további sorsával foglalkozik; a másik rész forrásidézeteit, néhány költői terméket közöl.

Szerző a tárgy irodalmát alaposan ismeri, nemcsak a történelmi kútfőket használja fel, hanem mint filológus, kiaknázza az egykorú költői műveket is. Ezeket kritikailag összevetvén, több felmerülő kérdést sikerül tisztáznia, téves állításokat megeafolnia, éleslátással kihámozván a valódi tényállást.

Kutatásának eredménye a következőkben foglalható össze: A korán elárvult magyar királyleány 1105 körül ment férjhez Komnenos János császárhoz. Élete nyolc gyermeke felnevelése és emberbaráti cselekedetek gyakorlása között telt el. Mikor férje a szeldsuk törökök ellen Kis-Ázsiában harcolt, elkísérte Bythiniába, hol 1134-ben váratlanul elhunyt, miután a kor szokása szerint apácaruhát öltött és nevét a Xene névvel cserélte fel. Nagy részvétől kísérve az általa alapított Pantokrator-kolostorba temették el.

Az alapítás kérdésével szerző behatóan foglalkozik. Az alapítólevél tanulmányozása és más forrásokkal való egybevetése arra az eredményre vezet, hogy az alapítás, bár az okirat a császár nevében kelt, mégis a császárné műve; Komnenos János csupán bevégezte azt és a kolostor fennmaradásáról gondoskodott. Minden egyházi és világi hatóságtól függetlenítette, a monostor belső életét szabályozta, bizonyos ünnepek ünneplését, az ott eltemetett császári család tagjai számára rendelt emlékünnepek megtartását aprólékosan előírta. Ennek köszönhető a kolostor területén épült három templom — ma Zeirek Kilise dzsámi — leírása, mely művészettörténeti értékkel bír. A legnagyobb templom a Mindenható — Pantokrator — tiszteletére épült, csak a szerzetesek használatára; a második templomot a Könyörületes Istenanya — Theotokos Eleusa — tiszteletére szentelték; a harmadik halottas kápolna

volt Szent Mihály tiszteletére, melybe nemcsak a Komnenosok, hanem az Angelos és Palaiologos családok is temetkeztek. A monostor előtt sarkophág áll — ma víztartó —, mely hagyomány szerint Eiréne császárné hamvait foglalta magában. Orvostörténeti szempontból érdekes a monostorral kapcsolatos és ötven beteg számára berendezett kórház, továbbá a huszonnégy nyomorékot gondozó szeretetház leírása, melyek az alapító — kit a keleti egyház szentjei között tisztel — emberbaráti szeretetéről tanuskodnak.

Érdeklődésre számot tarthat a kolostor további sorsának leírása, nevezetesen ereklyéinek ismertetése, a negyedik kereszt-hadjárat alatt történt pusztulása, míg a török megszállás folytán eredeti rendeltetése is megszűnt.

Szerző helyesen cselekedett, hogy tanulmánya kivonatát függelékképpen német nyelven is adja és néhány jól sikerült fényképfelvételt is csatolt. A nagy tárgyszeretettel megírt mű komoly, alapos munka gyümölcse és mindvégig élvezetes olvasmányul szolgál. Kíváncsok lennének, ha szerző folytatná kutatásait s egyéb magyar bizánci kapcsolatok kiderítésével gazdagítaná irodalmunkat.

Relković Neda dr.

Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldos serege. (A fekete sereg.) A Magy. Tud. Akadémia Lévy-díjával kitüntetett munka. Budapest, 1925. „Stádium” sajtóvállalat r.-t. kiadása.

Salamon Ferenc említi föl *A történelmi vizsgálatról* szóló értekezésében azt a felötlő tényt, hogy annak a nemzetnek vannak jelesebb historikusai, amelynek fejlettebb a politikai élete. Illusztrációként felhossa, hogy a németnek fejlettebb az alkotmánytörténete az oroszénál, a franciának a németénél, az angolnak a franciáénál. A francia ellenben — fűzi tovább — magasan fölötte áll az angolnak a hadi történelemben, mert XIV. Lajos óta kivált gyakorlatban is különösen katonanemzetté vált. Ha ez az okoskodás igaz volna, a mi hadi történelmünknek legalább is oly gazdagnak kellene ténél, az angolnak a franciáénál. A francia ellenben — fűzi nem így van, visszaul arra az egyszerű következtetésre, hogy nemcsak katona kell, aki a harcot állja, hanem író is, aki azt megörökíti. Így jön létre a hadi történet mindenütt és mindenkor.

Annál osztatlanabb az örömünk, hogy szegénységünk emlegetése kapcsán szóba hozhatjuk *Tóth Zoltán* könyvét és elmondhatjuk, hogy a szegényes magyar hadtörténeti tudomány jelentős értékkel gyarapodott megjelenése által. Az előszó bőségesen tájékoztat a könyv létrejöttéről. Mostanában majdnem minden könyv történetének két terhes szakasza van s ezek között nem a jelentőségnélkülibb éppen az, amely a nyomtatásnál kezdődik. A honvédség volt főparancsnoka, Nagy Pál, kétség kívül missziós szolgálatot tett a magyar hadtörté-

nelmi tudománynak azzal, hogy lehetővé tette Tóth Zoltán könyvének megjelenését.

Tóth Zoltán könyve szegényebbé tett egy illúzióval, de gazdagabbá egy történelmi valósággal, ami minden komoly történelmi kutatás célja. Azt tanultuk eddig a fekete seregről középiskolai tankönyveinkben és tudományos tárgyalásokban, hogy Mátyás egyéb hadseregének ez volt a magva, idegen zsoldosok, főleg csehek és morvák alkották, gyalogos nép voltak, ruhájukról és fegyverzetükről nevezték így őket.

Ezt a tudásunkat Tóth Zoltán könyvének áttanulmányozása után revideálnunk kell. Könyvének egész tárgyalása ezt a revíziót szolgálja. Mivel pedig egy ily messzire gyökerező történelmi tudatot minden részletében vizsgálat alá kell vennie a kutatónak, ha kétsége ellene föltámad, a Mátyás zsoldos seregéről írott könyv is többet ad, mint amennyit a címe ígér. Megismerkedünk Mátyás hadügyi politikáján kívül háborúival, sőt egy kis részben gazdaságpolitikájával is, összehasonlításunk számára pedig gazdag alkalmat nyújt a külföldi példákra utalás az egyes fegyvernemek bemutatásánál.

Tóth Zoltán több mint egy évtizedes kutatása alatt sehol sem tudott nyomot találni arra, hogy Mátyás királynak ilyen nevű serege vagy seregrésze lett volna, pedig kereste egykorú krónikásoknál, próbát tett emlékiratokban, ellenséges följegyzésekben és hivatalos okiratokban. Csak későbbi említésekben találta meg Cureus, Pol, Istvánffy, Pessina írásai között. Különösen Istvánffy tanusága okozott sok zavart, aki azt hirdette, hogy Mátyás serege a janicsárok mintájára szerveződött, elannyira, hogy oly világos látású történetírókat is megtevesztett mint Salamon Ferenc. Külön kell felemlíteni Bontínit, akinek tanusága sokat jelentett a fekete sereg hite számára. De Bonfini elnevezése a Mátyás halála utáni veterán zsoldos seregre vonatkozik s így bár az író egykorú, bizonyító ereje nincs tanúbizonyosságának. Cureus és Pol XVI., Pessina XVII. századi íróknál előfordul a fekete sereg elnevezés, de szintén bizonyító erő nélkül, mivel nem egykorú tudósításokat adnak.

Mi a valóság a kérdésben? Hogy keletkezett a név és mikor? Hogy jött létre a történelmi tévedés? Tóth Zoltán fejtegetései a következőképen felelnek a kérdésekre: Magától kínálkozó elgondolás volt, hogy Mátyás, a renaissance uralkodó, aki személyesen tapasztalta a gyalogos janicsár sereg katonai értékét, klasszikus tanulmányaiból pedig a római légiónak magasztalt haditényeit ismerte, a leverte cseh husziták töredékeiből igyekezett magának egy állandó gyalogsereget biztosítani. A fölszínes történelmi ismeret pedig a huszitákat úgy emlegette, mint gyalogos hadsereget, amely a világhírré vergődött székérvárral keményen meg tudta magát védeni ellenségei ellen. Ez az értesülés valóság is volt a huszitizmus első küzdelmeiben, de később, amikor az évek hosszú és állandó harcai az eleinte esetlen katonákból valóságos hadi mesterembereket

alakítottak ki, a kor szokása szerint a huszita zsoldosvezér is lóra ültette vitézeit s nem volt többé szükség a szekérvárra sem, amely szintén átalakult a viszonyok igénye szerint tűzérségi fegyverek hordozójává. A történeti adatok is hozzájárultak a későbbi téves történelmi közvélemény meggyökerezéséhez. Mert valóság volt az, hogy Mátyásnak voltak zsoldosai és zsoldosvezérei. Szüksége volt rájuk meg nem szűnő harcaiban. A vezérek közt votak csehek is szép számmal, mint Hag Ferenc, aki Szabácsnál esett el, Jan Zeleni, aki végigdúlta Ausztriát, Černahorai Dobes, Tettauer Vilmos, a „fekete” Haugwitz és mások. Ezek a tények, összekapcsolva a valószerűvel, támaszkodva a későbbi írók határozott vallomásra, létrehozták a fekete seregről szóló tévedéseket, amelyekkel szemben senki sem vette figyelembe a néma, de annál kiáltóbb valóságot, hogy egyetlen egykorú forrás sem említi a gyalogos fekete sereget semmiféle vonatkozásban a király halála előtt. A fekete sereg elnevezés is megfajtást nyer Tóth előadásában. Mátyás halálakor leghasználhatóbb zsoldosvezére a cseh Biskupitzi Haugwitz János, akit egyes források a „fekete” Haugwitz néven is emlegetnek. A hirtelen támadt fejtelenség megnövelte Haugwitznak és seregének értékét; a magyar főrendek és Ulászló kaptak rajta, mert az egyedül használható katonai erőt jelentette a nagy bomlásban. Értékét csak növelte a török támadás, amelynek hírére a végekhez rendelték le. A zilált pénzügyi állapotok közt azonban fizetése ritkán járt ki, a zsoldosnak pedig élnie kellett; elvette tehát a neki szüksége-set ott, ahol érte. Így lett Haugwitzból és népéből, akiket ebben az időben kezdenek mind többször vezérükkel együtt *fekete* néven emlegetni — ostroma az országnak, védője helyett. A kelemetlen védőktől Kinizsi Pál, az alsó résznek főkapitánya szabadította meg az országot, rajta ütött a Száva környékén pusztító zsoldos hadon a valkómegyei Halászfalva (ez is új megállapítás eddigi ismereteinkhez képest) nevű község közelében és széjjelverte. A többi elvégezték a földühölt lakosok. A megmaradtak 1493 január 6-án írták alá azt a kötelezvényt, melyben megígérték, hogy a király és az ország ellen nem hadakoznak. Így szabadultak csak az országból. Ez az adat egyben a fekete sereg pusztulásának dátuma, az utolsó szervezett katonai erőnek a mohácsi katasztrófa előtt.

Tóth Zoltán világos fejtegetései meggyőzően elénkbe adták, hogy Mátyás királyunknak volt ugyan állandóan zsoldos népe, ez azonban csak kis számban volt gyalogos, nagyobb számban lovas volt, feketének pedig csak a király halála után nevezték azt a töredékét, amely az új uralkodó alatt továbbra is megmaradt az ország és uralkodójának érdekei szolgálatában. Ennek a töredéknek a zavaros időkben kifejlődött elnevezése vetődött vissza és kapcsolódott hypostasisszerűen Mátyás egész korszakához.

Zsinka Ferenc.

Müller Georg: Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte. 1541—1688. Nagyszeben. 1923. 8°. 148 lap.

Mióta szász testvéreinket a trianoni demarkacionális vonalak nemcsak politikailag, de szellemileg is elzárták előlünk s Biharkeresztesnél és egyéb „határ“-állomásokon a magyar tudomány elé merednek azok a sörömpők, amelyeket éppen a szászok oly találóan „Kulturschranken“-nek neveznek, azóta az erdélyi szászok tudományos törekvéseiről, munkásságukról, kultúrvergődésükről alig tudunk valamit, s még kevesebbet tudnak ők a mienkről. Európa szégyene ez, de mi nem tudunk rajta segíteni. A felfordulás óta e sorok írója volt az első magyar, aki Nagyszeben, Brassó, Beszterce tudományos intézeteiben hat esztendő után megfordult.

Erdélyben az ősi szász kultúra alól, éppúgy mint a magyar alól, tudvalevőleg kihúzták a dologi alapot, ennél fogva nem csekély feladat ma odaát magyar vagy szász nemzeti kultúrát csinálni és a tudományt nemzeti nyelven művelni. A szászok, számolva a tényleges állapotokkal, igyekeznek úgy ahogy tudnak, boldogulni és az új honfoglalók kényszerű bevonásával alapítottak Nagyszebenben egy „Süd-osteuropäisches Forschungsinstitut“-ot (Institutul pentru studiul Europei sud orientale), melynek nagyszebeni és német osztálya is van. Ezen intézet kiadványai II. füzeteként¹ jelent meg az intézet elnökének, Müller dr.-nak az a dolgozata, amelyet az alábbiakban óhajtunk ismertetni.

Müller munkája tulajdonképen három nagy részre oszlik. Az első részben a szerző az erdélyi fejedelemség és a porta közti nemzetközi viszonyt körvonalazza és megállapítja, hogy Erdély a portával szemben adófizető vazallus állam volt, s a szultán protekturátusa alatt állott.

A második részben az erdélyi fejedelem közjogi állását s közte és a porta közti viszonyt vázolja a szerző. A fejedelmi trónt Erdély rendi választás útján töltik be és a szabad fejedelemválasztás jogát a porta mindig elismerte s csak a bekövetkezendő választásról való előzetes értesítést kívánta meg. A megválasztott fejedelmet a porta méltóságában megerősítette. Megtörtént azonban az is, hogy a porta nevez ki fejedelmet, akit a rendek csak azután választottak meg, amint az pl. Boeskay esetében történt. A porta a fejedelmet méltóságából le is teheti, ami két ízben meg is történt, t. i. Báthory Gábort és II. Rákóczi Györgyöt a porta letette. Szól azután a szerző a fejedelmi állás elnyeréséhez

¹ Az I. füzet: Dr. Hajek, Egon: Die Hecatombe Sententiarum Ovidiarum des Valentin Franck von Franckenstein című műve. — Hajeknek annakidején a Német Philologiai Dolgozatok közt is jelent meg munkája.

megkívántató kellékekről és tulajdonságokról és a fejedelmi jelvényekről. Azután az erdélyi fejedelemnek a szultánnal és az ottomán birodalom legfőbb funkcionáriusaival szemben való rangbeli állását tisztázza a szerző, majd pedig rátér arra, hogy hogyan korlátozta a porta az erdélyi fejedelem házasságkötési jogát. De korlátozta a porta az erdélyi fejedelem politikai és kormányzati tevékenységét is, amennyiben a fejedelmeknek a porta jó barátaira és ellenségeire, továbbá a porta érdekeire is mindig tekintettel kellett lenni. Az erdélyi fejedelem a portán köteles volt követséget tartani és a munka harmadik és legbővebb része ezzel a diplomáciai szervvel, ennek berendezésével, jogi helyzetével, személyzetével, ennek előjogával, a ceremóniákkal, a követség hatáskörével stb., stb. foglalkozik és ugyanezen részben találjuk a követségi tolmácsok intézményéről és a konstantinápolyi erdélyi házról szóló fejezetet is.

Müller dr., akinek neve a magyar tudós körök előtt nem ismeretlen, s akinek a Verein für Siebenbürgische Landeskunde Archiv-jában és Korrespondenzblatt-jában egyik értékes cikke a másik után jelenik meg, derék munkát végzett, amikor a porta és az erdélyi fejedelmek nemzetközi jogi viszonyát és a fejedelmek közjogi helyzetét ebben a műben tisztázta. A munka legnagyobbbrészt az erdélyi országgyűlési emlékek és a török-magyarkori állam okmánytár-adatainak felhasználásával készült, azonban a szerző a többi kiadott anyagot is figyelembe vette. Sajnos. az erdélyi levéltárak nagyértékű anyagát, amelyhez pedig a szerző még a háború után is hozzáférhetett, nem használta fel, ami mindenesetre nagy kár. Ismerve azonban a mai erdélyi tudományos és közállapotokat, nincs jogunk szemrehányást tennünk, ellenkezőleg örülnünk kell, hogy szász barátaink a bennünket közelebbről érdeklő témákat legalább így és ennyire ki tudják dolgozni és nyomtatásban meg tudják jelentetni.

J.

Horváth Ödön: Bredeczky Sámuel élete. 1772—1812. Sajtó alá rendezte: *Hegyaljai Kiss Géza.* Budapest, 1924. 8° 412. l.

Nehéz e könyvről ítéletet mondanunk. Berzeviczy Albert meglehangú bevezetéséből ugyanis megtudjuk, hogy Horváth Ödön eperjesi jogakadémiai tanár, majd közigazgatási bíró, más irányú nagy elfoglaltsága mellett szakított magának időt arra, hogy felesége ösének életét megírja s halála után az özvegy adta ki a könyvet férje iránti kegyelete jeléül. Az életrajz minden lapja, minden sora pedig arról a nagy lelkesedésről, szeretetről tanuskodik, amellyel a szerző hősének valamennyi lépését megfigyelte. Ezek a szubjektív tényezők akadályozzák tollunkat, hogy észrevételeinket kifogásainkat

minden tekintet nélkül mondjuk el. Szívesen írnánk jót, csak jót annak a férfúnak a munkájáról, aki nemes műkedvelőként mélyedt el a mult rekonstruálásában, holott mások restek még egy könyvet is venni kezükbe, azonban bírálói tisztünk arra kényszerít, hogy az érzelmi momentumokat elhárítva állapítsuk meg a munka értékét.

Bredeczkyt irodalmunk történetében csak szerény hely illeti meg s munkássága pedagógiai és egyházi téren sem volt korszakalkotó. Mindamellett megérdemli, hogy ily terjedelmes könyv foglalkozzék vele. Az ő élete ugyanis a korabeli protestáns lelkészek tipikus küzdelme s egyénisége is típust reprezentál. A történettudomány pedig szívesen fogadja bármely korból bármily foglalkozású társadalmi csoport jellemző tulajdonságainak feltüntetését, de sokszoros örömmel a XVIII. századi protestáns tanító, tanár, lelkész, illetőleg — mint jelen esetünkben is — a hármias hivatásukat egyszerre teljesítő Bredeczkyk típusának rajzát.

Ebben a korban ugyanis a protestáns tanároknak és papoknak eminens szerep jut. Ők azok, akik súlyos anyagi áldozatok és nélkülözések árán kimennek a német egyetemekre, ott sajátjukká teszik a felvilágosodás szellemi fegyvertárát s haza térve, mint a gimnáziumok tanárai vagy a gazdagabb, előkelőbb protestáns ifjak nevelői, az új generáció tömegeit már aufklárista szellemben nevelik fel. Ekkor, a XVIII. század utolsó évtizedeiben változik át gondolkozásunk, akkor kezdődik az „aufklárismus“-nak ma is tartó, a romanticizmustól meg nem rendített korlátlan uralma, úgy hogy társadalmunk mai tagozódásának, gazdasági berendezkedésünknek, jogéletünknek és még kizárólagosabban felfogásunknak, gondolkozásmódunknak gyökerei is ide, a XVIII. századba nyulnak vissza. Ezt az „aufklárismus“-t ma már vizsgálhatjuk ellenséges érzelmekkel, de semmiképen sem vitathatjuk el, hogy nagy történeti szerepet játszott. Hozzánk pedig a protestantizmus hozta el, ez tette lehetővé, hogy magyar földön szerepét oly korán megkezdhesse s hogy oly rövid idő alatt, oly teljes mértékben átíthassa a társadalmat.

A protestantizmusnak ez a közvetítő szerepe tart mindaddig, amíg ki nem halnak, el nem erőtlenednek azok a férfiak, akik még külföldön tanulhattak. 1821 után már szigorú rendelet tiltja el, hogy protestáns ifjak tanulás ürügye alatt külföldre menjenek. Bécsben protestáns teológiai főiskolát állít fel a kormány s ezzel megszűnik a protestantizmus jelentősége is.

Bredeczky már nem volt úttörő, a felvilágosodás szellemét már itthon ismerte meg külföldről hazatért tanáraitól, de viszont még az utolsó hullámmal jutott ki Németországba. S valóban tipikus eset volt, hogy apja, a földhözragadt szegény leibiczi kántortanító nagynehezen összeszedett, részben kölcsön.

72 forintot, hogy fia kijuthasson Jénába. Itt „a szabad hittudomány várában” az ő idejében 25 magyar protestáns ifjú tanult s mint Bredeczky naplóiban a pontosan feljegyzett olvasmányokból látjuk, túrtőzhetően mohósággal vetették magukat régibb és újabb írók műveire, főleg pedig a kor szellemét minden sorukban lehelő szépcímű folyóiratokra, a különböző Museum-okra és Almanach-okra. Valósággal extázisban élt Bredeczky is; amint később feljegyezte, Jénában töltött ideje „szellemi dorbézolásának” korszaka volt.

Az is tipikus, hogy hazatérve a legmagasabb fokú tudományos képzettséggel Sopronban tanító lesz s írni-olvasni tanítja az apró gyermekeket. Az elemi iskolák ekkor halálra vannak ítélve. A Martinovics-összeesküvés hatása alatt ugyanis reakciósak lesznek a bécsi kormánykörök, maga az uralkodó is, akinek egyetlen intése az állam szakít azzal a nevelő, felvilágosító szerepével, amelyet II. József alatt magára vállalt. Az államhatalom, számot vetve a francia forradalmi eszmék várható következményeivel, saját biztonsága, fennmaradása érdekében jobbnak találja, ha a jobbágyság műveletlen és iskolázatlan marad. Mert tapasztalásból tudja, hogy a lakoságnak ez a része kezesebb, engedelmesebb, mint amely tud írni-olvasni s amelyben bármily csekély tanulás, művelődés után már felébredtek az új igények és nyugtalanító vágyak. Arra az álláspontra helyezkedik tehát, hogy faluhelyen, ahol a gyermekek ügyis pásztorkodással vagy mezei munkával vannak elfoglalva, a káros és sokszor hiába való felvilágosító munkát meg kell szüntetni. Feltűnés nélkül akarja az elemi iskolákat eltörölni azzal az intézkedéssel, hogy megvon tőlük minden anyagi támogatást, jól tudva, hogy a földesurak és a községek, csakhogy szabaduljanak a rájuk háruló teher alól, önként fogják majd bezárni az iskolák kapuit . . . (Sándor Lípót nádor felterjesztése 1795 április 16 és Ferenc király instrukciója József főherceghez. Domanovszky S.: József nádor iratai. Budapest, 1925. 29., 15. l.)

Ugyanekkor pedig Bredeczky önfeláldozó odaadással igyekszik a külföldön tanult modern pedagógiai elveket alkalmazni, átformálja a soproni elemi iskolázást, magasra emeli annak színvonalát, úgyhogy heroikus fáradozása szimbóluma lesz annak az önvédelemnek, tevékenységnek, amelyet a társadalom az állam nyomasztó hatalmával szemben fejt ki.

Bredeczkynek ez a filantrópikus működése csak folytatódik, amikor elszakad a magyar földről s rövid bécsi tartózkodása után Krakkóban lesz esperes, majd Lembergben Galícia szuperintendense. Nagy buzgalommal fáradozik a protestáns telepek rendbeszedésén, úgyhogy rövid idő alatt megsokszorozódik a Galiciában működő lelkészek, tanítók száma. Itteni működése is tipikus, hiszen, mint a könyvből látjuk, a galíciai protestáns papok jelentékeny része magyarországi vagy

erdélyi s Bredeczky elődje is éppen úgy felvidéki származású volt, mint utódja.

Egész élete, mint ebből a futó szemléből is látjuk, szakadatlan küzdelem volt, hogy az egyre erősödő reakcióval szemben fenntartsa, megőrizze a felvilágosodásnak már elért pozícióit. Vajjon tudatos volt-e ez a harc? a könyv alapján el nem dönthetjük. Éppen így azt sem állapíthatjuk meg, hogy érzelmi világában a faji, nemzeti kapcsolatok milyen intenzitásúak voltak. Irodalmi munkásságának java része Magyarország ismertetésére vonatkozik, bár nem magyar nyelven s életírója több szép, hazafiasnak mondható kijelentését is regisztrálja, — de mindez még megengedi azt a feltevést, hogy a felvilágosodás szeretete erősebb volt benne a nacionalizmusénál s hogy az aufklárista szellem kozmopolitává tehetette őt. Kazinczy nem tartotta őt jó magyarnak és Berzeviczy Gergelyvel együtt emlegette. S bár ítéletében nagy elfogultsága is vezethette, azt helyesen ismerte fel, hogy Bredeczky valóban Berzeviczyvel rokon lélek. Mindketten „aufkláristák” maradnak, mialatt egy harmadik kortársuk, ugyancsak evangélikus szuperintendens, de még beljebb a szláv tengerben, romantikussá lett. Az alapos vizsgálódás Fessler romantikus korszakában a nacionalista érzelmek magas fokát állapította meg, úgyhogy hajlandók volnánk Bredeczkynél és Berzeviczynél ez érzelmek hiányát vagy legalább is tovább nem fejlődését annak tulajdonítani, hogy a romantícizmus hidegen hagyta őket. Ily messzemenő következtetést azonban a bizonytalan praemissából a kutatás mai állását jelentő Bredeczky-életrajz alapján teljes biztonsággal nem vonhatunk le.

Horváth Ödön könyve a régi életrajz-típus. Részletesen, minuciózus pontossággal elmondja hősének minden tettét, a fontos eseményeket éppen úgy, mint az egészen jelentéktelenekeket. Azért a fáradságos munkájáért, amellyel a kézíratos irodalmi hagyatékot, a levelezést feldolgozva közkinccsé tette, valóban hálánk illeti meg. Arról azonban le kell mondanunk, hogy még többet várjunk vagy kapjunk. Horváth még a mérsékelt kritikát is kirekeszti munkaeszközei közül, a könyv első lapjától az utolsóig csak szuperlatívusokban beszél. A feldolgozás módja, amint minden egyes fejezetben külön tárgyalja Bredeczky irodalmi, hivatalos, családi életét, nagyon nehézkes és nem is tudja elkerülni az unalmas ismétléseket. Az amúgy is terjengős könyv olvasását azonban valósággal pönitencia-tartássá teszi az ellenmondó állítások hyperkritikája. Ha a legperdöntőbb fontosságú bizonyíték is van a kezében, amely végleg tisztázza a kérdést, még akkor is érdemesnek tartja, hogy folyton helyreigazítsa az életrajzi lexikonok vagy a régen — s joggal — elfeledett jelentéktelen cikkek tévedéseit. A könyv sajtó alá rendezőjének lett volna a kötelessége, hogy ezeket a részleteket hagyja el, vagy legalább is jegyzetekbe szorítsa le.

Mályusz Elemér.

Die zweihundertjährige Dreifaltigkeitskirche in Pressburg, 1725—1925. Bratislava, C. F. Wigand. 8°, 19 l.

A pozsonyi Szentháromság-templom és kolostora nemrég ünnepelte keletkezése kétszázadik évfordulóját és mindkettő most vált aktuálissá az által, hogy Széchenyi István a szóbanforgó kolostorépület falai közé került régi vármegyeháza egyik termében alapította a M. T. Akadémiát. Ez okból fokozott érdeklődésre tarthat számot a fent jelzett könyvecske, mely ez év nyarán Pozsonyban jelent meg. Tartalma: a templom és kolostor története és esztétikai leírásuk. A történeti részt *Nádor Imre*, a templom plébánosa, a képzőművészeti méltatást *dr. Weyde Gizella* festőművész és műtörténeti kutató írta.

Alkalmi (jubiláris) írásról lévén szó, talán nem volna szabad a szakbírálat szigorúbb mértékét alkalmazni reá, a kis könyv azonban annyi becses új adatot tartalmaz és mindkét része annyi meleg tárgy szeretettel van megírva, hogy lehetetlen szó nélkül napirendre térni fölötte.

Nádor Imre történeti ismertetése leginkább a plébánia levéltárában talált okiratok és egyéb forrásadatok nyomán készült, Weyde Gizella viszont a városi levéltár iratai, valamint a hazai és külföldi szakirodalom felhasználásával tárgyalja a barokstílus templom építészeti, szobrászati és festői szépségeit. Ugyancsak Weyde Gizella rajzolta a könyv címlapját, mely erősen impresszionista felfogással ábrázolja a templom jellegzetes toronypárját. Mindkét szerző számos becses adalékkal járult hozzá a kultúr- és műtörténeti nevezetességű kettős épületre vonatkozó ismeretek gyarapításához. Német nyelven, jóllehet mindkét szerző magyar, azért íródott ez az alkalmi munka, mert a plébánia híveinek túlnyomó többsége német anyanyelvű.

Dr. Kumlik Emil.

Divald Kornél: Felvidéki séták. Budapest, Szent-István-Társulat, é. n., 8°, 239 l.

Divald Kornél hervadhatatlan érdemeket szerzett magának a Felvidék régi emlékeinek összegyűjtésével. 1904 januárjában a Szepesmegyei Történelmi Társulat bízta meg, hogy a millenium alkalmából megindított sorozatos kiadványai részére készítse el a megye műemlékeinek ismertetését. Az eredmény három kötetben a megye építészeti, szobrászati és festészeti emlékeinek földolgozása lett. S hogy ez a mű milyen sikert ért, azt ma is nagy népszerűségén kívül az bizonyítja, hogy Berzeviczy Albert, mint kultuszminiszter, megbízta szerzőjét a Sárosvármegyei Múzeum megteremtésével. Azóta a Bártfán, a régi városház épületében berendezett gyönyörű múzeum, valamint a Felvidék műemlékei is — amelyek összeírására ugyancsak a szerző kapott megbízást, — idegen kézre kerültek. Divaldot, aki 1904 óta állan-

dóan járta a Felvidéket és munkáját lassankint 14 megyére terjesztette ki, csak az idegen hódító zavarta ki rendszeres kutató munkájából. Idővel kutatási köre még bővült; a sárosi gyűjtés kiterjedt az ipar körébe tartozó régi emlékekre és a régi himzések és népipari tárgyak átvezették a szerzót a néprajzi gyűjtés terére is. De Divald historikus maradt programjának e kibővítése után is. A föld története is érdekelte, amelyen kóborolt, és szépírói működése során előszere-ttel dolgozott föl történeti tárgyakat. Csak az előttünk fekvő könyv első fejezetéből tudjuk meg, hogy erre a működésére mennyire predesztinálta őt származása, hogy gyűjtői hajlamát és a Felvidék meleg szeretetét apai és anyai őseitől örökölte.

Divald szerény egyéniségétől távol áll minden nagyképűség. Fel kell tehát hívnunk az olvasó figyelmét arra, hogy ez a könyv nem lép föl tudományos igényekkel. Az összeomlás Divaldot egy életen át folytatott munkaköréből zök-kentette ki. „A bártfai szent Egyed-templom nagyobb felében kész monografiájának szedését — így fejezi be könyvét — a kommunizmus alatt széthányták a nyomdában, könyvalakú kiadásához előre készült drága fénynyomatú képmellékletei elkallódtak, miként a szárnyasoltárokról írt munkám kiegészítésre váró harmadik füzetének szedése is. S hogy szét-foszlott a vörös köd, irodalmi téren nem igen javult a helyzet. Voltaképen nem is volt miről írnom. Új anyagot gyűjteni szinte lehetetlenségszámba ment. A régi jó időkkel együtt az utazásnak, a hetekig tartó kocsikázásoknak is be-fellegzett. Hivatalnok lettem.” A fájdalmas lemondás és a mult emlékein való elmerengés adta kezébe a tollat, hogy húsz évi vándorlásait és gyűjtéseit leírja. Műfajilag tehát ez a könyv nem műtörténeti feldolgozás, hanem memoire. De annyi benne az értékes történeti anyag, hogy nem mulaszthatjuk el fölhívni rá mindazok figyelmét, akik szeretik a Felvidéket, vagy az ilyen könnyebb formában adott kalauzolókat a mult emlékei közt. A közvetlenség, amellyel az író mondanivalóját előadja s a szöveget kísérő számos szép fölvétele is sok gyönyörűséget fog szerezni olvasóinak.

—y—r.

Mohácsy Béla: A magyar királyi államvasutak a világháború alatt: Budapest, 1925. Hornyánszky Viktor részvénytársaság kiadása. 8° 110 lap.

Általános elismert tény, hogy milliós hadseregek működését csakis a vasúti technika mai fejlettsége teszi lehetővé. A világháborúnak egyik legnagyobb teljesítménye éppen a vasutak kifogástalan működése, ember és gép egyaránt végsőkig megfeszítve állt a hadműveletek, a hadtáp szolgálat, valamint a mögöttes országrészek ellátásának biztosítása szolgálatában. Csak. aki kint volt a fronton, tudja teljes

egészeben méltányolni azt, mit jelentett az, hogy minden katona mindennap megkapja a maga ételmezését, a maga töltényét. Ezt a szakadatlan, soha nem szünetelő munkát a harcterek mögött legnagyobb részt a vasút végezte. A hadiszolgálat terhéből bőségesen kijutott a magyar vasutaknak különösen a háború második felében, amikor az ország már nemcsak négy arcvonal átmenő forgalmát bonyolította le, de a megszállott területek szolgálatát is részben el kellett látni, a folyton romló ember és felszerelési anyag állandó nehézsége mellett. Ezenkívül a mi országhatári vasúti vonalaink is aránylag nagyon csekély teljesítőképességűek voltak a velük szemben felállított követelményekhez képest, csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett rajtuk a forgalmat lebonyolítani. Ludendorff írja, hogy 1915 januárjában a Przemyśl felszabadítására indított offenzíva éppen azért nem járt eredménnyel, mert az északkelet magyarországi vasútvonalak képtelenek voltak az anyagi szolgálat és a csapateltolás ellátására.

A háborús magyar vasútügy történetéről eddig nélkülözünk minden szakszerű tájékoztatást. Öröndetes dolog tehát, hogy már megjelent egy könyv, mely, hacsak vázlatosan is, de a hivatalos adatok nyomán mégis csak megbízható tájékoztatót ad erről a laikusok és történetírók előtt eddig egészen ismeretlen, bonyodalmas működésről. Mohácsy Béla könyvét másnak, mint vázlatnak nem tekinthetjük, de mint ilyen is valóban hézagot pótol és bizton várjuk szerzőtől a magyar hadi vasútszolgálat részletes történetének megírását.

T. L.

Johannes Maria Verweyen: Die Philosophie des Mittelalters.

X + 308 l. Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger. Berlin és Lőpese, 1921. Ára 35 márka.

Rövid általánosságban a középkor filozófiája történetének elméleti értéke oda formulázható, hogy általa annak a kornak az általános, vagyis bölcsészeti eszméivel ismerkedünk meg, melyekből fokozatos átmenetek és továbbfejlődés után az újkor és vele együtt jelenkorunk kultúrája is előállott.

Hogy ez miként ment végbe, Verweyen-nél hivatottabb alig lehetett, aki megírja és bemutassa. Mert a középkornak kevés oly alapos ismerője van, mint ő, mint ahogy kevesen vettek részt e kor szellemi mozgalmainak felkutatásában is hasonló mértékben.

Ámbár a középkori, főleg scholastikus kéziratoknak feltehetően nagyobbik része még mindig kiadatlanul fekszik a levéltárakban, mégis akkora a haladás, amelyet az utóbbi években a középkori kutatás tett, hogy igen sok tekintetben másképp látjuk és értékeljük e kort, mint régebben. Min-

denekelőtt világosan felismertük, hogy a középkori filozófia sem azonosítandó egyszerűen a scholastikus, és pedig a dogmatikusan megkötött scholastikus gondolkodási iránnyal. A középkorban is él „modern szellem“. Az orthodox mellett volt egy heterodox, vagy mondjuk, eretnek filozófia. Mert a hagyományos úttól való minden letérést a középkor „modern“-nek érezte. Petrus Aureoli például Duns Scotus-t mint „quidam doctor modernus subtilis“-t dézi. Egy ismeretlen XII. századvégi szerző Petrus Lombardus ellen irányuló, „az igazi filozófiáról szóló könyv“-ében vizsgálat tárgyává teszi: „quae videntur suspiciosa esse in scriptis modernorum“.

A középkori logikában három időszakot szokás megkülönböztetni, ezek: a logica vetus, nova és modernorum. A realizmus és nominalizmus ellentétének megfelelt az antiqui és moderni.

A középkor filozófiáját nem lehet általánosságban tiszta fogalni bölcseletnek jellemezni, amely egyáltalán nem törődik a tapasztalattal. Ridiculosum est experientiam negare, mondja Petrus Aureoli különféleképen variált alakban. Albertus Magnus, Roger Baco és a nemrégiben „felfedezett“ Vitello egy természettudományi hármascsillagzat. Mind a három lelkes barátja a természetbúvárlatnak s gondos észlelését követeli a természeti tüneményeknek. Az utóbbi kettő az arab scholastikus Alhazen († 1038, Kairóban) befolyása alatt áll, ki a középkor legnagyobb matematikusai és fizikusai közé tartozik. Alhazen a dioptrika és a katoptrika problémáival foglalkozik, a fénytörés és visszaverődés matematikailag formulázott törvényeinek kísérleti kimutatásán fáradozik, továbbá a szem bonctanát s a látást tanulmányozza, s a térről állít fel tisztult elméletet.

Petrus Peregrinus R. Baco szerint az „experimentator fidelis“, a mágnesség kísérleti tanulmányozását sürgeti s azon van, hogy induktív úton felderíttessenek a virtus qua agit mágnes törvényei. Kortársa, Dietrich von Freiberg, a természettudománynak szintén nagy tisztelője, a szívárvány első helyes elméletét állította fel, amennyiben keletkezését a napugaraknak az esőcseppekben való kétszeri megtörésére és egyszeri visszaverődésére vezette vissza. Nicolaus von Oresme már a XIV. század kezdetén hirdette a Föld napontai mozgását és az égboltozat nyugodt állását. Ily módon Copernicus legjelentősebb középkori előfutárja lett, aki Cartesius és Galilei alapgondolatait is megelőzte. Ő a feltalálója nemcsak az analitikus geometriának, hanem az esés törvényének is, mellyel rajta kívül még szászországi Albert is foglalkozott. Az utóbbi Buridan-nak a tanítványa, az első egyikének, aki a középkorban az aristotelesi fizikát elvetette és impetus-elméletében a nehézkesség törvényét és az erő fogalmát állapította meg. (Az utána elnevezett számárra,

mely két egyforma nagy szénanyaláb közt éhen pusztul, máig sem sikerült iratai közt rábukkanni.) Ami önállót az orvosi tudomány, jelesül a sebészet alkotott, azt Sudhoff professor (Lipce) hatalmas köteteiben az utóbbi években adta ki.

Láthatjuk mindebből, hogy éppen a természettudományok fejlődésmenetének nézőpontjáról minden okunk megvan rá, hogy a humanizmus első időszakából származó, kritikátlan jelszavakkal a „sötét középkorról“ lényegesen óvatossabban bánjunk, mint ahogy az sokszor még szokásos.

Egy más szemrehányás vagy vád is van, mellyel a középkort általában illetni szokás: a feltétlen tekintélytisztelet, mely a természettudományok kibontakozására erősen hátráltatólag folyt be. Való igaz, hogy a tekintélyek nagy megbecsültetésben részesültek. Hol Plato, hol Aristoteles volt „a philosophus“. Közben azonban hangok esendülnek fel a tekintélyek vak követése ellen. Albertus Magnus az aristotelisi tanok ellen is ily értelemben szólal fel. Az ellentétes vélemények küzdelme azonban mintaszerű tárgyilagossággal és csendben folyik le. Tiszteletlen elbánás az ellenfél személyével, vagy véleményével szemben, a középkorban ismeretlen.

Verweyen könyvének csupán a bennünket legközelebből érdeklő részét, az egésznek tehát csak egy részletét ismertettük, azt a részletet t. i., mely legerősebben volt kidomborítandó a középkori sötétség híret költő, elterjedt természettudományi nézet ellenében. A többi részről csak annyit, hogy méltán sorakozik az itt röviden bemutatottnak az értékéhez. Sok tekintetben sikerült tehát a kitűnő szerzőnek újabb világossággal behatolni a még számos részletében felfedezetlen középkorba, miért is munkáját, mint értékes forrástanulmányt, melegen ajánljuk az érdeklődők figyelmébe. Györy.

Miskolczy István: A középkori kereskedelem története. Szent István-Társulat (Szent-István-Könyvek, 37. sz.). Budapest, 1926. 224 lap.

A „Szent-István-Könyvek“ című sorozatos vállalat, melyben Miskolczy István könyve megjelent, azt a tiszteletreméltó célt szolgálja, hogy a kultúrát fejlesztő, terjesztő és népszerűsítő munkákat ad ki. Jelen munkát is e szempontból kell kritika tárgyává tennünk s ha nagy vonásaiban vizsgáljuk, akkor a célt elértnek kell tekintenünk, ami a munka kiadását kellőképen indokolja.

A könyv első része ugyanis összefoglaló kérdésekkel foglalkozik: rövid áttekintést ad a kereskedelem fejlődéséről, jellemezni törekszik a középkori kereskedő életviszonyait, foglalkozik a kereskedelem technikájával (testületek, vásárok, pénzforgalom stb.), s végül szól a kereskedelem akadályairól (árúmegállító jog, utak bizonytalansága). A második

részben területi elhelyezkedés szerint jellemzi a kereskedelmet, ismerteti a keleti kereskedelmet, a Földközi-tenger medencéjének kereskedelmét, a nyugati országok kereskedelmét, Közép-Európa s főleg a Hansa kereskedelmét, s végül jellemzi a középkori pénzüzetet. Amint e nagy vonásokban végzett ismertetésből kitűnik, a szerző figyelme sok mindenre kiterjedt s ha egyes részletkérdéseket nem domborított ki kellően, az véleményünk szerint annak tulajdonítható, hogy a munka népszerűsítő tendenciájának megfelelően nem akart szakkérdésekbe erősebben belemélyedni. Sajnálattal állapíthatjuk meg ennek ellenére is, hogy nem méltányolt kellően olyan kérdéseket, amelyek mellőzése a munka rovására eshetik. Így nem szólt külön a városi élet kialakulásáról és fejlődéséről, pedig ez ennek a korszaknak legérdekesebb vitapontja, amellyel rengeteg sokat foglalkozott a tudomány s máig nem tudta végérvényesen eldönteni. Nem foglalkozott mélyrehatóbban a kereskedelmi utakkal, ezzel kapcsolatosan a településsel, ami a középkor gazdasági életének ismerete szempontjából elsőrangú jelentőségű. Nem foglalkozott végül a vámokkal, amelyek egyrészt a kereskedelem fejlődésének fontos akadályait vannak hivatva feltüntetni, másrészt pedig pozitív adatokat szolgáltatnak a középkori áruforgalomhoz, aminek ismerete a kereskedelem szempontjából kiváló érdekléssel bír. Nem azt mondjuk ezzel, hogy ezeket a kérdéseket teljesen figyelmen kívül hagyta, hanem ezek olyan nagy horderejű kérdések, melyek a középkori kereskedelem jellemzéséhez szorosan hozzátartoznak s így joggal elvárhattuk volna, hogy az általánosságok során ezekről is szóljon.

Ha most a részletekbe kívánunk betekintést nyerni, azt a legjobban a könyv végéhez csatolt irodalom vizsgálata útján tehetjük meg. A felsorolt irodalmi anyagban vannak tiszta kútfők (oklevelek, krónikák) s vannak kész feldolgozások, amelyek részben speciális kérdésekre, részben gyakorlatilag elhatárolt területekre vonatkoznak. Itt mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a felsorolt, szoros értelemben vett kútfők (Codex diplomaticus, Árpád-kori új okmánytár stb.) felhasználását, a könyv elolvasása után nem győződünk meg s azt kell hinnünk, hogy a szerző ezeket a forrásokat csupán azért sorolta fel, mert a feldolgozások, amelyekből merített, ezeken a kútfőkön épültek fel. Ezeket a forrásokat tehát nem kellett volna felsorolnia, mert alkalmasak az olvasó megtévesztésére.

Ha őszinte kritikát akarunk mondani a szerző dolgozási módszeréről, akkor a szöveg figyelmes olvasása alapján azt kell mondanunk, hogy nagy szorgalommal és pedáns célkitűzéssel kivonatolta az idevágó szakmunkákat s ezeket a kivonatokat részben a tárgy természete, részben geográfiai tagoltsága szerint csoportosította. Ez végeredményében

helyes eljárás, mert a felhasznált óriási anyagot másként nem is lehet értékesíteni. Csupán abban hibázott, hogy a tárgyak közötti kapcsolatot nem igyekezett erősebb szálakkal megerősíteni s így bizonyos lexikális színezete lett az egésznek, az összefüggés inkább mechanikus s nem a dolgok lényegéből folyó. Ezt meg kellett mondanunk, akármenynyire is méltányoljuk azt a rengeteg munkát, melyet a szerző idegennyelvű kiadványok olvasására és kivonatolására fordított. Az épület, melyet alkotott, külső tekintetre impozáns, hiányzik azonban az összetartó anyag, a nyers kövek még kilátszanak belőle. A „*nonum prematur in annum*” elvét nem tartotta be, túlkorán adta sajtó alá a munkát s így azt a hatást kelti, mint az a nemes gyümölcs, amelyet mesterségesen érleltek meg; hiányzik a zamatja.

Nem akarunk ezzel levonni a könyv értékéből, de azt szeretnők, hogy a szerző, ki idegennyelvű munkák olvasására annyi fáradságot fordít, máskor a formábaöntéstől sem vonná meg a szükséges figyelmet és fáradságot. Egyébként készséggel elismerjük, hogy a munka jó szolgálatot fog tenni a magyar olvasóközönségnek, mert hiányt pótol, hiszen Dománovszky Sándor munkáján kívül e tárgykörbe tartozó értelmes szakmunkánk eddig még nincs.

Gárdonyi Albert.

Hermann Wendel: Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit. 1925. Frankfurter Societäts-Buchdruckerei. 798 l.

Az érdeklődőket elsősorban fel kell világosítanunk, hogy nem szorosan vett történeti mű, Wendel, vastag, címlapján Kraljević Markó szobrának képmásával díszített könyve. Semmi egyéb, mint propaganda-irat, még pedig abból a fajta-
Semmi egyéb, mint propagandairat, még pedig abból a fajtából, amely egy még bizonytalan sorsú államképződményt, t. i. Jugoszláviát, a történeti erők természetes hatásából akarja gondolatnak, hogy anyagi és erkölcsi motívumok szükség-szerűleg hoztak létre egy államot, s az olvasó előtt mégis csak bizalomkeltőbb politikai alakulatoknál a történeti igazolás, mint racionalista érvek felsorakoztatása.

Az író célja nem túlszerűen: azt kívánja 800 oldalon keresztül kimutatni, hogy a délszláv állam hasonló természetű fejlődés eredménye, mint Németország vagy Itália, aminek előfeltétele a délszlávok nemzeti egységének s az összetartozás tudatának felfejtése, nemzedékek gondolatvilágán keresztül. Arról már igazán nem tehet, hogy — bár eléggé tárgyi lekiismerettel készíti és értékeli a történeti tényeket — a könyvnek sehogyan sem sikerült kompozíciót adni. Azt még csak meg lehet érteni, hogy a bulgár, szerb és bosnyák rájában nem volt meg a délszláv egység tudata, hiszen annak tényleg szűkre szabta a török uralom az érdek-

lódési körét. Az azonban már különösebb, hogy még a legújabb évtizedekben is, külön utakon haladt a bulgárok, szerbek, horvátok és szlovének fejlődése, s az egész mű végigolvasása után az a csalhatalan érzékünk marad hátra, hogy a jugoszláv államot egyetlen népelemének, a szerbségnek bámulatraméltó imperialista ösztöne hozta létre.

Amde Wendelnek még kettős nehézséggel kell megküzdnie: a jelent akarja megértetni, a szerb hegemonia alatt levő királyság létrejöttét, tehát nem szabad tágitania attól az elvtől, hogy a délszláv egységet elsősorban a szerbek válósíthatták meg, s csakis a Karagyorgyevics-dinasztia uralkodása alatt. Ezért nem hangolja különösebb lelkesedésre az első ideális, nagyarányú délszláv törekvés, az illyrizmus, ezért siet el Strossmayerék jugoszlavensztvója mellett, s végül ezért intézi el fölényesen, egy oldalon, a trializmus eszméjét. Nála a szerbek mártir nemzet, amelyet a török után az osztrákok és a magyarok kiszipolyoztak, az orosz külpolitika önző céljaira kihasznált és ismét eldobott, nyugati kapitalisták kiéltek, de azért híven őrzötte nagy történelmi elhívásának gondolatát, s minden szenvedésen keresztül is megvalósította a hősi dalok királyságát. Erre a munkára csak a szerb volt képes, mint demokrata nemzet, amely demokratikus nemzeti államot hozott létre. Wendel sehol sem tagadja meg, hogy szívvel-lélekkel demokrata, s ez a meggyőződése megnyilvánul minden sorában, minden értékelésében, tehát műve nemcsak egy irányban, tudniillik a szerbek iránti mély rokonszenvében célzatos, hanem szociális felfogásában is.

És mit tud felhozni említett alapgondolata igazolására? Igaz, hogy Gáj propagandája s a horvát jugoszlavensztvo már kitermelték a délszláv eszmét, de csak kulturális téren, a délszláv állam, mint e gondolat adaequat politikai kifejezése, ha talán a vezérektől nem is feküdt távol, de gyűlöletes volt kétségkívül a horvátság zöme előtt, amit Wendel is kénytelen mélabúsan elismerni, s hol magyar, hol dinasztikus propagandának tulajdonítani. A szlovének minden törekvése az volt, hogy a nagyobb részükben általuk lakott örökös tartományokban érvényt szerezzenek nemzetiségüknek és műveltségüknek. A bulgár állam megalakulása óta élesen szemben állott Szerbiával, amit az első fejedelemnél, Sándornál, mégcsak lehet fiatalsággal és félrevezetettséggel magyarázni, de Kóburg Ferdinánd számára csak feneketlen gyűlölet, lenézés, álnoksággal s hiúsággal való meggyanúsítás maradt hátra, mint motívum, amely nem egyszer a szerb érdekek ellentétét, tisztán bulgár politika követésére készítette. Ellenben fel van sorolva a könyvben minden bankett, pohárköszöntő, tizedrangú ujságeikk, egyetemi hallgatók összefojetelén elmondott önképzőkori nivójú beszéd, amely az osztrák vagy magyar zsarnoksággal ellentétben, a

szerb királyságtól várta a Dél szlávjainak megsegítését. Viszont mulatságos az a megfigyelés, amelyre a figyelmes olvasó lassankint rájön, hogy az a fiatal nemzedék, amely a könyvben szerb-szimpatiajáért, mint idealista s prófétikus tehetségű, jól megérdemelt dícséretet nyer, 1—2 évtized múlva, mikor látóköre tágult és lelke fegyelmezettebb lett, hallani sem akar a fennálló politikai helyzet megbontásáról. Csupán egy dologban lesz valószínűleg igaza az írónak: Masaryk roppant hatásának kiemeléseben az újabb szláv nemzedékekre.

Az erkölcsi hatóerőket tehát csak igen szerényen lehet értékesíteni Jugoszlávia megalakulásának magyarázatára, de hátra van még a propaganda-iratok rekvizitumából egy igen régi, s egy újabb fontos érv. Az első az az ember-telen elnyomás, amelynek a délszlávok úgy a török, mint a magyar és osztrák uralom alatt ki voltak téve. Ismét felsorakoznak a magyar szolgabírák, akik ötvenet veretnek a szerbekre, ha szerb kalendáriumot találnak náluk; mondanunk sem kell, hogy ez a mese nem is eredeti, Kollártól kezdve minden ellenségünk megírta ezt, — de nem a szerbekről, hanem a tótokról — (a lajoskomáromi tótokat a múlt század első évtizedeiben állítólag megverték volna, mert tót papot és tanítót kértek) —, erre nem érdemes komolyan szót vesztegetni, hiszen aki a történelmet ismeri, tudja, hogy kivételesen sok történet az ügyis sokáig kiváltságos szerbek megnyerésére. Az már felháborítóbb, hogy a magyar államjog ismeretének teljes hiányával pártol az író olyan követeléseket, mint a Vojvodina kiszakítása a magyar állam testéből, s jámboran „minimális követelésnek“ állítja be, hogy a Boszniában az okkupáció óta végzett kultúrunka megítélésére nincsen egy jó szava sem, épp oly kevésbé, mint a magyar-horvát kiegyezés becsületes elbírálására. S mindehhez felsorakozik az újabban annyiszor hangoztatott divatos szólam arról, hogy a monarchia hogyan zsákmányolta ki anyagilag Szerbiát, s hogyan kényszerítették élet-halál harcra a kis államot „die ungarischen Schweinebarone“.

Soha józaneszű szerb olyan elfogultan, gyerekesen vagy rosszhiszeműen nem meri a jövőben saját nemzete történelmét az utolsó ötven-hatvan évben elmondani, mint ez a német író teszi. Ítéletet mond az orosz, francia, angol s osztrák-magyar gazdasági politikáról, melynek főcélja, szerinte, Szerbia kizsákmányolása; mint egy új Cato, az erkölcs — persze a szerb érdek szempontjából vett erkölcs — nevében palcát tör nagyhatalmaknak saját életérdeküktől sugallt ténykedései felett, s ha az ő könyvét olvassuk, igazán bámulnunk kell a szerb politika higgadtságát, mivel az gondolkozóba esett, hogy szövetségre lépjen-e a szomszéd monarchiával, mikor ez utóbbi a „szerbhorvát“ Boszniának és Hercegovinának egyharmadát magának követelte esetleges osz-

tozkodás esetére! Ilyen nagyzási hóborrtal egy szerb sem alacsonyítaná le a saját nemzetét és államférfiit.

Ebben az ismertetésben kevés a pozitívum, ami a Wenedel által felvetett gondolatmenetet kimutathatná, de ennek az az oka, hogy a könyvben magában sem találunk komoly gondolatokat. A józan elfogulatlan olvasó azt a benyomást nyeri — de csakis a történelem bizonyos fokú ismerete alapján —, hogy a délszláv népek tényleg mindig idegenek voltak egymáshoz politikai felfogásukban, egyes jelentéktelen kísérletektől talán eltekintve. Másfelülről azonban szorongva kell éreznünk, hogy a különben oly élénken és érdekesen megírt könyv mennyire alkalmas arra, hogy a kevésbbé tájékozott nyugati közönséget a leghallatlanabbul félrevezesse, s természetesen és igazságosnak tűntessen fel olyan dolgokat, amelyeket fegyver és körülmények igazolhatnak, de a történelem semmiesetre sem.

Miskolczy Gyula.

Sir A. W. Ward és G. P. Gooch: The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783—1923. Három kötet. Cambridge, 1922—23. XIII és 628, XVIII és 688, XIX és 684 l.

A régi hagyományok szerint az oxfordi egyetemen a humánus, a cambridgei egyetemen pedig a reális tudományokat művelték és aki a görög-latin klasszikusok iránt érdeklődött, az Oxfordba vette útját, míg Cambridge a természettudományok akadémiaja maradt. A történetírásról nem volna könnyű eldöntenünk, hogy voltaképpen melyik csoportba volna sorozható, amint, ha Oxford vagy Cambridge történelmi studiumait tekintjük, akkor nehéz megállapítanunk, hogy ugyanannak a tudománynak a módszerét Oxford a humánus-nemzeti konzervatizmus, Cambridge a reális-nemzeti liberalizmus formájában mutatja be. Oxford elismerésreméltó munkákat alkotott az egyetemes és a nemzeti történetírás terén, Cambridge viszont az elmúlt negyedszázadban olyan szervezetet épített ki, mely ma már az egész angol történetírás központjává tette.

Huszonöt éve már, hogy Acton lord, az újkori történelem oxfordi professzora, egy modern történelem nagyszabású tervét közzétette, a megvalósítás azonban a cambridgei egyetem érdeme volt, mely a Cambridge Modern History 14 vaskos kötetének megalkotóit (a munkát annak idején a Történeti Szemlében ismertettem, 1915, 605—10. l.) egy táborban egyesítette. Amidőn Acton lord 1902-ben elhalt, a szerkesztőbizottság élére Sir A. W. Ward, a cambridgei Peterhouse mestere került, ki sok nehézség között is biztos és tapasztalt kézzel vitte a nagy munkát a megindítás (1904) és a befejezés felé (1912). Tudósgárdája ezután is együtt maradt és így indult meg 1911-ben a még csodálatosabb, 8 kötetes Cambridge Mediaeval History, mely a történelemnek sokat félreértett, de talán legszebb kor-

szakát mutatja be, utolsó kötetében pedig (I—IV. kötet. Cambridge, 1911—23) az első teljes bizánci történelemmel ajándékozott meg bennünket. A vállalat megindulása után már útrakelt a 6 kötetes Cambridge Ancient History, mely az ókori történelemre vonatkozó ismereteket gyűjti össze és rendszerezi (I—III. kötet. Cambridge, 1923—25, az I. kötet 1924-ben második kiadásban is megjelent), és végül, ami nálunk talán kevés, de Angliában és a Keleten annál nagyobb méltánylásra talált, egy 6 kötetes indiai történelem, a Cambridge History of India, mely ezen ismeretlen világ nagy épületének az európai történetírók előtt alig ismert perspektíváit mutatja be (I—II. kötet. Cambridge, 1922—25).

Ha semmi egyebet nem tettek volna Cambridge-ben, mint hogy ezt a négy nagy világtörténelmi munkát megindították és részben megalkoták, úgy a cambridgei történelmi iskola már ezzel is el nem muló érdemet szerzett volna magának. A szervezkedés azonban tovább folyt és a modern történészeket nagy kitüntetés érte azzal, hogy a brit kormány a cambridgei munkálatokat honorálva, külügyi hivatalának irattárát Cambridge-be szállította át. Ennek az elhatározásnak, mely a levéltár megnyitásával együtt annak feldolgozását is intézményesen biztosította, köszönte létét a háromkötetes Cambridge History of British Foreign Policy, melyet e szerint voltaképpen a brit külügyi hivatal levéltári anyaga előzetes ismertetésének kell tekintenünk.

Mivel azonban a külügyi akták csak bizonyos korszakig állottak rendelkezésükre a betekinteni akaróknak, azért 1922-ben az egész munkát két részre osztották. Az egyik csoport a régi akták feldolgozásával foglalkozott és így született meg Webster liverpooli professzor egyszerű műve az 1815-i végzések megalkotásáról és Castlereagh, Temperley cambridgei professzoré Canning külpolitikájáról (*Webster C. K.: The foreign policy of Castlereagh, 1815—1822. London, 1925 és Temperley H. W. V.: The foreign policy of Canning, 1822—1827. London, 1925*), melyek másfélezer oldalon, eddig nem ismert okiratok alapján mutatják be Anglia külpolitikáját 1815 és 1827 között, amint az ők ketten az 1923-i bruxellesi történelmi kongresszuson előre jelezték.

Ugyanakkor a második csoport Gooch és Temperley professzorok vezetése alatt, a brit kormány és a londoni British Institute of International Affairs, az angol külügyi társaság megbízásából, mely a brit külpolitika utolsó évtizedeinek történetével behatóan foglalkozik, az 1871-től 1913-ig terjedő angol diplomáciai levelezést nézi át és készíti sajtó alá, ami bizonyára méltóan fogja kiegészíteni a német külügyi hivatal monumentális aktapublikációját. El lehetünk rá készülve, hogy az 1871-től napjainkig terjedő félszázad történetére vonatkozólag egy-két év alatt közel százezer kiadott okirat fog rendelkez-

kezésünkre állani és az újkori történészek bőven el lesznek látva szebbnél-szebb feladatok megoldásával.

Annál elismerésreméltóbb Klebelsberg Kunó grófnak és a Magyar Történelmi Társulatnak az az elhatározása, mellyel a kor intő szavát megértve, Magyarországnak, a mi szegény terra incognitónknak, mely a békekonferencia bölcsei szerint egy 1867 óta létező ázsiai alakulat, megismertetését előzve, éppen az újkori források felkutatásával igyekszik a forgalomban levő balhitet eloszlatni.

A Cambridge History of British, Foreign Policy három kötetének ismertetésére visszatérve, az első kötetben ott találjuk az azóta elhalt Sir A. W. Wardnak, a cambridgei Peterhouse nagynevű mesterének, kit még nekem is volt szerencsém ismerni és többször vendége lehetni, összefoglaló bevezetését az angol külpolitika történetéről a normann hódítástól az Egyesült-Államok elszakadásáig (1783). Magunk sem értjük ugyan teljesen, hogy miért választották a munka kezdő korhatárául az 1783-i versaillesi békeszerződést; talán azért, mert a Walpole—Echathan-féle külpolitika bonyolult rendszerének befoglalása még egy kötetet igényelt volna s mert Anglia 1783-ban teljesen elszigetelt hatalomként került ki az amerikai háborúból, hogy az egész világgal felvegye a küzdelmet és maga nyomja rá bélyegét a világot elrendező 1815-i végzésekre.

A voltaképeni I. fejezetben (Pitt's frist decade, 1783—1792. I. kötet, 143—215. l.) Clapham J. H. cambridgei előadó Pitt politikai rendszerének kialakulását ismertette a francia hadüzenetig, ahol az események elmondását a napoleoni korszak történetének legjobb ismerője (az osztrák Fournier csak a kontinentalis részletek elmondásában jobb), Rose J. Holland cambridgei professzor vette át, ki két mesteri fejezetben ismertette az angol-francia háború történetét (II. The struggle with revolutionary France, 1783—1792. 216—308. és III. The contest with Napoleon, 1802—1812. 309—391. l.). Az első kötetet Webster professzor két fejezete zárja be az 1812—15. eseményekről (IV. The pacification of Europe, 1813—1815. 392—521. l. és V. The American War and the treaty of Ghent, 1812—1814. 522—542. l.). A fejezetek igen jó összefoglalások, melyeket oklevéldízetek egészítenek ki (543—602. l.), a bibliográfia (603—609. l.) ellenben szűkszavú és a Cambridge Modern History megfelelő összeállításait igyekszik pótolni.

A második kötetet az elsőnél jóval gazdagabbá teszi az, hogy egészen ismeretlen anyagot nyújt. Igen érdekes Phillips Alison W. dublini professzor értékezése Anglia és a Szent Szövetség viszonyáról (I. Great Britain and the Continental Alliance 1816—1822. 1—50. l.), bár azt vonásaiban már előbb is ismertük az európai konferenciáról írt feltűnő munkájából (The Confederation of Europe. A study of the European Alliance, 1813—1823. London, 1914. II. kiadás 1920). Nagyrészt új adatokat nyújtott Temperley professzor (II. The foreign

policy of Canning, 1820—1827. 51—118. l.), ki 1905-ben írt Canning életrajza óta sohasem szűnt meg a kérdéssel foglalkozni és teljesen újat Omord, ki a belga kérdést (III. Belgium, 1830—1839. 119—160. l.), valamint Mowat oxfordi előadó, ki az angol-francia viszonyt ismertette (IV. The Near East and France, 1829—1837. 161—198. l.). Tőlünk távolabb estek Moviaty értéke-zése Indiáról és Kelet-Ázsiáról (V. India and the Far East, 1833—1849. 199—219. l.) és Newton londoni professzor a gyarmati és amerikai kérdésekről (IV. United States and colonial developments, 1815—1846. 220—283. l.).

Igen vázlatos az az ismertetés, melyet Hermannshaw profesz-szor, ki a londoni egyetemen középkori történelemmel foglal-kozik, az 1848—49. mozgalmakról adott (VII. The European revo-lution and after, 1848—1854. 287—538. l., és amit egészen át kel-lene dolgozni, mert főbb tekintetben elavult, vagy nem állja meg helyét. Magyar vonatkozásai hasznavehetetlenek, bár jóin-dulatú általánosítások. Ezen a téren tehát ránk vár a feladat, hogy a pusztá jóindulattal ki nem tölthető ür eltüntetéséről gondoskodjunk és az 1848—49. magyar szabadságharcnak párat-lanul gazdag és bennünket fényesen igazoló forrásanyagát mielőbb közzétegyük. Annak megjelenése még a magyar jövő szempontjából is nagy horderejű volna, mert az egész világ értelmiségére befolyást tudna gyakorolni.

Annál jobban sikerült Reddaway professzor kiváló tollá-ból a krími háború és a francia szövetség története (VIII. The Crimean War and the French alliance, 1853—1858. 359—402. l.), míg a kötet többi részét sporadikus epizódokról írt monografiák alkotják (Buckler leicesteri előadó: India and the Far East, 1848—1858. 403—429. l. X. Reid londoni előadó: The Franco-Italian War, Syria and Poland, 1859—1863. 430—464. l. XI. Clapham és Beninus: Commercial relations, 1828—1865. 465—487. l. XII. Newton professzor: Anglo-American relations during the Civil War, 1860—1865. 488—521. l. XIII. Sir A. W. Ward: The Schleswig-Holstein Question, 1852—1866. 522—582. l. és XIV. Greece and the Jonian Islands, 1832—1864. 583—621. l.). Néhány ismeretlen oklevél közlése (622—645. l.) után ismét egy szűkszavú bibliográfia következik.

A második kötet VII—XIV. fejezeteit szerintünk újból át kellene dolgozni és csoportosítani.

A befejező harmadik kötetet a porosz-német egység kiala-kulásával kezdődik, mi egy pillanatra sejteti velünk, hogy a világháborútól még nem elég messzire távolodtunk el. A kötet anyaga 1866-tól tulajdonképen 1914-ig terjed.

Nem volt szerencsés, habár angol szempontból indokolt is, az, hogy a kötet első része az angol semlegesség politikájára vonatkozik. Cruttwal oxfordi, Jellow és Montmorency cam-bridgei professzor azonban az angol semlegesség szürke címe alatt világtörténelmileg is fontos eseményeket és korszakot foglalnak össze (I. Neutrality, 1866—1874. 1—71. l.).

Valamivel egységesebb a keleti kérdés története, melyet azonban Dawson az imperializmus korszakába is átvezet, ami homályt idéz elő (II. Forward policy and reaction, 1874—1885. 72—186. l. III. Imperial policy in the Old and New World, 1885—1899. 187—262. l.). Ebben a tekintetben a kontinentális történetírás már határozottan előbbre jutott abban, hogy a korhatárt a régi és az új diplomácia között a 90-es évek közepére teszi, míg az angol történetírásban már az is újítás, hogy nem Viktória királynő halálát veszik alapul. Chirol Valentine elsőrendű publicista és elsőrangú tekintély a délafrikai háború diplomáciáját illetően is, de azért az ő fejezete a tárgyalást nem szerencsésen szakítja meg (IV. The Boer War and the international situation, 1899—1902. 263—293. l.). Szerencsésebb lett volna 1895-től szabad teret engedni Gooch professzornak, ki ennek a korszaknak legjobb ismerője, de azért az a harmadfél-száz oldal, mely a nagy művet az ő tollából befejezi, annyira egyéni, hogy önálló munkának is számíthatnánk, mely önálló formában, a 90-es évek közepétől kezdve kiváló alkotásnak bizonyulna (V. Continental agreements, 1902—1907. 294—384. l. VI. Triple Alliance and Triple Entente 1907—1914. 384—508. l. Epilogae. The War and the Peace, 1914—1929. 509—538. l.).

Cecil Algenan egybeállítása a Foreign Office működéséről kútfőjelleggel bír (The Foreign Office. 539—630. l.).

A bibliográfia ellenben igen sok kívánnivalót hagy maga után.

A köteteket pontos és bőséges index vezeti be.

Horváth Jenő.

Fueter, Eduard: *Weltgeschichte der letzten hundert Jahre, 1815—1920.* Zürich. Druck und Verlag von Schulthess & Co. 1921. VII. és 674 l.

A világtörténelem a XVIII. században alkalmazásba vett iskolai felosztás alapján ó-, közép- és újkorra tagolódott, de már a XIX. század első éveiben észrevehető volt az, hogy a történetírás a francia forradalom és a napoleoni korszak eseményeit egy elkopott kifejezéssel, amelynek helyes használatát azonban vissza kell állítanunk, korszakalkotóknak ismerte. A korszakalkotó események száma ugyanis sokkal csekélyebb, mint ahogyan azt első pillanatban gondolnánk. Magok a francia forradalom eseményei sem bizonyultak oly értelemben korszakalkotóknak, hogy az új és egy legújabb kor mesgyéjén minden más felfogással szemben megmaradni tudtak volna. Ma már a francia történetírókon kívül igen kevesen vannak, akik a legújabb kort 1789-től számitánák.

Amennyiben tehát a régi felosztás kiegészítendőnek bizonyult, és egy legújabb kor elhatárolásának szüksége állott elő, az elmúlt korszakot mindenestre az annak ered-

ményeit mutató eseményekkel kell lezárnunk, az új korszak történetét pedig az új alapokra épülő világrend kialakulásával kell megkezdenünk.

Az angolok és a németek nem csupán azért jutottak erre a gondolatra, mert államaik csak Napoleon leverésével jutottak nyugalomhoz, hanem azért is, mert az ő kritikai vizsgálataik éppen a korelhatárolás szempontjából az 1815-iki végzéseket az 1789-iki lavinánál sokkal fontosabbnak tartották.

A leghelyesebbnek látszó korhatár elfogadásával azonban még alig jutottunk messzire, mert egyrészt az elhatárolt anyag tömege talán az első három korszakét együttvéve is felülmulja és mert másrészt az elhatárolt korszak még befeljezve nincsen, szemünk előtt tart tovább, úgyhogy a fejlődés folyammedrét pontosan megszabni alig lehet. Azoknak tehát, akik a legújabb kor történetével foglalkoznak, magokra kell venni a megjegyzést, mellyel egyesek a legújabb kor történetírásának kritikai lehetőségét kétségbe vonják, de ugyanakkor elfeledni látszanak, hogy amíg ők legtöbbször az általuk tanulmányozott korszakok történetének egész anyagát feldolgozva kapják, addig a legújabb kor történetének vizsgálóira egy eseményekben és forrásokban hihetetlenül gazdag és teljesen elrendezetlen korszaknak a történelem tudományában való helyes és kritikai elhelyezése vár.

Oly teher, mellyel egymagában a legnagyobb elme sem birkózhat meg, mert ezen a téren nem találékonyságra és eszmetermelésre, hanem a források alapján, empirikus úton alkotott megállapításokra van szükség.

Fueter zürichi professzor maga is tehetetlennek látszik a korszak ismeretének egyszerűsítésében, pedig munkája duzzad a szép gondolatok tömegétől. Ami őt megzavarja, az az Európán kívüli területek történelmi fontossága; ezt siet lefektetni munkája első könyvében, hogy azután a világrészek történelmét egy át nem tekintő egyvelegben tárja elénk. Ugyanígy keveri össze a társadalmi átalakulás és a gyarmatosítás fogalmát is ahelyett, hogy az eseményeket magokat engedné csoportosulni és nem kényszerítené őket hangzatos nevek alatt olyan fejezetekbe, hol anyag helyett csupán gondolatok találhatók. Emiatt nem egy dolgot kétszer is el kell mondanía, igen sok dolgot pedig hiába keresünk a közeli hétszázoldalas könyvben. Magyarországról pl. csak Ausztria nemzetiségei között emlékszik meg és a magyar állam politikai küzdelmében csupán Ausztria egyik nemzetiségének a többenél messzebbmenő követelődését látja.

Fueter munkáját nem is ajánlhatjuk nyugodtan azoknak, akik a könyv címe alapján az elmúlt század történetének alapos megismerésére vágyakoznak. Amerikában is, hol a könyv 1922-ben angol kiadást ért, bizonynyal a mű abszo-

lut komolyságát és gondolatokban dús gazdagságát vették tekintetbe, mikor átültették: nekünk azonban éppen a tudomány szempontjából kötelességünk megállapítani hogy az anyag csoportosítása teljesen elhibázott.

Az első könyv elmefuttatása csupán földrajzi gazdasági és szociális eszmékről beszél, de mellőzi a politikai elrendezkedést. (3—26. l.) Legsikerültebb a II. könyv, melyben a Szent Szövetség történetét ismerteti (27—130. l.), bár nem tudjuk elgondolni, hogyan fogják az olvasók a szép gondolatokat határkövekhez kötni, ha a fontosabb események még függelékben sincsenek megemlítve. Tárgyalásának alaptévedését azonban abban látjuk, hogy annak egész folyamán hiányzik belőle a szembeállítás a Szent Szövetség háttérében álló, de a korszak egész folyamán döntő befolyást gyakorló parlamentáris Angliával. A londoni Foreign Office vonatkozó okiratainak oly bőséges közzététele után ez a néhány fejezet már nem állja meg a helyét, rendkívül mértékben zavarólag hat az a körülmény, hogy a Szent Szövetség válságához, az 1848-iki forradalomhoz érve, a III. könyvben a tárgyalás váratlanul megszakad, és a II-dikát követő III. könyv közel száz oldalon a gyarmatpolitika történetét ismerteti 1871-ig, hogy azután ismét az európai eseményekre ugorják vissza, mit azután a IV-ik könyvben 1848-tól 1871-ig elvezet. Az V-ik könyv a világpolitikát ismerteti (421—1637. l.), amit sikerültnek nevezhetnénk, ha feldolgozását Hashagen rendszerezésével egyesítette volna, kinek felosztását nálunk Balanyi professzor tette magáévá, amint azt jelen folyóiratban ismertettük. (Századok 1919. 72—82. l.)

A legújabb kor történetéről megjelent kézikönyvek megírásánál és használatánál tehát igen vigyáznunk kell arra, hogy új gondolatokat kizárólag az anyag ismerete alapján vigyünk a tárgyalásba, mert a helyesen felkutatott anyag már magában véve is mutat bizonyos csoportosulást és elrendezkedést: azt felbontani lehet, de a megértés elővitelének helyes eszköze a felforgatás még akkor sem lehet, ha tetszetős gondolatokkal és jelszavakkal fűszerezzük.

Horváth Jenő.

Brunn, Walter von: Geschichtliche Einführung in die Chirurgie. (Die Chirurgie. Eine zusammenfassende Darstellung der allgemeinen und der speziellen Chirurgie in 6 Bänden. Herausgegeben von M. Kirschner und O. Nordmann.) 76 lap. Urban und Schwarzenberg. Berlin és Bécs, 1924.

Nem mindenki van abban a helyzetben — ideje sincs rá —, hogy a sebészet történetét a monumentális *Gurlt*-féle műből tanulmányozza. Amellett ennek a megjelenése óta is új adatokkal bővült e szakma történelme. Ezért hézagot

pótlónak kell neveznünk a kitűnő *Brunn* tanárnak előttünk fekvő „bevezetését“, mely 76 oldalra van összeszerítva, a leglényegesebb mozzanatokat egy harmónikus egésszé tudta összeállítani, figyelembevéve a sebészet történetének legújabb kutatási eredményeit. A tárgyuk multja iránt érdeklődő sebészeknek különösen figyelmükbe ajánlhatjuk e dolgozatot, mert érdeklődésük súlypontja nem annyira a régibb korra, mint inkább a XVIII. század óta lefolyt újabb időkre esik, melynek ideológiájába mégis csak könnyebben élik bele magukat. S éppen ez az az időszak, melyet Brunn — a nélkül, hogy a régibb fontosabb mozzanatokat figyelmen kívül hagyta volna — a legbehatóbban dolgozott ki. Erre az időre esik a kísérleti sebészetnek is a fellendülése, melynek első alapos és értékes feldolgozását neki köszönhetjük. Györy.

Meyer-Steineg Th. und Sudhoff K.: Geschichte der Medizin im Überblick mit Abbildungen. Második, átnézett kiadás, 224 lap, 216 szöveggközi képpel. Gusztáv Fischer. Jena, 1922. Ára 240 márka.

Hogy az orvostörténelemnek egy folyékonyan olvasható, mert irodalmi és kútfő-adatokat nem, de annál több szemléltető anyagot tartalmazó, rövid vázlatára mekkora szükség volt, ezt könyvünknek az első kiadás gyors elfogyása által kellőkép illusztrált sikere mutatja legjobban. A könyvet felesleges lenne újra ismertetni, mert tavalyi referátumunkból nincs mit elvenni, s nincs mit hozzátenni való. Mindössze annyit jegyziünk meg, hogy Sudhoff a maga fejezeteit újra átnézte és rajtuk több helyütt kisebb változtatásokat és simításokat tett, — mikroszkopikus finomságú, részletekig hatoló munkálkodásának jellemző példájául. Ezzel szemben nyíltan korholnunk kell Meyer-Steineget azért, hogy — bár nemsokára az első kiadás megjelenése után figyelmeztetve lett a vaskos hibára — a második kiadásban mégis javítatlanul meghagyta az eredeti szöveget, mely Semmelweis-ről, mint „egy bécsi orvos“-ról beszél. Sudhoff is erősen fennakadt ezen a tévedésen s méginkább e tévedés javítatlanságán, mert július 6-án kelt levelében azt írja nekem: Nagy bosszankodásonra Meyer-Steineg nyilván.... nem tartotta szükségesnek a bécsi orvos Semmelweis-en változtatni. Nos, ilyesmik kerülnek ki a közös dolgozatokból! Meyer-Steineg megcsúfolta az igazságot, meg a történetírói exaktságot, megcsúfolta a német alaposságot általában s a saját magáét különösen. Mindezt elkerülhette volna, ha az első kiadásban talán túlmessze is menő jóindulathól felem nem hánytorgatott, felületes tévedését — a kapott figyelmeztetés birtokában, de még annak híján is — kijavítatlanul nem hagyja. Vajjon vállalja-e Meyer-Steineg a felelősséget azért, hogy annyi olvasóját félrevezeti s hogy ben-

nünket, magyarokat, nemcsak a magunk, de az egész emberiség egyik legnagyobb orvosától foszt meg?

Ettől a baklövéstől eltekintve, a könyv megérdemli, hogy díszes helyet foglaljon el a többi orvostörténetek között és Sudhoffnak Kézikönyve mellett is, mely elsősorban a tanítás és kutatás céljait szolgálja, míg a szóbanforgó mű az orvosi, sőt a művelt nem-orvosi olvasóközönség széles köreibbe igyekszik utat találni magának. Történelmi gondolkodásra és elmélyedésre tán egy kornak sem volt annyi szüksége, mint a mainak. Ezért kívánatos volna, hogy minél több orvos kezeihez jusson el ez a tervszerűen illusztrált, kiváló gonddal megírt munka.

Győry.

Doktori értekezések kivonatai. A budapesti királyi Pázmány Péter-tudományegyetem bölcsészeti karán az 1924/25-ik tanévben elfogadott — — és az 1919/20—1923/24. tanévekben elfogadott doktori értekezések jegyzéke. Összeállította a *dékan*. Budapest, 1925. 8°, 151 l.

Az a súlyos csapás, amely az összeomlással kultúránkat érte, az egyetemek életében is mély nyomokat hagyott hátra. A nyomtatás szinte lehetetlenné vált, szegény bölcsészetszigorlóktól nem lehet megkívánni, hogy a sokszor igen terjedelmes értekezéseiket kinyomtassák, viszont a doktori szigorlat komolysága forog veszélyben, ha a jelöltek értekezéseiket nem teszik közzé és ezzel nem bocsájtják a tudományos világ bírálata alá. Az egyetem sokat foglalkozott már ezzel a kérdéssel, amely magára vonta a vallás- és közoktatásügyi miniszter figyelmét is, de a gazdasági válság teremtette akadályokat mindezt ideig nem sikerült legyőzni. Végre a Pázmány Péter-egyetem bölcsészeti kara, hogy az értekezések ne készüljenek pusztán a kari iroda szekrénye számára, elhatározta azt, hogy a dolgozatok eredményeit rövid kivonatokban közreadja. Így keletkezett az előttünk fekvő hivatalos kiadvány az 1924/25. tanév doktori értekezéseiről, szám szerint 123-ról.

Minthogy azonban a kar már 1919 óta volt kénytelen a benyújtott értekezéseket írásban is elfogadni, nagyon jó gondolat volt az azóta, tehát 1919-től 1923-ig benyújtott értekezések jegyzékét is lenyomtatni. Nem lesz talán érdektelen egy kis statisztikát adni róluk; 1919/20-ban 49 értekezés nyújtatott be, közülük magyar történeti tárgyú volt 9, 1920/21-ben 54 közül 6, 1921/22-ben 87 közül 22, 1922/23-ban 123 közül 29, 1923/24-ben 89 közül 20 és végre 1924/25-ben 123 közül 20.

A történeti tárgyú dolgozatok közül ebben az időközben több jelent meg a Budavári Tudományos Társulat kiadásában, kettő a Századokban (*Horváth T. M.*: Szalárdi János krónikája; *Lederer E.*: Régi magyar úrmértékek). Nem sorol-

hatjuk itt föl mindazokat a magyar történelmi tárgyú értekezéseket, amelyek 1919 és 1924 közt kéziratban maradtak, de egynehányra mégis föl akarjuk hívni a figyelmet. Így pl. arra a csoportra, amely Hunyadi János hadjárataival foglalkozik: *Székelv Lajos Ottokár*: Hunyadi János első török hadjáratai (1919. 2.), *Horváth László*: A magyar hadjáratok 1444—45-ben (1921. 87.), *Nagy Sarolta*: Hunyadi János katonai és államférfiúi pályája 1445-től haláláig (1922. 42.), *Kertész János*: Hunyadi hadjáratai az 1448, 49, 51 és 54-ik években (1923. 42.) és *Pataki I. Vidor*: Hunyadi János pályája a várnai csatától a rigómezeiig (1923. 54.), vagy a pannonthalmi bencések Sopron megyével foglalkozó értekezéseire: *Dobrovich Agoston*: Részletek Sopron vármegyének I. Károly alatti történetéből (1922. 9.), *Hajdu István L.*: Sopron vármegye története Zsigmond idejében (1922. 69.), *Szalay Semjén László*: Sopron vármegye falvainak története Nagy Lajos korában (1922. 103.), *Saly Arnulf István*: Sopron vármegye közigazgatása és helytörténete a XVI. században (1924. 103.).

Az 1919—24. évek terméséből komolyabb érdeklődésre tarthattak volna még számat: *Lischerong Árpád*: Pray György élete és munkái, *Farkas László*: Gróf Széchenyi István a helytartótanácsban, *Burka János*: Marchiai Jakab élete és működése, *Popovics Milutin*: Adalékok a szerb település történetéhez a magyar és délszláv kútfők nyomán a legrégibb időktől 1848-ig, *Balogh László*: Pest gazdasági élete a XVIII. század második felében, *Gruber Mária*: Szapáry János élete és munkássága, *Haas Olga*: A devalváció és az 1811—12-i országgyűlés, *Kovaltsik Ilona*: A tót nemzetiségi mozgalom kezdete, *Szeberényi Lajos*: Bentham Jeromos hatása gróf Széchenyi Istvánra és báró Eötvös Józsefre, *Zsiga Margit*: Dunai hajózásunk multjáról, *Gönczi Ezséb*: Verzák V. Á. és a dunai forgalom kérdése, *Halász Gyula*: A XVIII. század végi irodalmi élet a kor sajtója alapján, *Vavrinecz Béla*: Gróf Dessewffy Aurél élet- és jellemrajza, *Herczeg Irén*: Az anabaptisták története Magyarországon, *Varga Endre*: A tokaji uradalom a XVI. és XVII. században, *Hadnagy Albert*: Gr. Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok életrajza.

Az 1924/25. év értekezéseiről már rövid kivonatot is nyújt a füzet, sajnos ezek néha túlságosan rövidnek, alig féloldalasak. Általában nagy az egyenlőtlenség. Sokszor kisebb jelentőségű dolgozatok aránylag bőven vannak ismertetve. A kivonat elkészítésében is nagyok a különbségek s többnyire nem nyújtanak képet arról, hogy mit dolgozott föl a jelölt és milyen eredményekre jutott? Talán a jövőben úgy lehetne segíteni ezen a bajon, hogy a kivonatot nem a jelölt készítené, hanem a tanár, akihez a dolgozat készült, ismertetné a munkát, vagy legalább is átdolgozná a jelölt ki-

vonatát. Ambár a legmegfelelőbb megoldás csak az volna, ha az értékezéseket ismét egész terjedelmükben ki lehetne nyomtatni. X.

Folyóiratszemle.

Az Ujság. 1924. 262. sz. *Szterényi József: Visszaemlékezés a multba.* XXV. Látogatás Pranginsban. — 262. sz. XXVI. A fumei rezolúció. — 273. sz. XXVII. A horvát-szerb koalíció Jánus-arca. — 76. sz. XXVIII. A hivatalos félrevezetések konzekvenciái. — 282. sz. XXIX. Bosznia-Hercegovina annexiója. — 262. sz. *Bakonyi Miksa: Izlovszki határozta el a központi hatalmak megsemmistését.* Stieve: Izlovszki és a világháború c. könyvének ismertetése. — 273. sz. *Ernst Otto: Új történelmi dokumentumok világítják meg Kossuth menekültségét.* 1. Bonchelli Amadeo felajánlja Buolnak, hogy megmérgezi Kossuthot. 2. Kossuthnak 1849 november 12-én Selviben kelt levele Andrássyhoz, a konstantinápolyi követhoz.

Budapesti Hirlap. 1924. 262. sz. *Görgey és Kossuth.* Steier Lajos könyvének ismertetése. — 275. sz. *Östör József: Tisza és Széchenyi.* Széchenyi hatását fejtegeti Tisza politikai és nemzetgazdasági felfogására. — *Marczali Henrik: Felelősség a nagy háborúért.* A háború diplomáciai előzményeinek áttekintése.

Debrecen. 1924. 158. sz. *P.: Hol rejtették el 1849-ben a Szent Koronát?* Szabó István levéltáros kutatásai megállapították, hogy Kossuth Debrecenben a szent koronát a városháza titkos levéltárában rejtette el.

Debreceni Független Ujság. 1923. 165—166. sz. *Vilmos császár ifjúkori levelei az orosz cárhoz.* 1884 május 25-én és július 19-én és 1885 március 13-án és május 4-én kelt levelek szövege III. Sándor orosz cárhoz a bécsi Der Abend nyomán.

Dunántúl. (Pécs.) 1924. 1., 11., 18., 23., 36. sz. *Cserkúti: Pécs 1849-ben.* Pécs szerepéről és történetéről 1849-ben. — 295. sz. *Asztalos Miklós: Pécs költségvetése a szabadságharc alatt.* Pécs város háborús kiadásainak pontos kimutatása.

Esti Kurir. 1924. 210. sz. *Egy vértanu naplója.* Schweidel tábornok naplója 1849 október első napjaiból. Eredetije Sacelláry Pál tulajdonában van.

Lidové Noviny. (Brünn.) 1925. 115. sz. *Szlovenszko új helységnévtára.* Beszámol arról, hogy az a bizottság, amelyben Škultéty és Chalupecký is dolgozott, elkészült a Felvidék helységnévtárával, amely most meg is jelent. Az új helységnévtár egy csomó magyar község újonnan alkotott tót elnevezését is magában foglalja, amelyeket cikkében a lap fel is sorol. — 524. sz. *A tót helységnévtár revíziója.* Felsorolja Nyitra, Komárom, Esztergom, Bars, Trencsén, Árva megyéből azokat a községeket, amelyeknek nevét a kiküldött bizottság október 9-i ülésén újból revízió alá vették. — Április 29. *Nyolc évvel ezelőtt.* E cím alatt a kievi cseh szlovák nemzeti nagygyűlésnek 1917-ben kiadott kiáltványát közli.

Magyar Kisebbség. (Lugos.) 1924. 15., 16. sz. *Bárány Ferenc: II. Katalin cárnő és Gorákov kisebbségi politikája.* A meghódított országokban az illető nép nyelvének használatát semmilyen rendelkezéssel nem korlátozták s a hatóságokat a népszokások tiszteletben tartására intették. — *Biró Vencel: I. Rákóczi György és Basarab Máté havasalföldi fejedelem.* Erdély és Havasalföld viszonya a nevezett uralkodók idejében.

Magyarság. 1923. 273. sz. *Pethő Sándor: Deák Ferenc 1923-ban.* Wlassics Deák könyvének ismertetése. — 291., 294. és 1924. 23. sz. *Milotay István: Károlyi.* Észrevételek Károlyi Mihály emlékirataira.

1924. 63. sz. *Fény és árny 48-ból.* Steier Lajos Beniczky Lajosról írott könyvének ismertetése. — 195. sz. *Márki Sándor: Bismarck és Andrássy.* Andrássy Gyula gróf könyvének ismertetése. — 197. és 199. sz. *Pápay István: I. Ferenc József bizalmas és titkos kéziratai.* Észrevételek az Az Újságban és Pesti Hírlapban közölt levelezésre. — 227., 230., 232., 234., 238., 240., 242., 244., 250., 256., 259., 262. sz. *Andrássy Gyula gróf bizalmas főljegyzései a koalíciós korszakról.* Andrássy Gyulának tollbamondott politikai naplójából közölt részletek. Az első közlemény Andrássy kihallgatása 1906 októberében az alkotmánybiztosítékokról. Majd Andrássy tárgyalásai a közös hadügyminiszterrel. Audienciája a katonai koncessziókról. Andrássy álláspontja a horvát kérdésben. Feljegyzések Ferenc Ferdinánd magyar politikájáról. A trónörökös állásfoglalásáról az alkotmánybiztosítékokkal szemben. Andrássy állásfoglalása választójogi és nemzetiségi problémákban, katonai kérdésben, külpolitikában, a boszniai annexió kérdésében. A koalíció válsága a katonai kérdés miatt. A koalíciós kormány lemondása. Khuen-Héderváry miniszterelnöksége. — 271. sz. *Steier Lajos a bécsi levéltár adatai alapján könyvet írt Kossuth és Görgey viszonyáról.* Ismertetés. — 273. sz. *Szekfü Gyula könyve.* „A történetpolitikai tanulmányok” ismertetése.

Národnie Noviny. (Türócszentmárton.) 1925 április 5. *Az amerikai tótok részvétele a forradalmi mozgalomban.* Vezércikkében a „Slovenský Denník” hasábjain a fenti cím alatt megjelent cikksorozattal foglalkozik és bírálat tárgyává teszi, illetve visszautasítja a Sl. D. cikkírójának azon állítását, hogy az amerikai Tót Liga vezetői a pittsburghi egyezmény alapján állva a Magyarország keretében való elhelyezkedéért harcoltak.

Národni Listy. (Prága.) 1925 február 21. *Parel Sochán: A kardtánc a Felvidéken.* Tárcacikk a Felvidék folklore-jából. — Május 31., június 7., 14 és 21. *Jos. Pekař: A világháború bűnösségének kérdése.* Sorozatos tanulmány. A szerzőnek 1924-ben a főnti kérdéssel egy füzetét jelent meg, amelyre Montgelas gróf, tábornok reflektált a berlini „Die Kriegsschuldfrage” c. folyóiratban „Professor Pekař (Prag) über den Kriegausbruch” c. alatt. A fenti cikk Montgelassal polemizál s újabb adatokat sorol fel álláspontjának igazolására.

Nemzeti Újság. 1923. 284. sz. *Turi Béla: Wlassics Gyula: Deák Ferenc.* Ismertetés.

1924. 100. sz. *A magyar kultúra nagy halottja.* Nekrolog Békefi Remigről. — 104. sz. *Kleßelsberg Kunó gróf: Békefi Remig.* Nekrolog. — 112. sz. *Kocsis István: Hofer Kunó dr.: A világháború okai.* Hofer Die Keime des grossen Krieges c. művének ismertetése. — 275. sz. *Királyok útja* címen királyainkról néhány soros cikket közöl Herczeg Ferenc, Angyal Pál, Hóman Bálint, Berzeviczy Albert, Surányi Miklós, Voinovich Géza, Pekař Gyula, Szini Gyula, Gergely István és Turi Béla tollából.

Népszava. 1923. 292. sz. *Vitézek a végeken.* Részlet Károlyi emlékirataiból.

1924. 29. sz. *A magyar béketörekvések és a wilsoni alapelvek.* Részlet Károlyi emlékirataiból. — 113–114. sz. *Migray József: A felvidéki és erdélyi bányászok harcai 1848- és 49-ben.* Steier Beniczky könyvének e kérdéssel foglalkozó részeit ismerteteti. — 234. sz. *Stromfeld Aurél: Bányászok mozgalma a Felvidéken 1848-ban.* Beniczky közzétett emlékiratai alapján.

8 Órai Ujság. 1923. 214. sz. *Tisza István szerepe a világháború diplomáciai előzményeiben.* Balanyi György: Magyarország és a világháború diplomáciai előzményei c. könyvéből vett részlet. — 220. sz. *Ferenc Ferdinánd meggyilkoltatásának hiteles története.* Sztanojevicz szerb történetírónak Wendl Hermanntól közzétett e tárgyú feljegyzéseit ismerteti. — 280. sz. *Károlyi Mihály eldicsekszik az ellenséggel való titkos tárgyalásai-val.* Részletek Károlyi emlékirataiból. — 284. sz. *Kenedy Géza: Egy egész világ ellen.* Károlyi Mihály emlékiratainak ismertetése. — 288., 291. és 294. sz. **II. Miklós az orosz forradalomról.** A párizsi Poslednia Novosti közléseiről II. Miklós naplójegyzeteit az orosz forradalom napjaiból. Ezek fordítása.

1924. 1., 5. sz. **Kossuth Lajos titkárnak naplója.** Gunst Lajos feljegyzései 1879 november 18-tól 1880 január 31-ig. — 77. sz. **Tóth László: Beniczky Lajos tragédiája.** Steier könyvének ismertetése. — 98. sz. **Tóth László: A magyar történettudomány kézikönyve.** Kornis Gyula: Történetfilozófia, Aldásy Antal: Címertan, Szentpétery Imre: Chronologia című kötetek ismertetése. — 106. sz. **Angyal Dávid: Kónyi Manó.** Kónyi történetírói méltatása. — **Báró Wesselényi Miklós kiadatlan naplójának részletei.** Wesselényi István a Wesselényi-kastély könyvtárában dédapjának 1821—22-ben tett külföldi útjáról szóló naplóját találta meg. Az itt közölt rész Wesselényi Miklós párizsi tartózkodásáról szól. — 118. sz. **Tóth László: Egy pozsonyi polgár rabsága a Héttoronyban.** Auer János Ferdinánd Lukinich Imrétől közzétett naplójának ismertetése. — 131. sz. **Csérer Lajos: Erdély követei a portán.** Biró Vencel ily című könyvének ismertetése. — 227. sz. **Gróf Batthány Lajos** hetvenöt év előtt történt kivégeztetésének és titokzatos temetésének most megállapított adatai új részleteket tárnak föl az első magyar miniszterelnök tragédiájáról. Egykorú feljegyzések Batthyány kivégeztetéséről és temetéséről. — 277. és 280. sz. **Simoni Obester.** Fegyvertársának, Forster Antal alezredesnek naplója az 1812—13-as orosz-francia háború idejéből. Közzéteszi **Daróczy Zoltán.**

Pester Lloyd. 1924. 260. esti sz. *Franz, Gunther: Russlands Eintritt in den Weltkrieg.* Részlet a szerző ilyen című könyvéből. — 266. esti sz. *Das heimliche Bündnis auf Björkoe.* A német császár levelét közli Bülow kancellárhoz, melyben a Björkoe-szigeten az orosz cárral kötött szerződésről számol be.

Pesti Napló. 1924. 256. sz. *Félisten vagy félördög?* Steier Lajos Görgey és Kossuth c. könyvéből közöl a cikk részleteket, Görgey katonai pályájáról és az ifjú Görgey jelleméről. — 276—277. sz. **Kossuth Lajos kiadatlan levele.** Közli Kossuthnak Turinban, 1877 december 16-án kelt levelét Helfy Ignáchoz az orosz kérdésről. — 278. sz. *Károly császár hagyatékából.* Werkmann Aus Kaiser Karls Nachlass c. könyvéről.

Prager Presse. 1925. 1. sz. *Der Friedensvertrag von Trianon und die Archive in Budapest.* E cím alatt Chaloupecký, pozsonyi egyetemi tanár ír hosszú cikket, amelyben arra az álláspontra helyezkedik, hogy a budapesti levéltáraknak 1526—1723 közti időre vonatkozó anyagát a trianoni békeszerződés értelmében a cseh-tót köztársaságnak kellene kiszolgáltatni. Ha a magyar kormány erre hajlandó volna, akkor a cseh-tót köztársaság beleegyeznék abba, hogy az 1723—1886 közti periodusra vonatkozó levéltári anyag csekély kivétellel Budapesten maradjon. — 65. sz. **T. G. Masaryk, 1850—1925.** A cseh köztársaság elnökének 75. születésnapja alkalmából kiadott ünnepi szám, amelyben a következő történelmi vonatkozású cikkek vannak: **Jaroslav Werstadt: Das lebendige Programm der Nation; Edvard Beneš: Masaryk und der Beginn des tschechoslovakischen**

Befreiungskampfes; Wickham Steed: *Masaryk*; R. W. Seton-Watson: *Masaryk und England*; Lewis Einstein: *Masaryk in Amerika*; Dragutin Prohaska: *Masaryk und die Südslaven*; W. M. Kozlovski: *Masaryk und der polnische Messianismus*; P. R. Miljukov: *Masaryk und das russ'sche Problem*; Julius Wolf: *Masaryk: Jan Herben: Präsident Masaryks Nationalismus*; F. W. Foerster: *Präsident Masaryk als moralische Macht in Europa*; Em. Rádl: *Masaryk und die westliche Kultur*; *Aus der Aera des Agrarer Hochverratsprozesses*; *Masaryk über sich selbst*; *Masaryk und das Slaventum*. — 66. sz. *Ausstellung tschechoslovakischer Druckwerke aus dem XV. Jahrhundert*. Tudósítás a Nemzeti Könyvtárban március 7-én megnyitott bibliografiai kiállításról. — 169. sz. *Lujo Vojnović: Die Orjuna*. A szerb „Orjuna” (Organizacija Jugoslovenskih Nacionalista) keletkezésének és fejlődésének rövidre fogott története.

Robotnicke Noviny. (Pozsony.) 1925 február 12. *Chaloupecký contra Škultéty*. Cikkében részletesen foglalkozik azzal az irodalmi vitával, amely Chaloupecký és Škultéty között felmerült az előbbinek „Staré Slovensko” című munkájával kapcsolatban. Chaloupecký, aki a pozsonyi egyetem cseh tanára, ebben a könyvében a tótság kultúráját bastard kultúrának jelentette ki, magát a tót népet pedig különös magyarországi néptörzsnek, amelynek ezerszertendős magyar rabsága a mesék világába tartozik. Škultéty erre a könyvre éleshangú cikkben válaszolt, amelyben egyrészt meggyőzteti iparkodott Chaloupecký állításait, másrészt követelte, hogy Chaloupeckýt tanításai miatt, amelyek a legnagyobb mértékben sértik a tótság nemzeti önértékét, haladéktalanul fesszák meg pozsonyi katedrájától.

Slovák (Pozsony.) 1925 március 3. *A végső döntés Chaloupeckýről*. Cikkében a Matica választmányának február 19-i ülésén a Chaloupecký-ügyben hozott határozatot közli. A választmány Vilek Jaroslav elnöklete alatt kimondotta, hogy Chaloupecký művének a tót kultúra és a tót nyelv ellen írott fejezetei egyáltalában nem tudományosak s így azokkal kapcsolatban nem is lehet szó a tudományos kutatás szabadságának korlátozásáról. Ezért a Matica választmánya teljesen azonosítja magát Škultéty álláspontjával. — Március 25. *Chaloupecký ügye a miniszter előtt*. Cikkében Hlinka Andrásnak a kultuszminiszterhez intézett interpellációját közli Chaloupecký ügyében, amelyben Hlinka a miniszter intervencióját kéri és intézkedését arra nézve, hogy a jövőben a tót nemzetet, kultúráját és nyelvét ilyen minősíthetetlen támadások ne érhesék.

Slovenská Politika. (Pozsony.) 1925 március 5. *Az egyetem és a Matica*. Vezércikkében támadja a túrócszentmártoni Maticát, hogy a Škultéty-Chaloupecký-féle irodalmi vitában Škultéty mellett foglalt állást.

Slovensky Denník. (Pozsony.) 1925 február 26, 27, március 3, 5, 6, 8, 11, 13, 14 és 18. *Ján Janček, képviselő: Az amerikai tótok részvétele a forradalmi mozgalomban*. Cikksorozatban ismerteti az amerikai tótok mozgalmait a világháború alatt. — Március 4. *A tótok Bécsben*. Adalékok a bécsi tótok szervezkedésének történetéhez. — Március 10, 11, 12, 14, 15, 19, 22, 24 és április 1. *A Tatra fölött villámlik*. E cím alatt tárcarovatában sorozatos tanulmányt közöl az 1848—49-i tót fölkelésről a bécsi udvari és állami levéltárban levő okmányok alapján. A cikkíró szerint: „A hivatalos magyar történelem meghamisította az 1848—49. év szent kezdetét. Mi most az ú. n. Kossuth-okmányokból — amelyeket az osztrák kormány Világos után elkobzott — bebizonyítjuk, hogy Hodzsa, Hurban és Stúr felszabadító harenak voltak vezérei, hogy nem voltak a reakció segítőitársai, hanem azon mozgalomnak voltak barcosai, amely Magyarország nemzeteinek vissza akarta adni az önrendelkezés jogát, nemzeti és

gazdasági jogaikat." — Szeptember 2. I. H-k.: *Az artikuláris ev. templom Palugyán*. A palugyai (Liptó m.) ág. h. ev. templom keletkezésének és fölépítésének története s a templom leírása.

Szózat. 1924. 98. sz. *Sarolta császárnő szerepe a mexikói kalandban*. Corti Egon Cézár előadásának ismertetése. — 262. sz. *Andrássy és ellenfelei*. Pethő Sándor könyvének ismertetése. — 276. sz. *Gonda Béla: Türr tábornokról*. Rövid életrajzi vázlat. — 245. sz. *Vitéz Schréter István: Összeomlás az albán harcvonalon*. Részlet a szerző ily című könyvéből.

Venkov. (Prága.) 1925. 61. sz. *Kossuth fölkelése a bécsi okmányok világában*. Rövid tudósítás a „Slovenský Denník“-ben megjelent „A Táttra fölött villámlik“ c. cikksorozatról, melynek érdekessége az, hogy megnevezi a szerzőt, aki *dr. Szakolczay*.

Világ. 1924. 269. sz. *Steier Lajos: Miksa főherceg III. Napoleon-nál*. Miksa főherceg tárgyalásai III. Napoleonnal az olasz kérdésben 1856-ban. — 276. sz. *Steier Lajos: Teleki László gróf tragédiája*. Adalékok, Teleki László emigrációs életének, megkegyelmeztetésének és öngyilkosságának történetéhez. — 279. sz. *Domokos László: Teleki László nem volt öngyilkos*. Telekinek Jósikához írott levele alapján azt vitatja, hogy Teleki politikai merénylet áldozata lett.

Tárca.

A Magyar Történelmi Társulat 1925. évi közgyűlésén előterjesztett főtárhári jelentés.

Tisztelt Közgyűlés!

Ha a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésein az utóbbi évek alatt ismételtén elhangzott elnöki megnyitókra gondolunk és felidézük emlékezetünkbe az azokban megrajzolt tervezeteket, úgy érezzük, hogy nem lehet azok fölött egyszerűen napirendre térniünk. Nem azért, mert kisszerűségekhez szokott tekintetünk előtt egy új és nagyszabású program körvonalai bontakoztak ki, mert hiszen programot adni nem nehéz, hanem azért, mert meggyőződésé elélték az elhangzott programmpontok megvalósításának lehetőségébe vetett hitünket. Ez a hit adot nekünk erőt ahhoz, hogy a rendelkezésünkre álló eszközök igénybevételevel haladéktalanul hozzáfogjunk a program megvalósításához. Éreztük, hogy tudományunk művelése nem csupán lelki szükségleteink kielégítése, hanem nagyjelentőségű politikai tény is: a barbárnak kikiáltott magyarság kultúrképességének tényekkel való igazolása. Ennek a tudatos, tervszerűen irányított munkának első termékei 1924 folyamán láttak napvilágot. Ez évben jelentek meg a „Magyarország újabbkori történetének forrásai“ című sorozatban *Beniczky Lajos* bányavidéki kormánybiztos és honvédalezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848—49-i szabadságharerről és a tót mozgalomról *Steier Lajos* gondozásában, a „Magyarország törökkori történetének forrásai“ című sorozatban pedig *Auer János Ferdinánd* pozsonyi nemes polgárnak hétéronyi fogságában írt emlékirata, alulírott jelentésttevő szerkesztésében. Ugyancsak 1924 folyamán került forgalomba „A magyar történettudomány kézikönyve“ című társulati kiadványsorozatban *Kornis Gyula* Történetfilozófiája, *Aldásy Antal* Címertana és *Szentpétery Imre* Chronológiája. E kiadványokat 1924 április 24-i ig. vál. ülésünkön

mutattuk be. Ez a körülmény, nemkülönben az a méltányló elismerés, mely kiadványaink megjelenését úgy szakfolyóirataink, mint napilapjaink hasábjain is kísérte, felment bennünket attól, hogy velük ez alkalommal részletesebben foglalkozzunk.

Társulatunk folyóirata a *Századok* ez évben nagyobb terjedelemben jelent meg; első fele alkalmi kiadványnak készült és pedig társulatunk nagyérdemű ügyvezető alelnökének tiszteletére abból az alkalomból, hogy leggyénibb alkotásainak egyike: az Országos Levéltár új épülete befejezést nyert és abban nemzeti kincsünk: az Országos Levéltár anyaga immár méltó helyhez jutott. E nagyjelentőségű tudományos eseményről már az 1923. évről szóló főtítkári jelentésemben adtam számot, itt csupán annyit említek meg, hogy a *Csánki-émlékfüzet* írói az Országos Levéltár tudományos képviselői voltak, akik közül többen ez alkalommal jelentek meg először figyelemreméltó dolgozatokkal a tudományos történetírás mezején. Legyen szabad jelentésem ezen részével kapcsolatosan azt is fölemlítenem, hogy ügyvezető alelnökünk azon érdemeit, melyeket főleg az Országos Levéltár új épületének létesítése körül nehéz viszonyok között, de mindig bízó lélekkel és törhetetlen energiával kifejtett működésével szerzett, legfelsőbb helyen is méltányolták *államtitkárrá* való kineveztetésével. E kineveztetés, mely egyidejűleg történt társulatunk tiszteleti tagjának, *Károlyi Arpádnak* államtitkári kineveztetésével, mindenekelőtt elvi jelentőségű; nálunk most történt először, hogy tudományos közéletünk jeleseit kizárólag tudományos érdemek elismeréséül részesítették ily magas kitüntetésben. A kitüntetés ténye elsősorban a magyar kultúra ezidőszert legmagasabb irányítójának a tudományos munkásság nagy nemzeti jelentőségéről mindenkor vallott meggyőződésének mindennél szebb bizonyossága, nekünk viszont legőszintébb és legtisztább örömünkre szolgál, mert a kitüntetés a magyar történetírás két legéremesebb vezérét érte, akikhez Társulatunkat a tudományos együttműködés, a meleg érdeklődés és egyszerűzet ezernyi kötelekei fűzik. Adj a Gondviselés, hogy még sokáig tisztelhessük őket szeretett vezéreinkül.

Mindezen örvendetes eseményekkel szemben, melyek Társulatunk tudományos és erkölcsi jelentőségének kétségtelen emelkedéséről tesznek fényes tanúságot, vannak súlyos veszteségeink is. Alig volt Társulatunk életében

esztendő, mely annyi és oly fájdalmas veszteségekkel teljes lett volna, mint az elmúlt év. Elvesztettük *Békefi Remiget, Nagy Gyulát, Tagányi Károlyt, Fraknói Vilmost és Szeremley Sámuel*t. Mind megannyi fogalom a modern magyar történetírás történetében, kiknek neveihez nagy és maradandó értékű alkotások fűződnek. Tátongó rések jelölik helyüket még most is közöttünk s hosszú, türelmes és szorgalmas munkára van szükségünk, hogy azt a hiányt, melyet eltávozásuk jelent, csak némikép is kiegyenlíthessük.

Tisztelt Közgyűlés! Társulatunk 1924. évi történetére visszatekintve, megállapíthatónak vélem, hogy a legutóbbi évekhez viszonyítva nemcsak Társulatunk működésének anyagi feltételeiben, hanem tudományos és erkölcsi jelentőségében is határozott haladás van. Kiadványaink nem raktártöltelékek, hanem keresett olvasmányai a magyar történelem iránt mind jobban érdeklődő közönségnek, mely szívesen menekül a mult emlékeihez, hogy azokból bizalmat és reményt merítsen a jövőre; törekvéseinket pedig azzal támogatja, hogy sorainkba kívánczik. Attól még távol állunk, hogy a Trianon előtti taglétszámot megközelítsük, de törekednünk kell arra, hogy legalább annyian legyünk, hogy saját erőnkől megélhessünk és dolgozhassunk. A Magyar Történelmi Társulat nem tudományos fényűzés, hanem társadalmi közéletünk egyik lényeges szükséglete, melyet minden erejünkkel támogatniok kell mindazoknak, akik szeretik hazánk multját és bíznak annak jövőjében.

Dr. Lukinich Imre.

Zsilinszky Mihály

1838 május 1. — 1925 október 4.

(A végtisztességen mondott búcsúztató.)

Mélyen Tisztelt Gyászoló Gyűlkezet!

Közel egy éve annak, hogy erről a helyről bocsátottuk el utolsó útjára Fraknói Vilmost, a magyar történet-tudománynak élte utolsó leheletéig fáradhatatlan munkását. Ma újra kitárultak e csarnok kapui, hogy befogadja földi életpályája végén rövid pihenőre Akadémiánk nesztorának, Zsilinszky Mihálynak hűlt tetemeit.

Vele nemcsak Akadémiánknak korra legidősebb tagja távozik el körünkől örökre, de a régi, nagy Magyarország közéletének egyik nagyérdemű alakjától is örökre búcsút kell vennünk, aki talán utolsó volt azon lelkes férfiak között is, akik a kiegyezés idejében a magyar történettudomány szolgálatába állítva erejüket és tudásukat, lankadatlan, önzetlen munkával lerakták azokat az alapokat, melyeken a magyar történettudomány mai büszke épülete emelkedik.

Zsilinszky Mihály ravatalánál állva, eszembe jutnak a zsoltáros szavai: „A mi éltünk napjai hetven esztendő, jó egészségben nyolcvan esztendő, ami annak fölötté van, fáradtság és fájdalom, mert eljő az ernyedés és elragadtatunk.” Valóban alig találnék szavakat, melyekkel jobban jellemezhetném elhunyt tagtársunk életét, kinek egész élete az ernyedetlen munkában, a magyar tudománynak, a magyar kultúrának és közéletnek szolgálatában teit el. Az egyszerű alföldi földműves gyermeke a legnemesebb pályát választotta magának, midőn a szarvasi gimnázium tanári katedrájára lépett, hogy a magyar történet, a magyar nyelv és irodalom ismeretébe bevezesse a gondjaira bízott fiatalságot. Nemes hivatásától elvonta őt a politika, mely a közéleti tevékenység terére sodorta, amelyen több mint negyven éven keresztül szolgált a nemzetét a közigazgatási hivatalokban, a törvényhozás termében, közéleti tevékenysége utolsó éveiben pedig a magyar kulturális élet egyik vezető állásában. De a politika, mely annyi hű fiát a magyar nemzetnek térítette le végleg arról a pályáról, melyre predesztinálva volt, Zsilinszky Mihálylyal szemben kivételt tett. Politikai és közéleti tevékenysége közepette és hű maradt ahhoz a tudományszakhoz, melynek szolgálatába mint fiatal tanár szegődött és tudományos téren kifejtett munkássága jórészt arra a korra esik, amidőn a közpályán működött. Azokban a tudományos intézményekben, melyek a magyar történettudomány művelését tűzték ki céljukul, a Magyar Tudományos Akadémiában, a Magyar Történelmi Társulatban, melynek másodelnöki tisztét évek hosszú során át viselte, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaságban Zsilinszky Mihály fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki és munkáinak hosszú sora bizonyosságot tesz arról, hogy a tudomány világa képezte azt a milieut, amelyben magát tulajdonképpen otthon érezte.

Zsilinszky Mihály tudományos munkássága ifjú korában szülővármegyéjének, Békés vármegyének története felé fordult, melynek ismeretéhez Haan Lajossal együtt az értékes adatok egész sorát tette közzé. Tudományos munkássága később, megfelelőleg annak a kiváló pozíciónak, melyet a magyarországi protestáns egyházban elfoglalt, ennek a története felé fordult. Tanulmányainak egész sorában foglalkozott a magyar protestantizmus, a magyar reformáció és ellenreformáció történetével. A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásáról, az 1707—15. évi zsinatról, az 1708. évi országgyűlésről, a linzi békekötés és az 1647. évi vallásügyi törvényekről szóló munkái a legnevesebb produktumai e tárgyú munkásságának. Ezeket a tanulmányokat megannyi előkészületnek szánta ahhoz a nagy műhöz, melyben a magyar reformáció történetét akarta megírni. Tudományos munkásságának értékelése nyugodtabb pillanatra vár, mert amint a természetben nincsen ugrás, úgy a tudomány terén sincsen megállás. Igazságok, melyeknek megdönthetetlen voltáról ma meg vagyunk győződve, holnap már elavulnak, lomtárba kerülnek. Az ő munkáiban lerakott, megállapított eredmények is nem egy tekintetben meg vannak ma már haladva. Az általa tárgyalt korszak történetét ma már egészen más szemmel nézzük, mint néztük akkor, amidőn munkái megjelentek. Munkáinak újabb tudományos kritikai mérlegelése lesz hivatva megállapítani, hogy azokból az eredményekből, melyeket elért, mi állja meg ma is a maga helyét, hogy azokból a következtetésekből, melyeket vizsgálódásaiból levont, mi marad meg mint megdönthetetlen bizonyosság. De ha a tudomány mai állásában a Zsilinszky Mihály műveiben foglalt eredmények többé-kevésbbé meghaladtaknak fognak is mutatkozni, érdemeit a magyar történettudomány körül mindenkinek, még ellenfeleinek is el kell ismerni. Mert voltak neki is ellenfelei. Az általa tárgyalt kérdések természetüknél fogva nem egy esetben idéztek fel támadásokat ellene. Volt része támadásokban, melyek munkáiban a szubjektivitás hiányát vetették szemére, az elfogultságot tárgyával szemben, de azoknak is, akik őt támadták, el kellett ismerni, hogy legjobb tudásával, lankadatlan szorgalommal és igaz magyar hazafias érzéssel szentelte munkaerejét a hazai történettudománynak, amely Zsilinszky Mihály emlékére mindig kegyelettel fog visszagondolni.

A Magyar Tudományos Akadémia és a rokonintézmények, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság nevében szólva, nem lehet feladatomban, hogy Zsilinszky Mihály közéleti és politikai tevékenységét is méltassam. Tudományos társulataink utolsó üdvözlétével jövök az elhunyt ravatalához, de midőn az utolsó búcsúszavakat intézem azok nevében megboldogult tagtársunkhoz, ez az utolsó búcsúzás nemcsak a tudósnak szól, hanem szól a régi, nagy és boldog Magyarország hűséges fiához, hűséges munkásához is.

Zsilinszky Mihály nagyérdemű tagtársunk, kedves barátunk! Elérkezett a búcsúzás pillanata és Te megindulsz utolsó útnak ennek a palotának csarnokából, melynek küszöbét éltedben annyszor lépted át, melynek felolvasótermében annyszor emeltél szót, hogy a magyar tudományos világ legfőbb fóruma előtt tudományos munkásságod eredményeiről beszámoljál. Te rajtad is beteljesedtek a zsoltár szavai: „eljő az ernyedés és elragadtatunk”. Te is leróttad immár a természetnek örök adóját és visszatérsz az anyaföldre, melynek porából vétettél és amelynek rögeivel haló poraid újból el fognak vegyülni. Tiszteletreméltó alakodat, melyet már évek óta nélkülöztünk körünkben, nem fogjuk viszontlátni soha, de emlékedet meg fogjuk kegyelettel őrizni, mert azokat a kötelességeket, melyeket az Akadémia tagjaitól elvár, hosszú életedben, az alatt a negyvenhét év alatt, míg Akadémiánk tagja voltál, mindenkör híven, odaadón teljesítetted. Hűséges szolgája voltál a magyar történettudománynak, melynek nemtője elborult szemmel teszi le koporsódra az elismerés babérját. Térj örök nyugalomra hosszú, munkában eltöltött élted után és álmodjál a sír csendes ölében arról a Magyarországról, mely ismét nagy, ismét virágzó és hatalmas leend, mert az általad művelt tudományszaknak, a magyar történetnek tanulságaiból merítjük mi, akiket elhagytál, azt a törhetlen hitet, reményt és meggyőződést, hogy erre a szegény, nyomorúságteljes helyzetben sínylődő országra is fel fog virradni egy jobb jövő és lesz még számára is egykoron feltámadás. Zsilinszky Mihály tagtársunk, barátunk, Isten Veled!

Dr. Aldásy Antal.

Szentkláray Jenő

1843—1925.

Temesvárott húnyt el, mint a megcsonkított és a magyar anyaország testéről leszakított csanádi egyházmegye székeskáptalanának nagyprépostja. Életét ezen egyházmegye területén töltötte el, munkásságának java-része is ezen egyházmegye történetének művelésére esett. Attól az időtől fogva, hogy Ortway Tivadarral a *Történelmi Adattár* című havi folyóiratot megindította (1871), melyben a csanádi egyházmegye s általában Dél-Magyarország történetére vonatkozó adatközlései és feldolgozásai napvilágot láttak, pihenést nem ismerő tollából sűrű egymásutánban jelentek meg történelmi tárgyú művei, melyek közül legnagyobb jelentőségű a *Száz év Dél-Magyarország történetéből* (Temsevár, 1879—1882) című, nagyarányú levéltári kutatásokon alapuló forrásmunkája. Pesty Frigyes szerint „kiváló becse azon roppant, eddig ismeretlen adathalmaz, melyet a mult század földrajzá-nak felvilágosítására az ország leggazdagabb levéltárai-ból összehordott, de nemcsak összehordott, hanem ügyes kézzel és átható szellemmel fel is dolgozott“. (Századok, 1880. 429. l.) E műve, mely szerzőjének az akadémiai tag-ságot is megszerezte (1882), befejezetlen maradt, éppúgy, mint *A csanádegyházmegyei plébániák története* I. rész (Temesvár, 1898) című, több kötetre tervezett mono-grafiája is, de csonkaságában is nélkülözhetetlen forrása marad Dél-Magyarország XVIII. századi történetének. Igen becses nagy, *Oláhok költöztetése Dél-Magyarorszá-gon a mult században* című akadémiai értekezése is, melyben megállapítja, hogy a délvidék mesterséges el-oláhosítását a bécsi kormány intézte az odatelepített németiség biztosítására. Annak idején feltűnést keltett *A dunai hajóhadak története* című (Budapest, Akadémia, 1886) terjedelmes műve is, eredményeit azonban az újabb kutatások nagyrészt meghaladták. Egyéb tanulmányai is, melyek részint a Századokban, részint az akadémiai Értekezések során jelentek meg, Dél-Magyarország XVIII—XIX. századi történetének felhasználható for-rásai maradnak s írójuk emlékét az utókor számára is biztosítani fogják.

Dr. Lukinich Imre.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1925 november hó 10-én tartott igazgatóválasztmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Domanovszky Sándor alelnök elnöklete alatt Baranyai Béla, dr. Boncz Ödön, dr. Döry Ferenc, dr. Friedrich Endre, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gerevich Tibor, dr. Gyalokay Jenő, dr. Herzog József, dr. Hodinka Antal, dr. Hóman Bálint, dr. Jakubovich Emil, Kollányi Ferenc, Lux Kálmán, dr. Morvay Győző, dr. Petri Mór, dr. Reiszig Ede, dr. B. Szabó László, dr. Závodszy Levente ig.-vál. tagok és dr. Lukinich Imre főtitkár.

Elnök jelenti, hogy az ügyvezető alelnök gyengélkedése következtében az ülésen nem vehet részt. Majd kegyeletes szavakban emlékezik meg az igazgatóválasztmány 1925 július elsején elhunyt nagydemű tagjáról, dr. Márki Sándor egyetemi tanárról, aki egyike volt Társulatunk legrégibb és legbuzgóbb tagjainak; emlékét Társulatunk kiadásában megjelent nagybecsű művei biztosítják. Ravatalánál Társulatunk nevében dr. Lukinich Imre főtitkár vett tőle búcsút. Kegyelettel emlékezik meg továbbá az 1925 október -én elhunyt Zsilinszky Mihály rendes tagról, Társulatunknak 1903—1909 közt alelnökről is, több, főleg a protestantizmus történetére vonatkozó történelmi mű érdemes szerzőjéről. Társulatunk nevében Áldásy Antal ig. vál. tag tartott fölötté búcsúbeszédet, és végül Szentkláray Jenő rendes tagról, kinek haláláról csak a lapokból értesültünk. Ezután az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Döry Ferenc és dr. Gárdonyi Albert ig. vál. tagokat kéri fel.

18. Főtitkár felolvassa a legutóbbi ig. vál. ülés óta beérkezett tagajánlásokat. Eszerint évdíjas rendes tagokul ajánlatnak 1922-től: Magyar Kir. Hadtörténelmi Múzeum Budapest, aj. a főtitkár, 1923-tól a Magyar Történelmi Intézet Pécs, aj. Holub József; 1925-től Niedermann Imre vm. h. főlevéltáros Balassagyarmat, Osskó Károly honvédőrnagy Sopron, Retteghy György honv. százados Sopron, Fehér Géza honvsz. Sopron. László Kálmán külügyi fogalm. gy. Budapest, Hegyaljai Kiss Géza dr. ref. lelkész Monor, ifj. Kertész Árpád nyomdai tisztv. Budapest, Novák János tanító Izabellaföld, Horó Tempis István műegyetemi tanársegéd Budapest, dr. Preszly Elemér főispán Budapest, dr. Kuzsinszky Bálint egyet. tanár Budapest, dr. Hazay Árpád min. titkár Budapest, valamennyit ajánlja a főtitkár; dr. Herman Győző áll. reálgimn. tanár Budapest, aj. Gyalokay Jenő; Orsz. Tud. Tisztikaszínó Egyesület Könyvtára Budapest, aj. Pilch Jenő; Holeczka Gyula áll. polg. isk. tanár Orosháza, aj. Juhász Balázs; Sulyok Győző gyógyszerészgyak. Budapest, aj. Balanyi György; dr. Paál István földbirtokos Gacsály, aj. Tóth Kálmán; Gergely Béla tanárjelölt Budapest, aj. Závodszy Levente. — Megválasztatnak.

19. Elnök előterjeszti a gazdasági bizottság és a számvizsgálóbizottság jelentéseit s ezzel kapcsolatosan, tekintettel a Társulat rendelkezésére álló anyagi eszközök elégtelenségére, javasolja, hogy az időközben értéküket veszített alapítványok valorizálására tétessék kísérlet. Indítványozza, hogy az alapítótagok alapítványaik valorizálására kéressenek fel. Az alapítványok annak idején hadikölcsönkötvényekbe vagy záloglevelekbe fektetettek be, melyek újabban rendszeresen kisorsoltatván, a Társulat

alaptőkéjét az utóbbi időben nagy veszteségek érték. — Az igazgatóválasztmány kimondja, hogy *a)* az alapító tagok felkérendők alapítványaik fölemelésére; *b)* a Társulat a jövőben a kisorsolt értékpapírok bevéltását tiltsa le; *c)* intézzon az elnökség megkeresést a Tudományos Társulatok Szövetségéhez, hogy az feliratban hívja fel a vallás- és közoktatástügyi miniszter figyelmét arra a károsodásra, mely a tudományos társulatokat értékpapírjaik kisorsolása következtében éri, s kérje fel arra, hogy a valorizációs törvények tárgyalása alkalmával a tudományos társulatok értékpapírvagyonának valorizálása a lehetőséghez képest biztosítottassék; *d)* az alapítványi összegeket a jövőben 200 pengőben, erkőcsi testületeknél pedig 400 pengőben állapítja meg; *e)* hozzájárul ahhoz az elnöki előterjesztéshez, melynek értelmében a fővárosi tagdíjak beszédésének megkönnyítése végett a többi tudományos társulattal egyetértőleg közös tagdíjbeszedő alkalmaztassék.

20. Ezen határozatok után elnök javasolja, hogy az igazgatóválasztmány a számvizsgálóbizottságnak jelentését azzal az indítvánnyal terjessze a közgyűlés elé, hogy Novák Nándor pénztárnoknak a felmentés a szokásos fenntartással megadassék, továbbá, hogy az 1925. évi költségvetés a közgyűlésnek elfogadásra ajánltassék. Végül indítványozza, fejezze ki az igazgatóválasztmány dr. Mályusz Elemér és Schiller Rezső r. tagoknak, mint a számvizsgálóbizottság tagjainak és Strömpl János r. tagnak, mint szakértőnek, fáradságos és lelkiismeretes munkásságukért őszinte köszönetét. — Az előterjesztett javaslatok elfogadtatnak.

21. Főtitkár előterjeszti dr. Pálovich István soproni ügyvéd r. tagnak azon indítványát, hogy egy a nyugatmagyarországi németiséggel foglalkozó mű jutalmazására jutalom vagy pályadíj tűzezzék ki, melynek céljaira 2,243.000 K-t bocsát a Társulat rendelkezésére. — Az igazgatóválasztmány az ez ügyben folytatandó további tárgyalásokra az elnökséget kéri fel.

22. Elnök jelenti, hogy Budapest székesfőváros polgármesterének 119—1925. XI. sz. a. kelt átirata szerint a belügyminisztérium a Magyar Történelmi Társulat alapszabálmódosítását jóváhagyta. — Tudomásul szolgál.

23. Főtitkár ismerteti Herman Győző budapesti tanár beadványát, amelyben „egy az iskolai történelmi oktatást kiegészítő ifjúsági történelmi havi lap” megindítására hívja fel a Társulatot. — Az igazgatóválasztmány az indítványt anyagi okokból nem tartja megvalósíthatónak és aggodalmának ad kifejezést a tekintetben, hogy az ifjúság kezébe szaklap adassék; azonban kívánatosnak tartja, hogy meglevő ifjúsági lapjaink több teret engedjenek történelmi tárgyú dolgozatok számára.

24. Főtitkár ismerteti a folyó évi november 12-ére szabályszerűen meghirdetett közgyűlés programját, melyet az elnökség a következőkben állapított meg: 1. Elnöki beszéd, tartja gr. Klebelsberg Kunó elnök. 2. Angyal Dávid ig.-vál. tag felolvasása gróf Széchenyi István ifjúkori naplójáról. 3. Az igazgatóválasztmányból szabályszerűen kilépő tagok helyének betöltése. 4. Főtitkári jelentés a Társulat 1924. évi működéséről. 5. Az 1924. évi zárószámadás, az 1925. évi költségvetés elfogadása.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

K. m. f.

Dr. Lukinich Imre s. k.,
főtitkár.

Dr. Domanovszky Sándor s. k.,
elnök.

Hitelesítjük: Dr. Dóry Ferenc s. k. Dr. Gárdonyi Albert s. k.

A Magyar Történelmi Társulat 1925. évi november hó 12-én délután 5 órakor tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

25. *Gróf Klebelsberg Kunó* elnök az ülést megnyitja, üdvözlí a megjelent vendégeket, köztük elsősorban József királyi herceget s elnöki megnyitójában gróf Széchenyi István emlékével foglalkozik.

26. Elnök felkérésére *Angyal Dávid* egyetemi tanár, társulati ig.-vál. tag felolvassa *Széchenyi István ifjúkori naplójáról* szóló tanulmányát.

27. Ezután a közzétett programmtól eltérőleg *dr. Csánki Dezső* ügyvezető alelnök emelkedett szólásra és a Társulat elnökének másnapi (nov. 13.), 50. születésnapja kapcsán, mely évforduló egybeesik kulturális működésének negyedszázados évfordulójával is, meleg szavakkal üdvözlí az elnököt, méltatja a magyar kultúra és közelebb a Magyar Történelmi Társulat érdekében kifejtett gondviselészerű működését és a magyar tudósok hálája jeléül egy Emlékkönyvet nyújt át neki, melyet 50 egyetemi tanár és akadémiai tag tudományos dolgozataiból állított össze a Társulat főtítkára, mint szerkesztő. — Csánki Dezső ügyvezető alelnök üdvözlí beszéde után *Berzeviczy Albert* társulati tiszteleti tag, a Magy. Tud. Akadémia elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia, *dr. Szentmiklóssy Márton*, a budapesti egyetem rektora, a magyar egyetemek, *dr. Hóman Bálint* ig.-vál. tag a Gyűjteményegyetem és végül *dr. Károlyi Arpád* tiszteleti tag a bécsi intézetek nevében üdvözlítek az elnököt, sőt Károlyi Arpád a bécsi intézetek üdvözlését egy művészies üdvözlí-iratban is átnyújtotta. — Elnök a személye iránt megnyilvánuló ragaszkodás ezen látható jelét meghatott szavakban megköszönvén, az ülést felfüggesztette.

28. Szünet után az elnöklést *dr. Domanovszky Sándor* alelnök veszi át, aki a jegyzőkönyv hitelesítésére Gyalóka Jénő ig.-vál. és Fekete Lajos r. tagokat kéri fel.

29. Elnök előadja, hogy az igazgatóválasztmányból ezúttal az 1920—24. évkörbe sorolt, de alapszabályaink értelmében újra megválasztható tagok lépnek ki. Betöltendő ezenkívül az elhunyt dr. Márki Sándor és Odeschalchi Artúr hg. igazgatóválasztmányi tagok helye. Az alapszabályok 20., 21. és 30. §-ai alapján elrendeli a titkos szavazást és a szavazóbizottság elnökéül dr. Áldásy Antal ig.-vál. tagot, tagjau dr. Rédey Tivadar és dr. Czobor Alfréd rendes tagokat kéri fel. A szavazás tartamára a közgyűlést felfüggeszti. — A szavazás megtörténvén, a szavazóbizottság félrevonul a szavazatok összeszámolására.

30. A főtítkár előterjeszti jelentését a Történelmi Társulat 1924. évi működéséről. (Századok, 1925. 433. l.) — Tudomásul szolgál.

31. Elnök bemutatja az 1924. évi zárszámadást és az 1925. évi költségvetést, valamint a számvizsgáló-bizottság jelentését. — A közgyűlés tudomásul veszi a számvizsgáló-bizottság jelentését, a zárszámadást és a költségvetést és Novák Nándor társulati pénztárnoknak megadja a felmentést a szokásos fenntartással; köszönetet mond az elnökségnek a gondos ügyvitelért és a nagy körültekintéssel vezetett gazdálkodásért, a számvizsgáló-bizottság tagjainak pedig fáradozásukért.

32. *Áldásy Antal* a szavazatszedő-bizottság elnöke jelentést tesz a szavazás eredményéről. Eszerint beadatott 55 érvényes szavazat, ebből 55 esett Dedek Cr. Lajosra, dr. Döry Ferencre, dr. Illés Józsefre, dr. Lukács Józsefre és dr. B. Szabó Lászlóra, 54 dr. Patek Ferencre és Révész Kálmánra, 53 dr. Mályusz Elemérre, 52 Varju Elemérre és dr. Miskolczy Gyulára és 47 dr. Ballagi Aladár-ra. — Elnök ezek alapján kihirdeti, hogy

az 1925—1930. évkörre Dedek Cr. Lajos, dr. Döry Ferenc, dr. Illés József, dr. Lukcsics József, dr. Mályusz Elemér, dr. Miskolczy Gyula, dr. Patek Ferenc, Révész Kálmán, dr. B. Szabó László és Varjú Elemér, az 1922—1927. évkörre pedig dr. Ballagi Aladár választottak meg az igazgató-választmány tagjait.

Több tárgy nem lévén elnök az ülést bezárja.

K. m. f.

Dr. Lukin'ch Imre s. k.
főtítkár.

Dr. Domanovszky Sándor s. k.
másod-alelnök.

Hitelesítjük: *Gyalókey Jenő* s. k., *Fekete Lajos* s. k.

Az 1924. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Az igazgató-választmány 1925. évi január hó 22-én tartott ülésében alulírottakat bízta meg, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1924. évi számadásait megvizsgálják. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízatásunkban az alulírott napon a következőleg jártunk el.

Ez idén is felkértük Strömpl János nyug. m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszteri számvevőségi főtanácsos urat, hogy mint szakértő a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadáshoz mellékelt utalványokat, nyugtákat és számlákat, s a m. kir. postatakarékpénztár, valamint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület s a Földhitelbank értesítéseit és számlakivonatait tételről-tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést.

Strömpl János úr, mint szakértő, kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól az 1. /- alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján folyó évi október 6-án Novák Nándor pénztárnok úr lakásán megjelenvén, megvizsgáltuk a Társulat pénzkezelését.

Eljárásunkat a pénztári főnapló vizsgálatával kezdtük meg.

A főnapló szerint az 1924. évi bevételt 42,874.358 koronában, az 1924. évi kiadást 38,151.259 koronában állapítottuk meg. A főnapló szerint tehát a készpénzmaradvány 1924. évi december 31-én 4,723.099 korona volt, mely összeg a postatakarékpénztárnak 1924. évi december hó 31-én kelt 128-ik számlakivonata szerint 4,723.099 korona pénzmaradvánnyal fedezve van.

Ezután áttértünk a Magyar Történelmi Társulathoz a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél s a Földhitelbanknál vezetett, Forgótőke című folyószámla ellenőrző-könyvének megvizsgálására. E szerint a könyv szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél 1924. évi

december hó 31-én 753.900 korona volt, a Földhitelbanknál pedig 24,865.100 korona volt a készpénzmaradvány, melynek igazolásául csatoljuk 2. és 3. $\%$ alatt az illető folyószámlakivonatokat.

A főnapló és a folyószámlakönyv szerint tehát a Magyar Történelmi Társulatnak 1924. évi december hó 31-én összesen 30,342.099 korona készpénze maradt.

A főnapló és a folyószámlának bevételi és kiadási eredményei rovatonként összesítve vannak a főkönyvben. A főkönyv összesített bevételeiből és kiadásaiából az átutalásokat levonván — nehogy azok a zárószámadást módfelett nagyra növezzék és esetleg helytelen következtetésekre adjanak okot — a Magyar Történelmi Társulat 1924. évi összes bevételeit 53,890.300 koronában és összes kiadásait 23,548.201 koronában állapítottuk meg. E szerint a főkönyv szerint is tehát — mint fentebb a főnapló és folyószámla szerint — a Magyar Történelmi Társulat 1924. évi december hó 31-én volt készpénzmaradványát 30,342.099 koronában állapítottuk meg.

Azután áttértünk az 1924. évi zárószámadás megbírálására. Ezt a zárószámadást 4. $\%$ alatt csatoljuk. A zárószámadás a főkönyv alapján készült s annak bevételi s kiadási tiszta (t. i. az átutalások nélküli) eredményeit tünteti fel. E szerint a zárószámadás szerint is a Magyar Történelmi Társulat készpénzmaradványa 1924. évi december hó 31-én 30,342.099 korona volt.

A pénztárvizsgálat további menetében megvizsgáltuk a törzsvagyon főkönyvét. E szerint a Magyar Történelmi Társulat vagyona 91.450 koronát tesz ki. Ez a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél letétben van 91.450 korona névértékű értékpapírban. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 5. $\%$ alatt csatolt letétjegyzéke. Az említett letétjegyzék szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület egy darab milleniumi emlékérmét is őriz. Őriz még a nevezett takarékpénztár egy Pesti Magyar Kereskedelmi Bank-részvényt is. Erről a részvényről az 1911. és 1912. évi pénztárvizsgálati jelentésben a számvizsgálóbizottság kimerítően tájékoztatta a tisztelt közgyűlést. Ez a részvény a Terray István adománya s felerészben a Régészeti és Embertani Társulat tulajdona.

A pénztárvizsgálat további folyamán megállapítottuk, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1924. év folyamán 5 különböző rendeltetésű alapot kezelt. Az 5 alapnak a pénzei folyószámlákon vannak elhelyezve a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél. Az egyik alapnak (az 1. sz. alattinak) értékpapírai részben a Magyar Földhitelintézetnél őriztetnek.

Az alapok a következők:

1. Thaly—Szilágyi-alap 1924. évi december hó 31-én a

6. ‰ alatt csatolt számlakivonat szerint 73.129 K 68 f készpénzmaradvánnyal zárult. Ennek az alapnak a Magyar Földhitelintézetnél 53.300, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél pedig a 7. ‰ csatolt letéti jegyzék szerint 42.800 K-nyi értékpapírvagyona is van.

2. „Magyarország újabbkori történetének forrásai“ című alap, mely a 8. ‰ alatt csatolt számlakivonat szerint 1924. évi december 31-én 1.724.400 K és a postatakarékpénztárnak 1924. évi december 23-án kelt 69. számú befizetési lapja szerint 7.057.710 K készpénzmaradvánnyal és a 9. ‰ alatt csatolt letéti jegyzék szerint 2.015.650 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

3. „Századok“ név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap egyenlege a Földhitelbanknál a 10. ‰ alatt csatolt számlakivonat szerint 1924. december hó 31-én 764.200 K volt.

4. Az Alapítványi folyószámla 1924. december 31-én 3.256.800 K készpénzvagyonnal rendelkezett, a 11. ‰ alatt csatolt számlakivonat szerint, a Forgótőke című folyószámla letétében pedig ugyanakkor a 12. ‰ alatt csatolt letéti jegyzék szerint 20.300 K n. é. értékpapír és 150 K-ás betétkönyvecske volt.

Az 5. ‰ alatt csatolt letéti jegyzék szerint 1924. évi december hó 31-én:

5. A Szilágyi Sándor-alap 6900 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

Végezetül felsoroljuk a „Magyar Történelmi Társulat“ című folyószámla értékpapírjait az 5. ‰ alatt csatolt letéti jegyzék alapján, szembeállítván az 1923. december 31-én volt eredménnyel:

	1923.	1924.
1. Kisbirtokosok Orsz. Földhitelintézete záloglevél 4½%-os	4.600 K	200 K
2. Magyar Jelzálog - Hitelbank záloglevele 4½%-os	25.700 „	— „
3. Magyar koronajáradék-kötv. 4%-os ..	31.400 „	31.400 „
4. Pesti Hazai Takarékpénztár Egyesület-kötvény 4%-os	36.600 „	26.000 „
5. Magyar Jelzálog - Hitelbank záloglevél 4%-os	3.900 „	— „
6. 6%-os hadikölcsönkötvény	22.350 „	22.350 „
7. 5½%-os állami pénztárjegy	11.500 „	11.500 „
8. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületi kötvény 4½%-os	1.000 „	— „
9. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvénye (közös a Régészeti és Embertani Társulattal)	— „	— „
Összesen:	137.050 K	91.450 K

Eljárásunk során meggyőződést szereztünk, hogy Novák Nándor pénztárnok a Társulat pénztárát lelkiismeretesen és szakavatottsággal kezelte, ennél fogva felkérjük a tisztelt köz-

gyűlést, hogy Novák Nándor pénztárnoknak a felmentést a szokásos fenntartással megadni méltóztassék.

Maradtunk tisztelettel

Budapesten, 1925. évi október hó 6-án.

Dr. Mályusz Elemér s. k.
a számvizsgáló-bizottság tagja.

Schiller Rezső s. k.
a számvizsgáló-bizottság tagja.

Kimutatás a Magyar Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1924. év végével.

A) Alapítványi természetű tőke.

1. P. H. E. T. Egyesületi kötvény 4%-os	26.000 K
2. Magyar koronajáradék-kötvény	31.400 „
3. Kisbirtokosok Orsz. Földhitelintézeti záloglevél 4½%-os	200 „
4. Magyar Járadékkötvény 6%-os	22.350 „
5. Állami pénztárjegy 5½%-os	11.500 „
6. P. H. E. T. Egyesületi folyószámlán	3,256.800 „
Összesen:	3,348.250 K

B) Nem alapítványi természetű tőke.

1. Magyar koronajáradék 4%-os	16.500 K
2. P. H. E. T. Egyesületi kötvény 4%-os	2.000 „
3. Magyar járadékkötvény 6%-os	1.800 „
4. Takarékpénztári könyv a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban	150 „
5. A folyószámlákon	25.619 „
Összesen:	46.069 K

C) Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap.

A Földhitelbank folyószámláján	764.200 K
Az A), B) és C) rovaton lévő összes törzsvagyon 1924. évi december 31-én	4,158.519 K

A Magyar Történelmi Társulat 1924. évi zárószámadata.

I. Bevétel.

	Előirányzat 1924-re	Eredmény 1924-ben
1. Pénztári maradvány	1,615.344	1,615.344
2. Alaptőke utáni kamatok	8.000	12.095
3. Forgótőke utáni kamatok	8.000	2,449.450
4. Tagdíjak, tagdíjhátralék, előfizetések	30,000.000	24,062.407
5. Századok és egyéb kiadványok eladásából	6,000.000	2,303.335
6. A vall.- és közokt. miniszter segélye	10,000.000	11,000.000
7. Rendkívüli bevételek	5,500.000	9,637.545
8. Remélhető új alapítványok	2,000.000	2,805.800
9. Átfutó pénzek	—	4.324
Összesen:	55,131.344	53,890.300

II. Kiadás.		Előirányzat 1924-re	Eredmény 1924-ben
1. Tisztviselők tiszteletdíja		5,000.000	5,351.000
2. Szolgák díjazása		1,000.000	243.400
3. Irodai költségek		2,000.000	1,521.560
4. „Századok“ nyomdai és expedicioná- lis költségei	50,000.000		*8,674.224
5. „Századok“ írói honoráriumai	6,000.000		3,850.000
6. Egyéb nyomtatványokért	1,000.000		105.382
7. A takarékpénztáraktól felszámított díjak	500.000		468.590
8. Rendkívüli kiadások	5,000.000		662.921
9. Alapítványok tőkésítésére	2,000.000		2,666.800
10. Átfutó pénzek	—		4.324
Összesen:		72,500.000	23,548.201

Összegezés.		Előirányzat 1924-re	Eredmény 1924-ben
I. Bevétel		55,131.344	53,890.300
II. Kiadás		72,500.000	23,548.201
Hiány, illetve felesleg	17,368.656		30,342.099
amiből azonban még fedezendő volna az 1924. évi Századok nyomdai költségeire 59,348.494 K és írói honoráriumára 5,640.000 K.			

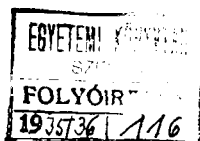
* E tételen csak a Századok 1923-ik évi hátralékos nyomdai költségei vannak elszámolva.

A Magyar Történelmi Társulat költségvetése az 1925. évre.

I. Bevétel.	Eredmény 1924-ben	Előirányzat 1925-re
1. Pénztári maradvány	1,615.344	30,342.099
2. Alaptőke utáni kamatok	12.095	10.000
3. Forgótőke utáni kamatok	2,449.450	1,000.000
4. Tagdíjak, tagdíjhátralék, előfizetések	24,062.407	50,000.000
5. Századok és egyéb régi kiadványok eladásából	2,303.335	2,000.000
6. A vall- és közokt. miniszter segélye	11,000.000	27,000.000
7. Rendkívüli bevételek	9,637.545	38,000.000
8. Remélhető új alapítványok	2,805.800	5,000.000
9. Átfutó pénzek	4.324	—
Összesen:	53,890.300	153,352.099

II. Kiadás.	Eredmény 1924-ben	Előirányzat 1925-re
1. Tisztviselők tiszteletdíja	5,351.000	10,000.000
2. Szolgák díjazására	243.400	1,000.000
3. Irodai költségek	1,521.560	3,000.000
4. A „Századok“ 1924. évi nyomdai és expedicionális költségeire	—	59,348.494
5. A „Századok“ 1924. évi írói hono- ráriumaira	—	5,640.000
6. A „Századok“ 1925. évi nyomdai és expedicionális költségeire	8,674.224	68,000.000
Átvitel	15,790.184	146,988.494

	Eredmény 1924-ben	Előirányzat 1925-re
Athozat	15,790.184	146,988.494
7. A „Századok“ 1925. évi írói hono- rariumára	3,850.000	20,000.000
8. Egyéb nyomtatványokért	105.382	2,000.000
9. A takarékpénztáraktól felszámított díjak	468.590	600.000
10. Rendkívüli kiadások	662.921	3,000.000
11. Alapítványok tőkésítésére	2,666.800	5,000.000
12. Átfutó pénzek	4.324	—
Összesen:	23,548.201	177,588.494
Összegezés.		
I. Bevétel	53,890.300	153,352.099
II. Kiadás	23,548.201	177,588.494
Felesleg, illetve hiány	30,342.099	24,236.395

A Magyar Történelmi Társulat

összes új és kapható régebb kiadványait a teljes bolti áron, részletfizetésre is árusítjuk. Prospektust és rendelőlapot készségesen küldünk.

A 100 esztendő

Magyar Tudományos Akadémia

kiadványai javarészt, főleg a történelmi műveket, 75—85% árengedménnyel szolgáltatjuk ki. A 200-nál több leszállított árú könyv címét tartalmazó rendelőjegyzéket díjtalanul megküldjük.

Kiadásunkban most jelent meg

HETTNER ALFRÉD:

A leíró földrajz alapvonalai

c. műve. Ez az első és egyetlen magyar nyelvű modern földrajzi kézi- és vezérkönyv. A kétkötetes, 800 oldalas, többszáz grafikonnal és térképpel illusztrált mű előfizetési ára kötetenként fűzve 140.000 K, kötve 180.000 K. Bolti ára fűzve 175.000 K, kötve 225.000 K. A bolti árért részletfizetési feltételek mellett is megküldjük.

Báró Forster Gyula

GRÓF BERCHÉNYI LÁSZLÓ

Franciaország marsallja. A hazájából száműzött gróf Berchényi Lászlónak, Rákóczi fővezére fiának türeményes pályafutása Franciaországban. Királyok és királynők versengenek barátságáért, de ő a versaillesi királyi udvar káprázatos fényéből is szegény hazájába vágyik vissza és nem nyugszik addig, amíg száműzetéséből haza nem térhet. A sok képpel és hasonmással illusztrált kötet ára 100.000 korona.

Legszebb karácsonyi ajándék a négyszínnyomású

„BETŰORSZÁG“.

Élvezetet nyújt már a hároméves gyermekeknek is és a felnőtteket is elszórakoztatja. Minden könyvkereskedésben kapható. Ára 35.000 korona.

Megrendelések címzése:

KIRÁLYI MAGY. EGYETEMI NYOMDA KÖNYVOSZTÁLYA

Budapest VIII, Múzeum-körút 6. Gólyavár

M O S T J E L E N T M E G I

EMLÉKKÖNYV

DR. GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ

NEGYEDSZÁZADOS KULTURPOLITIKAI MŰKÖDÉSÉNEK EMLÉKÉRE
SZÜLETÉSÉNEK ÖTVENEDIK ÉVFORDULÓJÁN.

A *Lukinich Imre* szerkesztésében megjelent nagy nyolcadrétaalakú díszes emlékkönyv ötven történeti tárgyú értekezést tartalmaz egyetemi tanárok és akadémikusok tollából. Nagy díszé azonkívül az ünnepeltnek *Prichoda Istvántól* készített sikerült rézkarcú arcképe.

A 640 LAPOS DÍSZES KÖTET ALAPÁRA 58 KORONA

A Magyar Történelmi Társulat tagjai a szokásos kedvezményes szorzószámmal szerezhetik be.

A SZATMÁRI BÉKE TÖRTÉNETE ÉS OKIRATTÁRA

Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai során a Magyar Történelmi Társulat földolgoztatta a szatmári béketárgyalások anyagát. A nagybecsű okiratanyagot *Lukinich Imre* gyűjtötte össze főképp a bécsi állami levéltárban és a bécsi hadilevéltárban. Az okirattár bevezetéseként vonzó előadásban, új megvilágításban tárja az olvasó elé a béke létrejöttének körülményeit, sok eddig egészen homályban volt részletre derítve fényt.

A 40 ÍVES KÖTET ALAPÁRA 40 KORONA

A könyvárusi szorzószám 7000, a tagsági szorzószám 5000. A csomagolás és postai szállítási költségeire külön 10.000 korona küldendő be. Az előfizetési díj 25.217. számú postatakarékpénztári csekkszámánkra küldendő be.

IRODALOMTÖRTÉNET

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság negyedévi folyóirata. Számontartja a magyar irodalom és irodalomtörténet fejlődésének minden jelentősebb mozzanatát. Szerkeszti: *Pintér Jenő*. Megrendelhető 40.000 koronáért — iskolák, könyvtárak és társaskörök számára évi 80.000 koronáért — a Kir. Magyar Egyetemi Nyomdánál, Budapest VIII. ker., Múzeum-körút 6. szám.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest VIII. Múzeum-körút 6. — Főigazgató: Dr. Czákó Elemér

51593

Sz. 1926. IV. 14.

7-10.

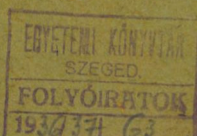
SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
DR DOMANOVSKY SÁNDOR MÁSODALELNÖK

LX. ÉVF. 1–3. SZ. 1926. JANUÁR—MÁRCIUS.
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST
1926.

Tartalom.

	Lap
Br. Wlassics Gyula: Deák Ferenc.....	449
Senesfye József: A székesfehérvári prépostság és káptalan egyházi kiváltságai. (II. közl., vége.)	464
Krajnyák Gábor: Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög egyházi vonatkozásai	498

Történeti irodalom.

Dedek, Lud. Cresc.: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tom. III. Ism.: <i>Aldásy Antal</i>	508
Reiszig Ede: A Jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. I. rész. Ism.: <i>Patek Ferenc</i>	511
Husztai József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Ism.: <i>Pleidell Ambrus</i>	516
Hegyaljai Kiss Géza: Nagyasszonyok a magyar reformációban. I—II. köt. Ism.: <i>V. E.</i>	519
Hegyaljai Kiss Géza: Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony. Ism.: <i>V. E.</i>	519
Hegyaljai Kiss Géza: Arva Bethlen Kata. Ism.: <i>V. E.</i>	519
Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára. Ismerteti: <i>Angyal Dávid</i>	521
Magyary Zoltán: A magyar állam költségvetési joga. Ism.: <i>Herzog József</i>	525
Radványi, Nikolaus: Die Archive in der Podkarpatska Rus. Ism.: <i>Tóth László</i>	527
Lamprecht: Modern történettudomány. Ford.: <i>Sas Andor</i> . Ism.: <i>G. A.</i> 529	
Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. Ism.: <i>Tóth László</i> 530	
Gnichen, vicomte de: Les grandes questions européennes et la diplo- matie des puissances sous la seconde république française. T. I. Ism.: <i>Horváth Jenő</i>	531
Precht, Hans: Englands Stellung zur deutschen Einheit 1848—1850. Ism.: <i>Horváth Jenő</i>	534
Schultze, Ernst: Die Zerrütung der Weltwirtschaft. Ism.: <i>Doma- novszky Akos</i>	534
Neustätter, Otto: Max Pettenkofer. Ism.: <i>Győry</i>	538
Folyóiratszemle	538

Tárca.

Levéltári Közlemények	557
------------------------------------	-----

A szerkesztésért és kiadásért dr. Domanovszky Sándor felelős.

A tagsági és előfizetési díjak ügyében kérjük, tessék **Novák Nándor pénztárnokhoz (Budapest I, Márvány-utca 25. III. 25.)** fordulni. A tagdíj évi **90.000 korona**. **Előfizetők** a Századokat **200.000 koronáért** rendelhetik meg. Alapítvány, tagdíj és előfizetés mindenkor **1099. számú postatakarékpénztári csekkszámmlánkra** fizetendő. Ha a befizetés posta-utalványon történik, az utalvány szelvényén meg kell jegyezni, hogy az összeg az 1099. számú csekkszámmlára telepítendő.

Deák Ferenc.

Halálának ötvenedik évfordulójára
írta és 1926. évi január hó 29-én
felolvasta **B. Wlassics Gyula.**

Ötven éve, hogy Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalára tette koszorúját.

En mint annak a megyének szülöttje, mely Deák Ferencet adta nemzetének, Zala megye temetési küldöttségéhez csatlakozva, véstem lelkembe azt a nagy országos gyásznapot.

A magyar törvényhozás halála után rövid idő múlva elhatározta, hogy Deák Ferencnek a haza körül hosszú évek során át szerzett érdemei törvénybe iktattásának és az elhunythoz méltó emlék állíttassék.

De ennél is szebb és maradandóbb emlék, ha a nemzet minden idők megpróbáltatásában nemzedékről nemzedékre lelkivilágában újra és újra feléleszti a legbecsületesebb és legbölcsebb államférfiúnak a haza körül szerzett hervadhatlan érdemeinek méltó felmagasztalását.

Kevesen vagyunk ma már, kik koporsóját a temetőbe kísértük. Még kevesebben, kik őt nagy alkalommal is szólani hallottuk. Szónoki hatásának erejét még ma is átérzem a maga teljességében. Úgy éreztük, kik hallottuk szavát, hogy fontos kérdésekben egy nemzet bizalmának, akaratának hű letéteményese szól. A nagy igazságoknak olyan teljességét foglalják magukban beszédei, hogy hatásuk soha meg nem szűnhetik.

Deák aforisztikus gondolatai a legegészségesebbek és legmagvasabbak. Közmondásokká emelkednek gondolatai. A klasszikusoktól sokat tanult, sokat át is vett. A remekírók gondolatainak útmutatásával és a magyar néplélek ismeretéből levont fénylő igazságokkal tudta megalapozni a megoldandó kérdést. Általános igazságok hordozzák érvelésének súlyát. Deák valóságos szónoki diktátorként uralkodott hallgatóságán. Biztos főfegyvere nagy ítélőtehetsége volt. Ennek szolgálatában állott a logikai okoskodásnak erőteljessége.

Kerülte a dagályt és megvetette a színpadi hatás-keresést. Meggyőzni akart; azért oly egyszerű és világos. Nem áradozó, nem bőbeszédű. Aki közmondásszerűleg beszél, tehát tehetséggel bír az aforizmusra, az a bőbeszédűséget kerüli. De azért Deák sohasem túl lakonikus.

Ő az államférfiúi munka, a tények rendjébe sorozta a parlamenti beszédet. Nem azért beszélt, hogy elkápráztasson, hanem azért, hogy mindig mondjon is valamit és az ügyet tekintette elsőnek, nem a szónoklatot. Mindnyájan tudjuk, hogy többször, még pedig nemcsak kisebb beszédekben használta az egyszerű társalgás hangját is.

Csak annak a beszédnek van szemében beése, melynek igazsága előtt az értelem okoskodása meghajol. Az érzelmek felkorbácsolásával járó tapsokat sohasem kereste. Az ő beszédekben a bizonyításnak azzal a fájával találkozunk, mely nemcsak múltól indítja meg hallgatóságát, de maradandólag hat rájuk. Ez a legszebb ékes-szólás, mely akkor sem némul el, ha az ajkak már rég bezárultak.

I.

Tizenhatéves koromban ért a szerenese, hogy Deák Ferencnek itt Budapesten, atyám, kit Deák mindig különös kegyeiben részesített, bemutatott. Felejtethetlenség maradtak előttem Deák Ferenc szavai, melyeket ez alkalommal atyámhoz — ki Kanizsán lakott és a város egyik vezetőegyenisége volt — intézett. Figyelmeztette atyámat, hogy miért akarják azok a kanizsaiak az ő kedves Zalaegerszegéről a megye székhelyét Nagykanizsára helyeztetni. „Bizony Isten — tréfás mosollyal folytatta —, ezek a kanizsaiak olyan ambitiós urak, hogy még egyszer Kanizsáról deputatio fog jönni, hogy az országgyűlés székhelyét is oda tegyük.”

Ezt a kis epizódot azért említem fel, mert ez is reávilágít arra, hogy szíve egész melegeivel csüngött szülővármegyéjének székhelyén, Zalaegerszegen, honnan kiindult a nagy útra, melyre az isteni gondviselés vezérelte. Már pedig, ha a legédesebb örömeiket ennek köszönte, a legkeserűbb fájdalmat is ez okozta. A Forintos nevéhez fűződött választási ügyben, midőn lelkiismerete összeegyeztethetlenség tartotta a követség elfogadását, így panaszkodik ma már közismert levelében: „A fájdalom könnyeket fakasztott szememből; a könnyek majd elfojtották szavaimat; ajkaim reszkettek s szívem vérzett,

mert a legérzékenyebb sértések barátaitól származtak s nem találkozott a számos gyülekezeten senki, aki személyem védelmére mellettem szót emelt volna." De azért semmi sem volt neki kedvesebb szülőföldjénél. Azért alig van vármegyei gyűlés, melyen részt ne vett volna. A követséget ha 1843/44-ben vagy 1847-ben nem is vállalta, innen a megye gyűléséről irányozta nem egyszer az országos politikát.

Amikor csak lehetett, minden szabadidejét Zala megyében töltötte. Mikor Debrecen városának egyik kerülete 1848 júniusában követté választja, azt írja a választókhoz: „Kedves szülőföldem, Zala, melyet már más alkalommal is képviselni szerencsém volt, azon vidék, melyen életem legnagyobb részét töltöttem, mely látta bölcsőmnek ringását, melyhez a legszorosabb, legszentebb láncok kapcsolnak, parancsolt újra velem s követévé választott.”

Az is bizonyos, hogy minden nagyobb politikai kérdés napirendre kerülése előtt maga köré gyűjtötte a zalai képviselőket és közölte velük nézeteit, tájékoztatta őket a történendőkről. A zalai képviselők mindig büszkék voltak arra, hogy hamarabb nyernek a politikai helyzetről irányító értesítést, mint a többi képviselők.

En a Deák-kultusz légkörében nevelkedtem. A szülői házban már gyermekkoromban az ő nagy egyénisége iránt csak a legmélyebb tisztelet és ragaszkodás kijelentéseit hallottam. Később jó sorsom Csengery Antalnak, „Deák jobbkezenek” családi körébe vezetett, amely körben Deák Ferenc igazán otthonosan érezte magát. Ennek bizonyítékai azok az intim levelek is, melyek már a Nemzeti Múzeumban vannak.

Ezeknek a körülményeknek és talán néhány Deák-tanulmányomnak köszönhetem, hogy a Történelmi Társulat vezetőségének választása reám esett, hogy Deák Ferenc halálának ötvenéves évfordulóján tanulmányaim alapján a nagy államférfiú emlékét felújítsam.

Hazánk e nagy katasztrofális korszakában, melyet reánkzúdított a világháború győzőinek zord igazságtalansága, hatványozottan van szükségünk történelmi nagyságainkhoz menekülni. Erőt, vigasztalást, bátorítást, élni akarást és élnitudást keresni. Ebben a lelki bátorításban, ebben a lelki vigasztalásnak keresésében már magasabb összhang glóriájában látjuk a magyar sors

nagy triászának, Széchenyi, Kossuth, Deák történelmi alakjait.

E nagyjaink történelmi hagyományaiban oly elévülhetlen érték van, mely a porbasujtott Magyarországnak a feltámadására a vezérlő utat mutatja meg. Nem tudok rokonszenvezni sok tetszetős frazeológiával, melyek az analízis tulzásaiba tévedve, nagyjainkat doktrinär módon elraktározzák. Sohasem tudtam megbarátkozni oly beállításokkal — melyek pedig ajkról ajkra szállnak —, hogy Széchenyiben, Deákban a számító ész Kossuth politikájában a lángoló szív politikája nyilvánult meg. Szív nélkül nincs nagy ember, számító ész nélkül nincs komoly államférfiú. Széchenyi igaz szívével, lelke legérzékenyebb húrjaival is dolgozott és éppen ez döntötte el egyéni tragédiájának sorsát. Dolgozott egész lelke odaadásával a magyar nép öröklött jó tulajdonságainak a nyugati művelődéshez szabott lelki megújításán. Jobb-
nak, erkölcsösebbnek, munkásabbnak kell lennünk, ha lehet, minden más nemzetnél. Igazi művelődési értéket kell jelentenünk. Kossuth az évszázadokon át folytatott, egyenesen üldözésszámba menő bécsi elnyomás megsemmisítő hatásától féltette nemzetét. Féltette, hogy Ausztria csak gazdaságilag kizsákmányolható tartománnyá akarja sülyeszteni a független Magyarországot.

De azért azok a röpke jelszavak — melyeket ha ők maguk is használtak —, hogy Széchenyi előbb gazdaggá és azután függetlenné, Kossuth előbb függetlenné s aztán gazdaggá akarta tenni hazánkat, nagyon is egyoldalú megítélésre és félreértésre igen alkalmas kijelentések. Így azután sokan akadtak, kik Széchenyit a materiális világnézet, Kossuthot az optimista idealizmus világában látták. Széchenyi mentalitását pedig a legragyogóbb idealizmus tölti be, mert lehet-e átfogóbb, fontosabb, de egyúttal nagyon nehezen elérhető eszményi cél, melyet államférfiú maga elé tűzhet, mint a magyar faj veleszületett jó tulajdonságait kiművelni, a magyar faj sajátzerűségét megőrizni úgy, hogy az a nyugati kultúra és civilizáció minden kellékével bírjon. Igen természetesen, e cél magában foglalja a józan, okos gazdálkodás és vagyonosodás hatályos felvirágzását. Míg Kossuth az osztrák politikai és gazdasági elnyomás súlya alatt féltette hazája politikai és gazdasági függetlenségét, nem bízott abban, hogy az Ausztriával való reális kapcsolatban Magyarország fenntarthatja függet-

lenségét, Széchenyi az akkori európai viszonyok között lehetetlennek tartotta Magyarország elszakadását Ausztriától. Azon dolgozott, hogy ebben a kapcsolatban erősítse fájának lelkiségét, gazdasági felvirágzását és az erős, megizmosodott Magyarország súlyával vegyen részt a birodalom sorsának intézésében. Ez volt lényegében 1867-ben Deák kiegyezési politikája is.

Deákot is a rideg számítás politikusának nevezték el sokan a kortársai közül.

A közvélemény hamar felkap ilyen jelszavakat. Nem gondolkozik azon, hogy az igazán nagy államférfiú, ki tisztán a közérdeket szolgálja, nem lehet szélsőséges érzelmi és szélsőséges értelmi politikus. Csak az értelem és érzelem egyensúlyából sugárzik áldás és élet. Ez az egyensúly van meg az emberi tökéletesség legfelsőbb fokáig Deákban.

Deák azok közé a ritka kiválasztottak közé tartozik, akikben éppoly nagy az ember, mint az államférfi. Éppoly nagy az értelem, mint az erkölcsi erő. Jelleme csak az igazságot, egyenességet, a jogok megbecsülését ismerte.

Deák egyaránt ápolta lelkében a kegyeletet, a hálát, a baráti, a rokoni érzést és a szülőföld szeretetét. Sok államférfi korlátnak tekintti ezeket kitűzött nagy célok elérésében.

Szomorú napjainkban jól esik oly értelmi és erkölcsi erőforráshoz fordulnunk, melyet Deák Emmerson hősei közé tartozó történelmi alakja képvisel. Vigasztalást talál ebben az emlékből az, aki ma honfitársaink között eltéved a csüggedés útvesztőiben, mert nem talál államférfiút, aki az erkölcsi erő energetikájának olyan lelkes követője és buzgó hirdetője volna, mint ő. Jól ismerte nemzetét, hogy amily könnyen lelkesül és kész szembe szállani minden veszedelemmel, oly hamar vesz rajta erőt a közöny és ezért azt akarta, hogy minden honfitársának szünet nélkül fülében csengjen, hogy a sikert más nem biztosítja, mint a kitűrni tudás, melynek minden bukásnál jelszava: „csak újra és ismét újra”. Az ő ajkáról hangzott el a nemzetéhez kiáltó szó: „Istenemre mondom, a csüggedést nem ismertem soha.”

Az pedig honfitársaink közül, aki szomorú napjainkban a jögeszme egyetemlegességének hitében megrendül, hallja meg tőle e szavakat: „Van egy örök és változatlan elv, amelynek mindenütt, ahol törvény uralkodik, sértetlenül kell mindig fennállani, és ez azon elv,

hogy a törvények szorosan megtartandók és kötelező erejüket csak a jogos törvényhozó hatalom szüntetheti meg.” Alig mulasztott el Deák Ferenc alkalmat, hogy ne tanította volna nemzetét, hogy a törvényes tért semmi körülmények között se hagyja el. „Ez a biztos tér — mondá —, ahol fegyveres erő nélkül fegyveres erő ellenében is megállhatunk.” A jog szolidaritásának gondolata az, mely Deák államférfiúi működésének legkülönbözőbb időszakait egységbe foglalja. Egész államférfiúi pályáját a jog védelme tölti be. Különböző feladatokat kell szolgálnia az 1833—36-i, az 1839—40-i országgyűléseken, 1848-ban, az önkényuralom alatt, 1861—66-ig és a kiegyezés korszakában, de mindegyik korszak felett ott lebeg a jog szolidaritásának gondolata. Hogy csak néhányat említsek, 1861-i beszédeinek alapgondolata a törvény, a jog volt. Egyenesen összezúzta utólérhetetlen logikai erejének zuhatagával az oktroj-alkotmány kísérletezését.

Maga Kossuth azt írja Deák 1861-i szerepléséről, hogy mint a törvényesség embere, a nemzet jogait törvényes téren férfiasan megvédte. Széltében szállóigévé vált a kortársak között, hogy Deáknak éppen az a szigorúan törvényes álláspontja egy új forradalomtól mentette meg a hazát.

A Lustkandl irányzatos támadásával szemben írta meg az „Adalékok a magyar közjoghoz” című munkáját. Erre az iratra a magyar közhangulatnak is nagy szüksége volt. Legjobb magyar hazafiak csonka alkotmányokat gyártottak és ezzel a jogfolytonosság területét elhagyták. A mű tehát elsősorban azoknak a honfitársainak szólt, akik a béke kedvéért már nagyon hajlandók voltak a jogfolytonosság követelményeiből engedni. Ebben a műben ennél is több volt. Itt már ki van jelölve, mi az, mit a kiegyezésnél a nemzet föl nem áldozhat és mi az, miből a magyar állam szuverénitásának sérelme nélkül engedni lehet, de a kiegyezést igazán előkészítő politikai tetté a híres hűsvéti cikk volt. Jogfolytonosság, törvényesség volt az ő uralkodó gondolata. Nagyon közönyösen vette, midőn az 1867-i tárgyalások idejében gúnyosan a „jurisper” prókátorának kezdték nevezni. Hiába adták tudomására, hogy a király is azt mondta: kár, hogy Deák mindent jogi szempontból néz. Hiába mondta még közvetlen környezetének is több tagja, hogy az 1848-i törvényeknek revízió nélküli életbeléptetése az

„elérhetés mértékét túlhaladja”. És mikor az uralkodó azt mondta, hogy az 1848-i törvények kifogások alá eső pontjaira nem esküdhetik meg — Deák így válaszolt: „Igen, de a magyar örökösödési törvény szerint a törvények megtartása az uralkodónak annyira kötelessége már a koronázás előtt, hogy ez egyenesen össze van kötve közjogunkban az öröklési joggal.” És mikor Beust azt mondta, hogy a kormány hajlandó több engedményre, hajlandó a minisztériumot is megadni, Deák értésére adja, hogy a parlamentáris kormány megadása nem engedmény, hanem ezt a jogfolytonosság követeli, tehát egyszerű kötelesség. Egyezkedés tárgya nem lehet más, mint a közös ügyek.

Főlemlítették ebben az időben tekintélyes férfiak sokszor Deáknak, hogy annakidejében Széchenyi se helyeselte Deák Ferencnek merev jogi álláspontját. Köz tudomású, hogy Széchenyi a tespedésnek egyik okát az elavult alkotmányban is kereste. Hányszor szállt le ajkáról a jelszó, hogy a „Corpus juris obscurantismus”. Deák Széchenyi kitűzött reformatori céljával egyetértett. Deák igen jól tudta, hogy a régi alkotmány reformra szorul. Tudta azt is, hogy az ország jövője a közgazdasági kérdések helyes megoldásához van kötve. De tudta azt is, hogy I. Ferdinánd ideje óta Magyarország alkotmányát tekintették a bécsi központosítók az óhajtott birodalmi egység gátjának. Az alaptörvények sérelmével mellőzték az országgyűlést, a magyar kormányférfiakat osztrák járszalagon vezették és így a tényleges állapot egyenes megtagadása volt az alkotmány jogállapotának. Ezért tartotta Deák az alkotmányos jogrend helyreállítását első feladatnak. Ő ismerte a magyar néplelket, ő nem felejtette el, hogy II. József császár idejében sokszor csak azért elleneztek az ő haladást jelentő terveit, mert II. József felfüggesztette a magyar alkotmányt. Tudta, hogy Bécsben a magyar alkotmányt tartják a legveszedelmesebb akadálnak, hogy Ausztriából és Magyarországból nem lehet egységes birodalmat egységes szervezettel alapítani. Ezért még a reformokkal szemben is attól tartott, hogy azok a megsértett törvények helyreállítását háttérbe szorítják.

II.

Ő a legjobban ismerte a magyar néplélek megnyilatkozásának rejtélyeit is. Ő, aki annyit elmélkedett a közvéleményről, alakulásáról, súlyáról, jól ismerte annak nagy erejét, sőt hullámverésének vonalait is figyelemmel kísérte.

Ő tudta, hogy vannak idők, midőn vagy ezek járásához kell alkalmazkodni, vagy félre kell állni. De vezetni a mély, az igaz közvélemény ellenére nem lehet. Hiába biztatják őt 1848-ban Széchenyi és mások, hogy szálljon szembe Kossuthtal, alakítson középpártot, lépjen fel nyíltan Kossuth ellen. Ő hajthatatlan maradt.

Azon ma már nem kételkedik senki, hogy Deák helyesen ítélte meg a helyzetet. Ő abban az időben nem lehetett vezére nemzetének. A nemzet zöme Kossuth mögött állt. Deáknak talán a dinasztíára kellett volna támaszkodnia? Hiszen ez a legnagyobb lehetetlenség lett volna, mert ez egyértelmű a nemzet törvényes jogairól való lemondással. Deák mindig fölismerte idejét. Mindig jókor állott az ügyek élére. Ő sem nem sietett, sem el nem késett. Deák vezérszerepe mindig összhangban volt korszaka felfogásával. Azért az ő államférfíúi pályáján látom igazán a kollektívizmus és individualizmus egyensúlyát. A korszak, amely őt áthatotta, Deák államférfíúi egyéniségének jellegét viseli magán. Ezért ezekben az időkben nem tehettek nélküle semmit. Ezért mondják, hogy a nemzet Deák volt. Ezért mondta Andrássy Gyula gróf a királynak, hogy Deák nélkül az ő megállapodásaik nem sokat érnek, csak magántermészetűeknek tekinthetők. Giacomelli, aki az olasz kormány megbízásából a hatvanas években többször járt nála, így ír róla jelentésében: „Deák egyénisége oly valami, ami megragad és megindít, akkora tisztelet, amellyel nevét emlegetik férfiak és nők, aggok és gyermekek... Amikor beszél, teljesen az a benyomás, hogy a nemzet szól.”

Ő a neki nem való időben vele nem tartó közvélemény ellenére sohasem törekedett a csatarend élére állani.

Nem félek a túlzás vádjától, ha azt állítom, hogy uralkodói nimbusz vette körül az egyszerű, minden külső hatalmi eszközt nélkülöző polgárt.

Ő azonban ebben a valóságos diktátori hatalmában sem tévesztette soha szem elől, hogy a nemzet közértelme

és közérzése mégis csak a legnagyobb hatalom. Nagyobb a legkiválóbb tulajdonságokkal felruházott vezér erejénél. Ennek tudata tette őt bizonyos korszakokban a nemzet vezérévé. Ha ő akkor is a nemzet vezére akart volna lenni, amikor a nemzet közérzése, mondjuk fenséges haragjában vagy felháborodásában, más prófétát keres, akkor nem lehetett volna a nemzet vezére abban az időben, amidőn a nemzet közértelme és közérzése békéért epedt és a béke apostolát kereste.

Egyéni nagy ereje a kölcsönhatás törvényénél fogva éppen abban nyilvánult, hogy sok dolog nélküle nem úgy történt volna, mint történt. Ki merné állítani, hogy Deák nélkül létrejött volna az 1867:XII. törvényeikk? Ki merné határozottan állítani, hogy Deák nélkül úgy jött volna létre, ahogyan létrejött? Bizton mondhatjuk, a most már teljesen ismert adatok alapján, melyeket Csengery Antal nemsokára nyilvánosságra kerülő feljegyzései is kiegészítenek, hogy azzal a tartalommal, amellyel ma bír, Deák nélkül semmiesetre sem jött volna létre. Sokkal szűkebb lett volna az.

III.

Deákot mint államférfiút a böles óvatosság jellemzi. Politikai iránya a legnemesebb értelemben vett szabadelvűség volt. Szabadelvűség, mely sem a reakció, sem a radikalizmus útvesztőibe nem téved. A haladás iránt mindig fogékony volt a lelke, de a határokat ő maga így jellemzi: „Mindent a maga idejében kell tenni s a gyümölcsöt leszakítani csak érett korban lehet, de hátralepni soha egy lépést sem szabad. Az előrelépés is csak akkor engedhető meg, ha a körülmények által vissza nem löketünk.” Az ő biztos szeme felismeri, hogy erő nélkül a bátorság rendesen kockajáték. Az ő óvatosságában azonban teljesen hiányzik a félénkség. Ő nem magát féltette, hanem a hazát, ő nem azért volt óvatos, hogy magát baj ne érje, hanem hogy a haza ne szenvedjen. A jogrend előtte parancs az óvatosság határaiban. Sokszor szeretett volna ő is nagy érzéseinek lüktető erejére hallgatni, de a nyugodt megfontolás más utat tanácsolt. Kij tagadná, hogy bátor volt ő az 1839—40-i szereplésében, az 1861—66-i időszakban, midőn legjobbaink is beérték volna csonka alkotmánnyal. Bátor volt, midőn a béke kedvéért az 1848-i törvények feláldozására szólították fel.

Vajjon nem kellett-e bátorság ahhoz is, hogy mikor oly férfiak, mint Eötvös, Trefort arra ösztönöztek: járuljon kiegyezési javaslattal a király elé — azt válaszolta: ha szükség kívánja, majd felkeresnek bennünket Bécsből. Ausztriában minden a körülményektől függ; mihelyt a körülmények úgy kívánják, ha nem kérünk, ha nem közeledünk is, adni fognak vagy legalább ígérni; ha ellenben a körülmények, bár csak látszólag is, rájuk nézve jóra fordulnak, akkor, ha kérünk is, még kevesebbet adnak, illetőleg semmit. Most tegyek én offerteket?

Ne felejtjük, hogy 1866-ban oly kiváló elmék, mint Eötvös, Lónyay s még Andrássy is keserűen szólottak Deák merevnek tartott, jogászinak mondott álláspontjáról. Már azzal a gondolattal kezdtek néhányan foglalkozni, hogy elszakadnak tőle és nélküle hozzák létre a kiegyezést. Ezt többen, Még Gorove is, nyíltan ki is mondták. Midőn szemére vetették, hogy nem volt bátorsága Kossuthtal szemben 1848-ban fellépni, — sokszor és ismételten elmondta, hogy Bécsből oly eszközöket használtak, oly kegyetlen politikát folytattak Magyarország ellen, hogy vagy azt az áldozatot kellett volna hoznia, hogy lemond az 1848-i törvényekben biztosított jogokról, vagy teljes erővel ellene kellett szegülnie az alkotmányunk ellen intézett durva támadásnak.

Annyi igaz, hogy ő nem bízott az ellenszegülés sikerében. Ő látta, csak úgy, mint Széchenyi, hogy elnyomás lesz a szabadságharc vége. De a jogok önkéntes feladását az elnyomásnál is nagyobb veszélynek tartotta.

Senki és semmi más nem volt oka a függetlenségi harcnak, mint a bécsi politika. Széchenyi önmagát vádolta, pedig csak egy vádolható: a Metternich politikája. Bécs nem hallgatott Széchenyi okos tanácsaira. Bécsben azt tartották böles politikának, hogy az 1848-i alkotmányunkat felülről jövő forradalmi eszközökkel félretaszítsák, a nemzetiségeket fölbujtsák forradalomra a törvényes magyar rendszer ellen. Éerre az erőszakra csak a függetlenségi harc lehetett a válasz. Ez nem volt Magyarország forradalma. Ez a régi magyar szabadságharcok rendjében foglal helyet. Fegyveres önvédelem, a nemzeti becsület megvédése volt ez az osztrák császári hatalom jogtalan fegyveres támadása ellen. Az egész nemzet osztályosává vált a függetlenségi harcnak. Maga Deák Ferenc, a jogeszme klasszikus képviselője elismerte,

hogy az erőszakos támadás ellen Kossuth nem járhatott el másképen.

IV.

Deák legjelentékenyebb alkotása kétségenkívül a kiegyezés politikai tette nemzete és királya között.

A kiegyezési műben egyfelől arra helyezte a fősúlyt, hogy a nemzet egyetlen lényeges joga fel ne áldoztassék s hogy az egyenjogúság a közös ügyekben is úgy érvényesüljön, hogy a magyar állam önállósága kidomborodjék. Másfelől, hogy a dualisztikus jellegű alapszerződés tiszteletben tartása mellett folyton erősödjék, izmosodjék a magyar állam ereje.

Ennek a műnek jelentősége csak akkor nyilatkozott volna meg a maga teljes értékében s csak abban az esetben szólt volna nemcsak a nemzet értelméhez, hanem a szívéhez is, ha a benne biztosított jogállapot a maga teljességében, a paritás követelményeinek egészen eleget téve, igazi élet, igazi valóság lehetett volna.

A világháború vihara porba döntötte a békeművet. Porba döntötte-e Deák Ferenc nagy történelmi egyéniségét? A köznapi lelkek tekintélyromboló ösztöne talán ezt sugalja, de akik komoly alapon szokták felépíteni ítéletüket és így ezt a komoly történetíróról is — joggal feltehetjük — ezek ily durva tévedésbe sohasem eshetnek.

Amely politikai tett kora követelményeinek magaslatán állott és az akkori viszonyok között nemzeti életünk biztosításában az elérhető legnagyobb szolgálatot tette, az csak soha el nem múló méltatást érdemel.

Az a korszak, melyet a hatvanhetes békemű teremtet, ott áll azoknak a történeti időknek sorozatában, amely történeti időknek annyi megpróbáltatásaink között az a nemzetfenntartó hivatás jutott osztályrészül, hogy el ne lankadjon nemzeti erőnk, hogy bízni tudjunk történelmi hivatásunkban, hogy meg ne semmisüljünk a magyar életnek balsorsul jutott csapásai között.

Ma már egészen világosan látjuk, hogy 1867-ben az akkori világhelyzetben hazánk politikai helyzete számára más, nagyobb előnyt biztosító út nem állt előttünk, mint amelyre Deák Ferenc vezette nemzetét. Minden más út vakmerő és föltétlenül bukással végződő eltévedés lett volna. Az én hitem és szerény megítélésem szerint is Deák kiegyezésében nemcsak az Ausztriával való összekapcsolást kell látnunk. Ennek a kiegyezésnek politikai koncep-

cióját nem szabad csak az Ausztriával való közösség lemondó, szűkre szabott keretére szorítani. A kiegyezési koncepcióban benne van a nagy történelmi magyar geográfiai probléma kulcsa is. Benne van Ausztriával együtt — és fennáll az Ausztria nélkül is. A mohácsi vész előtti Magyarország hivatása volt Kelet-Európában a rendet fenntartani. A német egységet megalapító nagy államférfiú is Budában látta a központot, honnan a monarchia történeti hivatását kelet felé sikerrel oldhatja meg. Deák a kiegyezéssel saját hazájának valóságos új életre keltét, azt, ami Széchenyi koncepciójának is magva, a magyarság oly lelki kiművelését és vagyoni jólétét óhajtotta elérni, hogy Magyarország képessé legyen nagy történelmi hivatását Kelet-Európa rendjének fenntartásában is teljesíteni. Ezt a történelmi hivatást a mi rendíthetetlen hitünk szerint ma is, midőn már összeomlott a kettős Monarchia, Magyarország van hivatva megoldani. Jelszová vált, ha nem volna „Ausztria”, meg kellene teremteni. Ez a jelszó oly helyről röpillt világga, hol nem ismerték Magyarország történetét a mohácsi vész előtt. Ezt az Ausztria számára megjelölt történeti hivatást Magyarország töltötte be évszázadokon át — és Magyarország lesz képes betölteni ezután is, ha a területén és népén elkövetett barbár igazságtalanságot a világot vezető népek józan belátása megszünteti. A művelt világ a mi nagy földrajzi problémánkat, mely a közép-európai béke és rend problémája, csak természetes eszközökkel oldhatja meg és újra és újra meg kell fontolnia, míg „a Duna, Tisza lefelé folyik, míg a völgyekből nem lesznek hegyek és a hegyekből völgyek, addig az a papírelrendezés csak addig ér valamit, míg szuronyok őrzik. Szuronyon pedig nem nyugodhat végleges állami konszolidáció”.

Minden tanulmányomban, melyet Deákkal kapcsolatban írtam, azt kerestem, ami Deák közéleti szereplésében és emberi nagyságában a mulandóság határain túl emelkedve, a halhatatlanság magasabb rendjéhez fűzi az ő értelmi és lelki egyéniségét. Úgy Deák válogatott beszédeinek kiadásával, mint nagyobb essaymban az a hő vágy lelkesített, hogy nagy bölcsessége a magyar gondolkörnek, nagy jelleme a nemzet erkölcsi világának legyen termékenyítő ereje. Az utókor kegyelethe ne csak nagy nevét, nemzeti, világtörténelmi dicsőségét adja át tisztelettel nemzedékről nemzedékre, de legyen alkalma

megismerni, értelmi és érzésvilágában felszívni az ő gyökeres gondolatait, a síron túlról is nemzetéhez szóló örökértékű intelmeit, azt a mély erkölcsi tartalmat, mely Deák Ferenc agyát és szívét betöltötte.

Ha valaha, úgy ma van szükségünk arra a tanításra, hogy a nemzet erkölcsi erejével győzzön le minden csüggedést.

Ha valaha, úgy ma, midőn országunkat és nemzetünket vérig sértő igazságtalansággal porbasujtották, van szükségünk arra, hogy Deák Ferenc szellemi hagyatéka felé forduljunk, melyből kiemelkedik a jog fenségébe vetett hit minden erőszakot, minden hatalmaskodást legyőző ereje, kiemelkedik a most még elföldelt magyar igazság feltámadásának apotheosisa.

Ne csüggedjünk soha, de ne csodáktól várjuk a nemzet boldogabb jövőjét. A csodák ideje lejárt, onnan a síron túlról izeni nekünk a haza bölcse azt, hogy elég esodaerő rejlik magában az emberben, ész és szilárd akarat mit nem vitt már véghez? A cél nem csekélyebb, mint a hazának a temetkező sír partjáról visszarántása és csak összetett vállakkal akarnunk kell, sikerül magasztos vállalatunk.

A székesfehérvári prépostság és káptalan egyházi kiváltságai.

(II. közl., vége.)

III.

XXIII. János pápa számos bullában kibővíti a fehérvári prépost kiváltságait. Újabb támadás a káptalan függetlensége ellen. V. Márton megerősítő bullája. Hosszas küzdelem a káptalan és a prépost között. II. Pál és IV. Sixtus jóváhagyják a káptalan összes kiváltságait. A káptalan jogait védelmezi a veszprémi püspöki helynök és társai ellen. I. Gyula Beriszló Péter prépostnak engedélyezi a főpapi jelvények használatát. X. Leó bullája.

1. XXIII. János pápa uralkodása új fejezetet nyitott meg a fehérvári prépostság és káptalan kiváltságai történetében. Az 1411-ik esztendőben nem kevesebb, mint öt bullát bocsátott ki a pápa a prépost javára, melyek egyike-másika, ha kisebb jelentőségű ügyekben intézkedett is, mégis szélesítette és tágította a kiváltságoknak már eddig is jelentékeny körét és anyagát. A bullák eredetét és megjelenésének okát elsősorban a prépost által beadott kérvényekben kell keresnünk. A prépost, mint a nagytekintélyű fehérvári egyház feje, kit már úgyis nem egy olyan kiváltság ékesített, melyekkel csak püspökök voltak fölruházva, természetesen azon volt, hogy mennél inkább gyarapítsa privilégiumai számát. És XXIII. János, egyike a nyugati nagy egyházszakadás pápáinak, szintén arra törekedett, hogy magának híveket és jóbarátokat szerezzen. Ismerve a fehérvári prépost, Zólyomi Benedek Zsigmondhoz való viszonyát, ki nem egy ízben alkalmazta őt követe gyanánt, könnyen megérthetjük, hogy a prépost kérvényeire sohasem jött tagadó válasz, hanem sűrű egymásutánban jelentek meg a kiváltságosztogató bullák mindjárt XXIII. János uralkodása második esztendejében.

Első bullájában megengedi a pápa, hogy a prépost és utódai a fehérvári egyházban és mindazon egyházakban, melyek valami módon a prépostsághoz tartoznak — ámbár fölöttük teljes joghatóságuk nincs is —, püs-

pöksüveget, gyűrűt, püspöki pásztorbotot s más egyéb főpapi jelvényeket használhassanak; mise, vecsernye és zsoltosmamondás után áldást oszthassanak. Föltétlenül azonban kikötötte a pápa, hogy a prépost e kiváltságokat csak akkor használhatja, ha az áldásosztáskor püspök vagy a pápa apostoli követe nincsen jelen.¹ Azoknak a hívőknek, kik meggyóntak és az áldásosztáson jelen voltak, a prépost 100 napi búcsút engedélyezhet.² A püspöknek fönntartott esetek alól a prépost a nála gyónó hívőket feloldozhatja,³ karingben, gyűrűvel nemcsak a fehértvári egyházban, hanem azon kívül is bárhol áldást adhat;⁴ végre káptalanjában 12 kanonoki javadalmat adományozhat.⁵

Mindezeknél sokkal fontosabb és következményeiben jelentősebb volt az a bulla, melyben a pápa Benedek prépostot és utódait abban a kiváltságban részesítette, hogy mindenféle világi, bűnügyi, javadalmi, valamint vegyes vonatkozású ügyekben és esetekben a káptalan fölött és annak keretén belül azt az egyházjogi hatalmat gyakorolhassák, melyet a veszprémi püspök vagy más egyházfők gyakorolnának, ha ebben őket a káptalan kiváltságos helyzete meg nem akadályozná. E bulla értelmében tehát a prépost jogot nyert arra, hogy vagy maga személyesen, vagy alkalmas helyettese által a kanonokok gyónásait meghallgassa s azokat föloldozhassa még azon bűnök alól is, melyek a püspöknek vannak fönntartva, s fölmentést adjon olyan esetekben, melyek alól csak a püspöknek van joga fölmentést adni. Erre a kivételes és széleskörű egyházjogi fölhatalmazásra a prépost szerint azért volt szükség, mert a fehértvári egyház kiváltságos helyzete igen gyakran különös és ferde helyzetbe hozta a prépostot és a kanonokokat. Mivel az egyház közvetlenül csak a pápának volt alárendelve, így ügyeibe senki pápai megbízatás nélkül illetékesen és joggal bele nem szólhatott, nem egy ízben megtörtént, hogy a káptalan körében elkövetett visszaélések, hibák, bajok, bűnök sokszor megtorlatlanul és büntetlenül maradtak, mert nem volt senki, aki a káptalan és a hozzátartozó egyházi személyek

¹ Lukesics: Monum. Rom. Episc. Vespri. II. 356—357.

² Lukesics: Monum. Rom. Episc. Vespri. II. 361. o.

³ U. o. 360. o.

⁴ U. o. 364. o.

⁵ U. o. 364. o.

fölött joghatóságot gyakorolt volna. Ezen a hiányon akart segíteni XXIII. János pápa akkor, midőn 1414 június 24-én a prépostot jóformán a káptalan fölé helyezte és széleskörű egyházi joghatósággal ruházta föl.¹

A pápa mindezt csak a prépost egyoldalú információjára rendelte el, anélkül, hogy ez ügyben az illetékes káptalant magát megkérdezte volna. Ennek az eljárásnak aztán meg is lett a következménye; XXIII. János bullája olyan vihart támasztott a fehérvári káptalanban, mely csak évtizedek múltán símult el és csak nagy háborúskodás után állt helyre újból a régi rend.

Közben azonban a káptalannak egy olyan, függetlensége ellen intézett támadást kellett visszavernie, mely ezúttal nem az esztergomi érsek, vagy a veszprémi püspök részéről, hanem sokkal kisebb helyről jött. Lipthói Miklós váci kanonok ugyanis 1413-ban bizonyos ügyben maga elé idézte a fehérvári prépostot és a káptalant, valamint másokat is. Fölöttük ítéletet mondott, sőt büntetésképen a legnagyobbat: az egyházból való kiközösítést is alkalmazta. A prépost és a káptalan természetesen nem nyugodtak meg az ítéletben nemcsak annak súlyossága, hanem a fölöttük ítélkező bíró illetéktelensége miatt sem. Az ügy XXIII. János pápa elé került. Fölterjesztésében a káptalan méltatlankodva adta elő a rajta esett sérelmet. Ámbár ismeretes a fehérvári káptalannak a szentszéktől nyert azon ősrégi kiváltsága, hogy összes egyházaival, kápolnáival, birtokaival mind lelkiekben mind anyagiakban ki van véve a veszprémi püspök fönnhatósága alól és minden más egyházi hatóságtól teljesen független és csak a pápának van közvetlenül alárendelve, most mégis megsértették függetlenségét és kiváltságait. A pápa nagy jóakarattal meghallgatta a káptalan kérését s meghízta a kalocsai prépostot az ügy igazságos elintézésével, akinek széleskörű hatalmat adott arra, hogy a hozandó ítéletet, ha szükséges, még egyházi fenyték kirovásával is végrehajtsa.²

Az ítélet természetesen orvosolta a káptalanon esett sérelmet; függetlenségét újból elismerték, amit egy évtizeddel később (1426 jún. 26) V. Márton pápa írásba

¹ U. o. 375—376.

² Lukács i. m.: II. 370.

is foglalt, megerősítve elődeinek III. Sándor, III. Kelemen és IX. Bonifác pápáknak a káptalan részére kiadott kiváltsággleveleit.¹ Ezen újabb pápai bulla birtokában a káptalan aztán olyan belső harcot kezdett, mely jó pár évtizedre lekötötte a prépostnak s a kanonokoknak majdnem összes érdeklődését.

2. Azok a széleskörű és kivételes kiváltságok, melyekkel XXIII. János pápa a fehérvári prépostot fölruházta, ezúttal nem az esztergomi érsek vagy a veszprémi püspök részéről váltottak ki tiltakozást és ellentállást. Hanem maga a káptalan tiltakozott a prépostnak adott joghatóság ellen és állott sorompóba a maga jogainak védelmére. A káptalan úgy érezte, hogy kiváltságos jogaiban megsértették. Jogorvoslásért tehát Rómába fordult. Álláspontját a következőkben fejtette ki: A pápák, nevezetesen III. Sándor, III. Kelemen, III. Ince és IX. Bonifác nemcsak a prépostot ruházták föl kiváltságos jogokkal, hanem a préposttal együtt a káptalant is. Az egyházi fennhatóság gyakorlásának a joga tehát a káptalant illeti meg a maga összességében. Midőn a prépost a pápához írt beadványában a kérdést úgy tüntette föl, mintha a káptalan fölött gyakorlandó joghatóságról a fenti kiváltságos bullákban nem történt volna gondoskodás, hamis képet tárt a szentszék elé.

A prépost a kapott új kiváltság erejében aztán gyakorolni is kezdte a káptalan fölött a joghatóságot. A kanonokok természetesen tiltakoztak kiváltságaik ily módon való megsértése ellen. A prépost azonban nem tárgyalt. A pápai bullára hivatkozott s ennek birtokában nagyon sok kellemetlen órát szerzett a káptalan tagjainak. Állandóan zaklatta őket, többet közülük kiközösített, fölfüggesztett, vagy egyházi tilalom alá vetett. Sőt ezzel sem elégedett meg, hanem anyagi téren is megkárosította a káptalant. Olyan tizedeket, birtokokat, melyeket azelőtt közösen élveztek és használtak, a prépost egyszerűen lefoglalt magának; egyházi javaidalmakat, melyeknél az adományozás joga a prépostot és a káptalant együttesen illette meg, eladományozott.

A pápa a prépostnak adott kiváltságokkal éppen az ellenkező célt érte el. Mivel a szentszéknek nem lehet

¹ U. o. III. 550. Érdekes, hogy V. Márton bullájában nem vesz tudomást azokról a kiváltságokról, melyekkel XXIII. János a fehérvári prépostot úgyszólván elhalmozta.

az a szándéka, hogy régi kiváltságokat s századokon át szentesített szokásokat és törvényeket minden ok nélkül hatályon kívül helyezzen, hanem hogy a fehértvári egyháznak adott kiváltságokat prépost és kanonokok egyenlő mértékben élvezzék, s nehogy a civódások és egyenetlenkedések tovább folytatódjanak, azért arra kérte a káptalan a pápát, hogy régi jogaiba és kiváltságaiba állítsa vissza. A joghatóság gyakorlásának a kérdését — úgy mint azelőtt — közösen állapítsák meg prépost és kanonokok (t. i. arra bízassák, akire akarják); ami javadalom közös volt, legyen ezután is az; a prépost kiközösítései, fölfüggesztései s egyházi tilalmai érvényteleneknek nyilváníttassanak; azok az egyházi javak pedig, melyeket a prépost jogtalanul magának tartott fönn, eredeti rendeltetésüknek adassanak vissza.

A pápa hajlott a káptalan kérelmére s az ügy megvizsgálásával és elintézésével 1426 június 26-án megbízta az esztergomi érseket. Meghagyta az érseknek, vizsgálja meg lelkiismeretesen az ügyet s ha úgy találja, hogy a káptalannak igaza van, helyezze hatályon kívül XXIII. János bulláját és a káptalant régi kiváltságaiban és jogaiban erősítse meg.

Az ügy elintézésének ez a módja azonban sehogyszem tetszett a káptalannak. Kifejezte abbeli véleményét, hogy az esztergomi érsek megbízatása csak újabb zavaroknak, civódásoknak és egyenetlenkedéseknek adhat tápot, azért egy újabb beadványban arra kérte V. Mártont, hogy az esztergomi érseknek adott megbízatást vonja vissza és az ő közvetítése nélkül állítsa vissza jogaiba a káptalant.¹ Ám a pápa ragaszkodott az érsek megbízatásához, ki csakugyan végre is hajtotta a rendeletet; a vizsgálatot megejtette, arról jelentést tett, mire V. Márton XXIII. Jánosnak a prépost javára kiadott bulláját érvénytelennek és semmisnek nyilvánította.²

Zólyomi Benedek prépost nem egykönnyen nyugodott bele az ügy ily módon való elintézésébe és csak alkalomra várt, hogy a rajta esett csorbát valamiképen kiköszörölje. Mint Zsigmond kedvelt embere, hamarosan megnyerte ügyének a királyt, ekkor aztán prépost

¹ Lukesics: Monum. R. Ep. V. III. 57—58. Az első kérvényt a káptalan 1425. év végén vagy 1426 elején adhatta be. Az esztergomi érsek megbízatása 1426 június 26-án kelt.

² U. o. III. 64.

és király együttesen kérték a pápát, hogy a fehérvári prépost kivánságait újból hagyja jóvá és erősítse meg.

A kérdés elintézésébe — úgy látszik — a készülődő és forrongó egyházpolitikai ügyek is közbejátszottak. V. Márton a baseli zsinat előtt még ilyen jelentéktelen kérdésben sem akarta a német császári méltóságot viselő magyar király kérését visszautasítani. A kérelem megvizsgálásába annál könnyebben belemehetett a pápa, mert a kérelmezők erre tárgyi alapot is nyújtottak. A prépost beadott kérvényében igen súlyos vádakkal illette a káptalant, midőn azt állította, hogy a dékán és a többi kanonokok az ügynek hamis beállításával bírták rá a sérelmes döntésre a pápát. Hogy emellett a prépost méltóságának s eddig elfoglalt kivételes helyzetének megsértéséről és kisebbsítéséről is megemlékezett, az természetes.

A felhozott okok alapján V. Márton hajlandó volt az ügyet ismét (revízió) vizsgálat alá venni; megbízta tehát az esztergomi érseket és a győri püspököt az ügy elintézésével. Ezek a pápai parancsnak engedelmeskedve, maguk elé idézték a dékánt és a többi kanonokokat s újból informáltatták magukat. Amde az ügyben hamarosan döntést hozni mégsem tudtak, bár megvolt a megbízatásuk arra, hogy a prépostot régi kiváltságaiba helyezték vissza, ha úgy találják, hogy a prépost kérelmében felhozott indokok csakugyan helytállóak, vagyis megfelelnek a tényeknek és a való igazságnak.¹

Miközben az ügy fölött való döntés az esztergomi érseknek s a győri püspöknek a kezeibe volt letéve, a világegyházban nagyjelentőségű esemény történt: V. Márton pápa 1431 február 20-án meghalt. A világegyház kormányzatában történt változást hamarosan felhasználta a fehérvári káptalan. Az olvasó-, örkanonok s az idősebb kanonokok arra kérték többek közt az új pápát, IV. Jenőt, hogy a prépostnak adott egyházi joghatóság gyakorlását bízza a veszprémi püspökre. Anynyira ellenszenves volt előttük Benedek prépost egyénisége, hogy függetlenségükről is készek voltak lemondani, csak a prépost ne gyakoroljon fölöttük semmi hatalmat. A pápa a kérésnek engedett; az esztergomi érseknek s a győri püspöknek adott megbízatást visszavonta és az ügy további intézésével Ardicinus bíborost

¹ Lukesics i. m. 64—65.

bízta meg. A káptalannak azonban nem volt szerencséje, mert a pápai megbízatást visszavonó rendelet kézhezvétele előtt az érsek már döntött az ügyben és pedig ezúttal a prépost javára.

Az egész eset azonban kezdett már tengeri kígyóvá nőni. Kérvények és ellenkérvények egymást érték Rómában. Hol a prépost, hol pedig a káptalan volt előnyben. Az ügy egymásután három-négy bíborosnak adott munkát és okozott fejtörést. Ardicinus után János, a Szent Lőrinc-egyház bíborosa vette kezébe az ügyet; aki Benedek prépostot visszahelyezte régi jogaiba; majd egy másik Jánosra, a Vasas Szent Péter-egyház kardinálisára bízta a dolgot, aki azonban úgy gondolta, legjobban, ha nem ártja magát a kuszált és zavaros ügybe, azért semmit sem tett.

Ez a végnélküli civódás, perlekedés és huzavona, az ebből származó botrányok nagy száma, melynek legjobban maga az egyház és a hívek látták kárát, arra indította IV. Jenő pápát, hogy a perpatvarnak most már gyökerében véget vessen. A prépostnak adott összes kiváltságokat, melyeket III. Sándor, III. Kelemen, III. Ince és IX. Bonifác bullái ellenére a káptalan kiváltságainak esorbításával a pápáknál kieszközölt, visszavonta, a fehérvári egyházat ősrégi jogaiba visszahelyezte, úgy, hogy azokat a prépost és a káptalan együttesen gyakorolják, „mintha a prépost által kieszközölt kiváltságlevelek nem is bocsáttattak volna ki“, szóval abba a régi helyzetbe helyezte vissza a káptalant, mint volt XXIII. János és V. Márton által a prépost javára kibocsátott bullák előtt.¹ (1432 szept. 3.)

IV. Jenő pápa erélyes rendelkezése egyidőre rendet teremtett a fehérvári káptalanban. A késhegyig menő küzdelem, az elkeseredett vita, melyben súlyos sebeket osztottak és kaptak mindkét részen, végre is a káptalan győzelmével végződött. A prépost a döntő pápai szó elhangzása után elhallgatott, így kifelé a látszólagos béke helyreállt. Hogy azonban a prépost és a káptalan közötti viszony nem lehetett valami szívélyes, azt az előzményekből is eléggé sejtethetjük és következtethetjük.

Maga a szentszék is megunta már, hogy folytonosan a fehérvári káptalan ügyével bajmолódjék, sőt Zsigmond, után Albert király is véget akartak vetni az

¹ Lukesies i. m. 82—83.

áldatlan vitának és civódásnak. Hamarosan megfelelő alkalom is kínálkozott erre. Midőn Zólyomi Benedek prépostot 1439 elején a győri káptalan püspökévé választotta, s Albert király a fehérvári prépostság ügyében IV. Jenőhöz fordult, a pápa érkezettnek látta az időt arra, hogy a káptalan és a prépost között hosszú éveken át húzódó, elkeseredett civódásnak teljesen véget vessen. Megbízta tehát követét, János zengi püspököt, hogy lelkiismeretesen vegye vizsgálat alá a fehérvári prépost és a káptalan ügyét s mindkét fél: a káptalan s az új prépost, István megegyezésével teremtessen végre békét a fehérvári egyházban.

A pápai követ közbelépése csakugyan rendet és nyugalmat hozott; a harc, mely közel három évtizeden át alig lankadó elkeseredéssel folyt, a káptalan győzelmével végződött; a prépost újonnan szerzett kiváltságait elveszítette; újra helyreállt a régi rend, melyet XXIII. János bullái megbolygattak s ezentúl a prépost és a káptalan, mint két egyenlőrangú fél élvezte tovább ősi kiváltságait.¹

3. A nagy belső háborúság után, mely a káptalan kebelében egy emberöltőn keresztül megbontotta a békés, csendes egyetértést, néhány évtized telt el anélkül, hogy a káptalan kiváltságait és szabadalmait valaki kétségbevonta, vagy ellenük támadást intézett volna. Sokáig azonban mégsem élvezhette a káptalan zavartalanul azt, amit neki az egyház feje biztosított. A támadás ezúttal már kívülről jött.

A magyar katolikus egyház, nevezetesen az esztergomi érsekség történetében nem kis jelentőségű esemény történt akkor, midőn V. Miklós pápa Széchy Dénes esztergomi érseket 1452-ben a szentszék született követévé nevezte ki.² Nincs rá ugyan pozitív adatunk, de úgy véljük, közel járunk az igazsághoz, ha ezen esemény és a fehérvári káptalan kiváltságai ellen intézett támadások között kapcsolatot keresünk. Maga a káptalan II. Pál pápához intézett kérvényében (1467) általában csak egyesekről beszél, akik kétségbevonták a káptalan kiváltságait; hogy azonban az esztergomi érsek ezek között az első helyet foglalta el, az kétségtelen.

¹ Lukesics: Monum. Rom. Ep. Vespr. III. 105.

² Török János: Magyarország primása. II. rész. Oklevelek 65. o.

A XV. század utolsó évtizedeiben a káptalan elleni támadások jóformán egy kérdés körül koncentrálnak. Az ellenfeleknél különösen az okozott legtöbb bajt és váltott ki legtöbbször tiltakozást, hogy a prépost és a káptalan az összes joghatósága alá tartozó egyháziak és világiak kihágási és bűnügyeiben — melyek szorosan az egyházi törvénykezési fórum elé tartoztak — teljes joggal és fennhatósággal bíraskodott és döntött. Az ország különböző részeiben fekvő plébániák hívei és plébánosai fölött gyakorolt egyházi joghatóság, pl. gyónások meghallgatása, a püspöknek fönntartott esetek alól való feloldozás stb., nem egy ízben az illető terület püspökének tiltakozását vonta maga után.

Mikor a kiváltságok ellen intézett támadások mind gyakrabban ismétlődtek, a káptalan 1467-ben II. Pál pápához fordult oltalomért. A pápa a kérést minden nehézség nélkül teljesítette, a kétségbevonat fennhatóságot megerősítette; feltételül csak azt kötötte ki, hogy a káptalan a kiváltság elismeréséért fizessen évenként Szent Péter és Pál apostolok ünnepén fél uncia aranyat.¹

Bár a pápai bulla teljes mértékben elismerte a káptalan álláspontját, a támadások mégsem szűntek meg teljesen. Alig mult el egy-két rövid esztendő, újból feléledt a harc és folytatódott a támadás. A kérdést ezúttal nagy jogászai ügyességgel és eleveenséggel vetették föl. Elismerték, hogy a káptalannak a pápai bullák értelmében csakugyan van joghatósága azon plébániák, kápolnák (hívek és plébánosok) fölött, melyek szerte az országban a káptalan régi birtokain épültek és szerveztettek. Ez a joghatóság azonban csak a már meglévő, a pápai bullák kibocsátása előtt szerzett birtokokra és javakra vonatkozik. Ha ezen okoskodást és megkülönböztetést sikerül keresztülvinni és elfogadtatni, akkor a fehérvári káptalannak idővel lettek volna olyan birtokai, plébániái, melyeken teljes joghatóságot gyakorolhatott volna, és lettek volna olyan birtokai, melyek e kiváltság alól ki lettek volna véve. Az igaz, hogy már IX. Bonifácnak a káptalan javára kibocsátott bullája tartalmaz olyan irányú rendelkezéseket, melyek a jövőben szerzendő birtokokat is belefoglalják az egyházi joghatóság körébe, a kérdést mégis fölvetették és

¹ Lukesics: Monum. Rom. Ep. Vespri. III. 189—190. o.

vita tárgyává tették, ami azt bizonyítja, hogy a káptalan régi ellenei most sem nyugodtak és ha találtak egy sebezhető pontra, azt a maguk javára igyekeztek teljes mértékben kiaknázni és kamatoztatni.

A kérdést csak az tette kissé zavarossá és nehézé, hogy a káptalan hanyagságból és tudatlanságból újabban szerzett birtokain a joghatóságot nem gyakorolta s ezzel mintegy maga adott fegyvert ellenfeleinek a kezébe. Ezt a hibáját akarta jóvátenni a káptalan, midőn Mátyás király pártfogásának megnyerése után ez ügyben a pápához folyamodott. IV. Sixtus a király és a káptalan együttes kérésére azután 1471 május 16-án kelt bullájában kiterjesztette a káptalannak adott kiváltságokat mindazon birtokokon épült plébánia-egyházakra is, melyeket a káptalan a kiváltságos pápai bullák kinyerése után szerzett vagy a jövőben csak szerezni fog s még külön hangsúlyozta, hogy sem az ellentétes pápai bullák, sem pedig az esztergomi érsek kiváltságai a káptalan joghatóságát semmiképpen sem érintik és nem kisebbítik.¹

Különös, hogy IV. Sixtus e világos szavai és rendelkezése dacára sem szűnt meg a harc, úgy, hogy a káptalannak két évvel későbbben újból a pápához kellett folyamodnia, hogy ez ügyben rendet és nyugalmat teremtsen. A pápa a kérelmet ismét kedvezően intézte el s 1473 november 3-án kelt rendeletével a káptalant kiváltságai teljes birtokában újra megerősítette.²

Mint ennek a kérdésnek és problémának egyik utóhulláma játszódtott le az a pör is, melyet a XV. század utolsó éveiben folytatott a káptalan a veszprémi püspöki helynök és társai ellen.

Nágocsi Gáspár, veszprémi püspöki helynök, Ujhelyi János següsdí főesperes, valamint társaik: János babocsai, Márton újlaki, Péter csokonai, György tarnócai, András gergesi, Balázs bucsai, Péter walkói, Gellért wyzépi, Bálint pacodi, János theleki, Mihály szenterzsébeti, Imre mindszeri plébánosok és Babocsa várnagyai: Dersy Kelemen és Teőli Imre súlyosan megsértették a fehérvári káptalan kiváltságait, midőn a prépostot és a kanonokokat a birtokaikon lévő plébániák fölötti joghatóság gyakorlásában állandóan zavarták és megakadályozták.

¹ Orsz. Ltr. Acta particularia Nr. 2.

² Lukesics i. m.: III. 221—223.

Kálmáncsay Domokos, a káptalan akkori prépostja a szenvedett sérelemmel szemben jogorvoslattal élt. Mivel éppen akkor (1494) hazánkban pápai követ is működött Orsini Orso theanói püspök személyében, így a sérelem orvoslása végett nem is kellett közvetlenül a pápához fordulnia. A követ fölvette a prépost panaszát s 1494 november 4-én Budán kelt meghagyásával a veszprémi püspöki helynököt, valamint társait eljárásukról adandó számadás végett maga elé Budára megidézte.¹

¹ A magyarországi pápai követek kitűnően berendezett kancelláriájukkal (l. erre vonatkozólag még Gentilis bíboros működését Magyarországon 1307—1311. években, Vatikáni Magyar Okirattár. Első sorozat II. kötet) s egyéb tisztviselőkkel rendszerint Budán telepedtek le. Ide nyújtották be az érdekeltek panaszait s innen mentek szét az idézések és perbehívások. Mint a magyarországi pápai követek működésének eddig még fel nem dolgozott részletét, érdekesnek tartjuk a fenti eset peresügyi adatait az alábbiakban ismertetni: Az idézést a veszprémi Szent János- és Szent Margit-egyház plébánosainak, valamint az ősi, kádárthai, palotai, szabadi, athádi, szerdahelyi, lábadi, szentkirályi és babolchaj plébánosoknak kellett végrehajtaniuk és pedig az egyházból való kiközösítés terhe alatt az idézés vételeitől számított három napon belül. Az idézés kézbesítésétől számított 15. napon kellett a megidézetteknek Budán vagy személyesen megjelenniök, vagy megbízott ügyvéddel magukat helyettesíteniök. Ha a kitűzött nap esetleg nem volt törvényt nap (dies juridica), akkor a közvetlenül következő törvényt napon kellett az idézetteknek megjelenniök. A kihallgatást, vagy számonkérést jórészt maga a követ végezte személyesen, leg több esetben azonban helyettese, auditora végezte a kihallgatást. A megidézettek kötelesek voltak az ítélethozatalig Budán maradni. Abban az esetben, ha az idézettek valamelyike a kitűzött határnapra nem jelent meg, ez az elmaradás a törvényes eljárási módot csak annyiban módosította, hogy az újabb idézést most már többé nem kézbesítették a megidézettnek lakóhelyén, hanem azt a budai Boldogasszony templomának az ajtajára függesztették ki (ezután bizonyára néhány napi haladékokt szenvedett az ügy elintézése), amikor is tekintet nélkül arra, hogy megjelent-e az idézett, vagy sem, a jelenlevő kérelmére az ügyet tárgyalás alá vették és döntő ítéletet hoztak. Erre az eshetőségre azonban a feleket már a megidézés idején s annak jogszerű következményeire is figyelmeztették. Érdekes, hogy a megidézést a jelen esetben nemcsak a már megnevezettek teljesítették, hanem két fehérvári javadalmast is megbízott ezzel a tiszttel a legatus és pedig Mátét, a Szent Péter apostol tiszteletére emelt egyházbán a Szent János-oltár igazgatóját s énekkari vezetőt és Fábiánt, a Szent Imre-egyház plébánosát. Ezek aztán az idéző parancsot haladéktalanul és pedig személyesen végre is hajtották. Lukesics i. m. IV. 29—32. o.

Az ügyet azonban a kitűzött határidőre mégsem lehetett elintézni; lejárt a meghirdetett 15 nap és az ügy még mindig eldöntetlen maradt. Ez tűnik ki abból a beadványból, melyet a prépost és a káptalan nyújtott be megbízott ügyvédje útján a pápai követhoz. A halasztás oka az volt, hogy a megidézettek a fehérvári prépost és káptalan kiváltságainak bizonyítását követték. Ennek a kérésnek aztán a káptalan eleget is tett megbízott embere útján és csak azt kívánta, hogy az általa felhozott pontokra a megidézettek feleljenek és feleletüket esküvel is erősítsék meg. A káptalan védelmét a következőkben terjesztette elő:

a) III. Sándor, IX. Bonifác és V. Márton pápák részben megerősítették, részben kibővítették a káptalan kiváltságait.

b) A káptalan III. Sándor pápa idejétől békében és haborítatlanul élvezte a neki adott kiváltságokat: a legközelebbi múlt időt tekintve nem is háborgatta senki a káptalant kiváltságai gyakorlásában, kivéve a megidézetteket és Zsigmond pécsi püspököt, ki Mihály tolnai plébános ügyébe avatkozott bele, jöllehet az a fehérvári káptalan joghatósága alá tartozott.

c) Az egész ország területén, nevezetesen a káptalan joghatósága alá tartozó helyeken, falvakban, várakban, birtokokon, valamint a szomszédos helyeken, Budán, Esztergomban, Veszprémben a püspöki helynökök, főesperesek, egyházi jegyzők nagyon jól ismerik a káptalan azon kiváltságát, hogy egyedül csak a szentszéknek van alávetve és másnak nincs.

d) A fehérvári egyház szabadságait és kiváltságos helyzetét tárgyaló pápai bullák Ulászló király s az ország főpapjai és bárói előtt, Vitéz János veszprémi püspöknek, valamint elődjének Vitéz Albertnek bemutatattak és felolvastattak.

e) Tény az, hogy Nágocsi Gáspár püspöki helynök és társai a fehérvári káptalan kiváltságait megsértették, amiként a sértők azt be is ismerték.¹

Ezek után — bár a pör további fejleményeit nem ismerjük — valószínű, hogy a követ a vádlottakat elmarasztalta s ezzel a káptalan kiváltságain esetét csorbát helyrehozta.

4. A fehérvári káptalan a XV. század végén és a

¹ Lukács i. m. IV. k. 35—37. o.

XVI. század elején békésen élvezte tovább kiváltságait. Helyzetét emelte és erősítette az a körülmény is, hogy a prépostok mint királyi követek, vagy mint a királyi kancellária alkalmazottai mindig éberen őrködtek szabadságaik fölött s ha szükség volt reá, a királyi tekintélyt is fölhasználták kiváltságaik védelmére vagy azok gyarapítására. Nem is bolygatta senki a káptalan szabadsalmait; a pápák pedig, hogy az uralkodók jóindulatát még jobban megnyerjék, szívesen járultak hozzá a régi kiváltságok megerősítéséhez vagy azok jóváhagyásához.

II. Gyula pápa 1508 augusztus 16-án kelt bullájában sem tett mást, mint tulajdonképen a prépost egy régi kiváltságát bővítette ki akkor, midőn Beriszló Péter prépost, királyi titkárnak megengedte, hogy Ulászló király jelenlétében is használhassa a főpapi jelvényeket, amely kiváltságot egyébként már nem egy pápai bulla biztosított és engedélyezett a fehérvári prépostnak.¹

A káptalan kiváltságai történetében azonban ez az időszak sem múlhatott el erős küzdelmek és harcok nélkül. Pozitív adatok híján nem tudjuk ugyan biztosan megállapítani, vajjon mely oldalról jött a támadás és mily mértékben kezdte ki a káptalan kiváltságait, az a bulla azonban, melyet X. Leo 1519 május 13-án II. Lajos király közbenjárására a káptalan érdekében kiadott, arra enged következtetni, hogy újból a régi ellenfelek vették föl a harcot s támadtak még nagyobb heveséssel, mint eddig, a káptalan kiváltságai ellen.

X. Leo bullája egyike a legérdekesebb és legfontosabb okiratoknak azok között, melyek a káptalan érdekében napvilágot láttak. Erélyes, határozott hangja, szigorú rendelkezései valószínűleg a káptalan ellen intézett támadásoknak voltak a következményei. III. Kelemen, IX. Bonifác, V. Márton s IV. Sixtus bullái nyomán jóváhagyta X. Leo egész terjedelmükben mindazon kiváltságokat, melyekben a fehérvári Boldogasszony egyháza, „a mindenkori magyar királyok kápolnája” az idők folyamán csak részesült. E bullákban felsorolt kiváltságok érvényességét még abban az esetben is elismerte, ha azok akár részben, akár egészen nem is lettek volna soha gyakorlatban. A káptalan fölött

¹ Lukesics J.: Monum. Rom. Episc. Vespr. IV. 176.

semmiféle egyházfő sem gyakorolhat joghatóságot; az esztergomi érsek, mint az ország első főpapja, még ha a szentszék született követe volna is, a veszprémi püspök, kinek egyházmegyéje területén fekszik a káptalan, e fennhatóság gyakorlásából névszerint is ki vannak zárva; s e rendelkezés érvényessége fennáll akkor is, ha pápai vagy zsinati határozatok a nevezetteket az ellenkezőre jogosítanák föl. Azért bármit követne is el az esztergomi érsek, a veszprémi püspök, vagy bármely más egyházfő a káptalan kiváltságai ellen, azt a pápa előre érvénytelennek és semmisnek nyilvánítja. E rendelkezés megerősítésére meghagyta a kalocsai érseknek, a váci püspöknek s a pannonhalmi főapátnak, hogy a prépost és a káptalan megkeresésére és felszólítására, bárhol és bármikor lenne is arra szükség, a kiváltságokat tartalmazó bullát nyilvánosan s ünnepélyesen hirdessék ki és a káptalant kiváltságai gyakorlatában és érvényesítésében minden tőlük telhető módon segítsék. Jogot adott nekik a pápa arra, hogy a bulla végrehajtásakor — ha szükség lenne reá — egyházi fenytéket, büntetéseket alkalmazhassanak, sőt még pénzbüntetést is róhassanak ki. Ha még ezek után is akadályozná az esztergomi érsek, vagy a veszprémi püspök a káptalan kiváltságai gyakorlásában, joga van a meghatalmazottaknak a már kirótt egyházi büntetéseket súlyosbítani és még a világi karhatalmat is igénybe vehetik, ha azt megfelelőnek és szükségesnek tartják. A bulla kihirdetése úgy történik, hogy azt a templom ajtajára kifüggesztik. A meghatalmazottak akár együtt, akár külön-külön, vagy személyesen, vagy (meghatalmazottaik) megbízott helyettesük által hajthatják végre a bulla rendelkezéseit. X. Leo teljes jogot és hatalmat adott a bulla kihirdetőinek arra, hogy a kiváltság megsértőit maguk elé idézzék s erre az esetre fölfüggesztette az ezzel ellentétes zsinati határozatok érvényességét és VIII. Bonifác pápa azon rendeletét, melynek értelmében senkit egyházmegyéje területén kívül nem szabad perbe idézni . . .¹

¹ X. Leónak ugyancsak 1519 május 13-án kelt bulláját közli a Monum. Rom. Ep. Veszpr. IV. kötete is a 169. oldalon. Ez a bulla-szöveg azonban, melyet dr. Lukesics, a nagyértékű vállalat szerkesztője a budapesti egyetemi könyvtárban levő másolat (Collectio Kaprinayana in folio Tom. XIII. 321—322) nyomán adott, teljesen eltér attól a szövegtől, mely az Ország-

Ezek voltak a bulla főbb pontjai és rendelkezései. Hogy minő hatást váltott ki az illetékeseknél: az esztergomi érseknél s a veszprémi püspöknél, akik ellen a bulla jóformán irányult, nem tudjuk. Tény az, hogy az esztergomi érsek és a fehérvári prépost vitájában, mely a XVIII. század első évtizedeiben folyt le, X. Leó bullája hatalmas argumentum gyanánt szerepelt a prépost kiváltságai mellett, amit az esztergomi érsek azzal igyekezett gyengíteni és lerontani, hogy a bullát „subreptitio”, vagyis az igazság elhallgatásával, hamis útonmódon kieszközöltnek nyilvánította. Az érsek szerint a bulláról II. Lajosnak tudomása sem volt és azt a meghatalmazottak sohasem hirdették ki. Ha II. Lajosnak csakugyan szíven feküdt volna a fehérvári prépostság és káptalan kiváltságainak megerősítése, akkor annak kihirdetését is minden bizonnyal szorgalmazta volna; lett volna is erre elég ideje s alkalma, hiszen a bulla megjelenésétől egész a mohácsi vészig úgy-ahogy békében élt az ország, így semmi akadály a sem volt annak, hogy a bullát az országban közhírré tegyék. Valószínű tehát — okoskodik tovább az érsek —, hogy az, aki a bullát kieszközölte, a király tudtán kívül hamisan járt el s midőn II. Lajost az esztergomi érsek jogairól fölvilágosították, a bulla kihirdetését és végrehajtását megtiltotta.

Ez volt két századdal később X. Leó bullájáról az esztergomi érsek véleménye. Ugyanezen álláspontot foglalták-e el az akkori primások, nem tudjuk; bármiként áll is a dolog, a bulla érvényességéhez nem volt szükséges annak kihirdetése és ha azt valóban nem hirdették ki, az annak a jele és bizonyítéka, hogy nem is volt reá szükség. Abban a politikai feszültségektől izzó korban ilyen kisebb jelentőségű ügy nem igen érdekelt.

gos Levéltárban Acta particularia Nr. 2. alatt X. Leó bullájaként ugyanazon dátummal található. A két szöveg tanulmányozása után arra az eredményre jutottam, hogy az eredeti bullaszöveg az Országos Levéltárban található, míg az Egyetemi Könyvtár, jobban a Kaprinay által másolt szöveg nem más, mint compilatio, rövid összefoglalása a fehérvári prépostság és káptalan azon kiváltságainak, melyekben az idők folyamán őket a pápák részesítették. Megerősített e véleményben az is, hogy abban a küzdelemben, melyet Keresztély Ágost esztergomi érsek és Nesselrode fehérvári prépost vívtak egymással a XVIII. század elején, a bullaszöveget maga a szívós és fáradhatatlan ellenfél is hitelesnek ismerte el.

hette a káptalan ellenfeleit s egyébként e zűrzavaros idők már előre vetették árnyékát annak a rettenetes katasztrófának, mely véget vetett az ország függetlenségének s egységének, s egyben halálos csapást mért a fehérvári prépostságra és káptalanra is.

IV.

Ferdinánd és Szapolyai János versengése megbontja a káptalan egységét. A két ellenkirály külön prépostot és külön örkanonokat nevez ki. Székesfehérvár török kézre jut s a káptalan birtokai nagyrészt világi kézbe kerülnek. Az örkanonok kinevezési jogát az esztergomi érsekek magukhoz ragadják. A prépostság kiváltságai lassankint feledésbe mennek. Pázmány Péter vitája a prépost és az örkanonok kiváltságai ügyében. Barnabeis prépost kiváltságaiért vívott harca Kolonits érsekkel.

1. Az a tátongó és sajgó seb, melyet az ország a mohácsi csatamezőn a győzedelmes török seregtől kapott, nemhogy gyógyult és behegedett volna, hanem napról-napra, évről-évre még inkább elmérgesedett. Az elárvult trónért egyszerre két trónkövetelő is jelentkezett. Az előbb egységes nemzet két részre, két pártra szakadt. S ezek maradék erejüket nem a közös ellenség, a török ellen fordították s egyesítették, hanem szétforgácsolták, eltékozolták a folytonos pártvillongásban és az egymás ellen való viaskodásban. A két ellenkirály politikája a pártok között meglévő ürt csak még jobban kiszélesítette. Mindegyik minél több párthívet igyekezett magának szerezni. A módban s az eszközökben nem igen voltak válogatósak. Birtokfoglalás, rablás s más hasonlók napirenden voltak.

Az ellenkirályok ebbe az ádáz küzdelembe belevonták az egyházat s annak képviselőit is; s adományozásokkal, méltóságokkal, kitüntetésekkel igyekeztek az egyházi férfiakat a maguk táborába csalogatni. A székesfehérvári káptalan sem kerülhette ki sorsát; a pártvillongás szomorú eredményeként csakhamar egyszerre két prépostja lett a káptalannak: egy János-párti, Várallyay Szaniszló és egy Ferdinánd-párti, Kretsmár Lőrinc. Amint a szerencse kereke fölfelé vagy lefelé fordult, aszerint változott a székesfehérvári prépost is. Az állandóbb mégis Várallyay Szaniszló volt, ki hűségesen kitartott Szapolyai János mellett egészen annak haláláig. A Ferdinánd-párti Lőrinc prépost megjelent ugyan Székesfehérvárott, de ott nem sokáig volt mara-

dása. A Szapolyai-párti székesfehérváriak nem jó szemmel nézték az ellenprépostot. Ahol csak lehetett, kellemetlenséget okoztak neki. Maga írta Ferdinándhoz küldött levelében, hogy szabad prédája a Szapolyai-párti fehérváriaknak. Nincsen egy nyugodt perce sem. Sohasem tudhatja, mikor törnek reá. A prépostság javaitól teljesen megfosztották; Isten csodája, hogy élete épségben maradt. Mivel nyilvánvaló volt a székesfehérváriak hűtlensége és elpártolása és az iránta tanúsított gyűlölet napról-napra csak fokozódott, nem tartotta tanácsosnak a haragvókat tovább is ingerelni; nem is maradt Székesfehérvárott, hanem Pozsonyba költözködött, s érdemei, hűsége jutalmazására Ferdinándtól a megüresedett nyitrai püspökséget kérte.¹ (1530 okt.—dec.)

Az örkanonokság körül is ugyancsak hasonló versengés folyt. Ferdinánd a javadalmat 1527 július 5-én odaigérte Peregi Albert nádori titkárnak arra az esetre, ha annak jogos birtokosát, Gherendy Miklóst méltányosan kielégítheti.² A Szapolyai-pártiak nem maradtak meg az üres ígéretésnél, mert Török Bálint egyszerűen elfoglalta és odaajándékozta az örkanonokság birtokait Bodó Jánosnak. Mikor aztán Ferdinándot Székesfehérvárott királlyá koronázták, a javadalmától megfosztott Gherendyt Ferdinánd az erdélyi püspöki székkal kárpótolta, az örkanonoki javadalmat pedig nem Peregi Albertnek, hanem Oláh Miklós királyi titkárnak adományozta. Azonban Oláh sem bírhatta békében javadalmát, mert a Szapolyai-párti főurak: Török Bálint, Verbóczy Imre hamarosan rátették kezüket a birtokokra (Bodó János későbbben már egyáltalán nem szerepel, mint örkanonok), s ez a jogfosztás annál símásban és könnyebben mehetett végbe, mivel Oláh, mint Mária királyné hűséges embere és titkára követte úrnőjét Németalföldre is, hol távol hazájától éveken át tartózkodott.³ Mikor Ferdinánd Budát elveszítette, Oláh Miklós ügye természetesen még inkább rosszabbodott.⁴ Keserű gúnnyal panaszkodik erről Ujlaky Ferenc választott győri püspökhöz 1535-ben írt levelében: Elmondhatom, ami az evangéliumban áll: az én

¹ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából I. 65—66. és 90. o.

² U. o. I. 329. o.

³ Ipolyi Arnold: Oláh Miklós levelezése 298. o.

⁴ U. o. 274. o.

köntösökre sorsot vetének. Az örkanonoki javadalmaikat négyen osztották föl maguk között: Török Bálint, Bakyth, Choron András és Vázsonyi Jeromos.¹

A helyzet azonban ezután sem javult; minden a züllesztés, a pusztulás képét mutatta. A civódások, erőszakoskodások tovább tartottak s mindennek természetesen az egyház látta és érezte súlyos következményeit. A székesfehérvári templom, valamikor ékessége és büszkesége a magyarnak, teljesen a romlás, a pusztulás lejtőjére jutott. Szomorú állapotáról Várallyay Szaniszló prépost festett megható képet akkor, midőn a Szapolyai-pártiak 1531 tavaszán gyűlésre készülődtek. A székesfehérvári egyházat — írja a prépost a gyülekező világi uraknak és főpapoknak — Szent István és utódai sok javadalommal és birtokkal ajándékozták meg. Szűnet nélkül égtek a templom különböző helyein az örök mécsesek; kora hajnaltól késő estig hangos volt az egyház az Isten dicséretétől; a meggyújtott mécsesek füstje egyenesen szállt fölfelé az oltárokról; számtalan pap, klerikus és világi serénykedett az isteni szolgálatban és most a szent király, aki bűnbánatot tartva szokott alamizsnát osztogatni a tőle kérő szegényeknek, a székesfehérvári egyházban mindenétől megfosztva, maga is szegénnyé lett; az isteni szolgálat jóformán megszűnt, a mécsesek majdnem teljesen kialudtak már; alig van valaki, aki az oltárokra gondot viseljen, áldozatot bemutató pap is alig-alig akad már . . .²

János király halála után a prépost és a káptalan helyzetében annyiban esett változás, hogy Várallyay Szaniszló visszatért Ferdinánd hűségére s ezzel biztosította magának a prépostság birtoklását,³ míg az ellenprépostot, Lőrincet Ferdinánd azzal kárpótolta, hogy gyermekeinek nevelésével bízta meg. Várallyay kevés-
 sel utóbb pécsi püspök lett, prépostságát azonban ezután is megtartotta. Oláh Miklós is ellenfél nélkül maradt az örkanonokságban; ámde javadalmaiknak se a prépost, se az örkanonok nem látták nagy hasznát. Mindaketten állandóan tele vannak panasszal. Várallyay birtokait Török Bálint és Podmaniczky János foglalták el és bitorolták,⁴ míg Oláh Miklós tolnamegyei

¹ U. o. 558. o.

² Egyháztört. Eml. a magy. hit. korából II. 124. o.

³ U. o. III. 489—490.

⁴ U. o. IV. k. 22. o.

birtokain különösen Verbőczy Imre és emberei erőszakoskodtak.¹

2. Mikor a török Székesfehérvárt elfoglalta (1543 szept. 2.), a káptalan, melynek az élete ügyis csak lassú baldoklás volt már, teljesen fölbomlott; még meglévő tagjai szerte-széjjel szóródtak az egész országban s a fényes, nagymultú testületből majdnem üres cím gyanánt csak a prépostság és az örkanonokság maradt meg.

A török hódoltság terjedésével a káptalan birtokai nagyrészt török kézre kerültek, ami még megmaradt, az csak régi gazdagságának romja s maradványa volt már. Ettől az időtől kezdve a prépostság és az örkanonokság valamiféle kisegítő javadalom gyanánt kezdett szerepelni és ezt a szerepet töltötte be a török uralom egész ideje alatt. Így a prépostságot a XVI. században a pécsi, csanádi, veszprémi és győri püspökök bírták, míg a kifejezetten káptalani birtokok illetéktelen világi kezekbe kerültek. A gazdátlanul maradt javadalmak jórésztben könnyű zsákmányai lettek egyes hatalmas, erőszakoskodó főuraknak, vagy pedig maga a király ajándékozta el azokat híveinek hűségük és szolgálataik megjutalmazására. A káptalan Bélawár, Thóffy, Sykwa, Baráthi, Csütörtökhely és Felső-Herenth nevű birtokait Ferdinánd 1548 aug. 18-án kelt adománylevelével Thahy Ferenenek és családjának adományozta, „mivel a székesfehérvári egyház a törökök kezére jutott s a kanonokok részint meghaltak, részint az ország különböző tájékain szétszóródtak.“ A Thahy-család a falvak birtokában megmarad mindaddig, „amíg a káptalan vissza nem állítatik s a kanonokok teljes számban ismét együtt nem lesznek.“² A XVI. század vége felé pedig Rüdolf király kárpótolta és ajándékozta meg egyik hívét a káptalan birtokaival. 1587 január 29-én orbowai Jakossyich Ferenc, Győr vár alkapitányának maradványait: Imrét és Andrást elégíti ki a tőlük hadicélokra kölcsönvett kétezer rajnai forint (1600 tallér) ellenében. A zálogba adott birtokok közül Pákozdi, Sukoró és Sós-kút a káptalan, Etyek a prépostság és Gyuró az éneklőkanonok javadalmát képezte, amelyeket azzal a feltétellel bocsátott a megnevezettek használatába a királynak.

¹ Ipolyi Arnold: Oláh Miklós levelezése 274., 298. o. Monumenta Hungariae Historica XXV. k. I. o. Egyházt. Eml. IV. k. 224. o.

² Országos Ltr. Liber Regius II. k. 259. o.

hogy bírhatják azokat mindaddig, míg csak a kölesön-adott kétezer rajnai forintot meg nem kapják.¹

Ilyen viszonyok és körülmények között a káptalan és a prépostság kiváltságainak jóformán csak a formája maradt meg. A prépostok egyúttal valamely egyházmegye püspökei már méltóságuknál fogva is visszariaszthatták az esetleg támadó ellenfeleket. De nem is volt erre szükség. A kiváltságok gyakorlására alig adódott alkalom. A prépostság maradékjavadalmait élvező püspökök örültek, ha csak némi jövedelmet kaphattak a birtok után; kiváltságok, szabadalmak mit érdekelhették őket, hiszen mint egyházfők úgysis birtokában és élvezetében voltak mindannak, ami az egyszerű székesfehérvári prépostnál már kiváltságszámba ment. Ez az állapot tartott egészen a XVII. század elejéig. A prépostság birtokosai nem bolygatták a tényleges, meglevő állapotokat, maradt tehát minden a régiben.

Hogy a prépost függetlenségét, kiváltságos helyzetét mégis elismerték illetékes helyen, nevezetesen az esztergomi érsekek, azt negatív argumentumokkal is bizonyíthatjuk. Mikor Oláh Miklós primás 1557-ben egy csomó apátot és prépostot maga elé idézett, a megjelenésre kötelezettek között a székesfehérvári prépostot nem találjuk, pedig az esztergomi egyházmegye területén kívül fekvő, minden más különálló prépost kapott idézést.² Midőn pedig Oláh Miklós pár évvel később Nagyszombatban zsinatot tartott, az ott való megjelenésre a székesfehérvári prépostot nem kötelezte.³ Ha az esztergomi érsek csakugyan nem ismerte volna el a székesfehérvári prépost kiváltságos helyzetét, akkor minden bizonnyal föl vette volna a székesfehérvárit azon prépostok sorozatába, akiknek köteleességükre tette a zsinaton való megjelenést, vagy komoly, elfogadható okkal kellett volna a prépostnak távolmaradását igazolnia.

Az örkanonokság kiváltságai sokkal gyorsabban mentek feledésbe. Ismeretes, hogy III. Ince pápa 1198-ban biztosította a prépostnak az örkanonok kinevezési jogát. A prépostok valószínűleg éltek is ezen

¹ Orsz. Ltr. Liber Regius 1575—1591. 467—8. o.

² Péterfy: Concilia (1742) II. 6. o.

³ U. o. II. k. 148—9. o.

jogukkal mindenkor. A mohácsi vész utáni zürzavaros időben — mint láttuk — a prépostság ezen szép kiváltságán is csorba esett. Az ellenkirályok önkényesen nevezték ki és tették le az örkanonokokat. Oláh Miklós, mint zágrábi püspök és később mint esztergomi érsek is megtartotta az örkanonoki javadalmat, mígnem 1563-ban odaadományozta Esztergomi Ferenc (de Strigonio) orvosnak. Oláh Miklós e cselekedetével rést ütött egy évszázados gyakorlaton. Joga természetesen nem volt hozzá, de abban az időben, mikor minden rend és jogi állapot felhomlóban volt, tehette azt anélkül, hogy a jogaiban sértett székesfehérvári prépost emiatt föl-emelte volna ellene szavát. Az érsek ezzel egy rendszernek az alapjait vetette meg, utódai pedig már a legtermészetesebb dolognak tartották, hogy a székesfehérvári örkanonok kinevezési joga az ő hatáskörükbe tartozik. A XVIII. század elején folyó vitában mint döntő bizonyíték szerepelt az, hogy Oláh Miklós a székesfehérvári örkanonok kinevezési jogát gyakorolta. A kinevezési okmányban az érsek ezeket írja: Mivel a székesfehérvári örkanonokság már évek hosszú sora óta a török veszedelem miatt védelmünk alatt áll és mi azt a császári és királyi felség adományozásából birtokoltuk, most neked, Esztergomi Ferenc orvostudornak adományozzuk s téged annak birtokába beiktatunk és megerősítünk. Mindenekelőtt azonban az evangéliumra tett esküvel kell megígérned, hogy nekünk és minden törvényes utódunknak engedelmeskedel és irántunk hűséget tanusítasz. A mi és utódaink jogai, kiváltságai, tekintélye, joghatósága ellen se nyíltan, se titokban semmit nem mívelsz, s ha valaki ellenünk gonosz tervet szőne, nekünk hűségesen, nyíltan felfedezed. Lelki helyettesünknek mindenkor engedelmességet fogadsz: az általunk tartott zsinatokon kötelességednek tartsd megjelenni, reád bízott titkainkat és terveinket senkinek el nem árulod. Az érseki javakat, javadalmakat, nemkülönb az örkanonokságát is megvédelmezed, el nem tékozolod, el nem idegeníted, sőt tehetséged szerint az elidegenített javakat is visszaszerzed. Az isteni szolgálatot a római és az esztergomi egyház szokásai és törvényei szerint, pontosan a szokott módon teljesíted a székesfehérvári egyházban, amennyiben az ott székelés és tartózkodás lehetséges lesz; azon idő alatt pedig, míg a székesfehérvári egyház és örkanonokság török

kézben lesz és vissza nem foglaltatik, a nagyszombati vagy a pozsonyi egyházban — aszerint, amint azt neked meghagyjuk — fogod teljesíteni az isteni szolgálatot...¹

Oláh Miklós utódai már a régi joggyakorlat alapján adományozzák az örkanonokságot. Így Kutassy János választott esztergomi érsek 1598-ban Draskovits Jánosnak,² Forgách Ferenc bíboros pedig 1612-ben Inckovits Andrásnak adományozta az örkanonoki javadalmat „vi juris et jurisdictionis“.³ Ezzel részben a prépost, részben az örkanonok kiváltsága szenvedett esorbát. A többnyire püspöki méltóságot viselő prépostok különállása, ha érvényesült is némileg, az örkanonoké egészen megszűnt; az esztergomi érseknek teljesen sikerült őket joghatósága alá szorítani s ezáltal régi, élvezett kiváltságaikat megszüntetni.

3. A prépostság és az örkanonokság ez időbeli helyzetét még jobban megvilágította az a vita, mely Pázmány Péter érsek és Herovits Mátyás székesfehérvári prépost között folyt le a XVIII. század elején. Rudolf király 1604 április 8-án nevezte ki Herovits Mátyás pécsi nagyprépostot és pozsonyi kanonokot székesfehérvári préposttá.⁴ Herovits erőszakos természetű, nagyralátó ember volt, aki nem elégedett meg az általa birtokolt javadalmakkal, hanem mindig nagyobbra és többre áhitozott. Első jogtalan cselekedete az volt, hogy még Verancsics Fauszt csanádi püspök életében — ki Magyarországtól távol a római kuriánál tartózkodott — egyszerűen elfoglalta annak püspöki székét. Ámde ezzel sem elégedett meg, hanem igaztalan úton-módon igyekezett magának megszerezni a székesfehérvári örkanonok javadalmait is. Mivel e tervével igaz úton semmit sem tudott elérni, egyik fiatal, még tanulmányokat végző rokonának próbálta az örkanonokságot a kezére játszani, hogy ezen a réven

¹ Orsz. Ltr. Acta particularia Nr. 2.

² Kutassy János mint győri püspök és választott kalocsai érsek nyerte el a székesfehérvári préposti javadalmat 1596 júl. 10-én, ez esetben tehát jog szerint úgy is őt mint prépostot illette az örkanonok kinevezési joga.

³ Orsz. Ltr. Acta particularia Nr. 2. csomóban Pázmány P. 1618-i levele Domitrovich Péter zágrábi püspökhöz, valamint u. o. Fundamenta et argumenta Archiepp. Strig. etc. felírású csomó.

⁴ Orsz. Ltr. Liber Regius V. 702. o.

a prépostsági és az örkanonoki javadalmakat a maga kezében egyesítse.

Herovits e jogtalan és alattomos fondorlatainak nagy akadályá volt Pázmány Péter érsek, aki mint a magyar katolikus egyház jogainak hivatott őre, érelyesen szembeszállt Herovitssal. A prépost ezzel elvesztette lába alól a jog és igazság talaját s Pázmány Péternek könnyű volt fölötte győzelmet aratni. Herovits panasszal fordult ügyében Ascanio Geswaldo érsek pápai követhez, aki 1618 június 25-én megbízta Domitrovics Péter zágrábi püspököt azzal, hogy tanulmányozza az érsek és a prépost között fölmerült viszályt s egyben hatalmat adott neki arra, hogy az ügyet a maga hatáskörében elintézzze.

A püspök a kapott rendelet értelmében maga elé idézte Pázmány Pétert, hogy adjon számot eljárása indokairól. Elképzelhetjük, miként érintette Pázmányt a zágrábi püspök e fellépése. Alig kapta meg az idéző levelet, azonnal válaszolt. Csodálkozásának adott kifejezést a fölött, hogy Domitrovics, ámbár csak egyszerű püspök és így más érsek joghatósága alá tartozik, veszi magának azt a bátorságot, hogy az esztergomi érseket, az ország primását és a szentszék született követét maga elé idézze. Nem gondolja a zágrábi püspök, hogy ezzel megsértette az egyház hierarchikus rendjét? Súlyosbítja a jogtalan idézés tényét még az is, hogy e lépés olyan egyén érdekében történt, akiről mindenki tudja, hogy a csanádi püspöki széket bitorolja, akinek a Forgách bíboros alatt és a pápai követ jelenlétében tartott nagyszombati zsinaton nem engedték meg, hogy a zsinat aktáit, mint püspök aláírassa. Herovits, mint bitorló egyházi cenzura alatt van s már ez okból is elveszítette volna minden jogát. Összeférhetetlen ember, aki nem egy ízben áskálódott már az örkanonok ellen, hogy annak javait megkaparintsa. Herovitsnak ez a jogtalan törekvése késztette Pázmányt arra, hogy az örkanonok érdekében a préposttal szemben föllépjen. Ez nemcsak kötelessége, hanem joga is volt. Az esztergomi érsekek már 80 éve adományozzák a székesfehérvári örkanonoki javadalmat s ezt a jogot Pázmány sem engedi elvitatni, hanem minden erejével ragaszkodik hozzá. Nagyon helytelenül járt el a szentszék követe, midőn az ügybe beleártotta magát s az érseket minden kihallgatás és információ nélkül egy püspök

bírói széke elé idéztette. Ez az eljárás nemcsak az esztergomi érsek jogait sérti, hanem ellentétben áll az ország fennálló törvényeivel is. Ha ugyanis valamely klérikus az ország törvényeivel nem törődve, ügyét közvetlenül a pápa elé viszi, az javadalmát ezáltal elveszti, ha pedig világi ember tenné ugyanezt, feje véte-tik. Hacsak a szentszék méltósága (amit úgy védelmez, mint a szeme világát) vissza nem tartaná Pázmányt, ezen törvények alapján nagyon könnyen elbánhatna Herovitssal és őt minden javadalmától megfoszthatná. „Azért főtisztelendő uram — írja végül Pázmány —, óvatosan és szeretettel kell az ügyben eljárni és ne gondolja azt főtisztelendőséged, hogy az esztergomi érsekkel és a szentszék született követével úgy bánhat el, mint otthon a maga egyházmegyéjében a maga káplánjaival.”¹

Pázmány Péter e leveléből világosan kitűnik, hogy mind a prépost, mind az örkanonok kiváltságos helyzete megszűnt, legalább is Pázmány abban a véleményben és meggyőződésben volt, hogy mindkettő az esztergomi érsek joghatósága alá tartozik. Pázmányt erre feljogosította az örkanonokkal szemben az a több mint félszázados joggyakorlat, mely szerint az örkanonok kinevezési joga az esztergomi érsek állandó kiváltságai közé tartozott. Megerősíthette e véleményében az a tény is, hogy a prépost és az örkanonok között fennforgó viszályok és civódások elintézésében az esztergomi érsek több ízben mint döntő bíró szerepelt és ítéletet hozott.

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy mikor 1629-ben Pázmány Nagyszombatban zsinatot tartott, azon prépostok és apátok között, akik a zsinaton való megjelenésre köteleztettek, ott találjuk a székesfehérvári prépostot is. A zsinaton azonban a prépost még sem jelent meg, amiért is elmaradását igazolnia kellett az érsek előtt a jáki, vasvári, leleszi és türjei prépostokkal együtt, amit a zsinat aktái szerint meg is tett.²

A prépostság kiváltságainak csorbitását egy másik jelenségben is észlelhetjük. A préposti széket kezdettől fogva a mohácsi vészig úgy töltötték be, hogy a király előzetes hozzájárulásával a káptalan választott s a

¹ L. Pázmány idézett levelét Domitrovics püspökhöz.

² Péterfy i. m. II. 265. o.

választást a pápa megerősítette. A káptalan választási jogáról e korszakban szó sem lehet. Minden jogot a király egyesít kezében, a megerősítés pedig már nem a pápától függ, hanem a kinevezettnek püspökétől vagy ordináriusától kell a megerősítést megszereznie, aki ebben az esetben természetesen nem más, mint az esztergomi érsek. Ugyanezt a formulát kisebb stílusbeli változásokkal megtaláljuk a XVI. század végétől a XVIII. század elejéig. Így történhetett aztán, hogy az esztergomi érsekek nemcsak a örkanonok kinevezési jogát biztosították maguknak, hanem közvetve a prépostét is.¹

4. Mikor Székesfehérvár a török járom alól 1688-ban felszabadult, minden téren — így egyházi tekintetben is — a szervező, helyreállító munkát előlről kellett kezdeni. Az első, ki a káptalan tagjai közül Székesfehérvárott megjelent, Matusek Endre örkanonok volt, aki a plébánosi teendők végzésével egy világi papot bízott meg. E rendelkezést senki sem kifogásolta, ellene föl nem szólalt s a megbízott plébános ténykedéseit békében, minden háborgatás nélkül végezhetette. Mikor Miller Ferenc az újonnan kinevezett prépost (1687 aug. 8) Székesfehérvárott megjelent, az ideiglenes plébánost fölmentette hivatalától és a plébánia vezetését 1690-ben Rägginger Zachariás és Miller Boldizsár jezsuita atyákra bízta. A joghatóság e gyakorlásának senki egy szóval sem mondott ellent, sem az esztergomi érsek, Széchenyi György, sem a vespriemi püspök. Miller még két évig bírta ezután a székesfehérvári prépostságot, trieszti püspökké történt kinevezéséig. Ezen idő alatt senkivel összeütközése, civódása nem volt s a jezsuita atyák is elismerték őt fölöttes hatóságuknak és békében munkálkodtak a reájuk bízott plébánia területén.²

Ez a békés időszak még az új prépost, Barnabeis Felix alatt is tovább tartott egy ideig.³ Mikor azonban

¹ A préposti kinevezésekben a következőket olvashatjuk: Szalay János 1638 okt. 26-i kinevezésében: *ipsumque suo ordinario Praelato pro confirmatione accipienda praesentandum esse duximus*; ugyanez áll Gallovits István 1655 dec. 20., Kuzmics Péter 1684 jún. 30. és Barnabeis Felix János 1692 dec. 5-i kinevezésében. Orsz. Levéltár. Acta part. No. 2.

² Orsz. Levélt. Acta particularia nr. 2. aktaesomó.

³ Barnabeis 1692 XII/5—1703-ig volt székesfehérvári prépost.

Kolonits Lipót lett 1695 október 26-án Magyarország primása és esztergomi érsek,¹ attól az időtől kezdve a béke megszűnt Székesfehérvárott. Kolonits ugyanis kíméletlen kézzel nyult bele a székesfehérvári egyházi ügyekbe. Elődének szerzett és gyakorolt jogait akarta érvényesíteni és midőn a prépostban, Barnabeis Félixben ellenzőre talált, az erőszakosabb lépésektől sem riadt vissza. A plébánia vezetésében időközben történt változáskor a prépostot jogai és kiváltságai gyakorlásától egyszerűen eltiltotta, azután ő maga kinevezte a plébánost és megbízta a jezsuitákat a lelkipásztori teendők végzésével. Ezzel a harc megkezdődött az érsek és a prépost között. A jezsuiták minden ellenkezés nélkül szót fogadtak a primásnak, elismerték fennhatóságát, a prépostnak pedig az engedelmisséget megtagadták.

Székesfehérvár a következő években az áldatlan civódásnak és viszálykodásnak a helyévé lett. Valahányszor a prépost megpróbálkozott azzal, hogy a plébániára való jogait keresztülvigye, a jezsuiták mindenkor erélyesen szembehelyezkedtek vele és megvédelmezték az érsek fennhatóságát. A harc nem egy ízben igen érdessé és élessé fajult. Maga az egyik jezsuita, Müller Lipót, ki a XVII. század végén vezette a plébánia ügyeit, sorolja föl egy nyilatkozatában azokat az erőszakos cselekedeteket, melyeket a préposttal szemben elkövetett. Így a prépostnak a templomban elhelyezett baldachinját összetörette s onnan kivitette; az egyház ajtajára kifüggesztett rendeleteit leszedette; midőn a prépost a keresztelő-kutat a saját kápolnájába akarta vitetni, azt nem engedte s az egyházi ténykedések végzésében a prépostot és embereit megakadályozta. A megtámadottak természetesen szintén hasonló módon jártak el, az erőszakra erőszakkal feleltek s ahol csak lehetett, a jezsuiták útjába akadályokat gördítettek.²

Mikor a prépost ellen tett följelentések egyre szaporodtak, Kolonits érsek megunta a folytonos, vég nélküli civódást s jóformán egy tollvonással megfosztotta a prépostot minden kiváltságától; összes világi és egyházi alattvalóinak megtiltotta, hogy neki engedelmeskedjenek, ezenfelül pedig még a prépost által sze-

¹ Pray: Specimen Hierarchiae Hung. I. 190.

² Orsz. Levélt. Acta part. nr. 2.

dett székesfehérvári bor- és gabonatizedet is a jezsuitáknak adományozta. Az érsek ezen erőszakos fellépésére a prépost egyéb eszköz hijján nem tehetett mást, minthogy ünnepélyesen tiltakozott az erőszak ellen s az érseket Bécsben az udvarnál följelentette. Minden tiltakozás azonban hiába való volt, az érsek hajthatatlanul megmaradt eddigi álláspontján; a küzdelemnek pedig egyelőre csak az vetett véget, hogy időközben Barnabeis préposti székét új ember foglalta el.

V.

Nesselrode Vilmos préposti és pécsi püspöki kinevezése. Nehézségek a püspökké szentelés körül. XI. Kelemen bullája a prépost érdekében. Nesselrode megkísérli X. Leó bullájának kihirdetetését. Kísérlet a békés megegyezésre. A prépost és az érsek alkupontjai. Az ügy a király elé kerül; III. Károly megtiltja X. Leó bullájának kihirdetését. A prépost a szentszékhez fellebbez. Spinola bécsi nuncius információja. A kongregáció döntése. A per további fejleményei. A kongregáció utolsó határozata. Befejezés.

1. Barnabeis Felix utódjának, Nesselrode Vilmosnak 1703 február 4-én jelent meg a préposti kinevezése. Nesselrode több mint 27 esztendeig szolgálta urát, a császárt, mint kamarás és birodalmi tanácsos; több ízben követi minőségben tett hasznos szolgálatokat, sőt három évig a Rota Románának is volt ügyhallgatója. Szolgálatai jutalmául a münsteri és lüttichi káptalanban préposti és kanonoki javadalmakat élvezett, s hogy püspök nem lett, az teljesen rajta múlt. Ezek után kapta meg a székesfehérvári préposti javadalmat a pécsi püspökséggel együtt.¹

Nesselrode Székesfehérvárott, mint láttuk, nem talált valami békés állapotokat. Elődjének és a plébániát vezető jezsuitáknak állandó egyenetlenkedése már annyira elmérgesítették a helyzetet, hogy azt jótánni igen nehéz feladatnak látszott, ha csak a prépost eddigi álláspontját föl nem adja.

Az új prépost kezdetben, úgy látszik, nem igen törődött az egész perpatvarral. Talán mint alszerpap nem akart az érsekkel szemben támadólag föllépni, így ezen idő alatt látszólagos béke honolt Székesfehérvárott.

¹ Nesselrode 1703 május 23-án nyerte el a pécsi püspökséget. L. Pray: Specimen Hier. Hung. I. 259. o.

Nesselrode 1711-ben lett csak áldozópappá,¹ azután pedig püspökké akarta magát szenteltetni. Azonban nem kis meglepetés érte. A fölszenteléssel megbízott gróf Csáky Imre kalocsai érsek, nyilván a primás meghagyásából, a fölszentelést bizonyos feltételekhez kötötte. Előzetes nyilatkozatot kellett kiállítania Nesselrodenak arról, hogy fölszentelése után nem fogja sérteni az esztergomi érsek jogait és kiváltságait, hanem azok — természetesen a székesfehérvári prépostsággal szemben — tovább is érvényben és sértetlenül maradnak. Nesselrode a nyilatkozatot, bár nem szívesen, mégis kiállította, de Keresztély Ágost szász herceg, esztergomi érsek nem volt vele megelégedve. Csak a kalocsai érsek nagy rábeszélésére és Patachich György boszniai püspök, valamint gróf Volkra János veszprémi püspök közbenjárására egyezett bele a fölszentelésbe. A két utóbbi, mint akik arra voltak kijelölve, hogy Csáky érseknek a fölszentelésnél segédkezzenek, még külön nyilatkozatot is állított ki, melyben Nesselrode reverzálisát teljesen elégségesnek jelentették ki, s egyben figyelmeztették az érseket arra, hogy a fölszentelés elmaradása csak botrányra adna alkalmat s a pécsi egyházmegye és a hívek látnák nagy kárát. Ezek után az érsek nem ellenkezett s Nesselrodét 1713-ban csakugyan püspökké szentelték.

Keresztély Ágost primás viselkedése Nesselrodében fölébresztette a szunnyadó temperamentumot. Föladta eddigi álláspontját és fölvette a harcot az érsekkel, hogy prépostságának veszendőbe ment jogait és kiváltságait megvédelmezze és visszaszerezze. Mindenekelőtt arra törekedett, hogy álláspontjának törvényes jogalapot szerezzen. Ez okból XI. Kelemen pápához kérvényt intézett, melyben a székesfehérvári prépostság kiváltságainak újból való megerősítését, különösen pedig X. Leo bullájának jóváhagyását kérelmezte. A pápa teljesítette Nesselrode kérését s 1715 február 13-án kelt bullájában nemcsak III. Kelemen, IX. Bonifác, V. Márton és IV. Sixtus kiváltságleveleiről emlékezett meg, hanem egész terjedelmében átírta és a záradékban

¹ Pauer János: *Historia dioecesis Albaregalensis*, 165. o.

Értekezésünk V. fejezetének anyagát és adatait majdnem kizárólag az Orsz. Levéltár *Acta particularia* Nr. 2. aktacso-mójából merítettük, azért forrásra csak akkor utalunk, ha valamely adatot máshonnan vettünk.

jóváhagyta X. Leo bulláját s annak érvényességét összes vonatkozásaiban elismerte.

Mikor Nesselrode XI. Kelemen bulláját megkapta, azonnal készen állott már a következő lépésre. X. Leó bullájában tudvalevőleg a kalocsai érseket, a váci püspököt és a pannonhalmi főapátot hatalmazta föl arra, hogy a székesfehérvári prépost kérelmére a bulla rendelkezéseinek érvényt szerezzenek. Nesselrode megpróbálkozott sorban mindegyiknél. Az első kettő a kellemetlen feladat alól elfoglaltságával próbálta magát kimenteni. 1715 június 24-én azután megküldötte a bullát Nesselrode Göncz Celesztin pannonhalmi főapátnak s kísérő levelében fölkérte arra, járjon el a bulla rendelkezései értelmében Keresztély Ágost érsek ellen. A főapát a felszólításra nagyon különös választ adott. Ámbár maga is ugyanabban a helyzetben volt, mint Nesselrode, mert az ő kiváltságait sem nézte jó szemmel Keresztély Ágost érsek, most egyszerre megfélekezett a szenvedett sérelmekről. Nesselrode fölszólítását figyelmen kívül hagyta s a bulla másolatát a prépost levelével együtt elküldötte az érseknek. Ezért az eljárásért természetesen csak dicséretet és magasztalást kapott a primástól, aki hozzá intézett levelében hevesen kifakadt Nesselrode „temerarium et impertinens attentatuma“ ellen; rendre igyekezett megcáfolni a bulla pontjait s végül azt érvénytelennek nyilvánította.¹

Az érsek azonban nem elégedett meg a bulla egyszerű cáfolásával, hanem amint Nesselrode lépéséről értesült, III. Károly elé terjesztette az ügyet, mire a király az érsek tanácsára 1715 július 7-én apostoli királyi jogaira hivatkozva, megparancsolta a főapátnak, hogy a prépost fölszólításának ne engedjen; a bullát kihirdetnie nem szabad s az esztergomi érsekkel szemben az egyházi cenzurát alkalmazni ne merészelje. A király e rendeletének indokolására ugyanazon érveket hozta fel, mint az érsek, szóval a király teljesen a primás álláspontját fogadta el. Göncz főapát pedig, kinek eddigi viselkedése is arra vallott, hogy a bulla kihirdetése és végrehajtása nincs szándékában, engedelmeskedett a királyi leiratnak, s ebben az ügyben többé egy lépést sem tett.²

¹ Századok 1901. évf. 548—49.

² U. o. 551. o. és Orsz. Levéltár Acta part. Nr. 2.

2. Nesselrode préposti kiváltságaiért indított küzdelmének jóformán a kezdetén látta csak igazán, hogy nem kis dologba fogott akkor, midőn Keresztély Ágost érsekkel fölvette a harcot. Mintha egy pillanatra vissza-riadt volna a jövőendő küzdelemtől, vagy talán az uralkodó állásfoglalása készítette volna békésebb hurok pengetésére, tény az, hogy még az 1715. év folyamán alkupontokat adott át az érseknek, melyekben a békés meg-egyezésre való hajlandóságát fejezte ki. Nevezetesen a prépost önként és szabad elhatározásból lemond javadalmáról az érsek javára, megelégszik bizonyos évi járadékkal, kiköti azonban, hogy előbb jogai és kiváltságai teljes mértékben elismertessenek. A javadalmat megcsonkítani, kisebbiteni nem szabad, adományozása tovább is a király főkegyúri jogához tartozzék és azt se az esztergomi érsekséghez vagy más püspökséghez csatolni nem szabad. Gondoskodjék az érsek arról, hogy a prépost évjáradéka mindenkor biztosítva legyen. Az ügyben felmerülő összes költségeket az érsek fizesse. A prépost székesfehérvári lakóházáról gondoskodás történjék, valamint arról is, hogy a prépost egy teleknyi földet kapjon, hogy gazdasági szükségleteit fedezhesse. Ezzel szemben a prépost összes okmányait és bizonyítékait átadja az érseknek.

E felsorolt alkupontok között kettő akadt csupán, melyekre nézve a két fél között nagyobb eltérés mutatkozott. Az érsek szerint az egész egyezkedés végbe nem mehet, hacsak a szentszék és a király mint kegyúr, ahhoz beleegyezésüket nem adják. A másik ütköző pont a prépost kiváltságainak elismerése. E kérdésben az érsek a bizonyítás terére utalta a prépostot és csakis elfogadható, meggyőző bizonyítékok bemutatása után mutatkozott hajlandónak a tárgyalások megkezdésére.

Az érsek az alkupontokra adott válaszával egyidejűleg írt a Pozsonyban időző Nesselrodénak és fölhívta őt arra, küldje el hozzá teljeshatalmú megbízottját vagy Pozsonyba, vagy két hét leforgása után Nagyszombatba, aki azután kellő okmányokkal felszerelve bizonyítsa be előtte a székesfehérvári prépost kiváltságait. Ez ideig — írja az érsek — mást nem láttam, mint X. Leonak a prépost érdekében kiadott bulláját; ez azonban, mivel ellenkezik az esztergomi érsek jogaival és kiváltságaival, egyben a legnagyobb sérelem a magyar katolikus papságra, soha a gyakorlatban nem érvénye-

sült, így bizonyító ereje semmi. Fölhívásában az érsek figyelmeztette Nesselrodet arra, hogy bizonyítékainak bemutatását tőle joggal és törvényes alapon kívánja, mert ugyancsak X. Leo 1513 augusztus 13-án kelt bullájában megadja azt a jogot az érseknek, mint a szentszék született követének, hogy mindazok, akik Magyarország területén kiváltsággal bírnak, vagy azt állítják, hogy kiváltságosak, az érsek fölszólítására kötelesek bemutatni bizonyítékaikat.

Az érsek válasza nemhogy egyengette volna az utat a békés megegyezéshez, hanem még jobban elrontotta a helyzetet. Nesselrode hamarosan megfelelt a fölhívásra. Levelének hangja azonban annyira gúnyos s a maga igazát olyan fölényes, bizakodó módon hangoztatja, hogy a békés elintézésnek ezzel teljesen útját vágta. Különösen az esett zokon a prépostnak, hogy az érsek őt kötelezni akarja a kiváltságait igazoló okmányok bemutatására. Nem kétkedem abban — írja Nesselrode —, hogy eminenciádnak olyan bullák vannak a birtokában, melyeknek erejénél fogva utasíthatja a fennhatósága alatt levő prelátusokat kiváltságaik megbizonyítására, téved azonban, ha azt hiszi, hogy ugyanazt teheti a székesfehérvári préposttal is. Mit akar az érsek? Újabb bizonyítékokat és okmányokat? Hiszen már nem egy ízben bepillantást nyerhetett a kiváltságokat bizonyító okiratokba, meggyőződést szerezhetett azok létezéséről, ámbár Kolonits érsek minden jog ellenére erőszakkal magához vitette a káptalan és prépostság levéltárát. A primás azon állítása, hogy a székesfehérvári prépostság kiváltságait tárgyaló bullák „subreptitie“, vagyis hamis úton-módon láttak napvilágot, a legnagyobb sértés és vád azok ellen a magyar királyok ellen, akiknek közbenjárására és szorgalmazására a pápák a bullákat kiállították. A békés megegyezést hangoztatja az érsek; eddig azonban elfogadható föltételeket nem adott a prépost előterjesztésére, mert a kiváltságokról való föltétlen lemondás folytonos ismétlése csak nem lehet kiinduló pontja a békés megegyezés elintézésének?

Nesselrode gúnyos felelete az érsekből is hasonló hangokat váltott ki. Pontról-pontra válaszolt a prépost levelére, de nem elégedett meg azzal, hogy azt Nesselrode tudomására juttatta, hanem 1715 nov. 25-én magát III. Károlyt is tájékoztatta a székesfehérvári prépost-

tal folytatott vitájáról. Mindenekelőtt kifogásolta azt a hangot és módot, melyet Nesselrode vele szemben használt, azután gúnyos hangon azt kérdezi, vajjon a prépost elolvasta és megértette-e X. Leo 1513 aug. 4-i bullájának vele közölt részletét? Ha Nesselrode kiváltságos prépostsága Magyarország területén fekszik és nem a holdban, akkor X. Leo rendelete reá is vonatkozik, bármennyire tiltakozik is ellene. A káptalani és préposti levéltár elvitelét alkalma és joga lett volna megtorolni Nesselrodénak és elődjének; az 1662. 43. § erre feljogosította volna őket. Fölösleges munkát végez a prépost a Kolonits emberei által elkövetett erőszakosságok felhántorgatásával. Igaz, hogy az érsek elvitette a tempiómból Barnabeis prépost baldachinját és beleszólt a székesfehérvéri plébánia ügyeibe, ám erre nem egy fontos oka volt. Így a prépost egyik káplánja parancsára egy újszülöttet egy távolabb eső helyről be kellett vinni keresztelés végett Székesfehérvárra, s a kisded útközben meghalt. Ugyancsak a prépost egyik embere előtt minden előzetes hirdetés nélkül házasságra léphetett egy olyan asszony, akinek a férje még életben volt...

Keresztély Ágost érsek ezzel a préposttal folyó, személyes vitáját befejezte és most minden erejét arra fordította, hogy a királyt ez ügyben a maga érdekei szerint informálja és fölvilágosítsa. Még a nyár folyamán sikerült a királyt arra bírnia, hogy X. Leo bullájának kihirdetését megakadályozza, most pedig azt kérte az uralkodótól, hogy a kiadott tilalmat egyszersmindenkorra tartsa fenn s büntesse meg azokat, akik az esztergomi érsek jogai és kiváltságai ellen támadást intézni merészelnek.

A király teljesen az érsek álláspontját fogadta el; Nesselrode hozzá intézett első beadványára nem is válaszolt, csak midőn a prépost a következő év elején újabb kérvénnyel fordult hozzá, szánta rá magát a döntésre és a válaszáadásra. A bulla kihirdetését újból megtagadta és pedig azzal a megokolással, hogy X. Leonak a bulla végrehajtására adott megbízatása már teljesen elévült s a kihirdetés vagy annak megismétlése most már nem lehetséges. A primás tényleg gyakorolja azt a fennhatóságot, amely miatt folyik a vita közte és a prépost között; ha tehát Nesselrode jogaiban sértettnek érzi magát, keressen jogorvoslást illetékes bírói úton, ez pedig egyházi ügyről lévén szó,

nem lehet más, mint a római szentszék. A királyi leirat szerint ugyanis nem régi kiváltságok kihirdetéséről van itt szó, hanem maguknak a kiváltságoknak a jogosságáról és létezéséről; e fölött pedig csak az adományozó vagy megerősítő fórum dönthet végérvényesen.

3. Nesselrode a királyi döntés kézhezvétele után ügyét a szentszék elé terjesztette. A kúria az ügyet a congregatio concilii-nek osztotta ki tanulmányozás végett, amely természetesen nem dönthetett addig a kérdésben, míg megfelelő információk nem állottak rendelkezésére. Megbízta tehát Spinola bécsi nunciust, caesareai érseket, hogy szerezze be a szükséges adatokat és terjessze föl a kongregációhoz. A nuncius a kapott rendelet értelmében 1717 április 24-i kelettel írt az esztergomi érseknek s a veszprémi püspöknek s föl-szólította őket az álláspontjukat igazoló okiratok és bizonyítékok beterjesztésére. A felhívásra a nuncius hamarosan megkapta a választ. A veszprémi püspök felelete azonban alig érintette a dolog érdemét. Panaszát röviden a következőkben körvonalazta: Jóllehet Székesfehérvár a veszprémi egyházmegyében fekszik, az esztergomi érsek mégis arra törekszik, hogy a székesfehérvári prépostságot főnnhatósága alá szorítsa és a várost a veszprémi egyházmegyétől elszakítsa; ez a törekvés nem kis mértékben sérti és kisebbiti az ő püspöki jogait. A vitázó felek bizonyítékait egyébként nem ismeri.

Az érsek felelete sem hatolt a dolog mélyére. Néhány szóval ismertette az ügy állását, a prépostnak Kolonits érsekkel vívott küzdelmét s legfőbb argumentum gyanánt azt hozta föl, hogy a török hódoltság alatt a káptalan és a prépostság az esztergomi érsek joghatósága alatt állottak.

A nuncius e feleleteket felvette jelentésébe, de megjegyezte, hogy nem tartja azokat elégségeseknek arra, hogy a székesfehérvári prépost által beterjesztett bizonyítékok erejét meggyengítsék. Részletesen ismertette a prépost álláspontja mellett felhozott történelmi érveket, végül következtetésként kimondotta az ügyről alkotott véleményét, mely szerint: a székesfehérvári prépostság javára kibocsátott pápai bullákat érvényeseknek kell elismerni, tekintet nélkül arra, hogy azokat az újabb időkben átírták-e, megerősítették-e, vagy sem.

A kongregáció 1718 március 26-i ülésében tárgyalta

először az ügyet Spinola nuncius felterjesztése alapján és hosszas vita után két kérdést állított föl:

a) Biztos-e, hogy a székesfehérvári Boldogasszonyról elnevezett egyház prépostja és a hozzá kapcsolt egyházi helyek jogilag és tényleg kiváltságos helyzetben vannak, egyformán a veszprémi püspök, valamint az érsek, metropolita, az ország primásával szemben? És amennyiben így van,

b) vajjon ugyanazon prépostnak van-e joga esetről-esetre elbocsátó leveleket adni?

Az első kérdésre a válasz igenlő volt, a másodikra pedig tagadó, a prépost tehát első ízben a Kúriánál kedvező döntést kapott.

A kongregáció határozata az érseket természetesen új akcióra sarkalta. Mikor a marasztaló döntés tudomására jutott, beadványt intézett a kongregációhoz a újabb kihallgatást kért. Mentségére azt hozta fel, hogy midőn a nuncius okmányai beterjesztésére felszólította, annak eleget nem tehetett, mert éppen abban az időben uralkodója megbízásából a regensburgi birodalmi gyűlésen kellett résztvennie. Adjon neki a kongregáció alkalmat és módot, hogy védelméről kellőképpen gondoskodhassék. E közben az érsek római ügynöke útján mindent megmozgatott, hogy a döntést minél későbbi időre halasszák, azután benyújtotta a prépost érveire adott terjedelmes válaszát, amelyben a már felsorolt és ismertetett adatokon kívül még a következőket hozta föl álláspontja védelmére:

a) III. Kelemen pápa csakugyan adott ki a székesfehérvári prépost érdekében egy bullát, mikor azonban azt a fölvilágosítást kapta, hogy az adott kiváltság sérti az esztergomi érsek jogait, a bullát visszavonta (?) és a székesfehérvári prépostot kötelezte az esztergomi érsek iránt való engedelmességre.

b) III. Celesztin pápa uralkodása első évében, 1191-ben abban a kiváltságban részesítette az esztergomi érseket, hogy minden olyan kiváltság, melyet a szent-szék az esztergomi érsek jogai sérelmére, vagy akarata és tudta nélkül adományoz, érvénytelen és semmis. Ha e rendelkezést alkalmazzuk a székesfehérvári prépost kiváltságait tárgyaló bullákra, akkor azoknak érvényességéről még vitatkozni sem lehet.

c) Midőn negyedik Sixtus, Mátyás király közbenjárására a székesfehérvári káptalan javára bulláját ki-

adta, az akkori esztergomi érsek, Vitéz János ez ellen nem is tiltakozhatott, mert a király őt Visegrádon fogóságban tartotta.

d) X. Leo bulláját soha ki nem hirdették és a gyakorlatban soha nem is alkalmazták.

e) Ha a székesfehérvári prépost kiváltsága csakugyan érvénybe lépne, akkor megtörténhetik az, hogy némelyik püspök egyházmegyéje jó nagy része fölött elveszítené a joghatóságot, anyagiakban pedig a tizedek elvesztésével annyira megrövidülne, hogy jövedelme is alig maradna.

Az érsek mindezen lépéseken kívül, hogy ügyének teljes sikert biztosítson, megnyerte III. Károly diplomáciai támogatását is, aki 1718 május 15-én meghagyta római követének, gróf Gallaschnak és Schrattenbach bíborosnak, hogy illetékes helyen minden erejükkel támogassák az esztergomi érseket; hassanak oda, hogy a primás védekezését is meghallgassák, a hozott ítéletet függeszték föl és csak mind a két fél meghallgatása után döntsenek.

A kongregáció ezek után ugyanazon év december 17-én ismét tárgyalás alá vette az érsek és a prépost ügyét; a döntés azonban ismét Nesselrodenak kedvezett, mert a kongregáció megmaradt előbbeni álláspontja mellett.

Az érsek persze az újabb kudarcha sem nyugodott bele s új kihallgatást kért; ezalatt pedig III. Károly római követe és Schrattenbach bíboros útján igyekezett a talajt kedvező hangulatra előkészíteni. Nesselrode is kapott a királytól egy erélyes figyelmeztetést, amelyben szigorúan meghagyták neki, hogy a székesfehérvári tizedek ügyében beadott panaszát a kuriától vonja vissza, mert ellenkező esetben kénytelen lenne a király vele szemben az ország törvényei szerint eljárni. (L. 1486. év 44. és 45. § és 1574. 26. §.) Utasította egyben a király a római követét arra is, figyelmeztesse a kongregáció atyáit, ne döntsenek a tizedek ügyében, mert ezáltal a magyar király jogait sértik meg.

Az a szelíd politikai nyomás, melyet III. Károly Rómában gyakorolt, meghozta a kedvező eredményt; a kongregáció 1719 július 8 és augusztus 26-i üléseiben kimondotta, hogy a székesfehérvári prépost kiváltsága érvényes ugyan, az esztergomi érseknek azonban, mint

a szentszék apostoli követének (delegatus apostolicus) engedelmességgel tartozik.

Nesselrodet a kedvezőtlen döntés nem riasztotta vissza a további küzdelemtől; közben jóakarója, Spinola nuncius Rómába került és a szentszék államtitkára lett. Az ő pártfogására a kongregáció ismét tárgyalta az ügyet és 1719 dec. 22-én Tolomay bíboros érvelésére a prépost javára döntött.

Ezután még több ízben került a kongregáció elé az ügy, míg végre 1722 augusztus 29-i ülésben elhangzott az utolsó szó: a kongregáció a prépostot kiváltságaiban megerősítette és egyúttal megparancsolta, hogy az ügyet többé eléje ne terjesszék. Ezzel a pár évtizede folyó, sokszor heves, elmérgesedett harc véget ért. A prépost meg lehetett elégedve az ítélettel; az esztergomi érsek olyan leckében részesült, amelyet semmiesetre sem várt.

*

Nesselrode 1729-ig élvezte még préposti javadalmát és kiváltságait, azután lemondott (!) rokona, gróf Bertram Ferenc javára, aki a káptalan visszaállításáig s a püspökség fölállításáig viselte e méltóságot. Mikor Mária Terézia 1777-ben Székesfehérvárott a püspökséget megalapította, a prépost és az örkanonok kiváltságos helyzete is megszűnt; birtokaik részint a püspökség és a káptalan javadalmazására fordítottak, részint a kegyes tanítórend birtokába kerültek.

A nagymultú, nagytekintélyű prépostságból és káptalanból, mely annyi jeles és kiváló férfiút adott a magyar katolikus egyháznak és hazának, alig maradt valami: a nagy gazdaságnak csak töredékes maradványa, a régi nagyságnak halvány, el-elmuló, tűnedező emléke...

Sebestyén József.

Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög egyházi vonatkozásai.

A veszprémvölgyi oklevél, Szent István királyunk e megbecsülhetetlen értékű emléke, vallási vonatkozásában a görög szertartású egyház szellemében készült és mint ilyen, az Árpád-kori görög kultúrának élő tanuja.

Jelen értekezés tárgya: kimutatni, hogy az oklevél egyházi része, különösen a poena spiritualis, a görög egyház szertartási könyveiből és szokásaiból lett véve, továbbá, hogy a monostor lakói a nagy Szent Vazul rendjéhez tartoztak.

Szent István 1001—1009 között a maga, neje, gyermekei és az egész haza üdvére görög bazilissza monostort alapított Veszprémvölgyében. Ezt a történeti faktumot a tudományos világ a múltban éppúgy, mint a jelenben elismerte és elismeri. Egyesek indokolatlanul felhozott nehézségeikkel szemben a szaktudósok beható, alapos, minden irányra kiterjedő vizsgálata kimutatta, hogy a veszprémvölgyi oklevél megfelel annak a kornak, amelyben készült. Hitelessége ellen eddig komolyabb kifogások nem merültek fel.

Az oklevelet Szent István király udvarában tartózkodó görög papok egyike írta. Az eredeti, Szent Istvántól származó oklevél megvolt egészen 1109-ig. Akkori szokás szerint egészen viaszba csavarva, lepecsételve, tehát érintetlen, használatlan állapotban. 1109-ben azonban valami peres ügyből kifolyólag az apácáknak elő kellett mutatniok az eredeti oklevelet. Akkor történt az oklevél első használata, illetve felnyitása. De a felnyitás által a rajta levő pecsét is megsérült, miáltal az oklevél hitelessége is megszűnt. Ezért vált szükségessé a Kálmán-féle renovációs oklevél kiadása. Ennek a renovációs oklevélnek az első felén a Szent István eredeti görög szövegű oklevele, a másik felén a Kálmán-féle renovációs oklevél latinnyelvű szövege van rávezetve. Ennek eredeti, hiteles példánya az, amely a Nemzeti

Múzeum levéltárában őriztetik. A belőle 1280—95 között készült hamisított példány az Országos Levéltárban látható.

Az oklevél iuxta linguam auctoris graece scriptum est. Az oklevél görög szövegét egyesek a véletlenre bízzák, vagy olyan beállításban kezelik,¹ mely az oklevél belső szellemének mond ellent.

Szent István elsősorban a görög apácák számára adott ki alapító oklevelet. A dolog természetes rendje kívánta, hogy az általuk értett nyelven legyen az oklevél megszövegezve. Továbbá a görög nyelv általános elterjedtsége, a Bizanccal való gyakori érintkezés, *a görög egyház szertartásainak általános ismeretsége, Sztoltának, Szent István anyjának görög kereszténysége és az a térítői tevékenység, melyet a görög egyház a pogány magyarságnál, a legszigorúbb kritika szerint is, legalább félszázadon keresztül régzett elsőnek*, mind a mellett szólnak, hogy a görög nyelv Szent István kancelláriájában nem az exotikumok közé tartozott és hogy a szent királynak is tudnia kellett görögül. Kálmán király természetesnek tartja az eredeti oklevél görög nyelvét, mert a bazilita apácák számára adott okmány nyelve más nem is lehetett. Van olyan vélemény is, mely szerint az apácák, ha görög szertartásúak is, de nemzetiségre nézve szlávok voltak s így a görög nyelv érthetetlen oldala az oklevélnek. Itt azonban tudni kell azt, hogy az ó-szláv templomi nyelv a görög nyelv elemeiből lett ó-szláv nyelvvé. Az akkori görög szertartású szláv egyházaknál a görög nyelv egyáltalában nem volt ismeretlen. Így, ha az apácák szláv eredetűek is lettek volna, amire semmi bizonyíték nincs, a görög nyelvet, mint egyházuk hivatalos nyelvét, érteniök kellett. Egyesek azzal érvelnek az oklevél görögsége ellen, hogy a IX—XI. században az okleveleknek a mai értelemben vett fontosságuk nem volt, mert inkább a bíróság, mint magánszemélyek számára készültek. Ha az apácák nem ismerték volna az oklevél tartalmát, sérelmes ügyekben hogyan tudtak volna orvoslásért a bírósághoz fordulni? Az oklevelet a lepecsételés előtt felolvasták előttük, vagy betekintésre kiadták nekik s ők bizonyosan magánjegyzéket csináltak mindarról, amit az oklevél a

¹ Karácsonyi: Szent István élete 40. és 59. lap; Szent Gellért élete: 77—78. l.

monostor számára biztosított. Ezt pedig csak úgy teheték, ha az oklevél nyelvét ismerték. Ezt a felfogást, bár ellenkező céllal, igazolja Karácsonyi: „Ez a délitáliai és így a délitáliai kancellária szokásaival, görög nyelvezetével ismerős ügyész, vagy syndicus volt azután az, aki 1108-ban, vagy 1109 elején a veszprémvölgyi monostor régi szolgáltainak és azok lakóhelyeinek jegyzékéből összeállította a Szent István nevében szóló görög oklevelet.”¹ Az oklevél görög nyelve természetes folyománya az alapítás görög egyházi jellegének.

A monostor görög szertartású apácák lakóhelye volt. Az oklevélben előforduló keleti egyházi vonatkozások ezt eléggé bizonyítják.

Az oklevél a keleti egyházban szokásos invocatióval kezdődik: Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. A keleti egyházhoz tartozó embernél a keresztség kíséretében mondandó: Az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében, olyan veleszületett szokás és lelki igény, hogy a legkisebb dologát is vele kezdi. Innen van az, hogy szóban nem elégszik meg az egyszeri keresztségessel, hanem nagyobb nyomaték kedvéért háromszor vet magára keresztet. A keleti egyház az invocatióra nem is használ más formát. Ezt a szokást látjuk a keleti egyházhoz tartozó szláv népeknél is: „У име Оца и сына и святаго дѹха“, „Въ име Отца и сына и светаго дѹха“.² A latin egyház invocatiója inkább a következő formákban fordul elő: „In nomine Domini Dei.“ „In nomine sanctae Trinitatis.“ stb.²

Az oklevél poena spiritualis része egészben a keleti egyház szellemét tükrözteti vissza:

Az első niceai egyetemes zsinat (325. évben) 318 atyáira való hivatkozás a keleti egyháznak a zsinati atyák iránt táplált nagy tiszteletén alapszik. A zsinati atyák között ott látjuk Szent Athanást és Myrai Szent Miklós püspököt. E két szent, mint az Anyaszentegyház két kimagasló alakja, különös tekintéllyel övezte körül a niceai zsinatot. Az alapos, mély dogmatikai

¹ Karácsonyi: A görög kath. magyarok eredete 11–12. l. Ez a munka — nézetem szerint — indokolatlan válasz Miklósnak István hajdúdorogi püspöknek 1922. nov. 17-én kelt VII/1922. számú körlevelére.

² V. ö. a IX–XI. századbéli szlávnyelvű oklevelekkel: Wenzel Gusztáv Árpádkori Oklevéltár 349. l.

tudományú Athanás Arius tévtanításával szemben kifejtette és megvédte a Jézus istenségéről szóló tant. Az ő megvilágításai alapján a zsinati atyák megalkották a niceai hitvallás szövegét. Myrai Szent Miklós püspök a szent életnek, a jótékonyságnak és szelídségnek volt a mintaképe. Az egész keleti egyház védőszentje ő és az egész világ kedvence „Mikulása“. A többi zsinati atyák között sokan voltak olyanok, kik az üldözések alatt kapott sebek látható jeleivel jelentek meg. — Magát a zsinatot Nagy Konstantin császár hívta össze Szilveszter pápa hozzájárulásával. Nagy Konstantint a keleti egyház szentnek tiszteli. A zsinati atyáknak a poena-spiritualisban való szerepeltetése azon a nagyrabecsülésen nyugszik, amellyel a keleti egyház az első niceai zsinat iránt mindig viseltetett és nem jelenti azt, „hogymivel a délitáliai-sziciliai oklevelek frazeológiájában egymás mellett, mint szerves alkotó elem megvan“,¹ azért az oklevél a délitáliai-sziciliai hatás alatt készült. Ebből a délitáliai-sziciliai hatásra következtetni nem lehet, mert ott is csak azért használták, mert akkortájt az a terület is a keleti kereszténység által lakott terület volt. *Általában a keleti egyház hatása mellett bizonyít.* „A byzancei okleveleknek pedig szinte nélkülözhetetlen része.“²

A poena spiritualis Szűz Máriára vonatkozó része a görög szertartási könyvekből szóról-szóra van átvéve. Az Aranyszájú Szent János és Nagy Szent Vazul liturgiájának a kánon után a Szűz Máriáról szóló megemlékezés így hangzik: ἐξαιρέτως τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου, δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.³ A szokásos ekténiák Szűz Máriára vonatkozó része ez: Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, μετα πάντων τῶν ἁγίων υνιμονεύσαντες, ἐαντοὺς, καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν Ζοὴν ἡμῶν Χριστῷ τῷ Θεῷ παραδόμεθα.⁴ A misei előkészületben ú. n. proskomidiában a Szűz Mária tiszteletére kivágott háromszögű proszfora résznek a patenán való elhelyezésekor ezt mondjuk: Ἐἰς τιμὴν καὶ μνήμην τῆς ὑπερευλογη-

¹ Czebe Gyula: A veszprémvölgyi görög oklevél szövege 1916. 66. l.

² Hóman: Szent István görög oklevele 18—19. l.

³ Εὐχολογιὸν τὸ μετὰ ἐν Ρωμῇ 1873. 65. l.

⁴ U. o. 44. l.

μένης ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.¹ Mint látjuk a poena spiritualis Szűz Máriára vonatkozó része: ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας καὶ πάντων τῶν ἁγίων a görög szertartás szinte a leggyakrabban előforduló részeiből került be a poena spirituálisba. Az apostolokra vonatkozó rész: ἐνδόξων ἀποστόλων² a proskomidiában, a mindkét misei, továbbá a csütörtöki, a szombati elbocsátásban, a litiai ekteniában és fennhangjában és a szertartásnak számos helyén fordul elő mint egyik része ennek a teljes szövegnek: ἅγιοι, ἐνδόξοι, καὶ πανευφήμοι ἀποστόλοι. Még teljesebb szöveggel a proskomidiában: Τῶν ἁγίων. ἐνδόξων, καὶ πανευφώνων ἀποστόλων Πέτρου, καὶ Παύλου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων Ἀποστόλων.³ A szövegben előforduló ὑπεραγίας Θεοτόκου magasztaló jelzők mint az előző kifejezések a keleti egyház karakterét tüntetik fel. A keleti egyházban a Mária kultusz nagyon fejlett. A szertartás minden részében külön a Szűz Máriára vonatkozó dicsőítő himnuszokat úgynevezett θεοτοκίον-okat (Istenszüloi ének, богородиченъ) látunk. Ezek az egyházi költészet ragyogó gyöngyei; fordultasságaikkal, változatos szövegükkel páratlanok. A Szűz Mária istenanyai méltóságát dicsérik a vallásos lélek színpompás kiáradásával. A megkapó jelzők között a leggyakoribb, de a legkarakterisztikusabb is a θεοτοκος. A görög madonnák feliratain is ez jut kifejezésre a ΜΡ. ΘΟΥ. jelzésben. Megállapították, hogy a keleti egyház szertartáskönyveiben több mint 300 dicsőítő, magasztaló jelzője van a Boldogságos Szűznek. Ezek közé tartozik a ὑπεραγία, a ὑπερευλογημένη. A poena spirituális utolsó része: ἀπ' ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτολοῦ az előbb említettekhez hasonlóképen a szertartási részekből van véve. Előfordul a szentmisei részben közvetlen az áldozás előtt: Ὁ Θεὸς ἱλασθητί μοι τῷ ἁμαρτολῷ.⁴ Ugyszintén a proskomidiában⁵ és a mindennapi imafüzér befejező részében. A felsorolt egyházi vonatkozások amellet bizonyítanak, hogy aki az oklevelet írta és

¹ U. o. Ευχολογιον τὸ μετὰ ἐν Ρωμῇ 1873. 35. l.

² U. o. 36. l.

³ U. o. 36. l.

⁴ U. o. 71. l.

⁵ Katona: Historia critica 169. l. Szegedi.

akik számára írta, azok előtt a görög szertartás ismert, tudott volt. Olyan részekből vannak véve, amelyeket az ájtatos hívők könyv nélkül szoktak tudni.

Milyen rendhez tartoztak az apácák? Az oklevél görög nyelve, keleti egyházi szelleme, az apácák görög volta mellett szól. A keleti egyházban csak egy szerzetesi intézmény van: a Nagy Szent Vazul rendje. Az ő nagy reguláját követik a keleti egyházhoz tartozó összes férfi és nő szerzetesek. E korban még azok az elnevezésbeli különbségek sem voltak meg, amelyek újabban csekélyszámú taggal jelentkeztek, t. i. az örményeknél a mechtáristák, az ukránokkal a sztuditák. Más rendhez, mint a Vazul rendjéhez nem is tartozhattak, mert más keleti egyházi rend nem is volt. „Fuisse autem huius metropolitanae monasterii de valle Vespremiensi incolas moniales Graecas, ex orientis partibus accitas et regulam Sancti Basilii, monasticae vitae in oriente auctoris sequutas,”¹ Az apácák Vazul-rendűsége mellett foglalnak állást: Pauler, előbb Karácsonyi is, Ipolyi, Pray, Bárdosy, Gyomlay, Hóman, Czebe stb.

E mellett szól e rend általános elterjedtsége. Olaszországban még a XI. század elején is alakultak új bazilita apátságok. Így a grotta-ferratai apátságot Szent Nilus 1005. alapította. Máig is fennáll, mint italogrekus apátság. Sziciliában, Calabriában és Nápolyban még XIII. Gergely idejében is 40-nél több görög bazilita apátság létezett. A keleti részeken és a Balkánon a XII. század végéig más, mint bazilita monostor talán egy sem volt. El volt terjedve a rend Spanyolországban, Németországban: „Divi Basilii filios vitae sanctitae ac doctrina insignes toto terrarum orbe... multis saeculis floruisse”.² A rend nagy elterjedtsége mellett mi sem bizonyít jobban, mint az, *hogy a VII—IX. századi római pápák között sok a bazilita szerzetesből lett római pápa. Így Szent Agatho, V. János, VI. János, VII. János, Sisinnus, Konstantin, III. Szent Gergely, Zacharias, III. Szent István, IV. Szent István, II. Adorján.*³

Hazánkban is el volt terjedve a rend. Történeti bizonyossággal ismeretes alapítású a biharmegyei tornó-

¹ Katona: Historia critica 169. l. Szegedi.

² Ordinum religiosorum in ecc. mil. cath. Paul Max a P. Philippo Bonani, S. I. I. 90—91. 1732.

³ P. Zankiewicz Demetrius O. S. B. M.: Cedr. Mysticzny, 1711. és Chobak Ferenc: Pápák története.

vai apáca monostor, a marosvári, melyet Ajtony alapított, a tihanyi apáca monostor, a visegrádi, a szávaszentdemeteri, melyben a görög és a szláv baziliták mellett az első magyar bazilitákról hallunk említést tenni. Ezek a magyar liturgia prototípusaiként jelentkeznek. Ez a monostor áll legtovább. Még 1344-ben is létezik. A „Halotti beszéd és Könyörgés“ valószínűleg egy ilyen magyar bazilita megmaradt emléke.

Az említett monostorokon kívül még számos mindkét nemű monostornak kellett Magyarországon léteznie. Ezt sejteti velünk III. Ince pápa Imre királyhoz intézett ismert levele. A levél szorosan függ össze azokkal az áldatlan állapotokkal, melyeket a frank keresztések az 1204-ben alapított konstantinápolyi latin császárság következtében előidézték. A két szertartású kereszténység között az ellentétek a végsőkig kiélesedtek s mivel a keletiek voltak a gyöngébbek, a szenvedések hosszú sorát kellett vállalniok. Ezen áldatlan állapotoknak káros hatásai észlelhetők Magyarországon is. A szerzetesek között kitör az elégedetlenség, fegyelmük meglazul. Az őket fenyegető pusztulási folyamattal szemben gyengéknek bizonyulnak és pusztulnak. Ezt a pusztulási folyamatot akarja megakadályozni Imre király, azért görög szertartású magyar püspökség felállítására kér a pápától engedélyt. A pápai levél szerint Magyarországon sok (multa) görög monostor volt, ellenben latin csak egy. Az a beállítás, mely szerint a levélnek az „in regno tuo“ kitétele nem Magyarországra, hanem Szerbiára és Boszniára,¹ mint meghódított területekre vonatkozik, minden alapot nélkülöz. A kérdés megvilágítására nem szabad figyelmen kívül hagynunk egy fontos körülményt: Olaszországban még a XI. században is voltak manicheusok. Ezek érintkezésbe léptek a görög pauláciánusokkal és a boszniai bogumilekkel és átvették tanításaikat. Felsőolaszországban patarénusoknak nevezték őket. A tévtan Boszniában még III. Ince idejében is megvolt és a bazilita papságot is megfertőzte. Imre király 1203-ban a boszniai patarénusokat visszavezette az egyházba és a szentszék iránti engedelmességre bírta őket. A pápa ez ügyben írt levelében Boszniáról „in regno Bani Culini de Bosna“ beszél. Imre király az úgy sikeres elvégzéséről adott jelentésében Boszniát „terra

¹ Karácsonyi: A gör. kath. magyarok eredete. 1924. 15. l.

Culini bani“-nak mondja,¹ holott a levél elején már ott szerepel „Rex Bosnae“ címe. E szerint Ince pápa levelének az a kifejezése, „in regno tuo“, Boszniára semmiképen sem vonatkozhatott, mert a pápa éppúgy, mint a király, ha Boszniáról lett volna szó, mint azt egy évvel előbb tették, most is az előbbi elnevezéseket használták volna. De különben minden újabb intézkedés szükségessége is tárgytalanná vált: a rend biztosítva volt. Ugyanez áll Szerbiára is. Minek is akarhatott volna Imre király Szerbiában új püspökséget alapítani? De ha mégis szüksége merült volna fel annak, a boszniai eset után valószínűleg „in terra Serbiae“ megkülönböztető kifejezéssel jelezve lett volna. Az „in regno tuo“ úgy céljánál, tárgyánál, mint egyenes értelmezésénél fogva csak Magyarországra vonatkozik.

A multa graecorum coenobia Magyarországon voltak. Ott kell őket keresnünk az „ismeretlen rendűeknek“ elnevezett monostorok és apátságok között. Közülük ötven ilyen apátságot és monostort ismerünk e korban Magyarországon.

A bazilita rendnek Magyarország területére is kiható nagy elterjedtsége a veszprémvölgyi apácák bazilita volta mellett mindenesetre olyan nyomós érv, melyet nehéz cáfolni.

Az apácák görögsege mellett bizonyít a görög művészetek, nevelőintézetek Európa-szerte való térhódítása. E korból való a velencei remek byzanci stílú San-Marco templom. Németországban a kiskorú III. Ottó (983—1002-ig) császár anyja görög császárléány: Theophana, a veszprémvölgyi zárdához, hasonló zárdát alapított. Udvarában ott voltak a görög művészek, miként Szent István udvarában a templomépítők.

A veszprémvölgyi apácák magas műveltségének és finomult hívművészetének megmaradt remek emléke az a miseruha (casula-felon, рѣза), mely jelenleg is koronázó-palástul szolgál és mely 1031-ben a zárdában készült. Minden vonatkozása: anyaga, szövése, hívmzése, képeinek elhelyezése (ikonosztázion), az alapkereszt alakja, a görög művészet és a keleti egyház irányát viseli magán. Az a körülmény, hogy a paláston latin feliratok vannak, egyáltalában nem érinti annak görög

¹ Pray: Specimen. II. 396—402.

eredetét. A palástot Gizella királyné csináltatta ajándéknak s így a feliratot a maga ízlése szerint rendelte meg. Különben, amint Czebe Gyula elmésen megjegyzi, a latin betűk hímzése bizonyára nem okozott nagy gondot az apácáknak. A koronázó-paláston kívül a Szent László koronázó-palástját és a Szent István erszényét is a görög apácák munkájának tekinthetjük.

Az erszény ószláv-nyelvű felirata a kereszthalakú mintájában: БУДН ГОСПОДИ МИЛОСТЬ ТВОЯ НА НАС НЫНѢ И ВЪ ВѢКИ. *Legyen Uram a te kegyelmed rajtunk (amint mi tebenned bízunk: a tér elégtelensége miatt elmaradt) most és mindörökké. A görög szertartás szerint vasárnap első hang szerinti misei prokimen.* Az alsó felirat ez: Боже ущедрни ны и благословни ны, просвѣти лице твое на ны и помилуй ны. *Könyörüljön rajtunk az Isten és áldjon meg minket. Derítse fel reánk az ő orcáját és könyörüljön rajtunk.* (66. Zsoltár első verse.) Mint teljes szövegű szertartási szöveg előfordul a köznapi éjjeli istentiszteleten és a nagybőjti vasárnapi vecsernyén a szt. Efrém imája előtt mint fenhang. Továbbá a görög szertartású új misések ezen szavak kíséretében adják a primiciai áldást. Ezek a feliratok egyházi vonatkozásban karakterisztikusak, ugyanezt a koronázó paláston lévő feliratokról: „Casula haec data et operata... stb.” nem mondhatjuk.

Szent István a görög apácákat inkább Görögországból, mint Olaszországból hozatta. Egyrészt ez volt az ősforrás, másrészt a templomépítőket, művészeket is onnan hozatta. Konstantinápolyban magyar zarándokházat és templomot építtetett. Szent Imre herceg neje a görög császár leánya és mindketten a szüzességi fogadalmat a veszprémvölgyi zárdában tették le. *Egyházi vonatkozásban pedig a délitáliai-szicíliai-görög egyház a szertartásmenet (tipikon) tekintetében önálló irányt követett és követ, ú. n. italogrekus tipikont, míg minden más terület, tehát Magyarország, a Balkán stb. vagy a byzanci Sztudita tipikont, vagy a jeruzsálemi Szt. Száva tipikont követte és követi.*

A zárda még IV. Béla idejében is mint a királyleányok nevelőintézete állott fenn. Boldog Margitot ide hozta édesanyja, míg elkészült a róla elnevezett margitszigeti zárda. Ez időtájt a monostorban már cisztereita-

rendű apácákat látunk. A görög apácák a többi görög szerzetesekkel együtt, kellő gondoskodás és védelem híján az idők folyamán felmorzsolódtak, illetve a latin szertartásba olvadtak be.

Veszprémben a Miklós-u. 22. szám alatt régi monostor és templomka romjait láthatjuk. Ezt a helyet tartja a kegyelet a veszprémvölgyi monostor egykori helyének.

Dr. Krajnyák Gábor.

Történeti irodalom.

Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Iussu et sumptu E. et R. D. Ioannis Cardinalis Csernoch princ. primatis regni Hung. archiep. Strigon. etc. etc. collegit et edidit *Ludovicus Cre-scens Dedek.* Tomus Tertius. Strigonii, 1924. 4°, XII + 779 lap + 12 tábla.)

A magyar történettudomány művelői már régóta fáj-dalmasan nélkülözték a Knauz Nándor szerkesztette *Monu-menta Ecclesiae Strigoniensis* újabb kötetét. Jóformán bele is törődtek abba, hogy ennek, a középkori magyar egyház-történetre oly fontos publikációnak vége szakadt, hiszen az utolsó évtized súlyos közviszonyai a rendes tudományos munkálatokat is megakasztották és egy ilyen munkának megjelentetésére — mely bármily nagy jelentőséggel bír is tudományos tekintetben, mégis csak a szaktudósok szűkebb körére számíthat — még kevésbé voltak kedvezők. Annál nagyobb örömmel vették a hazai szakkörök az 1924. év ele-jén szárnyakelt hírt, hogy Csernoch János bíbornok-herceg-prímás áldozatkészségéből a Monumenták III. kötete nap-világot fog látni.

A *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* I. kötete néhai Simor János hercegprímás megbízásából 1874-ben látott nap-világot Knauz Nándor szerkesztésében. Létrejöttének körül-ményeit, Knauz Nándornak körülötte szerzett hervadhatat-lan érdemeit, azt az irodalmi polémiát, mely az oklevéltár bírálói és Knauz Nándor között lefolyt. Kollányi Ferenc ismertette részletesen a Knauz Nándor felett tartott akadé-miai emlékbeszédében. Kilenc évvel később, 1882-ben jelent meg a II. kötet, melynek folytatása azután megakadt. Knauz Nándor ugyan nem hagyta abba az anyag gyűjtését, fáradha-tatlanul kutatta át még néhány éven keresztül a levéltára-kat, másolt és másoltatott, de mástárgyú munkái egyelőre lekötötték erejét, majd betegeskedése akasztotta meg a Monumenták folytatását. Halála után általános volt a hit, hogy hagyatékában a III. kötet sajtókészen áll, úgy hogy annak megjelentét mindenki biztosra vette és várta. A kötet megjelenése azonban elmaradt, aminek az volt az oka, hogy sajtókész kézirat nem is volt. A Knauz által gyűjtött nagy-terjedelmű másolatanyag valójában rendezetlen volt és nem

volt senki, aki a Monumenták ügyét kezébe vette volna. Hosszú idő múlva, 1913-ban Simor Jánosnak a hercegrímási székhely második utóda, Csernoch János megtette az elhatározó lépést a munka újbóli megindítására, amidőn Dedek Cr. Lajost, a budapesti tudományegyetem könyvtárnokát esztergomi kanonokká neveztetvén ki, megbízta őt az oklevéltár folytatásával.

Dedek a megbízatás vétele után hozzá is fogott a munkához. A feladat, mely előtt állott, nem volt könnyű. A Knauz által gyűjtött anyag időközben három helyre is szétszóródott, egy része az esztergomi káptalan levéltárába, másik része a M. Tud. Akadémia könyvtárába került, a harmadik rész Wertner Mórnak, a kiváló magyar genealogusnak kezébe jutott, aki annak egy részét a Történelmi Társaság közlése tette. Dedeknek tehát jóformán újra kellett kezdeni az anyag összegyűjtését és széleskörű levéltári kutatásokat végezni, hogy az első két kötethez méltó folytatást bocsáthasson közre.

Az 1914-ben kitört világháború természetesen ennél a munkánál is éreztette hatását. A viszonyok nem kedveztek a levéltári kutatásoknak, melyek esőndes, nyugodt, minden zavaró külbefolyástól ment elmélyedést kívánnak. Az átvárlandó anyag nagy terjedelme, a kötetbe felveendő darabok kiválasztása, lemásolása, az egész szerkesztési munka csak nagyon lassan haladt előre. A Felvidék elvesztése az ottani levéltárakat is elzárta a kutatás elől, de a munka végre mégis befejezéshez közeledett és egy évtizeddel a megbízás vétele után Dedeknek sikerült lezárni a kötetet és 1924-ben, ötven évvel az első kötet megjelentése után, Csernoch János bíbornok áldozásának 50. évfordulóján, Dedek letehetette főpásztor kezébe a Monumenta III. kötetét.

A terjedelmére is impozáns, közel 100 ívre terjedő kötet darabjai elsősorban az esztergomi levéltárakból, azután a pozsonyi káptalani, városi és megyei és szent ferencrendi kolostor, a veszprémi káptalan, a m. kir. Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának anyagából kerültek ki. A világháború okozta elváltozások miatt több elsőrendű fontosságú levéltár anyaga nem volt felhasználható, így a Batthyány-család köpcsényi és az Erdődy-család galgóczi levéltára. Nem volt teljesen kiaknázható a pozsonyi városi levéltár sem és le kellett Dedeknek mondani a szepesi káptalan levéltárának kiaknázásáról is, melyet még 1914-ben átkutatott, de a kiválasztott darabok lemásolását már nem eszközözhette. Ezért nem kerülhetett be a kötetbe az 1331. évi. a tarcafői főesperesség és az esztergomi káptalan közti pört tartalmazó, a hazai egyházjog szempontjából oly fontos oklevél, mely már terjedelménél fogva is — több mint 14 méter hosszú — különleges. Az anyag ily módon nem teljes, de Dedek helyesen határozta el magát az oklevéltár közre-

bocsátására, mert ha tovább vár a relativ teljesség kedvéért, ki tudja, mikor látott volna a III. kötet napvilágot.

A kötet szerkesztésénél Dedek megtartotta Knauznak beosztását, csak annyiban tért el attól, hogy az érsekek rövid életrajzeit tartalmazó részt elválasztotta az oklevéltártól. Eltért abban is, hogy a más helyen kiadott okleveleket, melyeket Knauz az első két kötetben újra lenyomatott, csak regestákban adta, kivéve azokat, melyeket kiadók — így pl. Fejér — hibás szöveggel közöltek, valamint a nehezen hozzáférhető helyen megjelenteket, melyeket újra lenyomatott. Ez az eljárás tette lehetővé, hogy a kötetben oly tekintélyes számú oklevél foglalhatott helyet.

Időtartam tekintetében a kötet az 1321—1349 közti éveket öleli fel. A közölt oklevelek száma 975, melyek közül 26 pótlás az első két kötethez. Ebben az időszakban három érsek ült az esztergomi főpásztori széken, Boleskó tosteni herceg, Dörögdi Miklós mint választott érsek (utána László pécsi és Henrik veszprémi püspökök mint coadminisztrátorok) és Telegdi Csanád, a középkori magyar főpapság legkiválóbbjainak egyike. E három érsek rövid életrajza nyitja meg a kötetet. Megírásánál Dedek elsősorban az oklevelek nyújtotta adatokra támaszkodott. A rövidre fogott életrajzi keret nem engedte meg a részletekbe bocsátkozást, mindamelllett az életrajzok kellő világot vetnek az egyes érsekek életviszonyaira, főpásztori és közéleti tevékenységükre, elsősorban egyházmegyéjük körül kifejtett működésük ismertetésére fektetve a fősúlyt.

Az oklevéltár gazdag tartalmáról egy rövidre fogott ismertetés keretében nem számolhatunk be részletesebben. Az egyházi és politikai történet művelői mellett főleg a családtörténet és birtoktörténet művelői fogják a kötetet nagy haszonnal átbuvárolhatni. Főleg a család- és birtoktörténetre tartalmaznak az oklevelek gazdag anyagot, mely ha talán nem tartalmaz minden tekintetben teljesen új adatokat, a XIV. századbéli magyar nemes családok filiatiójára, életadataira és birtokviszonyaira nem egy tekintetben értékes kiegészítést nyújt. A történelmi segédtudományok az oklevéltan és pecséttan, a pénztörténet művelői is nem egy figyelemreméltó adatot találnak a kötetben. Legyen szabad megemlítenünk e tekintetben pl. a veszprémi káptalannak 1342 dec. 8-i oklevelét (674. szám), melyben megemléltetik, hogy Lajos királynak 1342 szept. 28-i, az alnádi apátságra vonatkozó oklevelét a káptalan kiküldötte Bánd mester hegyesdi várnagynak „vulgari eloquia“ magyarázta meg. Érdekes adatot találunk az esztergomi káptalannak 1340 május 8-i oklevelében (527. sz.), mely átírja Fülöp pozsonyi alispánnak 1340 május 3-i oklevelét, megemlítve, hogy az alispán pecsétje, mely alatt az oklevelét kiadta, a káptalan előtt nem ismeretes („sub sigillo nobis non cognito“) és nem

kevésbé érdekes ennek a káptalani kiadványnak befejező része, mely a pozsonyi alispánnak átírt okleveléről megjegyzi: „de latinitate ac incogruitate latinitatum litterarum vicecomitis Psoniensis nichil omnino correximus“. Nagyon értékes kiegészítést találunk a kötet adataiban az egyházi és világi archontológiákhoz is, melyek ha talán nem ismeretlenek valamennyien, archontologiai ismereteinket kiegészíteni alkalmasak.

Az oklevéltárhoz függelékképpen 12 tábla járul, melyek oklevél- és pecséthasonmásokat tartalmaznak. Ezek közül az oklevelek fénynyomatai elég jól sikerültek, csak az utolsónak, Károly király 1329-i oklevelének használatát nehezíti meg az oklevélnek erősen kicsinyített volta. Nem mondhatók ellenben sikerülteknek a pecsétek hasonmásai, melyek a pecsétek jellemző sajátosságairól nem nyújtanak világos képet. E pecsétek érdekesek voltak miatt jobb reprodukciót érdemelték volna.

Dedek Cr. Lajos a kötet megszerkesztésével nagy szolgálatot tett a hazai történet művelőinek, akik hálával és köszönettel fogadják a nagyértékű anyagot, melyet egy évtizedre terjedő fáradtságos munkával juttatott a szakörök kezébe.

A hazai történet munkásainak elévülhetetlen hálájára számíthat azonban Csernoch János bíbornok-hercegprímás, akinek a mai súlyos viszonyok között eléggé nem méltányolható, valóban fejedelmi bőkezűsége tette lehetővé e megbecsülhetetlen értékű oklevéltár újbóli megindulását, aki nagynevű elődjének, Simor Jánosnak nyomdokaiba lépve, a Monumenta Strigoniensis életrekeltevel magának a hazai történettudomány csarnokában monumentum aere perennius exegit.

Áldásy Antal.

Reissig Ede: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. I. rész. Budapest 1925. A Nemesi Évkönyv kiadása. 8°, 286 l.

A „Századok“ olvasóinak nem szükséges bemutatni Reissig Edét. Három évtizede írja csodálatos szorgalommal és kitartással cikkeit folyóiratunkba, amelyekben egymás után dolgozta fel a Johannita-rend magyarországi tartománya történetének egyes korszakait a megalakulástól a XVI. század folyamán bekövetkezett szétesésig. Mindnyájan, akik a magyar egyháztörténelem s szorosabban: az egyházi lovagrendek története iránt érdeklődtünk, nagy örömmel vettük mindig ezeket a cikkeket; én magam szeretettel gondolok vissza azokra az időkre, amikor a templárius és johannita-rendek történetét tanulmányozva, tán a legbecesebb útmutatásokat éppen ezekben kaptam — már ami a hazai anyagot illeti. Mert az bizonyos, hogy Reissig Ede ezen a téren, ha tán nem is

tökéletes, de úttörő munkát végzett, elsőnek hordva össze és dolgozva fel módszeresen a János-vitézek történetére vonatkozó óriási anyag jelentékeny részét. Most eddigi működésének betetőzéseként egy összefoglaló munkában nyújtja azt, amit eddig cikkeiben szétszórva kaptunk, megírva a magyarországi János-vitézek történetét megtelepedésüktől a XVII. századig. Újat tehát ez a kötet alig nyújt. Amit a szerző a Bevezetésben mond, abból azt olvassuk ki, hogy az általa időközben összegyűjtött adatok inkább a kilátásba helyezett második kötetben nyernek majd elhelyezést, amely, úgy látszik, a Johanniták magyarországi birtokainak történetét fogja tárgyalni. Ez az első rész, hogy úgy mondjam, a lovagrend magyarországi ágának politikai történetét adja öt évszázadon keresztül.

A mondottakból az következne, hogy ezt a kötetet alig kellene ismertetni a „Századok“ olvasói előtt, hisz amit itt kapunk, kevés változással azonos az előttünk ismeretes cikkekkkel, amelyekkel ez a könyv túlnyomórészt szószerint is egyezik. Épen azért nagyon jó lett volna, ha a szerző megfelelő helyeken utal a saját cikkeire, hogy az anyagot kevésbé ismerős olvasót is megkímélje néha bizony fáradságos összevetésektől.

Ez persze a szerző munkájának értékéből nem von le semmit. Amit itt ad, az az ő alkotása, és soha senki nem vitathatja el azt az érdemét, hogy ő adta nekünk először a magyar Johanniták tudományosan használható történetét, bármik legyenek is a hiányai egyébként. Mert az író, aki anyagával kétségtelenül sokkal jobban ismerős nálamnál, maga fogja legjobban tudni, hogy az itt feldolgozott anyag csak része annak, ami a Johannitákra vonatkozólag rendelkezésünkre áll. Ami a politikai történetet érintő anyagot illeti, az itt nagyjában teljesen fel van használva. Ami a kulturális, jogi és birtoktörténeti adatokat illeti, azok értékesítését a második résztől várjuk, bár bizonyos, hogy teljesen az sem dolgozhatja fel azokat. Hiszen, hogy csak egyet említsünk, a székesfehérvári keresztes konvent hiteles helyi működésére vonatkozólag oly óriási anyagunk van, amely egészen különleges helyet biztosít ennek a rendháznak a magyarországi hiteles helyek között. Ezt a tényt csak részben magyarázza az, hogy egy kiváltság erejénél fogva a konvent működése kiterjedt az ország egész területére; hiszen ebben a kiváltságban osztozott néhány más hiteles hellyel, amelyekről megközelítően sem maradt annyi értékes emlékünknél (budai, szerémi káptalan). Kellott itt egy morális erőnek, valami megkülönböztető tiszteletnek működni, amely a fehérvári konvent kiadványainak különös értéket biztosított. Ezt a kérdést érdemes volna önálló tanulmányban tárgyalni.

Ugyanígy vagyunk épen a fehérvári konvent belső életével, birtokviszonyaival. A magam — igen csekély — tapaszt-

talatai alapján mondhatom, hogy alig van jelentősebb országos, vagy dunántúli levéltárunk, amelyben ide vonatkozólag értékes adatokat ne találánk. Nem is szólok a Nemzeti Múzeum, az Országos Levéltár, a pozsonyi káptalan, az Egyetemi Könyvtárban őrzött Acta Cruciferorum okleveleiről. De ott van pl. a hajdani Rozgonyi levéltár, amelyet ma a Lamberg hercegek, illetve grófok steyri levéltára őriz (azelőtt Mórott volt), s amelyből annak idején Károly János Fejér vármegyéről szóló munkájában sok érdekes darabot közölt. Sok szerencsét kívánunk Reissig Edének ahhoz, hogy munkája második részében ily szép és érdekes anyaggal lesz dolga.

Ami már most az itt szóbanforgó kötetét illeti, meg kell mondanunk, hogy keresve, bizony találánk benne egy-néhány hibát. Eltekintek a nyomdahibáktól; ezekből van egy pár, még akkor is, ha a könyv végén található „Javítandók”-at nem vesszük tekintetbe. A tárgyi hibák jórészt arra vezethetők vissza, hogy a szerző nagyon is kizárólagosan fordítja figyelmét a magyar viszonyokra; amikor nemzetközi kapcsolatokról van szó, bizony néha megcsúszik. Például a 96. lapon elmondja, hogy Róbert Károly az 1335-i visegrádi békében elsimította Kázmér lengyel király s a lengyel-országi János-vitézek közti ellentéteket. Igen tévednék. Ha itt helyesen nem a német lovagrendről lenne szó. Hogy a 116. lapon említett Carnarino velencei „herceg” Marco Cornaro dogéval azonos-e, aki 1365 júliusától 1368 januárjáig uralkodott, vagy utódjával, Andrea Contarinival, nem lévén kezemenél a szerző által idézett forrás, nem tudom eldönteni. Carnarinonak azonban egészen bizonyosan nem hívták. Hogy velencei dolgoknál maradjunk, a 139–140. lapon szereplő Moncenigo (Moncenico) Tamás azonos Tommaso Mocenigo admirálissal. A 145. lapon említett *proved store* kétségtelenül provveditore akar lenni. Ilyen apróbb-nagyobb hibát összeszedhetnék még többet. Mindezek azonban nem változtatnak azon a tényen, hogy a könyv igen használható vezető a magyar Johanniták történetén keresztül.

Szabadjon azonban egy-két, inkább a lényegbe vágó kifogásomat megemlítenem. Az első az, hogy a szerző a magyar rendtartomány történetét, hogy úgy mondjam nagyon is közeli nézi. Így igen jól ismeri, s túlnyomó nagyrészen helyesen mondja el az egyes adatokat. Az egymás után elmondott adatokból azonban nem mindig válik egyúttal történelem. A sok adat mellett nem vesszük ki mindig az előadásból a lovagrend fejlődésének — vagy visszafejlődésének — lényeges vonásait. Oka részben az, hogy, amint mondtam, túlságos kizárólagossággal fordítva figyelmét a magyar rendtartományra, nem illeszti be annak történetét a lovagrend általános történetébe, ami nélkül pedig sok dolog szinte érthetetlen, hogy egy példát mondjak, a római perjeli cím körül különösen a XV. században ismételt felmerült viszályok.

Az ő előadásából nem tűnik ki, hogy ennek a századnak a „perjelei“ tulajdonképen nem értékes tagjai, de inkább ellenségei a rendnek, akik valójában — királyi kegyre, vagyis a maguk erejére támaszkodva — bitorolják a rend birtokait a maguk s jó szerencse, ha néha egyúttal a hazai honvédelem hasznára is. A szerző úgy ír, mintha nem tudna, vagy nem akarna tudni a commendator rendszerről, amely a hanyatló középkor egyházi életének egyik legkiáltóbb esete. A laikus olvasó nem fogja mindig észrevenni, hogy ezek a XV—XVI. századbéli „lovagok“ éppen oly kevésé lovagjai a rendnek, mint pl. én magam. Ebben némileg hibás az is, hogy a szerző nem interpretálja mindig kellő óvatossággal a johannitarend életében használatos kifejezéseket. Nem tudjuk meg tőle, mi volt a magister, prior, praeceptor, vagy minő rangbeli különbségek voltak a rend egyes házai között. Mert valóságos „rendháza“, „lovagháza“ a johannitáknak kevés volt Magyarországon, a többi birtok, egykét gazdálkodó rendtaggal, akik a legtrikább esetben voltak lovagok. Ezt ugyan a speciális magyar okleveles emlékekből nem tudjuk meg, de a rend külföldi történetének analógiáiból egészen határozottan állíthatjuk. Így pl. Győrött, ahol a rendnek fürdői voltak, a lovagoknak szigorúan vett „rendháza“ legjobb tudomásom szerint sohasem volt. Mint ahogy ott, ahol johannita-fürdőről vagy kórházról olvasunk, ne keressünk lovagokat.

Egyáltalában rá kell mutatnom egy tényre, amiről az egyházi lovagrendek történetírói — magyarok és külföldiek egyaránt — nem szívesen vesznek tudomást. H. Prutz kimutatta (*Die geistlichen Ritterorden*, 509. skk. II.), hogy a franciaországi templárius-perben kihallgatott rendtagok közt igen kevés pap volt, alig 50 lovag, és mintegy 200 szolgáló testvér. Pedig legalább is valószínű, hogy kihallgatásnak első sorban a lovagokat vetették alá. Ebből az következik, hogy a rendi lovagok a rend egész létszámának legföljebb egyötödét, valószínűbb azonban, hogy csak egytizedét adták. S ne felejtjük, hogy itt templomosokról van szó, amely rendnél legerősebben volt hangsúlyozva a lovagi, nemesi, feudális és harcos karakter, továbbá, hogy Franciaországról van szó, ahol a lovagi intézmények akkor legjobban virágoztak, s ahol a rendnek leggazdagabb birtokai voltak, ahol tehát bizonyára viszonylag a legtöbb előkelő rendtag tartózkodott. Szegényebb rendtartományokban, valamint ott, ahol a harcoss nemesség nem játszotta azt az eminens szerepet, mint Franciaországban, a számarány kétségtelenül méginkább a lovagok hátrányára tolódott el. Így volt ez a templáriusoknál.

Már most ismeretes, hogy az összes nagy egyházi lovagrendek körül a johannitáknál volt leginkább hangsúlyozva az egyházi jelleg a katonáival szemben, ami abban nyert kifejezést, hogy náluk a papi elem a lovagival szemben számban és súlyban jelentékenyebb volt, mint a templomosoknál.

Tényleg tudjuk, hogy a johannitáknál bámulatosan nagy volt a lelkészrendtagok száma. (Pl. Prutz i. m. 180. skk. II.) Mint-hogy továbbá a johanniták legalább épen oly intenzív gazdasági tevékenységet fejtettek ki, mint a templáriusok, s amellett még a betegápolás is nagy szerepet játszott náluk, körülbelül bizonyosra vehetjük, hogy ugyanabban az időben (XIV. sz. eleje) a johannita rendtagoknak legföljebb 10%-a, de valószínűbb, hogy csak 5%-a volt lovag. Ez az állapot az idők múlásával, a feudális társadalmi rend bomlásával csak a lovagi elem hátrányára változhatott, s elhihetjük, hogy náluk gyakrabban előfordult az, amire még a templáriusoknál is találunk példát, hogy t. i. még a rendházak főnöke is a serviens testvérek sorából került ki. Vegyük hozzá, hogy a hareban használható lovagok legértékesebb része mindig a legfontosabb pontokon — először a Szentföldön, majd Rhoduson, végül Maltán — volt koncentrálva, amely helyeknek az európai rendtartományok mintegy mögöttes országrészét, ha szabad így mondanom, hadtáp-területét képezték. Ez a helyzet a XIV. sz. elejétől, helyesebben a keresztes hadjáratok korának lezáródásától bizonyára állandóan rosszabbodott. Ez az oka annak, hogy a johannita-rend lassan elvesztette — legalább az európai rendtartományokban — katonai jelentőségét, túlélté önmagát, s mind védtelenebbé lett a királyi hatalommal szemben. Ami érthetővé, ha nem is menthetővé teszi királyaink részéről a commendator-rendszer mind kiméletlenebb alkalmazását. Úgyhogy nálunk, körülbelül Zsigmond uralkodásától kezdve, magyar johannita lovagrendről beszélni mindinkább lucus a non lucendo.

Ez a — kissé hosszú — megjegyzés nem éppen a szerzőnek szól. Ha ő ebben a tekintetben tévedett, csak annak a sok magyar és külföldi írónak a nyomán haladt, akik a legutóbbi időkig az egyházi lovagrendek történetével foglalkoztak. Volna azonban a szóbanforgó munkára egy kissé személyes ízű megjegyzésem.

Még 1912-ben írtam — doktori értekezésképen — egy dolgozatot: A magyarországi templárius rendtartomány felbomlása. A szerző megtisztelt azzal, hogy ezt a művecskémet ismét idézi. Sajnos, csupa olyan kérdésre vonatkozólag, amiről bővebb és pontosabb felvilágosítást találhatott volna akármelyik munkában, mely a viennei zsinattal vagy a templárius perrel foglalkozik. Viszont egyáltalában nem vesztudomást az én kis munkám egyetlen igazi eredményéről, hogy t. i. a viennei zsinat végzései értelmében a templárius javak Magyarországon tényleg átmentek a johanniták birtokába. Ellenkezőleg olyanformán állítja be a dolgot, hogy a templomos birtokok nagy része a rend eltörlése után szétkallódott, s csak egy töredékük került a jogos örökösökhöz, a johannitákhoz. Engedje meg a szerző, hogy ezzel szemben megmaradjak régebbi véleményem mellett, mert mindaz,

amit könyvében olvastam, nem ingatott meg abban, csak megerősített. Hiszen ő olyan birtokról is megállapítja, hogy a templáriusoktól kerültek a johannitákhoz, amelyekről én annak idején, nem lévén elég adat birtokában, nem mertem nyilatkozni. (Pl. Bozsjakovina.) Nem állítom, és nem állítottam, hogy a templáriusok minden birtoka tényleg átment a johanniták tulajdonába, az azonban bizonyos, hogy Károly Róbert, amennyiben rajta mult, igyekezett eleget tenni a viennei zsinat, illetve V. Clemens pápa rendelkezéseinek.

Még egy mellékes dolgot. A 138. lapon a könyv megemlékezik Heredia János Nándor johannita nagymesterről. Juan Fernandez Heredia egyik legismertebb és legtiszteletreméltóbb alakja a Johannita-rendnek. Hagyjuk meg neki tehát azt a nevt, amelyen őt eddig ismertük.

Amikor még egyszer köszönetet mondunk az írónak, hogy végre egy egységes és használható történetét adta a magyarországi Johannita-rendnek, kíváncsian várjuk a folytatást, a rend birtokviszonyainak történetét, amelynek megírására—ma valóban senki sem hivatottabb nála.

Patek Ferenc.

Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. A Magyar Tudományos Akadémiában 1923 március 5-én bemutatott székfoglaló értekezés. (Minerva-könyvtár, I. k. Különlenyomat a „Minerva“ 1924—25. évfolyamából.) Pécs, 1925. 106 l.

Nincs talán még egy korszaka a magyar történelemnek, amelyre magyar nagyobb büszkeséggel tekinthetne vissza, mint a magyar renaissance, a magyar humanizmus korára. Nem mintha a magyar vitézség, a magyar erő és ész ekkor művelte volna a legnagyobb csodákat, mert olyan tetteket, mint Mátyás alatt, fel tudott mutatni a magyar máskor is, sokszor nagyobbat is. De nem volt kor, amikor a magyar nemzet abban az európai kultúrközösségben, amelybe végzete és Szent István király böles belátása és erős akarat vezetett, azelőtt vagy azután megegyezően olyan előkelő helyet tudott volna elfoglalni, mint Mátyás király korában. Nem a mi hibánk. Sorsunk és történeti hivatásunk rendelte úgy, hogy mialatt Európa kultúrája a magyar karok védelme alatt csendes nyugalomban fejlődött és háborítatlanul haladt útján, a magyar mind messzebbre maradt mögötte. Azt a helyet, amelyet a magyar nemzet a renaissance idején foglalt el az európai kultúrában, azóta nem tudta visszaszerezni.

A magyar szellemi életnek *hirtelen* föllendülése Mátyás alatt csak látszólagos. A kezdetei sok évtizeddel visszanyúlnak, abba az időbe, amikor Nagy Lajos nápolyi hadjáratai alatt először volt alkalma a magyar vitézeknek mélyebben

pillantani bele az ókor nagy alkotásai maradványainak titkaiba. Zsigmond kíséretében, a reformzsinatok idején megtanulták ismerni az ókori tudományt, a görög filozófiát s Janus Pannonius és a többiek, nagyrészt papok, már ott tanultak az itáliai iskolákban, egy padban azokkal az olaszokkal, akik az antik szellem, az ókori filozófia újjáélesztésére voltak hivatva. S talán korukban nem kisebb emberek voltak, mint emezek.

Az ókori filozófiának ezt a hirtelen föllendülését és annak magyar kapcsolatait tárgyalja Huszti József könyve. Hirtelen föllendülését, — mert hiszen Aristoteles, Platon filozófiája nem volt ismeretlen azelőtt sem Európában, nem volt ismeretlen Itáliában — s talán Magyarországon sem. Aristoteles, aquinói Szent Tamás Doctor Evangelicus-a már rég elfoglalta vezető helyét a középkori filozófiában és Szent Ágoston misztikája már egyszer kitörölhetetlenül rányomta a neoplatonizmus jegyét a keresztény eszmevilágra. A renaissance alatt csupán csak az történt, hogy nem másodkézből, hanem eredetiben, mélyebben tanulmányozták a két nagy görög filozófiáját. A közvetlen kiindulópontot ehhez a firenzei zsinat adta meg, ahová a görög-latin egyház egyesítésének kérdésével kapcsolatban Gennadios és Gemistos Plethon áthozták Bizáncból az évszázados, sőt évezredes Aristoteles-Platon-harcot, ami hirtelen magára terelte egész Itália tudós férfainak figyelmét. Aristoteles mellett felszólalt (1464) Georgius Trapezuntius, míg Bessarion bíboros elleniratával Platon — legalább Itáliában — győztesen került ki az ütközetből s Medici Cosino pártfogása alatt Firenzében — Johannes Argiropilus tanítómester már előkészítette a talajt, — egész kis akadémia alakult Platon híveiből. Élére csakhamar Marsilius Ficinus, az olasz platonisták legnagyobbika kerül, Platon filozófiájának valóságos rajongója, akinek tollából egymásután jelennek meg Platon műveinek fordításai, magyarázata, Platon életrajza, s hihetetlen energiával dolgozik, hogy Platon filozófiáját közkinccsé és uralkodóvá tegye.

Európa minderről csak lassan, később vett tudomást. Egyedül Magyarország kivétel, — s ez szerzőnek egyik legértékesebb megállapítása. Magyarországon a Platon-Aristoteles-vitát élénk figyelemmel kísérték. Trapezuntius műveit Vitéz Jánosnak, Janus Pannoniusnak ajánlotta, Hess András budai nyomdájának második terméke — sajnos, utolsó is — Nagy Szent Vazul munkája mellett egy Platon műveiből szerkesztett kis munka (Apologia Socratis) volt. Az olasz platonizmus nagy mestere állandó összeköttetésben állott Janus Pannoniusszal, a „Platonicus“ jelzót adta neki, megküldte neki munkáit, „mert a püspök buzgó híve Platonnak és mert belső barátság, szeretet fűzi őket egybe“. Janus Pannonius volt a platonizmus magyarországi úttörője.

A magyarországi platonizmus fejlődését a Vitéz-féle

összeesküvés hirtelen megakasztotta s újabb lendületet csak akkor vesz, amikor Firenze követe, Francesco Bandini, a platonizmus rajongó híve, Ficinus jó barátja, megérkezik Mátyás udvarába. Valószínűleg nagy szerepe van a platonizmus újjáélesztésében Beatrixnak is. A firenzei kapcsolatok újra föllelevenednek. Váradi Péter kalocsai érsek, Báthori Miklós váci püspök, Garázda Péter — Ficinus benső barátai — a legnagyobb alakjai ennek az új magyar platonista mozgalomnak, de éltető lelke mégis maga a király. Különösen a nyolcvanas években egymást érik a sürgető levelek Ficinushoz egy-egy könyvért, ami a budai könyvtárban nincsen még meg, egymást érik az Olaszországból érkező platonista tanulmányok: Mátyás könyvtárában ez az eszmevilág volt legjobban képviselve. De nemcsak a lelkesedés, bámulat emlékei maradtak fenn Ficinusszal és a platonizmussal szemben, fennmaradt a magyar kritika emléke is. Egy ma még kevésbé ismert, nagyműveltségű magyar humanista, Johannes Pannonius volt a tolmácsolója. Éles hangon, mély kritikával támadta és hibáztatta Ficinus munkásságát, amely erkölcsromboló, aláássa az egyházat, Platon imádatával pedig a keresztény vallást pogánysággal akarja telíteni. Ez a kritika bizonyítja legjobban, mennyire komolyan tanulmányozták Magyarországon Platon filozófiáját.

Bandini, de főleg Báthori Miklós sürgetésére állandó volt a törekvés, hogy egy kiváló olasz platonistát hívjanak Budára. Magát Ficinust akarták megnyerni, majd ajánlatára Sebastiano Silviiót hívták meg, de egyik sem jött. Valori Fülöp, Ficinus jó barátja vállalkozott végül. Azonban, ha tényleg elindult Valori Fülöp 1490-ben, a királyt talán látta még, de udvarában a filozófiát már nem taníthatta s halála után azonnal visszatért.

A magyar emlékek soványsága — Garázda Péter, Báthori Miklós munkái nyomtalanul elvesztek, — kényszerítette a szerzőt arra, hogy a magyarországi mozgalmakat mintegy az olasz platonista mozgalmak kisugárzásaképpen rajzolja meg és illessze bele az olasz képbe. Éppen ez tette nehezzé számára azt, hogy — bár a munka természeténél fogva túl van telítve adatokkal s az olasz humanista-irodalom labirintusába vezet, — az olvasót a magyar történelem talajáról vezethesse és azon néha megpihentesse. Túlságosan kerülni látszik a történeti háttér megrajzolását, talán azért is, hogy közismert tényeket ne kelljen elmondania. Ezzel elérte azt, hogy adatai mindvégig újak, munkája a magyar humanizmusnak eddig ismeretlen részletét tárta fel, de úgy véljük, ha a történeti háttért nem hagyja el, kevés adathból leszűrt nagyértékű megállapításait talán élesebben, szembezőköbben rajzolhatta volna meg. Mert a kultúra és a politika szoros összefüggésben állanak egymással, vagy legalább kellene állniok. Hogy Mátyás halálával tudósai szét-

széledtek, a Corvinák vándorútra keltek s a híres humanista udvarnak csak hideg márványfalai maradtak az utókor számára, annak kétségtelenül az az oka, hogy a Mátyás udvarában teremtetett új levegőben aránylag kevés magyar volt csak otthonos, a nagy többség számára idegen volt ez, — Báthori Miklóst kinevelték, amikor a király előszobájában Cicero filozófiai iratait olvasta, — s a külpolitikának Olaszországtól való eltávolodásával a humanizmus, legalább ez a humanizmus, csak mint száráról letépett virág, vázában tengődött — pompázott, míg jól gondozták —, de gyökerei nem voltak. Igaz, hogy ennek kifejtése már nem volt a szerző feladata.

Pleidell Ambrus.

Hegyaljai Kiss Géza: Nagyasszonyok a magyar reformációban. I—II., Budapest, 1924—25, 69 és 81 lap. (Bethlen-könyvtár 7. és 9. szám.)

Hegyaljai Kiss Géza: Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony Tahitótfalu, 1924, 177 lap.

Hegyaljai Kiss Géza: Árva Bethlen Kata. Budapest, 1923, 130 lap.

A női életrajzokban szegény magyar történeti irodalmat kívánja gyarapítani a szerző, a súlyt azonban nem a biográfia helyezi, de eszményképeket akar alkotni. A Nagyasszonyok kötetében mintegy programot ad, a magyar protestantizmus nagy nőalakjait gyűjti össze, kik közül azután Lorántffy Zsuzsánnával s Bethlen Kata grófnővel önálló monográfiák keretében részletesebben foglalkozik. Kiválasztott hősnői rajzolásánál a történeti háttér s azok történeti szerepe kevésbbé foglalkoztatja: jellemrajzokat, lélekelemzéseket igyekezik adni s itt vallásos és pedagógiai szempontok vezetik. Eszményeket alkot: a régi magyar családi élet nemes egyszerűsége, komoly tisztasága vonzza. Azokat az erényeket foglalja egybe, melyek együttvéve a nagyasszony alakját, típusát adják nyelvkincsünkben. Éppen ezért a nőt a család keretében, a művelődés és vallás előmozdítása terén kifejtett munkálkodás közben mutatja be, a jellemek festésénél — mint teológus — a vallásos buzgóságot hangsúlyozza. Oly hősnőinél, kik (pl. Lorántffy Zsuzsánna vagy Bornemissza Anna) kultúrtörténetünkben is jelentős szerepet játszottak vagy országos hatáskörben fontos gazdasági tevékenységet fejtettek ki, ez érdemeket szintén vallásosságuk gyakorlati megnyilvánulásainak tulajdonítja az író.

A Nagyasszonyok I. kötetében öt, a II. kötetben négy — részben egyetemes történetünkben is előkelő helyet foglaló — nőt állít koszorúba a szerző: Bethlen Gáborné — Károlyi Zsuzsánna, I. Rákóczi Györgyné — Lorántffy Zsuzsánna, I. Apafi Mihályné — Bornemissza Anna, II. Apafi Mihályné — Bethlen Kata, Teleki Józsefné — „Árva” Bethlen

Kata, továbbá (II. köt.) Kemény Jánosné — Lónyai Anna, Teleki Lászlóné — Ráday Eszter, Pálóczi Horváth Mária s Petróczy Istvánné — Révay Erzsébet életét adja nagy vonásokban, részben igen vázlatosan. Közülük még I. Apafi Mihályné alakját látjuk legszorosabban beállítva a kortörténeti miliőbe, a többieknél e vonatkozások alig dolgoztatnak ki, helyett vallásos szempontból domboríttatnak ki a családi életben s a református kulturális célok előmozdításában megnyilvánuló erényeik. Sajnálatos azonban, hogy itt is nem annyira a szereplőket beszélgeti a szerző, inkább kommentálja tetteiket s leveleikből idézeteket hoz az általa megrajzolt kép igazolására. Különösen áll ez a II. kötet V. fejezetéről (Nagyasszonyok az íróasztalnál), hol a Magyar Hölgyek Levelei gyűjteményében közölt levelekből vett idézetek alapján még négy jeles erényekkel felruházott református nőről (Révay Ferencné — Paxi Anna, Bánfi Istvánné — Guthi Országh Magdolna, Forgách Imréné — Zrínyi Kata, I. Rákóczi Zsigmondné — Thelegdi Borbála) ad néhány soros általános jellemzést.

Hasonló módon jár el szerző a két önálló életrajzban is. Célja ugyanaz: szeretettel rajzolt női alakok jellemében a valláseszközi értékek kidomborítása s ez értékeket azoknak az élet különböző szerepeiben való megnyilvánulásuk alapján vizsgálja; ez az oka, hogy a Lorántffy Zsuzsannáról szóló kötet fejezetekre tagozódása is ilyen alapon történik. (A Rákóczi- és Lorántffy-családok történetének rövid összefoglalása után: A gyermekleány. A hitves. Az édesanya. A fejedelemsasszony. A patróna. Az író. E beosztás a történeti áttekintés, időrendi összefüggés szempontjából nem előnyös, de szerzőnek, ki nem kronologikus életrajzot ad, megfelel, hiszen ő kitűzött célját megoldja: elég élethű képet ad a bensőséges házastársi viszonyban élő odaadó hitvesről, ki férjének hű és erélyes segítője, a szigorú, de jóságos, majd szomorodottszívű anyáról, az erdélyi államháztartás vezetésében szerencsés gondossággal szerepet vitt fejedelemsasszonyról, az egyháznak széleskörű kultúrpolitikát folytató patrónájáról stb. E képek kidolgozásánál ezúttal eléggé szerepelteti a személyeket magukat is leveleikből vett idézetekkel.

Az összefüggő kép kialakítását apró történeti pontatlanságok sem zavarják meg, hogy pl. I. Rákóczi Zsigmondot a király „megajándékozta” Tarcallal s más helységekkel (inscribálás helyett, 14. l.) stb. Sokkal zavaróbb azonban a munka dagályos hangja, mely a helyenként eleven, vonzó stílust nehézkessé teszi.

Történeti szempontból az I. (Lorántffy Zsuzsanna lelki nagysága) és X. (Mit hozott nekünk Lorántffy Zsuzsanna?) fejezetek értékkel nem bírnak. Szerencsésebbnek nevezhetők azonban az utolsó fejezetek, hol a Lorántffy Zsuzsannára

vonatkozó irodalom kifejlődését ugyancsak vázlatosan, de a fejedelelnőre vonatkozó bibliografiát túlbuzgó összeállításban kapjuk: szerző jegyzékbe foglalja Lorántffy Zsuzsanna írásmunkáit, a reá vonatkozó egykorú írott s leveles forrásokat, s a róla és koráról szóló összefoglaló, jellemfestéssel is próbálkozó műveket, sőt a neki ajánlott vagy az ő költségén kiadott könyveket is.

Hegyaljai Kiss Géza itt említett kötetei közül az Árva Bethlen Katáról, a magyar művelődéstörténet értékes alakjáról szóló monografiája tekinthető a legsikerültebbnek. Szerencsés megoldással választja el ebben a történeti és a vallásos elemet. Az önálló Erdély elbukása után következő fél-századról ügyesen összefoglalt korkép vezeti be a sok csapástól sújtott asszony nyugodt, tárgyilagos modorban megírt életrajzát. Ezután vizsgálja egyéniségét a vallás szempontjából, állhatatos hitét a csapások elviselésében s aktív szerepét az erdélyi református religió és iskoláztatás támogatásában. A III. fejezet (Bethlen Kata jelentősége) viszont a grófnőnek az egyetemes magyar művelődés terén kifejtett buzgólkodását mutatja, az érdemeket, melyeket Bethlen Kata a nemzeti érzés hanyatlása korában a nemzeti irodalom ápolójaként szerzett mint könyvgyűjtő, könyvkiadó s Bod Péter pártfogója, végül mint ki maga is író: néhány imán kívül a hazai gazdasági, társadalmi és vallási viszonyokra nézve forrásként felhasználható életírásnak s irodalmi becsű leveleknek szerzője, kinek e korban feltűnő jelenséget képező alapos orvosi képzettsége is figyelemre tarthat számot. Végül évszázadok szerint összeállított Bethlen Kata-irodalom (saját munkáinak s a reá vonatkozó műveknek jegyzéke) egészíti ki s fejezi be a kötetet, mely amellet, hogy a szerzőnek fentebb említett eszményt kereső, nevelő programját is kielégíti, történeti szempontból is sikerült munkának nevezhető.

V. E.

Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára.
Budapest, 1925. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat.
(Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) 8°.

Lukinich kiadványa minden tekintetben megérdemli a méltánylást. Okirattárának anyaga új s igen érdekes. Jegyzetei a legnagyobb pontossággal, ritka bibliográfiai tájékozottsággal s még levéltári anyagnak felhasználásával is készültek. Bevezető tanulmánya nemcsak a közölt anyagot s az irodalmat dolgozza fel, hanem levéltári kutatást is értékesít. Amellett ezt a kényes kérdést világosan, körülményesen, nagy igazságszeretettel és higgadsággal tárgyalja. Eddig azt hittük, hogy már ismerjük a szatmári béke történetének lényeges részeit. Lukinich kiadványából látjuk, hogy

eddig ismereteink e kérdésről több tekintetben hézagosságok voltak. Reá kell mutatnunk itt azokra a részletekre, melyekre Lukinich fejtegetései és kutatásai új világot derítettek. Gróf Pálffy János jelentéseiből látjuk, hogy nemcsak a magyarságnak, hanem az udvarnak is szüksége volt a szatmári békére. A német császár hadserege sok helyütt volt elfoglalva, 1711-ben még a nagyon legyengült kuruc katonai erővel szemben sem volt oly hatalmas, hogy befejezhette volna a magyar háborút a kívánt gyorsasággal és nagyobb áldozatok nélkül. Ezért igen nagy szolgálatot tett Pálffy az udvarnak, midőn a szatmári béke által megmentette a költséges, fáradságos és politikailag ártalmas háború folytatásának terhétől. Az udvar I. József hirtelen halála után hálálansággal fizetett Pálffynak érdemeiért. Azaz, hogy fizetett volna, ha a két özvegy királynét jobb útra nem térítik a miniszterek. Mert tudnunk kell, hogy I. József kegyességét Pálffy iránt is részben az „örök női“ magyarázza meg. Pálffy János leánya ugyanis I. József szeretője volt. Igen magosan lebegett akkor a császári trón minden emberi viszony felett; az előkelő grófkisasszony nem érezte megalázásnak azt, hogy Jupiter leereszkedett hozzá. De a földi isten halandó volt, az anyakirályné és a király özvegye válogatott kegyetlenséggel bosszulták meg Pálffy leányán I. József szerelmét, amikor szabaddon tehettek. III. Károly akkor még nem érkezett meg Bécsbe; ha ő ott van, Pálffynak nem kellett volna elkeserednie a rajta és leányán elkövetett méltatlanságon. III. Károly igen böles intelmeket küldött Barcelonából Bécsbe. Figyelmeztette a minisztereket, hogy jól bánjanak a magyarokkal, mert ő igazságot akar szolgáltatni e nemzetnek. Helytelenítette, hogy a miniszterek kiesínyes módon megváltoztatták a szatmári egyesség szövegét.

III. Károlynak tudomása nem volt arról, hogy a régenskirályné miniszterei kézre akarták keríttetni élve vagy halva Rákóczi és Beresényit, amikor a szatmári béke után Lengyelországban a cárral való szövetségés délibábját akarták megfogni. A gyilkosság tervét Savoyai Jenő sem helyeselte, de Pálffy János, akiben a magyar érzés az udvar iránt érzett feltétlen alázatossággal egyesült, vállalkozott a merénylet szervezésére. Szerencsés véletlenek megghiúsították a vállalatot s megmentették az udvar hírnevét attól a szégyentől, hogy Rákóczi neve Fráter György, Báthory Gábor és Wallenstein nevei mellé kerüljön az udvartól elrendelt orgyilkosságok áldozatainak sorában.

Aki mindezekről bővebbet akar tudni, annak nem ajánlhatjuk eléggé Lukinich könyvének forgatását. Azok a körülmények, melyek Rákóczi arra biztatták, hogy a cárba vessen minden reménységét, Lukinich könyvében világosabban és bővebben vannak előadva, mint ahogy eddig ismeretese-

voltak. Rendkívül érdekesen adja elő Lukinich a Rákócziaval Lengyelországba kibujdosott emigráció szétmállását. A *gratia vitae et bonorum varázsige* volt, attól a kuruc hűség vértézte egyszerre lepattant. Rádai Pál elárulta urának titkait, amikor még látszatra kuruc volt, csak hogy hazatérhesen. Gróf Zichy Pál kanonok a császáriak kérésére egy ideig Rákóczi mellett maradt, hogy tudósíthassa az udvart fejedelemnek szándékairól.

Lukinich a sok új részlet felderítése után felveti a kérdést, vajjon áruló volt-e Károlyi? Válasza körülbelül az, hogy Károlyi kétszínűen viselkedett Rákóczi iránt, hogy a maga hasznát is kereste, de hazafias érdemet szerzett a szatmári béke megkötésével. Mi elfogadjuk Lukinich felfogását, s nem akarunk ellenkezni azzal, midőn egy-két reflexióval kiegészítjük fejtegetéseit.

Károlyi eljárása a fejedelem iránt a lovagias hűség szempontjából nézve kétes színben tűnik fel, de ha meg nem köti a szatmári békét, a császáriak előbb vagy utóbb kiszorítják a kuruc haderőt az országból és Magyarország a fegyverrel meghódított ország sorsára jut. A szegénységnek már úgyis eléggé siralmas állapota még szomorúbb képet mutatott volna. A *gratia vitae et bonorum* elmaradásával még több nemes család lett volna földönfutóvá. A koronázás, az országgyűlések alighanem az elmúlt divatok lomtarába kerültek volna. Aki megmentette e sorstól az országot, az megérdemli teljes méltánylásunkat, még ha e mentő munka közben a maga hasznáról sem feledkezett meg. Különbben nem tagadhatjuk, hogy Károlyi nagyon szerette volna, ha Rákóczi is elfogadja a szatmári békét. De némi próbálkozás után belátta, hogy erre nem bírja rávenni a fejedelmet. Mert a fejedelem csak Nagy Péter segítségével bízott, vagy legalább úgy viselkedett, mintha Isten után csak a cár segíthetne a legyőzött s megritkult kuruc hadi erőnek. Rossz néven vehetjük-e Károlyinak, hogy a biztos jó állapotot nem akarta feláldozni a talán jobb, de egészen bizonytalan állapotért? Rákóczi is kiábrándult a cárba vetett reményekből már 1711 decemberében. Ekkor írja Danzigból az ő hű Vay Ádámjának: „a cár iránt való opiniomban meg nem csalattattam... véle kezdett munkámat inkább azért kívántam végig űzni, hogy semmit el ne mulasszak — mintsem segedelme bizodalomban... a cár minden cselekedetéről jól általláthattam, mely kevés igyekezeti és szándéka legyen, hogy érettem csak legkisebbet is cselekedjék”. (Arch. Rak. III. 698. l.)

Károlyi is alighanem így gondolkodott a cárról — de már 1711 elején is.

Rákóczi 1712-ben már a szatmári békéről is másképp gondolkodott, mint akkor, amikor annak első hírét hallotta.

Idéznünk kell akkori véleményét a békéről, mert noha régen ki van adva, tudtunkkal senki sem idézte azt. 1712 május 20-án írta Rákóczi Vay Ádámnak e sorokat: „Az mi az kegyelmed kimenetelít illeti: ha ahhoz kegyelmednek csakugyan tovább is kedve lészen — azaz: ha az mindennapi szüksége csak annyi idő várakozást sem enged, a míg valamely pénzűt szerezhetek — abban is segíteni (jöllehet, megvallom nem örömmel) kívánom kegyelmedet; de mit javallhassak? nem tudom, mert én csak resolváltam magamat, hogy ha szintén (már az ország királyt agnoscálván magának, a ki secundum omnes apparentias az diplomát ki is fogja adni az országnak, és per consequens, taliter qualiter — in generalibus szólván — az ország a Confederatio végét, quoad restitutionem libertatum, elérte) Confoederalionalis hitemre, még azok meg nem szegetnek, nem annyira kötelezetem is; de Erdélyhez való hitem fen lévén — ha koldulással is kellett kenyeremet keresnem, — azt meg nem szegem, hanem időt elvárom, míg az universalis békesség tractája által találtatik olly mód benne, az mely által hitem megszegése nélkül nagyobb securitással elvégződhetik dolgom“. (Arch. Rák. III. 744. l.)

Nézzük csak, hogy mit jelent ez a bonyodalmasság mondat. Rákóczi elismeri, hogy a szatmári béke által úgy, ahogy helyre lévén állítva az alkotmányos állapot, el lévén ezáltal érve a confoederatio célja általánosságban véve, a confoederatióra tett hite már nem akadályozná az országba való visszatérésre, ezért bizalmas hívét sem akarja eltítani a visszatéréstől. De Erdélyt nem hagyhatja, őt az erdélyi fejedelmválasztás lelkiismeretében kötelezi arra, hogy annak elismertetését egy nemzetközi szerződésben sürgesse, még ha koldulással kellene is keresnie kenyerét. Rákóczi itt elválasztja a maga útját azokétól a magyarokétól, akik vele együtt a confoederatio céljaiért harcoltak. Ezek szerint hű alattvalói lehetnek III. Károlynak, amíg a koronázott király meg nem szegi esküjét, de ő az erdélyi fejedelemség helyreállításának gondolatához lelkiismerete által oda van kötve.

Ez igen tiszteletreméltó állhatatosság, élénken emlékeztet nagyatyjának, II. Rákóczi Györgynek utolsó küzdelmeire az erdélyi trónért. Rákóczi Ferencet neveltetése és családi hagyományai a XVII. század politikai eszmeköréhez csatolták. Kortársai már hozzászórtak ahhoz a Magyarországhoz, mely nem keres többé támaszt az önálló erdélyi fejedelemségben. De Rákóczi a változott körülmények közt is hű és minden áldozatra kész bajnoka maradt a többé fel nem támasztható régi állapotnak.

Károlyt ily hagyományok nem zavarták elhatározásában. Gondoskodni akart családjának és nemzetének boldogulásáról. Történeti rendeltetése távolról sem hasonlítható

Rákóczi tragikai sorsának fenségéhez, de ha olvashatta volna Rákóczi fent idézett 1712-i levelét, talán örömet szerzett volna neki az a tudat, hogy a fejedelem is elismeri bizonyos körülírással a szatmári békének célszerűségét.

Ennek a nagyjelentőségű békének történetét Lukinich oly teljességgel s oly érdekesen írta meg, hogy hálára kötelezte ezzel történetírásunkat.

Angyal Dávid.

Magyary Zoltán: A magyar állam költségvetési joga. Budapest, 1923. 8°, 224 l.

A megvalósításra kitűzött állami célokat tartva szem előtt, a költségvetés nem pusztán egy bizonyos pénzügyi program felállítása, hanem ennél sokkal több: az állam egész életének szervezése. Vagyis más szóval: a közigazgatásnak ez a sarkalatos kérdése a jelzett szempontból tekintve az állam egész életének sarkalatos kérdésévé mélyül. Ezt a felfogást vallva, Magyary tanulmányában mindenekelőtt részletesen foglalkozik a költségvetés újkori történetének két nagy periodusával. Az első, 1848-cal záruló korszakban az országgyűlés csak az adó megajánlásáról, de nem annak hováfordításáról határozhatván, a költségvetés megalkotása, végrehajtása és ez utóbbinak ellenőrzése kizáróan közigazgatási feladat volt, amely a magyar főkormánysszékekre tartozott. E kormánysszékek — közöttük elsősorban a jövedelmek túlnyomó nagy részét kezelő kamara — már a XVI. században a bécsi központi szerveknek, ha nem is jogilag szabályozott, de tényleges befolyása alá kerültek. A függési viszony eredménye természetesen az volt, hogy az uralkodóház többi országaiban és tartományaiban dívott rendszerek előbb-utóbb bizonyos mértékben Magyarország háztartásának közigazgatásában is érvényesültek. Ez tapasztalható nagy mértékben a számvitel terén. A nehézségek ugyanis, amelyek az egyre megújuló háborúk költségeinek fedezésénél mutatkoztak, szükségszerűleg az államháztartás rendbentartását szolgáló számvitel fontosságának teljes fölismerésére vezettek. Ennek a XVIII. század folyamán két szembeeszkő jelenségével találkozunk. Az egyik az, hogy a kettős könyvvitel 1711-ben francia mintára behozatott, a másik pedig az udvari számvevő kamara 1761-ben történt felállítása. Az első újítás csak egy 11 évi tartó kísérletet, a második ellenben mélyreható változásokat eredményezett. A számvevőkamarában ugyanis nemcsak a számvitel nyert független és előzetes ellenőrzési joggal felruházott, központi szervet, hanem e kamara egyik kiváló tisztviselőjének, Puechberg János Mátyásnak „Einleitung zu einem verbesserten Kameral-Rechnungsfusse“ című munkája meghozta a számvitel alapvető reformját is. A munka a régóta dívott naplószerű rendszert a kettős

könyvvitel előnyeivel felruháztán a gyors könyvelést, valamint a mérlegek és a későbbi évekre vonatkozó számítások pontos elkészítését lehetővé tette. Ezt az ú. n. „javított egyszerű számviteli rendszert” a számvető kamara, midőn II. József erős centralizmusa következtében hatásköre erősen kibővült, a Habsburgokat uraló összes országokban elterjesztette és ezzel a nálunk ma érvényben levő számviteli rendszernek alapját megvetette. — A második korszakot az 1848. évi III. t.-c. 37. §-a nyitja meg, amely a rendek adó-megajánlási joga helyébe a törvényhozás költségvetési jogát léptette s ezzel a költségvetés lényegét megváltoztatta: a tisztán közigazgatási jogi feladat ezentúl már felhúlik az államjogba. A jog alapja meg volt vetve, gyakorlásának módja azonban csak a kiegyezés utáni törvények és költségvetési tárgyalások alapján fejlődött ki. A kérdés történetének előadása után a szerző a költségvetési jog elméletét részletesen tárgyalja s azt a vele összefüggő kérdésekkel együtt — sokszor más államok életéből vett példák segítségével — közigazgatási, jogi és politikai szempontból élesen megvilágítja. Fejtegetéseiről, amelyek az élő jog körébe tartoznak, egy ismertetés keretén belül bajosan lehetne a tételes jogban nem járatos olvasónak vázlatosan helyes képet adni. Az elméleti fejtegetések sorából e helyütt csak egy, a költségvetési jognak nálunk szokásos gyakorlásának megítélésére nagy fontosságú megállapítást óhajtunk kiemelni, amely szerint „a költségvetési törvény megalkotása tekintetében fölmérülő minden rendszertelenség az államháztartás továbbvitele tekintetében hatásköri eltolódást idéz elő a törvényhozás és a végrehajtó hatalom között az utóbbi javára“.

Az újkor története iránt érdeklődő olvasónak figyelmét, még ha történetesen a tételes jogban nem is járatos, Magyarynak e „kimondottan jogász feladat” megoldására írt tanulmánya méltán megérdemli. Az elméleti részben foglalt fejtegetések és megállapítások biztos alapot adnak arra, hogy a kiegyezés korabeli államférfiaknak, pl. Deák Ferencnek a költségvetésről vallott felfogását helyesen értékelhesse, a történeti részben pedig a rendi állam háztartásának igazgatásáról — közigazgatástörténeti ismereteinkhez mérten — világos és áttekinthető képet nyer, amely kép csak abban az esetben fog módosulni, ha történetírásunknak az újkori közigazgatás terén mutatkozó s a szerző által is hangsúlyozott rendkívüli hiányossága megszűnik.

Herzog József.

Nikolaus Radványi: Die Archive in der Podkarpatska Rus.

Ein Beitrag zur Errichtung des Landesarchivs. Užhorod-Ungvár, 1922. Buchdruckerei „Viktoria“, 8°, 145 l.

A trianoni békeszerződés nemcsak politikailag szakította szét Szent István koronájának birodalmát, de a tudományos érintkezést, a tudományos kutatás szabadságát is lehetetlenné tette Magyarország és az elszakított területek között. Pedig éppen a Felvidék és Erdély, amelyek legnagyobbbrészt megvoltak kímélve a török pusztításaitól, őrizték meg számunkra középkori történetünk becsesebb emlékeit. Az összeomlás óta a magyar történettudomány művelői nemcsak teljesen el vannak zárva ezen emlékek tanulmányozásának lehetőségeitől, de jóformán afelől is tájékozatlanok, hogy mi maradt meg ott épségben a forradalom és a megszállás viharai nyomán, valamint, hogy mit szándékoznak tenni az új urak a történeti mult ezen, legtöbbször a magyar igazságot hirdető emlékeivel.

E fájdalmas bizonytalanság közepette jóleső érzéssel olvastuk Radványi Miklósnak, az autonóm Ruténföld levéltárosa-nak könyvét, amelyről csodálatosképen még nem esett szó a magyar tudományos irodalomban.

Amidőn a békeszerződés nyomán véglegesen megállapították Ruténföld határait és a románok is kivonultak Ugocea, Bereg és Máramaros megyéknek általuk megszállva tartott területeiről, a rutén ideiglenes kormány 1921 elején felszólította a könyv íróját, hogy készítsen tervezetet ruténföldi országos levéltár felállítására. E hivatalos megbízás folytán, amelyeket csakhamar követett Radványinak országos levéltárnokká történt kinevezése, 1921-ben végigtanulmányozta a Ruténföldön lévő hivatali és magánlevéltárak állapotát. Ennek a könyvből láthatólag alapos és lelkiismeretes tanulmányútnak az eredménye a jelen mű, amely bevezetésében ismerteti a ruténföldi kormány intézkedéseit az új levéltár felállítása érdekében, valamint azoknak a tiszttára magyar segédkönyveknek bibliográfiáját adja, amelyeket a szerző munkájában használt.

Ezután a levéltárak ismertetését a munkácsi gör. katli. püspökség jól rendezett és ma is épségben lévő levéltárával kezdi, amelyet joggal elsőrendű fontosságúnak tart, különösen a ruténség újabbkori történetét illetőleg.

A második fejezetben a bazilitarend csernekhegyi zárdájának levéltáráról szól, amelynek különösen jelentőséget ad az a fontos szerep, amelyet Szent Bazil rendje a rutén nép vallási és kulturális életében mindig betöltött, másrészt pedig itt székelt a magyarországi rendtartomány főnöke is, tehát ennek a levéltára is itt található. Annál feltűnőbb mégis, hogy ezt a becses levéltárat, amely szintén sértetlenül maradt meg a forradalmak után, Radványi szerint, eddig senkise használta fel a Ruténföld egyházi és politikai történetírói közül.

A ruténföldi hivatali levéltárak közül a legkisebb károso-

dás az összeomlás után a beregvármegyei levéltárat érte, amelynek anyagát szerző a harmadik fejezetben ismerteti. Fájdalmas itt olvasni azokról a múlt század nyolevanas éveiben eszközölt selejtezésekről, amelyeknek áldozatul esett ezen levéltár újabbkori anyagának igen tekintélyes része.

Az Ugocsa megyébe bevonult román csapatok 1919-ben úgy tönkretették, részben elhurcolták, részben össze-vissza dobálták a megyei levéltárat, hogy annak jelenlegi anyagáról szerző még csak megközelítő összeállítást se adhat.

A forradalmi átalakulás rendetlenséget teremtett Ung megye levéltárában is, de ennek becses anyaga megmaradt sértetlenül, részletes leírását az ötödik fejezetben kapjuk.

A beregszászi törvényszék irattára, amely magában foglalja a régi megyei törvényszék iratainak egy részét is, sértetlenül reánk maradt.

Ellenben Beregszász város levéltára, hála a román szövetes katonáknak, teljesen tönkrement vagy szétszóródott. Mindössze két városi jegyzőkönyv, az 1736–1770., illetőleg 1825–1849. évekből, maradt meg véletlenül.

Munkács város levéltára nem szenvedett kárt a forradalmi idők alatt, a szerző itt nemcsak a levéltári anyag ismertetését, de a fontosabb közép- és újkori iratok rövid regesztáját is adja.

A kilencedik fejezetben részletesen ismerteti az ungvári városi levéltár történetét, amelyből logikusan következik annak mai kaotikus állapota.

Az újabbkori gazdaságtörténet szempontjából igen becses gróf Schönborn-uradalmi levéltár, amelyet szintén megkímélt a forradalom, ismertetése zárja be a részletes beszámolók sorát, amelyhez függelékül azoknak a levéltáraknak rövid ismertetése járul, amelyek vagy nincsenek Ruténföld területén (így pl. a leleszi konventé), vagy magánkézen vannak, pl. családi, községi levelesládák, de Ruténföld történetére vonatkozó adatokat tartalmaznak. (Ez a felsorolás nagyon hézagos és valóban alapos kiegészítésre szorul.) Pauler Gyula egy cikkének kapcsán (Adatok megyei levéltáraink ismeretéhez. Századok, 1880) ezután Ung, Bereg és Ugocsa megye levéltárainak 1880-i állapotáról beszél. Végül igen röviden ismerteti a kevésszámú könyvtárat, helyesebben könyvanyagot, amelyből egy országos könyvtár alapjait kívánja lerakni, amely intézménynek első feladata lenne a Ruténföld irodalmának összeállítása. Néhány, a Ruténföld egyháztörténetében fontos oklevél német fordítása és helynévmutató zárja be a könyvet.

Elolvasása után azzal a meggyőződéssel tettük le Radványi könyvét, hogy nála jó kezekben van Ruténföld levéltárainak megőrzése. Neve ismeretlen volt ugyan eddig a szakirodalomban, azonban úgy látszik kellő készséggel fogott munkájá-

hoz, az országos levéltár felállításához. Jól esik látni, hogy mindenütt a magyar tudomány eredményeire épít, könyvében az elfoglaltságnak nyoma se látszik. Persze hiba nélkül az ő munkája nincsen, így az intézményeknek az egyes fejezetek élén álló ismertetéséhez lehetne hozzászólni, de munkájának a legfontosabb része, a levéltári anyag ismertetése, pontos és becsületes tanulmányon alapszik, azért méltó, hogy elismeréssel és megbecsüléssel fogadja történeti irodalmunk.

Tóth László.

Lamprecht: Modern történettudomány. Fordította Sas Andor. Budapest, Révai, 8°, 266 l.

Lamprecht nem népszerű történetíró, gondolatai mélyenjárók, okfejtése bonyolódott, stílusa nehézkes. művei tehát nem könnyű olvasmányok. Szinte meglepetésszerűen hat tehát, hogy magyar kiadásban is megjelenhetett, mikor a mi olvasóközönségünk csak divatos írókat olvas s tudományos világunk idegenkedik az újszerű beállításoktól. Vigasztalásul hozzátehetjük, hogy az amerikai közönség, amely előtt Lamprecht a kötetben foglalt előadásokat megtartotta, alig különbözik a mi közönségünkötől s így aligha látta a mélyenjáró fejtegetések különösebb hasznát.

Egyébként minden, amit Lamprecht e kötetben előadott, sokkal módszeresebb előadásban megtalálható „Zur jüngsten deutschen Vergangenheit“ című háromkötetes művében, amely joggal lenne egyetemes újkori művelődéstörténelemnek is mondható, mert ámbár bizonyítási anyagának javát a német történelemből meríti, az egyetemes európai kultúrfejlődést sem hagyja figyelmen kívül.

Jellemző tulajdonsága Lamprechtnek, hogy a gazdasági és társadalmi problémákat is szakszerűen kezeli és mindenhol kellő figyelmet szentel nekik anélkül, hogy a történelmi materializmus sívár útjára tévedne. Míg emez csak a felszínen halad, a legkönnyebben megláthatót fogja meg. Lamprecht a lényegét keresi s lélektani elemzéseivel sokszor meglep. Szerinte a történésnek mégis csak az ember a mozgatója s az embert lélektani analízis nélkül helyesen megérteni nem lehet. A lélektani elemzésben azonban Lamprecht határozottan racionalista, aki nem engedi magát érzelmi motívumoktól vezettetni, hanem az ész világánál vizsgál minden jelenséget.

Ha e kötet tartalmát elemezni kívánjuk, akkor abban első sorban a történettudomány fejlődésének jellemzését találjuk adig, míg a lélektani elemzéshez eljutott. Aztán a német művelődés útjait jellemzi szellemi, gazdasági és társadalmi téren s nyomtatékosan kiemeli a saját korszakos beosztását. Kiemeli a legutolsó korszakban bekövetkezett kulturális változásokat s kimutatni törekszik azok lélektani alapjait. Majd az egyes korszakok lelki mechanikájába vezet be, a különböző kultúrák

egymásrahatásának lehetőségeit elemzi s végül azokat a jelenségeket ismerteti, melyekben az újkori társadalmi és kulturális fejlődés alapjait látja.

Súlyos problémák kivétel nélkül s Lamprecht mégis sikeresen küzd meg mindegyikkel, de hogy az olvasó megértse a tudós mestert, ahhoz nem elég futólag, felületesen elolvasni. hanem komoly elmélyedéssel kell minden szakaszát tanulmányozni. Ámbár az egész munka a német olvasó lelkéhez áll a legközelebb, mégis amerikai közönség számára készült. Bizonyítási anyaga csaknem kivétel nélkül a német történelemből van merítve s a bizonyítási anyag kapcsán maguk a problémák is jobban megközelíthetők. Számunkra nehezebb a munka megértése, mert a felvetett problémákon kívül az alkalmazott bizonyítási anyag is idegen. De amit Lamprecht tanulmányozására fordítunk, az nem kárbavesztett munka, mert úttörő munkája termékenyítőleg fog hatni a jövő történettudományra s különösen a művelődéstörténeti problémák megértésénél nagy jelentőségük lesz jól megalapozott elméleti átmutatásainak.

Wildner Ödön jó bevezetést írt a magyar fordításhoz, mely Lamprecht egyéniségét s munkásságát talán túlságosan éles vonásokkal, de alapjában mégis találóan jellemzi.

G. A.

Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája, Szeged, 1925. Acta Litterarum ac scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio: Philologico-Historica. Tom. I. Fasc. 2.

A középkori egyetemes császárság eszanéjének egyik utolsó, de éppen nem jelentéktelen képviselője, jellemének némely vonásaiban már egyenesen a renaissance fejedelmek típusának megteremtője Anjou Károly, aki a beneventi és tagliacozzoi csaták szerencsés kimenetele után, a Hohenstaufok császárságát porba döntve, célul tűzi ki maga elé uralkodni Itália felett és megszerezni a nyugati és keleti császári méltóságot. Hogy ezt a nagy célt még részleteiben is alig sikerült megvalósítani, nem Anjou Károly rátermettségén és szívós kietartásán múlt, nem is csupán a szerencse szegült ellene, de az átalakulóban lévő társadalmi és gazdasági élet, a felsarjadzni kezdő nacionalizmus már alapjaiban lehetetlenné tették egy ilyen egyetemes imperium megteremtését.

Mintán a német-római császári korona megszerzésének eszméje még az iránta oly jóindulattal viseltető pápánál is nehézségekre talált. Anjou Károly ekkor figyelmét a görög császárság és a balkáni fejedelemségek felé fordítja. Erre készítette őt az a körülmény is, hogy terveinek végrehajtásához pénzre lévén szüksége, ennek előteremtésére legmegfelelőbb módnak a levantei kereskedelem fellendítése és bizonyos mérvű

monopolizálása látszott, aminek biztosítására azonban szükséges volt, hogy a balkáni területeket hatalmi körébe vonja. Károly nagy körültekintéssel, mélyreható politikai éleslátással fogott tervei megvalósításához, ért is el sikereket a Balkánon, de egyrészt a három nagy tengeri hatalom, Pisa, Genua és Velence, másrészt a Károly túlhatalmától lassanként rettegni kezdő pápaság addig gátolták keleti terveinek végleges megvalósítását, amíg az 1282-ben bekövetkezett szicíliai események élete hátralévő szakában minden erejét lekötötték. Politikájának maradandó eredményeként a durazzói hercegség birtoka és politikai befolyásának biztosítása maradt utódaira.

Miskolczy István immár másfél évtized óta foglalkozik az Anjouk történetével, figyelmét leginkább külföldi összeköttetések felé fordítva. Érdemes munkásságának egyik sikerült eredménye a jelen munka, mely tulajdonképpen részletesebb feldolgozása egy régebbi dolgozatában (Anjou Károly politikája a tagliacozzi csata után. Történeti Szemle, 1913, 367—395 l.) már érintett problémának. A most kezeink közt lévő részletesebb feldolgozásnak különösen sikerült része azoknak a gazdasági okoknak élesebb megvilágítása, amelyek Anjou Károly politikájánál jelentős tényezőként hatottak. Kár, hogy az albán területekre, így a durazzói hercegség történetére vonatkozó eseményeknél csupán Jireček cikkeit idézi, magukat az eredeti okleveleket, amelyek az albán oklevéltár (Thallóczy-Jireček-Suffay: Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Vol. I. 344—1343. Vindabonae, 1913.) kitűnő közlésében ismereteseek, ügylátszik nem ismeri, aminthogy nem emlékezik meg a XIII. századi balkáni politikai problémákról a magyar irodalomban (Századok, 1918) folyt polémiáról sem. Mindezek azonban korántsem csökkentik a jól sikerült dolgozat becsét, amelynek eredményeit rövid olasz kivonat van hivatva a külföld tudósvilágával megismertetni.

Tóth László.

Vicomte de Guichen: Les grandes questions européennes et la diplomatie des puissances sous la seconde république française, Tome I. Octobre 1847 au 1-er Mai 1850. Paris. Editions Victor Attinger. 1925. XIII és 549 l.

Amidőn Guichen vicomte, ki a XIX. század történetének annyi nagy eseményének történetével foglalkozott, a második francia köztársaságkorabeli diplomáciai történelmet akarja előadni, voltaképpen kevés alkalma nyílik arra, hogy a francia köztársaság történetével foglalkozzék. A francia köztársaság ugyanis aktív külpolitikát egész idő alatt nem folytatott és Franciaország hatalmi súlya 1848 február végétől egészen addig szünetelt, amíg III. Napoleon császár a krími háború előzményeibe nem sodródott.

Guichen vicomte munkájában is kevés a francia isme-

rettárgy, mert könyvében európai történelmet ad: az 1848—49. forradalom diplomáciai történelmét.

Ha tehát munkáját a benne foglaltak alapján vesszük vizsgálat alá, úgy oly feladatról kell számot adnunk, melyet talán maga sem akart cím gyanánt feltüntetni, mert a levéltárak feltárása hajnalán az 1848—49. forradalom európai összefoglalásával előlépni nagy és merész vállalkozás.

Ő ugyan megnyugtat bennünket, hogy London, Bruxelles, Párizs, Turin és Bécs levéltárait felkutatta és gondosan idéz is az oldalak alatt (közelebbi megjelölés nélkül) utasításokat és jelentéseket, de azokat nem rendszeresen, hanem érdekességük szerint válogatta össze, mert pl. a februári forradalom hatásaival foglalkozva, nem idézi a bécsi állami levéltárnak angol vonatkozású darabjait, Palmerston lord és Metternich herceg klasszikus jegyzékváltását a februári forradalomról és az európai forradalom lehetőségeiről.

Munkáját eszerint sem a francia köztársaság, sem pedig az európai forradalom diplomáciai történelmének sem tekintetjük, csupán elnagyolt kísérletnek, hogy a korabeli események történelmét a korabeli akták alapján megalkossa.

Ebben a vállalkozásában elismeréssel adózunk a több száz diplomáciai okirat megismertetéseért, de csak kíváncsivá tesz bennünket az, mi van a nem idézett okiratok ezreiben, melyek e másfél esztendő viharos napjairól oly bőségben hevernek szerteszét Európa és Amerika levéltáraiban.

A felhasznált iratok alapján történelmét a svájci és itáliai eseményekkel (1847—48) vezeti be, ami csak részben helyes, mert a svájci semlegesség kérdése csupán egyik láncszeme volt a hatalmak mérkőzésének, mely 1846 óta szakadatlanul tartott, és melyben az olasz kérdés sem volt sem oka, sem bevezetése a februári forradalomnak. A tárgyalást eszerint helyesebb lett volna 1846-ban vagy 1848 február végén kezdenie, mert így nem esett volna áldozatul annak az anyaghalmaznak, melyhez a közepén nyult hozzá.

Az áttekintés hátrányára szolgál az is, hogy könyvében a német kérdést veszi vezérfonalul, amiben a francia-német ellentétnek a történetíró lelkére gyakorolt hatását kell látnunk, de nem szabad helyeselnünk, mert ha ebben a korszakban egyáltalában zsinórmértékül lehet vennünk, az sem az elszigetelt Franciaország, sem a hatalmi politikában súlytalan Poroszország diplomáciája, hanem csakis Anglia és Oroszország politikai magatartása lehet, mert európai politikát 1848-ban és 1849-ben kizárólag ez a két hatalom folytatott.

Meg kell azonban emlékeznünk a munka előnyeiről is, mert Guichenon vicomte az általa sebtében és annyi helyen összeszedett okiratokból sok mindennek jött nyomára, amit eddig nem ismertünk.

Az első és bennünket közelről érdeklő megállapítás az.

amit eddig csak sejtettünk, hogy Miklós cár az orosz hatalom élén 1848 februártól kezdve szakadatlanul és következetesen az európai államrendszernek az orosz hatalom szellemében való átalakításán fáradozott. Hogy amióta I. Napoleon a Német Római Szent Birodalmat és vele a középeurópai államrendszert összetörte, azóta Poroszország és Ausztria tehetetlenül állottak szemben az előnyomulni készülő orosz hatalommal, mely északon Danzigra, délen Konstantinápolyra vetette szemét és e két város között az egész vonalon hatalmas erővel lendült előre Bécs és Berlin felé, melyeknek gyöngye kormányait vázallusaivá tette.

Ha szerző erre a megállapítására, mi neki a források világánál kezénél feküdt, építette volna fel munkájának szerkezetét, akkor maradandóbbat alkothatott volna. Világosan látta volna, hogy a megrebbent lengyel sasok miért repültek szét az orosz vihar vészmadaraiként és szervezték a forradalmat és az ellenállást Posenben és Drezdában, Bécsben és Debrecenben, Szárdiniában és Sziciliában, az autokratikus kormányok ellen, melyeknek bálványa és reménye az orosz hatalom volt. S akkor megértette volna, miért lépett egyre határozottabb elszántsággal a küzdőterre a brit hatalom is, mely az orosz előnyomulás útjába Törökországot, a szultán mögött pedig az angol-francia szövetséget gördítette.

Ennek az átfogó gondolatnak a hiányában műve szerte-szét tagolódik és találunk benne két olyan fejezetet, amelyek egyenesen a magyar forradalom tárgyalásával kezdődnek (VIII. és XII. fejezet), de arról kevesebbet mondanak egy jóra való kézikönyvnél, mert a kérdéses fejezetek nagy részén más dolgokról szól.

Az idő még nem jött el tehát, hogy az 1848—49. forradalmi események szintézisét megalkothassuk. Meg kell várnunk a levéltárak vonatkozó anyagának közzétételét; meg kell várnunk az ezek alapján kidolgozott monográfiákat; meg kell várnunk egész sorozatát a vonatkozó tanulmányoknak, melyek fölött valamikor impozáns arányokban fog megépülni az 1848—49. mozgalmak története.

Ezen a téren nekünk is sok a tennivalónk, mert a kiadott anyag sines kellően feldolgozva és Márki Sándor kitűnő egybefoglalásán kívül a szabadságharerről alig rendelkezünk valamivel, pedig reánk nézve a kérdés többféle fontossággal bír, belső és külső vonatkozásaiban.

Güichen vicomte munkájából világosan látjuk, hogy a korabeli diplomáciában Magyarországnak rendkívül fontos szerep jutott, mert Világos után lavinaszerűen omlott össze a középeurópai államrendszer és terjeszkedett el a romok fölött Miklós cár kegyelméből Schwarzenberg herceg Ausztriája, mely az orosz hatalom összeomlása után tehetetlenül összeomlott.

Horváth Jenő.

Hans Precht: Englands Stellung zur deutschen Einheit, 1848—1850. Beiheft 3 der Historischen Zeitschrift. München und Berlin 1925. Verlag von R. Oldenbourg. VIII. és 181 l.

Nagy érdeklődéssel vettük kezünkbe Precht könyvét, mely címe után ítélve, Magyarországot érdeklő dolgokat is ígért, de meglepetve látjuk, hogy műve nem a címben jelzett angol-német, hanem az angol-dán-porosz viszonylattal, tehát a schleswig-holsteini kérdéssel foglalkozik. Helyes címe tehát Anglia és a schleswig-holsteini kérdés lehetne, a dán-porosz konfliktus kitörésétől az olmtüzi megállapodásig.

A német birodalmi, a délnémet és az osztrák-német politikáról semmit sem találunk benne, holott az angol-német viszonylatok nagy része éppen ezekre nehezedik.

Az angol-porosz viszonylat történetét Bunsen londoni porosz követ jelentései alapján adja elő. **Horváth Jenő.**

Schultze, Ernst: Die Zerrüttung der Weltwirtschaft. Zweite, vollständig umgearbeitete Auflage. 1923. — Berlin-Stuttgart-Leipzig. W. Kohlhammer. 782 l.

Érdekes, de igen merész, hálásnak látszó, alapján véve azonban igen hálátlan munkába fogott a lipsei kereskedelmi főiskola jőnévű rektora, amikor annak a rombolásnak a vázolására vállalkozott, amit a világháború és következményei vittek véghez gazdasági téren. Feladatává tette így első-sorban a háborús feszültség és a háború utáni összeroppanás idejének gazdaságtörténeti feldolgozását, de nem zárkózott el az elől sem, hogy a leírt tényekből mindjárt levonja az elmélet számára is következtetéseit, ahol erre alkalom volt. sőt az elől sem, hogy — a történetíró és teoretikus közgazda mellé — még gyakorlati gazdaságpolitikusnak is föléssapjon. a kibontakozás lehetőségeivel és módjaival foglalkozván. Hogy a három feladat közül melyik nőtt legjobban szívéhez, nehéz megmondani, annyit azonban mindenesetre el kell ismerni, hogy legalább ugyanolyan szorgalmat tanusít az anyaggyűjtés óriási munkájánál, mint amekkora temperamentummal lát az események és intézkedések kritikájához és a jövő lehetőségeinek tárgyalásához.

A cím és a célkitűzés megkívánják, hogy a szerző mindenekelőtt gazdaságtörténetet írjon. Az események, jelenségek ismertetése a főcél s csak ennek elérése után lehet az esetleges második feladat megoldásához, az elméleti következtetések levonásához fogni. Már pedig egy ilyen — ha nem is az évek számát, de az események tömegét tekintve — végtelenül hosszú kornak gazdasági jelenségeivel foglalkozni más alapon, mint történetin, nem igen lehet. Ezt azonban a szerző nem veszi kellőképp figyelembe, hanem inkább egy adott időpont: könyve keletkezésének időpontjakori állapot rajzát törekszik adni és ennek szemszögéből, retrospektíve foglal-

kozik azokkal a jelenségekkel, melyek ezt az állapotot létrehozták. Ezzel nemcsak a könyv aktuális jellegét növeli kelletén túl és teszi helyenként publicisztikai ízűvé, hanem egy igen hasznos rendező elvtől is megfosztja magát. Egyes fejezeteken belül, ahol egy speciális kérdéssel foglalkozik, igen eleven, áttekinthető képet tud adni a fejlődésről, -- az egész munka koncepciójából azonban teljesen hiányzik a történeti felépítés, az minden belső rend és összefüggés híján szűkölködik, és jó, de össze nem függő és egységes, áttekinthető képet nem adó dolgozatok sorozatává válik. Legeklektásabb példája ennek a metódusnak a bevezető rész, mely a gazdasági összeomlás okait nagy vonalakban tárgyalja, — teljesen önkényes felsorolással és sorrendben, úgy hogy az olvasó se okozati összefüggést nem lát a dolgok között, se az arányokkal nem jöhet tisztába s a reázúduló tények tömege okozta tanácstalanságában kénytelen magát egészen az író vezetésére bízni. A módszer magyarázza talán azt is, hogy egyes jelenségek tárgyalása teljesen hiányzik, így hiányzik a háborús kényszergazdálkodásnak s általában a háborús gazdaságpolitikának rajza, talán azért, mert ezek hatása *közvetlenül* már kevésbbé ismerhető fel a könyv írásakor állapotokon.

Dacára azonban ennek a nagy hibának, amely, mint említettük, főleg az egész munka koncepciójánál jelentkezik, a szerző nagy képzettsége, gyakran bámulatbaejtő tájékozottsága és felkészültsége e témára, objektivitásra törekvése és reális érzéke, mellyel a nagy közelség dacára mindig megtalálja a jelenségek helyes értékelését, azután az a hatalmas adatanyag, melyre művét felépítette s melynek egy — még mindig hatalmas tömegű — töredékét közre is adja, igen értékesnek teszik ezt a könyvet, mely, főleg egyes részleteit tekintve, a gazdaságtörténet számára is határozott nyereség.

A bevezető fejezetekben megállapítja, hogy a háború óriási történelmi jelentőségű eredménye: a világ gazdasági súlypontjának áttolódása Európáról Amerikára, amivel persze Európa politikai vezetőpozíciója is gyengül. Plasztikusan rajzolja meg az európai gazdaság háborús túlerőltetését, a nyomasztó eladósodást, a békék szerkesztette új állambeosztás súlyos gazdasági következményeit, Oroszország kiesését az európai gazdasági élet együtteséből, mint Európa szerepesökkenésének legfőbb okait.

A háborús konjunkturának rövid rajza és a gazdasági zűrzavar főbb okainak meglehetősen rendszertelen tárgyalása után a gazdasági élet egyes területeinek helyzetét, alakulását tárgyalja külön-külön. Ezek a munka törzsét tevő fejezetek gazdaságtörténeti szempontból is a könyv legértékesebb részei. Külön fejezetben foglalkozik a nyersanyag-krízissel, az ipar, a közlekedés válságával, a tüzelőanyag-válsággal, a világkereskedelem összezsugorodásával. Nagy

hiányokat pótló új fejezetei a második kiadásnak a világszerte elharapódzó munkanélküliségről és a tőke válságáról szóló részek. Ezekben ugyan már a jövedelemeloszlás körébe vágó jelenségekkel is foglalkozik, de még így is nagyon hiányzik egy olyan fejezet, mely összefoglalóan tárgyalná a jövedelemeloszlási eltolódásokat, amint hiányzik egy ártörténeti fejezet is.

Különösen érdekesek és élvezetesek a valutaproblémával foglalkozó fejezetek. Eleven képét adja itt a valuták általánossá vált örületes táncának, behatóan foglalkozik a devizakurzus kialakulásának tényezőivel és a valutaspekulációval. Két fejezetet szentel a valutaromlás export- és importprémium jellegének tárgyalására. A romló valutával megvert államok nemcsak legnélkülözhetetlenebb használati és termelési ingó javaikat exportálják, hanem a műkincseknek, ingatlanvagyonnak és a tőkének idegen kézre juttatásával is rohamosan csökkentik a nemzeti vagyont, sőt ez az általános kiviteli epidemia még az emberi munkaerőre is kiterjed a kivándorlás nagyarányú emelkedésével. A jelenségnek egészségtelensége annyira tűzbehozza a szerzőt, hogy a valutaromlásnak még ideiglenes exportprémium-jellegét is igyekszik letagadni, nehogy egy felületes szemlélőnek eszébe juthasson ezt esetleg az infláció javára könyvelni el. Az importprémium-jellegéről szóló fejtegetései erőltetettek.

A valutával kapcsolatban tárgyalja a gazdaságpolitikának a háború utáni elmerkantilizálódását is: a külkereskedelem zavarait, amiket eleinte a valuták egymástól való eltávolodása, később folytonos vacillálásuk okozott, — a protekcionizmust, kíméletlen vámpolitikát, erőltetett industrializálást és az eredményt: a nemzetgazdaságok „eltokosodását”, elszegényedését és az egész világ gazdaságnak egy primitív fokra való visszasüllyedését. Kétségtelen, hogy a valutával összefüggő problémák a szerző kedvencei s talán ennek lehet tulajdonítani, hogy nemcsak több helyet szentel nekik, mint azt a munka arányai megkívánnák, hanem a kelletténél nagyobb jelentőséget is tulajdonít a valuta betegségeinek a világ gazdaság lerombolása körül. Legalább is igen gyakran elmulasztja az egyéb romboló tényezőkre való utalást.

A befejezésben egy igen terjedelmes fejezetet szentel a német problémának és további négyet a világ gazdaság kibontakozási lehetőségeinek általában. Kétségbevonja az automatikus talpraállás, gyógyulás lehetőségét, viszont állítja, hogy a versaillesi alapon, a reparációknak nemcsak Németországot, hanem az egész világ gazdaságot állandóan fenyegető Damoklesskardja mellett minden talpraállítási kísérletnek, minden erőlködésnek kudarcot kell vallania. Bár állításai és fejtegetései nagyrészt nemcsak meggyőzőek, de jól megalapozottak is, — és bár másrésről tiszteletre és elismer-

résre méltó is bátor, harcos hazafiassága, mellyel Németország kétségbeejtően lehetetlen helyzetét jellemzi (s melyre az előszóban is büszkén hivatkozik) —, ezek a fejezetek mégsem válnak előnyére könyvének. Még ott is, ahol objektivitását megőrizte, ott is elköveti azt az ügyetlenséget, hogy nem őrzi meg az objektivitás *látszatát*; hangja egyes, elég gyakori helyeken teljesen a napisajtó vezércikkeinek hangja, és bármennyire igaza legyen is, s bármennyire lendületes, jó stílusról tesz is itt tanubizonyságot, nemcsak könyve tudományos méltósága, hanem meggyőző ereje és hatása szempontjából is jobb lett volna, ha ezek az elég hosszú betétek elmaradnak.

Még egyet kell fölemlíteniünk a könyv élvezhetőségét illetőleg. A szerzőnek nem volt célja forrásművet adni, s így szó se lehet a szöveget alátámasztó teljes számanyag — esetleg függelékben való — közléséről. A szerző módszere az, hogy a rendelkezésre álló anyagból kiválasztja azokat a számokat, melyek jellegzetességükkel legjobban illusztrálják mondanivalóit és ezeket a szövegben adja. Így ugyan az olvasó teljesen ki van szolgáltatva az író anyagkritikájának és felfogása esetleges szubjektivitásainak, azonban ez ügyis mindig elkerülhetetlen. De ha már csak a megrostált és jellegzetesnek talált anyag kerülhet közlésre, akkor a rostálás legyen legalább alapos; ne kerüljön ki olyan tömegű adat és szám győzelmesen a cenzúra alól, mely élvezhetetlenné teszi a munkát. Ez ellen a jogos kívánság ellen azonban Schultze igen gyakran vét, még pedig éppen könyvének egyébként legértékesebb részeiben. Nemcsak hogy — különben rendesen igen ügyesen összeállított — tabelláinak tanulságait szereti a szövegben még egyszer felhígítva előadni a számoszlopoktól esetleg visszarettenő olvasónak, hanem emellett még a szükségesnél jóval nagyobb mennyiségű „jellemző” példával is túlszúfolja és elnehezíti a szöveget. Persze, nem az elv, hanem csak a kivitelnél helyenkénti túlságos bőkezűsége az, amit kifogásolni lehet. Olyan esetekben, amikor általános számszerű adatalapot adni nem lehetséges, — de még egyebütt is, ha takarékosan bánik velük — ezek a példák szükségesek és elevenítően is hatnak, sokszor azonban vontatottá és szaggatottá teszik a szöveget és fásasztóvá az olvasást. Különösen ilyenkor hat kómikusan, hogy e módszerét illetőleg szerző az előszóban Sombart „Kapitalizmusára” hivatkozik. Sikerült megtalálnia azt a pontot, ahol legkevésbé ajánlatos Sombart-ra hivatkozni, és Sombartot követni!

Domanovszky Ákos.

Neustätter, Otto: Max Pettenkofer. Julius Springer. Bécs. 1925. 93 lap.

Pettenkofer a higiénie megteremtője volt. Az, ami előtte volt, más neveket viselt; makrobiotika és eubiotika (a mai egyéni higiénie), államorvosi rendészet (a mai közegészség-tan). Az „egészségápolás“ reguláit mellékesen, egyéb kollégiumba beleszöve adta elő valamelyik idősebb előadó. Pettenkofer érdeme, hogy önálló diszciplinává emelte fel a higiénét. Az ő kezdeményezésének köszönhető, hogy 1865-ben egyszerre három ordinariátust szerveztek meg Bajorországban, melyek közül a münchenit vele töltötték be.

Pettenkofer egyaránt nagy volt mint kísérleti és technológus hygienikus s mint epidemiológus. Igaz, hogy a bakteriológia egyideig elhomályosította Pettenkofer koncepcióit, de napjainkban ismét felragyog és fényesebben kezd tündökölni e kiváltságos férfiú neve, mint valaha.

Életrajzát hivatott férfiú: a drezdai higiénie-múzeum volt osztályigazgatója írta meg, sok hozzáértéssel és sok szeretettel. Gvöry.

Folyóiratszemle.

Akadémiai Értesítő. 1923. *Berzeviczy Albert* megnyitó beszéde *Ipolyi Arnold* születésének századik évfordulóján tartott ünnepi ülésen. — *Fraknói Vilmos: Ipolyi emlékezete.* Ipolyi Arnold munkásságát méltatja, kiemelve a műemlékek összegyűjtése és ezzel kapcsolatban a modern művészet pártfogása körül szerzett érdemeit. — A bemutatott *értekezések* kivonatai: *Szentpétery Imre: IV. László király pecsétváltoztatásai.* Megállapítja, hogy IV. László király ötször változtatott pecsétet. Ennek a megállapításnak a segítségével több oklevél dátumát határozza meg. — *Hóman Bálint: A székely eredet-kérdéshez.* Erdélyivel szemben fenntartja korábbi nézetét. — *Csánki Dezső* beszéde *Fejérfataky László* ravatalánál.

1924. *József Jöherceg: Véres kárpáti virágok.* Részletek háborús naplójából. — *Pauler Akos: Kant.* — *Bárá Forster Gyula: Gróf Bercecsényi László francia marsal élettörténete.* Kivonat 1924 május 12-én tartott előadásából. — *Berzeviczy Albert „Az abszolútizmus kora Magyarországon“* c. műve II. kötetéről. Az 1859. évben kitört osztrák-olasz-francia háborút és következményeit ismerteti. — *Négyesy László* búcsúbeszéde *Békefi Remig* zirci apát ravatalánál. — *Csánki Dezső* beszéde *Nagy Gyula, Finkay Ferenc* beszéde báró *Ferdinandy Géza, Hóman Bálint* beszéde *Tagányi Károly* és *Csánki Dezső* beszéde *Fraknói Vilmos* ravatalánál.

Hadtörténelmi Közlemények. 1924. évfolyam. I—II. füzet. *Beköszöntő.* A folyóirat 25. évfolyamának megjelenése alkalmából kegyellett adózik azoknak, kik azt 36 évvel ezelőtt megindították, a szerkesztőknek, kik azt vezették s mindazoknak, kik a Hadtörténelmi Közleményeket folytonos nehézségek között, többszöri megszakítás dacára 25. évfordulójához elsegítették. — *Mályusz Elemér: A Toldi-monda történeti alapja.* Az irodalmunkban sok vitára alkalmat adott Toldi-kérdést történeti szempontból vizsgálja a szerző, oly forrásokra mutat rá, melyeknek adatai a monda hősenek származására s élete lefolyására újabb

világot vetnek, illetőleg e momentumokat más világításba helyezik. Megjelöli az irányokat, melyekben a további kutatásoknak folyniok kell. — *Márki Sándor: A sarkadi hajdúk.* A természet által erőssé tett Sarkad vára Biharban, a három hatalom terjeszkedésének ütközőpontján feküdvén, majd a király, majd a török, majd pedig az erdélyi fejedelem kezére jutott a XVI. és XVII. század folyamán. A folytonos küzdelmekben a sarkadiak vitézül harcoltak, többnyire a fejedelem mellett vonván kardot. Rákóczi szabadságharcában elejétől végig híven kitartottak a kuruc zászlók alatt. 1711-ben Sarkad vára kapitulálni kényszerült s a király parancsára leromboltattott. — *Gyalóky Jenő: Jellachich hadműveleti tervei 1849 május harcában.* A bécsi cs. és kir. hadilevéltárban végzett kutatások alapján ismerteti szerző Jellachichnak, a Dél-Magyarországon működött osztrák sereg parancsnokának haditerveit, melyek Horvátország különleges érdekeit szolgálták. Szűkebb hazája kedvéért a Bécsből kapott parancsok ellenére az általános stratégiai érdekeket is hajlandó volt feláldozni; látszólagos érvekkel leplezett álláspontját a császár, sőt Welden tábornagy fővezér sem vette észre. — *Schwarzer Jenő: Magyar huszárok a világháborúban.* (Második közlemény.) A Synowuczko—Wyžne mellett. a Gniewczynánál, Smidynnél s Grydkinél végrehajtott bravúros fegyvertények leírása. — *Varga Sándor: A cebrów-ucorobijorkai harcok 1916 június-július harcában.* A Willerding Rezső vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló 32. hadosztály dicsőségea részt vett a Brüsszlow-féle nyári offenzíva visszautasításában; a heves orosz támadásokat feltartóztató véres küzdelmek a magyar csapatok pompás harc készségéről tanuskodnak. — A „Tárca” rovatban *Pilch Jenő* báró Vécsey Péter tábornok hagyatékát közli. — A „Had-történelmi okmánytár” báró *Mecsey Dániel* altábornagy önéletrajzának (1759—1814) első közleményét, az 1797. évi magyar nemesinsurrectio kimutatását és a magyar vezérkar tervét 1848-ból tartalmazza. — A „Had-történelmi irodalom” rovatában *Radnai Emil* Rubint Dezső könyvét (Adatok a magyar katona szerezléséhez a világháborúban), *6. az Országos Magyar Régészeti Társulat* évkönyvét, *Ernyey József* pedig a Bellona és Zolnierz Polski c. lengyel, s a Vojenské rozhledy c. cseh katonai folyóiratok cikkeit ismerteti.

III—IV. füzet. *Lukinich Imre: A szatmári béke előzményei.* E tanulmány a szerző készülő művének, mely a szatmári béke történetét és az arra vonatkozó okleveles anyagot fogja tartalmazni, egy fejezetét képezi. Korrigálja az eddigi, e tárgyra vonatkozó meghaladott, téves vagy irányzatossá állítású adatokat, ismerteti a békét megelőző hosszas diplomáciai tárgyalásokat s az azokban résztvevők szerepét, működését. — *Gyalóky Jenő: Sabac vára 1787—1788-ban.* A világháborúban magyar vér ontásával elfoglalt Sabac az 1788/89-i török hadjáratban is stratégiai jelentőséggel bírt. Szerző Davidovich ezredesnek eddig ismeretlen jelentése s egyéb adatok alapján leírja az akkori vár erősítéseit, állapotát s annak 1788 ápr. 24-én bekövetkezett elfoglalását a császári hadak részéről. — *Godányi Ernő: Jellachich tudósítása az 1849 július 14-i hegyesi ütközetről.* A Ferencsatornára támaszkodó délvideki magyar sereg ellen Jellachich 1849 júl. 14-én támadólag lépett fel, Guyon Richárd hadtestével szemben azonban vereséget szenvedett s visszavonulni kényszerült; az ütközetről a Godányitól szösz szerint közölt — veszteségét leplező — tudósításban értesítette Clam-Gallas altábornagyot. — *Nagy Vilmos: A nagyszebeni csata jelentősége és méltatása Erdély felszabadításának szempontjából.* Az 1916-i nagyszebeni csata alapját képezte a további győzelmeknek, melyek az Erdélybe orvul betört oláhokat az ország területéről kiszorították s a hadszíntért Oláhországba tették át. A közlemény emléket állít Falkenhayn tábornoknak s a parancsnoksága alatt küzdő magyar és német csa-

patoknak. — *Schirzerer Jenő: Magyar huszások a világháborúban.* (Harmadik közlemény.) Az 1915 szeptember 22-én Zeleznicánál vívott ütközetet, a Farkas-lovaskülönítmény Darachów és Brikula közötti rohamait 1915 szept. 7-én s a Gontovánál gyalogság ellen végrehajtott lovasrohamot ismerteti. — *Szendrei János: Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban.* (Hatodik közlemény.) A drezdai Johanneumban és a királyi könyvtárban, továbbá a karlsruhei badeni nagyhercegi régészeti és néprajzi múzeumban s a nagyhercegi levéltárban őrzött magyar eredetű vagy vonatkozású emlékek leírása. — A „Tárca” rovatban *Pilch Jenő Fábry Mihály* altábornagy hagyatékát (1809) közli. — A „Hadtörténelmi okmánytár” báró Mecséry Dániel altábornagy önéletrajzának második közleményét tartalmazza. — A „Hadtörténelmi irodalom” rovatában — *y.* Auer János Ferdinánd Lukinich által kiadott naplójáról, Beniczky bánya-vidéki kormánybiztosnak Steier Lajos által közölt visszaemlékezéseiről, *Vadnai Emil* Conrad és Arz könyveiről, *Erneyi József* pedig Urbanek cikkeről s a *Bellona* lengyel folyóirat egy közleményéről szól. Ismertetések találunk továbbá a *Vojenské Rozhledy* cseh folyóiratról s a litván hadsereg megalakulása (M. Griganavičius), valamint a *Teschen* megszállása (A. Pekarek) című ugyane folyóiratban megjelent közleményekről. — A füzetet *Pilch Jenő* beszámolója a Magyar Tud. Akadémia Hadtörténelmi Bizottságának 1923/24. évi működéséről s ugyancsak *Pilch* nekrológia (az elhunyt olcsvári Ödön honvédezredes felett) zárja be.

1925. évfolyam. I—II. füzet. Németnyelvű kivonat a füzet tartalmából. — *A. A.: Hogyan omlott össze a római védőrendszer Pannoniában?* Szerző a római impérium haldoklása keretében Pannonia viszonyait, a tartományra zúduló csapásokat, az általános hanyatlást festi a IV. és V. században, a limes gyengülését, bomlását, mely nem képes feltartóztatni többé a barbár világ rohamait, míg a húnok csapásai alatt a pannoniai tartományok közigazgatási s katonai szervezeteinek elpusztulása bekövetkezik Sirmium elestével. — *Wertner Mór: A nikápolyi hadjárat 1396-ban.* (Első közlemény.) Az előzmények, Zsigmond moldvai hadjáratának rövid vázolója után a nikápolyi csatában résztvevő nevezetesebb magyar és külföldi vitézek neveit, származását s a vesztett csatából megmenekültek további élettörténetét ismerteti. — *Márki Sándor: Haditanítás I. Miksa király számára.* Fronsperger Lénárt ulmi polgár, V. Károly hadibiztosa legkiválóbb katonai művében, a „Von Kayserlichen Kriegsrechten” stb. című 1566-ban megjelent könyvben egy I. Miksa számára német versekben szerkesztett haditanítást tartott fenn. E „tanítást” közli: Márki prózai fordításban. — *Rubint Dezső: A váci ütközet 1849 április 10-én.* Az isaszegi csata után visszavonult osztrák sereg s az előnyomuló Görgey hadai között Vácnál új ütközet fejlődött ki. Az ápr. 10-én lefolyt küzdelmet szerző a csata mozzanatairól készített terepvázlataival teszi még áttekinthetőbbé. — *Hajnal István: A lengyel légió utolsó napjai Magyarországon* (1849). A magyar történeti irodalomban eddig fel nem használt lengyel források alapján kiegészíti a magyar hadsereg felbomlásakor Törökországba húzódott lengyel légió meneküléséről ismert adatokat. — *Németh-Neujahr Lajos: Elfoglalhattuk volna-e Belgrádot 1914 július 25-én?* Az akkori helyzet, erőviszonyok s a hadászati érdekek mérlegelése alapján szerző végrehajthatónak tartotta volna Belgrád meglepetésszerű elfoglalását, mely fegyvertény talán az egész szerb hadjáratra döntő hatást gyakorolt volna. — *Marschalkó Jenő: A 2. honvéd gyalogezred szerepe a przemysli áttörési kísérletben 1915. évi március 18—19-én.* Marschalkó, ki a vár átadását 3 nappal megelőző kitörés alkalmával az ezred egyik csoportját vezette, részletesen s a műveltet végrehajtott csapatok zsemponkjából írja le a 23. honvédhadosztály keretébe tartozó 2. honvéd

gvalogezred küzdelmeit a sikertelen áttörési kísérlet folyamán. — *Gaggi Jenő: Az 1916-i oláh támadás előzményei.* A nemzetiségi kérdés keletkezéséig visszapillantva ismerteti szerző Oláhország aspirációit Erdély megszerzésére; a háború előtti években kiélesedett oláh viszony az entente befolyása alatt végre is az oláh hadüzenetre vezetett. A háborút elhatározó koronatanács — bár a győzelmet nem látta bizonyosnak — e lépésével a nagyhatalmak jóindulatát kívánta megnyerni az oláh egység érdekében. — *Rákosi György: A 19. vadászszázalóalj multja és szereplése a világháborúban.* Az 1849-i hadjáratban Windischgrätz iniciatívájára felállított vadászszázalóalj régibb történetének rövid ismertetése után annak a világháborúban való részvételéről tájékoztat a közlemény. — A „Tárca” rovatban *Pilch Jenő Leiningen-Westerburg* gr. ezredesnek, a Mária Terézia-rend lovagjának élettörténetéhez közöl a száz év előtti osztrák hadsereg tisztikarának felfogására, körülményeire is jellemző adatokat. — A „Hadtörténelmi okmánytár”-ban *Márki Sándor* egy 1658-ban Váradon kelt váraparancsot, *Madzsar Imre* a magyar huszárok által Zimonymál 1788-ban véghezvitt vitézi tetteket, *J. a borsodi 1805—6. évi nemesinsurrectiót* ismerteti. Ugyancsak e rovatban adatokat találunk Gál Sándornak az erdélyi felkelésről (1851) készített terveire s a 14. huszárezrednek a königrázi csatában játszott szerepére vonatkozólag. — A „Hadtörténelmi irodalom” rovatában —y. gróf Tisza István összes munkáinak II. kötetét, *Steier Lajos Görgey és Kossuth* című munkáját s *Pivány Jenő* könyvét (Magyarok az amerikai forradalomban) ismerteti, Sz. az albán arcvonal összeomlásáról, *Ernyey József* pedig a Bellona egy cikkéről szól. Tájékoztatást kapunk továbbá A. Przybilski könyvéről (A gyalog légiók I. hadosztályának működése Ukrajnában.).

III. füzet. Nekrológ *Márki Sándor* felett. — *Wertner Mór: A nikápolyi hadjárat 1396-ban.* (Második és befejező közlemény.) Az első közleményben foglalt névsor kiegészítése után ismerteti Zsigmond diplomáciai tevékenységét, mellyel az európai államokat szövetségébe vonta, majd az 1396-os hadjáratot, a szerencsétlen kimenetelű nikápolyi csatát, a vert sereg romjainak menekülését s a csatavesztés okait. — *Gyalóka János: A magyar nemesinsurrectio 1805-ben.* Az Országos Levéltárban végzett kutatásai alapján megcáfolja szerző az 1805. évi insurrectióról Wrede munkája (Geschichte der k. u. k. Wehrmacht) nyomán elterjedt téves adatokat, leírja a felkelés történetét s József nádornak a sereg szervezése körül kifejtett tevékenységét, közli az insurrectio tisztikarának névsorát s az insurgens hadak beosztását. — *Németh Lajos: Az 1914. évi hadjárat Szerbia és Montenegro ellen.* (Első közlemény.) A világháború előzményeire vetett rövid pillantás után részletesen és áttekinthetően ismerteti szerző Szerbia földrajzát stratégiai szempontból, a monarchia katonai előkészületeit, majd áttér a hadiesemények megbeszélésére. Tárnyilagos kritikát gyakorol a hadvezetőség tervei fölött. Az első küzdelmek vizsgálása alkalmával kiemeli a csapatok s a hajóraj monitorainak hősie magatartását. — A „Tárca” rovat *Márki Sándor* közleményét: *Az erdélyi menekültek ügye II. Rákóczi Ferenc korában:* a „Hadtörténelmi okmánytár” pedig *Lahner György* tábornok jelentését tartalmazza a nagyváradi hadiszergyárról, 1849 júl. 25-én. — A „Hadtörténelmi irodalom” rovatában *Aldásy Antal* Tóth Zoltán könyvét Mátyás király idegen zsoldos seregéről, Sz. Breit József munkáját a magyarországi 1918—19. évi forradalmi mozgalmak s a vörös háború történetéről, továbbá a Századok LVIII. évfolyamának 7—10. számait, végül *Ernyey József* a Vojenske Rozhledi folyóiratnak az 1919. évi felvidéki harcokra vonatkozó közleményét ismerteti. — A m. k. Hadtörténelmi Levéltár felhívása a világháborúban magasabb beosztásban szolgált parancsokok-

hoz a háború történetére vonatkozó oly adatok beküldése végett, melyek a magyar csapatok teljesítményeit domborítják ki.

IV. füzet. *Fekete Lajos: Mehmed Chalife „Tárich“-ja az 1625—1664. évek eseményeiről.* Mehmed Chalife, ki hosszú ideig a török udvar szolgálatában állott, közvetlen közelből látta IV. Murad utolsó éveinek, Ibrahimnak s IV. Mehmed szultán uralkodása első szakaszának viszonyait, a birodalom kormányzását s e kor eseményeit, megírta az 1650—1665. évek történetét. Munkája a magyar, illetőleg erdélyi történelemre nézve értékes új adatokat tartalmaz s új szempontokat nyújt. — *Szendrei János: Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban.* (Hetedik közlemény.) A stuttgarti múzeumban s képtárban, a strassburgi városi múzeumban, a párizsi tűzérési múzeumban, a Louvreban, a Cluny múzeumban s a Spitzer-féle gyűjteményben őrzött magyar eredetű, illetőleg magyar vonatkozású hadtörténelmi emlék-jelleggel bíró tárgyakat ismerteti. — *Szakraida István: A magyar légió Olaszországban* (1859—1867). Az olasz vezérkar kiadásában hadtörténelmi szempontból is értékes könyv jelent meg a fenti címmel. Szakraida ismerteti e munkát, mely az olasz légiónak a magyar szabadságharcban való részvételével, majd a magyar légió megalakulásával, az 1859—1866. évek küzdelmeiben az olasz egység mellett kitartó harcaival s a légiónak 1867-ben bekövetkezett feloszlásával foglalkozik. — *Németh Lajos: Az 1914. évi hadjárat Szerbia és Montenegró ellen.* (Második és befejező közlemény.) A közlemény a Potiorek hibájából szerencsétlenül végződött hadjárat eseményeit, az offenzíva előhaladását Valjevoig, a Kolubara mentén s Arangjelovac mellett vívott harcokat, Belgrád elfoglalását, a Milanovac-Arangjelovaci csatát s az összeroppant hadsereg visszavonulását, Szerbia kiűrtését teszi áttekinthetővé; érdekességét fokozza, hogy szerb forrásból is merít adatokat. — A „Tárca“ rovatban *Jurkovich Emil* a beszercebányai ágyú- és harangöntökről ír. — A „Hadtörténelmi okmánytár“ *Horváth Jenő* tanulmányát a magyar kormány adriai terveiről 1848—49-ben s *Anlich Lajos* tábornok jelentését a cinkotai ütközetről tartalmazza. — A „Hadtörténelmi irodalom“ rovatában — *ch. Lukinich Imre* művét: A szatmári béke története és okmánytára, *M. E. Domanovszky Sándor* József nádor iratai című nagy munkájának I. kötetét, *Sz. pedig Alapy Gyula* könyvét a székely löporgyártásról és ágyúöntésről (1849-ben) ismerteti. Megemlékezést találunk továbbá *Gyalókey Jenőnek* A magyar nemesinsurrectio reformtervei 1797-től 1809-ig című, a Századok LIV. évfolyamának 4—6. számában megjelent közleményéről.

Katolikus Szemle. 1922. évf., 1. sz. *Erődi-Harrach Béla: Assízi szent Ferenc* (1182—1226). Rövid népszerű összefoglalás assízi szent Ferenc életéről és rendje megalakulásáról. — *Egyed István dr.: A főrendiház reformja.* Észrevételek a tervezett főrendiházi reformjavaslatra. — *Lukács József Horváth Jenő: Diplomáciai történelem.* II. kötet, *Várdai Béla Balanyi György* fordításában és jegyzeteiben megjelent *Dante Monarchiája* és *Brisits Frigyes Timon Akos: Pázmány Péter a jog és igazság védelmében* című munkáját ismerteti.

2. sz. *Gryszar József: Szent Domonkos* (1170—1221). (Halálának hétszázadik évfordulójára). Szent Domonkos egyéniségét és működését világítja meg. — *Balanyi György Jablonkay Gábor S. J.: Loyolai szent Ignác* II. kötetét ismerteti.

3. sz. *Detrick Béla Kurth Godefroid: Az egyház és a világtörténelmi rálságok és Székely Ottokár Biró Vencel: Erdély követői a portán* című munkáját ismerteti.

4. sz. *Tári Béla gróf Apponyi Albert Emlékiratait* ismerteti.

5. sz. *Tári Béla: † IV. Károly király.* — *Várdai Béla Mikszáth*

Kálmánné Visszaemlékezéseit. Lukács József Hajnal Istrán: Irástörténet, Mihályi Pigler Andor: A pápai plébániatemplom és mennyezet képei című munkáját ismerteti.

6. sz. *Agárdi László Pintér Jenő: A magyar irodalom történetének kézikönyvét* ismerteti.

7. sz. *Mohl Adolf: A máriacelli kincstár Madonna-képe.* Hogy mikor ajándékozta Nagy Lajos ezt a kegytárgyat a kegyhelynek, nem tudja megállapítani. A török háborút 1363-ra tételezi fel, a fogadalmi képet 1364-ben vihette Nagy Lajos Cellbe, a templom pedig 1371-ben készühetett el. — *Túri Béla Károlyi Árpád: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatékát* ismerteti.

8. sz. *Timkó Jordán: De Maistre József.* Az első francia forradalom korának ezen kevésbé ismert politikai bölcseleijének elveit eleveníti fel, főleg az államformára vonatkozólag. Első műve 1796-ban, harmadik (utolsó) csak halála után jelent meg. Nagy katolikus, az örökös királyságot tartja az egyedüli életképes kormányformának. — *Adám Irán: Zelándus veszprémi püspök.* Zelándus szabálytalan választással kerül a veszprémi püspöki székbe, minek következtében meghasonlik IV. Béla királlyal, aki megfosztja a veszprémi püspökséggel járó összes udvari tisztségektől, kiveszi joghatósága alól a budai és budakörnyéki egyházakat; Zelándus magára hagyatva próbálja menteni egyházának minden oldalról támadott javait. — *Balanyi György Patek Ferenc: V. Caelestin pápa választása* című könyvét ismerteti.

9. sz. *Adám Irán: Zelándus veszprémi püspök.* További küzdelmét vázolja káptalanjával; majd, mikor a püspök káptalanján segíteni akar és a káptalan javára az alsópapságot akarja megadóztatni, szembekerül egész egyházmegyéjével. A papság a szó szoros értelmében fellázad ellene. Kimerülve, megtörve halt meg a XIII. század hetvenes éveiben, húsz évi küzdelem után Zelándus püspök.

10. sz. *Balanyi György: A háborús felelősség kérdése.* Az entente-hatalmak mindjárt a világháború elején fölvetették a háborús felelősség kérdését s főleg Amerikában nagy propagandával dolgoztak, hogy a központi hatalmak erkölcsi tekintélyét aláássák. A főtápot ehhez dr. Grelling Richárd névtelenül megjelent könyve, majd Lichnowsky londoni német követ és Muehlon, a Krupp-gyár egyik igazgatójának a háború utolsó éveiben kiadott memoárja, illetve naplója szolgáltatott, melyek elfogultságból a németeket tették a háború okozójául. A franciák terjesztették az egész világon. A háború végén pedig a forradalmi kormányok maguk szolgáltatták ki magukat a franciák dühének azzal, hogy eldobták maguktól a multat s siettek minden, az előző kormányra kent vádat elismerni, hogy lehetetlenné tegyék a visszatérést s a győzők szimpátiáját megnyerjék. Követi ezt az „igazságszolgáltatás” és a béke szövegébe belekerül Németország és szövetségeseinek háborús felelőssége és jóvátételi kötelezettsége. Csak azután eszméltek fel és kezdték a németek az ügyet tisztázni. — *Sebes Ferenc Zubriczky Aladár: Jézus élete és a vallástörténet, Tóth Tihamér Székely István: Krisztus születésének éve és a keresztény időszámítás* című munkáját ismerteti.

1923. évf. 1. sz. *Schrotty Pál: A flám mozgalom.* Rövid képet ad Flandria multjáról, az angol és francia nyomás következtében bekövetkezett lassú süllyedéséről; ismerteti a flandriaiak száz éves okeseredett mozgalmát nemzeti létük, nyelvük megvédéséért. — *Túri Béla Tomcsányi Lajos: A főkegyúr szerepe a püspökök kinevezésénél. Lukács József Balanyi György: A szerzetesség története, Túri Béla Korács Alajos: A zsidóság térfogalásán Magyarországon. Aldásy Antal Miskolczy Istrán:*

Magyarország az Anjouk kordban és Martin Aurél: Tóth Kálmán: Szent Pál apostoli működése című munkáját ismerteti.

2. sz. *Holik Flóris: Szent László-mondáink és compostellai Szent Jakab. Párhuzamba állítva a Szent László-mondákat a spanyol compostellai Szent Jakab-mondákkal, részletesebben pedig az 1345-i tatár betöréshez tűződő Szent László-mondát vizsgálva, az utóbbiról megállapítja, hogy az, s úgy látszik, a Szent László-mondák legnagyobb része, a compostellai Szent Jakab-mondák egyenes leszármazottja.*

3. sz. *B. E. Meier Gábor: Szent Bernát élete, Sz—y Erdély László Arpádkor* című művét ismerteti.

4. sz. *Meszlényi Antal: Az indiai kasztrendszer és a kereszténység. A hinduk társadalmi viszonyait és a keresztény hittérítőknek azzal szemben folytatott küzdelmeit ismerteti. — Tarczai György Takáts Sándor: Régi idők, régi emberek* című művét ismerteti.

5. sz. *Meszlényi Antal: Az indiai kasztrendszer és a kereszténység (második közl.). — Balanyi György Wendelin Meyer-től kiadott: Franz von Assisi Sonnenegesan-got* ismerteti.

6. sz. *Csernoch János elnöki megnyitóbeszéde a Szent István-Társulat LXVIII. közgyűlésén, 1923. május 17-én: Tanulságok a Szent-István-Társulat hetvenöt éves múltjából. — Türi Béla: Ipolyi centennáriuma. — A Szent István-Társulat centennáriuma. Ipolyi Arnoldnak, mint alelnöknek, 1869—1872. években a Szent István-Társulatban folytatott munkásságát méltatja. — Várdai Béla: A hetvenöt éves Szent-István-Társulat. Erdősi Károlynak, a Társulat vezérigazgatójának hasonló című munkáját; Türi Béla: Vita a főkegyúri jogról. Forster Gyula báró: „A püspöki székeke betöltésének kérdéséhez” és Tomcsányi Lajos: „Vita a főkegyúri jogról” című válaszát; V. B. Bernadetto Crocenek G. B. Vico Caraffa-lelterajzáról írt olasznyelvű tanulmányát; Tarczai György Böle Kornél: Arpádkázi boldog Margit; B. E. Emile Horn: Une descendente de Renaud de Chatillon* című munkákat ismertetik.

8. sz. *Birkás Géza: Egy belga jezsuita Magyarországon a XVIII. században. François-Xavier de Feller abbé, XVIII. századvégi neves francia író s utazó magyarországi tapasztalatait ismerteti. Feller a külföldön elterjedt előítéletekkel telve jön Magyarországra, négy évig 1765 májustól 1769 szeptemberig marad itt, beutazza egész Magyarországot, megszereti a népet s mint Magyarország lelkes barátja távozik. Különösen társadalom-történeti szempontból érdekesek tapasztalatai, főleg arra vonatkozóan, milyen nagy volt már ekkor az érdeklődés Magyarországon a francia felvilágosodás eszméi iránt. — Balanyi György II. Schöndörffer: Spiegel der Vollkommenheit des III. Franciscus és Zubriczky Aladár Artner Edgár: Az ősegyház kommunizmusa* című tanulmányt ismerteti. — 9 sz. *Horváth Sándor: Aquinói Szent Tamás írói egyénisége. Szent Tamás világfelfogását és gondolatvilágát tárja fel művei alapján. — Takáts Sándor: Az oltármesterség és az ispotálymesterség. Majdnem minden nagyobb úri család legalább egy oltárt alapított valamely szent tiszteletére és azt tekintélyes javadalommal látta el. Az ilyen oltárok kezelő és gondozó papjai, egyúttal a javadalomnak bizonyos kötelezettség melletti élvezői voltak az oltármesterek. Ugyanabban az időben: az ispotálymesterek, szintén papok, egy-egy szegényház, kórház élén állanak. A XVII. század elején tűnik el ez az intézmény. — Balogh Albin: A germánok hazánk területén. A germánok a római birodalom szélein való megtelepedését és a germán társadalmi viszonyokat ismerteti. — rd. Fraknoi Vilmos: A bécsi Pázmány-intézet megalapítása: —y Tomcsányi Lajos: A loretti szent ház; —szj: Két emlékirat: Feszty Arpádné: Akik elmentek és Hoitsy Pál: Régi magyar alakok memoirjai* című műveket ismerteti.

10. sz. *Kühár Flóris Babura László: Szent Agoston élete és Leopold Antal: Szalézi Szent Ferenc válogatott levelei* című műveket ismerteti. — *Kühár Flóris: Thurzó Ferenc nyitrai püspök házassága.* A kérdést csak fölveti, de nem tisztázza.

Levéltári Közlemények. 1923. 3—4. füz. *Ilázi Jenő: Sopron sz. kir. város levéltára.* Ismertette a városi levéltár kezelésére vonatkozó régebbi nyomokat, különösen az 1786-i a. m. udv. kamara kezdeményezésére megindult rendezési munkával foglalkozik. S mint-hogy az ennek során készült regisztrumok nyújtják még ma is a legjobb tájékozódást a levéltár régebbi anyagáról, ezek alapján ismerteti az 1786. előtti anyagot. Egyszersmind megemlékezik a középkori anyagnak legújabb rendezéséről, amellyel kapcsolatban a város bőkezű támogatásával sor kerül annak közzétételére is. — *Herzog József: A tarcali kir. uradalmi és kincstári szőlő keletkezése.* E kérdés tisztázását az osztrák köztársaság követelése tette szükségessé, amely azon címen, hogy a szőlők a kir. család magántulajdonát képezték volna, azok felére igényt támasztott. Szerző értekezése kimutatja e jogigény alaptalan voltát. A kir. fiscus a Hegyalján már régtől fogva bírt szőlőket, amelyek a XVI. század óta a szepeesi kamara alá tartoztak. E szőlőbirtok állománya különösen a Rákóczi-javak elkobzásával szaporodott meg, s a Rákóczi-felkelés leverése után a király parancsára ezekből hasították ki a király, illetőleg királynő használatára a tarcali Szarvas és tokaji Kócsag szőlőt — a kincstár birtokjogának sérelme nélkül. — A kincstár mindenkor nagy súlyt helyezett e szőlőbirtokára, mindazonáltal azok művelése nem járt a kellő eredménnyel, aminek fő akadály a 9 község határában fekvő szőlők szét-szórtsága volt. Ezen a bajon kívánt segíteni Grassalkovich Antal gróf m. kamaraelnöknek 1748. évi, a királynő hozzájárulását is elnyert javaslatára, amelynek végrehajtását a szerző részletesen ismerteti. Ennek eredménye volt, hogy az eddigi 57 szétszórta szőlőből két összefüggő szőlőtelep létesült, amelyek 1848-ig állandóan a magyar kamara kezelésében maradtak. Utóbb az egyik a Szarvas szőlő mint kir. uradalmi, a Szent Teréz-hegyi pedig mint kir. kincstári szőlő telekkönyveztetett. — *Gross Lothár: A házi-, udvari- és állami levéltár Bécsben.* Ez a kézirat gyanánt kiadott dolgozat a szerző hozzájárulásával jelent meg itt magyar fordításban mintegy bevezetésül Szekfű Gyulának a levéltár magyar vonatkozású anyagát tárgyaló ismertetéséhez. Rövid összefoglalásban vázolja az 1749. létesített levéltár történetének az anyag gyarapodását jelentő mozzanatait, áttekintést nyújt a levéltári provenientia elve szerint tagozódó egyes levéltári állagokról. — *Mályusz Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei* (II. közl.). További 28 darab levelet közöl az 1541—43. évekből. — *Szentpétery Imre: IV. László király pecsétváltásai.* Megállapítja, hogy IV. László király öt ízben változtatta meg kettős pecsétjét. Ezek közül két esetben a korábbi pecsétnek ellenőrző jeggyel való ellátása képezi a pecsétváltoztatást. Megállapítván a különböző pecsétek használatának korhatárát, IV. László több kiadványának keltezését, illetve hitelességét dönti el. — *Kisebb közlemények: Lukinich Imre: Magyarországi ál-Rákócziak.* Különösen a lengyel Grabovszky Ignác pörét tárgyalja kimerítőn, ki 1734. Árvában Rákóczi Ferenc fiának, Györgynek adta ki magát. Mellette Nagy Ferenc 1774-i és Császár Jakab 1786. évi ügyéről tesz még említést s Madacsek Sándorról, ki 1844. Rákóczi Ferenc leszármazottjának vallotta magát. — *Gyalóky Jenő: Bárány Puchner Antal jelentése az erdélyi állapotokról.* 1848 nov. 1-i jelentését közli. Amilyen józanul ítélte meg a politikai helyzetet, annyira téved az erőviszonyok megítélésében, túlbecsülve a magyar kormány haderejét. Jellemző, hogy Puchnernél már ekkor felmerül az orosz beavatkozás gondolata. —

Kleinmayr Hugó: A Veronika-Pilátus-monda ónémet töredéke az Országos Levéltárban. A töredék mint egy XVI. századi peres jegyzőkönyv borítólapja került elő. A közlő megállapítása szerint XIV. századi, stájer földön keletkezett kompiláció. — *Lukinich Imre: Magyar rabok spanyol gályákon.* 1565. és 1727—1730. évekből közöl arra vonatkozó adatokat, hogy Magyarországon főbenjáró perekben elítélt közönséges gonosztevőket a király rendelkezésére a spanyol gályákra küldték. — *Miklóssy Zoltán: A Pálffy-család oklevelei.* A Pálffy Aladár által az Országos Levéltárban letétként elhelyezett három oklevelet ismerteti, köztük III. Károlynak a füssi egyházi nemesség privilegiumait megerősítő oklevelét. — *A Könyvismertetések* rovatában *Holub József* G. Mazzantini és G. Vegli Azzi: Gli archivi della storia d'Italia, *Kossányi Béla* Loewe: Das deutsche Archivwesen; és *Miskolsz Gyula* Gragger R.: Preussen, Weimar und die ung. Königskrone című műveket ismertetik. — *A Vegyes Közlemények* közül az első Hóman Bálintnak a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává történt kinevezéséről emlékezik meg, a másodikban pedig Csánki Dezső az Országos Levéltár új épületéről.

1924: 1—4. szám. *Szittya Dénes: A simancsi spanyol állami levéltár.* Megismertetve ezen, 1545 óta rendszeresen kiépített levéltár anyagának általános tagozódásával, az abban való tájékozódás megkönnyítésére nagy vonalakban vázolja a spanyol királyság közigazgatásának felsőbb fokú szervezetét. Részletesebb felosztást nyújt a külügyi anyagról s ezen belül ismerteti azokat a részeket, amelyek a magyar történetírás szempontjából számbajöhetnek, de egynek kivételével eddig még teljesen kiaknázatlanok. Ez a magyar vonatkozású anyag főként törökkori vonatkozású, illetőleg egy részében a száműzött Rákóczinak a spanyol udvarral folytatott levelezését tartalmazza. — *Szekfü Gyula: A házi-, udvari- és állami levéltár Bécsben.* G. Wolfnak 1871. megjelent munkája (*Geschichte der K. K. Archive in Wien*) ma már teljesen idejét múlta. Használhatóbb s az anyag egészét felölelő munka a levéltár természeténél, anyagának sok tekintetben politikailag még aktuális voltánál fogva nem készülhetett. Előmunkálatok azonban nem hiányoztak e téren. A levéltár magyar származású igazgatójának, Károlyi Árpádnak az érdeme, hogy kieszközölte felettes hatóságának, a közös külügyminisztériumnak hozzájárulását a levéltár teljes anyagának modern tudományos felvételéhez. Nagyszabású programjából a háború közbejötté miatt csak az első rész: az általános katalógus valósulhatott meg. Addig is, míg e katalógus alapján elkészül a közönség tájékoztatására szolgáló levéltári útmutató, Szekfü Gyulának jelen ismertetése, a levéltár kutatóinak nélkülözhetetlen segédeszköze lesz. Ismertetésének gyakorlati célja lévén, az anyagot a levéltári proveniencia elvének mellőzésével a kutatás elemi szükségletei szerint tagolja öt csoportba, melyek közül az első közlemény a külügyi iratokat, illetőleg levéltárakat öleli fel, mindenkor különleges súlyt helyezve az anyag magyar vonatkozású részére. — *Mályusz Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei* (III. közlemény). További 17 drb levelet közöl az 1543. év első feléből. — *Fekete Lajos: Török iratok a gróf Zichy-család birtokában.* A veszprémi megyei Kajára vonatkozó 12 töröknyelvű oklevél, illetőleg magánlevél tartalmú ismertetését nyújtja, kiterjeszkedve az azokban előforduló diplomatikai és jogi formulákra is. — *Csánki Dezső és Relkovič Neda: Újbánya város levéltára és története.* (Dr. Csánki Dezső a középkori, Relkovič Neda az újkori részt állította össze.) A levéltár középkori része 31 eredeti, másolatokkal mintegy 50 oklevelet s egy a XV. század elejétől a XVI. század közepéig terjedő feljegyzéseket magábafoglaló „Stadtbuch“-ot tartalmaz. Újabbkori részét hét csomó iraton kívül tanácsülési jegyzőkönyvek (1584—1745, de hiányosak).

városi számadások (legrégibb 1608-ból) és céhiratok és egy „Juramenbuch“ képezi, mely utóbbi a benne foglalt eskümintáktól és a XVIII. században polgáresküt tett egvények névsorától nyerte nevét. A történeti részben Csánki Dezső összeállítja a város középkori nevére vonatkozó különböző levéltárbeli adatokat. Megállapításai szerint a város az 1330-as években alakult. 1346. már a hét alsómagyarországi bányaváros közt találjuk. Jelentősséggel csak bányáinál fogva bírt s ezek hanyatlása után egyre inkább hanyatlásnak indult. — *Holub József: A brüsszeli ötödik történelmi kongresszusról.* A kongresszus lefolyásának általános ismertetése után különösen három előadáscsoporttal foglalkozik; ezek: Történelmi módszertan és segédtudományok. A nagy háború történetének forrásanyaga. Levéltárak és történeti szövegek közlése. — *Iványi Béla: A Korponay-család levéltára.* A közel harmadfélezer darabot felölöl, Feketehalmon, a család kezén lévő levéltár részben a család gyűjtése, részben házasság s perek útján került birtokába. Anyaga főként XVI., XVII. századi, s nagyobb részt Szepes megyére vonatkozó; csupán két középkori oklevelet tartalmaz (1274, s 1390). Beosztatlan anyagában található a családnak a XVII. század első felétől vezetett naplója. — *Kisebb közlemények: Áldásy Antal: Fejérpataky László tudományos hagyatéka.* Fejérpataky László befejezetlenül maradt oklevélpublikációjának, a Zsigmond-kori oklevéltárnak kéziratát ismerteti. — *Mayer Béla: Levéltártörténeti adatok.* Az Országos Levéltár diplomatikai osztályából közöl a régibb korba nyúló levéltártörténeti adatokat. — *Kapossy János: A Herzan-gyűjtemény hagyatéki leltára.* A gróf Herzan Ferenc szombathelyi püspök halála után visszamaradt képtárnak leltárát közli a szombathelyi püspöki levéltárból. Magának a gyűjteménynek sorsa még tisztázásra szorul. — *Jakubovich Emil: XII. századi oklevéltörödékek.* Ez első közleményben III. István egy 1164. oklevelének addig ismeretlen részét közli, melyben megerősíti Miske ispán fia végrendeletét. — *Lukács Pál: Julján barát levelének kérdéséhez.* A levelnek a vatikáni kéziratárból Cod. Vat. lat. No. 4161. jelzés alatti variánsát ismerteti. — Az *Ismertetések* rovatában *Paulinyi Oszkár* Domanovszky Sándor: A szepesi városok árumegállító joga; *m—a* Auer János Ferdinánd naplója (közvetette Lukinich Imre) és Beniczky Lajos visszaemlékezései s jelentései (kiadta Steier Lajos). — *Mayer Béla* Magyar Történettudomány Kézikönyve. (Szentpétery Imre: Chronologia. Áldásy Antal: Címertan) és Házi Jenő: Sopron szab. kir. város története I. 1, 2.; Z.: Nagy Szedor István. Adatok Kiskunhalas város történetéhez I.; —*A—* Lukács Pál: A vásárhelyi apácák története; K. Z. Iványi Béla: *Debrecen és a budai jog.*; N. A m. kir. Hadtört. Levéltár 1924. évi évkönyve c. műveket ismertetik. — *A Vegyes Közlemények* rovata Csánki Dezső és Károlyi Árpád kitüntetéséről, Lukinich Imrénél a Magyar Nemzeti Múzeum orsz. Széchenyikvtára igazgatójává történt kinevezetéséről, az Orsz. Levéltár főigazgatóját Csánki Dezsőt az új levéltári épület elfoglalása alkalmából ért ünnepeltetéséről közöl megemlékezést. M. A. A Bécsi Történeti Intézettről, Gererich Tibor pedig a rómaiáról nyújt tájékoztatót. Végül *Miskolczy Gyula* Békefi Remigről, *Hóman Bálint* Tasnádi Nagy Gyuláról, *Csánki Dezső* Tagányi Károlyról és *Fraknoi Vilmosról*, *Mályusz Elemér* Szeremlei Samuról emlékezik meg elhunytuk alkalmából.

1925: 1—4. szám. *Czobor Alfréd: Országos Levéltár felállításának terve 1701-ben és az ország iratainak további megőrzése.* A középkorból nincsenek biztos adataink az ország iratainak rendszeres őrzésére. A mohácsi vész utáni időben azonban már kétségtelenül megállapítható, hogy az ország közérdekű iratai a nádor által őriztettek, mely gyakorlat 1613 óta intézményesen is biztosítva lett az 1613:33. törvényekkel, amely egyben kötelezi a mindenkor nádor hozzátartozóit, hogy az ország iratait

a nádor halálával az országgyűlésnek átadják. Korábban azok legnagyobb-részt elkallódtak, esetleg a nádor családi levéltárába kerültek. Így kerültek elő országos érdekű iratok 1681-ben az akkor a kincstár által már lefoglalt Nádasdy-levéltárból. Az első komoly terv az Országos Levéltár felállítására 1701-ben merül fel. Klobusiczky Ferenc báró a kezdeményezője. Tervét úgy a nádor, Esterházy Pál, mint Kollonics primás örömmel karolja fel, de mielőtt még komoly kiviteléhez foghattak volna, bekövetkezett Rákóczi elfogatása s az ennek nyomán támadt izgalom s bizonytalanság közepette abbamaradt a terv szorgalmazása, majd a felkeléssel végleg elaludt. — *Fekete Lajos: Debrecen város török oklevelei.* A debreceni városi levéltár 110 töröknyelvű oklevelét közli regesztákban. Legnagyobb részük Debrecen városának gazdasági ügyeit, adózási kötelezettségét, az illetékes török hatóságokhoz való viszonyát érinti. A hódoltság korabeli Debrecen történetének becses forrásai. — *Mályusz Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei.* E negyedik közlemény az 1543—45. évekből közöl 26 drb magyar levelet. — *Szabó Dezső: A herceg Festetics-család keszthelyi levéltára.* A levéltár középkori részében tulajdonképpen a gesei Pethő-család okleveleit foglalja magában, amelynek a Festeticsek birtokutódai. Magának a Festetics-családnak középkori oklevelei azonban visszamaradtak Horvátországban az ottani ág kezén. A család birtokjogi és gazdasági iratain kívül tartalmaz egyéb köztörténeti vonatkozású anyagot is, különösen Festetics Pál kamarai alelnök korából. A cikkíró részletesen ismerteti a levéltár rendezett részének felállításai rendjét és segédkönyveit, s megemlékezik a családnak a levéltár rendezésére vonatkozó intézkedéseiről s utasításairól. — *Mályusz Elemér: A szlavoniai és horvátországi pálos kolostorok középkori oklevelei az Országos Levéltárban.* (Első közlemény.) Addig, amíg az Országos Levéltár diplomatikai osztályában elhelyezést nyert oklevelés anyagnak tudományos közzétételéhez szükséges anyagi eszközök nincsenek intézményesen biztosítva s a megfelelő számú munkaerő nem áll rendelkezésére, csakis ebbe a levéltárilag vegyes provenienciájú gyűjteménybe beleolvadt kisebb egységek közzétételéről lehet szó. Ily kisebb egységet képeznek, ezek a legnagyobbbrészt a levéltári proveniencia szempontjából is összefüggő oklevelek, melyek annak idején, a pálos-rend feloszlásakor kerültek fel a kamarai levéltárba. Ez első közlemény a bakvai, cirkevnicai, csáktornyai, lepoglavai, modrusi és novi-i kolostorok okleveleinek regesztáit öleli fel. — *Györffy István: A nagykun városok levéltárai* (I. közlemény: Karcag város levéltára). A Nagykunság levéltárainak eredeti anyaga legnagyobb részben csak a XVIII. századdal kezdődik, de különösen művelődéstörténeti szempontból még így is rendkívül becses értékű. Éppen azért sajnálatosan értesülünk a szerző cikkéből, hogy alföldi községeink levéltárai a forradalmak óta ismét rohamosan pusztulnak. A szerző ez alkalommal a karcagi levéltár anyagát ismerteti részletesebben a legutóbbi rendezés alkalmával készült Vezérkönyv tagoltsága szerint. Az anyagnak ez általános ismertetése is arról tanusodik, hogy a levéltárak bőségesen tartogatják még a feltárandó problémákat úgy a közigazgatás-, mint a társadalom-, és gazdaságtörténeti szempontokkal dolgozó helytörténet számára. — *Fekete Lajos: A török oklevelek nyelvezete és forrásértéke.* Megállapításai, hogy az osmanlitörökök írásbeliségükben a fejlettebb perzsa-arab kultúrbefolyás alá kerültek, aminek következtében nyelvük önálló fejlődése megakadt, stílusok okleveleikben is éppenúgy, mint krónikaikban pompázóvá, szóvirágossá és ezáltal komolytalanná vált. Ez a tény okleveleiknek forrásértékét nem kis mértékben csökkenti. — *Irányi Béla: A debreceni ref. kollégium anyakönyvtárának oklevelei.* A szakkatalógus alapján ismerteti a kéziratárnak eddig kevés figyelemre méltatott oklevelés anyagát s attól néhány darabot regesztá-

ban, illetőleg teljes szövegben közöl. — *Föglein Antal: Zólyom város XIII—XVI. századbéli okiratai.* Zólyomi város levéltárának 19 legrégibb (1263—1563) oklevélét közli regesztákban. — *Kisebb közlemények: Házi Jenő: Adalék Jakubovich „Miske ispán fia, István végrendelete 1164-ből” c. cikkéhez.* A Jakubovichnál meghatározatlanul maradt „Inak” praediumot egy 1364. évi oklevél alapján Veszprém megyébe helyezi. — *A Kárács-család oklevelei.* 1272—1572. közli 6 oklevél szövegét, illetve regesztáját. — *Irányi Béla* a szász egyetem és Nagyszeben városának új levéltári épületét írja le, egyben megemlékezik a brassói városi levéltárnak új otthonba költözéséről is. — *Az Ismertetések közt D. F. Dedek L. C.: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III.; Anyos Lajos* Domanovszky Sándor: József nádor iratai I.; *Miskolcz Gyula* Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára; *Z. Takáts Sándor*: Magyar nagyszonyok; *G—i dr. vitéz Házi Jenő*: Sopron sz. kir. város tört. I. 3.; *Fekete Lajos* Ahmed Refik: Rákóczi király és kísérete az oszmanli birodalomban; *Miskolcz Gyula* J. Ziehermayr: Des oberösterreichische Landesarchiv és N. Radványi: Die Archive in der podkarpatska Rus; *Hlb Catalogue sommaire du Musee des Archives Nationales*; *D. F. Daróczy* Zoltán: Nemesi évkönyv I—II. c. műveket ismertetik. — *A Vegyes közlemények* első cikke gróf *Klebsberg Kunónak* az ünnepeltetéséről emlékezik meg, amelyben a Magy. Tört. Társulat részesítette 50-ik születésnapja alkalmából. — *Károlyi Árpád: A Bécsi Magyar Történelmi Intézet első lustruma.* Meleghangú, az intézmény szeretetétől áthatott cikkben számol be az Intézet első igazgatója, történetírásunk Nesztora, a Magyar Történelmi Társulat első sorban annak jelenlegi elnöke által plántált gondolat valóra váltának nehézségeiről, a szerény kezdet küzdelmeiről, addig, míg végül a legfelsőbb tényező megértő támogatásával lehetővé vált az Intézet működésének intézményes biztosítása. — *Az Orsz. Levéltár 1924. évi jelentése után Csánki Dezső* Mayer Béláról, az Orsz. Levéltár fiatalon elhunyt tisztviselőjéről, *Gombos Albin* Márki Sándorról, *Mályusz Elemér*: Zeilinszky Mihályról, *Miskolcz Gyula*: Szentkláray Jenőről, *Lukinich Imre* Hellebrandt Árpádról emlékeznek meg elhunytuk alkalmából.

Napkelet. 1923. évf., 1. sz. *Hekler Antal: Michelangelo lelki-problémája.* A magasbatorú, nagyraihivatott lélek érzi, hogy nincs hozzá hasonló és nyomasztóan nehezedik rá az elhagyatottság. Óriási tervek, hatalmas alkotások forrnak agyában, míg egyszer arra eszmél, hogy derekedik a feje, az évek elröpültek s nincs már idő tervei megvalósításához. Kínzó önvád mardossa, alkotásaiban a mester vergődő lelkének keserűsége tör magának utat. — *Szekfü Gyula: Petőfi-centenárium.* Történetírói magaslatról szemlélve Petőfi egyéniségét és költészetét, kimutatja, hogy Petőfi akkor, amikor kozmopolitaként a világszabadságért rajongott, nem távolodott el a magyar talajtól, izzig-vérig magyar maradt. — *Sz-t.: Történelmi tanulmány a magyar bortermelőről.* Szekfü Gyula: „A magyar bortermő lelki alkata” című művét ismerteti. — *Pais Dezső: Régi magyar nőnevek.* A régi időben (a középkorban) a nevek, főleg női nevek, viselőjük egyéni tulajdonságával állottak összefüggésben. A legkülönbözőbb természetűek.

2. sz. *Herczeg Ferenc: Emigránsok.* Pálcat tör az októberi forradalom felett. — *Balogh Jenő Schmidt Henrik: Tisza István boldog évei* című munkát ismerteti. A szerzővel szemben rámutat arra, hogy mikor Tisza a politikától távol elvonulva pihent, boldog akkor sem volt, akkor is tépelődött hazája sorsán. — *Lukcsics Pál Balanyi György: A szerzetesség története* című művét ismerteti. *Moravcsik Gyula: Szent László leánya Bizánuban.* Rövid megemlékezés az Árpádháznak egyik legszebb nőalakjáról, Piroska, Szent László leánya, Komnenos János császár nejéről.

3. sz. *Horváth János*: Petőfi meg a király. Érdekes adalék a márciusi napok közhangulatához. Petőfi hirtelen népszerűtlenségének okát és „A királyokhoz” intézett versének sorsát világítja meg. — *Hekler Antal*: *Az Árpád-kori francia hatásokhoz*. Hajnal István írástörténeti megállapítását művészettörténeti adatokkal egészíti ki és megállapítja, hogy nálunk a XII—XIII. századi kulturális fellendülés a Szent László alatt bejutott francia kultúra jegyében áll.

4. sz. *Székfű Gyula*: *Az utolsó fejezet*. A „Magyar állam életrajza” utolsó fejezetének szánt — mely azóta már megjelent — tanulmány. — *Levelek Etelka tróáához*. Dugonics Andrásról Pestre, tyjának, majd öcsének, Adámnak, Szeged város polgármesterének levelei. Megvilágítják a XVIII. század végének belső családi életét, kisemberek mindennapi bajait. Telve vannak a levelek apró, de becses művelődéstörténeti adatokkal. — *Székfű Gyula*: *Történeti könyvek a nagyközönség számára*. A nagyközönség alig olvas történelmi munkát, aminek az oka az, hogy a legtöbb történelmi mű olvashatatlan, egyszerű adathalmaz. Ilyképen a történelem, mint erőforrás a magyar nemzeti törekvések számára elveszett. A történetíróknak igyekezniök kell, hogy a nagyközönséghez is hozzáférjenek. Erre részletező száraz munka nem alkalmas: összefoglaló monografiákkal és kevésbé száraz gazdaság-, művelődéstörténeti művekkel kell a közönséghez férközni. — *Pais Dezső*: *Papp Ferenc könyve Kemény Zsigmondról*; — *bj* —: *Mályusz Elemér*: *Turóc megye kialakulása*; *A. A.*: *Az európai kultúra pusztulása* (Ferrero: *Az ó-kor civilizációjának pusztulása*); *Vargha Zoltán*: *Gróf Tisza István összes munkái*, könyvismertetések. — *Tolnai Vilmos*: *Nezek díratja*. Rövid összefoglalása, hogyan tűntek el az ősi magyar nevek a nyugati hatás és a kereszténység következtében s hogyan támadtak újak a II. József utáni nemzeti újjáéledés korában.

5. sz. *Székfű Gyula*: *Andrássy*. Születésének 100 éves fordulójának alkalmából főleleveníti Andrássy egyéniségét és alkotásait, hosszabban foglalkozva a német szövetséggel és Andrássy Balkán-politikájának eredményeivel. *Harmatzy-Simon Lóránt*: *Tut-Ench-Amon és kora*. (Tanulmányok Egyiptom történetéből.) Az egyiptomi vallási viszonyokat ismerteti; részletesebben foglalkozik a XVIII. dinasztiaiból származó III. Amenhotep és fia, IV. Amenhotep királlyal, az utóbbinak vallási reformjával és a halála után bekövetkezett visszahatással. Ennek a zavaros kornak volt egyik uralkodója Tut-Ench-Amon. — *Levelek Etelka tróáához*. (Második közlemény.) — *Könyvismertetések*: *V. M.*-től *Szász Károly*: *Emlékezés a vörös uralomra*, *Hartmann Jánostól Angyal Dávid*: *Tanulmányok*. — *Hajnal István*: *Az Árpád-királyok udvari papjai*. Az Árpád-kori papság udvari szerepét vázolja hangsúlyozza, hogy az udvari papság legnagyobb része magyar volt és a párizsi egyetemen szerezte műveltségét.

6. sz. *Levelek Etelka tróáához*. (Harmadik közl.) — *Könyvismertetések*: *Tolnai Vilmostól Károlyi Árpád*: *Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*; *Kastner Jenőtől Molnár Antal*: *A zenetörténet szociológiája*; *Sági Istvántól Kertész Manó*: *Szokásmondások*; *Nagy Lajostól A. Hekler*: *Kunst und Kultur Pannoniens in ihren Hauptströmungen*; *Lukács Páltól Székely István*: *Krisztus születésének éve és a keresztény időszámítás*; *Pais Dezsőtől Gróf Zichy István*: *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig*.

7. sz. *Egy szemtanú Budavár ostromáról*. Részlet Pauler Tivadar pesti egyetemi tanár naplójából. Buda 1849 májusi ostromakor Pesten tartózkodott és állandóan érdeklődve figyelte az eseményeket. — *Kölcsey emlékezete*. *Gróf Klebelsberg Kuno* kultuszminiszter beszéde Szatmár vármegyének a Himnusz megalkotása századik évfordulója emlékének szentelt közgyűlésén, 1923 június 9-én. A Himnusz jelentőségét és Kölcsey

rövid politikai pályáját méltatja. — *Pais Dezső: A honfoglalás új megvilágításban.* Hóman Bálintnak „A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése” című művét ismerteti. *Lukács Pál a Levéltári Közlemények* első füzetét ismerteti.

8. sz. *Hekler Antal: A görög kultúra világhatalma és világjelentősége.* Hangoztatja az antik kultúra feltétlen, sőt fokozottabb szükségét. Mert akaraterőt, fejlődés és tökéletesség utáni törekvést, lelki szabadságot és emelkedést csak ez adhat. A ma egész kultúrája az antikon épült föl s igazán nagyot alkotni ma is csak az tud, aki az antik kultúrából merít ideálokat. A görög kultúra kialakulásától kezdve föltartóztathatatlanul terjeszkedett, világhatalommá lett és uralkodott a lelkeken egész a mai napig. Csak azóta távolodnak el tőle és kezdik az antik kultúrát fölöslegesnek tartani, mióta a klasszicizmus az antik alkotások formai utánzásában látta törekvésének célját. Holott éppen az antik szellem az, amely éltet és alkotásra, nagyra serkent. Azt, és nem a formát kell keresni az antik kultúrában. — *Szinnyei Ferenc: Levelek a régi Pestről.* (Első közl.) Az 1826-ból keltezett leveleket egy pesti ügyvéd — aki éppen vidéki nagybátyját kalauzolja Pesten, — írja kolozsvári barátjához. Az első levél a régi belvárost írja le. — *Könyvismertetések: —rtm—től Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon; Nagy Lajostól: Budapest régiségei, a Kuzsinszky Bálint szerkesztésében megjelent Régészeti és Történeti Zsebkönyv. — Szekfű Gyula: Egy hetrenéves történetíró.* Károlyi Árpád munkásságát méltatja.

9. sz. *Szekfű Gyula: A faji kérdés és a magyarság.* A faji kérdést természettudományi alapon megoldani nem lehet, mert a természettudomány fajai csak teoretikusak. Európában természettudományi értelemben faj nincs, rég eltűntek és helyüket a népek foglalták el. Vele kiveszett voltaképpen a faji öntudat is és a nemzeti öntudat lépett helyébe. Természettudományi értelemben magyar faj sincsen, az, amit természettudományi fajnak lehetne nevezni, a magyarságban eltűnt akkor, amikor megalkult az ugor-turk keveredésből: keveredés nem hozhat létre fajt. A ma általában fajnak nevezett fogalom helyett *népfajt* kell használni. Az ősi tulajdonságokat a nyugati kultúrkörbe kapcsolódás még inkább levetkőztette, germán-, szláv, török stb. beolvadás át- és átforgalmazta az eredeti magyart testileg és lelkileg, úgy, hogy ma már egyetlen magyart sem lehetne találni, aki a honfoglalóknak idegenvérmentes utóda lenne. Következésképpen ennek a faji közömbösség és a realitás iránti érzék hiánya. Elsősorban — köznapi értelemben vett — faji öntudatot kell nevelni, mert annak léte vagy nemléte a nemzetre óriási horderővel bír. — *Szinnyei Ferenc: Levelek a régi Pestről.* A Lipót-várost, Teréz-várost, és a Városligetet írja le. — *Tolnai Vilmos: Újabb tanulmányok Széchenyiről.* Türi Bélának a Nagy Magyar Szatíráról és Schaffer Károly elmecorvosnak Széchenyi lelki világáról írt tanulmányait ismerteti.

10. sz. *Szinnyei Ferenc: Levelek a régi Pestről.* Az első levélben a Tabán, a Vár, Krisztina-város, Óbuda, Margit-sziget, Víziváros és az Orczy-kert rövid leírása. A második levél a pesti irodalmi életet ismerteti. — *Domanovszky Sándor: József nádor és I. Pál cár.* A campoformói béke után Ausztria és Franciaország között bekövetkezett politikai szélesedést egy incidens a reméltnél korábban megbolygatta, úgyhogy Ausztriának minden eshetőséggel számolnia kellett. De a hosszú háborútól kimerülve, csak idegen hatalom támogatásával mehetett bele új küzdelembe s újabb kísérletet tettek Péter cár megnyerésére. Hogy az állandóan bizalmatlan cárt az osztrák politikának megnyerjék, családi kapcsolatok akarják a bécsi udvarhoz fűzni: a 22 éves József nádort kőröül küldik Pétervárra. A fiatal főherceg nemcsak menyasszonya szívét nyeri meg

azonnal, hanem Péter cár szövetségét is, dacára a bécsi udvar, főleg Thugut vezetőminiszter minden baklövésének. De amit József nádor személyes megjelenésével elért, a bécsi udvar ferde, érthetetlen politikája lassan ismét romba döntötte, s mikor az alig két éves szövetség felbomlott, elszakadt a rokoni szál is, amely a pétervári udvart a bécsihez fűzte: a cár leánya, Alexandra Pavlovna, József nádor felesége 1801 márc. 16-án meghalt. József nádort ez a rövid, sokszor rendkívül kellemetlen helyzet érlelte lassan azzá, aki lett. — *Könyvismertetések: Pigler Andortól Ybl Ervin: Az olasz szobrászat három százada.* I. k., Németh Sándortól Gragger Róbert: *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone, I. V.-tól Ernyey-Lux: A visegrádi vár.* — Kastner Jenő: *A háromszáz éves Pascal.* Pascal életét és munkásságát ismerteti. *Kapossy János: A gödöllői illumináció.* Gróf Grassalkovich gödöllői kastélyában 1751-ben Mária Terézia és Ferenc császár látogatása alkalmával pazar kiválágítást rendezett. Ennek a tervrajzát ismerteti.

Nemzeti Ujság. 1925, 3. sz. *Sacelláry Pál: Ünnepek Eszterházában 1791-ben.* Eszterházy Antal főispáni beiktatása alkalmából tartott ünnepek leírása. — 8. sz. *Mados György: Udvari bál Budavárában 1396-ban.* Udvari ünnepség leírása Zsigmond király korából. — 9. sz. *Buday Károly: Egy nagy könyv.* A Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III. kötetének ismertetése. — 14. sz. *Sacelláry Pál: Egy királyi hercegnő menyegzői utazása 1502-ben.* II. Ulászló és Candalai Anna útja Zenggből Budára. — 17. sz. *Turi Béla: Kossuth-tanulmány.* Hajnal Istvánnak a Napkeletben megjelent Kossuth Lajos viddini levele c. tanulmányát ismerteti. — 26. sz. *Lampérth Géza: A nádorispán fia.* Nádasdy Tamás Ferenc nevű fiának neveltetéséről. — 31. sz. *Mados György: Híres magyar ötvösmesterek, drágakőcsiszolók és takácsok a XV. században.* A róluk szóló emlékek összeállítása. — 49. sz. *Lampérth Géza: Török-magyar pereskedés.* 1669. évi határpör Horth és Ecsed község között. — 50 sz. *Szerelemhegyi Jenő: Tisza István gróf levelei.* Ismertetés. — 71. sz. *Höman Bálint: Esztergomi okleréltár.* A Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III. kötetének ismertetése. — 72. sz. *Szerelemhegyi Tibor: A törökök voltak az adóprés mesterei.* A hódoltság korabeli adókról. — 74. sz. *Turi Béla: Történetpolitikai tanulmányok.* Szekfű Gyula e című könyvének ismertetése. — 83. sz. *Turi Béla: Görgey politikája.* Steier Lajos: Az 1849-i trónfosztás c. könyvének ismertetése. — 122. és 123. sz. *Kassay-Farkas László: A tanzenbergi és mazari ütközetek.* Az ütközetek lefolyása és jelentősége. — 135. sz. *Nagy Dezső: A napoleoni háborúk után.* Magyarország gazdasági és pénzügyi állapotáról.

Népszava. 1925, 78. sz. *Gergely Győző: Görgey és Kossuth.* Steier Lajos könyvének ismertetése.

Neues Pester Journal. 4., 14., 16. sz. *Székelly, Desider: Offen im Mittelalter.* Buda közigazgatásáról a XIV. és XV. században.

Nuova Antologia. 1925. okt. 1. — *Alberto Berzeviczy. Nel centenario della nascita di Maurizio Jókai.* Meleghangú megemlékezés a Jókai-jubileum alkalmából, amely különösen Jókai olasz kapcsolataira utal. — 1925. dec. 1. — *Stefania Türr. Stefano Türr.* Szubjektív hangú megemlékezés Türről az emberről, a katonáról és a politikusról, amelyet a születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett olasz ünnepek tesznek kiváltképpen időszerűvé.

8 Órai Ujság. 37. sz. *Lenday Károly: A magyar légió dicsőleges küzdelme Olaszország egységért és szabadságáért.* Vigevano ezredes könyvének ismertetése az 1859–67-es olaszországi magyar légió történetéről. — 72. sz. *Tarnay Ivor: Tisza és a német politika.* Munkái II. kötetének ismertetése. — 83. sz. *Törs Tibor: Egy híres affér Tisza István és Pozsa-*

dorszky gróf német földművelésügyi miniszter között. Az 1904-es német kereskedelmi szerződésről. — U. o.: Horánszky Lajos: Szomorú napok. Feljegyzések a diktatúra idejéből.

Oedenburger Zeitung. 1925, 52 sz. Bonitz Franz: Tisza als Kronzeuge. Munkái II. kötetének ismertetése.

Pester Lloyd. 1925, 10. esti sz. Qu.: Franz Rákóczi und Zar Peter der Grosse. Lukinich Imrének az Akadémia II. oszt. ülésén tartott előadását ismerteti. — 17. esti sz. Wertheimer, Eduard v.: Franz Kossuths Debüt in Ungarn. Kossuth Ferenc visszatérése Magyarországra és politikai pályájának kezdete. — 22. esti sz. Stark, Paul: Peter der Grosse und Franz Rákóczi II. Saint Simon feljegyzései II. Rákóczi Ferencről és nagy Péterről. — 37. reg. és esti, 38. reg. sz. Die Tragödie der Tragödien. Margutti emlékiratainak ismertetése. — 48. reg. sz. Unbekannte Kossuthbriefe in Görgey. Steier Lajos: Az 1849-i trónfosztás c. könyvéből közli Kossuthnak Görgeyhez írott két levelét. — 72. reg. sz. Marczali, Heinrich: Die Dethronisation 1849. Steier könyvének ismertetése. — 83. reg. sz. Berzevitz, Albert v.: Ein Antliches italienisches Buch über die ungarische Legion. Vigevano: La Legione Ungherese in Italia (1859—1867). c. könyvének ismertetése. — 84. reg. sz. Wertheimer, Eduard v.: Ein Konflikt zwischen Bismarck und Andrassy. Kiegészítéskül Andrassy Gyula könyvéhez közli id. Andrassy Gyula és Bismarck között a bolgár válság alatt keletkezett konfliktus történetét. — 94. reg. sz. Auer, Georg: Eine neue Robespierre-Biographie. Hans v. Hentig Robespierre életrajzáának ismertetése. — 101. esti sz. Marczali, Heinrich: Das schwarze Heer des Königs Matthias Corvinus. Tóth Zoltán könyvének ismertetése. — 108. és 109. reg. sz. Die Mémoires des Botschafters Paléologue. Ismertetés. — 126. és 127. reg. sz. Kumlik, Emil: Tagebücher des Grafen Széchenyi. Széchenyi naplóinak I. kötetét ismerteti. — 128. reg. sz. Kumlik, Emil: Der literarische Nachlass des Grafen Stefan Széchenyi. A döblingi irodalmi hagyaték kiadását ismerteti.

Pesti Hírlap. 1925, 1. sz. Marczali Henrik: Az elmúlt év politikai történetének áttekintése. Az 1924. év fontosabb politikai eseményeinek összefoglalása. — 44. sz. Tisza István levelezése. Munkái II. kötetének ismertetése.

Pesti Napló. 1925, 20. sz. Sz. R.: Szeffü Gyula és a magyar konzervativizmus. Eszrevételek Szeffü Gyula Három nemzedék c. könyvére. — 83. sz. Lengyel Ernő: Tisza István az írógép előtt. Munkái II. kötetének ismertetése.

Protestáns Szemle. 1924. évfolyam 1. szám. A „Kritikai Szemle” című rovatban Albrecht Ferenc Gróf Tisza István összes munkáinak I. kötetét, Zsinka Ferenc a Bethlen Gáborról s a Perényiek szerepéről a reformáció szolgálatában megjelent füzeteket ismerteti.

2. sz. Révész Imre: Régi magyar imádkozók és imádságaik. A protestáns egyháztörténetírás által kiaknázott imakönyv-irodalom jelentőségét hangsúlyozza. — Rácz Lajos: Pascal és a vidéki levelek. Pascal születésének 300-ik évfordulója alkalmából a magyar irodalomban még alig ismert „Provinciales”-t ismerteti életrajzi s e korbéli egyháztörténeti háttérrel. — A „Kritikai Szemle” rovatában A. F. Réz Mihálynak A történelmi realizmus rendszere című könyvéről, ri. Hegyaljai Kiss Géza Nagvasszonyok a magyar reformációban c. füzetéről szól.

3. sz. Révész Imre: Régi magyar imádkozók és imádságaik (második közlemény). Néhány nagy református imádságszerző (a két Bethlen Kata, s Ráday Pál) lélekrajza. — Rácz Lajos: Pascal és a vidéki levelek (második közlemény). Folytatja e munka keletkezésének, tartalmának ismertetését, jellemzi s méltatja a leveleket. — A „Kritikai Szemle” ri.-nek Weber

Miksa A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme s Kuyper Abraham A kálvinizmus politikai jelentősége c. könyvére vonatkozó közleményeit tartalmazza.

4. sz. *Révész Imre: Régi magyar imádkozók és imádságai* (harmadik közlemény). Ecséleti Báthory István országbíró szoltáros-elmékedéseit s magát a szerzőt jellemzi. — *Id. Imre József: Erkölcsei megújulása.* Az abszolutizmus korában élénk nemzeti érzésnek s a közerkölcs tisztaságának fokozatos s újabban rohamos hanyatlását, lazulását rajzolja. — A „Kritikai Szemle”-ben *Harsányi István* a Dézsi Lajos által kiadott Balassa Bálint minden munkái c. kötetet, *Nyireő István* Bártfai Szabó Lászlónak gróf Széchenyi István könyvtáráról szóló közlését, *A. A. Schmidt József* Ferrero-fordítását (Az ókori civilizáció bukása), *Szilády Zoltán* pedig Szegedi György István Nagykunsági krónikáját ismerteti.

5—6. sz. *Ravasz László: Két nagy világtantó.* Aquinoi Szent Tamás és Kant között von párhuzamot. — *Tankó Béla: Kant Imánuel.* — *Bartók György: Kant és a protestantizmus.* — *Schneller István: Kant mint paedagógus.* — *Pukánszky Béla: Kant első magyar követői és ellenfelei.* A kantianizmus első terjesztőinek üldöztetéséről s e tanok ellen írt cáfolásokról — melyek Kant kritikizmusát a vallás és morál szempontjából kárhoztatják — szól. Kantianus irodalmunk egyoldalú, csak erkölcsi szempontból vizsgálja e rendszert. — *Tórrényjavaslat a román állami népoktatásról.* A román népoktatási program a faji s felekezeti kisebbségekre nézve végzetes károkat jelent s ellentétben áll az 1919. dec. 9-i párisi kisebbségi egyezményvel. — A „Kritikai Szemle” rovatában *Mikler Károly* Brucknernek A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben c. könyvéről, *Szilády Zoltán* Réthei Prikkel Mariánnak a magyarság történeiről szóló munkájáról, *Rácz Lajos* Alexander Bernát Spinoza kététről, *H. n.* a Ferenczi Zoltán által sajtó alá rendezett Bornemisza-féle Elektráról (Tragoedia Magiar Nelven), *Harsányi István* Timár Kálmánnak a prémontrei kódexekről s a huszita vagy prémontrei biblia kérdéséről írott tanulmányáról, végül — mond. Szinnyi Ferenc művéről (Kemény Zsigmond munkássága a szabadságharcig) közöl ismertetések.

7. sz. *Gulyás Sándor: A magyar protestantizmus történelmi jelentősége és ennek elhomályosítására irányuló törekvések.* A történet- és irodalomtörténetírás átértékelésének katolikus körökben legutóbb felvetődött gondolata szerző szerint tarthatatlan. — A „Kritikai Szemle” *Albrecht Ferenc*nek a Jakabffy Elemér által összeállított Erdély statisztikájáról, *Mályusz Elemér*nek Eckhardt Ferenc Bevezetés a magyar történelembe c. munkájáról, *A. A.*-nak Diculescu Constantin könyvéről (Die Gepiden, Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter etc.), végül *M. A.*-nak Steier Lajos Beniczky bányavidéki kormánybiztos visszaemlékezéseit feldolgozó kététről szóló közleményeit tartalmazza.

8. sz. *Horváth Henrik: Ismeretlen Kalvin-arckép a Raffael-iskolából.* — *Révész Imre:* Francia hang az erdélyi kérdésről. Doumergue cikkéről (Foi et Vie, 1924 ápr. 16.) emlékezik meg, melyben ez a franciaországi oláh-propaganda tendenciózus ferdítésével szemben helyes történeti alapon hangsúlyozza a magyarság történelmi hivatását s Erdély elszakítását kárhóztatja. — A „Kritikai Szemle” rovatában *A. A. B.* Bury könyvét (History of the Later Roman Empire), *Isoz Kálmán* Kádár Jolánnak a posti és budai német szinészet történetéről (1812—1847) szóló munkáját, *Tankó Béla* Makkai Sándor könyvét (A vallás az emberiség életében), *ri.* Payr Sándor két munkáját (A dunántúli evangélikus egyházkerület története I. k. és Szenci Fekete István, A hitehagyott püspök), végül *J. K.* Gulyás Pálnak A könyvek és könyvtárak hajdan és most című népszerű füzetét ismerteti.

9. sz. *Révész Imre: A magyarországi protestantizmus tudományos*

történetírása. Örvedetesnek találja, hogy „A Magyar Történettudomány Kézikönyve” címen megindult nagy koncepciójú munka tervezetében az egyház történetírás is felvételre került. Ehhez képest az egyházi történettudománynak a megfelelő tudományos színvonalat kell elérnie. Cikkíró szempontokat szögez le a magyar protestáns egyház történetírás tudományos önvizsgálatához. Hangsúlyozza a független tárgyilagosság, a vallás lelkében merülő kor- és szellemtörténeti reconstitutio s a paedagogiai szempontok mellőzésének szükségességét. — A „Kritikai Szemle” keretében *Bartók György* Korniss Gyula Történetfilozófiájáról, *Tankó Béla* ifj. Victor János Lanterbury-i Anselmus realizmusa c. könyvéről, *Gárdonyi Albert* Szentpéteri Imre becses oklevélkritikai művéről (Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke), *Muraközy Gyula* Pruzsinszky Pál két könyvéről (Claude Brousson, A huguenotta ügyvéd és Huguenotta asszonyok, Huguenotta leányok), *Zsigmond Ferenc* pedig az Irodalmi Levelestár I. kötetéről (A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának Címjegyzéke IX.) emlékezik meg.

10. sz. *Révész Imre: A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása* (második közlemény). Összefoglaló művek helyett egyelőre alapos monografiák és kritikával dolgozó forráskiadások szükségesek. A protestáns egyház történetírás terén lexikális útmutató s a bibliográfia összeállítása sürgős teendő. Egységes munkatervezetet kellene készíteni a protestáns történetírás tudományos művelésének előmozdítására. — *Pukánszky Béla: Az ágostai hitvallás megszilárdulása az erdélyi századok között.* Schullerus Adolfnak az erdélyi száz év evangélikus s a többi protestáns felekezetek között dogmatikai téren vívott küzdelmet alaposan feldolgozó munkáját (Luthers Sprache in Siebenbürgen) az abban alig érintett száz-magyar nemzetiségi vonatkozások szempontjából kiegészíti a cikkíró. — „Külföldi Szemle”: *Berkes József: Egyesülési törekvések az anglikán és a keleti egyházak között.* — „Kritikai Szemle”: *Baros Gyula* Zsigmond Ferenc Jókai életrajzát, *Varga Sándor* Dékány István könyvét (Bevezetés a társadalom lélektanába), *Gárdonyi Albert* Szentpéteri Imre Chronológiáját, végül *Németh József* a Modern földrajz és oktatása című művét ismerteti.

Szeged. 1925. 20., 26., 31. sz. *Tonelli Sándor: Az öreg Ferenc József.* Emberi és uralkodói jellemképe.

Szózat. 1925. 4. sz. *Ifj. Gonda Béla: Összeomlás az albán arconalon.* Sréter István könyvének ismertetése. — 6. sz. *Myn: Történetpolitikai tanulmányok.* Szekfü Gyula könyvének ismertetése. — 65. sz. *Ifj. Gonda Béla: A világháború összefoglaló történelme.* Czékus Zoltán ilyen című könyvének ismertetése. — 80. sz. *Ifj. Gonda Béla: Gróf Tisza István levelei.* Munkái II. kötetének ismertetése. — 105. sz. *Si: Mátyás király idegen zsoldoshadserege.* Tóth Zoltán e című könyvének ismertetése.

Sbornik Matice Slovenskej. I. (1922/23.) II. (1924.) III. évf. 1—2. sz. (1925.) *Bodnár Gyula: Uderiná.* (II. évf.) és *Houdek Iván: Hrad Likava.* (III. évf.) c. értekezése Udornya (Nógrád vm. Lónyabánya m.) illetőleg Likava várával és történetével foglalkozik. Egyik dolgozat sem nyújtja azt, amit a helytörténeti kutatástól ma elvárnánk, különösen nem Houdeké, ki eltekintve a birtokosváltozásoktól, inkább a birtokosok személyével, az országos eseményekben való szerepével, mint a vár történetével foglalkozik, szinte kizárólag feldolgozásokra támaszkodva, Bodnárnál pedig a komolyabb eredménynek már eleve meg kellett hiusulnia a túlságos területi elhatároltságon, — még a múlt század első felében is csak 32 házat számláló kis faluról lévén szó. Erdeme, hogy feljegyezte a mai dűlőneveket. — *Horák György: Tót népdalok a magyar tudomány megvilágításában.* (I. évf.) Ernye Józsefnek 1922. decemberében a Magyar Etnografiai Tár-

saságban tót kuruedalokról tartott felolvasásával foglalkozik, vitatva azt, hogy az Ernyeý által bemutatott dalok népdalok lennének s így a tót népnek a magyarság iránt érzett rokonszenvét bizonyíthatnák. — A „Lis-tinár“ (Levelestár) rovatban közölt levelek közül figyelmet érdemelnek a pozsonyi ifjú tótok vezetőinek, Stur Lajosnak s Hurbán J. Miloszlávnak a levelei. — *Stur Lajos*nak 1842 június 19-i levele (II. évf.) a pozsonyi tót ifjúsági kör akkori belső válságára derít fényt. *Hurbán Miloszláv* 1838 július 25-iki levelében felvidéki útjáról számol be, többek közt arról a több helyütt megnyilatkozott óhajról, hogy a cseh helyett tót irodalmi nyelv teremtessek, maga is hozzátevéen: „És igaz, hogy mi, ha akarnánk is csehek lenni, nem lehetünk“. — Másik, 1841 jan. 29-én kelt levele a készülő „Nitra“ évkönyvről szól s nem érdektelen a Zora körül csoportosuló katolikus tótok, valamint a pozsonyi ifjú-tótok mozgalmának megítélése szempont-jából. (I. évf.) A II. évf. közölt 1844–1881. évi levelek közül a szabadság-harc előttiakat emeljük ki, mint amelyek a tót nemzetiségi mozgalom hirtelen fellendüléséről tartalmaznak adatokat. (Különösen az 1846 máj. 5-iki.) Azonfelül úgy ezek, mint a későbbiek is tájékozást nyújtanak a különböző irányzatok egymáshoz való viszonyairól, a belső küzdelmekről.

Világ. 1925, 20. sz. *A hírek és rebellisek.* Albrecht főherceg három Magyarországról szóló jelentésének szövegét közli. Pest, 1851 okt. 31., 1851 és Ofen, 1852 apr. 6-i kelettel. — 28. sz. *Andrássy Gyula gróf: A két Bismarck és idősebb Andrássy Gyula.* A német külügyi levelezés első hat kötetének megjelenése alkalmából párhuzamot von Bismarck és Andrássy politikai egyénisége között. — 29. sz. *Andrássy Gyula gróf: Bismarck és Gladstone.* Ellentétes politikájuk megvilágítása. — 31. sz. *Steier Lajos: Lipótvár feladása 1849-ben.* Ordódy honvédőrnagy szerepe Lipótvár feladásában. — 32. sz. *Sz. M.: Kossuth Lajos a főrendiház reformálásáról.* Kossuth 1871 jan. 12-én kelt levelében közölt felfogása a főrendiház reformjáról és 1870-ben megszövegezett, e tárgyú javaslatának közlése. — 83. sz. *Gyömrői Sándor: Albrecht főherceg hitelt szerez a pesti kereskedőknek.* A pesti kereskedők küzdelmeiről a Bach-korszakban a hitelek kiterjesztéséért.

Zeitschrift für Schweizerische Kirchengeschichte. 1925. III. Heft. — *E. Schlumpf. Datierung des Ungarneinfalles in St. Gallen und des Märtyrertodes des hl. Wiborada.* A magyarok sanktgalleni kalandját és szent Wiborada vértanúságát az Annales Sangallenses majores, Reichenau Hermann krónikája és Hepidan szent Wiborada életrajza a 925. évre teszik. Ezzel ellentétben a sanktgalleni fraternitas könyve, az alaman-krónika és a szent epitaphiuma Wiborada halálát 926 május elsejére, illetőleg másodikára teszi. A szerző, elsősorban Waitz nyomán, megállapítja, hogy a magyarok betörése 926 május elsején történt, ugyanazonnap érte Szent Wiborát a halálos sebesülés, aki annak következtében másnap ki is szenvedett. (Feltűnő, hogy Schlumpf nem említi Ekkhard krónikáját, amely a magyarok sanktgalleni kalandja kapcsán megemlékezik Wiborada haláláról is. V. ö. Magyar honfoglalás kútfői 335–342. II. Pauler Waitzzal szemben megállapítja, hogy a magyarok betörése május 2-án történt, v. ö. A magyar nemzet története Szent Istvánig 60. és 168. II. Hasonló eredményre jut Marczali is Ekkhard krónikájához írt bevezetésében.)

Tárca.

Levéltári Közlemények.

(A m. kir. Országos Levéltár szakfolyóirata.)

Központi kormánysszerveink nagy levéltárait őrző intézményünknek az Országos Levéltárnak évkönyveiben piros számjegyek jelzik az 1923-ik esztendő. Ünnepvató eseményei, az Országos Levéltárnak új palotájába történt költözése és szakfolyóiratának a Levéltári Közleményeknek megindulása az Országos Levéltár szűkebb ott-honán túlterjedő jelentőségűek. Az Országos Levéltár levéltárügyünknek legfontosabb gócpontja. Ezt a vezető szerepét anyagának történeti becsén és terjedelmén kívül elsősorban annak a hagyományos szellemnek köszönheti, amely ez intézményt s funkcionáriusait a levéltári anyag szeretetével eltöltve, levéltári feladataikat számukra hivatássá, életcélá emelte s mostoha körülmények közt is gyümölcsöző levéltári munkát eredményezett. Ez a szellem volt az, amely még az egyes dikaszterialis levéltárak különállása idején Mária Terézia és II. József kormányzatának nagy levéltárrendező programját valóra váltotta. Otthonra talált, sőt hagyományossá vált az új Országos Levéltárban is. És ez a szellem vezetett a kezdetben némileg érvényesülő, az akkori kor felfogásából eredő téves törekvések után a levéltári proveniencia elvének kellő értékeléséhez és érvényesítéséhez abban a restitúciós munkában, amely az anyagnak a közbülső időszak viszontagságaiban megzavart rendjét az iratok keletkezésekor alakult keretekben helyre állította és Országos Levéltárunk gyűjteményeit nemcsak hazai, hanem külföldi viszonylatban is a tudományos kutatás számára a legkönnyebben használhatók közé emelte. A munka minden érdeme s elismerése az utolsó két-három évtized nemzedékéé, azoké a levéltárnokainké, akik az Országos Levéltárat az új épület kapujáig még elkísérhették, illetőleg azon átkísérték.

Eredmény, amelyre büszkék lehetünk, amely azonban nem jelenti azt, hogy ne várnának további teendők. Minden levéltárkutató — nem kell vérbeli levéltárnoknak lennie —, azt hiszem, tisztában van vele, hogy egy levéltárban a szorosabb értelemben vett rendező munka, az anyagnak kutatási segédeszközökkel való felszerelése, azok főkéletesítése — az anyag egészét felölelő rendszeres tudományos forrásközlési programról ne is szóljunk — úgyszólván örökös. Az Országos Levéltár is még nagy feladatoknak néz elébe, de ezeknek lerakvák szilárd alapjai. Annyi, amennyi az adott viszonyok közt elérhető volt. A további levéltári munkának a levéltárra nehezedő közigazgatási teendők súlyos terhe mellett főként a régi otthonnak mostoha elhelyezési viszonyai állották útját. A helykérdés hovatovább az Országos Levéltár legégetőbb problémájává vált. Sajnos a kormánykörök nem igen látták be a kérdés fontosságát. Végre Csánki Dezsőnek, az Országos Levéltár jelenlegi főigazgatójának sikerült dülőre vinnie az épület ügyét, meggyőzván gróf Khuen-Héderváry Károly akkori belügyminisztert a megoldás sürgős voltáról. A munka megindult, de a világháború s a forradalmak az Országos Levéltárat is megfosztották reményeitől. A kész épület berendezetlenül idegen hatóságok rendelkezésére bocsátatott s fájdalmas esalódások évtizede után csak gróf Klebelsberg Kunó minisztersége hozta meg az ígéret teljesülését. Csánki Dezső soha nem csüggedő, kitartó küzdelme és gróf Klebelsberg Kunó megértő, levéltárügyünk fontosságát teljes egészében értékelő támogatása 1923 nyarán föltárta az új épület kapuit s a legkényesebb igényeket is kielégítő palotával megteremtette a levéltári munkáságnak évtizedeken át óhajtvá várt előföltételeit, amelyeknek birtokában a munka s annak eredményessége most már valóban csak a munkaerő kérdése.

Hisszük, hogy az intézménnyel annak hagyományos szelleme is átköltözött az új épületbe, hogy akik azt magukkal hozták, fogékony munkatársakra, illetőleg tanítványokra találnak az ifjabb nemzedékben, hogy a hagyományos szellem továbbplántálódik. Kívánjuk, hogy így legyen. Ha megtörténik, akkor az Országos Levéltár szanálás nem kímélte, csonkított tiszviselőkarával is bizvást meg fog felelni feladatainak s valóra váltja a további teljesítmények külső körülményeiben most már fokozott lehetőségeit.

Az erre irányuló törekvést láthatjuk az anyagi eszközök híján ezideig nélkülözött szaklap megindításában, amely az eddigi levéltári munkaterületnek kiszélesítését jelenti az anyagnak szakszerű ismertetésével, illetőleg tudományos feldolgozásával. Kezdele a levéltári munkásság, hogy úgy mondjuk, hálásabb felének, amennyiben itt a teljesítmény élesebben, a nagy nyilvánosság előtt is szembeszökőn domborodik ki. Mert valljuk be, hogy az, ami mindennek alapja, a belső rendező munka rendszerint csak kevés helyen talál kellő értékelésre s kívülről inkább csak a hiányokat veszik észre. A Levéltári Közlemények megadják a módját, hogy a levéltárnok ezen munkája a külvilág elé is szemléltető formában odaállíttassék, s ami sokkal lényegesebb, hogy a levéltárnok évek hosszú során szerzett tapasztalatai és ismeretei, — amelyek eddig legfeljebb a kutatónak a levéltárral való személyes érintkezése révén, esetlegesen kamatoztak — a tudományos munka közkincsévé váljanak. Így kapunk majd világos képet levéltáraink állagáról s benne nemcsak a rendszeres történetkutatás felsőbb fokú szervezésének, hanem a tudományos képzésnek s nem utolsó sorban az eddig oly csekély eredményeket mutató részletkutatás irányításának megbecsülhetetlen segédeszközét.

Örömmel kell üdvözlönnünk továbbá a levéltári anyag rendszeres közlésének ugyancsak a Levéltári Közlemények nyújtotta lehetőségét. Az Országos Levéltár szempontjából ugyan ezt a lehetőséget eléggé korlátozottnak kell tekintenünk, mert hiszen az csak a terjedelmes anyagból kiválasztható kisebb egységekre szorítkozhatik. Az anyag nagy egységeit felölelő tudományos forrásközlési, illetőleg feldolgozási program kiadványsorozatokat s azok folytonosságát feltételezi s ezek lehetősége a szükséges anyagi eszközök intézményes biztosításán és a mai létszámot messze meghaladó munkaerőn alapul. Távolsági idők ígérete ez. Addig is, míg egyszer, reméljük, valóra válhat, örvendjünk a Levéltári Közlemények kisebb önálló egységeket s esetleg kisebb külső levéltárak anyagát felölelő forrásközlési programjának. A tudományos munkálkodásnak mai súlyos anyagi viszonyai közt nagy gazdagodás.

Aminek azonban különösen örvendhetünk az azon körülmény, hogy egyáltalában van egy levéltári szaklapunk, amelynek révén levéltárügyünk általában, annak multja, jelenje és a jövő feladatai a szélesebb nyil-

vánosságához közvetíthetők. Hogy végre van egy szervünk, amelynek segítségével elérhetjük, hogy a levéltárak ügye a levéltárnokok és tudományművelő szakemberek szűkebb körén túl meghódítsa az egyéb arra illetékes tényezők s a művelt nagyközönség érdeklődését is, hogy levéltárügyünk a maga égető kérdéseivel közügygé, nemzeti kulturmunkánk kérdésévé váljék. Sajnos sokkal súlyosabbak a feladatok, hogysem azok a körök, amelyek jelentőségüket látták és látják a megoldásukhoz szükséges eszközökkel rendelkezhetnének. A magyar társadalomnak művelt rétegeit szélesebb körben kell megmozdítanunk, hogy levéltárügyünk jelen feladatait megoldhassuk s a további munkának folytonosságát intézményesen biztosíthassuk.

Éppen ezért örömmel látjuk a levéltárak szakembereinek s kutatóinak felsorakozását az új folyóirat körül s reméljük, hogy munkásságuk a tudományművelés gyakorlati szempontjából is érdekelt szakkörökön túl a művelt magyar társadalom s elsősorban a Magyar Történelmi Társulat tagjainak soraiban is érdeklődésre, figyelemre és támogatásra fog találni.

Kívánjuk, hogy így legyen s hogy a fiatal szakfolyóirat fáradozása már a közeljövőben, különösen a vidéken elhanyagolt levéltárügyünk viszonyainak fokozatos javulásában hozza meg gyümölcseit.¹ V— — s.

¹ A Levéltári Közlemények első füzeté a Századok 1923, 7—10. számában volt ismertetve, az azóta megjelent évfolyamok ismertetését a jelen füzet folyóiratszempléje hozza. V. ö. 545—549. l.

KÉRELEM!

Tagjainkat kérjük, hogy az 1926. évi tagdíjat és esetleges hátralékaikat legkésőbb 1926. március 31-ikéig küldjék be, hogy a Századok szétküldésében ne legyen akadályozva.

A tagsági és előfizetési díjak ügyében, kérjük tessék Novák Nándor pénztárnokhoz (Budapest I, Márvány-utca 25., III. 25.) fordulni. A tagdíj évi 90.000 korona. Előfizetők a Századokat 200.000 koronáért rendelhetik meg. Alapítvány, tagdíj és előfizetés, valamint a rendelt régebb Századok, Történelmi Tár és Magyar Történeti Eletrajzok ára mindenkor 1099. számú postatakarékpénztári csekkszámánkra fizetendő.

Egyéb kiadványaink rendelésénél az összeg 25.217. számú postatakarékpénztári csekkszámánkra küldendő be.

IRODALOMTÖRTÉNET

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság negyedévi folyóirata. Számon tartja a magyar irodalom és irodalomtörténet fejlődésének minden jelentősebb mozzanatát. Szerkeszti: Pintér Jenő. Megrendelhető évi negyvenezer koronáért — iskolák, könyvtárak és társaskörök számára évi nyolcvanezer koronáért — a Kir. M. Egyetemi Nyomdánál, Budapest VIII, Múzeum-körút 6.

A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

állítja elő a magyar tudományos társulatok kiadványait, köztük a SZÁZADOKAT is.

KÖNYVOSZTÁLYA

SZÁLLÍT bármely bel- vagy külföldi kiadású, kapható könyvet folyóiratot, zeneművet:

VÁLLALJA egyesületi vagy magánkönyvtárak berendezését, egyúttal a könyvek egyszerű vagy művészi bekötését.

Felvilágosítást ad minden könyvészeti kérdésben.

Felhívja a figyelmet a Magyar Tört. Társulat legújabb kiadványaira:

Dékány István: A történettudomány módszertana	K 35.000
Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon	K 17.500
József nádor élete és iratai. Iratai I. 1792—1804. Feldolgozta: Domanovszky Sándor	K 280.000
Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára	K 280.000
Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme	K 28.000

Főbizományos a KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA könyvosztálya
BUDAPEST VIII, Múzeum-körút 6. szám (Gólyavár).

MOST JELENT MEG!

MOST JELENT MEG!

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓINAK II. KÖTETE.

Gróf Széchenyi István ÖSSZES MUNKÁI-nak sorozatából egy újabb kötet látott napvilágot. Széchenyi naplóinak 1820-tól 1825-ig, az Akadémia alapításáig terjedő részét tartalmazza VISZOTA GYULA szerkesztésében és bevezető tanulmányával 823 lapon. A díszes kiállítású kötetet három műmelléklet ékesíti.

A KÖTET ÁRA 25 PENGŐ.

A TÁRSULAT TAGJAI kedvezményes áron 18 PENGŐÉRT szerezhetik meg.

MOST JELENT MEG!

MOST JELENT MEG!

FALK MIKSA ÉS KECSKEMÉTHY AURÉL ELKOBZOTT LEVELEZÉSE.

A kötet azt az anyagot adja közre, amelyet 1860-ban Széchenyi döblingi iratainak elkobzása kapcsán a bécsi rendőrség Széchenyi munkatársainak: Falknak és Kecskeméthynek lakásán foglalt le. Hozzá a kötet kiadója, ANGYAL DÁVID írt bevezető tanulmányt *a magyar hírlapirodalom történetéről 1849-től 1860-ig*. A 735 lapra terjedő díszes kötet

ÁRA 25 PENGŐ.

A TÁRSULAT TAGJAI kedvezményes áron 18 PENGŐÉRT szerezhetik meg.

A csomagolásért és a postai szállításért külön 10.000 K beküldését kérjük. Ha a befizetés postaútványon történik, az utalvány szelvényén meg kell jegyezni, hogy az összeg a 25.217. számú csekkszámlára teleptendő.

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK.

Az Országos Levéltár folyóirata. Célja a levéltárak ismertetése és forrásközlés. Szerkeszti: Dr. Csánki Dezső. Előfizetési ára évi 5 pengő (62.500 K). A Magyar Történelmi Társulat tagjai részére évi 3:50 pengő (44.000 K). Az előfizetési pénzek és a folyóiratnak szánt közlemények a „Levéltári Közlemények” címére: Budapest I, Vár, Országos Levéltár (Bécsikapu-tér 4. sz.) küldendők be. — Ismertetését lásd e füzet *Tárcá* rovatában 557—560. l.

01000

SZÁZADOK
A MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSULAT KÖZLÖNYE
AVÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
DR DOMANOVSKY SÁNDOR MÁSODALELNÖK

LX. ÉVF. 4—6. SZÁM. 1926. ÁPRILIS—JÚNIUS.
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST
1926.

Tartalom.

	Lap
<i>Baranyai Béla</i> : Zsigmond király ú. n. sárkányrendje (I. közl.).....	561
<i>Horváth Jenő</i> : Anglia és a magyar szabadságharc (I. közl.)	592
<i>Husztai József</i> : Mantegna és Janus Pannonius	613

Történeti irodalom.

<i>Esztergom évlapjai. II. köt. Ism.: Iványi Béla</i>	620
<i>Vorbruchner Adolf</i> : Az erdélyi püspökség. Ism.: <i>Patek Ferenc</i>	621
<i>Zoltai Lajos</i> : Települések, egyházas és egyháztalan falvak Debrecen város mai határa és külső birtokai területén a XI—XV. századokban. Ism.: <i>Iványi Béla</i>	622
<i>Halmay Barna</i> : Az 1526-iki mohácsi csata keletkezése és igazi helye. Ism.: <i>Gyalókey Jenő</i>	625
<i>W. hr. Bem de Cosban</i> : General Józef Bem. Ism.: <i>Podhradsky György</i>	631
<i>Pethő Sándor</i> : Világostól Trianonig. Ism.: <i>Tóth László</i>	632
<i>Vigevano, Attilio</i> : La legione ungherese in Italia. 1859—1867. Ism.: <i>Kastner Jenő</i>	639
<i>W. Stern</i> : Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen. Ism.: <i>Hajnal István</i>	642
<i>E. Spranger</i> : Lebensformen. Ism.: <i>Hajnal István</i>	642
<i>Th. Litt</i> : Geschichte und Leben. Ism.: <i>Hajnal István</i>	642
<i>Macaulay</i> : Allamalkotók. Ism.: —s	650
<i>Macaulay</i> : Allamférfiak. Ism.: —s.....	650
<i>Honigmann, Georg</i> : Geschichtliche Entwicklung der Medizin. Ism.: <i>Györy</i>	651
<i>Wenkenbach, Ernst</i> : John Clement, ein englischer Humanist und Arzt des sechzehnten Jahrhunderts. Ism.: <i>Györy</i>	652
<i>Ybl Ervin</i> : Az utolsó félszázad művészete. Ism.: <i>D. K.</i>	652
<i>Folyóírat szemle</i>	654

Tárca.

<i>Lukinich Imre</i> : Főtitkári jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1925. évi működéséről	666
<i>Hivatalos értesítő</i>	670

A szerkesztésért és kiadásért dr. Domanovszky Sándor felelős.

A tagsági és előfizetési díjak ügyében kérjük, tessék **Novák Nándor pénztárnokhoz (Budapest I, Márványutca 25., III. 25.)** fordulni. A tagdíj évi **90.000 korona**. **Előfizetők** a Századokat **200.000 koronáért** rendelhetik meg. Alapítvány, tagdíj és előfizetés mindenkor **1099. számú postatakarékpénztári csekkszámálánkra** fizetendő. Ha a befizetés postautalványon történik, az utalvány szelvényén meg kell jegyezni, hogy az összeg az 1099. számú csekkszámálára telepítendő.

Zsigmond király ú. n. Sárkány-rendje. (I. közl.)

(Adalék a magyar trónöröklési kérdés történetéhez.)

Szívet-lelket üdítő az a légkör, melybe helyezi, szemet gyönyörködtető az a háttér, melyből fénnel sugároztatja be az ú. n. Sárkány-rendet Erdélyi László abban az értekezésében, mely nemrégiben jelent meg történeti tárgyú emlékkönyveink legimpozánsabb kötetében.¹

Ez a légkör az önfeláldozás, ez a háttér a vallási idealizmus.

De jó volna hinni bennük. Ha lehetne.

Mi ad alapot, mi ad okot a kételyre?

Tán az elkeseredett lélekből fakadó pesszimista világnézetnek minden káán eszmét kereső indulata, mely nem akarja meghagyni a jót a jóban? Vagy a politikának a maga korlátai közt jogosult tanát, hogy aki szolgálatra szövetkezik, uralomra szövetkezik, kívánja doktrinár egyoldalúságra hajló indulat erőszakolni, tagadván minden önzetlenséget, minden tisztaságot?

Nem ilyen lelki alkat szülte a gyanút, nem ilyen indulat táplálja a kételyt.

Gyanú kell, hogy ébredjen, kétely kell, hogy rágódjék e kérdés tanulmányozójának lelkén, ha figyelő szemének éberségét nem kerüli el egy végtelen ellentmondás, mely döbbenetes tényyszerűségében önmagának árulója.

„(A társaság...) az álnok ellenség és az ő sárkány követőinek, t. i. úgy a pogány hadaknak, mint szakadároknak, és az egy igaz hit s Krisztus keresztje, s országaink veszedelmére törő más nemzeteknek kipusztítására (...alakult).“

¹ Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján. (Szerkesztette dr. Lukinich Imre.) 1925. Rákosi Jenő Budapesti Hírlap ujságváll. r.-t. ny. 4°. 641. l.—Erdélyi László cikke: Bajtársi egyesületek a magyar lovagkorban, a 249—258. ll. olvasható.

Így mondja ezt az 1408 december 12-én kelt az az okirat, amelyet a Sárkány-rend alapítólevelének szoktunk nevezni,¹

— „És e rendet felveszi — a királyi pár után mint első — „István deszpota, Rácország ura“.

Így áll ez ugyanebben az alapítólevélben.

István deszpota pedig — szakadár; fia a hazája és vallása védelmében a Rigómezőn életét vesztett Lázár fejedelemnek, († 1389 június 15., szent Vid napján; ez a Vidov dan) maga is hű gyermeke egyházának, aki egyházához való hűségében temetkezési helyül maga is fogadalmi monostort emelt magának.²

Nem megdöbbentő-e, hogy éppen ez a fejedelem esküvel kösse le magát saját vallásának üldözésére?

Komoly cél lehetett itt az egyik vallásnak üldözése, a másiknak — a katolikusnak — terjesztése? Vagy nem kellett-e inkább csak lepelnék lennie, mely valamely más célt takart?

Az alapítólevél — kora történeti távlatának fényével bevilágítva — elárulja ezt a célt.

Kísércljük meg ezt a távlatot beállítani és világánál érdekfeszítő adalékot fogunk nyerni — a magyar trónöröklési kérdés történetéhez.

I.

A leánytrónutódlás kizárása.

Nagy Lajos fiúsítottnak tekintett s ezért királyul koronázott³ leányának keze révén, de választás és koro-

¹ ...ob signum et effigiem pure nostre versationis et intentionis in elisione perniciosorum ipsius perfidi hostis antiqui draconis servientium et militum paganorum ut puta schismaticorum aliarumque nationum orthodoxe fidei ac crucis Christi ac regnorum nostrorum emulorum, ipsiusque sancte et salutifere fidei religionis sub vexillo crucis triumphantis toto iussu servationem, augmentum et defensionem...

² A Resava folyó melletti Manasia-monostort (a Kragujevac—Viddin-vonalon).

³ Lásd: Pór A. a Mill. Magy. Nemz. Tört. III. 351. l. (forrása — melyet nem idéz — Máriának Kovachich: Supplem. ad Vest. com. I. 286—87. ll. közölt s 1386 február 28-án kelt oklevele Forgách Balázs részére). L. még a Kovachichnál i. h. idézett helyeket Katona: Hist. crit. XI. kötetében és Zala vm. oklvt. II. 188. l. — A távoli Zárában is így írta a pontos koríró, Paulus de Paulo Memoriale-jában (l. most Šišić F. kritikai kiadásában, Zágráb, 1904. 4° 59. l., klny. a

názás jogán lett Magyarország királyává¹ Zsigmond, a luxemburgi házból való IV. Károly német császár és cseh király ifjabb fia, Brandenburg ura, aki ekkor már egy éve volt Mária törvényes férje s előbb a „Magyarország ura és védője“, majd a „Magyarország főkapitánya“ címet használta.²

Zsigmond egybekelését Máriával ennek anyja, Nagy Lajos özvegye, Érzsébet királyné évekig meg tudta akadályozni, míg végül is a házasság megkötését Zsigmondnak bátyja, Vencel cseh király segítségével úgy kellett kierőszakolnia.

A választás és koronázás jogán Zsigmond magyar király maradt azután is, hogy neje, Mária királynő az 1395. év közepe táján³ gyermektelenül elhalt.

Zsigmondnak helyzete a trónon röviddel előbb — valamint ismételten később is — éppen nem volt biztosított és megtámadatlan. Nem azért, mintha az előddel való vérségi kapocs folytonosságát sirba vitte volna feleségének halála s ezzel megszűnt volna a trónon való maradáshoz igényt adó jogcím. Nem hiányzott ugyan az ellenpárt, mely törekvésében Zsigmond eltávolítására ezt fel ne hozta volna,⁴ de a baj az volt, hogy könnyelműségével és állhatatlanságával, meg idegen kegyencek mértéktelen pártolásával legszemélyesebb magyar híveit is elidegenítette magától.

Ilyen könnyelműen, s ha kora csereberélő családpolitikája megtűrné e szót, mondhatni, lelkiismeretlenül kezelte a trónutódlás kérdését is, főleg amíg mint özvegy és gyermektelen — bár újra vőlegény — abban magát apai érzelmei tekintetében különösebben érdekeltnek nem érezte.

És a legmeglepőbb ellentétekkel teli e politikája több ilyen lépéséhez meg tudta nyerni, ha kellett, ki tudta erőszakolni magyar országnagyjai és előkelői

zágrábi orsz. levélt. Vjestnikjának VI. köt.-ből): „... coronata fuit in regem“.

¹ 1387 márc. 31-én, virágvasárnapján.

² Lásd Schönherr Gy. a Mill. Magy. Nemz. Tört. III. köt. 395. l. — Zsigmond szül. 1368 febr. 14., megh. 1437 decemb. 9.

³ A Dlugoss munkájában foglalt keletet — május 17-ikét — Karácsonyi János (Századok, 1907. 461—463. ll.; M. királyné halála napja) méltán vonja kétségbe s június 27-re helyesbíti.

⁴ Lásd Schönherr (Mill. Magy. Nemz. Tört. III.) 425. l.

egyes részének, váltakozó csoportjainak pecsétes, sőt esküvel erősített hozzájárulását.

Mária halála idején Zsigmondot csak cseh várományára nézve kötötte meg örökösödési szerződés. Az, amelyet a magyar trónon való megerősödése után, 1388 közepén¹ kötött bátyjával, Vencellel, amelyben ez fiúutód nélkül történendő elhalálózása esetére lemondatta Zsigmondot a harmadik testvér, az ifjabb és jobban szeretett öccs, a Görlicinek nevezett János² javára a cseh koronáról, amelyhez különben Zsigmondnak Venczel halála után teljes joga (plenum ius) lett volna. Sok más áldozat mellett ez volt egyik része annak az árnak, amellyel Zsigmondnak viszonznia kellett bátyjának segítségét, amelyet a magyar királynő kezének megtartására és ezzel a magyar trón elnyerésére nyújtott neki.

Görlici Jánosnak még Vencel életében, és fiúutód hátrahagyása nélkül történt halálával Zsigmondra természetesen, ellenszolgáltatás nélkül viaszszállt a cseh koronára való közvetlen örökösödési joga.

S mégis még János halála napján, 1396 március 1-én Vencellel oly kölcsönös örökösödési szerződést kötött, hogy Vencel fiúutód nélküli halála esetére őt, Zsigmondot teszi meg örökösévé, viszont ez, Zsigmond, „ország-nagyjai, urai, nemesi és lívei tanácsával és tudtával” őt, Vencelt, jelöli ki fiúutód nélkül való halála esetére a magyar trónon utódjává, netán hátramaradó gyermekeinek (fiai, leányainak) pedig gyámjává, esküvel ígervén, hogy mielőbb oly intézkedést fog tenni, hogy a rendelkezés halála esetére tényleg érvényesüljön. Kötelezte azonban bátyját, hogy amennyiben ő, Zsigmond, fiú hátrahagyása nélkül halna el, s tehát Vencel követné őt a magyar trónon, ez netán való leánymaradékainak illő kiházásításáról gondoskodik.³

¹ 1388 máj. 22. és június 3. A szerződésnek Zsigmond által (Semptén, június 3-án) kiállított példányát kiadta Lünig, Joh. Christ.: *Des Teutschen Reichsarchivs partis specialis continuatio* I. (az egész sorozat 6. kötete, Leipzig, 1711.)-hez fűzött *Erste Fortsetzung* 67. lapján; L. Aschbach, Jos.: *Geschichte Kaiser Sigmunds*, I. Bd. (Hamburg 1838.) 57. l.; Turba Gust.: *Gesch. des Tronfolgerechts in allen habsburgischen Ländern* 1156–1732. (Wien, 1903.) 254–255. ll.

² Szül. 1370 június 22., megh. 1396 márc. 1.

³ Pelzel Fer. Márton a *Lebensgeschichte des ... Königs Wenceslaus* (Zweiter Teil, Prag 1790.)-hoz csatolt *Urkundenbuch* 10–13. ll. közli az okirat szövegét, melynek ideszóló része ezt mondja: ... dorumb zu wiederstattung solcher

Ezzel Zsigmond eskü erejével fosztotta meg magát attól a lehetőségtől, hogy fiú nemlétében esetleg hátramaradó leányának igyekezzék megszerezni a trónutódlás jogát.

A Prágában német nyelven kelt ez oklevél értékét nem igen emelte az az állítás, hogy az ügylet az ország nagyjainak, urainak, nemeseinek és híveinek tanácsával és tudtával történt. Nagyon kevesen voltak itt jelen, ezek néhányra is elveszett Nikápolynál. Nem is állítottak ki a maguk részéről kötelező nyilatkozatot, elfogadó oklevelet, sem pecséteikkel el nem látták királyuk okiratát.

Ilyen nyilatkozat, hozzájárulás hiányában a tanács maga legfeljebb erkölesileg nyom, de jogi cselekedetre nem kötelez.

Mikor tehát Zsigmond három évvel utóbb azzal a tényével, hogy most meg unokatestvérével, Józsa (Jodok) morva markolábbal kötött örökösödési szerző-

gnaden und fruntschaft, so haben wir angesehen solche libe und unvorruckte trewe, die wir an unserm vorgeanten herren und bruder derkant und erfunden haben, und haben dorumb mit wolbedachten mure, gutem rate und rechtem wissen unser fürsten, herren, edlen und getrewen dem vorgeanten unserm herren und bruder gelobt, und globen i(h)m in kraft ditz brifes und kuniglicher mechte zu Ungern, bei unsern höchsten kuniglichen trewen und bei geschwornen eiden, die wir i(h)m leiplich dorüber gefan haben, unsere kunigreiche zu Ungern, zu Dalmatien, zu Croatien etc. mit allen andern unseren kunigreichen und fürstentumen, und mit allen iren czugehorungen, nach unserm tode, an i(h)m schicken und brengen, alsbald und als wir allerschirist das geschicken können und mügen, an argelist und an alles geverde, in solcher massen, ob wir abgingen von todes wegen, an eliche erben, mannesgeschlechte, daz dieselbe unsere kunigreiche zu Ungarn etc. an unseren herren und bruder gevallen sollen. Wer aber, das wir eliche manneserben gewinnen und hinder uns liessen, einen oder mehre, so sol der egenante unser herre und bruder derselben kinder fürmunde sein so lange, biss sie czu czwenzig jaren kommen, und der alt werden; und nachdem den czwenzig jaren denselben kindern der obgenanten unserr kunigreiche zu Ungern etc. frei und lediglichen abtreten, und sol sie nicht enhindern, sunder i(h)m helfen und sie fürdern, als seine liben vettern; er mocht es denne anders mit derselben kinder gutem willen und umbezwungen bereden und bestellen, des wollen wir i(h)m wol gunnen. Wer aber daz wir tochter gewinnen und sie hinder uns liessen, eine oder mere, so sollen die obgeschribene unsere kunigreiche czu Ungern etc. an den egenannten unsern herren und bruder erblichen und leilicklichen gevallen an geverde...

désével fiú hátrahagyása nélkül történendő halála esetére ennek ígérte Magyarország trónját, a maga részéről érvénytelenítette a Vencelnek adományozni vélt utódlási jogot, Vencel el is veszített minden jogot s nem kereshetett jogszerű támogatást az ország rendeinél vagy ezek egyesseinél.

Józsa tehát megbízhatatlan szerződő-társától azt kívánta, hogy az ország rendjeinek hozzájárulását is szerezzze meg.

Zsigmond tényleg el tudta érni, hogy „rendelkezéséhez vagyis intézkedéséhez” „a főpapok, bárók, nemesek és előkelők s a városok közül” „némelyek” (mintegy hetvenen) kényszerítve, — mint a rendek maguk mondják, „parancsára” — elfogadó nyilatkozatot állítottak ki s arra pecsétjeiket ráfüggesztették.¹

Ezzel már most a rendek is lekötötték magukat a jogelv mellett, hogy fiutód nemlétében az esetleges leány mellőzésével is csak férfit fognak a trónra emelni.

Zsigmond a hozzájárulások gyűjtésével nyilvánosságra hozta ezt a trónvásárt, s az ennek nyomán kitört elégedetlenség időleges fogságba juttatta őt.

És mégis, kiszabadulása után (1402. auguszt. 16-án) a Habsburgokkal: (IV.) Alberttel, nővére férjének második házasságából való fiával és ennek unokatestvéreivel, Vilmos és Ernő hercegekkel² lépett örökösödési szerződésre,³ ígérvén, hogy arra az esetre, ha fiutód nélkül halna el, közülük egyet utódul választ — s ismét kötelezte magát, hogy ehhez az intézkedéséhez a Pozsonyba hívott rendek hozzájárulását, de most csak azokét szerzi meg, akik „Józsa márkolábnak nem esküdtek”,⁴ s ezen

¹ A Józsa javára tett intézkedések szövegé(i)t nem ismerjük. A tényállás körvonalai Vencelnek Zsigmond elleni panaszpontjaiból (l. Eberhard Windecke's Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds. kiad. Willh. Altmann. Berlin 1893. 58 l.) s a később idézendő 1402. aug. 16., szept. 14. és szept. 21. oklevelekből vonhatók meg. Az oklevéllel történt elfogadást a szept. 21-i oklevél, az elfogadók számát Vencel említi.

² Albert, az elsőszülöttségi jog reprezentánsa szül. 1377., megh. 1404. szept. 14.; Vilmos szül. 1370., megh. 1406. júl. 15., Ernő szül. 1377., megh. 1424.

³ Ez oklevél teljes szövege Pelzelnél II. függ. 84—86.; erre való utalással, de nem innen, hanem a Kurznál (Österreich unter Albrecht d. vierten. Linz 1830. I. 110—111.) ártírt szöveg után Fejér: C. D. X./4. 130—132.; regestája Fejér: C. D. X./8. 452.

⁴ A többi Habsburg: Lipót herceg, Vilmos öccse, Ernő

kötelezettségének biztosítására néhányuk fiait a hercegek udvarába túsul küldi.

E szerződés végrehajtásakép már a következő hónapban, szeptember 14-én egyoldalúan megsemmisíti és visszavonja a Józsa javára tett „rendelkezést, vagyis intézkedést“, fölmenti a „tett ígért és vállalt kötelezettség“ alól, „szóval is és írásban is“ a főpapokat, bárókat, nemeseket, előkelőket és városokat, s Magyarországot, ha fiutóda nem lenne, kizárólag Albertnek „adja és adományozza“ „magyar országa összes főpapjainak, báróinak, nemeseinek és országlakóinak határozott tudomásával, megállapodásával, beleegyezésével és akaratával“, „azon teljes formában, módon, rendelkezéssel és intézkedéssel, melyek szerint az a legérvényesebben történhetik“.¹

Ez a legérvényesebb forma — mint Józsa esetében — ismét csak a rendek elfogadó nyilatkozata lehetett. Zsigmond most is kísérletet tett ennek elnyerésére, s mert a Józsának esküt tettek néhányát is meg tudta Albert részére nyerni, már egy hétre reá, szeptember 21-én 112 pecsétes elfogadó nyilatkozatot sikerült elnyernie.²

Ebben a rendek eskü alatt kötelezték magukat, hogy Zsigmond után, ha t. i. fiúörökös hátrahagyása nélkül halna el, „senki mást“ „királyul el nem fogadnak és meg nem koronáznak“³ — tehát Zsigmond esetleges egyetlen

bátyja és Frigyes herceg, mindannyiok öccse, e szerződésbe nem foglaltatott be.

¹ Ez a szept. 14-i okl. kiadva: (németül) Pelzel II. okl. függ. 86—88.; (latinul) Fejér: C. D. X./4. 132—134.. [Czirák:] *Dispositio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria...* (Buda. 1820.) 209—212., Kurz: Ö. unter Albrecht IV. Teil I. 220—222. és Fejér: C. D. X./4. 132—134. Valószínű, hogy az oklevél csak latinul állíttatott ki s a legelől említett német szöveg csak egykoru fordítás.

² Ez a szept. 21-i okl. kiadva: (az elfogadók névsorával) Katona XI. 534—540., Kovachich M. G.: *Supplementum ad vestigia comitorum...* I. Buda, 1798.) 295—298., Fejér: C. D. X./4. 134—140.; (az aláírók nevei nélkül) [Czirák:] *Disquisitio...* 212—214., és Kurz: Ö. unter Albrecht IV. Teil I. 226.—228.

³ „... quod si in futurum contingeret prefatum dominum nostrum regem Hungariae ante nominatum dominum ducem Albertum absque legitimis filiis masculini sexus decedere, quod tunc eundem dominum Albertum ducem et non alium in nostrum regem Hungariae recipere ac coronare volumus et debemus...“

leányát sem —, csak Albertet, aki viszont — természetesen Zsigmonddal és nem a rendekkel szemben — kötelezte magát, hogy a leányokat illően kiházásítja.

A két okirattal Zsigmond immár harmadszor, a rendek immár másodszor fejezték ki azt a jogelvet s ehhez ismét esküvel kötötték le magukat, hogy leányt nem fognak trónra ültetni, vagyis hogy leányutódnak trónörök-lési joga nincs.

Úgy látszott tehát, hogy a sok változást mutató trónutódlási kérdésben legalább ez a jogelv megingathatatlan.

II.

A sárkányos szövetség mint a leánytrónutódlás megvalósításának kísérlete.

Ez örökösödési szerződések idején Zsigmond ugyan nem volt házas, de vőlegény volt, a Jodok-féle szerződés idején Briegi Margittal,¹ a Habsburg-szerződés idején Czillei Borbálával, Czillei Hermann grófnak ekkor (1402-ben) mindössze tíz éves leányával, Garai Miklós nádor feleségének nővérével.²

A Borbálával való jegyesség idején meghalt³ IV. Albert herceg, az 1402-ben kijelölt trónutód, s bár ennek netáni igénye nem biztosított kifejezetten fiának, az ekkor hét éves V. Albertnek, az 1402. évi szerződésben megnevezett Vilmos és Ernő hercegek jogigényeinek tisztázatlansága miatt Zsigmond szempontjából mégsem volt úgy vehető, hogy fiúutód nélküli halála esetére a trónutódlás kérdésében szabad kezét nyert.

A rendek szempontjából azonban kétségtelenül tiszta volt a jogi helyzet. Ők csak Albertnek, az elhalt hercegnek adtak elfogadó nyilatkozatot s így ennek halálával feloldódtak a lekötöttség alól.

Ez volt a jogi helyzet, amikor Zsigmond 1405 őszén Borbálával tényleg egybekelt.⁴

¹ Lásd Mill. Magy. Nemz. Tört. III. 446—447. s az itt idézett Wertner-féle cikket. (A Zichy oklt. illető oklevele az V. köt. 242. lapján van.)

² Borbálának életrajza — bármennyire kíváncsatos lenne — nincs még megírva. Chilian H. munkája: Barbara von Cilli. Leipzig 1909 (melyet a Révai Nagy Lexikona idéz IV. 500.) nem volt megszerezhető.

³ 1404 szeptember 14.

⁴ L. a Mill. Magy. Nemz. Tört. III. 471. és a Zichy-oklt. ott idézett oklevelét az V. köt. 416. lapján.

A fejletlen gyermekleánnyal való együttélést Zsigmondnak egy időre meg kellett szakítania s Borbálát csak 1408 végén hozta el ismét a szülői háztól.¹

Zsigmond ekkor győzelemmel övezve volt visszatérőben Boszniából, ahol Tvartkó király, s a vele szövetségelt Hervoja herceg és Szandaly (Hranics) vajda ellen viselt hadat, s Tvartkó meghódolása után ennek 120 főurát lefejeztette. Ez a véres tette nemcsak a Balkánon szerzett neki tekintélyt, de alkalmas volt arra is, hogy itthon is érvényt szerezzen akaratának.

A házaselet újrafelvételének nyomán Borbála királyné előtt fölmerült a jövő gondja: ő még fiatal, a király nála 24 évvel idősebb, mi lesz vele, ha nem lesz fia, ki mellett megmaradhat a hatalom élvezetében, mi lesz, ha csak leánya születik.

Ez a leány — a király három és a rendek kétfelhéi nyilatkozata és ugyanennyi eskü által megerősített elv értelmében — fiú nemlétében sem kerül trónra. Borbála tehát, ha fiat nem szül, egyszerűen szegény özvegygé lesz, a hatalomra való minden befolyás, a hatalomból való minden részesedés nélkül.

Nem akarta ezt az uralomvágyó, erőszakos és akaratatos Czilleiek sarja, nem akarhatta ezt az anya, de nem akarta maga a Czillei-rokonság sem, mely hatalmi terjeszkedése területéül szemelte ki az országot, s hatalma megcsappanását, esetleg megszűnését is várhatta Borbála ily tehetetlen özvegységére.

Mindennek elkerülésére egy mód volt csak, a leányutód trónrajuttatása.

Ez esetben kielégülhet a hatalomvágy, megnyugszik az anyai érzés. Ez előnyösebb a Czilleiekre is, mert

¹ Mivel bizonyos az, hogy Zsigmond Borbálával 1405-ben összekelt (mint az előbbi jegyzetben idézett oklevélben maga mondja: nobis in coniugem ac regnis nostris in reginam lege matrimonii duximus copulandam, quam thoro nostro regio sociavimus), Windecke előadásából (pag. 21.) pedig kétségtelen, hogy Zsigmond Boszniából jövet 1408-ban hozta el Borbálát, nem lehet vitás, hogy a házaseletnek közbul hosszabb időre meg kellett szakadnia, úgyhogy Windeckenek úgy tünt fel a dolog, mintha ekkor történt volna az eskiivó is. Windecke szövege ez: „... also er von Wossen zoug, do zalt man 14 hundert und acht jor ... also so zouch konig Siegmont wider heim gon Ungern. — Und uf der selben reise nam konig Sigemont Barbara, die des grofen Friderichs (ez téves, Hermanné volt) von Cilien dochter was, und er sie zu einer konigin machte...”

inkább kell az erős támasz a leánynak, akit elismert jogelv ellenében emeltek trónra s így mindig lesz ellenzéke, mint a fiúnak, ki esetleg teljesen függetlenítheti magát. Zsigmondra is hatott az első napok megejtő hangulata s szép, ifjú feleségének varázsa. Hajlamos lett a tervre, annál is inkább, mert ez a megoldás az ő szempontjából is tisztázta volna a trónöröklés kérdését, amely (IV.) Albert halála után csak a rendek szempontjából volt világos, de nem az ő kötelezettségei szempontjából is. Albert halála után ugyanis mihamar elhalt¹ Vilmos herceg, az 1402. évi örökösödési szerződést kötő Habsburgok másodika is, s már most csak a harmadik, a legifjabb herceg, Ernő élt, s követelhetette Zsigmondtól, hogy őt jelölje ki utódjává és szerezzze meg ehhez a rendek beleegyezését. Mert azt a szerződés nem mondotta, hogy Zsigmond csak egyszer köteles a kijelölést gyakorolni, s ha azt egyszer gyakorolta, a nem kedvezményezett két másik Habsburgnak megszűnik minden igénye. Ernő herceg ellen pedig Zsigmond személyes ellenszenvet érzett s ezért csak kedves lehetett neki az a gondolat, hogy Ernő ne kerülhessen trónra.

Meglévén így az akarat, csak a végrehajtás lehetőségét, a megvalósítás biztosításának formáját kellett megtalálni.

A legtökéletesebb forma, „az a teljes mód, rendelkezés és intézkedés, mely szerint ez a legérvényesebben történhetik“, természetesen az 1399-i és 1402-i analógia lett volna, t. i. a rendek pecsétes elfogadó nyilatkozata.

Ennek az útnak megkísérléséről a jelen pillanatban le kellett mondani. Mert ennek aktáiban meg volt írva, hogy az édes leány még az idegen férfi javára is kizárandó, az erre a jogelvre tett esküket meg kellett volna törni. Ehhez a formához meg kellett volna nyerni az 1402. évi elfogadó nyilatkozat 112 aláírójával annyira-amennyire egyenlő erkölcsi tekintélyt és jogi súlyt képviselő „elfogadót“, akik hajlandók lettek volna az esküvel megerősített jogelv mellől ebben az alakban elállni és személyi hitelüket ebben a formában kockára vetni, mert hisz immár harmadszor esküdtek volna — s mindig másnak — s most meg éppen gyökeresen ellentétes jogelvre újabb lekötöttséget. Fel is kellett volna vetni

¹ 1406 július 11-én.

Ernő herceg igényeinek kérdését. S számítani kellett arra, hogy mind e kísérlettel szemben felhozzatik az a le nem győzhető ellenvetés, hogy hisz még nincs is leány sem, hátha fiú születik, az azután megold minden nehézséget.

Olyan formát kellett hát találni, amely mind e kérdéseket föl ne zavarja s amellet a jövőre már a jelenben lekösse azokat és annyit, akik és amennyi a cél elérését biztosítja.

S ezt a formát nem is volt nehéz megtalálni.

Ez a kor a hatalmi tényezők mindenkori erőviszonyát: egyensúlyát vagy megbomlásával új célokra való új csoportosulását szövetségeknek, társulatoknak nevezett szövetkezésekben rögzítette meg. Részint, hogy az ily szövetkezés hatalmi érdekeinek kiütkezését letompítsa, részint, hogy a kor fitogtatott vallásos külsőségeinek is eleget tegyen, felruházta — ha lehetett — vallásos színezettel is, s valami jó és erkölcsileg magaslatos célok szolgálatába való állítás mezével öltöztette fel, a tagjait összekötő kapcsolatot a lelki testvériség bensőségével erősítette, s ezeket a vonásokat nyilvános jelvényvel kívánta jelképezni.¹

Ilyen — a jelvényről nevezett — társulások Magyarország közvetlen szomszédságában s éppen a Czilleiek érdekkörébe eső területeken vagy ezekhez közel, éppen ebben az időben, az 1408. körüli években, a legkülönbözőbb célokra mondhatni nap-nap mellett alakultak.

1406 legelején² Vilmos herceg, az 1402. évi első³ oklevél egyik szerződőfele, fejedelmi hozzájárulását adja a „Gesellschaft des Haftels mit dem silbernen Stern“, alapításához;⁴ ugyanazon évben⁵ megalakul Tirolban

¹ V. ö. ezzel, amit a Turulban (V. évf. 1887. 1. sköv. II.) Csánki Dezső mond (a „Harminchatpecsétetes oklevél“ c. cikkében) a szövetkezésekről a társadalom felbomlásával kapcsolatban.

² 1406 január 31.

³ 1402 augusztus 14-i.

⁴ L. ennek szövegét E. Freih. v. Schwind—A. Dopsch: *Ausgew. Urkunden zur Verfassungsgesch. der deutsch-österreich. Erblande im Mittelalter* (Innsbruck 1895.) 295—297. — V. ö. továbbá Kurz. Fr.: *Österreich unter Kaiser Albrecht d. Zweiten*. I. Teil (Wien 1835.) 21—22. és Lichnowsky, Fürst E. M.: *Geschichte des Hauses Habsburg* (a függelékben közölt „Verzeichniss der Urkunden zur Gesch. d. Hauses Habsb.“ Birk Ernő munkája.) V. köt. (1395—1439.) függ. LXIX. lap, 748. sz. regesta.

⁵ 1406 augusztus 23.

Frigyes hercegnek, Vilmos legifjabb öccsének országában az Elefánt-szövetség, ugyanitt a következő évben a Súlyom-társaság, amelynek „jelvényét“ az érdekeiben veszélyeztetett fejedelem maga is „felvette“, vagyis a szövetségbe belépett;¹ az 1408. évben² megalakul az „Adelige Gesellschaft mit dem Zeichen Sankt Jörgenkreuzes“, ugyanazon Frigyes herceg hozzájárulásával.³

Ilyen társaságnak volt tagja — persze mint külföldi, az országban tehát közjogilag nem érvényesülő tag —, maga Garai Miklós nádor is, Borbála királyné sógora, akit Vencel cseh király, Zsigmond bátyja, még 1401. évi augusztus 19-én felvett „cseh királyi társaságába“ és „testvériségének jelvényét“ is elküldötte neki; amely tagság Garai előtt annál nagyobb becsben volt, mert mellette évi ezer magyar aranyat húzott Vencel király kinestárából.⁴

Az ilyen társaságban való részvétel a felvevőben, az uralkodóban alig ébreszti fel a személyi érdektelenség érzetét, a tisztán „kitüntetés“ szándékát és tudatát; s a fölvetten is nem a kitüntetettségek érzete és büszke-

¹ 1407 március 28.

² 1408 március 25.

³ Ezekről I. Huber, A.: Geschichte Österreichs II. (Gotha 1885.) 492—494.; magyarul u. ez, Baróti Lajos fordításában (az Akad. könyvkiadó vállalatában, Budapest 1901.), II. 437—438., és Lichnowsky V. köt. függ. LXXX. és XCI—XCIII. lapokon a 861., 862., 864., 1000. és 1001. sz. reg.

⁴ Említi Mill. Magy. Nemz. Tört. III. 451., Pelzel II. 449. és ez utóbbira való hivatkozással Fejér: C. D. X./4. 80. — Az Orsz. Levéltárban DL. 8664. (előbb N. R. A. 1530 : 9.) sz. a. őrzött, kissé rongált hártyaoklevél szövege ez: Wenceslaus Dei gracia Romanorum rex semper augustus et Boemie rex. Notum facimus tenore presencium universis, quod cum nobilis Nicolaus de Gara banus Dalmacie et Croacie nobis sincere dilectus pro redempcione serenissimi principis domini Sigismundi Ungarie, Croacie, Dalmacie etc. regis, fratris nostri carissimi, gratam fidelitatem impenderit et sollicitudinem diligentem, ad quod prefer gratitudinis promptitudinem et favorem, quibus eundem [fratrem nostrum] prosequimur et affectione diligimus cordiali, merito ad reddendas sibi gratiarum acciones et condigne gracie munificenciam obligemur. Ut ergo idem Nicolaus regii nostri favoris [agnitionem] per effectum operis supervento persentiat, sibi non per errorem aut improvide, sed animo deliberato, sano fidelium nostrorum accedente consilio et de certa nostra scientia regia auctoritate Boemicam societatem nostram et fraternitatis nostre elenodium assignamus, sibi que mille florenos aureos legalis ponderis Boemici pagamenti annis singulis de camera nostra

sége hatalmasodott el. Fölvevő és fölvelt egykép tudta, hogy pontosan körülírt vallási kötelezettségek mellett esetleg pontosan, esetleg szándékosan pontatlanul körülírt, de mindenképen reális jogi kötelezettségeket vár és vállal, s előnyöket és viszontszolgáltatásokat ad és nyer.

Ilyen társasági, szövetségi szerződés alakjában meg lehetett kísérelni a trónutódlásnak Zsigmond és Borbála netán születendő leánygyermeké javára is magyarázandó fölvetését is.

És ennek a módnak megkísérlésére ez volt a legalkalmasabb pillanat.

A születendő gyermek neme tekintetében a szülés előtt fennálló bizonytalanság megkönnyítette, lehetővé tette ezt a kísérletet. Amíg nincsen gyermek, tehát sem fiú, sem leány, nem is kell jogi megkülönböztetést tenni, nem kell nyilatkozni a leány kizárásának — a fiúutód kizárólagos trónöröklése természetes következményének — esküvel megerősített jogelvről. S nem kell érinteni az Ernő-féle szerződés kérdését. Lehet általánosságban beszélni s ezzel a valódi célt elleplezni s e mellett a király „gyermekéire“ vonatkozólag a királyi szándék szerint a leányutód trónutódlása javára praeiudikáló nyilatkozatot nyerni, lekötöttséget vállaltatni.

Ezt a praeiudikáló nyilatkozatot adta, ezt a kötelezettséget vállalta — *nunc pro tunc, tunc pro nunc*, mint ahogy azt egy később kialakult jogi kifejezés mondotta volna — Magyarországnak 22 legelőkelőbb világi nemese, abban a társasági szerződésben, ma ú. n. alapítólevélben, amelyet királyi oklevél formájában állít ki Zsigmond király és felesége, Borbála királyné az 1408. évi december 12-én.¹

levandos deputavimus et tenore presencium graciosius deputamus dolo et fraude penitus proculmotis. presencium sub regie nostre maiestatis sigillo testimonio literarum. Datum Prage anno Domini 1401. die 19. mensis Augusti, regnorum nostrorum anno Boemiei 39., Romanorum vero 26. — A plicaturán: ad relacionem Hinrici de Laczenbock/Franciscus canonicus Pragensis. — Az oklevél hátán R.J. Johannes de Bamberg. — A pecsét elveszett.

¹ E szövetséglevél szövegét l. *Acta litteralia Musei Nationalis Hungarici*. Tom. I. (Buda, 1818.)ban, Miller, Jac. Ferd. közleményeiben (pag. 149—204.): *Monumenta diplomatica nunc primum ex autographis edita*, pag. 167—181., és Fejér: *C. D. X. 14. 682—694.*; egyik szöveg sem egész pontos. Az eredeti oklevél az Orsz. Levéltár (kiállítási anyagá)ban, ahová

III.

A sárkányos szövetség ú. n. alapító levele.

Szól pedig ez az ú. n. alapító-levél, hű magyarságra fordítva, ekkép:

Zsigmond Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátország, Ráma, Szerb-, Gács-, Ladomér-, Kun- és Bolgárország királya és Brandenburg örgrófja, a római szent birodalom főkamaraása, valamint Csehország és Luxemburg örököse, továbbá Borbála, ugyanezen kegyelemből a nevezett országok királynéja, ama Zsigmond király úrnak hitvestársa, Krisztus összes hívőinek úgy a jelenben, mint a jövőben valóknak, kiknek jelen levelük tudomásukra jut, üdvöt az Üdvözítőben.

A királyi felség trónusára helyezettvé annak rendeléséből, aki (emberi) nemünknek megváltására az égnek magaságos lakásaiból a száműzetés földjének e szenvedéses lakhelyére leszállva, a keresztény hit szabályait legszentebb vérének ömlésével és sok szentjének kínszenvedésével megszentelte, az Úrnak neve által gyámolt hagyván nekünk és életének példáját mindenkoron utánozandónak paranesolván, kívánván a Magasságbeli által reánk bízott uralomnak teendőit az Ő akarata szerint — amint az Ő segítségével el is érhetjük — az üdvnek minél nagyobb hasznára igazgatni: a többi közt mindég kiváltképen azt tartottuk szemünk előtt, hogy amily mértékben a magunk jó hírét-nevét és a felségeink nevében küzdőkét e világi javakban öregbítjük, annál gyakrabban és tökéletesebben emeljük a magunk és híveink szívét nemcsak tettekkel, de az örök égi ország urának példájából eredeztetett kézzelfogható jelképekkel is az örök égi ország felé vezető utakhoz, Jézus Krisztus, üdvözítőnk és megváltónk, az élő Isten fia nevének dicséretére, dicsőségére és magasztalására, aki a mulandó emberi testnek a mi bűneink jóvátételére való felvételével az életadó kereszt lobogóját dicsőséges szenvedésével megszentelte s ugyanezen legszentebb kereszt ősi ellenségének, a tekergőző sárkánynak, a pokol rosszai atyjának fejét annak a keresztnek erejével hátracsavarta, amelyet Ugyanő, Urunk Jézus Krisztus, feltámadása után az alvilág zárainak leverésére magával vitt; amely üdvöt adó keresztnek segélyében (bízva) az Úrnak dicsőséges harcosa, Szent György vértanu — magát Istennek ajánlva — a reátörő sárkányt megtámadta és lándzsájával

1764-ben került, az esztergomi káptalan ajándékaként. DL. 9470. sz. a. (I. A Magy. kir. Országos Levéltárban közszemlére kitett okleveleknek jegyzéke. (Bpest 1882. 10—11. II., 24. szám a.) Az eredetinek összes pecsétjei hiányzanak; a felüggesztéshez készült minden egyes bevágás mellett egy-egy társasági tag neve olvasható. — Hibás szövege olvasható Zsigmond Reichsregistraturbuchjainak H. kötetében is, fol. 135—137., ahová valószínűleg a Vitold-nak adott „Kinevező-oklevél” fogalmazása alkalmával másoltatott be, alapiratul, mintaszövegül.

hadakozva megsebesítvén, földre terítette és életét vette, és Szent Margit szűz és vértanu, kit Krisztus nevéért — mint azt maguk Jézus Krisztus ellenségei feljegyezték — sárkány a szájával nyelt el, a csodatevő Kereszt segítségül hívásával s abba helyezett bizalmával a kettévált sárkány gyomrából sértetlenül került ki.

Mi tehát országunk főpapjaival, báróival és főembereivel együtt, akikkel e részben érintkezni kívánunk, az álnok ellenségnek és az ő sárkány követőinek, t. i. úgy a pogány hadaknak, mint a szakadároknak és az egy igaz hit s Krisztus keresztje s országaink veszedelmére törő más nemzeteknek kipusztítására, valamint magának a Krisztus keresztjének zászlaja alatt győzedelmeskedő, szent és üdvöt hozó hit vallásának minden akaratral való szolgálatára, növelésére és védelmére irányuló tiszta szándékunk és törekvésünk jeléül és jelképeül, a körré görbült sárkány jelét vagyis képét, amint farkát nyaka köré tekeri és háta közepén hosszában feje és orra elejétől farka végéig fel van hasítva s a vére vesztese miatt fehér és vértelen hasíték belső széle mentén hosszában elhelyezett vörös keresztet visel, hasonlót ahhoz, amilyen vörös keresztet fehér mezőben magának a dicső György vértanunak zászlaja alatt vitézkedők szoktak viselni, hordani és használni, mi magunk is választjuk, elfogadjuk és társaság és egyforma díszíték módjára akarjuk felvenni, hogy azt mind magunk, mind országunk hű bárói és főemberei láthatóan nyilvánosan viseljék és használják.

Mivel pedig felségeinknek és országunknak hív bárói és főemberei, akiknek támogatásával, segítségével, böles tanácsával és vitéz szolgálataival és közreműködésével uralmunkat szerencsés koronázásunk idejének kezdetétől fogva irányítjuk, nemcsak a hozzánk való személyes ragaszkodást és (meg) szokott hűséget fenntartva, hanem úgy a szorongattatásunk megkönnyítésében, vagyis elnyomtatásunkból való megszabadításunkban, mint hasznunk halmozásában hűségük kötelességét teljesítve, valóban szokott hívségüknek jelentősebb, kétségtelenül kézzelfogható bizonyítékát nyújtották, odaadóan megmaradván a mi akaratunkon, hűségünkön és irányunkon, és ellenségeink ellen úgy bent, mint országainkon kívül serényen küzdvén, tehát igen kedves és elvárt engedelmségükkel és kiemelkedő hűséggel kiválóan áldoztak és hű szolgálataikkal derék és nyilvánvaló érdemeket tanusítottak, s a magunk és országunk összes és igen gyakori, eredményes és balsikerű nagy hadmeneteiben és vállalkozásaiban olyannyira előrelátó tanácssal szolgáltak, hogy ámbár sokszor forogtunk nagy szorongattatásban, Isten kedvező kegyelmével nemcsak a veszedelemnek akadt gátja, hanem még javunkra is fordult a sors s sok minden hasznunkra lett; és hozzánk ragaszkodó hűségük sohasem szenvedett semminemű fogyatkozást, hanem mind nagyobb gyarapodást vett, s a mi királyi lelkünk az ő vitézi tetteik által és érényeik kiválósága folytán bizakodó megnyugvást és a béke kellemességeit érte el, sőt (ők) vitézséget vitézségre halmozva, királyi szent koronánknak és különféle ellenséges támadással zaklatott említett országainknak, nem saját rokonaik, javaik és társaik halála, pusztulása és veszélye nélkül,

szüntelenül igyekeztek bőséges hasznót és dicsérendő hűséges szolgálatokat teljesíteni és vágyakoznak a jelenben is: amit mindent királyi felségünk lelkünk mélyében méltányló figyelemmel értékelvén, mivel ők hozzánk való ragaszkodó hűségüket tovább is megtartják, sőt fáradhatatlanul növelik, kívánjuk és határozottan óhajtjuk, hogy ők magasabbra emelkedjenek és magasabb méltósággal és tiszt(ességgel) kitűnjenek, hogy amennyivel magasabbra emelkednek a rangnak lépcsőjén, annál gazdagabb sikereket szolgáltassanak, annál nagyobb kitüntetésekkel érjenek el nálunk, s annál messzebb lássék érdemeiknek híre-fénye: megfontolt szándékkal felvenni elhatároztuk országunknak alább írt hűséges báróit és említett társaságunkat, magának a sárkány alakjának vagyis jelképeinek viselésére, sőt e levelünk erejével fel is vesszük, igérvén és jó lélekkel kifejezetten fogadván, hogy említett hív báróinknak és minden egyesüknek, akik e társaságba felvétettek, megadjuk a nekik megadható tiszteletet és tiszt(ességet), őket és minden egyesüket magasabbra felemeljük, valóságosan és igazsággal, amint jogos lesz, álnokság nélkül; özvegyét és árváit bármelyiküknek, aki Isten rendeléséből e világból kimulna, birtokbeli és más jogaikban és bármily más ügyeikben úgy, mintha a magunk árvái és özvegye lennének, minden igénylő vagy jogtalanul alkalmatlankodó ellenében tehetségünkhöz képest megoltalmazzuk és megvédjük; az ő s bármelyikök szorongattatását megszüntetjük és elnyomatástól, veszteségtől, kártól, kellemetlenségtől és minden más őket fenyegető veszélytől tehetségünk mértéke szerint készségesen (előre is) megoltalmazzuk; úgy azonban, ahogyan az Úr szerint is tisztességgel megtennünk és végrehajtanunk meg van engedve; akarjuk továbbá, hogy ha megessenek, hogy felségünk bármi indító okból, közvetlenül vagy közvetve, felháborodnék hív báróink vagy az e társaságba felvett köz(ös)ség valamelyike ellen, akkor is az ilyen ellen nem járhatunk el indulatossággal vagy dühöngő haraggal, hanem a mondott társaság jogán, említett báróinkkal kelljen közölnünk, az említett társaság bárói pedig annak részéről, aki ellen felségünk felháborodott, felségünknek teljes igazságot szolgáltatni legyenek kötelesek és mi azokat, miket maguk a bárók ez esetekben határozónak, el fogjuk fogadni és megerősíteni.

És mi Borbála királyné magunk is hasonlóképp e levél által jó lélekkel igérjük és megfogadjuk, hogy az előrebocsátottakat egészükben és minden egyes részében, amit urunk és szeretett férjünk, Zsigmond király úr ígért és megfogadott, a jövőendő időkben mindenkor tiszta indulattal sértetlenül megtartandjuk, mindenben maguknak a hűséges báróknak tanácsa és irányítása szerint járván el.

Mi pedig István deszpota, Rácország ura, továbbá (mi) Hermann, Cilli és Zagoria grófja, Frigyes gróf, emennek fia, Garai Miklós, Magyarország nádorispánja, Stiboriczi Stibor, egykor erdélyi vajda, Tamási Henrik fia János és Szántói Laczk Jakab, erdélyi vajdák, Maróthi János macsói, Ozorai Pipo szörényi bánok, Szécsi Miklós, a királyi tárnokok mestere, Korbáviai Károly gróf, királyi főkinkestartó, néhai Szécsényi Konya bán fia Simon, a királyi ajtónállók

mestere, Korbáviai János gróf, a királyi étekhordók mestere, Alsáni Gergely fia János, a királyi pohárnokok mestere, Lévai Cseh Péter, a királyi lovászok mestere, Csáki Miklós, egykor erdélyi vajda, Bessenyei Pál és Pécsi Pál, egykor Dalmácia, Horvátország és egész Szlavonia bánjai, Nádasdi Salamon fia Mihály, a királyi székelyek ispánja, Perényi Péter, előbb a székelyek, most pedig Máramaros vármegye ispánja, Perényi Imre, királyi titkos kancellár és néhai Garai Miklós nádor úr fia János, a felsorolt országok bárói, akik e mondott társaságba kiválasztattunk, éretten meggondolván, milyen és mennyi jótéteményekkel és kedvezésekkel halmoztak el bennünket készségesen az említett Zsigmond király urunk és Borbála királyné asszonyunk, az ő hitvestársa, megtekintvén azt is, hogy maga király urunk hű szolgálatainkat, valamint a magunk, testvéreink, rokonaink, barátaink és társaink halálát és vére hullását szívének mélyében megőrizvén, bennünket és mindegyikünket királyi orvosságként igen sok javakkal adományozott meg, sőt most is szolgálatainknak mértéke szerint, amennyire lehet majd, bennünket magasabbra felemelni, szükségünkben segítségünkre lenni, árváinkat is és özvegyeinket — ugyanúgy, mintha az ő sajátjai lennének — minden igénylő ellenében védelmezni, a mi és mindegyikünk szorongattatását megszüntetni, valamint minden elnyomástól, veszteségtől, kártól, kellemetlenségtől és mindennemű fenyegető veszélytől megoltalmazni igyekezik; tiszta hűségünkre és egyező akarattal hasonlóképp ígérjük és csalárdság és álnokság nélkül megfogadjuk, hogy említett urunk, királyunk és az ő hitvestársa, királyné asszonyunk és mindkét nemű gyermekeik iránt igaz engedelmességet és állhatatos hűséget fogunk tartani, hűséges szolgálatokat is tanúsítani és minden javaikban őket védelmezni, és különösen királyné asszonyunkat, ha mondott urunk, Zsigmond királyunk után akár gyermekkel, akár gyermektelenül maradna özvegyen, minden özvegyi jogában és más jogaiban megtartjuk és megoltalmazzuk, valóságosan és hűen, tehetségünk szerint; jó lélekkel ígérjük ezen felül, hogy mindenkor minden erővel arra törekszünk, hogy ezen mi társaságunkat és tekintélyét növeljük és állapotát tartóssá tegyük és megőrizzük, és hogy mindazokat és mindazt, amit említett király urunk és királyné asszonyunk vagy gyermekei ellen bárhonnán és bárkik részéről támadható szorongatásnak, veszteségnek, kárnak vagy veszélynek megismernénk, azokat urunknak, királyunknak, vagy királyné asszonyunknak vagy gyermekeiknek valóságosan és hűen elmondjuk és mindezekben megfontolt és hű tanácsot adunk nekik; urunkat, királyunkat és királyné asszonyunkat, valamint gyermekeiket mindenki vel szemben, ki ellenük támadna, tehetségeink, igyekezeteink, erőink szerint és minden képességeinkkel hűségesen igyekszünk ótalmazni, valamint megvédelmezni, nem kimélve személyünket és nem vonakodva a sors esélyeinek kitenni önmagunkat; és hogy a bizalmas megállapodásokat titkon tartjuk és megőrizzük, senkinek fel nem fedve.

És mi az említett társaságnak bárói és egész köz(ön)sége,

valamennyien egyetemenlegesen és mindegyikünk külön — személyesen jó lélekkel felvállaljuk:

hogy magunk között kölcsönös viszontszolgálattal igaz és valóságos testvériséget fogunk tartani, a hogyan és a mennyire Isten szerint becsülettel megengedetten tehetjük; ha pedig netán beálló esetben valamelyikünk, a kik e mondott társaságba felvettünk, valamelyikünk ellen valamely okból vitát kezdene, akkor az ilyen vita anyagát mondott urunk királyunk és magának a társaságnak többi bárója elébe terjeszteni legyünk kötelesek, a célból, hogy maga urunk királyunk és az említett társaság bárói egyértelműleg határozzák meg, mit kelljen ezekben tenni, s a mit határozandának, pontosan be fogjuk tartani. Ha pedig valamelyikünk, kik e társaságbeliek vagyunk, esetleg hadba vagy viszályba keverednék olyannal, a ki a társaságon kívül áll, ilyenkor is ezekben említett király urunk és mi magunk együttesen határozzuk meg, hogy milyen segítség, tanács vagy kedvezmény vagy támogatás nyujtassék az ilyen viszályba keveredett társnak; és hogy minden ilyen viszályba keveredett társunk köteles legyen megtenni és megtartani azt, amit neki említett urunk királyunk és mi parancsolunk.

Viszont mi

Zsigmond király és Borbála királyné és a mondott társaság felsorolt bárói és egész köz(ön)sége egyező akarattal jó lélekkel felvállaljuk,

hogy a Magyarország szent koronája egész joghatóságának alávetettek összeségét és minden egyesét, bármily rangúak, állásúak vagy rendűek lennének, régi jó, igaz, helyes és törvényes szokásaikban sértetlenül megtartjuk,

ha pedig felsorolt országaink állapotának közjavára, előnyére, hasznára, gyarapodására és díszére szolgáló valamely törvényes, jó és helyes újításokat gondolhatnánk ki, ezekre mindenkor egyakarattal jó szándékkal és jóindulattal fogunk törekedni,

felfogadván mi Zsigmond király, — ezen mi társaságunk összes bárói úgy óhajtván, — hogy ezen mi társaságunkat illető tervet vagy ilyféle ügyet soha sem fogjuk kevesebb személylyel, mint legalább ezen szövetségünk öt bárójával megtárgyalni és elhatározni;

és mi előbb említett Zsigmond király és Borbála királyné, mivel e társaságot, mint előre becsátztatott, határozott akaratunk szerint Krisztus Jézus nevének dicsőségére és felmagasztalására alapítottuk, hogy abból felsorolt országaink üdvös egysége, előnye és közbékéje származzék s hogy ezekben megmaradjanak s főleg, hogy magukat országainkat a pogányoktól megvédhessük és jobban megoltalmazhassuk, ígérjük és megfogadjuk jó lélekkel, hogy a mit csak a mondott országaink védelmére a pogányok ellen tehetőt kigondolhatunk, mindazt ellenük felhasználni és kitervelni minden akaratunkkal megkíséreljük;

és mi az említett társaságnak felsorolt bárói és egész köz(ön)sége ígérjük jó lélekkel, hogy úgy az ilyesféle pogányok, mint az ez országnak ártani szándékozó bármely más nemzetek ellen is azok védelmére mindenkor tanácsosal, tehetségünkkel, saját személyes fáradozásainkkal, de nem ke-

vésbbé említett urunk királyunk vagy királyné asszonyunk vagy gyermekeiknek vagyis utódaiknak segélyével és közreműködésével ugyanesak urunkkal királyunkkal és gyermekeikkel vagyis utódaikkal és e Magyarországgal együtt vonakodás nélkül fogunk hadba vonulni, úgy azonban, hogy az a hely, a hová az említett társaság valamely tagja a királyi felség által a felsorolt országok védelmére rendeltetik, és a kirendelendő részére az országok védelmére adandó és megállapítandó támogatás és segély az említett báróknak és a mondott társaság köz(ön)ségének tanácsa és megállapítása szerint szolgáltatassék és adassék.

Továbbá mi említettek, Zsigmond király és Borbála királyné és ezen társaságnak bárói akarjuk, hogy ha bárkit, érdemes és jó rátermett férfiakat, ezen mi társaságunkba bevonni kívánánk, mindenkor meglegyen a teljes és korlátlan jogunk, hogy az ilyen érdemes és jó rátermett férfiakat ezen mi társaságunkba felvehessük és befogadhassuk.

A mikor pedig valakit ezen mi társaságunkba a jelzett módon felvettünk, akarjuk, hogy az ilyen a megengedett tanácskozoságon részt vehessen, s őt az előadottak mindegyikében megvédelmezni, megvédeni és megoltalmazni akarjuk; de úgy, hogy az ebbe a mi társaságunkba felveendő esküt tenni legyen köteles arról, hogy az előadottakat mind és egyenként teljesen és megmásíthatatlanul megtartja és hogy ezenfelül ha bizonyos teendőkre nézve mi és a mondott társaság bárói bármit határozunk és végezzünk, a felveendő maga is kötelezve legyen ugyanezt tenni, megtartani és a határozatnak engedelmeskedni. Ha pedig ezen intézmény (életének valamelyik) elmúlt évében e társaság valamelyik bárója Isten rendeléséből e világból kimúlna, akkor említett társaságunk valamely más tagját, a ki magában a társaságban egy évnél régebbi tagnak találtatik, báróvá tenni és később valamely báróságra kinevezni kötelesek leszünk.

Amikor pedig az említett társaság mondott báróinak valamelyike elhalna, akkor ezen társaság többi báróinak és köz(ön)ségének minden egyes tagja, a mennyiben lehető, az ily halottnak végtisztességére vagyis temetésére személyesen jelenjen meg; ha pedig nem jönnének vagy valamely okkal akadályozva meg nem jelenhetnének, akkor az ilyenek mindegyike az elhunyt lelkének üdvösségére mondasson harmincz misét, minél előbb csak teheti, minden mise mondásáért négy darab nehéz súlyú denárt fizetvén; és az említett társaság minden egyes tagja az ilyen társ halálának jelzéséül egy napon át viseljen gyászruhát, a melyet a nap elmúltával adjon és ajándékozzon Krisztus szegényének. Akarjuk továbbá, hogy a nevezett társaságnak minden egyes tagja minden pénteken fekete öltönyt viselni köteles legyen; ha pedig ezt tenni elmulasztaná, mondasson Krisztus öt sebének dícséretére öt misét, minden miséért hasonlóképen négy denárt fizetvén. Ha pedig az említett társaság valamely tagja a sárkánynak fent leírt jelképét vagyis jelvényét valamely napon feledékenységből elmulasztaná viselni, hasonlóképen öt misét legyen köteles mondatni, minden egyes mise szolgáltatásáért négy denárt fizetvén; a mikor azonban betegség vagy félelem vagy fogtság okán nem viselhetné a társaság említett jel-

vényét a társak valamelyike, ebből folyólag semminemű vád terhével ne illettessék; ha pedig megesnék, hogy valakinél ezen társaság jelvénye elveszett és eltűnt, az ilyen addig, a míg a jelvényt újra megszerezheti, a nem viselés okán ne essék semminemű kifogás alá.

Ezenfelül mi fentemlített Zsigmond király és Borbála királyné, és a mondott társaságnak egész köz(ön)sége, ugyan-csak jó lélekkel ígérjük, hogy — a mennyire csak módunkban állandó — arra fogunk törekedni, hogy Magyarországnak más, következő királyai is e mondott társaság jelvényét koronáztatásuk alkalmával vegyék fel és nyerjék el, és hogy e királyok a korona elnyerése s az ország törvényeinek és szokásainak megtartására teendő eskü letétele alkalmával maguk is jó lélekkel esküt tegyenek és fogadalmat, hogy e társaságot minden szabályaiban és czikkében megtartják és megerősítik.

Es mi is mindannyian, Zsigmond király és Borbála királyné és a szóban lévő társaságnak bárói és egész köz(ön)sége, hogy az előadottak egészét és minden egyes részét valóságosan és hamisság és álnokság nélkül, megmásíthatatlanul megtartjuk, jó lélekkel, az életadó kereszt fájának érintésével ígérjük és felvállaljuk, jelen levelünk tanuságának erejével.

A mely dolognak emlékezetére és örök erejéül ezen oklevelet mi Zsigmond király és Borbála királyné a magunk és ezen társaságunk említett báróinak hiteles függő pecsétjeivel kétségtelen akaratunkként megerősítettük.

Kelt a mi kedvelt hívünk, az Urban tisztelendő atyánk, Eberhard úr, váradi püspök, udvarunk főkanzellárjának kezei által, az Úrnak 1408. évében, december idusának előnapján,¹ uralkodásunknak pedig huszadik évében.

IV.

A sárkányos szövetségnek leköltése a leánytrónutódlás mellett.

Eberhard püspök, a királyi kancellár, mint látható, fényesen oldotta meg azt a feladatot, hogyan lehet a szövetséggel elérni kívánt célt csak annyira elburkolni, amennyi annak elérését nem veszélyezteti.

Ismerte a célt, akarta az eszközt, tudta a módszert.

Bár ő maga is egyike volt annak a 112 szavatosnak, aki az 1402. évi (szeptember 21-i) elfogadó nyilatkozattal a leánynak a trónutódlásból való kizárását eskü erejével is megpecsételte és aláírta, nem kellett, hogy e miatt összeegyeztethetetlen lelkiismereti furdalásai legyenek most, mikor a szövetségleveleket fogalmazta. Mert amit a kancellár, a királyi tisztviselő létrehozni segített, abból — az esküvel megerősített jogelv megtörésére hivatott szövetségből, társaságból — ő maga,

¹ December havában az idus a hónap 13-ik napjára esik.

a jogelv mellett lekötött pap, ki volt zárva, mint ahogy ki volt zárva az egész papi rend.¹

Különbben sem volt ellenszenves előtte a feladat. Rokona volt Czillei Borbálának, ezúton sógora a királynak. S érdeke volt a Czilleiek hatalmának fennmaradása; ezúton az ő érvényesülése is biztosítva volt.

Mint egyházi ember pedig rendelkezett az egyházi nyelv dikciójának és frazeológiájának készségével, s így könnyen vetítette bele a célt abba a vallásos hangulatba, amely hangulat éppen akkor a minap, meg a legközelebbi multban a szakadár-eretnek bosnyákok és a pogány törökök ellen viselt, most győzelemmel végződött háború hatásaként uralkodónak mutatkozott.

Természetes, hogy ennek a vallásos hangulatnak — ha látszólagosat is — szembetűnő öncélt kellett szabni, hogy reális erőként lehessen felhasználni annak a szándéknak munkálására, elérésére, amely szándékot vele éppen elleplezni kívántak.

Ezért állította Eberhard püspök annyira előtérbe a vallásos célt, ismételten is kiemelvén, hogy a társaság célja „az ősi ellenség, a sárkány veszélyes követőinek és pogány meg szkizmatikus vitézeknek legyőzése“.²

¹ A főpapság kizáratásának kétségtelen okát (okait) megadni nem tudom. Lehet, hogy Zsigmond ellenezte, feszült viszonyban lévén ekkor az egyházzal, a pápával. Lehet, hogy csak egyes püspökök fölvétele s a szándékba való beavatása ellen volt kifogása, de jobbnak látta az egyetemes mellőzést, mint a részlegeset. Lehet, hogy a megdönteni kívánt elvre — a leányutódnak a trónöröklésből való kizárására — tett esküjéhez várhatólag jobban ragaszkodó főpapság részéről ellenszegüléstől tartott, mely szándékának elérését megnehezítené, tán lehetetlenné is tenné. De épp úgy lehet, hogy a szövethéző világi elemnek vagy ez elem egyes tagjainak követelése volt a főpapság kizárása. Mert pl. magának Garai Miklósnak is le kellett volna mondania az általa haszonélvezett néhány egyházi javadalom busás jövedelmeiről, ha a főpapság bevételét a társaságba, mert akkor ez (t. i. a főpapság) birtokon belül — tehát esetleg a leánytrónutódlás elfogadásának megtagadásával, vagy ezzel való fenyegetődéssel — kieroszakolhatná az egyházi birtok jövedelmének a világi haszonélvezőtől való elvételét. Lehet végül az is, hogy az egyházi rendnek a király nem volt hajlandó vagy semmiképp sem tudta volna megadni azt a biztosítékot, hogy az üresedésbe jövő főpapi állásokat egy éven belül betölti, amint azt a társaság (világi) báróinak ígérte és meg is adhatta. Természetes azonban, hogy egyidejűleg a kizáró motívumok többje is érvényesülhetett.

² Így egyszerűsíti Erdélyi L. az eredeti szöveg megfelelő

A beavatottak tudták, hogy nem ez a célja a sárkányos szövetségnek.

Ezért nem látta hát veszélyeztetve a szövetség által vallása és vele népe érdekeit a schismatikus rác deszpota, aki ilykép nem is vonakodott belépni a sárkányos szövetségbe.¹

A beavatottak tudták, hogy az igazi cél a leánytrón-utódlás biztosítása.

Ezt Eberhard szövege praeiudikáló nyilatkozatok szövevényébe burkolta, mégis az a mód, ahogyan e cél elérését szövegezésével megmutatta, adandó alkalomra célravezetőnek mutatkozott.

Felcsüzdött ugyanis a 22 társasági báró „az életadó kereszt fájának érintésével“, „hogy királyuk és az ő hitvestársa, a királyné és mindkét nemű gyermekeik (...prohibus... sexus utriusque...) iránt igaz engedelmességet és állhatatos hűséget fognak tanusítani és minden javaikban őket védelmezni,“ hogy „mindenkor minden erővel arra törekszenek és azon lesznek, hogy mindazokat és mindazt, a mit a király úr és a királyné asszony vagy gyermekeik ellen bárhomon és bárki részéről támadható szorongatásnak, veszteségnek, kárnak vagy veszélynek megismernének, azokat uruknak királyuknak valóságosan és hűen elmondják, és nekik mindenben megfontolt és hű tanácsot adnak“, hogy „urukat királyukat és királyné asszonyukat, valamint gyermekeiket mindenkivel szemben, ki ellenük támadna, tehetségeik, igyekezeteik és erőik szerint és minden képességeikkel hűségesen igyekszenek ótalmazni, valamint megvédelmezni, nem kímélve személyünket és nem vonakodva a sors esélyeinek kitenni önmagunkat“, és hogy Zsigmond „országának védelmére mindenkor saját személyes fáradozásaikkal, de nem kevésbé a király úr vagy a királyné asszony vagy gyermekeiknek vagyis utódaiknak segélyével és közreműködésével ugyancsak urukkal királyukkal és gyermekeikkel vagyis utódaik-

helyét, melyet I. c(aput)-nak jelez. L. i. h. 256. l. Hasonló kijelentés van az alapítólevél azon részében is, amelyet Erdélyi 17. c.-nak számoz, amely utóbbi helyen a schismatikusok elleni küzdelem kötelezettsége már nem ismételtetik.

¹ István deszpótáról I. Jireček K.: *Geschichte der Serben*. II. Bd. I. Hälfte. (Gotha, 1918.) 123–160. és Margalits Ede: *Szerb tört. repertorium*. I. (Budapest, 1918.) 257–258.

kal és Magyarországgal együtt vonakodás nélkül fog-nak hadba szállni“.¹

Amikor ilymódon engedelmességet és hűséget fogad-tak a királyi pár gyermekeinek nemre való tekintet nél-kül, tehát ugyanazt az engedelmességet és hűséget ígér-ték a leánnyal szemben, amellyel tartoztak a fiúnak, s a gyermekeket — tehát a fiút is, leányt is — utódoknak mondották,² Zsigmond és Borbála már el is érték cél-jukat. Ki volt mondva a döntő elv: a leány joga egyen-lővé tétetett a fiú jogával. A leányt is minden javában meg kell védelmezni. Tehát trónigényében is.

Ezt a jogot a leánynak máris megadja a társasági levél, amikor a gyermekeket megkülönböztetés nélkül utódoknak mondja, de megadhatja a sarkányos társaság titkos tanácskozás határozataként kifejezetten, sze-

¹ Az értekezésem által történt beállítás szempontjából döntő fontosságú ezen részek az eredeti szövegben így hang-zanak: *promittimus et... assumimus prefatis domino nostro regi et domine nostre regine consorti sue ac prolibus eorun-den sexus utriusque veram obedientiam, fidelitatisque con-stantiam conservare, fidelia etiam servitia exhibere, et in eorum cunctis bonis protegere,... et quod omnia et singula, ex quibus prefato domino nostro regi aut domine nostre regine vel eorum prolibus verecundiam, dampnum, nocu-mentum vel periculum aliquod undecunque et a quibuscun-que evenire posse agnoverimus, ea eidem domino nostro regi vel domine nostre regine seu eorum prolibus pure et fide-liter redicere, in hisque sanum et fidele consilium eis pre-bere, et ab omnibus eis contraire volentibus humanitate, industria, viribus et toto posse nostris personis non parcendo ac fortune casibus nos exponere non expavescendo, eosdem dominum nostrum regem, vel dominam nostram reginam eorumque proles fideliter protegere curabimus, pariter et defensare...;... tam contra huiusmodi paganos, quam etiam alias quascunque nationes, his regnis nocere volentes, pro tutione eorundem semper consilio, humanitate et fatigiis propriarum nostrarum personarum, iuvamine tamen et sub-sidio prefati domini nostri regis vel domine nostre regine, aut prolium seu successorum eorundem mediantibus, cum eodem domino nostro rege prolibusve seu successoribus eius-dem, et hoc regno Hungarie, sine recusa velle laborare...“
A szíves olvasó szívesen vegye, hogy itt megismétlem a döntő szövegrészeket, ezzel könnyebbé lesz a magyarázat, de a megértés is.*

² Mondanom sem kell tán, hogy a társasági bárók által vállalt közjogi jellegű kötelezettségek mellett fel sem merül-het annak lehetősége, mintha itt a successor alatt csak a magánjogi javakban való örököst, utódot lehetne és kellene látnunk.

mélyre szólólag is. És ilyen határozat hozatalára csak öt társasági báró is elegendő. S e határozatnak még azok a „társasági tagok” is alá vannak vetve esküjük¹ erejével, akik a titkos tanácskozásokban részt nem is vehetnek, a határozatról tehát esetleg csak később értesülhetnek.

És már a társasági levél e minősítése alapján is, még inkább a sárkányos társaság netáni külön határozatára a tagok a királyleány trónigényének támogatására a védelemnek minden módjával, pozitív és negatív tényével tartoznak. S hogy ne legyen kétség abban, hogy e védelem csak az országon belül szolgáltatandó-e, módot ad arra, hogy a leánynak trónraemelése ellen bármely nemzet részéről fenyegető támadás az ország elleni támadásnak minősíttessék s az ily nemzet elleni védekezés vezéréül maga az érdekelt gyermek vagyis utód tétessék.

És számítván arra, hogy a leánytrónutódlás kérdésének megoldását Zsigmond nem éri meg, vagy a megoldás megkísérlésének az ő halála utánra való elodázása netán célszerűbb lesz, fenn kívánta Zsigmond és Borbála tartani a sárkányos társaságot a maga és gyermekeik érdekében — mint a társaság bárói is a saját érdekükben — s azért kötelességévé tette a társaság báróinak, törekedjenek arra, hogy „Magyarországnak más, következő királyai is koronáztatásuk alkalmával vegyék fel és nyerjék el a társaság jelvényét, és hogy a királyok a korona elnyerése s az ország törvényeinek megtartására teendő eskü letétele alkalmával maguk is esküt tegyenek és fogadalmat, hogy a társaságot minden szabályaiban és cikkeiben megtartják és megerősítik”. Ezzel a szorgalmazással a társasági bárók, akik a leányutód javára jogilag — a társasági szerződés jogán — már is le vannak kötve, maguk is mintegy erkölcsileg megújítják társasági kötelezettségeiket, s ezek közt természetesen a legfontosabbat.

Igy lett volna az, ami formája szerint a királyi utód áldozataként jelentkezik, lényegében egyszersmind a társulat bárói által vállalt szolgálat újabb biztosítása.

¹ Ezeknek a „társasági bárók”-tól való különbözőségéről l. a köv. V. fejezet végét.

V.

A sárkányos szövetség első tagjai s a tagok rangfokozati viszonyai.

Akikkel így Zsigmond és Borbála szövetségre lépett, akik így a sárkányos társaságba felvételtek, Magyarországnak ez a huszonkét (22) férfia az országnak legelőkelőbb, s vagyonuk vagy betöltött állásuk vagy ezek mindketteje alapján leghatalmasabb világi rendű férfiak voltak.

A sárkányos társaságnak e tagjait a király az ország báróinak sorából veszi s teszi meg mindegyiket a szövetség bárójává.

Terjedelme tekintetében eredetileg pontosan korlátozott jogi alakulatról ekkor már bizonytalan tartalmú és nem korlátolt terjedelmű társadalmi alakulatra átvitt közhasználatú értelmében használja itt az oklevél „az ország bárói“ megjelölést.

A „barones“ eredetileg gyűjtőfogalom: csak csoport s nem egyed megjelölésére használtatik a hazai gyakorlatban, s ezért nincs is egyes száma: nincs „báró“.

Bárók eredetileg csak azok, akik bizonyos közjogi jellegű országos és udvari tisztséggel és méltósággal vannak fölruházva, illet tényleg betöltenek. Hivatali jogosítványaikon — a tisztségükkel járó imperiumon és a királyi tanácsban való részvételen — felül magánjogi jogi előkelőséget élveznek: magasabb vérdíjuk van, özvegyeiket nagyobb hitbér illeti meg s esküjük tízszeres értéket képvisel.

Mindezen kiváltságok nem örökletesek s nem örökletes maga az elnevezés sem, mintahogy nem örökletes a „barones“ közé való számítás alapját adó tisztség, méltóság.

Ezek a tisztségek ekkor (1408) meglehetősen megállapodott számot mutatnak; közéjük számít: a nádor, az erdélyi vajda, az országhíró, a bánok (horvát- és dalmátországi, egész Szlavónia bánja; macsói és szörényi bánok), a tárnokmester, az ajtónállók mestere (= főajtónállómester), az ételfogók mestere (= főasztalnok), a pincérek mestere (= főpincemester), a lovászok mestere (= főlovászmester) és a pozsonyi ispán.

E jogi előkelőséget adó állások betöltésének alapja legnagyobb részről már bírt vagyoni előkelőség s ez állások viselésének következménye rendszeren a vagyoni elő-

kelőség megőrzése, sőt növelése avagy éppen megszerzése, megalapozása.

Családi és személyes kapcsolatok, a kiemelkedő vagyonossággal járó külön érdekek s ez érdekek közösége terjedelme tekintetében természetesen állandó hullámzásnak kitett külön osztállyá teszik azokat, akik így ilyen fötisztséget már viseltek vagy ennek viselésére leginkább számba jönnek.

S a közhasználat, mely a jogi alakulatoknak társadalmi alapjait való értékük szerint szokta értékelni, társadalmi következményeit ösztönszerűen helyesen szokta megérezni, a kiemelkedő vagyonossággal bíró ez osztályra magára is kiterjeszti a „barones“, „bárok“ elnevezését.¹

Ebből a társadalmi alakulatként is „barones“ névvel nevezett osztályból veszi a király sarkányos társágának megnevezett huszonkét tagját.

Magyarország egész világi közhatalma képviselve volt e sarkányos társaságban. Személyes tekintélyük súlya mellett tizen hozzák abba országos bárói tisztük (officium baronatus) tényleges hatalmát s köztük olyanok, kiknek állása elmozdíthatatlannak látszik: Garai Miklós, az ország nádora, első házassága után a rác

¹ A bárókról mondottakhoz l. Timon Ákos: *Magy. alkotmány- és jogtörténet* (V. kiad. Budapest, 1917.) 547—559., Schiller Bódog „Báró“ cikkét a Márkus Dezső szerkesztette *Magyar Jogi Lexikon* I. k.-ben. (Budapest, 1898.) 640—646. és ugyanennek könyvét: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon* (Budapest, 1900.) különösen 20—21. ll. — A „báró“ szót mint a személyszerű jogi és vagyoni előkelőség egyéni jelzőjét (tehát egyesszámban) ismételten használják a magyarok külföldön. Így pl. a Zsigmond király római császár koronázásán jelen volt magyar kíséretnek tagjai: David Davidis comitis de Solio nobilis baro et miles de Albez, Gregorius Johannis de Bethlehem nobilis baro et miles, nobilis Emericus de Derenche baro, Paulus Emerici de Derenchen nobilis baro et miles, Stephanus Bartholomei de Ffanch nobilis baro et miles, Johannes Ladislai bani de Ffanch nobilis baro, Blasius filius Nicolai Garazda de Lak nobilis baro et miles, Petew Johanni(s) de Gerise nobilis baro et miles, Emericus et Johannes de Marczaly fratres carnales nobiles barones, Georgius et Stephanus fratres filii condam Dionisii bani nobilis baronis de Marczaly, Ladislaus woywoda de Tamási nobilis baro, imperatoris ianitorum magister, Nicolaus Nicolai de Warda nobilis baro et miles. (L. Turul, XI. 1893. 5—7. ll.)

deszpota sógora, ekkor (1408) Zsigmond vőtársa és a királyné sógora, Ozorai Pipó, a legjobb hadvezéri tehetség. A pénzügyekbe való betekintésre és befolyásra ad módot a királyi főkincestartó részvétele. Négyen előbb bírt állásukkal szerzett tapasztalatukkal emelik a társulás tekintélyét, köztük Stiboriezi Stibor, a nagyhatalmú kegyenc, volt erdélyi vajda. A katonai készenlét előnyeit biztosítja a székelyek jelenlegi és volt ispánjának bevonása. Az uralkodóval való rokoni kapcsolatukkal emelik a társulat súlyát a két Czillei gróf, kiknek idősebbjét, Hermant, a rokoni kötelék legközelebbi szálai fűzik a társaság négy tagjához.

Fejedelmi állásának tekintélyét nyújtja Rácország deszpotája s világlátottságának tájékoztató tanulságait közli a királyi titkos kancellár, Perényi Imre, aki mint a királyi pár házasságkötésének ünnepélyes hírnöke megjárta a nyugat fejedelmi udvarait. S a Garai-család befolyásának túlnyomóságát kellett biztosítania Garai János részvételének.¹

S mindezeknek ezen zárt testületét a társasági szerződéslevél találóan szintén „bárók“ társaságának s az egyeseket „a társaság bárójának“ nevezi.

Az ország báróit megillető kiváltságoknál is jelentősebbek azok a jogok, amelyeket a társaság bárója egyénileg és a társaság mint testület nyer.

A királlyal támadt jogvitájukban maguk ítélnék maguk és a király közt s a király határozatukhoz köteles alkalmazkodni; egymás közt támadt jogvitájukban a király részvételével maguk döntenek; a társaságon kívül állóval való jogvita esetére a királlyal együtt magukhoz vonják a határozás jogát, természetesen csak a társaságban lévő perbeli felet illetőleg; hadbaszálló kötelezettségük mikénti teljesítésébe és mértékének és színterének megállapításába befolyznak; a társaság minden ügyét velük meg kell beszélni és legalább öt tag jelenlétével kell tanácsot ülni; személyileg igényük van tényleges országos báróságra, királyi főtisztségre.

A királyi párnak részvétele, mintegy főnöksége elpalástolhatta, de nem másíthatta meg azt a tényt, hogy

¹ Helyszűke, meg az előállítási költségek nagysága miatt nem közölhető az a genealógiai tábla, amely a sárkányos társaság tagjainak egymáshoz való rokonságát szemlélteti. A tábla világosan mutatja a Czillei-Garai-rokonság nyomasztó túlsúlyát.

a társaságnak és tagjainak biztosított e jogok a királyi jogkör jelentős korlátozását jelentették.

Közjogi vonatkozásban legjelentősebb megszorítás a király szabad kinevező jogának megkötése. Eddig jogilag meg nem kötöttek és meg nem határozott körből választhatta azokat, akiket valamely főhivatalra, baronátusra kinevezett. Most sárkányos szövetsége hozzájárulását kell bírnia és csak az abban helyet foglaló 22 személy szűkebb köréből választhatja jelöltjét.

A főpapság kirekesztésével azonban nyilvánvalóvá vált egy eddig nagybefolyású, alkotmányos kormányzati tényezőnek a mellőzése. A királyi tanácsé.

A társaságlevél a társasági bárók számát számszerűleg kifejezve nem határozza meg. Tényszerűleg azonban huszonnégyszer szabja meg.

Mert nem intézkedik — s ezzel korlátozza —, hogy ezek száma szaporíttassék s rendeli, hogy a netán elhalt báróknak helye egy év alatt betöltessék.

Nem névvel ugyan, de ténylegesen megkülönbözteti ezektől a társasági báróktól a társaságlevél a nem bárói jogú tagokat, egyszerűen társasági tagokat.

Ezek száma korlátlan, felvételik azonban szintén csak a bárók beleegyezésével történhetik. Élvezik a társaság védelmét, a tanácskozásokon a bárók beleegyezésével résztvehetnek, a megbízatásokat el kell fogadniok és teljesíteniök is kell. Egy évnél régibb tagság után jogot szereznek a netán megürülő társasági báróság elnyerésére, vagyis a fokozatos előlépésre.

A társaság tagjainak ezen bár hiányos névbeli (a társaság bárója, a társaság tagja) és pontos jogbéli megkülönböztetése alapján a Sárkányos társaságnak valójában két osztálya lett.

Az első osztályosok tehát a bárók, a másodosztályos tagok a (nem bárók) a „társaság tagjai“. Ilyen másodosztályú tagja volt a Sárkányos társaságnak az a Csapy (Chapy) András, akinek Zsigmond király utóbb (1418 március 10-én Konsztanczban) megengedi, hogy címerébe a társaságát jelképező sárkányt felvehesse.

A másodosztályos e sárkányos társasági tagok voltak hivatva adni a succrescentiának azt a tágabb körét, amely a rátermettek, a megbízhatók kiválasztását volt lehetővé teendő.

VI.

A sárkányos szövetségi jelvény egységének felbomlása.

Ami a társaság politikai vonatkozásaitól teljesen függetlennek látszott, a jelvény, az egy évig sem őrizhette meg egységét.

Nem is lehetett másként. A jelvény egysége ellentmondás volt a társaság tagjai közt fennálló tényleges társadalmi s a szövetséglevélben rangfokozatszerűen megállapított jogi különbségével szemben.

A szövetséglevélben Zsigmond így állapította meg a jelvényt: „...a körré görbült sárkány jele, vagyis képe, amint farkát nyaka köré tekeri és háta közepén hosszában feje és orra elejétől farka végéig fel van hasítva s a vére vesztése miatt fehér és vértelen hasíték belső szélé mentén hosszában elhelyezett vörös keresztet visel, hasonlóat ahhoz, amilyen vörös keresztet fehér mezőben magának a dicső György vértanunak zászlaja alatt vitézkedők szoktak viselni...“ A jelvény leírása, mint a tényleg használt jelvény mutatja — ilyennek mintáját őrzi a müncheni bajor nemzeti múzeum köpenyre alkalmazott selyemhúznzésben — eléggé hű. Zsigmond e jelvényt, mint kifejezetten mondja, a társaság egységes jelvényeül akarta viselni: „...jel(é)ül és jelkép(é)ül... mi magunk is választjuk, elfogadjuk és társaság és egyforma díszíték módjára akarjuk felvenni, hogy azt mind magunk, mind országunk hű bárói és főemberei láthatóan nyilvánosan viseljék és használják“.

Már a következő évben, mikor Ernő herceg huszonégy (24) ausztriai báróval és az ifjú Albert herceggel „felveszi a társaságot“ — mint a Wallsee(i) Reimprecht sírkövén látható sárkányos jelvény mutatja —, a bárók jelvénye gyarapodást nyer: a korábbi egységes jelvény fölé most kereszt kerül.

S ezért helyesen jelzi a jelvény kettősségét, a társasági tagság kettős fokozatúságával kapcsolatosan, Zsigmond király németül író életírója, a mainzi Windecke Eberhard, aki személyes tapasztalat és tudomás alapján beszél. (Zsigmond legszemélyesebb pénzügyeinek, zálogkölsönügyleteinek volt szemfüles, ékszereket is gyakran becsülni kénytelen, és ismételten felhasznált közve-títője.)

Ez t. i. elbeszélvén, hogy Zsigmond (1420—1421-ben) Wartenberg Zdenkó csehországi főemberrel tárgyalván

a huszita háború folyamán Prágának kezére való juttatásáról, Wartenberget megnyerte és felvette társaságába. Ez egy sárkány volt, mely keresztben függött. A keresztben ez a mondat volt olvasható: „O quam misericors est Deus“ hosszában, és „iustus et pius“ keresztben, aminek jelentését megadván, megjegyzi még, hogy azonban nem volt több vele együtt huszonnégynél, akik a sárkányt keresztben viselhették, de igen sokan voltak, akik csak magát a sárkányt viselték, mindenfelé adományozta azt így magában a kereszt nélkül.¹

A jelvénynek ez a bővülése oklevélileg sohasem állapítottatott meg s így maga a jelmondat sem nyert végleges formát. Első alakja — mint Wallsee(i) Reinprechtnek, az 1409. évben Ernő herceggel belépett sárkányos társnak sírköve tanúsítja: „O quam misericors est Deus, iustus et pius.“ Később váltakozik a „pius“ „clemens“-szel és „paciens“-szel.

Nem volt kizárva — technikai nehézségek okozhaták, vagy a sietség —, hogy a jelmondat el is maradjon.

Ilyen jelmondat nélküli jelvény képét őrizte meg Grünenberg Konrád lovag, konstanzi polgár címeres könyvében.²

Úgy látszik, maga a sárkány — képzeleti alakjának megfelelőleg szükséges — kiegészítést nyer. A sárkány eredetileg nyelv nélküli, később vörös nyelvet öltöget, mint ahogy ezt a Grünenberg-féle két ábrázolás, Perényi János 1458. évi (terebesi, Zemplén vármegyei) sír-

¹ Windecke szövege ez: „... und nam in in sin gesellschaft, das was ein lintworm, hing an ein cruz, daz waz also gestalt. Du solt wissen, wem er das gap, dem hette er sunderlich liebe bewiset; das det der konig als darumb, obe er in mit güt erweichen möcht. Uff dem selben cruz stunt geschriben; o quam misericors est deus' noch der lenge, noch der zwerch 'iustus et pius', das sprichet zu Dutsch 'o wie barmherzig ist got und so milt', der worent aber nit me danne vierundzwenzig, die das cruz und den lintworm allein mit im trugent daran; ir worent aber vil, die den wurm allein trügent: in allen landen er in geben hette allein one das cruz.“ 148. §. Altmann kiad. 130. lap.

² A jelvény rajzát l. Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve (Budapest, 1897.) 336—340., Berzeviczy Edmund cikkében (Adalékok a Sárkány-rend ismertetéséhez) a Turul XI. (1893.) évf. 93—96. és a Mill. Magy. Nemz. Tört. III. köt. 480. lapján. V. ö. Fejérpataky László cikkével (A Chapy-címer és a Sárkány-rend) a Turul I. (1883.) évf. 116—119. ll.

emléke és Dlugoss Jánosnak, a közelkörű lengyel történetírónak leírása mutatja.¹

¹ Dlugoss szövege ez (közli az Adler, a 74. lapon):
...Venit miles Austriae Leonardus ex parte Sigismundi Hungariae et Romanorum regis missus, ferens sibi (Vladislao regi Poloniae) insignia societatis suae certis legibus, quae quilibet accipiens iuramento intemerate a se levaturum stringebat, qualificatas, quibus cautum erat, ut unus alterum in adversis et prosperis et quocunque casu nunquam desereret. Draco autem societatis praedictae erat insigne, rotunda figura se volvens et capite caudam complexens, faucibus apertis, et flammam ruetantibus, cruore in spina dorsi in modum crucis conspersus, cui signum crucis radios emittens erat suppositum scripturam in medio, talem continens: 'O quam misericors Deus iustus et clemens'...

Baranyai Béla.

Anglia és a magyar szabadságharc.

(I. közl.)

A magyar szabadságharc diplomáciai történelmével foglalkozván, magunk elé kell képzelnünk és meg kell ismernünk azt a közpolitikai helyzetet, melyben Európa 1848-ban volt. Lehetetlen azonban ezzel kapcsolatban föl nem vetnünk egyúttal azt a kérdést is, vajjon ismerték-e ugyanezt a magyar szabadságharc vezető államférfiai?

Mindenesetre meg kell állapítanunk azt, hogy valamely politikai eljárás megismerése és bírálata csupán akkor lehet helyes, ha nem alkalmazunk ezen politikai eljárás intézői ellen olyan kritikát, amelyet általuk abszolúte nem ismert, csupán általunk földerített tény-körülményekre alapítva tudunk felállítani; viszont nem hallgatjuk el annak a politikai légkörnek a létezését, amelyből egy szerintük helyes politikai eljárás irányelveit reális politikai sikerek szempontjából levonták és azokat levonniok kellett.

Ez az a vezérfonal, melyet a szabadságharc történetének vizsgálatánál föl kell állítanunk, különben a helyes megismeréstől és megítéléstől maguk a források fosztanak meg bennünket, mert azok nemesak páratlanul gazdag tömegben állnak rendelkezésünkre, de igen sokszor egymással ellentmondók is.

Jelen tanulmányunk éppen ezért elsősorban ezeknek az irányelveknek tisztázására, részben a földerített forrásanyag helyes csoportosítására és a leszűrhető eredmények természetére vonatkozik.

I.

A XIX. század politikai rendjét az 1815-i végzések alkották meg, melyeken az 1848-ig előállott változások, így Belgium és Görögország megalakulása, magyar szempontból csak lényegtelen változást eredményeztek.

Sokkal fontosabb az, hogy az 1815-i végzések az

európai béke érdekében egy európai közösséget igyekeztek létrehozni, melyet azonban kezdetől másként értelmezett Anglia, mely azt a kormányoknak időnkint megtartott konferenciáiban akarta intézményesíteni, és másként Oroszország, mely azt a fejedelmek testvéri szövetségén építette föl, amit Anglia elutasított. Ezzel az európai államrendszer Anglia és a Szent Szövetségnek Oroszországhoz csatlakozott hatalmai között oszlott meg, amely megoszlás 1848-ig változatlanul megmaradt és az európai békének kevés hasznára volt.

Az egyes európai államoknak tehát ehhez a két hatalomhoz kellett szabniok külpolitikai érvényesülésüket, és így a függetlenségre törekvő magyar államnak és a nemzetközi elismerést kereső magyar kormánynak külpolitikája is egyedül akkor mutathatott fel tartós sikereket, ha e két hatalomhoz való viszonyával tisztában volt.

Nem szabad ezenkívül figyelmen kívül hagynunk azt, hogy az Anglia és Oroszország között elhelyezkedő államok sok tekintetben összetartozó politikai közösséget alkottak, melynek legkülönbözőbb és legellentéteesebb részei a Habsburgok útján egybekapcsolódtak, és hogy a bécsi kormány így politikai központja volt mindazon eseményeknek, melyek Ausztria határain kívül magyar, olasz és német földön lezajlottak.

A nemzetközi elismerésre törekvő magyar kormány tehát mindaddig semmiféle külpolitikára nem gondolhatott, amíg a bécsi kormányhoz, az ausztriai és a közép-európai államrendhez való viszonyát tisztáznia nem sikerült, mert az intézményes kapcsolatok tisztázása nélkül sem Angliával, sem pedig Oroszországgal nem vehette fel az érintkezést.

Így az 1848 tavaszán megalakult Batthyány-kormány politikájának sarkelvét mindenekelőtt az osztrák-magyar kapcsolat rendezésének kellett alkotnia, és ma már megállapíthatjuk, hogy ennek a feladatnak a sikeretelensége képezte magvát az egész szabadságharc sikeretelenségének is.

Logikailag és a gyakorlati politika szempontjából, de a források szerint is tekintve a dolgot, a megoldás csupán egy osztrák-magyar megegyezésben vagy egy osztrák-magyar háború árán volt elképzelhető, melynek eredménye Magyarországnak az osztrák összmonarchiába való beolvasztása, vagy *de facto* függetlenítése és a *de*

facto függetlenné lett Magyarországnak *de jure* való elismertetése lehetett.

Ennek fontosságát a korabeli osztrák és magyar kormányok egyformán átlátták és ahhoz szabták előkészületeiket.

Ezért látjuk azt, hogy a Batthyány-kormány kezdetben csak a bécsi, frankfurti és turini kormányokhoz küldött megbizottakat, akik közül Szalay László Frankfurthban, Splényi László Turinban a független Magyarország elismerését, Németország és Szardínia szövetségét kérték, míg Pulszky Ferenc a bécsi forradalom értelmi szerzőjévé lett. Politikai kísérleteik alapját e szerint — kétségtelenül nem egyoldalúlag, mert a felelősség az osztrák kormányokat éppen úgy, bizonyos tekintetben talán még jobban terhelte — a német és olasz nemzeteknek Ausztria ellen és Ausztria népének az osztrák császári kormány ellen folytatott harcába való bekapcsolódás képezte, mi a magyar kérdést azután megegyezés helyett lassankint a szakítás útjára terelte. Az utasításokat szerkesztő Kossuth látnoki szemei előtt ugyanis már az osztrák uralom alól felszabadult német és olasz nemzetek, tehát egy későbbi fejlődés eredményei állottak, amikkel azonban 1848-ban reálpolitikai alapon számolni még nem lehetett.

Ezért kellett azután az így bevezetett magyar külpolitikának a sikert és garanciát egy sokkal bizonytalánabb mezőn, Angliában és Oroszországban keresnie, mi a középeurópai kérdések kiforratlansága következtében még nagyobb csalódásokhoz és végül katasztrófához vezetett.

Miklós cár ugyanis az 1848. februári események óta kifejezetten és szorosan az osztrák császári udvar oldalán állott, tehát a megegyezést megalkotni nem tudó forradalmi Magyarországgal elvileg, politikailag és katonailag szembekerült.

A következtetések útján tovább haladva, de a korabeli magyar államférfiak mentalitása szerint is Angliának lett volna tehát hivatása meggátolni azt, hogy Oroszország Ausztria védelmével és a középeurópai alkotmányos nemzeti mozgalmaknak elfojtásával az egész középeurópai államrendszerek protektorává lehessen, befolyását nyugaton a Rajna vonaláig, délnyugaton Genuáig és az Adriáig terjeszthesse. Palmerston lord valóban el volt határozva, hogy Miklós cár terveinek

ellenszegül, de nagy tévedés volt azt gondolni, hogy a brit kormány eljárását a magyar kormány érdekeihez fogja szabni, aminthogy Palmerston lord semmitől sem állott távolabb, minthogy Angliát idegen érdekeknek, általa nem, vagy félreismeret, a történelemben ki nem próbált politikai alakulatoknak szekeréhez kösse.

Mikor a magyar kormány a közép-európai államokkal fennálló viszony tárgyalásait vitte át Londonba és ezen az alapon igényelte a független Magyarország részére Anglia segítségét, Palmerston lord azt válaszolta, hogy egyrészt Ausztria és Magyarország házi viszályában nem mondhat ítéletet, másrészt az Oroszország elleni védekezést nem egy felállítandó független Magyarország ki nem próbált erejével, hanem a meglevő Ausztria erősítésével, tehát Ausztria és Magyarország kibékítésével kívánja megindítani.

Ez a magyar kormány terveinek elejtését jelentette és azoknak bukását vonta maga után.

II.

A magyar szabadságharc külpolitikai kapcsolatainak ismeretanyaga e szerint két nagy csoportra tagolható: 1. az ismeretek azon csoportjára, melyek a közös uralkodó személye útján és egyéb egybetartozó közép-európai — osztrák, német, olasz — viszonylatokra vonatkoznak és nem minden tekintetben mutatnak szoros értelemben vett külpolitikai jelleget, 2. azon ismeretek csoportjára, melyek az angol és orosz viszonylatokra vonatkozva tisztán külpolitikai jellegűek.

Ez utóbbiak a fenti vizsgálódás alapján egy nyugat-európai angol és egy keleteurópai orosz csoportra tagolhatók, amelyek egyformán gazdag anyaggal rendelkeznek.

Jelen tanulmányunk az angol kapcsolatok ismeretanyagát és annak természetét óhajtja bemutatni.¹

A korabeli angol-magyar érintkezés forrásanyagá-

¹ A kérdésre vonatkozó tárgyalás valamennyi kézikönyvben igen szűkszavú. Magyarban mindenesetre a legjobb Márki Sándor összeállítása. (Az 1848—49-ik évi szabadságharc története. A magyar nemzet története X. kötet. Budapest, 1898. 1—399. l.) Az osztrák munkák közül ma is használható, időrendi sorrendben Helfert Sándor báró: Geschichte Österreichs vom Ausgange des Wiener Oktober-Aufstandes 1848. I—IV. 1—3. köt. Wien, 1864—86, és Ge-

nak első csoportját maga Palmerston lord angol külügyi államtitkár állította össze és tette le az angol alsóház asztalára 1850 augusztus 15-én egy békekönyv formájában,¹ mely 1847 november 8-a és 1849 okt. 30-a között 337 okiratot tartalmaz. A közölt iratok nagyrésze katonai jelentés; külpolitikai szempontból alig egy harmadrésze jöhet számításba.

A második csoportot Stiles H. Vilmos, az Egyesült-Államok bécsi ügyvivője nyújtotta,² ki az osztrák forradalomról írt memoárszerű könyvében az angol-amerikai kapcsolatokra is kiterjeszkedett.

Csak évtizedekkel a lezajlott események után jelentek meg Pulszky Ferencnek emlékiratai, aki 1849 márciustól augusztusig a magyar kormány érdekében működött Londonban.³ Bár az emlékiratok elsőrendű forrásmunka gyanánt tekintendők, az angol-magyar diplomáciai kapcsolatok rendszeres története még azokból sem volna összeállítható.⁴

Ismét hosszú évtizedek után tette közzé az észak-amerikai szenátus a maga birtokában levő iratokat,⁵ me-

schichte der österreichischen Revolution im Zusammenhange mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848—49. 2 kötet. Freiburg, 1907—9. *Springer A.*: Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden, 1809. Leipzig, 1863—65. *Friedjung Henrik*: Österreich von 1848—60. I. kötet. Stuttgart, 1908.

¹ Correspondence relative to the Affairs of Hungary, 1847—1849. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, August 15, 1850. London. Printed by Harrison and Son. XV és 389 l.

² *Stiles H. W.*: Austria in 1848—49: being the history of the late political movements in Vienna, Milan, Venice and Prague. 2 kötet. New York, 1852. I. kötet. X és 391 l., II. kötet. VI és 444 l.

³ *Pulszky Ferenc*: Életem és korom. 4 kötet. Budapest, 1882—84. Ugyanaz német fordításban 1880—83. A magyar kiadás II. kiadása 2 kötetben, Budapest, 1884. Pulszky keznyomát viselik *Schlesinger Miksa* művének (Aus Ungarn. II. kiadás. Berlin, 1850.) angol átdolgozása (The war in Hungary. 2 kötet. London, 1850. R. Bentley. CXXXIII, 262 és 334 l.), valamint feleségének emlékiratai (Memoir of a Hungarian Lady by Theresa Pulszky. With an introduction by Francis Pulszky. Philadelphia, 1850. VII, 375 l.)

⁴ A szükséges kiegészítést *Kropf Lajos* adta meg: Anglia és a magyar forradalom. Budapesti Szemle. CXIX. kötet, 1904. I. és 199. l. és A magyar forradalom és a Times. Ugyanott. CXXVI. kötet 1906. I. l.

⁵ Az első iratesortot közölte a Senate Documents, 31st Congress, 1st Session, Volume 10. A másodikat a Senate Documents, 61st Congress, 2nd Session, No. 279.

lyekből a Londonon átszűrődött eseményeket ismerhetjük meg.

1911-ben történt, hogy a *Deutsche Rundschau* német folyóirat Alter Vilmos osztrák történetíró tollából cikksorozatot indított meg, mely a magyar szabadságharc külpolitikájával foglalkozott és mely később külön is napvilágot látott.¹ Bár a közleményeket Friedjung Henrik bécsi professzor megtámadta, el kell ismernünk, hogy első ízben ezek a tanulmányok igyekeztek a magyar kérdésnek az európai történelemben az őt megillető helyet biztosítani.

Ezek hívták fel a figyelmet a kérdésre Angliában is, hol a cambridgei egyetemen Temperley Harold professzornak biztatására egyik hallgatója, Sproxton Károly, Pulszky emlékirataival és Alter munkájával kezében nyúlt a kérdéshez és írta meg tanulmányát Palmerston lord és a magyar forradalom viszonyáról, mely 1914-ben a cambridgei egyetemen pályadíjat nyert.²

Alter munkájának hibáit konkrét formában Sproxton mutatta ki, amikor az angol külügyi hivatal levéltárának alapján megállapította, hogy az Altertől pongyolán idézett angol iratok nagyrészt nem léteznek. Szerinte Alter, ki a kérdéses levéltári anyagot nem ismerte és nem használta, mások útján tétetett kijegyzéseket és tévedésnek esett áldozatul.³ Ugyanakkor azonban megállapítható, hogy Alter pongyola idézetei és téves utalásai nem egyszer komoly valószínűséget, sőt félreismert tényállást fedeznek.⁴

Sproxton előszavában elmondotta, hogy művében

¹ Die auswärtige Politik der ungarischen Revolution 1848—1849. Unter Benutzung neuer Quellen von *Wilhelm Alter*. Berlin. Verlag von Gebrüder Poetal (Dr. Georg Poetal). 1912. 242 l.

² Palmerston and the Hungarian Revolution. A dissertation which was awarded the Prince Consort Prize 1914. By *Charles Sproxton, B. A., M. C.* Captain, Yorkshire Regiment Fellow of Peterhouse. Cambridge. At the University Press 1919. XI. és 148. l.

³ *Sproxton* id. m. 39—40, 76—77, 89—90. és 99. l.

⁴ Pl. *Alter* művének 51. és 52. oldalain Batthyánynak egy 1848 tavaszán Palmerston lordhoz intézett jegyzékét idézi a következő utalással: Batthyányi an Palmerston London. Archiv des Foreign Office. *Sproxton* megállapítása szerint ilyen irat az angol külügyminisztériumi levéltárban nem található. Blackwellnek 1848 okt. 5-én Palmerston lordhoz intézett levelében azonban létezése szintén említve van.

csupán a közölt és az angol külügyminisztériumi levéltárban található anyagra terjeszkedik ki, a bécsi és budapesti levéltárakat pedig a háború elmúltával fogja felhozatni. Ez azonban, sajnálatosképen nem adatott meg neki. Altered hibái öngyilkosságha kergették, Sproxton a flandriai harc téren esett el: s így csak a jelen kísérlet keretében nyílik lehetősége a magyar szabadságharc angol vonatkozásainak levéltári anyagáról való futólagos beszámolásnak.

A kiadatlan anyag három levéltár között oszlik meg és pedig: a bécsi államlevéltár, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia levéltárai között, melyeknek vonatkozó anyagát a jelen év folyamán gondosan átkutattam. E kutatás az eddig ismert harmadfél-száz okiratot 450—460 kiadatlan okirattal több mint hétszáz darabra szaporították.

A feltárt anyag a következő csoportokra tagolható: I. Blackwell angol ügynök hivatalos jelentései és levelezése a magyar kérdéstről 1843 június 12-e és 1848 május 9-e között; II. a brit és osztrák kormányok és hivatalos személyek levelezése a magyar kérdéstről 1848 március 14-e és 1849 augusztus 28-a között; III. Pulszky Ferenc londoni működésének leveles anyaga; IV. a magyar kérdésre, de nem az emigrációra vonatkozó hivatalos és magánlevelek 1849 szeptember 4-e és 1852 április 28-a között; végül a felsorolt anyaggal csak laza kapcsolatban álló iratok¹ és Blackwell magyar vonatkozású tanulmányai.

E jegyzéket, talán inkább levelet, vagy maga Blackwell vitte magával, ki Eszterházy herceg külügyminisztertől Palmerston lordhoz hivatalos ajánlólevelet vitt (l. alább), vagy Szalay László küldötte Londonba, ki 1848 máj. 24-én Szemere Bertalan belügyminisztertől egy londoni küldetésre utasítást és megbízólevelet kapott (l. alább), vagy pedig Wimmer Th. A. nyújtotta át, ki Kossuth nevében 1848 tavasz óta Londonban tárgyalt. — *Alter* többször hivatkozik pl. Hudson turini brit követre, holott *Sproxton* szerint a követ Abecromby, helyettese pedig Bingham volt; Pulszky azonban állandó érintkezést tartott fenn egy Hudson nevű magyarbarát angollal, akinek neve talán véletlenül került *Alter* elé, ki másokkal végeztette kutatásait és így feltehetőleg tévedésnek esett áldozatul.

¹ Az Implacabile hajóra vonatkozó 24 darab aktát a Hadtörténelmi Közlemények 1925-i évfolyamában tettem közzé.

III.

A magyar szabadságharc angol vonatkozásainak történetére vonatkozó források között Blackwell András József¹ hagyatéka képezi azt a kaput, melyen át a kérdéshez eljuthatunk.

A hagyatéék több eredeti okirathból és másolatból áll, melyeket írójuk a magyar ügy iránt érzett szeretetből a Magyar Tudományos Akadémiának hagyományozott.²

Blackwell egy angol kereskedő gyermeke volt, ki cambridgei tanulmányainak befejeztével a kontinensre került és hosszabb utazás után Grácban állapodott meg, hol a Semmering-vasút építésénél nyert alkalmazást. Ebben az időben kezdett Magyarország iránt érdeklődni és az érdeklődés kapcsán a külügyekkel foglalkozni, mert 1836-ban már *A few Remarks on our Foreign Policy* cím alatt (London 1836) a brit külpolitikáról értekezett, a londoni *Athenaeum* folyóirat 1837-i évfolyamában pedig Magyarország alkotmányjogi viszonyait ismertette behatóan.³

Érvényesülés szempontjából a korabeli Magyarország mindenestre a legalkalmasabbnak kínálkozott, mert éppen abban az időben alakultak ki körvonalai annak a nagy, de kézikönyveinkben alig méltatott küz-

¹ Blackwell András József (1798—1880) 1852-ben formailag is diplomáciai szolgálatba lépett, lübecki, majd stettini brit konzul volt.

² A hagyatéék a következő részekből áll: I. Copies of and Extracts from Letters and Despatches addressed to Official Personages by I. A. Blackwell during, as well as subsequent to, and chiefly in consequence of his Hungarian Missions, 1843—1851. Bőrkötéses foliókötet, 58, 92, 145, 27, 42, 36 és 136, összesen 516 ívrétoldal. „The Bee” című kézírásos pamflettjének 27. oldalán azt írja, hogy hivatalos leveleinek másolatai 800 oldalas kötetet tettek ki, amiből vagy az első másolat elvesztésére, vagy pedig Blackwell tévedésére kell következtetnünk. II. Copy of a Private Communication to Lord Palmerston. London. July 11th 1850 (Memorial). Három példányban írt igazolóirat, melynek helyes dátuma 1850 júl. 14. III. Hungarian Characteristics, bőrkötéses foliókötet. IV. The Bee, memoárszerű feljegyzések. V. Extracts from Letters written by I. A. Blackwell to various Persons. Folio 242, 12 és 110, összesen 364 ívrétoddallal. VI. Kritikai megjegyzések Batthyány Kázmér gróf emlékirataihoz. — Az összes kéziratok Blackwell sajátkezű másolatai.

³ Acts of the Hungarian Diet of 1832—36. The Athenaeum. London, 1837 nov. 4, 11 és 18. sz.

delemnek, mely a közép-dunai piacért Anglia és a német *Zollverein* között megindult.

Ebben a küzdelemben a bécsi kormány Metternich herceg vezetése alatt a versengő gazdasági hatalmak egyikéhez sem csatlakozott, Magyarország pedig külön vámterülettel rendelkezett, mely két körülmény a versengést még fokozottabbá tette, úgyhogy a 30-as évek végén már nemcsak Anglia és Poroszország, de Anglia, Németország és Ausztria egymáshoz való viszonya is a közép-dunai piac körül forgott.

Az érvényesülés vitorláit duzzasztó szél nem hiányzott tehát, mikor Blackwell, ki időközben osztrák leányt vett nőül, Bécsben Sir Robert Gordon brit nagykövethoz,¹ Londonban pedig a magyar születésű Esterházy Pál nagyherceg nagykövethoz keresett közelebbi kapcsolatot; utóbbit feltehetőleg már 1837-i cikke megírásakor is ismerte.

Előbb magánvállalkozásra gondolt és Londonban egy magyar kereskedelmi ügynökséget akart alakítani. Javaslatával 1840 június 28-án a Pesti Casinót kereste meg és 1841-ben már arról értesült, hogy a magyar főurak a szükséges összeget aláírás útján fogják előteremteni, a felállítandó ügynökség vezetését pedig Blackwellre bízzák. A londoni pénzügyi körök azonban a támogatást azon a címen, hogy Magyarország a tengerhez vezető úttal nem rendelkezik és így az angol kereskedőknek általok nem ismert tételekkel kell számolniok, megtagadták és a tervet elejtették.²

Blackwell most Magyarországra igyekezett működését áthelyezni és így fordult Sir Robert Gordonhoz, ki az angol-magyar közvetlen kereskedelmi kapcsolatok megszerzése és egy pesti brit konzulátus felállítása iránt tett javaslatait magáévá tette. Sőt Gordon még ennél is tovább ment akkor, midőn 1843 tavaszán maga is Pozsonyba költözött és Metternich herceg nagy meg-

¹ A skót születésű Sir Robert Gordon (1791–1847) angol diplomata 1826–28-ig riói és 1828–39-ig konstantinápolyi brit követ volt. 1831-ben a magánéletbe vonult vissza és bátyja közbenjárására kapta meg 1841-ben a bécsi nagykövetséget, melynek tisztét 1846-ig töltötte be. Bátyja, Aberdeen lord (Gordon Hamilton György, 1784–1860) a Peel-kormány külügyi államtitkára volt (1841–1846).

² A vonatkozó okiratot a Közgazdasági Szemle 1925-i évfolyamában közöltem, hol Anglia és a *Zollverein* versenyét is megvilágítottam.

lepetésére a legnagyobb lakást a maga részére foglalta le, a kancellár előtt pedig semmi titkot nem csinált abból, hogy Magyarországgal közvetlen kereskedelmi kapcsolatot akar teremteni. Pozsonyban való megjelenését nyomon követte Blackwellnek a magyar országgyűlés mellett ügynöki minőségben való alkalmazása és a pesti brit konzulátus felállítását célzó tárgyalások bevezetése.

Blackwell 1843 június 12-től szeptember 25-ig tényleg szorgalmas látogatója volt nemcsak az országgyűlés üléseinek, hanem a pártklubboknak is, hol az ellenzék vezéreivel folytatott nyílt barátkozása később állásába került.

Zichy János gróf (1844 márc. 27-én) Gordon kérésére József nádornak is bemutatta őt és Blackwell mindenütt szívesen látott vendéggé lett. A City pénzembereinek aggályaira emlékezve a pesti konzulátus és a fumei vasút ügyei most már együtt sarkallták őt és megvallása szerint a fumei vasút törvényjavaslatának megszavaztatása is az ő és az általa informált nagykövetség érdeme volt. Most már csak a konzulátus ügyét kellett eldönteni és boldog volt, mikor 1844 őszén Sir Robert Gordonnak sajátkezű levelét vihette Londonba, melyben az maga javasolta fivérének, Aberdeen lord külügyi államtitkárnak a pesti angol konzulátus mielőbbi megszervezését.

Metternich herceg azonban, ki Gordonnak megígérte, hogy amennyiben a fumei vasút törvényjavaslata átmegy, az szentesítést fog nyerni, ez utóbbit megakadályozta és ugyanakkor a pesti konzulátus felállításához szükséges exequaturt is megtagadta. Ezzel maga vágta el annak lehetőségét, hogy a brit kormány a konzulátus útján, melyet a *Zollverein* ellen küzdő angol *Board of Trade* oly szívesen fogadott,¹ egyrészt a közép-dunai piachoz férközhessék, másrészt pedig a magyar politikai élettel is közvetlen kapcsolatba kerülhessen. Blackwell, ki a sikert oly biztosra vette, hogy már nejét és fiát is Bécsbe hozta, most már csak magánemberként látogathatott el Pestre, hol ezen időből származó ajánló-

¹ Titkára, Mac Gregor János (1797—1857) a német *Zollverein* ellen küzdő mozgalom egyik vezetőembere volt. 1840—47-ig tartó titkársága idején az angol-európai kereskedelmi viszonylatok egész anyagát feldolgozta. Magyarországot is érintő hivatalos működésének története még megírásra vár.

levelei után következtetve, az 1842-ben meghiusult gazdasági kapcsolatok létrehozásán fáradozott.

Bár Metternich herceg a pesti angol konzulátus tervét 1846 júliusban forma szerint is végleg elutasította, a magyarországi angol akció egyszerre fontossá lett azáltal, hogy az 1841 óta hatalmon levő Peel-kormányt ugyanakkor Russel János kabinete váltotta fel, melynek külügyi államtitkárává Metternich herceg politikai rendszerének legnagyobb ellenfele, Palmerston lord lett.

Palmerston lord¹ politikai programját Nyugat-európában a francia, Középeurópában az orosz hatalmi befolyás és az orosz hatalomra támaszkodó Metternich herceg elleni védekezés alkotta, ez a védekezés azonban egy pillanatig sem nyugvó aktív külpolitika volt.

Mikor a francia kormány Izabella spanyol királynőt 1846 őszén egy francia herceghez kényszerítette, azt a látszatot keltette vele, hogy Lajos Fülöp király, mint a Bourbon-ház feje, a spanyol Bourbonok fölött is rendelkezési jogot igényel magának. Palmerston lord erre az 1830 óta fennállott angol-francia szövetséget felbontotta és ezzel oly lavinát indított meg, mely csakhamar egész Európát lángba borította. Franciaország ugyanis elszigetelt helyzetéből csupán a Szent Szövetséghez való csatlakozás által menekült meg; a Szent Szövetség abszolút államrendjéhez való csatlakozás viszont a francia nép elkeseredését és az 1848-i forradalmat váltotta ki.

Palmerston lord éppen ezért kettős érdeklődéssel figyelte a veszedelmeket, melyek Európa egyensúlyának megbillenése folytán Angliát fenyegették.²

¹ Temple János Henrik, Palmerston harmadik viscountja (1784—1865) több ízben volt külügyi államtitkár (1830—34, 1835—41, 1846—52) és miniszterelnök (1855—58, 1859—65). Életről mindeddig nem jelent meg kimerítő monográfia. Utolsó éveinek történetét összeállította *Ashley Evelyn* képviselő (The life of Harry John Temple, Viscount Palmerston, 1846—65. With selections from his speeches and correspondence, 2 kötet. London, 1876. II. kiadás 1879.).

² Palmerston lord 1848—49-i diplomáciájának történetét első ízben *Sir Spencer Walpole* ismertette (A history of England from the Conclusion of the Great War in 1815. XXII. §. The foreign policy of Aberdeen and Palmerston. V. kötet, 1910-i lenyomat, 324—418. l.), Magyarországot illetőleg csupán az 1850-i kék könyv adataira támaszkodik. Walpole után indult *Paul Herbert* (A history of Modern England. I. kötet. London, 1904. II. §. Palmerston's Foreign Policy, 45—56. l. és V. §. Revolution and Reaction. 87—109. l.).

Látta, hogy Franciaország Angliától elszakadva Metternich hercegnél keresett támogatást, az eladósodott Ausztria pedig 1847-ben felvett 50 millió forintos kölcsönével Oroszországhoz kötötte magát, melynek hatalmas árnyéka ezzel az egész európai államrendszer fölé emelkedett.¹

Ezért adta meg — az európai kormányok közül elsőnek — az elismerést a francia köztársaság kormányának, mely Franciaországot a Szent Szövetségtől ismét elszakította. Ugyanakkor az olasz függetlenségi mozgalmat is védelmébe vette és ekkor alakult ki benne az a politikai terv, hogy Ausztriát, az egyetlen hatalmat, mely Angliával zavartalanul jó viszonyban élt, Olaszország ellen olasz tartományainak lekapcsolásával és Magyarország megbékítésével fogja megerősíteni, hogy

kinek kedvelt műve azonban Magyarországról egyáltalában nem tesz említést. A 12 kötetes *Political History of England* vonatkozó XII. kötete (London, 1907) még az európai forradalomról sem tett említést. Az első oknyomozó ismertetést *Sir Adolphus W. Ward* adta (Cambridge Modern History. XI. kötet. *The growth of Nationalities*. London, 1909. VI—VII. §. *The revolution and the reaction in Germany and Austria*, 142—233. l.), melybe sajtó alá rendezésekor magam is betekintést nyertem. Ward csupán a kiadott anyagot rendszerezte, de maga pótolta ki azt, midőn egy évtizeddel azután, a brit külpolitika történetéről szerkesztett munkában az 1848—49-i európai forradalomnak külön fejezetet adott. *Hearnshaw* londoni professzor Sproxton munkáját vette alapul, de Ausztria és Magyarország küzdelmeit „az olasz forradalom” cím alatt foglalta össze (*Ward-Gooch: The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783—1919*. II. kötet. London, 1923. VII. §. *F. I. C. Hearnshaw: The European Revolution and after, 1848—1854*. 287 és köv. ll.). *Stern Alfréd* zürichi professzor az európai történelemnek 1815—71-ig terjedő anyagáról írt nagy művének VII. kötetében a magyarországi eseményekkel csupán Ausztria keretében foglalkozott (*Geschichte Europas 1815—1871*. III. Abteilung, I. Band. 1848—1852. Stuttgart, 1916. II, III és V. §§.). Munkáját nyomon követte *Guichen vicomte* francia diplomatának levéltári alapon nyugvó terjedelmes monográfiája, mely a magyar kérdésnek valamivel több helyet biztosított (*Les grandes questions européennes et la diplomatie des puissances sous la seconde republique française*. I. kötet, 1847—1850. Paris, 1925. XIII. és 549. l.). — A német kérdésre vonatkozó bécsi levéltári anyagot feldolgozta *Precht Hans: Englands Stellung zur deutschen Einheit, 1848—1850*. München, 1925. VIII. és 183. l.). — Az angol-orosz viszonyról az orosz beavatkozásra vonatkozó művek irányadók.

¹ *Stiles* id. m. I. kötet 68. l.

az európai hegemonia megszerzésére készülő orosz hatalomnak útjába gördíthető legyen.

Palmerston lord tehát nem a Magyarországot beolvasztani akaró, hanem az olasz tartományok tervétől megszabadított, belső rendjében megerősített és Magyarországgal megbékült Ausztrián akart segíteni. Azért találjuk az 1847—48-i országgyűlés idején ismét Pótzsonyban a most már hivatalosan is ügynökké előléptetett Blackwellt, hogy a magyaroknak kielégítést kereső jogos kívánságairól jelentést tegyen és jelentései útján az angol kormányt oly értesülésekkel lássa el, melyek annak az orosz hatalom ellen irányuló törekvéseiben értékesek lehetnek.

E jelentések tehát magyar államjogi szempontból nagy fontossággal bírtak, mert bár Palmerston lord hosszú ideig nem mutatta, hogy azokat ismeri vagy értékeli, a magyar szabadságharc összeomlása után azonban a történelmi magyar alkotmány helyreállítását oly határozott formában írta elő Schwarzenberg hercegnek, hogy ennek a követelésnek az alátámasztásában Blackwell jelentéseinek feltétlenül nagy részüknek kellett lenniük.

IV.

Annál meddőbbnek bizonyult Blackwellnek az a törekvése, hogy a magyar forradalmat is ebbe az irányba terelje, úgyhogy Angliában és Magyarországon egyformán kudarcot szenvedett és rövidesen kegyvesztetté lett.

Helyzetét már az is megnehezítette, hogy Sir George Gordont 1846-ban Ponsonby lord váltotta fel, ki az utasításaitól megjelölt irányban ugyan, de a brit kormányintencióiin messze túlmenő politikát folytatott, mely ott-hon nem egyszer megdöbbenést keltett.¹

Ponsonby lord ugyanis, kit a Canning Stratford brit nagykövetet konstantinápolyi állomáshelyére kísérő Loftus Ágost angol diplomata 1848 májusban Bécsen átutazva, egészen régi szabású, a kor követelményeinek

¹ Ponsonby lord (Ponsonby János, megh. 1855.) ír báró, 1826—28-ig, buenos airesi, 1828—30-ig riói, 1830—31-ig bruxellesi, 1832-ben nápolyi, 1833—41-ig konstantinápolyi követ, 1846 aug. 10—1850 máj. 31-ig bécsi nagykövet volt. Nővére, ki Grey lord neje volt és felesége, ki Jersey lord nővére volt, angol kormánykörökben igen nagy befolyást élvezett.

meg nem felelő diplomatának talált, akin ebben az egyoldalúságában felesége abban tett túl, hogy divatból kiment ruhákat viselve, Loftus benyomása szerint antik műdarabnak látszott,¹ nemcsak szoros viszonyt tartott fenn az osztrák kormánykörökkel, melyeket utasítása szerint Oroszországgal szemben védelembe kellett vennie, hanem utasításait akként értelmezte, hogy Metternich herceghez símulva, maga is Oroszországban kereste Ausztria megmentését. Ebben tehát lényegesen különbözött ügynökétől, Blackwelltől, ki ugyanakkor Pozsonyban a magyar pártvezérekkel állott szoros kapcsolatban.

Ponsonby lordnak csupán az a mentsége lehetett, hogy a Pozsonyban tartózkodó Blackwellnél talán jobb értesülései voltak.

Ő már Blackwellhez intézett 1848 március 28-i levelében tisztában volt azzal, hogy az osztrák kormány Oroszország fegyveres támogatásához fog folyamodni, Magyarország pedig orosz megszállás alá kerül és utasításait túllépve, azt helyeselte.² Ma már meg kell állapítanunk, hogy ez az orosz beavatkozás már 1848 első napjai óta fenyegetett. Az orosz kormány ugyanis az 1848 januári olasz forradalommal szemben már februári utasításaiban kifejezetten védelmébe vette Ausztriát,³ melynek részéről 1848 március közepén Thun gróf külön misszióval indult Pétervárra, hol tüntetően szíves fogadtatásban részesült.⁴ Mikor a lengyel forradalom előjelei mutatkozni kezdtek és a német, osztrák, magyar terüle-

¹ „A diplomatist of the old school, such as was represented by Prince Talleyrand and Prince Metternich — a school which was wholly passed away, and would not be accepted or pass current in the present day“ (*Lord Augustus Loftus: The diplomatic reminiscences of, 1837—62.* I. kötet. London, 1892. 129. l.).

² A levél szövege Blackwell másolatai között, a Magyar Tudományos Akadémia kéziratgyűjteményében.

³ Nesselrode gróf orosz külügyminiszter 1848 február 12-i (régi naptár) utasítását Brunnów báró londoni orosz nagykövethoz a bécsi államlevéltár aktái alapján közöltem a *Revue de Hongrie* 1926-i évfolyamában. — A részletokról *Stern* id. m. VII. kötet. 612—13. l. és *Guichen* id. m. 49—50., 58—61. l. *Schiemann* professzor Miklós cáár életéről írt nagy művében az 1848. márciusi orosz mozgósításról közöl futólagos megjegyzéseket (*Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I.* IV. kötet. Berlin, 1919. 137. és köv. ll.).

⁴ A küldetésről v. ö. *Guichen* id. m. 76. és köv. ll.

ten a lengyel felkelés támogatása volt remélhető, Miklós cár március 26-i (régí naptár) manifestumában a beavatkozás iránti készségét már nyilvánosságra is hozta¹ és ezzel az összes nyugati mozgalmaknak, melyeknek hátterében Anglia állott, hadat üzent. Ponsonby lord idézett levelét figyelembe véve tehát az orosz szövetséget akkor már osztrák kormánykörökben is az egyetlen reális alapnak tekintették.

Blackwellnek így konkrét sikereket kellett felmutatnia, mit két irányban vélt biztosíthatni: abban, hogy a Batthyány-kormánynak a konzervatív és az udvarhoz közelálló politikusok bevonásával az állandóságot, az ellentétek leküzdésével pedig a zavartalan munkát biztosítsa, másrészt pedig, hogy a maga részére az így megalapozott kormánytól a pesti angol konzulátust megszerezze és annak birtokában a budapesti kormányköröket az angol külügyi hivatallal közvetlen kapcsolatba hozhassa.

Nem tudjuk, mennyiben volt ahhoz felhatalmazása, hogy az előbbi megtegye, de följegyzéseiben azt állítja, hogy régi jóakaróját, Esterházy Pál herceget ő nyerte meg a Batthyány-kabinet részére,² mi a bécsi kormányköröket, de később az angol közvéleményt is erősen zavarba hozta. 1848 decemberben, a trónváltás hírére az angol lapok, a *Times*sal élükön, őt emlegették az új császár londoni nagykövete gyanánt,³ mit a londoni osztrák nagykövetség sietett Schwarzenberg hercegnek megküldeni,⁴ és a hercegnek még 1851 végén is magyaráznia kellett a kormányba való belépésének indokait, mit Ang-

¹ A manifestumot magyar fordításban közöltem: *Nemzetközi szerződések 1815—1920. III. rész. Budapest, 1921. 117. l.*

² A Magyar Tudományos Akadémiában őrzött kéziratai alapján. A kék könyvben közölt 1848 ápr. 3-i jelentésében arról értesítette Ponsonby lordot, hogy Esterházy herceg a tárcát elfogadta. Jelentésének megismétlése arra mutat, hogy a nagykövetség az ügyet figyelemmel kísérte. A kérdésről v. ö. még *Széchenyi István gróf naplói*, valamint *Angyal David* professzor: Szalay László emlékezete. Budapest. 1914 36. l., hol Esterházy hercegnek, Blackwell közvetítésével, Szalay László útján történt informáltatásáról van említés téve.

³ *The Times*. London, 1848 dec. 21. sz.

⁴ Colloredo gróf jelentéseinek kommentár nélküli mellékletei közt, a bécsi államlevéltárban, Angleterre. Rapports 1848.

liában nem értettek és mi az angol sajtóban élénk polémia¹ idézett elő.

Esterházy herceg mindenestre kezdettől szoros összeköttetésben állott a bécsi angol nagykövetséggel. Még 1848 áprilisban² együtt étkezett Ponsonby lorddal és a Bécsen átutazó Canning konstantinápolyi nagykövettel, sőt az ebédre Batthyány Lajos gróf miniszterelnök is hivatalos volt. Blackwell szerint Batthyány gróf és Esterházy herceg itt hozták szóba Ponsonby lord előtt a pesti konzulátus ügyét, mit a nagykövet magáévá tett. Ennek ellenében Blackwell viszont azzal vélt szolgálatot tenni a magyar kormánynak és a magyar ügynek, hogy 1848 májusban fölöttes hatóságának tudta nélkül délvidékre utazott és a magyar-délszláv ellentét eltüntetésén fáradozott. Ez teljesen megfelelt annak a felfogásnak, hogy meggyőződése szerint az első magyar felelős minisztérium megmaradásának első feltétele az Ausztriával és az osztrák császári kormánytól a magyarság ellen felsorakoztatott nemzetiségekkel való megegyezés volt.³ Csak ezután indult Esterházy hercegnek Palmerston lordhoz intézett levelével Londonba, hol megdöbbenve értesült arról, hogy az osztrákbarát Ponsonby lord a magyar kormánynak tett ígéretéről nem tett jelentést. Palmerston lord a magyar kormány javaslatáról semmit sem tudott, mire Blackwell Ponsonby lord ellen fordulva igaz színeiben törekedett őt megismertetni az államtitkár előtt. A semlegességére féltékeny Palmerston lord, ki Ausztria megerősítését akkor még dogmaként vallotta, Magyarország független államiségének érvényre jutásában pedig Ausztria gyengülését vélte fölismerni, a magyarbarát Blackwellt visszarendelte.⁴

¹ Esterházy herceg levele (Bécs, 1851 nov. 13) a Times szerkesztőségéhez. The Times. London, 1851 dec. 1. sz. Batthyány Kázmér gróf válasza (Páris, 1851 dec. 10). The Times 1851 dec. 30. sz. A leveleket lekötölte *Stiles* id. m. II. kötet. 421—25. és 425—32. l., valamint *I. T. Smith*: Louis Kossuth, Prince Esterházy and Count Casimir Batthyány. London, 1852. I. E. Taylor. 28. l.

² *Loftus* szerint (id. m. I. kötet. 129. l.) az ebéd, melyen Canning kíséretében ő is rénztvett, pontosan 1848 máj. 17-én volt.

³ Feljegyzései szerint a szerbek közé utazott, ajánlólevele azonban Pejacevich grófhhoz szólt.

⁴ Teljesen homályban van még annak eldöntése, vajjon a Batthyány-kormány 1848 tavaszán keresett-e hivatalos összeköttetést a brit kormánnyal. Mindaddig, amíg a vonat-

A bécsi angol nagykövetség belháborúja tehát az osztrákbarát nagykövet diadalával ért véget és ettől kezdve az érintkezés Londonban Colloredo gróf osztrák, Bécsben Ponsonby lord brit nagykövetek útján, a magyar érdekek abszolút kiküszöbölésével bonyolódott le.

Röviddel azután Esterházy herceg állása is egyre nehezebb lett, mit Blackwell annak tulajdonított, hogy Kossuth a herceg udvari összeköttetéseit ellensúlyozandó, a radikális Pulszky Ferencet tette meg államtitkárául, ki az osztrák-magyar ellentétet áthidalás helyett szakítássá fejlesztette. Mi hozzátehetjük, hogy Esterházy herceg ügyköre sem osztrák, sem pedig magyar részről sohasem nyert szabatos meghatározást.

Azt mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy Esterházy herceg és Blackwell visszavonulásával a megegyezés gondolata vereséget szenvedett és hogy a magyar kormánynak a külügy, a külügyi viszonylatok és a külügyi adminisztráció rendezése nélkül¹ kellett — az oszt-

kozó esetleges akták elő nem kerülnek, a következőket állapíthatjuk meg: a kormány Ponsonby lord útján szóbelileg mindenesetre összeköttetést keresett, talán elismerését is kérte, amit nem csupán Blackwell és Loftus bizonyítanak, de Kossuth utalásai és Szemere Bertalanak 1848 máj. 28-án Szalay részére küldött pótutasítása is. Ez utóbbi okirat (másolata Szemere 1848-i aktamásolatai között a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában, az 1848–49-es iratok között) egy-magában is bizonyítja, hogy a kormány — ezúttal Esterházy herceg megkerülésével, Kossuth, Szemere és Szalay útján — 1848 tavaszán Londonhoz fordult. A harmadik okiratszerű bizonyítékunk Kossuth Lajos 1848 aug 15-i utasítása Londonban tartózkodó ügynökéhez, Wimmerhez, melyben azt írja neki, hogy „Lord P-vali értekezésének eredményét s a kölesön iránti tudósítását nagyon óhajtvá várom“ (Kossuth eredeti fogalmazványa, Magyar Nemzeti Múzeum, Vörös Antal gyűjt. 1066. sz.). Így a Batthyány-kormánynak Palmerston lordhoz intézett 1848 májusi állítólagos jegyzéke, melyről *Alter* említést tett (id. m. 51–52. l.) és melyet a brit külügyi hivatal levéltárában nem található nyoma ellenére *Sproxton* is elfogadott (id. m. 39. l.), továbbra is rejtély marad. A továbbiakról v. ö. alább.

¹ ² Esterházy herceg és Pulszky Ferenc, tehát a Batthyány-kormány külügyminisztere és külügyminiszteri államtitkára még a korabeli forrásokban is eltérő megjelölésekkel szerepelnek. Blackwell 1848 márc 19-i pozsonyi jelentése szerint „Prince Esterházy — Minister not as as yet of Foreign but of International Affairs, i. e. of the diplomatic relations of the independent kingdom of Hungary with the other States of the Austrian Empire“ (Correspondence stb. 51. l.). Márc. 22-i jelentése szerint „By a Ministers of Foreign

rák kormány és az osztrák külképviseletek ellenére — az idegen kormányokhoz fordulnia, mi bukását nagy mértékben előmozdította.

V.

A Batthyány-kormány valóban az osztrák-magyar viszonylat rendezése és a magyar külügyi adminisztráció felállítása előtt, mi alaphiba volt, küldötte ki az 1848 május 14-i minisztertanácsból Szalay Lászlót és Pázmándy Dénest a frankfurti német birodalmi gyűléshez, mely küldetésnek azután a németországi végrehajtóhatalom birtokába került osztrák kormány vetett véget. A missziót e szerint voltaképen ugyanaz az osztrák kormány szüntette meg, mely a magyar kormánnyal együtt ugyanazon uralkodó bizalma folytán vitte az ügyeket és mely Szalay és Pázmándy küldetéséhez hozzájárult.

Kevésbé ismeretesek Splényi Lajos báró turini küldetésének részletei, melyre vonatkozólag most már Alter nyomán téves adatok is kerültek forgalomba.

Még ennél is homályosabb azonban Pulszky Ferenc bécsi küldetése, mert a küldetés ismeretlen levéltári anyagának feltárása után sem lesz könnyű dolog azt eldönteni, hogy e küldetés bel- vagy külpolitikai jellegűnek volt-e tekintendő.² (L. 17. l.)

A király bizalmát nem élvező, és az ő ausztriai kormányával ellentétes alapra helyezkedő honvédelmi bizottmány az osztrák, német és olasz viszonylatok rendezetlensége mellett hallgatólag vette tudomásul, hogy az ezeken a területeken működő magyar követségek, küldeté-

Affairs they now understand an Hungarian Minister who is to reside in Vienna, and be consulted in all transactions whith foreign States in which the interests of Hungary are in any way involved" (Ugyanott 52. l.). Pulszkynek a férjétől átnézett és kiadott emlékiratai szerint „Prince Paul Esterházy... chief in the ministry, which was appointed to mediate between the Hungarian and Austrian ministerial conseils”, és tovább „Prince Paul Esterházy, Minister around the person of the king, and entrusted with the regulation of intensional concerns between Hungary and the Austrian provinces, and, therefore, called Minister of Foreign Affairs“ (Mémorial of a Hungarian Lady stb. 146. és 160. l.). Végül Irányi Dániel szerint Pulszky Ferenc „le sous-secrétaire d'État de ministère des rapports entre la Hongrie et l'Autriche dont le prince Esterházy aurait été le titulaire“ (Irányi—Chassier: Histoire de la révolution de Hongrie, 1847—49. II. kötet. Paris, 1860. 471. l.).

sek és ügynökségek az uralkodónak és bécsi kormányának a rendelkezése folytán vagy feloszlottak (Frankfurt), vagy csak egy osztrák háború érdekében és annak idejére nyertek elismerést (Turin), vagy forradalmi mozgalmakba keveredve menekülni voltak kénytelenek (Bécs). A forradalmi kormányzat éppen ezért az intézményesen egybekapcsolódó és nagyrészt osztrák befolyás és ellenőrzés alatt álló Közép-Európa helyett a távolabbi Anglia és Franciaország felé fordította tekintetét.

Igy küldetett 1848 szept. 21-én, most már nem a nádor, hanem pusztán a honvédelmi bizottmány részéről Teleki László gróf Párizsba, honnan Kossuth gyors elismerését remélte annak, mit Bécs és Frankfurt kormányai megtagadtak. Ügylátszik, hogy ebben az időben az egész külügyi szolgálat átszervezésére gondolt, mert Splényi báró is ebben az időben (nov. 14-én) szerezte meg a turini akkreditívát. Amíg azonban e helyi sikert a szárd-olasz viszony állandó feszültsége magyarázta meg, addig Párizsban egy francia-osztrák ellentét hiánya Telekit elszigetelte és a radikális ellenzék karjaiba kergette. Pulszky elpanaszolja emlékirataiban, hogy Telekitől novemberig csak egy jelentés jött,¹ a december 10-i elnökválasztás pedig a honvédelmi bizottmány reményei ellenére a konzervatívok javára ütött ki és Bonaparte Lajos Napoleont emelte hatalomra. Bonaparte helyzetét a konzervatív udvarok jóindulatára támaszkodva igyekezett megerősíteni és élesen szembehelyezkedett az európai forradalom terveivel. Kossuth tehát a külügyi nehézségek dombjain keresztülvergődve, nyugat és kelet felé most már elérhetlen magasságokban látta maga előtt az európai mező sorsát a valóságban irányító hatalmakat: Angliát és Oroszországot, melyeket a helyzet megfigyelésében és mérlegelésében addig számításon kívül hagyott.

Akkor az orosz havasokról már a végső mérkőzés

¹ Az összeköttetés Párizs és Budapest, később Párizs és Debrecen között oly hiányos volt, hogy Kossuth 1848 dec. 24-i utasításait a párizsi követség csak 1849 márc. 14-én vette kézhez. Ezért Kossuth Teleki grófot külügyminiszteri hatáskörrel ruháztatta fel, amivel Teleki gróf rendszeresen élt és a londoni, brüsszeli, turini, sőt konstantinápolyi missziók is hozzá intézték jelentéseiket. Az említett jelentés 1848 okt. 10-ről kelt (Magyar Nemzeti Múzeum. Vörös Antal gyűjt. 1418. sz.).

lavináinak fagyos szele fújt alá a Középduna völgye felé, hol Anglia figyelmeztetése a gyors kiegyezés iránt meddő talajra hullott, míg Palmerston lord most már ölbetett kezekkel nézte, mint várják Bécsben a megváltást, az angol nagykövettel együtt, az orosz segítségtől, mely a középeurópai rendszerben elszigetelten álló Magyarországot akkor már halálos öleléssel fogta körül.¹

Ennek a halálos ölelésnek a földidézésében mindenestre nagy része volt Thun gróf 1848 márciusi pétervári küldetésének, mikor az orosz kormány egy esetleges lengyel forradalom ellen gyors intézkedést ígért. Galicia csendes maradt ugyan, a honvédelmi bizottmány azonban a bécsi, berlini és pétervári kormányok területén elfojtott lengyel mozgalmak élénkülő szelét fogta vitorláiba, miáltal egyrészt egy az 1815-i végzések ellen irányuló politikát kezdeményezett, másrészt pedig a Varsótól Budapestig félkörben felállított orosz hadtestek centrumából az egész orosz katonai hatalom figyelmét magára vonta.²

Anglia és Franciaország fegyveres támogatása e lengyel-magyar kombinációt európai tényezővé avathatta volna, Bonaparte azonban éppen a lengyel földet felosztva tartó abszolút udvaroktól remélte hatalma megszilárdítását, a brit kormány pedig Anglia kipróbált erőit többre értékelte az Osztrák Monarchia esetleges utódállamainak bizonytalan erőinél.

Palmerston lord éppen ezért a Kossuth 1848 nov. 12-i levelével Londonba érkező Szalay Lászlót azzal utasította el, hogy „a brit kormány Magyarországot csak mint az Osztrák Birodalom egyik alkotórészét ismeri és ezért minden közlést, melyet Ő Felsége kormányának tenni óhajt, Koller báró, az osztrák császárnak ezen udvarnál levő követe útján kell megtennie“. Szalay válaszában az 1790—91. X. § közlésével védekezett a föltevés ellen, hogy Magyarország az Osztrák Birodalomnak alkatrésze volna, mire Palmerston lord azt válaszolta, hogy Ausztria és Magyarország belső kérdései-

¹ *Sproxton* azon állítását, hogy Palmerston lord Ausztria megsegítése érdekében az orosz beavatkozás elől sem zárkózott el (id. m. 77. l.), sehol sem látjuk igazolva.

² *Schlesinger Miksa* szerint (Aus Ungarn. II. kiadás. Berlin, 1850. 290. l.) a magyar-lengyel szövetség terve Szarvasdy (Hirschl) Frigyes párizsi követségi titkár eszméje volt, és ez állítást Pulszky Ferenc sem vonta kétségbe.

hez semmi köze sincsen, mivel azonban a brit kormány Magyarországgal Ausztria követe útján érintkezik, a magyar kormánytól is csupán ezen követség útján fogadhat el közléseket. Az osztrák követség értesültségét jellemzi az, hogy Koller báró ügyvivő csak 1849 jan. 2-án jelentette, miszerint két magyar megbízott, kik szerinte Teleki és Szalay voltak, „Palmerston lordnál jártak“ (ont éte chez Lord Palmerston), és csak 14-én jelentette ismét, miszerint Brunnow báró orosz nagykövet közölte vele a megbízottak neveit, és hogy Palmerston lord személyesen nem is érintkezett velük, csak Eddisbury lord helyettes államtitkár útján válaszlatotott Szalay levélére.¹

A brit kormánytól adott válasz tiszta és világos volt: az osztrák-magyar viszonyban a szükséges elrendezés helyett előállott szakadás az Oroszország elleni küzdelemben Ausztriát meggyöngítette; a fordulat pedig Angliát a legális alapon független kormányzattal bíró Magyarországgal szemben az elismert külszolgálattal rendelkező osztrák császári kormányzathoz fűzte. Az, hogy e kormányzatok egymással harcban állottak, az ő házi perpatvaruk volt, melytől Anglia távol állott. Palmerston azonfelül kellő felvilágosítás hiányában a magyar függetlenségi harc erejét és az orosz veszedelmet is lebecsülte, pedig az angol királynő éppen akkor vetette szemére a hallatlan sértést, hogy Schwarzenberg herceg Ferenc József trónralépését az angol udvarnál nem notifikálta.²

Horváth Jenő.

¹ Szalay levélváltását közölte az angol kormány kétkönyve. A továbbiakról v. ö. *Angyal Dávid* emlékbeszédét (Szalay László emlékezete. Budapest 1914. 45—46. l.) — A vonatkozó további akták hiányoznak. Koller jelentései a bécsi államlevéltárban. Angleterre. Rapports. Varia 1849. Rapports de Londres. 1849. Affaires de Hongrie. N. 1. A—B és 6. D.

² 1848 dec. 22. Viktória királynő Russell János lord miniszterelnökhöz. The letters of Queen Victoria. II. kötet. London 1911. 207. l.

Mantegna és Janus Pannonius.

A *Századok* 1925. évf. 234. s. köv. l.-jain érdeklődéssel olvastam Balogh Jolán: *Mantegna magyar vonatkozású portréi* c., nem mindennapi irodalmi tájékozottságról tanuskodó, nagy utánjárással készült dolgozatát. A cikknek főleg az első, Janus Pannoniusra vonatkozó része keltette fel humanista vonatkozásainál fogva figyelmemet. Régóta tudtuk Janus Pannonius egyik elégiájából, amit a szerzőnő a függelékben újra lenyomtat, hogy Mantegna Páduában Janus Pannoniust Galeotto-val együtt egy kettős portrén lefestette. Ez a kettős portré, sajnos, nyomtalanul elveszett. Balogh Jolán arra a mérész feladatra vállalkozott, hogy ennek az elveszett Janus Pannonius-portrénak legalább a pótlékával megajándékozza művelődéstörténetünket: be akarja bizonyítani, hogy Mantegna már előbb, az ismert páduai Eremitani-freskón is megörökítette fiatal humanista barátját, az akkor már Olaszország-szerte híres latin költőt. Nagy kérdés azonban, sikerült-e a bizonyítás? Maga a szerzőnő a köteles óvatossággal nyilatkozik a végső eredményről, midőn megállapítja, „ha nem is abszolút bizonyossággal, de legalább *nagy valószínűséggel*“, hogy az említett freskó egyik meghatározott alakjában a magyar humanista képét bírjuk. Sajnos, a bizonyító-anyag beható megvizsgálása ezt az óvatosan körvonalazott valószínűséget sem engedi meg s már előljáróban kijelenthetem, hogy Balogh Jolán cikke után sincs egy Mantegna által festett *valószínű* Janus Pannonius-portrénk.

A bizonyítás kiindulópontja az ismeretes, még Vitéz János könyvtárából származó Plantus-kódex (Cod. Vindob. Lat. 111.) címlapjának egy miniatűrje, amely „minden valószínűség szerint“ az érsek unokaöccsét ábrázolja. Ezt a valószínűséget a szerzőnő bevallása szerint azonban „semmiféle hiteles adat“ nem támogatja, csak Fraknói Vilmosnak nagyon is ingadozó állásfoglalása. A *kiindulási alap tehát ingateg, meg nem támasztható hipo-*

tézis. Ennek ellenére a szerzőnő mégis nekivág a bizonyításnak s megállapítja, hogy „az a néhány adat, amit Janus Pannonius külsejéről tudunk, e feltevést támogatja. Életrajzírói nemcsak szépségéről emlékeznek meg, hanem testalkatának gyengeségéről is, melyet gyermek-kora óta fokoztak a folytonos betegeskedések. A miniatűrön látható ifjú gyenge, törékeny testalkata valóban teljesen megfelel e leírásnak.“ Janus Pannonius rövid életének utolsó évtizedében valóban sokat betegeskedett. A hatvanas évekre ráillenék talán Balogh Jolán diagnózisa, azonban az ötvenes évek elején, amikorra a szerzőnő a miniatűr keletkezését teszi, Janus Pannonius erős, egészséges fiatalember volt. Erre az időpontra nézve minden későbbi életrajzíró állításánál többet nyom a latban jóbarátjának, *lakótársának*,¹ Baptista Guarino-nak éppen az ötvenes évek elejére vonatkozó adata. Baptista Guarino Janus Pannonius hihetetlen szorgalmáról, könyvmelletti virrasztásairól szólva, megemlíti: „Quod ut pati posset, *tum corporis firmatis roburque*, *tum sobrietas et in victu continentia singularis efficiebat*.“²

Ezen kívül van még egy *hiteles* adatunk Janus Pannonius külsejéről, ami támasztó pont lehet a további kutatásoknál. A miniatűréről jelenleg csak a szerzőnő által a cikkhez mellékelte fotografikus reprodukció áll rendelkezésemre s így nem tudom hitelesen megállapítani az eredetin az ifjú hajszínét. Az azonban kétségtelen, hogy a közölt reprodukción egy sötéthajú ifjú látható, míg feltétlen bizonyosságú, magától a költőtől származó adatunk van arra, hogy Janus Pannonius *szőke* volt. Éppen az 1454-ben írt költeménye említi ezt:

„Jam satis est; depono lyram, depono coronam
Ac *flavis* heredas detraho *temporibus*.“³

Nem kell külön hangsúlyoznom, hogy az amúgy is ingatag bizonyítási alap ezekkel az adatokkal megterhelve teljesen összeomlott. Arra, hogy a miniatűr Janus Pannoniust ábrázolja, semmi bizonyítékunk nincs. A feltevés ellen viszont nyomatékos, megbízható érvek hozhatók fel. A szerzőnő állásfoglalását egyedül Fraknoi

¹ U. o. 126. l.

² U. o. 205. l.

³ *Abel*, *Analecta* 203. l. „...cum quo diutius familiarissime eisdem in studiis, eisdem in tectis, *eadem is cella*, eodem sub praeceptore dies noctesque vixissem...“

Vilmos állítása támogatja, melynek erejét azonban előre lefokozza a kiváló történetíró ingadozása. Különben hasonló esetekben minden későbbi tekintélynél többet ér egy akármilyen egykorú adat.

E feltevésből kiindulva, aminek tudományos értékét ezennel lemértük, a szerzőnő sorozatos feltevéseken át halad a végső következtetés felé. A továbbiakban elfogadja Vasari egy zavaros kijelentése alapján, hogy az említett csoportarekép egyik alakja egy magyar püspök. Ez eddig *talán* rendben van. De ismét ingoványra téved a szerzőnő akkor, midőn *felteszi*, hogy ez a püspök csak Janus Pannonius lehet. Vasari szerint a szóbanforgó püspök egy teljesen hóboros ember, „ki egész nap Róma utcáin kőszált, éjszaka pedig az istállóban aludt, mint a harmok“. S bár a szerzőnő kitünően tudja, hogy Janus Pannonius ez időben püspök sem volt, még Rómában sem járt s mikor később, kb. 11 év múlva, 1465-ben már mint pécsi püspök követként Rómában járt, egyáltalán nem aludt istállóban, hanem „pazar fejedelmi pompa kísérte, amelyről csodákat meséltek a kortársak“, bár — ismétlem — a szerzőnő mindezzel tisztában van, a végén mégis azt a meglepő következtetést vonja le, hogy a Vasari-féle adat „minden valószínűség szerint (!) Janus Pannoniusra vonatkozik“. Ezt a logikai salto mortale-t nem értem. Betetőzi mindezt az a könnyedség, amivel a szerzőnő a legendafejlődés tudományosan megállapított, különben általa is jól ismert¹ szabályszerűségeinek semmibevevésével ezen a kényes ponton átsiklik: „Ezek az ellentmondások... könnyen megmagyarázhatók. Vasari egy századdal később írta munkáját és rendes szokása szerint minden kritika nélkül használta fel a szájhagyományt, az írott források adatait, melyek a hosszú idő alatt összekúsálódtak, elhomályosodtak.“ Ezt a rendkívül merész, szinte lehetetlen azonosítást a szerzőnő végül is csak avval a nagyon gyenge érveléssel tudja megokolni, „hogy annak kronológiai és tárgyi okok nem mondanak ellent“. Ha mindaz tudományos igazság lenne, aminek kronológiai és tárgyi okok *nem mondanak ellent*, akkor lépni sem tudnánk a sok új igazságtól.

Mantegna egyik életrajzírója, Knapp, szerint a szóbanforgó freskóciklust a művész 1448—1454 között fes-

¹ A szerzőnő maga mondja: „Vasari az *igaz magot* gyakran fiktív, anekdotaszerű leírásokba burkolja.“ Tehát elismeri az *igaz mag* szükségszerűségét.

tette. Ha ez igaz,¹ akkor a kronológiával is baj van. Arra ugyanis bizonyítékaink vannak, hogy Janus Pannonius páduai tanulmányait 1454 végén kezdte meg s így Mantegnának már ideje sem igen lehetett arra, hogy Janus Pannonius portréját a már befejezett, vagy a befejezéshez közel álló freskó arcképei közé beilleszse.

Fraknói ugyan 1451-re, Hegedűs és Sabbadini 1453-ra, Veress Endre 1454 elejére teszik Janus Pannonius átköltözését Ferrarából Páduába. Mindez kétségtelenül hibás, mert Janus Pannoniust csak 1454 *késő őszen* találjuk először új lakóhelyén.

Humanistánk összesen négy tanévet töltött Páduában.² Mivel bizonyosan tudjuk, hogy 1458 nyarán véglegesen hazatért Magyarországra, az első, Páduában töltött tanéve 1454/5. Az viszont sok forrásból ismeretes, hogy ez időben is az olasz egyetemeken a tanév jó későn kezdődött. Páduában pl. november havában kezdték meg az előadásokat s a szokásjog alapján már május elején abbahagyták, bár a hivatalos tanévzárás csak június közepére esett. Janus Pannoniusról joggal feltehető, hogy a végleges átköltözéssel nem nagyon sietett. Tudjuk ugyanis róla, hogy csak nagybátyja *parancsára* hagyta ott kedvelt Ferraráját, öreg mesterét, Gaurinót és a megszokott irodalmi kört: „Archiepiscopi Paduam sese contulit.”³ Tehát a kronológiai okok inkább gyengítik, mint megerősítik a szerzőnő feltevését. Azt készséggel elismerem, hogy Janus Pannonius, aki különben is szeretett utazgatni, nem ez alkalommal járt először Páduában,⁴ viszont az is bizonyos, hogy Mantegna sokat dolgozott Ferrarában:⁵ benső barátság azonban *adataink szerint* csak Janus Pannonius páduai diákéveinek végefelé fűzte össze őket, hiszen összeköttetéseiknek egyetlen

¹ Nem egészen bizonyos adat. Kristeller szerrint Mantegna ezt a művet 1455-ben fejezte be. Ezeket az adatokat B. J. cikkéből vettem.

² Bapt. Guarino adata (Ábel, *Analecta* 207. l.): „...quadriennio namque iuris consulti adeptus est insignia.”

³ U. ott.

⁴ Pl. már 1450-ben több ferrarai magyar diákkal együtt átrándult Páduába, jó barátjának, Nicolaus Bariuskak doktorrá avatására.

⁵ V. ö. Berloni: *Biblioteca Estense e la coltura ferrarese ai tempi del Duca Ercole I.* Torino, 1903. 9. l.

ránk maradt emléke, Janus Pannoniusnak költeménye, az egyetlen pozitivum-sziget ebben a híg feltevés-tengerben — csak 1458-ban, a freskó-ciklus befejezése után kb. 4 évvel kelt.

Mivel a miniatűr-kép az eddigiek szerint valószínűleg nem ábrázolja Janus Pannoniust s mivel ugyancsak eddigi érzéseink alapján bajos elfogadni azt a feltevést, hogy Mantegna szóbanforgó freskó arcképei között Janus Pannoniust is megörökítette, természetesen nem sokat számít, ha a miniatűr ifjúja a freskó szépszámú alakjai közül véletlenül egyhez hasonlít. De úgy látszik, ez a különben meddő összehasonlítás sem olyan egyszerű, mert a szerzőnő a két annyira eltérő kvalitású műemlék ikonografiai azonosításának nehézségeit önmaga hangsúlyozza. Ebbe a kérdésbe egyébként nem akarok beleavatkozni, mert ez kívül esik az én illetékességi körömön.

A végső eredmény tehát, ha ezeket az adatokat elfogultság nélkül, higgadtan mérlegeljük, Balogh Jolán megállapításának éppen az ellenkezője. Nemesak be nem bizonyítható, de még valószínűvé sem tehető, hogy a szóbanforgó Mantegna-freskón Janus Pannonius arcképét bírjuk. Sokkal energikusabban bizonyítható ennek az ellenkezője.

Nagyon érdekes és értékes Balogh Jolán egy jegyzete a Janus Pannoniusról fennmaradt két, művészi szempontból teljesen értéktelen, kétséges hitelességű medaillonról és Jannus Pannonius állítólagos pecsét-nyomójáról. Mindháromnak feliratán szerepel a költő állítólagos vezetéknéve: I. *Cesinge*. E körülményből jelentős következtetéseket vonhatunk le. Ha a Cesinge név genezisét figyelembe vesszük, kiderül, hogy mind a három „emlék” legjobb esetben a XVIII. század második felében keletkezett közönséges hamisítvány. Elsőnek Kaprinai adta ki 1771-ben azt az 1459-ből származó oklevelet, melyben, *egyetlen alkalommal*, humanistánk családi neve, állítólag Cesinge, előfordul. Maga Kaprinai hangsúlyozza jegyzetében, hogy addig ez a név ismeretlen volt.¹ Ettől persze még hitelesek lehetnének a fenti emlékek. Később azonban kiderült, hogy a Ce-

¹ Hungaria Diplomatica P. II. 392. l.:... „verum huius antistitis cognomen, tenebris sepultum, historia regni nostri hucusque ignoravit“.

singe név hibás olvasásnak köszönte létét s mint ilyen, 1771 előtt sehol máshol nem lappanghatott. Theiner (Monumenta Hungariorum sacram illustrantia II. 320. l.) a vatikáni levéltár eredeti regestáiból kiadott egy oklevelet s itt világosan *Johannes de Chesmicze* olvasható.¹ Ez az adat kétségtelen hamisítványnak leplezi le mind a három „emléket“ s így Janus Pannonius képmására vonatkozólag ezidő szerint egyáltalán semmiféle ikonografiai dokumentumunk nincs.

Befejezésül még egy megjegyzést kell tennem, ami ugyan már nem tartozik szorosan a Janus Pannonius-Mantegna-kapcsolat lényegéhez, mégis megemlítem, mert az igazságnak ismételt hangsúlyozásával talán sikerül végre kiirtanom egy kellemetlenül megrögzött balvéleményt, amit a szerzőnő is magáévá tesz. Ha jól tudom, Fraknoi hirdette először irodalmunkban, hogy V. Miklós pápa Janus Pannoniust, mint páduai diákot, megbízta Homeros fordításával. E vélemény alapján a drezdai² könyvtár egyik XV. sz. kódexében lévő állítólagos Janus Pannonius-költemény: Ad Nicolaum V. de Homero traducendo. Abel alátámasztotta ezt az állítást azzal, hogy e költeményt *Adalék*-jaiban kiadta. Azóta, akik nálunk Janus Pannoniusról írtak — talán az egy Király György kivételével — megismételték ezt az állítást. Balogh Jolán is arról beszél, hogy ugyanakkor, midőn Mantegna az Eremitani monumentális freskó-ciklusát festette, Janus Pannonius, V. Miklós pápa megbízásából, az Ilias latin fordításának monumentális feladatával birkózott. Ez a szépen elgondolt párhuzam megint nem sikerült, mert V. Miklósnak eszébe sem jutott Janus Pannoniust ilyen gigászi munka elé állítani. Nem akarok hosszadalmas lenni és a XV. századi Homeros-fordítások kérdésének bő külföldi, különösen olasz irodalmával előhozakodni. Csak egyet említek. A nálunk is jól ismert, sokat idézett Voigt humanizmusról szóló művének már a második kiadásában kétségtelenül igazolja, hogy a Janus Pannonius neve alatt Ábeltől kiadott drezdai költemény (az egész tudományos legenda alapján) nem Janus Pannonius, hanem Carlo Marsuppini műve, akit V. Miklós valóban megbízott ezzel a feladattal.³ Hogy azonban

¹ *Fraknoi*: Vitéz J. 8. l. — *Bunyitay*: A váradi püspökség tört. II. 138—139. lk.

² Idézett m. 154. l.

³ Voigt: *Wiederbelebung d. kl. Altertums* II.² 197. „Mar-

további kételynek nyoma se maradjon, egyéb súlyos bizonyítékokat hozhatok fel Voigt állítása helyességének támogatására. Janus Pannonius kétségtelenül fordított az Ilias VI. énekéből egy rövidebb részletet (Teleki kiadása I. 231. s köv. lk.), ez a tevékenysége azonban jóval későbbre, már magyarországi tartózkodására esik, mint azt Galeottóhoz írt ajánló levele világosan elárulja. Említi, hogy ezzel a fordítással egyrészt a görög nyelvet, másrészt a verselést akarta gyakorolni; majd így folytatja: „quarum duarum rerum, ab ineunte, ut nosti, pueritia, semper fueram studiosus, sed iam *pridem* ambas intermiseram, cum aliis occupationibus districtus, tum quod *in hac nostra barbaria*, nec librorum copia, nec qui excitare studium posset, usquam applaudebat auditor.“ Ugyanitt megemlíti, hogy ez alkalommal sem¹ gondol az *egész* Ilias fordítására: „Nec vero ego nunc totam ausu termerario aggressus, sed exercendi tantummodo mei gratia, unam ex tanti operis libro sexto particulam libavi, que Bellerophontis in primis fabulam continet.“ Azt is mondja Janus Pannonius, hogy ez alkalommal tesz *először* kísérletet Homeros fordítására: „Cum incidissent in manus meas Homericæ cuiusdam interpretis aliquot libri, tertius, puta, quartus et quintus, nolui quicquam de illo temere iudicare, nisi *prius* et meas ipse vires, in eadem, ut ita dixerim, palaestra experier.“² Mindez — újból hangsúlyozom — jóval Janus Pannonius páduai tartózkodása utáni időre esik. Ennyi világos, megdönthetetlen, könnyen hozzáférhető bizonyíték után talán egyszer eltűnik majd tudományos irodalmunkból az a vándortévedésként egyik munkából a másikba kritika nélkül átvett állítás, hogy Janus Pannonius V. Miklós megbízásából Homeroszt fordította.

Husztí József.

suppini's Widmungsgedicht in Hexametern, das vier Foliospalten füllt, und eine längere Probe aus dem ersten Buche der Ilias bei Bandini Bibl. Leop. Laurent. T. II. P. 439. Es ist ein offener Irrtum, wenn Herschel in Naumann's Serapeum Bd. XV. (1855.) S. 335—350 dieses Gedicht dem Janus Pannonius zuschreibt, weil er es im Dresdner Codex unter anderen Gedichten desselben fand, und wenn es von Eug. Abel in den Analecta ad histor. renasc. in Hung. litt. P. 103. unter Janus Namen vollständig mitgetheilt wurde.“

¹ Teleki II. 73. l.

² V. ö. Voigt id. m. II. 198—199. lk. — Janus Pannonius nem számítja e téren igazi kísérletnek ifjúkori Homeros-himnusz fordítását (Teleki I. 674.).

Történeti irodalom.

Esztergom Evlapjai. (Annales Strigonienses.) Az Esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat közlönye. II. évfolyam. 1926.

Esztergom és vidékének szimpatikus és agilis régészeti és történelmi társulata 1923 tavaszán történt feltámasztása óta immár rendszeresen jelenteti meg Annales-eit, amelynek I. évfolyamát nemrég (Századok, 1925. évf., 398. l.) volt szerencsém e folyóirat lapjain ismertetni. A jelen II. évfolyam vezetőhelyén dr. Walter Gyula nagyprépost emlékszik meg Esztergom egykori nagy férfiaról, néhai *Knauz* Nándorról, „Clio választott kegyencé”-ről s a magyar történetírás büszkeségéről, akinek történetírói nagysága előtt a szerző nemcsak az elismerés zászlaját hajtja meg, hanem hervadhatatlan érdemeiből font színes, virágos koszorúval is áldoz emlékének. Az Annales első lapját egyébként *Knauz* fényképe díszíti.

A folyóirat második cikke: A szent korona címen részlet báró Forster Gyula egyik akadémiai felolvasásából, melyben a tudós szerző Esztergom történetével is foglalkozik. Soós Elemér, aki immár a magyarországi vártörténetírás specialistájává nőtte ki magát, Esztergom vára és ostromai címen Esztergom vár Árpád-kori (896–1304) történetével s a vár rekonstruálásával foglalkozik, míg egy Krónikás álnevű író: A János-lovagok temploma és rendháza címen nemcsak írásban, de képben is bemutatja az Esztergom városán kívül, a mai (budai) vasuti állomás közelében egykoron fennállott johannita templomot és rendházat. A folyóirat szerkesztője, Sinka Ferenc Pál folytatja az Annales I. évfolyamában Esztergom megye őskoráról megkezdett cikkét, Hillebrand Jenő pedig a bajóti barlangkutatások régészeti jelentőségéről értekezik.

Az irodalomtörténeti részben dr. Buday Károly ismerteti kissé túldagályosan a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III. kötetét, amely cikkhez a kötetet szerkesztő Dedek-Crescens Lajos sikerült arcképe van mellékelve. Keményfy K. Dániel vizivárosi plébános és a főegyházmegyei könyvtár tudós igazgatója az „Esztergom” című politikai lap 30 esz-

tendős történetét írja meg s ezzel a cikkel az Annales tudományos része befejezést is nyer.

A Társulat ügyeivel foglalkozó részben, a Társulat multjáról, jubiláris közgyűléséről, kétévi működéséről szóló beszámolók mellett, amelyek mind a Társulat mozgékonyágát, életképességét, élni és dolgozni akarását bizonyítják, nemcsak meg kell emlékeznünk, de aláhúzottan ki kell emelnünk egy derék esztergomi polgárnak nevét, akinek hazaszeretettel párosult történelmi érzékéről, a mult emlékei iránti megbecsüléséről Magyarországon sokan, nagyon sokan példát vehetnének. Ez az egyszerű, derék vaskereskedő ugyanis előállott és egy szerényen nemes gesztussal, egy Esztergomban felépítendő múzeum céljaira *százmillió* koronát ajánlott fel a Társulatnak. Azt a levelet pedig, amellyel adományát a Társulathoz juttatta, országosan kellene kiplakátoztatni, mert ebből az írásból sokat tanulhatnának ennek a hazának indolens fiai.

Látny Mihály ez a derék esztergomi polgár, akinek nevét el ne feledjük, tanuljuk meg, s állítsuk oda mindenki elé követendő példának. És amikor szívünk hazafias melegével köszöntjük ezt a ritka férfit, egyúttal szívélyesen gratulálunk „Az Esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat”-nak is, mert ilyen tagokkal a Társulat büszkén és bizvást állhat oda a létünkért és fennmaradásunkért vívandó kultúrküzdelembe, amely — reméljük — több eredménnyel fog végződni, mint amilyennel a fegyveres harc befejeződött.

Iványi Béla.

Vorbruchner Adolf: Az erdélyi püspökség. (Az Erdélyi Tudósító Könyvtára, III.) Brassó, 1925. 16^a, 112 l.

Mióta Erdélyt s az ottani latin-katolikus püspökséget elválasztotta tőlünk a trianoni ú. n. béke, az ottani, túlnyomóan magyar katolikusok igazolják újra a régi közmondást: *Sub pondere crescit palma*. Míg régebben éppen Erdélyt illetőleg egyháztörténelmi irodalmunk igen szegényes volt, az utolsó szomorú évek alatt két, nemcsak terjedelménél, de fajsúlyánál fogva is jelentékeny könyv jelent meg az erdélyrészi katolicizmus multjáról. Az egyik *Temesváry János*-nak: *Erdély középkori püspökei* című munkája, a másik „*Az erdélyi katolicizmus multja és jelene*” című könyv, mely több, e tárgyba vágó dolgot gyűjteménye. Ezekhez a terjedelemben és igényekben nagyobb kiadványokhoz sorakozik harmadiknak Vorbruchner Adolfnak itt tárgyalt kis füzeté.

A füzet célja: megismertetni a legszélesebbkörű közönséggel röviden, könnyen érthetően az erdélyi katolicizmusnak s nevezetesen az erdélyi püspökségnek változatos, sok fényt és még több sorscsapást, szenvedést mutató történetét, megmutatni belső szerkezetét és mai helyzetét. Első-

sorban népszerűsítő és nem tudományos munka akar lenni, s így nem is léphetünk fel vele szemben azokkal a kíváncsiakkal, amelyek egy egyháztörténelmi tudományos monográfiával szemben alkalmazandók volnának. De meg kell jegyeznünk, hogy általában ezeknek a kíváncsiaknak is eleget tesz. Találunk ugyan benne hibás tényállításokat, különösen a régebbi korra vonatkozólag, egészben véve azonban azt látjuk a könyvecske olvasása közben, hogy a szerző jól ismeri kedves egyházmegyéje multját, és tudását jó, megbízható forrásokból merítette. Kár, hogy ezeket a forrásait érdeklődő olvasói útbaigazítására nem sorolja fel. A maga nemében különben a füzet igen jó munka. Olyan tárgyról írva, mely rendszerint a nagyközönséget kevésbé érdekli, megmutatja, hogyan lehet könnyen olvasható, mindenkinek érthető formában elmondani a leglényegesebb, legtanulságosabb adatokat. Azt hiszem, a kis könyvnek ez volt a célja s ezt tökéletesen elérte.

Kívánjuk, hogy sokan olvassák el Erdélyben s az olvasók tanulják meg belőle, hogy multjuk, kultúrájuk, egyházuk egy nemesebb, magasabb világhoz fűzi őket, mint ahová a szerencsétlen végű háború sodorta őket. És olvassák el minél többen itt, a csonka hazában is. Talán nekik is beszélni fog ez a kis füzet sok mindenféléről, amit sokan, hamar elfeledek.

Patek Ferenc.

Zoltai Lajos: Települések, egyházas és egyházatlan falvak Debrecen város mai határa és külső birtokai területén a XI—XV. századokban. A debreceni gróf Tisza István Tudományos Társaság 1925. évi január 13-án tartott ülésében bemutatott székfoglaló értekezés. Debrecen, 1926, 79 + 8 lap. (Térképekkel, ábrákkal.)

Legújabbkori történelmi bibliografiánkban kutatókat, ritkán akadunk olyan műre, amely Debrecen és vidéke történetével foglalkozik. A szemlélődő előtt úgy tűnik, mintha a történelmiírás Szücs Istvánnal elköltözött volna e városból, s azok a kevesek, akik Debrecenben mégis Clio asszony szolgálatába szegődtek — eltekintve néhány igen kevés kivételtől —, munkájuk eredményével a Debreceni Képes Kalendáriumnál tovább nem igen juthattak.

Szerencsére a Képes Kalendárium vont a szűk keretek immár tágulóban vannak, különösen amióta a debreceni egyetem tanárai megalakították a Tisza István Tudományos Társaságot, amely, noha még egyelőre némi korlátozással, de működési lehetőséget nyújt a történelmiíróknak is.

Ennek a lehetőségnek köszönhetjük, hogy Debrecen nagyérdemű archaeológusa, az irodalomban ismert Zoltai Lajos fenti derék munkája a debreceni Tisza István Tudo-

mányos Társaság honismertető bizottságának kiadványai közt megjelenhetett.

Zoltai helytörténeti műve négy részre oszlik. A bevezető részben Debrecen és vidéke őstelepülés történetét, a város határában lévő falvak térképét, ezen egykori falvaknak külső képét, templomaik középkori jelentőségét és sajátosságait írja le a szerző, majd áttér Debrecen város belterületének részletes topográfia-történetére és, ha megállapításai talán nem is mindenben helytállóak, az összehordott hatalmas anyag apróra való feldolgozásával a szerző jelentős érdemeket szerzett.

Szerző az egykori debreceni castellum helyét, amely a XV. század második felében, Szilágyi Erzsébet földesurága idején már megvolt, hajlandó a mai Kálvin-tér, Csapó-, Vár- és Fő-utcák által határolt tömbön keresni, amire azonban szerint is a körülbelül 100 esztendőre visszanyúló Vár-utca elnevezés édes-kevés támpontot nyújt. Ha figyelembe vesszük a középkori kastélyok építési módját és a váradi káptalan 1585. évi oklevelének adatait, mely szerint a castellum a mai Csapó-utcával volt határos, lehetetlen arra az emelkedettebb fekvésű városrészre nem gondolni, amelyet a mai Domb- és Magos-utcák határolnak és amelyeknek a Csapó-utca felé lejtő napnyugati része szőlőtermelésre is igen alkalmas lehetett. Egyébként korántsem szabad azt hinni, hogy a város középkori castelluma talán valami hatalmas és fontos erőd volt. Szilágyi Erzsébetnek maradt reánk 1477-ből egy levele, amelyből azt lehet kivenni, hogy ez a castellum inkább a királyné itteni uradalmának gazdasági központja, mint erőd volt. Valószínűleg e castellumban lakhattak az uradalmat kormányzó ispánok is, akik tartoztak innen a királynéi udvartartást élelemmel ellátni. Ennek az 1477-ben Obudáról kelt levélnek, amely Varjassy János és Dengelegi Miklós „comitibus nostris de Debrecen“ van intézve, tartalma a következő:

Meghagyja a nevezett ispánoknak a királyné, hogy „de presentí taxa nostra, quam de nostra speciali commissione ad opidum nostrum illud Debreczen et pertinentias imposuistis, huic Demetrio Kwchar in dicto opido nostro commoranti quinquaginta florenos auri detis. Ceterum *porcos nostros pinguiores, ex quibus larda poterunt fieri bona*, ad manus eiusdem assignetis, suellos vero eorundem interim et fumari ac nobis transmitti facere debeatis, ex eisdemque porcis tres et tres cubulos frugum ipsi Demetrio Kwchar nostram ad rationem detis. Insuper custodiam *silvarum* nostrarum ad illud opidum nostrum Debrecen pertinentium ab illo Luca familiari vestro auferendo, ipsi Demetrio effective trademus, ut ipse eisdem bono ordine custodiat et ligna earundem augeri faciat et maiorari. Insuper de eadem taxa

nostra pro quinquaginta florenis auri pecora mactabilia pro curie nostre sustentatione comparare debeatis et dum volumus ipsa nobis transmittatis effective."¹

Debrecen uradalmi központi mivolta e levélből nyilvánvaló, s az uradalmi ispánság, az erdőővök feje stb. bizonyára a castellumban volt elhelyezve, amelynek egyrésze azonban fenn lehetett tartva arra az esetre, ha a királyné Debrecenbe jött. De Debrecenben a XV. század második felében nemcsak castellum, de földesúri kúria (amolyan majorféle) is volt. Midőn Hunyadi Mátyás király 1484 november 11-én Debrecen civitast és tartozékait Corvin János hercegnek adja, Debrecenben nemcsak castellumot, de curiát is említ („civitatem nostram Debrecen vocatam... simulcum curia et castello ibidem habitis...").²

Nem lehetetlen, hogy talán ez a curia a Zoltai által megjelölt utcák által határolt tömbön állhatott, azonban a szilárdabb építményű castellum inkább a város emelkedettebb, szárazabb részén épülhetett, már pedig a Csapó-utcával kapcsolatosan a Domb-utca tájékánál magasabban fekvő hely nem volt.

A város magvának, utcáinak kialakulási története, a régi Debrecen egyes részeinek partikuláris elkülönülésre törekvő sajátos életmódjának vázolása után áttér a szerző Debrecen, azután a környék egykori községei templomhelytörténetére és kutatásai során megállapítja, hogy a Szent András (a mai ref. nagytemplom) és Szent László templomán kívül Debrecennek a középkorban még öt kápolnája is volt.

Ami a Debrecen körüli egykori egyházas községeket illeti, ezek közül ma már a legtöbbnek emléke csak pusztavagy dülőneveken él. Így pl.: Bánk, Balmaz, Boldogfalva (mely ma már Debrecen része), Csécs, Derzsegyház, Ebes, Fancsika, a régi Fegyvernek (nem tévesztendő össze a mai szolnokmegyei Fegyvernekkal), Gut, Haláp, Hegvesháza, Kamarástelke vagy -halma, Lombfalva másképp Szentkeresztteleke, Keserűegyház, Macs, Máta, Monostor, Ohot, Pac, Pap-egyháza, Parlagh, Soma, Szaboles, Szata, Szentdemeter, Szent János vagy Ujlak, Szepes, Zám községnevek nagyrésze ma már csak emlék, sőt némelyik neve már teljesen feledésbe merült. Egyedül Hajdusámson és Hajdúszovát egykori egyházas községek azok, amelyek még ma is léteznek. Ezenkívül még 18 egyházatlan község emléke él részint a Debrecen környéki helynevekben, részint a régi oklevelekben.

Végül a szerző dolgozatának végén kutatásainak eredményét egybefoglalja. Itt téved a szerző, midőn a praedium-ot

¹ Orsz. Levéltár. Dl: 18004.

² Dl. 19003

lakcsaitól elhagyott helynek tekinti, pedig ez a szó egykor azt jelentette körülbelül, amit ma a német: Weiler, azaz a possessionál jóval kevesebb lakosságú és kisebb területet.

Debrecen és vidéke multjának szorgalmas kutatója, Zoltai becsületes és dícséretes munkát végzett, amidőn nemcsak a kiadott, hanem a helyi levéltári anyag felhasználásával, széles alapokon kidolgozta Debrecen és környéke helyrajztörténetét. De elismerés illeti a debreceni Tisza István Tudományos Társaság honismertető bizottságát is, hogy lehetővé tette e mű megjelenését, s reméljük, hogy a bizottság még több ilyen és ehhez hasonló lelkiismeretes és érdemes munkával fogja hazai történetirodalmunkat gazdagítani.

Iványi Béla.

Halmay Barna: Az 1526-iki mohácsi csata keletkezése és igazi helye. 8°, 81 l. Debrecen, 1926. A magyar nemzeti könyv- és lapkiadóvállalat rt. kiadása. Ára 2 pengő.

A mohácsi vész 400-ik évfordulója ösztönözte a magyar hadtörténetirodalomban eddig ismeretlen nevű Halmay Barnát most megjelent füzetének megírására.

A címlap szerint, a szerző „egykorú adatok alapján” dolgozta fel tárgyát, ami nagyon dícséretreméltó dolog, feltevé, hogy a felhasznált forrásanyag lehetőleg teljes is. Ámde ebbeli feltevésünket már a Bevezetés-ben megingatja Halmay, azzal a kijelentésével, hogy erről a nagy eseményről „nem maradtak adataink, leírásaink.” Ezt ugyan már a 15. lapon maga is megcáfolja azzal, hogy Brodaries „mondhatni a csata tökéletes leírását hagyta hátra az utókornak”, ami viszont a valóságnak nem felel meg. Ugyanis mindenki észrevehette — ha gondosan tanulmányozta a kancellár Históriaját — hogy abban sok olyan részlet található, amelyet a csata szemtanúi megérthettek ugyan, de mi már nem tudunk megérteni.

Maradt bizony a mohácsi csatáról elég feljegyzés, mert sokan és sokat írtak róla, csak hogy a szerző vagy nem ismeri, vagy mellőzi őket. Legyen elég itt a „Diarii di Marino Sanuto” című hatalmas kiadványra hivatkoznunk, amelynek XLII. és XLIII. kötetében számos és fontos, szemtanúk beszámolója alapján készült, leírás olvasható. de ezekről Halmay egyáltalán nem emlékezik meg.

Nagyon különös — sőt fonák — a dolgozatnak már a beosztása is. Ugyanis, a csata helyének megállapításával három különböző helyen foglalkozik, még pedig a Bevezetés-ben, továbbá a II. és V. fejezetben. Az utóbbiban *a csata leírása után*, holott mind a három résznek a háré fejtegetése *előtt* lett volna a helye. „A mérkőző haderők nagysága” című (IV.) fejezet, a csatát tárgyaló III-ik *után* következik, vagyis a természetes sorrendet itt is megfordítja a szerző.

Főfeladata -- mint maga mondja -- a csata valódi helyének kiderítése volt. Általában helyes nyomon is jár, amidőn a harc színhelyét a Borza-pataktól délre keresi. Amde a részletekben elég hibát követ el és helyenkint saját magával is ellenmondásba keveredik.

Brodaries Históriájának dr. Szentpétery Imre fordította magyar szövegét is félremagyarázza. Azt állítja ugyanis (8. l.), hogy 1526-ban a Duna *nagyobbik* ága folyt Mohács alatt, holott az idézett helyen¹ ez olvasható: „a *kisebbik* pedig Batta és Mohács mellett folyik.“²

Ha figyelmesebben olvassa a Zichy Okmánytár I. kötetét, abban megtalálta volna, hogy 1338-ban is a mohácsi ág volt a kisebbik.³ Marsigli 1726-i térképen a Duna két ága körülbelül egyforma széles; csak a későbbi szabályozás terelte tehát a folyam főtőmegét a sziget nyugati oldalára.

Dolgozata 13. lapján, Lipszky térképe nyomán, azt írja a szerző, hogy a Mohácstól délre eső lapályon, a török világban, erdőség sarjadt fel. Ezzel szemben megállapítható, hogy éppen annak a vidéknek 1687-ben, tehát a törökök kiverése idején készült — katonai mérnök kezéből származó — részletes térképén nincs erdő. Ellenben a hozzá délfelől csatlakozó térképalapon látható, hogy Baranyavártól közvetlenül északra, összefüggő erdőség kezdődött, amely — a XVII. századbeli úrbéri összeírások szerint is⁴ -- a mohácsi lapályt szegélyező terraszig nyúlt.

Halmay teljes bizonyossággal mondja ki, hogy a Borza mélyedése az 1526-i *nagyon esős* nyáron is száraz volt. Azonban olyan adatunk, amely ezt bizonyítaná, nincs, sőt a földvári pusztának és Majsnak az Országos Levéltárban őrzött XVIII. századbeli térképei⁵ a szerző feltevése ellen szólnak.

Brodaries erről csak annyit mond, hogy *víz* nem szelte át a lapályt, de lehetett, sőt bizonyára volt is a Borza horpadásában sár elég. Így tehát, egyéb okokat mellőzve, már csak ezért se látjuk valószínűnek azt, hogy a magyar sereg augusztus 29-én reggel, abban a vápában sorakozott volna. (I. vázlat.)

A mértékegységek dolgában is téved Halmay. Azt képzei ugyanis (17. l.), hogy a *magyar* mérföld a *földrajzi* mérfölddel volt egyenlő. Holott az előbbi 8353, az utóbbi pedig 7420 méter.

Hangsúlyozzuk, hogy a szerző feltétlenül megbízhatónak mondja Brodariesot, aki Földvár faluról azt állítja, hogy az

¹ *Magyar Könyvtár*: 337. füzet, 29. l.

² Eredeti szöveggel: „Danubius paulo supra Batam scinditur in duos alveos... minor Batam et Mohacium alluit.“ (*Acta Tomitana*: VIII. 242. l.)

³ 524. és k. l.

⁴ *Orsz. Levéltár*: Kincst. oszt. Urb. Fasc. 61. No. 46.

⁵ *Orsz. Levéltár*: Kincst. oszt. Collectio mapp cam.

a magyarok állásával szemben levő domb aljába épült.¹ És mégis azt látjuk, hogy Halmay az 1. vázlaton a terraszhézagot rajzolja a falut, a 20. lapon pedig a Majs és Buziglica közötti zsákutcaszerű vízműhelyét. De már a 43. lapon azt olvassuk, hogy a török „az elővédet Földvár kézbe vételére, a síkságra leküldi.“ Tehát mégis a lapályon volt Földvár?

Azt mondja továbbá a szerző, hogy azért tette Földvárt a vízműhelybe, mert a környéken több más falu is „víztől kimosott harántszakadékokban épült.“ Ez igaz, de semmivel se bizonyítható, hogy a török világban megsemmisült falvak eredeti helyükön épültek újra. Tudjuk továbbá azt is, hogy a Majssal és Nagynyáráddal határos, ma már meg nem levő Bágya, valamint a Nagynyárád melletti Körtevényes is, lapályon, nem pedig valami vízműhelyben volt.

De a döntő szó itt is Brodariesé. Ő ugyanis a térszín *homorú* alakulásait „alveus“, „vallis“ és „angustiae“ szóval jelzi. Ilyen „angustiae“-t említ a csata délelőttjén vívott harcok leírásánál.² Ez lehetett a Majs és Buziglica közötti vízműhely is. Amde a falu helyének meghatározásában se bizonyítást, se szorost nem említ, csupán a lejtő alját. Nem hihető, hogy abban az esetben, ha Földvár csakugyan valami szűk helyre (vízműhelybe) volt beépítve, Brodaries szóra se érdemesítette volna ezt az annyira jellemző és szembevető körülményt.

A szerzőnek az a *határozott állítása*, hogy a majsiak — a múlt század hetvenes éveiben — szőlőtálat forgatása közben, az említett helyen, a földvári templom alapköveit szedték ki (61. l.), pusztára feltevére épült. Elhisszük, hogy találtak ott a vízműhelyben vagy körülötte valami téglákat, de ez magábanvéve még semmit se bizonyít. Halmay nem ismeri Majsnak az Országos Levéltárban³ levő, 1772-ben készült térképét. Ezen láthatná, hogy a falu határának az a nyúlványa, amelybe az említett vízműhely esik, felerészben *Gétha*, felerészben *Mersa* nevet viselt. Ez tehát inkább az egykori Géth (monostor) és Merse, semmint Földvár fekvésére utal. Ha Földvár ebbe a későbbi majsi határba esett, akkor emléke a határ rész nevében csakúgy élt volna a XVIII. században, mint ahogy tovább élt a másik két elpusztult falu is.

Gergely Endre, aki a csata színhelyén rendszeres kutatásokat végzett s így ebben a kérdésben a leg tájékozottabb, maga se meri az itt-ott felbukkant falmaradványokat egyik vagy másik eltűnt község templomával azonosítani.⁴

¹ Contra nos collis erat longum protensus in theatrum quodammodo forma... in collis imo descensu pagus modicus cum templo — Feldwarei pago est nomen“. (*Acta Tomiciana*: VIII. 248. l.)

² *Acta Tomiciana*: VIII. 248. l.

³ I. h.

⁴ *Mohácsi Emlékönyv*: 350. és k. l.

Ismereteink mai állásában csupán annyit mondhatunk, hogy az egykori Földvár, Majs és Buziglicia között körülbelül feleúton lehetett, közel a terrasztövéhez. Többet, egyelőre, senki se tudhat.

A csata leírása a füzetnek egyik kevésbé sikerült része. Halmay — a címlap szerint — egykorú adatok nyomán dolgozott ugyan, de különös, hogy éppen ezek a források nem támogatják állításait. Tulajdonképpen csak Brodaries Historiáját és Szulejmán naplóját használta fel. A többi török kútfőt csak úgy futtatban említi¹ és nem is árulja el semmi, hogy ezeket is behatóan áttanulmányozta, mert különben bizonyára átvett volna sok fontos részletet belőlük. Sőt még említett két főforrását is többször félremagyarázza.

A török tüzéséget a terraszra, a Földvár mögötti vízmocsás végébe teszi, holott az — éppen Brodaries szerint — úgy volt felállítva, *mínta valami völgyben* lett volna.² Már pedig a 160-ra tehető török ágyúknak csak egy kis része férhetett a vízmocsásba, a többinek a terrasztörvényén kellett volna állania. Ebből következik, hogy az a völgyeszerű horpadás, amelyben az *egész* török tüzéség állott, nem lehetett más, mint az a sekély mélyedés, amely a terrasztörvényén húzódik végig s átlag 2—3 méterrel van az előtte levő földhullám tarajvonala alatt.

Ha a török ágyúk csakugyan ott állanak (szükségképpen messziről láthatóan) a terrasztörvényén, akkor az első és második magyar hararend nem rohan vaktában a torkukba, hanem idejekorán kitér előlük. Földvár *mögé* már csak azért se lehetett ágyúkat helyezni, mert a XVI. században a közvetett irányzásnak híre-hamva se lévén még, az irányzó tüzésnek látnia kellett a célt. De nem láthatta, ha házak és kertek voltak előtte.

Halmayt alkalmasint Brodariesnak az a mondása téveszthette meg, hogy a második magyar hararend beérkezése után „már nem azon a széles síkságon, hanem közvetlenül az ágyúk előtt” folyt a viadal.³ Úgy látszik, ebből következteti, hogy a csata második fele a magaslaton folyt le, ahol — szerinte — a török tüzéség állott.

Csak hogy Brodaries előbb azt mondotta, hogy a törökök a lejtő *alján* levő Földvárnál állították fel ágyúikat; ennél fogva fenti mondását csakis úgy értelmezhetjük, hogy az ágyúk előtt álló kancellár a síkságnak csak egy *keskeny* darabját látta, mert azután már a lejtő következett.

A török hadseregnek is meg volt a maga székéje.

¹ 44. és 45. l.

² „Tormenta ita erant ibi posita, quasi in quadam valle...” (*Acta Tomiciana*: VIII. 248. l.)

„...dum tamen etiam postea est pugnatum, iam non in latiore planitie, sed ante illas tormentas...” (U. o. 250. l.)

amelyhez a csatarend megalakításánál igazodnia kellett. Ez pedig az volt, hogy a *középre állított* tüzéség két szárnyán hatalmas lovastömegek, az ágyúk között és mögött pedig janicsárok (és egyéb gyalogesapátok) helyezkedtek el. Ha — nagy ritkán — eltértek ettől a kaptafától, az olyan feltűnő eset volt, hogy a leírások feltétlenül megemlékeztek róla.¹ A mohácsi csata leírásában ilyesmiről nincs szó, annak bizonyságaként, hogy a törökök itt se tértek el a rendes mintától.

Tudjuk azt is, hogy az első magyar harcerend *lovassága*, az előretolt rumeliai lovasság viaszorítása közben, nekirohant az ágyúknak, majd *jobbra* kanyarodva, a török *bal* szárnyon álló rumeliai lovasság zömére vetette magát.² A második harcerend — mint az Brodaries leírásából kitűnik³ — szintén Földvár irányában támadott; azután pedig, az ágyúk elől kitérve, *balra* kanyarodott s az anatóliai lovasságot támadta meg,⁴ amely a török tüzéség *jobb* szárnyán állott. A második magyar harcerend beavatkozása *után* az volt tehát nagyjában a helyzet, hogy a magyar lovasság a török sereg szárnyait alkotó rumeliai és anatóliai lovasság ellen, a magyar gyalogság pedig a török tüzéség és a janicsárok ellen küzdött.

Ezt tudva, teljesen érthetetlen Halmaynak az a feltevése, hogy: „Ha igaz az, hogy a török ágyúk a török harcerend közepén álltak (Földvár falu mögött), amelyhez mindkét magyar csoportnak jobbszárnnya ért, úgy a fejlődésben levő, avagy fejlődését éppen befejezett török balszárnynak (Majs felé eső) senki se támadt.“ (46. l.)

Először is megállapítható, hogy Ibrahim nagyvezírnek a török sereg *balszárnján* levő rumeliai hadteste volt legelőbb készen a harcra. Másodszor, ha a magyarok a török balszárnynak nem támadják meg, akkor az, egyszerű bekanyarodással, átkarolja és összeroppantja a közép előtt küzdő magyar csoportot. Erről azonban a kútfők mitse tudnak.

Báli és Khoszev irreguláris lovasságáról a róla megemlékező egykorú és későbbi írók egyértelműen azt mondják, hogy Ibrahim ezt a két lovashadosztályt *balra* (tehát a nyugati oldalra) különítette ki. Pecsevi-Ibrahim szerint Báli Bácsfalvánál (a mai Bácsfa-pusztá táján) állapodott meg. Kemálpasazáde azt is tudja, hogy Bálinak és Khoszevnek, a kapott szigorú parancs szerint, nem volt szabad a küzde-

¹ Bethlen János írja, hogy Szejdi budai pasa 1660 május 22-én, a szászfenesi ütközetben: „peditatum omnem inaudito antea apud nos exemplo in duo exercitus dividit cornua“. (Comment. de rebus Transsilv. II. 126. l.)

² Dseldzade Musztafa. (Thury: Török történetírók. II. 163. l.)

³ Acta Tomiciana: VIII. 249. l.

⁴ Lutfi (u. o. II. 16., 17. l.). — Dseldzade Musztafa (i. h.).

⁵ Uj Magyar Múzeum: 1860. évf., 32. l.

lembe avatkozni, míg csak a döntés meg nem történt. Akkor azonban, leshelyükről gyorsan előtörve, el kellett a futók útját állaniok.¹ Hogy ez meg is történt, azt szintén Kemálpaszáde mondja.²

Ennek ellenére Halmay 2. vázlatán azt látjuk, hogy Báli és Khoszrev, a második magyar harcerend közbevágása pillanatában, a török *balszárny mögött* volt. Vajjon melyik *egykorú* forrás állítja ezt? Meg kell említenünk azt is, hogy a szerző két Bálit feltételez (42. l.), aminek azonban semmi alapja sincs.

Annak sincs írott nyoma sehol, hogy a magyar balszárny fennakadás nélkül folytatta harcát a peremen felfelé, tehát jobb sarkponttal kanyarodott, s az eddigi északkelet—délnyugati arevonal nyugat—keletivé vált. (46. l.) Ugyanilyen önkényes és semmivel se támogatható feltevés az is, hogy végül az eddigi észak—déli arevonalakból kelet—nyugati irányúak lettek. (47. l.)

Folytathatnók még a szerző tévedéseinek és meg nem oldható feltevéseinek hosszú sorozatát, de akkor lapról-lapra kellene állításait cáfolgatnunk.

Most csupán azt említjük még meg, hogy *Halmay mindenáron azt akarja megdönteni, amit egyetlen komoly hadtörténetíró se állít*, hogy t. i. a török seregnek 300.000 harcosa volt. Azután pedig azt próbálja bizonyítani, hogy a *Mohácsnál küzdött török haderő nem volt erősebb, sőt gyöngébb volt a magyarnál*. A 44. lapon ugyanis azt mondja, hogy a Földvárnál felvonult török sereg *talán* nem is volt 30.000 ember. Az 56. lapon már azt olvassuk, hogy a szultán csak 25—30 ezer emberrel lépte át Magyarország határát; végül pedig azt halljuk, hogy Mohácsnál a szultánnak csak 20.000 embere harcolt (u. o.).

A szerző nem ismeri a török sereg erejére legjobb kútfőt, Kocsi bej emlékiratait.³ De még így is más eredményre kellett volna jutnia. Ugyanis a magyar királynak, ha minden segítőhada kellő időre megérkezik, legalább is 50 ezer harcosa lett volna Mohácsnál. A törökök, részint kitűnő kém-szervezetük jóvoltából, részint a legutóbbi háború tapasztalataiból, jól tudták, hogy Magyarország — még akkori zülött állapotában is — 30 ezernél több harcost tud esatásorba állítani. Azt is tudták, hogy Lajos király mindenfelől kért külföldi segítséget. Hogyan képzelhető tehát, hogy Szulejmán szultán, aki okos és számító ember volt, olyan gyöngé hadsereggel indul *támadó hadjáratra*, amely a döntő mérkőzés idejére, az ellenségénél kisebbre apad?

¹ Thury: i. k. I. 239. l.

² U. o. 250. l.

³ Thury: i. k. II. 411. és k. l.

De a szerző ellen szól az is, hogy nincs egyetlen olyan *egykorú* forrásunk se, amely a török sereg állományát 30, vagy éppen 20 ezer főre szállítaná le. Tudtunkkal a legalacsonyabb becslés az, amely a mohácsi csatában résztvett, valóban fegyverfogható, törökök számát 40 ezerre teszi.¹ Halmay tehát itt se egykorú adatok, hanem csupán saját feltevése alapján jut a fentebb vázolt különös eredményre.

Sok homályos részlete van a mohácsi csatának, amelyre a legbehatóbb történelmi kutatás se tudott — és alkalmasint nem is fog soha — elegendő fényt deríteni. Ezen a téren Halmay kísérlete se vitte előbbre ismereteinket. Nem vitatjuk el, sőt készséggel elismerjük a szerzőnek azt az érdemét, hogy, bár másokkal egyszerre, de tőlük függetlenül, állapította meg azt a sokáig lappangott igazságot, hogy a mohácsi esata nem a földvári (sátorhelyi) major táján zajlott le. Azonban úgy látjuk, hogy a esata szorosánvett történetébe világosság helyett újabb zűrzavart vitt. Mélyebbenszántó és szélesebbkörű forrástanulmánnyal bizonyára jobb eredményt ért volna el. Véleményünk szerint csak hasznára vált volna a dolgozatnak, ha a esatáról szóló részt kihagyja belőle.

Gyalóky Jenő.

Włodzimierz hr. Bem de Cosban: General Józef Bem. Lwów—Warszawa—Kraków, 1925. Kis 8°, 1—57 old.

E mű Bem halálának 75. évfordulójára jelent meg a lengyel könyvpiacra. Szerzője dédatyai ágon a nagy tábornok unokaöccse s ezért tanulmányát a kegyeletes megemlékezés jegyében írta meg. Ám e rövid életrajzi vázlatban az író sokkal többet nyújt, mint amennyit az ember az ilyen természetű munkától várna. Komoly és értékes genealógiai, illetve történelmi tanulmány ez, amely eredeti levéltári és általában mélyreható kutatásokon alapul s határozott nyeresége a Bemről és működéséről szóló irodalomnak.

Az I. fejezet a Bem-család történetével foglalkozik. A Bemek eredetileg porosz-pomerán származásúak; a XIII—XIV. században „Freiherren von Boemdorf”. Arnold Bem tábornoknak legrégibb kimutatható őse, 1420-ban már lengyel sztarosza és birtokos nemes. A XVII. századig főleg Danzigban játszanak fontos szerepet. Ebben az időben Jan Bem „a lovagi szokások szerint Magyarországra ment” s ott később Thamas-Cosban Johanna grófnőt vette el nőül. Ez a főúri család Erdélyből származott át Tolna megyébe, ahol Kosba várát építette föl. A házasságból született fiú, Frigyes Ulászló, Bem tábornok ösátyja, használta először a de Cosban előnevet, amit 1669-ben a magyar király is megerősített.

¹ 1526 szeptember 10-én kelt tudósítás. (*Marino Sanuto*: i. k. XLII. 657. l.)

Ennek fia, Jakab, mint magyar mágnás, gróf Eszterházy Krisztinával kötött házasságot, majd résztvett a Thököly-fölkelésben is, amiért birtokát elkobozták s azt később az Eszterházy hercegi családnak juttatták. Jakab fia, József, a 48-as tábornok dédattyja már Lengyelországban nevelkedett.

A III. és IV. fejezet Bem tábornok életrajzi adatait, a lengyel fölkelésben játszott szerepét, emigrációját, irodalmi működését stb. foglalja magában, míg a IV. és V. a magyar szabadságharcban való szerepét, erdélyi és bántági hadműveleteit írja le. Igen érdekes a szerző megállapítása, mely szerint Bem Bécsbe érkezvén, először oly szláv-magyar föderációra gondolt, mely egyformán irányult volna a moszkovizmus és az osztrák-német imperialista törekvések ellen. E politikai koncepcióját azonban csakhamar kénytelen volt feladni, mert „az ausztriai szlávok már a reakció vizein eveztek (természetesen a lengyelek kivételével) és nyíltan felléptek a magyarok szabadság- és függetlenségi törekvéseivel szemben“. Mégis Bem úgy vélte, hogy Magyarország függetlenségének kivívása az első lépést fogja jelenteni Lengyelország felszabadításához is.

Az utolsó fejezet Bem törökországi szereplésével foglalkozik s politikai ideológiáját ismerteti. A mű értékét nagyban emelik a sikerült illusztrációk, a csatolt genealógiai tábla, valamint Bem hadműveleteinek két vázlata. A marosvásárhelyi Bem-szobor képével kapcsolatban felháborodással emlékszik meg a szerző a szobornak a román csapatok által történt lerombolásáról. Általában az egész tanulmányt a lengyel-magyar tradícionális együttérzés és egymásrautaltság szelleme lengi át. Büszkén állapítja meg a szerző, hogy a Bem-család ereiben magyar vér is csörgedez s a tábornok élete végén nyugodtan elmondhatta, hogy „Lengyelországnak is leghűségesebb fia s a magyar függetlenségnek is legjobb vitéze volt“.

Podhradszky György

Pethő Sándor: Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története. Budapest, 1925. Az Enciklopédia r. t. kiadása, VIII, 324 lap. Második kiadás (5—10.000-ig).

Feltűnő jelenség történeti irodalmunkban, hogy egészen a háború utáni időkig szinte teljesen hiányzott belőle az, amit korunk történetének nevezhetnénk, a jelen eredőinek pragmatikus feltárása. Ennek a kétségenkívüli hiánynak oka azonban nem történetírásunk módszerének elavultságában, vagy éppen arra temett tudósok hiányában keresendő, hanem Ferenc Józsefnek szinte természetellenesen hosszú uralkodása jelenné tette a mi történetünkben azt az epochát, amelynek legnagyobb része a többi nemzet életében már a múlté lett. Ferenc József uralkodása szinte hozzáfűzte a mát

a rendi alkotmány megszűnésének napjaihoz, az élő ural-
kodóval szemben kötelező tapintatos hallgatás azonban a
tisztán tudományos hátramaradottságnál sokkal mélyebb és
egyetemesebb kár okozója lett. A történetírás jóformán tel-
jesen megállapodott 1848-nál, az önkényuralom és a kiegyezés
eredményeit legtöbbször csupán elbeszélően adta elő, az okok
és ható erők behatóbb elemzése vagy feltárása nélkül. Ami
meg a kiegyezés után történt, az jóformán említésre se talált
történetirodalmunkban. Annak a körülménynek, hogy tör-
ténétírásunk ilyen évtizedes korszakokkal kényszerült vissza-
maradni személyi tekintetek, valamint a lényeges források
megközelíthetetlen volta miatt, érezte hatását egész köz-
és különösen politikai életünkben. A jelen és a legközelebbi
mult történetírója mintegy a nemzet vérkeringésének hiva-
tott vizsgálója. Kezét a nemzet életének üttöerein tartva, hiva-
tott megállapítani a kóros tüneteket, a betegségnek a nemzet
testébe beleférközött csiráit. Ezért és ilyenkor nevezhető jog-
gal és igazán a történelem az élet mesterének. Ámde a mi
történetírásunk Ferenc József uralkodásának második felé-
ben elvesztette ezt az élő és éltető kapcsolatot a magyar nem-
zet egyetemes életével. Századvégi és századeleji történet-
íróink ellentétben Horváth Mihály, Szalay László, Csengery
Antal és mások példáival, akik koruk történetének írói is
voltak, szívesebben mennek vissza a messi magyar multba,
a legközelebbi multat, melyet a legtöbb kapocs fűz a jelen-
hez, szinte teljesen átengedték a módszerében és felfogásában
a történettől annyira különböző publicisztikának, a történet-
írói dilettantizmusnak, vagy legjobb esetben — a közjogá-
szoknak. Az igazi módszeres történetírás azonban megállt a
szabadságharcnál, szinte önként mondva le az élet mesteré-
nek nagyraihivatottságáról, miből nem utolsó sorban folyt
az, hogy történetírásunk hatásának sugára mind szűkebb
körre korlátozódott és mind hangosabbá lett a panasz, hogy
kiveszőben az érdeklődés nemzeti történelmünk iránt. Való
igaz, hogy a háborúelőtti évtizedekben a mindjobban ter-
jedő materialista világnézet kevésbé tette fogékonnyá köve-
tőit a történetírás idealisztikus értékeivel szemben. De nem
tagadhatjuk, hogy nálunk ezen általánosan érvényesülő
visszahatáson kívül az ú. n. történetellenes felfogást erősí-
tette az is, hogy történetírásunk elvesztette kapcsolatát azzal
a legközelebbi multtal, amelynek vizsgálatát, jelenre hatásá-
nak elemzését egyébként joggal várhatták tőle.

A vesztett háború után a helyzet itt is megváltozott.
A monarchia felbomlása szabaddá, sőt használatukban túl-
ságosan szabaddá, tette legközelebbi multunk forrásainak
megismerését. A világháború eseményekben, megdőböntő
fordulatokban gazdag folyamata és reánk nézve gyászos be-
fejezése nagy tömegek lelkében támasztott mohó vágyat.

megismerni az okokat, amelyek idejuttatták nemzetüket. Innen tehát a hatalmas érdeklődés a memoire-irodalom, valamint a legújabb kor története iránt.

Tudományos érdeklődési iránya, valamint sajátos módszeres felkészültsége miatt nem volt benne semmi meglepő, sőt egészen természetes, hogy a ferencjózsefi éra politikai arculatát, valamint az erkölcsi, társadalmi és gazdasági erők komponensét Szekfű Gyula írta meg nálunk csakhamar az összeomlás után megjelent munkájában (Három nemzedék, Budapest 1920.), amelyet valósággal a XIX. századi Magyarország történeti dinamikájának nevezhetünk. Szekfű Gyula munkájában mindenütt az események helyére hatolt, mindenütt a tenger fenekén csapongó hullámok okait keresve, természetszerűen legkisebb figyelmet fordítva az események részletes elmondására. Ezek ismeretét olvasóinál jórészt föltételezni látszik, aminthogy forrásanyaga sem olyan terjedelmű és természetű, hogy tőle új részletek feltárását várják. Nála az események új nézőpontból való megvilágításán van a főszó, amelyet teljes mértékben eredmény és siker is koronázott, de nem tett föllegessé egy másik művet, amely a ferencjózsefi Magyarország külső történetét adja elő pragmatikus szempontok szerint. Ennek a kétségkívül meglévő hiánynak pótlására vállalkozott Pethő Sándor, immár második kiadásban közösen forgó munkájával.

Pethő Sándor eddigi írói pályáján szinte kizárólag a publicisztika, illetőleg az essay-irodalom terén működött. Arképei a történeti multból és a politika jelenéből (Politikai arképek, Budapest, 1911.; Sorsok, Budapest, 1913.) valóban finoman megrajzolt portrék, amelyek mögül mindenütt elővillan írójuknak magasan kultúrált egyénisége, józanul konzervatív és Szent István királyságának gondolatában gyökerezett keresztény világszemlélete, kutató pillantása pedig akkor is, ha a jelen vagy a közelmúlt embereinek portréit mintázza, meglát olyan subversiv erőket is, amelyekről történetírásunk akkor, a ferencjózsefi éra utolsó tizedében jóformán tudomást se vett. Módszere az essayistáé, stíluskésztsége az elegánstollú publicistáé, annak minden erőnyeivel és hibáival egyetemben. Bővebb okfejtés helyett szeretni a színes képeket és hasonlatokat, sokszor szinte erőszakolja őket, csupán külsőleges párhuzamokat vonva az összehasonlítottak belső, genetikus vagy lényegi összefüggése nélkül. Ezek a tulajdonai, a nagy történeti eseményeknek egy-egy hősének alakján át történő megrajzolása és jellemzése, az essayistának mindig csak a lényegest egységes képbe foglalni kívánó törekvése, mely a publicista könnyed, tárgyához símuló stílusával szervesen olvad egybe, szinte eleve kijelölték Pethő Sándort a liberális Magyarország, mondjuk, népszerű történetének megírására.

Történetünknek ez a korszaka bővelkedik egyéniségekben, Deák, a két Andrássy és a két Tisza aktív, alkotó munkája mellett szinte az egész korszakon át érezhetően hat Kossuth Lajos mindinkább misztikus hősi, nemzeti szabadságunkat szimbolizáló alakja. Ámde ez a kizárólag hősökben fogant történetszemlélet, amely Pethő történetírói felfogásának eddigi munkáiból kimutathatólag a sarkpontja, már magában rejtje a hibák és tévedések csiráit, amelyek munkájában azután sokhelyt úrrá is lesznek.

Köztudomású dolog, hogy Pethő Sándor egyik konzervatív-keresztény irányú napilapunk nagytekintélyű publicistája. Lehetetlen volna tehát azt kívánni tőle, hogy amikor történetet ír, teljesen levetkőztesse politikai meggyőződését, pártállásától függő rokon- és ellenszenvét; hiszen a történetíró objektivitása nem lehet független a történetíró egyéniségétől. Ámde Pethőnél nincs meg a helyes arány a történetírói objektivitás és a pártpolitikai állásfoglalás kölcsönhatásaiban.

A napilap élénken lüktető stílusában ír Pethő Sándor akkor is, amikor a bevezetésben, amely negyven oldalon elég ügyesen foglalja össze nemzeti fejlődésünk legfőbb irányait és eseményeit 1848-ig, modern fogalmakkal, modern terminológiával jelöl évszázados intézményeket. Pathetikus frázisnál egyébként alig nevezhető például az, amit Rákóczi Ferenc szabadságharcáról ír. III. Károly és Mária Terézia koráról szólva, azt mondja „elérkezett az ideje Közép-Európa végleges megszervezésének a magyar nemzet részvételével“. Bárminő szépen hangzik is ez, bárminő hatásosan is fogja meg a történelemben, valamint a történetírás módszereiben járatlan olvasó figyelmét, mégsem egyéb színes buboréknál, melynek nincsen magja, sőt téves felfogás továbbterjesztésére is igen alkalmas. Legtöbb olvasójának a világháború Mittel-Európája jut majd eszébe, s csak kevesen hámozzák majd ki a színes szavak mögül, hogy az író tulajdonképpen arra a Mária Terézia által megteremtett Ausztriára gondol, amelyet éppen a világháború döntött romba. Nem akarunk több példát felhozni arra, hogy Pethőt mennyire viszi, ragadja magával színes, csillogó stílusa, egy-egy szép stílusvirág, könnyed és hatásos fordulat kedvéért, amelynek hatása vezércikkben rendszerint elmaradhatatlan, mint áldozza fel a lényegét, olykor a történeti igazság rovására is.

Hibás Pethő kiindulási pontja, amidőn a világosi katasztrófát úgy állítja be, mintha a szabadságharc dicsőséges befejezését három incidens akadályozta volna meg: Görgei stratégiai hibája Buda ostromának erőltetésével a megvert osztrák sereg üldözése helyett; a függetlenségi nyilatkozat, amely politikailag a forradalom terére vezette az országot, végül az orosz intervenció. A szabadságharc politi-

kai és katonai eseményeiről való ismereteink jelenlegi állása mellett Pethő fenti okoskodása túlhaladott álláspontnak tekinthető. A szabadságharc sorsa katonailag eldőlt abban a pillanatban, amidőn Radetzky seregei győzedelmeskedtek Olaszországban, tehát csupán idő kérdése volt, hogy az ön-bizalmát és szervezeti egységét ismét visszanyert osztrák hadsereg mikor pacifikálja a katonailag szervezetében és főszerelésében annyira visszamaradt, lelkileg is kimerült magyar hadsereget. Külpolitikailag pedig megpecsételte a magyar szabadságharc sorsát a reakció előretörése Német- és Franciaországban, amely egyszerre elszigetelte a független Magyarországot a reakcionárius konszolidációra törekvő Európában. Az orosz beavatkozás már nem döntötte el a magyar szabadságharc sorsát, csupán siettette a tragikus végső kifejeletet, tényleges katonai szükség nem is volt reá, oka inkább az volt, hogy Ausztria politikai és katonai vezetőit módfelett idegessé tették a magyar csapatok tavaszi győzelmei, s mielőbb szeretnék volna magukat Magyarországon is uralmukban biztosítva látni. Mai tudásunk mellett minden más beállítása, illetőleg magyarázata a szabadságharc tragikus befejezésének talán kedvezhet a nemzeti illúziók ápolásának, de semmi esetre sem felel meg a történeti igazságnak.

A Bach-korszak történetét Pethő szokott színes előadásában tárja olvasói elé. Azonban már itt feltűnik a kritikus szemével néző olvasónak, hogy Pethő történet szemlélete, színes képekben, ragyogó jelzőkben buján gazdag előadása mennyire a külsőségekhez tapad, értékelése mennyire a felszínen marad. Legtöbbször megelégszik az események színes tollú egymásbafűzésével, a tények puszta regisztrálásával. Nyilván politikai állásfoglalása miatt pedig nem veszi észre azt a jelentős gazdasági, közigazgatási és, igen sok tekintetben, kulturális haladást, amelyet az ország az önkényuralom idején elért. Pethő minden érdeklődése, teljes figyelme már itt is jóformán kizárólag a politikai események felé fordul, ami művét egyoldalúvá teszi. Az az állítása pedig, amelyet a Thun-féle konkordátummal kapcsolatban kockáztat meg, amidőn azt mondja, hogy „a konkordátumot azért kötötték, hogy az összbírodalmi katholicizmust alávessék egy idegen szuverenitásnak“, sokkal inkább illik egy antiklerikális népgyűlés túlfűtött levegőjébe, mint komoly történeti műbe, s emellett vaskos tárgyi tévedése miatt igen alkalmas arra, hogy szerzőjének tudományos tájékozottságába vetett bizalmunkat alaposan megingassa.

Bármennyire csábító volna is Pethő okfejtéseit, állításait pontról-pontra végigkísérni munkáján, mégis joggal hisszük, hogy kritikánk alátámasztására elégséges lesz elvi kifogásainkat általánosságban megvilágítani. Tehetjük ezt

annál is inkább, mert már mások is rámutattak Pethő könyvének igen sok tévedésére. (V. ö. pl.: Társadalomtudomány, 1925, 301—314. ll.; Protestáns Szemle, 1926, 244—247. ll.)

Már a tartalomjegyzék átolvasásakor meglepi az olvasót az a körülmény, hogy Pethő a kiegyezés utáni Magyarország történetéből szinte kizárólag csak a szorosan vett politikai küzdelmekkel foglalkozik. Gazdasági, kulturális problémák nem látszanak érdekelni a szerzőt, sőt a politikai küzdelmeket is csak a parlament tükrén át nézi és vizsgálja, mindaz a politikum, mely a parlament körein kívül álló társadalmi egyedekeket vagy csoportokat érint (nemzetiségi kérdés, szociáldemokrácia stb.) alig, vagy egyáltalán nem talál Pethőnél méltatásra. Műve így szinte kizárólag a parlamenti küzdelmek történetének elbeszélésévé válik.

Mennél inkább közeledik napjainkhoz, történeti felfogása, előadása annál inkább hasonul át a publicistához. Miután figyelmét kizárólag a parlamenti pártok küzdelmeire fordítja, nem látja meg idején azokat a folyton fokozódó hatállyal működő erőket, amelyek a 67-es kiegyezés megdöntésével a dualizmus bukását és a történeti Magyarország megdöntését, vagy azzal egyértelmű gyökeres, a magyarság hegemóniáját megingató átformálását célozták. A háborút megelőző másfél évtized robbanásig túlfűtött politikai küzdelmeiben Pethő csak a pártok harcát látja, mindenütt a küzdelem élén a két vezér klasszikus alakjával, Tisza Istvánnal és a fiatalabb Andrássy Gyulával.

Pethő egyénítő történetírói felfogásából szinte természetyszerűleg következik, hogy e két államférfi alakjában látja megtestesítve a küzdelmet Magyarország jövő sorsa felől. Történetírói felfogásához itt politikai pártállása is járul, amely Andrássy oldalára állította őt közéleti pályája alatt. Pethő felfogása a Tisza—Andrássy-ellentét kérdésében már eléggé bőven tárgyalgatott napilapjainkban és folyóiratainkban; a történetíró szemével nézve ezt a, ma már történelemmé lett küzdelmet, megállapíthatjuk, hogy az ellentét a két államférfi között nem annyira az elvekben, mint az elvek alkalmazásában, különösen politikai kultúrájuk különbözőségében és talán nem kis mértékben a történeti eseményeknél annyszor szerepet játszó személyi ellenszenvben rejtett. Tisza is, Andrássy is a kiegyezés alapján álltak, Deák művének sérthetlenségére alapították politikájukat, amelyben nem találtak helyet ennek átalakítására vagy lényeges megváltoztatására irányuló törekvések. Hasonló dogma volt a német szövetség kérdése, amely mellett szintén egyforma határozottsággal foglaltak állást. Belpolitikájuk, a dualizmus biztosította magyar hegemonia, egyformán orthodox hitvallása mindkettőjüknek, külpolitikájuk, kitartani minden ellenkező megfontolás vagy csábítás dacára a Bismarck—idősebb

Andrássy-féle szövetségi szerződés mellett, lényegében egyező és mindkettőjük részére egyformán lehetetlenné tette, hogy politikájában a parlamenten kívül álló, de mindjobban erősödő tényezők közbenjöttével, vagy a trónnak a dualizmus ellen állásfoglaló várományosával egyetértőleg keresse az elhárítását annak a veszélynek, mely a monarchia és elsősorban Magyarország egén tornyosodott.

Magyarország tragédiájának egyik jelentős oka volt, hogy a világháború kitörésekor kormánypártja és, miután a koalíciós kormányalakítással a függetlenségi párt is tényleg a 67-es kiegyezés alapjaira helyezkedett, egészen elenyésző töredéktől eltekintve, ellenzéke is ugyanazon bel- és külpolitikai orientáció alapján állott, e pártok mindegyike dogmaként vallotta azt (a monarchia dualisztikus szervezésének épségben tartása, a német szövetség), aminek veszített háború esetén szükségképpen változást kellett szenvednie. Amikor a háború hosszú tartama alatt mindjobban nyilvánvalóvá lett, hogy nemcsak a győzők békéjét nem diktálhatjuk, de a békéért súlyos és fájdalmas áldozatokat is kell hoznunk, Tisza és Andrássy politikai ideáljai mindjobban eltávolodtak a realitások lehetőségeitől, szinte erőtllenül engedve át a teret az antantpropaganda és az itthoni földalatti erők felforgató tevékenységének. A forradalom egyformán temette azután maga alá Tisza és Andrássy politikai koncepcióját.

Nézetünk szerint helyesebb lett volna, ha Pethő az októberi forradalommal bezárta volna fejtegetéseit. Mindaz, ami akkor és azóta történt, még a politikai szenvedélyek pergettűzésében izzik, megbízható adat emberek, események értékelésére ma még nem áll a történetíró rendelkezésére. A ma eseményeinek elmondásánál kikerülhetetlen, hogy a történetíró valamiképpen állást ne foglaljon pártpolitikai meggyőződése szerint a történeti igazság rovására. Tapasztalhatta ezt Pethő is a könyvének idevonatkozó fejezetében foglalt némely állításai körül kifejlődött hírlapi polémiaik során.

Összegezve az elmondottakat, csak sajnálni tudjuk, hogy Pethő csak érdekes, de nem abszolút becsű művet alkotott. Történetírói módszereinek elemzésével megkíséreltük bizonyítani, hogy történetírói felfogása, journalismusa mellett olyan abszolút becsű művet, aminő Szekfű Gyula *Három Nemzedék-e*, nem is alkothatott. Mindig csak a politikai események felszínén mozogva, érthetőleg nem juthatott el a mélyenfekvő vagy a szűkebb politikai életen kívül keresendő okok ismeretéhez. A stílus könnyedsége magával ragadta az író, így segítvén át magát sokszor az alapos tanulmány és elmélyedés hézagain. Maga mondja (Litteratura 1926. 15. lap.), hogy művének megírására mindössze négy-öt hónapját vette igénybe. Ez a vallomás megmagyarázza a munka sok hibá-

ját és hiányait, amelyek miatt, dacára a külső sikernek. Pethő könyvét a tudomány szempontjából sikerültnek nem mondhatjuk. Szekfü Gyula klasszikus műve mellett még mindig várjuk a ferencjózsefi Magyarország pragmatikus történetének megírását, mert Pethő Sándor könyvében ezt kielégítően nem találjuk meg. Tóth László.

Attilio Vigevano: La legione ungherese in Italia (1859—1867).
Roma, 1924.

A szabadságharc utáni magyar emigráció történetének egyik fontos fejezete az olaszországi magyar légió megalapításához és működéséhez fűződik. Attilio Vigevano ennek a fejezetnek megírására vállalkozott, mikor a torinói állami levéltárban nagy számmal található jelentések és okmányokból a légiónak mintegy kilenc évre terjedő életét rekonstruálja. Nem lesz talán érdektelen, ha ezt a benne foglalt okmányközlések és a mellékelt térképek miatt is értékes könyvet kissé bővebben ismertetjük.

Vigevano a politikai előzmények vizsgálatával vezeti be könyvét. Bettioni Cazzago munkája alapján (Gli italiani nella guerra d'Ungheria 1848—49, Treves, 1887) összefoglalja Vincenzo Monti ezredesnek és a vezetése alatt álló olasz légiónak részvételét a magyar szabadságharcban, Gioberti miniszter kísérleteit a magyarok és szlávok összebékítésére; szól azokról a magyar csapatokról, melyeket két, az olaszországi osztrák seregből dezertált tiszt, Winkler Lajos főhadnagy Velencében, Türr István hadnagy pedig Piemontban szervezett az ottani kormányok megbízásából. Azonban a mi szabadságharcunk alatt sem a diplomáciai összeköttetést, sem a katonai együttműködést nem sikerült megszervezni Olaszországgal. A Velencével kötött véd- és dacsövetség is csak írott malaszt maradt.

Kossuth törökországi fogsága után Londonba érkezik és Torinoval nem sikerülven érintkezésbe lépnie, Mazzini forradalmi táborába szegődik. Az Ausztria ellen tervezett és egymás közt sokat vitatott közös akciójuk azonban az 1853 február 6-i milánói lázadás sikertelenségében merül ki.¹

Az 1859-i olasz-osztrák háború kapcsán Cavour és III. Napoleon támasztják fel újra Kossuthtal egyetértve az olaszországi magyar légió gondolatát. Ez egy május 24-i királyi dekrétummal meg is alakul. Vigevano bőven foglalkozik szervezetével, fokozatos növekedésével, valamint a nehézségekkel, melyekbe felszerelése, ellátása Alexandriában, Asti-

¹ Szabadon itt helyreigazítanom „Kossuth és Mazzini” címen a Századok 1925 január—márciusi számában megjelent cikkem egy tévedését, melyre Feleký Károly úr volt szíves New Yorkból figyelmeztetni: A milánói lázadáskor Kossuth nem Amerikában, hanem Londonban tartózkodott.

ban, Acquiban való elhelyezése ütköztek. Kossuth és Cavour közt sem volt teljes az összhang a légió rendeltetésére vonatkozólag, mi Klapka szervező munkáját — Cavour véleménye szerint — nagyon hátráltatta. A hirtelen megkötött villafrancai fegyverszünet folytán ez a „Magyar sereg Olaszországban“, mely öt zászlóaljba osztott 3033 emberből s 44 tisztből állott (a IV. zászlóalj parancsnoka Tüköry Lajos) nem is került a hadszíntérre. Csak néhány tiszjt — köztük Türr István és Teleki Sándor ezredeseket — osztották be az alpesi vadászokat vezető Garibaldi tábornokába, hogy Klapka kiáltványát az osztrák hadseregben szolgáló honfitársaikhoz eljuttassák és a hadifoglyok közül a magyarokat kiválasszák. Ezek közül különösen Mihalovits kapitány végzett fontos feladatot és kémiszolgálatot, Türr pedig karján sebesült meg. A háború végeztével a magyar légió feloszlik. Tagjait szeptember közepén szállítják Veronába, miután a békekötés teljes amnesztiát és minden sorozástól való mentességet kötött ki részükre.

A légió azonban már a következő évben Garibaldi szicíliai vállalkozásával kapcsolatban újra feltámad. Az expedíció tervét Garibaldi ugyanis Türrrel beszélte meg, ki bizalmasává lett s akit előbb hadsegédévé, majd a XV., valóságban I. divízió parancsnokává nevezett ki, mert Garibaldi a maga seregét a piemonti hadsereg XIV. divíziójának folytatásaként fogta fel. Mikor pedig Medici generális segédesapatával több magyar érkezik Palermóba, Garibaldi magyar légiót alkot belőlük, melyet Türr divíziójának második brigádjába oszt be. Hiszen ennek parancsnoka, Eber Ferdinánd is magyar ember, a divízió parancsnoksága pedig félig magyar tisztekből áll. A gyalogszakasz (aug. 22-én állománya 107 ember és 9 tiszt) és a lovasosztag (7 tiszt, 54 huszár) a brigáddal kel át a messinai szoroson, menetel Paolaig, száll hajóra és érkezik Nápolyba. Azután Casertában állomásozik, majd a voltornoi csatában szerez dicsőséget a magyar névnek. Nápolyba visszatérve, Garibaldi ünnepélyes keretek közt adja át a gyalogosoknak és huszároknak a szicíliai asszonyok által ajándékozott magyar zászlókat, megismételve ígéretét, hogy viszonzásul a magyar szabadság kivívását segíti elő kardjával.

Cavour felosztatja a Mazzini forradalmi eszméitől átitott „déli hadsereget“, mikor, ahelyett hogy hasznára volna, terhére kezd válni. De egy Velence megszerzése érdekében folytatandó háború előkészítésekép most már pénzzel és fegyverrel segíti Kossuth és a magyar emigráció törekvéseit, ezért a magyar légiót a reguláris hadsereg kötelékébe átveszi. A közben megnövekedett légió (1861 aug.: 61 tiszt, 910 ember), mely örökölte Garibaldi seregének forradalmi szellemét, azonban folytonos zavarokkal küzd, mit nem szüntet meg Vetter tábornok főfelügyelővé való kinevezése sem és akkor is csak egy-

időre enyhül, mikor az olasz kormány a „brigantaggio“ néven ismert Bourbon-reakció ellen használja fel s élete a szanaszét kószáló bandákkal folytatott kalandos harcokban (1861 márc.—1862 aug.) lesz változatosabbá.

Cavour halálával a Garibaldi által táplált remény, hogy a légio zászlaját valaha magyar földön bonthatja ki, mindinkább ködbe vész. A katonák rebesgetni kezdik, hogy eladták őket egy idegen kormánynak, melyet nem hajlandók felettesüknek elismerni. A fölös számban lévő, tétlenségre kárhozottat tisztek pártoskodnak, egymás ellen acsarkodnak. A Kossuth elnöksége alatt álló nemzeti bizottság az olasz kormánytól egyetértően Türrt küldi, hogy rendet csináljon. De az általa foganatosított erélyes rendszabályok is csak ideig-óráig használnak. 1862 júniusában 350 légionárius kéri elbocsátását, akik — mivel sem Törökország, sem Franciaország, sem Svájc nem fogadja be őket — elszélednek Olaszországban. Mikor pedig július 7-én Garibaldi újra partra száll Szicíliában és kiadja a jelszót: „Roma o morte“, előbb a huszárok, aztán a gyalogosok csapatostul szöknek, hogy seregéhez siessenek. Erre a megmaradt légiót lefegyverzik és Genovába szállítják, miből ismét hosszú perlekedés származik az olasz kormánnyal, mert a magyar nemzeti bizottság és Türr, a Garibaldi által a légiónak ajándékozott fegyverek, ágyúk, 170 ló és felszerelés tulajdonjogát követeli, mit a hadügyminisztérium csak némi huzavona után és akkor is csak részben ismer el.

A fegyelmetlenség 1862 végén már oly tarthatatlan lett, hogy a légiót királyi leirattal felosztatják és újjászervezését rendelik el. Megtisztítására, a tiszti rangsor megállapítására tiszti bizottságokat alakítanak. Csak most kerül a légio, mely eddig bizonyos értelemben autonóm szervezet volt, az olasz katonai törvények hatásköre alá. A fölös számú tisztek egy része az aquii táborba vár beosztásra, más részét (70) a külön, részükre szervezett cuneoi iskolába rendelik, a légio új parancsnokául pedig Földváry Károly ezredest nevezik ki. A gyalogság Alexandriában marad, a huszárok Vercelliben, majd Vogherában, a tüzérség Venaria Reale-ban van állomáson.

De a légio hamarosan újra a mazzinianusok kalandos terveinek varázskörébe jut. A forradalmárok Lombardiában készülnek csapatot szervezni, mellyel be akarnak törni Trentinoba. Reményük szerint az ottani lakosság azonnal melléjük áll; Szerbia, Galícia, a dunai hercegségek lángra lobbannak, a tűz átterjed Magyarországra és Ausztria széthullik. A cuneoi iskolában és a légiónál e kalandos tervet sokan lelkesedéssel fogadják. Már készülnek rá, hogy csapatosan szökjenek át a forradalmárok táborába. Egy magyar altiszt elárulja a titkos készülődést. A hadügyminisztérium azonnal megindítja a vizsgálatot, a főbűnösöket lezáratja, a légiót pedig a Marche-be helyezi át, ahol a forradalmi agitáció kevésbbé férhet hozzá,

mint Észak-Olaszországban. Am Anconában maguk a légió tisztjei tüntetnek „Evviva Garibaldi in Ungheria” kiállítással. A Senigalliába áthelyezett huszárság közt is folytatódnak a zavargások. A két év alatt, melyet a légió a Marche-ben tölt (1863 ápr. 12—1865 jún. 22), a tisztikarban dúl a pártoskodás: párbajok, névtelen feljelentések a parancsnok és egymás ellen napirenden vannak. 1863 végén már csak 53 tisztből és 585 emberből áll a légió.

1865 közepén végre a kormány azzal igyekszik a csapat fegyelmét helyreállítani, hogy újból foglalkoztatja. Áthelyezi az Abruzzokba, hol az újra elharapózott brigantaggio elleni küzdelemben nagyon fontos szolgálatokat tett a közbiztonság helyreállítása érdekében (1865 jún. 22—1866 júl. 9).

Az osztrák-porosz háborúban, bár lázasan folyik a készülődés, hogy a csapat jelenlétével az olasz és porosz fronton az ellenfél magyar katonáira hatást gyakoroljanak, alig látják valami hasznát. A Bolognába áthelyezett légió létszáma is mindössze 104 magyar hadifogollyal növekedett, akik a háború végeztével amnesztiában részesültek és hazatértek.

Miután Olaszország az osztrák-porosz háborúban Velencét is megszerezte, a politikai célokat szolgáló magyar légió fenntartásának sem volt többé értelme: 1867 január 23-án ez föl is oszlik.

Vigevano az olaszországi magyar légió történetét főleg katonai szempontból írta meg. Időről-időre közli tisztjeinek, legénységének névsorát. Kár, hogy a magyar nevek többnyire elferdülnek átírásában, mit könnyű lett volna elkerülni. A légió megalakításának és viszontagságainak politikai hátterét, a magyar emigrációnak — sokszor a légió ügyét érintő — tekintélyes sajtópropagandáját épp csak hogy érinti. Nemzeti Múzeumunk tárgyára vonatkozó nagy kéziratot anyagát pedig természetesen nem használhatta. Vigevano könyve azonban a torinói levéltár átkutatásával nagy hasznára van a Kossuth-emigráció működését vizsgáló magyar történetírásnak is.

Kastner Jenő.

W. Stern: *Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen.* Leipzig, 1921. III. kiad. X + 545 l.

E. Spranger: *Lebensformen.* Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit. Halle, 1924. IV. kiad. XVI + 403 l.

Th. Litt: *Geschichte und Leben.* Von den Bildungsaufgaben geschichtlichen und sprachlichen Unterrichts. Leipzig, 1918. VI + 199 l.

Azzal az egyszerű szándékkal keresgélünk újabb lélektani munkák között, hogy a történeti kutatásnak egyéniségeket rekonstruáló feladataiban támogatást nyerjünk. Rendszerüket, eredményeiket más szempontból kritizálni nem is érezhetjük magunkat hivatottaknak.

Sokan szerették volna a lélektant megtenni annak a történelem számára, amit a mechanika jelentett a természettudományok fejlődésére nézve; nyitját találni messze összefüggéseknek, szabályait az élet nagy jelenségeinek, sőt jövődőt megfejtő elveket is. Nem sikerült ez a szenvedélyes roham és bízunk abban, hogy a jövőben sem fog sikerülni és az emberi élet legfőbb varázsa, a jövő ismeretlenségébe való bátor előnyomulás, sohasem fog semmivé válni.

Azt hisszük, a történelmet alig szabad másként az élet mesterének tartanunk, mint valami lelki sportot, mely belső erőinket életrehívja, még pedig az által, hogy elénk állítja a világot, melyben az embernek, mint egyénnek, mint a társadalom tagjának és mint egy isteni, ismeretlen cél felé törekvő örök fejlődés részecskéjének, mozognia kell.

A multat tehát úgy kell feldolgoznunk, hogy az egyéni lélek magára, saját életére ismerjen abban. Meg kell fordítanunk tehát a tételt: a lélektan nem a történelem mechanikája, nem a titkok megtalált kulcsa, hanem igenis, óriási szerepet kell adnunk neki a mult feldolgozásában, mint közvetítő elemnek a mult élet és a jelen megfigyelő között, aki utóvégre is mindig egy egyéni lélek. Olyan elemnek, melyből legalább egy csöppnek mindig jelen kell lennie a mult képének minden részletében; amely összefoglal és végeredményében, lelkileg, hasznossá teszi azt, amit a multról mondunk. Közössé a mult embereinek életét a mienkkel. Amikor a mult emberének lelkületét vizsgáljuk, nem az a célunk, hogy a mult eseményeit szabályokra vezessük vissza, hanem, hogy az egyéni lelkek mozgalmaiban lássuk és megismerjük a világot, anivel az örök embernek dolga van.

Az eredmény tehát ugyanaz, csak a vezető gondolat ellentétes: Szükségünk van a pszichológiára, de nem titkok fölfedezése céljából, hanem, hogy a mult hús és vér legyen előttünk s az emlékei közt való forgolódás igazi élettapasztalatot adjon. Természetesen ezzel nincs elzárva az útja annak, hogy a pszichológia és a történelem kölcsönösségéből szabályok keletkezzenek, csak éppen nem tesszük egyenesen a történelem feladatává ezt. Az ilyen törekvések erőszakolása károssá válhat a történelem céljainak szempontjából, mert könnyen kivetköztetheti a mult életet a maga hatalmasan hömpölygő valóságából és apró gondolatszerkezetekkel akarja csupán fölfegyverezni az embert az étellel szemben.

Végeredményben minden történetírásnak az a célja, hogy az egyéni lélek számára elevenül használhatóan állítsa elénk a mult életét. Alig lehetséges ez másként, mint elképzelteni, miként állott egy mult egyéniség az ő korának sajátos viszonyai közepette. Még a történettudomány legrealisabb ágaiban is, mint pl. a gazdaságtörténetben, ennek a végső célnak kell előcsillannia: ha az ilyen színezet hiányzik és az

olvasó nincs felkészülve arra, hogy azt saját fantáziájával pótolja, az illető történelmi munkának csak mint közvetítő foknak látjuk hasznát egy újabb előrelépés felé. Szükséges a mult léleknek ez az elképzelése a régi korok történeténél is, amelyeknél az egyes alakok részletes rajzáról alig lehet szó még, de ahol a szűk adatokat mégis élénk színekben oldatja fel a helyesen megfigyelő psychológia.

Tetőpontjára hág azonban a lélektani megértésnek szüksége az újabb kor történeténél és itt is, természetesen, leginkább ott, ahol valamely történeti személyiség megértéséről van szó.

Itt már igazán nem szabad megállani gondolatoknál. Egy nagy államférfi, kit csupa gondolatokból rakunk össze, nem ad igazi lelki tanulságot. El kell mennünk addig, míg szinte érzéki hatásúvá tudjuk tenni belső világát, míg az olvasó saját lelki titkaival rokon tüneményekre nem ismer abban. Azért van szüksége a gyakorlati történetírásnak a rendszeres lélektanra, mert az figyelmeztet a belső élet lényeges vonásaira, s arra, hogy lehetőleg egészet adjon a jellemzés, ha az egyéni lélek elénkállításáról van szó. A megfigyelőnek ne csupán illúziója legyen az, hogy élő emberekkel van dolga, — ami a művészi alakítás feladata, — hanem feleletet kapjon kérdésekre, miket a való élethez intézhet; mérlegelhesse az élet és a sors állandó erőit, amikor átérzi a hatást, amit azok a mult emberének lelkületére tettek.

Ezeket óhajtottuk elmondani, nem azért, hogy újat mondjunk, hanem, hogy eleve is körvonalazzuk a szempontokat, amelyekkel lélektani művekkel foglalkozni akarunk.

Tagadhatatlan, hogy mindenki, aki a történelemmel behatóan foglalkozik és hisz annak magasabb rendeltetésében, előbb-utóbb valósággal szomjazni fog addig csak mintegy véletlenül szerzett lélektani ismereteinek rendszeres összehoglalására, kikerekítésére, határozott fogalmazására.

Az egyéni lélek tulajdonságaira vagyunk kíváncsiak, és így az általános vagy elemi psychológiára csak alapozásul van szükségünk; az egyéni, illetve a differenciális psychologia fűződik csak közvetlenül össze céljainkkal. Minthogy nem annyira az egyes munkák végső eredményeire van szükségünk, mint inkább a nevelésre, mit az ilyen munkák nyújthatnak, nem volt túlságosan fontos, hogy a jelesebb és újabb művek közül melyeket válasszuk ki céljainkra.

W. Stern: Die differentielle Psychologie című művével rövidebben kell végeznünk; igen bő, igen rendszeres alapvető munka, útmutató az egyes lelki tünemények vizsgálatához önmagunkban és más egyéneknél, de erősen exakt mennyiség-eredményekre törekszik és az elemekből rakja össze az egészet, ahelyett, hogy az egészből, az egyénből, akarná megérteni az elemeket. Jó számunkra e könyv abból a célból,

hogy biztonságot adjon a lelkiekbe hatoló kutatásokban, még pedig negatív biztonságot: Nem kell ijedeznünk a differenciális pszichológia újabban óriási apparátussal, laboratóriumokkal és messze reményekkel dolgozó munkája előtt; egyelőre még nem érkezett az el oda, hogy a mi feladatainkra közvetlenül használható legyen. Különben, úgy tudjuk, e mű kiváló érdemű útmutatója, rendszerezője, célkitűzője ez új tudományágnak. Függelékül igen terjedelmes, teljes bibliográfiát ad, mely számos, minket igen érdeklő munkát is említ.

Sokkal termékenyítőbb hatással lehet egy másik műnek megfelelő használata. *E. Spranger: Lebensformen* e munkája ez, mely már célkitűzésében is csakugyan nekünk való. Az Én, mint egész érdeklí; nem a legelemibb lelki jelenségeket vizsgálja elszigetelve, hanem azokat, amelyek az élettel való harcban szerepelnek és összefüggéseikben az egyéni jellemet alkotják. „Szellemi jelenségeket szerkezetileg helyesen látni” —, ez a főcélja. Élesen elhatárolja mindjárt kezdetben feladatát az elemek pszichológiájával szemben; nem lelki funkciók, hanem kész lelki aktusok és élmények az ő építőkövei, mégpedig az egész Énre vonatkoztatott jelentőségükben. Nem is titkolja, hogy félig-meddig harcot hirdet a lélektanak, amely műszerekkel, kísérletekkel, statisztikával igyekszik csupán előre jutni, és nem látja vagy megveti az igazi célokat, az egész lélek problémáit. Másrészt nem az a célja, hogy a jellemtípusoknak hosszú sorozatát állítsa fel, hanem alapelveket akar csak egyelőre megállapítani, „racionális vonalakat az élet összefüggéseibe”, melyek alapján a jövő munka megkezdődhetik. Ezért elenyésző e mű történeti része, úgyszólván kerüli a pozitív speciális példákat.

Szinte légiesen könnyednek tűnik fel és mégis biztonságosnak, határozottnak az a mód, amellyel az aktusokat és az értékeket, melyekre azok irányulnak, az Én-öntudat egysége által egymásra vonatkoztatja. Sikerül rendszerének eme mozgékonyásával olyan sejtelmeket újra fölébresztteni és formába önteni bennünk, amelyek az emberi lélekkel való történet-kutató foglalkozás közben az Én belső szerkezetéről, mozgató értékeinek tulajdonságairól támadtak bennünk. Sikerül elkerülnie azt, és pedig különösen az „értékek” szerepének finom és valószerű meghatározása által, hogy az emberi lelket, mint egyszerűen boldogsághajhászó vagy célokra törekvő primitív gépezetet állítsa elénk. Azt hisszük, nem csalódunk, ha az értékek valóraválásának pillanatai ugyanazok, mint amiket átértünk történeti hősünk lelki mozgalmait követve akkor, ha a hős egész lelkületét, úgy külső, mint belső hatások között, kielégülve érezzük. Mint a szerző mondja, az individuális lélek szerkezetének mintegy csuklóit az értékaktusok és értékélmények; azok körül fordul meg minden. S e minden egyénben sajátos csuk-

lőknek okoskodással és intuícióval való fölkeresése az egyéni lélekben, szerintünk, bizonyos rendszerrel és céltudatossággal ruházhatja fel munkánkat, mellyel az egyén jellemrajzát akarjuk adni.

Nem szigorú „vascsuklók“ hát ezek, hanem olyan momentumai a léleknek, melyek mindnyájunkban megvannak és amelyeket saját magunkban is csak a legképzeletdúsabb s egyúttal legőszintébb megértéssel, s többnyire csak bizonyos távlatból, tudunk konstatálni.

Az aktusokat, azon értékek szerint, melyekre irányulnak, bizonyos osztályozás alá vehetjük. De csak methodikai célokból. Ugyanis minden aktus komplikált jelenség már; kisebb-nagyobb mértékben benne tükröződik az egész lélek. „Mindenben minden benne van“ —, ezt az összeszővődést nem vették eddig kellő figyelembe. Végtelen vegyülete mindenütt a motívumoknak. Az Énnek mindig osztatlan egysége követeli ezt. És mégsem jelenthet ez teljes chaost; kell lenniök örök tendenciáknak, mert hiszen csak így értheti meg az egyik emberi lélek a másikat!

Igy támadt a szerzőben a gondolat, hogy éppen e vegyülést használja kiindulópontnak.

Nem tudjuk eléggé hangoztatni e tétel jelentőségét a mi céljainkra nézve. Már magában az is sokat jelent, hogy az Énnek egy végtelenül jellemző sajátságát fedi fel az és ezáltal az elvont fogalmat szinte szemléletessé, érzékelhetővé teszi előttünk; a történeti hős lelkét, mint a Teremtésnek egy csodás eleven tüneményét, úgy állítja elénk.

Nem látjuk már, ha ez útmutatásra hallgatunk, az embert úgy magunk előtt, akár csak egy pillanatig is, mint egyetlen érzésnek, gondolatnak, váagnak bábját. Állandó készenlétet látunk az emberben különböző aktusokra, lehetőséget változásokra. Az érzések, vágyak soha sincsenek elkülönítve a lélek ősi talajától. Figyelmeztet bennünket ez az alapelv a történeti hős életének minden oldalú vizsgálatára. Óv attól a törekvéstől, hogy minden körülményt mindenáron egy lelki irány magyarázatának szolgálatába állítsunk és ezzel minél súlyosabban megokolhassuk azt, hogy miért cselekedett éppen úgy a hős, ahogyan cselekedett. Az ilyen kíméletlenségek a történeti alakok emberi volta ellen általánosan szokásban vannak. Divergens tulajdonságokat zavaróknak tartottak általában az ilyen „jellemrajzok“, holott az embert sokszor éppen nem megegyező, hanem az egymással ellenkező tulajdonságaiban lehet legbensőbben megérteni.

Minden lelki aktusban tehát a lélek totalitása hat. Minden élmény értelemről súlyos és vonatkozásokban végtelen gazdag.

Az individuális és társadalmi szellemi aktusok áttekintése vezet bennünket az emberi jellemet meghatározó fő

értékírányok felismerésére, amelyek együttvéve teljesen magukban foglalják az összes lehetőségeket. Az értékek mindegyike sajátos normatív törvényben valósulhat meg bennünk; az ökonomiának nyitja a legkisebb erőmérték, az esztetikáé a forma, a tudományé az ok, a hatalomé a szabályakarat, a társadalomé a hűség elve, a vallásé pedig az élet totális normája.

Ezek lennének tehát az együttesen mindent felölelő irányok és területek és el kell ismernünk, hogy amikor a szerző a következőkben ez elvek kifejtéséhez fog, oly mélyen nyúl le azok lelki csiráihoz, hogy a lélek őstermészete végül is valóban egész kerektségében és eleven lüktetésében tűnik fel előttünk. A történetíró számára, úgy érezzük, legújyszerűbb és legmeglepőbb az, amit a lélek esztetikai és vallásos oldaláról mond. Az esztetikai elvet mint az Én legfőbb formáló és egységesítő erejét mutatja be a külső világgal és saját magával szemben is. A „vallásos“ érzést pedig oly erőnek, mely az Ént és minden megnyilvánulását mindig az örökkévalóság és végtelenség arányaira vetíti és ezáltal az emberi életet hatalmas tragikus küzdelemnek érezteti.

Ez irányok egyikének vagy másikának túlnyomó volta szerint állapít meg jellemtípusokat aztán, mindig mesterien rajzolva a többi irány vegyülését a vezető hajlammal; mert minden irány mindenkiben jelen van bizonyos mértékben. Mindenütt külön taglalja a motivatio természetét is, mert hiszen az okszerű gondolkodáson alapuló elhatározások nem egyedüliek az életben és sokszor pl. az esztetikai, vagy mondjuk, a hiúsági szempontok nagyobb szerepet játszanak azoknál.

Közben érti a módját annak, hogy az Én fogalma, mint legfőbb összefoglaló erőé, állandóan végigkísérjen bennünket; ez az önálló, egységes priusa minden benne található tartalomnak, állapotnak, funkciónak, aktusnak. Sokkal nagyobb tehát a jelentősége, mint azt az eddigi pszichológia hangsúlyozni szokta. Az Én-fogalom csodájának ez a kifejtése a legnagyobb szolgálatok közé tartozik, mit ez a mű a történetíró számára hozott. A követelmény, hogy minden életnyilvánulást, tehát a történelmi cselekedeteket is, az egész Én átérzésével képzeljünk utána, hogy mindent egy intuitív megsejtett Én-ben egyeztessünk össze, jogosulttá teszi azt az eljárást, hogy történelmi forrásainkat képzelet útján kikerekítsük, a töredékekhez egy egész lelket komponáljunk és ezzel közelhozzuk magunkhoz a hősöket, anélkül, hogy tulságosan „emberivé“ tegyük őket, amely kifejezésen igen gyakran a kicsiny emberi tulajdonokban való vájkálást szokás érteni. Mentésit ettől az a követelmény, hogy minden megnyilvánulásban mindennek jelen kell lennie, az egész Én-nek benne tükröződnie; a kicsinységekben is a nagyság elemeinek.

Ezek után jut el az etikai problémához a mű, oda, ahová a jellem fölött itélni akarók legtöbbször mindjárt az első lépésre be akarnak térni. E fejezetben is drámai feladatokat tud sejtetni. Ránk nézve igen tanulságos az, amit a személyes és a kollektív erkölcseről és azok viszonyáról beszél. Itt is figyelmeztet bennünket minden Én-nek saját külön etikájára és ezzel arra, hogy egy történeti egyéniséget csak akkor tartsunk megértettnek, ha át tudjuk már érezni a benső jogosultságot is, amit az illető érez saját tettei és jelleme fölött. Úgy hisszük, ez a momentum óriási szerepet játszik az életben, sokkal nagyobb, mint amilyent a történelmi egyéniségek tetteinek magyarázatánál tekintetbe szoktak venni.

Így közeledik a mű az értékrendszerektől fokozatosan a személyiség titkához. Ez a fejezet (Das persönliche Ideal) valóban minden szavával hozzánk szól. Itt is inkább problémákat tűz ki, mintsem szabályokat állít fel, de épp ezzel segít bennünket kérdésekhez, melyeket az előttünk álló formátlan anyaghoz intézhetünk majd. Hangsúlyozza a jellem egyes vonásai közt észlelhető kontrasztok fontosságát: az élet mindig mozgás és folyama nem tűri el, hogy egyre csak ugyanazon kívájt csapáson folyjék. „Az életnek minden egyoldalúság mögött fekvő isteni totalitása végül is átárad és új pályákat keres.”

Minden fogalomnak minél nagyobb individualizálására van szükség az egyéniségek megértésénél. A típus csak segédeszköz, nem cél. Annál nagyobb hiba az, ha túlnyomóan olyan szempontokkal igyekszünk magyarázni valakit, amelyek nem annak saját belsejéből fakadnak. Például az átörökléssel, az életkorral. E szempontok nem járulnak hozzá, hogy az egyéni lelket valóban egyéni vonásaiban értsük meg.

Ezekben kíséreltük meg egyes főbb vonások kiemelésével a mű hasznavehetőségét történeti célokra jellemezni s azt szeretnénk még hozzátenni, hogy a terjedelmes kötet (a nyomás igen apró) alapos átértése kétségtelen sok időt vesz ugyan igénybe, különösen az e téren járatlanok részéről, de mégis tán inkább ajánlatos, mintsem futó használat után sietve más munkákhoz is fordulni. Mint már említettük, nem annyira a szabályokra van szükségünk, melyeket az ilyen munkák eredményül felállítanak, hanem inkább a szempontokra és az elmélyedésre, mit a kérdéssel szakszerűen és hosszú időközön át foglalkozó elme nyujthat nekünk. Talán éppen akkor használ leg többet az ilyen mű, ha azt teljesen legyőzve, pozitív tételeitől megszabadítjuk magunkat és csak a benne rejlő szellem hathat már reánk történeti kutatásainkban. Hiszen az a legfontosabb mégis, hogy a múlt minden célzatos feltevésektől menten jelenjék meg előttünk.

Különben csak így válik használhatóvá a lélektan számára is a történelem, mint annak egyik forrása. Mert a történetírásnak nem szabad ugyan öncélul kitűznie új lélektani szabályok előteremtését, de a lélektannal kölcsönös munkában mégis bizonyos szerep juthat számára e téren is.

Voltaképen nem a pszichológia körébe tartozó mű *Th. Litt: Geschichte und Leben* c. munkája, de problémafeltevését és a megoldásnak módszerét tekintve, ide sorozva tárgyalhatjuk meg ezt is. Egyenesen arra a kérdésre keres feletet, hogy milyen kölcsönhatással van a múlt és a jelen egymásra: a múlt élet megértése miként ad tanácsokat a jelen életre és a jelen élet megértése miként alakítja a múlt-ról való felfogásunkat.

Mindjárt bevezetésében harcot hirdet azoknak a kierőszakolt tanulságoknak, amelyeket a történelemből szokás gyakran levonni és amelyek az élet képét inkább eltorzítják, zavarossá teszik, semhogy használnának.

Elsősorban a történelmi megismerés folyamatát taglalja, hangsúlyozván annak szükségét, hogy az emberek a történelmi fogalomalkotás módjáról tiszta képet nyerjenek. Mert e munka nem annyira az alkotó történettudós számára kíván adni új szempontokat, hanem a nagyközönség nevelésére gondol elsősorban, valóban hasznossá kívánván tenni a történettudományt a tömegek számára is és nem csupán akadályozó sallanggá, minden tettnek mindenféleképpen forgatható ürügyévé. Azután az élet, a történelmi élet alapproblémáját keresi és azt a kapcsolatot természetében találja meg, amely kapcsolatot az egyént a közösséggel összeköti. Az egyéni lélekben, mint apró szellemi tükörben akarja meglátni és lényegében megfogni mindazt az erőt és törvényt, mely az összességet jellemzi. Sorbaveszi e szempontból a történelmi alakulatokat, a társadalmat szabályozó elveket, mindig lenyúlva az egyéni lélekig. Ez örök természetes talajon állva, sohasem fogunk hinni rideg és változhatlan, mindig szószerinti érvényesítendő szempontokban, hanem mozgékony-sághoz s alkotó gondolkodáshoz szokunk; el leszünk készülve arra, hogy a jelen való élet mindig hozhat valamit, ami a múltból származó fogalmakat megmásíthatja s ekkor újra széjjel kell szednünk a már kész szerkezetet részeire, hogy újat alkossunk, nem mechanikus hozzátétellel, hanem organikus beolvasztással. Így fogja csak sejteni a tömeg az örök mozgató erőket és megszokni azt, hogy azokra figyeljen és nem gépiesen átvett fogalmakra.

Különösen szükségesnek tartja, hogy az úgynevezett történelmi „tudás” ellen hadakozzék; a pedagógiai reformerek is gyakran a tanítandó anyag kibővítésében látják az utat a nagyobb történelmi megértésre. „Pedig a megtörténtnek tudása gyakran nemcsak hogy nem történelmi megértés,

hanem annak éppen az ellenkezője.“ Sorba veszi és okaiban s hatásában magyarázni igyekszik a pseudohistóriai fogalmakat. Ma már minden politikai lépés, minden miniszterbeszéd talál magának igazolást a történelemben; a hamis érvnek is éppen akkora a hatása, mint az igaznak, egyszerűen, mert a történetre hivatkozik. Nem lehet csodálni, hogy Nietzsche szabadulni akar a multnak minden lekötő erejétől. „A történetmentes állapot a szülőanyja minden igaz tetteinek.“

Amde az emberiség a fejlődés minden előrehaladottabb fokán mindig öntudatosabbá akar válni tetteiben és ezért a mult tapasztalatainak gyakorlati hatása mindig növekvőben van. Az igazi történeti megértésre való nevelés módjaival foglalkozik ezután a mű, rendszeres szemlét tartva a társadalomalkotó elvek fölött és gyakorlati módon foglalkozva az anyag kiválasztásának kérdéseivel. Elsőrendű fontosságot tulajdonít a történeti megértés szempontjából a nyelvtanulás kapcsán önkéntelenül és igen eleven hatással támadható gondolatoknak a fogalmak történeti kialakulásáról. Nézetünk szerint talán tulságosan is hangsúlyozza ennek jelentőségét: a szerző maga is nyelvtanár.

Kétségtelen, hogy e mű azok közé tartozik, amelyek az ember hitét a történelem magas rendeltetésében felújítják és erősítik; jó lenne, ha a természettudományok kizárólagos hívei néha kezükbe kaphatnának ilyen könyveket. A történeti feldolgozások terén mozgékony beállításra tanít bennünket; kifejezésbeli ereje és hajlékonysága is megvannak hozzá. Arra int bennünket, hogy a történetet ne mint kész tudást fogjuk fel és adjuk elő, hanem mint problémát, hiszen a jelen élet sem áll soha kész dolgokkal elélnk, hanem mindig új kérdésekkel lép meg bennünket.

Hajnal István.

Macaulay: Államalkotók (Hastings, Nagy Frigyes). Fordították Szász Károly és Salgó Ernő. Budapest, 1925. Révai. (Világkönyvtár 41. sz.) 8°, 288 lap.

Macaulay: Államférfiak (Pitt, Hampden, Clive). Fordította Szász Károly. Budapest, 1925. Révai. (Világkönyvtár 42. sz.) 8°, 406 lap.

Örvendetes jelensége a legutóbbi idők magyar könyvpiacának, hogy magánkiadók is vállalkoznak megint történelmi tárgyú munkák kiadására. Igaz ugyan, hogy az így megjelent könyvek nagyrészt csak a tudomány eredményeinek népszerűsítései s nagy sikerük olykor már azt a benyomást kelti, hogy nemcsak publicisztikus frissességű formájuk, könnyed stílusuk az, aminek segítségével a közönség szélesebb rétegeihez hozzá tudnak férközni, hanem olykor talán tudománytalanságuk, sekélyességük is elősegíti a sikert. De bármennyire szerények legyenek is ezek az első

fecskék, a háború utáni évek sivár reménytelensége után némi optimizmussal egy kedvezőbb jövő előhírnökeiként üdvözölhetők.

A történeti irodalomnak ez öntudatosan a piac igényeihez igazodó termékei mellett őszinte örömet okoz Macaulaynak újbóli megjelenése nálunk. Macaulay — bár nemcsak az idő tette népszerűvé és bár az angol terminologia szerint publicistának számít — sohasem opportunistá, történetírói morálja megalkuvást soha nem tűr. Persze éppen ennek köszönheti, hogy nincs alávetve a divat változásainak s hogy halála után több mint félszázaddal még mindig a világirodalom legolvasottabb auktorai között foglal helyet.

A „Világkönyvtár“ most közvetlen egymásutánban négy Macaulay-kötetet hozott: az első kettőt nagy írókról szóló essayekkel, a minket érdeklő másik kettőt pedig történelmi tanulmányokkal. Mindkét kötet tartalma régi ismerőse már a magyar közönségnek. „Clive“ és „Warren Hastings“ már 1865-ben, „Hampden“ és „Pett“ pedig 1866-ban megjelentek magyarul, Szász Károly fordításában. Az új kiadásnak az alapja szintén a Szász-féle fordítás, de a nyelvezeti ódon-ságok eltüntetésére ismert jeles angol fordítónk, Mikes Lajos vállalkozott. „Nagy Frigyes“ 1911-ben az Olesó Könyvtárban jelent meg. — Általában köszönet illeti a kiadót a felrészített kiadásért, legfeljebb azt a szemrehányást lehetne tenni neki, hogy jobb papírost is számíthatott volna Macaulaynak.

—s.

Dr. Honigmann, Georg: Geschichtliche Entwicklung der Medizin in ihren Hauptperioden. J. F. Lehmann. München, 1925. 8°, 132 l. Ára 3-20, kötve 4-20 márka.

A szerzőnek előttünk fekvő könyve azon cikksorozatok egybefoglalása, melyek folytatásszerűleg a „Münchener medizinische Wochenschrift“-ben jelentek meg. A bennük foglaltak voltaképen kiegészítői Honigmann „*Das Wesen der Heilkunde*“ című jeles munkájának, mely annakidején a legnagyobb elismeréssel találkozott az orvostörténészek körében. Mint itt, úgy a szóbanforgó könyvben is, nem a rendszeres orvostörténelem összeállításán fáradozott a szerző, hanem az eszmék történelmi fejlődésmenetét igyekszik bemutatni. Ennek az irányzatnak a bölcseleti alapon gondolkozó Honigmann valóban hivatott mestere. Ezért munkája szívesen látott kiegészítésül szolgálhat a meglevő nagyszámú pragmatikus orvostörténelmeknek. Ehhez képest nem is a történelmi anyag hiánytalan összeállítása volt a szerző főcélja, hanem az általános nagy összefüggéseknek ki-domborítása. Ez pedig teljes mértékben sikerült neki. Munkája egy igen értékes termékkel való gazdagítást jelent az orvostörténelmi összefoglaló irodalomnak, mely

kétségtelenül a szűkebb szakkörökön kívül álló kutatókat is erősen érdekelni fogja.

Bennünket különös meglepéssel tölthet el, hogy miként értékeli a szerző „a magyar nőorvost“, Semmelweist, akiről kijelenti, hogy több joggal illeti meg az antisepsis megalapítójának díszneve, mint Listert. **Győry.**

Dr. Wenkenbach, Ernst: John Clement, ein englischer Humanist und Arzt des sechzenten Jahrhunderts. Ein Lebensbild in Umrissen. (Studien zur Geschichte der Medizin, red. von Karl Sudhoff. Heft 14.) Joh. Amb. Barth, Lipese, 1925. V + 73 lap. Ára 6 márka.

A múlt évnek a nyarán volt éppen 400 esztendeje, hogy Aldus Manutius velencei nyomdájában Galenos iratainak nagyhírű első görög kiadása öt foliánsban megjelent. Hogy a közel másfélezer esztendőn keresztül ébren maradt tradíciók miként mentették meg a renaissance idejéig Galenos szellemi kineseit, egyaránt érdekelni fogja az orvost és kultúrtörténészt. Érdekeltetni fogják tehát az angol humanista orvosnak, John Clement-nek nemcsak a szóbanforgó kiadás létrejötte körüli nagy érdemei, de éppoly mértékben a Wenkebach által nyújtott kitűnő élet- és jellemrajz, melyet Clementről készített és nyilvánosságra bocsátott. Wenkebach erre a munkára bárkinél is illetékesebbnek nevezhető, mert a kiadás alatt álló Corpus Medicorum Graecorum-ban éppen ő dolgozta fel Galenost s ennek szóbanforgó editio princepsét. Munkája nagy utánjáró fáradság, gondos körültekintés és éles kritika eredménye, mely a feldolgozott korszak filologus-orvosainak tudományos életét és működését kitűnően szemléltető világításba tudja helyezni.

A könyvnek körülbelül a felét a források idézete és a magyarázó jegyzetek töltik be petit-nyomással. Talán ez a tény maga melegebb ajánlólevél, mintha ajánló szavakkal fejeznék be az ismertetést. **Győry.**

Ybl Ervin: Az utolsó félszázad művészete. 32 képmelléklettel. Budapest, 1926. 8°, 76 l.

Tulajdonképen a legutóbbi száz év művészettörténetének tömör összefoglalása Ybl új könyve, amely kéthasábos, apróbetűs szedésével jóval többet tartalmaz, mint amennyit lapjainak száma alapján várhatnánk. A modern művészet kialakulásának, szétágazódásának, századunk elején bekövetkezett részleges elfajulásának történetét s szinte a mai napig beható, tárgyilagos méltatását adja a műveltebb magyar közönség igényeinek megfelelően megírva. Ybl könyvén végig a művészettörténetíró szempontjából és módszerével

tárgyalja anyagát. Művészettörténetíróra vall az a körülmény is, hogy a ma pszichózis jellegű túlzásait nem akarja a mostani művészeti írók egy részének példájára, mint a fejlődés szükségszerű folyamányát s a jövő művészet korszakosnak ígérkező kezdetét olvasóira erőszakolni, de ünnepélyes kiátkozásban sem részesíti ezeket, hanem egyszerűen mint századunk háborgó szellemi mozgalmainak tüneteit regisztrálja.

A modern művészet előzményeinek ismertetését Ybl a mult század elejének klasszicizmusával kezdi, röviden megismertet a romantikusok törekvéseivel, még pedig mint ezután is, az építészet, szobrászat és festészet terén egyaránt. Csak aztán tér át az utolsó félszázad művészetére, amelyben a festészet jutott vezető szerephez. A naturalizmus úttörőinek, a barbizoni iskolának, az impresszionista irány megteremtőjének, Manet, Monet, Cézanne stb. stílusát finom elemző készséggel jellemzi s Ybl fejtegetései alapján bárki könnyen jut tisztába az impresszionizmus s az ebből kisarjadt újabb és legújabb irányok velejével. Ybl azonban könyvében a régi hagyományok alapján tovább dolgozó mestereknek is kellő figyelmet szentel s mindenkit művészi súlya s nem iránya szerint méltatva, végigvezet Európa és Amerika valamennyi országán, amelynek napjaink művészetében szerep jutott. Nagy szeretettel foglalkozik a magyar művészettel s mestereink közül a mult század elején kezdve szinte egyetlen számottevő építészünkről, szobrászünkről, festőnkről sem felejtkezik meg és műtörténetíróhoz illő tárgyilagossággal a mult század nyolcvanas-kilencvenes években csodálatos nagyszámmal szerepelt nagytehetségű művészeinknek nem kevesebb figyelmet szentel, mint aminővel a tulajdonképeni modernekkal foglalkozik. Különösen találó és helyes jellemzése Munkácsyról, Lotzról, Székelyről és Zichy Mihályról. Sok szeretettel foglalkozik Szinyei-Merse Pállal, modernjeink úttörő mesterével. Művészeti íróinknál ritka szakavatottsággal ír építészeinkről, így Ybl Miklós hatalmas egyéniségéről s a tévedései ellenére is kiváló Lechner Ödönről.

Szana Tamás „Száz év a magyar művészet történetéből” című, ma már alig megszerezhető könyvét Ybl Ervin vonzóan, élénken, könnyedén megírt műve igen szerencsésen pótolja és egészíti ki s hasznos kalauza lesz mindenkinek, aki a művészet iránt akár önmagáért, akár mint napjaink szellemi mozgalmainak jelentős tényezője iránt érdeklődik.

D. K.

Folyóiratszemele.

Archiv für Politik und Geschichte. 1925. január 1. füzet. *Platzhoff Walter: Die deutsche Aktenpublikation über den Artikel V. des Prager Friedens.* A versailles-i béke a német háborús bűnösség fikciójára van felépítve. Német területek elszakítását régi hibákkal indokolták és a többi között Észak-Schleswig elszakítását az 1866-i prágai béke 5. cikkülésére alapították. Ebben ugyanis az osztrák császár átengedte Schleswig-Holsteinra való jogait a porosz királynak azzal, hogy ha az északi kerületek lakossága szavazás útján a Dániával való egyesítést kívánná, úgy azokról le kell mondani Dánia javára. A végrehajtásra azonban sohasem került a sor és a dán irredenta csak a német összeomlással érhetne el végül célját. Aago Frigyes dán történétíró kiadta az észak-schleswigi kérdés okmánytárát, melynek ellensúlyozásául a németek is kiadták a prágai béke 5. pontjával kapcsolatos okmányokat. Ezekből kitűnik, hogy ez a pont a dánok által megnyert III. Napoleon kívánságára került a békeszerződésbe és egyik elemévé lett a német-francia ellentétnek. Bismarck elvileg ellentállott minden ideirányuló francia nyomásnak, de igyekezett kiküszöbölni azt az osztrák-magyar vonatkozásban is. Felhasználta erre a monarchia szorongatott helyzetét a keleti kérdésben (San Stefano, a berlini kongresszus) és az 1878. április 13-án kötött szerződésben végrehajtották az 5. cikkulus hatálytalánítását. A szerződés keltének október 11-re való átdatálása Andrássy kívánságára történt, hogy ilyenformán elfodjék a keleti kérdéssel való kapcsolatot. A kérdés teljes tisztázása azonban csak az összes vonatkozó akták közzététele útján lehetséges. — Április. 4. füzet. *Wertheimer Eduard v.: Kronprinz Erzherzog Rudolf und Fürst Bismarck. Nach ungedruckten Akten.* A cikk a berlini külügyi főlevéltárból származó források alapján vet világot arra a viszonyra, amelyben Rudolf főherceg egyrészt az 1879-i német-osztrák-magyar szövetséggel, másrészt Bismarckkal állott. Bismarck fontosnak tartotta, hogy a trónörökösöt áthassa a szövetség fenntartása szükségességének érzetével, amelynek Ausztriában hatalmas ellenfelei voltak. 1883. évi berlini találkozásuk nem járt kellő eredménnyel. Rudolf bizalmas leveleiben Bismarck iránt a legteljesebb bizalmatlanságot fejezi ki. Reuss hercegnek, a bécsi német követnek Bismarckhoz intézett jelentése szerint nem felel ugyan meg a tényeknek, hogy Rudolf a francia reváns-politikusok befolyása alatt törekszik az oroszokkal való háborúra, hanem nagyszabású balkántervei miatt. Tényleg lelkesedik azonban a francia szellemért és erős szabadgondolkodó. Bismarck a jelentést nagyon optimisztikusnak találta. Időközben I. Ferenc József beavattatta fiát a külpolitika folyó eseményeibe, ami magatartásában lényeges változást idézett elő. Bismarck 1887-ben már jóval nyugodtabban ítéli meg, jól tájékozottnak és ítéletében belátásosnak találja. Az 1887–88-i orosz, osztrák és francia újságok újból riasztó híreket közölnek le a német-osztrák-magyar szövetség felbomlásáról, ami egy „magasállású személyiség” tervein alapszik. A hivatalos jelentések ezzel szemben újból megnyugtatóan hangzanak. II. Vilmos követe útján hangsúlyozta Rudolf iránt érzett barátságát; a követ jelentése szerint a kedvezőtlen híreket éppen a bécsi ultramontán és antiszemita lapok kürtölik ki, amelyek ilyenformán igyekeznek reá liberális és szlávellenes nézetei miatt csapásokat mérni. Előljárt ebben a „Schwarzgelb” című, akkor orosz zsoldban állott lap, illetőleg szerkesztője: Dr. Bresnitz. valamint egy Vogelsang nevű antibismarckianus újságíró, aki később a „Vaterland” szerkesztőjeként Lueggerrel megalapította a keresztényszocialista pártot. Rudolf sem ezzel, sem a németbarát „Dehn'sche Korrespondenz”-cel nem állott összeköttetésben, kétségtelenül csupán Szepsnek, Clemenceau

rokonának erős befolyása állapítható meg, aki németellenes, franciabarát irányt képvisel. Szeps irányáért azonban nem lehet a trónörököszt felelőssé tenni. Wertheimer szerint Rudolf kiváló szellemi adományai folytán egyik legkiválóbb Habsburg uralkodó lett volna, akit a tapasztalatok megtanítottak, hogy az 1879-i szövetség fenntartása mellett fog'aljon állást, befolyásos német személyiségekkel való érintkezése mindinkább növelte a Németország iránt való hajlandóságát és a trónon kétségtelenül atyja nyomdokain haladt volna.

Archivum Franciscanum Historicum. 1924, fasc. III. *P. Teodosio Somigli O. F. M.: Vita di S. Giacomo della Marca scritta da Fra Venanzio da Fabriano O. M. OBS.* A pesarói városi könyvtár egy XV. századi kódexéből közli Venantius da Fabriano (1434—1506) minoritának Marchiai Szent Jakabról (1394—1476) írott életrajzát, valamint a vatikáni könyvtár 7639. kódexéből ismerteti a Marchiai Szent Jakab csodáiról szóló részt, amely ugyancsak Fabriano munkája. Részletes bevezetés és pontos bibliográfia teszi még becsesebbé Fabriano munkájának közlését, ahol Somigli a szent magyarországi működésére is kiterjeszkedik. — Fasc. IV. *Miroslav Premrou: Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd.* M. Premrou a vatikáni levéltár és a Congregatio-levéltárak kiadatlan anyagának felhasználásával megírta a nándorfehérvári püspökök életrajzát, valamint a püspökség történetét a sedis vacantia idejében 1600 tól napjainkig. Tekintettel arra, hogy Premrou legnagyobbbrészt kiadatlan források alapján dolgozik, munkája fontos és figyelemreméltó a magyar történetírás szempontjából is. Ebben az első részben Katić Péter (1618—22) és Rengjic Albert O. Min. (1625—30) püspökök életét és működését ismerteti.

1925, fasc. I. *M. Premrou: Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd* (II. közlemény). Ismerteti Massarecchi Péter (1630—4), Boncarpi Jakab O. M. Conv. (1640—7), Ibršimović Marinus O. Min. OBS. (1647—50), Benlić Máté O. Min. OBS. (1651—74), Korlatović Róbert (1675), Bernjaković Mátyás O. Min. OBS. (1675—1707) és Natale Lukács (1708—20) belgrádi püspökök életét és működését, valamint a széköresedések idején történeteket.

1926, fasc. I. *M. Premrou: Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd* (III., befejező közlemény). Gróf Thurn-Valsassina Kázmér (1729—33), gróf Engli Antal (1734—50), Putz István (1755—71), Zlatarić Antal (1775—90), Pókatelki Kondé Miklós (1792—1800), Vilt József (1800—6), Bodonyi Sándor (1806—12), Csech István (1814—21), Wagner János Mihály (1833—6), Schrott József (1837—57), Sojc Vencel (1858—69), Pavlešić János (1871—93) és Krapac János (1904—10) belgrádi püspökök életének és működésének ismertetése. — *P. Michael Biehl O. F. M.: Duae epistolae S. Johannis a Capistrano,* alter ad Ladislaum Regem altera de victoria Belgradensi. A salzburgi Szent Péterről nevezett bencés monostor könyvtárából Kapisztrán Szent Jánosnak két nevezetes levelét közli. Az egyik 1453 november 8-án kelt Krakóban, üdvözli V. Lászlót a cseh királyi trón elfoglalása alkalmából és buzdítja őt a hit védelmére a husziták ellen. A másik Kapisztrán ú. n. második, hosszabb levele III. Callixtus pápához a nándorfehérvári győzelemről, kelt Szalánkeménben 1456 július 23 án, amelynek eddig csak létezéséről tudtak, de a szöveg ismeretlen volt. Biehl mindenütt értékesíti a magyar irodalmat, Pray, Thallóczy-Aldásy, Pethő oklevélkiadványait, Fraknoi és Böleskey feldolgozásait is.

A Rend. 1925, 34. sz. K. Z.: *Mátyás király idegen zsoldoshadserege, a fekete sereg.* Tóth Zoltán e című könyvének ismertetése.

Az Újság. 1925, 3., 8., 14., 20., 26. sz. *Szterényi József: Visszaemlékezés a multba.* XXXI. és XXXII. Károly király és a délszláv kérdés.

XXXIII. Kühlmann és Károlyi Mihály. A bukaresti béke utóhangjai. XXXIV. A plurális választójog. XXXV. Wekerle Sándor. — 48. sz. *Tisza István a háború kezdetén*. Tisza István munkái II. kötetének ismertetése.

Budapesti Hirlap. 1925, 1. sz. *Evva Ferenc: Hötzendorfi Konrád vezérkedése a háború kezdetén*. Észrevételek Hötzendorfi Konrád emlékirataira. — 24. sz. *Takáts Sándor: A szöktetés*. A XVI. és XVII. századi marhacsempészetéről. — 48. sz. *Szász Károly: Tisza István levelei*. Munkái II. kötetének ismertetése. — 83. sz. *Marczali Henrik: Tisza István levelei*. Ismertetés. — 92., 112., 122. sz. *Eöttevényi Olivér: A szabadságharc bizalmas aktáiból*. Az orosz segítségkérésre és Paszkjevics Szent István-rendjére, Batthyány Lajos halálát ítéletére vonatkozó akták ismertetése. — 103. sz. *Takáts Sándor: Bethlenfalvi Thurzó Ferenc*. Családtörténeti és életrajzi adalékok. — *Marczali Henrik: Attila*. Az Attilára vonatkozó újabb történelmi kutatás összefoglalása. — 126. sz. *Doberdói Breit József: Mátyás király idegen zsoldos serege*. Tóth Zoltán könyvének ismertetése. — 134. sz. *Takáts Sándor: Gazdag jobbággyok*. A XVII. és XVIII. századi jobbággyok anyagi viszonyairól.

Dunántúl. (Pécs.) 1925, 31., 38., 43., 55., 61. sz. *Cserkúti: Pécs 1849—1867-ig*. A város története az abszolutizmus korában. — 83. sz. *Fejes György: Baranyai hadi rendtartás 1751-ben*. Mária Terézia 1751-ben kiadott hadi rendtartását ismerteti, különös tekintettel a Baranya megyére vonatkozó pontokra. — 83., 99., 103., 104. sz. *Cserkúti: Pécs város ügye az 1790. évi országgyűlésen*. Pécs város küzdelme a szabad királyi város jogainak tisztelőben tartásáért.

Dunántúli Hirlap. (Győr.) 1925. 83—88., 90—93., 95—98. sz. *Karácsonyi Sándor: A tanügyi állapotok Győr vármegyében a török hódoltság idején*. Az iskolák állapota és berendezése a török hódoltság alatt.

Egri Népujság. 1925, 34—5., 37., 44. sz. *Pázmány Lajos: Az egri céhek*. Az egri iparosok 20 céhbe tömörültek. A legrégebbi céh a bognároké 1703-ból kelt céhlevéllel. Ismerteti a céhleveleket.

Hiradó. (Pozsony.) 1925, 21. sz. *Quidam: A szatmári béketárgyalások kulisszatitkaiból*. Lukinichnak az Akadémia II. osztályán tartott előadását ismerteti.

Katholikus Szemle. 1924. évf., 1. sz. *Lukcsics József Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I. k., V. H. Horváth Sándor: *Aquinói szent Tamás világnézete*. *Balanyi György Aldácssy Antal: A keresztes hadjáratok története és Mihályi Ernő Pigler Andor: A győri szent Ignác-templom és mennyezethépei* című műveket ismerteti.

2. sz. *Váradi Béla Papp Ferenc: Bárány Kemény Zsigmond* című művét ismerteti s a mű esztétikai és világfelfogási részével szemben tesz néhány észrevételt. — *Balanyi György: Turi Béla két tanulmánya*. 1. *Széchenyi Nagy Magyar Szatirája*. 2. *Az Andrássy-Kossuth-probléma* című művek ismertetése.

3. sz. *Balanyi György: Békeletsérletek a világháború folyamán*. Az 1915-től állandóan felszínén levő orosz különbéke-tervet ismerteti, a központi hatalmak először japán közvetítéssel, majd közvetlenül is igyekeztek a cári kormánnyal tárgyalásba bocsátkozni, de a terv először Miklós cár hajthatatlanságán szenvedett hajótörést, majd diplomáciai ügytelenység hiúsította meg. Az orosz különbékét csak a birodalom teljes anarchiája hozta létre. Ezzel párhuzamosan Wilson készült békeközvetítő szerepre, ami azonban Wilson entente-barátságával végződött. Eredménytelen volt XV. Benedek pápának többszöri békekísérlete is. — *Balanyi György Bölcsey Ödön: Capistránói Szent János élete és kora* című művét ismerteti.

4. sz. *Balanyi György: Békekísérletek a világháború folyamán.* A pápa követe útján Vilmos császárral is tárgyalt, de a német kormánykörök ügytelensége folytán ez a terv sem valósult meg. Napirenden voltak a különbéketörekvések is, ilyen az, amelyet Sixtus parmai herceg, Károly király sógora közvetített; ezt az osztrák-magyar különbékét az olasz igények és az olasz külügyi politika hajthatatlansága hiúsította meg; voltak egyéb kísérletek is, eredményre azonban nem vezethettek, mert ez a háború nem gazdasági célokért folyt, hanem a küzdő felek egymás megsemmisítésére törekedtek.

5. sz. *Burka Kelemen: Marchiai Szent Jakab.* Marchiai Jakab ifjúságának rövid rajza után ismerteti, hogyan jutott a híres tudós szónok a ferencrendiek boszniai provinciája élére; ismerteti a délvidéki vallási állapotokat, majd a huszitizmust, röviden elterjedésének okait is érintve, s Marchiai Jakab megbízatását a huszitizmus elleni harcra. — *Fallenbüchl Ferenc P. Adalbert Winkler: Die Cistercienser am Neusiedlersee und Geschichte dieses Sees* című művét ismerteti.

6. sz. *Burka Kelemen: Marchiai szent Jakab.* Ismerteti Marchiai Jakab délmagyarországi működését, részletesebben foglalkozik a pécsi egyházmegyei és szerémségi papsággal történt összeütközéseivel és küzdelmeivel. Működött Marchiai Jakab Capistrán szent János mellett is, a keresztes háború érdekében. Egyike a középkori egyházak legnagyobb alakjainak. — *Váradi Béla Giovanni Papini: Storia di Cristo* című művét ismerteti.

7. sz. *Karácsonyi János: A görög-katolikus magyarok eredete.* Állást foglal azon nézet ellen, mintha Erdélyben, Gyula udvarában előbb lett volna honos a görög kereszténység, mint Magyarországon a római s hangoztatja régi állítását, hogy Szent István anyja nem Sarolta volt. Gyula leánya, hanem Atleida-Belaknegina lengyel hercegnő. Megállapítja, hogy erdélyi Gyula nem járt Konstantinápolyban s a 950-i követség görög papokat nem hozott magával. Bizonyítja ezt a nyelv is: a magyarban a vallási fogalmakat nem görög, hanem latin kölcsönszavak jelölik. Magyarországon görög térítők nem jártak. A veszprémi völgyi görög oklevének a keleti görögökéhez semmi köze. — *Dombi Márk: Két Dante-emlékkönyv.* Alojzij Res: Dante és Reiner János: Dante-emlékkönyv ismertetése. — *Olasz Péter Edmund Kurt: Biblische Archäologie* és *T. J. Pethő Sándor: Andrassy és ellenfelei* című könyvét ismerteti.

8. sz. *Karácsonyi János: A görögkatolikus magyarok eredete* (második közl.). A magyarok és a görögök, szerbek, bolgárok között voltak érintkezések, de nem igaz az, hogy a magyarok egy része a XI. században görögkatolikus volt s ezeknek leszármazottai lennének a mai görögkatolikusok. A mai görögkatolikusok a Felső-Tisza-vidékre a török hódoltság alatt betelepedett és megmagyarosodott rácok, oroszok és kisrészben oláhok leszármazottai. — *Ö. L.: A magyarság táncai.* Réthei Prikel Marián hason'ó című művét ismerteti. Hibáztatja, hogy nem használta fel főleg a csa'ádi levéltárak értékes adatait. Több állítása ellen hoz fel súlyos észrevételt. — *O. Hübner Emil: A ceglédi róm. kath. egyház-közösség önkormányzatának történetét* ismerteti.

1925. évf. — 1. sz., 14—23. *Tiefenthaler József: Donosa Cortés.* Röviden ismerteti a XIX. század e nagy spanyol politikusának élettörténetét és politikabölcsletét. — *Székely Ottokár Berzeviczy Albert: Az abszolútizmus kora Magyarországon és Babura László Balanyi György: Assisi Szent Ferenc élete* című művet ismerteti.

2. sz., 65—69. *Babura László: A kartauziakról.* Rövid ismertetése ennek az érdekes, közelebről kevésbé ismeretes szerzetesrendnek. — 70—84. *Balanyi György: Adatok a ferencrendiek tatárországi missziós*

működésének történetéhez. A legújabbban a cambridgei egyetemi könyvtár kéziratos gyűjteményében talált, a ferencrendű szerzetesek tatárországi misszióira vonatkozó leveleket ismerteti, melyek a magyarországi ferencrendiek működéséről is tartalmaznak érdekes adatokat. — *Mihelics Vidor Kiss Albin: A magyar társadalomtan története, Székely Ottokár Balogh Albin: A művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt és Dombi Márk Babura László: Szent Ambrus élete* című műveket ismerteti.

3. sz., *Kőrösi Albin: Régi magyar-spanyol kapcsolatok. A XIII—XIV. századi magyar-spanyol érintkezést, majd a spanyol zsoldosoknak a török idők alatti szerepét eleveníti fel.* — *Balanyi György Bölcskey Ödön: Capistranói szent János élete és kora II—III. kötetét és Balogh Albin Karácsonyi János: Szent Gellért csanádi püspök és vértanú élete* című művet ismerteti.

4. sz., *Erisits Frigyes: Széllné Vörösmarty Ilona emlékezései.* Vörösmarty Ilona gyámleánya volt Deák Ferencnek, a róla írt emlékezései most vannak sajtó alatt. Ennek előrebocsátott ismertetése ez a cikk. — *Balogh Albin Karácsonyi János: A magyar nemzet őstörténete 896-ig, A székelyek ősei és a székely magyarok és Dombi Márk Laczika Ferenc: Boldog Viannei János ars-i plébános élete* című művét ismerteti.

5. sz., *Veress Endre: Pápai nunciusok Erdélyben* (VIII. Kelemen és Báthory Zsigmond) első közlemény). Ismerteti a pápai diplomácia szervezetét, vázolja VIII. Kelemen pápa egyéniségét és a török elleni terveit; megvilágítja a szentszék és követőinek szerepét Báthory Zsigmond politikájában. — *Székely Ottokár Várady L. Árpád: Lonicus római küldetése és Balanyi György: Dunarick Károly: Szent Domonkos élete* című művét ismerteti.

6. sz., *Veress Endre: Pápai nunciusok Erdélyben* (második közl.). A pápai követek jelentéseinek alapján ismerteti Báthory Zsigmond politikáját és bukását. — *Marcell Mihály P. Alfonso, M. Cantarella: Assisi szent Ferenc életrajzát és Veress Endre Márki Sándor: II. Rákóczi életét* ismerteti.

7. sz., *Balanyi György: Szent Ferenc és Szent Domonkos* (első közl.). A XIII. század első felének két nagy rendalapítójának egymáshoz való viszonyát és az ezt tárgyzó legendákat boncolja. — *Túri Béla Góf Tisza István összes munkáit* ismerteti.

8. sz., *Aldásy Antal: Fraknoi emlékezete.* Fraknoi Vilmos történetírói munkásságát ismerteti. — *Balanyi György: Szent Ferenc és szent Domokos* (második közlemény). Különösen szent Ferenc szellemének szent Domokosra való hatásának kérdését vizsgálja. — *Balogh Albin Karácsonyi János: A magyar nemzet honalapítása, Aldásy Antal Emil Horn: Le rôle politique de Clement IV., Kúhár Flóris Szent Agoston Vass József fordításában megjelent Vallomásait és Fallenbüchl Ferenc Samassa Désy Annie: Barat szent Magdolna Zsófiának életét* ismerteti.

9. sz., *Túri Béla: Az utolsó hetvenöt év.* Pethő Sándor Világostól Trianonig című könyvének ismertetése. Tisza és Károly király egyéniségére vonatkozóan tesz észrevételt. — *Túri Béla Bárány Forster Gyula: A lelkészek ellátásának és a főpapi járadalom és jövedelem szabályozásának kérdése a Habsburg-Lotharingiai ház királyai idejében; Várdai Béla Giovanni Papini: Krisztus története magyar kiadását, Balogh Albin Ilóman Bálint: A magyar hún-hagyomány és hún-monda és A szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi lezármozói, Patek Ferenc Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldosserege, Trikal József Hans Meyer: Geschichte der alten Philosophie, Hudyma Emil a Méhes Gyula és Karl János szerkesztésében megjelent Természettörténet első kötetét*

(A magyar biológia úttörői) és —kl— Gopcsa László Emlékezéseit ismerteti.

10. sz., *Túri Béla: Az ifjú Széchenyi.* Széchenyi fiatalkori jellemét és lelki küzdelmeit vázolja. — *Kühár Flóris Brabura László: Szent Jeromos élete, Sebes Ferenc Balogh József: Szent Agoston, a levéltár. Aistleidner József Dávid Antal: Babel és Assur I. k., Áldásy Antal Miskolcsey István: A középkori kereskedelem története, —i Divald Kornél: Felvidéki síták és Tarczai György Takáts Sándor: Magyar nagyasszonyok* című művet ismerteti.

La Bibliofilia. 1925, 3. — Meleghangú nekrológ gróf Apponyi Sándorról. — 6a 7a. *Lodovico Frati: Catalogo dei Manoscritti di Luigi Ferdinando Marsili conservati nella Biblioteca Universitaria di Bologna.* I. A Bolognában őrzött Marsigli-jelentések és -térképek, összesen 146 kötet, első részletes jegyzéke, amelyek csaknem kizárólag Magyarország történetére vonatkoznak. (V. ö.: Dr. Áldásy Antal: Olaszországi eörténelmi kutatások, Budapest. 1894. 23—36 ll. Különlenyomat a Magyar Könyvsemléből.)

Magyar Jövő. (Miskolc.) 1925, 1. sz. *Hegyaljai-Kiss Géza: Lorántfy Zsuzsánna fia.* I. Rákóczi Zsigmondról. — 6., 7. sz. U. a.: *Bethlen Gábor szerelme.* Károlyi Zsuzsannáról. — 11. sz. U. a.: *Kemény János fejedelem.* — 16. sz. U. a.: *Bornemissza Anna fejedelemasszony.* — 69 sz. *Hibay Kálmán: Könyvekről.* Hegyaljai-Kiss Géza Lorántfy Zsuzsánna c. könyvének ismertetése. — 83. sz. *Csérer Lajos: Hogyan dolgozott az adópré elzött négy száz esztendővel?* A XVI. és XVII. században az erdélyi országgyűlésen hozott adótörvényekről.

Magyarság. 1925, 31. sz. *Szigethy V.: A tisztviselők fizetése kétszáz év előtt.* A tisztviselői fizetések az 1723-i restauráció után. — 55. sz. *Steier Lajos új adatai az 1849-i függetlenségi nyilatkozat háttéréről.* Steier: Az 1849-i Trónfosztás c. könyvének ismertetése. — 83., 88., 91., 94. sz. *Ándrássy Gyula gróf: A királyságtól a köztársaságig.* A francia royalista törekvések történeti áttekintése párhuzamos utalásokkal a forradalmak utáni viszonyainkra napjainkig. — 88. sz. *Márki Sándor: Az esztergomi Monumenták.* A Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III. kötetének ismertetése. — 111. sz. *Bem apó ismeretlen levele Teleki Sándor grófhoz.* Bem 1850 aug. 5-én kelt levelének közlése.

Miskolci Napló. 1925, 8., 14., 20., 26., 31., 37., 43., 49., 55., 61., 67., 72., 78. sz. *Arz báró: A világháború kulisszái mögöl.* A háború előzményeiről és fontosabb eseményeiről.

Napkelet. 1924 évf. 1. sz. *Ritoók Zsigmond: Fajtaság és magyarság.* Fajok helyett fajtdákat vesz fel, ezeknek keveredéséből alakul a nemzet. A nemzet a legerősebb fajta tulajdonságait tartja meg s minél kevésbé keveredik idegen fajttal, annál nagyobb a kialakult új fajta, nemzet vérszilárdsága. De nem minden fajttal való keveredés csökkenti a vérszilárdságot, mert aktív és passzív fajta van, csupán csak az ellentétessel való keveredés. Minél nagyobb valamely nemzet vérszilárdsága, annál nagyobb az öntudata. A keveredést akadályozza a beltenyésztés. A nemzet vérszilárdsága megmarad akkor is, ha idegen fajttal csak lassan vesz fel, mert az új vért feldolgozhatja. Az eredeti alapfajta tehát tulajdonságait évszázadokon át is megtarthatja. Így van a magyarsággal is. Az eredetileg két aktív, finn-ugor- és hún-fajtból alakult magyar vérszilárdságát csak növelte a kún, bessenyő stb. beolvadás, bizonyos fokig a germán is, mert az is aktív. Passzív faj, mint a szláv, csak helyenként és nem sok olvadt be. — *Világos körül.* Pauler Tivadar pesti jogtanár 1849 augusztus-december havi naplója. Az eseményekben — az egyetemieket kivéve — nem vesz részt, csak újságokból és hallomásból veszi értesüléseit. Mégis érdekes, a

közhangulatra és Haynau uralmára. — *A százéves miskolci színház. Gróf Klebelsberg Kuno* kultuszminiszternek a miskolci állandó színház centenáriuma alkalmából Borsod vármegye díszközgyűlésén mondott beszéde. A drámairodalom nemzeti jelentőségét fejtegeti és megállapítja, hogy a drámai költészet és a nemzet politikai ereje egymással szoros viszonyban vannak.

2. sz. *Szinnyei Ferenc: Levelek a régi Pestről.* A pesti irodalmi életet írja le. — *Szekfü Gyula: Egy nagyúri önéletrész.* Károlyi Mihály önéletrajza első kötetét vizsgálja. Megállapítja, hogy az emlékiratot nem Károlyi írta. Károlyi szépírtetésére készült. A tartalma teljesen hamis. történeti forrásértéke nincs.

3. sz. *Melich János: Az oláh kérdés.* Állást foglal az oláh kontinuitás elmélettel szemben és nyelvtörténeti alapon bizonyítja, hogy az oláhok mai lakóhelyükön nem őslakók, hanem aránylag későn beköltözöttek. — *V. M.: Régi magyar asszonyok.* Hegyaljai Kiss Géza: „Árva Bethlen Kata“ és „Nagyasszonyok a magyar reformációban“ című műveinek ismertetése. — *Könyvismertetések: Nagy Lajostól Ernyey József: Tót nyelvrő krónikás énekek és kuruc dalok, Szabó Miklóstól Moravcsik Gyula: Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor, Pais Dezső: Egy apácakolostor története.* Lukács Pál: A vásárhelyi apácák története című könyvének ismertetése, N. L.-től *A magyar régészeti társulat tevékenysége az utóbbi három év alatt.* — *Balogh Jolán: A hercegprímások építkezései Esztergomban.* Esztergom művészettörténetén tartott szemle után a mai bazilikát írja le.

4. sz. *Könyvismertetések: Miskolczy Gyulától Szekfü Gyula: A magyar állam életrajza.* II. kiad., Koszó János: *Újabb magyar filozófiai irodalom.* Horváth Sándor: *Aquinói, Szent Tamás világnézete.* Várkonyi Hildebrand: *Aquinói Szent Tamás filozófiája,* Babura László: *Szent Agoston élete,* Leopold Antal: *Szalézi Szent Ferenc válogatott levelei,* Trikal József: *Természetbölcselet,* Ralph Waldo Emerson: *Az emberiség képviselői és Schmidt József: Az ind filozófia* című művek ismertetése. — *Hartman János: Beszédek.* Történeti vonatkozású: *Ravasz László Tisza Istvánról és Brisits Frigyes: A szent Jobb Magyarországa. Pais Dezső: Szinnyei József munkásságát méltatja, bővebben „A magyarság eredete, nyelve és főfoglaláskori műveltsége“ című munkáját.*

5. sz. *Könyvismertetések: Koszó Jánostól: Német színészet Pest-Budán.* Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története, 1812–1847; *Pauler Akostól: Kornis Gyula: Történetfilozófia.* — *Koszó János: A barokk mint az ellenreformáció művészete.* Wiesbach: *Der Barock als Kunst der Gegenreformation* című művének ismertetése.

6. sz. *Vida: Péter: Még egyszer „az oláh kérdés“.* Melich nyelvtörténeti fejtegetéseire támaszkodva bebizonyítja, hogy az oláhok a Balkánról kerültek át mai lakóhelyükre a XI–XII. században. A dáciai kontinuitás hamis elméletét csak a XVIII. század végén Klein Balázsfalvi püspök állította fel s azóta ment át az oláh, majd az európai köztudatba. — *Könyvismertetések: Tolnai Vilmostól: Réthelyi Pr. kkel Marián: A magyarság tancái.* T. V.-től: *Winkler Elemér: Bűnök és büntetések a régi Sopronban.* A. B.-től: *A reformáció és a magyarság.* R. Kiss István: *Bethlen Gábor,* S. Szabó József: *A Perényiek a magyar reformáció szolgálatában és Harsányi István: A reformáció hatása a közművelődésre* című művek ismertetése; *Szilády Zoltántól Lambrecht Kálmán: Az őslények világa. A föld és az élet története.* — *Pais Dezső: Ki volt Toldy Miklós?* Solymossy Sándor „A Toldi-monda keletkezése“ (Irodalomtört. közl. 1924. I–II. sz.) és Mályusz Elemér „A Toldi-

monda történeti alapja“ (Hadtört. Közl. 1924. I—II. sz.) cikkének ismertetése.

7. sz. *József főherceg: Véres kárpáti virágok.* Háborús naplórészletek. — *Könyvismertetések: M. Gy.-től Darkó Jenő Laonikos Chalkondyles-kiadása, Székely Miklóstól Hoffmann Edith: Barabás Miklós.*

8. sz. *Szekfű Gyula: Negyvennyolcas történetünk mai állása.* Sajnálatosan megállapítja, hogy egyetlen jó összefoglalás nincs negyvennyolcáról. Komoly kutatás csak most kezdődik ez irányban, ennek egyik terméke Steier Lajosnak a Történelmi Társulat kiadásában megjelent könyve, „Beniczky Lajos kormánybiztos iratai és visszaemlékezései“. Ezt ismerteti részletesen. — *Könyvismertetések: Szekfű Gyulától Báró Wlassics Gyula: Dedk Ferenc, Nagy Józseftől Koszó János könyve Fessleről; Szekfű Gyula Magyarok török rabságban:* Lukinich Imre: Auer János Ferdinánd pozsonyi nemes polgár naplója a Hettoronyban szenvedett rabságról. — *Pais Dezső: Tagányi Károly.* Történeti munkásságát méltatja. — *Horváth Henrik: Magyar műpártolók a klasszicizmus és romanticizmus Romájában.* Az ezen korbéli római magyar művészeket és a magyar műpártolókat ismerteti; közülük főleg az Esterházyakat emeli ki.

9. sz. *Kapossy János: A Grassalkovichok mint műpártolók.* A XVIII. század második felében nagyon sok idegen, főleg német építész foglalkozott Magyarországon, kik közül nem egy itt lett naggyá. Kenyéradók egyik legjelentékenyebbje gróf Grassalkovich Antal magyar kamarasznok. Részletesebben ismerteti a cikk gödöllői, hatvani és pozsonyi palotáit. — *Weber Artur: A magyar Simplissimus új köntösben.* A „Magyar Simplissimus“ új német kiadását ismerteti. — *Tolnai Vilmos: A magyar királyné rize.* Egy régi európai híri magyar illatszert, mely voltaképen rozsmaring-szesz, ismerteti.

10. sz. *Lukinich Imre: Szerelem és diplomácia.* Részlet a szerzőnek „A szatmári béke története és okirattára“ című, azóta megjelent munkájából. — *Hekler Antal: Leonardo lelkivilága.* Hideg kutató, szenvedélyek nem kötik le. Egyetlen szenvedélye a tudás vágya, a továbbfejlesztés, koncepció, tervei kivitelére éppen azért ideje sincs. Alkotásainak legtöbbjét tanítványai fejezték be. — *Miskolczy Gyula: A történettudomány kézikönyve.* A vállalkozás tudományos jelentőségét méltatja. — *Könyvismertetések: Miskolczy Gyulától: Eckhardt Ferenc: Bevezetés a magyar történelembe és m—a-tól: Csánki-Emlékkönyv. — Bartoniek Emma: A Magyar Nemzeti Múzeum Kossuth-kiállítása.* Kossuth halálának 30 éves fordulójával iratai felszabadultak a nyilvánosság számára. Ebből az alkalmából rendezte a múzeum a kiállítást. Szerző az iratokkal kapcsolatban ismerteti vázlatosan Kossuth emigrációbeli szerepét. — *Gulyás Pál: A könyvnyomtatás feltalálásának problémái.* Gutenberg János élete második felét és a könyvnyomtatás feltalálásának körülményeit ismerteti.

1925. évf. 7. kötet. — 1. sz. *Hajnal István: Kossuth Lajos viddini levele.* Kossuth lelki életét vizsgálja attól az emlékeztetes aradi éjszakától kezdve, amikor Görgeynek átadta a katonai és polgári hatalmat és csüggedten, reménytelenül, kétségbeesve, éjjel, titokban elmenekült az aradi várból, — egész a viddini levél megírásáig. Kossuth lelki egyensúlyát Viddinben Pulszky és Teleki angol követe, Henningsen és hívei állították helyre; Kossuth lélekben maga előtt megigazulva, Görgeyre, aki mindennek egyedüli okozója, kimondja a hazaárulás vádját és maga fölémelt fejjel, a nemzet reménye és bálványaképe meg a száműzetésbe. — *Koszó János: A francia felvilágosodás és a forradalom eszmái Magyarországon.* Eckhardt Sándor ilyen című könyvét ismerteti.

2. sz. *Könyvismertetések: p. cs.-tól Szekfű Gyula: Történetpolitikai tanulmányok és ltk.-tól Molnár István: Tíz Esztendő 1914—1924.*

3. sz. *Jókai emlékezete. Gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter beszéde a Magyar Történelmi Társulatnak Jókai születésnapja 100. évfordulóján tartott díszközgyűlésén.* — *Miskolczy Gyula: „Forradalmár“ Görgey? Steier Lajos „Görgey és Kossuth“ című könyvének felfogásával szemben bizonyítja, hogy Görgey sohasem volt forradalmár, még kevésbé republikánus.* — *Lukcsics Pál: Szent Ferenc fiai hazánkban.* Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig* című művének ismertetése. *Pais Dezső Melich János: A honfoglaláskori Magyarország* című művét ismerteti. *Szentiványi Gyula: Három magyar templommonografia.* *Pigler Andor: A pápai plébániatemplom és mennyezetképei,* *Kapossy János: A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei* és *Pigler Andor: A győri Szent Ignác templom és mennyezetképei* című művek ismertetése.

4. sz. *Lux Kálmán: A visegrádi fellegrár koronakamrája.* Kottaner Ilona naplója alapján megállapítja, hogy a visegrádi vár koronakamrája a várháromszög keleti oldalán álló hatalmas őrtorony legalsó részében volt. — *Könyvismertetések: Miskolczy Gyulától Gróf Tisza István levelei 1914 júniustól december végéig* és *Kapossy Jánostól Szmracsányi Miklós: Eger és környékének részletes kalauza.* — *Pauler Akos: Aquinói szent Tamás.* Filozófiáját és világnézetét ismerteti.

5. sz. *Szekfű Gyula: Az erdélyi probléma.* Erdélyben külön speciális erdélyi öntudat kezd kifejlődni, mely a magyar (nagy-magyarországi) talajtól elszakadva, az erdélyi mult gyökereiből nő ki. Az erdélyiek abban találják mostani szomorú helyzetüknek, szerencsétlenségüknek okát, hogy az unió után minden téren csatlakoztak Magyarországhoz, különállásukat, külön szervezetségüket feladták. — *Székely Miklós Kapossy János: Hillebrandt tanulmányát* ismerteti.

6. sz. *Pigler Andor: A poszonyi primási kert.* Pozsony mellett a primásoknak szép nyaralója feküdt, melyeknek világhírű kertje volt. A kertet Forgács Ferenc primás alapította, fénykorát Lippay György idején érte el. Fénykorából és hanyatlása idejéből is maradt ránk leírása, szerző ennek alapján ismerteti. — *Czakó István: Látogatás Döblingben.* Széchenyire vonatkozó naplójegyzést és egy orvosi jelentést ismerteti.

7. sz. *Eckhardt Ferenc: Rudolf trónörökös gyermekeiből.* Rudolf gyermekeiből mond el apróságokat, megvilágítja a trónörökös viszonyát szüleihez, főleg Erzsébet királynéhez, gyermekkori hajlamait és vágyait. Részletebben foglalkozik a magyar nyelvi és magyar történelmi tanulmányaival. Rudolf trónörökös és Erzsébet királyné érdekes magyarnyelvű levelezése egészíti ki. — *Könyvismertetések: Pigler Andortól: Ybl Ervin: Szarvajai Jenő herceg ráckerei kastélya. Oroszlán Zoltántól: Hekler Antal: Phidias-könyve. Baros Gyulától: Méhes Gyula és Karl János: Természethistória. I. k.: A magyar hún-hagyomány és hún-monda.*

8. sz. *Könyvismertetések: Pais Dezsőtől Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum, Nagy Lajostól a Lechner Jenő szerkesztésében megjelent Budapest műemlékei. Makkai Sándortól Giovanni Papini: Krisztus története.*

9. sz. *Tormay Cécile: Széchenyi.* Az Akadémia alapításának nagy jelentőségét méltatja. — *Szekfű Gyula: Széchenyi ünnepe.* Az Akadémia alapítása Széchenyi nemzetnevelő programjának a kezdete. Lelki függetlenséget akart, amihez viszont anyagi függetlenség kell: ezeket akarta megvalósítani. — *Cs. Sebestyén Károly: A magyar parasztszék.* Kimutatja, hogy a magyar parasztszék, amelyeket a magyar népművészet termékének tartanak, nem magyarok. A szék a pad mellett a XIV—XV. századi fejedelmi udvarokban tűnik fel, majd terjed, hozzánk a XVI—XVII. században jutott, s csak később, mint köznapi bútordarab, került a parasztházakba. — *Könyvismertetések: Kerényi Györgytől ifi. Somssich*

Andor: Lászt Ferenc élete, H. G.-től: *Tavaszy Sándor: Apáczai Csere János; Koszó János*: A romantika mint középeurópai jelenség és az osztrák barokk. *Fritz Strich: Die Romantik als europäische Bewegung* ismertetése.

10. sz. *Kornis Gyula: A fiatal Széchenyi*. Széchenyi ifjúsága és férfikora között — naplói szerint — látszólag nagy az ellentét. De ha mélyebben tekintünk a naplókba, kitűnik, hogy a fiatal huszárkapitány lelkiösszetétele ugyanaz, ami a „legnagyobb magyaré”. Már akkor meg van benne a filozofáló hajlandóság, aminek velejárója az önismeret, de nemcsak a saját, hanem mások lelkének boncolgatása is. Az önvád, a tépelődés, túlságos felelősségérzet éppen úgy gyötri már akkor, mint gyötörte, mikor azt hitte, hogy ő okozta a forradalmat. Fantáziája hatalmas mértékeket ölt, de kielégülést a testben keres: már akkor szunnyad benne a hazájáért való küzdés, a nemzetnevelés gondolata. De még panaszkodik iskolázatlansága miatt. Erzi, hogy nagy tettekre született, de még tanulnia kell. — *Mályusz Elemér: Salamon Ferenc*. A nagy magyar történetíró centennáriuma alkalmából munkásságát méltatja.

Protestáns Szemle. 1925. évfolyam 1. szám. *Alföldy András: Egy pannoniai ökeresztény hitvita*. A IV. században Pannonia arianusai s katolikusi között folyt küzdelmeknek egy Németországban felfedezett kézirat által megörzött epizódját közli. — *Révész Imre: A magyar protestantizmus kis tükre*. Encyklopedikus összefoglalás. — „Külföldi Szemle”: *Transsylvania Bujdosó*: Az erdélyi reformátusok és a román állam. — „Kritikai Szemle”: *Rácz Lajos* Eckhardt Sándor munkájáról (A francia forradalom eszméi Magyarországon), *Varga Sándor*: Tavasz Sándor könyvéről (A jelenkor szellemi válsága), *Mályusz Elemér* Asztalos Miklós dolgozatáról (A pozsony megyei Réte ref. egyháznak feljegyzései és kereszteselési könyve 1701—1717), *ri. Lukácsy Imre* A dunavecsei ref. keresztyén egyház és község története című művéről, *Gárdonyi Albert* Aldássy Antal Címertanáról, *Iharos Gyula* Kéky Lajos Beöthy Zsolt életrajzáról, végül *B. Gy.* az Angyal Dávid által szerkesztett Tisza Évkönyvről szól.

2. szám. *Baros Gula*: Jókai és Arany. Irodalomtörténeti tanulmány. — „Külföldi Szemle”: *Transsylvania Bujdosó*: Az erdélyi ág. evangélikus magyar egyház a román impérium alatt. — „Kritikai Szemle”: *Bartók György* B. Bauch könyvét (Das Naturgesetz), *Zsinka Ferenc* Auer János Ferdinánd pozsonyi polgárnak Lukinich Imre által kiadott naplóját, *Gulyás Sándor* pedig Bitay Árpádnak A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése c. munkáját ismerteti.

3. szám. *Pukánszky Béla: A magyarországi protestáns exulans irodalom a XVII. században*. — „Külföldi Szemle”: *Transsylvania Bujdosó*: Az erdélyi unitárius és katolikus egyházak a román impérium alatt. — „Kritikai Szemle”: *Gulyás Sándor*: Steier Lajos munkáját (Görgey és Kossuth), *Kondói Kiss József* a Halász Gyula szerkesztése alatt álló Hat világrész-sorozatban eddig megjelent utazásokat és felfedezéseket, *Gulyás Sándor* Borbély István könyvét (A magyar irodalom története) ismerteti.

4. szám. „Külföldi Szemle”: *Transsylvania Bujdosó*: Románia egyházpolitikája. — A „Kritikai Szemle” rovatában *Scheitz Emil* Keltz Sándor faielméleti munkájáról (Konzervatív világrend), *m. e. Ramsay* MacDona'd könyvéről (A szocialista mozgalom), *Szlávik Mátyás* Várady L. Árpádnak Lonovics József érsek római küldetésével foglalkozó művéről, *Mályusz Elemér* gróf Tisza István összes munkáinak II. kötetéről, *Albrecht Ferenc* Gyárfás Elemér könyvéről (Bethlen Miklós kancellár 1642—1716.), végül *Gombocz Zoltán* Horger Antalnak a Magyar szavak története című művéről szól.

5. szám. „Külföldi Szemle”: *Transsylvania Bujdosó*: A magyar köz-

oktatásügy kálváriája Romániába. — *A. A.: Tudományos intézetekről külföldön és itthon.* — A „Kritikai Szemle“ rovata *Révész Imre* Hegyaljai Kiss Géza Lorántfy Zsuzsanna c. dolgozatáról, *Gulyás Sándor* Trócsányi Zoltán Magyar régiségek és furcsaságok c. kötetéről, *Budai Gergely* Dávid Lajos Bolyai életrajzairól, *S. Z.* a főváros egyesítésének 50 éves jubileuma alkalmából a főváros statisztikai hivatala által kiadott közleményről (Budapest félszázados fejlődése 1873—1923), *Bartók György* Kristóf György könyvéről (Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője), továbbá Boér Eleknek az Erdélyben élő vallási kisebbségekkel foglalkozó angol nyelvű munkáról szóló ismertetéseit tartalmazza.

6. szám. „Kritikai Szemle“: *Walter F. Schirmer*: Antike, Renaissance und Puritanismus; *Nagy Ferenc*: Neményi Imre: Apáczai Csere János; *Szabó Miklós*: Kallós Ede: Görög élet és műveltség; *Dékány István*: Kovács Lajos: A magyar választójogi reformok szám-szerű hatása; *Melich János*: Hóman Bálint: A magyar hűnhagyomány és hűnmonda; *Gulyás Sándor*: Steier Lajos: Az 1849-i trónfosztás. Könyvismertetések.

7. szám. *Rácz Lajos*: *Vico és a történetbölcselet megalapítása.* A XVIII. század elejének primitív őskori s ókori ismeretei dacára Vico alapvető munkája, a Scienza Nuova helyes nyomon jár, úttörő a történet-filozófiában. — *Payr Sándor*: *Löffelholtz tábornokné.* A Jókai által való-tanul rajzolt Zanner Caritas Constantiának, a kuruc háborúkban aktív szerepet játszott báró Löffelholtz vezérőrnagy nejeinek életrajzát adja. — *Rédeyné Hoffmann Mária*: *Műzsafiak száz évvel ezelőtt.* A mult század első felének iskoláztatására jellemző visszaemlékezéseket közül a Kossuth-tal tengerentúlra emigrált Ács Gedeontól. — „Kritikai Szemle“: *Dékány István*: Rencz János Spinoza fordításáról (Tractatus politicus), *Imre Sándor* Horváth Ödön könyvéről (Bredeczky Sámuel élete 1772—1812), *Mályusz Elemér* Kérészy Zoltánnak A magyar rendi országgyűlés két táblájának kialakulása c. jogtörténeti munkájáról, végül *Gárdonyi Albert* Ballagi Aladár művéről (Buda és Pest a világirodalomban) szól.

8. szám. *Mitrovics Gyula*: *Apáczai Csere János.* Emlékbeszéd, elmondott az évforduló alkalmából a debreceni egyetem díszközgyűlésén. — *Neményi Imre*: *Apáczai Csere János és a magyar nemzeti tudományosság.* Szerző a magyar és nemzeti kultúra megteremtőjének látja Apáczait. — „Kronika“: *Zs.*: Salamon Ferenc születésének 100 éves évfordulója alkalmából a történetíró munkásságát méltatja. — *Szlávik Mátyás*: *Az Eucken Szövetség.* — „Kritikai Szemle“: *Szelényi Ödön*: *J. A. Comenius*: Ausgewählte Schriften, *Ady Lajos*: *Maculay*: Államalkotók — Államférfiak, *Paulinyi Oszkár*: *Tóth Zoltán*: *Mátyás király idegen zsoldoserege*, *Kolosváry Bálint*: Emlékkönyv Berzeviczy Albert írói működésének félszázados évfordulójára, *Tolnai Vilmos*: *Trócsányi Zoltán*: A régi magyar irodalom breviáriuma Gyöngyösről. — könyvismertetések.

9. szám. *Szönyi Sándor*: *Akadémiák és a Magyar Tudomány Akadémia.* — *Imre Sándor*: *Gróf Teleki László tanácsadása a nevelésről.* Teleki László fiai (köztük József, az Akadémia első elnöke) nevelésének irányítására programot dolgozott ki, mely kéziratban fennmaradt. A vizsgált nevelési-terv érdekességét fokozza, hogy Wesselényi Miklós nevelésénél is alkalmaztatott. — A „Kritikai Szemle“ a következő közleményeket tartalmazza: *d. i.* Vass József Szent Agoston fordításáról (Konfessiók), *Bartók György* Dékány István könyvéről (A történettudomány módszertana), *Bruckner Győző* Domanovszky Sándor hézagpótló munkájáról (Geschichte Ungarns), *Kéký Lajos* Verő Györgynek a Népszínház történetét felölelő könyvéről, — az *Országos Magyar Szép*

művészeti Múzeum Evkönyvei III. kötetről, végül Szőnyi Sándor F. Roget professzornak The Huguenots of Hungary c. munkájáról szól.

10. szám. Győrffy István: *A kunok megtérése*. A havasalföldi Kunországban a XIII. század első felében tett térítési kísérleteket s a Magyarországra telepedett kunoknak a kereszténységben való megszilárdulását tekinti át. — „Kritikai Szemle”: Szlávik Mátyás: Eucken Rudolf: Lebens-erinnerungen, Trócsányi Dezső: M. Verwey: Deutschlands geistige Erneuerung, Bartók György: Gergő Endre: Materialista lélektan. További, terjedelmesebb könyvismertetések a következők: Zsinka Ferenc a Lukinich Jure által gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére szerkesztett Emlékkönyvről, Domanovszky Sándor Hóman Bálintnak A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói című munkájáról, Török Pál a Ferenczi Zoltán sajtó alá rendezésében megjelent Kelet Népéről, Mátyusz Elemér Domanovszky Sándor József nádor korának kormányzástörténetéről szóló nagy munkájának I. kötetéről, Dézsi Lajos Révész Imrének A magyarországi protestantizmus történelme című dolgozatáról, végül Vargha Zoltán Magyar-Kossa Sámuelnek a Nagysarlói Magyary-Kossa-család történetét feldolgozó genealogiai monografiájáról szól.

The English Historical Review, 1926, January. — W. A. Gauld: *Platzhoff Walter: Die deutsche Aktenpublikation über den Artikel V. des Magyarorszag és Anglia között kötött politikai egyezményről* eddig adatok híján csak futólag emlekeztek meg az angol történetírók. Miután az angol külügyi hivatal levéltárát 1878-ig megnyitották a történeti kutatás számára, lehetővé vált ennek a kérdésnek a tisztázása is. Gauld a hivatalos iratok nyomán elbeszéli a gróf Andrássy és a bécsi angol követ között lefolyt tárgyalások menetét, amelynek eredményeképpen Anglia megígérte támogatását Bosznia és Hercegovina mandátumához a berlini kongresszuson, a monarchia pedig kötelezte magát, hogy Angliát támogatja a bulgár-kérdésben. Ennek a titkos egyezménynek a következményeképpen tett lord Salisbury június 28 án javaslatot a berlini kongresszuson, hogy Bosznia és Hercegovina megszállását bízzák a monarchiára.

Tárca.

Főtitkári jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1925. évi működéséről.

A mult esztendő tudományos eseményei közt legjelentősebb azon évfordulónak megünneplése, amely hálas kegyelettel áldozott gróf Széchenyi István emlékének, akinek áldozatkészsége az 1825-i országgyűlés egyik kerületi ülésén (november 3.) lehetővé tette az évtizedek óta írók és politikusok által sürgetett magyar tudós társaságnak, a Magyar Tudományos Akadémiának, társadalmi úton való létrejövetelét. A történelmünk politikai és kulturális újjászületését jelző 1825-ös esztendő százados évfordulója a régi Magyarországnak csak romjait találta ugyan, bensőséges megünneplése azonban egygyé forrasztotta mindazok szívét, akik a küzdelmes magyar történelem tanulságai alapján hisznek és bíznak. Széchenyi is a magyar hitnek és bizalomnak szimboluma; küzdelmes pályája, sikerei és csalódásai a tanulságok végtelen sorozatát tárják fel azok előtt, akik tudni óhajtják, hogyan törte fel és tette termékennyé az ősi magyar parlagot a magyar hagyományokban gazdag Széchenyi-nemzetség egyik tagja, s miként volt lehetséges, hogy az elmaradott, az újítságoktól irtózó rendi Magyarország az ő irányítása mellett Kelet-Európa egyik legmodernebb államává volt átalakulóban. Működése sokoldalúságánál fogva mindenki megtalálja Széchenyiben közelebbi érdeklődésének tárgyát, de ismernünk kell pályája történetét s forgatnunk kell irodalmi hagyatékát, melyek egyik-másikát úgyiszólván saját vérével írta, mint annak idején börtönében Kazinczy. A Széchenyi-kultusz nem lehet üres fogalom, annak élő valóságnak kell lennie, hogy belőle állandóan hitet és bizalmat merítsen az a nemzedék, amely új honfoglalásra van hivatva. Társulatunk nagy vállalkozása: *Széchenyi összes műveinek*

kritikai kiadása is ezen cél szolgálatában áll. Évek óta gondosan és szeretettel készítjük elő e kiadást, melyből *Károlyi Árpád* már 1921—22-ben kiadta a döblingi hagyaték két kötetét s melyből éppen a centennáris évben jelent meg a döblingi hagyaték harmadik köteteként a *Blick és Rückblick* kiadása *Tolnai Vilmos*, Széchenyi naplóinak 1819-ig terjedő része, mint a *Naplók I. kötete* *Viszota Gyula* és végül a *Kelet népe és a körülötte lezajlott nagy irodalmi harc anyaga* *Ferenczi Zoltán* szerkesztésében. Hisszük, hogy ezen, terjedelemre nézve is imponáló kötetek, melyeket a sorozat egyéb kötetei tervszerűen követni fognak, a Széchenyi-kultusz mélyítéséhez hathatósan hozzájárulnak, hiszen minden egyes kötet igazolja, hogy írójuk azon kevesek közé tartozik, akik „leghívebben, legtöbb fáradsággal s legnagyobb sikerrel szolgálták a hazát“ (Eötvös gróf Dessewffy Emilről).

Társulatunk könyvkiadói tevékenysége azonban korántsem ért véget a Széchenyi-kötetek közrebocsátásával. 1925 folyamán jelent meg *Domanovszky Sándor* szerkesztésében a *József nádor élete és iratai* c. kiadványsorozat oklevéltári részének I. kötete 48 ív terjedelemben, *A szatmári béke története és okirattára* a társulati főtítkár szerkesztésében 40 íven, továbbá „*A magyar történettudomány kézikönyve*“ című társulati vállalatban *Dékány István Módszertana*, *Hóman Bálintnak: A forráskutatás és forráskritika története* című műve s *Révész Imrének: A magyarországi protestantizmus története* című összefoglalása, végül pedig Társulatunk folyóirata, a *Századok*, 28 ívnyi terjedelemben *Domanovszky Sándor* alelnök szerkesztésében. Végigtekintve e sorozaton, önérzettel állapíthatjuk meg, hogy Társulatunk kebelében szorgalmas és tudatos munka folyik azon szellemben, amelyet társulatunk hagyományai írnak elő s azon elvek szerint, melyeket elnöki megnyitóiban Társulatunk elnöke jelölt meg a jövő kutatások irányítására. Önérzettel hivatkozhatunk arra, hogy a Magyar Történelmi Társulat tudományos tevékenységének példászerű megszervezettségéről ma már a külföld is tudomást vesz s nincs okunk pusztá udvariassági ténynek tekinteni azon elismerést, melyben külföldi történetírók részesítik Társulatunk működését. E siker kulcsa a magyar történetírókat átható azon meggyőződés, hogy önfeláldozó, megfeszített munkára van szükségünk, ha az európai

kultúrnemzetek sorában korábban megszerzett állásunkat a jövőben is meg akarjuk tartani, továbbá az elnökünk által képviselt s a messze jövőbe tekintő kultúrpolitika, melyet Széchenyi hite és bizalma hat át s amellyel meggyőződésből azonosítja magát minden magyar történetíró. Innen van az, hogy Társulatunk a Széchenyi emlékezetének szentelt 1925 november 12-i közgyűlést kívánta alkalmul felhasználni arra, hogy haláljának és szeretetének méltó keretek közt adjon kifejezést elnökünk személye iránt, aki a válsággal küzdő magyar tudományos életet megmentette, jövő fejlődését biztosította, Társulatunk tevékenységét pedig alig sejtett arányokban fellendítette. Az iránta érzett hála és szeretet látható jele kívánt lenni az az *Emlékkönyv* is, melyet születése ötvenedik évfordulója alkalmából ötven egyetemi tanár és akadémikus közreműködésével a Társulat főtítkára állított egybe s melyet Társulatunk ügyvezető alelnöke nyújtott át neki a november 12-i közgyűlés során.

Áttérve ezek után Társulatunk múlt évi működésének részletes ismertetésére, jelenthetem, hogy a múlt évben három felolvasó, három igazgató-választmányi és egy közgyűlést tartottunk. A február 18-i ünnepélyes felolvasó ülést *Jókai Mór* emlékének szenteltük, a március 19-i és a június 8-i felolvasó üléseinket két kiváló osztrák történetíró: *Alfons Dopsch* és *Oswald Redlich* bécsi egyetemi tanárok tették emlékezetessé felolvasásaikkal. A Széchenyi emlékének szentelt november 12-i közgyűlésen, amelyen egyébként *Angyal Dávid* igazgató-választmányi tagtársunk ismertette Széchenyi ifjúkori naplóit, az igazgató-választmányban időközben megüresedett helyek is betöltésre kerültek. Ez alkalommal új igazgató-választmányi tagokul *Mályusz Elemér* és *Miskolczy Gyula* választottak meg. Amily örömdetes volt választmányunknak az ifjabb történetírói nemzedék nagy reményekre jogosító tagjaival kiegészülése, éppoly fájdalmas megemlékeznünk azon veszteségekről, amelyek a múlt év alatt Társulatunkat ismételtelen érték. 1925 január 9-én elvesztettük herceg *Odescalchy Arthurt*, választmányunk egyik legrégibb tagját, aki *Szerémi* néven szorgalmas kutatója volt történelmünknek; július 1-én pedig *Márki Sándort*, egyik legtevékenyebb igazgató-választmányi tagtársunkat, akinek nevéhez az értékes alkotások egész sorozata fűződik. Elvesztettük *Babics*

József tiszteleti tagtársunkat, aki nevét Társulatunk történetében azzal örökítette meg, hogy nagybecsű könyvtárát Társulatunknak hagyományozta; továbbá gróf *Apponyi Sándor* tiszteleti tagtársunkat, legkiválóbb bibliofiljeink egyikét, kinek páratlan értékű könyvgyűjteménye az ő áldozatkészségéből immár a magyar nemzet tulajdona. Eltávozott körünkől végül Társulatunk egykori alelnöke *Zsilinszky Mihály*, *Szentkláray Jenő*, Délmagyarország történetének érdemes kutatója s *Hellebrant Árpád*, a legszorgalmasabb magyar bibliografusok egyike. Emléküket kegyeletben fogjuk megőrizni.

Már mult évi főtitkári jelentésemben érintettem, hogy Társulatunk vezetőségének egyik legfőbb gondja a taglétszám növelése, elsősorban abból a célból, hogy a befolyó tagdíjak legalább az illetményül szolgáló Századok előállítási költségeit fedezzék. Ezidőszerint évenként négy füzet kiadására gondolunk, füzetenként egyelőre hét ív terjedelemben, hogy a Századok folyóirat-jellegét fenntartsuk s az olvasóközönséggel való közvetlen kapcsolatokat erősítsük. Folyóiratunk a mult esztendőben már ebben a terjedelemben jelent meg, ami azonban csak a Társulat részére kiutalt államsegély felhasználásával volt lehetséges, mert a befolyt tagsági díjak, valamint az időközben elértéktelenedett alapítványi összegek csekély kamatai átvairól sem fedezik a kiadásokat. Ha saját erőnkből akarunk megélni, s ez végre is minden egészséges társulatnak kell, hogy törekvése legyen, úgy nagyobb arányú taggyűjtésre és fegyelmezett tagdíjbefizetésre van szükség. S bár e jelentés kapcsán mindkét irányban némi javulásról számolhatunk be, mert hiszen a mult év folyamán hatvannyolc jelentkezőt iktattunk tagjaink sorába s alapító tagjaink egyik-másika is emelte alapítványát, még messze vagyunk attól, hogy megnyugvással tekinthessünk a jövő minden eshetősége elé. Tervbe vettük a multban taggyűjtési szempontból is jól bevált vidéki vándorgyűlések felújítását is, mely gondolat több vidéki városban máris élénk visszhangot keltett, de a legfontosabb mégis az, hogy minden tényleges tagtársunk azonosítsa magát Társulatunk érdekeivel s a maga hatáskörében minél több hívet és barátot igyekezzék szerezni azon törekvéseknek, melyeket immár 60 éves Társulatunk sokszor nehéz viszonyok között is híven és becsülettel képviselt. **Dr. Lukinich Imre,**

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1925. évi december hó 18-án tartott igazgatóválasztmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak dr. *Domanovszky Sándor* alelnök elnöklete alatt: dr. Aldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Herzog József, dr. Hodinka Antal. dr. Kollányi Ferenc, dr. Madzsar Imre, dr. Mályusz Elemér, dr. Morvay Győző, dr. Patek Ferenc, Petri Mór, Pilch Jenő, dr. Reiszig Ede, dr. Bárt-fai Szabó László, dr. Szentpétery Imre, dr. Závodszy Levente ig. vál. tagok, dr. Lukinich Imre főtítkár és dr. Paulinyi Oszkár megbízott titkár-helyettes.

E nők bejelenti, hogy gr. Klebelsberg Kuno elnök, dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök és Novák Nándor pénztárnok urak elfoglaltságuk miatt kimentették elmaradásukat; üdvözi a megjelenteket s az ülést megnyitja, megnyitó szavaiban megemlékezvén Hellebrant Árpád elhunytáról.

Elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Madzsar Imre és Pilch Jenő ig. vál. tagokat kéri fel.

33. Főtítkár előterjeszti a tagajánlásokat s alapítványfelemeléseket. Alapító tagnak jelentkezett az Orsz. Tiszti Kaszinó Könyvtára 5,000.000 K-val. Tudomásul szolgál. Alapítványait bezárólag 1925 nov. 30 ig fel-emelték: gr. Tisza Lajos 1,500.000 K-val 1,500.400 K-ra; Herceg Eszter-házy-könyvtár 1,360.000 K-val 1,880.000 K-ra; Lyka Döme 1,000.000 K-val 1,000.200 K-ra; Pesti Hazai Első Tkp. Egyesület 1,000.000 K-val 1,000.400 K-ra; Teleki Károly 600.000 K-val; dr. Domanovszky Sándor. Zala vm. 500—500.000 K-val; dr. Herzog József 200.000 K-val 200.400 K-ra; Jankovich Béla 200.000 K-val 200.400 K-ra; dr. Lukinich Imre 199.400 K-val 213.080 K-ra; dr. Balanyi György 100.000 K-val 161.525 K-ra; dr. Balla Mária 100.000 K-val 163.000 K-ra; Hertelendy László 100.000 K-val 105.000 K-ra; Jalsoviczky Sándor 100.000 K-val 202.000 K-ra; Csánki Benjamin 90.000 K-val 249.830 K-ra; dr. Kun József 90.000 K-val 291.200 K-ra; Kirchner Hermann 90.000 K-val 138.160 K-ra; ifj. Leopold Lajos 90.000 K-val 90.200 K-ra; Rudnay Béla 90.000 K-val 101.000 K-ra; dr. Schleiminger László 90.000 K-val 95.000 K-ra; Schmidt Ottó 90.000 K-val 405.000 K-ra; dr. Vargha Gyula 90.000 K-val 100.000 K-ra; Vargha Zoltán 45.000 K-ról 95.000 K-ra; Kisbirtokosok Orsz. Föld-hitelint. 90.000 K-val 90.400 K-ra; Ébredő Magyarok Egyesülete Debrecen 90.000 K-val 90.500 K-ra; Nagykőrös r. t. város 90.000 K-val 90.200 K-ra; Szabolcs vm. 90.000 K-val 95.200 K-ra; Zirci apátság 90.000 K-val 90.200 K-ra; Győr sz. kir. város 85.000 K-val, Novák Nándor 45.000 K-val; végül dr. Karácsonyi János szabad rendelkezésre 1,000.000 K-t adományozott a Társulatnak. Örvendetesen tudomásul vétetik. Evidíjas rendes tagul ajánlatnak: dr. Breyer István h. államtitkár, dr. Kovács Alajos min. tanácsos, dr. Kispárti János főgimn. igazgató, dr. Németh Gyula egyet. tanár, dr. Tóth László, dr. Gévay-Wo'ff Nándor h. államtitkár, Zelovich Kornél műegy. tanár, dr. Zsitvay Tibor, a nemzetgyűlés alelnöke, Budapest, dr. Bakay Lajos egyet. tanár, dr. Winkler János egyet. tanár, Pécs, valamennyit ajánlja dr. Domanovszky Sándor alelnök; dr. Juhász Andor, ajánlja dr. Juhász Béla; dr. Esperits János Makó, Kockás Sándor Endrőd, Kollonay Zoltán Nyíregyháza, Omaisz János Zalaegerszeg, Pap Géza Ócsa, dr. Solymossy Sándor Budapest, Kir. kath. főgim-názium Nyíregyháza, Ref. leánygimnázium tanári könyvtára. M. kir. áll.

Hunfalvy János reáliskola Miskolc, Zalaegerszegi Csányi László fiú felső keresk. iskola, valamennyit ajánlja a főtitkár; dr. Stumpf Sándor Pest-újhegy, ajánlja Wirker István rendes tag. Az ajánlottak évi díjas rendes tagokul megválasztatnak.

34. Megbízott titkárhelyettes a távollévő pénztárnok helyett bemutatja az 1925 január—november hónapokról szóló pénztári kimutatást. E szerint a postatakarékpénztárnál bevétel 1925 január—november

hónapokban	63,697.324 K
Kiadás a postatakarékpénztárnál ugyanezen idő alatt.....	54,145.719 K
Pénzmaradvány a postatakarékpénztárnál 1925. nov. 30 án	9,551.605 K
Hozzá a P. H. E. T. Egyesületnél levő folyószámlakövetelésünket	7,808.173 K
Összes pénzmaradvány 1925 nov. 30-án	17,359.778 K

Tudomásul szolgál.

35. Elnök bejelenti, hogy a m. kir. vall.- és közokt. miniszter úr az 1925/26. év I. felére szóló államségélyt kiutalta s ennek kapcsán felhívta a Magyar Történelmi Társulat elnökségét, hogy a tagdíj felemelése iránt előterjesztést tegyen a közgyűlésnek. Elnök javaslatára a választmány a vall.- és közokt. miniszter úr javaslatát tudomásul véve, úgy határoz, hogy egyelőre megmarad az eddigi 90.000 K ás tagdíj mellett s a tagdíj-kérdés további szabályozását a pengőszámításra való áttéréssel kapcsolatosan fogja keresztülvinni.

Más tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

K. m. f.

Dr. Paulnyi Oszkár s. k.,

Dr. Domonocskzy Sándor s. k.,

jegyzőkönyvvezető.

elnök.

Hitelesítjük: *Dr. Madzsar Imre s. k., Pilch Jenő s. k.,* ig. vál. tagok.

A Magyar Történelmi Társulat 1926. évi január hó 29-én Deák Ferenc halálának ötvenedik évfordulója alkalmából tartott ülésének jegyzőkönyve.

Dr. gróf Klebelsberg Kuno elnök üdvözlí a felolvasó ülésen megjelent Kormányzó Úr Ó Főméltóságát, valamint a nagyszámú előkelő vendéget és társulati tagot és elmondja elnöki megnyitó beszédét, amely után felkéri dr. báró Wlassics Gyulát előadásának megtartására.

1. *Dr. báró Wlassics Gyula* felolvassa „*Deák Ferenc emlékezete*” című értekezését.

E nök a nagy tetszéssel fogadott, nagyérdekű felolvasásért előadónak köszönetet mond és, több tárgy nem lévén, az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Kossányi Béla s. k.,
titkár.

Dr. gróf Klebelsberg Kuno s. k.,
elnök.

A Magyar Történelmi Társulat 1926. évi február hó 18-án tartott felolvasó, illetve igazgatóválasztmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: *dr. gróf Klebelsberg Kuno elnök*, később *dr. Domonocskzy Sándor* másodalelnök elnöklete alatt: *dr. Csánki Dezső* ügyvezető alelnök, *dr. Aldásy Antal*, *dr. Angyal Dávid*, *dr. Döry Ferenc*, *dr. Friedreich Endre*, *dr. Gárdonyi Albert*, *dr. Gombos F. Albin*, *Gyalóky Jenő*, *dr. Herzog József*, *dr. Jakubovich Emil*, *dr. Iványi Béla*, *Kollányi Ferenc*, *dr. Madzsar Imre*, *dr. Mályusz Elemér*, *dr. Morvay Győző*, *Pilch Jenő*

dr. Szentpétery Imre, dr. Varju Elemér, dr. Závodszy Levente ig. vál. tagok, dr. Lukinich Imre főtitkár, dr. Kossányi Béla titkár. mint jegyző-könyvvezető.

Dr. gróf Klebelsberg Kuno elnök üdvözlő a felolvasó ülésen megjelent kormányzó úr Ö Főméltóságát, és József főherceg úr Ö Fenségét, valamint a nagyszámú előkelő hallgatóságot és az ülést hosszabb beszéd kíséretében nyitja meg, amely után felkéri *Gyalokay Jenő* ig. választmánya tagot „*A mohácsi ütközet*” című előadásának megtartására.

2. Gyalokay Jenő ig. vál. tag megtartja felolvasását, amely után elnök előadónak a Társulat nevében köszönetet mond és az ülést 5 percre felfüggeszti.

Szünet után dr. Domanovszky Sándor másodalelnök újból megnyitja az ülést és a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Angyal Dávid és dr. Madzsar Imre igazgató választmányi tagokat kéri fel.

3. Titkár felolvassa a tagajánlásokat. *Alapító tagokul ajánltatnak:* dr. gróf Csekonics Iván nyug. rendkívüli követ, meghatalmazott miniszter, Budapest; dr. gróf Hunyady József földbirtokos, Kéthely; gróf Zichy Aladár földbirtokos, Vajtő; Kensei István Lajos földbirtokos, Pettend; valamennyit ajánlja dr. Patek Ferenc. *Evdíjas rendes tagokul ajánltatnak:* gróf Khuen Hédervár Károly, Hédervár, aj. dr. Závodszy Levente. Dr. Haraszty Emil egyet. m.-tanár, Budapest, aj. dr. Csánki Dezső. Ifj. dr. Kray István báró min. osztálytanácsos, dr. báró Szentkereszty Pál min. titkár, báró Vécsey József Aurél földbirtokos, Marsovszky Ivor, Budapest, valamennyit ajánlja dr. Patek Ferenc. Kisapsai Méhely Pál ny. máv. igazgató, udv. tanácsos, Budapest, aj. dr. Veres Endre; Bertalan Endre kir. ügyész, Sopron, aj. Fehér Géza; László János reálígm. tanár. Kisújszállás, aj. Hárzsing István; dr. Rohoska Rezső középisk. tanár. Makó, aj. dr. Eperjessy Kálmán; Zsidó reálígmázium, Debrecen, aj. dr. Kardos Albert; M. kir. áll. polg. iskola, Kistelek, aj. Milassin Péter: dr. Ravasz László ref. püspök, dr. Horváth János egyet. ny. r. tanár. Budapest, dr. Moór Gyula egyet. ny. r. tanár, Szeged, dr. Artnér Edgár egyet. m.-tanár, dr. Baross Gyula tanár, Hartmann János reálisk. tanár, Hegedüs István az Orsz. Magy. Gyűjteményegyetem főtitkára, dr. Balogh Jolán múzeumi őr, dr. Fitz József egyet. könyvtárőr, dr. Farkas Gyula a br. Eötvös J. Collegium tanára, Budapest, dr. Moór Elemér középisk. helyettes tanár, Berlin, dr. Prohászka Lajos nem. múz. alkönyvtárnok, dr. Szakáts Kálmán, a külügyi társaság titkára, dr. Thewrewk Palloghy Attila min. fogalmazó, Moravec Imre áll. elemi isk. igazgató, Budapest, Pavlicsek János tanító, Mecsekszabolcs, Grünwald Béla tanárjelölt, Baráth Tibor böles.-hallgató, Kucsera István böles.-hallgató, Budapest, a Pázmány Péter Tud.-egyetem hittudományi karának egyházi és egyháztörténeti szemináriuma, Ranolder-intézeti r. kath. elemi népi-kolai tanítónő-képző, Budapest, M. kir. áll. reálígmázium, Csongrád, M. kir. áll. polg. fiúiskola, Székesfehérvár, M. kir. áll. polgári iskola, Dunaharaszti, valamennyit ajánlja a főtitkár. — Megválasztatnak.

4. Titkár bemutatja a múlt évben meghalt, valamint a Társulathól kilépő tagok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

5. Elnök bejelenti, hogy az elnökség az 1926. évi tagdíjat a múlt évhez hasonlóan 90.000 koronában javasolja megállapítani. Jelenti, hogy a titkári hivatal megkezdte a tagdíjjal hátralékos tagok névsorának összeállítását. E névsor alapján a Társulat tagjai a közel jövőben tagdíjhátralékuk befizetésére újra fel fognak szólítani. Kéri az igazgató-választmány hozzájárulását ahhoz, hogy a titkári hivatal mindazokat, akik a felszólításnak nem fognak eleget tenni, minden további eljárás-

nélkül törölhesse a tagok sorából. — Az igazgató-választmány az előterjesztett javaslatokat elfogadja.

6. Titkár jelenti, hogy az elnökség az 1925. évi számadások megvizsgálására szakértőül Strömpl János nyug. vall.- és közoktatásügyi minisztériumi főszámtanácsost fogja felkérni. Az elnökség nevében javasolja, hogy az igazgató-választmány az ugyancsak e célból kiküldendő bizottságba Schiller Rezső és dr. Paulinyi Oszkár évd. rend. tagokat válassza meg. — Az igazgató-választmány nevezetteket a számvizsgáló-bizottság tagjaiul megválasztja.

7. Főtitkár jelenti, hogy Irányi Géza m. kir. törvényszéki tanácselnök legutóbb ismét megkereste a Társulat elnökségét, hogy néhai Irányi Dániel hagyatékában talált, a Társulat letétében őrzött gróf Teleki László-féle iratok részére kiadassanak. — Többek hozzászólása után az igazgató-választmány úgy határoz, hogy a kérdéses iratokat dr. Irányi Gézának, minthogy azokhoz való tulajdonjogát nem ismerheti el, nem adja ki és megbízza a főtitkárt, lépjen érintkezésbe dr. Irányi Gézával, hogy nevezett a tulajdonjog kérdésének esetleges per útján való érvényesítésétől elálljon.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Kossányi Béla s. k.,
titkár.

Dr. gróf Klebelsberg Kuno s. k.,
Dr. Domanovszky Sándor s. k.,
elnökök.

Hitelesítjük: Dr. Angyal Dávid s. k., dr. Madzsar Imre s. k., ig. vál. tagok.

A Magyar Történelmi Társulat 1926. évi április hó 29-én tartott felolvasási ülésének jegyzőkönyve.

Dr. Domanovszky Sándor másodelnök mint elnök megnyitja az ülést, üdvözlí a megjelenteket.

8. Dr. Rédey Tivadar felolvassa „Mohács költészetünkben“ című értekezését, amelyért elnök felolvasónak köszönetet mond.

9. Dr. Haraszti Emil felolvassa „A magyar zene történeti emlékeinek kiadása“ című értekezését.

Elnök köszönetet mondva az előadónak, röviden ismerteti az Magyar Történelmi Társulatnak a magyar zenetörténeti emlékek kiadására vonatkozó álláspontját. Ezek után, több tárgy nem lévén, az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Kossányi Béla s. k., titkár.

Dr. Domanovszky Sándor s. k., elnök.

A Magyar Történelmi Társulat 1926. évi május hó 15-én tartott igazgatóválasztmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Domanovszky Sándor másodelnök elnöklete alatt: dr. Aldásy Antal, dr. Balanyi György, dr. Döry Ferenc, dr. Friedrich Endre, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos F. Albin, Gyalóky Jenő, dr. Herzog József, dr. Illés József, dr. Lux Kálmán, dr. Mályusz Elemér, dr. Szekfü Gyula, dr. Tóth Zoltán, dr. Varju Elemér, dr. Závodszy Levente ig. vál. tagok, dr. Lukinich Imre főtitkár, Novák Nándor pénztárnok és dr. Kossányi Béla titkár, mint jegyzőkönyvvezető.

Elnök megnyitja az ülést s ez alkalomból meglevő szavakban emlékezik meg dr. Angyal Dávid igazgató választmányi tag ötven éves írói jubileumáról. A jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Szekfü Gyula és dr. Závodszy Levente ig. vál. tagok kéretnék fel.

10. Elnök felkéri a titkárt a múlt választmányi ülés óta beérke-

zett tagajánlások bemutatására. Titkár jelentése szerint évdíjas rendes tagokul ajánlatnak: Száhlender Béla tábornok, Bati Berkó István ezredes, Budapest, mindkettőt ajánlja Gyalókay Jenő; vitéz Peterdy Ödön ezredes, Hauser László főhadnagy, Sopron, mindkettőt ajánlja Rettegthy György; Szendy Károly székesfőv. főjegyző, Budapest, aj. dr. Csánki Dezső; Kőszeghy István kereskedelmi min. segédtitkár, Budapest, aj. dr. Magyary Zoltán; Sztríha Kálmán plébános, Kiskúndorozsma, aj. Nagy Szeder István; Sajovic Delfin középisk. tanár, Budapest, aj. dr. Jánossy István; Kovács Sebestyén Miklósné földbirtokos neje, Becsehely, Bodor Cecília leánygimn. r. tanár, Budapest, Fertály Lajosné irónő, Miskolc, Heller Erik egyet. ny. r. tanár, Budapest, Róka József plébános, kir. kormánytanácsos, Nagycenk, dr. Osváth Ferenc szolgabíró, Csenger, dr. Nagy József az áll. levéltár kir. kormánytitkárja, Zágráb, dr. Schünemann Konrád egyet. tanársegéd, Berlin, Szántó Lajos, Richmond, Virginia, Egyesült-Államok, Németh Mihály polg. isk. igazgató, Nagykanizsa, dr. Tihanyi Béla piarista tanár, Szeged, M. Kiss Lajos áll. polg. isk. tanár, Miskolc, dr. Kiss László ág. ev. vallástaná, Budapest, Esze Tamás ref. segédlelkész, Balassagyarmat, Váczy Péter egyet. hallgató Budapest, Kegyesrendi Reálgimnázium, Tata, All. Kossuth Reálgimnázium, Cegléd, Reálgimnázium, Salgótarján, Községi Női Felsőkereskedelmi Iskola, Budapest, I. ker. Városi Női Felsőkereskedelmi Iskola, Miskolc, Református Polgári Leányiskola, Hajdúböszörmény; valamennyit aj. a főtítkár. — Megválasztatnak.

11. Elnök jelenti, hogy a következő igazgató-választmányi ülésen a pénztárnok be fogja jelenteni a legutóbbi félévben történt alapítvány-felemeléseket. Addig is közli azonban, hogy Esterházy Pál dr. herceg, a hercegi könyvtár alapító tagsági díjának kiegészítése fejében ez évben is 80 aranykoronát juttatott a Társulatnak, valamint, hogy Barabási Kun József kir. kamarás, egyet. tanár alapítványának felemelése fejében a múlt év végén 3,000.000 koronát fizetett be a Társulat pénztárába. — Öröndetes tudomásul szolgál.

12. Titkár bemutatja a Gazdasági Bizottság jelentését az 1925. évi zárószámadáról, a számvizsgáló-bizottság jelentésének és az 1926. évi költségvetési tervezetnek felülvizsgálatáról.

A Gazdasági Bizottság jelentésével kapcsolatban az igazgató-választmány a) elhatározza, hogy a számvizsgáló-bizottságnak egyidejűleg bemutatott jelentését azzal az indítvánnyal terjeszti a közgyűlés elé, hogy Novák Nándor pénztárnoknak a felmentés a szokásos fenntartással megadassék, b) elfogadja a bemutatott 1926. évi költségvetést és azt a közgyűlésnek is elfogadásra ajánlja, c) javasolja a közgyűlésnek, hogy az 1926. évi tagdíjat a múlt évhez hasonlóan a folyó évre is 90.000 koronában állapítsa meg, d) végül indítványozza a közgyűlésnek, hogy az elnökségnek a gondos ügyvitelért és a nagy körültekintéssel vezetett gazdálkodásért elismerését és köszönetét, a számadási iratok átvizsgálására felkért Strömpl János rendes tagnak és a számvizsgáló-bizottság tagjainak fáradásukért köszönetét fejezze ki.

13. Titkár bemutatja a folyó hó 20-ára szabályszerű időben már meghirdetett közgyűlés tárgysorozatát. Az igazgató-választmány a tárgysorozathoz hozzájárul.

Főbb tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Kossányi Béla s. k., titkár. Dr. Domanovszky Sándor s. k., elnök.

Hitelesítjük:

Dr. Szekefű Gyula s. k., Dr. Závodszky Levente s. k., ig. vál. tagok.

A Magyar Történelmi Társulat 1926. évi május hó 20-án tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

Dr. gróf Klebelsberg Kuno elnök a közgyűlésen megjelent társulati tagok és vendégek üdvözlése után az ülést nagyszabású beszéddel nyitja meg. A megnyitó beszéd után a közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Angyal Dávid és dr. Petrovics Elek ig. vál. tagok kéretnek fel. Ezek után

14. Dr. Lukinich Imre felolvassa „II. Rákóczi Ferenc felségértési pere (1701)” című értekezését. A nagyérdekű felolvasásért elnök köszönetet mond a felolvasónak és az ülést öt percre felfüggeszti.

Szünet után az elnöklést dr. Domanovszky Sándor másodalelnök veszi át.

15. Elnök jelenti, hogy a Társulat alapszabályai értelmében lejárt az 1922. évben sorshúzással az 1921—25-ik évkörbe sorolt tíz igazgató-választmányi tag megbízatása, akik azonban az alapszabályok értelmében újra megválaszthatók. Elnök ezek után elrendeli a megüresedett tíz igazgató-választmányi tagsági hely betöltésére az alapszabályok 20., 21. és 30. §-ai értelmében a titkos szavazást, s a szavazatszedő-bizottság elnökekül dr. Szentpétery Imre ig. vál. tagot, tagjaiul pedig dr. Mályusz Elemér ig. vál. és dr. Lukács Pál évd. rendes tagot kéri fel. Elnök a szavazás tartamára az ülést felfüggeszti.

Szavazás után elnök az ülést újból megnyitja és

16. felkéri dr. Lukinich Imre főtitkárt, hogy mutassa be jelentését a Társulat múlt évi működéséről. — A felolvasott jelentés tudomásul szolgál.

17. Elnök felkérésére a titkár bemutatja a számvizsgáló-bizottság jelentését, az 1925. évi zárószámadást és az ig.-választmány által megállapított 1926. évi költségvetést. Titkár kéri a közgyűlést, vegye tudomásul a bemutatott jelentéseket és számadásokat és adja meg a felmentést Novák Nándor társulati pénztárnoknak a szokásos fenntartással. Egyben az igazgató-választmány megbízásából javasolja, hogy a közgyűlés az elnökségnek a gondos ügyvitelért és a nagy körültekintéssel vezetett gazdálkodásért elismerését és köszönetét, Strömpl János nyug. vallás- és közoktatásügyi min. főszámtanácsosnak, a számadások felülvizsgálására felkért szakértőnek, Schiller Rezső és dr. Paulinyi Oszkár számvizsgáló-bizottsági tagoknak pedig fáradozásukért köszönetét fejezze ki. — A javaslatok elfogadtnak.

18. Elnök jelenti, hogy az elnökség javaslatára az igazgató-választmány az 1926. évi tagdíjat 90.000 koronában állapította meg és kéri ezen határozathoz a közgyűlés hozzájárulását. — A javaslat elfogadtatik.

19. Dr. Szentpétery Imre mint a szavazatszedő-bizottság elnöke jelenti, hogy az igazgató-választmányi tagokra összesen 46 érvényes szavazat adatott le. Ebből: dr. Áldásy Antal, dr. Gombos F. Albin, dr. Hodinka Antal, dr. Iványi Béla, dr. Petri Mór, dr. Szekfű Gyula 46—46, dr. Boncz Ödön, Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Sufflay Milán pedig 45—45 szavazatot nyert. — E bejelentés alapján elnök nevezetteket az 1926—31. évkörre megválasztott ig. vál. tagoknak jelenti ki.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Kossányi Béla s. k.,
titkár

Dr. gróf Klebelsberg Kuno s. k.,
Dr. Domanovszky Sándor s. k.,
elnökök.

Hitelesítjük: Dr. Angyal Dávid s. k., dr. Petrovics Elek s. k., ig. vál. tagok.

Az 1925. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Az igazgató-választmány 1926. évi február hó 18-án tartott ülésében alulírottakat bízta meg, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1925. évi számadásait megvizsgálják. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízatásunkban az alulírott napon a következőleg jártunk el.

Ez idén is felkértük Strömpl János nyug. m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteri számvevőségi főtanácsos urat, hogy mint szakértő a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadáshoz mellékelt utalványokat, nyugtákat és számlákat, s a m. kir. postatakarékpénztár, valamint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület s a Földhitelbank értesítéseit és számlakivonatait tételről-tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést.

Strömpl János úr, mint szakértő, kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól az 1. /. alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján folyó évi május 10-én Novák Nándor pénztárnok úr lakásán megjelenvén, megvizsgáltuk a Társulat pénzkezelését.

Eljárásunkat a pénztári főnapló vizsgálatával kezdtük meg.

A főnapló szerint az 1925. évi bevételt 87,381.703 koronában, az 1925. évi kiadást 81,855.903 koronában állapítottuk meg. A főnapló szerint tehát a készpénzmaradvány 1925. évi december 31-én 5,525.800 korona volt, mely összeg a postatakarékpénztárnak 1925. évi december hó 31-én kelt 83-ik számlakivonata szerint 5,525.800 korona pénzmaradvánnyal fedezve van.

Ezután áttértünk a Magyar Történelmi Társulathoz a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél s a Földhitelbanknál vezetett, Forgótőke című folyószámla ellenőrző-könyvének megvizsgálására. E szerint a könyv szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél 1925. évi december hó 31-én 1,592.125 korona volt, a Földhitelbanknál pedig 1,748.550 korona volt a készpénzmaradvány, melynek igazolásul csatoljuk a 2. és 3. /. alatt az illető folyószámlakivonatokat.

A főnapló és a folyószámlakönyv szerint tehát a Magyar Történelmi Társulathoz 1925. évi december hó 31-én összesen 8,866.475 korona készpénz maradt.

A főnapló és a folyószámlának bevételi és kiadási eredményei rovatonként összesítve vannak a főkönyvben. A főkönyv összesített bevételeiből és kiadásából az átutalásokat levonván — nehogy azok a zárószámadást módfelelt nagyra növecssék és esetleg helytelen következtetésekre adjanak okot — a Magyar Történelmi Társulat 1925. évi összes bevételeit 179,905.762 koronában és összes kiadásait 171,039.287 koronában állapítottuk meg. E szerint a főkönyv szerint is tehát — mint fentebb a főnapló és folyószámla szerint — a Magyar Történelmi Társulat 1925. évi december hó 31-én volt készpénzmaradványát 8,866.475 koronában állapítottuk meg.

Azután áttértünk az 1925. évi zárószámadás megbírálására. Ezt a zárószámadást 4. % alatt csatoljuk. A zárószámadás a főkönyv alapján készült s annak bevételi s kiadási tiszta (t. i. az átutalások nélküli) eredményeit tünteti fel. E szerint a zárószámadás szerint is a Magyar Történelmi Társulat készpénzmaradványa 1925. évi december hó 31-én 8,866.475 korona volt.

A pénztárvizsgálat további menetében megvizsgáltuk a törzsvagyon főkönyvét. E szerint a Magyar Történelmi Társulat vagyona 65.450 koronát tesz ki. Ez a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél letétben van 65.450 korona névértékű értékpapírban. Igazolja ezt a nevezett pénztárnak hitelesen kiállított és 5. % alatt csatolt letétjegyzéke. Az említett letétjegyzék szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület egy darab milleniumi emlékérmét is őriz. Őriz még a nevezett takarékpénztár egy Pesti Magyar Kereskedelmi Bank-részvényt is. Erről a részvényről az 1911. és 1912. évi pénztárvizsgálati jelentésben a számvizsgálóbizottság kimerítően tájékoztatta a tisztelt közgyűlést. Ez a részvény a Terray István adománya s felerészben a Régészeti és Embertani Társulat tulajdona.

A pénztárvizsgálat további folyamán megállapítottuk, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1925. év folyamán 3 különböző rendeltetésű alapot kezel. A 3 alapnak a pénzei folyószámlákon vannak elhelyezve a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél.

Az alapok a következők:

1. Thaly—Szilágyi-alap 1925. évi december hó 31-én a 6. % alatt csatolt számlakivonat szerint 61.200 K készpénzmaradvánnyal zárult. Ennek az alapnak a 7. % alatt csatolt letéti jegyzék szerint 103.000 K-nyi értékpapírvagyona is van.

2. „Magyarország újabbkori történetének forrásai“ című alap, mely a 8. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1925. évi december 31-én 1,748.850 K és a postatakarékpénztárnak 1925. évi december 31-én kelt 22. számú befizetési lapja szerint 63,272.280 K készpénzmaradvánnyal és a 9. % alatt csatolt

letétjegyzék szerint 2,015.650 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

3. Az Alapítványi folyószámla 1925 december 31-én 13,922.060 K készpénzvagyonnal rendelkezett, a 10. % alatt csatolt számlakivonat szerint, a Forgótőke című folyószámla letétében pedig ugyanakkor a 11. % alatt csatolt letétjegyzék szerint 18.300 K n. é. értékpapír és 150 K-ás betétkönyvecske volt.

Végezetül felsoroljuk a „Magyar Történelmi Társulat” című folyószámla értékpapírjait az 5. % alatt csatolt letétjegyzék alapján, szembeállítván az 1924. december 31-én volt eredménnyel:

	1924.	1925.
1. Kisbirtokosok Orsz. Földhitelintézete záloglevél 4½%-os	200 K	200 K
2. Magyar koronajáradék-kötv. 4%-os ..	31.400 „	31.400 „
3. Pesti Hazai Takarékpénztár Egyesület-kötvény 4%-os	26.000 „	— „
4. 6%-os hadikölcsönkötvény	22.350 „	22.350 „
5. 5½%-os állami pénztárjegy	11.500 „	11.500 „
6. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvénye (közös a Régészeti és Emléktani Társulattal)	— „	— „
Összesen:	91.450 K	65.450 K

Eljárásunk során meggyőződést szereztünk, hogy Novák Nándor pénztárnok a Társulat pénztárát lelkiismeretesen és szakavatottsággal kezelte, ennél fogva felkérjük a tisztelt közgyűlést, hogy Novák Nándor pénztárnoknak a felmentést a szokásos fenntartással megadni méltóztassék.

Maradtunk tisztelettel

Budapesten, 1926. évi május hó 10-én.

Dr Paulinyi Oszkár s. k.
a számvizsgáló-bizottság tagja.

Schiller Rezső s. k.
a számvizsgáló-bizottság tagja.

Kimutatás a Magyar Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1925. év végével.

A) Alapítványi természetű tőke.

1. Magyar koronajáradék-kötvény	31.400 K
2. Kisbirtokosok Orsz. Földhitelintézeti záloglevél 4½%-os	200 „
3. Magyar Járadékkötvény 6%-os	22.350 „
4. Állami pénztárjegy 5½%-os	11.500 „
5. P. H. E. T. Egyesületi folyószámlán	13,922.060 „
Összesen:	13,987.510 K

B) *Nem alapítványi természetű tőke.*

1. Magyar koronajáradék 4%-os	16.500 K
2. Magyar járadékkötvény 6%-os	1.800 „
3. Takarékpénztári könyv a Pesti Magyar Ke- reskedelmi Bankban	150 „
4. A folyószámlákon	3,340.675 „
Összesen:	3.359.125 K

Az A) és B) rovaton lévő összes törzsvagyon
1925. évi december 31-én ..... 17.346.635 K

A Magyar Történelmi Társulat 1925. évi zárószámadása.

I. Bevétel.	Előirányzat 1925-re	Eredmény 1925-ben
1. Pénztári maradvány	30,342.099	30,342.099
2. Alaptőke utáni kamatok	10.000	15.930
3. Forgótőke utáni kamatok	1,000.000	2,194.270
4. Tagdíjak, tagdíjhátralék, előfizetések	50,000.000	48,196.385
5. Századok és egyéb régi kiadványok eladásából	2,000.000	5,609.000
6. A vall.- és közokt. miniszter segélye	27,000.000	25,500.000
7. Rendkívüli bevételek	38,000.000	55,643.578
8. Remélhető új alapítványok	5,000.000	12,051.500
9. Átfutó pénzek	—	353.000
Összesen:	153,352.099	179,905.762

II. Kiadás.

1. Tisztviselők tiszteletdíja	10,000.000	14,635.000
2. Szolgák díjazására	1,000.000	340.000
3. Irodai költségek	3,000.000	3,444.469
4. A „Századok“ 1924. évi nyomdai és expedicionális költségeire	59,348.494	64,416.654
5. A „Századok“ 1924. évi írói honorá- riumaira	5,640.000	4,840.000
6. A „Századok“ 1925. évi nyomdai és expedicionális költségeire	68,000.000	45,056.688
7. A „Századok“ 1925. évi írói honorá- riumára	20,000.000	24,310.024
8. Egyéb nyomtatványokért	2,000.000	2,008.788
9. A takarékpénztáraktól felszámított díjak	600.000	665.630
10. Rendkívüli kiadások	3,000.000	491.974
11. Alapítványok tőkésítésére	5,000.000	10,477.060
12. Átfutó pénzek	—	353.000
Összesen:	177,588.494	171,039.287

Összegezés.

I. Bevétel	153,352.099	179,905.762
II. Kiadás	177,588.494	171,039.287
Hiány, illetve felesleg	24,236.395	8,866.475

A Magyar Történelmi Társulat 1926. évi költségvetése.**I. Bevétel.**

	Eredmény 1925-ben	Előirányzat 1926-ra
1. Pénztári maradvány	30,342.099	8,866.475
2. Alaptőke utáni kamatok	15.930	15.000
3. Forgótőke utáni kamatok	2,194.270	2,000.000
4. Tagdíjak, tagdíjhátralék, előfizetés	48,196.385	50,000.000
5. „Századok“ és egyéb régi kiadvá- nyok eladásából	5,609.000	5,000.000
6. A vall.- és közokt. miniszter segélye	25,500.000	25,000.000
7. Rendkívüli bevételek	55,643.578	10,000.000
8. Remélhető új alapítványok	12,051.500	10,000.000
9. Átfutó pénzek	353.000	500.000
Összesen:	179,905.762	111,381.475

II. Kiadás.

1. Tisztviselők tiszteletdíja	14,635.000	15,000.000
2. Szolgák díjazására	340.000	500.000
3. Irodai költségek	3,444.469	3,500.000
4. A „Századok“ 1925. évi nyomdai költségeire	64,416.654	15,000.000
5. A „Századok“ 1925. évi írói honorá- riumai	4,840.000	—
6. A „Századok“ 1926. évi nyomdai költségeire	45,056.688	60,000.000
7. A „Századok“ 1926. évi írói honorá- riumai	24,310.024	25,000.000
8. Egyéb nyomtatványokért	2,008.788	2,500.000
9. A takarékpénztáraktól felszámított díjak	665.630	1,000.000
10. Rendkívüli kiadások	491.974	10,000.000
11. Alapítványok tőkésítésére	10,477.060	10,000.000
12. Átfutó pénzek	353.000	500.000
Összesen:	171,039.287	143,000.000

Összegezés:

I. Bevétel	179,905.762	111,381.475
II. Kiadás	171,039.287	143,000.000
Fölösleg, illetve hiány	8,866.475	31,618.525

MOST JELENT MEG!

MOST JELENT MEG!

IRATOK A MAGYAR ÁLLAMNYELV KÉRDÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

1790—1848.

Ez a kötet Magyarország újabbbkori történetének forrásai során a nemzetiségi kérdés fejlődésére vonatkozó iratközléseket vezeti be. Föltárja azt a küzdelmet, amelyet a magyarságnak a bécsi vezető körökkel meg kellett vívnia. Az iratokat *Szekfű Gyula* rendezte sajtó alá s a kérdés történetét összefoglaló bevezetést is ő írta.

A kötet ára 25 pengő.

A *Társulat tagjai* kedvezményes áron **18 pengőért** szerezhetik meg.

.....

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK.

Az Országos Levéltár folyóirata. Célja a levéltárak ismertetése és forrásközlés. Szerkeszti: Dr. Csánki Dezső. Előfizetési ára évi 5 pengő (62.500 K). A Magyar Történelmi Társulat tagjai részére évi 3-50 pengő (44.000 K). Az előfizetési pénzek és a folyóiratnak szánt közlemények a „Levéltári Közlemények” címére: Budapest I, Vár, Országos Levéltár (Bécsikapu-tér 4. sz.) küldendő be. — Ismertetését lásd az előző füzetben 557—560. l.

.....

IRODALOMTÖRTÉNET

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság negyedévi folyóirata. Számon tartja a magyar irodalom és irodalomtörténet fejlődésének minden jelentősebb mozzanatát. Szerkeszti: Pintér Jenő. Megrendelhető évi negyvenezer koronáért — iskolák, könyvtárak és társaskörök számára évi nyolcvanezer koronáért — a Kir. M. Egyetemi Nyomdánál, Budapest VIII, Múzeum-körút 6.

MOHÁCS

UGUSZTUS 29-én, a századokra sorsdöntő mohácsi katasztrófa 400 éves fordulóján kezdi meg az ország az emlékünnepek hosszú sorát. Multjából, szomorú multja emlékeiből merít vigaszt, erőt, okulást a magyar nemzet. A történeti valóság megismerését szolgálja a Kir. Magy. Egyetemi Nyomda kiadásában éppen most megjelent „**MOHÁCSI EMLÉKKÖNYV**“, amelyet Klebelsberg Kuno gróf előszava vezet be és amelyben tizenkét kiváló magyar tudósnak a mohácsi vészről szóló tanulmányát gyűjtötte össze a **MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT**. Közel 400 oldalon a legkülönbözőbb szemszögből világítják meg jeles szakemberek a XVI. század első felének magyar világát, a katasztrófa lefolyását, hátterét és következményeit. Az érdekes szöveget 100 pompás kép és melléklet díszíti. — A kötet tartalma a következő:

Gróf Klebelsberg Kuno : Előszó.

Dr. Bruckner Győző egyetemi magántanár, a miskolci jogakadémia dékánja: Magyarország első állapota a mohácsi ütközet előtt.

Dr. Miskolczy István egyetemi magántanár: Keresztes hadjárat terve a mohácsi ütközet előtt.

Dr. Artner Kálmán egyetemi magántanár: Magyarország és az apostoli szentszék viszonya a mohácsi vést megelőző években. 1521–1526.

Dr. Török Pál felsőkereskedelmi iskolai tanár: A mohácsi vész diplomáciai előzményei.

Dr. Dabrowsky János krakói egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja: Lengyelország és a török veszedelem 1526 előtt.

Gyalókey Jenő honvéd tüzérezredes: A mohácsi csata.

Dr. Pukánszky Béla közgazdasági egyetemi előadó: Mohács és az egykorú német közvélemény.

Dr. Harsányi Pál magyar nemzeti múzeumi igazgató-őr: II. Lajos és a mohácsi csata emlékérmek.

Dr. Tolnai Vilmos egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja: „Több is veszett Mohácsnál“ magyarázata.

Dr. Rédey Tivadar magyar nemzeti múzeumi könyvtárnok: Mohács emléke költészetünkben.

Dr. Solymossy Sándor főiskolai tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja: Mohács emléke néphagyományainkban.

Gergely Endre: Ásatások a mohácsi csatatéren.

A Történelmi Társulat megbízásából szerkesztette Lukinich Imre.

Ára 160.000 kor.

Megrendelhető: a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Könyvosztályában Budapest VIII, Múzeum-körút 6. Gólyavár

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSULAT KÖZLÖNYE
AVÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR MÁSODALELNÖK

LX. ÉVF. 7—8. SZÁM. 1926. JÚLIUS—SZEPT.
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST.
1926.

Tartalom.

	Lap
<i>Baranyai Béla</i> : Zsigmond király ú. n. sárkányrendje (II. közl., vége)	681
<i>Horváth Jenő</i> : Anglia és a magyar szabadságharc (II. közl., vége) ..	720

Történeti irodalom.

<i>Karácsonyi János</i> : Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. Ism.: <i>Patek Ferenc</i>	739
<i>Csatkai Endre</i> : A soproni muzsika története. Ism.: <i>Major Ervin</i>	741
<i>József nádor iratai</i> . I. Szerk.: <i>Domanovszky Sándor</i> . Ism.: <i>Miskolczi Gyula</i>	743
<i>Verő György</i> : A Népszínház Budapest színi életében 1875—1925. Ism.: <i>Rédey Tivadar</i>	748
<i>Breit József</i> : A magyarországi 1918—19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. II. füz. Ism.: <i>Gy.</i>	751
<i>S. Szabó József</i> : A debreceni református kollégium tanárai és kiválóbb növendékei. 1549—1925. Ism.: <i>Iványi Béla</i>	753
<i>Herpay Gábor</i> : Nemes családok Debrecenben. Ism.: <i>Iványi Béla</i> ..	753
<i>Rackl, Michael</i> : Die griechischen Augustinusübersetzungen. Ism.: <i>Tóth László</i>	754
<i>Below, Georg von</i> : Territorium und Stadt. Zweite Auflage. Ism.: <i>Lederer Emma</i>	756
<i>Nel I.</i> centenario dalla morte del Card. Ercole Consalvi. Ism.: <i>Tóth László</i>	759
<i>Bartgen, Hubert</i> : Der Zustand des Katholizismus in Preussen im Jahre 1833. Ism.: <i>Tóth László</i>	761
<i>Bastgen, Hubert</i> : Vatikanische Akten aus den Jahren 1835/36, zum Beginn des Konflikts zwischen der katholischen Kirche und Preussen. Ism.: <i>Tóth László</i>	761
<i>Ilberg, Johannes</i> : Die Aerzteschule von Knidos. Ism.: <i>Győry</i>	763
<i>Sudhoff, Karl</i> : Erstlinge der paediatrischen Literatur. Ism.: <i>Győry</i>	764
<i>Lombard, Ed.</i> : Der medizinische Inhalt der schweizerischen Volkskalender im XVIII. und XIX. Jahrhundert. Ism. <i>Győry</i>	765
<i>Folyóiratszemle</i>	766

Tárca.

<i>Lukinich Imre</i> : Edouard Sayous levele Csengery Antalhoz	782
--	-----

A szerkesztésért és kiadásért dr. Domanovszky Sándor felelős.

A tagsági és előfizetési díjak ügyében kérjük, tessék **Novák Nándor pénztárnokhoz (Budapest I, Márvány-utca 25., III. 25.)** fordulni. A tagdíj évi **90.000 korona**. **Előfizetők** a Századokat **200.000 koronáért** rendelhetik meg. Alapítvány, tagdíj és előfizetés mindenkor **1999. számú postatakarékpénztári csekkszámlánkra** fizetendő. Ha a befizetés posta-utalványon történik, az utalvány szelvényén meg kell jegyezni, hogy az összeg az 1099. számú csekkszámlára telepítendő.

Zsigmond király ú. n. Sárkány-rendje.

(II. közl., vége.)

(Adalék a magyar trónöröklési kérdés történetéhez.)

VII.

Ernő herceg sárkányos szövetsége.

Akinek érdekeit és az 1402. évi oklevélből netán levonható igényeit a király leányának trónrajuttatására a sárkányos szövetséglevélben megnyilvánult törekvés oly közelről fenyegette, Habsburgi Ernő herceg még közvetlenebb érdekeinek nyílt veszélyeztetése nélkül nem léphetett föl.

Vilmos és Ernő hercegeknek fölvétele az 1402. évi trónöröklési szerződésbe Albert hercegre való tekintettel történt s nem Zsigmond érdeke okán. Tudta tehát a két herceg, hogy Albert halála után (meghalt 1404 szeptember 14.) csak kényszerrel bírhatják reá Zsigmondot, hogy most meg közülök válasszon trónutódot.

Ezt a kényszerítést diplomáciai sakkhúzással vélték elérni.

Felhasználván a Zsigmond és a Vencel király meg ezek unokatestvérei, Józsa és Prokop morva markolábok közt teljesen elmérgesedett ellenséges viszonyt, Zsigmond ellenében ezekhez pártoltak s ezekkel mihamar — 1404 november 3-án Budweisben — az összes Habsburgok bevonásával megújították a családjaik közt régebben¹ kötött s így tehát Zsigmond javára is szóló kölcsönös örökösödési szerződést, de olykép, hogy arra az esetre, ha az egyik vagy a másik család most szerződő tagjai fiutód nélkül halnának el, a túlélő családnak a szerződést megújító tagjai vagy ezek leszármazottjai örököljenek utánuk. És kötelezték magukat, hogy erre

¹ 1364 február 10.

a kölcsönös hagyományozásra föleskettetik országaik rendjeit is, valamint hogy az esetleg hátramaradó leányokat illően kiházásítják.¹

A Habsburgok úgy számítottak, hogy Zsigmondnak a Luxemburg-házat illető cseh és morva öröksége veszélyeztetésével nyomást gyakorolhatnak Zsigmondra s a szerződés megújított formájában most nyert előnyökről való lemondás árán a magyar trónutódlás elnyeréseért könnyen adható ellenértéket szereznek.

Mert ez a mostani kölcsönös örökösödési szerződés Zsigmond jogait mélyen sértette. Az ő öröklési joga t. i. megelőzte Csehországra vonatkozólag a két morva markolábét, most azonban nemcsak hogy ezek mögé szorult volna, hanem egészen el is veszítette volna a két országot.

Zsigmond azonban nem lépett az alkú útjára. Hanem inkább kereste és megragadott minden alkalmat, amely ennek a szerződésnek érvényesülését közvetlenül vagy akár közvetve is megakadályozhatta, megnehezíthette.

Mindenekelőtt éket vert a Habsburgok egyetértésébe. Már a következő 1405. év legelején² élethossziglani véd- és dacsövetséget kötött az ezen megújított örökösödési szerződésben szintén részes, de az 1402. évi magyar szerződésen kívül álló Lipót herceggel néhány megnevezett egyént kivéve mindenki ellen, tehát maga Ernő herceg ellen is.

Ez a szerződés idővel meghozta a várt gyümölcsöt. Reakényszerítette ugyanis Ernőt, hogy Zsigmondot belevonja a Habsburg-családnak ú. n. gyámsági viszályába.³

Habsburgi (IV.) Albert, az 1402. évi örökösödési szerződést kötő három Habsburg egyike s'utóbb személy

¹ A szerződésnek az osztrák hercegek által kiállított példányát közli Lünig, Ioan. Chr.: Codex Germaniae diplomaticus (Frankfurt-Leipzig, 1732.) I. köt. 1415—1416. has., a Venczel által kiállítottat ugyanő a már i. Reichsarchiv-kötetben 68. lap; ennek regestáját adja Fejér: C. D. X/8. 470. (a Fejérnél olvasható évek közül — 1404 a rubrumban, 1403 a contextusban — az utóbbi sajtóhiba, valamint a forrásidézetben a 18. is 68. helyett).

² 1405 február 7. Grác. Szövege Kurznál: I. 266—268. Regestáját közli Lichnowsky: V. köt. Füg. XLIII. lap, 679. sz. reg.*

³ E gyámsági viszályról általában l. Huber: II. 406—420. (=magy. kiad. II. 336—350.).

szerint kijelölt esetleges trónutód halálakor (1404.) kiskorú fiút, (V.) Albertet hagyott örökösül. Az árva feletti gyámság joga Vilmos hercegre, az 1402. évi szerződésben megnevezett két másik herceg egyikére szállt. Mikor röviddel később¹ ez is elhalt, a gyámi tisztnak jogszerint Lipót hercegre, Ernőnek, az 1402. évi szerződéssel kedvezményezett hercegek utolsójának bátyjára kellett volna háramlania. A gyámi tiszttel járó jelentékeny jövedelmek elosztása, valamint az ismételtlen szükségessé vált birtokosztály feletti vita, meg Lipótnak és a vele viszálykodó Ernőnek az a ténye, hogy legifjabb testvérüket, Frigyeset teljesen mellőzték, végül az a körülmény, hogy a hercegek e mellett tartományaik rendjeivel is viszályba keveredtek, polgárháborúra vezetett. Ennek folyamán Ernő herceg Ausztriának éppen legtekintélyesebb főuraiból (Landherren) egy szövetséget is alakított, mely Albert gyámjául kizárólag Ernő herceget ismerte el. Ezzel Lipót jogos igénye támadtatván meg, ez követelhetette Zsigmondtól az élethossziglani védelmi szövetség alapján a tettleges segílyt. Hogy ezt megelőzze, Ernő herceg a szövetkezett főurakkal felhatalmaztatta magát (1407 november 25.), hogy a szövetségbe „Albert herceg javára” vonja be Zsigmond királyt.²

A három testvér egymásközt és a tartományi rendekkel így sem tudván megegyezni, végül is (1408 október 7.) Zsigmond királyt kérték fel választott bíról, kötelezvéen ezt, hogy döntését hozza meg a következő 1409. év március 13-ig, magukat meg arra, hogy döntéséhez föltétlenül alkalmazkodni fognak.³

Zsigmond szívesen vállalta a döntőbírói tisztelet, de úgy látta, hogy ítéletének megtámadhatatlansága nincsen minden oldalról biztosítva. Úgy vélte, hogy Ernőék részéről az Ernő herceg által létrehozott szövetség főúri

¹ 1406 július 15.

² Szövegét közli Kurz I. 286—287., regestáját I. Lichnowsky V. köt. Függ. LXXXIX. lap. 958. sz.

³ Ez egyezmény (némileg átírt) szövegét I. Kurz I. 125—129., regestáját Lichnowsky V. köt. Függ. XCVIII. lap. 1049. sz. Figyelemreméltó, hogy Ernő herceg az ekkor a Tvardko-Szandaly-Hervoja elleni hadmeneten járó Zsigmondhoz utazott Djakovárra, ahol szept. 2-án kölcsönösen oklevelet állítanak ki; I. Fejér: C. D. X/4. 870—873. (ahol azonban a rubrum éve sajtóhibából tévesen 1409, a helyes 1408 helyett) és X/8. 490.

résztevőinek is garanciát kell nyújtaniok arra, hogy döntését nem fogják megtámadni.

Ezt a garanciát olyképp vélték elérni, ha Ernő herceg és főurai belépnek a sárkányos szövetségbe.¹

Mivel azonban nem lett volna tanácsos Ernő herceg embereinek s vele magának Ernő hercegnek is befolyást s netán döntő súlyt is engedni a magyar sárkányos szövetséggel elérni kívánt és éppen Ernő herceg érdekei ellen irányuló kérdésben, önálló, mintegy párhuzamos sárkányos szövetség alakíttatott, részben Ernő herceg főurai ellenfeleinek (Wallseei Reinprechtnek) bevonásával, mely bizonyos testületi, két esetben — ha t. i. a viszályban csak ausztriaiak és csakis alattvalók állának egymással szemben, és ha Ernő herceg beleegyezésével kezdene háborút az ausztriai sárkányos csoport valamelyik tagja — korlátlan autonómia fenntartásán kívül minden más kérdésben a magyar sárkányos társaságnak biztosított túlsúlyt, a fennforgó kérdésben — ha t. i. az ausztriai csoportnak lenne viszálya — meg éppen a döntés jogát.

Ilyen lekötöttség mellett alakult meg közvetlenül a választott bírói ítélet esedékessége előtt, 1409 február 16-án Sopronban Ernő herceg vezetése mellett 24 ausztriai világi főúr részvételével és az érdekelt Albert bevonásával az a sárkányos szövetség, melyet Ernő a „maga társaságának“ nevezett s vele szemben a Zsigmond-féle az „ő társaságának“, mindkét rész oklevelét állítván ki a sárkányos szövetségbe való belépésről, illetve fölvételről.²

Az Ernő herceg által kiállított oklevél szövege így szól:

¹ Kinek a gondolata volt ez, kié lehetett, erre sem biztos feleletet, sem megközelítő hypotesist adni nem tudok.

² Zsigmond oklevele — melyre az Ernő-féle ismételt hivatkozik — nem maradt fenn. Ernőének szövegét l. Kurz: I. 291—295., Jahrbuch der k. k. Heraldischen Gesellschaft „Adler“. Neue Folge. 15/16. Band. (Wien, 1895. 4°. 62—82. ll.) (különlenyomat 14—16.) és — de a pontozatok és a tagok nevei nélkül — Fejér: C. D. X/4. 764—765. Regestája Lichnowsky V. Füg. C. l. 1072. sz. reg. — Mivel Zsigmond elleniratát nem ismerjük, nem mondhatom meg, volt-e abban rendelkezés ezen (ausztriai) sárkányos-társaság kiegészítésének módjára vonatkozólag, avagy nem. Nem tartom kizártnak, hogy nem volt (Ernő herceg különben bizonyára átvette volna ezt) s ez esetben e társaság eredetileg is kihalásra volt szánva.

Mi Ernő, Isten kegyelméből ausztriai herczeg..... adjuk emlékezetül ezen levelünkkel:

Mivelhogy mi és ausztriai és stajerországi alábbírt báróink (Landherren) a Sárkány társaságát a felséges fejedelemmel, kedves urunkkal és sógorunkkal, Zsigmonddal, Magyar-, Dalmát-, Horvátország stb. királyával, a római szent birodalom helynökével (vicari) és Csehország helytartójával (Verweser) és a felséges fejedelemasszonnyal, Borbála úrnóvel, királyné-feleségével, és magyarországi báróikkal (Landherren) viselni magunkra vettük, mint a hogy a társaságlevél tartalmazza, a mely erről kiállítatott: ennek következtében kötelességünk, s magunk s említett báróink és mind akik a Sárkányt viseljük, nevezett urunk és sógorunk, mondott hitvese, úrnók, a királyné és magyarországi báróik és mások irányában, a kik a társaságban vannak, mindenkor hűséges, igaz és őszinte testvériséget tartani és érezni akarunk, és velük szemben tiszteletet, szolgálatot és barátságot gyakorolni, a hol vagy a mikor az illő, ha azt Isten és becsületünk szerint elvárhatóan tennünk kell és lehet: mintahogy viszont ők is hasonlókép velünk és a társaságban levő báróinkkal szemben magukat levelükkel el is kötelezték.

És hogy ha úgy esnék, hogy e társaságnak báróink vagy más országlakosaink közül való tagja viszályban lenne vagy ilyenbe jutna valakivel Magyarországból, ki hasonlókép viselné a Sárkányt, akkor a miénk keresse benne jogát nevezett urunk és sógorunk, a magyar királynál és a (magyar) társaságnál, ezek juttassanak és szolgáltassanak neki benne vonakodás nélkül igazságot.

Hasonlókép, ha valaki magyarországi, a ki a Sárkány társaságából volna, valakivel országainkban, a ki maga is viselné e társaságot, viszályban volna vagy ilyenbe keverednék, akkor a miénk keresse benne igazságát nálunk vagy a mi társaságunkban, a mi országunkban, ezek juttassanak és szolgáltassanak neki benne vonakodás nélkül igazságot.

És ha úgy esnék, hogy a mieink valamelyike, a ki ezt a mi társaságunkat viselné, a mi országainkban viszályban lenne vagy ilyenbe jutna olyannal, a ki nem viseli a társaságot, és az nem jutna jogához és igazságához, akkor magunk és a mi országainkból való társaságbeli társainkkal döntünk a felett, mily segílyt adjunk neki ebben ez ellen, s ezzel azután a vitát le is akarjuk zárni.

És ha azután mi magunk is viszályban lennénk, tartozunk magunk is a panaszló ügyét említett urunk és sógorunk, a király és a magyar társaság elé vinni, és javaslatunkban az orvoslást is megállapítani; ezek azután állapítsák meg részére az orvoslást, s ezzel azután legyen a vita lezárva.

És ha azután sógorunknak lenne viszálya: a mely orvoslás ebben a panaszos részére megállapítatik, azt tartozunk a panaszosnak haladék nélkül megadni mind nevezett sógorunk, a király, mind mi és a mi sárkányos társaságunk is.

És ha úgy esnék, hogy az országunkból való társaságbeliek valamelyike valakivel háborút akarna kezdeni, ezt a magunk és a mi társaságunk tanácsa szerint tegye, és a mit

mi neki benne tanácsolunk, azt kövesse, és mi magunk és társaink ebben segítsük is meg.

Ha pedig az történnék, hogy mi nem akarnánk őt ebben megsegíteni, akkor az ügyet minmagunk és a mi társaságunk mondott urunk és sógorunk, a magyar király és az ő társasága elé akarjuk vinni; a kik, ha aztán úgy találják, hogy a magunk részéről helyes utat választottunk, segítsenek meg benne hűségesen, a hogy legjobban csak tudnak, hogy az ügy haladék nélkül befejeztessék.

Ha azonban úgy esnék, hogy ők azt találnák, hogy mi a magunk részéről nem választottunk helyes utat, adjanak benne hűségesen és ne tagadják meg az útmutatást, s mi azután tartozunk azt követni, ha ők az ügy megismerése után a maguk részéről a jognak megfelelőbb utat választottak volna.

S ezt említett urunk, sógorunk és magunk és sárkányos társaink tartozunk egymással szemben mindkét részről hűségesen és megmásíthatatlanul megtartani.

És mi, előbb említett ausztriai és stiriai bárók (Landherren) Wallsee(i) Reimprecht, Enns feletti (tartományi) kapitány, Cellkingen(i) (Zelkingeni) Henrik, Meyssau(i) Otto, ausztriai főudvarnagy és pohárnok, Pottendorf(i) Hertneid, Puchaim(i) György, fentnevezett kegyelmes uramnak, Ernő hercegnek udvarmestere, Winden(i) Burkhard, Puchaim(i) Albert ausztriai főasztalnok, judenburgi Lichtenstein(i) Bernát, Stubenberg(i) János, Eckhartzau(i) Lipót, Starhemberg(i) Gáspár, Puchaim(i) Henrik, Puchaim(i) Pilgrim, Polhaim(i) Veikard, Rorer Vilmos, Vehinger Konrád, Winden(i) János, Pernegg(i) Vilmos, Eberstorf(i) János, ausztriai főkamarmester, Losenstain(i) Bernát, Polheim(i) Frigyes, Plankenstainer Heidenreich, Hohemberg(i) János és Hawnvelder Albert,

sárkányos társaságbeliek, fogadjuk és ígérjük igaz hűséggel, hogy mi ezen fentírt dolgokat urunkkal, Ernő herceggel és ifjabb urunkkal, Albert herceggel az ő öcsésével együtt, urunkkal a királylyal, úrnónkkal a királynéval és a magyar bárókkal (Landherren in Ungarn) és másokkal szemben, a kik a sárkányt viselik, mindenkor megtartjuk és fogatatosítjuk, hűségesen és megmásíthatatlanul, a mondott társaságlevél (Gesellschaftsbrief) tartalma és szövege szerint.

És ennek hitelül pecsétjeinket nevezett urunk, Ernő herceg pecsétjével együtt ráfüggesztettük ezen levélre, a mely kelt Sopronban, húshagyókedd előtti szombaton (= február 16.) Krisztus születése után az 1409. évben.

Lekötöttvén így Ernő herceg szövetsége is, Zsigmond mihamar meghozta s a kitűzött határidőn, 1409 március 13-án kihirdette döntését a gyámsági viszályban. Mindkét igénylőt egyformán gyámoknak ismerte el s a gyámi tiszttel járó jövedelmeket közöttük megfelezni rendelte.¹

¹ Ennek szövegét l. Kurz: I. 295—302., kivonata u. itt 133—136.; regestája Liehnowsky V. köt. függ. C. lap 1078. sz. reg. —

Ernő herceg ezzel ugyan nem érte el egész célját, a kizárólagos gyámságot, de többet ért el vele, mint amennyi megillette. Jog szerint nem igényelhetett részsedést a gyámi tiszten. Így hát meg lehetett elégedve a sárkányos társaságba való belépésével. Lipót herceg is sokat köszönhetett Zsigmondnak. Mert bár ez az ő jobb jogából adta Ernőnek a felét, megmentette az ő részére legalább felét annak, aminek egészét Ernőnek az egészre való törekvésével szemben Lipót amúgy sem tudta volna megszerezni.

Mikor aztán így lekötelezettjeivé is tette, meg hatalmát is éreztette a Habsburgokkal, elérkezettnek látta Zsigmond az időt, hogy hatálytalanítsa minden jogigényt, mely az 1404. évi Luxemburg-Habsburg cseh szerződésből netán az ő kárára s az 1402. évi magyar szerződésből netán leánya kárára következtethető lett volna.

E hatálytalanítást olykép érte el, hogy most meg (1409 szeptember 30.) ő maga is megújította a cseh örökségre nézve az összes Habsburgokkal azt a régebbi szerződést, amelyet 1404-ben ezek a Luxemburg-ház három másik tagjával ellene — Zsigmond ellen — irányuló módon elevenítettek föl. Megújította olykép, hogy ha Vencelt és Józsa örgrófot túléli — Prokop időközben¹ nőtlennül elhunyt — és nem hagy hátra fiúörökös, Cseh- és Morvaország az ausztriai hercegekre szálljon. S ígérte, hogy e szerződést ez országok rendeivel is megerősíteti.²

A Habsburgok ezzel elismerték Zsigmond jogát cseh örökségére, s így lemondtak arról a sorrendi elsősegről, amely őket Zsigmond kizárása esetén megillette volna.

Magyarországot Zsigmond kifejezetten kivette az így megújított örökösödési szerződés hatálya alól. Elfogadván ezt a kirekesztést, a Habsburgok s ezek közt elsősorban az érdekelt Ernő elismerte, hogy Zsigmond fiúutód nélküli halála esetére örökösödési igénye nincs.

Zsigmond ezzel felszabadítván magát azon lekötött-

Fejér: C. D. X/4. 765—766., közlése alig használható kivonat; a X/8. 492. adott regesta évjelzése (1408.) téves, 1409 helyett.

¹ 1405 szeptember 24.

² Ennek a megújításnak szövege kiadatlan. Kivonatát l. Mill. Magy. Nemz. Tört. III. 473. és Kurz: I. 141.; regestáját Lichnowsky, V. köt. Füg. CIII. lap 1112. sz. reg. — V. ö. Turba: Gesch. d. Thronfolgerechts, 147.¹ és 255.¹

ség alól, amelynek alapján, az 1402. évi szerződés folyományaként, ellene — s csakis ellene — igénnyel lehetett volna fellépni, netán hátrahagyandó egyetlen leánya utódlásának biztosítására teljesen szabad kezet nyert.

Epp az utolsó pillanatban.

VIII.

A leánytrónutódlás biztosítása.

Zsigmond sietsége, Borbála gondossága nem mutatkozott feleslegesnek.

Néhány nap mulva, október legelején Borbála gyermeket szült, éppen leányt. Erzsébet volt ez, a későbbi magyar királyné.¹

¹ Erzsébet születésének pontos napi keletét az eddig ismert adatok alapján megállapítani alig sikerült volna. Zsigmondnak Kassán, nov. 27-én kelt levele, amelyet Voigt (Geschichte Preussens. Bd. VII. S. 57. Not. ⁵) alapján Aschbach idéz (I. 263.), s tőle így közvetve vesz át Fejér: C. D. X/4. 763—764., már a keresztelőről beszél, s nem nyújt semmi támaszpontot annak az időköznek kiszámítására, amely a keresztelőig eltelt. A fenti pontos keletet dr. Szabó Dezső és dr. Holub József kedves barátainknak köszönöm, akik a keszthelyi herceg Festetich-levéltár anyagából (Miscellanea, 250.) közlék velem Zsigmondnak 1410 április 26-án (sabbato post festum s. Georgii) Véglezen kelt s Kéméndi Petew fia Jánoshoz, Zala vm. főispánjához intézett s Johannes filius Jacobi aule iuvenis által küldött levele kivonatát. E levélben tudatja, hogy Borbála leányt szült neki, Erzsébetet alias circa festum beati Francisci confessoris. (Ekkor Borbála is Véglezen üdült, Zsigmond is pihenni ment oda, kancell. személyzetet is csak kisebbit vitt magával, amit bizonyít az, hogy az iratot, pecsétje nem lévén kéznél, Borbála pecsétjével pecsételi meg). A levél keltét megelőző ez az ünnep természetesen még 1409-re, ennek október 4-ére esett. A circa kifejezés természetesen megenged némi ingadozást, de azért mindenkép októbert kell születési hónapul vennünk és nem szeptembert, ennek legutolsó napjait, amire a circa utóvégre szintén illhetnék, mert ha szeptember végén született volna, e hónapnak amúgyis a hónap végére (29-ére) eső főünnepé (Mihály arkangyal) után jegyezték volna meg a születés idejét. Bizonyos tehát, hogy Erzsébet a Habsburgokkal való szerződés megújítása után (l. az előbbi VII. fejezet legvégét) született. — Hogy miért történt ez a közlés félév múltán, azt megállapítani nem tudom; bizonyára bizalmas közlés kíséretében, megnevezett udvari ember vivén azt. Abból, hogy Zsigmond leányát — tervszerű előkészítéssel — október 7-én (1411-ben) jegyezte el Alberttel, nagy valószínűséggel lehet következtetni, hogy — ezt a cselekményt a meghatott lélek szívesen kötven ünnephez, egyéni, személyi ünnephez (más 1411 október 7-én nincs is) — hogy Erzsébet október 7-én született.

Emberi előrelátás szerint¹ számítani kellett arra, hogy Borbálának nem is lesz több gyermeke.

Ennek az egy leánynak trónrajutását eléggé biztosítani látszott a sarkányos szövetség közreműködése, mint ahogy Máriát is akadálytalanul trónra juttatta a fiúsítás; de a trónon való megmaradását csak erős férfinek, házastársának trónraemelése biztosíthatta. Zsigmondban felelevenedtek saját elhalt első feleségének, Mária királynőnek küzdeelmes első évei s feltámadott emlékeztében az a sok keserű szégyen, amelyen át kellett magának is mennie, amíg maga is trónra tudott jutni s ezzel felesége részére is megmenteni a trónt. Idejében biztosítani akarta hát leányának ezt a támaszt.

Erre nemcsak a tapasztalatokon okult hideg ész, hanem a kéttős szeretet meleg szava is sarkalta.

A fiút hiába váró férfi türelmetlen szeretetével megszerette az ifjú Albertet.

Ezt, az apja halálakor éppen hetedik évét betöltött² fiút apja, (IV.) Albert, az 1402. évi szerződésben kijelölt trónutód halálos ágyán³ Zsigmondnak gondjaiba ajánlotta, s a különben megbízhatatlan király az ekkor elvállalt kötelességéhez hűen, haláláig támasza⁴ volt Albertnek, aki felett ugyan a gyámi tisztet forma szerint nem gyakorolhatta — azt a Habsburgok házi observanciája a családnak tartotta fenn —, mégis „ez idő óta“ fiának nevezett.⁵

Ezt a „fiát“ szánta leányának férjül s leánya által, leánya javára trónra akarta juttatni ezt is. Az erős férfivé válandó, nyugodt megfontolásra hajló Habsburg egyénileg is, meg mint a maga jogán is hatalommal rendelkező uralkodó is biztos támasznak ígérkezett.

¹ De tán orvosi megállapítás szerint is. Ennek sok valószínűsége van.

² Szül. 1397 augusztus 14-én; anyja Wittelsbachi Johanna volt.

³ Megh. 1404 szeptember 14-én Znaim alatt, Zsigmond szövetségeseeként viselt hadjárata idején.

⁴ Helyesen mondja Wilh. Wostry: König Albrecht II. 1437—1439. (Prag, 1906—1907 = Prager Studien aus d. Gebiete d. Geschichtswissenschaften Heft XII—XIII.) I. füzet 3. lapján: „Als bestes Erbteil hinterliess Albrecht IV. seinem Sohne die Freundschaft König Sigmunds...“

⁵ Ennek okiratos első nyomát az 1409 március 13-iki döntőbíróági ítéletlevélben találom. Az „ez idő óta“ kifejezést Zsigmond az alább idézendő 1411 október 7-iki oklevélben használja.

A két gyermekkel tervelt terveinek megvalósítására az 1411. év folyamán kísérletet is tett Zsigmond.

Ekkor t. i. a német választók őt (1411 július 21.) másodszer is és megtámadhatatlan érvénnyel császárrá (német királlyá) választván — az első választás a formáknak némi, de az érvényesség rovására menni látszó mellőzésével történt¹ —, ez a magyar királynak magyarjai előtt nemcsak hatalmi, hanem még inkább erkölcsi súlyát is annyira felfokozta, hogy Zsigmond az 1411 októberére összehívott magyar rendektől² kérni merészhette leánya trónöröklési jogának a rendek által — tehát a főpapság által is — való elismerését oly elfogadó nyilatkozat kiállításával, amilyen formában a Jodok-féle 1399. és a Habsburg-féle 1402. évi elfogadó oklevelek által a leányutódnak idegen férfiak javára való kizárása történt. S nem számítván legyőzhetetlen akadályra, Albertet még a rendek összegyűlése előtt lehozatta (szeptember 28.) Pozsonyba, hogy leányával eljegyezze. Fényes kísérettel hozta el Bécsből az ifjút Zsigmond bizalmas embere, Hohenzollern Frigyes.³

A rendek elfogadó nyilatkozatát ugyan sikerült megnyernie még 1411 október legelején, de csak azon az áron, hogy a rendeknek beleszólást enged leánya férjének, várhatólag Magyarország jövőendő királyának megválasztásába.⁴ Kijelentették ugyanis a rendek, egyháziak és világiak, hogy ha Zsigmond fiú hátrahagyása nélkül halna el, s csak leány maradna utána, ezt a leányt trónra fogják emelni s vele (a leánnyal) egyetértésben férjet fognak neki adni.

¹ 1410 szeptember 20. L. Mill. Tört. III. 493—495.

² Országgyűlés volt-e ez, azt eldönteni mai anyagkészletünkkel nem tudjuk. L. Kovachich: Vestig 217—219. és Supplement: I. 324. (az itt idézett oklevelet l. Fejér: X/5. 134—136.)

³ Windecke, 23. l. Amit Fejér CD. X/5. 155—156. lapokon latinul Windeckere való utalással, tehát úgy közöl, mintha Windecke német szövegének fordítása volna, az nem Windecke szövege, hanem valószínűleg valamely feldolgozásnak Windeckere, mint forrására utaló saját adata. Ennek és a Mill. Magy. Nemz. Tört.-nek (III. köt., 495. l.) az az adata, hogy Albertet Budára hozták volna, tévedés. Zsigmond ekkor már maga is Pozsonyban van. (Itt és e napon kelt — birod. vonatkozású — oklevélnek regestáját közli W. Altmann: Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410—1437.) I. köt. (Innsbruck 1896—7.) 126. sz. reg.)

⁴ Az erről szóló oklevél nem ismeretes, de hogy ilyen kiállított, bizonyos Erzsébet királynénak 1441-ben III. Frigyeshez intézett leveléből, melynek ide szóló részlete szerint

Hozzájáruló nyilatkozatukkal a rendek megdöntötték azt a jogelvet, amely mellett eddig kétszer is esküvel kötötték le magukat.

Tették ezt abban a reményben, hogy ezzel nem adták fel egészen választójogukat, mert fenntartásukkal biztosították azt a jogukat, hogy amikor majd a királynőnek férjet s ezzel az országnak királyt kell választani, azt ők fogják választani.

Számításukban csalódtak

A rendek fenntartása Zsigmond szándékának részben való meghiúsulását jelentette. Lehetetlenné tette számára, hogy a rendek beleegyezésével jegyezze el már most Albertet Erzsébettel, lehetetlenné, hogy ilykép a rendek beleegyezésével jelölhesse utódjául Albertet.

Zsigmond nem viselhette el a gondolatot, hogy most szégyenszenre eredménytelenül küldje vissza az immár 14 éves fiút,¹ befejezett — számítása szerint praeiudikáló — tényt akart teremteni: kijátszotta a rendeket, leányát ezek hozzájárulása nélkül, sietve — már október 7-én — eljegyezte Alberttel, számítván azzal, hogy ezen az egyház előtt szent cselekménnyel szemben legalább a főpapok ellenvetését tompíthatja le.

Hogy azonban elkerülje a kijátszott rendek ellenszegülésének nyílt kitörését, az eljegyzésről magyar kancelláriája által nem állíttatott ki oklevelet s nem is tudatta az országgal a tényt, hanem csak német kancelláriáján kelt német oklevéllel foglalta írásba az eljegyzés indítóokait s állapította meg azon kötelezettségeket, amelyek betartása a házasság létrejöttét volt biztosí-

„... als unser lieber herr und vatter kaiser Sigmund seligen gedechtnuss zu einem römischen König erwelt war, da ver-schriben im die herren geistlich und weltlich in Ungern die mainung, ob er nicht mehr erben gewunne und liesse nach sein abgehen mit tod, dann mich ainige sein tochter, so wol-len sie mich als erben haben (fiúsítás volna ez is?) und zu dem kunigreich lassen angeen geweltiglich, und einen herren mit mir erwelln...“ Közli e levél egész szövegét Kollár Fer. Ad. (Analecta monumentorum omnis aevi Vindobonensia. Tom. 2. Bécs. 1762. pag. 915.—) kiadása után [Cziráky A.] Disquisitio histor. pag. 219—230.; a most közölt passzust Kollárból Fejér: C. D. X/8. 527. (a rubrumban meg a contextus után lévő 1411. évszám az eredetiben nincs meg, ez Fejér szer-kesztői pótlása).

¹ Aki, mert nem érezhetett vonzalmat, vágyat a kétéves gyermek után, csakis politikát láthatott az eljegyzésben, s most e politikának bukását.

tandó s ugyanitt kiállított levelek által értesítette — Albert országainak városait az eljegyzésről.¹

¹ Az 1411 október 7-iki oklevél szövegét l. Kurz I. 302—306. és innen Fejér: CD. X/5. 171—175., kivonatát Kurz I. 165—167.; regestáját Lichnowsky V. köt. függ. CXIV. lap, 1232 sz. reg. — Az októb. 29-én kiadott értesítő levelek közül fennmaradt a Krem(b)s és Stain városokhoz közösen szóló példány, ezt l. Kurz I. 326—328. és innen Fejér X/5. 175—177.

Az 1411 október havi eseményeknek helyes beállítása s annak megállapítása, a rendek beleegyezésével vagy ellenzésük ellenére jegyezte-e el Albertnek leányát Zsigmond, útmutatóan sarkalatos kérdés. Ez világítja meg az 1421—1437. éveknek sok homályos vagy eddig megmagyarázhatatlan eseményét és az 1439. évi törvényhozás egyik (20. t.-c.) alkotmányjogi fontosságú rendelkezését. Kötelességem hát ezt a kérdést részletesebben megvilágítani. Teszem ezt a köz- és alkotmánytörténeti irodalom eddigi — a szövegemben történt beállítással éppen ellentétes — állításainak bírálatú útján. Ez teljesen megfelelő módszer lesz, mert alapforrásunk teljességgel ugyanaz, az egyedüli forrás, Erzsébetnek a megelőző jegyzetben idézett 1441. évi levele.

A Mill. Magyar Nemz. Tört. III. köt. 496. l. szerint: „... Ez országgyűlés alkalmával: ... ment végbe Albert osztrák herceg eljegyzése a király egyetlen leányával. ... És habár okleveles adatok nem támogatják, valónak vehetjük magának Erzsébetnek özvegy korában tett nyilatkozatát, mely szerint az ország rendei királyuknak a német birodalom trónjára történt fölemelkedése felett azáltal is adtak örömlüknek kifejezést, hogy készeknek nyilatkoztak fiúörökös nemlétében őt és általa leendő férjét, az osztrák Albertet, a magyar trónon utódaiul elfogadni.” (Meg nem engedhető, rosszhiszemű szörszálhasogatásnak tartanám a Schönherr jelen szövegében kétségtelenül meglévő, de csakis hibás szövegezésből fakadó ellentmondását kiélezni. Mivel t. i. Schönherr is valónak veszi Erzsébet állítását, nyilvánvalóan elfogadja azt is, hogy az Erzsébet által említett nyilatkozat kiállított: következőképp Erzsébet állítását okiratnak is támogatnia kell. Schönherr kétségtelenül úgy gondolta, hogy „fennmaradt” oklevél nem támogatja, egész precízen kifejezve: „habár oly okleveles adat, amely támogatná, nem maradt fenn, valónak vehetjük...”.) Schönherr szerint Erzsébet azt állítaná, hogy a rendek őt, Erzsébetet és általa Albertet utódul elfogadták. Erzsébet ezt nem mondja. Albertnek, a férjnek (pro tunc, pro nunc völegény) elismerését nem említi. Az ő panasza pontosan különböztet: őt a rendek trónörökösül fogják tartani és az ország birtoklásába engedni, és vele férjét választani. Nyilvánvaló, hogy Schönherr (vagy elnézésből tévesen, vagy a maga szövegjavításával tudatosan) ... und *mainen*-t olvasott Erzsébet ... und *ainen* Herrn mit mir erwelen... szövegével szemben.

Turbának itt számbajövő munkája (Geschichte d. Tronfolgerechts...) egymással meg nem egyeztethető két állítást tartalmaz. Szerinte (321—322. l.) „... verpflichteteten sich die

Zsigmond így csak félmunkát végezhetett, bizonytalan helyzetet teremtett, amely bizonytalanság további küzdelmek magját viselő méhében.

ungarischen Stände (1411 október 4-én) in einem Gratulationsschreiben an Sigmund, wenn er keine Erben mehr erhielt, dessen Tochter Elisabeth als Königin anzuerkennen, und wenn sie erwachsen sei, mit ihr einen Gemahl zu erwählen.“ Turba — mint látható — hüen követi Erzsébet állítását; ami Turba saját betétje, — wenn sie erwachsen sei — az Erzsébet állításából levont természetes következtetés, tehát mindenkép jogosult kiegészítés. Nem lehet kifogást emelni a közvetlenül ezután olvasható mondat ellen sem: Trotz der Anerkennung weiblichen Erbrechts zogen sie also männliche Regierung vor, nyilvánvaló lévén, hogy itt valódi, koronázandó (koronázott) királyra gondol és nem corregens kormányzatára. König Sigismund benützte diese Stimmung der Ungarn, empfahl den Ständen Albrecht V. und verlobte ihn schon drei Tage darauf 7. Oktober 1411., vermuthlich auch mit urkundlicher Zustimmung der Stände, mit Elisabeth“, mondja azután folytatólag. (A vermuthlich-en Turba már a következő lapon túlmegy és biztosnak, ténynek állítja a rendek beleegyezését, amidőn állítja, hogy ...dieser (t. i. Albrecht) sein Königtum dem... Wahlrecht der Stände verdankte, das zuerst bei seiner Verlobung... geübt worden war.) Turba nem veszi észre, hogy az a diese Stimmung nem lehetett, nem is volt kedvező Zsigmond tervére, mert hisz ez a Stimmung a férj választását Erzsébet felnövekedésének idejére kívánta fenntartani, tehát tíz évvel későbbre elodázní. Ez nyilvánvalóan ellenséges hangulat s ezt nem felhasználni, hanem leszerelni állott érdekében Zsigmondnak. Már itt is meg akarom jegyezni, hogy Wostry (l. alább) Turba kronológiáját megtagadja, amennyiben kétségbevonja a Gratulationsschreiben létét és ennek október 4-iki keletét. Amit azonban helyébe tesz, az Turba egyszerű, tiszta (bár természetesen téves) állításával szemben elmosódó s magán viseli annak a bizonytalanságnak nyomát, amely elfogta, amikor Turba kronológiai felépítésének tagadásával ugyanazt az eredményt, ugyanazt a joghatályt, t. i. Albertnek a rendek által való (már ekkor való) elismerését akarja eredményül kihámozni.

Csekey István a forrásokig különben visszamenő nagy munkájában (A magyar trónöröklési jog. Jogtörténelmi és közjogi tanulmány, oklevélmellékletekkel. Bpest 1917. 70. l.) itt láthatóan Turba és nem a forrás hatása alatt áll, s bár észrevenni látszik Turba tévedését — elhagyja hát Albert megválasztását — Turba szándékolt, de nem sikerült megjavításával maga megrontja azt is, ami Turbában helyes. „1411-ben azonban — írja Csekey — Zsigmond Albert ifjabb osztrák herceggel jegyezte el Erzsébetet, miután a római királlyá való választása alkalmából a magyar rendek október 4-én szerencsekívánataikban megfogadták neki, hogy ha nem lesz fiúörökös, elismerik Erzsébet leányát királyukul és ha felnőtt, *ferjét királlyá fogják választani.*“ Csekeynek,

Amit e bizonytalanságban a kibontakozás felé első lépésül tehetett, a kérdés magyar vonatkozásában nem

amikor kifejezetten jogot, jogtörténeti és közjogi tanulmányt ír, föl kellett volna ismernie és meg kellett volna állapítania, hogy a rendeknek (szerinte való) határozata alapján Albert, ha Erzsébetnek férje lesz, abban a pillanatban, amikor Erzsébet felnőtt, — ez nyilvánvalóan 12 éves korának betöltését jelenti —, automatic az ország királyának deszignálódott. Mert Csekey szövegéből nyilvánvalóan az következik, hogy a rendek kötelezték magukat — nunc pro tunc —, hogy királlyá fogják választani azt, akit Zsigmond leánya férjéül választ, amivel Zsigmond korlátlan akaratára bízta a völegény s vele a király személyének megállapítását. (Zsigmond így esetleg váltogathatná is a völegényeket, amíg valamelyik nem lesz Erzsébet tényleges férje.) — Miért változtatta Csekey a rendek által maguknak fenntartott garanciát minden jog feladását jelentő kötelezettség vállalásával, annak okát nem adja.

A magyar alkotmány- és jogtörténet kutatói, főleg azonban azok részére, akik e kérdést felülvizsgálni akarják, teljesség okán megemlítem, hogy Fraknóinak ideszóló speciális tanulmánya (Az első Habsburg-király trónrajutása Magyarországon, Századok XLVII. (1913.) évf. 247—264.) vonatkozó részében (253. l., egy — itt nem fontos — mondat mellőzésével átment a Magyar királyválasztások történeté-be, Bpest, 1921. 51. l.), a kérdés fontosságát nem is érinti, pedig Turba fentidézett állítása (Albert megválasztásáról), melyet kifejezetten érthetetlennek tart, figyelmeztethette volna rá. (Igaz azonban, hogy Fraknóinál a kérdés azzal lesz egyszerűbbé, hogy a rendek nyilatkozatának keltét az 1410. évi első — de megtámadott — választása idejére teszi.) Timon (Magyar alkotmány- és jogtörténet. V. kiad. Bpest 1917. 511. l.; az ideszóló részben a VI. kiad. szövege változatlan) csak az 1437. évi választást regisztrálja.

Wostry (I. 41—42. ll. ⁵) jegyz.) azt hiszi, hogy korábbi állításának lehetetlenségét „... Am 7. Oktober erklärte er [t. i. Zsigmond] diesen [t. i. Albertet] für den zukünftigen Gemahl seiner Tochter Elisabeth, die damals erst zwei Jahre alt war. Die ungarischen Stände hatten ihre Zustimmung zu diesem Plan dadurch ausgedrückt, dass sie der Tochter des Königs am 4. Oktober als ihrem zukünftigen Könige huldigten...” (3—4. lap, amely szövegen a javítást a tördelés után már nem tudta keresztülvinni) lényegében megjavítja. (... sich leider auch in die Einleitung meiner Arbeit eingeschlichen hat, was hiemit berichtigt sei...), ha azt most (41—42. ll.) így módosítja: „... ward der junge Herzog von Österreich... von diesem [scil. seinem königlichen Gönner] am 7. Oktober 1411. seiner einzigen Tochter verlobt. In diesen Tagen war es auch, dass die ungarischen Stände sich urkundlich verpflichteten, für den Fall, dass Sigmund keine andern Erben hinterliesse als Elisabeth, letztere als Erbin anzusehen. zur Krone gelangen zu lassen und „einen Herrn mit ihr zu

volt nagyjelentőségű. Ugyanis a célból, hogy Ernő herceg ne keresztezhesse terveit, tárgyalást kezdett Ausztria

wählen“. Da aber Albrecht eben damals zum künftigen Gemahl der Erbin erklärt wurde, so kann der letzte Passus (t. i. a rendek nyilatkozatának „...“ jel közé foglalt része) nur den Sinn haben, dass die Stände sich bereit erklärten, Albrecht mit Elisabeth auf den Thron zu erheben...“ — Wostryt korábbi szövegének, állításának módosítására az kényszerítette, hogy észrevette annak lehetetlenségét, hogy a magyar rendek azzal adják beleegyezésüket Erzsébetnek Alberttel való eljegyzéséhez (tehát nyilvánvalóan összeházásához is), hogy Erzsébet részére adnak nyilatkozatot, mellyel későbbre tartják fenn a férj megválasztását. Wostry a konstrukció hibáját abban látja, hogy a rendek elfogadó nyilatkozata Gratulationsschreibennek nevezetik, s ilyen Gratulationsschreiben nincs, valamint hogy e nem létező Gratulationsschreiben október 4-ére datáltatik. Amit azonban az iratnak Gratulationsschreiben jellege ellen felhoz (hogy t. i. annak ilyen jellege keineswegs erwiesen ist), az itt teljességgel mellékes. Hogy a rendek elfogadó nyilatkozatot kiállítottak, ezen a tényen épül fel az ő beállítása is. Ez a lényeg. Hogy aztán ez olyan irat-e, amelyet (ha szövegét ismernők) nevezhetnénk-e Gratulationsschreibennek, vagy sem, (külön állítatott-e ki ilyen Gratulationsschreiben vagy írással nem is gratuláltak, mert szóbelileg bizonynyal megtették), mindez a fennforgó kérdésben egészen közömbös. — Hogy ez az okirat október 4-én kelt-e, az, mint Wostry joggal, de helytelen kifejezéssel mondja, ist eine unbegründete Angabe. Nicht begründete Angabe-t kellett volna helyesen mondania. Mert éppen nem lehetetlen, hogy ekkor kelt. Hogy ekkortájt kelt, maga Wostry is fölteszi. Abba azonban nem mert mélyebben belemenni, hogy ez az ekkortájt (in diesen Tagen) október 7 előttre esik-e, vagy október 7-ike volt-e, avagy október 7 utánra helyezendő-e. Csak e kérdés tisztázásának elhagyásával sikerül Wostry szövegének eltakarnia, hogy itt ugyanazt a lehetetlen ellentétet kísérli meg meggyőzes, magyarázás útján elfogadtatni, amelyet korábbi, de visszavont, apodiktikus szövegében állított, hogy t. i. a rendek egyidejűleg késeknek nyilatkoztak Erzsébet révén Albertet is trónra emelni oly okirattal, amely csak Erzsébet javára szól, s amely a valólegény (a férj) kiválasztását jó hosszú időre kitolja.

Az eddigi, inkább negatív vizsgálatok után könnyű tisztázni a pozitív helyzetet. 1. Zsigmond nem nyerte meg a rendek hozzájárulását az eljegyzéshez. Ez kétségtelen abból, hogy 1421-ben a jegyesek összeházásítása is ellenkezéssel találkozott. (L. alább a XIII. fejezethez adott ² jegyzetet.) 2. A rendek a királyleány férje megválasztásának jogát fenntartották maguknak és kitolták Erzsébet felnövekedése idejére. 3. Ha Zsigmond a rendek nyilatkozata *előtt* jegyezte (volna) el leányát Alberttel, akkor a rendek fenntartásukkal vétőt mondtak Zsigmond e ténye ellen. 4. Ha Zsigmond a rendek nyilatkozata *után* jegyezte el leányát Alberttel, akkor ezek ellenére cselekedett. 5. Mivel az eljegyzésről szóló

rendjeivel Albrecht nagykorúsítása érdekében s az eredmény biztosítása céljából a császárt megillető jog alapján a sárkányos társaság ausztriai csoportjának Ernő utáni vezéregyéniségét, Ernő legállhatatosabb ellenfelét, Wallseei Reinprechtet Albert társgyámjául tette.¹ Ilykép a császár jogán is, meg a sárkányos társaság jogán, mint vitathatlan bíró, magához vonta a döntés jogát, s már a hónap végén (1411 október 30.) felszabadította vejét Ernő herceg gyámsága alól s nagykorúnak nyilvánította.²

Ernő hercegnek Zsigmond e két minősége előtt meg kellett hajolnia.

IX.

A sárkányos társasági biztosíték elértéktelenedése; Hervoja esete.

A rendek elfogadó nyilatkozatával a leányutód trónutódlásának kérdése ilykép még a király életében nyert megoldást, tehát korábban, mint amikorra (t. i. a király halála utánra) beállott volna a sárkányos társaság azon kötelessége, hogy a leányutódot trónra emeljék.

Es megoldást nyert nem abban a gyengébb formában, amelyet a sárkányos társaság szűkebb (24 tagú) körének a leányutódlás javára való lekötése nyújthatott volna, hanem abban az erősebb formában, amelyet az 1402. évi eljárás mutatott, de amely 1408-ban meg sem volt kísérelhető: megvalósult meghívás alapján összeült rendek pecsétetes elfogadó nyilatkozatával.

Ez a körülmény okozta, hogy a sárkányos társaság Zsigmond szempontjából elveszítette korábbi jelentőségét, amivel viszont — Zsigmond különben sem lévén a neki terhes kötelezettségekre adott szavának, sőt esküje

okirathban nem említették a főurak és tanácsosok hozzájárulása, (amely formula pedig — természetesen akárhányszor egészen önkényesen — rendszeren alkalmaztatni szokott), ezt a formulát pedig a rendek ellenzésének nyílt megnyilvánulása előtt a jóhiszeműség látszatával még föl lehetett volna és célszerű is lett volna említeni, de a rendek ellenzésének nyílt megnyilvánulása után többé nem lehetett alkalmazni, nincsen benne kétség, hogy *Zsigmond a rendek ellenzésének nyílt megnyilvánulása után jegyezte el leányát Alberttel*. 6. Mind-ezekből önként adódik a szövegben adott historicum.

¹ Ezt Windecke említi. 23. l.

² Ez oklevél szövegét közli Fejér: CD. X/8. 516—527.; némileg átírva adja — az elbeszélés szövegébe beolvasztva — Kurz I. 169—171.; regestáját l. Lichnowsky V. köt. függ. CXIV. lap. 1234. sz. reg.

szentségének sem embere — értéküket veszítették a szövetséglevélben ígért és felvállalt azon viszontkötelezettségek, amelyek a sárkányos társaság báróinak érdekeit voltak biztosítandók.

Mihamar megmutatta ezt Hervoja esete.¹

A Tvardkó király és Hervoja herceg ellen viselt győzelmes háborúját Zsigmond kegyetlen indulatának kielégítésén, 126 bosnyák főember lefejeztetésén kívül a lázadó Tvardkó fogságba vetésével és Szandaly (Hranics) vajdának és Hervoja hercegnek csak meghódoltatásával fejezte be.

Zsigmond nem tartotta sokáig haragját, megbocsátott Szandalynak és Hervojának, akik erre az 1409. évben feljöttek Budára; Hervoja azzal a hatezer arany dukáttal, amelyet feleségétől vett fel e célra.

Ennek a pénznek birtokában Hervoja könnyebben megnyerhette a spalatói hercegi címnek és méltóságnak megerősítését, amely címet eddig csak Nápolyi László, az ellenkirály adománya alapján viselt, s méltóan megfeleltethetett annak a megtiszteltetésnek, amelyben Zsigmond részesítette, őt választván az ekkoriban született leányának, Erzsébetnek keresztapjául (compater = apatárs). Hervoja az újszülöttet maga tartotta keresztvív alá.²

Ugyanekkor felvételét a sárkányos társaságba, még pedig mint nem kétes, mint a társaság bárója. Erről több pecsétetes okiratot is nyert³ s benne „továbbá“ azt a biztosítást is, „hogy ha megesnék, hogy a király bármi indítóokból, közvetlenül vagy közvetve, felháborodnék hív bárói vagy az e társaságba felvett köz(ön)ség valamelyike ellen, akkor is az ilyen ellen nem járhat el indulatossággal vagy dühöngő haraggal, hanem a társaság jogán a társaság báróival kelljen neheztelését közölnie, az említett társaság bárói pedig annak részéről, aki ellen

¹ Hervójáról általában l. Šišić, Ferdo: Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba. 1350—1416. (Zágráb 1902.) különösen 205—206. és 228—229. ll. s a jegyzeteket a 281. és 284. ll. L. még Thallóczy L. cikkét a Turul X. (1892.) évfolyamának 1—12. lapjain: „Hervoja herceg és címere.“

² Hervoja keresztapasága: Fejér: C.D. X/4. 763—764. (kiírása Aschbach I. 263. l. vonatkozó szövegrészének és az ide szóló jegyzetnek); a „compater“ kifejezést maga Hervoja használja alább id. panaszlevelében.

³ A Hervoja sárkányos társasági tagságáról szóló oklevél szövegét nem ismerjük.

a király felháborodott, a királynak teljes igazságot szolgáltatni legyenek kötelesek, és a király azokat, miket maguk a bárók ez esetekben határoznának, el fogja fogadni és megerősíteni.“

Hervója e meghódolása óta békében élt Zsigmonddal szemben, de ellenséges viszonyba jutott Szandaly vajdával, aki elüldözte (1411-ben) első nejét, Hervója legidősebb öccsének leányát, amivel nemcsak szégyent dobott Hervója egész nemzetségére, de még viszályt is a hozomány visszaadásának kérdésében.

S most (1413 elején), mikor Szandaly vajda segítségével ment a törökök által megtámadott és nagyon szorongatott (sárkányos) István deszpótának, akinek nővérét időközben, 1411-ben feleségül vette, s saját országát védelem nélkül hagyta, Hervója rátört tartományára s kegyetlenül elpusztította, sőt a törökökkel is szövetségelt. S ezzel kihívta a sorsot maga ellen.

A még folyó velencei hadjárat miatt távollevő Zsigmond helyett intézkedő Borbála királyné felhívására Garai János, Maróthi János — maguk is a sárkánybárói — és Csopor Pál megtámadták Hervóját s elszedték majdnem összes magyarországi birtokait.

Hervója védekezett erővel és jogra való hivatkozással.¹

Emlékeztette a bárókat, hogy neki „a király báróival egyetemben nemcsak megesküdött, de van is az esküről a királytól és báróitól oklevele, a királynak s báróinak szokásos pecsétjeivel megerősítve“. Figyelmeztette a királynét, hogy „ő benne van a sárkány társaságban s a társaság levelében meg van írva, mikép kell valaki felett ítéletet hozni“. Idézte is, hogy „senki semmikép a társaság tanácsa, tudta és törvényülése nélkül el nem ítélfelhető“. És lelkére igyekezett hatni, „Szent Jánosért gondoljon arra, hogy apa-társ“. S kívánta, hogy azon vád ügyében, hogy a velencésekkel s a törökkel szövetségelt, ítéljen felette a „királyi felség, Ausztria hercege és a királyi felség Sárkányos társasága“. S fenyegetőzött, hogy ha alaki igazságához jutni nem engedik, „a kereszténység valamennyi fejedelmének tudomására fogja hozni és kinyilatkoztatja a királynak annyi esküvéseit és fogadalmait s jogkeresése elutasítását“.

¹ Hervója panaszlevelét közli Fejér: CD. X/5. 384—387. Lucio, Giov.: *Memorie storiche di Tragurio ora detto Trau* (Venetia, 1673.). pag. 392. után.

Hervoja kívánsága jogilag nem volt volna elutasítható és teljesítése is ténylegesen és jogilag is Zsigmond kényére-kedvére szolgáltatta volna ki Hervóját, „Ausztria hercege“, Albert, ekkor már Zsigmond veje lévén s emellett a sárkányos társaságnak is tagja.

Zsigmond azonban nem halasztotta a büntetést. Még hazaváló útjában, idegen földön, Bózenben, 1413 augusztus 1-én kimondta felette ítéletét,¹ kiemelve bűnösségének, háladatlanságának mértékéül a jótéteményeket, amelyekben részesítette: „Spalató városát hercegi méltóság címén, a város főnökségének is reáruházásával és igen sok várat és birtokot adományozott neki és benső vonzalmának jeléül apa-társul választotta“, „különös megtiszteltetésül bizonyos ékszer (clenodium) adományozott neki, vagyis a sárkány jelvényét, amelyet Borbála királynéval, kedves hitvestársával együtt és a világ sokszámú fejedelmével, nemkülönben országai báróival és nemes elöljáróival, fel nem bontható társaság jelvényéül viselni szokott. S most mégis hűtlenségbe esett. S ezért ítélt felette, még pedig országai főpapjainak, báróinak és előkelőinek tanácsával (tehát a sárkányos társaságon kívülálló tényezőkével is): Spalató város birtokától és a spalatói hercegi címtől megfosztja, lefokozza, összes birtokait elvonja s az ezekre vonatkozó adományleveleket érvényteleneknek jelenti ki.

Az apa-társi viszonynak kapesát, — mely a tanácsot ülő főpapok előtt szent kellett hogy legyen —, mint amúgy is jelentőség nélkül valót — nem szakítja meg, nem is érinti.²

S mulasztásának tudatában nem nyilatkozik a Sárkányos társasági levél garantálta törvénykezési forma meg nem tartásáról, ezt hallgatólag, de ténylegesen megszegi.

¹ Zsigmond 1413 aug. 1. oklevele Fejérnél: CD. X/5. 404—411. Lucius, Johann.: *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex.* után (első kiad. Amsterdam 1666.; második (Schwandtner: *Scriptor, rerum Hungaricarum* 3-ik köteteként) Bécs, 1748., a harmadik — csonka — Bécs, 1758.).

² A Mill. Magy. Nemz. Tört. III. köt. 516. lapján olvasható állítás, hogy Zsigmond Hervóját „kitörülte a sárkányrend lovagjainak sorából és semmisnek nyilvánította azt a kapesot, mely őt mint Erzsébet hercegnő keresztatyját a királyi családhoz fűzte“, tévedés.

X.

A német hatás elhatalmasodása a sárkányos szövetségi tagság „adományozásánál“.

A Hervoja-féle eset mintegy kezdete volt annak az értékbeli devalválódásnak, amelynek útjára tolódott a sárkányos társaság, mióta az a leánytrónutódlásnak jobb formában való megvalósításával elvesztette addigi fontosságát a király szemében, és a társaság által a tagoknak nyújtott jogi és politikai biztosítékok megingásával elvesztette addigi értékét a társaság tagjai szemében.

A dolog természetében fekszik, hogy a király társaságába való fölvétel nálánál alsóbb rangú szövetséges-társra nézve „különös megtiszteltetés“ színében tüntetett föl, mert ezt a jogi függőségi viszony így kívánta; de nem kívánta, sőt a tényleges erőviszony némileg ki is zárta — s az 1408. évi „megalapításkor“ a társaságlevélbe ez nem is talált utat — azt a beállítást, mintha ez a fölvétel „adományozás“ volna, mintahogy Zsigmond Hervojára vonatkozólag állítja.¹

Az adományozási jellegnek: a kitüntetés szándéka (s a kitüntetetttség érzete) képzetének ily gyors kialakulását Zsigmond német birodalmi kancelláriájának és az ott uralkodó nézeteknek lehet tulajdonítani.²

A német birodalmi kancellária ugyanis mihamar kiszorította a magyar kancellária korábbi egyeduralmát, még magyar közjogi vonatkozásoknál is, s magához vonja a Sárkányos társasági oklevelek szerkesztését és kiállítását.

Akadálytalanná tette ezt az a körülmény, hogy ez a társaság Zsigmond személyes társasága volt s az, ami magyar jelleget adott neki, t. i. a trónutódlás biztosításának célja és a társaság báróságának különleges jogi helyzete — tárgytalanná vált és mihamar felbomlott, s az, ami különleges magyar jellegét visszaszerezhetette és fenn-

¹ *Sibi pro singulari honore quoddam clenodium, scilicet signum draconis, quod nos... in signum indissolubilis societatis gestare solemus, duxeramus conferendum.*

² Zsigmond kancelláriáinak történetét részleteiben nem ismerjük. A magyaré még feldolgozatlan, a birodalmiének dr. Forstreiter Erik alsóausztriai helytartósági levéltári tisztviselő által megírt beható története még kiadatlan. — A német hatásról itt adott állítások általános benyomások leszűrődései.

tarthatta volna, t. i. a koronázásnál való ünnepélyes fölvétele és fogadalma, az nem volt időszerű.

Igy történt, hogy a német birodalmi kancellárián — még ha az Budán, a magyar udvartartás túlnyomósága helyén működik is — a birodalmi politika céljai szerint „adományoztatik“ a Sárkány-társaság klenodiuma, jelvénye. A német birodalmi kancellária oklevelével veszi fel Zsigmond a sárkányos társaságba.

Jakabot, Carrara hercegét és Anquilla grófját, Budán, 1411 december 23-án;

Brunoro della Scala veronai és vicenzai birodalmi vikáriust, Budán, 1412 január 11-én;

Orsini Benedeket, „comes palatinus et princeps“-et, aki a Sárkányos-társaság szabályait (Kanizsai) János esztergomi érsektől és Branda bíbornoktól kellőkép megismerte, Budán, 1412 szeptember 26-án;

Fernand fia Guartiust (G. Fernandi), akit egyúttal tanácsosává nevez ki, utasítván őt, hogy a Sárkányos-társaság szabályaira Henrik arragoniai és szicíliai infáns előtt esküdjék fel.¹

S természetesen a birodalmi kancelláriát vette igénybe Zsigmond, amikor — Budán, 1412 május 16-án — német nyelvű felhívásban szólítja fel a társaság tagjait — bizonyára az Ernő herceg különálló sárkányos-társaságát — a Frigyes ausztriai herceg elleni háborúban való részvételre, igérvén, hogy az általuk elfoglalt helyeket a társaságnak zálogba adja.

A birodalmi kancellária közreműködése nem csak ilyen személyes politikai vonatkozások érvényesülését segíti elő, hanem merőben idegen, birodalmi közjogi intézmény analógiáját is beleviszi a társaság szervezésébe. Ez a comitiva intézménye.

A comitiva bizonyos személyekre a német birodalom uralkodója által átruházott az a hatalom, jog, hogy királyi kegyosztó jogosítványból folyó kitüntetések ezek maguk is adományozhassanak s a királyi igazságügyi jogosítványok némelyikét maguk is gyakorolhassák. Ilyen átruházni szokott jogosítványok: nemesítő és címeradó leveleknek, poeta laureatus címének osztogatása, gyámi és végrendeleti ügyekben való döntés, örökbefogadás jóváhagyása, nagykorusítás joga, ural-

¹ Az itt említett sárkányos társasági tagok névsorát l. a Turul XV. (1897.) évfolyamának 47. lapján.

kodói leirattal való törvényesítés, a törvénytelen születés szennyének eltörlése (restitutio famae) és közjegyzők kinevezése.¹

Ilyen comitiva analógiája a sárkányos tagság továbbadásának joga. (És ezt a jogot lehetett olyannak is adományozni, aki maga nem is volt a társaság tagja.)

Ilyen német szellemmel fogalmazta tehát Schlick (Sligk) Gáspár, Zsigmond bizalmas alkancellárja azt az oklevelet, amellyel Zsigmond, „Sárkányos társaságát” megküldötte rokonának, Vitold, keresztnévén Sándor, litván nagyfejedelemnek, akit ekkoriban királyi rangra való emeléssel csábítgatott a maga pártjára, saját (t. i. a Vitold) unokatestvére (Jagello Ulászló lengyel király) ellenében, akinek azonban ugyanekkor szintén megküldötte Sárkányos társaságát.²

Az oklevél — mint maga mondja — meg kívánja ismertetni Vitoldot a „társaság rendjével és jogával, amely azt szabályozza”. Úgy akar tehát jelentkezni, mint amely kimeríti azokat a kötelezettségeket, amelyek (még) fennállanak. Mint a következő fejlődés mutatta, ezt nem tette; ellenben kétségtelen tanúsága annak, hogy megszűnt a társaság báróinak rangsorbeli elsőbbsége.³

Vitold a bárók jelvényét kapja az egybefoglaló társ, „testvér” megnevezéssel s ugyanennek a jelvénynek képében — mintha egységes jelvény lenne csak — adja tovább a társaságot, nem vállalván többet s nem adván át több kötelezettséget, mint hogy egymást tisztelik, egymás özvegyeit és árváit védik és oltalmazzák, a halott társat temetik vagy érte misét mondatnak, meggyászolják, a péntekről fekete öltönnel emlékeznek meg, a jelvényt ok nélkül le nem teszik s e szabályok meg nem tartásáért a megállapított jóvátételt fizetik,

az 1429. évi augusztus 3-án Pozsonyban kelt követ-

¹ A comitiva-ról mondottakat illetőleg l. Schröder, Rich.: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. (IV. Aufl. Leipzig, 1902.) 487. (A magy. jogtörténelem kedvelői részére megemlítem itt, hogy az 1670—1690. évek közt a magyar kancellária számos rangemelő oklevelet (örgrófi, grófi és patriciusági diplomát) állított ki, amelyekben a comitiva is adományoztatott.)

² Lásd Dlugoss idézett adatát a VI. fejezet végén.

³ Vitoldot az oklevél nem nevezi társaság bárójának, de ez lehet természetes következménye annak, hogy Vitold külföldi egyén, a társaságnak mintegy csak kültagja.

kező (egymagában álló) iratnak, — ma azt mondanók kinevező oklevélnek — szavai szerint:¹

XI.

Vitold nagyfejedelem „kinevező-oklevele“.

Mi Zsigmond, Isten kegyelméből a Rómaiak királya, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát- stb. országok királya.

A fenséges fejedelemnek, Sándor, más nevén Vitold úrnak, Litvánia nagyfejedelemének, legkedvesebb testvérünknek és rokonunknak üdvözlétünket testvéri és őszinte szeretettel és (azon kívánsággal, hogy) mindenkor szerencsés sorsnak örvendjen.

Fenséges fejedelem, legkedvesebb testvérünk és rokonunk.

Egykor, mikor még csak Magyar- stb. országaink királyának hatalmát és nevét bírtuk, sok napot és álmatlan éjet éltünk át, keresvén utat-módot, amellyel országainkat minél megfelelőbben kormányozhatnánk, és egyrészt a keresztény hit ellenségeit, — akik velünk és országainkkal szomszédosak és határosak — összetörhetnénk, másrészt Krisztus megtevédt hívőit a béke nyugalamához visszavezethetnénk. És hogy azt, a mi bennünk hiányzanék, segélyével a Királyok Királya jobbjának, magunkhoz vonván a társulás erejét, annál hatékonyabban, biztosabban kipótolhassuk:

a felséges fejedelemnővel, Borbála úrnővel, a Rómaiak és Magyarország stb. királynéjával, szeretett házastársunkkal, a főpapokkal, bárókkal és előkelőkkel együtt Urunk Jézus Krisztus, üdvözítőnk nevének dicséretére és magasztalására a körbe görbült sárkány képét, a mint farkát nyaka köré tekeri és háta közepén hosszában feje elejétől farka végéig fel van hasítva s vére folyik és rajta a keresztet, a melylyel Urunk és Üdvözítőnk dicsőséges feltámadása után leszállva az alvilágba a pokol erősségeit széttrökte és azt magával vive az ő ellenség szörnyetegnek és tekergőző sárkánynak, az alvilág rosszai (atyjának) fejét magának a keresztnek erejével s hatalmával hátracsavarta: társaságul viselendő és használandó jelvényül (pro divisa = devisa) választottuk, felvettük, és társaság módjára — hogy e társaság tagjainak, ha valamelyik e világból kimúlnék, özvegyei és

¹ Az oklevél eredetije a Magy. Nemz. Múzeumban; innen közölte Miller Jak. Ferd. az említett Acta litteralia-ban, pag. 184—189., ez után Fejér: C. D. X/8. 617—620. és az Adler említett Drachenorden cikkében, 80—82. (különleny. 16—18.) A szöveg olvasható Zsigmond Reichregistraturbuchjai J. kötetének 53. folióján is, „circa festum Michaelis“ (szept. 29.) kelettel, amely keletet csak úgy tudunk megmagyarázni, hogy a Reichregistraturbuch vezetője előtt már nem az eredeti feküdt, hanem csak a fogalmazat, s ebben nem töltetett ki a napi kelet s ezért az emlékezetből — ez esetben téves emlékezetből — iratott be.

árvái megvédedessenek s a jogtalan támadások visszaszorítassanak — szervezni határoztuk.

A mely társaságot pedig, mint testvériség tudomására adjuk, megállapított ilyen törvény és jog szabályozza, tudniillik:

Hogy mi és az említett társaság tagjainak mindegyike az ezen társaságba felvett társainak köteles a megjáró tiszteletet és tekintetet megadni és ezeket előmozdítani, valóságosan és igazán, a mint illik, csalárdság nélkül,

és valamennyiünknek és bármelyikünknek, a kik Isten rendelkezéséből e világból kimúlnánk, özvegyeit és árváit birtokaikban és mindennemű jogaikban minden igénylő vagy jogtalanul alkalmatlankodó ellen tehetségünkhez képest megoltalmazzuk és megvédjük, szorongattatásait eltávoztatjuk, és kellemetlenség és minden őket fenyegető veszély ellen őket hűségesen (előre is) megoltalmazzuk; továbbá, ha a mondott társaság említett társainak valamelyike elhalna, akkor ezen társaság és közösség minden egyes tagja, a mint ez tudomásukra jutott, és a mennyiben lehető, az ily halottnak végtisztességére vagyis temetésére személyesen jelenjék meg; ha pedig nem jönnének vagy valamely okkal akadályozva nem jelenhetnének meg, az ilyenek mindegyike az elhunyt lelkének üdvösségére mondasson harmincz misét, minél előbb csak teheti, minden mise mondásáért négy darab nehéz súlyú denárt fizetvén; továbbá hogy a nevezett társaság tagjainak mindegyike viseljen az ily társ halálának jeléül egy napon át gyászruhát, a melyet a napnak elnyugtával ajándékozzon Krisztus szegényének; továbbá hogy a nevezett társaság mindegyik társa minden pénteken fekete öltönyt viselni tartozzék; ha pedig azt viselni elmulasztaná, mondasson Krisztus öt sebének dicséretére öt misét, hasonlókép négy denárt fizetvén minden miséért; ha pedig az említett társaság valamelyik tagja a sárkánynak fent leírt jelképét vagyis jelvényét valamely napon feledékenységéből elmulasztaná viselni, hasonlókép öt misét tartozzék mondatni, minden egyes mise szolgáltatásáért négy denárt fizetvén; a mikor azonban betegség vagy fogság, félelem vagyis akadályozó megfélemlítés okán nem viselhetné a társaság említett jelvényét a társak valamelyike, ebből folyólag semminemű vád terhével ne illetessék; ha pedig megcsúszna, hogy valamelyiknél ezen társaság jelvénye elveszett és eltűnt, az ilyen addig, a míg a jelvényt újra megszerezheti, a nem viselés okán ne essék semminemű kifogás alá.

És azért, legkedvesebb rokon és testvér, mivel az idők során mindmáig e társaság valami különös dicsőséggel igen sok keresztény király, fejedelem, gróf és neves nemes előtt, a ki azt a legmélyebb tisztelettel és megbecsüléssel viseli, oly nagy tekintélyre emelkedett, és Isten kegyelméből napról napra, mint valami gyümölcstermő növény terebélyesedik:

nem mulaszthatjuk el, hogy legkedvesebb testvériségedet, a kit annyira igen kedvelünk, valamint a fenséges nagyfejedelmét, szeretett házastársát, legkedvesebb testvérünket, ennek a társaságnak gyülekezetébe benső hajlandósággal meg ne hívjuk.

Ezért megfontolt, s társaságunk tanácsával közölt aka-

rattal, az Úr Isten dicséretére és dicsóságára és (testvériséged) kiváló tiszteletére, a szeretet és vonzalom hajlandóságától, a melyeket — a Magasságbeli látja — testvériséged iránt mélyen érezünk, bensőleg készítetve, testvériségednek és az említett nagyfejedelmének, kedves testvérünknek e társaságunkat saját akaratunkból kívántuk megküldeni; hogy egyrészt ti a mi, másrészt mi a ti igazi testvérei és egy társaságbeli társai legyünk, és kölcsönösen ernyedetlenül segítsük egymást minden fenyegető szükségünkben, a mire testvériséged is kötelezze magát és — mint a hogy e társaságban ez kötelesség — fogadalommal társuljon testvérül.

Így lesz kedves testvériségednek mintegy új kapcsa, a mely által egygyé forrasztatunk. Mert ámbár az egykor egymással kötött szerződéssel és szövetségek alapján egymásnak segítségére lenni (amúgy is) tartozunk, ezen felül jelen társaságunk jogán egyik a másikat és egymás özvegyét és árvaát kölcsönös viszonyossággal, a mikor csak felkéretnénk és felhivatnánk, semmiképen el nem hagyni, hanem hűségesen megvédelmezni és a támadóktól megtoltalmazni tartozunk.

És hogy e társaság testvériséged előtt az Isten dicsőségére szerencsés gyarapodással növekedjék, szabadságot adunk testvériségednek és korlátlan hatalmat, jelen levelünkkel, hogy fejedelemségeinek és tartományainak hercegeit, báróit és más, nemes és jó nevű és az erénytől el nem tántorodott, tisztes származású férfiakat, ebbe a társaságba befogadván, a kiket tetszik, felvehesse, a kik szintén tegyenek fogadalmat, hogy az előadott czikkeket sértetlenül megtartják.

Fogadja tehát legkedvesebb testvérem készsége szívvvel a testvéri fogadalom-ajándék e kis adományát és szeretett hitvestársával s azokkal együtt, a kiket különös vonzalmunk jeléül testvériségednek szánt ezen jelvényével felveendetek, élvezze meglelégedéssel,

(császári) felségpecsétünk alatt kelt ezen levelünk tanúságával.

Kelt Pozsonyban, az Úrnak 1429-edik évében, augusztus havának 3-ik napján, magyarországi uralkodásunk 43., a rómainak 19., és a csehországinak 10. évében. A király úr parancsára Slišk Gáspár.

XII.

A sárkányos társaság alapítólevele egyes rendelkezéseinek kifejezett megváltoztatása.

A Sárkányos-társaság magyar jellegének minden vonása veszendőbe látszott menni a német kancellárián.

A forma, melyben a reá vonatkozó oklevél kelt, a birodalmi kancellária formulája volt; a cél, amelyet „adományozásával“ követtek, immár leginkább a német birodalmi érdekek szolgálata; a kötelezettségek meg éppen nemzetközi; a bárósággal járó kötelekről, főleg Magyarország védelméről, s a hitetlenek elleni

hadbavonulásról immár nincs szó. Még az elhalt tagok meggyászolásának kötelezettsége is, amely eredetileg csak a bárók — s mert ezek akkor csak magyarok lehettek, tehát csak magyarok — után volt kötelező, korlátlan s ezzel nemzetietlen lett. Ezt az elveszített nemzeti vonását a Sárkányos társaságnak volt volna alkalmas visszaszerezni Zsigmondnak az a két lépése, amelyet az 1433. év júliusában tett a pápánál Rómában, császári koronáztatása céljából való ott tartózkodásakor.

Előadván ugyanis, „hogya egykor bizonyos tiszteltreméltó társaságot alapított a Sárkány jelvényével, és abba sok fejedelmet, herceget, örgrófit, grófit, bárót és nemest vett fel, valamint e társaság szabályaiul, tekintettel lévén legkivált az Isten dicsőségére és a mondott társaság tagjainak lelkiüdvösségére, bizonyos szabályokat állapított meg, melyek egyebek között rendelik, hogy amikor valaki a nevezett társaságból való elhal, az élő társak, akik annak temetésén és végtisztességén nehézség nélkül jelen lehetnek, személyesen tartozzanak megjelenni, máskülönben a távollevő társak bármelyikének az elhalt társaságheli társ lelkének üdvösségére harminc misét kell mondatnia; hasonlókép, hogy e társaság minden tagja legyen köteles ugyane társaságheli elhalt tagtársa emlékezetére egy gyászruhát készíttetni és azt egy napon át viselni is és azután Krisztus valamelyik szegényének ajándékozni; nemkülönben, hogy a társaság minden tagja Jézus Krisztus kínszenvedésének emlékére minden pénteken viseljen fekete ruhát és e ruha viselésének elmulasztása esetére minden egyes alkalommal mondasson öt misét Krisztus öt sebének emlékére.

Továbbá, hogy e társaságbeliek mindegyike annyiszor, ahányszor valamely napon a társaság említett jelvényét nem viselné, tartozzék öt misét mondatni; és hogy e misék mindegyike után, amelynek tartására a mondotak szerint kötelezve lesz, még a mise alkalmával a szolgáltató papnak tartozzék adni négy nagyobb dénárt, Magyarország ezüst pénzértékében; mint ahogy mindezek az említett szabályok között bővebben foglaltatnak.

És mivelhogy maga Zsigmond (császár és király), aki kútfeje és alapítója volt e nevezett társaságnak, attól tart, hogy esetleg többen, akiket a mondott társaságba felvett, vagy feledékenységből, vagy túlságos elfoglaltság miatt, avagy más okból mindez említett sza-

bályokat, az előírás ellenére, bár megfogadták és fogadalmat tettek rá, nem teljesítették s esetleg nem is fogják teljesíteni: azért akarván mindezeket inkább megőrizni minden vétectől, mintsem hogy valamely bűnt vagy vétket kövessenek el lelkiismeretük ellen, tehát (a császár és király) a mondott társaságnak némely tagjaival e szabályokat más jámbor és kegyes rendelkezésekre szándékoznék változtatni, arra tudniillik, hogy a mondott társaságba felvett vagy felveendő minden tag, ha Magyarország hatalmának volna alárendelve, minden évben fizessen a Veszprém egyházmegyei Buda városi felhévizi váraljai Szt. Erzsébet — ispotályos — ház gondviselőjének kezéhez Krisztus szegényeinek eltartására öt magyar arany forintokat, a társaságba való felvétele idején tett esküjének kötelve alatt; mások pedig, akik más hatalom alattvalói, mindazon években, amelyekben Magyarországra jönnének, hasonlóképpen ugyanilyen öt forintot fizessenek az említett ispotályos-ház részére, ugyanilyen másik öt forintot pedig minden évben a szegények részére tetszésük szerinti helyre fizetni tartozzanak. És bár ezzel a korábbi szabályokon, amelyek — mint félő — sokakat nyomnak, könnyíteni vél, mégis, mivel netán kétség merülhetne fel, megtörténhetné-e ez a módosítás a római pápa hozzájárulása nélkül:

Zsigmond császár és király „mint alázatos védője és fia“ kéri tehát ő szentségét, hogy őt, a császárt és a társaságba korábban felvetteket mind, akik a korábbi szabályok megtartására tették esküjüket, akik tudniillik akár feledékenységből, akár túlságos elfoglaltság miatt, avagy más okból az említett szabályokat az előadottak szerint nem tartották meg, s nem teljesítették, ezen bűneik és vétkeik alól felmenteni, és ezenfelül a budai Szent Erzsébet — ispotályos — ház javára minden évben fizetendő öt magyar arany forint szolgáltatásának rendelkezésével a császár által kegyesszívűen megváltoztatott szabályokat jóváhagyni és megerősíteni, és kegyesen megengedni kegyeskedjék, hogy egyébként is a társaságnak úgy korábban, mint a jelenben felvett vagy a jövőben felveendő tagjai is csak a jóváhagyni kért itt előadott és nem a korábbi szabályokkal legyenek lekötvé. Kérte továbbá, hogy mivel a sarkányos jelvényesek vagyis társaságbeliek mindegyike a szabályok és tett esküje erejénél fogva a törökök, a szakadárok és az eret-

nekek és minden hitetlenek ellen életüket kitenni és ezeknek tehetségük szerint vesztét és kárát okozni kötelesek, — kérte a császár, hogy ő szentsége kegyeskedjék mindörökre megengedni, hogy az említett császár úr és utódai, Magyarország királyai, és akik az említett társaságnak tagjai, valamint mindazok és mindenki, akár magyarországi, akár bármely nemzethez tartozó külföldi, aki Magyarország védelmére a császárnak és királyi utódainak és az említett társaságnak segélyére a mondott hitetlenek, szakadárok és eretnekek ellen személyesen útra kelnének, tehát mint a keresztesek a szentföld visszaszerzésére való zárandoklatban, ha töredelmesen meggyónnak, nyerjenek teljes bocsánatot bűneikre és vétkeikre.¹

A pápa készségesen megadta beleegyezését a kért módosításokhoz.²

Volt-e ennek a szabályzatmódosításnak s a magyar vonatkozások e kiemelésének hatása a Sárkányos társasági „kinevezőoklevelek“ ezentúli szövegezésére, s a netán kiállított pápai indulgencialevél hogy szólt, annak nincs nyoma, mert a szövegeket nem ismerjük.

Az „adományozás“-nál a magyar jelleg alig jött tekintetbe: Zsigmond ismét csak birodalmi szempontból számbajövő férfiaknak osztogatta. Koronázásáról való visszatértében Veronában és Mantuában „feldíszítette sárkányos társaságával“: Collalto Antal grófot (Vazul fiát), dal Varne Lajost, Languededo és Correggio grófját, Nogaroli Antalt, Campagna(i) Bertalant, Lavagnolo(i) Jakabot, de Cavalli Jánost, Spolverino(i) Gentilet, della Pozza Vilmost és Enzigli Jakab grófot.³

¹ Zsigmondnak e két beadványát — de dato 1433. (ante) július 21. és (ante) július 24. — l. Fraknoi V. közleményében (Genealogiai és heraldikai közlemények a vatikáni levéltárból) a Turul 1893. évfolyamában. 7—8. ll.

² Az ez értelemben kiállított bullák szövegét Fraknoi nem közlé.

³ A Veronában és Mantuában felvettek (aligha teljes) névsorát l. az Adler fentebb idézett Drachenorden cikkében. V. ö. még Csontos János és Schönherr Gy. adatait a Magyar Könyvszemle 1883. (163. l.), illetve 1899. (183. l.) évfolyamaiban.

XIII.

Az alapító-levél biztosítékainak végleges mellőzése.

Egy egész negyedszázad mult el azóta, hogy Zsigmond az 1411-i kísérletnél fél munkával volt kénytelen megelégedni. És e negyedszázad alatt sem tudta ezt a fél munkát teljesre egészíteni.¹

Nem hozta meg a megoldást az a fait accompli sem, amelyet Zsigmond azzal teremtett, hogy leányát felnövekedésekor, 12 éves kora betöltésekor, Alberthez tényleg hozzáadta. Ezt is a magyar urak többségének ellenkezése ellenére volt kénytelen végrehajtani.²

¹ Vállalt témám szempontjából nem látszik feltétlenül szükségesnek ez időszak történetének értekezésembe való bekapcsolása. Ebben az időben nem is szembetűnő a sárkányos társaság szerepe. Egyelőre elég a 25 év történetéből annyit közölnöm, amennyit itt alább elmondok. Ha további alkotmánytörténeti tanulmányaim szükségessé s a forrásanyag megnövekedése az egyénítést lehetővé fogja tenni, meg fogom írni ezt is. Addig a szíves olvasót kielégítheti az, amit ritka művészi beállításban Fraknoi mond, ha vörös fonálként maga előtt tartja azt a tényt, hogy Zsigmond ez időben semmi olyan tényhez nem tudta a rendek hozzájárulását megnyerni, mely Albert trónrajutása javára prejudikálna. Mint legjellemzőbb tényt be kell állítania az ellentállást Albert és Erzsébet házasságánál (amelynek nagy szerepéről Fraknoi meg sem emlékezik), s ebből éppúgy kényszerű ténykedésként levezetni az 1421 szeptember 28-i okirat „sérelmes” formáját és tartalmát, mint ahogy előadásomban az 1411 október 7-i oklevél is kényszerű következménye a rendek által az eljegyzés ellen kifejtett ellentállásnak (l. Fraknoi könyvében az 51—53. ll., főleg 52. l. 3. bek., vagy a Századokban i. évf. 254—256. ll., főleg 254. l. utolsó bekezd.). Teljesen jogosult a szíves olvasó azon természetes kérdése, mi magyarázza meg a rendeknek (a magyar uraknak) ezt a le nem győzhető ellentállását az ifjú Albert ellen, akinek apját pedig rövid hat évvel előbb láthatólag (vagy csak látszólag?) oly könnyen fogadták el trónutódul? Ezt ma még nem tudom megállapítani, vállalt témám szempontjából nem is látszik fontosnak.

² A magyar urak ellenállása a házasság ellen kétségtelen Windeckenek pozitív állításaiból, 109. l.: a házasság végrehajtását Cziliei Frigyessel és Garai Miklóssal külön is garantáltatni kell, 117. l.: a király tanácsosainak egy része a szultán fiával, másik része a Vitold litván nagyfejedelem fiával, Zsigmond herceggel való házasság mellett volt. — A törökkel való házasságkötés terve tán nem volt komoly — ámbár a sárkányos társaság több tagja állott rokonságban a szultánnal, a deszpota nővére, a nádor sógornője, Olivera, Bajazid szultán özvegye révén, — mégis annál beszédesebb jele a magyar urak ellenkezésének.

Zsigmond látta, hogy a szívéhez nőtt két lény sorát csak úgy biztosíthatja, ha javukra oly befejezett tényt alkot, amely egyikét vagy másikat birtokon belül helyezi. Először (1428) Albertet akarta Magyarországon tényleges hatalomhoz juttatni. Át akarta neki adni a déli részek kormányzását. A magyar urak ellenzésén ez megghiúsult. Aztán felmerült (1435 vége vagy 1436 eleje) az a terv, hogy Erzsébetet még életében megkoronáztatja. E terv sem öltött testet. Csak Csehországban juttathatta Albertet jelentős hatalomhoz, átadván neki még a házassági szerződés kiállítására alkalmából több várost és várat,¹ majd röviddel utóbb átadván neki egész Morvaországot.²

Ilykép Zsigmond élete végéig sem tudott itthon ily prejudikáló befejezett tényt teremteni. A kísérlet, Albert erőltetése, még Erzsébet biztosítottnak látszó jogát is veszélybe dönté.

E helyzetben a természet rendje szerint Erzsébet és Albert érdekei leghízbosabb támaszának Borbála királynénak kellett volna lennie. S az ő támogatása megbecsülhetetlen hatalmi és politikai segítséget jelentett volna. Borbála t. i. Zsigmond halála után is jelentős hatalom birtokában volt maradandó. Királynéi minőségéhez kötött jövedelmei, a bányavárosok és nagy uradalmak bírása, özvegyi jogát képezte. S ez özvegyi jogot nemcsak a jogszokás, hanem a sárkányos társaság feltétlen kötelezettsége is támogatta.³

Igy Borbála támogatása leánya és veje részére mintegy a birtokon belőliség döntő tényezőjét biztosíthatta volna.⁴

Azonban már régebben nyilvánvaló volt, hogy Borbála segítségére Erzsébetnek az anyja és Albert közt fennálló ellentét miatt számítania nem lehet. Borbála veje ellen — kinek uralomra jutásától a maga befolyá-

¹ L. az oklevelet Kurznál, II. 321—325.

² 1423 október 4. Buda (Wostry I. 4. l. 1422-öt mond tévesen), az okleveleket közli Lünig: Teutsches Reichsarchiv, part. special. continuatio I. 260—263. — Albert és Erzsébet („von Hungarn“) reversalisa a megelőző napon kelt.

³ Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. (Budapest, 1880.) 64. l. Mill. Magy. Nemz. Tört. III. 607—609.

⁴ Gondoljunk arra, mennyit használhatott I. Ferdinándnak Mária, és mennyit árthatott Corvin Jánosnak Beatrix.

sának teljes elenyészését várhatta — ennek ellenségei mellé állott. S ezzel maga is segített a sok árnyalatú udvari pártnak különben is törékeny egységét megbontani.

Zsigmond ebben a helyzetben ott akarta megkezdeni a trónutódlás kérdésének rendezését, ahol az könnyebbnek látszott, Csehországban, amelynek trónját Wenczel halála (1419 aug. 16.) után sikerült elnyernie. Itt Zsigmond ugyan megtagadta (az 1409 szeptember 30-i szerződéssel) leánya örökjogát a Habsburgok fiága javára, de az ebből előállható összeütközéseket akár Erzsébet jogán, akár Albert tényleges hatalmi állása alapján könnyű volt elsimítani. Csehországban t. i. jogilag érvénytelen volt ez az örökösödési szerződés, mert itt egy 1348. évi (április 7-i) törvény és a német aranybulla birodalmi törvény erejével biztosította a leányutódnak — az idegen férfiág elől — a trónrajutást. Itt tehát Erzsébet a szerződés után is a maga jogán igényelhetette a trónt. Azt pedig, hogy Albertet, — aki különben is az 1409. évi örökösödési szerződés alapján netán igényt emelő Habsburgok representánsa volt, — hogy a trónra jutó királynő férjét királlyá válasszák, azt biztosítani volt alkalmas az a hatalmi nyomás, mely magának Albertnek a gazdag Morvaország tényleges bírása alapján a cseh korona államszervezetén belül rendelkezésére állott.

Hogy azonban tiszta helyzetet teremtsen, Zsigmond országgyűlésen akarta a kérdést rendezni, mikor maga is Prágában tartózkodott.¹

De még mielőtt ez országgyűlés összeülhetett volna, a király egészsége annyira megromlott, hogy számítani lehetett közeli halálára.

Immár nem lehetett hát, Zsigmond sem akarta, tovább halasztani a nehezebbet, a magyar trónutódlás rendezését. Sietve megindult Magyarország felé. De Znaimban meg kellett állania.² Nem lévén reménye, hogy az országot elérheti, itt kellett kísérletet tennie oly formával, amely e pillanatban a legtöbb reménnyel kecsegtetett. És ekkor régi emlékek, helyiek és tárgyiak rohantak meg emlékeztetését és érzéseit.

¹ 1437 augusztus 12-től november 9(11?)-ig.

² Znaimba november 21—28 közt érkezett, 29-én már itt van.

Znaim alatt halt meg hű foggyverbarátja IV. Albert, vejének apja, itt ajánlotta ez fiát, most az ő vejét, mintegy végrendeletével, halálos ágyán, az ő gondviselésébe. Császárrá létekor kapta magyarjaitól az ígéretet, hogy leányát trónra emelik. Mint császár mutatkozik meg nekik ismét, ebben a pillanathan, halála előtt s végrendekezni fog.

Ez a beállítás lehetetlenné tette, hogy különjogú két országához, a magyarországi és csehországi nagyokhoz külön-külön aktus keretében szóljon s azért egy közös cselekménnyel, trónon ülve, teljes császári díszben, leánya és veje jelenlétében végrendeletként közölte akaratát az együtt jelenlévő cseh és magyar országnagyokkal, hogy leányának és vejének és ezek gyermekeinek hagyományozza minden országát és tartományát, „mínt-hogy az örökösödés meg az utódlás joga teljesen megilleti őket“.¹

Jogilag ez az aktus magyar szempontból természetesen irrelevans. Tudatában volt ennek Zsigmond is. Politikai szempontok kiemelésével kísérelte hát meg a megható jelenetnek mély hatását hallgatói lelkébe rögzíteni. Ajánlotta a magyar uraknak, válasszák királyukul vejét. Kiemelte ennek nagy hasznát: elkerülik a bonyaldalmakat, biztosítják a békét. E kívánatos eredmények biztosíthatása céljából ajánlotta nekik Borbála királyné fogvatartását.²

¹ Úgy gondolom, így kell értelmezni Schlick ezen szavait (Wostry II. 154.) „... und liess i(hne)n und iren kinde(r)n allen seinem künigreich und fürstentumb... wie wol die erbschaft und gerechtigkeit der nachfoligung darzue genuegsamblich gewesen wäre...“ Fraknói fordítása (Század. 256. I. Királyvál. tört. 54. l.) egy árnyalattal mintha meggyöngíténé a hagyományozás és az örökösödési jog causalis nexusát. A mai nyelvhasználat szerinti magyarázatáról a wie wol-nak (wie-wol, ámbár... eléggé meglenne) természetesen alig lehet szó, ez az értelmezés az örökösödés fölébe helyezné a hagyományozást, s éppen azt gyöngíténé meg, amit meg akar erősíteni. Nem tartom kizárva — Schlick kancellár, a gyakorlott okmányhamisító figyelmes ember volt — hogy az Erbschaft katexochen Erzsébetnek, a Gerechtigkeit der Nachfolgung Albertnek jogát akarja jelenteni, megkülönböztetni, helyesebben megkülönböztetve összekapcsolni. — A Mill. Magy. Nemz. Tört. III. 610. l. állítása, hogy „... Zsigmond leánya mellözésével egyenesen vejét jelölte ki utódjává...“ nem pontos.

² L. Mill. Magy. Nemz. Tört. III. 610.

Itt Znaimban Alberté volt a hatalom: az ő országában állottak, az ő csapatai vették őket körül. Az ellenkezésnek nem volt tanácsos hangot adni. Zsigmondnak Borbálára vonatkozó tanácsa is megfélemlítően hatott.

A jelenlévő magyar urak így hát természetesen úgy mutatták, hogy készek Zsigmondnak így kérelemmé szelídült akarátat teljesíteni, készek Albertet is trónra emelni.

Ez annyit jelentett, hogy Erzsébet a rendek által neki a leszármazás okán adott örökjog alapján volt, Albert pedig a felesége révén reá esendő választás jogán lett volna trónra emelendő.

Ezzel azonban az egységes királyi hatalom két egyenjogú személyre ruháztatott volna; s e hatalom egységes, összehangzó, egyirányú gyakorlását még a legodaadóbb hitvestársi szeretettől sem lehetett várni, s intézményesen nem lehetett biztosítani.

A jogi és politikai kérdéseknek ebben a nehéz szövevényében a Zsigmondnak mihamar (december 9.) bekövetkezett halála után még egy hétig Znaimban tanácskozó magyar uraknak járható utat kellett találniuk. Ez az út a királyválasztásnak, a királyválasztó jognak jogilag meg nem kötött szabadsággal való gyakorlásaként mutatkozott ugyan, de veszélyes kétértelműségeket rejtett magában.

A znaimi magyar urak ugyanis forma szerint mellőzték Erzsébet igényeinek elismerését s őt nem az 1411-i elismerés alapján jelentették ki királyul, hanem megválasztották királynőül a királyválasztott Alberttel együtt. Ebben a formában eltűnt Erzsébet jogának elsőbbsége Alberté felett, Erzsébet szempontjából ezé mellé lefokoztatott. De még ebben a formában is kettős uralomra vezetett volna, ha a választás jogi következményeit korlátlanul végrehajtták. Hanem már eleve nem volt szándékukban a korlátlan végrehajtás. Fenntartották annak lehetőségét, hogy a királynő jogállását szabályozhassák, tehát korlátozzák, mintegy királynévá tegyék csak az így egyeduralkodóvá váló Albert mellett.¹ Mindennek

¹ A znaimi napok történetéről részletesebb adataink eddig nincsenek. Pedig itt történt az a nagy fordulat, hogy éppen a mindig ellenszenvvel nézett Albert egyeduralkodója javára döntenek Erzsébet személyes érdekei ellenében. Kik voltak ebben a főtényezők Hédervár Lőrinc nádor mellett (akinek Erzsébet ellen való állásfoglalása az 1439. évi „törvényhozás“

lehetőségét — a kívül állókat akkoriban megteveszteni alkalmas módon — abban a választási hitlevélben¹ biztosították, amely sietve megfogalmazva még itt Znaimban kiállítatott,² s amely formájában ugyan Alberttel egyenrangú szerződő félnek, oklevélkibocsátónak mutatja Erzsébetet, de több tartalmi rendelkezése megfosztja

történetéből világlik ki), az még homályos. Habsburg részről Schlick kancellár kezét gyanítom, akinek szerepét az itt, még Znaimban megállapított választási hitlevélnek a magyar okleveles praxistól eltérő több idegenszerű kifejezése mutatja. — Feltűnőnek látszik, hogy a znaimi megállapodásoknak az időközben Pozsonyban összegyűlt magyar „urak”-kal leendő elfogadtatására nem maga a nádor jött át Znaimból, hanem ausztriai embert küldött Albert, Schaumburg János grófot. Ezt azonban megmagyarázza az, hogy Borbála őrzése céljából célszerűbb volt a nádor helybenmaradása; más magyar úrnak a kiküldésénél pedig attól lehetett tartani, hogy a Pozsonyban összegyűlt urak körében esetleg maga is eltántorodik Alberttől.

¹ Szövegét I. Wostry II. 145—149 ll., több helyen nem egészen pontosan közli. Az idegenszerű kifejezések, melyekről a megelőző jegyzetben tettem említést, pl.:... notum facimus publice..., ...domini et nobiles episcopi et prelati, barones, nobiles, procures, milites, militares atque inclyti regni Hungarie incole presentialiter... congregati... — Erzsébet ebben magát... nos Elisabeth eadem gratia nata Hungarie regina electa...-nak nevezi. Fraknói helyesen állapítja meg, hogy ez téves szöveg, s helyesen (mint az általa ismert, de nekem rendelkezésemre nem álló müncheni szövegben)... E. nata de Hungaria eadem gracia regina electa...-nak kell állnia. Ez a „nata de Hungaria” nem más, mint a Morvaország 1423. évi átengedésekor kiállított reversalis „... und wir Elisabeth von Hungarn, und denselben Gnaden Herzogin...” szövegének, kifejezésének átvétele. Ha tudjuk, hogy Wostry vezérszövege (mely az osztrák bűmin. levéltárának Fremde Gegenstände sorozatában I. v(om) J(ahre) 1437. jelzet alatt őriztetik) a XVI. században — minden valószínűség szerint az 1527. évi olmützi tárgyalások alkalmával, 1527-ben — irogatott vitairódalom idején másoltatott, mely vitairatoknak a Habsburgoknak a magyar trónhoz való örökösödési jogát kellett igazolnia, nem lesz kétséges, hogy ez a szövegetérés itt nem véletlen hiba — mint Fraknói után gondolni lehetne, — hanem szándékos módosítás.

² Wostry (I. 44—45. ll.) e feltételek szerkesztését december 17—31 közé teszi, Fraknói még a znaimi tartózkodás idejére, tehát körülbelül december 10—16 közé. Wostryval szemben kétségtelenül Fraknói beállítása a helyes. Döntő indiciumot ad maga az irat, a királynak az országban való lakásáról szóló részben:... de isto loco, in quo sumus... *habitationem* nostrarum tam ante coronationem, quam post in Hungaria faciemus et *commutabimus*... Nyilvánvaló tehát, hogy még az országban kívül van.

önállóságától, önállósága feladásához kikényszeríti saját hozzájárulását s „helyzetének“ megállapítását kiszolgáltatja Albertnek és a magyar rendek akarátának.¹

Abban a kényszerhelyzetben, amelyben a magyar urak itt Znaimban voltak, természetsszerűleg biztosítékot kerestek, amely a hasonló helyzetek alapokának, a királyleány férjének megválasztásánál való mellőzésüknek megismétlődését egyszersmindenkorra kizárni alkalmasnak látszott. Visszagondolván a Zsigmond által történt kijátsztatásukra, most a választási hitlevélben kikötik s a koronázási hitlevéllel jogi érvényességgel megfogadtatják a királyi párral, hogy leányainak férjhezadásánál magyar tanácsosai tanácsa szerint fog eljárni, bár a znaimi környezetben el kell fogadniok, hogy e kérdésbe beleszólása legyen nem magyar elemeknek is.²

Albert a znaimi megállapodások szerencsés keresztülvitelével a választás jogán Magyarország királyává levén,³ egyeduralkodóként megkoronáztatott. E jogállását az ország azzal állapította meg, hogy csak Albertet koronázta meg a szent koronával, Erzsébetnek fejére a veszprémi püspök a házi koronát tette.

A sárkányos társaság ú. n. alapítólevele szerint már most beállott az a kötelezettség, amelyet a társaság

¹ ...Idem in contractibus consortis nostre (és nem ... nostris, reginae Elisabeth praedictae) fiendum...; ...similiter super statu domine regine secundum eorundem (t. i. consiliarium nostrorum Hungaricorum) consilium faciemus. — Jellemző és döntő, hogy a vál. hitlevelet Znaimban mind a kettő pecsételi (sigillorum nostrorum appensione roboratas), de a koronázás után csak Albert állítja ki és pecsételi, mint koronázási hitlevelet (quas etiam post coronationem nostram (nem nostrarum) nostre maiestatis sigillo (nem nostrarum maiestatum sigillis) confirmabimus.

² Item supra maritacione filiarum nostrarum agemus secundum consilia nostrorum consanguineorum, nostrorum consiliarium Hungarie (e szót Wostry elnézésből kihagyta, az ő vezérszövege alapján pótoltam) et aliarum terrigenarum nostrarum (!)

³ A már is hosszúra nyúlt dolgozatot igen megduzzasztotta volna, s a sárkányos-téma kereteiből nagyon is kilépett volna az itt csak érintett vagy éppen átugrott részletek részletes elbeszélése. Amennyiben előadásom eltér az eddigi beállítástól, mindez főleg a hitlevél beható tanulmányozásából s az 1439. évi „törvényhozás“ körül csoportosuló események adta tanúságokból adódik. Ha netán szükségesnek fog mutatkozni, s az egyénítéshez szükséges forrásanyag összegyűjtése lehetővé fogja tenni, alkalomadtán még visszatérek az 1437—1439. évek ez érdekes kérdésére.

tagjai „az életadó kereszt fájának érintésével“ vállaltak, hogy t. i. a sárkányos-társ Alberttel együtt ők maguk is, „amennyire csak szabadságunkban álland, arra fognak törekedni, hogy Magyarországnak következő királyai is a társaság jelvényét koronáztatásuk alkalmával vegyék fel és nyerjék el, és hogy a királyok a korona elnyerése s az ország törvényeinek és szokásainak megtartására teendő eskü letétele alkalmával maguk is jó lélekkel esküt tegyenek és fogadalmat, hogy e társaságot minden szabályaiban és cikkében megtartják és megerősítik“.

Albert koronázásánál mindez nem történt meg. Aki- nek volt politikai belátása, annak úgy kellett éreznie, hogy „nem áll szabadságában ezen lennie“.

Nem mintha a Zsigmond római tartózkodása alatti kérelmezésének körülményei¹ megszüntették volna e kötelezettségét azoknak, akik még az 1408. évi szövetséglevél teljes tartalmára kötelezték el magukat. Nem is azért, mintha a kötelezettségnek Albert már automatikusan megfelelt volna, tagja lévén már 1409 óta a sárkányos társaságnak. A kötelezettség terjedelmét ez nem merítette ki: az a koronázásnál való felvételt és ünnepélyes esküt kívánt.

Mindkettőnek mellőzését egyrészt Borbála királyné sorsának, másrészt éppen Erzsébet királyné jogállásának kérdése vonta maga után.

Borbála Zsigmond utolsó napjaiban azt a gyanut keltette maga ellen, hogy leánya és veje ellenében a tizennégyéves Ulászló lengyel királyt akarja Magyarországon trónra segíteni s aztán hozzá nőül menni. Albert — még Zsigmond rendeletére — őrizet alá vétette s így hozta magával Magyarországba. Az országnagyok úgy akarták, hogy Borbála adja ki kezeiből azokat a birtokokat, amelyeket a királynéi méltóság jogán bírt.

Úgyde ez nem lett volna követelhető, ha a koronázáskor megerősítik a sárkányos társaság szövetséglevelét, mert ebben éppen ellenkezőleg a leghatározottabban azt ígérték, hogy őt, ha Zsigmond után akár gyermekkel, akár gyermektelenül maradna özvegyen, minden özvegyi jogában és más javaiban megtartják és megoltalmazzák, valóságosan és hűen, tehetségük szerint.

¹ L. erről e dolgozat XII. fejezetét.

Albert gyűlölte felesége anyját, s nem volt hajlandó özvegyi jogában megoltalmazni: szabadságát csak birtokainak átadása ellenében adta neki vissza.

De nem volt megújítható a sárkányos társaság Erzsébet királynéra való tekintettel sem.

A szövetséglevél ugyanis trónutódnak magyarázta a király leányát, fiú nem létében a fiú jogaival aequiparálta a leány jogát. Ilykép éppen ez hozott volna létre társuralkodói jogviszonyt, éppen azt a kettősséget az uralkodásnak, amelyet a znaimi formula lehetetlenné akart tenni.

Bár ilykép az alapítólevél e rendelkezése tudatosan mellőztetett, magát a sárkányos társasági tagságot Albert továbbra is adományozta, de ő is nem magyar kancelláriája útján.

1438 december 23-án Boroszlóban kelt oklevelében felhatalmazza Alfonz burgosi püspököt, hogy „legfeljebb harminc nemes férfinak adhassa a sárkány jelvényét“.

1439 július 10-én János lübecki püspök érdemeire való tekintettel, aki követe volt a bázeli zsinaton, ennek öccsét Schelen Brandet felveszi a sárkányos társaságba, a keresztet is adományozván neki.¹

1439 június 22-én Budáról megküldi Norfolkai János hercegnek jeles királyi társaságát a felette elterjedő lángnyelves kereszttel és felhatalmazza, hogy a társaságba a felette való kereszttel még hat nemes embert felvehessen, a következő oklevéllel:

Albert, Isten kegyelméből, stb.

A fenséges fejedelemnek, Jánosnak, Norfolk stb. hercegének legkedvesebb rokonunknak királyi kegyelmünket és minden jót. Fenséges fejedelem.

Dicsérendőnek véljük lenni, hogy a szeretetnek és szövetségnek az a köteléke, amely egykor a felséges fejedelem, boldog emlékü Zsigmond, a Rómaiak császára és Magyar-, Csehország stb. királya, szeretett ipánk és elődünk és Angolország és királya meg annak tagjai közt különös jelvénnel erősített meg és tartatott, a mi részünkről felújítassék, hogy a kölcsönös benső vonzalomnak nagysága folytonosan növekedjék:

ezért a különös hajlandóságtól vezettetve, amellyel kedvességed irányában viseltetünk, íme küldjük kedvességednek ezen levelünkkel jeles királyi társaságunkat, a felette emel-

¹ Az 1438 dec. 23-i és 1439 júl. 10-i oklevelek regestáit l. Lichnowskynál, V. köt. Függ. CCCLIV. és CCCLXXV. ll. 4110. és 4407. sz. alatt.

kedő lángsugaras keresztrel, amelyet tessék szíves lélekkel fogadni és azt a mi és a ti tiszteletünkre és különös társaságnak jelképéül viselni.

Ezenfelül kedvességednek adunk és engedünk jogot és teljes hatalmat, hogy nevükben a kedvesség és előttünk kedves hat nemes férfit ugyanezen sárkányos társasággal a felette való keresztrel felruházhasson és nekik ezt a társaságot vagyis jelvényt adhassa, hogy ezt viseljék, hasonlóképp a mi és a ti tiszteletünkre és díszünkre és hű szövetségünk és kölcsönös vonzalmunk nyilvánvaló jeléül.

Királyi peesétünk ráfüggesztésével kelt jelen levelünk tanuságával.

Kelt Budán (az Űrnak) 1439. évében, június havának 22-ik napján.¹

A Zsigmond király római császári koronázásánál történt tömeges felvétel hatása mutatkozott abban, hogy egy újabb császári koronázásnál felújul a Sárkányos társaság emléke Olaszországban: III. Frigyes 1452-ben Ferrarában való tartózkodása idején de Schilinnis Jánost doktorrá és a sárkányos társaság társává teszi, valamint felveszi ugyanezen társaságba Snardus János Ferencet.²⁻³

Ezekkel az „adományozásokkal“, vagy nemsokára⁴ ezek után végleg megszűnik a sárkányos társaságnak még az a halvány közéleti szerepe is, amelyre egykori nagy közjogi jelentőségéből kiindult pályáján való fokozatos elértéktelenedés mellett lesüllyedt.

¹ Közli a szöveget Teleki I. gr.: Hunyadiak kora M. o. X. köt. (Pest, 1853.) 60–61., regestáját Lichnowsky V. köt. Függ. CCCLXXXI. l., 4350. sz. alatt.

² III. Frigyes adományainak (aligha teljes) regestáit l. Lychnowskynál, VI. köt. Függ. CCX. l., 1726/b. és 1726/c. sz. alatt.

³ A dolgozat folyamán közölt sárkányos társasági, kronologiailag biztos tagságokon felül van még egy olaszországi adatunk, amely szerint V. László a flórenci Ricci nemzetségből való de Useppis de Sancto Geminiano Ferencről mondja, mikor 1455-ben címerét megbővíti, hogy „ő az ő (t. i. a király) Sárkányos-társaságának tagja“, de nem tudjuk, mikor lett azzá, esetleg nem László (valamelyik) elődje alatt-e. Lásd az Adler idézett Drachenorden cikkét, 66. lap. — V. ö. Kaposi I.: Dante ismeretének első nyomai M.-on. (Budapest, 1909.) 13. l.

⁴ Gyanús az utolsó ismert adatunk, amellyel állítólag Mátyás király (Diósgyőrről, 1460. évi augusztus 15-én) klisszai Thuskanygh András fiát, Gergelyt, dalmátországi nemest, felveszi belső udvarnokává s többi udvarnoka társaságába és lovagi jelvényekkel díszíti fel és lovaggá avatja és adja neki „a sárkány formáját a fölébe helyezett keresztrel, amelyet lovagtársaink, akik saját személyünk társaságát bírják, ezen társaság jelvényéül viselni szoktak“, s kiveszi őt és testvérét

Megszűnt éppen akkor, amikor már alig egy lépés választotta el attól, ahová a formában hozzá hasonló szövetkezések és jelvényeik legnagyobbbrészt eljutottak, attól, hogy maga is a mai értelemben vett ki-tüntetés, „rendjel” legyen.¹

Jánost, s összes birtokaikat az ország összes bírának hatósága alól. Ennek szövegét l. (a Magy. Tört. Társulat) Történelmi Tár-ában, 1880. évf. 775—776. ll. és Gróf Zichy-család okmánytára. X. köt., 111—113. ll. — Tartalma mellett gyanússá teszi különösen, hogy pecsételési formája „sigillo secreto quo ut rex Hungariae utimur”-t mond 1460-ra, tehát oly időre, amikor Mátyás ezt a formát még nem is használja, nem lévén még más pecsétje is a magyarokon kívül.

¹ Nem lévén céлом a Sárkányos-szövetség jelvényének mint heraldikai emlékek történetét megírni, — alig is érne ez meg a vele járó nagy fáradságot —, magam is figyelmeztetem a szíves és türelmes olvasót, hogy e szempontból dolgozatom nem öleli fel egészében azt az anyagot sem, ami magának is rendelkezésemre állott.

Baranyai Béla.

Anglia és a magyar szabadságharc.

(II. közl., vége.)

VI.

Ha lehetetlen is fel nem ismernünk azt, hogy a brit kormány nem tért el 1848 tavaszán kifejezett azon felfogásától, hogy maga részéről Ausztria és Magyarország kölcsönös megégyezésének elvi álláspontján állott, amely álláspontot azonban csak Magyarországgal szemben éleztet ki, míg Ponsonby lordnak magyarellenés állásfoglalása nagy súllyal érvényesült Ausztria oldalán, Palmerston lordnak határozottan terhére kell írunk azt, hogy ez álláspontját az 1848 őszen elkövetkezett osztrák kormányváltozásnak Anglia ellen fordult következményei után sem változtatta meg, illetőleg, hogy a megégyezés szükségét ezután is csak a magyar kormánnyal szemben hangsúlyozta.

Schwarzenberg herceg ugyanis Oroszország fegyveres beavatkozásától remélte Ausztria talpraállítását. Ugyanakkor, midőn Kossuth nov. 12-én Angliától elismerést, nov. 29-én pedig Pulszky ellenjegyzésével, az északamerikai Uniótól közvetítést kért,¹ és ezzel az angol-szász hatalmakhoz folyamodott, Schwarzenberg herceg orosz védőség alá helyezkedett és oly sértő módon utasította el az orosz hatalom ellenében őt védelmébe venni óhajtó Angliát,² hogy ez utóbbira nézve a szigorú, sőt egyoldalú semlegesség már megrövidülést volt jelentendő. A felvonuló Oroszország a brit befolyást egész Közép-Európából kiszorította és éppen ezért az angol parlamenti ellenzék Palmerston lorddal szemben egyenesen Oroszország ellen élezte ki a parlamenti harc front-

¹ A közvetítés regényes részletei *Stilesnél* id. m. II. 155. és köv. ll. Pulszky már Bécsben szoros összeköttetésben volt az amerikai ügyvivővel és ezért ellenjegyezte Kossuth jegyzékét (Életem és korom I. kötet, 420. l.).

² A trónváltozás után kelt sértőhangú levelének eredetije a bécsi államlevéltár londoni aktái között.

ját, és állandóan azt az alternatívát vetette a különben is gyenge lábon álló kormány elé, hogy, amitől irtózott, nyíltan Oroszország oldalára álljon, vagy pedig, amitől vonakodott, Oroszország ellen bontson zászlót.

Az orosz hatalom ellen küzdő népek megbízottaira nézve tehát eljött a kedvező időpont, hogy az angol közvélemény útján a brit kormányhoz folyamodjanak és azt a közvélemény erejével Oroszország ellen színvállásra kényszerítsék.

Nem lehet tehát kétség aziránt, hogy Pulszky Ferenc eszerint maga is a legkedvezőbb időpontot választotta, mikor a beteges Teleki gróf helyett, kinek Párizsban már csak a konzervatív körök hideg elzárkózása, sőt Bonaparte kormányának Oroszországhoz való közeledése (Miklós cár 1849 máj. 8-án elismerte Napoleont), végül az európai forradalmak Párizsban élő emigránsainak sokszor kétesértékű társasága maradt meg, 1849 febr. 28-án egy Kanitz Naftal névre kiállított osztrák útlevéllel Ramsgateban partraszállott, hogy a brit közvélemény meghódításával a brit kormánytól az addig megtagadott elismerést és támogatást megszerezze.¹

Pulszky Ferenc emlékirataiban elmondja, hogy 1848 őszén Bécsből visszatérve, Kossuth megbízólevelével küldötte őt Angliába.² Ezt a megbízólevelet azonban Pulszky soha senkinek sem mutatta meg és eddig nem is volt megtalálható; ami annál feltűnőbb, mert Pulszky összes írásait gondosan megőrizte. Azt sem látjuk bizonyítva, amit Alter állít, hogy t. i. Pulszky megbízólevelét Teleki László gróf állította ki,³ mihez egyébként teljes joga volt; mert bár Teleki a magyar külügyi adminisztráció jelentékeny részét maga intézte, Szalay kudarcá óta Londonnal keveset foglalkozott.

Valószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy Pulszky londoni küldetésének gondolata tőle magától származott, és hogy azt Kossuth is, Teleki gróf is, utóbbi Szalay kudarcára való tekintettel csak nehezen, magokévá tették.⁴ A bécsi forradalmi események és a függőben levő halálos ítélet, melyet részére Windischgraetz herceg

¹ Az igazolvány eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában, Pulszky Ferenc levelei között.

² *Pulszky F.*: Életem és korom. II. kiadás. I. kötet. Budapest, 1884. 421. l.

³ *Alter W.* id. m. 103. l.

⁴ *Pulszky F.*: Életem és korom. I. kötet, 420—21. és 436. l.

Pulszky forradalmi propagandája miatt kilátásba helyezett, nem csupán azt tették lehetetlenné, hogy osztrák vagy magyar területen maradhasson, de azt is, hogy német vagy olasz földön, hová az osztrák kormány befolyása elért, megtelepedhessék. Neki egyedül Francia- és Angolország között lehetett választania. Mikor 1849 január közepén Párizsba érkezett, az Telekire is meglepetésként hatott,¹ küldetéséről tehát nem volt értesítve. Mi több, febr. 26-i jelentésében, melyet még Párizsból Kossuthnak küldött, semmit sem írt arról, hogy másnap Londonba fog utazni.² Csak Nemeskéri Kiss Miklós jelentette márc. 5-én, hogy „Pulszky Londonba ment két hétre“.³ Londoni küldetésének eszméjét így elsősorban nála magánál, másodsorban Telekinél kell keresnünk, ki bár ekkor halálosan beteg volt, a párizsi követség élén maga intézkedett és így Pulszky jelenléte fölöslegesnek volt mondható. A követség tisztikarával sem volt jó viszonyban⁴ és így Teleki pesszimizmusa ellenére is hozzájárult a londoni küldetéshez. „Odament, meglátjuk, mit fog ott tehetni. Egyenes diplomaticai összeköttetést Angliával mégsem hiszek elérhetőnek.“⁵ Pulszky azonban kimutathatólag már párizsi tartózkodása idején is előszeretettel foglalkozott az angol összeköttetésekkel. Ott lépett ismeretségbe Browne angol tiszttel, ki a Szalayt elutasító Eddisbury lord helyettes államtitkár sógora volt és kit Pulszky kérésére Teleki febr. 26-án — „felhatalmazásomnál fogva“ — tábornoki őrnaggyá nevezett ki. Browne Windischgraetz herceg táborán keresztül lovagolt át a magyarokhoz és Debrecenből Kossuth utasításait vitte Konstantinápolyba, hol Andrássy gróf-

¹ U. ott. I. kötet, 434. l.

² 1849 febr. 26. Párizs. Pulszky Ferenc Kossuth Lajoshoz. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Vörös Antal-gyűjtemény 1351. a) sz.

³ 1849 márc. 5. Párizs. Nemeskéri Kiss Miklós Kossuth Lajoshoz. Eredetije u. ott 1034. sz.

⁴ Részletek u. ott. A párizsi követség ügyköre Londontól Konstantinápolyig kiterjedt, mit Pulszky maga is elismert („Paris was during the whole time the diplomatic centre of the Hungarian missions.“ *Schlesinger* művének Pulszkytól készített angol kiadásában, II. kötet, 68. l. jegyzet) és így a surlódásra is több alkalom kínálkozott.

⁵ 1849 márc. 7. Párizs. Teleki László gróf Kossuth Lajoshoz. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Vörös Antal-gyűjtemény 1419. sz.

nak nagy segítségére volt.¹ Ugyanott ismerkedett meg Sandford Vilmostal is, ki 1836-ban Pagettel Magyarországon járt és ki most több ajánlólevéllel látta el, sőt Cobdenhez és Disraelihez is eszközölt ki leveleket.¹

Pulszky megérkezésekor az orosz csapatoknak Erdélyben való megjelenése képezte az állandó beszéd tárgyát és okozott mindenfelé kínos feltűnést. Koller báró osztrák császári ügyvivőnek fogalma sem volt arról, hogy mikor a feltűnésről márc. 1-i jelentésében Schwarzenberg hercegnek beszámolt,² Pulszky már Londonba érkezett és félelmes agitációját éppen az orosz beavatkozás veszedelmének az angol közvélemény elé tárásával kezdte meg. Párizsba vissza sem tért, sőt sikerei után Teleki László gróf utazott Londonba, hogy Pulszky tevékenységének szemtanúja legyen.

Alig pihente ki fáradozásait, nyomban érintkezésbe lépett angol barátaival, kiknek segítségével olyan politikai ügynökséget sikerült berendeznie, melynek szálai az angol kormányig, sőt rövidesen az angol udvarig elértek; nem is szólván arról, hogy Palmerston lord néhány nap múlva máris meglepetéssel látta ellene indulni egy ismeretlen kéztől irányított hullámaikat annak a követelésnek, mely az orosz hatalom fegyveres beavatkozása ellen határozott állásfoglalást sürgetve, lehetetlenként fujta el az osztrákbarát politika ködképeit.³

Pulszkyt a megérkezését követő héten már érintkezésben látjuk régi jó barátjával, Vipannal, ki neki talán a legtöbbet segített, és Vipan útján Birkbeck ügyvéddel, kik őt az angol sajtóval összehozták és cikkeiket angolra átgyúrva, másnap már a legnagyobb lapokban helyezték el. Hogy az orosz beavatkozás ellen Angliának is szüksége volt az ébrenlételre, azt abból láthatjuk, hogy maguk az angolok igyekeztek Pulszkytól minél több adatot meg-

¹ U. ott 1351. b) sz.

² „Elle a causé ici une grande sensation.“ 1849 márc. 1. London. Koller báró jelentése Schwarzenberg herceghez. Bécsi állami levéltár. Angleterre. Rapports. Expéditions. Varia 1849. VI. Affaires de Hongrie. N. 4.

³ 1848 márc. 8. és 17. Párizs. Sandford Vilmos Pulszky Ferenchez. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában, Pulszky Ferenc levelei között. 1848 márc. 17. Párizs. Browne Frigyes Vilmos Pulszky Ferenchez. U. ott.

⁴ *Schlesinger* (id. m. 293—95. l.), *Alter* (id. m. 102—8 l.) és *Sproxton* (id. m. 51—52. l.) elismerő szavait tehát Pulszky a legteljesebb mértékben mérgedemelte.

szerezni és közzétenni. Ők voltak azok, kik a Regent Street mögött levő Golden Square szerény boarding house-jából, hol megérkezése után szobát vett, kiemelték és a St. James palotához közel, az előkelő Jermyn Streeten lakást szereztek neki. Ők voltak azok, akik reggeltől estig zörgettek nála és haragudtak rá, hogy sehol sem találták; akik egész sereg levelet írtak neki azért, hogy az idő jobb kihasználására serkentsék. Ők voltak azok, akik a francia és német lapokat elsőnek az ő kezébe adták, hogy a magyarországi hírekből véleményt adjon és küldöncöt szereztek, hogy a klubban papírra vetett cikkeket minél gyorsabban továbbítsák a szerkesztőségekhez. Az ügynökség az ő sürgetésükre alakult át állandó bizottsággá, melynek rendszeresen megtartott ülésein a programot jegyzőkönyvbe foglalták. Az elnöklést többnyire Birkbeck W. Lloyd vitte, a jegyzőkönyvet pedig nem kisebb ember vezette, mint Anglia egyik legnagyobb történetírója, Kemble Mitchell János.¹ Mikor a július 9-i ülésen a Párizsból odaérkezett Teleki gróf is résztvett, már tizennégy nagy angol napilap várta Pulszkynak és barátainak cikkei a magyar kérdéstről és az orosz veszedelemről, sőt Palmerston lord az ő kedvelt Globe-ja hasábjain is Pulszky cikkeivel találkozott.

Még ennél is fontosabbak voltak Pulszky társadalmi összeköttetései.

Első látogatásainak egyike Byron lord leányánál, Lady Lovelacenál történt,² első befolyásos ismerőse pe-

¹ A bizottság 1849 jún. 11-ike és júl. 16-ika között összesen 8 ülést tartott (jún. 4, 7, 11, 14, 18, 25, júl. 9. és 16.). Részletes jegyzőkönyvei, Birkbeck elnök aláírásával a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában, Pulszky Ferenc levelei között. A jegyzőkönyveket szervesen kiegészítik Vipan D. J. terjedelmes levelei, melyekből Pulszky és a bizottság egész sajtópropagandáját megismerhetjük. A levelek eredetijeit ugyanott találhatók. A bizottság működéséről érdekes részleteket közölt Newman Ferenc életírója, *Sieveling G. J.*: *Memoir and letters of Francis W. Newman*. London, 1909. XI. The story of two patriots. 245. és köv. ll. Szerinte Palmerston lord egy osztrákbarát párttal is szemben állott, melyet az udvarban Koburg Albert, a királynő férje, valamint Albert herceg német tanácsadója, Stochmar doktor képviseltek.

² Lady Byron (megh. 1860) leánya, Lady Ada, 1835-ben Lovelace grófhhoz ment nőül (megh. 1852); jó matematikus hírében állott. Lord és Lady Lovelace 1849 márc. 8-i meghívó-levelének eredetije u. ott.

dig Banfield Tamás volt, ki Pulszkyt a politikai arisztokrácia körébe vezette be. Márc. 9-én maga vitte őt az alsóházba Stuart Dudley lordhoz, hogy az Palmerston lorddal összehozza.¹ A lengyelbarát főúr meleg szeretettel karolta fel a lengyel hangzású magyar ügynököt és a magyar ügynek kétségtelenül nagy szolgálatoakat tett. Már másnap értesítette Pulszkyt, hogy Palmerston lord márc. 14-én délbén magánlakásán fogja fogadni őt.² Tekintettel arra, hogy Pulszky nem sietett átadni hivatalos megbízólevelét, melynek létezése is kérdéses, és hogy ennél fogva Palmerston lordnál hivatalos fogadtatás iránt sem tett lépéseket, reá nézve sem jelentett kudarcot az, hogy az államtitkár őt, mint Szalay Lászlóval megtörtént, nem fogadta. Pulszky Szalaynál jóval többet ért el azáltal, hogy már megérkezése után tíz nappal közvetlen érintkezésbe jutott az angol külügyek intézőjével. Hogy e találkozás, melynek megtörténtében kételkednünk sem lehet,³ az államtitkárnál sem tett kellemtelen benyomást, azt mi sem bizonyítja inkább, mint hogy amikor Pulszky ápr. 30-án este Stuart Dudley lord útján ismét találkozást kért, Palmerston lord a királynő báljából azt üzenté neki, hogy vasárnap, május 1-én délbén, a Pulszkynak tetsző bármely időpontban, késéssel fog rendelkezésére állani.⁴ Ez az érintkezés bátorította fel Pulszkyt arra, hogy március 16-án, Kossuthnak február 24-én kelt levelét, melyet aznap Teleki gróf útján vett kézhez, Palmerston lordhoz eljuttassa. Bár a levélre választ ő sem kapott, de nem is kért; azt csak tudomás-

¹ Lord Dudley Coutts Stuart (1803—54), Bute marquisnak második nejétől, Coutts bankár leányától született nyolcadik fia, Czartorisky Adám herceg nagy tisztelője és a lengyelek barátja, Bonaparte Luciennek, Canino hercegnek veje volt. Családi összeköttetései és temperamentuma egyformán radikális irányba terelték e különben nemesszívű főurat. Pulszkyhoz intézett leveleinek eredetijei ugyanott találhatók.

² 1849 márc. 10. London. Lord Dudley Stuart Pulszky Ferenchez. U. ott.

³ Fogadásáról a párizsi magyar követség is tudomással bírt és azt Szarvady Frigyes titkár márc. 15-én jelentette Kossuthnak: „Pulszky beszélt Palmerstonnal, de csak tegnap volt a találkozás ideje, tehát még nem szolgálhatok eredményről jelentéssel.“ (1849 márc. 15. Párizs. Szarvady Frigyes jelentése. Magyar Nemzeti Múzeum levéltára. Vörös Antalgyűjtemény 1379. b) sz.)

⁴ 1849 ápr. 30. este. Dudley Stuart lord Pulszky Ferenchez. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában, Pulszky Ferenc levelei között.

vétel végett küldötte meg az államtitkárnak és hogy az tudomásul vétetett, az a kékkönyvből ismeretes.¹

Pulszky a magyar ügyeknek sokkal többet használt azzal, hogy a diplomáciai összeköttetésnek, valamint a magyar kormány elismerésének annyira kényes kérdését nem állította élére, hanem a hasznos magánérinkezést, melyet sajtópropagandájával és társadalmi összeköttetéseivel kellő módon alátámasztott, eléje tette a bizonytalan értékű hivatalos kísérletezésnek, melyre Szalay tagadó választ kapott. Ez a hallgatag összeköttetés az angol külügyi államtitkár és a magyar ügynök között mindenestre nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy egy héttel a második találkozás után, mikor Buchanan pétervári angol nagykövet jelentése az orosz beavatkozás tervéről Londonba érkezett, Palmerston lord május 8-án komolyan figyelmeztette Colloredo gróf osztrák nagykövetet a lépés következményeiről,² május 17-én pedig a pétervári kormánynak küldött hasonló figyelmeztetést.³ Nem tudjuk, vajjon Ponsonby lordnak, az orosz beavatkozás eszméjével annyira rokonszenvező bécsi angol nagykövetnek, éppen a kritikus időpontban, az osztrák kormánynak a magyar győzelmeket követő legnehezebb napjaiban történt hosszú szabadságolása (1849 április 21.—július 31.) nem volt-e valami összeköttetésben a magyarbarát akció sikereivel, mert Banfield egyik datálatlan (valószínűleg április 6-án kelt) levele szerint, Ponsonby lord elutazása magyar szempontból a legnagyobb fontosságú eseménynek volt tekinthető.⁴ Alter és Sproxton úgy vélik, hogy az orosz beavatkozás elleni és az aktív ellenállást sejteni engedő angol hivatalos tiltakozás elmaradása voltaképpen Kossuth kormányának kudarcát jelentette,⁵ a felderített források világánál azonban meg kell állapítanunk, hogy a felelősségnek Ausztria és Oroszország kormányaira való áthárítása és Anglia állásfoglalásának a két hatalomával éppen a magyar kérdésben történt szembeállítása

¹ Közölve Correspondence stb. 164. l.

² 1849 máj. 8. London. Colloredo gróf jelentése a bécsi államlevéltárban. Angleterre 1849. Varia Lettres particulières du Mr le Comte de Colloredo.

³ 1849 máj. 17. London. Palmerston lord Buchananhoz. Correspondence stb. 197. l.

⁴ Donnerstag. Banfield Tamás Pulszky Ferenchez. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratgyűjteményében. Pulszky Ferenc levelei között.

⁵ Alter id. m. 173. l.

nem jelentett kevesebbet, mint azt, hogy a brit kormány az osztrák-orosz tervekkel szembehelyezkedik. E szembehelyezkedés, melynek körvonalai talán legélesebben az 1849 július 21-iki parlamenti vitában bontakoztak ki, 1849 végén már fegyveres konfliktushoz, 1853-ban pedig a krími háborúhoz vezetett.

Bonfield és Stuart Dudley lord hozták össze Pulszkyt Harrowby lorddal,¹ Beaumont lorddal, Birkbeck ügyvéd pedig Urquhart Dávid skót diplomatával, Oroszország és Palmerston lord ellenségével,² úgyhogy Pulszky egyidőben került összeköttetésbe a kormánnyal és az ellenzékkel.³

¹ Harrowby lord (Ryder Dudley, Harrowby második grófja, 1798—1882) a felsőházban konzervatív pártállása ellenére a szabadkereskedelem híve volt és ezért az ellenzéknel is nagy tiszteletben állott.

² 1849 márc. 24. Birkbeck W. Lloyd Pulszky Ferenchez. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában, Pulszky Ferenc levelei között.

³ Pulszky Ferenc angol ismerősei között a következőket találjuk: Banfield Tamás, Brown Frigyes Vilmos őrnagy, kiről már megemlékeztünk, Cassel János (1817—85) kiadó, ki addig még kávé és teát árult és csak 1849-ben kezdett könyvkiadással kísérletezni és 1849 augusztus elején Pulszkyknak egy magyar tárgyú pamflet kiadására tett ajánlatot; Clark G. Tamás (1801—67) skót kémikus és akadémiai professzor, ki a forradalom előtt Magyarországon járt és Pulszky szécsényi birtokán tartózkodott; Cobden Kata, kitől azonban csak egy töredéklevél maradt fenn; Crowe Eyre Evans (1799—1868), a Daily News szerkesztője (1849—51); Dawson György (1821—76) birminghami lelkész, korának egyik legnagyobb szónoka és felolvasója, Carlyle, Emerson és Shakespeare népszerűsítője, később Kossuth, Mazzini és a lengyel forradalmárok lelkes barátja; Donne Bodham Vilmos (1807—82), később színiügyi cenzor; Forster János (1812—76) történetíró, a Daily News szerkesztőségében Dickens utóda, később az Examiner szerkesztője (1847—50); Grant Jakab (1802—79), a Morning Chronicle és Morning Advertiser szerkesztője; Horner Leonhard (1785—1864) geológus, az edinburghi akadémia egyik megalapítója; Kemble Mitchell János (1807—57) történetíró, Grimm híres tanítványa és az angolországi teuton studium megalapítója, ezidőben gyermekeivel együtt szegényesen élő elváltember; Lyell Károly (1797—1875) geológus, a Geological Society elnöke, kit a királynő Lansdowne javaslatára ekkor ültet lovagga; Metcalfe Frigyes (1815—85) oxfordi fellow, a Brighton College igazgatója; Milnes Monekton Richárd, Houghton bárója (1801—85), a sokat utazott politikus és a magyar ügy lelkes barátja; Lady Morgan (megh. 1859), eredetileg Miss Owerson, salonjáról híres özvegy; O'Malley Tádé (1796—1877) ír lelkész és pártvezér, az ír federalizmus első hirdetője és O'Connel ellenfele; Osborne—Bernal Ralph (1808—82), Middlesex népszerű képviselője; Reid Mayne (ere-

Ismerősei között azonban a legfontosabb minden-
esetre — mert Cobden Richárddal 1849 első felében aligha
volt még kapcsolatban¹ — Lansdowne marquis, az angol

detileg Reid M. Tamás, 1818—83) regényíró, ki Magyarországra is elindult, de oda már későn érkezett meg (v. ö. *Coe Ch. H.: Captain Mayne Reid*. London. 1903. ism. Kropf Lajos. Századok, 1904. 563. l.); Rintoul István Róbert (1787—1858) skót hírlapíró, 1828 óta a *Spectator* első szerkesztője, mely vezetése alatt (a lapot 1858-ban adta el) az angol közélet hatalmas orgánumává lett; Roebuck Arthur János (1801—79), Bentham tanítványa és Mill barátja, a semleges külpolitika ellensége és aktív külpolitika sürgetője (v. ö. önéletrajzát és leveleit: *Autobiography and Letters*. London, 1897); Taylor Edvárd János, a *Manchester Guardian* tulajdonosa; Smith Abel (és nem Benjámín) János (1801—71) képviselő; Smith Toulmin Józsiás (1816—69) angol közjogász, ki Magyarország nagy barátjává lett, amiért sokat kellett szenvednie. Később Kossuth barátja, védője a bankjegypörben, Deák beszédének angol fordítója volt. Magyar vonatkozású művei: *Parallels between England and Hungary*. London, 1849 és *Louis Kossuth*. *Prince Esterházy and Count Casimir Batthyány*. London. 1852. J. E. Taylor nyomdája, 28. l.; Taylor János Edvárd nyomdász, ki Pulszkyval is levelezett; Sir Joshua Walmsley (1794—1871) képviselő, a *National Reform Association* egyik vezetője. Külön említjük meg Newman bíboros fivérét, Newman Ferenc professzort (v. ö. *Sieveling I. G.: Memoir and letters of Francis Newman*. London, 1909), Pulszky legjobb barátját. — Egyéb kimutatható ismerősei, kikkel 1849 március 1—augusztus 31-ig érintkezett: Birch Sámuel régész. Brougham lord államférfi, Colquhoun P., Cranshay György, Sir Charles Fellows, Grosse Tivadar orvos, Hales King Vilmos, a *Daily News* szerkesztője. Hamilton tábornok, Harney G. Julián, Henningsen Károly, Kossuth későbbi titkára. Lamont W. glasgowi gyáros, ki magyar konzul szeretett volna lenni, Lane-Poole orientálista, Mac Carthy I. fegyverkereskedő, Meredith György, Metcalf Frigyes. Newton, Nugent lord volt joniai kormányzó, Pridham Károly és Ferenc. Reddon I., Rotheny W., Scott Károly, Pepe olasz tábornok segédtsíztje, Terry Wilkins Károly, Thompson Bessie, Towsee W. B., Vaux, Vitton D. W. — Közülök *Pridham Károly* magyarországi élményeit is, hová egy londoni lap tudósítójaként utazott el, megírta: *Kossuthland, Magyarland, or personal adventures during the War in Hungary*. London. 1851. XIX. és 327. l.

¹ Cobden Richárd eredetileg oroszbarát volt, amint az angol liberálisok mindenkor oroszbarátok voltak. Cobden azonban a magyar nemzet szabadságküzdelmét méltányolva, 1849-ben röpiratot írt, melyben ismertette Magyarország természeti viszonyait, 1842-iki statisztikai adatait, a magyar állam és a magyar alkotmány fejlődését, végül a magyar forradalmat és szabadságharcot Budavár elfoglalásáig. A munka tehát feltehetőleg 1849 júniusban jelent meg. Nálunk csak német fordítása ismeretes (Ungarn. Land, Volk- und Frei-

arisztokráciának egyik legkimagaslóbb alakja volt. Pulszky emlékirataiban anyósának, Walter József bécsi bankár nejének, ki Lady Lansdowne barátnője volt, ajánlóleveléről tesz említést,¹ melyet valószínűleg Londonba érkezése után rövidesen igyekezett eljuttatni a Berkeley Squareon épült Lansdowne-palotába, honnan „lundi matin“ jelzéssel (tehát minden valószínűség szerint már 1849 március 5-én) azt a választ kapta, hogy Lansdowne lord másnap délelőttre kéreti magához. Március 25-én Lansdowne lord és lady már ebéden fogadták² és ezzel Pulszky a lehető legjobb politikai összeköttetésekhez jutott. Lansdowne lord ugyanis Russel János lord kormányában a kabinettanács elnökének tisztét viselte és mint ilyen, Palmerston lorddal szemben, a miniszterelnököt támogatta. Ez a fontos összeköttetés Pulszky küldetésének csakhamar félhivatalos jelleget adott és ettől kezdve, egyre-másra érkeztek hozzá a levelek, melyekben őt angol ismerősei követnek címezték és grófnak szólították: az angol közvélemény szemében tehát ő Magyarország hivatalos képviselője volt és ezzel a körülménnyel Palmerston lordnak is számolnia kellett.

Angol ismerősein kívül azonban Pulszky Konstantinápolytól Washingtonig, egész sereg emberrel állt levelezésben, úgyhogy a párizsi követség egész ügyköre a londoni ügynökségre költözött át, sőt maga Teleki gróf is Londonba látogatott. Onnan indult ki a szabadságharc északamerikai akciója és oda fordultak, Párizs helyett, a lengyel emigránsok is.³

heitskampf der Magyaren von R. Cobden. Aus dem Englischen übertragen von —r. Grimma u. Leipzig. Druck- und Verlag des Verlags — Comptoirs. 1850., 82. l.) Cobden 1849-i magyar kapcsolatairól életírója, Morley János semmit sem tud, említett munkáját pedig nem ismeri. Cobden Kata említett levéljövédéke augusztus 7-én kelt.

¹ Lansdowne marquis (Petty-Fritzmaurice Henrik, Lansdowne harmadik marquisa, élt 1780—1863) neje Walternének, leánya, Lady Louise Howard pedig Pulszkyné-Walter Teréznek volt barátnője.

² A levelek eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kézirat-tárában, Pulszky levelei között.

³ Az egyéb összeköttetések sorából megemlítenédők a következők: I. Németek: Becker H. dr. hírlapíró (Köln), Gittermann (Hamburg), Haemel (Leipzig), Müller Frigyes (Greifswald), Pauli Frigyes Ágost, Schütte (Berlin), Stelzmann. Közülök Schütte német forradalmár, a magyar függetlenségi harc történetét is megírta: Ungarn und der ungarische Unabhängigkeitskrieg. 2 köt. Dresden, 1850. — II. Franciák: Albert

Ha már most Pulszky angolországi tevékenységének eredményeit keressük, akkor a mérleget a következőképen állíthatjuk fel:

Amidőn 1849 február végén Londonba érkezett, Palmerston lord a trónváltáskor szenvedett sérelem ellenére is, még mindig az osztrák nagykövetség oldalán állott, mely az *Implacabile* magyar hadihajó elkobzásával a magyar kormányt jelentősen megkárosította. Pulszky lépéseket tett ugyan annak visszaszerzésére, az angol bíróság azonban azon cím alatt, hogy Magyarországnak hivatalos képviselőt az osztrák nagykövetség intézi, a hajót Ausztriának ítélte oda.

Pulszkynek az erélyes sajtópropaganda útján sikerült megértetnie az angol közvéleménnyel, hogy Magyarország Ausztriától különböző politikai alakulat, melyet az osztrák kormányzat jogtalanul nyom el és melynek Oroszországtól eszközendő megszállása Európára nézve is veszedelmet jelent. A sajtóakció egy magyarbarát meetingben végződött, mely az egész angol közvéleményben visszhangot keltett.

A közvéleménynek az orosz hatalmi tervek ellen való felsorakozása természetesen az egyébként sem erősen álló kormánynak is lehetőséget nyújtott arra, hogy Oroszország ellen hivatalosan állást foglaljon és Palmerston lord egyrészt egyre határozottabban nyilatkozott Oroszország ellen, másrészt pedig Ausztriától egyre jobban el-

de Circonitz, a párizsi L'Opinion publique szerkesztője. — III. Svájciak: Lafargue H. — IV. Olaszok: Bottone Emilio felaláló, Carossini L., a belgrádi olasz királyi konzulátus tisztviselője, ki a debreceni kormány leveleit nyugat felé közvetítette, Mariani U. — V. Románok: Bratianu Demeter. — VI. Lengyelek: Dzierzikowski, Krasinski Henrik gróf, Kuczynsky V., Őlszewski, Podezaski József, Szulezewski Károly, Wierinski, Zgliniecki Jenő. Coloredo gróf tartott attól, hogy a Brüsszelben élő Skryzynecki tábornok is összeköttetésben áll a magyarokkal és a belga követ útján a belga kormányt a tábornok visszatartására kérte. — VII. Amerikai összeköttetések: Breisach Lipót Richárd, Galody Miksa, Kreitsir Károly, Ludvig Sámuel, Putnam (Boston), Summer György, Sumner Károly északamerikai szenátor unokaöccse. — Egyéb összeköttetések: Boccius G. feltalál. Mayer G. Lübeck (Párizs), Plate Vilmos (London), Tausenau (Párizs) és Templar. — Magyar levelezők: Andrássy Gyula gróf (Konstantinápoly), Zrinyi József (Párizs), Nemeskéri Kiss Miklós, Orosz József (Párizs), Szarvady Frigyes (Párizs), Teleki Pál gróf (Párizs), Wimmer.

hidegült. Vipan már 1849 április végén bizalmasan arról értesítette Pulszkyt, hogy az államtitkár sohasem volt annyira oroszellenes, mint most és hogy megtorló intézkedésekre is kész volna, ha tudná, hogy ebben a brit nemzet is támogatja.¹ Az egyetlen aggály az volt, hogy Palmerston lord, kinek Oroszország ellen mindenáron védőbástyára (*barrier*) volt szüksége, nem ismeri Magyarországot annyira, hogy azt megfelelő *barrier*-nek tartaná. Ugyanakkor Colloredo gróf sajátkezű levélben panaszkolt el Schwarzenberg hercegnek, hogy Palmerston lord Ausztriát gyűlöli és hogy a külügyi államtitkár kedvenc lapjai, a *Globe* és az *Observer* egyenesen tarkák az osztrák gyűlöletről.²

Pulszkynak tehát sikerült az államtitkárt az osztrák kormány egyoldalú támogatásától eltérítenie.

Álláspontja még mindig az volt ugyan, hogy Ausztriának és Magyarországnak, Oroszországra való tekintettel, ki kell egyezniük, a megegyezést azonban most már nem csupán Magyarországtól követelte, hanem Ausztriát akarta rászorítani és az osztrákbarát Pansony lordot visszarendelte.

VII.

Hogy a megegyezés Ausztria és Magyarország között nem történt meg, annak okát egyrészt Schwarzenberg hercegnek kifejezett oroszbarátságában, másrészt a magyar kormánynak, és pedig: Kossuthnak, Telekinek és Pulszkynak kifejezett lengyelbarátságában, végül pedig a debreceni trónfosztás által minden megegyezés lehetetlenné tételében kell keresnünk azt, mi Palmerston lord lefegyverezését és végleges megnyerését lehetetlenné tette.

Ha fel is tesszük azt, mit a források tanúsítanak, hogy a trónfosztás híre sem vert nagyobb hullámokat, mégis el kell ismernünk, hogy az orosz hadseregek tor-

¹ Vipannak ebből az időből több olyan bizalmas levele van, melyekben Palmerston lord környezetéből származó híreket közölt, amelyek mind azt engedték sejteni, hogy az angol kormány kilép semlegességéből és nyíltan szembeszáll az orosz beavatkozással. A levelek eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában, Pulszky Ferenc levelei között.

² 1849 július 10. London. Colloredo gróf magánlevele Schwarzenberg herceghez. Bécsi államlevéltár. Angletterre. Varia 1849. Lettres particulières du Mr le Comte de Colloredo.

kában proklamált magyar köztársaság napjait Angliában még a magyar ügy barátai között is, megszámláltaknak hitték.

A kiegyezés megghiúsítását csak gyengén mentette az a körülmény, hogy a kiegyezés fogalma Schwarzenberg herceg szótárából is származott, mert a trónfosztással a magyar kormány is megoldhatlan feladatokat állított fel. Nyomban észlelhető volt ez akkor, mikor Batthyány Kázmér gróf külügyminiszter a debreceni kormány elismertetéséhez fogott és Bikksey ezredes útján Pulszkynak formászerű megbízólevelet küldött.¹ A brit kormány oly alternatíva elé került, melynek mindkét változatát vissza kellett utasítania: le kellett mondani arról a reményről, hogy Ausztria és Magyarország meg egyezzenek és arról, hogy az osztrák-orosz hatalom törkában életképes magyar köztársaság alakulhasson. A szeszélyesen odadobott engedmények (kereskedelmi kedvezmények, Zimony és Buccari felkínálása)² és a lázas királykeresés³ már a helyzet reménytelen voltát árulták el.

Sproxton egyenesen azt mondja, hogy Palmerston lord a megbízólevélnek még magánúton eszközözlendő átnyújtása esetére is teljes és végleges szakítást helyezett kilátásba,⁴ ezt a felfogást azonban egyrészt a napfényre került források nemrég igazolták, másrészt pedig Sproxton az angol külügyminiszteri levéltár aktái alapján maga is meggyőződhetett volna arról, hogy Palmerston lord, ki Pulszkyval többször személyesen is érintkezett, akció-

¹ A megbízó levél kelt 1849 május 15-én. Át nem nyújtott eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában, Pulszky Ferenc levelei között található (v. ö. Correspondence stb., 255—65 l.).

² 1849 május 19. Debrecen. Batthyány Kázmér gróf Pulszky Ferenchez. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban.

³ Blackwell már 1849 május 11-én azt írta Palmerston lordnak, hogy a magyar mérsékeltek hajlandók volnának Kóburg herceget választani, ha királyuknak Angliától való elismerésére számíthatnának (idézi *Sproxton* id. m. 71. l.). Banfield egyik datálatlan levelében azt írta Pulszkynak, miszerint neki kedvesebb lett volna, ha Viktória királynő Pulszkytól vette volna első hírét „a Kóburg-jelölés megbeszélt lehetőségének“ (Donnerstag. Banfield Tamás Pulszky Ferenchez. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában, Pulszky levelei között).

⁴ Id. m. 56. l. Ezzel csupán Pulszky vallomását (Életem és korom. II. kiadás. I. kötet. 453. l.) színezte ki.

ját mindvégig élénk figyelemmel kísérte és kinek felesége határozott magyarbarátságával tüntetett, a Ponsonby lord rosszindulata következtében kegyvesztetté lett Blackwellt éppen a bécsi nagykövet szabadsága idején, 1849 júl. 2-án egyenesen azzal az utasítással küldötte Ausztriába, hogy abban az esetben, ha Magyarország haderői Ausztria támadásának ellenállni tudnak, tehát az összeomlás előtt, vegye kezébe a közvetítés munkáját és indítsa meg a kiegyezés tárgyalásait Ausztria és Magyarország között,¹ ami esetleg Ausztriának a megegyezésre való kényszerítését jelentette. Palmerston lord annak ellenére, hogy Kossuth, Batthyány, Teleki és Pulszky előterjesztéseit, melyeket a lengyel forradalmárookra támaszkodó — mert külföldön a magyar szabadságharc mindvégig ebben a beállításban szerepelt — és előreláthatólag rövid életű magyar kormányzat nevében hozzá intéztek, következetesen elutasította, egyrészt nem zárkózott el az elől, hogy a függetlenségi nyilatkozatot Angliába hozó Bikkesy ezredessel magánúton találkozók,² másrészt nem adta fel a reményt, hogy ez ellenállni tudó Magyarország jogos követeléseinek alátámasztásával — mindenesetre a detronizáló Kossuth kirekesztésével — még az orosz támadás végső aktusa előtt megegyezést hoz létre Ausztria és Magyarország között.³

Blackwellnek azonban, ki Pulszkyt szívből gyűlölte és kalandornak tartotta, és Kossuth ügynökével szemben az 1848. tavaszi platform, Ausztria és Magyarország intézményes megegyezésének alapján maradt, ezúttal sem volt szerencséje. Új minőségében mindössze két jelentést küldhetett Palmerston lordnak (1849 júl. 7. és 30.), a harmadikban már arról kellett értesítenie az államtitkárt, hogy az orosz beavatkozás diadala és a magyar hadsereg fegyverletétele, Magyarország meghódolása után kiegyezésről többé szó sem lehetett.⁴

Ezzel Pulszky működése is véget ért, mert az általa

¹ Utasítását idézi *Sproxton* id. m. 64—65. l. Blackwell megbízása júl. 2.—okt. 31. tartott.

² A látogatást Pulszky eszközölte ki (Pulszky id. m. I. kötet. 453. l.).

³ V. ö. Palmerston lord júl. 21-i parlamenti beszédét és Collorede grófnak júl. 22-i jelentését. Bécsi államlevéltár. Angleterre. Rapports. Expéditions. Varia.

⁴ 1849 aug. 16. Graz. Blackwell Palmerston lordhoz. Kivonata a Magyar Tudományos Akadémia kéziratgyűjteményében levő másolatai között.

képviselt álláspont a megegyezés összes lehetőségeinek kizárásával őt magát is lehetetlenné tette.

Küldetése tehát nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Sproxton kiesinylőleg állapítja meg, hogy minden sikere mellett sem sikerült a *Times*t meghódítania; elefelejtí azonban, hogy a küldetéséhez fűződő közel 300 levél oly nagyarányú teljesítmény részleteit fedí fel szemünk előtt, milyennél nagyobbbat felmutatni emberfeletti erőt igényelt volna.

VIII.

Palmerston lord azzal, hogy Pulszkyt meghízólevelének átadásában meggátolta, fenntartotta magának a szabadkezet és ennek a szabadkéznek a birtokában írta elő Schwarzenberg hercegnek, ki hazáját Oroszországnak szolgáltatta ki, most már határozott intés formájában, a kiegyezésnek, Magyarország kielégítésének és megnyugtatasának kategórikus imperativusát.

Ezen a platformon ugyan Anglia és Ausztria kormányai egymással szemben elutasító magatartást tanúsítottak, Palmerston lord azonban Schwarzenberg herceghez küldött keményhangú figyelmeztetéseit azzal a jóslattal toldotta meg, hogy a Magyarország romjain felépített osztrák összbírodalom nem lehet hosszúéletű.¹

Mindent összevéve, végül is a *Times* hasábjain, melyet sem Bécs, sem Debrecen nem tudtak elhódítani, találkoztak egymással az európai politika élén haladó ellenfelek.

Még 1849 júliusban történt, hogy a konzervatív Széchen Antal gróf a londoni *Times*ben közölt cikkével oly hangot ütött meg, mely Kossuth, Teleki és Pulszky felfogásától merőben különbözött és mellyel most Colloredo gróf az angol közvéleményt megosztani szerette volna.² Helyzetét Pulszky sikerei hovatovább megnehezítették és méltatlankodva tett jelentést Schwarzenberg hercegnek arról a jegyzékéről, melyet Palmerston lord aug. 2-án a helyét újra elfoglaló Ponsonby lordhoz intézett és melyben az államtitkár az osztrák kormányt egészen szokatlanul Magyarország kiűritésére szólította

¹ 1849 aug. 1. London. Palmerston lord Ponsonby lordhoz. *Correspondence stb.* 286—88. l.

² 1849 júl. 22. London. Colloredo gróf idézett jelentése.

fel.¹ Schwarzenberg herceg maga is azt hitte, hogy Széchen gróf küldetésével át fogja tudni törni a magyarbarát propaganda frontját és szeptember 10-én maga referálta el a kiküldetést a minisztertanácsban.² Mikor Ponsonby lord szeptember 19-én Palmerston lord jegyzékét, melyben Magyarország alkotmányos jogainak helyreállítását kérte,³ Schwarzenberg herceg előtt valóban felolvasta, Széchen gróf még aznap abban az értelemben kapta meg utasításait, hogy Palmerston lord szofizmáit az angol sajtó útján cáfolja meg.⁴

Meg kell állapítanunk, hogy bár Széchen gróf oly kiküldetésre vállalkozott, mely őt honfitársai előtt az első pillanatban kedvezőtlen színben tüntetné fel, ő a magyar kérdésben addig elfoglalt álláspontját sem adta fel⁵ és alapjában ugyanazon a magyar nemzeti platformon maradt, amelyen Kossuth és Pulszky állottak. Innen van az, hogy bár küldetésének a debreceni kormány barátai részéről vihart kellett volna támasztania, Széchen gróffal szemben elhallgattak, mert ők is megdöbbenve állapították meg, hogy a debreceni trónfosztás az ő egész diplomáciai sikerüket tönkretette és őket, mint magok beismerték, fájdalmas hallgatásra bírta.

Schwarzenberg hercegnek tehát nemcsak a magyar frontot nem sikerült megbontania, de Széchen küldetésével éppen a történelmi magyar állam gondolatának egységes frontját teremtette meg, amelyet Palmerston lord azzal honorált, hogy Schwarzenberg herceget most már Anglia egész súlyával ennek a platformnak az elismerésére akarta kényszeríteni.

Abból a 28 darab kiadatlan okirathból, mely Széchen gróf küldetésének bizalmas aktáit alkotja, kitűnik az,

¹ 1849 aug. 1. London. Palmerston lord idézett utasítása. Correspondence stb. 286—88. l.

² A referátum eredetije a bécsi államlevéltárban nem volt megtalálható.

³ Schwarzenberg herceg méltatlankodó válaszát közli a Correspondence stb. 384—385. l.

⁴ A kékkönyvben közölt utasításhoz mellékelte rezervált irat, Schwarzenberg láttamozásával, a bécsi államlevéltárban található. Angleterre 1849. Dépêches à Londres. IV. Affaires de Hongrie.

⁵ *Thallóczy L.*: Gróf Széchen Antal. Századok, 1901. 395—96. l. Széchen Miklós gr. levélbeli szíves közlése alapján nincsenek birtokában a küldetésre vonatkozó iratok.

hogy Széchen grófnak a magyar alkotmányos fejlődés védelmével sikerült azt a platformot megtalálnia, melyen a brit kormánnyal és közvéleménnyel is találkozott, de melyről a debreceni szélső felfogás hívei Schwarzenberg herceggel együtt lemaradtak.

Széchen gróf még október folyamán három tanulmányt dolgozott ki a magyar forradalom természetéről (*Esquisse de la marche de la révolution hongroise*), az Osztrák Birodalom romjain egy lengyel-magyar állam felállításának ábrándjáról (*On pourrait mettre un royaume Magyar-Slave à la place de l'Empire d'Autriche*) és a magyar alkotmányjogról (*Reflexions sur quelques questions du droit public*), melyeket nov. 1-i jelentése mellékleteként Schwarzenberg hercegnek is megküldött.¹

Az első tanulmány a forradalom előtti magyar konzervatív párt elveinek Kossuth liberális-radikális elveivel való merev, de oly hatásos szembeállítás, melyet jelentése szerint még Anglia radikális köreiből is méltányoltak. Szerinte az 1848-i törvények a történelmi magyar alkotmányt oly hirtelen alakították át, hogy egyrészt a választójog kiterjesztésével a magyar faj uralma veszedelembé került, másrészt az osztrák és magyar viszonyoknak rendezetlenül hagyása viszont az osztrák kormánykörök és a nemzetiségek szövetségét váltotta ki, mivel a háború erői már adva voltak. A második tanulmány szerint a németiség döntő helyzetének a szlávokra való átruházása egyben az 5 milliónyi magyarságnak szláv uralom alá kerülését jelentené, a német szövetség tehát a magyarság életérdeke. A harmadikban a debreceni trónfosztás ellenérveit foglalta össze; szerinte az 1790—91. X. §. csupán a magyar állam belső (kormányzati) függetlenségét és nem a Pragmatica Sanctio felborulását jelentette, Kossuth tehát a belső függetlenséget a külsővel tévesztette össze, midőn a nem likvidált közös külügyi szervek megkerülésével a magyar kormány elismerését kereste, amivel az idegen kormányok el is utasították, mert sem Ausztriával megegyeznie, sem Ausztriától magát tartósan függetlenítenie nem sikerült.

¹ Széchen gróf a három tanulmányt a *Quarterly Review* részére írta, ott azonban nem jelentek meg, mert nevezett folyóirat csak ismertetéseket közöl. Az általam talált három tanulmánynak mintegy 24 ívoldalra terjedő másolata birtokomban van, a Széchen-féle küldetés 28 drb okiratának másolatával együtt.

Magyarország alkotmányos jogai tehát érintetlenül maradtak és Palmerston ezeknek tiszteletére szólította fel az osztrák kormányt oly modorban,¹ hogy Colloredo gróf október 1-én már visszahívását kérelmezte, mert szerinte Palmerston lord ellen az egyetlen fegyver csak személyének figyelmen kívül hagyása lehet.²

Kedvetlensége tetőpontra hágott, midőn a kabinet-tanács elnöke, Lansdowne lord, Pulszkyt és nejét november elején howoodi kastélyába hívta meg, mit Pulszky Palmerston lord lapjában, a *Globe* nov. 2-i számában tett közzé, mire Colloredo gróf nov. 8-án újból visszahívását kérte, 9-én pedig elutazott.³ Nov. 18-án már Koller báró ügyvivő igyekezett Schwarzenberg herceg előtt Pulszky meghívásának jelentőségét leszállítani és a magyar barátok számának apadását bejelenteni,⁴ a nagy angol lapok dec. 5-i reggeli számaiban azonban egy 83 képviselő aláírásával ellátott petíció jelent meg, mely a brit kormánytól Magyarország alkotmányos szabadságának helyreállítását követelte és barátságos módon való beavatkozásra szólította.⁵

Palmerston gróf most már aktíve is Oroszország ellen fordult és ekkor indultak a brit hadihajók az orosz hatalom ellen, mely a krími háborúban azután összeomlott, de összeomlásában Schwarzenberg herceg Ausztriáját is magával rántva, lehetővé tette az 1867-i békés megegyezést.

Ebben a tekintetben tehát a feltárt közel félezer ismeretlen okirat harmonikus egészlet nyújt: egységes képét a magyar szabadságharc hatalmas époszának, mely az angol-magyar érintkezés útján valóban európai fontosságra emelkedett.

Ami a feltárt anyagot illeti, keresve sem találhatnánk szebb és értékesebb adatokat a magyar nemzet önfenntartásának történetéhez; akár a reformbarátok ihlet-

¹ 1849 aug. 22. és szept. 9-i magánleveleit Ponsonby lordhoz közölte *Ashley E.* id. m. I. kötet. London, 1876. 137. és 139. l.

² Bécsi államlevéltár. Angletterre 1849. Varia.

³ 1849 nov. 8-i jelentése ugyanott. Angletterre 1849. Varia.

⁴ Ugyanott Angletterre 1849. Rapports. Expéditions. Varia de Londres.

⁵ A magyarbarát meetingek határozatait Palmerston lord Bécsbe is továbbította (Correspondence stb. 348., 368., 386. l.).

szerű lelkesedését, akár a fontolva-haladók hűvös józan-ságát tekintjük. Európa porondján verekedve, valameny-nyien magyarok voltak ők és a brit kormány böles megfontolással túltette magát a személyi ellentéteken, mikor annak a platformnak adott igazat, melyen mindket-ten állottak: a magyar nemzet alkotmányos függet-lenségének és békés fejlődésének.

Horváth Jenő.

Történeti irodalom.

Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. kötet. Budapest, 1924. A Magyar Tud. Akadémia kiadása. 8°, 663 l.

Mikor ennek a munkának az első kötete megjelent, volt szerencsém arról a Századok olvasóit, amennyire tőlem tellett, tájékoztatni. Ez a körülmény felment az alól, hogy ez alkalommal újra bővebben foglalkozzam a könyv általános jellemző vonásaival. A második kötet, mint az első, a tudós szerző történetírói munkásságának legértékesebb termékei közé sorolható, annak bizonyos tekintetben betetőzése. Ismét csodálhatjuk benne Karácsonyi csodálatosan nagy tudását, éles, szókimondó ítélőképességét, előadásbeli biztonságát, stílusának művésziességre látszólag nem törekvő, de jóleső magyarosságát. Mindezt már oly sokszor, már oly sokan elmondták és megírták róla — jómagunk is ismételten —, hogy szinte resteljük ismételni. De éppen ezért szabad talán megjegyeznünk, hogy a második kötetnek a hibái is ugyanazok, mint az első kötetéi. Az első, hogy a magyarországi ferences-rend történetét írva, nem volt eléggé tekintettel sem a ferences-rend általános történetére, nem állította be annak keretébe a magyarországi ágak történetét, sem a speciálisan magyar egyháztörténet változásaira, nem mutat rá arra, mennyiben befolyásolták a katolicizmusnak hazánkban vívott súlyos küzdelmei a különböző franciskánus ágak és provinciák sorsát. Karácsonyi valószínűleg úgy gondolkodik, hogy ezt a szélesebb háttérrel, amelyet ő maga amúgy is csak nagy vonásokban rajzolhatott volna meg, ha művének eredeti céljától eltérni nem akar, legalább ezekben a nagy vonásokban amúgyis ismernie kell mindenkinek, aki az ő munkáját sikerrel használni akarja. Mi azonban azt szeretnők, s reméljük is, hogy ezt a könyvet mások is olvasni fogják, nem csak szakemberek, s ezeknek a számára nem lett volna felesleges röviden a háttérrel is megrajzolni. Ez a szerzőnek semmi fáradságába sem került volna, s a kötet terjedelme sem lett volna vele számbavehetően nagyobb. Viszont nagy könnyebbség lett volna azoknak az egészben vagy részben laikus olvasóknak, akik olvasva Karácsonyi könyvét, kedvet kapnak majd, hogy a magyar egyháztörténelem még megoldásra váró sok kérdése közül egyikkel-másikkal behatóbban foglalkozzanak.

A másik hibát, elismerjük, a szerző az általa választott módszer mellett el sem kerülhette. Mindenütt elmondja először az egyes provinciák általános történetét, aztán adja az egyházak történetét külön-külön. Emellett elkerülhetetlen, hogy ugyanazt a dolgot ismételten el ne mondja. Igaz viszont, hogy a szerző csak akkor és annyit ismétel, amennyi feltétlenül szükséges, és az elképesztően nagy adattömeg mellett, amit ez a két kötet tartalmaz, az ismétlések száma elenyésző. — Az itt-ott, igen elvétve található apróbb hibákra úgy hiszem egészen felesleges lenne kitérnem.

Az első kötetet a szerző a salvatoriánus provincia általános történetével zárta le, s ennek megfelelően ez a másik kötet az egyes salvatoriánus kolostorok történetével kezdődik. A provincia fontosságához képest ez az egész kötet legterjedelmesebb fejezete; az itt tárgyalt kolostorok száma kerekaszámban száz, bár ezek közül természetesen többel egyéb provinciák házai között is találkozunk, főleg a mariánusoknál. Ha a franciskánus klastromokat érdem szerint lehetne rangsorolni, azt is mondhatnók, hogy ezek közt találjuk azokat a házakat, amelyek a magyar ferences történetben tán a legnagyobb szerepet játszották, pl. Buda, Csík-somló, Gyöngyös, stb. — Ezekkel végezve, áttér a viszonylag kisebb jelentőségű őrségek és provinciákra, mint említettük, mindenütt előbb általános történetet, aztán az egyes kolostorok történetét adva. Így jönnek egymás után a Stefanita őrség, a Ladislaita, bányavidéki bosnyák (Bosnae-Argentinae) provincia, végül a bosnyák-horvát rendtartomány. A szigorúbb értelemben vett franciskánusokkal végezve, áttér a szerző a nagy ferences törzs önálló hajtására, a minoritákra, kapucinusokra, majd a Clarissák s a harmadrendű nővérek vagy ú. n. beginák kerülnek sorra. Ez utóbbiaknál persze ismét szóba kerül ama bizonyos Majs nádor neje, akit IV. László király egyszerűen „soror nostra”-nak mond, s akit Karácsonyi egy, éppen a beginák javára szóló oklevél alapján Sibillának nevez. A rejtélyes Sibilláról itt semmi újat nem hallunk, de jelezni Karácsonyi szerénységét, vagy mondjuk objektivitását, hogy e Sibilláról szólva, jegyzetben sem említi a maga érdekes, a Turulban megjelent cikkét „A magyar Sibillá”-ról, s az okleveles adatok idézésére szorítkozik. Ezt a szerénységet túlzottnak találjuk. Nem csak azért, mert az említett cikk — bár azzal egymásik pontjában nem érthetünk egyet — nagyon érdemes a megemlézésre, hanem azért is, mert nekünk Dahlmann-Waitzunk, vagy ehhez hasonló munkánk nincs s így a monografiák feladata lenne, hogy, már csak a kezdőkre való tekintettel is, többé-kevésbbé pontos bibliográfiát adjanak akár a jegyzetekben, akár — s ez lenne ideális — a munkákhoz függelékszerűen csatolt összeállításban, amint az külföldön meglehetősen általános szokás. Karácsonyinak nem került

volna különös fáradságába egy ilyen bibliográfia összeállítása és ha nem tette, bizonyára nem a munkától akarta magát kímélni — azt hiszem ez a szempont előtte ismeretlen —, hanem tartotta magát ahhoz az elvhez, amit egy régebbi munkája előszavában (A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke, XI. l.) lapidárisan így fejezett ki: a lustákat nem segítem. Hanem itt nemcsak lustákról van szó.

A munka¹ befejezéseképen két fejezetben méltatja a magyarországi ferencesek működését az irodalom, illetve az építészet és egyéb művészetek terén. Végül következik egy jól használható névmutató.

Amint azt már az első kötet ismertetésekor említettem, valószínű, hogy tekintettel a ferencesek szinte páratlan népszerűségére, a jövőben még igen sok, eddig ismeretlen s talán igen értékes adat kerül napvilágra a magyar franciskánusok multját illetően. De szilárdan meg vagyunk győződve, hogy ezek az új adatok azon a képen, amit nekünk Karácsonyi itt adott, semmi lényeges pontban változtatni nem fognak. Téma és szerző ritkán találkoztak össze szerencsésebben, mint itt, kevés szerző talált szebb témát, kevés szerző oldotta meg feladatát jobban, mint ebben az esetben. Amikor diák voltam, egy kitűnő történetírónk, beszélve Knauz Kortanáról, ezt a kifejezést használta előttem: Ez papi munka. Úgy hiszem, azt akarta ezzel jelezni, hogy itt az adatok, a tudás oly bőségével, a lelkiismeretesség, az ön-feláldozó munkásság olyan fokával állunk szemben, aminővel a történetírás története folyamán az egyházi renden levő írók excelláltak elsősorban. A kifejezésnek ebben a nemes értelmében én sem mondhatok egyebet Karácsonyi János könyvéről. Ez papi munka.

Patek Ferenc.

Csatkai Endre: A soproni muzsika története. Sopron, 1925. 8°, 44 l.

Hazánk megcsonkításával számos olyan várost vesztesztünk el, amelyek jelentős zenei multra tekintenek vissza. Annál fontosabb és annál kíváncsiabb volna, hogy a megmaradt városok zenei kultúrájának nyomait lelkes és valóban szakértő kutatók gyűjtsék össze és dolgozzák fel. Ilyen irányú, komoly munka eddig csak Orbán József és Isoz Kálmán tollából jelent meg, s így érthető várakozással fogadtuk volna Csatkai Endrének most megjelent könyvét, amely Sopronnak, ennek a zenei szempontból jelentős vidéki városunknak zenei művelődéstörténetét tárgyalja.

De bár elismerjük annak a mondásnak igazságát: ut desint vires, tamen est laudanda voluntas, ma már — hála Istennek! — a zenetudomány sem olyan gazdátlan terület, amelyen bárki felelőtlenül munkálkodhatik.

Csakúgy, mint az irodalomtörténetben vagy a képzőművészetek történetében, megkívánhatjuk a zenetörténetben is a módszerességet, zenei monográfia megírásánál is elengedhetetlen a megfelelő forrásművek tanulmányozása és a szakirodalom hiánytalan ismerete. Ezzel szemben Csátkai megelégedett azzal, hogy Payr Sándor idevonatkozó művein (Soproni zenetörténeti emlékek, az Evang. Népiskola 1912. évi 30—40., 65—70., 95—99. (2—4. sz.) lapjain. A soproni ev. egyházközség története, Gamauf Teofil soproni felkész kézirati hagyatékának felhasználásával. Sopron, 1917.) kívül átnézze a városi tanácsjegyzőkönyveket 1754-től 1784-ig, Gamauf soproni lelkész kéziratait a Nemzeti Múzeumban, és elolvasson néhány véletlenül és rendszertelenül kezébe került könyvet. Érthető tehát, hogy munkájában nem találunk megfelelő szempontokat, hogy adatai pontatlanok, hiányosak, s az olvasó azt hihetné, hogy a magyar zenetörténetírás id. Ábrányi Kornél óta egyáltalán nem fejlődött.

A műnek talán egyetlen érdeme, hogy ügyesen összefoglalja Payr kutatásait, hogy az ő nyomán ismertet egy XVII. századvégi, négy magyar táncot tartalmazó kottákézkéziratot (Tabulatur Johann Jacob Starcken zugehörig, welcher den 3. December 1689 in Gottes namen den Anfang zum Schlagen gemacht. Gott gebe seinen segnen darzu.), és hogy rátereli figyelmünket egy eddig ismeretlen soproni komponistára, Brünlern Gottliebra és annak 1717-ből való „Oedenburgisches Te Deum laudamus“ c. kompozíciójára.

Azonban zenetörténeti munkában Brendel Geschichte der Musik in Italien, Deutschland und Frankreich c. művére hivatkozni (különben még a címet is rosszul idézi) 1925-ben, körülbelül úgy hat, mint hogyha a nyelvtörténész Horváth István eredményeire támaszkodnék.

Lehetetlen volna a könyvben levő összes tévedéseket felsorolni, a magunk igazolására csak néhányat akarunk itt bemutatni. Még a Rauch Andrásra, a legismertebb soproni komponistára vonatkozó adatok sem helytállóak. Ha szerző látta volna Rauchnak Missa, Vespera et Alii Sacri Conventus 1641. c. művének a Nemzeti Múzeumban lévő Cantus II. szölamát, akkor tudná, hogy Rauch 1592 táján született; ugyanott megtalálhatta volna az ő érdekes arcképét rézmetszetben. Nem két, hanem három munkája jelent meg, mielőtt Sopronba került; az első Symbolum peccatoris resipiscientis volt, 1621-ben Nürnbergben. Sopronban komponált műveinek címét szerző pontatlanul közli: nem Cursus triumphalis, hanem Currus tr., — s nem Neues Thymasterium, hanem N. Thymiatarium. — Stadtmeyr neve nyilván Stadlmayr helyett áll. Vaskos tévedés, hogy Andreas Hammer-schmidt (*1612—†1675) Bach és Händel közvetlen elődje lett volna! Caccini reformátori törekvései nem a zenekar „színesedésére“ irányultak, hanem az opera történetének lapjaira

tartoznak; a fagottot pedig már csak azért sem ismerhette, mert ezt a hangszert csak 100 évvel később kezdték használni. Az orgona-pedált 1325 körül — s nem 1470-ben — találták fel, s az orgona ekkor már nem primitív hangszer többé, hanem nagyszabású, bár nehezen kezelhető, hangszer. A kismartoni zenekar ugyan nem Sopron zenei multját gazdagítja, de ha szerző már megemlíti, akkor tudnia kellett volna, hogy az 1715-ben alakult meg, és már 1734-ben bővült ki, Haydn pedig csak a jeles Gregorius Josephus Werner halála után, 1766-ban lett annak első karmestere. Negativumokban is gazdag a munka: hiába keressük Grill Ferenc komponista nevét, holott róla már Gerber Neues hist.-biogr. Lex. der Tonkünstler 1812. c. műve nyomán Mátray is megemlékezik (Tud. Gyűjt. 1832. VII. k. 25.) —, továbbá Moravetz zeneszerzőnek, a soproni német színtársulat karmesterének nevét is. (Allg. deutsche Theater-Zeitung, 1798. II.). Nem lett volna szabad megfeledkezni Randhortinger Benedek (nem Bernát!) zeneszerzőről írva, arról sem, hogy 1829-ben, majd 1830-ban megzenésítette Kisfaludy Sándornak egy-egy versét Mailáth János gróf német fordításában. Az elsőnek címe Unglückliche Liebe 7ter Gesang aus Alex. Kisfaludi's Himfi Szerelmei, in's Deutsche übersetzt von Gfen v. Mailáth, Op. 14. Pennauer 1829. (Ez a *Mint a szarvas, kit megére...* kezdetű vers.) A második a Wiener Zeitschrift für Kunst 1830. évi 61. számának mellékleteként jelent meg.

Ez a könyv a soproni országos dalosünnep alkalmából jelent meg. Az ünnepségek és a vendéglátás óriási összegeket emésztettek fel: igazán kíváncsúnak volna, ha ilyen alkalomkor a több száz dalos arcképével és számos gratulációval teli ünnepi folyóiratszámok megjelentetése mellett (vagy helyett?) zenei multunk *eredményesebb* kutatására is jutna valamelyes összeg, hogy az ismertetett műnél sikerültebb zenetörténelmi művek láthassanak napvilágot. **Major Ervin.**

József nádor iratai. Kiadta és magyarázatokkal kísérte *Domanovszky Sándor*. I. 1792—1804. Magyarország újabbkori történetének forrásai. Budapest, 1925. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

Első kötete ez a mű egy hatalmas kiadványnak, amely hivatva van József nádor félszázados működését ismertetni. József főherceg volt és Magyarország első közjogi méltóságát viselte félszázadon keresztül, éppen abban a korban, amikor a magyarság kiépítette nemzeti államát: iratai tehát a magyarországi kormányzat elsőrangú emlékei. Szeretnénk ezért a közölt aktákat főleg azzal az érdeklődéssel olvasni, amely az állam és a nemzet egyénfeletti életének okmányait megilleti, de már a kiadó is elsősorban azokat az írásokat válogatta ki, amelyek a nagy nádor gondolkozását tükröz-

tek és tevékenységét megvilágítják, s az olvasó figyelmét is lépten-nyomon egy nagy egyéniség emberi dokumentumaiként ragadják meg azok.

1795 nyarán, amikor az alig húsz esztendőös József főherceg elindult Bécsből, hogy szerencsétlenül járt bátyja utódaiként átvegye Magyarország igazgatását, királyi bátyjától szép instrukciót kapott útravalóul. Ez az utasítás nem volt új, de — örökké igaz szentenciákat tartalmazván — nem vesztett az idők folyamán belső igazságából, s nagyon is alkalmas volt arra, hogy egy milliók jóllétéért felelős fiatalemberre elhatározó befolyást gyakoroljon. „...heut zu Tage macht nicht mehr das Amt die Fürsten schätzen, sondern nur ihre persönlichen Eigenschaften“, állott az instrukcióban Mária Terézia, Nagy Frigyes és II. József, a felvilágosult abszolutisták vezető elve, s mikor közel ötvenkét év múlva az aggastyán nádor meghalt, az osztatlan magyarság mélységes gyásza bizonyította, hogy József főhercegnek sikerült a nemzet ragaszkodását és megbecsülését kiérdemelni, amit csak fensőbbes személyes tulajdonságokkal lehetett elérnie.

József 1795-ben azzal a megbízatással került a magyar nemzet élére, hogy képviselje a dinasztia, az összmonarchia és a rábizott ország érdekeit. Kevéssel előbb, forradalom és háború közben, a történelemnek egyik legnagyobb jelentőségű társadalmi mozgalma zajlott le, s a magyarság is, amely eddig a rendi érdekek makaes védelmében került csak szembe uralkodójával, pár év óta külföldről hozott eszméket igyekezett a saját életére alkalmazni. A főnemesség jórésze, a köznemesség és polgárság vezetőelemei a nemzeti és társadalmi élet reformja felé hajlottak a szabadkőművesség hatása alatt. — ezt csalhatalan jelekkel megmutatta az 1790/91-i országgyűlés. Egy kis erőszakos töredék a radikális francia eszmék tökéletlen élvezése után be akarta kapcsolni az országot az Európát konvulzív vonaglásban tartó forradalmi áramlatba, — s az új királyi helytartó kinevezése előtt alig pár hónappal fejezték le Martinovicsot és társait. Az ifjú nemzedék nevelése aggasztó új irányok felé haladt, általános volt ez időben a panasz a tanulók vallástalansága és szabadgondolkodása miatt. De a konzervatív irányzat híveire sem lehetett számítani, hiszen azok a jozefinista-rendszer romjait oly módon akarták felszámolni, hogy minden, az uralkodói hatalmat erősítő reform nyomát eltüntetve, a rendek erejét növeljék, s Ferencnek még a papsággal is súlyos küzdelmet kellett vívnia a királyi jogkör esorbíthatlan fenntartásáért.

Ilyen viszonyok között nagyon nehéz feladat volt a rendek által képviselt magyarság, az uralkodóház és a monarchia érdekeinek összeegyeztetése. A feudális-konzervatív és a radikális, egyaránt veszedelmes áramlatokkal szemben Ferenc király maximája egyelőre törvényes alaphoz való

ragaszkodás és az uralkodói jogkör sértetlen fenntartása volt. Erről az alapról nem tért le József sem helytartósága és nádorsága első évtizedeiben. Működése legelején még nem mutatkoztak itt-ott a mult kísérletei, s ő tapasztalatlanságában az előde által kijelölt ösvényen indult meg; a reakcióén. Elrettentő rendszabályok a gyanus tanárok és mindenki ellen, aki a király személyéről vagy a fennálló társadalmi rendről elítélőleg mert nyilatkozni; az iskolázás körének megszorítása, nehogy szélesebb néprétegek is megismerkedjenek a modern erkölcsi gondolat: ez volt az 1790-es évek második felének egész magyarországi kormányzati bölcsesége, amelynek hatása alól a fiatal főherceg sem vonhatta ki magát. Igaz viszont, hogy 5–6 év alatt a magyarság gondolkodása is lehiggadt. Olyan nemzedék volt az, amely egypár év alatt ujjongó ifjúból konzervatív aggastyánná öregedett. Mikor azután József jobban megismerte a magyar viszonyokat, amikor látta, hogy a volt rebellesekből kamarási kulesra áhítózó dinasztikus érzelmű emberek lesznek, s hogy a nemzet kivetette magából azt, ami talajtalan forradalmi volt benne, akkor ő lett a szószólója annak, hogy „a multa fátvolt borítsanak“, s ő kelt védelmére a vérmes, kuruc-szavú ungi alispánnak.

Az egész kötet iratai között hiába keresünk egyet is, amely arra mutatna, hogy a nádor fiatal lelkét, ha rövid időre is, megnyitotta volna az új eszmék gondolati szépsége előtt. Minden iratából mintha tanácsadói öregek okossága szólna, azé az öreg nemzedéké, amely már 1790-ben is konzervatív volt, s nem ismerte fel, hogy a nemzet és az állam érdeke nem minden időben azonos. Ez a nemzedék szíve mélyéig loyális volt, irtózott a gyökeres javításoktól, s óvatosan javígtatta a fennálló intézményeket olyankor, amikor a helyzet már tarthatatlan volt. János főherceg pár évvel később halhatatlan érdemeket szerzett a szlovének nemzeti újjászületésében, jóllehet ott abban az időben még alig lehetett nemzeti szükségletéről beszélni. József gondolkodása egyirányban, a rendi állam és a monarchia védelmére volt beidegezve, s az 1790-i országgyűlés felbuzdulása után másfél évtizedig egy szava sem volt még a magyar nyelv ápolása vagy a műveltség elmélyítése érdekében. Érthető, mert nagy fiatalsága nemes tradíciók szeretetében élte ki magát. 1796 közepén már a következőket írja: „Mir liegt die Ehre der hungarischen Nation sehr am Herzen und ich wünschte, dass sie sich nun, wo der Staat in bedrängten Umständen sich befindet, auszeichnete.“ (95. l.) Ez a magyar rendi állam magasra hatványozott kötelességérzetének megnyilatkozása, amely 1741-ben a dinasztia és a nemzet harmóniáját pregnánsan kifejező „Vitam et sanguinem“ felbuzduláshoz vezetett. Mintha azóta nem haladt volna óriási léptekkel előre a politikai gondolkodás!

József nem használta ki a nemzeti eszme szuggesztív erejét, s mégis népszerű lett, mert politikája a kor követelményeihez viszonyítva tökéletesen magyar volt. Főherceg volt és a király testvére; nem feledkezhetett meg arról, hogy mivel tartozik családjának és a monarchiának, de viszont a dinasztikus monarchikus szempontok mellett sohasem tekintette másodrangúnak a magyar állam érdekét. Közjogi nézetei kifüggesztés nélkül magyarok voltak, akár Dalmácia visszaesését és Fiume becikkelyezését, akár a gabonakiviteli tilalom felfüggesztését, vagy subsidiumok kérésénél a törvényes forma betartását követelte. A Domanovszky közölte 227 irat között egyre sem lehet rámutatni, amely a magyar jogi felfogás elárulását és a törvények megsértését foglalná magában.

Aligha tévedek azon nézet hangoztatásával, hogy éppen ebben a jelenségben kell József népszerűségének okát keresnünk. Sokáig nem volt érzéke a kibontakozó új ideavilág megértéséhez, de viszont eszébe sem jutott megtenni a végzetes utat visszafelé, a jozefinizmus irányában. Érzelem- és gondolatvilága úgy húszéves, mint hetvenéves korában megfelelt a magyar nemzet mindig igen értékes konzervatív elemeinek. Sohasem állott ő magában, hanem a törvényes alapon körülötte csoportosultak azok az erők, amelyek egyfelől a dinasztiahoz való feltétlen hűség, másfelől a magyar állam és társadalom történetileg kialakult rendszerének jegyében legjobb meggyőződésük szerint magyar célokért dolgoztak. Ez is ideális felfogás, a maga nemében éppoly értékes, mint az új eszmékért való önzetlen rajongás, sőt még talán inkább illik a reálishan gondolkodó férfifészhez. József leveleiből pedig egy végtelenül rokonszenves érett férfijellemet ismerünk meg. Csodálatraméltó a munkaereje, a király személye és az állam jóléte iránti odaadása, erkölcsi komolysága, egyéni érdekektől és szenvedélyektől ment elfoglaltsága, minden-kivel szemben tanúsított nyíltsága, s a felismert igazságért vívott bátor küzdelme. Első felesége iránti szerelmének regénye is olyan nemesen emberi, oly tiszta, hogy ez a 20–30 éves fiatalember úgy egyéni életében, mint hivatalos működésében az őszönösen és tudatosan etikai lény mezében nyújt kimagasló példát a magyar életben.

Az irományok politikai tartalmát illetőleg már említettük a leglényegesebb vonást, azt t. i., hogy a nemzet 1790 után fokozatosan mindinkább konzervatív gondolkodásúvá lett. Hébe-korba felmerül még egy-egy éretlen fiatalember, aki fakéregbe metszett szellemtelen mondásokkal a királyok kiírtását javasolja, s a francia fogságból visszatért katonák nézetei is nyugtalanítják a felsőbb hatóságokat, de azért ha valahol komolyabb mozgalom van, az anyagi okokra, főleg az urbárium meg nem tartására vezethető vissza. Nagyjelentőségűeknek tekinthetjük azokat az irományokat, amelyek a

nádort két oroszországi utazásával kapcsolatban világpolitikai missióban mutatják be, továbbá a magyar igények bejelentését Dalmáciára és Fiuméra. A többi okmányok a magyar nemzet életének dokumentumai a francia háborúk első felében. A magyar rendek és a dinasztia kölcsönös politikája nagyjából a Mária Terézia által inaugurált utat járja. A kormánynak állandóan katonára és pénzre van szüksége, ezek megszerzése az örökös probléma. A magyar nemesség és József még hisznek az utolsó éveit élő inszurrekcióban, de a kormány már meglehetősen tisztában van a haszontalanságával. Az ország alapjában véve szegény, az adókat nem lehet behajtani a pénzhiány miatt, rossz termés esetén éhínség kísért egyes vidékeken, Bécsben mégis minden eszközt megengedettnek tartanak, hogy a magyar gazdasági életet minél nagyobb mértékben kiszolgáltassák a monarchia érdekeinek, arra való hivatkozással, hogy Magyarország sokkal kevesebb terhet visel, mint a német tartományok. Az egész időszak alatt semmisen sem történt az ország gazdasági erejének fellendítésére, hanem az megmaradt annak, ami volt: elhanyagolt kolóniának. E legfontosabb kérdésben, amelyet a kor felvetett, József becsületesen képviselte a radikális változtatások elkerülése céljából egyedül észszerű álláspontot: Magyarország köteles áldozatot hozni a monarchiáért, sőt meg is kell feszíteni minden erejét, de viszont elvárhatja gazdasági erőforrásainak intenzív erősítését. Nem kételkedett abban, hogy a dinasztia, az örökös tartományok és Magyarország érdekei szorosan egymásba fonódnak, hogy kölcsönös védelmük tulajdonképpen önvédelem; aminthogy ez a felfogás lényeges tartalomként élt 1848-ig a magyarság lelkében, s a napoleoni háborúk idejébeli magyar gondolkodásnak nem a pár frankofil outsider a hű képviselője, hanem a nádor és a lelkes hangulatú inzurgensek, akik becsületbeli kötelességüknek tartják a régi társadalmi és politikai status védelmét.

Közismert dolog, hogy József nem mindig volt grata persona Bécsben. Sok mindenféle személyes ok is közrejátszott abban, hogy közötté és királyi bátyja között alaposan megromlott a jóviszony, de a politikáját sem helyezte később a kormány. 1804-ig mindenestre a legszebb harmónia uralkodott Ferenc és József felfogásában; a nádornál hívebb és buzgóbb szolgája igazán nem volt a királynak, aki viszont csaknem minden lényeges kérdésben elfogadta öccse véleményét. Különösen feltűnő József tekintélyének túlsúlya a kancelláriával szemben, ami világos jele annak, hogy tényleg ő volt a legbefolyásosabb alkotmányos tényező az országban. És éppen ebből a szempontból, mint a magas kormánypolitika befolyásos irányítójának, sőt nem egyszer kezdeményezőjének iratai, nyernek különösebb politikai jelentőséget a kiadott felterjesztések és levelek. Bízvást elmondhat-

juk, hogy 10 év magyarországi politikájának legfontosabb emlékeit tartalmazza ez a kötet.

*

A kiadó munkájáról sok mindent, szépet és jót, szeretnénk elmondani, de e folyóiratban pár megjegyzésre szorítkozunk. Domanovszky nemcsak az egyes ügydaraboknak, hanem maguknak az ügyeknek a sorsát követi végig minden fórumon, a magyar kormányzések és az államtanács tárgyalásain, s az uralkodó elhatározásán keresztül, amíg azok tényleges elintézésre nyerne. Ő iratkiadásban annyit, sőt többet nyújt, mint nem egy régiebb methodusú előadás, s a kötet iratai kísérő megvilágításaikkal híven visszatükrözik a kor egész politikai életét. Az akták kiválasztása finom érzékkel és a kor mélyreható ismerete alapján történt, közlésük pedig a modern tudományos módszer szempontjából kifogástalan pontosságú. Az iratok kiadása és jegyzetézése rengeteg munka, sok tudás és páratlan lelkiismeretesség tanujelét szolgáltatja, s szerencsés előjelekkel biztató kezdetét üdvözölhetjük benne a Magyarország legújabbkori történetéről megjelenendő kiadványoknak.

Miskolczy Gyula.

Verő György: A Népszínház Budapest színi életében, 1875—1925. Rákosi Jenő előszavával. Budapest, é. n. (1925). Franklin-Társulat kiadása, 8°, VIII, 331 l.

Hazánk XIX. századi közműveltségtörténetének egységes, áttekinthető rajza napjainkban hovatovább időszerű feladattá vált. Megoldásához mindenekelőtt jó monografiákra van szükség, a legjelentékenyebb kultúrai intézmények külső és belső fejlődéstörténeteire. Ilyenek létrejöttéhez pedig történetirodalmunk általános nagy fellendülésén kívül az a körülmény is szerencsésen hozzájárulhat, hogy ez intézményeink életében éppen manapság egymást érik a jubileumi fordulók: Széchenyi reformkorának e téren való alkotásai jobbra ez években ülhetik meg fennállásuk százéves, a kiegyezés után létesült fontosabb közműveltségi kezdeményezések pedig működésük félszázados ünnepét. S az ily ünnepi alkalomak legértékesebb termékei azok az irodalmi visszatekintések, melyek egy-egy kultúrai középpont küzdelmes múltjának megrajzolására s az annak során elért eredmények feltárására vállalkoznak.

Ily feladatra vállalkozik Verő György testes könyve is, mellyel a fővárosi Népszínházi Bizottmány az érdemes múltú és méltatlanul elnémított budapesti Népszínház működésének kívánt — az intézmény megalapításának ötvenéves fordulóján — emléket állítani. Verő odaadó szeretettel és sokirányú rátermettséggel oldotta meg vállalt feladatát; e színház életének nála hivatottabb krónikása aligha akadhatott volna.

Előszavában mentegetőzve utal rá, hogy személyes emlékeiktől talán nem bírt mindig eléggé „objektív“ nézőpontra eltávolodni. Mi meg munkájának éppen azt a részét tartjuk legbecesebbnek, melyben legegényibb tudomását jegyzi fel és legsajátabb megfigyeléseiről ad számot. Könyve fejezetei között azok a legjobbak és leggazdagabbak, melyek Verőnek a színház életével legszorosabban kapcsolatos, írói, zeneszerzői és rendezői működése időszakáról rajzolnak képet; e részben valóban forrásmunkát ad, mire e területen minden követőjének multhatatlanul vissza kell majd lépten-nyomon térnie.

Éppen nem tekinthető azonban forrásértékűnek, sőt a könyv anyagának teljessége szempontjából is merőben felesleges járuléknak bizonyul a terjedelmes bevezető szakasz, melyben Verő a Népszínház intézményének „történeti“ előzményeit kutatva fővárosunk területén, merészen elkalandozik egészen az — aquincumi amphitheatrum koráig. Mondanunk sem kell, hogy ily vélt összefüggések erőltetése semmivel sem járul hozzá voltaképi témája kidolgozásának teljességéhez, sőt csak céltalan torlaszokat hány az olvasó elé, ki itt íveken át olvashat Attila dalos lakomáiról, az ősmagyar énekmondókról, a budavári török színjátszókról, misztériumokról, moralitásokról és iskolai drámákról, majd a magyar színészet bölesőkoráról, a Nemzeti Színház megszületéséről stb., holott e másfél évezred helyett elegendő lett volna másfél évtized „előzményeit“ megismertetni a Népszínház praehistoricumaként. A népszínházi gondolat megfogalmazása nem tehető korábbra 1861-nél, amikor Molnár György a Lánchíd budai hídfőjénél, Mátyás király várpalotája istállóhelyiségeinek falai között megnyitja „Hazafiság a nemzetiségnek“ feliratú, határozottan a drámai alsóbb fajok otthonául szánt színházát. Ez, valamint a várbeli (Aradi Gerő) s az István-téri (Miklóssy Gyula) hasonló célzatú próbálkozások már valóban abban az „okozati“ összefüggésben vannak a későbbi Népszínházzal, amiről Verő művének előszavában beszél.

Felesleges is bővebben kitérnünk ez érdekes munka ama bevezető fejezeteinek gyengéire, amely részeket csak valami megokolatlanul tágon értelmezett kötelességtudás íratott meg a buzgó szerzővel. Sajátképi feladatát, a jubiláló Népszínház történetét, mindenkép jelesen oldotta meg. Még stílusa is, mely a „történelmi“ fejezetekben nem egyszer szólamos és erőltetett, itt egyszerre közvetlenségével lebilincselővé válik; a memoár-író keresetlen természetességgel tárja eléink a szívéhez annyira hozzánőtt intézmény életét, ez élet legdöntőbb és legparányibb megnyilvánulásait egyforma gonddal és krónikás érzéssel menti meg a feledéstől, sőt néha éppen a mellékesebbnek látszó mozzanatok jöszemű megfigyelésével és helyes ítéletű mérlegelésével illeszti be a legértékesebb lán-

szemeket a fejlődés menetébe. (Az már azután Népszínházunk szomorú végzete, hogy életében ez a „fejlődés“ éppen nem jelent mindvégig emelkedést is.)

Verő könyvének ez a része, mely a színház adminisztrálásának, műsorának és játéktílusának történetét örökíti meg, amellet, hogy végiglen a szerző saját, élénk emlékezetére támaszkodik, rengeteg utánjárást és adatellenőrzést is kívánt s meglátszik rajta annak a nyolc évnek megfeszített munkája, melyről az előző keltezése tanuskodik.

Színes sorban vonul fel előttünk az életrevaló eszme megvalósításának kiharcolása a főváros magisztrátusában, majd Rákosi Jenő igazgatásának „honalapító“ időszaka, ennek nyomában a hosszú Evva-korszak, mely egymagában a színház működése idejének felét jelenti, s azután az egyre fokozódó hanyatlás Porzsolt Kálmán, a tragikus végű Vidor Pál s végül a „víopera“-megoldással kísérletező Máder Rezső alatt. Verő e hanyatlás okát az eredeti koncepciótól való elhajlásban s a célkitűzés ingadozásaiban látja, konkrét esetekben nem tartózkodik az erősebb bírálattól sem, de azért sohasem válik elfogulttá: a legsikeresebb évek munkájában éppúgy rámutat egyes mulasztásokra, mint ahogy a balsikerek időszakában is talál sok jószándékot, mely nem egyszer csak külső körülményeken szenvedett hajótörést.

Verő könyve a színpadi alsóbbfajú művek történetéhez is becses adalékokat szolgáltat. A színház műsorának gazdag képét tükrözve, sok feledésbe ment s ma már talán sugókönyvben sem élő színdarabnak emlékét megőrzi s erre alkalmassá teszi őt az a ritka képessége is, hogy legtöbbször kevés szóban ki tudja emelni a lényegét, az egyénileg jellegzetes vonásokat.

Ugyanez a képessége megnyilvánul a színház jelesebb művészi erőinek találó és eleven jellemzésében is. A színházvezetés munkájának s a műsor kaleidoszkopjának megmutatása mellett ez a színjátszástörténeti rész Verő művének harmadik — éppen nem kicsinylendő — érdeme. Ezen a téren szakirodalmunk amúgy is feltűnően szegényes. Blaháné, Hegyi Aranka, Tamási, Kassai Vidor s a többi népszínházi nagyságok emberi arcképe s játéktílusuk képe rendkívül szemléletesen bontakozik ki ezeken a lapokon; egy-egy alakításuk deskriptív megörökítése mintegy például szolgálhat arra, miként lehet a színész munkáját megmenteni az enyészettől.

A könyv valamennyi apró részlete azt a főcél szolgálja, hogy a színház működésének közműveltségtörténeti jelentősége, a neki szánt feladatok becsületes betöltése kellőképp ki-domborodjék; s e célját a munka el is éri: nagy nyomatokkal mutat rá a budapesti Népszínház fontos szerepére a német közönség magyarosítása, az alsóbb rétegek színházi kultú-

rájának fejlesztése, a népies színmű felvirágoztatása s a vaudeville-játékstílus kialakítása terén.

Ez a jubileumi monografia, mely címlapján egy fél évszázad történetét jelzi, valójában csak harminchárom év végzett munkájáról számol be. Népszínházunk ünnepében ez a legsomorúbb akkord: fennállásának ötvenéves fordulója úgy köszönt rá, hogy e félszázadból tizenhét éven át némaságra volt kárhoztatva.

Akit Verő könyve meggyőz arról, hogy a Népszínház működése közműveltségünkben milyen számottevő értéket jelentett, azt meg kell győznie a könyv agitativ szellemének is, mellyel e szépmultú intézmény mielőbbi feltámasztása mellett izgat. Verő e részben nem marad általánosságokban: világos, határozottan körvonalozott tervekkel is szolgál a jövő előkészítéséhez. Nagy tapasztalata, gyakorlati érzéke és hajlott életkora ellenére is fiatalos lelkessége egyaránt érdemessé teszi rá, hogy ebben a kérdésben, mihelyt (remélhetőleg rövid idő alatt) megoldása időszerűvé válik, az ő szava is meghallgatásra találjon.

Rédey Tivadar.

Breit József: A magyarországi 1918—19. évi forradalmi mozgalmak és a vörösháború története. II. füzet. 8° 100 lap. 20 melléklettel és 2 vázlattal. Budapest, 1925. A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár kiadása.

Múlt évi 7—8. füzetünkben már ismertettük Breit József ilyen című művének első füzetét. Nemrégén hagyta el a sajtót a második, amely a proletárdiktatúra kikiáltásától az oláhok támadásáig eltelt rövid időszak (1919 március 21—április 15) történetét tárgyalja. (VII—XI. fejezet.)

A VII. fejezet Károlyi Mihály ideiglenes köztársasági elnök és a Berinkey-kormány bukásával foglalkozik. Megállapítja, hogy ez a változás nem érte meglepetésszerűen a kormányt, amely tudott az előkészületekről, de nem merte azokat akadályozni.

A beállott felfordulás első következménye a magyarországi szociáldemokrata pártnak a kommunista párttal történt egyesülése volt. Így hát ezek most már vállvetve láthattak reformterveik megvalósításához, míg Károlyiék egy, a hatalom átadásáról szóló, kiáltvánnyal befejezték működésüket.

A VIII. fejezet, mely a hadügyi népbiztosság működését fejtegeti, a füzetnek kétségkívül legérdekesebb, s a vörösháború szempontjából legfontosabb része.

Azt a bomlasztó munkát, amelyet Károlyiék hadügyi téren olyan sikeresen indítottak meg, a proletárdiktatúra csakhamar betetőzte. Eleinte még Magyarországnak a betolakodott megszállóktól való megtisztítása volt a jelszó. Ez volt az a maszlag, amellyel az új kormány a bizalmatlanko-

dókat magához próbálta csalogatni. Az alakulóban levő, de rögtön szét is ugrasztott Stromfeld-féle toborzott csapatokat a hirhedt „vöröshadsereg“ váltotta fel, amelyet a hadügyi népbiztosság — felhívásai és hirdetményei szerint — a leg-szigorúbb fegyelem jegyében akart volna megszervezni.

Ámde a valóság éppen az ellenkező képet mutatta. A vöröshadseregbe erőszakolt tisztikar kezéből minden hatalmat kivettek, amely most, legnagyobb részben, a „politikai megbízottak“ személyére szállott át, akik viszont részint a katona- és munkástanácstól kapták utasításait. Zugfirkások, írni-olvasni alig tudó bárdolatlan mesterlegények, továbbá szökött katonák s mindenféle más rovtomultú egyének szervezték az egyes csapattek sorsát, s lázították az anúgy is féktelen legénységet parancsnokai ellen.

A kaszárnnyákból hirhedt „elvtársak“ nevére keresztelt „katonaotthonok“ lettek. Bennük sok helyen színi- és mozi-előadások, hangversenyek és táncmulatságok folytak, amelyekre másnap délelőtt természetesen nem szolgálat, hanem alvás következett.

A meg nem bízható földműves elemet, állítólag mezőgazdasági okokból, hamarosan hazabocsátották s így a legénység soraiban csak a szervezett szocialista-kommunista munkások maradtak meg, akikkel szemben, a politikai megbízottak részéről, a „holló hollónak nem vájja ki a szemét“ elve érvényesült. A hajuk szála se görbült meg, bármit követtek is el.

Az „elvtársak“ természetesen nem voltak semmiféle kaszárnnyamunkára se kaphatók s így az egykor kifogástalan tisztaságú lakóhelyiségek és istállók hovatovább disznóólakhoz kezdtek hasonlítani. A legénység nagyrésze nem is hált a kaszárnnyában s szállására magával vitte fegyverét és lövészerét is. A ruha-, lószerszám- és anyagraktárak tartalma néhány hét alatt kézen-közön elsikkadt.

Megszületett egy, addig sohase látott, csodabogar: a mindenféle fegyvernemből összerótt szárazföldi tengerészdandár, továbbá a rendőrség helyét pótolni akaró „vörösőrség“ is.

A hadügyi népbiztosság, amely egyre a támadó hadjárat eszméjével foglalkozott, mindent elkövetett, hogy erkölcsben teljesen elzüllött, katonai téren pedig merőben tudatlan hadserege legyen. Nem kellett hozzá nagy jóstehetség, minden hozzáértő ember látta és tudta, hogy ez a katona névre méltatlan söpredék hadviselésre nem alkalmas.

A proletárdiktatúra kikiáltása megdöbbenetette az ententehatalmakat is. Nem azért, mintha a szerencsétlen Magyarország sorsáért aggódtak volna, hanem azért, mert a bolsevizmus még további térfoglalásától féltek. Ezért bízták meg Smuts angol tábornokot, hogy Kun Béláékkal a mozgalom elszigetelése végett tárgyalást kezdjen. Azonban a vörös kormány kétszínűsége minden megegyezésnek bevágta az útját. Az entente elvégre is sorsára hagyta Magyarországot, abban

bizakodva, hogy a proletáruralom magától fog majd össze-
roppanni.

Az utolsó fejezet a március 21-től április 15-ig lefolyt
hadieseményeket foglalja össze. Húsz melléklet és két vázlat
könnyíti meg a füzet tanulmányozását.

Gy.

**S. Szabó József: A debreceni református kollégium tanárai
és kiválóbb növendékei. 1549—1925. Debrecen, 1926. 110 l.**

E füzet voltaképen egyik eredménye és külső megnyil-
vánulása annak a szeretetteljes ragaszkodásnak, amellyel a
debreceni kollégium tanulói nevelőanyjukhoz viseltetnek
nemcsak tanulmányi idejük alatt, de egész életükön át.
A tanítványi hála tette tehát lehetővé S. Szabónak, hogy az
1908-ban megjelent debreceni Series Studiosorum alapján s
néhai Csiky Lajos theol. tanár egy kézirati művének figye-
lembe vételével összeállítsa a debreceni alma mater *kiválóbb*
tanulóinak névsorát, akik közül 73 püspököt, 9 egyházkerü-
leti főgondnokot, 30 akadémikust s egy csomó költőt, író-
t, államférfiút találunk.

A kollégium tanárainak névsorát, nagyon is rövidre
fogott személyi adataikkal együtt, Lampe—Ember, Szücs
István, Frankl, Balogh Ferenc idevágó művei alapján állí-
totta össze a szerző s a tanárok közül is 12 püspök, 16 pedig
akadémikus lett.

Előszó, bevezetés és a forrásművek felsorolása után a
tanárok kronologikus névsora, majd a második részben a
kitűnőbb tanulók ábc-rendbe szedett jegyzéke következik.

A tanulók közül a kollégium büszkesége: Horthy Miklós
tengernagy, Csonka-Magyarország kormányzója. A kollé-
gium diákjai valának egykoron: Budai Ezsaiás, Csokonai
Vitéz Mihály, azután Kazinczy, Kármán, Kölcsey, Arany,
Sinai Miklós, a közelmúlt politikusai közül: gróf Tisza
Kálmán és István. A részben még élő, részben már elköltö-
zött történetészgárda közül innen kerültek ki: Csánki Dezső,
Géresi Kálmán, Gyárfás István, Révész Kálmán, Szabó Ká-
roly, Szilágyi István, Szeremley Sámuel, Szilády Áron, Széll
Farkas, Szücs István, Vértesy Jenő, Voinovich Géza, Zoltai
Lajos és mások.

Iványi Béla.

**Herczy Gábor: Nemes családok Debrecenben. Debrecen.
Szerző kiadása. 96 lap.**

A háborút követő felfordulás után talán Herczy mun-
kája az első, amely valamely vidék nemes családainak név-
sorát, kataszterét úgy igyekszik összeállítani, amint azt
genealogusaink a régi jó békevilágban tenni szokták, amikor
pedig még nem keresték olyan sokan és oly nagy buzgalom-
mal régi magyar nemességüket, mint éppen ma. Ehhez

képest tehát Herpayt, aki Hajdú vármegye főlevéltárnoka, elsősorban gyakorlati szempontok vezették akkor, amidőn e művét összeállította s munkájával „a multa felvilágosítás-sal és a jövőre útbaigazítással“ akar szolgálni Debrecen város nemes polgárainak.

A mű 20 oldalas bevezetésében a debreceni nemesség és összeírásainak eredeti forráskutatáson alapuló rövid történetét adja a szerző s azután: Debrecen sz. kir. város nemes családjainak alfabetikus névsorát kapjuk s minden családnál a nemesség eredeti levéltári alapforrásai lehetőleg idézve vannak. Azután külön a nem igazolt és kétes (dubiozus) nemeselek névsora következik, végül függelékképpen néhány Debrecenbe költözött és felszabadított (manumittált) jobbágycsaládra vonatkozó adatok közlésével a füzet befejezést nyer.

Herpay Bihar, Szaboles vármegyék levéltáraiból, Debrecen város levéltárából, a kollégium könyvtárának kézirati anyagából s máshonnan, lehetőleg eredeti forrásokból dolgozott, de azért a nyomtatott anyagot is felhasználta. Műve gyakorlati szempontból, nemességi, genealogiai kutatóknak nagyon használható s a kutatásnál való elindulást mindenestre megkönnyíti, úgy hogy derék munkájáért csak elismerést érdemel.

Iványi Béla.

Rackl Michael: Die griechischen Augustinusübersetzungen.

Roma, 1924, Biblioteca Apostolica Vaticana, 8-r. 38 l. (Különlenyomat a „Miscellanea Francesco Ehrle“ I. kötetéből.)

A latin és a görög egyház uniójának kérdése egyik tengelye a középkor egyháztörténetének. A latin egyházban állandó a törekvés megteremteni a hit egységét Kelet és Nyugat között. Zsinatok, program- és vitairatok egész sora fáradozik az unio megteremtésén, de hasztalan; ha létre is jön rövid időre, tökéletes, dogmatikus egységgé, lelkiekben való egyesüléssé sohasem válik. Az unio meghiusulásának egyik oka nem utolsósorban az a körülmény, hogy a nyugati- és keleti egyház theológiája a középkorban önálló és nyelvileg is elszigetelt fejlődést mutat és a két egyház irodalma alig vagy éppen semmi hatással sincs egymásra. Ezt az éppen az unio megteremtése szempontjából jelentős hiányt észrevelte már Humbertus de Romanis¹ is, aki az Opus Tripartitumnak a görög unio ügyéről szóló fejezetében ugyancsak sürgeti a latin és görög egyházatyák munkáinak kölcsönös

¹ V. ö. Birckmann, Berta: Die vermeintliche und die wirkliche Reformschrift des Dominikanergenerals Humbert de Romanis, Berlin, 1916 és Michel, Karl: Das Opus Tripartitum des Humbertus de Romanis O. P. Oberwarth, 1920. Kritikai ismertetésüket lásd e sorok írójától: Századok, 1921, 103—7. II. Továbbá Böle Kornél, O. P. Adatok a Domonkos-rend liturgiájához és a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár idevágó kézirataihoz. Megjelent Horváth Sándor: A Szent-Domonkos-rend multjából és jelenéből Budapest, 1916) c. műben.

lefordítását, mert mindkét egyház theológiájának kölcsönös ismerete csak a megértés ügyét szolgálhatja.

Rackl, aki eddigi irodalmi munkásságában Aquinoi Szent Tamás görög hatásaival és átültetésével foglalkozott, most Humbertusnak ezen, a II. lyoni egyetemes zsinat előkészítésére írott munkájából kiindulva, kimutatja Humbertus felhívásának visszhangját a középkori görög irodalomban. Széleskörű kódexirodalmi tanulmányok alapján megállapítja, hogy Paleologus VIII. Mihály császár (1261—82) éppen a II. lyoni zsinat határozatának folyományaképpen, amely meg Humbertus iratának felhasználásával határozott, készítette el Maximos Planudessel, mindenestre még 1281 előtt, Szent Ágoston *De trinitate* című munkájának görög fordítását. Annak dacára, hogy az unio ekkor sem volt tartós, Demetrios Kydones és Prochoros Kydones is fordítanak, nem sokkal Planudes után, Szent Ágoston munkáiból kisebb műveket vagy gyűjteményes összeállításokat.

Rackl elsősorban philologus, azért nála Humbertus közvetlen hatásának ez a történeti szempontból oly fontos megállapítása mellékes jelentőségű Szent Ágoston görögnyelvű kódexeinek pontos leírása mellett. Így érthetőek azok a hiányok, amelyek művében éppen történeti szempontból fellelhetők. Így Humbertusról és munkájáról szólva, nem ismeri Michel eredményeit az *Opus Tripartitum* keletkezésének megállapítása körül, pedig műve az egyetemes szakirodalomban is elismerésre talált.¹ Kár, hogy nem ismeri a II. lyoni zsinat létrejöttét, valamint az uniótörekvések természete körül W. Norden és Joh. Haller közt. Norden könyvének (*Das Papsttum und Byzanz*, Berlin, 1903.) bírálata kapcsán lefolyt vitát, különösen Norden válaszát (*Prinzipien für eine Darstellung der kirchlichen Unionsbestrebungen im Mittelalter*, *Historische Zeitschrift*, 102. kötet, 277—303. ll.), ahol éppen az unio mozgalmak szellemi hátterére és erőtényezőire mutat rá. De a legfeltűnőbb, hogy nem ismeri M. Viller becses munkáját (*La question de l'union des églises entre grecs et latins depuis le concile de Lyon jusqu'à celui de Florence* [1274—1438], *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1921, 260—305, 515—32 ll., 1922, 20—60 ll.), amely pedig jóval Rackl munkájának közzététele előtt jelent meg. Viller munkájának ötödik fejezetében foglalkozik Humbertus jelentőségével a latin és görög egyházi irodalom egymásra való hatásának szempontjából. Ő is, miként Rackl, Humbertus munkájának csupán a kivonatát (*Mansi, Amplissima collectio conciliorum*, XXIV. kötet, 120—9. hasáb) ismeri, tehát az *Opus Tripartitum*nak a kivonattól különösen az unióról szóló részben eltérő fejezeteinek vizsgálatát továbbra is nyílt kérdésnek hagyja, de szerinte

¹ V. ö. Fr. Callaey elismerő bírálatát: *Revue d'histoire ecclésiastique* 1922, 367—8. l.

is Humbertus egyike a görög világ legjobb ismerőinek, akinek hatása, amint azt Viller, Rackl eredményeit bizonyos mértékig túl is haladva, megállapítja, még a firenzei zsinaton is érezhető. Különösen Humbertusnak az az elve, amikor a görögökkel szemben az unio érdekében türelmességet hangoztat, talált visszhangra még a következő századokban is.

Rackl érdemes és a további kutatások szempontjából rendkívül hasznos munkát végzett nemcsak Agoston görög kodexeinek igen pontos lajstromozásával, hanem a történetírás számára is becses útmutatást nyújtott Humbertus de Romanis görög irodalmi hatásainak feltárásával, bár a történetirodalomban való szűkebbkörű tájékozottsága miatt ezt a kérdést inkább csak körvonalazta, semmint teljes egészében megoldotta.

Ión László.

Georg von Below: Territorium und Stadt. (Aufsätze zur deutschen Verfassungs-, Verwaltungs-, und Wirtschaftsgeschichte) Zweite wesentlich veränderte Auflage. (München und Berlin, 1923. R. Oldnbouurg.)

A német gazdaságtörténet a XIX. század negyedik negyedében hatalmas új erőt nyert G. v. Below személyében. A régi épület oszlopai meginogtak, Below alapzatukat döntötte meg, megcáfolva az ú. n. „hofrechtliche Theorie“-t, melyen tulajdonképen az egész német gazdaság- és alkotmánytörténet felépült.

Az az új iskola, amely Below személye körül keletkezett és amelyet gazdasági jogtörténeti iskolának nevezhetünk, szembefordult úgy az ú. n. jogtörténeti iskolával, mely a gazdasági és alkotmánytörténeti jelenségeket kizárólagosan jogtörténeti módszerrel akarta megvilágítani (mint pl. G. Schmoller), mint az ökonomisztikus iskolával, mely a gazdasági adottságokból kiindulva akarta ugyanezeket a jelenségeket megmagyarázni (pl. W. Roscher, Karl Bücher). Below és hívei a gazdaság- és jogtörténet együttes módszereivel akarták megmagyarázni a középkori alkotmány, a középkori intézmények keletkezését, illetve ezeknek az újabb korba való átplántálódását, nézetünk szerint talán egy kissé elhanyagolva a társadalomtörténeti szempontokat.

Below munkásságát genialis és páratlan motiváló készségein kívül erős és vitára mindenkor kész kritikai véna jellemzi és éppen ez a kritikusi és vitatkozó hajlandóság az, amely Below műveit a XIX. század vége óta a német gazdaságtörténeti harcok, átalakulások stb. tükrévé teszi. Mindarra, ami a német gazdaságtörténet terén történik (új eszmék felvetődése, régiek újrafelvétele stb.), mintegy érzékeny lemez, Below rögtön reagál, válaszol, vitatkozik, megcáfol.

Amikor a *Territorium und Stadt* első kiadása 1900-ban megjelent, Below úgyszólván diadalmasan állott ellenfelei

felett. A „hofrechtliche Theorie“ a porban hevert és úgylátszott, onnan sohasem fog felemelkedni.

1923-ban jelent meg ennek a munkának a második, *lényegében megváltozott* kiadása.

Időközben a német gazdaságtörténetben is változások következtek be. A régi eltemetettnek vélt hofrechtliche Theorie ismét feléledt és Below vitatkozó tolla újabb működésre talált alkalmat.

Eberstadt¹ a hofrechtliche Theorie legszigorubb formáját akarja visszaállítani, a céhekről kimutatni igyekezők, hogy azok a földesuri birtokokon belül keletkezett *nemsszabad* iparosok testületeiből keletkeztek. Below az ő gondolatait ugyan csak odavetett, rövid mondatokban cáfolja meg, mégis Below egyik legrégibb munkatársa *Keutgen* is átvesz Eberstadttól nem egy gondolatot.²

Eberstadt és kevésszámú hívének a teoriája azonban nem volt még alkalmas a hofrechtliche Theorie helyreállítására. Egy új revideált hofrechtliche Theorie az, amellyel Below, mint komoly ellenféllel kerül szembe.

Ezt a teoriát pedig *Gerhardt Seeliger* és iskolája képviseli. A társadalomtörténeti szempontok Seeligernél jobban előtérbe kerülnek, viszont a — főképp jogtörténeti — motíválásban ő sem veheti fel a versenyt Belowval.

Seeliger úgy gazdaság-, mint alkotmánytörténeti téren száll szembe Belowval és több cikkben és nagyobb munkában fejti ki nézeteit.³

Bárha a Territorium und Stadt második kiadásának megjelentekor Seeliger már nem volt életben, híveinek és iskolájának számottevő működése arra készíteti Belowot, hogy az első kiadás legterjedelmesebb cikkeit elhagyva (*Der Osten und Westen Deutschlands. Der Ursprung der Guts-herrschaft. I. kiadás. 1—95 l. és Zur Entstehung der Rittergüter. I. kiadás. 95—163. l.*) egy új cikkben „*Der Ursprung der Landeshoheit* (II. kiadás. 1—47. l.) szálljon szembe Seeliger alkotmánytörténeti gondolataival.

A vita az államfői hatalom keletkezésének kérdése körül támadt. Míg u. i. Below a territoriumnak és velük az államfői hatalom keletkezését a régi frank grófságokban látja és ez a nézete általánosan elfogadtatott.⁴ Seeliger bizonyos mértékben a régebbi felfogáshoz tér vissza, amely ezek kelet-

¹ Még 1915-ben megjelent újabb munkájában is: Rud. Eberstadt: *Der Ursprung des Zunftwesens* (München und Leipzig 1915).

² Keutgen: *Ämter und Zünfte* (1903).

³ Pl. *Die sociale und politische Bedeutung der Grundherrschaft im frühen MA.* (1903). — *Staat und Grundherrschaft in der älteren deutschen Geschichte* (1908). — *Handwerk und Hofrecht* (Hist. Vjschr. 1913) stb. stb.

⁴ Below erre maga mutat rá. *Territ. und Stadt. II. kiadás, 2. o.*: „Meine Auffassung fand überwiegend Zustimmung. Eine gewisse Opposition machte ihr G. Seeliger.“

kezését a földesúri birtokból vezeti le és a földesúr államfővé való emelkedésének a lehetőségét vitatja. Egy közbeeső fokot az ú. n. *Bannbezirk* intézményét hozza Seeliger, mint új gondolatot a régi teoriába.

A *Bannbezirk*, illetve az azon belül elnyert főbenjáró bíraskodás az átmenet, amely a földesúri hatóságnak államhatósággá való alakulásához vezet.

Below tagadja a főbenjáró bíraskodás elnyerésének jelentőségét és általában azt, hogy a földesúri bíraskodás kiterjesztése lett volna a *Bannbezirk*ek célja. A *Bannbezirk* — Below szerint — a földesúri birtoktól teljesen független alakulat és annak gyakori területi egybeesése a földesúri birtokkal a *hatalmi* terjeszkedéssel magyarázható. A hatalom gyakorlása nagyrészt csak ezen a területen volt lehetséges és észszerű.

A hatalmi terjeszkedésen kívül a *Bannbezirk*ek létrejötténél még bizonyos gazdasági szempontok is irányadók voltak pl. az „*introitus*“ elkerülése stb.

Nem a földesúri bíraskodás kiterjesztése képezi tehát ezek létrejöttének indokát, annál kevésbbé, mert Below szerint a régi frank bíraskodás és az új territóriális bíraskodás közt egyenes összefüggés van.

A főbenjáró bíraskodás elnyerése — vonja le Below a konkluziót — nem teszi ki az államfői hatalom keletkezésének lényegét. Ha elismerjük is, hogy ez részben a földesúrnak szolgálai feletti közvetlen uralmából ered, minthogy azonban a *Bannbezirk*ek teoriájának megcáfolásával, ezeknek a földesúri birtokkal, illetve a territóriumokkal való összefüggését tagadta, a főbenjáró bíraskodás elnyerése nem képezi a *Bannbezirk*en át az átmenetet az államfői hatalomhoz.

Igen érdekes, hogy míg — mint említettük — Below a *Territorium und Stadt*-nak igen lényeges cikkeit hagyja el, hogy helyükbe ezt a Seeligert cáfoló cikket iktassa, addig a „*Kritik der hofrechtlichen Theorie (mit besonderer Rücksicht auf die standischen Verhältnisse)*“ és „*Die historische Stellung des Lohnwerks*“ című tanulmányait majdnem minden változtatás nélkül nyomatta ki.

Maga Below is hangsúlyozza, hogy ezeknek a cikkeknek csak tudománytörténeti jelentőségük van,¹ hiszen úgy a Stieda elavult teoriáját, mint a Bücher kissé szertelen Lohnwerktheoriáját cáfoló tanulmányok teljesen tárgytalanná váltak. Szembeötlő, hogy ezeknek a helyébe vagy melléjük nem iktatott Below egy olyan tanulmányt, amely párhuzamosan az alkotmánytörténeti résszel, Seeliger gazdaságtörténeti gondolatait cáfolta volna meg. Seeliger „*Handwerk und Hofrecht*“-jében — véleményünk szerint — még

¹ Territ. und Stadt VI.

velnának olyan gondolatok, amelyeket Below nem cáfolt meg teljesen.

Az „Ursprung der Landeshoheit“-en kívül a Territorium und Stadt második kiadása még két új dolgozatot tartalmaz, melyek közül az egyik: „Die Anfänge des modernen Staats“ szintén itt jelenik meg először nyomtatásban. Igen érdekes összefoglalása ez a cikk Below gondolatainak, amelyek a nyugati modern államok keletkezése és a német territóriumok létrejötte közti párhuzamokat állapítja meg.

A másik rövid cikkecske „Mittelalterliche und neuzeitliche Teuerungspolitik“ a háborúban keletkezett; párhuzamot von a középkori és a háborús árszabályozó politika közt. Ez a kis cikk 1917-ben az „Europäische Staats und Wirtschaftszeitung“ 32. számában (augusztus 11-én) jelent meg.

A régi kiadásból némi — nem számottevő — változtatással kerültek, az előbb említett cikkeken kívül, az új kiadásba: „System und Bedeutung der landständischen Verfassung“ és „Die Neuorganisation der Verwaltung in den deutschen territorien des 16. Jahrhunderts“ című cikkek.

•Lederer Emma.

Nel I centenario dalla morte del Card. Ercole Consalvi XXIV. Gennaio, MDCCCXXIV—MCMXXIV. In Roma. Con i tipi Vaticani. Nagy 8-r, 129 lap.

Consalvi bíboros halála századik évfordulójának megünneplésére Rómában előkelő egyházi és világi méltóságokból a tudományos világ kitűnőségeiből XI. Pius pápa védősége mellett bizottság alakult, amely alapos körültekintéssel az ünnepelthez és az üneplőkhöz egyaránt méltó tudományos és külső keretek között ünnepelte VII. Pius halhatatlan nevű államtitkárának emlékezetét. A bizottság elsősorban elhatározta, a tudományos világ őszinte örömeire, Consalvi kiadatlan iratainak közzétételét, ami azonban a szükséges előkészítés miatt hosszabb időt vesz igénybe és megjelenése csak későbbre várható; ezenkívül felkérésére előkelő tudósok előadássorozatban ismertették Consalvi életét, államférfiúi működését, ennek egyházi és politikai jelentőségét. Elhatározta még a bizottság egy emlékkönyv kiadását Consalvi pályájának összefoglaló ismertetésére, valamint az ünnepségek és a bizottság működésének megörökítésére. Az emlékkönyv most jelent meg s abból XI. Pius tudományszeretete és bőkezűsége folytán a jelen, tartalmában és kiállításában egyaránt méltó emlékkönyv lett, amely méltán sorakozik a napjainkban annyira divatos tudományos emlékkönyvek közé.

Az első értekezés, a pápa ünnepi breveje után, Giuseppe Angelucci tanulmánya (Il Cardinale Ercole Consalvi, 15—30 ll.), amely tulajdonképen Consalvinak rövid, de eredeti kutatások eredményeit is értékesítő életrajza. Az

emlékkönyv szerkesztője szerint még nem jött el Consalvi életrajza megírásának az ideje, mert az erre vonatkozó levéltári anyag jórészt még kiadatlan, addig mindenesetre igen jó szolgálatot tesz Angelucci rövid biográfiája.¹

Consalvi államtitkári működésének egyik legfontosabb fejezete azoknak a konkordátumoknak a megkötése, amelyekkel VII. Pius az egyház szabadságát a napoleoni átalakulások idejében biztosítani igyekezett. Ennek a kornak, amelyet az egyháztörténetírók a konkordátumok korának is neveznek, kétségkívül egyik legalaposabb ismerője Hubert Bastgen (igen becses munkái, amelyek Napoleon korának egyházpolitikai viszonyaival foglalkoznak: *Die Neuerrichtung der Bistümer in Österreich nach der Säkularisation*, Wien, 1914. és *Dalbergs und Napoleons Kirchenpolitik in Deutschland*, Paderborn, 1917.) foglalkozik a következő értekezésben (*Die Konkordatsära unter Consalvi*, 31–42. ll.) Consalvi fáradozásaival a különböző konkordátumok létrejötte körül. A legnagyobb részt kiadatlan levéltári anyag felhasználásával készült tanulmány eredményeképp Bastgen megállapítja, hogy Consalvi államférfiúi nagysága elsősorban és legjobban fáradhatatlan és pártlanul ügyes diplomáciai tevékenységében nyilvánult meg.

Már Ranke elismeréssel szolt Consalvi azon tevékenységéről, amellyel a pápai állam avult közigazgatási, igazgatszolgáltatási és főleg gazdasági berendezését megjavítani igyekezett (*Die Staatsverwaltung des Cardinals Consalvi*, megjelent *Historisch-biographische Studien*, 1877.). Most Grosse—Wietfeld foglalkozik (*La legislazione nello Stato Pontificio sotto il Cardinal Consalvi esaminata specialmente dal punto di vista giuridico*, 43–52. ll.) Consalvi igazgatszolgáltatási reformjaival és megállapítja, hogy az 1816-i *Motu proprio*nak némely elvei átmentek az új kánonjogi kódexbe is.

Consalvi néhány érdekes kiadatlan levelének és egy költői kísérletének (*Sopra la Concezione Delle Vergine*) közlése után az emlékkönyv második felében részint kivonatossan (Carlo Salotti: *Dal Conclave di Venezia al Concordato di Parigi*; Giuseppe Müller: *Consalvi insigne diplomatico della Santa Sede all'epoca di Napoleone ed al Congresso di Vienna*; Lorenzo Janssens: *Consalvi e l'incoronazione di Napoleone*; P. Rinieri S. J.: *Consalvi nella sua vita privata*) közlik azokat az előadásokat, amelyeket az ünnepségek során tartottak. A kivonatból látjuk, hogy az előadók szerencsésen

¹ Irodalmunkban Consalvi pályájával Kubinyi Viktor (Consalvi, *Katholikus Szemle*, 1903, 212–230. ll.) foglalkozott. Úgyesen megírt essayszerű dolgozat, amely legnagyobb részt Richemont: *Les dépêches mérites du Cardinal Consalvi* anyagközlése nyomán Consalvi diplomáciai működését 1814 áprilisától a bécsi kongresszus befejezéséig tárgyalja.

oldották meg feladatukat. Két előadást azonban szószerinti szövegében, irodalmi utalásokkal együtt közöl az emlékkönyv. Az egyik H. Bastgené (Consalvi uomo di Stato, 73—83. ll.), aki, másik értekezését mintegy kiegészítve, igen sikerült képét adja Consalvi államférfúi működésének, különösen az egyházi állam területi és szervezeti helyreállítása körül. A másik a pápai múzeumok főigazgatójának, B. Nogaranak (Il Card. Ercole Consalvi e le antichità e le belle arti, 84—101. ll.) értekezése Consalviról, a műbarátról. Dolgozatának, amelyben részletesen tárgyalja Consalvi közreműködését a Museo Chiaramonti és a Braccio nuovo megteremtésében, viszonyát Canovához stb., különös becses kölesönöz az, hogy számos képpel kíséri eredeti kutatásokon alapuló előadását. Ragonesi bíbornoknak tartalmas befejező beszéde és az ünnepségek leírása zárja be az emlékkönyvet.

Amidőn csak elismeréssel szólhatunk ez elsősorban tudományos szempontból becses emlékkönyvről, nem hallgathatjuk el annak egy érezhető hiányát. A további Consalvikutatásoknak szinte nélkülözhetetlen előfeltétele volna éppen Consalvi messzeágazó, sok államot érintő tevékenysége miatt, egy Consalvi-bibliográfia összeállítása. Kár, hogy az emlékkönyv szerkesztője elmellőzte ennek a kétségkívül nehéz, de hálás és rendkívül hasznos tudományos feladatnak a megoldását, amely az emlékkönyv természetéhez is oly kitűnően illett volna.

Tóth László.

Hubert Bastgen: Der Zustand des Katholizismus in Preussen im Jahre 1833. Roma, 1924, 16 l. (Különlenyomat a „Römische Quartalschrift“ XXXI. kötetéből.)

Hubert Bastgen: Vatikanische Akten aus den Jahren 1835/36. zum Beginn des Konflikts zwischen der katholischen Kirche und Preussen. Roma, 1925, 38 l. (Különlenyomat a „Römische Quartalschrift“ XXXII. kötetéből.)

Az a súlyos összeütközés, amely Poroszország és a katolikus egyház között a vegyesházasságok kérdése miatt a múlt század harmincas éveiben támadt és amely csúcspontját Droste-Vischering kölni érsek üldöztetésében érte el, jelentős hatással volt a vegyesházasságok ügyének magyarországi alakulására is. Éppen Várady L. Árpádnak posthumus munkája (Lonovics József római küldetése, Budapest, 1924.) hozza számos bizonyítékát annak, hogy nemcsak Scitovszky és Lajesák püspökökre hatott kezdeményezőleg a vegyesházasságokra vonatkozó rendeleteik kibocsájtásánál a Szentszéknek a kölni ügyben követett magatartása, hanem Lonovics római tárgyalásai közben is minduntalan a kölni ügyre történik hivatkozás (V. ö. Lonovics naplójegyzeteit, különösen 1840 december 5., 10., 24. és 1841 január 17-éről). De nemcsak ezen tárgyi összefüggés miatt

nem mellőzhető a magyar vegyesházasságok történetének tárgyalásánál a németországi, hasonló természetű bonyodalmak ismerete, hanem azért sem, mert Metternich egyházpolitikai tanácsadója a magyar ügyekben ugyanaz a Jarcke államtanácsos volt, aki Lonovicsot a kancellár megbízásából római útjára elkísérte és aki a bécsi nuncius útján sok esetben szolgált tanácsal, felvilágosítással a Kúriának a porosz egyházi állapotokat illetőleg. (Jarckenak 1841 végén, Metternich egyenes sugalmazására, a magyarországi egyházi és politikai helyzetről, valamint a szükséges reformok megindításáról készített igen becses emlékiratát közölte Gustav Turba: Eine Denkschrift Metternichs und Jarckes über Ungarn vom Ende 1841, Historisch-politische Blätter für das kath. Deutschland, 135. kötet [1905]), 26—47, 170—82. ll.)

Ilyen körülmények között méltán számíthat a magyar történettudomány érdeklődésére Hubert Bastgen két értekezése. Az első egy, Bastgen megállapítása szerint, Jarcke tollából származó emlékirat, mely a porosz állapotok tömör, de alapos jellemzése és Bunsen római porosz követ azon, 1833-ban a pápai államtitkár előtt tett állításának cáfolatára készült, hogy a katolicizmus Poroszországban virágzó állapotban van. Az emlékirat szerint ennek éppen az ellenkezője az igaz és a porosz rendszer, úgy a vegyesházasságok, mint más egyházi ügyek tekintetében egyenesen megsemmisítő a katolicizmusra.

Bastgen második értekezése a vegyesházasságok miatt támadt bonyodalom első időszakára tartalmaz ismeretlen adatokat. Amidőn Bunsen porosz követnek 1834-ben nem sikerült VIII. Piusnak a vegyesházasságok ügyét Poroszországban szabályozó Litteris altero abhinc anno kezdetű brevejének enyhítését kieszközölni, akkor a porosz kormány Spiegel kölni érsekkel, Droste-Vischering elődjével és annak suffraganeusaival, a brevenek, amelynek közzétételét mindeddig visszatartotta, egy olyan értelmezésben állapodott meg, amely a vegyesházasságokat illetőleg a kormányra kedvező lett volna. Amidőn a porosz kormánynak ez az eljárása Róma tudomására jutott, kitört a konfliktus. Az ügy kellő diplomáciai előkészítés végett a Vatikánban először egy német prelátus útján pontos tudósítást szereztek a katolikus egyház sérelmeiről, ennek birtokában ült össze azután 1835 szeptember 24-én a rendkívüli egyházi ügyek kongregációja, hogy a porosz állapotokkal és azok orvoslásának lehetőségeivel foglalkozzék. Igen érdekes adatokat tartalmaz ennek a jegyzőkönyve, amelyet Bastgen közöl először, arra vonatkozólag, hogy a Kúria a porosz kormánynál teendő diplomáciai lépésen kívül más eszközöket is keresett a bajok orvoslására. Nevezetesen Bunsen visszahívását és egy katolikus vallású porosz diplomatával leendő pótlását tartotta szükségesnek, azonfelül a katolikus egyház érdekeinek hathatós

sabb ellenőrzése végett egy állandó nunciatura felállítását, Berlinben vagy a Bundestag székhelyén, Frankfurtban ohajtott. Magának a diplomáciai lépésnek a súlyát pedig azzal kívánta fokozni, hogy a pápa körlevéllel fordul a püspökhöz, akiket a vegyesházasságokat illetőleg kötelességeik megtartására buzdít, a vegyesházasság ügyének és az azzal összefüggő elvi kérdéseknek tisztázására, tehát a jegyzék kellő előkészítésére pedig egy összefoglaló előmunkálat készült. Ezeknek az alapján hozta meg XVI. Gergely pápa 1836 január 17-én az elhatározását a jegyzék elküldésére, amelynek alapján azt március 15-én Bunsennek át is adták. Az ebből támadt súlyos bonyodalom további fejleményeiről Bastgen egy későbbi munkájában szándékozik beszámolni.

Bastgen mindkét dolgozata módszertani szempontból is figyelemreméltó. Sikeresen alkalmazza ugyanis azt a német történeti irodalomban ma már mindinkább szokásos eljárást, hogy munkájának gerincévé az okleveles anyagot teszi, amely elé bevezetésképen annak értékelése, illetőleg az eddigi ismereteink közé való beillesztése járul, míg magát a szöveget bőséges, sokszor levéltári anyagból merített magyarázó jegyzetek és bibliográfia kísérik. Ezt a módszert, mely különösen alkalmas egy kérdés körül csoportosuló történeti források közzétételére, történeti irodalmunk is sikerrel teheti magáévá.

Tóth László.

Ilberg Johannes: Die Aerzteschule von Knidos. (Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philol.-histor. Klasse. 76. Band. 1924. 3. Heft.) 26 lap. S. Hirzel. Lipese, 1925. Ára 1 márka.

Kos és Knidos — ezek voltak a korai görög gyógyászat főszékhelyei, melyeknek asklepiadjai nemes vetélkedéssel mérköztek egymással. A két iskola feje Hippokrates és a nála idősebb Euryphon voltak. Az utóbbiban látták később a knidosi orvosi iskola alapvető munkájának: a knidosi szentenciák szerzőjét, melyekről a Corpus Hippokratikum is, ha nem is feltétlen elismeréssel, megemlékezik. Ilberg tüzetesen tárgyalja a knidosi orvosi iskolát, sőt azt a kérdést is érinti, mennyiben mutatható ki a perzsa befolyásnak rája gyakorolt hatása.

Az alexandriai könyvtár tisztviselőinek sokszor tétetett már szemrehányás, hogy a hippokratesi gyűjteménybe a knidosi orvostani termékeket is belevették, a helyett, hogy gondos szövegkritika segítségével csakis a hippokratesi iskola emlékeit őrizték volna meg. Kétségen felül áll, hogy őket az a törekvés vezette, hogy mindent megmentsenek, ami akárcsak nőtalan is Hippokratesnek és iskolájának nevéhez fűződik. Hogy ilyenformán Knidos is belekerült a gyűjteménybe, annak ma csak örülni lehet, mert írásait e nélkül nem

tudnánk ma feleleveníteni. Más írott nyomunk nincs. Ez a szép feladat méltán volna Ilberg-től elvárható. Győry

Sudhoff Karl: Erstlinge der paediatrischen Literatur. Drei Wiegendrucke über Heilung und Pflege des Kindes. In Faksimile herausgegeben und in die literarische Gesamtentwicklung des Faches hineingestellt von..... Verlag der Münchener Drucke. München, 1925. Ára kötve 30 márka.

Kineses értékű ajándékot adott az orvostörténelem nagymestere nemcsak az orvostörténészeknek, hanem a szakmájuk fejlődése iránt érdeklődő orvosoknak, elsősorban a paediatereknek is. Mintaszerű facsmilés reprodukciókban jelentette meg egy előkelő könyvkiadó cég segítségével a gyermekgyógyászat legrégebb három ősnymtatványát, melyek az 1470-i esztendővel élesen lezáruló kéziratkort követő első években jelentek meg. Ezek: Paulus Bagellardus de Flumine: Libellus de aegritudinibus (et remediis) infantium 1472-ben, az augsburgi Bartholomaeus Metlinger: Regiment der jungen Kinder 1473-ban és a mechelni Cornelius Roelans: Opusculum aegritudinum puerorum 1485-ben megjelent művei. Megannyi ismerős név és mégis mily kevesen vannak, akiknek alkalmuk volt ezeket az alapvető munkákat szemügyre is venni. Pedig éppen a gyermekgyógyászokat kell, hogy közelről érdekkeljék ezek a munkák, melyek a paediatricát oly korán specialista szakmává avatták.

Sudhoff bevezető és magyarázó előszava 54 oldalt tesz ki. Ezen az aránylag szűk helyen Sudhoff a mondanivalójának oly tömegét tárja elénk, mely szinte nyomasztólag hat az olvasóra, aki alig győzi őt követni a tények s a történelmi előzmények és összefüggések szabatos megállapításában s a hozzájuk fűzött eszmék nyomain.

Ezen ismertetés kapcsán azonban engedtessek meg nekem egy ódiomot lelőknöm magamról, melyet immár egy évtized óta szóltanul hordtam a vállamon. 1900-ban megjelent „Magyarország orvosi bibliografiája 1472—1899” című munkámban mint hungaricumot neveztem meg a fiumei Paulus Bagellardus („de Flumine”) fentemlített munkáját, mely a szerző származási helye révén volt ilyennek, még pedig a legrégebb orvosi hungaricumnak minősítendő. Bibliografiám megjelenése után 15 évvel hagyta el a sajtót Veress Endre igen értékes műve: „A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (1264—1864)”, melynek 16. lapján azt írja, hogy a „Fluminensis” név nem utal Fiuméra, hanem arra a folyóra, mely Páduát körülveszi. Törlendő tehát dr. Győry Tibor orvosi bibliografiája 136. lapjáról Paulus Bagellardus 1472-i páduai műve, mivel szerzője nem fiumei volt.” Veress Endrének ezen kategórikus kijelentését annakidején nem rektifikáltam, jöllehet, ez tévedésen alapult.

Veress Endre nyilván nem ismerte Bagellardus munkájának — Sudhoff által is említett — s a sok közül 1485-i olasz kiadását, mely két helyen is „da Fiume“ származásának mondja szerzőjét. Meglehet ugyan, hogy még sincs igazam, mert a mi Trianon által elrabolt Fiuménkon kívül a Tagliamento mellett is van egy apró Fiume. Veressnek azonban semmiképen sem volt igaza, mert a Páduát körülvevő folyócska neve bizonyos, hogy „flumen“ lehetett ugyan, de „Fiume“ semmi esetre sem. Hogy azután a két Fiume közül melyik volt a Bagellardus származási helye, e tekintetben a nagyobbik valószínűség oly arányban szól a mi Fiuménk mellett, amennyivel tetemesebb volt már abban az időben a lakosság lélekszáma az adriaparti Fiumében, a Tagliamento melletti párányi Fiuméhoz képest.

Ezek után pedig térjünk vissza egy percre Sudhoff monumentális kiadványához!

Vajha kutúrtörténészeink és orvosaink, elsősorban az arisztokratikus multjukra méltán büszke gyermekgyógyászaink — aránylag nem nagy anyagi áldozatok árán — beszerznék ezt a párját ritkító szép művet épületes és gyönyörködtető időtöltésül és tanulságul.

Győry.

Lombard Ed.: Der medizinische Inhalt der schweizerischen Volkskalender im XVIII. und XIX. Jahrhundert. (Zürcher medizinischichtl. Abhandlungen. Herausgegeben von Dr. G. A. Wehrli.) 182 lap. Orell Füssli. Zürich, 1925. Ára 8 svájci frank.

Népkalendárium alatt a könyvnyomtatás feltalásáig, mindössze a csillagászati időbeosztást tartalmazó könyvet értették. De innen kezdve, bővül a szó fogalma. A mai kalendáriumokban a naptári rész szinte mellesleges. Elbeszélések, tanulságos cikkek képezik terjedelmének legnagyobb részét.

Ha a szó eredetét kutatjuk, a görögökig kell visszamenünk, ahol minden hét első napját (Kalendae) kikiáltották. Az első kalendáriumot 1480 körül nyomtatták. Abban az időben szokásos volt, hogy 24 verset kívülről tanultak meg belőle, hogy a napokat és a keresztyén ünnepeket jól megjegyezzék, mert bizony az első nyomtatványok elolvasása még meg lehetőszen nehezen sikerült az embereknek. Ez a 24 vers volt az úgynevezett „Cisiojanus“ magyarul: „eszió“.

Könyvünkéből megtudjuk, hogy az első nyomtatott svájci kalendárium 1497-ben készült és fametszetekkel volt ellátva. Ezen „Compost et Calendier des Bergiers“ egyik példányát a freiburgi könyvtár őrzi.

A XVII. században a kalendáriumok már elég számban jelentek meg, a XVIII. és XIX. században pedig már önálló műfajjá lesznek. De mennél inkább haladunk

visszafelé, annál inkább domborodik ki gyógyászati jellegük: elsősorban orvosi regulák gyűjteménye a kalendárium, kapcsolatosan az asztrológiával. Nem véletlen tehát, hogy főleg orvosok a kiadói az első kalendáriumoknak. Csak a XVIII. században lép a háttérbe orvosi és asztrológiai jellegük. Szerzőnk 1476-tól 1570-ig nyolc kalendáriumesimálót orvost sorol fel. Úgy látszik, némelyikük jobban boldogult ezzel a mesterséggel, mint a gyógyítással. A szöveg a különböző mulattató olvasmányokon kívül rendszerint a járványokról, csodákról, elserenésitlenedésekről szól, ábrákkal, adomákkal, tréfákkal tarkítva. Tartalmaz továbbá rendszerint egy vérbocsátási táblát figurával vagy a nélkül, instrukciókat az orvosi regulák alkalmazásáról, az évszakok befolyásáról az egészségre, s a várható termésre vonatkozó jóslatokat közöl, stb. A XIX. század kalendárium, mely már póstadíjszabást és hirdetések is tartalmaz, végkép eltávolodott attól az érdeklődési körtől, mely bennünket a könyv címében feltüntetett szakszempontból érdekel.

Szerzőnk félszáznál több kalendáriumot dolgozott fel orvosi és gyógyászati tartalmuk szempontjából s a gazdag anyagot 15 fejezetben ismerteti. Betegségek és abnormitások (pl. csodaszülöttek, tetszhalottak), egészségtani rendszabályok és betegségek, bone- és élettani felvilágosítások, szülészet és gyermekápolás, sebészet, bőrbajok és szépítőszer, fogászat, szem- és fülgyógyászat, babona és varázslat, kuruzslás. orvosi hirdetések, az orvos a néphumorban, a kalendárium jelentősége és jövője — ezek a témák képezik az egyes fejezetek tartalmát, melyeket 33 egykorú ábra facsimilés reprodukciója is segít illusztrálni.

A nagy kultúr- és orvostörténelmi értékkel bíró könyvet t. olvasóink figyelmébe ajánljuk. Győry.

Folyóiratszemle.

Az Ujság. 1925. 13. sz. II . . . t: *Ferenc Ferdinánd levelei.* Kiadatlan levelei alapján ismerteti Ferenc József és a trónörökös viszonyát, küzdelmét házasságáért, állásfoglalását Schönaich hadügyminiszter ellen. — 37. sz. *Pünkösti Andor: Nitti és a béke.* Nitti könyvének ismertetése. — 41. sz. — *nyí: Világostól Trianonig.* Pethő könyvének ismertetése. — 81. sz. *G. D. Andrassy és a boszniai okkupáció.* Észrevételek Mijalovics e tárgyú cikkére a belgrádi Politika c. lapban. — 103. *Hegedüs Lóránt: Tisza István, a vértanú.* Emlékbeszéd a Kisfaludy-Társaságban. — 122. sz. *Az 1908. évi revali találkozás.* Charles Hardinge Greynek küldött jelentésének kivonata. — 139. sz. *Szurmay Sándor: Az orosz veszedelem 1914-ben.* A Homonna, Uzsok, Bártfa és Limanova vidékén folytatott küzdelemről.

Budapesti Szemle. 1923 december. *Fellner Frigyes: A Magyar Szent Korona országai nemzeti vagyonának és nemzeti jövedelmének megoszlása a mai Magyarországon és az utódállamok között.* A nemzeti vagyon s jövedelem összes tényezőire (földbirtok, bányák, épületek, közlekedési eszközök stb.) kiterjedő rövid statisztikai kimutatás.

1924. január. *Balogh Jenő: Báró Wlassics Gyula Deák Ferencről.* A Magyar Jogászegylet Deák Ferenc-Bizottsága impuizust adott Wlassicsnak Deák Ferencről egy újabb élet- és jellemrajz megírására. A munka tömör összefoglalása a nagy államférfi életének, politikai pályájának, egyben eleven életű rajzot ad Deák egyéniségéről, hatalmas szelleméről. — *Lukács György: Wekerle Sándor.* Wekerle fáradhatatlan munkásságában eltelt életének s képességeinek méltatása. — *Szabolcsi Bence: Erdélyi Magyar Népdalok.* Kodály-Bartók e címen megjelent kötetéről szól, ezzel kapcsolatban a régebbi magyar népdalgűjtésekről is megemlékezik.

Február. *Kozma Andor: Beöthy Zsolt.* A Kisfaludy-Társaságban tartott emlékbeszéd, párhuzam Gyulai Pál és Beöthy között. — *Fraknói Vilmos: A Corvina-Könyvtár alapítása.* Uralkodása első éveiben Mátyás megelégedett az elődeitől gyűjtött királyi könyvtárral, az egyetem alapítása után azonban nagy figyelmet fordított a könyvgűjtésre, s szoros érintkezést tartván fenn a külföldi renaissance szellemi életével, kifejlesztette a Corvina-Könyvtár pompás gyűjteményét, melynek számára — valószínűleg Fioravanti által — új palotát is emeltetett. — *Magyar Zoltán: Ludendorff és Rathenau szellemi műhelyéből.* A német nemzet és állam történetének legutóbbi korszakában kiemelkedő fontosságú szerepet játszott két egyéniségről: a katona-államférfiről s a gazdasági szakemberből lett politikusról, működésükről ad képet. Egyik az óriás küzdelem folyamán a mai háborúhoz szükséges hatalmas apparátus mozgatója s a németiség erőinek hihetetlen energiájú összetartója, a másik az összeomlás után próbál a maga szempontja szerint kibontakozást, újjáépítést. A modern állam szervezetének, szükségleteinek ismeretével s az irányításhoz szükséges képességekkel mindkettő rendelkezett. — *Papp Viktor: Jelentés az 1923. évi Greguss-jutalom tárgyában.* Az 1917—22. évek zenei eseményeinek, az Operaház ez idő alatti teljesítményének áttekintése.

Március. *Németh Gyula: Húnok, bolgárok, magyarok.* A hún-bolgár azonosságról kialakult felfogás korrekcióra szorul. A bolgárság, mely a III. században hún fennhatóság alá került, a török népek legnyugatibb ága s így valószínűleg már a Krisztus születését megelőző idő óta érintkezésben állott a magyar néppel, a finnugorság legkeletibb ágával. — *Viszota Gyula: Néhány cenzurái eset 1846—47-ben.* A negyvenes években kormányköreink erősebb eszközökhöz nyultak a régi rend fenntartására, a megszigorított cenzura fokozódó erővel próbálta az ellenőrzést kijátszó új szellemi áramlatok termékeit a megjelenésben megakadályozni. A cenzura s a szerzők-könyvnyomók-könyvkereskedők áldatlan küzdelmére ad néhány példát a cikk. — *B. J.: A háború okai és tanúságai* (Loves Dickinson: Cause of International War) és *B. J.: Magyarország helye Európában* (gr. Teleki Pál: The evolution of Hungary...), könyvismertetések.

Április. *György Endre: Gróf Széchenyi István közlekedési politikája.* Széchenyi egész életén át odaadó, emberfölötti munkát végzett közlekedésünk előmozdításáért, közlekedési hálózatunknak Budapest centrumhoz képest való kiépítéséért. A cikk szerzője összefoglalja Széchenyinek a Lánchíd létrehozásában, közutak, víziutak teremtésében s a vasút körül kifejtett tevékenységét. Közlekedésügyi rendszere a szükségleteknek mindenben megfelelt, vasút politikánk a Széchenyi javaslata által kijelölt alapon valószínűsített meg s az az idők folyamán helyesnek bizonyult. — *Goál László: Kégl Sándor.* Megemlékezés az elhunyt jeles orientalistáról. — *Mahler Ede: Újabb leletek az ókori kelet földjén.* A muzeális és archaeologia szempontból becses leleteket nyújtó, a história számára azon-

ban kevés új adatot eredményező Carnarvon-féle Tutankhámon-ásatásokkal foglalkozik.

Május. *Császár Elemér: Színkritikánk a Nemzeti Színház megnyitáig.* A magyar színházi kritika a XVIII. század legvégén még igen gyenge kezdetet mutat, a XIX. század első negyedében komolyabbá válik, majd a század derekán Bajzával kifejlődését találja s magas színvonalra emelkedik. — *Barabási Kun József: Madách és Eötvös.* Irodalomtörténeti tanulmány: Eötvös állam- és történetfilozófiájának hatása Madách felfogására. Eötvös A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra című munkájának nyomai felfedezhetők Az ember tragédiájában. — *Kenedy Géza: Hadrianus és villája.* Úti benyomások, impressziók a tivoli-melletti pazar császári nyaraló, a hellén művészet utolsó pompás alkotásának romjai között, ezzel kapcsolatban megemlékezés Hadrianusról, a tiburi villa építőjéről s koráról, az antik művészet s kultúra hanyatlás előtti renaissance-áról, utolsó fellobbanásáról. — *Nagy Iván: Kolczor.* Az orosz népies líra megteremtőjének életrajza. — *B. A.: Francia könyv Mátyás király könyvtáráról.* (La Bibliothèque du roi Mathias Corvin, a codexfestések sokszorosítására alakult francia egyesület kiadása); — *Kéky Lajos: Balassa Bálint munkáinak új kiadása* (Dézsi Lajos kiadása): könyvismertetések.

Június. *Ybl Ernő: Toscana szobrászata a quattrocentóban.* A renaissance építőművészete hirtelen, határozott stílusváltozást mutat, a plasztika azonban fokozatosan fejlődik ki a XIV. század gótikájából, a fejlődést siettetik az antik művészet emlékei, melyek a mesterséges formarendszerrel szemben az organikus felfogás kialakulását mozdítják elő. Firenze az új művészet, a főbbé nem dekoratív, de az emberi alak problémájának önálló megoldását kereső szobrászat bölcsője. A művészek egyéni felfogása érvényesül. Donatello, Ghiberti, Luca della Robbia és Jacopo della Quercia működése sokszínűvé teszi a XV. század első felének szobrászatát, utat törvén a későbbi quattrocento művészei (Rossellino, Benedetto da Maiano, Verocchio stb.) harmonikus, kevésbé monumentális, de képzeletben, formakínészekben gazdag alkotásainak. — *Rózsa Dezső: Magyar tárgyú német darabok a hazai német színpadokon.* Néhány szemelvény a XIX. század fordulóján idegen színtársulatok által magyarországi színpadokon vagy Bécsben bemutatott magyar vonatkozású színművek közül. E darabok tartalmaznak ugyan néha egy-egy jó megfigyelést, jellemképet, nagyrészt azonban felületes és laza kompozíciójú termékek. — *D.: A Mücsarnok tavaszi tárlata.*

Szeptember. *Br. Forster Gyula: Gróf Berchényi László francia marsal élettörténete.* Rákóczi s a Törökországban eltemetett bűdosók hamvainak hazahozatalakor felmerült a terv, hogy Berchényi Miklós fia, a Luzancyban nyugvó László francia lovasgenerális földi maradványai is hazaszállíttassanak a kassai közös sírboltba. A hazai kormánykörök támogatása mellett a francia kormány megadta az engedélyt a marsal tetemeinek Magyarországba átvitelére, ez a szándék azonban de la Rupelle vicomte nejeként — ki mint leánygón Berchényi László leszármazottja, az exhumálás ellen tiltakozást jelentett be — közbelépése folytán meg nem valósulhatott. — *Zelrich Kornél: A technika hatása a közlekedésre.* A Magyar Közgazdasági Társaság közgyűlésén tartott előadás. A közlekedés fejlettsége, mely a legszorosabb nexusban áll a technika haladásával, a kultúra fokmérőjének tekinthető. Ez alapon cikkíró fokozatokat állapít meg a közlekedés fejlődésében s áttekintést nyújt a közlekedés néhány fázisán az ókor közötti közlekedésétől a legújabb kor vasútjáiáig, melynek történetével aránylag hosszabban foglalkozik. — *Császár Elemér: Az Athenaeum színi kritikái.* A Nemzeti Színház megnyitásával egy időben

megindult Athenaeum Bajza, Vörösmarty s közben Toldy tollából állandó rovatban figyelemmel kísérte, bírálta a színházi eseményeket. A helyes irányban mozgó magyar színikritikát megteremtő, annak irányát a jövőre néve is megszabó munkásságukat s kritikáik körül kifejlődött irodalmi polémiaikat öleli fel a cikk.

Október. *Magyar Zoltán: Az alanyi adók a magyar adórendszerben.* A magyar egyenes adórendszert ismerteti a kezdetnek tekinthető 1848. évi VIII. t.-c.-től a legutóbbi évek ezirányú rendelkezéséig. — *Br. Forster Gyula: Gróf Berchényi László francia marsal élettörténete* (II.) Berchényi László a szabadságharc leveretése után Franciaországba költözött s 1712-ben XIV. Lajos hadseregébe lépett, hol gyors előmenetelt talált, állandó tevékeny részt vevén Franciaországnak a XVIII. század folyamán vívott folytonos nagy küzdelmeiben. 1720-ban XV. Lajostól erre megbízatván, részben Törökországba kibújdosott magyarokból, huszárezredet állított fel, melynek ő lett első ezredese. Ezzel kapcsolatban cikkíró áttekintést nyújt a francia huszárezredek történetéről, majd folytatja Berchényi élettörténetét, részvételét az 1730-as évek hadjárataiban, a lengyel örökösödési háborút befejező 1738-as bécsi békéig. — *Ilosvay Lajos: Nagyszigethi Szily Kálmán, életrajz.* — *V. G.: Színházi Szemle.* — *Mályusz Elemér: Két város harca.* Domanovszky Sándor munkájának (A szepesi városok árúmegállító joga) ismertetése.

November. *Kenedy Géza: A magyar föld egysége.* A geográfiai tényezők politikai históriai hatása és szerepe. — *Br. Forster Gyula: Gróf Berchényi László francia marsal élettörténete.* (III.) Az osztrák örökösödési háború rövid békeszolgálat után újra a hadszíntérre szólította Berchényit, ki a csehországi hadjáratban, később a rajnai s flandriai sereg küzdelmeiben ismétletlen igen kitüntette magát; fellebbvalói értékelték s jutalmazták képességeit: 1744-ben elérte a legmagasabb csapattiszti rangot („lieutenant général”), majd számára új méltóságot — huszársági felügyelő — kreáltak, végre 1757-ben Franciaország marsalljává emeltetett mint az egyetlen könnyű lovastiszti, aki e méltóságot elérte. Ugyanez évben a szolgálatról visszavonulva, Lesczinszky Szaniszló lunevillei udvarában s birtokán, Luzancyban élt 1778-ban bekövetkezett haláláig. Fia, Ferenc örökölte atyja ezredét, a forradalom kitörésekor azonban átpártolt a császárhoz s az osztrák hadseregben folytatta katonai pályáját, éppúgy, mint fia László, a marsal unokája, ki mint osztrák alezredes hunyt el Kassán 1835-ben. — *Magyar Zoltán: A felső-oktatás és tudományos élet a háború után Németországban és Ausztriában.*

December. *Berzeviczy Albert: Lord Byron.* Megemlékezés halálának 100 éves fordulójára alkalmából; egyénisége, értékelése. — *Gulyás Jenő: Újabb közlekedési problémák.* A motorikus közlekedési eszközök szerepe a forgalom újabb szükségleteinek kielégítésében. — *Bonkáló Sándor: Nagy Péter cár és kora az orosz szépirodalomban.* Az orosz lélek és vallás évszázados forrongását, vajudását a középkorban, majd a nyugatról betörő s az uralkodó köröktől erőszakkal, kegyetlenséggel is terjesztett eszméknek az orosz lélek orthodoxiájával való összeütközése által okozott mély megrázkódtatásokat festi s az ezzel foglalkozó orosz regényirodalmat ismerteti. — *Szabolcsi Bence: A régi magyar zenetörténet problémái.* Összefoglaló magyar zenetörténet számára alkalmas rendszert dolgoz ki és ajánl. — *Ybl Ervin: Az őszi képzőművészeti kiállítások.*

1925. január. *Marx Károly: Benczúr fejlődése és művészete.* — *Hajnal Henrik: A Duna nemzetközi joga.* A tekintélyes nemzetközi jog irodalommal bíró Duna-kérdés számos évtized óta foglalkoztatta Nyugat- és Közép-európa, elsősorban a legilletékesebb volt monarchia diplomáciáját, de az eddig nyílt problémát a világháború után kötött békeszerző-

dések s a párizsi Duna-egyezmény sem oldották meg, amennyiben az európai Dunabizottságot továbbra is fenntartották s a hajózás szabadságát a réginél is szűkebb térre szorították. Főleg a bécsi Staatsarchivban talált adatok alapján megvilágítja szerző a Duna-kérdés történetét az 1815-i párizsi béketárgyalásoktól kezdve s magyarázatát adja: miért akadályozta meg Ausztria ismételtén a sok oldalról óhajtott Duna-konferencia megvalósulását s törekedett attól a többi államokat visszatartani, megakadályozván a Duna nemzetközivé tételét. — o. s.: *Tompá Mihály*. Császár Elemér munkájának ismertetése.

Február. *Berzeviczy Albert: Szűzszeret és zene az ötvenes években.* A forradalmat követő abszolútizmus minden nyomása s a felsőbb helyen pártolt német színészet konkurrenciája mellett is virágzó magyar színészetéről ad képet a közlemény. Legkedvezőbbek a viszonyok, természetesen a fővárosban. A Nemzeti Színház műsora magas színvonalú, színészgárdája értékes. Ez az idő egyúttal az igazi magyar műzeneköltés, zeneműkiadás, szimfónikus zeneművelés s a zene-esztétika születési kora. — *Alpár Ignác és Lyka Károly: A Greguss-jutalom.* (Jelentés a második évkör építészeti jutalmáról.)

Március. *Berzeviczy Albert: Jókai.* A Kisfaludy-Társaság Jókai-ünnepélyén tartott megnyitóbeszéd.

Április. *Zelovich Kornél: Széchenyi és a magyar közlekedésügy.* A XIX. század elején Magyarország közlekedése messze el volt maradva a fokozott mértékben építkező nyugati népek mögött s ez iránt érzék is alig mutatkozott. Cikkíró — ki szerint történeti irodalmunk nem méltányolja kellőképp Széchenyinek az anyagi reformok terén megnyilvánult nagyszabású tevékenységét, holott egy ország úthálózata jólétének alapja s kultúrájának mutatója — áttekintést törekedik nyújtani Széchenyinek a magyar közlekedés fejlesztésére irányuló tevékenységéről: az aldunai hajózó út s a Széchenyi-út, továbbá a Lánchíd történetéről. — *Br. Forster Gyula: A lelkészek ellátásának és a főpapi javadalom és jövedelem szabályozásának kérdése a Habsburg-Lotharingiai ház királyai idejében.* Középkori törvényeinkben a papok anyagi ellátására nézve alig találunk intézkedést. A XVI. század óta irányul erre mind nagyobb gondoskodás. III. Ferdinánd 1650. évi alapítványa a szegénysorsú plébánosok támogatására a lelkészek állami fizetéspótlásának kezdete. Fokozottabb gondoskodást mutatnak a III. Károly által felállított, cassa parochorum, majd Mária Terézia és II. József intézkedései, a lelkészek fizetéspótlásának rendszeresítése s felemelése. A mutatkozó hiányokat azonban sem a cassa parochorum, sem a fundus ecclesiasticus stb. nem tudta megorvosolni. — *Dalmady Győző: Emlékezések,* a Kisfaludy-Társaság történetéből.

Magyarország. 1925. 197—202. szám. *Conrad volt vezérkari főnök újabb emlékiratai.* Küzdelmei a magyar függetlenségi törekvésekkel szemben. Tisza a magyar határok megvédéséért. A csehek árulásáról. A polgári miniszterek és katonai hatóságok közötti differenciákról. — 231—235. szám. *Fekete Örs: Károly király utolsó repülőútja.* IV. Károly király októberi útja Magyarországra.

Magyarország. 1925. 154. szám. *Mátyás király idegen zsoldos hadserege.* Tóth Zoltán könyvének ismertetése. — 172. szám. *József nádor iratai.* A kiadott iratok ismertetése. — 217. szám. *H. A.: Széchenyi István naplói.* A naplókiadás ismertetése. — 241. szám. *Az első magyar könyv Károly király tragédiájáról.* Balassa Imre: A magyar királytragédia. IV. Károly c. könyvének ismertetése. — 292. sz. *Máté Elek: Kossuth látogatása Angliában.* 1851 október 24—november 20. Kossuth megérkezése Londonba és ottani szereplése. Elindulása Amerikába. — U. o

Ecsedi István: Széchenyi és Debrecen. Széchenyi szereplése Debrecenben és vonatkozásai a városhoz.

Nemzeti Ujság. 1925. 154. szám. *Túri Béla: A világháború előzményei.* Andrássy e című könyvének ismertetése. — 166—167. szám. *Rudolf trónörökös végrendelete.* Az udvari levéltárban őrzött, Bécsben, 1887 március 2-án kelt végrendelet és ezzel kapcsolatos okmányok közlése. — 166. szám. *Túri Béla: A döblingi hagyatéék.* Széchenyi irodalmi hagyatékának kiadását ismerteti. — 169. szám. *Szerlemhegyi Jenő: Magyar háborúskönyv.* Czéhus Zoltán könyvének ismertetése. — 172. szám. *Barabás Albert Fester Richard könyve.* Fester: Die Politik Kaiser Karls und der Wendepunkt des Weltkrieges c. könyvének ismertetése. — U. o. *Köress Hermann: Ivangorod bevétele.* Ivangorod elfoglalása és az 1915 augusztus havi offenzíva Oroszország ellen. — 178. szám. *Eckhart Ferenc: A fekete sereg.* Tóth Zoltán könyvének ismertetése. — 188. szám. *Barabás Albert: Nitti új könyve a békéről.* Ismertetés. — 200. szám. *Kemeckey László: Világostól Trianonig.* Pethő Sándor könyvének ismertetése. — 205. szám. *Kassay-Farkas László: 1914 szeptember 6-án a németeknek nem lett volna szabad megkezdeniök a marnei csatát.* A csatavesztés okairól. — 211. szám. *Túri Béla: Széchenyi-napló.* Viszotától kiadott naplók ismertetése. — 217. szám. *F—y: Hogyan vigyáztak a bécsiek I. Ferenc Józsefre?* A bécsi biztonsági szolgálat I. Ferenc József korában. — 227. szám. *Túri Béla: József nádor iratai.* A kiadás ismertetése. — 232. szám. *Ribiczky Gyula: A magyar nemzet őstörténete 896-ig.* Karácsonyi János könyvének ismertetése. — 235. szám. *Hömañ Bálint: Történelem és katolicizmus.* A magyar történetírás irányairól és a katolikus-ellenes tendenciáról a történetírás terén. — 246. szám. *Kelényi B. Ottó: A szatmári béke története.* Lukinich Imre könyvének ismertetése. — 253. szám. *Túri Béla: Széchenyi szelleme.* Széchenyi politikájának rövid összefoglalása. — U. o. *Viszota Gyula: Az 1825. évi országgyűlés és az akadémia megalapítása.* Széchenyi szerepének áttekintése az 1825. évi országgyűlésen. — 256. szám. *Túri Béla: Legújabb történelmünk forrásai.* Magyarország újkori történetének forrásai c. sorozat eddig megjelent kötetének áttekintő ismertetése. — 262. szám. *Kelényi B. Ottó: Anonymus a legújabb kutatások világánál.* Jakubovich újabb Anonymuskutatásait ismerteti. — 277. szám. *Túri Béla: II. Vilmos.* Ludwig Emil Wilhelm der Zweite c. könyvének ismertetése. — 282. szám. *Szombathy Kálmán: Limanova.* A limanovai csata előzményei és lefolyása. — 285. szám. *Túri Béla: Az 1848: III. t.-cikk előzményeiből.* Károlyi Árpádnak a Klebelsberg-emlékkönyvben közölt cikkét ismerteti. — 291. szám. *Kállay Miklós: Herczeg új Tisza-könyve.* A „Das moderne Ungarn“ c. sorozatban megjelent könyv ismertetése.

Népszava. 1925. 254—255. sz. *Gergely Győző: Világostól Trianonig.* Pethő Sándor könyvének ismertetése. — 291. sz. *Gergely Győző: Görgey és Kossuth.* Steier: Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei c. könyvének ismertetése.

Neues Pester Journal. 1925. 163. sz. *Olim: Schriften des Palatins Erzherzog Josef.* József nádor iratainak megjelent első kötetét ismerteti.

8 Órai Ujság. 1925. 160. sz. *Egy darab történelem főhercegi levelekben.* József nádor iratainak ismertetése. — 172. sz. *K.: A német összeomlás okai.* A német vizsgálobizottság munkálatairól. — 206. sz. *Világostól Trianonig.* Pethő Sándor könyvének ismertetése. — 214—215. sz. *Czernin gróf volt külügyminiszter emlékirata Tisza Istvánról.* Czernin emlékiratainak Tiszával foglalkozó részleteit ismerteti. — 237. sz. *Takáts Sándor: Küzdelem a részegeskedés ellen.* XVI. és XVII. századi rendelkezések és irodalom

az alkohol ellen. — 245—247. sz. *Träger Ernő: Koerber és Tisza*. Politikai együttműködésük megvilágítása, 1903. évi közjöji vitájuk ismertetése, Koerber miniszterelnöksége Stürgkh halála után, lemondása Károly király trónralépte után. — 253. sz. *Östör József: Világostól Trianonig*. Pethő Sándor könyvének ismertetése. — 265. sz. *Mikszáth Kálmán: Ferenc József*. Halála évfordulója alkalmából uralkodói kvalitásainak méltatása. — 291. sz. *Herczeg Ferenc Tisza Istvánról*. Herczeg Tisza életrajzának ismertetése. — 292. sz. *Paléologue francia nagykövet szenzációs naplója a cári trón összeomlásáról*. Paléologue naplójának ismertetése és néhány közlétt rövid részlete.

Pester Lloyd. 1925. 148. reg. sz. *Marczali, Heinrich: Russische Diplomatie im Weltkrieg*. Iswolski im Weltkrieg (Neue Dokumente aus den Geheimakten russischer Staatsarchive. Nebst einem Kommentar von Friedr. Stieve) c. mű ismertetése. — 158. esti sz. *Die Schriften des Palatins Josef*. József nádor iratai első kötetének ismertetése. — 160. reg. sz. *Schuldfrage — Schuldfrage*. A német trónörökös „Ich suche die Wahrheit“ c. könyvének ismertetése. — 168. esti sz. *Schicksalsstunden der Monarchie*. Redlich József: Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkrieg c. könyvének ismertetése. — 169. esti sz. *Die Memoiren Masaryks*. Ismertetés. 171. reg. sz. *T. G. Masaryks Memoiren*. Eszrevételek Masaryk emlékirataira. — 171. esti sz. *Die Ursachen des Zusammenbruchs im Jahre 1918*. A német nemzetgyűlés parlamenti vizsgálóbizottságának a tárgyú közleményeit ismerteti (I—II. kötet). — 172. reg. sz. *Kövess, Baron Hermann: Die Einnahme von Iwangerod*. Kövess tábornagy főljegyzései Iwangerod ostromáról és bevételéről. — 183. reg. sz. *Wertheimer, Eduard von: Ein deutscher Diplomat über Ungarn im Jahre 1842*. Freiherr Canitz, Karl Wilhelm Ernst von, 1842-ben kelt főljegyzéseinek közzététele. Az itt közölt Magyarországra vonatkozó rész Canitz 1888-ban kiadott emlékirataiból hiányzik. — 184. esti sz. —a —a: *Ungarns Geschichte von Világos bis Trianon*. Pethő Sándor Világostól Trianonig c. könyvének ismertetése. — 184. esti sz. *Iswolskis Kampf gegen Ungarn*. Magyarország feldarabolásának és a monarchia felosztásának terveire vonatkozó iratok közlése a német külügyi hivataltól kiadott Diplomatischer Schriftwechsel Iswolskis c. munkából. — 186. reg. sz. *Redlich, Josef: Einige Worte über „Die Schicksalsstunden der alten Monarchie“*. Eszrevételek a 168. esti számban megjelent ismertetésre. — U. o. *Antonius, Fritz: Der Brand von Buda 1810*. Közli József nádornak 1810 szept. 5-én és szept. 8-án Ferenc királyhoz írott két levelét a budai tűzvész tárgyában. — 195. reg. sz. *Auffenberg-Komarow, Freiherr von: Die Ursachen des deutschen Zusammenbruchs im Jahre 1918*. A német parlamenti vizsgálóbizottság jelentésének ismertetése. — 199. reg. sz. *Eöttevényi, Olivér von: Nach der Waffenstreckung von Világos*. Adatok az udvari levéltárból. Közli 1849 aug. 2-án Haynauhoz intézett utasítás szövegét és az aug. 22-én tartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyvének részleteit. — 209. esti sz. *Eöttevényi, Olivér von: Franz Josef und die Arader Märtyrer*. Közli Ferenc József 1849 aug. 29-én kelt levelét Haynauhoz, melyben meghatalmazza Haynaut, hogy a forradalom legveszedelmesebb vezetőit halállal büntesse. — 212—214. sz. *Czernin, Graf Ottokar: Erinnerungen an Graf Stefan Tisza*. Tisza politikai és történelmi jelentőségének méltatása emlékezősek keretében. Közli Tiszának négy Czerninhez intézett levelét 1916 dec. 26., 1917 márc. 17., máj. 4., 1918 ápr. 1-i kelettel, és egy hivatalos iratát 1917 febr. 21-i kelettel. — 215. reg. sz. *Marczali, H. Die Tisza-Erinnerungen des Grafen Czernin*. Marczali észrevételei az előbb ismertetett cikksorozatra. — 222. reg. sz. *Marczali, Heinrich: Fürstin Lieven*. Lieven hercegnőnek Harold Temperleytől kiadott emlékiratait ismerteti. — 223. reg. sz. *Kumlik, Emil: Széchenyi und Kossuth*. A Kelet népe

új kiadását ismerteti. — U. o. *Happaport, Jakob: Metternich als Staatsmann*. Allamférfiúi jelentőségének méltatása. — 229. reg. sz. *Wilhelm II. Aufstieg und Niedergang*. Emil Ludwig: Kaiser Wilhelm II. c. könyvének ismertetése. — 236. reg. sz. *Eöttevényi, Olivér, v.: Haynau und die Todesurteile*. Adatok az udvari levéltár aktaiból az aradi kivégzések történetéhez. — 241. reg. sz. *Eöttevényi, Olivér v.: Haynau Sturz*. Haynau 1850-ben történt nyugdíjazásának előzményeiről. — 244. esti sz. *Kumlik, Emil: Der Szatmár Friede*. Lukinich Imre A szatmári béke története és okirattára c. könyvének ismertetése. — 257. reg. sz. *Eckhart, Franz: Maria Theresia*. Kretschmayr Heinrich könyvének ismertetése. — U. o. *Kumlik, Emil: Klebelsberg Gedenkbuch*. Az emlékkönyv ismertetése.

Pesti Hírlap. 1925. 161. sz. *Balla Antal: József nádor iratai*. A Domanovszkytól kiadott iratok ismertetése. — 170. sz. *Hogyan teremtettk meg a cseh-szlovák államot a propaganda eszközeivel?* — 171. sz. *Utolsó kísérletek a Habsburg-birodalom megmentésére*. Részletek Masaryk emlékirataiból. — 178. sz. *Balla Antal: Kossuth Lajos három ismeretlen levele*. Közli Kossuthnak Türr Istvánhoz 1860 dec. 25-én kelt levelét Teleky László elfogatásáról, 1861 febr. 13-án kelt levelét a bankjegypörőről, Helfy Ignáchoz 1861 márc. 6-án kelt levelét a Timesről és az októberi diplomáról. — 182. sz. *Balla Antal: Gróf Széchenyi István dőblingi irodalmi hagyatéka*. A kiadás ismertetése. — U. o. *Szatmári Mór: Kossuth Ferenc először — Ferenc Józsefnél*. Kossuth Ferenc első audienciája 1905 febr. 12-én. — 192. sz. *S. E. Gróf Széchenyi István naplói*. A kiadott naplók ismertetése. — 194. sz. *Hogyan találták meg a szent koronát a szabadságharc után?* Részleges közlése Karger Titusz őrnagy-hadbíró jelentésének Kempen altábornagynak a szent korona feltalálásáról. — 205. sz. *Szatmári Mór: Magyar pénzhamisítók a XVI. században*. Miklós mester. Péter szebeni ötvös fia, Kávássy Kristóf mármarosai kapitány megbízásából hamis arany- és ezüstpénzeket vert. Később Dobónak és Homonnay Györgynek készített hamis pénzeket. — 207. sz. *Balla Antal: Világostól Trianonig*. Pethő Sándor könyvének ismertetése. — 220., 229. sz. *Haynau bizalmas jelentései a szabadságharc leverése után*. Haynau jelentéseinek közlése. — 277. sz. *Balla Antal: Gróf Széchenyi István és Kossuth Lajos vitája 1841-ben*. A Kelet Népe új kiadásának ismertetése. — U. o. *Szatmári Mór: A szeptember 23-i kihallgatás*. Apponyi, Andrássy, Bánffy, Kossuth és Zichy Aladár kihallgatása a királynál 1905 szept. 23-án a Fejérváry-kormány lemondása után. — 282–289. sz. *Gróf Tisza István titkos levelezése I. Ferenc Józseffel, IV. Károllyal és a volt monarchia legfőbb vezetőivel*. Tisza 1914-ben kelt leveleiből Ferenc Józsefhez, Bolfrashoz, a legfelsőbb hadvezetőséghez, Krobotinhoz, Frigyes főherceghez. 1915-ből: Frigyes főhercegnek, a balkáni haderők főparancsnokságához, Bolfrashoz, Jenő főherceghez.

Pesti Napló. 1925. 145. sz. *Sz. L. Márki Sándor*. Nekrológ. — 188. sz. *Berzericz Albert: Nitti legújabb könyve*. Fr. Nitti: La Pace c. könyvének ismertetése. — 211. sz. *Rákosi Jenő: Deák és a kiegyezés*. Pethő Sándor könyvének ismertetése. (Világostól-Trianonig.) — 292. sz. *Marczali Henrik: A királyi szék betöltése Magyarországon*. A magyar trón öröklésének módjáról Arpád, illetőleg Géza fejedelemtől V. Ferdinándig.

Revue des deux mondes. 1925. 15. Févr. *Reinach-Foussemagne, comtesse de: Lettres de Charlotte, impératrice de Mexique*. Sarolta mexikói császárnő, habsburgi Miksa császár nejeinek néhány kiadatlan levelét közli, melyek fontos adatokat tartalmaznak rövidéletű uralkodásuk történetére. A levelekből megállapítható, hogy a belga uralkodóházából származó császárnő minő ambícióval igyekezett talajt teremteni kalandos vállalkozásuknak, így különösen érdekes sikertelen küzdelme, amellyel a mexikói

szekularizációs törvények érvénybenmaradását össze akarta egyeztetni egy megkötendő pápai konkordátummal. A pápánál lefolyt tragikus kihallgatási jelenet már teljes valóságában feltárta a fiatal császárnő lelki zavarodottságát. III. Napoleon eljárása, amellyel kivonta csapatait a még pacifikálatlan Mexikóból, a császárság bukása és Miksa kivégeztetése kevés megszakítással örök éjt borított szellemére.

Revue des sciences politiques. 1925. Avr.-Juin. *Matter P.: Les conventions franco-sardes des 26—28 Janvier 1859.* Franciaország és Piemont között, az Ausztria ellen irányuló háborúra vonatkozó diplomáciai érintkezés nem a szokásos szolgálati úton, hanem közvetlenül a császári kabinet és Cavour irodájának érintkezése útján folyt le. A megkötött titkos szerződésnek nemcsak tartalma, de még dátuma is sokáig ismeretlen volt, eredetijét tartalmának végrehajtása után Cavour kezdeményezése elégették. Francia és olasz történétírók és diplomaták (Bianchi, Chiala, Rothan, Ollivier Emil) sokat foglalkoztak vele, míg végül 1910-ben Sforza Giovanni „Nel primo centenario della nascita di Camilli Cavour“ c. munkájában aprólékos gonddal követve a szerződés megkötésének histórikumát, megközelítően megadta végleges szövegét. A hivatalos keltezés azonban (dec. 12—16.) nem bizonyult valónak. Újabb adatok egybevetéséből sikerült megállapítani valódi keltét és az antedatálás okát. 1858 július 21-én III. Napoleon és a sárd miniszter Plombièresben előzetes politikai szerződést kötöttek Ausztria ellen való háborúról és egyben családi szerződést Napoleon Jerome herceg és Clotild hercegnő, Viktor Emmanuel leányának házasságáról. Ez utóbbit a hercegnő ellenkezése miatt egyelőre elejtették, az előbbi titokban tovább tárgyalták. A császár és Cavour levelezésén kívül forrásul szolgálnak még ehhez Cavournak Conneauhoz és Bixiohoz intézett levelei. A sárd király és Cavour október közepétől foglalkozott a szerződés szövegének tervezetével. November 2-án III. Napoleon elküldte Niel tábornokot, hogy La Marmora hadügyminiszterrel megbeszélje a háború megindításának részleteit. A császár olyan okot igyekezett keresni a háborúhoz, amely szerint a jog és igazság az ő oldalukon legyen és meg volt győződve arról, hogy az ellenfél ezt az okot szolgáltatni fogja még a tavasz folyamán. Cavour december 24-én megküldte párizsi követének Villancarinának a konvenció tervezetét, amelyet a császár 27-én kapott kézhez, 4 nappal később pedig elmondta Hübner grófhhoz, Ausztria párizsi követéhez intézett történelmi nevezetességű újívi üdvözlését. Ez a nemzetközi viszonylatokban azonnal éreztette hatását, ami magát Cavourt is nyugtalanította, de egyben bizalommal töltötte el jövődő szövetségese iránt. A subalpin parlament január 16-iki megnyitásánál tartott trónbeszéd végső fogalmazása is már a Tuilleries-kből származott. (A híres „grido di dolore“, az elnyomott olaszok fájdalomkiáltása.) Ausztria azonnal fegyverkezett. Hat nap múlva Piemontba érkezett Napoleon herceg, hogy a Clotild hercegnővel két hónappal előbb megállapított házasságot megkösse, a szövetségi szerződésnek azonban meg kellett előznie a házasságot. Január 24-én befejezték az erre vonatkozó tárgyalásokat, III. Napoleon 26-án aláírta Párizsban, de antedatálva azzal az indokolással, hogy a herceg házassága ne lássék vásárnak, mintha azt csupán a szerződés ellenében lehetett volna megszerezni. 28-án az olasz király is aláírta a szerződést, a házasságot pedig 29-én kötötték meg. Ezzel tehát meg van oldva a szerződés dátumának problémája: a szerződés szövegében 1858 december 12—16-án, a valóságban azonban 1859 január 26-án (Páris) és január 28-án (Turin) írták azt alá. A szerződés szövegének kópiáját megtalálták Cerçay iratai között („Inventaires des papiers de Cerçay“ az „Origines de la guerre franco-allemande“ c. munka

12. kötetében). A szerződés szerint, minthogy Italia Franciaország segélyére szorulhat, a francia császár és szárd király megállapodnak a következő fejezetekben: 1. Ha Ausztria támadása esetén háborúra kerülne a sor az osztrák császár és a szárd király között, akkor a francia császár és szárd király támadó és védő szövetséget fognak egymással kötni. 2. A szövetség célja Itália megszabadítása az osztrák megszállástól és a nép kívánságának megfelelően a 11 millió lakost magába foglaló felső-olasz királyság megalkotása. 3. Hasonló alapon a savoyai hercegséget és Nizzát visszacsatolják Franciaországhoz. 4. A pápa szuverenitását fenn kell tartani. 5. A háború költségeit a felső-olasz királyság viseli. 6. A magas szerződő felek az ellenségeskedés megkezdésében és megszüntetésében közösen határoznak. A csatlakozó katonai szerződés szerint 200.000 francia és 100.000 szárd katona állítandó ki, a főparancsnokságot a császár gyakorolja, az orosz kormány kérésére szabad csapatok nem állíthatók fel, mert forradalmi jellegű mozgalomtól tart, amely az ő határáig is eljuthat. A pénzügyi szerződés szól végül a háborús pénzügyekről és adókról. — A háború megkezdésének időpontját, amelyre különben Cavour szerint „kényszeríteni kell Ausztriát“, limitálták a május—július közé eső időre. Három hónap múlva a Tessinnél meg is kezdődtek az ellenségeskedések.

Slovenské Pohlady 38. évf. (1922) 1. szám. *Jozef Skultěty: Osudy Slovenska a slovenskej reči po zaniknutí Velkej Moravy.* A szerző fejtegetései, melyek a pozsonyi cseh egyetemen tartott előadásainak bevezetésül szolgáltak, főképen két dolgot hangsúlyoznak. Az egyik az, hogy a magyarok a honfoglaláskor nem szállták meg a Dunán inneni részeket, a Szvatopluk morva birodalmát képező tótoklakta területet, hanem egyelőre a Tiszavidékre s a Dunántúlra szorítkoztak s csak később, Szent István alatt, annak is utolsó éveiben kezdték errefelé is kitölteni határaikat. Érvei: 1. A tíz püspökséget alapító Szent István nem kerülhetett volna el, hogy Nyitrát ne tegye az egyik székhelyévé, ha ez a terület akkor már uralma alá tartozott volna. 2. A magyarnyelvnek szláv eredetű szavai közül a tót nyelvből átvettek újabb korból valók, s a keresztény terminológia is a Dunántúl szlávjaitól ered. 3. Szent Istvántól mintegy 30 Szent király nevű helység vette nevét, de közülük egyet sem találunk a Felvidéken. (Bizony ez mind csak argumentum ex silentio, amivel csak úgy lehet a tótok itt nem létét bizonyítani, mint ahogy a szerző a magyarok későbbi foglalása mellett érvel vele!) Másik állítása a szerzőnek, amely véleményünk szerint még további bizonyításra szorul, a nagy morva birodalomnak a kiterjedése. Keleti határául a Mátrát tekintik, mert itt osztódik meg a helységek szláv eredetű nomenklaturája. Keletre bolgár eredetű, nyugatra cseh-szlávok (!). S további bizonyítékot keres a gömöri tót nyelvjárás bolgár elemeiben. — *J. E.: Vykopávky na Devine.* A cseh állami archeológiai intézet Červinka által vezetett ásataásainak eredményeit ismerteti. Találtak egy a bronzkor elejéről való leletet. Értékesek, számosságuk a stradonici kor leletei. Rómaiak emlékét őrzik a carnuntumi XIV. légio téglái. A szláv őskorból kevesebb emlék került elő. Előkerült azonban egy XI. századi keresztény temető, némely sírjában a tipikusan szláv jellegűen, egyik végén S szerűen csavart ezüst fülbevalóval. Egyik-másik sír alatt régi, eddig még meg nem határozott falmáradványokra is akadtak.

2. szám. *J. Skultěty: Michal M. Hodža.* A tót mozgalomnak a negyvenes évekből a közismert alakjáról emlékezik meg hamvai hazahozatala alkalmából. Életrajzi adatok s munkásságának az ünnepi alkalomhoz mért méltatása. — *J. Š.: Palárik a Viktorin.* Mindketten a katolikus egyház papjai, irodalmi téren vették ki részüket a tót mozgalomból. Palárik

volt egyike azoknak, kik az 1861-iki turócszentmártoni kongresszuson a békülékenységet hirdették s ezt propagálták az általuk alapított Slovenská Noviny-ban. Születésük századik évfordulójának szentelt megemlékezés.

5. szám. K.: *Rytier Donč*. Ipolyi (A besztercebányai egyházi műemlékek...) nyomán foglalkozik Dones ispán személyével s főként egyházi építkezéseivel.

6. szám. J. Zubatý: *Rytier Donč*. Az előbbihez csatlakozón a Dones név eredetét igyekszik megfejteni s legvalószínűbbnek véli, hogy a Donát keresztnév családias alakja a cseh Tomeš = Tomáš, Bureš = Burien. Klimes = Kliment, stb., a tót Mareš = Martin mintájára. — J. Š.: *Historická monografia*. Slávik Jánosnak a zólyomi esperesség történetét tárgyzó monografiáját ismerteti. (885. 1.)

9. szám. Jos. Skultétý: *Storočná pamiatka*. Megemlékezés a tót mozgalomnak néhány 1822-ben született alakjáról — mint Kalinčák, Král, Francisci. Palárik, Viktorin a százados évfordulón. — J. Pr. Bella: *Niektoré rozpomenky z rokov 1858—64*. A jelzett években a Pesten élő Bella gyakran megfordult az akkor Pesten jogászkodó tót ifjak társaságában. különösen Paulinyi Vilmossal került szorosabb viszonyba. Visszaemlékezéseiben érdekes részleteket mond el utóbbi politikai röpiratának, a „Jánošik“-nak megjelentetéséről s az ezt követő perről. Azonkívül szól a Pesten élő szláv ifjaknak Dobriansky helytartótanácsos kezdeményezésére alapított köréről.

11. szám. P. Florek: Dr. J. Nováknak 1922-ben megjelent, Bajmóc vár és város történetét tárgyzó monografiáját ismerteti.

12. szám. K.: *Petőfi a Madách*. A két magyar költőt ünnepli — mint akiknek tót vér csörgedezett ereikben s mint akiknek költői alkotásában is specifikus tót faji sajátosságok tükröződnek (?!).

39. évfolyam. 1. szám. Joz. Skultétý: *Veľká mylka*. Cseh részről folyóiratokban, napi sajtóban, ünnepélyes alkalmakkor szinte tervszerűen nyilvánuló s a tót irodalmi nyelv ellen irányzott támadásokkal foglalkozik. Különösen pedig azzal a kettővel, mely a pozsonyi egyetem cseh tanárainak, Pražáknak s Weingartnak nevéhez fűződik. Előbbi a prágai Athenaeumban megjelent terjedelmesebb cikkében (Slovenská svojkost) többek közt azt állítja a tótokról, hogy az évszázados uralom alatt idegen szellemmel teltek el, továbbá, hogy Bernolák és Stur a tót irodalmi nyelvvel a cseh-tót kapcsolatot gyengítették, a magyar politikai törekvések javát szolgálva vele. Szerinte a latin nyelv általános uralma mellett a XVIII. század végéig egyáltalán nem volt meg a lehetősége annak, hogy a magyarság szellemileg a tótságra ráfeküdjön, s amikor a XIX. században a magyar nacionalizmus erőre kapva fölülkerekedett, a tótságot nemzeti öntudata már eléggé megvédelmezte. S ebben nagy része van éppen Bernoláknak és Sturnak. Bernolákot Pražák vádja alól már az a körülmény is felmenti, hogy az ő iskolájából nőtt ki Holynak a szláv öntudattól duzzadó szelleme. Terhére írják Bernoláknak szótára bevezetésének ama szavait, melyek szerint szótárától a magyar nyelv terjesztése is várható. Ez azonban csak az igazi cél leplezésére szolgált s nem is Bernoláktól, hanem a művét kiadás alá szerkesztő Palkovičtól ered. Amikor ugyanis Bernolák elhalt, szótárának még nem is volt magyar része. Ami pedig Stur munkásságát illeti, a tót mozgalmat az írók dolgozószobáiból éppen ő viszi ki a széles rétegek közé, s ezeket éppen a tót irodalmi nyelvvel sikerül mozgósítania. Weingarttal szemben Cambelt védelmezi, ki ellen az a panasz, hogy a tótságnak délszláv eredetéről való elmélete. Elítéli a tót irodalmi nyelv ellen intézett e kirohanásokat s a különbözőségek

helyett inkább annak kutatását ajánlja a csehek figyelmébe, ami a két nemzetet összeköti.

4. szám. *Belo Klein: Pred polstoletim.* A szerző jelentékeny szerepet játszott egyetemi évei alatt (1873—74) a pesti tót körökben. 1873-ban került föl Pestre, hol Strakovič Ferenc ügyvédi irodájában vállalt foglalkozást. A Melfelber-kávéház (a mai Luther-udvar tájékán) volt a tótok találkozóhelye. Hivatalnokok, polgárok, egyetemi hallgatók, önkéntesek itt jöttek össze. Az ifjúság a nemzeti összetartás s önértzet fejlesztésére műkedvelő előadásokat tartott s élénk érintkezésben állott a csehek és szerbek egyesületeivel. Bachát Danielnek a pesti tót egyház lelkeszévé választása után s részben az ő kezdeményezésére ebben a körben született meg Strakovič anyagi támogatásával a „Dunaj” c. szépirodalmi folyóirat és a pesti tót kör (Slovensky Spolok). A cikkíró ezután részletesen ismerteti a folyóiratnak első számát, amelynek ő maga lett a szerkesztője, miután Bachát egyháza érdekeire való tekintettel nem akarta magát exponálni a nemzetiségi kérdésben.

5. szám. *Belo Klein: Pred polstoletim.* II. A cikkíró folytatja a 6. számmal megbukott folyóirat munkásságának ismertetését, megemlékezik írói gárdájáról. Ismerteti Gáspár Imrével folytatott levelezését, szól Hurban Svetozárral való találkozásáról, Grünwald Béla fellépéséről s végül ennek folyományaként a tót gimnáziumok bezárásáról, részletesen ismertette az evang. egyházegyetem ezt elrendelő közgyűlésének lefolyását.

Dunántúl (Pécs). 173. szám. *Cserkúti: Pécs az országgyűlésen 1848 óta.* Pécs köveiről. — 179. szám. *Cserkúti: Pécs város kövelei 1875-től.* Az előbbi cikk folytatása. — 226. szám. *Hummel Gyula: A mohácsi csatátér színhelyéről.* Egykorú följegyzések adataiból arra az eredményre jut, hogy a magyar tábor a kölkedi csárda táján, a török pedig Földvár mögött volt.

Szózat. 1925. 145. sz. *Márki Sándor: Nekrológ.* — 158. sz. *József nádor iratai.* A Domanovszkytól kiadott I. kötet ismertetése. — 197. sz. *m. f.: Masaryk emlékiratai.* Ismertetés. — 247. sz. *Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Világostól Trianonig.* Ismerteti Pethő ilyen című könyvét. — 253. sz. *Széchenyi, az életművész.* Részletek Széchenyi kiadott naplójából. — 259., 265. sz. *Politikai levelek a Balkánról.* A goricei győzelem hatása Oroszországban és az antant balkáni politikájára. — 285. sz. *A magyarság tragédiája Tisza titkos levelezésében.* Tiszának a Pesti Hírlapban közzétett leveleiről.

Történeti Szemle. 1922. évf., 1—4. sz. *Dávid Antal: A Hammurapi-codex forrásai.* A Hammurapi babiloni törvényoszlopán fennmaradt négyezer éves törvénykódex szerkezetét vizsgálva megállapítja, hogy a törvénykönyv nem teljesen új alkotás, hanem írott törvénykönyvekből van összehordva. Az alapot képező törvénykönyv büntetőjogi természetű volt, a magánjogi cikkeket. Hammurapi kevésbé képzett jogászai toldották be más kódexekből. A törvénykönyv célja az volt, hogy a Hammurapi által — hódítások útján — alapított óriási birodalom összefoglaló kapcsa legyen. — *Heinekin István: Spárta és Athén a Peisistratidák elűzésétől 462-ig.* Azzal a nézettel szemben, hogy Spárta Athén hatalmát emelkedésétől kezdve állandó aggodalommal szemlélte, megállapítja, hogy Spárta és Athén a legjobb viszonyban voltak mindaddig, amíg Athén csak az Aegei-tenger feletti uralomra törekedett. A két város ellenségeskedése csak 462-ben kezdődött, amikor Athén a Pelloponeszon való terjeszkedésre tett lépéseket. — *Madzsar Imre: A hún-krónika szerzője.* Kézai krónikáját összehasonlítja egyéb krónikákkal (Bécsi, Budai stb.), arra az eredményre jut, hogy Kézai szövege a jobb, eredeti, s hogy a hún-krónikát is Kézai illesztette bele a magyar krónikába, tehát a hún-krónika

szerzője Kézai. A Nagy Lajos-korabeli krónika Kézai alapján készült. — *Kováts Ferenc: A magyar arany világtörténeti jelentősége és kereskedelmi összeköttetések a nyugattal a középkorban.* Vizsgálva a középkori európai pénz- és nemesércviszonyokat, megállapítja, hogy az afrikai aranyforrás elapadása után Európa nemesércszükségletét a késői középkorban Magyarország látta el. Számadatokban közli a Magyarországból textíliárukért Európába vándorolt arany mennyiségét. Ennek legnagyobb része Pozsonyon át Bécs közvetítésével került a külföldi forgalomba. — *Patek Ferenc: A középkori írástörténet egy új elméletéről.* Hajnal István: Írástörténet az írásbeliség felüljárása korából c. művét ismerteti néhány tárgyi megjegyzéssel. — *Szittyay Dénes S. J.: A simancsi spanyol állami levéltár magyar vonatkozású anyaga.* Szerző a Történelmi Társulat részéről küldetett ki 1921 elején, hogy a simancsi levéltárnak a mohácsi vész körüli magyar vonatkozású anyagát összegyűjtse. Beszámolójában ismerteti a spanyol udvar akkori jelentőségét és a vatikáni, valamint velencei spanyol követek jelentéseit, elsősorban magyar szempontból. Az összegyűjtött anyag a Társulat tulajdona. Talált még érdekesebb anyagot a XVI—XVII. század fordulójára, valamint a száműzött Rákócziara vonatkozólag. — *Földes Béla: Gazdaságtörténeti adalék.* Egy pozsonyi őrlési jegyzéket közöl 1831-ből. — *Dékány István: Spengler történetelmélete.* Oswald Spengler: Der Untergang des Abendlandes c. művét bírálja. — *Hóman Bálint Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről.* A családjog és öröklési jog köréből. — *Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn* c. művét ismerteti a kapcsolatban Tagányi történetírói munkásságának negyven éves fordulójával, röviden jelentőségét méltatja. — *Holik Flóris Siklóssy László: A magyar középkor erkölce.* Birkás Géza Alexandre Eckhardt: Remy Belleau, sa vi, sa Bergerie: étude historique et critique, Komárik István S. J. Jablonkay Gábor S. J.: Loyolai Szt. Ignác Jézustársasága alapítójának élete és működése c. művét ismerteti. — IV. Károly. — Beöthy Zolt. — Zs. F.: Szilády Aron. — Dávid Antal: Goldziher Ignác. — Bajza József: Szegedy Rezső. — m—: Ernest Lavisse. — ju—: Michael Tangl. — Julius v. Plugk-Hartung. — Gustav Winter. Nekrológok, Szilády, Goldziheré és és Szegedyé rövid életrajzokkal.

Turul. 1924—1925. évf. 38. kötet. *Szentpétery Imre: Fejérpataky László emlékezete.* A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1924 február 12-iki nagygyűlésén tartott emlékbeszéd. Röviden ismerteti a középkori magyar történetírás állását a XIX. század második felében, Fejérpataky Lászlónak az európai színvonalú magyar diplomatika megalapítása körül szerzett érdemeit, és sokoldalú munkásságából különösen azt, amelyet a Heraldikai és Genealogiai Társaságban megalapítása óta mint titkár, a Társulat folyóiratának szerkesztője, majd mint a Társulat elnöke végzett. — *Sulica Szilárd: A Magyar Nemzeti Múzeum családi levéltárai.* Kifejti a családi levéltáraknak a Nemzeti Múzeumban örökletként való kezelésének jelentőségét és ismerteti a legutolsó évtizedben a Nemzeti Múzeumban örökletként elhelyezett családi levéltárakat. — *Bartonick Emma: Az Árpádok érepcségei.* Áttekintve az árpádkori királyok viaszpecségeit, megállapítja, hogy azok meglehetősen állandó jellegűek és két csoportra — XII. és XIII. századira — oszthatók. Mindkét csoport erős német hatást mutat. Idegen mintára történt az új pecsét-típusok bevezetése is a magyar gyakorlatba, így az érepcsét meghonosítása is német hatás következménye. Az érepcsét fejlődése párhuzamos a viaszpecséttel, sőt 1214-től az érc- és kettősviaszpecsét teljesen összeolvad. Ismerteti IV. Bélának a vatikáni levéltárban őrzött nyolc aranybulláját, végül az árpádok bullák köriratait sorolja fel. — *Daróczy*

Zoltán: Adatok néhány dunántúli család leszármazásához. I. Zákányiak. A Zákányi, Zerdahelyi és Batthiány családok közti, II. *Szilágyiak,* a Miskey és dobai Szilágyi családok közötti rokonságot bizonyítja. — *Daróczy Zoltán:* Újabb nemzetiségi adatok. Dedek Crescens Lajos: Monumenta ecclesiae Strigoniensis III. kötetét ismerteti genealogiai szempontból. — *B. Boér Géza: A fogarasi Boér-család genealogiáját közli.* Egyike a legrégibb, Erdély történetében szerepet játszó családoknak. — *Bártfai Szabó László: Gondolatok a Rákóczi—Aspremont-levéltár rendezésekor.* Kapcsolatban azzal, hogy a régi Rákóczi-levéltár a Nemzeti Múzeum levéltárába került, röviden ismerteti a Rákóczi-család leszármazását, történetét és jelentőségét. Nevezetes, hogy a Rákóczi-család a XVI. század második feléig kisbirtokos nemes familia s hatalmas birtokainak legnagyobb részét a család a XVI. század végén, XVII. század elején szerzi. — *Lukinich Imre: A Zrínyiek családtörténetéhez.* Hat, a Zrínyiek lakodalmaira szóló meghívólevél regesztáját közli az 1566—1620. évekből. — *Halottaink.* Békefi Remig, Éble Gábor, Fraknoi Vilmos, Horváth Sándor, Nagy Gyula, Odeschalchi Artúr, Tagányi Károly és gróf Zichy Nándorról.

1925. évf. 39. kötet. *Holub József: Nagy Iván emlékezete.* Születésének százéves évfordulója alkalmából életét és pályáját ismerteti. 1824 június 18-án született Balassagyarmaton. Jogi pályára lépett, részt vett a szabadságharcban, utána Olaszországba került, felébredt benne a mult iránti érdeklődés s hazatérése után rövid ügyvédi gyakorlat után az egyetemi könyvtár tisztviselője lett. Fáradhatatlan munkásságának legnagyobb terméke a 13 kötetes „Magyarország családai“. 1870-ben az egyetemi könyvtártól megvált s a képviselőházi naplót szerkesztette nyolc évig, amikor kimerülve visszavonult szülőmegyéjébe s annak szentelte hátralevő éveit. Megalapította a Nógrád megyei Múzeumot s a vármegye monografiáját kezdte írni, de csak 1526-ig jutott, a további munkában 1898-ban bekövetkezett halála megakadályozta. — *Ernyey József: Morvaország magyar urai.* A honfoglaláskor a magyarok nem álltak még a morva határon, hanem benyomultak Morvaország területére Al-Olsaváig és az ott talált ősi gyepevonal mögül folytatták a kalandozást Csehországba. Majd megtelepedtek itt, de magukra hagyva, a lassú, biztos pusztulásnak kitéve folytatták a létfenntartási harcot a lefelé húzódó szlávokkal, különösen IV. Béla óta reménytelenül. Egyes töredékeik — mint a Brünn melletti Ostrihom, a Znaim melletti Ungerschütz urai, az Istvánok — megmaradtak a XIV. század második feléig, de velük a megszállók körülbelül kipusztultak. Nyomukba léptek a Stiborok, majd a Podmaniczkyak, Szentmiklósi Pongrác, s megszakítatlanul tart ezen a részen a magyar birtoklás a XVIII. század végéig. A XVI. század óta ott birtokos magyar családok közül ötvenkettőt ismertet, a kimagaslóbbakat, de nagyon sokan voltak, akikről semmi közelebbit nem tudunk. — *Gárdonyi Albert: Nemeslevelek a főváros levéltárában.* A főváros levéltárában 14 nemeslevél és 3 nemesi bizonyítvány maradt fenn, szerző ezeket ismerteti, a fontosabb részeket szövszerint közölve. Némelyik az impetator érdemeit is elmondja, miért általános történeti értékű is van. Az ismertetett nemeslevelek: Panka Péter fűredi kapitány nemeslevele (1559), Frytzler Miklós címerbővítő levele (1627), Bignio János (1656), Fridl János (1660), Hueber János (1660), Braikovich András (1682) címeres nemeslevele, Riceiardi Bernardin grófi diplomája (1682), Vizer Simon (1701), Végh alias Froelich Ferenc (1710) címeres levele, Dióssy István és testvéreinek nemesi bizonyítványa (1753), Seebergi Vauckhel Márton Zakariás bárói diplomája (1760), Krisár Jónás (1765), Petrovits Konstantin (1792) nemeslevele, Vásárhelyi Nagy Benedek nemesi

bizonyítványa (1795), Budimirovich János (1813), Kronbergi Klompe György Ferenc (1815) nemeslevele és végül a czecezi, szentlászlói és székesfehérvári Vajay-családok nemesi bizonyítványa. — *Petrov Elek: A máramarosi Szt. Mihály monostor 1391-iki görög oklevelének latin fordítása az 1494. évi megerősítő oklevélben.* Antonius konstantinápolyi patriarcha 1391-ben Balica és Drág vajda kérésére Szt. Mihály tiszteletére alapított monostorukat kivette a püspök joghatósága alól, a hozzá tartozó jószágokkal együtt. A privilégiumot megerősítette 1494-ben II. Ulászló is, melyben az eredetit latin fordításban átirta. Szerző megállapítja, hogy a fordítás nem egyezik az eredetivel s az eltérésekből több tárgyi eredményt von le. — *Gyalóky Jenő: Az új magyar érdemjelek és díszjelvények.* A magyar érdemkereszt és a magyar érdemérem, a katonai szolgálati jel, a „díszérem 35 évi hű szolgálatért“ és a Magyar Vöröskereszt érdemjének ismertetése. — *Uffalussy Béla: A dukafalvi és kucsin Duka-család.* Kapcsolatban a család legjelentékenyebb tagja, Duka Tivadar születésének százéves évfordulójával, aki a szabadságharc után Angliába menekült, ott mint orvos nevezetes szerepet játszott s Viktória királynő udvari orvosaként fejezte be pályáját, ismerteti a család leszármazását. — *Lukinich Imre: A Kossuth-család lengyelországi ágáról.* A Kossuth-család Lengyelországba szakadt ága két tagjának Kossuth Lajoshoz 1844-ben intézett, nemesi bizonyáglevelet kérő levelét közli. — *Ernyey József: Dalkai Hathalmi Lázár címeres levele 1517.* Az eredetinek XVIII. századi másolata alapján Aldásy: Címeres levelek és Nagy Iván adatait helyesbíti. — *Aldásy Antal: Magyar címerkirály kinevezési oklevele.* Az oklevél 1412 július 8-án kelt, Königsberg János részére. Szöszörint közli. — *Ernyey József: Bonyodalmak a Vellesz armális körül.* Nagy Iván adatait kiegészítve, a Vellesz-család nemességének kérdését tisztázza két barsvármegyei kiadvány alapján. — *Keresztes Kálmán: Adalékok a Zákányiak genealogiájához.* Daróczy Zoltánnak a Turul előbbi számában a Zákányiakról megjelent cikkét egészíti ki. — *Halottaink.* Megemlékezés gróf Apponyi Sándor, Babics József, Szentkláray Jenő, gróf Zichy Ágoston és Zsilinszky Mihályról. — *Könyvismertetések: Bartonick Emmától Szentpétery Imre: Az árpádkori királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, Gárdonyi Alberttől Hajnal Istrán: Irástörténet az írásbeliség felújulása korából, y-tól Isoz Kálmán: Latin zenei paleografia és a Pray-kódex zenei hangjelzése és Magyary-Kossa Sámuel: A nagysarlói Magyary-Kossa-család története.* Aldásy Antaltól *Archives Héraldiques Suisses. Schweizer Archiv für Heraldik. D. Z.-től Levéltári közlemények, y-tól Miscellanea Francesco Ehrle.*

Új Nemzedék. 1925. 159. sz. Megjelent József nádor levelezésének első kötete. A kiadás ismertetése. — 200. sz. *Mihalics Vid.* Világostól-Trianonig. Pethő Sándor könyvének ismertetése. — 253. sz. *Gyulai Agost: Országos jelentőségű lesz a holnap Széchenyi-ünnep.* Széchenyi életrajza gazdasági és politikai érdemei.

Világ. 1925. 147. sz. *Új adatok Rudolf trónörökös életének alkonyáról.* Margutti emlékiratainak új kiadásából. Ismerteti az e tárgyra vonatkozó részeket. — 148. sz. *Szatmári Mór: Az antiszemitizmus és a Tiszakormány.* Parlamenti viták és interpellációk 1882 őszén az antiszemitizmusról, melyet a tiszaezslári eset gyújtott országsszerte. — 154. sz. *Szatmári Mór: Tisza Kálmán és az antiszemitizmus.* Tisza Kálmán küzdelme az antiszemitizmus túlkapásaival szemben 1882 őszén. — *U. o.: Az orosz nagyhercegek látták közeledni a forradalmat és a cárnál a kormányt vádolták a forradalom földülésével.* Részletek Mihajlovics Nikoláj, György és Sándor nagyhercegek leveliből II. Miklós cárhoz. — *U. o.: A Bach-korszak sajtójoga.* A Bach-korszak sajtótörvényének ismertetése. — *U. o.: Baróthy*

Béla: *Ismeretlen levelek Kossuth amerikai szerepléséről*. Kivonatok Andrews Károly washingtoni kongresszusi képviselő egykorú leveleiből. A kivonatokat Andrews leánya készítette. — 158. sz. *A fiatal palatinus levelezése bátyjával, a császárral*. József nádor iratainak ismertetése. — 160. sz. *A Habsburg-monarchia felbomlásának belső története*. Redlich Josef: Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkrieg c. könyvének ismertetése. — 166. sz. *Andrews washingtoni képviselő beszéde a magyarok ügyében 1852 február tizenötödikén*. A beszéd teljes szövegének közlése. — 168. sz. *Masaryk emlékiratai a világháborúról*. Ismertetés. — 172. sz. *Szatmári Mór: Az antiszemitizmus és Tisza Kálmán*. Tisza Kálmán állásfoglalása a keresztények és zsidók közötti házassági javaslat tárgyalásánál. — 178. sz. *Szatmári Mór: Az antiszemitizmus és a főrendek*. A főrendház állásfoglalása a keresztények és zsidók közt kötendő polgári házasság javaslatával szemben 1883—84-ben. — 179. sz. *Viktor Emánuel tiszteletbeli hadsége*. Gonda Béla Türr Istvánról szóló könyvének ismertetése. — 183. és 187. sz. *Világostól-Trianonig*. Pethő Sándor könyvének ismertetése. — 188. sz. *Szatmári Mór: Hangulatváltozás az antiszemitizmus körül*. Az antiszemita hangulat elcsendesedése 1884 folyamán. — 191. sz. *Conrad von Hötzendorf*. Nekrológ. — U. o.: *Conrad von Hötzendorf pályája*. Katonai pályafutásának ismertetése. — 193. sz. *A Történelmi Társulat megkezdte Széchenyi István gróf naplójának kiadását*. Ismerteti Zichy Antal szemelvényes naplókiadását, Széchenyi rendelkezéseit a naplók sorsáról és a Történelmi Társulattól kiadott első kötetet. — 200. sz. *Szatmári Mór: Az antiszemitizmus alkonya*. Az antiszemita párt gyengülése és kudarca az 1884. évi felirati vitában. — 211. sz. *Szatmári Mór: Tisza Kálmán hanyatlása*. Politikai hatalmának fokozatos gyengüléséről. — 217. sz. *Szatmári Mór: Tisza Kálmán bukása*. Tisza 1890 márc. 13-án történt lemondásáról és ennek közvetlen előzményeiről. — 223. sz. *Háborús emlékiratok*. Grey emlékiratainak ismertetése. — U. o.: *Szatmári Mór: Mocsáry Lajos nemzetiségi föllépése*. Mocsáry Lajos 1887 febr. 15-i parlamenti beszédének ismertetése, melyben a nemzetiségek érdekében szólalt fel. — 225. sz. *Grey volt angol belügyminiszter Wilson meghiusult törekvéseiről*. Grey emlékiratainak e tárgyra vonatkozó részleteit ismerteti. — 229. sz. *Szatmári Mór: Mocsáry Lajos vesszőfutása*. Parlamenti támadások Mocsáry Lajos ellen nemzetiségi állásfoglalása miatt és kilépése a függetlenségi pártból. — 271. sz. *Ferenc Ferdinánd magántitkárnak emlékiratai gazdájáról*. Nikitsch-Boulles Paul emlékiratainak ismertetése. — 289. sz. *Polzer Artúr gróf: A trónváltozás sorsdöntő napjaiból*. Polzer kiadatlan emlékiratainak részlete, melyben Ferenc József halála után bekövetkezett válságot ismerteti. Szerinte a trónörökösnek koronázását el kellett volna halasztania és a koronázási eskütől meg nem kötve, a nemzetiségi probléma megoldására törekednie.

Tárca.

Édouard Sayous levele Csengery Antalhoz.

Édouard Sayous történetírónak a magyar tudósokkal folytatott levelezése (1869—96), melyet a Budapesti Szemle című folyóiratban Baranyai Zoltán tett közzé 1919-ben (Budapesti Szemle. 1919, 199—213. ll.), nemcsak tudományos vonatkozásainál fogva tudománytörténeti értékű, hanem politikai szempontból is nagy jelentőségű. Sayous-nak levelei, különösen az 1870—71-i francia-német háború idejéből, „a megalázott Franciaország collectiv lelkéről” tanulságos képet mutatnak; kitűnik belőlük, hogy a francia közvélemény a magyarságot természetes szövetségeseinek tekintette az ősi ellenséggel, a terjeszkedő németiséggel szemben, s hogy számított nagy küzdelmében a magyarság rokonszenvére és legalább is erkölcsi támogatására.

Az alább közlendő levél, melyet Sayous Csengery Antalhoz, Deák Ferenc leghízelmasabb hívéhez, az akkori Magyarország politikai és tudományos közéletének egyik legbefolyásosabb tagjához intézett Genfből 1870 október 14-én, — talán a legjellemzőbb Sayous valamennyi levele között. A magyar nemzetben rokon népet lát, Franciaország természetes barátját, mely hivatva van az európai egyensúlyt biztosítani s Európa közvéleményére irányítólag és átalakítólag hatni. Kétségtelennek tartja, hogy a magyarság tárgyilagos állásfoglalása Európa minden részében élénk visszhangot fog találni s az így kialakult európai közvéleménnyel szemben „erőtelenné lesz a fegyver, korán, vagy később győző az Eszme“.

Bár Magyarország mai és Franciaország akkori helyzete közt Sayous levelei alapján párhuzamot vonni nem volna erőszakolt vállalkozás, az alkalommal élni nem kívánunk. Meg lehet azonban érteni, ha Magyarország megalázott népe, melynek multját Sayous ismerte legjobban a franciák között, s melynek jelentőségét az

európai művelődés történetében ő tárta fel honfitársai előtt, — ma Sayous szavait idézve, rendületlenül bízik abban, hogy „erőtlen lesz a fegyver, korán, vagy később győz az Eszme!”

A Csengeryhez intézett levél így hangzik:

14. Oct. Genfben, chez le Général Dufour.

Édes Uram és barátom.

Már sokszor én és feleségem emlékezünk, hogy szívesen, hogy kedvesen bennünket Kegyed és Csengeryné kapott. Hosszú s fárasztó volt az utazásunk, nem gyorsan járható a nóm, s a pénzünk ősös utazás módot parancsoló. Itt Genfben egy atyafiamnál, Dufour tábornoknál lakunk, a szegény sebeseikért s a szegény polgártársunkért, bár magunk most szegény, dolgozunk. Később, novemberben, ha egy fegyverszünet lesz, Parisba visszajövendünk, vagy a békéig, vagy az általános halálig, ha nem, vagy a kormányt segitendem, vagy a sebeseiket gyógyítani akarunk.

Boldogtalan francia nép! De nem reménytelenek vagyunk mi s a számos itthoni francziák. A kormányunk nem hibátlan, de becsületes, hazafi, nagylelkű. Már háromszor kicsiny harcokban győztünk. Az új katonánk erősen orleans előtt egy nagy had ellen küzdetnek. Láthat Europa egy hasznos s mindig jóakarót nemzetet a Porosz talp alatt! Mit csinált a kezdetéből a Porosz hatalom, ha nem rablóságot s gyilkozást! alud tehát Ausztria, alud Orosz-, alud Angolország. Az orosz sohasem barátunk lesz, de nem értem, hogy az érdekében Porosz ellen nem állítja. S nem értem, hogy az osztrák-magyar birodalom, mindelőtt a magyar nép, természetes barátunk, valóban bátorsággal, szellemmel, nagy történeti viszonyokkal, nagy lélekkel *rokonunk*, a halálunkat csendes szemmel láthat, ha halálandunk.

Nem személyesen Thiers urat ismerem, de ha szónoksággal és világossággal, mint mindig, ezt az osztrák-magyar ministereknek beszélt, lehetetlen őt nem hallani.

Sem pénzt, sem katonákat kívánunk; de miért nem mondhatjátok, hogy az Europa egyensúlyt és Franciaország becsületét tartani akaratok. Ha az érdekes hírlapítók ezt mondanák, s a közvélemény egyenesen kitün s minden Európának részében úgymond a sajtó és vélemény: *erőtlen lesz a fegyver, korán, vagy később győz az Eszme.*

Nem hinni kell, hogy Parisban a pártok küzdenek s egész Franciaországon, mint mondanak a porosz távsürgönyök. Csak Lyonban a túldemokraták küzdettek, de ez végre van. Nem hinni kell, hogy a német katonák jó angyalok vannak. Bizonyosan tudom, hogy az éggel, a vassal pusztítanak,

rablósággal akarnak Francia népet nem leverni, de egészen semmisíteni. Ezt akar az Europa?

Sokat beszéltem, de Kegyed nem csodálhat, ha szenvedem. Senki sem inkább bennünket segíthet, mint Kegyed.

Legyen oly szives Horváth Mihályt, Szász Károlyt, Aranyt, Gyulai Pált üdvözeln.

Szives barátja

E. Sayous.

Lukinich Imre

KÉRELEM

a magyar levéltárak és könyvtárak igazgatóságaihoz, valamint a magyar történetírókhoz.

Alulírott, a gnieznoi (gnezeni) és poznańi (pózeni) egyházmegyei levéltár igazgatója, a vatikáni levéltár igazgatóságával való megegyezés alapján össze akarja gyűjteni *III. Ince pápa korára vonatkozó regesztákat és okmányokat*, azok újabb kiadása céljából.

E célból ama kérelemmel fordul a magyar levéltárak és könyvtárak vezetőihez, valamint a magyar történetírókhoz, hogy volnának oly kegyesek megküldeni neki *III. Ince pápa ama bulláinak másolatát vagy fényképét*, melyek az ő gyűjteményeikben találhatók, akár eredetiben, akár másolatban. Az összes beküldött adatok a Vatikáni Levéltár tulajdonát fogják képezni s ideiglenesen az egyházmegyei levéltárban lesznek elhelyezve Poznańban.

Cím: Archivum Archidioecesanum
Poznań (Polska)
Ulica Lubrańskiego 1.

MAJKOWSKI ÖDÖN
igazgató.

.....

A „*Minerva-Jahrbuch*“ 28-ik évfolyama (1926.) a Walter de Guyter & Co. berlin–lipcsei cég kiadásában három tartalmas kötetben megjelent és ezúttal a magyar tudományos intézményeket is kimerítően ismerteti. Ára vászonkötésben 80 *márka*.

.....

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság negyedévi folyóirata. Számon tartja a magyar irodalom és irodalomtörténet fejlődésének minden jelentősebb mozzanatát. Szerkeszti: Pintér Jenő. Megrendelhető évi negyvenezer koronáért — iskolák, könyvtárak és társaskörök számára évi nyolcvanezer koronáért — a Kir. M. Egyetemi Nyomdánál, Budapest VIII, Múzeum-körút 6.

A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÉZIKÖNYVE.

Szerkeszti HÓMAN BÁLINT.

Két részben, öt hatalmas kötetben, a tudomány mai állásának megfelelő, a mai tudományos kutatás módszerével, eszközeivel és eredményeivel megismertető bevezetést ad. Nemcsak nemzetünk történetének a kézikönyvét nyújtja, hanem megismerteti a történettudomány *elméletét és forrásait*, bevezet a történet *segéd- és résztudományaiba* és új előadásban ismerteti a magyar történelmet.

Eddig megjelent füzetek:

KORNIS GYULA: Történetfilozófia. Budapest, 1924. 8°, 226 l. 75.000 K.

DÉKÁNY ISTVÁN: A történettudomány módszertana. Budapest, 1925. 8°, 74 l. 37.500 K.

HÓMAN BÁLINT: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. Budapest, 1925. 8°, 42 l. 18.750 K.

SZENTPÉTERY IMRE: Chronologia. Budapest, 1923. 8°, 48 l. 18.750 K.

ÁLDÁSSY ANTAL: Címertan, Budapest, 1923. 8°, 64+VI. l. 25.000 K.

RÉVÉSZ IMRE: A magyarországi protestantizmus történelme. Budapest, 1925. 8°, 80 l. 31.250 K.

FEHÉRPATAKY LÁSZLÓ és ÁLDÁSSY ANTAL: Pápai oklevelek. Budapest, 1926. 8°, 76 l. Hat táblával. 43.750 K.

Sajtó alatt:

SZENTPÉTERY IMRE: Oklevéltan. Budapest, 1925. 8°.

**Megrendelhetők a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda
Könyvosztályában, Budapest VIII, Múzeum-körút 6.
Gólyavár.**

Magyar tört. Sz. 1927 II 18

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

AVÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dⁿ DOMJANOVSKY SÁNDOR MÄSODALELNÖK

LX. ÉVF. 9—10. SZÁM. 1926. OKTÓBER—DEC.
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST.
1926.

Felhívás!

Társulatunk igazgatóválasztmánya 1927. évi január hó 1-től a **rendes tagsági díjat évi 10 (tíz) pengőben** állapította meg. Felkérjük ennél fogva tagjainkat, hogy ezen összeg befizetésével tagsági kötelezettségüknek tegyenek mielőbb eleget. Azok, akik 1927-re a korábbi 90.000 kor. tagdíjat már befizették, szíveskedjenek pótlólag még 2 pengő 80 fillért beküldeni. Az alapítvány legkisebb összege az alapszabályok 7. §-a értelmében az évi tagdíj húszszorosa. Előfizetők a Századokat 16 pengőért rendelhetik meg. Alapítvány, tagdíj és előfizetés mindenkor 1099. számú postatakarékpénztári csekkszámánkra fizetendő. Ha a befizetés postautalvánvön történik, az utalvány szelvényén meg kell jegyezni, hogy az összeg az 1099. számú csekkszámára telepítendő.

Tartalom.

	Lap
<i>Bartonic Emma</i> : Az Árpádok trónöröklési joga	785
<i>Miskolczy István</i> : I. Károly királyunk nevééről	842

Történeti irodalom.

<i>Szívós Béla</i> : Az aranybulla. <i>Ism. Iványi Béla</i>	846
<i>Kelemen László</i> : A leánynegyed. <i>Ism. Iványi Béla</i>	847
<i>Isoz Kálmán</i> : Buda és Pest zenei művelődése (1686—1873.) <i>Ism. Lajtha László</i>	851
<i>Báró Wesselényi Miklós</i> utinaplója 1821—1822. <i>Ism. Iványi Béla</i> ..	854
<i>Lósy-Schmidt Ede</i> : A hortobágyi kőhíd építése Debrecen város mátaipusztáján 1827—1833. <i>Ism. Iványi Béla</i>	857
<i>Gárdonyi Albert</i> : Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből 1873—1923. <i>Ism. Budó Jusztin</i>	858
<i>Albisi Barthos Indár—Kurucz György</i> : Történelmi atlasz. <i>Ism. Málnási Ödön</i>	864
<i>Kötzschke, Rudolf</i> : Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters. <i>Ism. Váczy Péter</i>	866
<i>Cutolo, Alessandro</i> : Il regno di Sicilia negli ultimi anni di vita di Carlo II. d'Angio. <i>Ism. Miskolczy István</i>	871
<i>Croce, Benedetto</i> : Storia del Regno di Napoli. <i>Ism. Miskolczy István Corti, Egon Cäsar</i> : Leopold I. von Belgien. <i>Ism. Hajnal István</i>	872
<i>Brunn, Walter von</i> : Die Handschrift des Schnitt- und Augenarztes Caspar Stromayr in Lindau im Bodensee. <i>Ism. Györy</i>	875
<i>Wegner, Richard N.</i> : Frankfurts Anteil an der Verbreitung anatomischer Kenntnisse im XVI. bis XVIII. Jahrhundert. <i>Ism. Györy</i> ..	876
<i>Stemplinger, Eduard</i> : Antike und moderne Volksmedizin. <i>Ism. Györy</i> ..	877
<i>Folyóiratszemle</i>	878

Tárca.

<i>Balogh Jolán</i> : Mantegna magyar vonatkozású portréi	889
Hivatalos értesítő	893

A szerkesztésért és kiadásért dr. Domanovszky Sándor felelős.

Az Árpádok trónöröklési joga.

Talán merészség Árpádkori történetünknek egy olyan kérdését tenni vizsgálat tárgyává, melyet századok óta annyiszor s hozzá a leghivatottabb tudósok dolgoztak fel. Szinte kilátástalannak tetszik itt valami újabb eredmény elérhetése, hiszen a trónöröklési rendszerek s a trónbetöltési módok közül minden lehető, nem tulságosan nagyszámú kombináció mind végigtárgyalatott. Szinte úgy látszanék, mintha igaza lenne *Ferdinandynak*, mikor az Árpádkori trónöröklés legutóbbi tudományos vitája alkalmával, 1913-ban írt dolgozatát a következő szavakkal vezette be: „Amióta *Cziráky* a trónbetöltés kérdéséről szóló... munkáját megírta, azóta a... kérdést megoldottnak tekintettük, amennyire adatok hiányában, pusztán tényekre támaszkodva, jogtörténeti kérdést megoldottnak tekinteni lehet... Ezen a nyomon maradt a magyar alkotmánytörténet egészen a mai napig. Fölöslegesnek találta azt, hogy meddő vitákkal keresse a kérdésnek megoldását, mikor sem a *trónöröklési rend szabályát pozitív adatok hiányában* a történeti tények ellenében tüzetesen megállapítani nem lehet, sem pedig a forma szerinti *választásra és a választás formáira pozitív történeti adatokat* mind a mai napig ebből a korból *találnunk nem sikerült*.“¹

Elhhez hozzátehetjük még, hogy nevezetesebb új forrást e korra s e kérdésre *Cziráky* óta valóban nem fedeztek fel, sőt, hogy kútfőkészletünk e részt nagyjából ugyanaz, mint amelyeket már a XVIII. század nagy történettudósai is felhasználtak.

Ezekre az aggodalmakra s *Ferdinándy* gondolatmenetére — bár indirekte — még az 1913. évi vita alkalmával *Domanovszky* adta meg a választ, midőn az egész kérdést a *forráskritika terére vitte át* s ezzel kijelölte azt az utat, melyen a trónöröklés és királyválasztás körüli

¹ *Ferdinándy Geiza*: A trónbetöltés kérdése az Árpád-házbeli királyok korában. Budapesti Szemle. 1913, 154. kötet, 356—7. ll.

kérdések megoldását keresni kell. Az elbeszélő kútfők forrásértékét tisztázó legújabb kutatások ugyanis, melyeknek egyik mestere éppen *Domanovszky* volt, egészen új világot derítettek e históriák keletkezési körülményeire, forrásaira, felfogására. E kutatások igazolták az árpádkori gesták kitűnő értesültségét, hitelességét.

Bebizonyosodott, hogy a Budai Krónikának, illetőleg Bécsi Képes Krónikának és rokonaiknak Árpádkori részei udvari papok művei, dinasztikus célzatúak s az uralkodó Árpádnem felfogását és hagyományait tartották fenn. De bebizonyult az is, hogy Árpádkori gestáink írói — szabatosabban a Bécsi Képes Krónika és Budai Krónika Árpádkori részének szerzői — koruk legmagasabb műveltségi fokán állottak s munkáik vetekszenek e kor legkiválóbb külföldi történelmi műveivel. Ezek az írók — hiszen a Képes Krónikában hagyományozott XI—XII. századi részletek írói valóságos művészek voltak a latin stílusnak —, ezek a történetírók *tudták*, hogy mit írnak. Az általuk felhasznált jogi és alkotmányos terminusok teljes értékükben használhatók ki a koruk jogi és alkotmányos felfogását, fogalmait illető kutatásban, az Árpádkori jogi intézmények rekonstruálásában. Világos, szabatos jogi terminológiájuk egyfelől bizonyítéka a kor fejlett jogi gondolkodásának, másfelől e kifejezések kétségtelen hagyományozói az Árpádkori tényleges jogállapotnak.

E gestákban, még pedig a Bécsi Képes Krónikában fennmaradt Szent László-kori gestában, majd ennek későbbi, II. István- és II. Géza-kori folytatásaiban olyan kitételekre akadtunk, szövegükből olyan felfogást vélünk kiolvasni, mely — véleményünk szerint — világosan tükrözi vissza a korukbeli felfogást trónöröklési jogról és rendről, csak úgy, mint a királyválasztásról is. És épen ez késztetett alábbi dolgozatunk megírására, mert — véleményünk szerint — e fenntartott Árpádkori jogi fogalmakkal biztosan dönthetünk azokban a kérdésekben, melyeket eddig pusztán a tények szemléletéből: az egyes uralkodók egymásra következésének sorrendjéből s trónrajutásuk körülményeiből oldottak meg. XI. és XII. századi gestáink e vallomásaiban véljük megtalálni azokat a „pozitív történelmi adatokat“, melyek hiányában *Ferdinándy* e kérdéseket eldönthetetlennek tartja.

Dolgozatunk elején a trónöröklési kérdés irodalmát

tekintjük át. Hiszen egy ilyen alaposan feldolgozott, a tudományt valóban századok óta foglalkoztató probléma fölött — mint már említettük — minden lehető megoldást felsorakoztattak s ezért minden újabb feldolgozásnak a régebbi eredmények kritikájára is ki kell térnie, nem is szólva azokról a tanulságokról, melyeket különösen a XVIII. századi munkákból meríthet. Ezenkívül maga a probléma megoldásának módszere, sőt a probléma megfogalmazása is, *részben* a régebbi feldolgozások vizsgálatából, azt keresve adódott, hogy mi is a véleményekben eddig mutatkozó nagy eltéréseknek oka. Végül: a történetkutatás fejlődését egy speciális kérdés irodalomtörténetén szemlélve — lehet — régi és tekintélyes elméletek elavultaknak fognak látszani, melyek a történetkutatás valamely újabbi fejlődési fokán a tudomány akkori állása mellett az akkor elérhető legnagyobb eredményt jelentették, de amelyek idő haladtával a történeti módszer tökéletesedésével elvesztették jelentőségüket s csupán a régiek tekintélye tartja őket életben. Ezt tapasztaltuk az „öröklésbe oltott választás“ teoriájánál, s bevezetésünkben egyrészt éppen e teoriának kialakulását s további életét kívántuk szemléltetni, a történetkutatás fejlődéséhez viszonyítva.

Werbőczy tűnik elsőnek szemünkbe, azt keresve, hogy ki foglalkozott először az Árpádok trónöröklési jogával, az Árpád-kor trónbetöltési módjával.

Mert igaz ugyan, hogy a XIV. és XV. században igen sokat foglalkoztak az előző Árpád-korszakkal, általában a magyarság multjával, hiszen ennek az érdeklődésnek köszönhetjük azt is, hogy Anonymuson kívül Árpád-kori történeti munkák ránk maradtak. De Anjou- és Mátyás-kori történetírásunk — melynek termékeiből pedig e korszaknak az Árpád-korról alkotott felfogását megtudnunk kellene — nem dolgozta fel önállóan a maga szempontjai szerint a magyarság életének megelőző századait, *Thuróczi János*, vagy a *Bécsi Képes Krónika*, a *Budai Krónika* és a családjukhoz tartozó krónikaacsoport szerzői híven lemásolták, összeillesztették a kezükbe jutott Árpád-kori históriákat, anélkül azonban, hogy abban helyt adtak volna saját véleményüknek. A magyar történet feldolgozói közül csak az

idegenek — *Bonfini, Callimachus, Dlugoss, Tubero, Ransano* — munkáiban találunk az Árpád-kori eseményekkel kapcsolatban bölcselkedő megjegyzéseket, szentenciákat öröklési jogról, királyválasztásról, de ezeket nem tekinthetjük a *magyar felfogásnak*, hanem csakis ez olasz vagy lengyel szerzők egyéni, a maguk nemzeti műveltségében gyökerező nézeteinek.

Mint kortársai, *Werbőczy* is a magyarság multjáról *Thuróczi* János (1488) krónikájából, vagy a *Budai Krónikából* (1473) merítette minden ismeretét.¹ Amit azonban ezekben a krónikákban olvasott, azt a XVI. században természetes anachronizmussal a maga kora alkotmányos szervezete alapján értelmezi. Olvasza *Aba Sámuel* és *Szent László* királlyá választását s látta *II. Ulászló* választását — elbeszélésből s az irodalomból ismerte a XIV—XV. századi választásokat is —, sőt: ő volt vezére az 1505. rákosi országgyűlésnek, melynek híres végzését is ő fogalmazta. A rendi túlkapások e korszakában a nemesi rend fővezére s a nemesi mozgalmak révén a trónra törő *Zápolyai János* serviense: *Werbőczy*, mi mást olvashatott ki *Thuróczi* János elbeszéléséből, mint hogy: mióta a magyarok *Szent Istvánt* királlyá választották és koronázták, szabad akarattól (sponte), azóta ... *neque enim Princeps, nisi per Nobiles eligitur*.²

S ugyanígy voltak a XVI—XVII. század történetírói is.

A Habsburg-korszak első két századának egészen az 1687. és 1722. örökösödési törvények becikkelyezéséig egyik legtöbbet vitatott kérdése a trónbetöltés formája volt. A magyar rendiség szívósan ragaszkodott a királyválasztáshoz: a király primogenitusának országgyűlésen való királlyá választásához, — sőt kevésbé lojális követek más főherceg megválaszthatóságát is hangoztatták. A nemzet s az ország tökéletesen meg volt győződve arról, hogy *Szent István* óta Magyarország — *Anonymus* kiadásáig a fejedelmekről alig tudtak valamit — mindig választó királyság volt, de válasz-

¹ Ld. *Hóman Bálint*: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923, 2. lap. — Éppen a fentebb idézendő tételét tartalmazó Par. I. tit. 3-ban csaknem szósz szerint idézi *Thuróczi*, s a *Budai Krónikának* az ősi népgyűlést elbeszélő helyeit. (*Thuróczi* ed. *Schwandtner* I., 57. — *Budai Krónika*, ed. *Podhradzky*, Pest, 1838, 14. lap.)

² *Werbőczy*: Tripartitum. Par. I. tit. 3.

tásában kötve volt a mindenkori uralkodó nemzetséghez, szabatosabban: a mindenkori uralkodó fiához. (Ez még az 1505. rákosi végzésben is benne van.)

Mint *Werbőczy*, a XVI—XVII. századi magyar történetírók is a korukbeli felfogást olvassák ki az Árpád-korra a nekik is forrásul szolgáló *Budai- és Thuróczi-féle krónikákból*, s ezek XV. századi átírói munkáiból.

E felfogás annyira általános, hogy elegendő az egész magyar történet feldolgozói közül a legfőbbekre hivatkoznom, hiszen vannak ezek között olyanok is — mint például *Benczédi Székely István* —, akik egyáltalán nem foglalnak állást e kérdésben.

Heltai Gáspár,¹ ki általában véve híven ismétli Árpád-kori forrásait, egyes trónutódlásoknál hozzáteszi, hogy e királyt választották.

Ugyanez hámozható ki *Nádasdy* dagályos frázisözönéből is, aki az egyes királyválasztásokhoz még moralizáló szentenciákat is fűz.²

E kornak *Heltai* mellett legelterjedtebb s legnagyobb hatású nemzeti krónikájának szerzője *Petthoe Gergely*³ is következetes ez elvhez, míg *Lisznai Kovács Pál*⁴ e két krónikánál sokkal magasabb színvonalú, tárgyi szempontokból kiinduló művében a választó királyság, az „electivum regnum“ káros voltát bizonyítja egynémely magyar királyválasztásból, így az idegen fejedelmeknek a magyar trónra jutását is a választások hibájául rója fel.

Az 1687-i öröklési törvénnyel s a *pragmatica sanctió*val aztán nyugvópontra jutott az előző századok ez az egyik legtöbbet vitatott alkotmányjogi problémája. 1722 óta a trónkérdés alig szerepel az aktuális politikai és konstitucionális kérdések között: ez a kérdés átterelődik tudományos terrénra. Ez egyfelől a

¹ *Chronica az magyaroknae dolgairól*. Kolozsvár. 1575. — Szent Istvánról: 27vo lap, Ába Sámuelről 32vo lap.

² *Nádasdy Ferenc*: *Mausoleum regni apostolici regum & ducum*. Nürnberg, 1664. — Pl. Ába Sámuelről 118. l. — Kálmanról 157. l. — II. Béláról 172. l. — II. Lászlóról 187. l. — Imréről 202. l.

³ *Rövid magyar cronica*. — Bécs, 1660. — Szt. Istvánról 11vo l. — Péter- és Ába Sámuelről 14vo l. — Szt. Lászlóról 18vo l.

⁴ *Magyarok krónikája*. Debrecen, 1692. 13., 54., 277., 302—3. ll.

történettudomány XVIII. századi fellendülésével (helyesebben a magyar tudományos történetírásnak a XVIII. században történt megalapításával, mindenekelőtt a források feltárásával: a megindult adatgyűjtéssel), másfelől e kornak a történetírás céljairól vallott felfogásával, a történetírásnak praktikus feladatok: politikai és alkotmányos reformok, tervek szolgálatába állításával függ össze.¹ Az új alapokon, új tökéletesebb módszerrel folytatott történelmi kutatás, mely feltárt addig ismeretlen, az addigi ismerteket teljesen új világításba helyező forrásokat, legelőször a nemzeti történelem feldolgozása közben jutott el e kérdéshez. *Anonymus* és *Konstantinus* munkái s az újonnan gyűjtött okleveles anyag alapján a *nemzeti történelem* minden kutatóját foglalkoztatta a trónfoglalás kérdése, annál is inkább, mert ezek a kútfők — mint a honfoglalás történetében is — e részt is egészen új, addig nem is sejtett területeket tártak fel a tudósok előtt. De természetesen sokkal közelebről érdekelte a *közjogtörténet művelőit* és az állam egyetemes ismeretét kutató tudósokat: az *államismereti irány követőit*, akár monografikusan, akár tágabb keretekbe illesztve dolgozták fel a trónbetöltés problémáját. Ezek többnyire meghatározott célból, valamely közjogi tétel bizonyítására törekedtek, amit az adatok nekik megfelelő csoportosításával, sőt egyesek tendenciózus ferdítésekkel próbálnak elérni. Az egész korszak összes tudósaira azonban — mint ez nem is lehetett másképp — elhatározó befolyással volt a *pragmatica sanctio*, helyesebben a trónfoglalás kérdésének korukban szokásos elintézési módja: az országgyűlésen, fejedelm és rendek által együttesen hozott *törvénnnyel* való rendezése. Amilyenek látták a XVII. századvégi és XVIII. századeleji öröklési törvényeket, a trónkérdés rendezésének az akkori jog- és alkotmányfelfogás szerint egyetlen lehetséges módját, olyannak képzelték: írott törvénnnyel (a vérszerződéssel) rendezettnak vélték a középkori trónfoglalást is. A trónfoglalás kérdésének ilyen elintézése által teremtetett helyzetet pedig az egész Árpád-korra érvényes jogállapotnak tekintették. — Sokkal,

¹ Ld. az alábbiakhoz: *Hóman* Bálint, Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. Bpest, 1920. és *A magyar történetírás a XVIII. században.* (Kézirat.)

de sokkal későbbi tudósok sem tudtak szabadulni saját koruk jog-, törvény- és alkotmányfelfogásától, nem kifogásolhatjuk tehát, hogy a XVIII. század történet- és közjogtörténettudósai sem mentek ettől a hibától, hiszen korukat jó másfél századdal kellett volna meghaladniok, hogy felismerhessék a középkori jog, törvény és alkotmány, s ebben trónöröklési jog valódi természetét.

Mint említettük, mindenekelőtt a nemzeti történetírás — szabatosabban: a jezsuita annalisták — találták magukat szemben e kérdéssel, az általános történet-előadása közben. Nem lehet itt célunk *Timontól Prayig* felsorakoztatni mind ez írók véleményét e tárgyban, annál kevésbbé, mert ezek, híven a történetírás feladatairól vallott felfogásukhoz: az események évkönyv alakban való egyszerű elbeszéléséhez, nem mondanak véleményt a trónöröklésről, hanem csak az egyes utódlási esetekkel kapcsolatban említik az utódlás módját. Általában — mint első kiemelkedő úttörők — *Timon* és *Túróczy* híven recitálják az e részt forrásul használt krónikákat, s anélkül, hogy állást foglalnának ebben a céljaiktól távol eső tárgyban, előadásukban a trónbetöltés módjaként hol választás, hol öröklés szerepel.

Valódi lendületet e kérdésnek csak a tárgyi szempontokból kiinduló államismereti és közjogtörténeti kutatás adott. *Schmeizel* Márton,¹ az előbbi irány híve, az uralkodó német közjogi theoriák hatása alatt az Árpádkori trónutódlást örökléssel vegyes választásnak nevezi: az Árpád-ház tagjaiból a nemzet választ, azonban választása rendszerint a primogenitusra esett, ita ut successio quasi haereditaria praeponderasse ferme visa sit. Nem munkájának jelentősége miatt emeljük ezt ki, hiszen *Schmeizel* e megállapításával nem jutott túl a XVI—XVII. századi történettudósok eredményein, noha amazok nem tárgyi szempontokból érték el ezt az eredményt, s velük szemben *Schmeizel* csak annyiban jelent haladást, hogy felfogását az akkor modern német közjogtudományi teoriákkal támasztotta alá. Mégis *Schmeizel* könyveskéjét azért említjük meg, mert elsőnek foglalkozott monografice a magyar trónöröklési joggal, s

¹ *Kemény János báró* neve alatt adta ki munkáját: *Commentatio juridica de jure sveddendi... domvs Avstriacae in Regnum Hvgariae*. Halle, 1731. 169. l.

királyválasztással, s elsőnek hirdette a magyar történettudomány új korszakában az „öröklésbe oltott választás” rendkívül szívós, a történettudományban meghaladott, de tan- és kézikönyveinkben igen elterjedt elméletét.

Schmeizel után a közjogtörténettudósok közül *Pelz* János foglal állást ugyanezen theoria mellett, azzal a megokolással, hogy azt Géza fejedelem — szerinte király — idejében az államforma megváltoztatásakor állapították meg.¹

Új irányba terelte aztán a kérdést a hatvanas évek óta az udvar szolgálatában közjogtörténeti témákat fel dolgozó publicista irodalom, melynek feladata volt, hogy a Mária Terézia és József trónörökös reformterveit igazoló örökös királyságot történeti érvekkel bizonyítsa. Kétségtelen, hogy már *Kollár* Ádám Ferencnek is — ez irány legkimagaslóbb követőjének — szándékában volt az öröklési jog kritikai történetének megírása is, de ennek kiviteléről a magyar királyoknak egyházi ügyekben való főhatóságáról írt könyve nyomán kelt országos felzúdulás miatt lemondott.² Helyette *Benczúr* József vállalkozott erre a feladatra először 1764-ben *Ungaria semper libera*jában, majd 1771-ben *Commentatio juridica...* című művében, mindkettőben a nála megszokott óvatossággal, kevés tudományos meggyőződéssel és biztossággal, de széleskörű forrás- és irodalmi ismeretekkel, s nem mindennapi elméüllel, a királyi méltóságot az Árpádkorban örökletesnek vallja (hogy az udvar kegyét, s *Kollár* pozícióját elnyerje), másfelől, hangoztatja az ország választójogát is, nehogy benn az országban *Kollár* sorsára jusson. (Pl. a *Commentatio juridica...* hosszú címében is megvan: *de jure eligendi regem, quod ordinibus... Hungariae quondam compete bat.*) A valódi fordulatot azonban az egész korszak legkiválóbbjainak: *Pray*-, *Cornides*-, *Palma*- és *Kollárnak* állásfoglalása hozta meg. *Pray* a királyok évkönyveiben (1764-től) még nem mond összefoglaló véleményt, azonban Szent Lászlóról írt tanulmányában (1774) a *primogenitura* szerinti öröklés mellett foglal állást, míg 1801-ben megjelent *Historiae*-jában egész határozottan for-

¹ *Pelz János*: *Hungaria sub Geisa*, 1769. 8–9. ll.

² Ld. *Hóman Bálint*: A magyar történetírás a XVIII. században. (Kézirat.) XVIII. fejezet: *Kollár Ádám Ferenc*.

mulazza ezt az e helyütt részletesen kifejtett álláspontját. Szerinte a vérszerződésben a nemzetet képviselő választók (electores) megállapították az Árpád nemzetség örökös voltát, úgy hogy a nemzetre, illetőleg a rendekre, csakis ennek kihaltával száll vissza a választás joga.¹ Az öröklés pedig a primogenitura szerint történt már a korszak kezdetétől fogva. Érveit a XII. század második felétől az Árpád-kor végéig azokból a formulákból meríti, melyek oklevelekben, pecsétiratokon (pénzen) az elsőszülöttségi jogra hivatkoznak, s melyeket ő egészen természetesen visszavetít az előző századokra is. *Pray*-val egy nézeten van, s egyoldalon harcol *Gánóczy* elleni polémiáiban, *Cornides* Dániel, aki a vérszerződésből, az Árpád-kori XII—XIII. századi oklevelekből és a későbbi törvényekből veszi bizonyítékait.²

Érdekes *Palma* véleményének kialakulása. A *Notitia* első 1770. kiadásában még alig nyilatkozik, de inkább a választásnélküli öröklésről szól, míg az 1775-i második kiadásban (l. 62—68. ll.) hosszasan fejtegeti egyfelől a választás, másfelől az öröklés melletti adatokat és érveket, őszinte nyíltsággal megvallva, hogy döntenéi nem tud. A középutat választja tehát: az örökléssel vegyes választást, amire az egyes utódlási esetek körülményeinek vizsgálatából jutott, hiszen valóban talált mind a választás, mind az öröklés mellett tanúszkodó tényeket. A *Notitia* III-ik, 1785-i kiadásában, aztán a II. kiadás e hosszú tépelődése ki van hagyva, s *Palma* itt végül is a primogenitura szerinti — hágra korlátozott — öröklés mellett tör lándzsát — nyilván *Kollár* közben megjelent *Amoenitates-e* (1783) hatása alatt.

¹ *Pray*: Dissertatio... de sancto Ladislao. Pozsony, 1774. 97. l. — *Historiae regum Hungariae*... Buda, 1801. I. köt., VI. l. ... ab electoribus, et qui hanc repraesentabant, universa Natione, assertum esse ita, ut ex pacto fas non fuerit Nationi alium Ducem, et deinceps regem prius eligere, quam nemo ex virili stirpe Arpadi superstes esset. Extincta... stirpe virili Arpadiana ... jus electionis iterum ad Nationem ... rediit, ld. még VII—XII. ll., majd 66., 78., 202., 204. ll.

² *Cornides Daniel*: *Regum Hungariae qui seculo XI. regnare, genealogiam illustrat*. Pozsony és Kassa, 1778, passim különösen 97—101. ll. — *Gánóczy Antal*: *Dissertatio... de S. Ladislao*... Bécs, 1775... Nondum erat illis temporibus Regnum Hungariae haereditarium, Libera Regum electio apud gentem liberam fuit.

Végül *Kollár* szólalt meg 1783-ban.¹ Míg a fentemlített három, a primogenitura szerinti, válasz nélküli öröklést valló tudós minden szavából az tűnik ki, hogy ők a tiszta történeti valóság megismerésére törekedtek, hiszen az az út is, amelyen e kérdés vitatásához jutottak, minden politikai célzattól ment tudományos vitákból indul ki és azokon vezet keresztül — addig *Kollár* nem tudja, s nem is akarja (lásd *Ursinus Velius* kiadása, 5. sztl. levél) leplezni, hogy ő az uralkodóház öröklési jogának igazolását tekinti céljának. Egészen természetes tehát, hogy az Ameenitatesben ő is a primogenitura szerinti öröklés mellett foglal állást, még pedig a vérszerződés alapján, melyet az egész magyar trónöröklési rendszer kiinduló pontjának tekint, s hogy már a vérszerződésbe beleolvassa — különben más tudósokkal együtt — a női öröklést is.

A szintén az udvar szolgálatában dolgozó, de *Kollár*hoz semmi tekintetben sem fogható pamfletista *Gros-singot* csak azért említjük, mert 1786-ban megjelent *Jus publicum Hungariae*-je, melyben a legélesebben igyekszik bizonyítani a primogenitura szerinti tiszta öröklést és cáfolni a nemzet királyválasztási jogát, egyik oka volt a századvégén, s a XIX. század elején megindult magyar közjogtörténeti reakciónak. *Katona* viszont még 1779-ben a *Historia Critica*-ban a leghatározottabban lép fel a választással vegyes öröklés mellett (I. k. 361—2. és 472. ll.): a nemzetnek jogában áll a vérszerződés alapján uralkodó Árpád nemzetségből választani királyait, mely állásfoglalását *Palma* fentidézett *Notitiájának* II. kiadására, és pedig arra a részre alapítja, melyet ez az 1770. első kiadásában még nem osztott, az 1785. harmadikban pedig már feladott.

Ezt a felfogást viszi aztán diadalra — az akkori európai és magyarországi politikai helyzet hatása alatt is — az 1790 óta erősen fellendülő magyar közjogtörténeti irodalom, hiszen ismeretes, hogy II. József halála után az országgyűlésen felvetették a királyválasztás kérdését is. Ez az irodalom belső tudományos érték tekintetében nem nagyon jelentős — egyáltalán nem fogható az előző század történettudományi irodalmához —, azonban a magyar közjogtörténet tudományában döntő jelen-

¹ *Kollar Adám Ferenc*: *Historiae ivrisque pvblii regni Ungariae amoenitates*. Bécs, 1783. I., 105—107. ll.

tőségű: ez vitte diadalra, s kövesítette meg az öröklésbe oltott választás theoriáját.

A *Kovachich*¹ (1790), *Koppi* (1790),² *Decsi Sámuel*³ (1792) által — de korántsem oly nagy apparátussal és széles alapokon, mint az előbbi két évtized nagy történet-tudósai munkáiban — kifejtett elmélet, mely inkább állásfoglalás, mint alapos, önálló kutatásokon alapuló, új érvekkel s módszerrel megokolt tudományos eredmény volt, általánossá lett, széles körökbe eljutott és mindenekelőtt állásfoglalásra készítette az ellenkező véleményű *Lakics* György Zsigmondot a pesti egyetem és *Gustermann* Antal Vilmost, a bécsi Theresianum tanárait.⁴ Ezek a primogenitura szerinti öröklést vitatva, s a nemzet királyválasztási jogát tagadva, a legélesebb reakciót idézték fel.

Gróf *Cziráky* Antal Mózes állott sorompóba az öröklésbe oltott választási theoria mellett, aki 1820-ban közrebocsátotta a legnagyobb szabású magyar monografiát a trónbetöltés kérdéséről.⁵ Az irodalom, a források, s a külföldi jogtörténet alapos ismeretével, éles logikával, politikai elfogultság nélkül, tisztán tudományos eszközökkel, mindig csak a tudományos igazság megismerésére törekedve, a következő eredményre jutott: az első fejedelemválasztáskor megállapították az Árpád nemzetség öröklési jogát, de nem állapítottak meg öröklési rendet. Ha ilyen rend lett volna, erről *Konstatinus*nak tudnia kellett volna. Ezért nem marad más hátra, mint feltenni, hogy az utód személyét a nemzet választása szabta meg.⁶ Ezt a tételét az egyes utódlási esetekkel is bizonyítja.

Lényegében ugyanez: örökléssel vegyes választás marad a közjogtörténeti tudomány felfogása az Árpád-

¹ *Kovachich* Márton György: *Vestigia comitiorum*.

² *Koppi* Károly: *Jus electionis...* Bécs, (1790.) 17. l.

³ *Decsy* Sámuel: *A magyar Szent Koronának históriája*. Bécs, (1792.) 110—113. ll.

⁴ *Lakics* Zsigmond György: *De haereditario succedendi jure ducum . . . deinde regnum Hungariae*, Bécs, 1809. passus pl. 39. l. (Árpád-kor.) — *Gustermann* Antal Vilmos: *Die Ausbildung der Verfassung d. Kgreichs Ungarn*. Bécs, 1811. I. 87—89. ll. és a megfelelő jegyzetek.

⁵ Gróf *Cziráky* Antal Mózes: *Disquisitio historica de modo consequendi svmmvm imperivm in Hvgaria*. Buda, 1820.

⁶ I. m. 6—11. kül. 7—9. ll. és 33. l.

korról mind a mai napig. S ezzel bezártuk a kérdés irodalmának első fázisát.

Dolgozatunk elején körvonalaztuk azokat a tényezőket, melyek a XVIII. században ezt a kérdést felvetették, s az a körüli kutatásokat irányították. Magukat a kutatásokat illetőleg, megállapíthatjuk a következőket: A XVIII. század csaknem ugyanazzal a forráskészlettel dolgozott, mint amelyre ma utalva vagyunk, s — kezdve a primogeniturától, a testvéröröklésen¹ keresztül az örökléssel vegyes választásig — minden trónfoglalási móddal és trónöröklési renddel foglalkozott. Mégis két főirány körül csoportosultak a vélemények: a primogenitura szerinti, választás nélküli öröklés (*Pray, Cornides, Palma, Kollár*) és az örökléssel vegyes választás (*Katona, Schmeizel, Pelcz, Kovachich, Köppi, Decsy*) körül. Vagyis itt épp oly különbözőek a vélemények, mint még jó egy és egynegyed század múlva is. Csakhogy a XVIII. és a XIX. század elejének ez az ingadozása — *Cornides* által a tudós őszinteségével bevallott bizonytalansága — a legtöbb volt; amit a történettudomány e kori nemcsak magyarországi, hanem külföldi fejlettségi foka mellett elérni lehetett. A modern történettudomány forráskritikai módszerének teljes kiépítése (hiszen mindez írók még — hogy egy reprezentatív nevet említsek — jóval *Ranke* előtt írtak) valamint ennek s a modern német tudomány által konstruált középkori jogfelfogásnak hazánkban való meghonosítása, s a hazai kútfökre és a magyar középkor jogi jelenségeire való alkalmazása előtt a középkori magyar trónfoglalás valódi természete sem volt tisztázható.

Amíg e módszer, s e tudományos eredmény nálunk nem nyertek polgárjogot, addig nem lehetett megérteni sem az elbeszélő kútfőinkben, sem pedig az okleveleinkben található ellentmondásokat. Az elbeszélő forrásokat ugyanis mindaddig, — tehát a tárgyalt XVIII. század végén és a XIX. század első tizedeiben is — egy-egy egységes műnek tekintették, pedig ezek — s lejjebb bizonyításunk részben éppen erre van alapítva — különböző korok és írók termékeiből egyesítették. Másfelől e felsorolt XVIII—XIX. századi tudósok egyazon jogállapot-

¹ Lásd a *Cornides-Gánóczy-féle vitából Cornides, Genealogia regum.* — Cap. VI. kül. 90. és 101. ll. a testvéröröklés ellen, míg *Gánóczy* mellette van. Dissert. de Sto Ladislao. 144. l.

nak fogták fel az egész Árpád-kort, kései és korai adatokat és jelenségeket helyeztek szembe egymással, s azok megfeleléséből vagy ellentmondásából vontak következtetéseket, tekintet nélkül azok korára, vagy pedig a kései Árpád-korból vett megfigyeléseiket visszavetítették a korai Árpád-korra és vice versa. Akkori jogfelfogásukkal nem sejtették, hogy nem egy állandó jogállapotról írnak, hanem egy három-négyszázados jogfejlődés egyes fázisairól.

A XIX. századi *Cziráky* utáni magyar közjogtörténet mai napig, a nemzeti történetírás pedig *Pauler* és *Marczali* állásfoglalásáig megmaradt az örökléssel vegyes választást hirdető, s a meghatározott öröklési rendet tagadó elmélete mellett. A közjogtörténészek közül az egyetlen *Krajner* Imre helyezkedett szembe e teoriával.¹

Cziráky közjoga *Hegedüs*² átdolgozásában tankönyvvé lett, s így hirdette túl a hetvenes éveken is az ő tanait, s ugyanez az álláspontja *Ladányi*³ tankönyvének, míg a modern magyar jogtörténettudomány legnagyobb XIX. századi tekintélye: *Hajnik* Imre szintén e tan mellett foglalt állást, még pedig *Koppi* Károly és *Salamon* Ferenc munkái alapján.⁴

Cziráky óta nem is tartották szükségesnek e tétel bizonyítását vagy megokolását: eldöntött, végleg tisztázott kérdésnek tekintették azt. Az átöröklött, kifejecesedett tan tekintélyét növelte az a véletlen, hogy az egykorú német trónutódlás formája valóban a „Geblütsrecht“, vagyis az öröklésbe oltott választás. Mint *Schmeitzel* kezdve, a XVIII. századi közjogtörténettudósokat befolyásolta a „successio mixta“ elmélete, úgy érezttette hatását a modern magyar közjogtudományban a modern német tudomány ezen megállapítása.

Kétszázéves örökség és külföldi analógia az a kettős pillér, melyen ma ez a theoria nyugszik.

¹ *Krajner* Imre: Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns. Bécs, 1872. Das Königtum war bei dem Geschlecht Árpads erblich... Dem König folgte immer sein ältester Sohn... 448—450. ll.

² *Hegedüs* Kandid Lajos: A magyar közjog alapvonalai. Gr. *Cziráky* Antal Mózes nyomán. Pest, 1861—1877. 1—3. kiadás.

³ *Ladányi* Gedeon: A m. alkotmány története. 1863—73. 1—3. kiadás.

⁴ *Hajnik* I. Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872. 119. l.

Nem így a történettudományban. *Salamon*¹ ugyan itt is a fenti theoria mellett döntött, azonban a forrásokat egyre fokozódó mértékben kiaknázó történészek, mindegyik előtt a hypothesisok és fikciók ellensége, *Pauler* — bár fenntartja a választást — a tényekből és Kinnamos előadásából megállapítja a pogány korra a senioratusnak, a XI. és XII. századokra a testvéröröklésnek, mint az öröklési rendről alkotott *meggyőződésnek* meglétét,² míg természetesen II. Gézától kezdve, a primogenitura mellett szóló adatokat is felsorolja.

Még határozottabban hangsúlyozza ő utána a testvéröröklést, majd a XIII. században a primogenitura uralomra jutását *Marczali*, ez utóbbi öröklési módot az egyház befolyásának tudva be.³

Monografice azonban nem foglalkoztak e kérdéssel, míg 1913-ban az újból az érdeklődés központjába került. *Fraknoi* ugyanis, hogy az e kérdésben uralkodó ellentéteket megszüntesse, új theoriával lépett fel. Pápai oklevelek előadása alapján, s abból, hogy huszonhét Árpád-kori trónutódlásból tizenkettőben a királyt fia követte, s csak háromban testvére, a primogenitura szerinti öröklési rendet vitatja, anélkül azonban, hogy a pusztá sorrend mellett az utódlás egyéb körülményeire kiterjeszkednék.⁴ Megtette ezt utána *Ferdinandy*,⁵ kit az ő dolgozata készítetett a saját, s a többi közjogtörténettudós fent vázolt álláspontjának védelmére. *Ferdinandy* az egyes utódlási esetek lefolyását vizsgálva — de eleve *Cziráky* végérvényesnek tekintett felfogását téve magáénak — a korábbi és későbbi utódlásokban mutatkozó ellentmondások alapján minden meghatározott öröklési rendet tagad, s — szintén *Cziráky* gondolatát követve — az utód személyének megállapítását tisztán a nemzet választásának

¹ *Salamon* Ferenc: A királyi szék betöltése és a *pragmatica sanctio* története. Pest, második kiadás, 1881. 1—20.

² *Pauler* Gyula: A magyar nemzet története. Budapest, 1893., első kiadás, I. kötet, 21. lap és 382. lap. Második kiadás, 1899. I. kötet, 21. l. (a pogány korra), II. kötet, 295. l.

³ *Marczali* Henrik, *Szilágyi* S.: A magyar nemzet története, második kötetben, 294. l. és *Ungarisches Verfassungsrecht*, 1912. 3. l.

⁴ *Fraknoi* Vilmos: A királyi trónöröklés rendje az Árpádok házában. *Katholikus Szemle*, 1913. 3—30. l.

⁵ *Ferdinandy* Geiza: A trónbetöltés kérdése az Árpád-házbeli királyok korában. *Budapesti Szemle*, 1913. 151. kötet, 356—389. l.

tulajdonítja, noha — saját szavai szerint — a választás megtörténtét nem lehet minden esetben a forrásokkal bizonyítani. A nemzet választásában azonban, szerinte kötvé volt az Árpád-nemzetséghez.

Egyik dolgot sem hozott sem új forrásokat, sem célravezető új megoldási eszközöket. *Ferdinandy* kifejezetten *Cziráky*-t követi, *Fraknoi* dolgozási módjának is van — noha általa nem ismert és fel nem használt — előzménye a XVIII. században.¹

Ebből az alkalomból publikálta *Domanovszky* már régebb óta nyert eredményeit e kérdésre vonatkozóan. Forráskritikailag elemezve a testvéröröklést hagyományozó Kinnamost, s a XI. század seniorátusi öröklési eseteit elbeszélő krónikák megfelelő helyeit, a külföldi trónöröklési jogot is belevonva fejtegetéseibe, megállapítja, hogy a felnőtt fiú mindig örökölt apja után, s egyben a királyválasztást helyes értékére redukálva, a forrásokból mást, mint elismerést, consensust, nem tart megállapíthatónak. A kérdés megoldásában pedig — szemben a két előtte szóló meglehetősen meddő, bár érdekes szempontokat is felvető fejtegetéseivel — fordulatot hozott annak megállapításával, hogy a trónbetöltésnél a királyi nemzetség hagyományai érvényesültek, s hogy e kérdés vizsgálatában elsőnek használta a modern történettudomány forráskritikai módszerét.

Ezzel befejeztük e kérdés irodalmának ismertetését a XVI. század elejétől a mai napig, mert az 1918 óta megjelent e tárgyú művek kívül esnek dolgozatunk körén, részben politikai célzataik miatt, részben pedig, mert az Árpád-korral csak egész mellékesen foglalkoznak. Még 1917-ben jelent meg *Csekey* István terjedelmes munkája, mely az eddigi eredmények összefoglalásával, az Árpád-nem örökös jogába oltott választás mellett foglal állást.

*

Így áttekintve a kérdés irodalomtörténetét, e probléma sarkpontját abban látjuk, hogy a tények s az azokból vonható következtetések mellett azt is kell kutatni, vajjon a tények által mutatott öröklési rend valóban tudatos-e azokban, kiktől a trón betöltése: az utód sze-

¹ *Grossing* próbálja pusztán az egymásra következtésekből megoldani e kérdést, bár valóban nehéz nagyobb különbséget találni két jellem közt, mint amilyen a tudós főpap, s a XVIII. századi fizetett pamfletista között van.

mélyének megállapítása függött; valóban ismerték-e a X—XIII. századi magyarok azokat az öröklési elveket, melyeket mi nekik tulajdonítunk? Azt kell tehát kutatnunk, vajjon kimutatható-e valamely, az öröklés rendjét megszabó elv, mint azoknak meggyőződése, kiktől a rtón elfoglalása, az utód személyének megállapítása függött. Amihez viszont azt is tudni kell, hogy kiktől függött ez, vagyis így komplikálódik az öröklési rend kérdése szükségképen a trónfoglalás módjának kérdésével.

Mindenekelőtt az öröklés rendjéről fogunk szólni.

Hogy maguk a pusztá tények mennyiféleképen magyarázhatók, azt éppen a *Kinnamos*-féle testvéröröklés illusztrálására felhozott Szent László-, I. Géza- és I. Béla-féle utódlási eseteknek az irodalomban való beállítása mutatja. Akik *Kinnamos* jelentését elfogadják, azok előtt az említett utódlások kétségtelen bizonyítékai a testvéröröklésnek vagy szeniorátusnak. De ugyane három király trónrajutása mitsem bizonyít azok előtt a tudósok előtt, kik a primogeniturát vitatva, vagy pedig minden öröklési rendet tagadva, *Kinnamos* hitelét nem ismerik el.

És különben is mind a primogenitura, mind a testvéröröklés vitatói, mind a meghatározott öröklési rend tagadói *ugyanazon eseteket, ugyanazon forráshelyeket értelmezik különböző felfogásuknak megfelelően.* Amit ennyiféleképp lehet magyarázni, az egymagában nem vezethet eredményre. Szem előtt kell tartani ezeken kívül azt is, hogy nem minden trónigényt alapítanak az öröklési jogra; nem minden trónkövetelő igényli azért a trónt, mert úgy látja, hogy neki *öröklési joga* több ahhoz, mint más valakinek, például a tényleg uralkodónak. A XI. sz.-ban Vidnek, a XII. sz.-ban Ivánnak és Bors ispánnak semmi öröklési joguk sem volt, mégis koronára törekedtek, a Habsburgok első, még 1290-ben emelt igénye¹ Magyarországra, nem öröklési, hanem a hűbérjogra volt alapítva. De hogy az Árpád-nemzetségből is hozunk fel példát, Szent László sem öröklési jogára hivatkozik, hanem a nemzet akarata, mikor Salamont, az általa is elismert, évek óta uralkodó, törvényesen koronázott és felkent királyt trónjáról letaszították s helyére őt ültették. (Lásd ehhez lejjebb a szeniorátus tárgyalását.)

Igy tehát valamely trónkövetelő fellepte — akár a maga, akár a nemzet kezdeményezéséből — *nem bizonyítja feltétlenül különböző öröklési jognak küzdelmét.*

Mint említettük, az eddigi irodalom is felhasználta több olyan helyet elbeszélő forrásainkból és az oklevelekből, melyek a trónöröklés rendjében valamely principium érvényesülése mellett kifejezetten állást foglalnak. Már a XVIII. század nagy történettudósai felsorakoz-

¹ Lásd: *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története, II. kiad. II. köt. 422—423.

tatják a *primogenitura* jogára hivatkozó majdnem valamennyi oklevél- és pecsétiratrészeket, szintúgy felhasználják már ugyanekkor *Kinnamos*nak a testvéröröklésről szóló jelentését is, először úgy látom, a *Pray* és *Gánóczy* közt Szent László királyról folytatott polémiában.¹

Minthogy azonban az első, primogeniturára hivatkozó oklevél II. Géza királytól való, könnyű és helytálló volt az ellenvetés, hogy ezt nem lehet az őt megelőző uralkodókra is visszavetíteni, a legkevésbé pedig a szeniorátus szerint öröklő XI. századi királyokra. *Kinnamos* hitele viszont nem volt elég ahhoz, hogy az ő értesülései alapján a XI. század utódlásai kiegészíthetők lettek volna. Vagyis szemben állanak egymással a későbbi Árpád-kor elsőszülöttség szerint következő uralkodói, kiknek e jogát okleveleik hirdetik, a XI. századi királyokkal s a pogány fejedelmekkel, kiknél a tények a szeniorátus szerinti utódlásra mutatnak. Az eddigi kutatás megakadt azon, hogy a kéteshitelű és testvéröröklésről szóló *Kinnamoson* kívül szeniorátust valló állásfoglalást, mely e korábbi utódlási eseteket megvilágította volna, sem elbeszélő kútfőinkben, sem okleveleinkben nem talált. Pedig a részletesebb *Bécsi Képes Krónika* és a rövidebb szerkezetű *Budai Krónika* és családjuk *szólnak a XI. században öröklési rendről* s a következő nyilatkozatokat teszik:

Mikor I. András IV. Henrik biztatására és német mintára (lásd lejjebb — l.) Bélának tett ígérete ellenére felkenette és megkoronáztatta Salamont s a koronázás alatt az *Esto Dominus fratrum tuorum* (et incurventur ante te filii matris tuae...) kezdetű zsoltárt² énekelték, Béla, kinek e latin szavak értelmét megmagyarázták, igen felindult azon, hogy „infantulust“ akarnak urává föléje helyezni.³ Még határozottabban szól a két krónika Salamon trónrajutása elbeszélésénél.

Mikor IV. Henrik behelyezte Salamont az „elárvult“ Magyarország királyi székébe s távozta után Géza herceg öccseivel és lengyel segítséggel visszatérve, a trón

¹ Diatribe in dissertationem hist. crit. de S. Ladislao... rege... ab Antonio Ganoczy ...conscriptam. Posonii et Cassoviae, 1777. 164. l.

² Erre az adatra *Jakubovich* Emil hívta fel figyelmemet.

³ Lásd ehhez *Századok*, 1923. 297. l.

megszerzése végett támadásra készült Salamon ellen, a magyar püspökök, különösen Dezső, rábeszéltek, hogy „Salomoni, *quamvis iuniori*, regnum cum pace red-deret.”¹

E két részből: Béla felháborodik azon, hogy urává, királyává egy kis gyermeket akarnak tenni, Géza pedig lemond a koronáról Salamon javára, noha ez a *iunior*, egészen kétségtelen, hogy a trónöröklés sorrendjére vonatkozóan megvan az írónak a maga határozott meggyőződése, még pedig a *szeniorátus*. Ebből a két passzusból, mely egészen Szent László haláláig az *egyedüli nyilatkozat elbeszélő kútfőinkben az öröklés rendjéről, egészen kétségtelenül kiviláglik, hogy az író a szeniorátust tekinti az akkor uralkodó öröklési rendnek*.

E nyilatkozatok valódi jelentőségét a középkori krónikáink körüli legújabb forráskritikai kutatások magyarázzák meg.

Bebizonyosodott ugyanis, hogy a *Bécsi Képes Krónikának* és a vele e helyütt egyező *Budai Krónikának* a Béla-ág történetét elbeszélő, 1038-tól 1091-ig terjedő része mint első forrásból (Kézai és a Nagy Lajos-kori krónika közvetítésével) a Szent László korában írt *Gesta Ungarorum*-ból merített.² Ez a *Gesta* pedig közel egykorú: még Szent László életében készült s kitűnően értesült, a királyi udvarhoz közel álló, annak hagyományait felhasználó, annak érdekében dolgozó és minden tekintetben hitelt érdemlő író műve volt.³ Ha tehát az ő műve egyetlen elvet ismer az öröklés rendjében, azt egész határozottan és következetesen alkalmazva mindazon esetekben, valahányszor trónutódlásról szól,⁴ s ez

¹ Bécsi Képes Krónika ed. *Toldy*, 1867. LVII. l. cap. 53. Budai Krónika ed. *Podhradzky*, 1838. 124. l.

²⁻³ *Hóman* Bálint: 'A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói, Bpest, 1925.

⁴ Ide számítjuk a két említett: I. Géza- és I. Béla-féle esetben kívül *Levente lemondását is*. Leventét u. i. a három testvér közül a *legidősebbnek* tartjuk. Az írók ugyan — híven a krónikákban alkalmazott sorrendhez, mely legtöbbször Leventét sorolja utoljára fel — a három testvér közül őt tartják legfiatalabbnak. *Hóman* azonban Leventének a trónról való lemondása alapján rámutatott arra, hogy ennek kellett a legidősebbnek lennie. (A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói, Budapest, 1925. 71. és 89. ll.) Kiegészíthetjük ezt azzal — ámbár ezt a *Hóman* által is elfogadott szeniorátusi rendre alapított észrevételt a szeniorátus bizonyítására nem használhatjuk fel —, hogy az az

az elv a szeniorátus, *úgy a szeniorátust el kell fogadnunk a Béla-ág* (I. Béla, I. Géza és Szent László) öröklési rendről alkotott meggyőződésének hagyományaként.

A tények az ő utódlásuknál és trónharcaikban úgyis egészen világosan erre mutatnak, vagyis az egyes uralkodók egymásra következésének sorrendje és trónfoglalásuk körülményei, kiegészítve a Szent László-kori Gesta Ungarorumban fenntartott és hangoztatott meggyőződéssel, kétségtelenné teszik, hogy *legalább is az 1050-es évektől 1095-ig a szeniorátus volt az Árpád-nemzetség utódlásának tudatosan gyakorlott rendje.*

Ha azonban messzebbre megyünk vissza az utódlások vizsgálatában — s itt már a pusztá tényekre vagyunk utalva —, úgy — más kutatókkal együtt — a szeniorátust is vissza kell vezetnünk, mint elfogadott s a gyakorlatban élő öröklési rendet már a fejedelmek korában is, *mert Zsolt utódlása és Vál fejedelemsége másképp meg nem érthető*, míg fejedelmeink egymásházkövetkezése a szeniorátus feltételezése mellett egészen világos.¹

összefüggés, melyben az író Levente lemondását elmondja, arra mutat, hogy a Gesta írója szerint Levente mint I. Andrásnál idősebb, *szeniorátusi öröklőjogáról* mond le. (Lásd: *Bécsi Képes Krónika* ed. Toldy, LIV., a *Budai Krónikából* ez a megjegyzés az egész várkonyi jelenettel együtt hiányzik.) Az író ugyanis Béla hercegnek szeniorátusi jogáról való lemondását Salamon javára illusztrálja a Leventének I. András javára történt lemondásával. (Rex (András) inclinavit se ad pedes eius, quod raro factum est. Putabat enim de eadem simplicitate dedisse coronam filio suo sicut sibi Levente dederat; sed Dux prae timore hoc fecerat, i. h.)

¹ Vál fejedelemsége — véleményünk szerint — kétségbe nem vonható: Konstantinus előadása itt egészen világos. Elmondja Árpád fejedelemmé választását, megemlékezik a két főméltóságról: a gyuláról és karchászról, szól a törzsek „fejedelmeiről”, aztán elősorolva Árpád leszármazóit, ezek közt Válról úgy emlékezik meg, mint aki akkoriban a magyarok fejedelme. Előzőleg pedig elmondta, hogy Árpád óta mindig az ő nemzetségéből való a magyarok fejedelme. Ebben az összefüggésben annak az írónak előadásában, ki a pogánykori magyar méltóságok emlékét fenntartotta s kinek ily pontos és megbízható értesülései vannak a magyar viszonyokról, Vált valóban uralkodott magyar fejedelemnek kell tekintenünk. Az viszont, hogy *Liudprand* 947-ben — amikor pedig *Konstantinus* szerint Válnak kellett volna fejedelemnek lennie — az Itáliában kalandozó magyarok vezérét: Taksonyt „rex”-nek nevezi, véleményünk szerint nem jelenti okvetlenül, hogy Taksony már ekkor fejedelem volt, mert

Árpád óta ugyanis a fejedelmek sorrendje a következőképen alakul:

Árpádot követi legkisebb fia, Zsolt, nyilván azért, mert — mint ezt *Domanovszky* kiemeli s amint *Konstantinus* alapján is ez az egyedül feltehető helyzet — Árpád idősebb fiai még az ő életében elhaltak. De Árpád három idősb fiának fiai kimaradnak az utódlásból, ami egész világosan a szeniorátusra mutat. Zsolt után sem az ő fia, Taksony következik, hanem *Vál*, aki Zsolt tstvérbátyjának: Jutocsának volt fia, tehát bizonyára idősebb Taksonynál. Vált viszont — igaz, nem tudjuk, volt-e fia — unokatestvére: Taksony követi s nem testvére: Tas, s itt fel kell tételezni, akár hogy Tas elhalt még Vál életében, akár hogy fiatalabb volt Taksonynál.

Ügyanezt kell gondolnunk Termásról, Árpád legidősebb fia unokájáról, aki unokaöccse Taksonynak (és Válnak), tehát igen valószínű, hogy fiatalabb is.¹ Géza trónrajutása körülményeit nem ismerjük, Szent Istvánt azonban apja még életében elismertette. (Hartvik). A Szent István halálát követő trónharcok aztán — eltekintve a királyi nemzetséghez *nem* tartozó Péter és Aba Sámuel uralkodásától, mikről lejjebb más összefüggésben lesz szó — Szent László haláláig mind a szeniorátus érvényesítését célozzák, amennyiben egyéb tényezők közt öröklési rendről van bennük szó. Vagyis tulajdonképen Árpádtól Szent Lászlóig a szeniorátus uralkodott s csak Salamon véres háborúkat okozó uralma törte át a szeniorátusi utódlási rendet. Ez utóbbi azonban szintén csak kivételnek tekinthető, amiről szintén lejjebb lesz még szó.

hiszen nyugati egykorú írók neveznek „rex“-nek olyan magyar főbb embereket is, kik sohasem voltak fejedelmek. Így mindenek előtt maga *Lindprand* is „Bugat“ és „Dursak“ vezéreket. Lásd ehhez *Marczali*: A magyar nemzet története (*Szilágyi*-féle mű I. kötete 150. l. és 1. és 2. jegyzet), azonkívül *Domanovszky* i. h. 381—3. ll. A seniorátusra szolgáltat analógiát a húnok s törökök utódlási rendszere és a besenyőké is, kikről Konstantin is szól.

¹ Könnyebb áttekintés végett álljon itt a *Konstantinus*-féle családfa, kiegészítve Taksony leszármazóival:

1. <i>Árpád</i>			
Tarkas	Jelek	Jutocsa	2. Zsolt
Tevel	Ezelek	3. <i>Vál</i> és Tas	4. <i>Taksony</i>
Termás			5. <i>Géza</i> és <i>Mihály</i>
			6. <i>Szt. István</i> Vazul és Szár László.

Tehát a IX-től a XI. század végéig öröklési rendről szóló mindkét nyilatkozat a szeniorátust hirdeti, amint-hogy a tények is erre az öröklési rendre mutatnak. Vagyis Árpádtól Szent Lászlóig a szeniorátust kell az egyetlen, forrásokkal kimutatható öröklési rendnek tekinteni.

Látszólag ellentmond a Bécsi Képes Krónika, illetőleg Budai Krónika és családjuk e — szeniorátust valló — nyilatkozatainak a Bécsi Képes Krónika interpolációja Kálmán öröklési jogáról,¹ amely egyenest Kálmán elsőszülöttségi jogára hivatkozik. Ezt az ellentétet azonban a forráskritika legújabb eredményei eloszlatják. *Hóman* ugyanis megállapította, hogy a Bécsi Képes Krónika és családjá 1091 előtti és utáni része közt éles határvonal van. A Szent László-korabeli pap 1091-ig terjedő, előbb említett munkáját ugyanis talán még Szent László, de mindenestre Kálmán és II. István korában tovább folytatták. A II. István koráig folytatott Gestát azután egy II. Béla—II. Géza-kori, 1131 és 1152 között dolgozó író Kálmán-ellenes tendenciával átdolgozta és II. Géza koráig folytatta. Ezt az 1152-ig folytatott Gestát használta a Bécsi Képes Krónika írója s ebből bővítette ki főforrását *Kézai* Simon IV. László-kori, 1282 és 1285 közt készült munkáját, melyben 1091-en túl 1272-ig igen szűkszavú, de egykorú feljegyzéseket (király-lajstromot) használt.²

A *Kálmán elsőszülöttségi jogcímét hangoztató passzus* a Bécsi Képes Krónikának egy *Kálmán-ellenes részt is tartalmazó betoldásában fordulván elő*,³ minden valószínűség szerint a második, 1131—1152-ből származó átdolgozáshoz tartozik.

Egy Kálmán- vagy II. István-kori írónak semmi oka sem lett volna hangoztatni, hogy Szent László Kálmán nagy ellenfelét, Álmost jelölte utódjául, hiszen ennek fiát, a megvakított Bélát egy ideig még II. István

¹ Képes Krónika, LXXXII. l. 64. cap. Beatus Ladislaus sic ordinavit, ut post ipsum Almus regnaret, qui sincera simplicitate ductus honoravit fratrem suum, Colomanum, praeferendo sibi coronam regni tamquam cui iure *primogeniturae* competere videbatur.

² Lásd erre *Hóman* B.: A Szent László-kori Gesta Ungarorum, IX. fejezet, különösen 69. és 72. ll.

³ Bécsi Képes Krónika ed. *Toldy*. LXXXII. l. és *Domanovszky*: A Budai Krónika. Századok, 1902. 816. l.

bosszújától is féltették.¹ Almos királyjelöltségének feljegyzése — különösen abban a rá nézve kedvező előadáshoz, ahogyan azt a Bécsi Képes Krónika teszi² — az ő ága érdekében dolgozó író tollára vall.

Vagyis a szeniorátust hagyományozó s *Kálmán elsőszülöttségét feljegyző két Gesta-részlet két különböző s egymástól hosszabb, mintegy félszázadnyi időközzel elválasztott író műve*. A két felfogás tehát nem ellentmondás, viszont e két különböző öröklési rendet hagyományozó felfogás újabb bizonyítéka annak, hogy ezt a Krónikát a Szent László-kori résznél valóban ketté kell választani, s hogy a Szent László-kori rész valóban még a XI. századból való.³ Mert ha egy és ugyanazon szerző művének tekintjük az egész Szent László előtti és utáni részt, úgy ez a kétféle rend teljesen megmagyarázhatatlan. Egy olyan írónak ugyanis, akinek ilyen világos fogalmai vannak az öröklés rendjéről, nem lehet arról kétféle véleménye: nem tarthatja az egyik Árpád trónraléptét jogosnak, mert az az elsőszülött s nem tarthatja ugyancsak ő jogosnak egy másik Árpád trónigényét azon alapon, hogy az a szénior.⁴

¹ *Képes Krónika* ed. Toldy. XCI. l. cap. 68.

² Beatus...Ladislav sic ordinavit, ut post ipsum Almus regnaret qui sincera simplicitate ductus, honoravit fratrem suum Colomanum, praeferendo sibi coronam regni, tamquam cui iure promogeniturae videbatur competere. U. o. LXXXII. l. cap. 64.

³ Lásd ehhez lejjebb a — lapot.

⁴ Ez még abban az esetben sem tételezhető fel *egyugyanazon* íróról ha Magyarországon ekkor nem lett volna meghatározott öröklési rend s a szeniorátus és primogenitura tényleg váltakozott volna egymással, mert fel kell tennünk, hogy *egy ember, akinek világos fogalmai vannak e különböző elvekről, állandóan ugyanazt a principiumot vallja*. Igaz ugyan, hogy az öröklési rend, mint a közép-kornak, a le nem írt, hanem élő szokásjog korának egyéb jogi intézményei is erős változásoknak van kitéve; idő haladtával a körülmények változtatásával szinte észrevétlenül módosul az emberek meggyőződése: ami jó volt régebben, annak — lehet — az ellenkezője jó most s ahol *írott törvény nem köti a meggyőződést*, ott az állandóság sem lehet valami nagy. Előfordul, hogy ugyanazon ember véleménye a korabeli viszonyokhoz képest — egész természetesen, sőt *szükségképen* — megváltozik. Csakhogy ez áll aktuális, adott, *egykorú politikai helyzetben, cselekvőre vagy legalább is a kortársra, de nem áll a múlt, pláne* — II. Géza korából tekintve vissza a száz évvel azelőtti Salamon-féle küzdelmekre — *régmúlt események többé-kevésbé érdeknélküli szemlélőjére*. Ha tehát a

Még egy nagy trónviszályról szól részletesen a Bécsi Képes Krónika 1091 utáni interpolálója, vagyis a Szent László-kori Gesta Ungarorum II. István-kori folytatásának II. Géza-kori continuatora és átdolgozója: II. Béla és Borics versengéséről.

Ebben az esetben még jobban megnehezíti az öröklési momentum kihámozását a tényekből az a körülmény, hogy mindkét fél személyes tulajdonsága miatt alkalmatlan a trónra. Béla vak (a *Budai Krónika* szerint Kálmán azért vakította meg, hogy ne legyen méltó a királyságra),¹ Borics illegitim.² Ha most már az egykorúak vagy közel egykorúak véleményét hagyományozó II. Géza-kori Gesta-folytatást vizsgáljuk, igen feltűnő, hogy ez Béla mellett nem tud felhozni más érvet, mint hogy „*iure regnum habere debet . . . et ipse regnat cum consensu totius regni*”,³ anélkül azonban, hogy a „*iure*” közelebbi tartalmát (koronázás? öröklési jog? elődje, II. István jelölése? a nemzet választása?) megnevezné. Nem szól tehát öröklési jogról és rendről, pedig Kálmán és Álmos viszályában szóltott s bebizonyította, hogy nagyon is tisztában van e fogalmakkal. Viszont Borics *ellen* csak azt tudja felhozni, hogy adulterinus s nem Kálmán fia. Igen nevezetes továbbá a Borics-pártiaknak tulajdonított egyik mozgatóók: credentes ipsum (Boricsot) esse *filium Regis*

Szent László-kori író szeniorátusi állásfoglalását és a II. Béla—II. Géza-kori átdolgozó primogenitura melletti hitvallását, mint egyugyanazon írónak önmagával való ellentmondását ki akarnók egyeztetni, akkor ahhoz az erőltetett és teljesen valószínűtlen conjecturához kellene folyamodnunk, hogy ez az író munkája készítése közben megváltoztatta az öröklési rendről alkotott felfogását: Salamon és a hercegek viszályában még a szeniorátus, Kálmán király trónraléptekor már a primogenitura hívének mutatva magát. Azt sem szabad tekintetbe venni, hogy a tények igazolják ezt az előadást, mert a korhűségnek ezt a fokát — száz év előtti, a korabelivel ellenkező jogállapot hű felkutatását — középkori íróról feltételezni nem lehet.

¹ *Budai Krónika*, Podhradszky-kiadás: privavit lumine, ut non sit dignus portare coronam Sancti Regis. 178. l.

² Lásd ehhez Kern Fritz: Gottesgnadentum und Widerstandsrecht, 61. l. és 108. jegyz. és Bécsi Képes Krónika ed. Toldy, XCVII. l.: midőn Borics VII. Lajos francia király sátrába quasi ad ecclesiam menekült s a király lábai elé quasi ad altare borult, megjegyzi: magistri nostri sic interpretantur ut adulterinam progeniem non communicat ecclesia.

³ Bécsi Képes Krónika, XCIV. l.

Colomani, valamint az a tanácskozás és vizsgálat, melyet Béla, a trónkövetelő mozgalmáról értesülve, annak kiderítésére indított, hogy vajjon Borics tényleg Kálmán fia-e? Amire az ő hívei azt válaszolták, hogy: *adulterum et nullatenus iam dignum esse corona Regis*.¹

Ez olyan színezetet ad az egész vitának, mintha az esetben, ha Borics törvényes fia lenne Kálmánnak, akkor ennek gyermektelenül elhalt első fia: II. István után az életben lévő ifjabb fiút: Boricsot valóban megilletné a korona. (Ezzel természetesen egyáltalán nem akarjuk azt mondani, hogy Béla — miként Szent László — hajlandó lett volna a legitim királynak adni át a koronát. Ezt az egész vizsgálatot nem tekinthetjük egyébnek formáságnál.)

A Gesta írójának ez a meglepő hallgatása az öröklési jogról a primogenitura melletti állásfoglalásával függ össze. A II. Béla-, II. Géza-kori *continuatio* ugyanis — mint fentebb kifejtettük — a primogenitura alapján áll s II. Béla híve. Csakhogy II. Bélának Kálmán és II. István után, szemben Kálmán fiával: II. István öccsével, a *primogenitura* szerint *semmi öröklési joga nincs*. Ő — amennyiben utódlásánál, lévén a nemzetség utolsó férfisarja, még más szempont is szóba került, azonkívül, hogy a szent király nemzetsége maradjon uralmon — *öröklési jog szempontjából* csakis a szeniorátusra alapíthatta királyságát, hiszen vagy tíz évvel idősebb volt Boricsnál.² A Gesta-folytatás írója tehát jogi meggyőződését nem érvényesíthette Béla érdekében, kinek híve volt: álláspontja, a primogenitura csak az ellenfél mellett bizonyított volna s írónk ezért inkább egyáltalán nem szólt öröklési jogról.

Ez az *argumentum ex silentio* az utolsó s a fentebb tárgyalt Salamon és Kálmánra vonatkozó jelentésekkel együtt az egyedüli nyom, ami az akkoriak felfogását fenntartó Szent László-kori Gestában és annak II. István- és II. Géza-kori folytatásaiban feltalálható.

Összefoglalva eddigi eredményeinket, megállapíthatjuk, hogy mind a Szent László-kori írónak, mind pedig az ő Gestáját 1152-ig folytató, illetőleg az 1127-ig terjedő *continuatiót* Kálmán- és II. István-ellenesen átdolgozó írónak igen világos fogalmai voltak az örök-

¹ U o. XCIII. l.

² Lásd *Pauler* Gyula i. h. I. 224. és 240. ll.

lési rendről. A Szent László-kori író következetes a szeniorátushoz (Levente—András, Béla—Salamon, Géza—Salamon), míg a II. Géza-kori átdolgozó és continuator ragaszkodik a primogeniturához s ahol az elsőszülöttségi jogot nem tudja meggyőződésének megfelelően értékesíteni, ott a „jure“ általános kitételbe burkolózva, az öröklési jog említése elől kitér.

Kiegészíti e II. Géza-kori história jelentését Kálmán elsőszülöttségi jogáról egy másik, szintén II. Géza-kori, még pedig a királyi kancelláriából, tehát egyenest a királyi udvarból származó, hogy úgy mondjam, hivatalos nyilatkozat. Már II. István, sőt egy esetben II. Béla is oklevele nomen cum titulojában „filius Colomanni regis ...“ respective „filius Almi ducis“ címezi magát.¹ Ez a formula II. Géza okleveleiben kibővül egy másik formulával, mely kétségtelenné teszi, hogy ez a királyunk uralmát elsőszülöttségi jogára alapítja.² A formula a következő: Ego Geisa secundus Rex secundi Belae Regis filius sceptra paterni regni, scilicet Hungarie... iure hereditario optinens³ 1151-ből vagy talán még 1142-ből,⁴ a trauiaknak adott privilegiumban, s ugyanez a formula megvan az 1148-i, a budai egyháznak szóló adománylevél nomen cum titulo-jában.⁵ Az 1158-i, — melyre a XVIII. századi történettudósok szintén hivatkoztak — hamis, (*Szentpétery*, i. h. 32. l. 93. sz. közölve pl. *Fejér*, C. D. II. 147—151. l.) benne maga az öröklési formula is teljesen eltérő az előbbi kettőtől.

¹ II. István 1124-ből Spalato számára, *Fejér* CD. II. 80. *Szentpétery* i. m. 51. sz. — II. Béla 1138-ból, a dömösi egyháznak, *Fejér* CD. II. 94. — *Szentpétery*, 63. sz.

² Ez a kérdés irodalmának egy igen régi megállapítása, már a XVIII. század nagy történettudósai: *Pray*, *Cornides* és mások összegyűjtötték e helyeket.

³ *Fejér* C. D. II. 130. Ld. *Szentpétery*, 79. sz.

⁴ Id. *Szentpétery*. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, Budapest, 1923. I. 27. l. 79. sz.

⁵ Ld. u. o. 26—7. l. 77. sz. és *Fejér*, Cod. Dipl. II. 129. l. Ennek hitelességét *Salamon* Ferenc kétségbe vonta (Budapest története, III. 17.) de *Pauler*, (i. m. I. 451.) az ő érveit nem fogadja el. Szintúgy *Szentpétery* is hitelesnek tartja (i. h.). *Salamon* érvelése valóban nagyon erőltetett, pl. a Tonya nevű halászó helyre vonatkozóan. Az oklevél hamis volta mellett éppen ez öröklési formulát is felsorolja, mint amely magyar királyi oklevélben ez időben nem fordul elő. Figyelmét elkerülte az előbb idézett trauai oklevél, mely e részt szóról-szóra egyezik a budaival.

Tehát II. Géza uralmát apai örökségkép fogja fel, ami az ő esetében, ki II. Béla elsőszülöttfia volt, csakis a *primogenitura* szerinti öröklést jelentheti.

Vagyis II. Géza okleveleiben körülbelül ugyanazon időben (1148- és 1151- talán 1141-ben) lép fel a *primogeniturát* valló öröklési formula, mint amikor a Szent László-kori *Gesta continuatora* (1131—1152) Kálmán király elsőszülöttségi jogát, mint uralmának jogalapját feljegyzi.

II. Géza előtt apja, II. Béla uralkodott, aki trónra-leptekor az egyetlen törvényesnek tekintett Árpád lévén, unokatestvére, az ő előtte uralkodó II. István intézkedésére lett királlyá, tehát az ő trónrajutása az öröklési rend szempontjából csak Boriccsal való fentemlített ellentéte kapcsán jöhet valamelyest tekintetbe.

II. István trónralépte a *primogenitura* érvényesítését jelenti, hogy ezt azonban milyen áron kellett Kálmánnak megvásárolnia, az köztudomású. Kálmán győzelmét a Szent László által királynak rendelt Álmos fölött már a XII. század derekán a *primogenitura* adta jogával magyarázzák, s igen valószínű, hogy ő uralma megokolásához tényleg felhasználta ezt az elvet.

Igaz ugyan, hogy Kálmán és Álmos küzdelmeiben, különösen Kálmán fia megszületése előtt, az öröklési jog mellett más motívumok is szerepeltek, melyekről még lejjebb szó lesz, mégis Kálmán uralomrajutása és az utódlás körüli eljárása az elsőszülöttségi jog bevezetése felé tett lépés. Nem, mintha az ő célja új öröklési rend behozása lett volna: ő előbb saját maga, majd később fia számára az uralmat akarta biztosítani, — e célja eléréséhez használta fel a *primogenitura* szerinti öröklési rend nyújtotta jogi eszközt — már amennyiben ez egyáltalán tudatos volt benne, miről közvetlen tudomásunk nincsen. Azt azonban nem tartjuk véletlennek, hogy II. István király okleveleiben apjára, Kálmánra hivatkozik. Sőt ebben a címzésben, valami kezdetleges, halvány törekvést látunk a *primogenitura* felé.

Ezek az esetek — talán ideszámítható még a II. Béla által Borics legitimitása fölött elrendelt vizsgálat, egyáltalán Borics fellépte is — az elsőszülöttségi jog első előretörései az addig — a X. és XI. században — uralkodó *senioratus* kiszorítására.

Teljesen el kellett tekintenünk azonban Salamon esetétől, nemesak mert korban túlságosan messze esik

még Kálmántól is, s nemcsak, mert az ő uralma csak súlyos harcok, tervezett gyilkosság árán volt biztosítható, s mégis csak elszigetelt jelenség maradt az egész XI-ik században,¹ hanem mert Salamon uralmát I. András *német befolyásra* merte csak erőltetni. (A Gesta ezt ugyan csak színlelt oknak mondja András részéről, de a fejlemények igazolják.)²

Németországban ugyanis az volt e korban a szokás, hogy — meghatározott öröklési rend hiányában — az uralkodó, fia megkoronázásával biztosította ennek az utódlást.

Egészen természetes, hogy időre és súlyos küzdelmekre, mondhatni átmeneti korszakra volt szükség, míg az új öröklési rend uralomra jutott. Az átmenet e korszakának tekinthetjük a Kálmántól II. Gézáig terjedő kort. Hiszen még az írott jog, az országgyűlésileg hozott törvények korában a XVI—XVIII. században is mennyi időbe és küzdelembe, mily ellentétes felfogások kiegyenlítésébe került, míg az öröklési törvényeket meghozták.

Mennyivel inkább tehát a középkorban, a szokásjog korszakában, mikor a jog nem írott törvénykönyvekben, hanem csak az emberek meggyőződésében él!

A primogenitura aztán II. Gézától kezdve, III. Andrásig az Árpádok elfogadott öröklési rendje maradt, melyet azonban még a XII. század folyamán kemény támadások ellen kellett megvédelmezni.

II. Géza első fiát, III. Istvánt még kis gyermek korában mintegy társuralkodóvá teszi.³ Felesleges ismételnünk azokat a közismert viszályokat, melyek árán III. István apja trónját végre is megszerezte magának, e helyütt csak az érdekel, hogy IV. István és II. László felépését a senioratus újabb előretörésének kell tekintenünk. Ezt bizonyítja mindenekelőtt a királyi oklevelek nomen cum titulo-jába II. Géza óta bevezetett „filius N. regis“ leszármazási és az öröklési formula továbbfejlő-

¹ Ld. *Pauler* i. m. I. 286. l. és *Wenzel* Árpádkori új okmánytár. I. 62. l. 1152-ből = *Szentpétery* 82.: Regnante Geysa una cum filio suo Stephano duce... és VI. 101. l. 1160-ból is.

² Bécsi Képes Krónika ed. *Toldy*. LIII. l. Simulabat enim, quod pro pace regni hoc faceret, quia Imperator filiam suam filio suo Salamoni non dedisset, si non eum coronaret.

³ Szent István egészen más szempontok szerint jelölt utódot, amiről még lejjebb, más összefüggésben lesz szó.

dése III. és IV. István kancelláriájában. III. István ugyanazon értelemben használja a formulát, mint apja,¹ és IV. István is mind oklevelében,² mind pénzein³ atyai örökségként tünteti fel uralmát. (Ez utóbbiakra — a bizánci pénzbrákat követve — apja és maga arképeit verette.)

Vagyis a II. Géza-féle, s 1162-ben III. István által is használt öröklési formulát, melyet ők ketten éppen a primogenitura hangoztatására vezettek be, IV. István kancelláriája a senioratus erősítésére használta fel, amit a formula nem elég szabatos fogalmazása tett lehetővé. Minthogy II. Géza és III. István csupán apjukra, s apai örökségükre hivatkoznak, de nem említik elsőszülött voltukat, IV. István szintoly jogosan hivatkozhatott apai örökségre, szerencsés kézzel találva el a formula gyöngye pontját, s ügyesen simítva el a maga és III. István örökös joga közti különbséget. Ő és testvére főképp Bizáncra támaszkodtak, helyesebben, ők Bizanc jelöltjei, kreaturái voltak, s kétségtelen, hogy I. Mánuel udvarában a testvéröröklési vagy senioratusi renddel okolva meg igényüket, ezt a rendszert úgy tüntetik fel, mint a Magyarországon uralkodó szokást,⁴ aminek kiszínezésére adták elő a királyi nemzetségben előfordult vakításokat.⁵ Nyilván az ő trónigényük szolgált alapul *Kinnamos* sokat vitatott, s a trónöröklés kérdésében már a XVIII. század óta felhasznált előadásának. A két trónkövetelő herceg bizonyos mértékben jóhiszemű volt: a senioratus még félszázaddal előbb tényleg uralkodott, sőt II. Béla trónrajutása újból feleleveníthette.

Nehéz lenne eldönteni, vajjon László és István senioratusra hivatkoztak-e és ezt csak *Kinnamos* változtatta testvéröröklésre, vagy pedig már a hercegek is testvérük után tartottak igényt a trónra, s ők keverték össze a két fogalmat. Egyszerűbb, ha ezt az utóbbit tételezzük fel,

¹ *Fejér* Cod. dipl. II. 164. l. 1162-ből. I.d. *Szentpétery*, i. h. 101. szám... Ego Stephanus... beate memoire Geyse Regis filius, paterni Regni gubernacula Deo auxiliante obtinens...

² Cod. dipl. II. 165. l. 1163-ből. I.d. *Szentpétery*. 102. sz. Ego Stephanus... paterna insignitus dignitate...

³ *Hóman* Bálint: Magyar pénztörténet. Bp. 1916. 240. l. 1. jegyzet.

⁴ Törvényről — *Kinnamos* erről szól — ekkor még szó sem lehet.

⁵ Ld. ehhez *Domanovszky*, i. m. 378—9. ll.

ámbár tekintve *Kinnamos* pontatlanságát, az előbbi sem valószínűtlen. *Kinnamos* a testvéröröklésben is olyan, mint egyéb, a magyar történetre vonatkozó adataiban: hallott sok mindent a magyar dolgokról, de mindent pontatlanul jegyez fel.

III. Istvánnak fia nem volt, utána öccse: a minden öröklési jog szerint egyetlen lehető örökös, III. Béla következett. Hogy Bélával szemben még az ő öccsét, Géza herceget is felleptették, azt az öröklési joggal megokolni nem lehet, s ennek a Béla elleni bizalmatlanság volt az oka. Hiszen — ezt igen erősen hangsúlyozzuk — *nem minden trónigényt alapítanak az öröklési jogra.*

Szintügy nem más uralomvágynál II. András lázadása Imre király ellen, valamint a gyermek III. László elűzése, de már IV. Béla öccse, András herceg (II. Andrásnak öccse nem volt) nem tör a magyar trónra, valamint Béla herceg, V. István öccse sem. Altalán II. András mozgalma a primogenitura elleni utolsó kísérlet, s a XIII. században az elsőszülöttség kizárólagosan uralkodott.

E vázolt közismert tényeket azok az oklevél- és pecsétirathelyek világítják meg, melyek a királyok felfogását voltak hivatva hirdetni. Elbeszélő forrásaink, melyek II. Géza óta alig valamit, II. András óta is még keveset tudnak mondani, az öröklési jog alakulásáról mit sem szólnak már e korban. Annál világosabban szól azonban az öröklési jogra való hivatkozással kapcsolatos „*filius N. regis*“ formula további alakulása, mely — mondhatni — útjelzője a primogenitura uralomra-jutásának.

III. Béla okleveleiben csak a „*filius Geisae regis*“ formulát használja, (1185. *Fejér*. C. D. II. 188. *Szentpétery*, i. m. 140. sz.; 1181. *Wenzel*, A. U. O. VI. 148. l. — *Szentpétery* 138. sz.; 1181, *Wenzel* XI. 45. — *Szentpétery* 131. sz.), melyet Imre azután bevezet aranybullája előlapjára is (*Henricus tercii Bele regis filius*) szintén az öröklési formula nélkül. II. András mindhárom viasz nagypecsétje feliratán a belső körben, s aranybullája (és viasz kettős pecsétjei) hátlapján is használja a „*filius*“ formulát egyedül, bár szöveg közt hivatkozik öröklési jogára is.¹

¹ Pl. 1206. oklevelében írja: *post tribulationes multas in Solio patrum nostrorum sedimus*. *Knauz*. *Mön. Strig.* I. 185. l.

IV. Béla ifjabb királyi oklevelei *nomen cum titulo*-jában aztán állandósul, de már nem — mint első okleveleiben — a pontatlan „filius“, hanem a szabatos, minden félreértést kizáró „*primogenitus*“ formula, még pedig 1222.¹ óta. Követi példáját fia, V. István is, első ifjabb királyi okleveleiben 1257-től 1261-ig általában ezt a formulát használva, mely mellett azonban 1262-ben sűrűn kezd szerepelni a „*Rex iunior*“ cím, hogy 1263-tól kezdve, egyeduralomra jusson.² IV. Béla már 1244-ben nevezi így fiát, pedig csak 1245-ben koronáztatta meg. (C. D. IV/1. 401. l., *Wenczel* VII. 158. l.) 1248-ban aztán „*primogenitus rex*“ az apja által használt címe. (*Wenczel* VII. 263).

Mindaz tehát, amit a tényekből kihámozhatunk, megerősíti azt, amit a fent tárgyalt gesta- és oklevélnyilatkozatok hagyományoztak. II. Géza az első uralkodó, aki békén veszi át az uralmat apjától, s akitől kezdve — a II. László és IV. István-féle kísérlet leszámításával — az első királyi nemzetség elsőszülöttei csaknem szakadatlanul követik egymást a királyságban. Hogy II. Gézában mennyire tudatos primogenitura adta joga, azt vallják fentidézett oklevelei, s az őt dicsőítő, hozzá közel álló s az ő uralkodása alatt készült Gesta-folytatás Kálmánra vonatkozó jelentése. E mozzanatok meglepő egyidejűsége alapján leghelyesebb, ha a *primogeniturát, mint az öröklésnek elismert, tudatos és gyakorolt rendjét II. Géza király uralomrajutásához kapcsoljuk.*

Már *Pauler* Gyula megállapította e rendszerváltozást, a primogenitura kezdetét II. Géza korára, teljes uralomrajutását a XIII. századra szögezve le.³ De az ő felfogása nem tudott egyeduralomra jutni. Részben, mert azt nem dolgozta ki s azt úgy kell kihámozni könyve ada-

¹ Első mit ismerek 1222-ből, *Wenzel* i. h. I. 240. l., utána 1224-ből. *Fejér*: C. D. III/1.; 445., a magyar püspökök 1223-ban, u. o. III/1.; 414. a pápa pedig már 1217-ben. III. Honorius írja I. Andrásnak: *primogenito tuo* (ekkor Béla még nem király) III/1. 189; 1222-ben u. o. 388. l. — 1224-ben u. o. 433. l.

² Rex *primogenitus* a címe V. Istvánnak, 1257-től pl.: *Fejér*, C. D. IV/2. 434. l., *Wenzel*, *Árp. Új Ok-tár* XI. 440. l.; 1259-ben: *Wenzel*, i. h. VII/2. 506, 507. és 508. ll. 1261: *Cod. Dipl.* IV/3. 49, 51.; 1262: u. o. 67. és 77. ll. *Rex iunior* már *Cod. dipl.* IV/3. 69, 79. 1262; 1263: u. o. 152, 153, 154, 155, 156, 158. ll.

³ *Ld. Pauler* Gyula: A magyar nemzet története. Első kiadás 1893. I. köt. 382. l. Második kiadás 1899. I. köt. 295. l.

tai közül, de még inkább azért, mert a „testvéröröklést“ (a pogány korban „senioratust“ említ)¹ főképp *Kinnamos* elbeszélésére alapítja. *Kinnamos* azonban nem az a hiteles forrás, kinek alapján egy teoria általános elismerésre találhatna, s a Szent László-kori gesta senioratus melletti állásfoglalásának valódi jelentőségét éppen abban látjuk, hogy a tényeknek: a XI. századi utódlásoknak, hogy úgy mondjam magyarázó szövegét adva, kipótolták azt a hiányt, amit *Kinnamos* testvéröröklésről szóló nyilatkozata nem tudott betölteni. A gesta-részletek szolgáltatják azokat a pozitív nyilatkozatokat a korukbeli öröklési rendről, amiket a primogenitura korában a királyi oklevelek „nomen cum titulo“-i.

Ezek után azt is elmondhatjuk, hogy a *XIII. század* (eltekinthetve a nem ide tartozó III. Andrástól) a *primogenitura szerinti öröklés korszaka, ahogy a X. és XI-ik század a senioratusé, — a XII-ik a két elv küzdelméé.*

Erre az eredményre nem csupán a tények vezetnek — ami magában nem adna elég tiszta képet, mert ha a tények bizonyos rendszert mutatnak is, nem tudjuk, vajjon *tudatos-e* az a korabeliekben, hanem — s ebben látjuk a kérdés sarkpontját — azok a nyilatkozatok, melyek elbeszélő forrásainkban és oklevél- s pecséteímeinkben kétségtelenül hagyományozzák a korbelieknek, mindekelőtt maguknak a királyoknak véleményét e kérdésről.

Kérdés ezek után, mi okozta ezt a nagy változást a „szent királyok“ nemzetsége öröklési jogában.

Úgy véljük, ebben több tényező működött közre. Egyfelől az a véletlen, hogy — Kálmántól kezdve V. Istvánig — (II. István, III. István király kivételével) minden Árpádot túlélte legalább egy fia. S ebből következik — másfelől — a királyoknak az a természetes törekvése, hogy uralmukat fiúknak juttassák: a „carnalis amor“, mely I. Andrást Salamon megkoronázására készítette. A seniorok ugyan a XII. században is, még nem akarnak ebbe az új rendbe belenyugodni, ez is mutatja, hogy ez újítás, de már II. Andrásnál túl ilyen trónigény nem lép fel többé. Megfelel ennek a senioratus korában, hogy Dávid herceg, András második fia, kit pedig Salamon halála után, a primogenitura szerint megilletett a

¹ Ld. *Pauler Gyula*: i. m. Első kiadás 1893. I. köt., 27. l. Második kiadás 1899. I. köt., 21. l.

trón, mit sem tett annak elnyerésére, szintúgy Kálmán sem, Salamon és Géza halála után, hanem csak Szent László halála után.

Vannak természetesen olyan pretendensek is, kiknek trónigényét semmiféle öröklési joggal meg nem lehet okolni, sem primogeniturával, sem senioratussal. Így Álmosét Kálmánnal, II. Andrásét Imrével szemben, mikor még II. István, illetőleg III. László nem voltak a világon, így Géza herceget bátyjával, III. Bélával szemben. Ezek valamennyien más jogcímet kerestek az uralomhoz, mint az öröklés rendjét. De ezek fellépte egyáltalán nem elég ok arra, hogy miattuk az öröklésben tények által, s a fentidézett pozitív nyilatkozatok által kétségtelenül megállapítható szabályszerűséget tagadjuk.

Tekintve, hogy a XII. században, sőt Szent László óta egyre erősödik a francia befolyás Magyarországon, s hogy a francia királyok már régóta a primogenitura szerint örökölnék, s hogy a koronázásnál főszerepet játszó magyar papok egyre sűrűbben járnak a párizsi egyetemre, itt francia hatásról is lehetne szó. Az utódnak apja általi megkoronáztatását — miről még lejjebb bővebben szólnunk — valóban francia mintára próbáljuk is visszavezetni.

De kétségtelennek tartjuk, hogy bizonyos hatása az egyháznak is volt e kérdés külsőségeiben. Mint fentebb bizonyítani próbáltuk, a trónöröklés kérdése a XII. és XIII. században elért egy olyan stádiumba, mely a korabeli latinságban legszabatosabban a „*primogenitura*“ terminusával volt jelölhető. Amennyire ugyanis a „*primogenitura*“ szónak a magyar trónöröklésre való alkalmazását nyomon követhetjük, e terminus egyházi eredetű. Kétségtelen ugyanis, hogy a primogenitus szó első használója: a II. Géza-kori Gesta-folytatás szerzője, egyházi férfiú volt, ami legfőképp sűrű biblia-idézeteiből, s egyházas felfogásából tűnik ki.

A fentemlített oklevél-részek „*primogenitus*“ — a pedig kimutathatólag III. Honorius egy levele nyomán terjedt el a magyar kancelláriában.¹ Honorius 1217-ben primogenitusáról szól Andrásnak, holott maga András 1214-ben (úgy látom, ekkor szerepel Béla legelőször oklevelei-

¹ Ld. az idézett jegyzetet.

ben) pusztán filiusáról szól — pedig életben volt már ekkor másik két fia is.¹

Még sem tekinthetjük az Egyház hatását egyébnek, mint hogy a már kialakult magyar jog szabatos formulázásához a megfelelő terminust adta.

Hiszen az Egyház nem áll elvileg vagy kizárólag a primogenitura alapján, sőt még az öröklés alapján sem. Az Egyház az „idoneitas”-t követeli meg a trónralépő fejedelemtől: a képességet és jóakaratot ahhoz, hogy a királyi méltóság magasztos feladatát: a jog és béke uralmát megvalósíthassa, az erkölcsi és egyházi törvényeket érvényesíthesse. Az egyházi királlyá avatás (koronázás) pedig megadta az eszközt is, hogy ez erkölcsi követelménynek érvényt szerezhessen a valóságban is. Maga az öröklési jog szerinti legitimitás az Egyház előtt idegen és közömbös a Középkorban s csak akkor talál a papság védelmére, ha áthágása a „jog” sérelmével járna. Példa erre Zakariás pápa állásfoglalása a Merovingok ősi királyi nemzetségével szemben, Pipin érdekében (751.), mikor a pápa azt az elvet vallja, hogy az „idoneitas” fontosabb, mint az öröklési jog. Ugyanez történt aztán a Karolingokkal is, mikor e nemzetség teljes degenerálódásával a Capetingeket emelték Franciaország trónjára — a francia püspökök közreműködésével.

A legélesebb ellentétbe azonban a német királyok öröklési törekvéseivel került a szentszék, III. Ince és a Hohenstaufok küzdelmében, midőn Ince, az 1202-ben bekövetkezett kettős királyválasztáskor azt hozza fel a német fejedelmek előtt Sváb Fülöp megválasztása ellen, hogy ha a német trónon megmaradnak a Hohenstaufok, akkor megsemmisül a német fejedelmek választójoga, s a többi fejedelmi nemzetség joga és reménye a német királyi szék elnyerésére.

Az Egyház tehát erkölcsi követelést támaszt a trónjelölttel szemben és személyes rátermettséget, idoneitást követel meg tőle.

Ha az Egyháznak a magyar trónöröklési joghoz való viszonyát akarjuk vizsgálni, különbséget kell tenni a szentszék és a magyar püspöki kar között. A pápaság első ízben Salamon és a hercegek trónviszályában foglal állást magyar trónutódlások kérdésében. De nem az elsőszülöttségi jogon tényleg uralkodó Salamon, hanem Géza

¹ Ld. *Pauler Gy.*: i. m. II. 41. l.

herceg mellett lép fel teljes tekintélyével a következő megokolással: Salamon *regulus*, aki „lealázta az ország királyi méltóságát“... s ezért Isten Gézára ruházta a királyi hatalmat, Salamon pedig „mint azelőtt joga volt a koronára, szentségtörő merénylete által elvesztette“.¹ Salamon ugyanis IV. Henriknek engedte át hűbérül Magyarországot, pedig ez VII. Gergely szerint pápai hűbér. Vagyis, politikai okokból elfordul a primogenitura szerinti, s hosszú idő óta tényleg uralkodó, koronás, fölcent királytól, mivel az méltatlannak bizonyult az uralomra. Nem törődve tehát öröklési joggal, VII. Gergely Géza mellé áll, mert ő benne a magyar királyi hatalomnak Salamonnál méltóbb viselőjét látta.

Ezen a tényen mit sem változtat az, hogy a szentszék második beavatkozásakor III. Ince viszont az elsőszülött III. Lászlót védi II. Andrással szemben: egyfelől, mert később elismeri Andrást is, másfelől, mert fentebb láttuk, hogy miképen gondolkozik öröklési jogról.

Szintúgy a XIII. századvégi pápák is politikai okokból avatkoztak a magyar trónkérdésbe.

A magyar püspökök viszont, szintén Salamon és a két herceg harcában szólnak bele kimutathatólag először magyar trónviszályba. Itt irányadó Dezső püspök állásfoglalása. Már említettük, hogy Dezső lebeszéli ugyan Gézát a Salamon elleni támadásról, de láttuk azt is, hogy ő mindamellett a senioratus alapián áll.² Később már Géza király korában kitűnik az is, hogy a Salamon melletti főérv ennek felkent és megkoronázott volta.³ Nem lehet tehát mondani, hogy a püspöki kar primogenitus volta miatt kelt Salamon védelmére: inkább az ellentéteket kiegyenlítő békét akarták, semmint valamely elvnek győzelmét, s mert a szelíd és meggondolt Gézát (s a kegyes Lászlót) könnyebb volt rábeszélni, mint a vitéz, de kegyetlen és féktelen Salamont, a két előbbit bírták engedékenységre.

¹ Ld. *Pauler*, i. h. I. 132—3. ll. és az oklevél (1075. április 14.) *Fejér*, Cod. Dipl. I. 424—5. ll. és előzőleg 420—423. ll. 1074—1075.

² Ld. Bécsi Képes Krónika, ed. *Toldy* LVII. l. 53. cap.

³ 1077-ben, kevéssel halála előtt Géza Dezső érsek (?) rábeszélése után a papság előtt megvallja: se peccasse quia regnum legitime coronati Regis occupaverat... Bécsi Képes Krónika, ed. *Toldy*: I. XXV. l. 61. cap., amiből nyilvánvaló, hogy Dezső ezzel próbálta megtéríteni.

Másik ilyen kimagasló főpap a II. Géza, III. István, III. Béla-kori Lukács esztergomi érsek, aki a trónkérésbe döntő szóval beleszólt. Ki kell emelnünk, hogy Lukács álláspontja nem azonos a *magyar egyházéval*, mert ő egyedül maradt meg nem alkuvó véleményével. Ő nem akarta megkoronázni a szerinte jogtalan pretendenseket, IV. Istvánt és II. Lászlót, mert ezek az árva III. Istvánt apai örökségétől fosztották meg, szintúgy III. Bélát sem. *A kalocsai érsek azonban mindhármukat megkoronázta, s ismerve a koronázási szertartásokat, e funkciójában legalább is még két más püspöknek és több más papnak is segédkeznie kellett.*¹

Másfelől Lukács épp oly kevésbé ragaszkodik a primogeniturához, mint VII. Gergely, mihelyt az meggyőződésével összeütközik. III. Bélát, kit pedig öccsével, a Lukács által is favorizált Gézával szemben, az elsőszülöttség szerint megilletett volna a magyar királyi trón, szintén nem akarta megkoronázni.

Tehát Lukács is inkább az „idoneitas“, mint az öröklési jog híve.

Az Egyház szerepe a magyar trónöröklésben: a primogenitura kifejlesztésében és megszilárdításában tehát az, hogy ő adta a terminust a magyar viszonyokból — talán külföldi hatások alatt is — kialakult elsőszülöttségi jog szabatos megfogalmazásához. Hiszen fentebb kimutatni próbáltuk, hogy a „primogenitus“ terminusa papai, általában egyházi mintára honosodik meg nálunk.

Mélyen a XVIII. századba nyúlik vissza az a felfogás, mely szerint a királyok még életükben megkoronáztatván legidősebb fiúkat, ezzel biztosították számukra az utódlást, s így az elsőszülöttségi jogot a koronázással, respektíve az ifjabb királyság intézményével léptették életbe.²

Ezzel a felfogással szemben állanak a következő tények. Nem minden valóban uralomra került primogeni-

¹ Az „*Altaichi Évkönyvek*“ is sajnálkozva jegyzi meg, hogy I. Andrást csak három püspök koronázta meg, mert csak ennyi maradt életben a pogány lázadás után.

² Ezt vallja már *Benczúr*, *Commentatio juridica*... 1771. 84. l. — *Kovachich* M. G. *Vestigia* 1790, 134. l. — *Hajnik* Imre: *Magyar jogtörténelem* 1871, II. 52., s mások, de a legvilágosabban és határozottabban *Ferdinandy*, i. h. *Budapesti Szemle*, 154. köt. 1913. a 379—382. ll. Ld. még: *Timon*: M. alkotm. és jogtört. Bpest, 1906. 115—119. ll.

tusnak biztosította apja koronázással az uralmat, sem pedig minden, apja életében megkoronázott, később valóban királlyá lett elsőszülött fiút azért koronáztatott meg még apja, hogy neki ezzel az utódlást más igénylőkkel szemben biztosítsa; végül az ifjabb királyságnak mind eredete, mind tendenciája egészen más, mint az utódlás biztosítása az ifjabb király részére.

Éppen II. Géza, kivel fentebbi megállapításaink szerint a primogenitura végleges uralomrajutását összekapcsolnunk kell, nem koronáztatta meg legidősebb fiát, mikor uralkodótársává tette, szintúgy a senioratusról a primogeniturára való átmenet korszakában II. Béla sem II. Gézát, de Kálmán sem II. Istvánt, kinek érdekében pedig testvérét és unokaöccsét megvakíttatta és II. István sem II. Bélát. Leszámítva Salamon német befolyásra történt felavatását, királyaink primogenitusait csak III. Bélától kezdve koronáztatják meg,¹ Béla pedig — minden jel arra vall — valóban Imre joga és utódlása biztosítására koronáztatta meg ezt kétszer is.²

Bár nincsen rá pozitív bizonyítékunk, mégis, tekintve a Béla-kori francia kapcsolatokat (felesége is, Chatillon Anna Keletre származott francia család sarja) s hogy a primogenitusnak apja életében megkoronáztatása ekkor divatos Franciaországban, itt francia hatást vélünk felismerni.

Úgy véljük, Imrének és III. Lászlónak apjuk általi megkoronáztatása valóban a III. István gyermektelen elhúnytával, s II. András uralomvágyával megtámadott elsőszülöttségi öröklést volt hivatva helyreállítani.

Az ifjú királyság azonban, IV. Béla és V. István apjuk életébeni királysága már egészen más természetű, mely sem Imre, sem László megkoronáztatásával semmi összefüggésben nincsen.

Az Árpád-kor e két ifjabb királya — több nem is volt az egész korszak alatt — nevezi magát ugyan „rex iunior“-nak is,³ de csak mint láttuk, 1262-től kezdve V. István ifjabb királyságának utolsó éveiben (koronázták 1245-ben C. Dipl. IV/1. 404; 1246. január 10-ről),

¹ Ld. *Hóman* Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum, Budapest, 1925. 77. l.

² Ld. *Pauler* Gyula: i. m. I. 324. és II. 8. l. (1182-ben és 1194-ben.)

³ Úgy látom a „rex iunior“ címet legelőször IV. Bélára 1225-ben alkalmazza III. Honorius. *Fejér*: C. D. III/2. 47. l.

addig pedig, kizárólag „rex primogenitus Regis Hungariae” s ennek jelentéktelen — inkább szőrendi — változatai a címük.

Ami az egész intézmény keletkezését és jellegét illeti: IV. Béla II. András általi megkoronáztatása azoknak a hosszas forrongásoknak egyik eredménye, melyeket András idegen kegyelése és rossz gazdálkodása nem sokkal uralomra lépte után a nemzetből kiváltott. Az elégedetlenek, — vagy legalább is egyesek — már 1210-ben III. Béla öccsének, Géza hercegnek valahol Görögországban élő fiait akarták királyul behozni,¹ sőt 1213-ban felmerült András és Gertrud megölésének terve is, s ekkor vetik fel a püspökök a gondolatot, hogy legalább Béla herceget kellene királlyá koronázni. András erről hallani sem akart, s még 1214-ben, Béla koronázásának évében is, felháborodva kéri III. Incét, hogy *átkozza ki azokat a hűtlen összeesküvőket, kik még az ő életében, s az ő akaratára ellen meg akarták fiát koronázni.*² (Omnes conspiratores, et infidelitatis machinatores, qui propter regni scissuram filium nostrum, nobis viventibus et Nolentibus, in regem sibi praeficere, vel coronare attentauerint, tam clericos, quam laicos sententia excommunicationis innotetis).³

Mégis, IV. Béla királlyá koronázása még ugyancz évben megtörtént, kétségtelenül vagy e lázadózók nyomására, vagy pedig azok lefegyverzésére. Vagyis mind a Béla megkoronázását megelőző forrongás, mind II. Andrásnak fentidézett panasza éppen az ellenkezőjét bizonyítják annak, mintha András a koronázással primogenitusa számára *biztosítani* akarta volna a trónt. Valójában a helyzet 1214-ben az, hogy a királynak saját uralmát kellett féltetni fiától. — vagy mert ez ekkor még gyermek, ennek pártjától — sőt, lehet, még életét is a lázadóktól. Majd pedig, Béla felserdülvén, ennek egész ifjabb királykodása olyan természetű, s azt oly mélyreható ellentétek választották el apja kormányzásától, hogy Andrásnak ezután is volt oka fiától tartani.⁴

¹ ² *Pauler*: i. m. II. 52. l. és Cod. Dipl. III/1. 100. l.

³ *Pauler*: i. h. 52—54. II. és Cod. Dipl. III/1. 165. l. Ld. *Szentpétery*: i. h. 294. sz.

⁴ Az, hogy a koronázás Béla utódlását volt hivatva biztosítani, még akkor sem áll meg, ha Géza herceg fiai, (II. András unokatestvérei és IV. Béla nagybátyjai) esetleges utódlására gondolunk. Mert ahogy felleptethették ezeket a

IV. Béla ifjabb királyságára tehát nem alkalmazható a tudományos irodalomban meglehetősen elterjedt vélemény.

V. István apja éltébeni királykodása hasonló természetű IV. Béla ifjú királyságával. Koronázása körülményeit nem ismerjük olyan pontosan, mint apjáét. István herceg mintegy 18 éves korában, 1257-ben, Erdély hercegségét kapta, majd rövidesen — valószínűleg 1258-ban — királlyá koronáztatott, s a következő évben már Stiriának is hercege.¹ Ezt azonban rövidesen elveszítve (1260 után) megtarthatta Erdély kormányát, a kúnok ura címet kapta s résztvett az idősebb király országos kormányzásában is. De mindez nem elégítette ki, s olyan hercegséget követelt Bélától, amelyet „a régi királyok adtak elsőszülöttjeiknek.”²

Nem folytatjuk itt a két király közti közismert harcok előadását, bennünket itt csak annyi érdekel, hogy István folyton újabb és újabb területeket, jogokat és egyre szélesebb hatáskört követel apjától. Az 1258-i koronázást is úgy kell tehát felfognunk, hogy ez a tetters, sőt uralomvágytól hajtott, uralkodói tehetséggel megáldott fiatalember ambíciójának juttatott kedvezés, — sőt talán engedmény — melyet ez öregedő apjától kivívott, ki őt különben is igen szerette, s kinek példájára István teljes joggal hivatkozhatott. Az elsőszülöttnak kijáró hercegség IV. Béla esetére vonatkozik.

Semmi nyoma annak, hogy István öröklési jogát bárki is megtámadta volna s ekkor már egyáltalán nem volt rá semmi szükség, hogy neki az utódlást biztosítsák, akár nemzetsége tagjaival, akár az országgal szemben.

Az ifjabb királyság tehát nem olyan tényező, mely öröklési rend nemlétében ezt hivatva lett volna pótolni. Éppen ellenkezőleg, az ifjabb királyság eredete és célja: a tetters, uralomravágyó fiatal — mondhatjuk — trónörökösnek megfelelő rangot és hatáskört biztosítani, mert másképp királyi apja nem maradhat békén trónusán. *Maguknak biztosították a trónt II. András és IV. Béla,*

koronás uralkodó II. András ellen, úgy behozhatták volna őket Béla ellen is. Különben pedig ezekről 1210 után mit sem hallunk. András a pápának nem szól e *görög* igényről.

¹ Ld. *Pauler*: i. m. II., 231. l. és 182. jegyzet.

² *Pauler*: i. h. II. 249. és 251. ll.

*mikor primogenitusait királlyá koronázták, nem fiaiknak.*¹

Ezek alapján úgy véljük, hogy a tudományos vélemény, mely szerint az „ifjabb királyság”-gal biztosították Árpád-kori királyaink elsőszülötteiknek az utódlást, nem egyéb a Habsburgok „ifjabb királyai”-ról vett analógiánál, ez újkori intézménynek a XIII. századba való visszavetítésénél. Habsburg-házi királyaink — tudvalevőleg — egészen az 1687. öröklési törvény életbeléptéig tényleg elsőszülött fiúk megkoronázásával biztosították az utódlást; sikeresen szorítva vissza a rendek királyválasztó törekvéseit. (V. Ferdinánd 1830-i megkoronáztatása I. Ferenc által már nem tekinthető egészen ilyennek.)

*

Röviden összefoglalva tehát a trónöröklés rendjének vizsgálatából nyert eredményeinket, megállapíthatjuk, hogy az *Árpád-korszakban meghatározott öröklési rend volt Magyarországon*. Forrásilag kimutatható, hogy a XI. (s valószínűleg már a X.) században a senioratust, a

¹ *Timon* Ákos: Magyar Alkotmány és jogtörténetében (Bpest, 1906, 117 l.) helyesen állapította meg az ifjabb királyi hatalom engedményvoltát, de nem a XIII. századi primogenitúrára való hivatkozásokat. Szerinte: „IV. Béla és V. István még atyjuk életében megkoronáztatván, az elsőszülöttségi vagy a hercegségi jogra hivatkoznak (ius ducatus, ius primogeniturae), de nem mint a királyi hatalom elnyerésének hanem mint a királyi hatalomban való részesedésnek jogalapjára.” Azonban „ius ducatus és „ius primogeniturae” két különböző dolog, s az ifjabb királyság sem a hercegségi jogból fejlődött ki, mint azt *Timon* előadja. Ducatust, hercegséget kapott, nemcsak az első fiú, hanem a második is, így IV. Béla öccse, Kálmán is, ki egy ideig halicsi király is volt, majd pedig V. István öccse, Béla is. Másfelől a királyi hatalomban való részesedést nem alapítják a primogenitura jogára, mert hiszen éppen a másodszülött Béla herceg is részt vett országos kormányzásban, például az 1267. törvényt is hármuk nevében adják ki. Ami pedig a *Timon* által felhozott V. István-féle oklevelet illeti (*Fejér* Cod. Dipl. V/1. 104. l. 1271-ből) az a fent leírt küzdelmekre vonatkozik, melyeket V. István apja ellen hercegsége folytonos gyarapítására, illetőleg, mikor ettől IV. Béla megfosztani szerette volna, visszaszerzésére folytatott. Ezen oklevél következő szavaival: ius ducatus a [progenitoribus] nostris regum primogenitis institutum... már csak azért sem érthette István azt, hogy hercegség csak elsőszülöttet illet, mert tulajdon öccse: az őt túlélő Béla herceg is megkapta apjuktól a szlavóniai hercegséget, s ekkor már vagy tíz éve volt annak birtokában. (Ld. *Pauler*, i. m. II. 247. l. 1260-ban.)

XII. században, nevezetesen II. Géza óta, s a XIII. században a primogeniturát kell uralkodó szokásnak tekintenünk.

Ezt az eredményt a történeti tények, s a korabeliek jogi meggyőződését kétségtelenül hagyományozó különböző természetű forráshelyek kölcsönös interpretációjából nyertük. Hogy ez lehetséges volt, az a forráskritika újabb eredményeinek köszönhető. Történettudományunk módszerének kifejlődésével tisztázódott kútfőink forrásértéke, s ezekből viszont új fény derül — egész természetesen — történetünk sok olyan kérdésére is, melyek eddig homályosak voltak.

Deák Ferenc a magyar trónöröklés Árpád-kori állapotát még „a mult idők homályával fődve” látta, melynek felderítését ő még nem látta könnyűnek, s nem is tartotta bebizonyíthatónak azt, hogy a fiágban öröklő Árpád-nemzetség számára meg volt-e határozottan állapítva az öröklési rend.

Hogy azóta történettudományunk mennyit haladt, mutatják például a forrásainkat tisztázó eredmények, melyek a trónöröklés kérdése felett lebegő Árpád-kori homályt is egymásután eloszlatják.

A fent kimutatott öröklési rend azonban nem működött automatikusan: az Árpád-kori senioratus és primogenitura szerinti öröklés szokása nem volt I. Lipót öröklési törvénye, s nem volt III. Károly *pragmatica sanctio*-ja. *Itt kellett még valaki részéről valamiféle pozitív akaratnyilvánításnak történnie*, a koronázás ekkor még nem sokat mondó, s inkább egyházi jelentőségű szertartásán kívül, mely az uralkodó nemzetségnek a fent vázolt öröklési rend által kijelölt tagját a jogos öröklőnek nyilvánította.¹

¹ Még az olyan notóriusan örökös, Capet Hugótól a forradalomig egyugyanazon családban a primogenitura szerint örökletes monarchiában is, mint Franciaország, fennmaradtak bizonyos ilyen természetű formaságok az Újkorban is. *Az Árpádok kortársaiként uralkodott francia királyok* pedig, noha az elsőszülött fiúk szakadatlan sorozata bírta ekkor Franciaország trónját, mindig *szükségesnek tartották utódjuknak elismertetését és megkoronáztatását*. (A mi viszonyainkkal nehezen összehasonlítható, lényegében *választó német királyságról* nem szólhatunk.) Ld. ehhez *Schreuer H.*: *Die rechtlichen Grundgedanken der französischen Königskrönung*. Weimar, 1911. § 5. kül. 22—30. ll. és *Holtzmann*, *Französische Verfassungsgeschichte*.

Ebben a trónöröklés kérdését monografikusan feldolgozó magyar tudományos irodalom megegyezik, mind azok a tudósok, kik meghatározott öröklési rendet el nem ismernek, mind pedig azok a tudósok, kik szabályszerűséget ismernek fel az Árpád-kori trónfoglalásban, *ilyen elemet a nemzet választásában vagy elismerésében állapítva meg.*

Előrebocsátjuk, hogy az e kérdéssel nem monografikusan, hanem az általános magyar történet keretében foglalkozó újabb történettudomány a választási elem jelentőségét nem sokra becsüli, sőt már *Domanovszky* monografiája is megállapítja, hogy „ezek a választások... inkább csak consensusnak, hódolásnak tekinthetők.”¹

A választás pontjában érezhető a legerősebben az a hatás, melyet a német egykorú viszonyok s a későbbi magyar királyválasztások a magyar trónöröklésségi irodalomra tettek. Minthogy a német birodalomban ekkor erős a választási elem, feltételezik ezt nálunk is, noha a külföldi analógiák során, ha például a francia gyakorlatot tekintjük, a magyarral sokkal több rokonvonást fedezhetünk fel.

Megkíséreljük a forrásokból újra vizsgálat tárgyává tenni e kérdést.

Választás, vagyis olyan, bizonyos formákhoz kötött aktus, mely, mint a nemzet akaratnyilvánítása volt hivatva eldönteni, hogy ki lépjen trónra, Árpád felemelése óta csak Ába Sámuel, III. András s talán még Szent László esetében történt.

Ába Sámuel királlyá tevésében a Bécsi Képes Krónika előadása kétségtelenné teszi, hogy itt *formaszerinti választógyűlés ült össze*, melyet a püspökök hívtak egybe. E gyűlésen az előkelők gondosan tanácskoztak afelől, hogy van-e az ország kormányzására *alkalmas (idoneus)* egyén a királvi nemzetségből, s mert ilyet nem találtak, választottak királyt maguk közül: Ába Sámuel ispánt.²

¹ Ld. *Domanovszky*, i. m. Budapesti Szemle, 1913, 156. köt. 376. l.

² Anno igitur regni Petri tertio principes Hungarorum, et milites, consilio Episcoporum convenerunt adversus Petrum Regem, et sollicitè quaerebant, si aliquem de regali progenie in regno tunc invenire possent, qui ad gubernandum esset idoneus et eos a tyrannide Petri liberaret. Cumque neminem talem in regno invenire potuissent, elegerunt de

A helyzet pedig a következő: Péter elmenekült¹ s ezért a magyarok király nélkül maradván, királyt kellett választaniok, Árpád-nemzetségbeli pedig nem volt alkalmas az országban s ezért megválasztottak egy ispánt. Itt ugyanis az Altaichi Évkönyveknek adunk hitelt az őket kiíró Gestával szemben (előbbi a királyválasztást Péter menekülése után, utóbbi azt megelőzve beszéli el), mert a magyar Gesta e helyt forrását csaknem szóról szóra követi ugyan, de annak előadását teljesen összekeveri. *Ez tehát formális választás volt, III. Andrásé mellett az egyetlen, mely az Árpád-korban történt.* (III. Andrásé, melyről még lejjebb lesz szó, már a következő korszakhoz tartozik.)

Szent Lászlóról említi ugyan még forrásunk, az ő korában készült Gesta, hogy őt *választották* királlyá, azonban korántsem olyan formális választógyűlésen, több lehető jelölt közül s beható tanácskozás után, mint amilyet ugyane forrás Aba Sámuel esetében említ. Ez valóban inkább valami népgyűlés kikiáltása lehetett.

Itt ugyanis a helyzet az, hogy Géza az általa s a Szent László által elismert, törvényesen koronázott s tíz évig tényleg, még pedig a két herceggel a legjobb egyetértésben uralkodott Salamont trónjától megfosztva s helyére lépve, háromévi uralkodás után már azon a ponton volt, hogy visszaadja Salamonnak az uralmat, de ebben közbejött halála megakadályozta. Mire a nemzet — helyesebben annak valamely csoportja — rábírta Szent Lászlót a kormányzat átvételére, ki azt elfogadta ugyan, de magát meg nem koronáztatta, *nem érezvén magát jogos, hanem — Salamonnal szemben — csakis tényleges uralkodónak.* Ezért kellett az ő egyhangú, lelkes *megválasztását* a nemzet egyöntetű akaratából, hiszen még ő sem tekinti László uralmát, megválasztását jogosnak.

Voltak még más olyan Árpád-nemzetségbeli királyok s trónkövetelők is, akiket a nemzethől kiinduló vala-

semet ipsis quemdam Comitem, nomine Abam, sororium Sancti Regis Stephani, et eum super se regem constituerunt. *Képes Krónika* ed. Toldy. XXXIX. l. cap. 44.

¹ Iásd *Altaichi Évkönyvek*, ad. a. 1041. (Iskolai kiadás, 26. l.) Ungri autem ut eum an fugisse cognoverunt, alium sibi regem statuerunt, qui Obo vocitatus regio more mox est consecratus.

milyen mozgalom léptetett fel vagy emelt trónra. Ezeket a mozgalmakat azonban semmiesetre sem lehet *választásnak* nevezni oly értelemben és formában, mint Aba Sámuelnél.¹

A nemzet bizonyos részéből indult ki az *I. Andrást* (a Vazul-fiakat) visszahívó mozgalom, a maguk nagyra-vágyásából törnek a trónra II. István korában *Bars* ispán és *Iván*, a nemzet gondol ugyanekkor egy másik Árpád-herceg trónrajuttatására, s a nemzethől indult ki *Borics* felléptetése, majd III. Béla öccse, Géza herceg fiainak s később II. Frigyesnek trónjelöltsége,² végül a korszak végén: IV. László s III. András idejében a különböző királyjelöltek hívogatása.

I. András behívását Gestánk forrása, az Altaichi Évkönyvek, a magyar urak — Péter benső emberei — cselszövésének, — Gestánk a Szent István nemzetsége iránti törhetetlen hűségnek, e nemzetség iránti szolgálatnak s azt jogaiba való visszahelyezésnek tekinti. A Szent László-kori pap nem is csupán Andrásról szól, mint bajor forrása, hanem mindhárom hercegről, vagyis az egész élő Árpád-nemzetségről. Nem szól továbbá sem egyik, sem másik forrás *választásról*.³ Sem az egyik, sem a másik forrás szerint nem lehet szó arról, hogy Andrást — mint Aba Sámuel — több lehető jelölt közül megválasztották volna, hanem amit a csanádi tanácsko-

¹ Lásd *Domanovszky* i. m. 377. l.

² *Pauler* Gyula, id. m. II. 129. l. és 114. jegyzet.

³ Altaichi Évkönyvek a. a. 1046. 42. l. *Advocarent quendam Andream, emulum eius... spondentes per nuntios, illum communi principum voluntate in regnum constituentum atque illum (Petrum) deiciendum...* (mikor András bejött) *obtimates regni, comprobantes promissa sua, occurrunt ei cum armatorum multitudine...* Bécsi Képes Krónika cap. 47. *...nobiles Hungariae videntes mala gentis suae, in Chanad in unum convenerunt, consilioque habito, totius Hungariae nuncios miserunt sollemnes... ad Andream et Leventam dicentes eis: quod tota Hungaria eos fideliter expectaret et universum regnum eis, sicut regali semini libenter obsequeretur... iuramento firmaverunt, quod statim ut ipsi in Hungariam introirent, omnes Hungari ad ipsos confluerent et eorum dominio se subderent.* Előzőleg pedig: *quidam magnates... Endrae, Belac et Leventae, qui de genere Sancti Stephani Regis progeniti erant, intemeratam fidelitatem servabant... expectabant... quando Andream, Belam et Leventam possent reducere in Hungariam, et regnum generi Sancti Stephani Regis qui eos dilexerat et exaltaverat... restituere laborabant.*

zás követői ígérnek és *esküvel fogadnak* a Vazul-fiaknak, ugyanaz, mint amit a bajor annalista „coniuratio“-ja Andrásnak ízen: jöjjön be s akkor az ország melléje áll s királyul elismeri. A magyar felfogás — az uralkodó Béla-ág felfogása — szerint Péter „tyrannisa“ ellen a *jogos királyi nemzetséget* juttatják vissza az ország birtokába, azonban, *hogy a hercegek közül* — előbb András és Levente, majd Béla és Salamon közül — *ki lesz aztán a király, azt maguk a hercegek, majd pedig király és hercegek egymás közt intézték el, anélkül, hogy az ország, vagy hármajukon kívül bárki is abba beleszólt volna.* (Erről lejjebb, más összefüggésben bővebben lesz szó.)

S éppen ez teszi kétségtelenné, hogy a *csanádi gyűlés, a Vazul-fiak visszahívása nem volt királyválasztás*, nem is szólva az egész akció kétségtelen forradalmi jellegéről.

Nevezetes emellett, hogy hogyan módosítja a magyar író bajor forrását. Az Altaichi Évkönyveknek még nem is nagyon pregnáns „*constituendum*“ (jövőben!) kifejezését — az egyetlent, mely választásra vonatkozhatnék, ez is jövő időben — elkerüli és csak annyit mond, hogy a magyarok megígérték eskü alatt a Vazul-fiaknak, hogy ha bejönnek az országba, csatlakoznak hozzájuk és alávetik magukat uralmuknak. Ez tehát *hűségeskü*, legjobb esetben elismerés, nem választás. Ami ezek után *Borics* felléptetését illeti, ezt a Szent László-kori Gesta II. Géza-kori folytatása egyenest lázadásnak minősíti.¹ Szintúgy Iván és Bars ispán igényeit, sőt még Saul hercegnek, II. István idejében történt felléptetéséről is azt írja, hogy: *coniuraverat regnum*, ut post Regem... Saul regnaret,² a király tudtán kívül tehát. Különben is: a király beteg, utód nincs, Vak Béláról még nem tudnak.

Az a kevés, amit II. András korában III. Béla öccse, Géza herceg fiainak trónköveteléseiről tudunk, mutatja, hogy ezt is hűtlen lázadásnak tekintették,

¹ *Bécsi Képes Krónika*. Hungari semper fluctuant iniuria sicut mare salsum: filii nequam Leviatan per nuncios invitabant Borich adulterum, ut veniret et eorum adiutorio regnum sibi vendicaret credentes ipsum esse filium Regis Colomani. Ed. *Toldy*, XCIII. l. cap. 69.

² U. o. XCI. l. cap. 68.

szintűgy II. Frigyes király jelölését,¹ míg a IV. László-kori folyton változó trónjelölések az egyre hatalmasodó oligarchák túlkapásai. III. Andrást aztán megint formális választógyűlésen választották királlyá, ha ugyan Ottokár rimes krónikája e részt nem csak a német királyválasztások hatása alatt adja így elő e királyunknak általa egyebekben kissé félreismert trónrajutását.

De III. András trónrajutása már a Vencel—Ottó—Károly Róbert-féle esetek csoportjába tartozik, hiszen voltak, kik már IV. Lászlóval kihaltnak tekintették az Árpád-nem fiágát.²

Mindezekből tehát nemcsak az tűnik ki, amit már a királyválasztási jog legerősebb hirdetője, *Ferdinándy Géza* is elismert, hogy tudniillik nem lehet a király megválasztását minden egyes esetben a forrásokból igazolni, hanem ennél sokkal több: *az egyetlen Aba Sámuel — s talán hozzátehetjük, III. András — megválasztásán kívül formális választást egyáltalán nem lehet az Árpád-korra forrásilag megállapítani.* Ezek közül Aba Sámuel nem Árpád-nemzetségbeli, viszont III. Andrásnak az Árpád-nemből való származása nem nyert általános elismerést s megválasztása különben is a kétségtelen *Árpád-nemzetség fiágának kihalta után történt.* A többi, a nemzetből kiinduló királyátevés forradalmi mozgalom s rendkívüli körülmények következménye volt, mely vagy az országnak, vagy az uralkodó nemzetségnek válságos perceiben keletkezett. Így *Aba Sámuel*t azért kellett megválasztani, mert az addig uralkodó Péter elmenekült, Árpád-nembeli pedig nincsen arra való. *András* és testvérei visszahívása az új keresztény Magyarország egyik legnagyobb krízisének mellékkörülménye, a *XIII. századi trónkövetelések* az akkori országos zavarok következményei. II. István korában (*Iván és Bars, Saul*) úgy látszik, mintha a királyi család kihalt volna, szintűgy a III. András trónralépését megelőzően. *Csakis Szent László választása és Borics felleptetése tekinthető olyan mozgalomnak, mely a nemzet részéről volt hivatva az uralkodó-nemzetség egyes tagjai közül dönteni.* (Ami a Hartvik-

¹ Lásd ehhez *Pauler*, i. m. II. 129.

² Hogy csak egy példát említsek: a *Budai Krónika* szerint IV. Lászlóval, quia sine herede decessit, defecit semen masculinum Sanctorum Regum. Ed. *Podhradzsky*, 210. l. Talán erre mutat András „Venetus” neve is.

legendának Szent István „választására“ vonatkozó részét illeti, erre lásd: *Domanovszky* i. m. 377. l.)

Az előbb felsorolt eseményeket s az azokból vont következtetésünket, hogy tudniillik választás az egész Árpád-korban nem volt, szépen egészíti ki a magyar urak állásfoglalása a második várkonyi jelenetben, mely egyenest azt bizonyítja, hogy a nemzet a trónkérdés iránt közömbös.

Mikor ugyanis Kálmán és Álmos a Tisza mellett Várkonyznál fegyveresen állanak egymással szemben, a hű magyarok mindkét részről megtagadják a fegyveres összeesapást, rábízva a királyra és hercegre, hogy harcoljanak ők ketten, aki győz, azt majd elismerik királynak.¹

Különben is a nagy, általános populáris mozgalmak nem a trónkérdéssel törődnek. Mikor a nép széles rétegei kelnek fel — a XI. században —, ezek az új vallás és az új egyházi szervezet ellen, apáik hite visszaállítására láznak fel, de az, hogy ki legyen a király, csak annyiban érdekli őket, hogy az ő céljaikat elősegíti-e vagy sem. Ezért kellett Andrásnak eleinte a pogány vallás visszaállítását megengednie.²

S talán még egy kései tanut hívhatunk fel arra, hogy az Árpád-kor végén, IV. László alatt s III. András felléptekor a királyválasztás szokatlan dolog, hogy ne mondjam, újítás volt. Ez a tanu *Kézai* Simon mester, aki, mint a hún krónika, vagyis a XIV—XV. századi krónikáinkban a hún történetet elbeszélő résznek szerzője, Attila királlyá választásáról azt mondja, hogy a

¹ Bécsi Képes Krónika ed. Toldy, LXXXIII. l. cap. 65. ...nec nos videmus causam pugnae, sed eis si pugna placet. ipsi duo pugnent, et quis eorum praevaluerit. ipsum pro Domino habeamus.

² András és Levente bejövetelekor, 1047-ben a lázadók azt követelik: quod permitterent... populum ritu paganorum vivere *Episcopos et clericos occidere, ecclesias destruere, Christianam fidem abicere et ydola colere. Permiseruntque eos secundum desideria...* eorum, ut irent et perirent in adinventionibus antiquorum patrum suorum. *aliter enim non pugnabant contra Petrum Regem pro Endre et Levente.* Majd a Béla király alatti, 1063. lázadáskor ezt kéri a királytól: *Concede nobis ritum patrum nostrorum: more paganismus vivere, Episcopos lapidare, presbyteros exentherare, clericos strangulare, decimatores suspendere, ecclesias destruere, campanas confrangere.* (Bécsi Képes Krónika, ed. Toldy, XLVI. l. cap. 47. és LVI. l. 52. cap.)

húnok, vagyis magyarok *concordi voluntate Atylam... consuetudine Romanorum*, vagyis római szokás szerint super se Regem praefecerunt, királyukká tették meg. *Vagyis a nemzetből kiinduló királyválasztást, királyválasztást idegenből kölcsönzött szokásnak látja.* Tudva már most, hogy *Kézai* hún krónikájának főforrása a XI. századi *Gesta Ungarorum* volt, s hogy ez a „more (vagy consuetudine) Romanorum“ frázis ebben a XI. századi forrásban — ahogy az ma rekonstruálható — nem volt meg, sem pedig a „hún krónika“ külföldi forrásaiban; feltehető, hogy azt *Kézai* toldotta be a forrásul szolgáló szövegbe. S ebből aztán arra következtethetünk, hogy az *Kézai* egyéni véleménye, vagyis — minthogy ő munkáját 1282 és 1285 között írta —, ez a korabeli felfogás az akkor divatba jött trónjelöltek felléptetéséről. *Vagyis e kitételben a XIII. századvégi felfogást kell látnunk, mely a királyválasztást idegen szokásnak tekinti.*

Ezen pozitívumok és negatívumok alapján, úgy véljük, arra következtethetünk, hogy a választási elemet ki kell a trónfoglalás előfeltételei közül kapcsolni. Van azonban mind forrásaink elbeszélésében, mind a tényekben egy igen fontos mozzanat, mely úgyvszólván minden Árpádnál érvényszerű s melyet — úgy látom — ezideig csak *Kollár*¹ érintett s egészen homályosan *Benczur*, anélkül azonban, hogy bármelyikük is részletesen kifejtette vagy forráshelyekkel illusztrálta volna azt. Sőt még *Pauler* Gyula is utal egy helyen erre a mozzanatra, midőn Imre király apja általi koronázását adja elő.²

S ez az utód kijelölése az előd, az uralkodó király

¹ L. ehhez *Hóman*: A Szent László-kori *Gesta Ungarorum* VII. és VIII. fejezet, különösen 59. l. és 95. l. 2. jegyzet és *Hóman*: A magyar hún-hagyomány és hún-monda, Budapest, 1925. 105. l. és Bécsi Képes Krónika, ed. *Toldy*, IX. l. Budai Krónika, ed. *Podhradzsky*, 17. l. *Kézai*: *Romano more* (ed. *Horányi*, 44. l.).

² Lásd ehhez: *Kollár* Adám Ferenc: *Historia iurisque publici regni Vngariae amoenitates*. Bécs, 1783. I. 105. l. — *Benczur* József: *Commentatio juridica*. Bécs és Lipcse, 1771. 66. lap, az ifjú királyokra korlátozva. — *Pauler* Gyula i. m. II. 8. l.: Utódává III. Béla... Imrét nevezte s őt újra, másodszor is megkoronáztatta. U. o. I. köt., 21. l. (első kiadás I. 27. l.): „Maga a vajda is választott utódot — amint akkor Európában... történt —, de hogy választásának fogadata legyen, szükséges volt... a nemzet hozzájárulása is“ (a vezérek korában).

részeről, általán az uralkodó nemzetség szerepe a trón-foglalásnál, ami azonban nem ugyanaz, mint az örökösnek megkoronázása apja által, vagy az ifjabb királyság.

Már a vezérek korára, a pogány, régi Magyarország korára is következtethetünk e kérdésben, még pedig *Géza fejedelem* Hartvik és a többi legenda szerint követett eljárásából. Ezek szerint ugyanis Géza „convocatis . . . Hungariae primatibus cum ordine sequenti per communis consilii colloquium filium suum (*Szt. Istvánt*) post se regnatarum populo praefecit et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit.“

Ha tehát a legendák előadását hitelesnek elfogadjuk, úgy *Géza utódjelölésében még pogánykori szokást kell látnunk*, mely azonban átment a keresztény új korszakba is, mint azt a következőkkel próbáljuk bizonyítani.

Pétert Szent István jelölte magyar királlyá s míg Imre herceg élt, ezt is apja tette trónörökössé. Az a tanácskozás, melyet Szent István a jelölést megelőzően a főbb emberekkel folytatott, nem egyéb bizalmas embe-reivel, a királyi tanáccsal rendszerint tartott megbeszélésnél, melyben tanácsosai véleményét meghallgatva, teljesen szabadon döntött.¹

Aba Sámuelről már előbb szólottunk, ez választott király volt, ki nem tartozott az uralkodó Árpád-nemzetséghez s az ő esetében s épp úgy *I. András* visszajöve-telekor természetesen hiányzik az előd általi kijelölés mozzanata. Mikor azonban András és Levente a hú magyarok hívására Oroszországból visszatértek, akkor minden nemzeti elem beleavatkozása nélkül, csupán kettejük döntött afelől, hogy ki legyen a király: és András azért került a trónra, mert (az idősebb) Levente lemondott a koronáról (öccse) javára.

Később Levente halála után András egész önhatal-múlag ígérte oda a trónt Bélának, majd Salamon születése után minden, Bélának tett ígéretei és az uralkodó öröklési rend ellenére, IV. Henrik buzdítására, Salamon-t kenette fel királlyá.²

¹ Szent István: *coronam... filio... Emerico... se daturum disposuit...*, majd Vazulról: *ut eum antequam moreretur* (t. i. Szent István), *regem constitueret*, majd Gizella királyné Budával: *Petrum... regem praeficere statuerunt*. Lásd Bécsi Képes Krónika, ed. Toldy. XXXVII. lap, cap. 41.

² I. András pedig azzal hívja vissza I. Bélát, hogy:

Vagyis András és Levente, majd Béla és Salamon esetében az *uralkodó nemzetség maga dönt a trón sorsáról*, csakúgy, mint Géza Szent István, ez pedig Szent Imre és Péter utóddájelölésében. Erre vall a Szent László-kori Gestának abbeli jelentése is, mely elmondja a Salamon felkenetéséről szóló másik verziót is: „*dicunt alii, quod Bela Duce, et filiis eius, Geycha scilicet et Ladislao cunctisque regni optimatibus consentientibus, Salomon inunctus est in regem.*”¹ A „*cuncti optimates*” a király tanácsa s amellett Béla herceg bizalmas emberei voltak, vagyis ez megint csak olyan megbeszélés volt, mint amelyet Szent István tartott a maga embereivel.

I. Béla királyt a halál váratlanul érte: utódot — úgy látszik — nem jelölhetett, míg a hatalom birtokába erőszak útján került I. Géza a Salamonnal való békülés közben hunyt el, tehát akkor, mikor a trónról éppen lemondóban volt.

Szent László király azonban erélyesen nyúl az öröklés rendezésébe. Kizárta az öröklésből Kálmánt, kit pedig az ekkor még uralkodó szeniorátus szerint a trón megilletett volna,² mert azt a jóslatot hallván róla, hogy vérengző lesz; püspöknek szánta őt s utóddá a fiatalabb Álmost jelölte: *sic ordinavit*, ut post ipsum Almus regnaret,³ amibe az ország nem szólt bele. Hogy mégsem Álmos örökölt, hanem Kálmán, az azért történt, mert *Almos* — mint annakidején Levente — *lemond a trónról*, vagy a II. Géza-kori continuator szavai szerint: megtisztelte bátyját, kit a *primogenitura* szerint a korona megilletett, neki engedve át azt.⁴

Kálmán király kegyetlen erőfeszítését fia utódlása

neque enim haeredem habeo nec germanum praeter te: tu sis michi haeres, tu in regnum succedas. (Képes Krónika. u. o. L. lap. 49. cap.) Azután Andrásnak fia születvén, ezt *super totam Hungariam... in regem fecit inungi et coronari...* (Képes Krónika, LIII. l. 51. cap.) Majd Leventéről és Béláról: *putabat (t. i. András) ... dedisse coronam filio suo t. i. Béla Salamonnak sicut sibi Levente dederat...* (Képes Krónika, LIV. lap. 51. cap.)

¹ Bécsi Képes Krónika, ed. Toldy, LIII. l. 51. cap.

² Dávid herceg ekkor már nem élt, Lambert valószínűleg szintén nem. Wertner feltételezi ugyan, hogy ez utóbbi még életben volt ekkortájt, de ez a feltevés igen erőltetett. Lásd: Az Árpádok nemzedékrendje. 174—6. ll.

^{3—4} Lásd: Képes Krónika, LXXXII. lap. 64. cap.

biztosítására nem is kell említenünk, itt csak újból utalok a fentebb részletesen leírt jelenetre, midőn az ország királyra és hercegre bízta a korona birtoka fölötti döntést azzal, hogy az ország majd a győztest követi.¹

II. Istvánnak igen nagy gondot okozott az utód kérdése. Levervén az ezirányú mozgalmakat, II. Bélát, megvakított unokatestvérét jelölte utódjává.² Hogy Béla mit tett II. Géza trónrajutása érdekében, nem tudjuk, azonban II. Géza az ő primogenitusát, III. Istvánt már gyermekkorában mintegy uralkodótársává teszi s úgy látszik, így intézkedett az utódlásról. III. István intézkedéséről nem tudunk, de ő váratlanul is halt el. Azonban III. Béla gondosan, szinte aggodalmasan jelöli ki utódját s ő vezeti be — talán francia mintára — az örökösnek megkoronázását.³

Utána Imre is megkoronáztatja fiát, hogy András-sal szemben neki biztosítsa a trónt, de a későbbi Árpádok idején aztán a primogenitura teljes kifejlése korában az örökös lázad fel a király ellen — mint ezt az ifjabb királyság kialakulásánál már részletesen kifejtettük — úgy, hogy a XIII. században III. Andrásig, talán IV. Lászlóig többé utódjelölésről nem lehetett szó.

Mindebből megállapítható tehát, hogy míg az ország kezdeményező és döntő beavatkozása a trónkérdésbe az egész Árpád-korban egy-két, egészen kivételes körülmények közt adódott alkalomra redukálódik, addig a legtöbb, s a normális körülmények közt lefolyt trónfoglalást mindet az uralkodó nemzetség maga oldja meg, s abba az ország csak egyes, a király- és hercegek köréhez, tanácsához tartozó főbb nemesek útján szólhat be.

Még azt a formát is rekonstruálhatjuk, melyben az utód kijelölése megtörténhetett, amivel világosság fog derülni mind az uralkodó nemzetség, helyesebben a király, mind pedig a nemzet szerepére a trónfoglalásban.

Mint említettük, *Szent István életiratai* elmondják, hogyan tette őt (*praefecit*) fejedelemmé atyja. Ez a mód meglepően egyezik azzal, ahogyan a *Szent László-kori Gesta* Salamon trónraléptét előadja, s ahogy *Anonymus*, *Árpád*, *Zsolt* és *Taksony* fejedelmek uralomrajutását leírja.

¹ Lásd: Képes Krónika, LXXXIII. lap, 65. cap.

² Lásd: Képes Krónika, XCI. lap, 68. cap.

³ Ld. *Pauler* Gy. i. m. I. 324. l. és II. 8. l. és *Hóman* A Szent László-kori *Gesta* 77. l.

Hartvik
és a nagy legenda

Convocatis pater
suus Hungariae
primatibus cum
ordine sequenti
*per communis
consilium collo-
quii filium suum
post se regnatu-
rum praefecit et
ad hoc corrobo-
randum a singu-
lis sacramentum
exegit... post obi-
tum vero patris
Stephanus adhuc
adolescens favore
principum et ple-
bis in patris so-
lium laudabiliter
provectus.*

XI. századi Gesta.
(Képes Krón. cap. 53.)

Rex... Salomon cum
Imperatore... intravit
in Hungariam Rege or-
batam, et venit in...
regiam Albam, ibique
ab omni clero et populo
totius Hungariae ho-
norificentissime suscep-
tus est. *Concionatus* est
autem *Imperator* ad
universum coetum *Hun-
garorum* pro genero
suo Rege Salomone, pa-
cemque inter eos refor-
matam *iusiurandi re-
ligione interposita* con-
firmavit *Regem* autem
*Salomonem in paterno
solio* gloriae corona-
tum, cum assensu et
clamatione totius *Hun-
gariae sedere fecit.*¹

Anonymus
cap. 13. d.

Fejérpataky 7/b.1.

*inito consilio et
accepto iuramen-
to omnium suo-
rum, dux Almus,*
ipso uiuente, *filii-
um, suum Arpa-
dium ducem ac
preceptorem con-
stituit.*

cap. 52. 21/b. 1.

Dux *Arpad accep-
to iuramento pri-
matum et militum*
Hungariae *filium*
suum *Zultan du-
cem* cum magno
honore *eleuari fe-
cit.* cap. 57. 23/b. 1.

(Zsolt feleséget
hoz Taksonynak
és aztán:) ipso
uiuente *accepit
iuramentum suo-
rum nobilium, et
filium suum Toc-
sun fecit ducem
ac dominatorem
super totum reg-
num Hungarie.*

Minthogy *Anonymus*ra hivatkoztunk, előbb meg kell állapítanunk, mennyit lehet P. mester előadásából e részben elhinni.

Ismerve az ő dolgozásmódját, az ősi alkotmány és politikai szervezet elbeszélésében elkövetett anachronizmusait, elsősorban arra gondolhatnánk, hogy Árpád, Zsolt és Taksony fejedelemmé jelölésében is a munkájához mintául szolgált XII. század utódjelölési módját reprodukálta. El kell azonban ismerni, hogy P. mester itt az ő Gestájától teljesen független Szent István-legendák előadásával meglepően megegyezvén, arra is követ-

¹ Bár a formákban ehhez a szertartáshoz sok hasonló-
ságot mutat Péter visszahelyezése III. Henrik által, a hely-
zet mégis más, ott *nem új királyt kreálnak*, mint itt. Bécsi
Képes Krónika ed. Toldy XLIII. 1. cap. 45.

keztethetnénk, hogy Zsolt és Taksony vezéreket valóban úgy nevezte apjuk utóddá, ahogyan ő előadja, vagyis, ahogyan a legendák szerint a még szintén pogánykori Géza Szent Istvánt.

A legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy P. mester azért jegyezhette fel ily pontosan ezt a Hartvik s a legendák tanúsága szerint pogánykori szokást, mert az még saját korában is gyakorlatban volt. S minthogy fentebb éppen azt próbáltuk kimutatni, hogy az utódjelölés egészen II. András koráig megvolt, az *Anonymus* elbeszélte utódjelölési módot teljes egészében hitelesnek elfogadhatjuk keresztény és pogánykorra egyaránt.

S még egy, már nem is Árpád-kori s jogilag egészen más természetű esetre is támaszkodhatunk, tudniillik Károly Róbert felemeltetésére.

Károly uralomrajutásánál, sőt már IV. László halála óta két gondolat, két párt küzd egymással a trónkérdésben Magyarországon. Az egyik, mely a nemzet választójogát vitatta, a másik, mely egy, a nemzet felett álló fórumra akarta bízni annak eldöntését, hogy az Árpád-ivadékok közül kit is illet a trón, *ezt a fórumot a szentszékben találva meg.*¹ Az első elv győzött III. András, Vencel és Ottó trónrajuttatásában, a másik elv érvényesült Károly Róbert uralomrajutásakor. Ennek az elvnek hódolt meg maga Csák Máté is, ki a pápát képviselő Gentilis előtt elismerte, hogy minden, a trónutódlást illető rendelkezésének aláveti magát, Károly Róbertet elismeri s mást nem támogat a korona megszerzésében.²

Ugyanezt a jogot akarván érvényesíteni a nemzet egyetemével szemben, úgy látszik, ugyanezzel a felszólítással akarta Gentilis az 1308 november 17-i pesti országgyűlést is megnyitni s ez a felszólítás lehetett az, melyre az országgyűlés zúgni, tiltakozni kezdett, mondván, hogy az egyház joga megerősíteni és megkoronázni a királyt, de a nemzet joga a „vera regalis progenies”-ből megválasztani azt, akit akar. Gentilis engedett a közhan-

¹ Lásd: Képes Krónika: quidam nobiles regni... a Papa Bonifacio VIII. regem petierunt... Quorum instantiam Papa admittens. CV—CVI. ll. 88—89. cap., amiben mások az ország szabadságának veszedelmét látták.

² Acta legationis Gentilis. Mon. Hung. Vat. I. 2. 112—4. ll. (1308 nov. 10.)

gulatnak, s a nemesek aztán Károly Róbertet elismerték, királlyá fogadták, majd hűséget esküdve neki, a békesők után vállukra emelték, királlyá kikiáltották. A gyűlést *Te Deum* fejezte be.¹

Vagyis *Gentilis* — mint a szentszék követe — voltakép az Árpád-királyok utódjelölési jogát akarta gyakorolni, amint megtette Csák Mátéval szemben, s igen valószínűnek tartjuk, hogy Károly Róbert elismertetésére az 1308 november 17. országgyűlésen azt a formát használta, amelyben az Árpádok jelölték ki és ismertették el utódaikat. (Géza Szent Istvánt, Szent István Imrét, majd Pétert, talán I. Andrást és Salamont,² II. István II. Bélát, stb.)

Ezek szerint tehát az Árpád-kori utódjelölés a következőképen folyhatott le. A király összehívta tanácsát, természetesen az Árpád-nem tagjait is, s mint más ügyekben is, meghallgatva véleményüket, kijelölte utódját. Majd összehívták úgy látszik a nemesség szélesebb rétegeit, a király hűségesküet vett ki tőlük utódja számára, a nemesek pedig felemelték s királlyá kikiáltották a jelöltet.³

Tekintve már most, hogy — mint fentebb láttuk — s mint arról forrásaink tanuskodnak, hogy a trónfoglalás megoldásánál mily gondosan ügyeltek az öröklés szokásos rendjére, megállapíthatjuk azt is, *hogy az utódnak ez a kijelölése nem lehetett más, mint annak megállapítása, hogy a fentálló öröklési jog és rend szerint az Árpád-nem melyik tagját illeti a korona.* Egy ilyen tanácskozás lefolyásáról tájékoztat az a tanácskozás, melyet II. Béla Borics legitimitása fölött tartott. (Lásd: Bécsi Képes Krónika, ed. Toldy, XCIII. lap, 69. cap.)

Forrásainkból az öröklési renden kívül csak még egy szempont szerepel az utódjelölésben, s *ez az örökösnek erkölcsi és fizikai értelemben vett uralomratermettsége:* az „idoneitas“ keresztény fogalma, melyet egészen természetesen egyéb politikai és családi célok szolgálatába is állítottak. Ez az idoneitas volt vezetőszerzőpont Szent

¹ *Acta Legationis Gentilis*, Mon. Hung. Vat. I. 2.

² *Bécsi Képes Krónika*, ed. Toldy, LIII. lap, 51. cap. *Dicunt alii, quod Bela Duce, et filiis eius, Geycha scilicet et Ladislao, cunctisque regni optimatibus consentientibus, Salomon inunctus est in regem.*

³ (*Anonymus*: fecit elevari cap. 52.)

István előtt, mikor vérrokonait kizárta az öröklésből¹ Péter kedvéért, akiben a keresztény királyság megtartóját látta. Ez az idoneitas bírta rá Szent Lászlót arra, hogy a senior Kálmán helyett Álmost jelölje, sőt IV. Bélát is ez indította arra, hogy a lázadó V. István mellőzésével második fia, Béla kezére igyekezzék juttatni a koronát.

Az „idoneitas“ követelménye tette tehát lehetővé az uralkodó számára, hogy a *fennálló öröklési rend ellenére* is jelölhessen utódot. Ha másképp nem lehetett, akkor a megvakítás borzalmas eszközehez folyamodtak, hogy ez által a *jogos utódot erőszakosan fesszák meg uralomra alkalmas voltától*. (Így Kálmán Szent László jelöltjét a maga, majd fia érdekében.)²

Az Árpádok minden mai értelemben vett alkotmányos korlát nélküli igen nagy hatalom fölött rendelkeztek, s csak egyházi és vallási törvényeknek voltak alávetve, egészen természetes tehát, hogy a fennálló öröklési rendet is jogukban állott megváltoztatni, ha azt a középkori jogérzésnek megfelelően: az idoneitassal megtudták okolni.

Nincs tehát ellenmondás meghatározott öröklési rend és utódjelölés között, hiszen — mint fentebb kimutatni próbáltuk — az utódjelölés a legtöbb s a normális esetekben nem más annak megállapításánál, hogy ki is a jogoszerű örökös.

Fenti eredményünk szerint tehát az utódjelölésben kezdeményezés és döntés az uralkodóé, s az Árpád-nemé. Különös jelentőségre vergődnek éppen ezért a király tanácsában ülő, a királyi udvarhoz tartozó főbb urak, s mondhatni: trónviszályokban, a fennálló öröklési rendet áttörő utódlások alkalmával király és hercegek tetteiben irányító befolyással voltak ezeknek tanácsai, sőt — XI—XII. századi Gestáink szerint — némelyiküknek (Vid) intrikái, besúgásai, pletykái. Konkolyhintésük nem egy trónharcnak volt okozója, nem egy készülő testvéries megegyezést hiúsított meg. De mások viszont bölcs mérsekletükkel, rábeszélő képességükkel nem egy fegyveres

¹ Bécsi Képes Krónika, cap. 41. XXXVII. l. ed. Toldy. *tristitia afficiebatur* (t. i. Szent István) ...propterea. quia *nullus videbatur de consanguineis suis ydoneus ad hoc, ut eo mortuo regnum in fide Christi conservaret*.

² Budai Krónika, ed. Podhradzky, 178. l.: *privavit lumine, ut non sit dignus portare coronam Sancti Regis*.

összecsapást akadályoztak meg, amiben különösen ki-
tűnnek a püspökök. (Dezső püspök.)

Rendes körülmények között azonban a királyi tanács
szerepe egész jelentéktelen lehetett.

A nemzet szerepe viszont hűségesküre, s meghatá-
rozott formák közt nyilvánított kikiáltásra, esetleg az
új jelölt felemelésére szorítkozott.

Igy történt tehát az utód kijelölése, mely aktus azon-
ban nem tett valakit királlyá, ehhez még a *koronázásnak*
kellett járulnia. A koronázási szertartás egyik része alkal-
mat ad a népnek, hogy újból királlyá kikiálthassa, ac-
clamatiójával újból elismerhesse új uralkodóját, annak
trónfoglalásához hozzájárulását adhassa. Az Árpádok
közül ugyan Szent István és Salamon az egyetlen, aki-
nek koronázása (Salamonnak inthronisatiója) alatt tör-
tént kikiáltásáról direkte értesülünk,¹ de már III.
Andrásnál nincs ez az aktus feljegyezve, pedig ő az
egyetlen Árpád, kinek koronázásáról részletes leírás
fennmaradt. Így a közbeeső három századról csak
annyit mondhatunk, hogy a legtöbb koronázási formu-
lában előfordul ilyen acclamatio, s ezért nem lehetetlen,
hogy mint Szent István, a többi király is részesült ilyen
kikiáltásban.

Nem volt tehát a trónfoglalás módja az öröklésbe
oltott választás: a nemzet nem választotta királyait a
„szent király nemzetségéből“, viszont az egyetlen igazi,
formális választógyűlés nem Árpádot választott királlyá,
hanem Aba Sámuelet, az egyik ispánt, Szent István nőági
rokonát. Azt a teret tehát, melyet a trónfoglalásban az
öröklési rend szabadon hagyott, nem az országnak, ha-
nem az uralkodónak akarata töltötte be.

Erős analógiákat találunk a fent előadott magyar
gyakorlattal a francia egykorú utódjelölésben. Az Árpá-
dokkal egyidőben uralkodott Capetingek is maguk jelölik
ki primogenitusait utódukká, ők is maguknak tartják
fenn a kezdeményezést, s ők is csak a hódolás, consensus
nyilvánítására szorítják vissza alattvalóikat, különösen
a XII. században, VII. Lajos 1131., majd II. Fülöp 1179.
utóddá koronázásakor. Itt is szerepelnek a király bizal-
masai tanácsadásukkal, de itt megmaradtak még a vá-

¹ Lásd: Nagylegenda, Ed. *M. Florianus*, 15. lap. — Bécsi
Képes Krónika, 53. cap. LVII. lap és Századok, 1923 augusz-
tus—december, 247—9. ll.

lasztás ősi szokásának — igaz, mindjobban halványuló — maradványai is.

Példaképen, összehasonlításul álljon itten II. Fülöp Ágost utódátavése 1179-ben apja, VII. Lajos által.

Ludowicus . . . convocavit . . . generale concilium omnium . . . episcoporum . . . nec non et baronum totius regni Francorum . . . Ludowicus . . . deinde vocatis singulatim . . . episcopis . . . et . . . principibus *communicavit eis consilium*, quod . . . filium suum . . . cum consilio eorum et voluntate in regnum Francorum sublevare volebat. *Audientes autem prelati et principes voluntatem regis omnes unanimiter clamaverunt dicentes: „fiat, fiat“.* Et hic solum est consilium. Itt tehát — valamint 1131-ben — csak a főpapok és főurak vehettek részt az utódjelölő conciliumban, de 1059-ben, I. Fülöp ifjú koronázásánál a nép széles rétegei, s az alsó papság is résztvehetett. A tanácsadók szerepe itt is olyan jelentéktelen, pusztá hozzájárulás, mint Magyarországon.¹

Mind e hasonlóságok ellenére sem tételezhetünk fel szerves összefüggést francia és magyar gyakorlat között. A magyar fejlődés visszanyúlik a pogány korba, mikor még francia hatásról alkotmányos vagy más tekintetben szó sem lehet. 987-ben, tehát nem sokkal azelőtt, hogy Géza fejedelem utódjává nevezte Szent Istvánt: 987-ben történt az, hogy a francia nemzet szakítva a Karolingok királyi nemzetségével, s választási jogát érvényesítve, Capet Hugót választotta királyává. Sőt még a XI. század folyamán is erősebben érvényesül francia földön a királyválasztás, mint nálunk. Az utódjelölés szokásának *átvételéről* tehát szó sem lehet. Francia hatást legfeljebb a primogenitúrára való átmenetben lehetne felismerni, melyet a XII. században Franciaországban tanult papjaink közvetítettek volna. De egy pontban kétségtelenül a francia szokást vették mintául; t. i. az utód megkoronázásában apja életében és parancsára.

A királytól függött tehát legfőképen a trón betöltése, s éppen a királynak ez a döntő szerepe adja meg valódi jelentőségét azon — az elbeszélő forrásokból s oklevelekből nyert — fenti megállapításunknak, hogy senioratus, illetőleg primogenitura az egyes uralkodók, s általán

¹ Lásd a francia gyakorlatra, Schreuer Hans: Die rechtlichen Grundgedanken der franz. Königskronung, Weimar, 1911. § 5. kül. 24., 25., 26. és 1. jegyzet; 27—29. ll.

az uralkodó nemzetség felfogása volt. Ismerve tehát egyfelől a királyi nemzetség felfogását öröklési rendről, másfelől a királyok döntő szavát az utódlásnál, teljes joggal következtethetünk arra, hogy az *uralkodók és tanácsadók tudatosan érvényesítették ez utódlási elveket a trón betöltésénél.*

*

Összefoglalva kutatásaink eredményeit, megállapíthatjuk, hogy az Árpád-korban *volt* meghatározott, huza-mosan és következetesen alkalmazott öröklési rend, még pedig a korszak első felében (X. és XI. században) a senioratus, míg II. Gézától állandóan, de már Kálmán által előkészítve a primogenitura volt szokásban. De e mellett szükség volt valamely akaratnyilvánításra, még pedig az uralkodó király részéről, mely az öröklési rend szerint jogosult, — kivételes esetekben ennek ellenére is — az utódot kijelölte. A jelölés módja nem volt mindig az előd életében végrehajtott koronázás, ezt a szokást az idegen befolyásra felkent Salamon leszámításával csak III. Béla vezette be. Az utódjelölés formája a király által, az ő tanácsa előtt való utóddá nyilvánítás volt, melyet a nép hűségesküje s kikiáltása egészített ki.

Bár egy kis túlzással, de még mindig a legáltalában úgy jellemezhetjük az Árpád-kori trónfoglalást, hogy az az Árpád-nemzetség házi ügye volt, s a trónfoglalásnak ez a módja az, mely e korszakban — különösen a XIII. század kezdetéig — az Árpádok királyi hatalmáról, s a nemzetnek az ország ügyeiben való részvételéről egyéb tudományos eszközökkel alkotott képnek a leginkább megfelel.

Bartoniek Emma.

I. Károly királyunk nevéről.

Wertner Mór a Turul 1912-i évfolyamában¹ foglalkozik I. Károly királyunk nevével és arra a következtetésre jut, hogy a Carobert név „a Carlo Umberto olaszos összevonása“, így tehát helytelen a Károly Róbert név használata.

Wertner említett cikkéből kiindulva Benedictus „Róbert Károly igazi neve“ címen a Magyar Kultúra hasábjain² szintén Wertner eredményéhez csatlakozott.

Tekintettel arra, hogy ez a kérdés ismételten fölmerült, és hogy a magyar középkor kiváló művelője, ki a Benedictus álnév alatt rejtőzik, cikkében engem is megemlít, nem tartom fölöslegesnek, hogy e kérdés végleges megoldását megkíséreljem.

Benedictus cikkéből indulok ki. Ő két fontos érvet hoz fel állásfoglalása igazolására: András herceg nápolyi sírfeliratát és Villani János krónikáját. 1. A cikk szerint a sírfelirat I. Károlyt „Károly Ubert pannoniai királynak nevezi (Carolus Ubertus“). Én mindenütt visszamentem lehetőleg az ősforrásra, s így fölkerestem a nápolyi dómban a szerencsétlen András herceg sírját is s a márvány táblán ezt a feliratot találtam: „Andreae Caroli Uberti Pannoniae Regis F.“ stb. Tehát ebben Benedictusnak igaza van, a sírfelirat Ubertusról beszél, de nem Umbertusról. Az a kérdés merül tehát fel: nem használták-e felváltva az Ubertust a Robertus-sal, vagy az Umbertussal?

A vatikáni könyvtár egyik XV. századból származó kódexében található az Anjou Károly leszármazottjairól szóló ének,³ amely többek közt ezt mondja:

De re *Uberto* nato per chi sia
el ducha di chalaurea meser Charlo ecc.

¹ 1912. évf., 171—172. l.

² Magyar Kultúra. 1923 júniusi füzet, 358. l.

³ Poëma de descendentibus Caroli I. Vat. Lat. 3216. Szándékosan idézem az eredeti kéziratot, s nem Correra L. kiadását. (Arch. st. Nap. V. 616. l.)

Itt a költő Böles Róbertről beszél, sőt Uberto-nak nevezi, pedig föl kell tételeznunk, hogy egy XV. századi olasz humanista tudta Petrarca pártfogójának és barátjának igazi nevét.

Villani Jánosnál a következő címet találjuk: Come il re *Uberto* si parti da corte di Papa ecc.¹ (L. IX. C. 249.) A l. IX. c. 326-ban Villani ismét egy fejezetcímben ezt mondja: Di gente che mando il Re *Uberto* a Fiorentini. A l. IX. c. 329-ben: Come i Fiorentini stantiaro di dare la città el contado alla signoria del duca di Calauria, figliuolo del Re *Uberto*.

A l. X. c. 93-ban: Come la gente del Re *Uberto* pre-sono Alagua ecc.

Az említett helyeken az Uberto név alatt a firenzei történetíró mindenütt Róbertet érti, akit több helyen Ruberto néven is emleget.

Az olasz krónikákból még bőven szolgálhatnák adatokkal, de azt hiszem, senki sem vonja kétségbe, hogy Villani ismerhette kortársának, a Firenzéhez annyi szálal fűzött nápolyi királynak nevét, s így kimondhatjuk, hogy a középkorban az olaszok felváltva használták a *Rubertust* és *Ubertust*, vagy Hubertust.²

2. Lássuk most a másik érvet, amelynek azt kellene bizonyítani, hogy Villani szerint Károly neve Umberto volt és nem Róbert.

Villani János tényleg azt írja a l. X. c. 225-ben: Nel detto anno l'ultimo di Luglio, *Carlo Umberto*, Re d'Ungheria, con Andreasso . . . arrivarono alla terra di Bestia. E szerint tényleg Károly Umbertónak hívták I. Károlyt (id. kiadás, 584. l.).

De menjünk tovább. Ugyancsak Villani Jánosnál találjuk a következőket: Quando mori Carlo *Uberto* Re d'Ungheria? (l. XII. c. 6.) E cím alatt a szövegben ez áll: Nel detto anno d'agosto mori Carlo *Ruberto* Re d'Ungheria nipote del Re Ruberto ecc. (II. 123. l.) A XII. l. 50. c.-ban: Andreas figliuolo di Carlo *Umberto* (II. 170. l.).

A fentebb hangoztatott elvemnek megfelelően nem bíztam a kiadásokban, hanem összevetettem a firenzei

¹ Egy gondos régi kiadást idézek itt: Historie. Venetia. 1560. 425. l.

² Pl. Annales de Raimo-ban: Regina, moglie del re *Huberto*, míg előbb Roberto-ról beszélt. (Muratori Ss. XXIII. 223. l.)

könyvtár XIV. századból származó Villani-kéziratait, s közülök kiválasztottam azt, melyet legpontosabbnak találtam,¹ ebből veszem a következő idézeteket. A magyar király Nápolyba érkezéséről beszélve azt mondja: *Umberto re d'Ungheria con Andreasso ecc.* (219. l.). Megtaláltam a „Quando mori charlo *Uberto* Re dungheria?” címet s az író a szövegben már Carlo *Ruberto*-nak nevezi a magyar királyt. Majd ismét: *La reina dungheria moglie cheffu del detto Carlo Uberto ecc.* (269. l.). Egy másik helyen: *Come e per che modo fu morto il re Andreas ecc.?* *Andreas figliulo figliulo (sic!) di carlo ruberto re dungheria ecc.* (288. l.).

Itt tehát Villani felváltva használja az Umberto-t, Uberto-t és Ruberto-t, amiből két lehetőség vezethető le: vagy hanyag Villani a nevek használatában, s ez esetben mint megbízhatatlan tanura álláspontunk igazolására reá nem hivatkozhatunk, vagy vegyesen használták a három nevet.

Oklevélre csak a firenzei köztársaságnak 1386 február 15-én és március 15-én Mária magyar királynőhöz írt levelére hivatkozhatunk, melyben a királyné nagyatyját Karolus Umbertus-nak nevezi, míg II. Károly unokájáról szólva, csak Karolus-t használ s ugyanígy nevezi magát a magyar király is.

A firenzei köztársaság levele azonban nem lehet perdöntő, — bár Wertner erre támaszkodva mondja ki ítéletét, — „mert igen világos az összefüggés közte és Villani krónikája között”.² Ellenben Ughelli, mikor elbeszéli Humbertus püspök történetét, megjegyzi, hogy a vatikáni kódex, amelyből merített, a püspök nevét Ubertus-nak írja.³ Az 1308-ban megválasztott nápolyi érsekről azt mondja, hogy neve „*Humbertus*, seu Umbertus, sive Imbertus” volt.⁴ A Hunbertus és Hubertus alakok fölcserélése könnyen megtörténhetett s ezért használták azonos jelentésben a két nevet. Ennek magyarázata azonban a nyelvészek feladata. Mivel már előzőleg bebizonyítottuk, hogy a Rubertus-t és Ubertus-t is fölcserélték, végeredményként megállapíthatjuk, hogy a nyelvhasználat nem tett szigorú különbséget a három név között.

¹ Bibl. Nazionale ms. II., I. 135. sz.

² Turul, 1912. évf. 172. l.

³ Italia sacra. Venetiis. 1717. I. 107--108. l.

⁴ U. ott VI. k., 120. l.

3. Eddigi fejtegetéseinkből következik, hogy a Róbert nevet legalább olyan joggal használjuk, mint az Umberto, tehát csak az a kérdés marad hátra, hogy a magyarok melyik formában ismerték, — ha nem is használták — királyuk nevét. A Bécsi Képes Krónikában a következőket olvassuk: Karulus vero Martellus... genuit filium, quem primo interra sua vocaverunt Carobertum, quasi Karulum Rubertum, in Hungaria autem, ablato Roberto, ipsi Hungari Karulum vocaverunt.¹ Ezt veszi át szórul-szóra Thuróczi és a Budai krónika is.

Ámde — mondja Benedictus — a krónika nem biztos a dolgában, mert szerinte a Carobertus = *quasi* Karulus Rubertus. Ezzel szemben elképzelhető-e, hogy egy litteratus kortárs, mint amilyen a Bécsi Képes Krónika írója volt, nem tudta pontosan királyának nevét, még ha hivatalosan csak Károlyt használták is? Itt a *quasi* nem a bizonytalanságot fejezi ki, hanem, hogy az olaszok az összevont névvel *mintegy* ki akarták fejezni a Karulus Rubertus-t. Ezért Wertner — bár érdeke nem így kívánta volna, a *quasi*-t nem „*mintegy*“-nek fordítja, hanem helyesen „*ami annyi mint*“-nek.²

Befejezésül legyen szabad még Nápoly humanista történetírójára, Pandolfo Collenuccio-ra hivatkoznom, kinél Károly nevére vonatkozólag ezt a mondatot találjuk: „Et è da supere per ischifar la confusione de' nomi, che questo Carlo, nipote di Roberto, hebbe nome à battesimo Caroberto, nome composto da Carlo e da Roberto, magli Ungheri lo chiamarono semplicemente Carlo, gli Italiani *corrottamente* Caronumberto.“³

Azt hiszem, hogy a fentebb mondottak alapján boldogemlékezetű királyunkat nyugodtan nevezhetjük továbbra is Károly Róbertnek, amint nevezte bizonyára családja is. Az Anjou-család igen konzervatív volt a nevek megválasztásában, már pedig elődeik közt találunk Róberteket, Károlyokat, Fülöpöket, Lajosokat stb., de nem találunk Humbertet.⁴

Dr. Miskolczy István.

¹ Toldy F. kiadása. 1867. CVI. l. (89. fej.)

² Idézett helyen, 171. l.

³ Compendio dell' istoria del regno di Napoli. Venetia. 1653., 161. l.

⁴ A Humbert név kedvelt volt a viennei dauphinek családjában, de e családdal Károly Róbert születése után jutottak az Anjouk rokonságba.

Történeti irodalom.

Szivos Béla: Az aranybulla. A miskolci ág. hitv. ev. jogakadémia szemináriumainak értekezései, 5. szám. — Miskolc, 1926., 39. lap.

Szerző dolgozatában négy fejezetre osztva, foglalkozik az aranybulla kérdéssel. Az I. fejezetben, melynek címe: *Az alkotmány irányzata az aranybulláig*, a szerző azt igyekszik bizonyítani, hogy nálunk a közbirtoklási rendszer (!) uralkodott a hűbéri birtoklási rendszerrel szemben, ami alatt szerző nyilván azt érti, hogy nálunk nincs hűbéri magánérdekkapcsolat láncolat, nálunk mindenki *csak* a királynak van alárendelve, egymásnak senki és a királynak, az erős, egyetlen s a hűbérítől merőben különböző *központi* hatalomnak egyformán alárendeltek közt sem alárendeltség, sem pedig jogok és kötelességek szempontjából különbség vagy fokozat nincsen. Különösen pedig nem okozott e tekintetben különbséget vagy fokozatot az ingatlan nagysága. S hogy szerző erre gondolt, azt művének devise, a: Nobilitas una et eadem est is bizonyítani látszik. Nálunk tehát a nemzet zömét és gerincét képező kisbirtokosok tömege, eltekintve a központi (királyi) hatalomtól, minden más hatalommal vagy hatalmassággal szemben független.

Ezt a függetlenséget veszélyeztette a hűbériség térfoglalni akarása és az aranybulla szerző szerint nem más, mint a kisbirtokosság vagy más (későbbi) szóval a köznemesség védekezése és első tudatos szervezkedése a hűbériséggel szemben.

A II. fejezetben, mely: *A bulla előzményei* címet viseli, a szerző érdekesen csoportosítja azokat a közvetlenül ható s nagyrészt már ismert okokat, amelyek az ab. létrejövetelét előidézték. a III. fejezetben pedig (*Az aranybulla* címen) a túlzások összeegyeztetésével és lemérséklésével megállapítja, hogy az ab. a nemesek, azaz *királyi* serviensek (akik nem tévesztendőek össze a *közönséges* serviensekkel) javára eddig alkotott jogszabályok írásbafoglalása. E jogszabályok részben a hűbériség ellen irányulnak, legélesebben pl. a 16. szakasz, részben politikai viszonyokat rendező szakaszok. Végül a IV. fejezetben: *A bullától a mai napig* címen a szerző arra az eredményre jut, hogy az aranybullában foglalt politikai jogok 1848-ban kiterjesztetvén az egész nemzetre, annak

pontjai *ma* az egész nemzet alkotmányos jogait tartalmazák.

Szerző nemcsak az aranybulláról eddig megjelent irodalmi anyag ügyes összefoglalásával végzett hasznos munkát, hanem az aranybulla kérdést néhány új gondolattal is előbbre vitte.

Iványi Béla.

Kelemen László: A leánynegyed. (Quartalitium.) Kiadja a „M. kir. Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete“. Szeged, 1926. (Acta litterarum ac scientiarum universitatis Franciscus Josephinae. Sectio juridico-politica. Tomus I. fasc. 6. 159—218. l.)

Az újabb időkben fejletlen és szegényes jogtörténeti irodalmunk szakkavágó munkákkal szaporodni igen ritkán szokott. Alig van valaki, aki ezt a tudományágat műveli s különösen régi magánjogunk története várja a felderítő kutatók gárdáját. Így állván a helyzet, örömmel kell fogadnunk minden olyan dolgot, amely egykori magánjogunk részleteinek felderítésével foglalkozik.

A régi magyar magánjog egy sajátos intézményével, a leánynegyeddal óhajt szerző bennünket megismertetni dolgozatában, amely bevezetésre és nyolc §-ra oszlik.

A dolgozat bevezetésében szerző a leányok középkori különleges helyzetével foglalkozik. A középkorban s különösen annak első felében a férfi kardjával és vitézségével szerzi meg azt az ingatlan vagyont, amelyet nálunk a királyság kezdő korában a személy szerinti katonáskodás terhelte. Így tehát nemcsak az ingatlan megszerzése, hanem annak megtartása is a férfiak dolga, ami szükségképen maga után vonta azt a jogegyenlőtlenséget, amely az ingatlan vagyonnal szemben a férfiak és nők között a középkorban a vagyonjog terén fennállott.

Az 1. §-ban szó van a leánynegyed fogalmáról s történeti korszakairól. A leánynegyed annyira speciális magyar intézmény, hogy annak pl. a germánoknál nyoma sincs. A longobard és frank jogokban előforduló quarta vagy quartisium ugyanis egészen más természetű, mint a mi quarta puellarisunk. Az a leendő férj vagyonának negyedrésze, amely „morgincap“, dos, azaz hitbér címén illeti meg a nőt s amely Liutprand 717. évi törvénye értelmében a férj vagyonának negyedrésznél több nem is lehetett.¹

Az ősgermán időkben Tacitus Germaniá-jának szerzője által is idézett 20. caputja homályos szövegezésű, úgy hogy ebből bajos eldönteni, hogy a fiú- és leányleszármazók egy-

¹ „Ipsum autem morgingap nolumus ut amplius sit, nisi quarta pars de eius substantia, qui ipsum morgingap fecit.“ Gengler: Germanische Rechtsdenkmäler, 549. l.

formán örököltek-e vagy nem, ha ugyan az akkor fennálló nemzeti földközösség és a nőkre nehezedő mundium mellett erről egyáltalán beszélni lehet.

A későbbi (frank) korszakban a fi- és a leányleszármazók között öröklés szempontjából különbség és ingadozás tapasztalható, tehát: átmeneti a korszak. A fileszármazók ugyanis örökjogilag némely germán törzsnél előnyben részesülnek a leányokkal szemben, amint ezt pl. a Lex Alamanorum (55), a Lex Saxonum (41, 44), a Lex Chamavorum (42) szakaszai bizonyítják. A Lex Anglorum et Werinorum 26–34. szakaszai értelmében pedig a fileszármazó egyenesen kizárja az öröklésből a leányt, kivéve mégis az anyai vagyont. Ezzel szemben a Lex Salica szerint: „Si homo decesserit et reliquerit filium et filiam, *equaliter succedant*.” Ugyanezt a felfogást, mint ujdonságot látjuk a szerző által idézett Lex Wisigothorum-ban is megnyilvánulni. Nyilvánvaló tehát, hogy a germánoknál a nő vagyoni jogilag szintén kedvezőtlenebb helyzetben volt, mint a férfi, ez a helyzet azonban a római jog és az Egyház befolyása alatt lassanként enyhült a — nő javára.¹

Általában nem ismerik a quartát a szlávok sem. A cseh jog szerint pl. az élet- és vagyonközösségben élő családban a fi- és leányleszármazók örökjogilag ugyan nem egyenlők, mert ha fiutód van, ez örököl, a leány pedig csak valami jus capillare-félére jogosult, *de* fiutód *nem* létében a leányok örökölnek. „Si quis non habuerit filios vel filium et filias habuerit, ad illas deveniat hereditas aequaliter.”²

Körülbelül ugyanez a helyzet a többi szláv népeknél is, csak az egyetlen litván jog az, amely, úgy látszik, a *magyar jog hatása alatt* egy, a XVI. században megjelent litván statútumban átveszi a quarta intézményét.³

A magyar jog a leányokat az ingatlanvagyonból kezdetben, úgy látszik, teljesen kizárta s ezen a merev méltánytalanságon óhajtott segíteni az az ősi jogintézmény, amely régi jogunkban leánynegyed, quarta puellaris néven ismeretes s amellyel irodalmunk is foglalkozott.⁴

¹ *Walter*: Deutsche R. Gesch. II. k. 229. skk. II. — *Warnkönig & Stein*: Französische Staats u. Rechtsgesch. II. k. 436. I. — *Schröder*: Lehrbuch der d. Rgesch. 1902. — 313., 330., 331.

² *Jireček*: Das Recht in Böhmen u. Mähren II. r. 160 I.

³ *Maciejowski*: Slavische Rechtsgeschichte IV. k. 440 skk. II.

⁴ Foglalkoztak az intézménnyel: *Husztly István*: Jurisprudentia practica II. k. 234–239 I. — *Kelemen Imre*: Institutiones juris hungarici privati II. k. 195–201. I. — Utána: *Czövek*: Magyar. polg. magányos törvényről írt tanítások II. k. 201–206 I. — *Frank*: A közigazság törvénye II. k. 493–4. I. — Szlemenics pedig monographiát írt: A' leányi negyedről, mely a Magy. Tudós Társaság évkönyvei IV. kötetében a 171–183. II. jelent meg.

A leánynegyed történetét szerző három főkorszakra osztja, t. i. 1. az Árpád-házi, 2. a vegyesházi királyok korára s 3. a Hármaskönyvtől 1848-ig terjedő korszakra. Ez a felosztás nem egészen logikus és indokolt, mert hiszen nem a dinasztia, hanem inkább a birtokjogi rendszer változása befolyásolta a jogéletet s helyesebb lett volna 1351-re vagy 1435-re tenni az első és második korszak választóvonalát.

A 2. §. a leánynegyed keletkezése címet viseli, azonban a szerző voltaképen ennél többel, t. i. azzal a kérdéssel is foglalkozik, hogy vajjon a leánynegyed eredeti magyar jogintézmény-e vagy sem?

Ami a leánynegyed keletkezési idejét illeti, szerző ezt visszafelé következtetések útján a XII. század elejére teszi, de lehetségesnek tartja, hogy ez már a XI. században is megvolt. Az intézmény szerző szerint is tisztán magyar eredetű.

A 3. §-ban a negyedjog terjedelmével, a pénzen szerzett birtok (azaz ingatlan) és a leánynegyed viszonyával foglalkozik a szerző s mindenekelőtt megállapítja, hogy az Árpád-korból nincsenek bizonyítékok arra nézve, hogy a leányok csak az ősi (öröklött) vagyonból kaptak volna quartát, viszont a pénzen szerzett vagyonból a fiággal egyenlően örököltek volna. *Valószínűleg* (tehát nem bebizonyítottan) az ősi és szerzett javakból egyformán kijár a quarta úgy az Árpád-, mint az Anjou-korban, míg a XVI. században Werbőczy alapján meg lehet állapítani, hogy ekkor az adományozott ingatlanból jár negyed, de a pénzért vett ingatlanban — mely úgy tekintetik, mint az érte adott ingóság — a fiúk és lányok egyformán részesednek. Ámde — s ezt a szerző is észreveszi — az Anjou-kortól a Hármaskönyvig kb. másfél századnyi űr mutatkozik, amelynek keretén belül a quarta fejlődését szerző nem tudja levezetni s itt azzal védekezik, hogy a XV—XVI. századok okleveles anyaga csak kis részben van összegyűjtve és kiadva s így a kérdést megoldani nem lehetett.

Eltekintve attól, hogy még az Árpád- és Anjou-kori okleveles anyag sincs az utolsó darabig kiadva, a XV—XVI. sz.-i quarta-fejlődéstörténet a mai adottságok mellett mégis megoldható lett volna. Hiszen jó száz kötetnyi kiadott idevágó forrásanyag áll a különböző oklevél-publikációkban s regesztaművekben rendelkezésre. Így pl. az Apponyi-, Bánffy-, Bessenyei-, Blagay-, Csáky-, Frangepán-, Héderváry-, Károlyi-, Máriássy-, Melczér-, Péchy-, Reviczky-, Széchenyi-, Sztáray-, Teleki-, Zichy-, Zrinyi-családok; Békés, Máramaros, Sáros, Sopron, Szaboles, Szepes, Temes, Zala vármegyék; Bártfa, Beszterce, Debrecen, Igló, Kecskemét, Kolozsvár, Lőcse, Miskolc, Ráckeve, Sopron, Szeged, Zágráb városok; a székelyek, kunok, zsidók, szászok stb.-re vonatkozó okleveles anyag ismerete, a Pannonhalmi Rendtörténet, Kubinyi, Knauz-Dedek, Teleki: A Hunyadiak kora, a Hazai

Okmánytár és Oklevéltár kötetei — a kisebb közlésekről nem is beszélve — elég kiadott anyagot adnak talán e kérdés megoldására is. Szerény véleményünk szerint a kiadott forrásanyag kevés volta címén nem lett volna szabad a quarta fejlődéstörténet közepét kikapcsolni, a képet csonkává tenni s a csonkaságot kombinációkkal kitölteni.

A 4. §. a leánynegyed kihalásáról szól s szerző elmondja, hogy a quartát ingatlanban és ingóságban is ki lehetett adni s a család az ingatlanban kiadott negyeddel szemben gyakorolhatta a *jus retractus gentilitiit*. Ezt a jogot azonban a családok nem sűrűn gyakorolták azon egyszerű oknál fogva, mert elég pénz a naturalgazdaság korában ritkán állott rendelkezésre. A naturalgazdaság pedig az Anjou-korban is uralkodó volt. A quarta szempontjából fontos 1435. évi II. t.-c. ismertetése és magyarázása után szerző áttér az 5. §-ra, melyben a quarta visszaválthatóságáról és hárulásáról értekezik. Az 1290. évi törvényig a quarta még természetben adatott ki s úgy látszik, visszaváltható nem volt, 1290 után pedig, noha a *jus retractus* megvolt, mégis pénzhány miatt a családok ritkán éltek vele. Változik azonban a helyzet 1351 után, mert ekkor a quartával szemben kifejlődik egy a fiág javára szolgáló háramlás, amely a quartának egykori örökjogi jellegét is megváltoztatta. Ezt a változást a Hármaskönyv I. rész, 88. címe jelzi.

A 6. §. a negyedjog tartalmával és érvényesítésével foglalkozik s e részben szerző rámutat azokra a tartalmi különbségekre, amelyek a negyed és a rendes örökjog között fennállottak. Az érvényesítést illetőleg megtudjuk, hogy a quarta iránti perek az Árpád- és Anjou-korban (szóval az ősiség teljes kifejlődéséig) egyházi bíróság előtt folytak, ha a felperes nem birtokjogi úton lépett fel. Az 1545: XXXVI. és az 1647: XVI. t.-c. a quartapereket végleg a világi törvényszékek elé utalja.

A 7. §. a negyedet meghaladó törvényes öröklésről szól egész röviden s végül a 8. §-ban szerző összefoglalja négy pontban dolgozatának eredményeit.

Szerző mindenesetre dicséretet érdemel azért, hogy kezdő jogtörténész létére egy nem is egészen könnyű témához mert nyúlni, amelynek részbeni kidolgozásánál némi eredményeket mégis csak elért. Sajnos, a dolgozat nem ölelve fel teljesen sem az irodalmat, sem a forrásanyagot, a jogintézmény képének részletes és hű megrajzolása nem sikerült. A XIII. század és a XVI. század első fele az, amelynek forrásanyagát a szerző mégis behatóbban tanulmányozta, de már a XV. század, vagy a Hármaskönyv utáni korszak voltaképen alig van érintve.

Így történhetett, hogy sok, az intézménnyel kapcsolatos kérdés nemcsak hogy megoldhatlan maradt, de fel sem vettett. Nem tudjuk pl., hogy vajon a vagyontszerző kizár-

hatja-e a leányokat a negyedből, vagy ha nincsen leányleszármazó, szabadul-e a jószág ettől a tehertől? Hányszor lehetett egy jószágból a quartát kiadni? El lehetett-e ezt a jogot veszíteni? stb.

Azt sem lenne érdektelen kideríteni, hogy vajjon a litván jogba tőlünk hogyan s miképen került bele a quarta? Vajjon nem a lengyel jogon keresztül-e? S általában Maciejovski állításának van-e komoly alapja? Reméljük, hogy szélesebb forráskutatással, továbbá a bel- és külföldi irodalom figyelembevételével ezekre s a többi megoldatlan kérdésre is megkapjuk a választ.

Ivanyi Béla.

Isoz Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése. (1686—1873).
Budapest, 1926. A Budapesti Magyar Népszínházi Bizottmány kiadása.

A zenehistória a legfiatalabb tudományok egyike. Régebbi korokból inkább csak lexikális értékű művek maradtak ránk, úgy, hogy bátran mondhatjuk: az egyetemesen összefoglaló zenetörténet alig idősebb félszáz esztendőnél. Természetes tehát, hogy egy ily ifjú tudomány állandóan újabb s újabb elemeket, újabb s újabb területeket von érdeklődésének körébe.

A zenetörténetírás mult századbeli klasszikus mesterei is átlátták, hogy vizsgálódásuk egyedüli tárgyává még akkor sem tehetik pusztán a muzsikát, ha csupán róla írnak is. Események és mozgalmak, legyenek azok akár társadalmiak, akár szellemiek, akár békések, akár háborúsak, — események, amelyek egy korszak karakterének kialakításában irányító szerepet kapnak, irányítani fogják a kor minden művésztét. Kiskörű szakkérdésben, ha el is képzelhető oly művészettörténeti kutatás, amely mindezzel nem törődik, már amint valaki egy mesternek, egy művészi körnek, egy országnak, egy kornak teljes, helyes és érthető képét akarja adni, nem nélkülözheti a kultúrhistória idevonatkozó adatainak felhasználását.

Ha a kor vezéreszméi egyaránt hatnak e kor minden fajta szellemi megmozdulására, úgy épp oly joggal beszélhetünk gótikus, renaissance, barokk, rokokó, biedermaier vagy akár impresszionista, exspressionista muzsikáról, mint képzőművészetről, építészetről, irodalomról vagy filozófiáról. Más szempontból nézve meg ugyanígy önálló fejezetei lesznek a zenehistóriának az ősi népművészetek, a városi társadalmak kialakulásának kora, a kereszténység elterjedése Európában, a protestáns megmozdulások, a keresztesháborúk, a 30 éves háború stb., stb. Mert mind e korok muzsikájára vonatkozólag igazak lesznek azok a jellegzetességek és indítók, amelyek igazak a többi művészetekre és szellemi tudományokra vonatkoztatva is. Ez nemcsak azt

jelenti, hogy általános kultúrhistóriai keretet kell adni minden zenetörténeti kor vagy tény beállításának. Ez azt is jelenti, hogy az óriási tárgykörű kultúrhistória új fejezetekre fog bomlani. Így született meg az új tudomány, a zenére vonatkozó kultúrhistóriai adatok egységes összefoglalása: *a zenei kultúrhistória*.

Ez a tudomány nem az egyes művészek alkotásának zenei méltatásával, szakszerű boncolásával, stíluskritikájával fog foglalkozni, hanem a zenei életet egy egységnek fogva fel, részint korbeli elhelyezkedését, részint meg létének társadalmi, anyagi és szellemi feltételeit vizsgálja. Az ilyen fajtájú kutatás tehát elsősorban nem azt keresi, hogy a komponista vagy hangszerkészítő jó vagy rossz opust csinált-e, hanem azt, milyen létfeltételek között éltek, volt-e céluk, milyen tekintélyű s rangú polgárai voltak a társadalomnak, milyen szellemi szinten állottak — egyszóval milyen emberek voltak. Ebből a szempontból a nagy zeneszerzővel egyenrangú fontosságú a nagy közönség. Milyen muzsikát szeretett, miket hallgathatott meg, milyen összetételű volt.

Az oly zenetörténetnek, amely évszázadokat tárgyalva, mind e szempontokat fel akarná ölelni, nagy enciklopédia-terjedelműnek kellene lennie. E túl nagy terjedelme miatt meg már áttekinthetetlenné válna. Ezért szakad el a zenehistóriától a zenei kultúrhistória.

Örömmel kell üdvözölni minden magyar zenetörténeti munkát, olyan kevés akad, de különös örömmel köszöntjük Isov Kálmán könyvében a szegényes magyar zenetudomány egyik új ágának, a zenei kultúrhistóriának egyik alapvető s jelentős dokumentumát. Isoz az 1686-os esztendővel kezdi művét. Buda és Pest a török kiűzése után. A felszabadított, de egyszersmind elpusztult város leírásával indul a könyv. Szemünk előtt támad fel újra az élet, az építkezés. Eltakarítják a romokat, szorgos munka mindenfelé s látjuk, hogy jönnek már nemsokára a művészetek első fecskéi is. Legelőször az egyház szolgálatában jelentkeznek egyenkint a bátortalanul a muzsikások, de a zeneoktatók, a polgárok világi szórakozását szolgáló zenészek s a hangszerkészítők sem váratnak sokáig magukra. Majd mind bevándorolt német, de akad közöttük magyar, sőt nemesi származású is. Az idegenek állandóan megtelepednek, polgárjogot kérnek és kapnak, összeházasodnak, belekeverednek a két testvér-város lakosai közé. Nem célok a könyv egész tartalmát elmondani. Nem kísérem itt végig a muzikus társadalom küzdéseit, anyagi harcait, lassú s először csak egyéni megbecsülését, művészi s szociális törekvéseit az első nagy hangversenyekig, az első színházi előadásig. Különösen ki kell emelnem azonban, hogy milyen színiesen, elevenen támad fel az olvasó előtt az egész, regényes kor, amely minden maga-

sabb hely támogatása, segítsége nélkül önmaga építi fel zenekultúráját.

Ez az eleven és friss leírás Isoz könyvének egyik kitűnő érdeme. Sehol sem válik unalmassá. Még ahol mellékesebb kérdésekről beszél is, megtalálja s állandóan fenntartja a részletek változatos kapcsolatait a fontosabb főeseményekkel úgy, hogy ezáltal érdeklődésünk sohasem lankadhat. A tudósnak forrásmunkája lesz e könyv. Ezzé teszi számos, először közölt dokumentuma és gondos, teljes adattára. Isoz nem dolgozik hipotetikus eredményekkel. Amit okmányokkal nem tud igazolni, csak ha igen kézenfekvő, említi meg lehetőségképen. Stílusa s maga a könyv világos és tömör. 1686—1800 közötti évszázad hűséges és színes krónikája. Sohasem feledkezik meg arról, hogy zenei kultúrhistóriát ír. Nem téved el az ide nem tartozó történeti adatok rengetegébe, de nem merül el a zenei művek és stílusok analizisében sem. Ezért könyve alkalmas arra is, hogy a zenei szakképzettség nélküli olvasó is haszonnal forgathassa. Sőt! Tökéletesebb képet fog kapni e kor muzsikusról és muzsikájáról, mintha a számára nehezen megközelíthető és stílusokban is idegen zenei művekkel próbálkozna.

Miután Buda majd Pest zenészeivel, a hangszerkészítőkkel, a hangjegykiadókkal és kereskedőkkel végzett, rátér könyve befejező részére az énekes szindarabokra, az operákra s a muzsikális akadémiákra. A magyar színészet e hősiés korszakát, Kelemen László és társainak bátor kezdését megírták már többen, most szép összefoglalásban megkapjuk zenei vonatkozásait. Lavotta János, Szerelemhegyi András, Kelemen László, Chudy József és a magyar énekművészet első színpadi képviselői: Várady, Láng, Ternetzky és társaik — egész sora a lelkes művészeknek. Nekibuzdulásaik, akarásaik, hazafias törekvéseik, sikereik és sikertelenségeik — maga egy érdekes színjáték, amely olvasás közben élénk tárul. Szerelemhegyi és Kelemen ráfizetnek nemes ambícióikra — nemhogy jövedelmük maradjon. És mégis az ő munkájuk révén kerül bemutatóra az első magyar énekes játék. A pár évvel hamarabb megindult német társulatok pedig még nagyobb erkölcsi s anyagi sikereket érnek el. Isoz táblázataiból látjuk, hogy pl. *Mozart* műveit mennyire megtudták szerettetni a publikummal. 1793—1800 között a *Varázsfuvolát* 78, 1797—1800 között *Figaro házasságát* 31, két év alatt a *Don Juant* 31, 1797—1800 között a *Titust* 22, a *Così fan tutte* 22, 1791—1800 között a *Szöktetést* 33 előadásban hozták színre Pesten és Budán. Ne feledjük, a Varázsfuvola bécsi bemutatója 1791 szept. 30-án, a pesti meg 1793 febr. 14-én, tehát a következő időnyben volt. Egy évvel bécsi bemutatója után *Haydn Teremtése* is bemutatásra kerül Budán is, Pesten is egy-egy előadásban.

Természetes, jelentéktelen muzsikuskok inkább operette-

jei, mint operái is nagy sikereket aratnak. A kedvence darabok, ha silányak is, elérnek 50 előadást. Az általános színvonalat nem Mozart jelenti. A direktor kötéláncosokat léptet fel, hogy a tömeg izlésének is eleget tegyen. S mégis! Mikor azt halljuk állandóan, nem volt itt a XIX. század második fele előtt semmi igazi zenekultúra, a XX. században indul meg az igazi, a nyugatihoz méltó zenei élet, fejcsóválva és szégyenkezve olvassuk Mozart s vele a nemes, komoly muzsika igaz, nagy sikerét. Ma, amikor egy sikeres operett 100—200—300-as szériájával szemben nagy operasikernek számít 25 előadás, ma, amikor a szemképráztató revük és akrobatatáncuk veszedelmesen hasonlítanak a kötéláncoshoz, a görögtűzhöz, ma nincsen a komoly műzsának olyan általános talaja, mint volt a régi Buda és Pest szerény s lelkes polgárainál.

Azt az önbizalmat is meg kell köszönni Isoz könyvének, amit a kulturális kép megrajzolásával ad. Nemcsak elnézést érdemlő, magára hagyatott heroikus küzdelmeket ír meg, de olyan eredményeket is, olyan képet is felfedez magyar zenei életünkről, amelyre ma is büszkék lehetünk. Könyve után, amely művének első (önmagában is egész) kötete, nagy és megérdemelt érdeklődéssel várjuk a többi. Lajtha László.

Báró Wesselényi Miklós utinaplója, 1821—1822. Concordia-könyvnyomda nyomása. Kolozsvár, 1925. 174. l.

Báró Wesselényi Miklós, gróf Széchenyi István egykori kebelbarátja, 1796 december 30-án Zsibón született, mint báró Wesselényi Miklós és Cserey Ilona tizenharmadik és utolsó gyermeke. Az erős, hirtelenharagú, eleveneszű fiút Pataky Mózes nevelő tanította s 1818-ban, 22 éves korában már részt vesz a közéletben, eljár a megyegyűlésekre, ahol tüzes szónoklataival kelt feltűnést. 1820-ban ismerkedett meg Széchenyivel, aki a fiatal Wesselényire óriási hatással volt. Elhatározták, hogy együtt külföldi utazásra indulnak, bejárják Német-, Francia- és Angolországot, tanulmányozzák ezen országok főleg gazdasági viszonyait és tapasztalataikat majd itthon értékesítik. Utjukról hazatérve, az országgyűlés főrendi tábláján az ellenzék vezérei lettek. Azonban a politika a két jóbarátot teljesen elválasztotta egymástól. Wesselényi az 1834. évi országgyűlésen vitte a legnevezetesebb szerepet, amely után heves beszédeiért a magyar és erdélyi táblák perbe fogták. Perében Kőlcsey Ferenc védelmezte. Mielőtt elfogták volna, 1838-ban, mint „árvízi hajós”, Pesten rengeteg emberéletet és vagyont mentett meg, ami hírnevét és népszerűségét a legmagasabb fokra emelte. Az ítélet kihirdetése után a budai várban, majd önkéntes számkivetésben Gräfenbergben töltötte fogságát.

Az 1848-as események hírére hazajött, de már nem tudott

úgy hatni, mint 18 év előtt. Elkecserevedve ismét Gräfenbergbe vonult s midőn 1850-ben vissza akart térni Erdélybe, útközben meghűlt, tüdőgyulladást kapott és április 30-án Pesten befejezte életét. Hamvai Zsibón pihennek.

Mindezeket a mű Előszava mondja el s utánna következik Wesselényi útinaplójának szövege. 1821 szeptemberében készülődik Wesselényi külföldi útazására. Az édesanyjától, akit imádott, s a forrón szeretett szülőföldtől igen nehezen tud elszakadni. Végre szeptember 26-án rendkívül nehéz és fájdalmas búcsúzkodás után lóháton elindul a nagy útra. Szeptember 28-án ér Debrecenbe, ahol „nagy örömmel látám újra Széchenyit — írja —, akivel jó Geniusom oly szorosan egybekötött s akivel sorsom is egy jó darab ideig egybe van fonódva“. Október 3-án ért Pestre s a városról ez a véleménye: „Pest szép fekvésű és máris szépen épült város, de talán Európában a legunalmasabb. Rossz theatráma, pajkos jurátusoktól telefüstölt kávéházai, kimondhatatlan rossz flasterje.“ Sétáló helye nincsen, szép kocsikat nem látjni, asszonyai többnyire rútak. „Hogy a Dunán álló híd nincsen, kár s szégyene hazánknak“ kijelentése, amely mindenesetre Széchenyi befolyása alatt keletkezett.

Pestről Wesselényi Széchenyivel együtt Czenkre ment s ott és a környéken töltötték az időt látogatásokkal s vadászatva október 23-ig, amikor Bécsbe indultak, ahova aznap este megérkeztek.

Wesselényi heves, érzékenykedő és apprehenzív természete már Czenken megnyilvánult. A napló szerint ugyanis Széchenyi Czenken egy ízben diktátori hangon „letácsolta“ a sakkozásba beleszóló Wesselényit. Wesselényi ugyan még most ezt nem teszi szavá Széchenyivel szemben, de naplójában az eset felett hosszasan és sértődötten tépelődik s érzékenykedő okoskodása végén elhatározza, hogy szólni fog Széchenyinek s reméli, hogy „szívünk egymás iránt való bizodalmas kiöntéseiben“ minden kétség el fog tűnni.

Alig érték Bécsbe, már megint baj van. Széchenyi ugyanis még Zsibón egyszer szállást ígért Wesselényinek, ha Bécsbe jön, a saját lakásán. Széchenyi erről nyilván megfeledkezett, mert Wesselényi panaszosan hánytorgatja, hogy a Jägerzeilen fogadott szállásra kellett neki költözni. Emiatt a naplóban ismét hosszasan érzékenykedik s ezt Széchenyinek nagyon rossz néven veszi.

Bécsben Széchenyi angol nyelvre tanítja Wesselényit, aki emellett élvezi a császárvárost minden vonatkozásban. Wesselényit rendkívül érdeklik a lovak, a sport minden ága, a lovaglás, úszás, vívás, de azért eljár színházakba, hangversenyekre, kép- és műtárlatokra, tudományos felolvasásokra, otthon pedig nyelveket tanul, rajzol és olvas. A gazdasági dolgokban főleg a mezőgazdasági gépeket tanulmá-

nyozza s így a Bécsben töltött időt, amennyire lehet, kihasználja.

1822 március 1-én indultak el Bécsből Széchenyivel München felé, ahova április 4-én érkeztek meg Széchenyi kényelmes üveges batárjában. Münchenből néhány napi tartózkodás után Augsburg, Ulm, Stuttgart, Hohenheim, Rastadt (itt a francia követek meggyilkolásának körülményei érdeklik), Strassburg, Nancy, Chalons, Ay-n (itt monsieur Moët-nél ebédelték és sokat ittak) keresztül, a francia borvidék, szőlőtermelés és borkezelés tüzetes tanulmányozása után március 14-én este a Wesselényi szerint remekül kivilágított Párizsba értek.

1822 április 14-ig, tehát egy teljes hónapig Párizsban, környékén és Észak-Franciaországban töltötték az időt, azután áthajóztak a csatornán Doverbe és április 15-én este Londonba értek. Angliában és Londonban majdnem négy hónapot töltöttek s itt főleg a lovak, lótenyésztés, gazdasági viszonyok tanulmányozásával foglalkoztak, ami természetes is, hiszen Anglia már ekkor is a lótenyésztés klasszikus földje volt.

Augusztus 11-én Wesselényi és Széchenyi Doverbe utaznak, ahol elbúcsúztak egymástól. Széchenyi visszament Franciaországba, Wesselényi pedig 14-én a Eclyps nevű vitorlásbárkával Ostendébe indul, ahova másnap megérkezik. A kietlen Ostendéből Brüsszelbe, majd Antwerpenbe, aztán Lüttich, Aachen, Köln, Bonn, Koblenz, Frankfurt (ahol éppen nagyvásár volt), Aschaffenburg, Würzburg, Posenheim, Langenfeld-en keresztül Regensburgba ér. Itt szeptember 11-én a Dunán hajót vásárol, szeptember 12-én behajózik s szép dunai út után szeptember 18-án Bécsbe érkezett. November 13-ig Bécs és Cenk környékén vadászgatva tölti az időt, ekkor Pestre indul, ahova 15-én érkezik, innen Zsibóra siet és november 21-én, majdnem 14 hónapi távollét után hazaér.

Wesselényi utazásán mindent megfigyel, mindent észrevesz. Az egyes országok alkotmányát, politikai viszonyait éppúgy figyelemmel tanulmányozza, mint a hadsereget, lovakat vagy eketípusokat. Anglia hadserege pl. módfelett tetszik neki, míg a bajor hadsereget gyengének találja. Mindenről van véleménye, vidékekről, városokról, emberekről, szokásokról éppúgy, mint képekről vagy szobrokról. Véleménye tömör, rövid, velős és frappáns. Hogy nézetei önállóké-e, arra a Széchenyi naplójával való párhuzam ad esetleg választ.

A napló magyar, német, francia és angol nyelven készült s a nem magyar részeket báró Wesselényi Istvánné fordította magyar nyelvre. A kiadás báró Wesselényi István érdeme. A magyar történettudomány mindenestre mély hálával, őszinte elismeréssel és köszönettel tartozik báró Wesselényi Istvánnak és nejének, hogy egykori hírneves

családtagjuknak rendkívül érdekes naplóját közkinccsé tették. Vajha ezt a derék példát mentül számosabban követnék!

Dr. Iványi Béla.

Lósy-Schmidt Ede: A hortobágyi kőhid építése Debrecen város mátai pusztáján. 1827—1833. Magyarország leghosszabb közúti kőhídja. Monografia. Eredeti levéltári kutatások alapján írta és a debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának 1925. évi november hó 10-i ülésén bemutatta: — Debrecen, 1926. — 71. lap $\pm$ 11 ábra $\pm$ 2 rajz-melléklet (XII—XVIII, ábra.)

Dr. Lósy-Schmidt Ede, a Máv igazgatósági főmérnöke egyike ama igen kevés technikus férfiaknak, akik műszak-történettel foglalkoznak, még pedig — eredeti levéltári kutatások alapján. Ilyen alapon készült szerző jelen dolgozata is, melyben előrebocsátva, főleg Merkel és Melan híd-történeti művei alapján, a hidak általános történetének néhány nevezetesebb adatát, rátér a bennünket már közelebbről érdeklő hazai hidak rövid történeti áttekintésére.

Ezen áttekintésből pl. megtudjuk, hogy Magyarország területén a legnagyobb nyílású kőhid az Eperjes—rozsnyói törvényhatósági közúton, Gölnicbányán van, s 1720 méteres nyílással a Gölnic-folyót hidalja át. Megtudjuk többek közt azt is, hogy Magyarországnak egykoron 2000 kisebb-nagyobb állami kőhídja volt, melyből Csonkamagyarországnak 503 maradt meg, a többi Oláhország (739), Csehország (659), Jugoszlávia (278) és Ausztria (45) között oszlik meg.

Hazánk nyolc 50 méternél hosszabb kőhídja közül első helyen áll a kilenc nyílású 7677 méter hosszú hortobágyi kő (tégla) híd, amely Debrecen és Tiszafüred közt a Hortobágy vizén vezet keresztül, s Debrecen város mátai pusztája területén épült. Ezt a hidat a nép általában „Nagy híd”-nak nevezte.

Ez a híd, melyet a XIV. században (1346.) említeneek először a források, régebben úgynevezett fájármos gerendahíd volt, amely a XIX. század elején olyannyira romladozó félben volt, hogy kőhiddá való átépítését, jó 100 esztendővel ezelőtt (1824.) Debrecen város tanácsa már csak azért is elhatározta, mert a könnyen romló fahíd folytonos és költséges javítását megúnta.

A határozatot csakhamar tett követte, s a tanács fel szólított három építőmestert, hogy a hídépítésre nézve adjanak be terveket és költségvetéseket. A beérkezett árajánlatok alapján Litsmann József debreceni kőművesmester bizatott meg a híd megépítésével, aki a munkához 1827 őszén hozzá is fogott, de 1827 decemberében a kamara a híd építését felfüggesztette. Végre sok haszontalan bürokratikus huza-vona és irka-firka után, hét esztendő alatt, 1833 szeptember havá-

ban a kilenc nyílású köhíd, kerek 80.000 pengő forint költségen elkészült.

A hidépítés történetét részletesen leírja szerző, s többek közt elmondja, hogy a Jókai Sárga Rózsájában is említett néprege szerint, a hidat tejjel oltott mésszel építették, azért lett olyan szilárd. Ennek a mondának a keletkezése visszavezetendő arra a rendkívül fehér trachitköporra, melyet a hidépítéshez Eger vidékéről hoztak, s kötőanyagul használtak.

A hidépítés története után szerző a Hortobágy-hídján átvezető egykori utakat ismerteti, azután a Tisza áradásaival magyarázza meg, hogy miért kellett az aránylag alacsony vizállású, sékély Hortobágy vize fölé ilyen nagyszabású, hatalmas méretű és soknyílású köhídat építeni. A híd műszaki ismertetése és szakszerű leírása után végül rátér szerző a százesztendő híd irodalmára s megállapítja, hogy azzal eddig az irodalom szakszerűen tulajdonképpen nem is foglalkozott, inkább csak a szépirodalom emlékezett meg róla szórványosan és dilettáns, odavetett leírásokban. (Kuthy, Jókai, Lovász, K. Tóth Mihály, Zoltai Lajos, stb.)

Szerző dolgozatával teljes elismerést érdemlő, úttörő munkát végzett, amidőn mérnököknek szokatlan, hosszadalmas és alapos levéltári kutatások után összeállította „az igazi szittya építészetnek monumentális remek”-éről készült technika-történeti monografiáját. Reméljük, hogy ezirányú tudományos működését folytatni fogja! Köszönettel tartozunk a debreceni Tisza István Tudományos Társaságnak is, a dolgozat kiadásáért.

Iványi Béla.

Gárdonyi Albert: Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből (1873—1923). Budapest, 1925. 8-ad r. VI + 163 l.

A 67-es kiegyezés nagy műve által az ország részére biztosított békés fejlődés kezdetén fényes ragyogású csillagként tűnik szemünkbe a magyar törvényhozás azon elhatározása, mellyel a modern értelemben vett magyar fővárost megteremtette: az 1872: XXXVI. törvénycikk. Már a 49-es években közóhajként megnyilvánult törekvést testesített meg a törvényhozás akkor, mikor Buda és Pest szabad királyi városokat és Óbuda mezővárost közigazgatásilag egyesítette s önálló törvényhatósággá alakította. Ezzel az egész országot közelről érintő nagyarányú fejlődésnek adott lendítő erőt.

A szerző szem előtt tartva, hogy munkája Buda és Pest közigazgatási egyesítésének 50 éves jubileuma alkalmából készül, arra törekedett, hogy feltárja és megvilágítsa, hogy „milyen hatással volt ez a közigazgatási egyesítés a főváros életére”.

Tekintettel az alkalomszerűsége, a célkitűzés helyes és kétségtől megérdemelte a fáradságot, mert — miként a szerző tömören és igen találóan megállapítja — „a modern

városigazgatás nem a régi rendészeti igazgatás többé, hanem a város polgárságának javára végzett hatósági tevékenység, amelynek rendeltetése a város gazdasági és kulturális fejlesztése s a társadalmi bajok orvoslása.“

Ehhez képest a jubiláris munka egy tág jog- és munkakörbe állított városi hatóság városfejlesztő tevékenységét, a polgárság javát célzó munkásságát s általában egy rohamos, 50 esztendőre terjedő fejlődés folyamatát ismerteti, a tudatosan történeti távlatba helyezkedő tudós szigorú tárgyilagosságával, a tárgyilagosság javára írandó szűkszavúsággal, de mégis teljesen kiaknázva az adat megvilágító erejét.

A bámulatra ragadó fejlődés történeti képét plasztikusan megrajzolt háttér bemutatásával, a történeti előzmények rövid és világos ismertetésével tárja elénk. Ebből megtudjuk, hogy Pest és Buda városok számára I. Lipót 1703. évi kiváltságlevellei azonos fejlődési lehetőségeket biztosítottak. Ennek dacára Pest városa hamarosan túlszárnyalta Budát és jöllehet a kiváltságlevél szerint az utóbbi volt az ország fővárosa s a XVIII. század 80-as éveitől kezdve tényleges kormányzati központ is, Pest mégis egy évszázad leforgása alatt magasan Buda fölé emelkedett. Ezt több tényező tette lehetővé, illetőleg mozdította elő. Elsősorban lakosai számának gyors emelkedése; virágzónak mondható kereskedelme, mely azonban akkor még túlnyomóan mezőgazdasági termékekre szorítkozott; a városnak II. Józseftől megkezdett és I. Ferenc király által folytatott kiépítése, mely téren előbb József nádor, majd a kiegyezés után Andrassy Gyula gróf is maradandó érdemeket szerzett. Pest város országos jelentőségét emelte továbbá az, hogy Vörösmarty Mihály irodalmi központtá tette; Széchenyi István a magyar társasélet szerzésével országos központtá igyekezett emelni; az 1841-ben megindított Pesti Hírlap a helyi és rendi érdekekkel szemben az egyetemenleges országos érdekek előtérbe helyezésével politikai központtá alakulását segítette elő; az 1848. évi utolsó pozsonyi országgyűlés pedig a felelős minisztérium és országgyűlés székhelyéül jelölte meg Pest városát. Mindennek következtében határozottan kibontakozott az országos központ, a valóságos főváros.

Jöllehet ez emelkedéssel szemben Buda nagyon elmaradt, az 1849-ben megnyitott Lánchíd a két város közötti érintkezést annyira megélénkítette, hogy az egyesítéssel immár nem lehetett soká késni. A belügyminiszter 1849 június 24-én kelt rendeletével ki is mondotta a testvérvárosok egyesítését és Óbuda bekebelezését, erre azonban csak az abszolutizmus bukása után kerülhetett sor. De ekkor sem nehézségek és akadályok nélkül. Az országos érdekek helyi érdekek állottak szemben, melyeknek szószólója Szentkirályi Mór pesti főpolgármester volt. Wahrmann Mór és Csengery Antal buzgólkodása folytán azonban az országos érdek

mégis érvényre jutott s a testvérvárosok egyesítéséről és szervezéséről szóló törvényjavaslat 1871 november elején már a törvényhozás elé került, 1872 december 22-én pedig mint 1872:XXXVI. törvénycikk szentesítést is nyert.

A részletes szervezési munkálatokat a három város képviselőtestületéből kiküldött 34-es bizottság készítette elő, s miután a három város összes képviselőiből alakított közös közgyűlés elfogadta azokat és a belügyminiszter jóváhagyta, életbe léptek.

Ezután az új, egyesített főváros vezetőségét kellett megválasztani. A közgyűlés 1873 őszén a főpolgármesteri állásra Ráth Károly ítélőtáblai alelnököt, a polgármesteri állásra Kammermayer Károly pesti tanácsnokot, az alpolgármesteri állásra pedig Gerlóczy Károly és Kada Mihály pesti tanácsnokokat választotta meg. A tanács tagjai szintén csaknem kivétel nélkül a pesti és budai tanács tagjai sorából kerültek ki.

A főváros első vezetőférfiai tisztában voltak a jövő munkaprogrammjával, melynek sarkpontja az a céltudatos igyekezet volt, hogy „a főváros mielőbb a világvárosok sorába emelkedjék és a hazának egyik legfőbb büszkesége és kincse legyen”.

Az egyesítéssel megindult nagyarányú fejlődés egyes mozzanatait, miután az érdemes szerző azokat az adatok gondos egybevetése és megrostálása által lelkében élményként kialakította, a lemma és interpretamentum keretében adja elő. Magát a fejlődés menetét pedig innen kezdve hét fejezetre osztja fel: az állami támogatás, az országos kiállítás, a millenium, a válságok, a megújódás, a háborús esztendőök s az összeomlás és újjáépítés korára.

Az új főváros hatósága korántsem szorul háttérbe az állami támogatás korában; erre a támogatására azonban azért volt most nagyobb mértékben szükség, mert az alkotó munkát kedvezőtlen körülmények között kellett megindítani, mikor az iparra és kereskedelemre nagy gazdasági válság nehezedett s a nem sokkal előbb pusztító járványok hatása alatt a munkakedv megcsappant, s ami a legfontosabb, az átalakulás folyama alatt a nagy feladatok megvalósítására a fővárosnak nem voltak megfelelő anyagi eszközei.

A főváros fejlesztése érdekében, különösen a kiegyezés-től kezdve hozott törvényhozási intézkedéseket a szerző azon szívélyes viszonnal támasztja alá, mely a főváros törvényhatósága és a Deák-párti, illetve később a szabadelvű kormány között fennállott. Az első nagyobb üdvös beavatkozás az 1870:X. törvénycikk volt, mely a főváros képeinek gyökeres átalakulását tette lehetővé. A Lánchíd megváltását, az egyesített városok közötti érintkezés előmozdítására szolgáló hidakat, a dunai kikötőket és rakpartokat, a közle-

kedési utakat mind e törvénycikk programjában találjuk meg.

E törvénycikk szervezte meg a fővárosi közmunkák tanácsát is, mely kezdettől fogva minden igyekezetével azon volt, hogy a főváros külsőleg is valóságos nagyvárossá fejlesztesse. Ezért elsősorban a főközlekedési útvonalak kiépítésére irányította figyelmét és tényleg megvalósította a sugárutat, amelyet tervezőjéről, gróf Andrássy Gyula miniszterelnökről Andrássy-útnak neveztek el; a belső körutat s a főváros nagyvárosi jellegének kidomborítására kiválóan alkalmas s eredetileg hajózható csatornának szánt nagykörutat, mely az 1896. évi ezredéves kiállításra csaknem teljesen kiépült. Ugyancsak az 1870 : X. törvénycikk alapján épült 1872 és 76 között, mint a nagykörút szerves kiegészítése, a Margit-híd, mely a Lipótváros kiépítését mozdította elő.

A főváros külső díszét emelték s emellett a nemzeti hagyományok iránti tiszteletet is kifejezésre juttatták a főváros első emléksobrai, amelyeket szintén ebben a korban állítottak fel; nevezetesen báró Eötvös József, gróf Széchenyi István, Petőfi Sándor és Deák Ferenc szobrát.

A szépítési szempontok mellett állandó figyelemmel voltak a vezetőkörök a közművelődés ügye iránt is. Ezen a téren nagyjelentőségű alkotás volt az 1875 október 15-én az uralkodó jelenlétében ünnepélyesen megnyitott Népszínház, mely a nemzeti nyelv és szellem terjesztésének egyik leg-hathatósabb tényezőjévé lett. Pest városa a színház céljaira, miként 1834-ben a Nemzeti Színház számára, ingyen telket adományozott és számottevő összeggel járult hozzá az 1875—1884 között felépült Operaház költségeihez is. A főváros külső díszét emelte s a hazai közoktatásügynek is jelentős lendületet adott több főiskolának a felépítése. A főváros ezen a téren is messzemenő áldozatokat hozott.

Serényen munkálkodott a város hatósága a közgazdasági érdekek előmozdításán is. A bajokat kiirtani, a hiányokat pótolni igyekezett. Így a főváros gabonakereskedelmének fellendítésére 1880 és 1883 között közraktárakat épített s ezáltal a magyar gabona versenyképességét is fokozta.

A városi hatóság alkotó tevékenysége a következő években sem szállott alá, ellenkezőleg, maradandó alkotásokkal igyekezett gyarapítani a már meglévők számát. A művészek iránti érdeklődés bizonyosága volt pl. egyebek között a közgyűlés azon határozata, hogy képzőművészeti célokra 1880-tól kezdve évi 4000 forintot vesz fel költségvetésébe. A régi Egreskerthől 4000 négyszögölnyi területnek a felállítandó Képzőművészeti Akadémia részére való átengedése hasonlóképp áldozathozó hatósági támogatást jelentett. Az 1885. évi országos kiállítás céljaira az újjáalakított Városi Igazgatóság ingyen kiállítási területet és 50.000 forintot, a fogad-

tatások költségeire 25.000 forintot szavazott meg. A kiállítás bel- és külföldnek fényes látványát mutatta fel annak, „mivé emelkedett Magyarország viszonylag rövid idő alatt ... a nemzet lelkesült hazafisága mellett“.

1883-ban a lakáskérdés került az érdeklődés középpontjába. A lakosság számának emelkedése arányában nőtt a nagyvárosi élet szomorú tünete, a lakásinség. A baj orvoslására egyesek családi házak építését sürgették, viszont mások a kislakásos bérházak építésére fektettek súlyt. A főváros támogatásával pozitív eredményt a Házépítő Tisztviselők Egyesülete tudott felmutatni, amely előbb 117, majd 95 családi ház felépítésével létrehozta az első családi háztelepet, a mai Tisztviselőtelepet.

A közéletmezés javítása érdekében a hatóság a magánvágóhidakat megszüntette és közvágóhidat, mellette marhavásárteret, illetőleg marhavásárcsarnokot, majd sertésközvágóhidat s azzal kapcsolatban sertésvásárt állított fel. Az élelmiszerpiacok központosítása céljából egy központi és több kerületi vásárcsarnokot épített. Több évtizedes tervezgetés és kísérletezés után a vízellátást is megoldotta. 1893 június végétől kezdve szakaszonként üzembe helyezték a káposztásmegyeri végleges vízművet. Megvalósította a főváros általános csatornázását. A közlekedésügy terén is nagyjelentőségű újítással találkozunk. 1887 november 28-án helyezték üzembe a Teréz-körútnak a nyugati pályaudvar és Király-utca közötti vonalán az első alsóvezetékű villamos vasutat s rövidesen a lóvasutakat mind villamos vasutakká alakították át.

A budai oldal nagyobbarányú kiépítésére csupán a budai vár erődjellegének megszüntetése után kerülhetett sor, ami 1875 október 19-én meg is történt. Ezután már Buda külső képe is változáson megy át: újjáépítik a királyi palotát, restaurálják a Mátyás-templomot, művészileg kiképzik a Halász-hástyát.

Természetes azonban, hogy a sok törekvés közül egyik-másik csak a terv területén maradt mindvégig s nem emelkedhetett a tényező szerepére a főváros fejlődésében. De így is, a honalapítás ezeréves jubileuma alkalmából, az ezredéves kiállítás területén emelt külön fővárosi pavillon szemlélhetővé tette azt a nagyarányú fellendülést, mely a főváros életének gyökeres átalakulását eredményezte.

Kammermayer Károly 23 éves polgármesterségének korszaka „a lázas munka, az alakulás és rohamos fejlődés korszaka volt“. Érthető, hogy ez nagy mértékben vette igénybe a főváros anyagi erejét. Ezért utódai, Márkus József és főleg Halmos János, a kiadások megállapításánál a legszigorúbb takarékoság alkalmazását kénytelenek hangsúlyozni. Nevezetes alkotások megteremtésére tehát polgármesterségük alatt nem igen lehetett gondolni.

E tekintetben egészen más volt a felfogása Bárczy István polgármesternek. Szerinte „a közigazgatás jósága a takarékoság elé helyezendő“. Polgármestersége korszakot jelentett a főváros történetében. Bátorsága lévén a cselekvésre, ha hitel árán is, néhány év alatt többet alkotott, mint elődei évtizedek alatt. Főtörekvése volt, hogy a községi politikát függetlenítsé a kormányzati politikától. Városfejlesztési, kulturális és szociális programja egyaránt lendületes volt. Programjából elsősorban a lakásépítést valósította meg, a hatósági építkezés gondolatát diadalra juttatta. A közhasznú üzemek községecsítését az egész vonalon ő indította meg. Soha sem tévesztve el szem elől, hogy az ország haladása újabb intézményeket, újabb tevékenységet igényel, cselekvéseit következetesen ehhez mérte s ezért az értékes alkotások egész sora fűződik nevéhez.

Nagy beruházási programját a világháború akasztotta meg, mely alatt s még kevésbé az azt követő forradalmi időkben alkotó munkáról nem lehetett szó. A hivatott vezető, a tanács függetlenségét teljesen megszüntette az, hogy a forradalmi kormány külső tagokat küldött a tanácsba. A tisztviselők szakszervezeti jellegű tömörítése pedig valóságos anarchiát idézett elő, ami a proletárdiktatura kikiáltása után még nagyobb arányokat öltött. „E szomorú korszak csupán a társadalmi bomlás, a gazdasági zűllés és a kulturális hanyatlás tüneteiben gazdag s olyan értékek megsemmisítésére vezetett, melyek évszázadok munkásságának az eredményei voltak.“

A proletárdiktatura bukása után a keresztény nemzeti alapon álló restauráció következett. A vezetés szerepe a községi keresztény pártnak jutott, mely előtt a romokat takarította el, de emellett jelentős alkotásokat is felmutatott.

Nagy vonásokban ismertettük a jubiláris munka tartalmát. Szerzője Budapest történetének legalaposabb ismerője és lankadatlan szorgalmú bűvára, sok értékes adatot tárt fel benne, de korántsem mindent. Ítéleteiben biztos, megállapításaiban szabatos, az adatközlésben föltétlenül megbízható, a politikai vonatkozású jelenségekkel szemben azonban a határozatlanság látszatát kelti. Jóformán minden során megérezhető a tárgy szeretete és ismereteinek bősége. Úgy látszik, alaposan megszívelte a Bél Mátyástól mottónak használt komoly intelmet, hogy „patriam prodero nefas; seelus contra, cum possis, nolle illustrare“.

A jubiláris munkához dr. Sipőcz János polgármester írta az előszót, melyben az ötven esztendő tanulságait vonja le; a könyv végén levő tárgymutató pedig annak használatát könnyíti.

Dr. Budó Jusztin.

Albisi Barthos Indár és Kurucz György: Történelmi atlasz.
Magyarország történelmének tanításához. Kiadja a M. kir. áll.
térképészeti intézet. Budapest, 32 l.

Több mint negyedszázaddal ezelőtt, az országos történelmi kongresszuson dr. Márki Sándor vetette fel a történelmi térképek kidolgozásának eszméjét.¹ Az általa kijelölt elvek² alkalmazására olyan kiváló történettudósok siettek, mint Márki Sándoron kívül Pauler Gyula, Acsády Ignác, Csánki Dezső és Marczali Henrik. Tudományos kutatásaik színe-javát rögzítették meg történelmi térképtervezeteiken, hogy azután *Kogutowicz Manó* szakavatott módon megrajzolhassa azokat. Ilyen körülmények között 19 történelmi falitérkép és anyagukkal nagyjában egyező két történelmi atlasz lett iskoláinkba bevezetve. Azóta új történelmi falitérképek nem készültek, a *Kogutowicz Manó* által rajzolt régi történelmi atlaszok anyagának gazdagodása helyett *Kogutowicz Károly dr.* szerkesztésével két olyan történelmi atlasz jelent meg, mely tartalmilag alig mutatott előhaladást, forma, technikai előállítás tekintetében pedig határozott visszaesést jelentett.

Ez adja meg a jelentőségét az albisi *Barthos Indár és Kurucz György* tervezésével az *Allami Térképészet* kiadásában megjelent új magyar történelmi atlasznak.

Az új történelmi atlasz megfelelő nagyságban és gazdag tartalommal jelent meg. Harminckét lapon 24 térképet ad a magyar történelemről. Az eddig megjelent magyar történelmi atlaszokkal szemben *új anyagot* tartalmazó térképei közül ~~kiválnak~~ Magyarország őslakóit, a hunok, germánok és avarok korát, a honfoglalást megelőző kort, a török hódoltság, Mária Terézia, II. József korát és az erdélyi fejedelemség történetét bemutató térképek. Az egyes lapok részleteiben is találunk új anyagot. Például a Törökbirodalom legnagyobb kiterjedése korabeli térképen, Acsády Ignác hasonló tárgyú térképével szemben, Thököly Imre felsőmagyarországi fejedelemségét is megtaláljuk. Fölösleges az atlaszban nincs, mert ami kevés a tanítás szempontjából fölösleges, az a kutatásnál teljesen nélkülözhetetlen. A bemutatott korszakok szerencsésen vannak megválasztva, mert történelmünk legfontosabb korszakait rögzítik térképre. Mindamellett az Árpád-korról egy térkép helyett lehetett volna kettőt adni, a Bethlen Gábor halála korabeli Magyarország helyett pedig inkább a bécsi béke korát kellett volna választani, tekintve azt, hogy Erdélyről úgyszólván külön térképet adtak a szerzők.

A részletekhez a következő megjegyzéseink vannak: a *Magyarország őslakóit* bemutató térképen az agathyrszek

¹ Századok 1885.

² Egyetemes Közoktatásügyi Szemle, 1891.

települési helyét feltűnőbb típussal is lehetett volna megjelölni, annak kidomborítására, hogy volt olyan szerepük, mint a később betelepült dákoknak. Ugyanezen térképen a kelta városok közül nem találjuk meg Taurunum-ot (Zimony), Carnuntumot (Petronell) és Singidunum-ot (Belgrád). Nemcsak ezen a térképen, de a népvándorláskorabeli első négy térképen a Duna Danubius-nak van jelölve, csak a római térképen Danuviusnak. Pedig a Duna sem a római uralom előtt, sem utána nem volt Danubius, mert nem a görög Δαυούβιος-ból származik, hanem a kelta Danuvius-ból.

A római uralom korának térképe nagyjában Kiepert, Kuzsinszky, Domaszevszki és Finály térképeivel egyezik. Pedagógiai szempontból előnyös volt a vitás helyek lehető megoldása. (Pl. Osones, Valcum, Caput Sternum, etc.) Mindamellett kisebb tévedések találhatók rajta. A limes Dacicust a szerzők feltűntették, de nevét még a jelmagyarázatban sem jelölték meg. Taurunum (Zimony) és több más fontosabb település kimaradt. Gratianus szülőhelye és Eusebius püspök vértanú helye, Cibalae (Vinkovce), a keresztény archaeologia szempontjából fontos Alisca (Szekszárd) és a várfeliratáról híressé vált Laugarico (Trencsén) nincsenek feltüntetve. A Vágról nem lehet tudni, hogy a szláv Vacha-Uacha-Auche vagy a kelta Durie vagy Cusus volt a neve, éppen azért, nevét még nem lehet határozottan megjelölni. A Morva-folyó nem Margus, hanem Tacitus szerint Marus. Az Olt nem Aluta, hanem Alutus.

A többi térképről csak általánosságban kívánok szólni, de *néhány hiányára* mutatni nem mulaszthatom el. Az Árpád-kori lapon nem látjuk Cserhalom helyét. Ugyanezen lapon a Kis-Alföld nomenclaturájának gazdagabbnak kellene lennie, annak megvilágítására, hogy a sűrűbb települési területek közé tartozott. A Törökbirodalom legnagyobb kiterjedését feltűntető lapon Szoboszló nem látható, pedig aprajagya hősi halált halt. Az öreg hajdúvárosok közül kimaradt Vámos-Péres feltüntetése szükséges. Az erdélyi lapokon nem látjuk a székely székhelyek közül Orbát és Kászt.

Az atlasz minden egyes lapjának *színezése mintaszerű*, illő komolyságú. Magyarország következetesen mindvégig rózsaszínnel van jelezve, ellenben a szomszédos országok színe a különböző lapokon változik.

A térképek szövegrészei könnyen olvasható, éles betűkkel vannak szedve. A *rajz* általában tiszta és pontos. A vízrajz hűségeen tükrözi vissza a folyók szabályozásának, mocsarak lecsapolásának történetét.

Egyetlen lényeges hiánya az atlasznak, hogy *hegyrajza nincs*. Magasabb kultúrájú államok történelmi kartográfiája terén ma már nagyon széles tért hódított az a pedagógiai elv, mely a történelmi térképeket is genetico-pragmaticus alapokra kívánván fektetni, nemcsak az események terének, he-

lyének feltüntetését írja elő, hanem azon okok kifejezését is, melyeknek okozataként például az állam bizonyos határokig jutott, vagy amelyek következtében az események zöme bizonyos területekre korlátozódott. A helyesen felfogott paedagógiai igényeket kívánja kielégíteni az új tanterv is, mikor a történelem tanítását szorosabb kapcsolatba hozza a földrajz tanításával és a történelmi fejlődés geográfiai rúgóinak ki-domborításán kívül a középiskolák VII. osztályának földrajzi tananyagában jelentékeny helyet biztosított a történelmi földrajz tanításának. Ilyen körülmények között a Föld felszíni formáinak feltüntetése, a hegyszer alkalmazása legalább olyan szükséges, mint a nomenclatura.

Az új tanterv a politikai történelem mellett fokozottabb mértékben ad helyet a művelődéstörténelem tanításának. A jelkulesot tehát ki lehet bővíteni a művelődéstörténelem minden főágának symbolizálására.

Esetleges új kiadásnál *kívánatos még a következő térképek felvétele*: Az ország öslakóit feltüntető térkép elé egy lap a praehistorikus leletek helyéről, melyen megfelelő jelkulesal a praehistorikus idők korszakait egymástól jól el lehet választani. A trianoni korszakban mindennél fontosabb a magyarországi nemzetiségek történelmi fejlődésének kartografiai ábrázolása, mert így lehet legmélyebben beidegezni például azt, hogy Mátyás király idejében az ország lakosságának 25%-a sem tartozott a nemzetiségek közé. A hiányzó integer Magyarországot ábrázoló térképen kívül érdemes volna a külföldi magyarokról is egy térképet adni.

Fölötte kívánatos az atlasz végén *regisztert* adni a benne előforduló helynevekről, mert nem egyszer azért marad el a térkép használata, mivel a diáknak nincs ideje keresgélni a térképen.

Ez apróságoktól eltekintve, teljes elismerés illeti a szerzőket sok szorgalmat és tanulást eláruló munkájukért, az Állami Térképészeti Intézetet pedig a kitünően sikerült technikai előállításért és mindenekfölött azért, hogy a mostoha gazdasági viszonyok között is tetemes tőkét mert befektetni a komoly kulturális célra. Ha a szerzők és a kiadó intézet az atlasznak egy újabb kiadása alkalmával a térképeket a fön-tiekben előadottaknak megfelelően átdolgozzák, illetőleg ki-egészítik, ekkor nemcsak a történettanítás igényeit fogja az atlasz teljes mértékben kielégíteni, hanem a kutatáshoz is nélkülözhetetlen lesz.

Dr. Málnási Ödön.

Rudolf Kötzschke: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters. Jena. Gustav Fischer, 1924. XVI + 926 l. 8°. 15 M. (Handbuch d. Wirtschaftsgeschichte, herausgeg. v. Georg Brodnitz).

Több mint két évtized gazdag részleteredményei után önkéntelenül tért át a szakkutatás az átfogóbb, rejtettebb

összefüggések vizsgálatára. „Ein Streben nach Zusammenfassung hat sich ausgewirkt, die Einzelbeiträge auf Grund von quellenmäßigen Studien sind an Zahl gemindert“. (R. Kötzschke, Literaturberichte. Archiv f. Kulturgesch. XVII. 93. l.) Egy filozófikus jellegű szemlélet van kialakulóban, a látásnak valami új, egyetemes módja. A synthesis szelleme egymásután hívja életre az összefoglaló gazdaságtörténelmi műveket. Kowalewsky után Below, Dopsch, Max Weber, Kötzschke német története, Sieveking, Hápke, Tilles művei jelzik az egyre erősödő irányzatot, mely a gazdaságtörténetben tulajdonképpen az ú. n. második történeti iskoláig vezethető vissza, s mely legtipikusabb képviselőjét, a nemrégiben elhunyt Max Weberben találta meg. Georg Brodnitz hatalmas vállalkozása, a „Handbuch d. Wirtschaftsgesch.“ ennek a szellemi áramlatnak legszebb megnyilatkozása.

Szemben M. Weber „Wirtschaftsgeschichte“ (1923, 2. kiad. 1924.) c. művével, hol az anyag közgazdaságtani nézőpontból van csoportosítva, Kötzschke éppen az egyes vidékek, államok között fennálló különbségeket hangsúlyozza. Kötzschke történetíró marad. Éppen ebben van a könyv legnagyobb értéke. Mert világossá válik a kutató előtt, könyvét olvasva, hogy népek, országok különleges gazdasági struktúrája között az ő speciális területe mely ponton illeszthető be az egyetemes fejlődés menetébe. Rávezeti a történetíró arra, hogy a részletkérdések szűk világában mit tartson egyetemesnek, mit sajátosnak. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy Kötzschke kézikönyvet ír és hogy az anyag, amit feldolgoz, szinte mérhetetlen terjedelmű. Csak egy-két támpontot nyújt, néhány kiindulási lehetőséget; mélyebb összehasonlításokra nem ad alkalmat. Megnehezíti a gazdasági különbségek felismerését az is, hogy az irodalmon keresztül ismerte meg (a németen kívül) az egyes országok gazdasági viszonyait. Irodalmat irodalommal, vagy forrást irodalommal pedig bajos egybevetni.

Az individuális tulajdonságok kidomborítása mellett Kötzschke nagyfentosságúnak látja a társadalom és az államszervezet szerepét az egyes gazdasági különbségek előidézésében. (Schmoller-iskola). Hozzá kell még venni ehhez, hogy mindenütt szeret rámutatni magára az emberre, annak belső világára, gondolkodásmódjára, amint az állást foglal a gazdasági élet jelenségeivel szemben. (Lamprecht-iskola). Így előttünk áll egy gazdaságtörténet, mely az anyagot nagyobb korszakokra osztja (Die Entwicklung des Wirtschaftslebens im Übergang von der Antike zum Mittelalter, die Frühzeit mittelalterlicher Wirtschaft, die mittelalt. Wirtschaft im Abendland zur Zeit ihres Hochstands, Byzanz und das Morgenland, der Ausgang mittelalt. Wirtschaft), ezeken belül először az állami, politikai, társadalmi viszonyok átnevezését adja, majd magának a gazdasági életnek részletes

ábrázolását. Mindig külön-külön, sorra veszi az egyes népeket, illetőleg államokat (nyugatról kelet felé haladva); a súlypont azonban Németországon marad. Könyve ezért könnyen áttekinthető. A vitás pontokon a felmerült problémákat, megoldásokat röviden ismerteti, itt-ott kritikai megjegyzéseket tesz.

Nagyon szépen sikerült a késői római kor rajza; lényegbevágó fejtegetéseket találunk a „Hufe“, s az ezzel kapcsolatban lévő fogalmak elemzésénél; végérvényesen lezárja a „Hundertschaft“-polémiát, midőn elveti az ó-germán eredet régi teoriáját. Ez utóbbi ránk nézve is nagyfontosságú: analógiát nyújt a magyar centurionatus kérdéséhez. A könyv legértékesebb részei a földesuraságról, a nagybirtokról, általában a mezőgazdasági állapotokról szóló fejezetek. Nem hiába végzett ezen a területen részletkutatásokat ő maga is. Ez jelentős a könyv értékére nézve, hiszen e korban végig dominál még a terménygazdálkodás, a nagybirtok nagy szerepet játszik. Ezt ő is Inama-Sternegg után erősen kiemeli (éppen ezen a ponton találkozunk a régi összefoglaló munkákkal) és így a „Grundherrschaft“ áll a könyv középpontjában: ez az alap, ez a gerinc.

Erre vonatkozólag munkája súlyát érintő pár megjegyzést szeretnék tenni.

Mikor Dopsch a „herrschende Lehre“ legsebezhetőbb pontját kutatta, csodálatos biztossággal formulázta meg a probléma igazi lényegét: a nagybirtok nem dolgozott piacra. Dopsch ugyanis azt mondja: a nagybirtok a szórtbirtoklás miatt nem volt a termelésre oly centrálisan, erősen megszervezve, mint ahogy azt Inama-Sternegg felvette, nem volt „vállalkozás“, nem „árúra“, hanem „fogyasztásra“ volt beállítva. Ezért — s itt hangzik ki ez az okfejtés — a nagybirtok, mint olyan, nem volt közvetlen megindítója a városok kialakulásának. Ez volt az új „kopernikusi fordulat“. Dopsch azonban a kétségek helyébe nem állít új elméletet; a hyperkritikus, mindenben kétséget keltő passzív módszer mestere nem az az ember, ki építő synthesisre lenne képes. A szórtbirtoklás elve nem vág a középkori nagybirtok lényegébe, hiszen nem zárja ki a szórt, de jól megszervezett gazdasági egységek felvételét; különben is nem általános érvényű. Adós marad annak kimutatásával is, hogy a városok nem nagybirtokcentrumokból fejlődtek ki.

Kötzschke nagyon jól tudja, Dopschot meddig lehet követni. A szórtbirtoklás nála csak mellékes szerepet játszik, miután kiemeli a földesúri birtoklás másik formáját, a „Gutsherrschaft“-ot. De tovább mélyíti Dopsch eredményeit akkor, midőn a nagybirtokban erősen passzív irányú szervezetet lát, melynek egysége „in wirtschaftlicher Hinsicht lag nicht in der Produktionsleitung nach bestimmtem Wirtschaftsplan, sondern in der Konsumtion.“ (241. l.). Támasz-

kodva korábbi kutatásaira, csodálatosan finom, leszűrt meghatározást ad a korai nagybirtokról, jellemzést, melyre közgazdász schasen lesz képes: „Die größeren Grundherrschaften erscheinen wie ein Überbau der Hauswirtschaft“ (298. l.). Kötzschke azonban irtózik az elvont elméletektől, fél az éles probléma-feltevéstől. Hogy Inama-Sternegg-et megmentse, s valamiképen megmagyarázza a városi élet, a cseregazdálkodás kibontakozását, ő is felveszi, hogy „an den Hauptsitzen der Großgrundherrschaft sammelten sich Jahr für Jahr aus den Betriebsüberschüssen der Fronhöfe und den Zinserträgen verschiedenster Art Sachgüter von wirtschaftlichem Wert, auch Geldbeträge, in größeren Mengen an...“ (427. l.) De hát, honnan kerül elő egyszerre csak ez a „felhalmozódás“, ha a korai nagybirtok szerinte még annyira passzív volt? Ha fogyasztásra volt berendezve, ha nem volt nagy feleslege, hogy lehet oka nagyarányú áruforgalomnak? Nem érzi Kötzschke, hogy a nagybirtok, mint „vállalat“, nagyon is „modern“? Az ilyen nagybirtok már feltesz erősen kifejlett cseregazdálkodást, kapitalizmust, gazdag városi életet, nemhogy oka lehetne, fő részese a cseregazdálkodás kifejlődésének.

Kötzschke új könyve tehát — s ez jelzi helyét az eddigi összefoglaló munkák sorában — kibékíti Dopschot Inama-Sterneggel. Ezzel elhomályosítja Dopsch helyes, éles formulázását. Erthető, hogy a könyvében rejlő ellenmondás kihat a városi élettel, pénzgazdálkodással összefüggő jelenségek tárgyalására. A munka utolsó része, mely úgy is elnagyolt, a mélyebb szempont, alap híján nem a legjobb. Lapos, bár sok újat mond (a német városok kialakulásánál elveti, illetőleg módosítja a „Hofrechttheorie“-t, a céhek magyarázatánál Below mellé áll) „Hier gewiß noch mancherlei zu schärferer Erfassung zu tun bleibt“ (Literaturberichte, 101. l. Archiv. u. o.) — mondja maga is. Könyve a végén hirtelen letörik és azt azzal menti, hogy a kézikönyv tervezete szerint egy más kötet fog foglalkozni az átmenet korával. De inkább többet mondani, ismételni, mint rosszul befejezni.

Kapesolatban a nagybirtok problémájával, azt hiszem végérvényesen elintézte azt az elméletet, melyet „a nagybirtok rablóromantikájá“-nak lehetne nevezni. „Um dieselbe Zeit, als der Feudalstaat zu voller Ausbildung gelangte, kam es also keineswegs dazu, daß Adel und Grundherrschaft den landwirtschaftlichen Kleinbetrieb aufsogen, um agrarische Unternehmungen auf großen Flächen durchzuführen.“ (375. l.) Ez az!

A független közsabadok nagy száma, vagyonosodásuk szabad lehetősége, melyet Dopsch annyira szeret hangoztatni, Kötzschkenél is nagy szerepet játszik. Könyvén keresztül végigkísérhetjük az alsóbb néposztályok gazdasági és társadalmi helyzetének fokozatos javulását. A római nagy-

birtok, mely a hatalmas rabszolga-tömegre támaszkodott, többé már nem éled fel. S a középkorban, éppen a nagyobb jövedelem szempontjából „trat ein Umbildungsprozeß der Herrngutswirtschaft ein, der Änderungen in der Fronhofsverfassung bedingte und bis zu ihrer Auflösung führen konnte“. (552. l.) „Landpacht und freier Arbeitsvertrag wurden die Elemente der allmählich überall durchdringenden Landwirtschaft mit kapitalistischem Einschlag“ (560. l.). E ponton lesz jelentős könyve a közgazdász számára. Az egyes gazdasági szervezetek bizonyos idő múlva a fejlődés ütemében elérkeznek a telítettség végső határához; e ponton a feszültség a legnagyobb, a termelés a legintenzívebb, a dolgozó népelem a legsúlyosabb helyzetben van. Majd átpattan egy új gazdaságilag értékesebb üzemformába, s ekkor a dolgozók tömegei a legkisebb nyomás alatt állanak: a szervezet még laza összetételű. Így mutat a fejlődés egy emelkedő sinusvonalat. Ez a könyv mélyén rejlő mag, alap, Kötzschke gazdaságtörténetének végső, közgazdasági előfeltevése.

Ami most már a magyar viszonyok rajzát illeti, erre vonatkozólag Szinnyi, Hóman, Erdélyi, Tagányi, Steinacker, Schünemann, Schönebraun, Meitzen részletkutatásaira támaszkodott. Dícséretreméltó, hogy bár nem tud magyarul, figyelembe vette a magyar nyelven írott anyagot is. Egy-két vonással, nagy általánosságban jellemzi a politikai helyzetet, az állami szervezetet, kiemeli az erős központi uralmat, s ennek bizonyos keleti (byzanci) színezetet ad. Majd a szociális és gazdasági strukturáról mond egyet-mást, a földközösségről, a nagybirtokról; keresi a „Hufe“ magyar analógiáját és „scheint es in Ungarn nicht gegeben zu haben“. (399. l.) Általában amit mond, azt nagyon ügyesen, plasztikusan, a történetírás mai állásának megfelelően mondja el. Azt hiszem, csupán egy helyen kellene javítást eszközölni. Valószínűleg Erdélyi nyomán a servienseket rosszul értelmezi. „In ungewöhnlicher Zahl blieben Magyaren wehrfähig zu Roß (milites); mañhe traten in des Königs Dienst mit der Pflicht zur Landesverteidigung (servientes regis), ohne die persönliche Freiheit aufzugeben und empfangen von ihm Höfe und Dörfer mit Hörigen“. (349. l.) Ellenkezőleg, a királyi serviensek sohasem voltak királyi földön letelepedve; a kép inkább a jobbagiones castri-ra illik. A kisbirtokos szabad magyarok közül sokan a nagybirtok kialakulásával, a nagyurak kíséretébe (Gefolgschaft) szegődtek, magasabb szolgálatokat végeztek és e hűbériségre hasonló viszony jelzésére „servientes“ névvel illetik őket. Most már azok, akik megőrizték gazdasági önállóságukat a rendi társadalom kialakulásával ezen viszony mintájára, mint akik a királyt követik a háborúban, magukat a „király serviensei“-nek kezdik nevezni. Még valamit: az aranybulla körüli harcok jellemzésénél ezeket mondja: „mit voller magyarischer Leidenschaftlichkeit ward

der Streit geführt“ (399. l.) Azt hiszem, a magyar olvasók körében ez a sor osztatlan derűtséget fog kelteni.

Váczy Péter.

Alessandro Cutolo: Il regno di Sicilia negli ultimi anni di vita di Carlo II. d'Angiò. Milano—Roma—Napoli. 1924.
Ara: 15 líra.

A. Cutolo, a nápolyi levéltár könyvtárának fiatal igazgatója, miként a nápolyi historikusok túlnyomó része, az Anjou-korral foglalkozik. Különösen az Anjouk történetében mutatkozó hézagokat iparkodik kitölteni (jelenleg Nápolyi László történetén dolgozik). Szerencsés viszonyok között van: rendelkezésére áll a nagyszerű Anjou-levéltár, hozzáférhet a nápolyi Anjoukra vonatkozó teljes irodalomhoz s így adva vannak az eszközök, hogy tökéleteset és értékeset alkosson.

Fentjelzett munkája két részre oszlik: az első részben adja a történetet (1—64. l.), a második részben az okmánytárt (Codice diplomatico 65—194. l.). Az első részben 8 fejezetben elmondja II. Károly ifjúságát, megpróbáltatásait, tárgyalja a főhivatalokat, előrebocsájtvá történeti fejlődésüket, beszél a kisebb hivatalokról. fejtegeti az államhatalomnak az egyházhoz, községekhez, hűbéresekhez való viszonyát, vázolja a kulturális viszonyokat s befejezésül leírja II. Károly halálát és idézi a S. Pietro Martire kolostor krónikájának II. Károlyra vonatkozó fejezetét.

Munkájában szakember újat alig talál. Szerencsétlen gondolat volt II. Károly uralkodásának két utolsó évét választani a tárgyalás anyagául, mikor a király többnyire az országtól távol tartózkodott s csak meghalni jött vissza Nápolyba. Mivel fontos esemény alig adta elő magát a tárgyalt idő alatt. kénytelen a szerző visszanyúlni az eseményekben s ezekhez rendesen csak a jelzett két évben szereplő egyének neveit s legfeljebb azoknak az olvasóra nézve közömbös családi történetét tudja csatolni. Így pl. a legértékesebb fejezet a főhivatalok történetét és hatáskörét magában foglaló, de itt Durrien és Cadier után semmi újat sem találunk.

A szerzőnek még egy hibájára kell rámutatnunk, ami azonban nem egyéni, hanem a délolasz történetíróknál közös vonás: nem akarják észrevenni hősükben a hibákat. Cutolo II. Károlyt mint jámbor, mintaszerű uralkodót és embert mutatja be, pedig az objektív történetírás egészen másnak látja őt.

A munka érdeme abban keresendő, hogy rövid, világos képet nyújt az Anjou-adminisztrációról azok számára, kik a kérdéses korról szakszerűen nem foglalkoznak.

Miskolczy István.

Benedetto Croce: *Storia del Regno di Napoli.* Bari. 1925. XI. 410. l.

Croce neve fogalom Olaszországban, sőt híre mint esztétikusé messze túlterjed hazája határain is. Ő azonban nemcsak esztétikus, hanem kiválónak bizonyult mint történetfilozófus is.

Ez a munkája — címe után ítélve — történelem, de a valóságban több mint történeti tények egyszerű regisztrálása. Maga mondja hogy e cím alatt a *La Critica*-ban megjelent cikkei foglalta össze s a cím megválasztásával le akarta szögezni annak szükségességét, „hogy a politikai történeti tanulmányok is megszabaduljanak a történetírás régi eszményétől, mely mintegy prózai költeménynek“ fogja fel a történelmet. Ő nem akar elbeszélni százszor hallott eseményeket, hanem a filozófus szemével nézi az állam életét, beszámol az egyes korszakokban az államélet szerveiről és életjelenségeiről, azaz megírja Nápoly életrajzát.

A bevezetésben bevallja, hogy könyvei rendezése közben kezébe került Enrico Cenni: *Studi sul diritto pubblico* című műve, ez nyitotta fel szemét és ez volt kalauza Dél-Itália történeti rejtélyeinek megfejtésében.

Az alapfogalmak és előzmények előrebocsátása után négy fejezetben rajzolja az állam életét a századok folyamán. Az I. fejezet az autonóm állam berendezését tárgyalja, a II-ikban Nápolynak, a „*Viceregno*“-nak történetét adja, a III-ikban a belső forrongást és reformmozgalmat s a birodalom helyreállítását festi, míg a IV. fejezet a forradalmakról és a birodalomnak az olasz királyságba való beolvadásáról szól. Az egyes fejezetekben kiterjeszkedik a politikai, szociális, gazdasági és kulturális jelenségekre, de minél inkább közeledünk a legújabb korhoz s minél inkább veszít az állam kulturális jelentőségéből, annál inkább előtérbe lép a politicum. Legérdekesebb az I. fejezet, hol az államépület kiépítését, az egyes szervek működését, a népnek és a nemességnek jellemét mesteri kézzel rajzolja. Érdekes a II. fejezetben az a megállapítás, amely szerint a hosszú spanyol uralomnak a kormány kettős tevékenysége volt az oka: az ország védelme és a mindig lázongó bárók leigázása. Ezeket a bárókat részint az erőskezű királyoktól való félelem, részint királyuk mint császár (V. Károly) és óriási birodalom ura iránt való tisztelet tartotta féken. Ezzel függ össze a nemesség sülyvedése. A hanyatló nemesség a kormánnyal tart a nép ellen, de a kormány győzelme után a népnek kedvez, s ez az eljárás a megsértett nemességben a független állam eszméjét érleli meg s a *Macchia*-féle összeesküvéshez vezet. Célját nem éri el; új nemzet alakul ki, mely nem foglalja magában az ország egész lakosságát, hanem főleg az intellektuelleket, a középosztályt, míg a kimaradt nemesség Bourhon

Károly alatt udvaroncá válik, a legtehetségesebbek belépnek az intellektuális osztályba és hivatalt vállalnak. Ez az intellektuális osztály kezdi meg a reformok munkáját politikai, gazdasági és katonai téren. A francia forradalommal megkezdődik itt is a forradalmak kora, a Bourbonok elvesztik a talajt lábuk alól s végre Nápoly beolvad az Unita Italiába.

A politikai viszonyok tárgyalása mellett mindenütt nagy gondot fordít a gazdasági és pénzügyi helyzet rajzára s a III. fejezetben érdekesen fejtegeti a Descartes-féle racionalizmus hatását, melynek Nápolyban is megvoltak az apostolai és mártirjai, ez utóbbiak közt a történetíró Giannone. A filozófus szeme iparkodik mindenütt a dolgok mélyére hatolni s megőrizni objektivitását. Ez az utóbbi nem mindig sikerül neki.

Az az erős sovinizmus, amelytől túlfűtött a mai olasz lélek, Croce ítéletét is megvesztegeti nemzete javára. Róbert korára egy költeményt idéz, mely ezt a kort, mint az abszolút nyugalom és biztonság idejét dicsőíti (51. l.). Az otrantoi győzelemmel kapcsolatban megemlékezik Ferrante dicsőségéről, de mélységesen hallgat Mátyás királyról (52–53. l.). Túlzottan dicsőíti a nápolyi lovagerényeket stb.

A munka végén értékes bibliográfiát ad és művéhez két kis abruzzoi helység történetét csatolja.

Croce munkája olvasmányának is kellemes, mindvégig lebilincselő és rendkívül tanulságos. **Miskolczy István.**

Egon Cäsar Corti: Leopold I. von Belgien. Sein Weltgebäude Koburger Familienmacht. Wien, 1922. XV. + 280 l.

János főhercegnek, a német birodalom kormányzójának addig elzárt írásos hagyatékában I. Lipót belga királynak nagyszámú levele kerülve a szerző kezébe, a bécsi Staatsarchiv és az idevonatkozó irodalom alapján összefüggő vázlatát adja a belga király életének és közel hatvan évig tartott nagypolitikai szerepének. Érdekes ez az átekintés, mert évtizedeken át minden fontosabb európai eseményre meglehetősen nehezen hozzáférhető szempontokból világít rá. Kóburg Lipót, a kiesiny német uralkodóházak egyikének tagja, a napoleoni időktől a hatvanas évekig szüntelen tevékenységgel, származásához viszonyítva aránylag nagy súlylyal vett részt az európai politika egymást váltó kérdéseiben. Első házassága a korán elhunyt Sarolta hercegnővel, az angol trón várományosával az angol királyi ház tagjává tette; majd anyja révén unokahúga, Viktória királynő jórészt az ő közvetítésével választván férjül Kóburg Albert herceget, Lipót király állandó, ha befolyásban időnként váltakozó tanácsadója lett az angol koronának. Belgium trónjára lépve, ügyes és kitartó családi politikával közeli rokonságba került

Európának csaknem valamennyi nagy uralkodóházával. Az újonnan alakult kicsiny belga királyság függetlenségét Hollandiával, majd Franciaországgal, Poroszországgal, sőt Angliával szemben is egész életén át körültekintő diplomáciai tevékenységgel kellett biztosítania; életeleme, szenvedélye lett ezért a nemzetközi politikával való foglalkozás. Saját országában is diplomata maradt; így sikerült egyensúlyban tartania az egymással szemben álló pártáramlatokat. Egy emberöltő nyugalmat hozta így országának, míg Európát nagy háborúk és forradalmak tépdesték. Belgium az ő uralkodása alatt anyagilag százszoros erőre tett szert. A szerző azonban a fellendülés okait és menetét bővebben nem vizsgálja; I. Lipót, mint diplomata, érdekli őt elsősorban és ebből a szempontból valóban élénk képét adja a sikerek és csalódások sorozatának.

Magyar szempontból is vannak figyelemreméltó részei e műnek. Metternichnek és iskolájának politikáját, melynek merevségét Lipót király élesen elítélte, új adatokkal jellemzi. A magyar szabadságharccal szemben ellenséges álláspontot foglalt el az élete java részén különben liberális irányzat felé hajló belga király, mert országa függetlenségét féltette az európai bomlástól. E felfogása érezhető volt tanácsaiban, amelyekkel Palmerstonnak írántunk barátságosabb szándékait Viktória királynőnél ellensúlyozni igyekezett. Lipót Magyarország névleges, csak formákban nyilvánuló különállását kívánta, különben pedig egységes Ausztriát. A magyar és olasz szabadságharc ügyében személyes látogatásával ellensúlyozta az angol udvarnál Palmerstont, aki mindvégig ellensége is maradt a királynak, örökös szemmel kísérte és akadályozta beleszólását az angol külügyi politikába, annyira, hogy még Viktória királynőhöz intézett leveleit is felbontatta „véletlenül“ a külügyi hivatalban. Lipót király mindazonáltal inkább csak az európai békét, Belgium biztonságát féltő aggodalmában fordult a magyar ügy ellen; mint pályáján át sok más kérdésben, úgy ebben is megalkudott volna olyan megoldással, mely a magyar igényeket békés alapon kielégítette volna. 1859-ben, III. Napoleon olasz felszabadító háborúja előtt már azon dolgozik a király, hogy Ausztria-Magyarország kibékítésével szerezzen biztos alapot uralmának. E háború után Napoleon enyhíteni akarta az osztrák gyűlöletet magával szemben és a szerző a Staatsarchiv követjelentései alapján leírja, hogy miként; azért kötött hirtelen békét — mondta a francia császár az osztrák követ előtt —, mert nem akart Kossuthtal és Klapkával és a többi csőcselékkel egy irányban haladni. Akkor persze még titok volt, hogy Napoleon maga hozatta Párizsba Kossuthot és igyekezett őt rávenni Magyarország fellázítására. — A mű különben többször érinti Esterházy Pál hercegnek, a londoni nagykövetnek szerepét is a mult század második negyedének

történetében. Esterházy herceg, Ausztria első meghatalmazottja volt a londoni konferencián, mely Belgium önállóságáról döntött. E mű futó megjegyzéseiből is kivehető, hogy milyen rendkívüli bizalmas helyzete volt a magyar főúrnak az angol uralkodócsaládban, amely család pedig Metternich politikájával szemben nem érzett barátságosan, és milyen jelentékeny tevékenysége az angol külügyi politikával összefüggő nagypolitikai kérdésekben.

Hajnal István.

Brunn, Walter von: Die Handschrift des Schnitt- und Augenarztes Caspar Stromayr in Lindau im Bodensee. Zu der Lindauer Handschrift (P. I. 46.) vom 4. Juli 1559. Mit einer historischen Einführung und Wertung von..... Idre-Verlagsanstalt. Berlin, 1925. Ára vászonkötésben 62, pergamentkötésben 70 márka.

A sérvműtét és hólyagműtét ősrégi művészetét évszázadokon át rendszerint vándorló sebészek végezték. Ezek közt akad elég olyan, ki szakmáját a kor színvonalához képest kifogástalanul ismerte és gyakorolta, sőt tovább is fejlesztette. A szemészet történetének legkiválóbb ismerője és megírója, a nemrég elhunyt Hirschberg írja: „A tanulatlan sebészek és borbélyok, ezek a szó szoros értelmében vett kézművesek azok, akiknek a sebészet és a gyakorlati szemészet újramegalapítása köszönhető, s akik figyelemreméltóképpen nem a tudósok latin nyelvén, hanem anyanyelvünkön írnak.“ A sebészet nagy reformátora, a renaissancekorabeli francia Ambroise Paré és híres olasz kortársa, Pierre Franco is az egyszerű orvosok soraiból kerültek ki. Főleg az utóbbi híre él az orvostörténelemben mint genialis sérv- és hólyagoperátor s nevéhez fűzik a magas hólyagműtészeti felfedezését, s aki elsőnek operálta meg a kizárt sérvet, a hólyagműtétek terén pedig nagy sikereket aratott. Németországban ebben a korban egyetlen egy sebész sincsen, akit az orvostörténelem az említett francia és olasz mellé állíthatott volna. Éppen ezért nyer nagy jelentőséget Stromayr kézirata, aki önállóan s nyilvánvalólag teljesen függetlenül a sebészet külföldi nagyjaitól, szakmáját bizonyos vonatkozásaiban még Franco-nál is külön módon vitte előbbre. Hogy ezt az orvostörténelem csakis most állapítja meg, annak az az oka, hogy Stromayr kézirata évszázadokon át felfedezetlenül rejtőzött szülővárosánk, Lindau im Bodensee-nek városi levéltárában. 1909-ben tett róla először rövid említést az akkori városi levéltárnok, dr. Wolfart lelkész, Lindau város történelmében. 1910-ben Sudhoff professzor Lipésébe hozatta el a kéziratot, 1913-ban közölt belőle az Archiv für Augenheilkunde három képet és hét lapnyi terjedelmű szöveget, mely az aránylag jelentéktelen szemészeti részletet tartalmazza. Sudhoff azonban még ezt megelőzőleg megbízta Brunn professzort, az akkor még

az orvostörténelemmel is foglalkozó jeles német sebészt, hogy Stromayr munkáját kiadja és méltassa. Jött a háború, mely a tervet megakadályozta s amelyben Brunn jobbkarját elveszítette. A jeles sebész immár teljesen az orvostörténelem művelésére adta magát s főleg a sebészet történetének e téren mutatott fel már eddigelé is, jelentőséges eredményeket. Így került megvalósításra a régi terv is, Stromayr kéziratának kiadása. Magam is tanúja voltam annak a rendkívüli érdeklődésnek, melyet 1924-ben Innsbruckban a német természetbúvárok és orvosok gyűlésén, az orvostörténelmi szakosztályban keltett Brunn, amidőn a lindai kéziratot nekünk felmutatta és demonstrálta. Mindnyájan elragadtatással szemléltük a közvetlen, tradíciómentesen természetű, életfrissességű számos képet, melyen az emberek portraitszerűleg, színüket nem hagyott festésben, koruk pompás costumjében jelennek meg előttünk. Nem rideg sémák ezek a képek, mint aminőket az azon korbéli sebészeti könyvekben, pl. Gersdorff vagy Brunschwigéiben lehet látni, — ezek mind nyilvánvalólag a Strohmayr paciensei, kik itt hol mosolyogva, hol pedig, amikor az operáló asztalon fekszenek, fájdalmas arkifejezéssel jelennek meg előttünk. Alig lehet kétséges, hogy ezeket a jó lindai ismerőseket maga a derék chirurgus rajzolta és festette meg.

Brunn teljes terjedelmében adta ki a kéziratot és pedig külön a szöveget, külön, egymásutánjuk szerint az ábrákat. (Stromayr az ábrákat a szöveg között hozta). Ez előbbi az 1—194, az utóbbiak 195—364 lapot veszik igénybe. Ezeket megelőzi Brunnak értékes és tartalmas bevezetése, mely a kézirat jelentőségének és sorsának ismertetését, továbbá a sérv és hályogműtét történetét tartalmazza.

Nem hagyhatjuk megemlítés nélkül a könyvkiadó cég munkáját sem, mely a kézirat hű reprodukciójának művészetével s a XVI. századbeli pergamentkötés kifogástalan és szép imitációjával a legnagyobb dícséretre tette érdemességét.

Győry.

Wegner, Richard N.: Frankfurts Anteil an der Verbreitung anatomischer Kenntnisse im XVI. bis XVIII. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Urgeschichte der Frankfurter Hochschule. (Frankfurter Gelehrte Reden und Abhandlungen. 5. Heft.) 39 lap, 10 ábrával. Englert & Schlosser in Frankfurt am Main. Ára 160 márka.

A frankfurti egyetem megalapításakor főleg a már meglevő bonctani és természettudományi intézetek voltak azok, melyek régi hagyományokra visszatekintenek. Ezért ezeknek a fejlődése és működése az egyetem történetével szorosan össze van kapcsolva. Köztük a legrégibb és tekin-

télyesebb a dr. Schneckeberg-féle theatrum anatomicum, melynek 1763 az alapítási és 1776 a megnyitási éve.

Szerzőnktől azonban megtudjuk, hogy a város tanácsa már 1384-ben törekedett egy egyetem megalapítására, ezt azonban a pfalzi választófejedelem az 1386-ban felállított heidelbergi egyetem javára megakadályozta. Ily módon Frankfurt kénytelen volt egyetem nélkül fejleszteni a tudományt, többek között a bonetant is, melynek fejlődéséről e munka körülményesen beszámol. 1533-tól 1748-ig több mint száz bonetani munka jelent meg a frankfurti nyomdákból, túlnyomó részükben illusztrációkkal. Az utóbbiak közül 10 képet is reprodukál a szerző, aki munkájával Frankfurt kultúr- és orvostörténelmi multjának ismertetéséhez egy szép additamentumával járult hozzá.

A könyv kiállítása igen szép, az ábrákra a kiadó cég nagy gondot fordított.

Györy.

Eduard Stemplinger: Antike und moderne Volksmedizin.

(Das Erbe der Alten, 2 Reihe, Heft 10.) 120 lap. Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. Lipse, 1925. Ára 4, kötve 5-50 márka.

Sympathetika és babona a gyógyászat terén oly kérdések, melyek felett a legtöbb ú. n. „művelt ember“ már csak szánakozóan mosolyog. A kultúrtörténész azonban más szempontból nézi őket, mert tudja, hogy a babona az orvoslás terén benne lappang az emberek túlnyomó részében, s hogy a kereszténység sem tudta legyűrni mindmáig a babonát, hogy egyike az azon kapcsolatoknak, mely a modern világot a legszorosabban összepántolja az antik pogányság világával.

Szerzőnk a különböző tudományágak képviselőinek sorozatát kötelezte le vele, hogy a népies gyógyászat gyökereit, a démonhitet, a kultuszszerű és okkult gyógy módszereket (sympathetika, ráolvasás, megigézés, amulettek) és az iatromathemika jelentősebb vonatkozásait (astrologikus gyógyászat, horoskop stb.) munkájában tárgyalás alá vette, megvilágításba helyezte, az antik népies gyógyászat irodalmát feldolgozta és a modern jelenségekkel kapcsolatba hozta, s az antik képzeteknek és gyógyeljárásoknak mind a mai napig is folytatódó kihatását behatóan megállapította. Érdekelni fogja tehát könyvünk a teológust, a pszichológust, az etnográfus, az orvos- és kultúrtörténészt, a filológust és végül minden igazában művelt embert.

Valóban nem könnyű volt a sora a tudományos gyógyászatnak, mert nemcsak a népies babona állotta útját kutatásainak, hanem a bölcsészeti spekuláció s a keleti misztika benyomulása az alexandriai birodalom széthullása után. továbbá az új kereszténység démonisztikus kórtana, melyek az elfoglaltan tapasztalati tudomány előrehaladása elé oly sokféle koloncot vetettek. A neoplatonikus bölcsészet is a

démonok tömegével népesítette be a világot, a gnoszticizmus pedig talizmánokat, amuletumokat és magikus jeleket hozott ajánlatba és divatba jöttek a csodatevések, a csodakurák, az ördöngűzések és az asztrológusok.

És mindez, ha letompítva, leszeliidítve is, ma is él köztünk. Stemplinger mélyreható munkája tisztán láttatja velünk mindezen gondolkodásbeli aberrációknak eredetét, folytatóságát és ma is ható eleven erejét.

Melegen ajánljuk e művet a fentidézett különböző tudományos érdekeltségek képviselőinek figyelmébe. **Győry.**

Folyóiratszemle.

Budapesti Hírlap. 1926. 3. sz. *Eöttevényi Olivér: A szabadságharc bizalmas aktáiból.* I. Miként vélekedtek az osztrákok Bachról. II. Egy mentelmi jogi eset 1849-ből. III. Météternich herceg hátralékos számadásai. — 13., 16. és 19. sz. *Horánszky Lajos: Batthyány Lajos gróf tragédiája.* Felolvasás a Kisfaludy-Társaság székfoglaló ülésén. Batthyány periratainak ismertetése. — 27. sz. *Eöttevényi Olivér: A szabadságharc bizalmas aktáiból.* I. A palatinus-huszárok hazaszökése. II. Kossuth gyermekeinek a kivándorlása. — 56. sz. *Takács Sándor: A gyalmos vagy szegedi halászhók.* A XVI. és XVII. századi halászhók rendtartásait ismerteti. — 76., 78. sz. *Dánielné Lengyel Laura: Napoleon.* Emil Ludwig könyvének ismertetése. — 92. sz. *Szász Károly: A szatmári béke.* Lukinich Imre könyvének ismertetése. — 103. sz. *Takács Sándor: Arculcsapás.* A császári hadak garázdálkodása hazánkban a XVII. században. — 113. sz. *Lukinich Imre: Rákóczi elfogatása 1701-ben.* Rákóczi Longuevaltól Bécsben kiszolgáltatott levelezésének ismertetése Barbesieuxvel 1700-ban. — 115. sz. *Emlékek Dedk Ferenc életéből.* Széll Kálmánné, Vörösmarty Ilona könyvének ismertetése.

Budapesti Szemle. Május. *Takács Sándor: Vigkedvű Tahy Bernát.* Eleven színekkel rajzolt genre kép, a mozgalmas, borivó XVI. század egy jellegzetes magyarjának, Nádasdy Tamás kedvelt udvari emberének, a számos portyázásban, hadakozásban, küldetésben s a nádorispán udvarában egyaránt kitűnt nagyvívó lovas vitéz, Tahy Bernátnak élettörténete. — *Zelovich Kornél: Széchenyi és a magyar közlekedésügy.* (II.) Széchenyi gyakorlati alkotásai: a dunai hajózó út, Lánchíd stb. megvalósításánál mutatkozó rendkívüli nehézségek indították a grófot egy országos pénztár felállításának gondolatára s nagymértékben befolytak a kormánykörök munkájába való bekapcsolódására. A cikk vázolja Széchenyinek a Közlekedési osztály éléreállítását, e hivatalban kifejtett tevékenységét a Tisza-szabályozás és vasúthálózatunk kiépítése terén, áttekintve ismerteti Széchenyi nagykoncepcióját s a legutóbbi időkig helyesnek bizonyult közlekedési politikáját s mint mérnökember értékeli Széchenyi közlekedési alkotásainak technikai szempontból is bámulatot érdemlő voltát. — *Ferdinandy Geyza: Erzelmi tényezők a magyar alkotmányban.* A Szent korona misztériumával, a koronának mint ékszernek történetével, a korona királlyá avató erejéről alkotott közjogi tannal s annak kifejlődésével, történetével foglalkozik. — *Vikár Béla: A magyarság tánca.* Réthei Prikkel Marián könyvének ismertetése.

Június. *Br. Forster Gyula: A lelkészek ellátásának és a főpapi javadalom és jövedelem szabályozásának kérdése a Habsburg-Lotharingiai ház királyai idejében.* (II.) Szerző behatóan foglalkozik Ferenc király-

nak a főpapi javadalmak szabályozására — mi egyúttal a papnöveldék szükségleteinek s a plébánosok ellátásának s plébániák szervezésére szükséges anyagi eszközök megszerzésének célját szolgálja — irányuló törekvéseivel s a reformok végrehajtásának, illetőleg az e körül folyó hosszadalmas javaslatok, tárgyalások történetével, végre e probléma további fejlődésével, a Ferenc József uralkodása alatt történt ezirányú intézkedésekkel az Ausztria s a pápaság között kötött konkordátummal kapcsolatban s a kérdésnek az 1898. évi törvényben talált megoldásával. — *Hardy Kálmán: A tengeralttjáró háború.* Áttekintést ad a német tengeri haderő bűvárhajóiban való erejéről, az U-hajók munkájáról, a tengeralttjáró háború bel- és külpolitikai következményeivel, mely utóbbiak az Egyesült Államok hadüzenetére szolgáltatottak alkalmat s szól a hadviselés e módjának a nemzetközi joghoz való vonatkozásairól.

Szeptember. *Berzeviczy Albert: Megemlékezés Jókairól.* — *Viszota Gyula: Politikai eljárás Széchenyi életéből,* mely Metternichkel való viszonyát é'énken megvilágítja. A herceg a Wesselényi megmentése körül tanusított buzgalma miatt gyanúsna láttott Széchenyit, kiben különben sohasem bízott, magához hívatta s a róla legújabbban beérkezett ágensjelentések tartalmát vele közölte. Széchenyi a súlyos vadakra írásban terjesztette be védelmét, melyet Metternich jónak láttott elfogadni, az ügy aktáit félretétetvén, hogy azok „annak idején“ ellene felhasználhatók legyenek. — *Heller Farkas: Buday László. megemlékezés.* — *Ybl Ervin: Képzőművészet.* (Az 1925. év első felének művészi eseményei.) — *Gopcsa László: Arany János és Petőfi gyorstrása.* — *Szabolcsi Bence: Népdalok.* (Bartók Béla munkájának ismertetése.)

Október. *Ferdinándy Geyza: Erzelmi tényezők a magyar alkotmányban. (II.) A nemzeti nyelv.* Fejtegeti az okokat, melyek a Nyugat fejlődésével ellentétben nálunk a nemzeti nyelv érvényesülését a mult század derekáiig megakadályozták s ismerteti a tényezőket s eseményeket, melyeken át a magyar végül is az állam kizárólagos nyelvévé vált. — *Bajza József: A magyar-horrát unió felbomlása.* A világháborút követő összeomlás 1918 októberének lázas napjaiban elszakította Horvátországot a magyar koronától. A nyolcszázéves állami kötelék szétbomlásának körülményeivel, ennek okaival s következményeivel foglalkozik, így becses adatokat nyújt Magyarország legutóbbi korszakának történetére. — *Kenedy Géza: Syracuse.* A cikk — egyébként utiemlékek az itáliai hellén kultúra emporiumából — a város és környékének topografikus történeti leírását s Syracuse ókori történetét (a gyarmatosítástól a római imperium alá jutásig) tartalmazza. — *Eckhardt Ferenc: Dopsch Alfonz.* A modern művelődés — illetőleg gazdaságtörténelem egyik legkiválóbb munkásának, Dopsch professzornak pályáját, tudományos munkásságát s a szakirodalomban kitűnő műveit ismerteti. — *Darkó Jenő: Platontól Plethonig.* A görög filozófia története általános kultúrhistoriai szempontból figyelmet érdemlő fejezetével, Platonnak az ókori görögségre gyakorolt hatásával foglalkozik.

November. *Balog Jenő: A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása.* Nemzeti művelődésünk és nyelvünk fejlődésének akadályait érintvén a külföldön létesült akadémiákról s a hazában Magyar Tudós Társaság felállítására irányuló törekvésekről szól, végül a november 3-i ülésről fennmaradt egykorú feljegyzéseket adja. — *Gall Jenő: Széchenyi eszmévilága.* A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Széchenyi-cykulusának eredményét, az együttesen Széchenyi lelki eszmévilágáról, törekvéseiről, szellemi képességeiről átfogó kénet adni törekvő 18 esszét ismerteti (Beöthy, Apáthy, Berzeviczy. Prohászka. Pauler, gr. Andrásy

Gyula, Tolnai stb. szerzőktől). — *Zelovich Kornél: A szászszentendős vasút.* Az első vaspálya, a stockton—darlingtoni vonal megnyitásának 100 éves fordulója alkalmából megismertet szerző a vasút két alkateleme: a sínpálya s a lokomotív fejlődésének történetével. — *Bajza József: A magyar-horvát unió felbomlása.* (II.) Folytatólagosan tárgyalja a bomlás okait s annak mutatózó tüneteit. A háború alatt fokozottabb, Amerikára is kiterjedő tevékenységet kezdett a délszláv propaganda, különösen veszedelmes volt a monarchiából emigrált szerbek-horvátok munkája. Sőt a kormánykörök erélytelen magatartása nyomán a birodalom keretén belül is megindult az erjedés a szlávok körében; kiemelkedő momentuma ennek a Reichera 1917 május 30-i ülésén Korošec által felolvasott nyilatkozat; gyorsította a bomlást a corfui deklaráció. A hatalom észrevétlenül meg nem bízható elemek kezébe csúszott át s minthogy az 1868. évi magyar-horvát kiegyezés életképtelen volta s a kérdés rendezéseivel szemben mindig tanúsított vonakodás a kibékülést kizárta, a világháború szerencsétlenre fordult kimenetele meghozta az összeomlást. — *Darkó Jenő: Platontól Plethonig.* (II.) A platonizmus a Nagy Konstantinnal győzelemre jutott kereszténység idejében, a görög középkorban. — *Kéký Lajos: Jókai.* A centenárius alkalmából megjelent Jókai-életrajzok ismertetése.

December. *Berzeviczy Albert: Deák Ferenc miskolci szobra előtt.* (A miskolci Deák-szobor leleplezése alkalmából.) — *Kádár Károly: Gróf Széchenyi István és a nagy magyar Alföld.* Széchenyi életének alapszemléje a magyar faj nemesebb kifejtése, természetes tehát ragaszkodása a tiszta magyar lakosságú Alföldre, melyet hatalmas kertet szeretne varázsolni, kultúrában emelni s hygiénikus viszonyaiban megjavítani a folyók szabályozása, a Duna-Tisza csatorna megépítése, a közlekedés kifejlesztése által. Széchenyi élete második korszakában, mikor a kormány felé közeledik, fokozódó energiával fog hozzá az Alföld felemelését célzó gyakorlati munkához: a Tisza völgyének megrendszabályozásához s Magyarország közlekedési hálózatának megteremtéséhez. — *Zelovich Kornél: A szászszentendős vasút.* (II.) A közvéleménynek a vasúttal szemben az első időkben kialakult állásfoglalását, egyfelől az előítéletekből fakadó ellenszenvet, másfelől az új találmánnyal szemben érzett extatikus csodálatot rajzolja. — *Voinovich Géza: Jókai.* — *A Magyar Tudományos Akadémia alapításának százados ünnepe.* Berzeviczy Albertnek a száz éves forduló emlékére tartott ünnepségek megnyitó beszéde: visszatekintés az Akadémia történetére, százados munkásságára. — *sz. k.: A Népszínház története* (Verő György munkája), *b—r.: Kemény Zsigmond életrajza* (Papp Ferenc 3 kötetes műve). Könyvismertetések.

Katholikus Szemle. 1926. évf. 1. sz. Müller Lajos S. J. Nyisztor Zoltán: *Szechták Magyarországon.* — Babura László Bölcskey Ödön: *Capistránói Szent János élete.* — Balogh Albin Karácsonyi János: *Szent László király élete.* — Bartha József Bán Aladár: *A finn nemzeti irodalom története.* — Finály Gábor Fejér Adorján: *Római régiségek c. művét ismerteti.*

2. sz. *Timkó Jordán: Frédéric Ozanam.* Elsősorban Georges Goyounak ilyen című nagyobb életrajza alapján ismerteti a neves francia történész és irodalomtörténész működését. — *Mihelics Vid Jaques Pion: Albert de Mun c. művét.* — *—y —l: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene c. művet ismerteti.*

3. sz. *Túri Béla: A szatmári béke.* Lukinich Imre: *A szatmári béke története és okirattára c. művét ismerteti.* — *Balanyi György Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig c. művének II. kötetét ismerteti.*

4. sz. *Michel Károly: Savigerie bíbornok.* Charles-Martial Allemand

Savigerie francia származású, északafrikai hittérítő, főpap működését és ezzel kapcsolatban különösen az algiri és tuniszi viszonyokat tárgyalja a XIX. század második felében. — *Balanyi György Bainville J.: Franciaország története.* — *Túri Béla Franz Schwyer: Politische Geheimverbände.* — *Székely Ottokár Johannes Reinke: Mein Tagewerk.* — *Aldásy Antal Reiszig Ede: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon I. rész c. művét ismerteti.*

5. sz. *Túri Béla Vizsota Gyula: Gróf Széchenyi István Naplója.* — *Michel Károly G. K. Charleston: Saint François d'Assise.* — *Paluscsák Pál Xenia Thomastica: Divo Thomae doctori communi Ecclesiae occasione VI. centenarii ab eius canonisatione oblata.* — *Balogh Albin Zeiller Frigyes: Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain.* — *X. Stimakovits László: Bevezetés a művészettörténetbe c. művét ismerteti.*

6. sz. *Gáspár Pál: A katolicizmus helyzete az Egyesült-Államokban.* Történeti bevezetésképen vázolja a katolikus bevándorlóknak vallásukért folytatott küzdelmeit, amelyeknek csak Washington győzelme vetett véget. — *Túri Béla Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elköszönt levelezése c. művét ismerteti.*

7. sz. *Kőrösi Albin: Camoens.* A nagy portugál költő hányatott életét beszéli el és költészetét méltatja. — *Martin Aurél Hartmann Grisar S. J.: Martin Luthers Leben und sein Werk.* — *Szinnyei Ferenc Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona: Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből c. művét ismerteti.*

8. sz. *Martin Aurél: Szent Ferenc igazi nagysága.* Cáfolja azt az újabb keletű felfogást, mintha Assisi Szent Ferencet működése és felfogása szembelyezze volna a hivatalos egyházzal. — *Málnási Ödön: A kereszténység Magyarország területén a honfoglalásig.* Rövid összefoglalás a nagyközönség számára. Pannónia területén az első hittérítők az apostolok és tanítványaik voltak; a kereszténység első központja Sirmium. A kereszténység az üldözések dacára gyorsan terjedt, 400 körül Pannónia lakosságának zöme keresztény volt. Sok követője akadt az arianizmusnak is. A kereszténység a hún, germán, avar uralom alatt is fennmaradt és a frankok alatt újjászerveződött; különösen a pannonszlávok között erősödött meg; nagyrészt ezektől vették át a magyarok is, akik azonban ismerték már a honfoglalás előtt is. — *Rusznák Rezső: A nyugat, a szláv világ és a keleti egyházak.* Az „Union Catholique d'Etudes Internationales” osztrák csoportjának „Abendland, Slawentum und Ostkirchen” címen megjelent előadásorozatát ismerteti. Az előadások közül több történeti vonatkozású. — *Tóth László Virginio Prinzivalli: Gli anni santi (1300—1925) c. művét.* — *B. E. Pintér Jenő: Magyar Irodalomtörténete második kiadását ismerteti.*

9. sz. *Zoltány Irén: Gyulai Pál emlékezete.* Elsősorban kritikai működését vizsgálja. — *Bánfi F. Ferenc: Nagy Lajos királyunkat ábrázoló festmény a Szent Péter atleplomában.* Róma régi magyar vonatkozású emlékeinek maradványai közül kiemeli azt a mennyezetképet, amely a Szent Péter-templom alatt fekvő egyik kápolnában látható s azt a jelenetet ábrázolja, amikor Nagy Lajosnak zarándoklása alkalmával megmutatják Szent Veronika kendőjét. A képet VIII. Orbán pápa készíttette 1625-ben. Tisztázza a kép alatt látható téves felírás értelmét; Nagy Lajos 1350-ben vezekelt Rómában VI. Kelemen pápa, nem pedig, mint a felírás mondja, IX. Bonifác alatt. Az első nápolyi hadjáratlalt ugyanis interdictumot vont magára s a kudarcok késztették arra, hogy Rómában vezekeljen és az interdictum alól feloldozást nyerjen. — *Walter Gyula: Egy százados évforduló.* Megemlékezés Overberg Bernádról, a XVIII. sz. végi, XIX. sz.

elei westfáliai népoktatás egyik előharcosának működéséről. — *Balany György Brisits Frigyes: Assisi Szent Ferenc, — Balogh Albin Zborovszky Ferenc S. J.: Az őskor embere, kultúrája és vallása* c. művét ismerteti.

10. sz. *Martin Aurél: Káldi György emlékezete.* A Vulgata magyar fordítása megjelenésének 300. évfordulója alkalmából méltatja a fordító érdemeit. Káldi György 1573-ban született, iskoláit Nagyszombatban kezdte, Kutassy nagyszombati nagyprepost, utóbb egri püspök és esztergomi érsek mellett nevelkedett és 25 éves korában mint esztergomi nagyprepost Rómába ment tanulmányútra. Itt belépett a jezsuita-rendbe, hazatérve tanárkodott, később a jezsuiták nagyszombati rendházának főnöke, a kollégium, majd a nemes ifjak nagyszombati nevelőintézetének igazgatója lett. Pályáját, mint a pozsonyi jezsuita kollégium rektora, 1634 okt. 30-án fejezte be. A teljes Szentírást nem egészen másfél év alatt fordította le. — *Michel Károly: Görres József.* Születésének 150. évfordulója alkalmából méltatja Görres kiváló német publicista és katolikus szellemű író munkásságát. — *Kühár Flóris Babura László: Nagy Szent Gergely élete és Barna Leander: Nagy Szent Gergely pápa.* — sz. r. Lukinich Imre: *Mohácsi Emlékkönyv, 1526.* — *Mihályfi Ernő Divald Kornél: Magyar művészettörténet.* — *B. E. Saly László: Az egyetemi templom. A pálosok régi pesti székesegyháza* c. művét ismerteti.

Napkelet, 1926. évf. 1. sz. Horváth János: Vörösmarty. A Za'án futásában Vörösmarty egyéniségének megnyilatkozásait vizsgálja. — *Hóman Bálint: Domanovszky Magyar történelme.* Röviden rámutat azokra a mulasztásokra, amelyeknek eredményeképpen a nyugati nemzetek alig tudnak ró'unk. Akik Magyarország után vagy a magyarság multja után érdeklődtek, kénytelenek voltak velünk szemben ellenséges érzelmű írónak tendenciózus munkáit olvasni. Ezt a hiányt pótolja Domanovszky Sándornak Münchenben megjelent „Geschichte Ungarns“ című összefoglaló műve. — *M. N.: A Blick.* Széchenyi dőb'ingi hagyatékának Tolnai Vilmos szerkesztésében megjelent harmadik kötetét ismerteti. Tolnai bevezetőjének alapján röviden összefoglalja a kötetben közreadott művek legjellemesebbjeit, a Blick keletkezésének történetét. — *Müller Lipót: Könyv Jókairól az elszakított magyarságnak.* Gál János: Jókai élete és írói jelleme című, Berlinben megjelent művét ismerteti. — *Rácz Lajos: Rousseau levezetése.* Rousseau-nak Théophile Dufour kiadásában most megjelent teljes levelezését ismerteti.

2. sz. *Papp Viktor: Haydn nyomában.* Leírja a XVIII. századvégi eszterházi hercegi udvart, az ott lefolyt opera- és színielőadásokat, részletesebben Haydn eszterházi működését és a hercegi zenekart. Egy 1784-i konvenció könyvből közli az operaház és a marionett-színház leírását. — *Baross Gyula: Kristóf György két könyve Jókairól.* Jókai élete és művei és Jókai napjai Erdélyben c. művének ismertetése. — *Brisits Frigyes Divald Kornél: Felvidéki séták* c. művét. — *Tolnai Vilmos Gonda Bélának Túrri Istvánról szóló tanulmányát* ismerteti. — *Kastner Jenő: Nemzeti újjáébredés és szabadságharcosság.* A. Luzio: La Massoneria e il Risorgimento c. művének ismertetése.

3. sz. *Kék Lajos: Gyulai Pálhoz írt levelek.* Arany, Tompa, Petőfi Zoltán, Csengery Imre, Kriza, Erdélyi János, Léway, Szász Károly és Tóth Edének inkább irodalomtörténeti jelentőségű levelei. — *Székfi Gyula: Alarcos könyvek.* Az egyik Sebestyén Gyulának „Gesta Hungarorum. A magyar hősmondák öt könyve“ c. verses munkája, amelyből egyelőre három kötet jelent meg. Székfi az ötödik. Emese álmáról szóló könyvet veszi bonckés alá: „csinált népiesség, izléstelen invenció és alantas fel-fogás dolgában a modern ponyvairodalom termékeit is felülmúlja“. —

A másik álarcos könyv H. G. Wells könyve: A világtörténet alapvonalai, az élet és az emberiség történetének tükre. A szerző — aki természetrajz-tanár volt, — újszerű történelmet akart írni a világnak, hogy úgy ismerjék meg a multat és a valót, amilyen az volt, közös eszmét akar adni a népeknek, hogy közös eszmén épüljön fel a jövő. De a munka fércmunka, szerzője régebbi feldolgozások alapján regisztrálja az eseményeket, azok közül is inkább azokat, amelyeknek elmondása céljának megfelel, közben ízléstelen és olyan megjegyzésekkel kíséri, amelyekből kitűnik, hogy a történeti korok szelleméről, lelkületéről sejtelve nincs. Előszeretettel sorakoztatja fel azokat az adatokat, amelyek a katolicizmusra és az uralkodókra kompromittálók. A munkát az orosz bolsevisták és a cseh vezetőférfiak dicséretével fejezi be. — *Pigler Andor Hekler Antal: Michelangelo* című művét ismerteti. — *Velezdi Mihály: Emlékek.* Szász Károly ilyen című memoárjának ismertetése. — *bs. — A görög színház.* Octave Navarre: *Le théâtre grec* c. könyvének ismertetése. — *Kéký Lajos Szinnye Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig* megjelent első kötetét ismerteti.

4. sz. *Hajnóczy Irén: Katona József színházterve.* Közli Katona Józsefnek kecskeméti ügyész korában a városi tanácshoz 1826 közepén intézett beadványát, melyben egy mellékelt tervrajz szerint a piaci mészar-széknek színházzá való átalakítását kérte, többek nevében. A város vezetősége foglalkozott is az eszmével, de megvalósítására nem került sor. A kecskeméti színház csak 1896-ban épült föl. — *Kastner Jenő: Papini cikke Assisi Szent Ferencről.* Vázolja Assisi Szent Ferenc életét és magyar fordításban közli Papinnek Szent Ferencről írt cikkét, Papini cikke Szent Ferenc lelkületét, alázatosságát tárja elénk. — *Zlinszky Aladár: Keszthelyi Helikon.* Azoknak a pályaműveknek és beszédeknek a gyűjteménye, melyek az 1921 július 2-án gróf Festetich György emlékének szentelt ünnepélyre készültek és amelyek egy kötetben most láttak napvilágot. Jelen cikk ezen kötet ismertetése. A Századok olvasóit elsősorban Négyesy Lászlónak „Festetich György gróf a magyar irodalomban” című hosszabb dolgozata érdekelheti, amely a Georgicon alapítójának életét és működését tartalmazza. — *Tolnai Vilmos Takáts Sándor: Magyar nagyasszonyok.* — *y. Bölskei Ödön: Capistrano Szent János élete* c. művét ismerteti. — *K. D.: Ismeretterjesztő könyvek.* Három könyv, köztük Hegyaljai Kiss Géza: *Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony* c. művének ismertetése. — *B. Gy.: Nagyasszonyok a magyar reformációban (II.).* Hegyaljai Kiss Géza hasonló c. könyvének ismertetése. — *Koszó János Neumann: Profile* c., Münchenben megjelent művét ismerteti. A kötet a világháború harminc legfőbb szereplőjének arcképvázlatát, (köztük magyarokét is), tartalmazza, személyes találkozások alapján, elég tárgyilagosan. — *Zlinszky Aladár: A magyar hún-mondák kérdésének mai állása.* Császár Elemérnek hasonló című, az Irodalomtörténeti Füzetek közt megjelent tanulmányát ismerteti. — *Oroszlán Zoltán: Legújabb régészeti irodalmunk.* Röviden ismerteti az utóbbi években feltárt archaeológiai leleteket. Ezeknek szokatlan gazdagsága mellett annál szembetűnőbb a magyar archaeológiai irodalom szegénysége. Az Archaeológiai Értesítő új életrekelésére csak most történt az első kísérlet, az „Esztergom Evlappjai” és „Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem archaeológiai intézetéből” c. folyóiratokon kívül archaeológiai szakfolyóirat nincs. Szemlét tartva a magyar archaeológiai irodalom újabb termékein, Hillebrand Jenő, Kuzsinszky Bálint, Láng Nándor, Alföldi András, Fettiák Nándor, F. Takács Zoltán cikkei, Rhé Gyula: Veszprém vármegye avar emlékei és Schober Arnold: *Die römische Grabsteine von Noricum und Pannonien* c. munkáit ismerteti. — *Kiss Lajos: Egy történelmi nevezetességű levél 1849-ből.* Rövid bevezetéssel közli Láner Ferenc

pesti egyetemi jogtanárnak Pestről, 1849 jún. 9-én öccséhez intézett levelét, melyben leírja többek közt Kossuthnak jún. 5-i bevonulását Pestre.

5. sz. *Eckhart Ferenc: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél levelezése.* Angyal Dávid hasonló című művének ismertetése. — *Bartók György: Allitóltagos Szent István-szobor a bambergi dómban.* A bambergi hagyománnyal szemben, mely szerint a szobor Szent István magyar királynak Bambergben történt megkeresztelésének emlékére készült volna, megállapítja, hogy az a rheimsi dóm lovasszobrának egyszerű másolata.

6. sz. *Mályusz Elemér: Martinovics és társai.* Részlet a szerzőnek a Magyar Történelmi Társulat kiadásában „Sándor Lipót főherceg nádor iratai” címmel megjelenő, sajtó alatt lévő művéből. Ez a szemelvény II. Lipót titkosrendőreinek működését és Martinovics kétszínű szerepét tárgyalja. — *Brisits Frigyes: Az újabb magyar Szent Ferenc-irodalom.* Balanyi György: Assisi Szent Ferenc élete és A tökéletesség tükré című műveit, P. Alfonso M. Santorellinek Pálffy Erzsébet grófné fordításában megjelent Szent Ferenc életrajzát, és Jörgensennek Hirschler József fordításában megjelent Szent Ferenc életrajzát ismerteti. — *M. L. Voinovich Géza: Az angol irodalom története.* — *Rédey Tivadar Galamb Sándor: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből* c. művét ismerteti.

7. sz. *Szekfű Gyula: Tomori.* A magyar romantikus költők bizonyos egyoldalú mezbe öltöztették Tomori alakját s csak az újabb kutatás derít rá némi fényt. Családja délvidékről került a felvidékre: a család tagjai nagy urak familiárisai voltak. Tomori Pál Bornemissza János kincstartó mellett tűnt fel, annak segédkezett állami és magánügyeiben is s mint Bornemissza fogarasi várnagya, állása következtében csakhamar nevezetes szerepet kezdett játszani, közügyekben is. A székielek zendülésének megfékezésével, majd a parasztlázadás leverésekor és a török elleni harcokban hírt, dicsőséget és jutalmul vagyont is szerzett magának, de húsz évi küzdelmes élet után — lelki életre vágyva — 1520-ban megvált eddigi pályájától és belépett a Szent Ferenc-rendbe. Nem maradhatott soká kolostorban. Nándorfejérvár eleste az udvart hirtelen felrázta a kábulatból s a délvidék védelmét főkapitányi címmel Tomorira bízták, akit, hogy Bornemissza volt familiárisának tekintélye és jövedelme is legyen az ország védelmére, kalocsai érsekké neveztek ki. Tomori csak a pápa parancsára fogadta el 1523-ban ezt a megbízatást, de azután — magára hagyatva, csupán a pápai követtől támogatva — emberföltöti munkát végzett. A várakat kijavíttatta, zsoldosokat toborzott, de „Mohácsot” már nem tudta megakadályozni. A katasztrófa földkezésében neki kevés szerepe volt. Politikával soha nem foglalkozott s neki az ütközetet elhatározó királyi tanácsban, a politikai pártok küzdelmében, szava nem volt. Ő csak végrehajtotta a határozatot. A mohácsi idők legszebb alakja volt. — *B. Gy.: Vörösmarty leánya — Deák Ferencről.* Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona: Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből c. emlékiratának ismertetése. — *Horváth János: Katona József Debrecenben.* Hajnóczy Ivánnak ilyen címmel megjelent, Katona életére vonatkozó adatgyűjteményét ismerteti. — *Koszó János Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története,* — *Kéky Lajos Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalomunk a szabadságharcig* c. munkáját ismerteti. — *Cs. Sebestyén Károly: Milyen házban laktak a honfoglaló magyarok?* Rokon keleti népekről maradt leírások és a nyelvészet támogatása mellett megállapítja, hogy a magyarok eredetileg a finn *kota*, vagy az osztják *csumhoz* hasonló, állati bőrrökkel vagy nyírfakéreggel borított sátorban laktak, körülbelül az V. századig, amikor bolgár-török szomszédaiktól az oroszul *jurt*nak nevezett, elég fejlett kivitélű nemezsátort vették át. Rögzített lakóházat csak a honfoglalás után, lassan kezdtek használni és az itt talált szírvok-

tól vették át. Leírja a *jurt* és a letelepedés után használt ház berendezését is.

8. sz. *Galgóczi György: Küzdelem a magyar állammeyelvért.* Szezfű Gyulának a Magyar Történelmi Társulat kiadásában megjelent „Iratok a magyar állammeyelv történetéhez 1790—1848” című művének ismertetése. — *Rédeyné Hoffmann Mária: Acs Gedeon bujdosó érei.* Acs Gedeon ref. lelkész, 1848—49-ben honvédszázados volt és Kossuthal együtt emigrált Törökországba. Az itt közölt cikksorozat a Nemzeti Múzeumban levő terjedelmes naplójának tartalmi ismertetése. Leírja a menekülők hányatott útját Viddinbe, tárgyilagosságra törekedve, majdnem ellenszenves hangon festi le a menekültek viddini, majd sumlai táborát, a kétségek és remények között hányódók elkeseredett hangulatát és tespedő életét. Kossuthról és a szabadságharc többi vezéralakjáról szándékosan kerüli a megemlékezést, úgy látszik azért, mert nem a legkedvezőbb színben tüntethette volna fel őket. Sumláról Kossuthal együtt Kjutakjára került. Az itteni mindjobban nyomaszto, sivár, egyhangú élet, majdnem apátia közepette megváltásként üdvözölte a hírt, hogy az amerikai kormány meghívta az emigránsokat. Érintve amerikai fogadtatásukat, elmondja társainak az új hazában talált tarkánál-tarkább elhelyezkedését. — *Magyar Nézó: A Napkelet Könyvtára.* Többek közt megemlékezik Pais Dezső „Magyar Anonymusáról”. — *Szezfű Gyula: Mohácsi Emlékkönyv 1526.* Ismertetés. — *Kazai Gyula: Herczeg Ferenc — Tisza Istvánról.* Herczeg Ferencnek „Das moderne Ungarn” c. sorozat első füzeteként megjelent „Graf Stephan Tisza” c. munkáját ismerteti.

9. sz. *Horráth János: Jegyzetek Bánk bán sorsáról.* A „Bánk bán” lassú érvényesülésének okait vizsgálja. — *Rédeyné Hoffmann Mária: Acs Gedeon bujdosó érei.* A naplóiró önmagán kívül néhány Amerikában megtelepedett bujdosótársának küzdelmes életét festi. — *Szezfű Gyula: Tisza István leerei.* „Gróf Tisza István összes munkái” 4. sorozatának 3. kötetét ismerteti. — *Hekler Antal Condri: Michelangelo élete* (ford. gr. Zichy Rafae'né) c. művét ismerteti. — *y: Mohács Magyarországa.* Bartoniek Emmának ily címen megjelent. B. Burgio pápai követ jelentéseinek magyar fordítását tartalmazó művét ismerteti. — *Bartoniek Emma Pais Dezső: Magyar Anonymusát* ismerteti. — *r—l: Erdélyi emlékkönyvek.* Több emlékkönyv közt a Lukinich Imre szerkesztésében megjelent „Nagyenyedi Album”-ot is ismerteti. — *Boros Gyula: Testőrszerelmek.* Darnay Kálmán hasonló című. Kisfaludy Sándorról szóló könyvét ismerteti. — *s. a.: Könyvek a bolsevizmusról.* Huszár Károly: Az égő Oroszország és Henri Beraud: Mit láttam Moszkvában c. munkáinak ismertetése.

10. sz. *Eckhardt Sándor: Magyar hírek egy régi francia újságban.* Az újság Jean Loret verses újságja, a Gazette burlesque, mely később L'otres en vers, majd Muse Historique címet viselt. 1656-tól kezdve állandóan beszámolt a magyar eseményekről, a szerkesztőnek 1665-ben bekövetkezett haláláig. Forrásai többnyire német újságok, de igen gyakran eredeti levelek és interjú voltak. A magyarokról nagy szimpátiával ír és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a franciák annak idején annyira érdeklődtek a magyarság sorsa iránt. Beszámolt II. Rákóczy György szerencsétlen lengyelországi vállalkozásáról, Erdély pusztulásáról, Kemény János sorsáról, Érsekújvár ostromáról, Zrínyi délmagyarországi harcairól, a szentgotthardi csatáról és a vasvári békéről. — *Rédeyné Hoffmann Mária: Acs Gedeon bujdosó érei.* Történeti értékkel bírnak azok a részletek, amelyek az 1858-i európai mozgalmaknak Amerikában kellett hatását tükröztetik vissza, valamint érdekes az is, hogyan fogadták az emigrációból hazatérő Acso Magyarországon. — *Török Pál: A világháború előzményei.* Andrassy Gyula gróf könyvét ismerteti. — *F. Gy. Brisits Frigyes: Assisi*

Szent Ferenc, — *Halász Gábor Kúhár Flóris: A keresztény bölcsélet története*, — *T. P. Halmay Barna: Az 1526-i mohácsi csata keletkezése és igazi helye* c. munkáját ismerteti. — *Telepi Akos: Széchenyi-antológiák. Fekete József és Váradai József „Széchenyi tanításai” és „Széchenyi vallomásai és tanításai” c. műveinek ismertetése*. — *Eckhardt Sándor: Gragger Róbert (1887—1926). Az elhunyt berlini magyar tudós működésének méltatása*. — *Szerb Antal: A magyarság mithikus arca*. A nyugati krónikák ismert adatait csak a hivatalos körök felfogásának tartva, arra a kérdésre keres választ, hogy a középkor elején milyen felfogás uralkodott a magyarokról az európai népek között.

Magyarság. 1926. 19. sz. —i: *Magyar Nagyasszonyok*. Takács Sándor könyvének ismertetése. — U. o.: *A szatmári béke*. Lukinich Imre könyvének ismertetése. — 36. sz. II. A.: *Egy új Napoleon-könyvről*. Ludwig Emil könyvének ismertetése. — 78. sz. *Szent László király életrajza*. Karácsonyi János könyvének ismertetése. — 128. sz. H. A.: *Széchenyi István naplói*. Ismertetés. — U. o. II. A.: *A magyar állammal való kérdése*. Szekfü könyvének ismertetése. — U. o. *Az olasz háború története* c. háromkötetes munka ismertetése.

Nemzeti Ujság. 1926. 54. sz. *Túri Béla: Napoleon*. Emil Ludwig könyvének ismertetése. — 67. sz. *Túri Béla: Széchenyi Naplója*. A naplókiadás II. kötetének ismertetése. — 69. sz. *Szombathy Kálmán: Az 1914. évi balkáni hadjárat katonai története*. Breit altábornagy könyvének ismertetése. — 130. sz. *Túri Béla: A Bach-korszak hírlapirodalma*. Angyal Dávid Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelei c. könyvének e tárgyú részeit ismerteti.

8 Órai Ujság. 1926. 3. sz. *Régi betűk ösvényén gróf Széchenyi emlékéhez*. Egykorú följegyzések és hírlapi tudósítások Széchenyi haláláról. — 74. sz. *Tóth László: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Angyal Dávid könyvének ismertetése. — 89. sz. *Szász Károly: Angyal Dávid*. Ötvenéves írói jubileumára.

Orvosi Hetilap. 1926. 4. sz. *Schaffer Károly: Gróf Széchenyi István idegrendszeré*. A szerző Angyal Dávidnak a „Századok”-ban „Gróf Széchenyi István ifjúkori naplója” címen megjelent értekezésére nézve teszi meg a maga megjegyzéseit, gondosan kerülve minden polémia fölidézését, abban a kérdésben, amelyhez minden hazafinak szent érzései fűződnek. Két általános és lényegi tény kiemelésére szorítkozván hangsúlyozza, hogy Grünwald hibás diagnózisának általa történt visszautasításában éppen az a szakorvosi körülmény lelt megállapítást, hogy Széchenyi a döbblingi katasztrófa előtti időben nem volt elmebeteg. Angyal Dávidot szerinte az tévesztette meg, hogy Schaffer a Grünwald munkájában összeállított naplótöredékeket igen becseseknek mondotta, a Széchenyi idegállapotának elbírálása szempontjából. Ezen kiemelt részletek igaz, hogy egytől-egyig fölötte jellemzőek Széchenyi diszharmonias idegrendszerére, de hiszen arra már az Angyal által is melegen aposztrofált Salgó J. pszichiáter is utal, aki „az ideg és elmebajra disponált és ideges hypochondrizáló Széchenyi”-ről emlékszik meg. Schaffer kerüli a csupán csak az elmeorvost érdeklő fejtegetéseket s nem kíván annak fejtegetésébe bocsátkozni, hogy miért mondotta ezen pszichiáter taglalásairól, hogy ezekből nem vázlatos, hanem hézagos kép tárul elének. Ebben a kérdésben most csak az a fontos tény bír érdekkel; hogy Grünwald melancholia diagnózisának alaptalanságát kimutatva, megdönt Széchenyinek az 1848-ig terjedő időkre elgondolt elmebeteg mivolta. Schaffer második megjegyzése Angyal Dávidnak azon kijelentésére vonatkozik, hogy bár ő a szakorvos szép görög műszavait kellő tisztelettel érintetlenül hagyja, mégis Széchenyi betegségéhez hozzászólni annál jogosabban vél, mert hiszen a pszichiáter is történeti adatok

alapján kénytelen a maga diagnózisát megállapítani. Más szóval ez annyit jelent, hogy szakmegállapításokat, mint nyilván elhanyagolható mennyiségeket figyelmen kívül hagyva, a dolog velejéhez, „lélektani értékéhez” a történész is hozzászólhat. Schaffer itt arra figyelmeztet, hogy bár Széchenyi egyikük sem figyelhetette meg, mégis az elme- és ideg orvos fölötté előnyös helyzetben van azáltal, hogy Széchenyi naplójában egy páratlanul éles megfigyelő, rendkívül finoman elemző egyéniségnek oly megfigyeléseiről és oly elemzéseiről van értesülve, s oly beható és leplezetlen módon, hogy joggal nevezhette akadémiai értekezésében Schaffer a följegyzéseket igazi lelki okmányoknak. Már pedig ilyeneket állapít meg az ideg orvos, midőn ideges emberrel foglalkozik és olvasva Széchenyi naplóját, a mai szakember, aki a lélekelemzés finom eszközeivel bánni megtanult, csodálattal szemléli az önmagában való elmélyedés bámolatára méltó fokát. Azt mondja Schaffer, hogy Széchenyi naplóját nem csupán a történész, hanem szinte egyúttal az ideg orvos számára is írta és éppen e pontnál utal arra a határvonalra, mely a két szakember illetékességét élesen elválasztja. Így azután érthető, hogy az ideg orvos más szakember felfogásától teljesen függetlenül alkotja meg a maga véleményét, melyet a maga részéről a következőképen foglalt össze: „Széchenyi lelki strukturájának következményeképen előállott a bizonyos mértékben rendellenes lelki dinamika; örökletesen túlérzékeny, szélsőséges neurotikus kedélyének minden megszólalása a rendestől nem egyszer eltérő, sokszor feltűnő, mindig sajátos módon történt”. Angyal Dávid az idegrendszer determináló jelentőségét Széchenyiről pályájának bírálatában érezte is, amidőn Schaffer munkájára vonatkozó kritikájának befejezésekképen a következőket mondja: „és már most lelkiismereti furda!ás nélkül vizsgálhatjuk Széchenyi ifjúkorát a lélektan segítségével, de mindig azzal a hallgatag föltevessel, hogy a hangulat és a szenvedélyek csapongásainak az idegek, bizonyos általunk ki nem kutatható elváltozásai felelnek meg”. Schaffer azzal a megjegyzéssel zárja be közleményeit, hogy ezen a *történészre* nézve ki nem kutatható elváltozások az *ideg-elme orvosra* nézve éppen Széchenyi önvallomásai alapján igenis kikutathatók, miképen azt akadémiai értekezésében kimutatta.

Pester Lloyd. 1926. 1. reg. sz. *Erényi G.: 1900—1925.* A század első negyedének történelmi eseményeit foglalja össze. — 2. reg. sz. *Marczali, Heinrich: Europäische Politik unter Eduard VII.* J. A. Farrer e című könyvének ismertetése. — 18. reg. sz. *Dr. E. K. Franz Deäks Leichenbegängnis.* A Kossuth-hagyaték kiadatlan leveleiből. — 36. esti sz., 42. reg. sz. *Kumik, Emil: Max Falk und Aurel Kecskeméthy.* Angyal Dávid könyvének ismertetése. — 74. reg. sz. *Sebestyén, Karl: Heinrich Marczali.* 70. születésnapja alkalmából tanári és történetirői működésének összefoglalása. — 76. reg. sz. *Auffenberg-Komarow, Baron: Cadorna's Memoirenwerk.* Cadorna emlékiratainak ismertetése. — 84. esti sz. *Marczali, Heinrich: Fürst Franz Rákóczi und das Volk.* Rákóczi népszerűségének okairól. — 84. reg. sz. *Marczali, Heinrich: Ein Stück, deutscher Kulturgeschichte.* Dove Alfred: Ausgewählte Aufsätze c. könyvének ismertetése. — 85., 86. reg. sz. *Wertheimer, Eduard von: Die Züchtigung Haynau's in London 1850.* Haynau londoni útján a Barclay, Perkins et Co. sörgyárban történt megveretéséről. Az osztrák köv- és az angol külügyminiszter közötti tárgyalások ismertetése az elégteljesítés körül.

Pesti Hirlap. 1926. 21., 24., 44., 61. sz. *Gróf Tisza István bizalmas levelezése I. Ferenc Józseffel, IV. Károllyal és a volt monarchia legfőbb vezetőivel.* Tisza levelei Stürgkhöz, a közös hadügyminiszterhez báró Conradhoz, a hadsereg főparancsnoksághoz. — 70. sz. *Gabányi János: II. Rákóczi Ferenc.* Születésének 250. évfordulójára. Életének és jelentősé-

gének rövid összefoglalása. — 71. sz. *Szatmári Mór: A koalíció kormányalakítása előtt, 1906-ban.* A Fejérváry-kormány utolsó napjai. Polónyi Géza kihallgatása, a koalíciós kormány megalakulását megelőző tárgyalások. — 78. sz. *Szatmári Mór: A koalíció kormányalakítása 1906-ban.* Tárgyalások a miniszteri tárcák betöltéséről, a kormány megalakulása. — 137—142. sz. *Báró Bolfras Egon: Néhai Ferenc József király főhadsegédének, báró Bolfras vezérezredesnek hátrahagyott írásai.* 1. Károly királyi herceg mint parancsnok az orosz fronton. 2. A trónörökös mint hadseregparancsnok. 3. A „Hindenburg front“ 1916 nyarán. 4. Pflanzner-Baltin tábornok. 5. A trónörökös és német törzskara. 6. Seeckt tábornok, mint a trónörökös vezérkari főnöke.

Pesti Napló. 1926. 25. sz. *Marczali Henrik: Deák Ferenc.* Deák Ferenc politikai és publicisztikai érdemeinek méltatása. — 36., 42., 43., 55., 59., 74., 78., 84., 90. sz. *Marczali Henrik: A királyi hatalom gyakorlása Magyarországon.* II. István király koráig foglalkozik a királyi hatalom jogkörének kialakulásával. — 42., 43., 44. sz. *Berzeviczy Albert: Magenta és Solferino.* Részlet a szerző: Az abszolutizmus kora Magyarországon c. műve II. kötetéből.

Szegedi Napló. 1926. 94. sz. *Szalay József: Széchenyi István.* Elnöki megnyitóbeszéd a Dugonics-Társaság április 25-i ülésén.

Ujság. 1926. 10. sz. *Mező Ferenc: A döblingi halott.* Közli az első híreket Széchenyi haláláról, a család gyászjelentését, egykorú hírlapi közleményeket, az elmeegógyintézet igazgatójának, dr. Görgennek hírlapi nyilatkozatát és Széchenyinek néhány levelét Görgennéhez. — 48. sz. *ba—i: Konfiskált levelek.* Angyal Dávid könyvének ismertetése.

Világ 1926. 2. sz. *Szatmári Mór: A nagy véderővita 1889-ben.* A véderőjavaslat sérelmes pontjai ismertetése után beszámol az egyetemi ifjúság és a politikai pártok állásfoglalásáról. — 6. sz. *Szatmári Mór: A véderővita megindulása 1889-ben.* A nagy vita első napját és az egyetemi ifjúság megmozdulását ismerteti. — 18. sz. *Szatmári Mór: Két front — a véderőjavaslat ellen.* A javaslat elleni mozgalom terjedése. — 23. sz. *Szatmári Mór: Az egyetemi fiatalság és a véderőjavaslat.* Az ifjúsági nagygyűlés megszervezése és lefolyása. — 30. sz. *Nyilvánosságra került Ferenc József régrendelete.* Közli egy bécsi lap nyomán a végrendelet szövegét.

Tárca.

Mantegna magyar vonatkozású portréi.

(Pótlások és javítások.)

A Századok 1925-i évfolyamában (234—63. 11.) megjelent cikkemhez további munkám folyamán talált adatok segítségével néhány kiegészítést kell tennem.

A IX. tábla 2. képén névtelenül közölt rézmetszet (Ernst Múz.) Aliprando Capriolo által vésett metszetnek egy későbbi retouchirozott étatja. Capriolo e metszetét a következő munkájában publikálta először: „Ritratti di cento capitani illustri con li lor fatti in guerra brevemente scritti intagliati di Aliprando Capriolo et dati in luce da Filippo Thomassino et Giovan Turpino. Roma, per Domenico Gigliotti 1596. p. 75. b. Tehát a Mantegna-féle Mátyás-portré e rézmetszetvariánsának a mestere Aliprando Capriolo, ki a XVI. század végén jó hírnévnek örvendő metsző volt Rómában, keletkezésének időpontja pedig 1596. E metszetnek az Ernst-Múzeumban levő étatjával azonos példány van a bécsi Nationalbibliothek Porträtsammlungjában (XXXIV. 9.), amely kézírásos jegyzetképen „Picini“ nevet visel. Hogy milyen alapon, azt eddig nem sikerült megállapítanom. Kétségtelen azonban, hogy Capriolo metszetének ez a retouchirozott étatja, valamilyen olasz történeti munka díszítésére szolgált.

A VIII. tábla 2. képén közölt Klüpfel-féle metszet a bécsi Porträtsammlung jegyzete szerint (XXXIV. 5.) Theobald, Z.: Hussitenkrieg. 3. Ausgabe 1623. című munkájában jelent meg. Ugyancsak a bécsi gyűjtemény feljegyzései (XXXIV. 6.) nevezik meg a VII. tábla 1. képén reprodukált metszet mesterét, Nicolaes de Clercket. Valószínű, hogy a Mátyás-portré a delfti metsző „Tooneel der Keyseren en Connigen van Christenryck. 1615.“ című munkájában látott napvilágot. Sajnos, Theobald és N. de Clerk könyveihez nem tudtam hozzáférni és így csak a bécsi Porträtsammlung adataira támaszkodhatom.¹

A Paulus Jovius Elogiájának baseli kiadásában levő

¹ A bécsi Nationalbibliothek Porträtsammlungjának adatait dr. Radics Vendel úr volt szíves velem közölni, kinek ez úton is köszönetet mondok.

metszetet Andresen Tobias Stimmer munkái között említi. (Der deutsche Peintre-Graveur. 1872. III. S. 83. No. 143.) Ugyancsak ő felsorolja a Jovius-féle Elogiáknak különböző kiadásait (1575, 1577, 1577, 1582, 1588, 1589, 1596.), melyek részben latinul, részben németül, részben szöveggel, részben szöveg nélkül mint önálló portrégyűjtemények jelentek meg. (op. cit. S. 93.) Ezek a kiadások természetesen a Mátyás-metszet újabb másolatait vagy variánsait tartalmazzák.

A 256. l. 4. jegyzetében említett metszet (Tört. Képes. L. sz. 456.) Thevet: Pourtraits et vies des hommes illustres. Paris, 1584. című művéből származik.

A Mantegna-féle Mátyás-portrait egy festményvariánsa az Akadémiában van,¹ melyen az Ernst-Múzeum képéhez hasonló torzító tendenciák jutnak kifejezésre, csak nem oly túlzott mértékben. Hátlapján olvasható felirat szerint 1862-ben vásárolták ezt a kisméretű festményt, mely az Uffizi képének gyenge variánsa.

A 252. l. 1. jegyzetébe, a Rubens-kép irodalmába beveendő Gulyás Pál cikke (Magy. Könyvszemle 1913.).

A 247. oldalon tévesen állítom, hogy Mátyás lovasportraitja az egyetlen façadefreskó Mantegnától, melyről tudomásunk van. Ridolfi (Le Maraviglie dell'arte... 1648. p. 70.) és Vasari (III. p. 392) megemlékeznek arról, hogy Veronában façadefreskókat festett. (V. ö. Crowe and Cavalcaselle: A history of painting in North-Italy. 1912. Vol. II. p. 86. Burckhardt: Cicerone IX. Aufl. II. T. I. Bd. S. 254. Kristeller: Mantegna, p. 451.)

A cikkembe néhány sajtóhiba is belecsúszott, melyek között a leglényegesebb, hogy a 246. lapon közölt latin felírás ötödik sorában a „Coeluq” szóról elmaradt a rövidítési jel.

Cikkemet javítva örömmel állapítom meg, hogy a külvilág részéről is történtek kiegészítő megjegyzések, melyek között legérdekesebb Huszti József „Mantegna és Janus Pannonius” c. cikke (Századok, 1926, 613—619. l.), melyet nagy élvezettel olvastam. E hosszú és kimerítő bírálatban Huszti József a címben hangsúlyozott problémán kívül két mellékes kérdésre is kiterjeszkedik, és pedig az állítólagos Janus Pannonius medaillonokra és a Homeros-fordításra. Örömmel láttam, hogy az előbbi kérdésben a bíráló úr kiegészítő megjegyzései teljesen fedik az én nézetemet, amelynek különben a cikkemben is kifejezést adtam² és sajnálatos voltam tudomásul, hogy a Homeros-kérdésben Ábel Jenő mély és alapos szaktudásában bízva, tévedtem. Sajnos a Janus Pannonius-probléma megoldásában nem tudok egyet-

¹ Ezt az adatot dr. Fogel József úrnak köszönöm.

² A bíráló úr nem minden célzat nélkül idézőjelben közli az emlékszót. Nem tudom, hogy honnan idéz, mert én a cikkemben e kérdéssel kap-

érteni a bíráló úrral, akinek a fejtegetéseire néhány megjegyzést kívánok tenni, elsősorban módszertani szempontból.

Mindenekelőtt röviden saját cikkem módszertani vázát kell megvilágítanom. Én feltettem, hogy Vasari elbeszélésében van igaz mag és föltettem, hogy a bécsi miniatűr Janus Pannonius portréja és e két föltevés egybevágására építettem fel a végső feltevést. Ugyanakkor, mikor ezt tettem, minden egyes esetben, tehát a Vasari-féle leírásnál, a bécsi miniatűrnél és végül a páduai freskónál világosan hangsúlyoztam, hogy feltevésekről van szó, sőt minden egyes esetben pontosan és részletesen kimutattam mindazokat a nehézségeket, melyek egyik vagy másik feltevésnek az útját állják, és mint látni fogjuk a már általam is említett akadályokat a bíráló úr nem volt képes egyetleneggyel sem szaporítani. Tehát, midőn a bíráló úr egy hatáskor kijelentésében úgy állítja be a dolgot (615. l., 37—39. sor), mintha én az egyik feltevést igazságnak vettem volna, tévedett. Én cikkem e részében az igazság és bizonyítás fogalmát még csak nem is említettem, hanem állandóan élesen hangsúlyoztam, hogy hipotézisekről és valószínűvé tételről van szó. Természetes, hogy midőn hipotézisemet felállítottam, teljes tudatában voltam annak, hogy az én föltevésem is, mint minden hipotézis, csak addig állhat fenn, míg a kutatás el nem érkezik az igazsághoz, mely a hipotézist vagy megdönti, vagy megerősíti. Vizsgáljuk meg már most, hogy vajjon a bíráló úr eljutott-e az igazsághoz.

E kérdéssel, mint már említettem, elsősorban módszertani szempontból kívánok foglalkozni. Bár tárgyi szempontból is lehetne ellenvetéseket tenni, mert hiszen Battista Guarino leírásával szembe lehet állítani Janus Pannonius megjegyzését,¹ a haj színe pedig, mely különben is bizonytalan adat ikonografiai meghatározásoknál, nem az én hipotézisem ellen, hanem mellette bizonyít,² és végül a chronológiával sines oly nagy baj, mint ahogy a bíráló úr képzei, mert hogy 1454-ben ment Janus Pannonius Páduába,

csolatban a leggondosabb kutatás mellett sem voltam képes fölfedezni ezt a szót. Annál kevésbbé, mivel magam is rámutattam a hitelesség kétes voltára.

¹ V. ö. Elegia X. Jani Pannonii Poemata, 1784. I., p. 320, melyben nemcsak azt a beteges állapotát írja le, melyben a vers keletkezésének idejében volt (1466), hanem célzást tesz állandó, folytonos szenvedéseire. Egyébként is abból, hogy Janus Pannonius a munkában nagy fizikai szívósságot és kitartást tanúsított, nem következik, hogy herkulesi termettel bírt. Azt pedig mondanom sem kell, hogy ezek az adatok még akkor is alig alkalmasak ikonografiai meghatározásokra, ha relatív voltuktól eltekintünk.

² A bíráló úr a klisé alapján kijelentette, hogy a bécsi miniatűrön látható ifjú kétségtelenül sötéthajú. Sajnálattal kell megállapítanom hogy tévedett. Autopsia alapján állíthatom, hogy a szóbanforgó ifjú szőke.

az igazán nem bizonyít se pro, se kontra semmit, legkevésbé azt, hogy Vasari leírásában nincs igaz mag, aminek a bebizonyításáról a bíráló úr az én logikai salto mortalem felett érzett mélységes felháborodásában teljesen és tökéletesen megfélekedezett. Mindezekkel nem kívánok részletesen foglalkozni, mivel könnyen érhetne az a vád, hogy cikkem iránti elfogultság vezet, csupán a bíráló úr módszer-tani eljárására óhajtok rávilágítani.

E műveletnél is abban a végtelenül szerencsés helyzetben vagyok, hogy nem kell az én elfogult megállapításaimból kiindulni, hanem a legkompetensebb, a legobjektívebb forráshoz, a bíráló úrhoz fordulhatok, ki fejtegetéseinek az eredményeit a lehető legnagyobb precizitással a következő sorokban foglalta össze: „a miniatűr-kép az eddigiek szerint *valószínűleg nem* ábrázolja Janus Pannoniust...”, ugyancsak *eddig érzéseink alapján* bajos elfogadni azt a feltevést, hogy Mantegna a szóbanforgó freskó arcképei között Janus Pannoniust is megörökítette...” Erre a bázisra építette fel a bíráló úr azt az állítását, hogy nincs Mantegna által festett valószínű Janus Pannonius-portrénk, melyet már előljáróban határozott és bebizonyított tényként leszögezett. Mit jelent a fent idézett kijelentés módszertani, illetőleg logikai szempontból? Amire azt mondom, hogy „valószínűleg nem”, az csak valószínűtlenség lehet, vagyis egy negatív hipotézis, de semmi esetre sem igazság. A bíráló úr másik érve tudományos fejtegetésekben kissé szokatlan. Érzésekre hivatkozik. Sajnos, bármennyire is tisztелеm az érzéseket, tudományos igazságként nem fogadhatom el, mivel nem felel meg az igazság ama kritériumának, mely szerint az igazság az egyéntől független, általános és egyetemes. Következésképpen egy negatív hipotézisre és egy érzésre, melyet feltevésnél magasabbra legjobb akarattal sem lehet értékelni, felépített állítás sem lehet egyéb, mint egy hipotézis. Ime tehát a fölényes hangon lesújtani akaró cáfolat magja egy — kontrahipotézis, azaz csak lenne abban az esetben, ha a bíráló úr által felsorolt ellenvetések teljesen kifogástalan argumentumok volnának. Miután azonban ezek az ellenvetések nagyon ingoványos talajra vannak felépítve, sőt a döntő argumentum, a haj színe, melyre a bíráló úr a legnagyobb súlyt fektette, egészen sajnálatos módon ahelyett, hogy az én hipotézisemet rombadöntötte volna, megerősítette, a cáfolat tudományos értékének lemérsését a bíráló úr objektivitására és igazságérzetére bízom.

Én csupán annak a ténynek a leszögezésére szorítkozom, hogy sajnos, a bíráló úr fejtegetései sem vezettek el bennünket az igazsághoz, sőt még csak egy jól megalapozott kontrahipotézist sem sikerült felállítania. Tehát a probléma megoldásával várnunk kell addig, míg a kutatás

egy abszolút biztos és minden tekintetben kifogástalan adat segítségével el nem jut az igazsághoz, melyet aztán örömmel fogok hipotézisem helyébe iktatni, akár megdönti, akár megerősíti.

Végezetül nem mulaszthatom el, hogy mély és őszinte köszönetemet fejezzem ki a bíráló úrnak, hogy értekezésem egyik mellékes hipotézisét ilyen alapos, komoly és objektív bírálatban részesítette, mert, bár fejtegetéseit a fentemlített tárgyi és módszertani okoknál fogva a legnagyobb sajnálatomra nem fogadhatom el, mégis minden tekintetben nagyon érdekesek és tanulságosak voltak számomra.

Balogh Jolán.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1926. évi október hó 21-én tartott felolvasó- és igazgatóválasztmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Domanovszky Sándor másodalelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Balanyi György, dr. Friedreich Endre, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos F. Albin, Gyalóka Jenő, dr. Hajnal István, dr. Herzog József, dr. Hodinka Antal, Kollányi Ferenc, dr. Lux Kálmán, dr. Mályusz Elemér, dr. Bártfai Szabó László, dr. Szekfü Gyula, dr. Szentpétery Imre, dr. Varju Elemér, dr. Viszota Gyula, dr. Závodszy Levente ig. vál. tagok, dr. Lukinich Imre főtitkár, Novák Nándor pénztárnok és dr. Kossányi Béla titkár, mint jegyzőkönyvvezető.

Elnök megnyitja az ülést, üdvözli a megjelenteket és felkéri dr. Friedreich Endre ig. vál. tagot felolvasásának megtartására.

20. Dr. Friedreich Endre ig. vál. tag felolvassa „Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai“ c. értekezését. — Elnök az előadónak köszönetet mond a nagyérdékű felolvasásért és az ülést öt percre felfüggeszti.

Szünet után az elnök az ülést újból megnyitja és a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Áldásy Antal és dr. Szentpétery Imre ig. vál. tagokat kéri fel.

21. Elnök felkéri a titkárt a mult igazgatóválasztmányi ülés óta beérkezett tagajánlások bemutatására. Titkár jelentése szerint alapító tagul ajánlatnak dr. báró Máriássy Tibor nyug. főispán, a Szepesti Történelmi Társulat elnöke, Lőcse, aj. dr. Domanovszky Sándor. Évdíjas rendes tagul ajánlatnak 1925-től: dr. Fejes György múzeumi helyettes igazgató, Pécs, aj. a főtitkár; 1926-tól gróf Zichy István Budapest, dr. Irsay István New-York, mindkettőt aj. dr. Angyal Dávid; dr. Cziáky Ferenc hadbírórnagy, Budapest, aj. Gyalóka Jenő; Máté-Török Gyula m. kir. testőrszázados, Budapest, aj. Pilch Jenő; báró Weissenbach Iván vármegyei főjegyző, dr. Bodrogi János ügyvéd, dr. Boross István ügyvéd. Kaposvár, valamennyit aj. dr. Zsobrák János; dr. Szivessy Lehel ügyvéd, dr. Kormányos Benő ügyvéd, Szeged, mindkettőt aj. dr. Mályusz Egyed; Telkessy Margit f. v. polg. isk. tanítónő, Budapest, aj. dr. Nagy Sarolta; báró Kende Györgyné Cégénydányád. Csősz Anna, Gyánti Erzsébet, Mika Irén, Pálffy Ilona bölc. hallgatók, Budapest, Szilvási Alexandra bölc. hallgató, Sopron, Rónay Elemér cs. kir. kamarás, Kisújszállás, Szabó Adorján házfőnök, igazgató, Lelesz, Majtényi Géza főgimn. tanár, igazgatóhelyettes, Sátoraljaújhely, dr. Balogh József

Budapest, dr. Leveldi Kozma György főszolgabíró, Vásárosnamény, dr. Etter Jenő városi főügyész, Esztergom, Galambos István plébános, Máriakeménd, dr. Krajnyák Gábor gör. kath. lelkész, Budapest, Gergely Endre nyug. állományú m. kir. százados, Budapest, dr. Spitzer József ügyvéd, Veszprém, Szűcs Sándor reálgimn. tanár, Jászapáti, Dely Imre földbirtokos, Biharnagybajom, Boós István Rákosliget, Beck Gyula magánzó, Vác, Római Katolikus Reálgimnázium Nagykanizsa, Kir. Kath. Széchenyi István Reálgimnázium Jászapáti, Ref. Reálgimnázium Kunszentmiklós, Polg. Fiúiskola Gyula, valamennyit aj. a főtitkár. — Megválasztatnak.

22. Elnök felkérésére pénztárnok bemutatja az 1926. évi január—szeptember hónapokról szóló pénztári kimutatást. E szerint

A postatakarékpénztárnál bevétel 1926 január—szeptember hónapokban	76,491.430 K
Kiadás a postatakarékpénztárnál ugyanezen idő alatt	27,072.170 K
Pénzmaradvány a postatakarékpénztárnál 1926 szept. 30-án	49,419.260 K
Hozzá a P. H. E. T. Egyesületnél lévő folyószámlák ötle- lésünket	5,411.027 K
Összes pénzmaradvány 1926 szeptember 30-án	54,830.287 K
Tökésítendő az 1925. évben befolyt alapítvá- nyokból	1,724.440 K
az 1926. évben befolyt alapítványokból	12,485.000 K
a rendelkezésre álló pénzmaradvány tehát	40,620.847 K
— Tudomásul szolgál.	

23. Főtitkár jelentést terjeszt elő a f. évi augusztus hónap Mohács-on tartott emlékünnepegről és a „Mohácsi emlékkönyv“ megjelenéséről. — Tudomásul szolgál.

24. Főtitkár jelenti, hogy a Társulat képviseletében jelen volt dr. gróf Klebelsberg Kuno elnöknek a Ferenc József Tudományegyetemen történt díszdoktorrá való avatásán.

25. Titkár jelenti, hogy a tagdíjjal hátralékos vidéki tagokhoz a Társulat nevében felszólító levelet küldött. A budapesti tagokat a tagdíj behajtása céljából a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének pénzbeszedeje fogja felkeresni. — Tudomásul szolgál.

26. Elnök jelenti, hogy a Századok legújabb füzet (1926. évf., 7—8. sz.) megjelent és azt az igazgatóválasztmánynak bemutatja. — Örömdetes tudomásul szolgál.

27. Elnök jelentést tesz a Magyar Paedagogiai Társulatnak a magyar paedagógia történeti forrásainak kiadása tárgyában a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz intézett fölterjesztéséről. — Többek hozzászólása után az igazgatóválasztmány úgy határoz, hogy a tervezett „Monumenta Hungariae Paedagogica“ szerkesztői munkálatait a Magyar Történelmi Társulat nem vállalhatja és kívánatosabbnak tartaná azt is, hogy e kiadvány kötetei nem a társulat „Fontes“-sorozatában, hanem mint a Magyar Paedagogiai Társulat önálló kiadványai jelennének meg.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

K. m. f.

Dr. Kossányi Béla s. k.,
titkár, mint jegyzőkönyvv.

Dr. Domanovszky Sándor s. k.,
elnök.

Hitelesítjük:

Dr. Aldásy Antal s. k., dr. Szentpétery Imre s. k., ig. vál. tagok.

A Magyar Történelmi Társulat 1926. évi november hó 25-én tartott felolvasó- és igazgatóválasztmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, Fest Aladár, dr. Friedreich Endre, dr. Gárdonyi Albert, Gyalóky Jenő, Kollányi Ferenc, dr. Mályusz Elemér, dr. Petri Mór, dr. Reiszig Ede, dr. Bártfai Szabó László, dr. Szekfű Gyula igazgatóválasztmányi tagok, dr. Domanovszky Sándor másodalelnök, dr. Lukinich Imre főtitkár és dr. Kossányi Béla titkár, mint jegyzőkönyvvezető.

Elnök megnyitja az ülést, üdvözli a megjelenteket és felkéri dr. Divéký Adorjánt felolvasásának megtartására.

28. Dr. Divéký Adorján felolvassa „A Lengyelországnak elzálogosított szepesi városok visszacsatolása 1770-ben“ c. értekezését. — Elnök a nagyérdékű felolvasásért köszönetet mond az előadónak s az ülést öt percre felfüggeszti.

Szünet után elnök az ülést újból megnyitja és a jegyzőkönyv hitelesítésére Gyalóky Jenő és dr. Mályusz Elemér ig. vál. tagokat kéri fel.

29. Főtitkár jelenti, hogy dr. Gaál Jenő, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, volt főrendiházi tag, a Társulatnak kiadás végett felajánlotta „Elmények és Tanulságok“ című emlékiratait olyan fel-tétellel, hogy azok halála után adassanak ki. E célra 150,000.000 papír-koronát fog lekötni a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél. A kiadványkötet eladásából esetleg befolyó tiszta jövedelmet felerészből a Társulatnak, felerészből pedig a Magyar Tudományos Akadémiának ajánlja fel. Egyébként a mű kiadásra való előkészítését a Magyar Történelmi Társulatra bízza. — Többek hozzászólása után az igazgatóválasztmány úgy határoz, hogy dr. Gaál Jenő ajánlatát köszönettel elfogadja és az Elnökséget felhatalmazza a további lépések megtételére.

30. Főtitkár jelenti, hogy folyó évi december 1-én lesz tizedik évfordulója dr. Thallóczy Lajos, a Társulat nagyérdemű volt elnöke tragikus elhunytának. — Főtitkár javaslatára az igazgatóválasztmány elhatározza, hogy ezen a napon a kerepesi úti temetőben főkeresi volt elnöke sírját, ahol a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat nevében dr. Károlyi Árpád tiszteleti tag fog emlékbeszédet mondani.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

K. m. f.

Dr. Kossányi Béla s. k.,
titkár, mint jegyzőkönyv.

Dr. Csánki Dezső s. k.,
elnök.

Hitelesítjük:

Gyalóky Jenő s. k., dr. Mályusz Elemér s. k., ig. vál. tagok.

A Magyar Történelmi Társulat 1926. évi december hó 16-án tartott felolvasóülésének jegyzőkönyve.

Dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök Gyulai Pálról szóló megemlékezéssel nyitván meg az ülést, felkéri dr. Rédey Tivadart felolvasásának megtartására.

31. Dr. Rédey Tivadar felolvassa „Gyulai Pál és a történetírás“ c. értekezését.

Elnök köszönetet mond a felolvasónak az érdekes előadásért és több tárgy nem lévén, az ülést berekeszti.

K. m. f.

Dr. Kossányi Béla s. k.,
titkár, mint jegyzőkönyvv.

Dr. Csánki Dezső s. k.,
elnök.

A
MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÚJABB KIADVÁNYAI.

Áldásy A.: Címertan. (Egyetemi tankönyv is)	2—
Auer J. F. pozsonyi nemes polgárnak héttoronyi fogságában írt naplója. 1664. (Feldolgozta: Lukinich I.)	9—
Beniczky L.: bányavidéki kormánybiztos és honvédezsredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-i szabadságharcról és a tót mozgalomról. (Feldolgozta: Steier L.)	18—
Dékány I.: A történettudomány módszertana. (Egyetemi tankönyv is)	3—
Falk M. és Kecskeméthy A. elkobzott levelezése. (Feldolgozta: Angyal D.)	25—
Fejérpataky—Áldásy: Pápai oklevelek. (Egyetemi tankönyv is)	3.50
Gárdonyi A.: A történelmi segédtudományok története. (Egyetemi tankönyv is)	1.60
Hóman B.: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. (Egyetemi tankönyv is)	1.50
József Nádor élete és iratai (1792—1804) I. (Feldolgozta: Domanovszky S.)	25—
Kornis Gy.: Történetfilozófia	6—
Lukinich I.: A szatmári béke története és okirattára	25—
Révész I.: A magyarországi protestantizmus történelme. (Egyetemi tankönyv is)	2.50
Sándor Lipót Főherceg Nádor iratai. (Feldolgozta: Mályusz E.)	25—
Széchenyi I. gr.: A kelet népe. (Feldolgozta: Ferenczy Z.)	25—
— Döblingi irodalmi hagyaték III. (Feldolgozta: Tolnai V.)	25—
— Naplói, I—II. (Feldolgozta: Viszota Gy.)	25—
Szekfű Gy.: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez (1790—1848)	25—
Szentpétery I.: Chronológia. (Egyetemi tankönyv.) Sajtó alatt	—
— Oklevéltan. (Egyetemi tankönyv is)	6—

Megrendelések címzése:

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST VIII, MÚZEUM-KÖRÚT 6. Postafióksz.: 242. sz.

MOST JELENT MEG!

MOST JELENT MEG!

SÁNDOR LIPÓT NÁDOR IRATAI

1790—1795.

Ez a kötet Magyarország újabbkori történetének forrásai során a kormányzattörténeti iratközléseknek időrendbeli első kötete s a József nádor-kiadvány prodromusa. Tartalmazza a fiatalon elhunyt nádor levelezését és felterjesztéseit s élénk világot vet az 1790-iki országgyűlés és a Martinovics-összeesküvés korára. Sajtó alá rendezője, **Mályusz Elemér** írt hozzá bevezető történeti tanulmányt. A 940 lapra terjedő kötetet a nádor arcképe és egyik felterjesztésének facsimileje ékesíti.

Ára 25 pengő.

A Társulat tagjai kedvezményes áron 18 P-ért szerezhetik meg.

.....

MOST JELENT MEG!

MOST JELENT MEG!

TELEKI MIHÁLY LEVELEZÉSE

VIII. KÖTET.

Ez a kötet a hanyatló erdélyi fejedelemség legválságosabb éveinek (1678—79) történetéhez szolgáltat új adatokat. Ezekben az években *Teleki Mihály* mind nagyobb szerepkörhöz jutott s vele szemben *Thököly Imre* jelentősége kezdett kibontakozni. A kötet elé *Gergely Sámuel* tagtársunk írt bevezető ismertetést. A közel 40 íves kötetnek

bolti ára 18 pengő,

társulati tagoknak 12 pengő. Megrendelhető az Egyetemi nyomda könyvkiadóhivatalában és a Társulat titkárságánál.
(I. Vár, Országos Levéltár.)

.....

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság negyedévi folyóirata. Számon tartja a magyar irodalom és irodalomtörténet fejlődésének minden jelentősebb mozzanatát. Szerkeszti: Pintér Jenő. Megrendelhető évi 320 pengőért — iskolák, könyvtárak és társaskörök számára évi 640 pengőért — a Kir. M. Egyetemi Nyomdánál, Budapest VIII, Múzeum-körút 6.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — Főigazgató: Dr. Czákó Elemér.